

IDC

GLOSSARIUM

MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS

TOMUS X.

To be lawfully imported into Australia, Canada, Great Britain, India, Ireland, Japan, New-Zealand, South Africa, and the United States, this copy must necessarily bear the stamp of the United French Publishers and the personal signature in indelible ink of J. J. Champenois.

Printed in France

GLOSSARIUM
MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS
CONDITUM A CAROLO DU FRESNE
DOMINO DU CANGE

AUCTUM

A MONACHIS ORDINIS S. BENEDICTI

CUM SUPPLEMENTIS INTEGRIS

D. P. CARPENTERII

ADEFLUNGII, ALIORUM, SUISQUE

DIGESIT

G. A. L. HENSCHEL

SEQUUNTUR

GLOSSARIUM GALLICUM, TABULÆ, INDICES AUCTORUM ET RERUM, DISSERTATIONES

EDITIO NOVA aucta pluribus verbis aliorum scriptorum

▲
Léopold FAVRE

Membre de la Société de l'Histoire de France et correspondant de la Société des Antiquaires de France.

TOMUS DECIMUS

Nouveau tirage

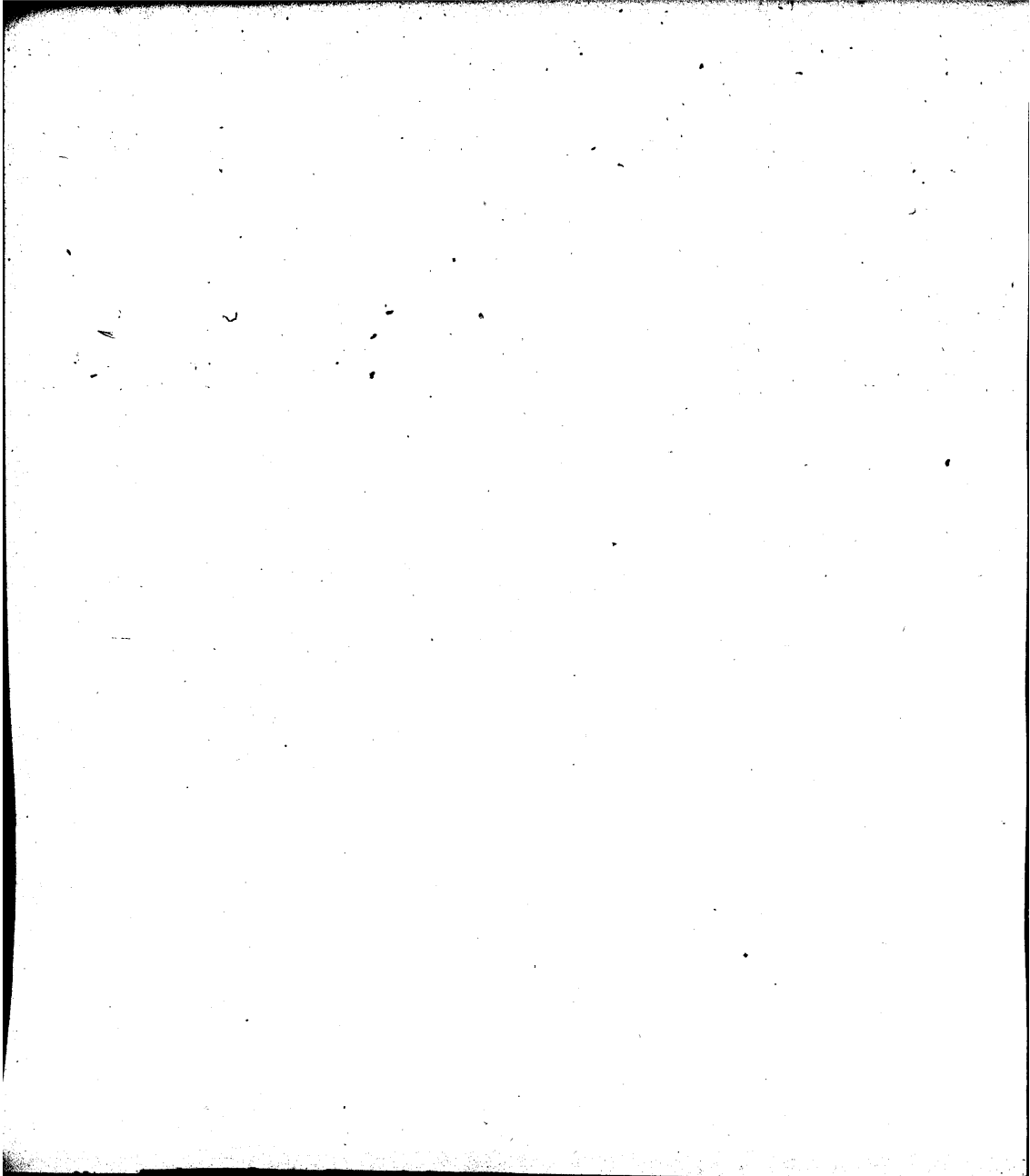
PARIS
LIBRAIRIE DES SCIENCES ET DES ARTS
106 bis, Rue de Rennes

1938
G. Rönnell, Antikvarisk Bokhandel

Stockholm

INDICES.

INDEX

SEU

NOMENCLATOR SCRIPTORUM

MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS.

In hoc parando condendoque *Indice* onus mihi longe majus imposui quam primo constitueram. Nam cum quidam ex familiaribus meis animadverterent, complures in hoc nostro Glossario laudari scriptores quorum necessest apud literatos usus omnino communis, neque nomina ipsa satis explorata, rem haud ingratis lectoribus facturum me existimarunt, si et aetatem qua singuli vixere, et ubinam typis editi reperirentur, levi calamo adnotarem: cum ex iis nonnulli non seorsim vulgati, sed in aliorum auctorum majoribus voluminibus, vel in scriptorum alicujus literariae facultatis, aliisque ejusmodi collectionibus quodammodo delitescant. Sed dum momentibus morem gerere, remque ipsam aggredi statti, intervenere ecce alii, qui ceteros etiam illaudatos inferioris latinitatis scriptores, laudatis adjungendos censerent, avo pariter quo quisque floruit breviter indicato: cum praesertim res sit ab instituto nostro haud aliena, scireque intersit, in quorum gratiam, quibusve elucidandis nostra haec qualiscumque lucubratio insudarit. Parendum igitur mihi utcumque fuit amicis etiam atque etiam id efflagitantibus, licet imparato, et qui ad hoc argumentum nihil fere comparaveram, imo neglexeram, quibus poterat aliquatenus adornari. Huc accedit, quod plerosque ex rarioribus mutuo acceptos ab amicis, vel ex majoribus desumptos bibliothecis, ac redditos libros hanc in rem consutare haud jam promptum esset, et quod urgente acrius typographo ad id aggrediendum haud satis superesset otii ac temporis. Ne tamen eorum expectationi non responderem, operi manum admovi, licet serius quam argumenti dignitas postulare, Indicemque hunc ita digessi, ut lector inde potius primis quasi labris rem delibet, quam satiatius abscedat, cum alia occupationes et temporis angustia neque prolixiorum neque accuratiorum esse sinerent. Nominatos enim fere duntaxat inveniet, neque omnes tamen, etsi plerosque, mediae aetatis latinos scriptores, adjunctis annorum quibus vixere characteris, sumptoque

initio a collabente latinitate, quod circa Antoninorum AA. tempora accidisse constat, ad medium usque quintum decimum saeculum, quo studiosorum opera rursus Latini eloquii splendor effloruit. Sed et interdum quo ex iis aliquot, maxime qui in Glossario nostro laudantur, loco reperiantur, obiter indicamus. Id enim satis esse existimamus ad institutum nostrum, cum liceat plura nosse cupientibus illos consulere, qui de bibliothecis commentarios conscripsere, quorum nomina congessit Philippus Labbeus, eo in libello quem BIBLIOTHECAM BIBLIOTHECARUM inscripsit. In eo quippe recensentur qui catalogos scriptorum, vel secundum scientiarum artiumque facultates, vel secundum nationes, vel denique secundum dignitates, ac religiosorum ordinum sodalitates contexuere. Quae quidem in hoc Indice fere semper hunc in finem adnotare curavimus, ut lector qui alia de quolibet scriptore, vel quae ille scripserit, rescire voluerit, continuo ad ejusmodi catalogos confugere valeat: interim, dum exurgat vir aliquis eruditus qui tot jam publicata de scriptoribus volumina in unum quasi fascem cogat, non praetermissis etiam qui a veteribus laudantur scriptoribus, ignotis modo et temporum injuria absumptis, et qui supersunt hactenus ineditis, quorum prostant indices evulgati, quamquam fateor id non exigui esse studii ac laboris.

Sed et huic catalogo ex iis quos subinde laudamus, librorum indices aliquot subjuximus, quorum auctores hactenus incerti: praeterea codicum manuscriptorum, latinorum, graecorum et vernaculorum: gallicorum etiam scriptorum, italicorum, hispanicorum, qui superioribus saeculis vixere, editique prostant: catalogum tabulariorum, seu, uti vocant, chartulariorum, unde desumptae tot, quae adducuntur, veteres tabulae: ac denique recentiorum scriptorum, qui complura alia diplomata ac vetera monumenta suis inseruere lucubrationibus, ac proinde nobis suppeditarunt. Quos quidem indices absit ut ad multiplicis lectionis osten-

tationem annectamus, quod suspicari quis posset, quando in his consultum esse volumus unius comodo lectoris, qui etiam expensa laboris nostri molestia, si in immenso hoc quasi pelago a recta interdum via forte deflexerimus, indulgentius condonabit. Tametsi non dissimulandum, hosce perinde indices non ea accuratione digestos, ut multa, quæ in eos debuissent referri, non elapsa sint: cum id consilii, ut attingimus, serius ab amicis, sed et ab ipso typographo suggestum

sit, ac editione ferme confecta. Proinde non miretur quis si alia interdum laudata in Glossario deprehendat quæ in indicibus non reperiantur.

Hic denique monendus lector, in auctorum mediæ ætatis nomenclatore, cum conciliorum volumina laudantur, Labbeanam, utdum citatur Bibliotheca Patrum, postremam, hoc est, Lugdunensem editionem intelligi debere.

MONITUM CARPENTERII.

Rem: certe gratissimam literatis omnibus præstitit Cangius, cum hunc scriptorum mediæ ætatis Indicem immenso composuit studio: nondum quippe, ut verbis ipsius utar, exsurrexerat vir eruditus Fabricius, qui undique accurata prorsus diligentia conquisitos scriptores, editos, ineditosve, in unum quasi fascem collegit, perfectisque tandem quod optabat Cangius, hujus laboris æquus æstimator; quo confecto, et ubi necesse fuit, emendato, illos tantum a nobis laudatos auctores in indice adjiciendos censuimus, quos non vidit vir doctissimus, quia tum non erant editi, aut alio quolibet casu consuiere non potuit. Non ingens quidem eorum numerus, cum potiorem operam dederimus in evolvendis manuscriptis codicibus, unde ampliore et minus titam messem demelendam non temere existi-

mavimus. Horum codicum, regestorum pariter et chartulariorum justo prolixiorum, ut quibusdam forte videbitur, subjungimus notitiam, in quo lectori consultum volumus, ut facilius et expeditius quæ sibi judicaret utilia, si ve in re judiciaria, si ve litteraria, posset reperire. Scripturum vero qui diplomata veteraque monumenta nobis s'ppeditarunt, catalogum, quem a prænominibus instituit Cangius, a cognominibus potius decendum putavimus, quod plerique his magis noti sunt quam illis. Accedunt postea auctores et opera quorum lectiones in Glossario et Supplemento emendantur, ut unum sub aspectum subjectas cum lector habuerit cujusque editoris vitiosas lectiones, eas in libris suis manu corrigere possit, aut si typis iterum mandentur, Typographus vitia quæ debeat vitare continuo cognoscat.

A

- Abbo**, Floriacensis Abbas, vix. an. 970. *tom. 2. Analect. Mabilonii pag. 248. et tom. 1. Miscell. Baluzii pag. 409. Vide Hist. Academ. Paris. tom. 1. pag. 513.*
- Abbo**, Monachus S. Germani Paris. vix. an. 892. *tom. 2. Hist. Frahc. pag. 499. in Normannicis Duchesnii pag. 35. etc. tom. 9. Spicileg. pag. 79.*
- Abedoc** Clerici vetus Canonum Collectio, scripta Haelluar Abbate Hiberno dispensante, in *Bibl. Sangerman. Cod. 572. Vide Spicil. tom. 9. pag. 232. et Marten. Anecd. tom. 1. pag. 492.*
- Abbiavius**, scriptor Historiae Gothorum, laudatur a *Jornande.*
- Absalon**, Abbas S. Victoris, scripsit sermones, in *Bibl. Victoriana.*
- Absalon**, Spinthirbacensis in diocesi Trevir. Abbas, vix. an. 1120. vel rectius 1210. ut putat Fabricius in *Bibl. ; edit. Colon. an. 1534.*
- Acca** (S.), Hagulstadensis Episcop. ob. an. 710. *Vide Cod. 141. Bibl. Sangerman.*
- Aceoldus**, Florentinus, Ordin. Praedic. vix. an. 1260.
- Accursius**, Florentinus Jurisconsultus, vix. an. 1226. ob. an. 1259.
- Acerbus** MORENA, Laudensis, Historiam Ottonis Morene patris continuavit. *Edit. a Felice Osio.*
- Achardus**, Bridlingtonensis Canonice Regularis, ex Abbate S. Vict. Paris. factus Episc. Abrinc. an. 1162.
- Achardus**, Clarevallensis Monachus, de Vita S. Gotselmi Eremitae, edit. Duaci, an. 1326. vix. circ. an. 1140.
- Achardus**, Abbas S. Victoris, scripsit sermones. Idem Fabricio qui supra Bridlingtonensis.
- Achelnotus** S. vel FEELNOTUS, aut verius ETHELNOTUS, sive ETHELNOTUS, Cantuariensis Archiepiscopus, obiit, 3 Kal. Novembr. an. 1038.
- Achollus**, qui scripsit Acta Valeriani Imp. vix. sub Claudio. *Vopisc.*
- Actonus** DOMINICANUS, Anglus, Ordin. Praed. vix. an. 1310.
- A Cuthels**, de Gestis Spalatinorum, desinit in an. 1452. *Edit. a Jo. Lucio in Hist. Dalmat.*
- Adalardus** (S.), Abbas Corbeiensis, vix. an. 820. *tom. iv. Spicileg. pag. 1 ; tom. 5. SS. Ordinis Benedict. pag. 757.*
- Adalbero**, Elwangensis Abbas, scriptor vitae S. Hariolphi Abbat. Elwang. ob. an. 909.
- Adalbero**, qui et ASCELINUS, Episcopus Laudunensis, an. 977. vix. sub Roberto Rege. *Ejus carmen edit. ab Adriano Valesio.*
- Adalbertus**, Diacon. auctor Speculi ex Moralibus S. Gregorii MS. in *Bibl. Victoriana. Vide Marten. tom. 1. Anecd. pag. 81.*
- Adalbertus**, Floriacensis Monach. *tom. viii. Bol. pag. 302.*
- Adalbertus**, Spaldingensis in Anglia Monachus, vix. an. 1160.
- Adalgius**, Monach. S. Theodorici Remensis, vix. saeculo XII. *tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 622.*
- Adamannus**, vel ADAMANUS, auctor Itinerarii Terrae Sanctae, vix. an. 690. *Edit. a Gretzero, et Mabilonio tom. 4. SS. Ordinis Benedict. pag. 499.*
- Adamantius** MARTYRUS, Grammaticus, quem non semel laudat Cassiodorus.
- Adamantius**, Scotus, scriptor vitae S. Columbae, *tom. 5. Canisii.*
- Adamus**, Anglicus, Theologus Parisiensis.
- Adamus** BARCHINENSIS, Shirbornensis in Anglia Monachus, vix. an. 1217.
- Adamus** DE BASSEIA, Canonice Insulensis. *Vide Sander. pag. 138.*
- Adamus** DE BOCEELD, Anglus, Ord. Min. Philosophus, saeculo XIV. *Wadd.*
- Adamus**, Bremensis Canonice, vix. circa an. 1080. *Edit. non semel.*
- Adamus** BRUCEIDUS, Anglus, Mathematicus, non distinguendus, ut putat Fabricius, ab Adamo de Bocfeld supra.
- Adamus** BURELUS, Anglus, Philosophus, circa an. 1337.
- Adamus** CARTUSIANUS, Anglus, Theologus, vix. an. 1310.
- Adamus**, Cisterciensis Ord. Monachus, Anglus, vix. an. 1366.
- Adamus**, Clericus Claremontani Episcopi, auctor Chronici ab an. 1218. ad an. 1270. MS. in *Bibl. Carmelit. Claremont.*
- Adamus**, Derensis, in Anglia Monachus, vix. an. 1200.
- Adamus** ESTHONS, Londinensis et Herefordensis Episcopus, Theologus, vix. an. 1390.
- Adamus**, Eveshamensis, Anglus, vix. an. 1160.
- Adamus** GODDAMES, Anglus, Ord. Min. Theolog. vix. an. 1320. Idem Fabricio, qui infra *Adamus Vodehamensis.*
- Adamus** HEMINGTONUS, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1320.
- Adamus** HIBERNICUS, Ord. Min. Theolog. vix. an. 1320.
- Adamus** LITTLETON, in Diction. Latino-Barbaro, vix. an. 1533.
- Adamus** DE MARISCO, Anglus, Eliensis Episcop. vix. an. 1257.
- Adamus** MORGENTHENSIS, Londinensis Canonice Hist. vix. ann. 1380. scripsit ab an. 1302. ad an. 1336. *Vide caveum o3 an. 1342.*
- Adamus** NIZARDUS, Anglus, Grammaticalia quaedam scripsit, vix. an. 1340.
- Adamus**, Abbas de Persenia, Ord. Cistere. Episc. Genom. vixit ante ann. 1100. [circa 1190.] *Vide Baluz. tom. 1. Miscell. pag. 423.*
- Adamus**, Ord. Praed. scripsit in Magist. Sentent. vix. an. 1355.
- Adamus**, Ord. Praemonstrat. vix. circa an. 1100. ob. an. 1180. *Edit. Paris. an. 1518. fol.*
- Adamus** SALLIGHAMUS, Anglus, Carmel. Theol. vix. circa an. 1350.
- Adamus**, Silvanectensis Episc. ab an. 1230. ad 1250. scripsit Homil. *Vide Oudin. tom. 3. pag. 156.*
- Adamus** DE S. SCLIPITIO, in Job. *Vide Sander. part. 2. pag. 171.*

- Adamus** DE S. VICTORE, Canon. Regul. S. Vict. Paris. ob. 8. Jul. an. 1177.
- Adamus** WODELAMENSIS, Anglus, Ord. Min. Theolog. ob. an. 1358. Vide supra *Goddamus*.
- Adelagus**, Bremensis Archiepiscopus, vix. ætate Flodoardi, ad quem Epist. scripsit. *Edit. in Bibl. Patr. tom. 17.*
- Adelardus**, Anglus, Benedict. Bathon. circa an. 1100. in *Cod. Thuan. 530. Vide Marten. tom. 1. Anecd. pag. 292.*
- Adelbertus**, Abbas Heidenheimensis, vix. sub Eugenio III. *Edit. a Gretzero cum Philippo Eystetensi pag. 318.*
- Adelbodus**, Episcopus Trajectensis, ob. an. 1027. *tom. 5. Bol. pag. 542. Vide Sigeb. c. 138.*
- Adelmannus**, Leodiensis Scholasticus, Sigeberto Atmannus, Episcopus Brixiensis, an. 1061. *tom. 1. Anact. Mabillonii pag. 420. in Bibl. Patrum.*
- Adelmus**, vel ADALHELMUS, Sagiensis Episcopus, vix. an. 880. *tom. 4. SS. Ordinis Bened. pag. 220. tom. 11. Bollandi pag. 62. et tom. 11. Gall. Christ. col. 679.*
- Adelphus**, Abbas Ord. Bened. vix. circ. an. 1150.
- Ademarus**, Cabanensis Monach. S. Eparchii, vix. an. 1030. *tom. 2. Bibl. Labbei, pag. 151. 271. tom. 1. Anlect. Mabillonii pag. 418. in Normannicis Duchesnii, pag. 19.*
- Ademarus**, aliis ADELMUS, Francorum Historicus, vix. sub Carolo Magno. *Vide Aimoin. lib. 4. extremo, et Fossium.*
- Adenulfus**, Archiepiscopus Capuanus, ob. an. 1030. *tom. 6. Ughelli pag. 514. tom. 2. Boll. pag. 551.*
- Adodontatus** S. J., PP. ob. 26. Jun. an. 676. *Vide Concilia.*
- Adilredus**, Abbas Ord. Cistere. ob. an. 1166.
- Ado**, Treverensis, cui Martyrologium adscribit Lipomanus, vix. an. 1070.
- Ado**, Viennensis episcopus, ob. 16. Decembr. an. 874. *Vide tom. 6. Canisii pag. 441. et tom. 12. Spicileg. pag. 135.*
- Adrevaldus**, Monach. Floriacensis, vix. anno 859. *tom. 8. Bol. pag. 305. tom. 12. Spicileg. pag. 30. tom. 2. SS. Ord. Benedict. pag. 333. in Bibl. Floriac. etc.*
- Adrianus**, Præpositus Malbod. in Hist. Translat. S. Aldegundis.
- Adrianus** DE VETERI-BUSCO, Monach. S. Laur. de Rebus Leodiens. *tom. 4. Ampl. Collect. Marten.*
- Adso**, Monach. Dervensis, ob. an. 992. *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 67.*
- Adso**, cogn. HERMIRICUS, Abbas Luxoviensis, circa an. 1050. *tom. 5. SS. Ord. Bened. p. 451.*
- Adto**, Monachus Casinensis. Agnetis Imperatricis Capellanus, vix. an. 1070. *Petr. Diac.*
- Egidius** ASSIAS, Ord. Min. scripsit *Verba aurea*, ob. an. 1262. *Edit. Antverp. an. 1534.*
- Egidius**, Aureæ vallis Monachus, de Gestis Episcop. Leodiensium, vix. an. 1251. *tom. 2. Historiæ Leodiens. pag. 1.*
- Egidius** DE BELLAMERA, Episcopus Avenion. in Comment. ad decret. etc. ob. an. 1392.
- Egidius**, Doctor Bononiensis, cujus est Ordo Judicarius de Foro Ecclesiastico, in *Bibl. Sangerm. c. 243. 435.*
- Egidius** CARILLUS ALBORNOTIUS, Hispanus, Cardinal. ob. an. 1364. Fabricio, *Egidius Albornotius de Carrino*, Archiep. Tolet. et Card. ob. an. 1377.
- Egidius** CARILLUS, Decan. Cameracensis, ob. an. 1472. *Ejus elogium edidit Jo. Launois, ubi de ejus scriptis. Vide tom. 3. Canisii part. 2. pag. 189. tom. 12. Concil. pag. 1159.*
- Egidius** COLUMNA, Archiepiscopus Bituricensis, ob. 22. Decemb. an. 1316.
- Egidius**, Corboliensis, Medicus, vixit sub Philippo Augusto, non an. 700, ut vult Trithemius. *Vide Hist. Academiæ Parisiensis tom. 2. pag. 718. et Naudæum de Antiquit. Scholæ Medicæ, pag. 35.*
- Egidius** DE FOSCARIUS, Bononiensis, Jurisconsult. vix. an. 1220.
- Egidius** DE FÆNO, Anglus, Philosophus, vix. an. 1350.
- Egidius** GUILLELMUS MISSALIUS, Aquitanus, Ord. Min. Theolog.
- Egidius** HISPANUS, Ord. Min. scripsit Sermones Sanctorum.
- Egidius** DE LUGNAGO, Ordin. Min. Theologus.
- Egidius** LUSCINUS, Ordinis Prædic. Theologus, vix. anno 1270.
- Egidius** MUSIUS, Abbas S. Martini Tornac. Chronicon perduxit ad an. 1343. quo vixit. *MS. Vide Sander. pag. 428.*
- Egidius** PARIENSIS, Auctor Poëmatis inscripti ad Ludovicum, Philippi Aug. Reg. Franc. filium. *MS. Vide Miscellanea Labbei et Naudæum de Antiquit. Scholæ Medicæ Paris. pag. 36. 37. et supra in Egid. Corboliensi.*
- Egidius**, Archiepiscopus Rotomagensis, vix. an. 1315. *tom. 4. Spicileg. pag. 270. Alius Egidius Rotomagensis Archidiaconus vixit an. 1113.*
- Egidius** DE ROMA, Augustinianus, Archiepiscopus Bituricensis, ob. 22. Decemb. an. 1316. Idem qui supra *de Columna.*
- Egidius** DE ROYA, Abbas Montis-Begalis, Chronicon perduxit usque ad an. 1478. *Edit. ab Andr. Scholo.*
- Elfricus**, vel Alfricus, Abindoniensis Abbas, deinde Cantuariensis Archiepiscopus, ob. an. 1006. *Ejus Grammaticam Anglo-Saxonicæ-Latinam edidit Somnerus.*
- Elfus** DONATUS, Grammaticus, præceptor sancti Hieronymi.
- Elfus** LAMPRIUS, *edit. inter Scriptores Historiæ Augustæ*, vix. sub Constantino Magno.
- Elfus** MAURUS, vix. sub Severo ac Caracalla. *Vide Fossium.*
- Elfus** SABINUS, Historicus, sub Pupieno et Balbino AA. *Capitolin.*
- Elfus** SPARTIANUS, Scriptor Historiæ Aug. vix. sub Diocletiano. *Vide Casaubon. Salmasium et Fossium.*
- Elnothus** Cantuariensis. Monach. de Vita et Passione S. Canuti Regis Daniæ. *Edit. a Meursio an. 1631. vix. an. 1105.*
- Elredus**, Rievallensis in Anglia Abbas, ob. an. 1166. *Edit. Duacj 1616. etc.*
- Emilianus** PARTHENIANUS, Histor. *laudatur a Vulcatio Gallicano in Avidio Cassio.*
- Eneas**, Parisiensis Episcopus, vix. an. 860. *tom. 7. Spicil. pag. 1. tom. 8. Concil. pag. 476.*
- Esopus**, Interpres Callisthenæ, vix. sub Constantino Imp. *Vide Gaun. ad Lib. De Vita Mosis pag. 225.*
- Ethicus**, Cosmographus, vix. post Constantinum Magnum. *Vide Foss. de Hist. Lat. pag. 692. et quæ observamus in Constantinopoli Christiana.*

- Agatho** (S.) PP. ob. 10 Jan. an. 682. *Vide Concil. Baron. etc.*
- Aggenus** URVICUS, edit. inter *Agrimensores*.
- Agnellus**, Episcopus, scripsit contra Arrianos.
- Agnellus**, Ravennensis Episcopus, vix. circa an. 824. *Edit. in Bibl. Patrum, tom. 5.*
- Agnes** ASSISIENSIS, Virgo, Germana S. Claræ Monialis, vix. an. 1220. *Willot.*
- Agobardus**, Archiepiscopus Lugdunensis, vix. an. 840. *Edit. a St. Baluzio.*
- Agrotius**, Grammaticus, scripsit de Orthographia ad Eucherium Episcopum. *Edit. inter Grammat. Putschii.*
- Ahyto**, Basileensis Episcopus, vix. an. 822. *tom. 6. Spicil. pag. 631.*
- Aidanus** AUVINAS, Northumbrensis, Lindistarnensis Episcopus. ob. prid. Kal. Sept. an. 651.
- Algradus**, Monach. Fontanellensis, vix. sæculo VIII. *tom. 2. SS. Ord. S. Bened. pag. 1048.*
- Algradus**, Monach. de Vita S. Ansberli Archiepisc. Rotomag. ob. circ. an. 700. *tom. 4. Bollandi pag. 347.*
- Algeranus** (S.) Scoto-Hibernus, cogn. *Sapiens*, vix. circa sæculum VII. in *Bibl. Patr. tom. 12. et in Operibus S. Columbani edit. Lovan. an. 1667.*
- Almerus**, vel ELMERUS, Cantuariensis Monach. ob. an. 1130.
- Almarus**, Lugdunensis Episcopus, an. 1282. *tom. 8. Spicileg. pag. 253.*
- Almericus** DE PEIRAGO, Abbas Mo'ssiacensis, de Gestis Caroli Mag. ad Joan. Ducem Bituric. in *Cod. Reg. 1344.*
- Ameriel** PICAUDI, Rythmus de S. Jacobo Apostolo, in *Bibl. Sangerman. Cod. 608.*
- Almolnus**, Floriacensis Monachus, patria Petricus, vix. an. 986. in *Bibl. Floriac. tom. 8. Bol. pag. 324. tom. 3. Hist. Franc. etc. Vide Siegh. c. 101.*
- Almoiuus**, Monach. S. Germani Paris. scriptor miraculor. ejusdem S. Germani, vix. an. 890. *tom. 2. SS. Ord. S. Bened. pag. 359. tom. 5. pag. 643. Vide Vossium, pag. 308.*
- Alo**, Croilandensis Monachus, Histor. ob. an. 974.
- Althonus**, Armenus, Aithonis Armeniae Regis nepos. an. 1290. *Edit. a Reinuccio et aliis.*
- Alanus**, Teukesburiensis Abbas, ob. an. 1201.
- Alanus** BEALCUFFES, Anglus, Theolog. an. 1230.
- Alanus** DE ISSULIS, ob. an. 1294. *Ejus Opera omnia edita Antverpiæ, an. 1654. Vide Hist. Academiæ Paris. tom. 2. pag. 719.*
- Alanus** DE LINNA, Anglus, Carmel. Theologus, ob. an. 1420.
- Alanus** DE RUDE. *Vide Sander. part. 2. pag. 84.*
- Albanus**, Anglus, ad S. Albanum Monachus.
- Albericus**, Diacon. Cardin. Monach. Casinensis, vix. ann. 1084. *Vide Paul. Diac. et J. B. Marum, Bolland. 22. Jan.*
- Albericus** GENTILIS, JC. de Jure Canonico.
- Albericus** DE ROSATE, Bergomensis, Jurisconsult. vix. an. 1350.
- Albericus**, Monachus Trium Fontium, ejus Chronicon, MS. desinit in an. 1242.
- Albericus** VERERS, ex Comitum Oxoniensium familia, vix. an. 1250.
- Alberius**, vix. circa an. 1230. *tom. 6. Ughelli, pag. 25.*
- Albertanus**, Brixienis Causidicus, *De arte loquendi et tacendi, edit. an. 1483 et 1491. vix. an. 1246 al. 1208.*
- Albertinus**, Ordin. Min. scripsit Sermones, etc.
- Albertinus**, Mantuanus. August. Theologus, vix. an. 1400.
- Albertinus** MISSATUS, Patavinus de Gestis Henrici VII. Imp. etc. *Edit. a Felice Osio an. 1636. ob. prid. Kal. Jul. an. 1329. Vide Vossium pag. 792. Portenar. in Patavio pag. 273 et Murat. tom. 10. Script. Ital.*
- Albertus**, scriptor Vitæ S. Guillelmi Eremitæ, cujus fuit discipulus. *Vide Bollandum, tom. 4. p. 448.*
- Albertus**, Aquensis Ecclesiæ Canonic. et Custos, vix. an. 1110. in *Gestis Dei pag. 184. et apud Reineccium.*
- Albertus**, Argentinensis, Chronicon perduxit ad an. 1378. *Edit. ab Crstisio.*
- Albertus** ARNEMICUS, cognomento RIVET, Cartusianus, ob. an. 1444.
- Albertus** A BOXSTETTEN, scriptor Vitæ S. Nicolai Tolentini, qui excessit an. 1306. *Vide Sur. 10 Septem.*
- Albertus**, aliis ALBERTONUS, Brixianus, Ord. Præd. vix. an. 1340. *Vide Sander. pag. 180. 189.*
- Albertus** E DREPANO, Siculus, Carmelita, ob. an. 1297. vel 1307.
- Albertus**, Frisingensis Episcopus, scriptor Vitæ SS. Kiliani, Colomani et Tornani, ob. an. 1339.
- Albertus** CALIOTTI, Parmensis, Jurisconsultus, vix. circa an. 1230.
- Albertus**, Halberstadensis Episcopus, Theolog. ob. an. 1365.
- Albertus** LEODIENSIS, Monach. vix. an. 880. idem Fabricio, qui *Lobiensis*, Abbas Gemblac. circ. an. 980.
- Albertus** MAGNUS, Ord. Prædicat. Episcopus Ratisponensis, vix. an. 1280. *Ejus opera Lugduni edita 21. vol.*
- Albertus**, Melensis Monach. Benedict. Historic. vix. an. 1038. *Siebert. Trith.*
- Albertus**, Augustinian. Montis Vinearum Patavii Prior, scriptor Vitæ B. Beatricis Atestinae, etc. vix. an. 1230.
- Albertus** PATAVINUS, Augustinian. Egidij Romani discipulus, ob. an. 1328.
- Albertus** PATAVINUS, cogn. NOVELLUS, Augustin. Theolog. vix. an. 1293. [1492.] *Vide Portenarium in Patavio pag. 452.*
- Albertus**, Patriarcha Hierosolymitan. auctor Regule Carmelitarum, vix. an. 1190.
- Albertus** PISANUS, Ord. Min. Magister Gener. ob. an. 1239. *Wadd.*
- Albertus** SARTIANUS, Mediolanens. Ord. Min. ob. an. 1450.
- Albertus**, Saxo, Augustin. Theolog. vix. cu. ca. an. 1031. [1332.] *Possev. Vice Fabr. Bibl.*
- Albertus**, Sigeburgensis, Bened. Theol. vix. an. 1450.
- Albertus**, Stadenensis Abbas, Chron. perduxit ad an. 1256. *Edit. a Steinhemio an. 1587.*
- Albertus** SCHOUUS, Osnabrugensis Decanus, vix. an. 1445.
- Albricius** Londinensis, vix. an. 1217. *Edit. inter Script. Mytholog.*
- Albinus**, Presbyter, de Virtutibus et Vitiis, MS. *Vide Marten. tom. 1. Anecd. pag. 668.*
- Alcuinus**, Abbas S. Martini Turon. ob. 10 Maii

- an. 804. *Edit. a Duchesnio. Vide præterea tom. 2. Spicileg. pag. 631. tom. 9. pag. 111. tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 189. tom. 3. pag. 601. et tom. 1. Miscell. Baluz. pag. 365.*
- Alderisius**, in Geographia Nubiensi.
- Aldhelmus**, vel ALTHELMUS, Abbas Malmesburiensis, deinde Episcopus Schireburnensis, ob. 28. Maii an. 709. *In Epist. Hibernicis Usserii, tom. 5. Canisii part. 2. pag. 798. in Bibl. Patr. tom. 13. etc.*
- Aldobrandinus** CAVALCANTES, Florentinus, Augustinian. Theol. *Possevin.*
- Aldobrandinus** PAPANUS, Ord. Præd. an. 1287. *tom. 8. Bol. pag. 181.*
- Aldricus**, Senonensis Episcopus, ob. an. 840. *Vide Epistolas Lupi Ferrariensis.*
- Aldricus**, Anglus, Jurisconsult.
- Alexander I.** PP. ob. 3. Maii an. 132. *Vide Concil. etc.*
- Alexander II.** PP. ob. 21. April. aa. 1073. *Vide Concil. etc.*
- Alexander III.** PP. ob. 27. Aug. an. 1181. *in Concil. post Petrum Cellensem, tom. 5. Spicileg. pag. 572. tom. 24. Biblioth. Patr. pag. 1519. etc. Vide Lud. Jacob.*
- Alexander IV.** PP. ob. 25. Maii an. 1261. *in Concil. tom. 6. Spicileg. pag. 485. Vide Lud. Jacob.*
- Alexander V.** PP. ob. 3. Maii an. 1410. *Vide Lud. Jacob.*
- Alexander** ALEMANNICUS, Saxo, dictus *Doctor illibatus*, Ord. Min. Theolog.
- Alexander** DE ALEXANDRIA, Ord. Min. General. Minister. Theolog. ob. an. 1314.
- Alexander** DE ANCIILLA, Florentinus, Decret. Doctor, vix. an. 1355. *Vide Lambec. lib. 2. Bibl. Cæsar. pag. 385.*
- Alexander**, Aquicinciensis Abbas, scriptor *Vite Sancti Gossuini Abbatis*, vix. circa ann. 1100. [1200.] *Edit. Duact an. 1620.*
- Alexander**, Abbas S. Augustini Cantuar. vix. an. 1217.
- Alexander** DE CAMPO-LONGO, Patavinus, Jurisconsult. Prior Sancti Leonardi Patavii, ob. anno 1405. *Scard.*
- Alexander**, Cantuariensis Monach. vix. an. 1120.
- Alexander**, Celesini, rectius Telesini, Cœnobii Abbas, de Rebus Rogerii Comitis Sicilia, sub quo vix. *tom. 3. Histor. Hispan.*
- Alexander**, Essibiensis, Canon. Regular. vix. anno 1220.
- Alexander** DE HALES, Anglus, Ord. Min. Theolog. insignis, ob. 6. Kal. Sept. an. 1250.
- Alexander** MASHUS, cognom. BASSANUS, Patavinus, Jurisconsult. vix. circa an. 1400. *Vide Scardeon. pag. 242.*
- Alexander**, Monach. auctor *Chronici Monasterii S. Bartholomæi de Carpineto*, vix. sub Celestino III. PP. *tom. 9. Ughelli pag. 1231.*
- Alexander** NECKAM, Anglus, Abbas Verolamensis, ob. an. 1227. multa scripsit, quorum quædam edita. *Vide Historiam Academiæ Paris. tom. 2. p. 725.*
- Alexander** DE S. ELPIDIO, Italus, Augustin. Eremitar. Magister General. vix. ann. 1330.
- Alexander** DE TARTAGNIS, Imolensis, JC. obiit anno 1487.
- Alexander** DE VILLA-DEI, Dolensis, Ord. Min. auct. Doctrinalis, vix. an. 1240.
- Alexander**, Vulturvensis Episcopus, de *Vita S. Alberti Episc. etc. tom. 9. Bollandi pag. 434.*
- Alexander** WENDOCUS, seu WENEDOTIUS, Cambrensis, ob. an. 1238.
- Alexandri II.** Regis Scotia Statuta, edita a *Joan. Skenæo in LL. Scotie*, ob. an. 1249.
- Alexandri**, Cicestrensis Canonici, Laus Sapientiaæ divinae, *In Bibl. Sangerman. Cod. 798.*
- Alexandri**, Conventrensis Episcopi, Constitutiones, sub an. 1237. *tom. 11. Concil. pag. 515.*
- Alfredus**, Beverlacensis Ecclesie Thesaurarius, Historicus, ob. an. 1136.
- Alfredus**, cognom. MAGNUS, Angliæ Rex, cujus multa habentur, ob. an. 901. *Vide Pitæum, Bromptonum. Lambardum, tom. 9. Concil. Bedam edit. Anglo-Saxon. etc.*
- Alfredus**, Malmesburiensis Abbas, deinde Cridiensis Episcopus, vix. an. 990.
- Alfredus**, Osvii Nordamhbrorum Regis filius nothus, ob. an. 705.
- Alfredus**, cogn. PHILOSOPHUS, Anglus, vix. an. 1270.
- Algerus**, Leodiensis Scholasticus, vix. an. 1130. *in Biblioth. Patr. tom. 21. tom. 1. Analector. Mabillon. pag. 303.*
- Alphas**, Anglus, Gregorii Ariminensis auditor, in 1. Sentent.
- Almannus**, Monach. Altivillarensis, vix. an. 868. *tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 368. tom. 2. Analect. Mabillonii, pag. 89. in Metropoli Remensi tom. 1. p. 402. Sigeberti. cap. 98.*
- Alphanus**, vel ALPHANUS, Hispanus. Ord. Min. vix. anno 1320.
- Alphanus**, Monachus Casinensis. Archiep. Salernitanus. Gregorio VII. PP. cœrevis. *Ejus Carmina editi Ughelli tom. 2. pag. 1085. Vide Paul. Diac. J. B. Marum, Vossium, etc.*
- Alphonsi I.** Lusitaniæ Regis, Constitutiones militum S. Michaelis, sive de Ala, an. 1166.
- Alphonsi** Philosophi Clericalis Disciplina. *In Bibl. Sangerm. Cod. 798.*
- Alphonsus** BOSHIOMINIS, Hispanus, Ord. Præd. vix. an. 1336. *Vide Sander. part. 2. pag. 107.*
- Alphonsus X.** Castellæ Rex, scriptor *Tabularum Astronomicarum*, vix. an. 1270.
- Alphonsus** CICARELLUS de Menavia, *in Bibl. Mss. Labbei.*
- Alphonsus**, Hispalensis Episcopus, Augustinianus, vix. an. 1340.
- Alphonsus** TOSTATUS, Episcopus Abulensis, obiit anno 1454.
- Alphonsus** VARGAS, Archiepiscopus Hispalensis, ob. 26 Decembr. an. 1366.
- Alfridus**, Episcopus Mimigardfordensis, vixit an. 818. *tom. 8. Bol. pag. 642. tom. 5. SS. Ord. Benedict. pag. 15.*
- Alvardus** Cadurcensis. Ordinis Prædicatorum. Theolog. ob. circa an. 1334.
- Alvarotus** Patavinus, Jurisconsult. obiit 27. Jun. anno 1453.
- Alvarus** Cordubensis, scriptor *Indiculi luminosi*, et *Vite S. Eulogii*, vix. an. 854. *tom. 1. Bibl. Patr. tom. 7. Bol. pag. 90.*
- Alvarus** PELAGIUS, Ord. Min. Episcopus Silvensis, auctor *libri de Planctu Ecclesie*, etc. vix. an. 1340.
- Alustus** MARSILLUS, Italus, August. Theologus, vix. anno 1380.

- Alulfus**, Monach. S. Martini Tornac. auctor Gregoriana, *editæ tom. 1. Analect. Mabillonii p. 312.*
- Alypius** Antiochenus, in Descript. Orbis.
- Amalarius** Fortunatus, Archiepiscop. Trevirensis, ob. an. 814. in *Bibl. Patr. tom. 2. Capitul. Italustan. pag. 1352. tom. 1. Analect. Mabillon. pag. 419. tom. 2. pag. 96. tom. 7. Spicileg. pag. 164. tom. 14. Bibl. Patr. Perperam edit. Attularius apud Sigebert. cap. 87.*
- Amalarius**, Metensis Episcopus, auctor Regulae Canonico-rum in Concilio Aquisgr. an. 816. etc.
- Amalricus** Augerii, scriptor Chronici Pontificalis, vix. sub Urbano V.
- Amandus**, Prior Monasterii Aquicinctin. vix. an. 1113. scripsit de Vita et morte Odonis Episcop. Camerac. MS.
- Amatus**, Episcopus, et Casinensis Monach. scripsit Histor. Normannorum ineditam, vix. an. 1070. *Vide Paul. Diac. et J. B. Marum.*
- Ambrosius** Autbertus. *Vide Autbertus.*
- Ambrosius** Calepinus, Augustin. obiit 30. Novemb. anno 1510.
- Ambrosius**, Camaldulensis Abbas, Italus, vix. an. 1450. [Alerum quem an. 1340. vixisse scribit Gangius, nullum fuisse asserit Fabricius.]
- Ambrosius** (S.), Episcopus Mediolanensis, ob. 4. April. an. 397.
- Ambrosius**, Mediolanensis, scriptor Chronici Ord. Prædic. *Leander Albert.*
- Ambrosius** Merlinus, vix. an. 480.
- Amedeus**, Monach. Cisterciensis, Episcopus Lannensis, vix. ann. 1144. *Edit. a Theophilo Rainaudo, et tom. 20. Bibl. Patr. pag. 1278.*
- Amilianus** Marcellinus, cujus exstat Historia, vix. sub Gratiano et Valentiniano.
- Amphibalus** junior, cogn. SIMENS, Britannus, vix. anno 569.
- Amulo**, Archiepiscopus Lugdunensis, vix. an. 850. *Ejus Epistolas cum Agobardo editit Steph. Baluzius, in Bibl. Patr. tom. 14. pag. 329.*
- Anastasius** I. PP. ob. 27. April. an. 402. *Vide Concil. et Lud. Jacob. et tom. 5. Spicileg. p. 582.*
- Anastastus**, Abbas Romanus, S. E. R. Bibliothecarius, vix. an. 876. *Ejus Complura extant. Vide tom. 12. Bibl. Patr.*
- Anastastus**, Presbyter et Apoerisarius Romæ, vix. an. 665. *In Collectaneis Anastasii Bibl. et tom. 12. Bibl. Patr. p. 858.*
- Anatollus**, Alexandrinus, Laodicensis Episcopus, vix. sub Caro et Probo AA. *Vide Bucherium in Canone Paschali, pag. 439.*
- Andoinus** de Rocca, Abbas Cluniacens. Cardin. ob. anno 1369.
- Andreas** Agnellus, Ravennensis Archiepiscop. sub Ludovico Pio. *Vide Hieron. Rubicum.*
- Andreas**, Arelatensis, de Orig. et Gestis Francor. *In Bibl. Puteana, Cod. 1138.*
- Andreas**, Aule Regiæ Capellanus, vix. an. 1170. *Ejus Amatoria edita Dormundæ, an. 1610.*
- Andreas** Bilius, Mediolanensis, Augustin. vix. an. 1420. *Vide Murat. tom. 19. Script. Ital.*
- Andreas**, Monachus Fontebraldensis, de morte Roberti de Arbrissello, edit. cum Vita ejusdem Roberti, vix. an. 1150.
- Andreas** Dandulus, Venetorum Dux, Chronicon Venetum MS. perduxit ad an. 1253. [1280. *Edit. apud Murat. tom. 12. Script. Ital.*]
- Andreas**, Hispanus, Episcopus Megarepsis, Cardinalis, vix. an. 1437.
- Andreas** Hornus, Anglus, Jurisconsult. vix. sub Edw. II. circa an. 1320.
- Andreas** Leucander, alias WHITEMANNE, Ramesiensis in Anglia Abbas, vix. an. 1020.
- Andreas** de Luxemburgo, Cardin. Episcop. Camerac. an. 1396. *tom. 9. Spicil. pag. 294.*
- Andreas** Sylvius, Prior Marciensis, ob. an. 1194. *Ejus Chronicon edit. a Raph. de Beauchamps in Hist. Merovingica.*
- Andreas**, Palatioli in Monte viridi in Etruria Abbas 3. de Vita S. Vualfridi Abbat. ejusdem Monasterii, *tom. 4. Boll. pag. 842. et tom. 4. SS. Ord. Bened. pag. 196.*
- Andreas** Morellus, in Epist. *Amstel. an. 1702.*
- Andreas**, Ratisponensis Presbyter, auctor Chronici Ducum Bavarie, vix. sub Sigismundo Imper. *tom. 4. Anecd. Pezii part. 3. pag. 275.*
- Andreas** Redusius, scriptor Annalium Tarvisinorum, ad an. 1420. quo vixit. Ejus Chron. Tarvis. edidit Murat. *tom. 19. Script. Ital.*
- Andreas** a Sancta-Cruce, Patricius Romanus, scripsit Collat. Concilii Florent. *Edit. inter Concil.*
- Andreas**, S. Victoris Parisiis Monachus, Anglus, vix. an. 1150. *Vide Cod. Thuan. 275. et Pitseum.*
- Andreas** Saussavius, in Martyrol. Gallic.
- Andreas** Suenonis, Archiepisc. Lundensis, circa an. 1110. *Ejus habentur Leges Scanice.*
- Andreas** Thertus, in Cosmographia.
- Andreas**, Trajectensis, Monachus Spanheimensis, vix. an. 1445.
- Andreas** de Ysenia, JC. in Comment. utriusque Juris.
- Angellicus** Grimaldi e Grisaco, Gallus, Card. ob. 16. Kal. Apr. an. 1387.
- Angelomus**, Lexoviensis Monachus, vix. an. 835. scripsit in Libros Regum. *t. 15. Bibl. Patr. pag. 307. Sigebert. c. 86.*
- Angelus** Acciajovus, Episcopus Ostiensis, Cardin. ob. an. 1407. Diversus ab Angelo Acciajolo, Episcopo Florentino, qui obiit an. 1357.
- Angelus** e Cingulo, *Clarenus* dictus, Italus, Ordin. Min. ob. an. 1294. [post an. 1317.]
- Angelus** a Nuce, in Notis ad lib. Leon Ostiensis.
- Angelus** Rumpelars, in Hist. Monast. Formbac. *tom. 1. Anecd. Pezii.*
- Angelus** Salvettus, Senensis, Ord. Minor. Minister Generalis, ob. an. 1423.
- Angelus** Tancredus, Aretinus, Ordin. Minor. scriptor Miracul. S. Francisci, vix. circa an. 1246.
- Angelus** de Ubaldis, Perusinus, Jurisconsult. Baldi frater, vix. an. 1423.
- Angilbertus**, Abbas Corbeiensis, an. 865. *tom. 2. Analect. Mabillonii p. 657.*
- Anianus**, Vir spectabilis, jubente Athalarico Theodosianum Codicem compegit, et aliquot Joannis Chrysostomi Homilias in Latinam linguam vertit. *Edit. post Bedam in Epistola S. Pauli, et cum Joan. Chrysost.*
- Anianus**, Abbas Aldeburgensis, scripsit Chron. ad an. 1457. *Vide Sander. p. 225.*
- Anianus** Magister, Auctor Computi edit.

- Anicius**, MANL. TORQUAT. SEVER. BOKTIUS, in Consolatione Philosophiæ, *edit. an. 1656.* ob. an. 524.
- Annibaldus** CECCANUS, Neapolitanus Archiep. Card. Tusculan. vix. an. 1327.
- Anscharius**, primus Archiepisc. Bremensis, tom. 4. *SS. Ord. Bened. pag. 401.*
- Anscherus**, Abbas Centulensis, vix. sæculo xi. tom. 5. *Bollandi pag. 101 : tom. 5. SS. Ord. S. Bened. pag. 123.*
- Ansegius**, Abbas Lobiensis, vix. an. 840.
- Ansegius**, Luxoviensis et Fontanellensis Abbas, vix. sub Carolo Magno et Ludovico Pio, quorum Capitularia collegit.
- Anselmi** Archidiaconi Glossulæ super Psalterium, MSS. in Bibl. Vatic. non alius forte ab Anselmo Laudunensi, ut suspicatus est Jac. le Long.
- Anselmi**, Ord. Mino. Descriptio Terræ Sanctæ, tom. 6. *Canisii pag. 1289.*
- Anselmi** DE MONTE LEONIS-Glossæ in Matheum MSS. *Cod. Reg. 246.* idem qui infra *Laudunensis.*
- Anselmi** Peripatetici Rhetorimachia MS. *Cod. Thuan. 589.*
- Anselmus** Boor, in *Hist. Lapidum, edit. Adr. Tollii.*
- Anselmus** (S.), Archiep. Cantuariensis, obiit 21. April. an. 1109. *Ejus opera collegit et edidit Gabriel Gerberonus Benedict.*
- Anselmus**, Gemblacensis Abbas, Chronicon Sigeberti deduxit ad an. 1135. quo vixit. *Edit. a Miræo.*
- Anselmus** Havelbergensis Episcopus, non longe ab Albi flu. vix. an. 1146. *Edit. tom. 13. Spicileg. p. 88. Vide Eisengr.*
- Anselmus**, Laudunensis Decanus et Scholasticus, vix. an. 1110. *Vide Henric. Gandav. Sander. part. 2. pag. 171. etc.*
- Anselmus**, Leodiensis Canonicus, scripsit *Histor. Episcop. Traject. et Leodiens. vix. an. 1050. tom. 1. Hist. Leod. pag. 99.*
- Anselmus**, Episcopus Lucensis, S. R. E. Cardin. ob. 18. Mart. an. 1086. *tom. 6. Canisii pag. 202. 235. in Bibl. Patr. tom. 27. 28. Vide Sigeb. c. 161.*
- Anselmus**, Episcopus Marsicanus, *edit. Colan. 1570.*
- Anselmus**, Mon. Remensis, vix. an. 1050. scripsit *Itinerarium Leonis IX. PP. a Roma in Galliam. Vide Sigeb. cap. 152.*
- Anselmus** DE RIBODIMONTE, an. 1100. *tom. 7. Spicil. pag. 191.*
- Anso**, Abbas Lobiensis, ob. an. 801. *tom. 10. Bollandi p. 560. tom. 11. p. 375. tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 564.*
- Anterus** PP. ob. 3. Jan. an. 238. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Antoninus** (S.), Ord. Prædic. Archiepisc. Florentinus, ob. 2. Maii an. 1459. *Edit. seorsim.*
- Antoninus**, qui Gennadio *Honoratus*, Constantinae in Africa Episcopus, *apud Baron. an. 437. tom. 8. Bibl. Patr. p. 665.*
- Antoninus** PLACENTINUS, Monach. in Itiner. Hieros. *edit. Andegav. an. 1640.*
- Antonius** ANDREAS, Ord. Min. ob. circa an. 1320. *Edit. Venet. an. 1578.*
- Antonius** DE BUTRIO, Bononiensis, JC. ob. an. 1408. non. Octob. *Fichard.*
- Antonius** CARTULARIUS, vel CARTULARIUS, Palavinus, de Vita et Moribus Philosophorum, ob. an. 1440.
- Antonius** CORARIUS, Venetus, Episcopus Bononiensis, et Patr. Constantinop. Cardin. ob. an. 1445.
- Antonius** DE CREMONA, Ord. Minor. scripsit *Quadragesimale.*
- Antonius** DUGDALIUS, in *Antiquit. Warvic.*
- Antonius** FABRICIUS BLEYNIANUS, JC. in *Institutionibus rei beneficiaria.*
- Antonius** FRANCISCUS GORI, in *Columbario Libertorum et Servorum Liviae.*
- Antonius** GAYNERUS, Papiensis, Medicus, vixit anno 1440.
- Antonius**, Genuensis, Augustinian. vix. an. 1418.
- Antonius** GODUS, Vicentin. Chron. scripsit ab an. 1194. ad an. 1260. *Edit. cum Albertino Mussato a Felice Osio et a Murat. tom. 8. Script. Ital.*
- Antonius** ILERDENSIS, Ord. Minor. Philosophus et Theologus.
- Antonius** LOISELLUS, in *Tract. de Ordinibus.*
- Antonius** LUCENSIS, Ord. Min. vix. an. 1320.
- Antonius** MASSANUS, F'ruscus, Ord. Min. vix. an. 1430. *Wadd.*
- Antonius** MATTHEUS, de Nobilitate, de Principibus. *Amstel. an. 1336.*
- Antonius** A MONTEFALCONE, Italus, Ord. Min. scriptor Vitæ B. Clarae a Montefalcone. *Vide Wadding. ann. 1308. et 1491.*
- Antonius** DE PADUA (S.), Lusitanus, Ord. Minor. ob. 13. Jun. an. 1231. *Ejus habentur Conciones.*
- Antonius** DE PARMA, Monachus Camaldul. vix. anno 1420.
- Antonius** RAUDENSIS, seu RAUDINUS, Italus, Ord. Min. vix. circa an. 1420. *In Bibl. Thuan.*
- Antonius** DE RIPALTA, in *Annal. Placent. ab. ann. 1404. ad 1463. tom. 20. Murat. Script. Ital.*
- Antonius** A S. ANGELO, Palavinus, JC. vix. an. 1394.
- Apollonius**, Romanæ urbis Senator, sub Commodò Imp. *Hieron.*
- Apponius**, vix. sæculo VII. *In Bibl. Patr. tom. 14. pag. 98.*
- Aprigius**, Episcopus Pacensis, vix. anno 530. *Isidor. etc.*
- Apuleius** MADAURENSIS, vix. sub Antoninis Marco et Philosopho.
- Aquila**, Romanus, *edit. inter Rhetores.*
- Aquillus** SEVERUS, Hispanus, sub Valentiniano. *Vide S. Hieron.*
- Arator**, S. R. E. Subdiaconus, Poeta Christianus, vix. an. 534. *Edit. seorsum, et tom. 10. Bibl. Patr. Vide Sirmond. ad Ennodium pag. 99.*
- Archangelus** NEAPOLITANUS, Cavæ, seu S. Justinae de Padua Monachus, auctor *Hist. Monast. Cavensis.*
- Arcimboldus**, Mediolanensis, auctor *Catalogi Hæreticorum.*
- Arculfus**, Episcopus, auctor *Itinerarii Terræ Sanctæ*, quod a Beda abbreviatum est. *Vide eundem Bedam lib. 5. Hist. cap. 16.*
- Ardo**, seu SMARAGDUS, Mon. Anianensis, vix. circa an. 824. *tom. 4. Bollandi pag. 610. tom. 5. SS. Ord. Benedict. pag. 491.*
- Arialdus**, Casinensis Presbyter, vix. an. 1080. *Petr. Diac.*
- Aribo**, Episcopus Frisingensis, sub exitum sæculi VIII. *tom. 3. SS. Bened. pag. 500.*
- Aribo**, Archiepiscopus Moguntinus, ob. an. 1031. *Vide Sigeb. cap. 140.*

- Arlottus** DE RAINONE, Vicentinus, scriptor Hist. Vicentinae.
- Arlotus**, Ordinis Minor. Magister Generalis, Etruscus, vix. an. 1290. Apud Fabric. ob. an. 1287.
- Arnunus** BERNARDINUS, Historicus. Vide *Vossium*.
- Arnaldus** ALBERTINUS, Majoricensis, Pacensis Episcopus.
- Arnaldus** DE VERDALA, Episcopus Magalonensis, ob. an. 1352. de *Episcopis Magalon. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 793*.
- Arnaldus** DE VIA, Cadurensis diocesis, Joannis XXII. repositus, Cardin. ob. an. 1338.
- Arno**, Archiepiscopus. Saltzburgergensis, vix. sub Carolo Magno. *Edit. tom. 2. Canisii, et in Metropoli Salisburg. tom. 2. pag. 484.*
- Arnobius**, Afer, Siccensis, Rhetor, scribebat an. 297. vix. usque ad an. 326.
- Arnobius** Junior, vix. circ. an. 460. *Edit. Coloniae an. 1596. et in Bibl. Patr. tom. 8. pag. 203.*
- Arnoldus**, Allahensis Monach. scriptor Vitae S. Godehardi, edita a *Surio tom. 7. vix. an. 1030.*
- Arnoldus**, Carnotensis, Abbas Bona Vallis, vixit an. 1170. *Edit. an. 1609. et tom. 22. Bibl. Patr. pag. 1260. Vide Henr. Gandar.*
- Arnoldus**, Corbeiensis in Saxonia Monachus, vixit anno 1050.
- Arnoldus**, Lubecensis Abbas, Chronicon Slavorum Helmoldi perduxit ad Ottonem IV. Imp. *Edit. a Reinecco, ejusque Appendix ab Erpoldo Lindenbrogio in Hist. Slavica.*
- Arnoldus**, Archiepiscopus. Narbonensis, de Victoria ad Navas Tolosae, anno 1212. *tom. 1. Ughelli pag. 191.*
- Arnoldus** DE ROTERODAMI, seu de HOLLANDIA, Canon. Regular vix. an. 1424.
- Arnoldus** DE VILLANOVA, Medicus, vix. an. 1305.
- Arnoldus**, Vogburgensis, S. Emerammi Monach. de Miraculis ejusdem Sancti, tom. 2. *Canisii p. 35. vix. sub Henrico IV. Vide Aventin.*
- Arnulfus** SAGIENSIS, tom. 3. Murat. Script. Ital. an idem qui mox *Arnulphus Lexoviensis?*
- Arnulphus**, Arelinus, Canonicus ac Diaconus; circ. an. 1080. scripsit Vitam SS. Floridi et Amantii, in *Cod. Naudaeano 27.*
- Arnulphus**, Lexoviensis Episcopus, ob. 3. Aug. an. 1182. *Epus Epist. edita an. 1588. Vide tom. 2. Spicil. et post tom. 13. pag. 246. et tom. 22. Bibliot. Patr.*
- Arnulphus**, Monachus, Poeta. Vide *Sigeb. c. 157.*
- Arnulphus** A MONTE S. ELIGII, Canonic. Regularis ejusdem Monast. Vide *Valer. Andr.*
- Arsenius**, Leodiensis, S. Mariae de Florentia Abbas, vix. an. 1442.
- Arvodolphus**, scriptor Vitarum aliquot Sanctor. circ. an. 1160. *Wicelius.*
- Asaphus** (S.), Episcopus, Britannus, vix. an. 590.
- Asclepiodotus**, Historicus, vix. sub Diocletiano. Vide *Vopiscum.*
- Asclepius**, Afer, Episcopus Vagensis, seu Baiensis, vix. an. 410. *Gennad.*
- Astesanus**, Ord. Minor. Theologus, vix. an. 1317.
- Astesanus** alter, Ordinis Minor. Theologus, vixit eodem saeculo.
- Astronomus**, qui vitam Ludovici Pii scripsit ab an. 776. ad 810. *Edit. a Pithaeo, Duchesnio tom. 2. et tom. 6. novae Collect. Hist. Franc.*
- Athelardus**, vel **Abelardus**, Bathonensis in Anglia Monachus, Mathematicus, vix. an. 1130.
- Athelstanus**, Angliae Rex, ob. an. 939. *Hujus Leges habentur apud Bromptonum et Lambardum.*
- Atilius** FORTUNATUS, edit. inter *Grammaticos Putschii.*
- Atto** II. Episcopus Vercellensis, vix. an. 945. *tom. 8. Spicileg. pag. 1.*
- Auctus**, Florentinus, Vallis Umbrosae Monach. scriptor Vitae Bernardi Uberti Cardinal. etc. vix. sub Lothario II. circ. an. 1147.
- Audentius**, Episcopus Hispanus, de quo *Gennad.*
- Audoenus** S., qui et Bado, Archiepiscopus. Rotomagensis, auctor Vita S. Eligii, ob. anno 672. *tom. 5. Spicileg. pag. 147. 301.*
- Audradus**, Monachus, vix. sub Carolo Calvo, tom. 2. *Hist. Franc. 390. Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 57.*
- Augustinus** (S.), Episcopus Hipponensis, ob. 28. Aug. anno 430.
- Augustinus** DE ANCONA, qui et TRIMPHUS dictus, Augustin. Archiep. Nazarenus, ob. anno 1328. *Edit. Roma 1590.*
- Augustinus** PATRICIUS DE PICCOLOMINIS, in Hist. Conc. Basil. tom. 13. *Concil. Labbei.*
- Augustinus** DE ROMA, primus Cantuariensis Archiep. ob. an. 604.
- Augustinus** DE ROMA, Augustinian. Archiep. Nazarenus, ob. an. 1345.
- Avitus**, presbyter Hispanus, vix. circa ann. 418. *Gennad.*
- Avitus**, Viennensis Episcopus, ob. 5. Feb. an. 520. aut 521. *Edit. a Sirmondo et al. Adde eundem Sirmondum ad Ennod. pag. 67. tom. 5. Spicileg. pag. 110. Bibl. Labbei tom. 1. pag. 226. et tom. 1. Miscell. Balt. pag. 355.*
- Avinus** KELDES, Scotus, Episcopus electus, obiit an. 1298. *Demsterus.*
- Aunarii** Episcopi Epistola ad Stephanum Presbyterum, de scribenda S. Germani Episcopi Autisiodorensis Vita, in *Bibl. Sangerman. Cod. 633.*
- Aurelianus**, Arelatensis Episcopus, anno 550. inter *Epistolas tom. 1. Hist. Franc. in Regulis Monasticis Holstenii.*
- Aurelianus**, Clericus Remensis, Musicus, vix. an. 900. Vide *Sigebert. cap. 110. et Barthium l. 45. Advers. cap. 7. 21.*
- Aurelius** APOLLINARIS, Numeriani Imp. Vitam iambris scripsit. *Vopisc.*
- Aurelius** FESTIVUS, scriptor Vitae Firmi Tyranni, vix. sub Aureliano. *Vopisc.*
- Aurelius** MACROBIUS, in Saturnalibus.
- M. Aurelius** OLYMPIUS NEMESIANUS, Caithaginensis Poeta, auctor Cynegetici, editi a *Pithaeo, etc. vix. sub Caro Imp.*
- Aurelius** PHILIPPUS, scriptor Vitae Alexandri Imp. Vide *Lamprid.*
- Aurelius** VERUS, scriptor Vitae Alexandri Severi, laudatur a *Lampridio.*
- Aurelius** VICTOR, ab Andrea Schotto editus, vix. sub Constantino et Juliano Imp. Vide *eundem Schottum et Vossium.*
- Ausonius**, Burdegalensis, Consul Romanus, obiit circa an. 394.
- Aubertus** in Apocalypsim, ex *Bibl. alias Thuana.*

Autbertus, Abbas Casinensis, de Vita SS. Paldonis, Tatonis, etc. *tom. 6. Ughelli pag. 458. ob. an. 837. Kal. Mart. De aliis scriptis vide Paul. Diac. et J. B. Marum.*
Autbertus, cogn. AMBROSIIUS, Abbas S. Vincentii ad Vulturum, ob. an. 778. *tom. 3. SS. Ord. Benedict. pag. 423. tom. 13. Bibl. Patr. pag. 403. Vide Sigeb. cap. 91.*
Auxillus, de Translationibus Episcoporum et Ordinationibus a Formoso PP. factis, in *Append. tom. 12. Annal. Baronii, apud Morinum, t. 17. Bibl. Patr. p. 1. Vide Sigebert. c. 112.*
Azo, Bononiensis, jurisconsult. vix. circa an. 1200. *Vide Fichard.*
Azo, vel Asso, Dervensis Monach. scriptor Vite SS. Bercharii, Frodeberti, etc. ob. an. 992.

B

Bachlarius, vel BACCIARIUS, vix. tempore S. Augustini, *tom. 6. Bibl. Patr. pag. 88. Vide Gemad. etc.*
Bagarotus, JC. vix. an. 1200.
Babus Mensor, *edit. inter Grammaticos.*
Baldricus Aurelianensis, ex Burguliensi apud Andegavos Abbate, Episcopus Dolensis; adeoque nequitiam in duos distrahendus, ut docet Fabricius, ob. an. 1131. *Ejus carmina, edita tom. 4. Hist. Franc. pag. 251. Adde Gest. Dei pag. 81. tom. 7. Spicileg. pag. 196. tom. 4. Bol. pag. 758. tom. 5. pag. 603.*
Baldricus, Novjomensis Episc. ob. ult. Maii an. 1112. *Ejus Chron. Camerac. editit Colvenerius. Vide tom. 8. Spicil. pag. 169.*
Baldwinus DE AVENIS, vix. c. an. 1285. *Ejus Genealogie editte tom. 7. Spicileg. pag. 584.*
Baldwinus, Imp. Constantinopol. ob. an. 1205. *Ejus exstant Epistolae de Urbis expugnatione, apud Arnold. Lubecens. Innocentium III. Doutremanum, etc.*
Baldwinus DEVONIUS, Angl. Cantuariens. Archiep. ob. an. 1193.
Baldwinus DE MARROCHIO. *Vide Sander. in Bibl. MSS. Belg. pag. 202.*
Baldwinus, Nivivensis, Ord. Praemonstr. scripsit Chron. a Christo nato ad an. 1294. quo ipse obiit, MS. *Valer. Andr. Sander. pag. 22.*
Baldwinus PADERBORNENSIS, Parochus, Histor. vix. anno 1418.
Baldwinus, Sordensis Abbas, in *Bibl. Victor.*
Baldus, Perusinus, Jurisconsultus, ob. 28. April. anno 1400.
Baltharius, vel BALTHERIUS, Seckinganus Monach. auctor Vitae SA. Fridolini, quam Nothero Balbulo inscripsit circa an. 900. *Vide Alamannica Goldast. tom. 2. pag. 195. tom. 6. Bol. pag. 433.*
Banchinus, Londinens. Monach. Theolog. vixit anno 1382.
Banck, in Taxa Cancellariae Romanae.
Barberinus in Documentis amoris cum glossis Ubaldini.
Barduccius PETRUS DE CANIGARIUS, an. 1380 *tom. 11. Bol. pag. 959.*
Barnabas BRISSONIS, de Verborum jurid. significatione.

Bartholomaeus BREM. Angl. Philosoph.
Bartholomaeus, Britianus, Juriscons. et Histor. vix. an. 1240. ob. an. 1250.
Bartholomaeus DE BRUGIS in Aristotelem, *ex Bibl. Victor.*
Bartholomaeus CAPOVACENSIS, Patavinus, JC. vix. anno 1348.
Bartholomaeus, Cartusiensis, vix. an. 1446.
Bartholomaeus CASTELLUS, in Lexico medico a J. P. Brunone aucto. *Lipsiae an. 1713.*
Bartholomaeus, Cluniacensis, scripsit Sermon. *Sander. pag. 180.*
Bartholomaeus, Duniacensis. *Vide Sander. in Bibl. MSS. Belg. part. 351. Leg. auctore Fabricio, Cluniacensis.*
Bartholomaeus FACIUS, Genuens. Histor. vixit anno 1440.
Bartholomaeus FLORARIUS, auctor Florarii, Angl. vix. an. 1420.
Bartholomaeus GAETANUS, scriptor Historiae Brixiensis, ob. an. 1404.
Bartholomaeus CLAVSVILLUS, cogn. ANGLICUS, Ordinis Minor. auctor libri de Propriet. rerum, editi, etc. vix. an. 1360.
Bartholomaeus GRAUWISE, Anglus, Ord. Min. vix. circa an. 1360.
Bartholomaeus, Iscanus, id est, Exoniensis Episcopus, ob. an. 1184. *Vide Penitentiali Theodori edit. a Jac. Petito.*
Bartholomaeus DE LUCA, in Chron. MS. ex Bibl. Vaticanae Cod. 574. *Laudatur a Chirardacco in Hist. Bononiensi l. 6.*
Bartholomaeus NEOCASTRENSIS, Siculus, auctor Poenatis quod *Messana* inscribitur, seu de Rebus a Petro Aragoniae Rege in Sicilia adversus Carolum I. gestis. *Mementur Surita.*
Bartholomaeus, Ordin. Minor. ob. 4. Novemb. circa an. 1386.
Bartholomaeus OSA, Bergomensis, scripsit Hist. Romanor. Pontificum et Imper. vix. an. 1340.
Bartholomaeus DE PISIS, Ord. Praed. de Casibus conscientiae, in *Bibl. Victor.*
Bartholomaeus ROUFACALLIUS, Carmelitarum Ordinis Magister Generalis. et Massiliensis Episcop. vix. anno 1433.
Bartholomaeus, Ruræmundanae Cartusiae Prior, ob. 4. Id. Jul. an. 1446.
Bartholomaeus DE SALICETO, JC. vix. an. 1390.
Bartholomaeus DE S. CONCORDIO, Ordin. Praed. Pisanus dictus, ob. circa an. 1347. *Vide Sander. pag. 209.*
Bartholomaeus SCRIBA, in Annal. Genuens. *tom. 6. Murat. Script. Ital.*
Bartholomaeus DE TOLOMÆIS, scriptor Vitae B. Luthesii, *Edit. tom. 11. Boll. pag. 597.*
Bartholomaeus VICENTINUS, Ord. Praed. vix. an. 1260. *Vide Leand. Albert.*
Bartholomaeus, Episcop. Urbinensis, Augustinianus, vix. an. 1410. *Vide Cod. Reg. 428.*
Bartholomaeus DE YASO, Ord. Min. *Vide Wadding. an. 1435.*
Bartholus DE SAXOFERRATO, JC. celebris, ob. anno 1355. *ital. 45.*
Basilus, Ancyrae Episc. scripsit Latine contra haereses, vix. sub Constantio. *Vide Socrat. lib. 2. cap. 30.*

- Bassattus**, Abbas Casinensis, ob. 16. Kal. April. an. 856. *Vide Petr. Diacon.*
- Bassetus**, in Aresta Parlamenti Dalphinialis.
- Baudemondus**, Mon. Elnonens. aliis Blandinens. Abbas, scriptor Vitae S. Amandi, vix. anno 657. *Ed. tom. 3. Bol. pag. 848. tom. 2. SS. Ord. Bened. p. 710.*
- Baudovinia**, Monialis, scripsit Vitam S. Radegundis, Reginae Franc. sub qua vixit, id est, circa an. 590. quo Radegundis obiit, *tom. 1. SS. Ord. Bened. p. 326. Surius 13. Aug.*
- Beatus**, Presbyter, adversus Elipandum Toletanum Episc. in *Auctario Stewartii.*
- Bebianus**, Poeta, *edit. cum Victore Massiliensi, an. 1560. pag. 96.*
- Beda**, cogn. VENERABILIS, ob. 26. Maii an. 735. *Ejus opera 3. tom. edita. Vide praeterea tom. 7. Spicileg. pag. 126. tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 1001. 1031. Jacob. Wareum, etc. Bolland. tom. 1. pag. 943. tom. 8. pag. 37.*
- Bellator**, Presbyter, Origenis Latinus Interpres, vix. an. circ. 530. *Cassiodor. de Divin. lect. cap. 6. Sigebert. cap. 88. Trithem. etc.*
- Bellesartus**, Scholasticus, *tom. 1. Analect. Maillonii pag. 361. tom. 5. Bibl. Patr. pag. 472.*
- Beltramus** DE MIGNANELLIS, Senensis, vix. an. 1416. *Vide Lambec. lib. 2. Bibl. Caesar. pag. 977.*
- Benedictus I.** (S.) PP. ob. 30. Jul. an. 579. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Benedictus II.** PP. ob. 7. Maii an. 685. *Vide Conc. et Lud. Jacob.*
- Benedictus III.** PP. ob. 26. Febr. an. 858. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Benedictus VII.** PP. ob. 10. Jul. an. 984. *Vide Lud. Jacob. et Lambec. tom. 2. Bibl. Caes. pag. 645.*
- Benedictus VIII.** PP. ob. 28. Febr. an. 1024. *Vide Lud. Jacob.*
- Benedictus XI.** PP. ob. 6. Jul. an. 1304. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
- Benedictus XII.** PP. ob. an. 1342. 25. April. *Ejus Statuta Benedictina edidit Brolius post Chron. Casinense. De aliis scriptis vide Lud. Jacob.*
- Benedictus (S.)**, Ord. sui nominis Fundator, ob. 21. Mart. an. 543. *tom. 9. Bibl. Patr. etc.*
- Benedictus**, Aniana Abbas, in Concordia regulatum, ob. an. 821. *Vide Menard. et saec. 3. Bened.*
- Benedictus**, Abbas, scripsit Histor. Henrici II. Regis Angl. sub quo vixit.
- Benedictus** BACCHINUS, in Hist. Monast. Podolironensis.
- Benedictus** BISCOPUS (S.), Wiremuthensis Abbas, cujus Vitam scripsit Beda, ob. an. 708.
- Benedictus**, Icenus, seu Nortfolcensis, Augustin. Cardicensis Episcopus, ob. an. 1340.
- Benedictus**, Abbas Massiliensis, scripsit lib. de Fide Catholica et potestate Ecclesiae, *MS. in Bibl. reg.*
- Benedictus**, Petroburgensis Monachus, Anglus, scriptor Vitae S. Thomae Cantuar. et Gestorum Henrici II. et Ricardi I. ab an. 1170. ad 1199. *Edit. Hearnii anno 1735.*
- Benedictus** RAIMUNDUS, filius Raphaelis Cumani, JC. vix. an. 1447.
- Benedictus** SAI A, Palavinus, JC. vix. an. 1445.
- Benedictus** TARACREDUS, Fabricio, TAMACEDUS, TOMACREDUS, vel TOMACELLUS aliis, Perusinus, Ord. Praed. vix. an. 1260.
- Benedictus**, Veronensis, Ord. Praed. Theolog. vix. anno 1420.
- Benedictus**, Urbevitanus, Ord. Praed. Theol. vix. an. 1260. *Vide supra Ben. Taracredus.*
- Benno**, Cardinalis, scripsit de Vita Hildebrandi, seu Gregorii VII. PP. sub quo vixit. *Edit. a Reineccio: de quo vide Baron. Nomenclatorem, et al. vix. an. 1092.*
- Bentivenga** DE BENTIVENGIS, DE AQUASPARTA, UMBER. Ord. Minor. Episcop. Tudertinus, Cardin. sub Nicolao III. PP.
- Benvenetus** DE CAMPESANIS, Poeta. *Vide Vossium de Hist. Lat. pag. 795.*
- Benvenuto** DE REMBALDIS, Imolensis, auctor Augustalis editi cum Petrarcha, vix. sub Carolo IV. Imperat.
- Berardus**, Monachus Celestinus, S. Petri Celestini discipulus, scripsit ejusdem PP. Vitam. *Exstat MS.*
- Bercharil** Presbyteri Hist. Episcoporum. *Virtunen-sium, ad ann. 888. quo vixit. Edit. t. 12. Spicilegii Acheriani p. 251.*
- Berchtoldus** HOCHBERGERUS, Campidonensis Abbas, de Laude Martyrum, vix. an. 1181.
- Berengarius**, Haeresiarcha, an. 1052. *tom. 2. Spicileg. pag. 510. Vide Sigeb. cap. 154. et al.*
- Berengarius** STEDELLI, Vasco, Episcop. Biturrens. Cardinal. Tusculan. ob. an. 1321. *Vide Sander. part. 2. pag. 116. et Possevin.*
- Berengaudi**, viri Ecclesiastici, expositio in Apocalypsin, in *Bibl. Sangerman. Cod. 556. et in Bibl. Reg. Cod. 804.*
- Berengosus**, Abbas S. Maximini Trevirensis, de Inventione S. Crucis, vix. circa an. 1110. *t. 12. Bibl. Patr. pag. 349.*
- Berlini** liber Abaci, in *Bibl. Victoriana.*
- Bernaldus**, Constantiensis Presbyter, vix. sub Gregorio VII. PP. *Edit. a Tenngelio et Gretzero.*
- Bernaldus**, Gallus, Archidiacon. Bracaren-sis, de Vita B. Geraldii Archiep. Bracar. cujus fuit coaetaneus, *t. 3. Miscel. pag. 179.*
- Bernardinus** DE BUSTO, Ord. Min. scripsit *Mariale* Alex. VI. PP. inscriptum, ob. post annum 1500. *Edit. Mediol. an. 1494.*
- Bernardinus** DE ROMA, Carmelita, Episc. Sutrensis, Cardinalis, vix. an. 1324.
- Bernardinus** DE ROSERCIIO, ex Canonico Regulari, Archiep. Tolosanus, vix. an. 1460.
- Bernardinus** (S.), Senensis, Ord. Minor. ob. 20. Mart. an. 1444. *Ejus opera seorsim edita.*
- Bernardus** ALBERTUS, De Variis morbis, *MS. in Bibl. Mss. Lab. pag. 50.*
- Bernardus** DE AMBASIA, Carmelita, et Cardinal. vix. anno 1364.
- Bernardus** ANGRICANUS, Bononiensis, Carmelita, vix. anno 1390.
- Bernardus** AYGLERICUS, Abbas Lerinensis, deinde Casinensis, et S. R. E. Cardin. ob. an. 1282.
- Bernardus** BALHUS, Episcop. Papiensis, ob. anno 1213. *tom. 1. Ughelli, pag. 1097.*
- Bernardus** DE BESSA, Aquitanus, Ord. Minor. vix. anno 1278.
- Bernardus** BISSUS, Monachus Casinensis, in Hierurgia.
- Bernardus** DE BREYDENBACH, Decanus Mogunt. an. 1488. in Itinere Hierosolymit.
- Bernardus**, Abbas Casinensis, vix. circ. an. 1350. *Vide supra Bern. Ayglerius.*

- Bernardus** Monachus Casinensis, scripsit Vitam B. Amici. vix. ann. 1120. *Petr. Diac. c. 37.*
- Bernardus** F. CASTRO S. VINCENTI, Italus, Ord. Præd. vix. an. 1316. *Vide Leandr. Idem Fabricio, qui infra Bernardus Guidonis.*
- Bernardus** (S.), Abbas Clarevallensis, ob. 20. Aug. anno 1153. *Edit. seorsim. Vide tom. 13. Spicileg. pag. 165.*
- Bernardus**, Claromontanus, Ord. Præd. Theolog. vix. anno 1292.
- Bernardus**, Cluniacensis, de Contemptu Mundi, metro. *Vide Sander. pag. 225.*
- Bernardus**, Mon. Cluniacensis, deinde Episcop. vix. an. 1050. scripsit Consuetudines ejusdem Ord. MSS. in *Bibl. Sangerman. Vide Henric. Gandav. et infra Bern. Morlanensis.*
- Bernardus**, Presbyter, Compostellanus, JC. vix. anno 1250. *Vide Simler. et Miræum, pag. 302.*
- Bernardus**, Mon. Corbeiensis in Saxonia, vixit anno 1070.
- Bernardus**, Dapifer, Mon. Mellicensis, vix. anno 1362. *apud Lambeckium, tom. 1. Bibl. Cæsareæ, p. 628.*
- Bernardus** Desclos, in Hist. Catalaniæ.
- Bernardus** DORNA, natione Provincialis, JC. Azonis, auditor, vix. an. 1240.
- Bernardus**, Fontis Calidi Abbas, contra Valdenses, vix. sæculo XII. *Edit. a Gretzero, et tom. 24. Bibl. Patr. pag. 1585.*
- Bernardus** F. FRANCHOVEN, scriptor Homiliar. vix. an. 1240. [circ. 1410. *Vide Echard. tom. 1. pag. 752.*]
- Bernardus**, Abbas S. Galli, circa an. 883. *tom. 5. Canisii, part. 2. pag. 728.*
- Bernardus** DE GODORNIO, medicus Monspensul. circa an. 1305. in *Bibl. Victor. Vide Sander. part. 2. pag. 89.*
- Bernardus** GUIDONIS, Ord. Præd. Episc. Lodo- vensis, vix. an. 1320. *apud Catellum in Comitibus Tolosanis, part. 2. pag. 37. tom. 1. Bibl. Labbei, pag. 629. tom. 2. pag. 265. 275. 511. tom. 4. Bol. pag. 711.*
- Bernardus**, Hildesheimensis Episcopus. *Vide Possevin.*
- Bernardus** LOMBARDUS, Grammaticus. *Vide Sander. pag. 203.*
- Bernardus**, Monachus, cognom. *Sapiens*, in Itine- rario Terræ Sanctæ, an. 970. *Edit. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 523. Vide Pitseum, pag. 827.*
- Bernardus**, Mon. de Discipl. Musicæ artis, vixit anno 1124.
- Bernardus** DE MONTFACON, Benedictinus, in Diario Italico, Antiquitate explicata cum Suppl. Bibliotheca Bibl. etc.
- Bernardus**, Morlanensis, Anglus, Monachus Clu- niacensis, cujus liber exstat de Contemptu Mundi, vix. an. 1140. *Edit. Bremæ, an. 1597. et Luneburgi, anno 1640.*
- Bernardus** NORICUS, Monachus in Chremsmunster, de Rebus Boiorum, laudatur ab Aventino. *Vide Pez. tom. 1. Scrip. Austr. pag. 1296.*
- Bernardus** PARENTINUS, Ord. Præd. Theolog. vix. anno 1340.
- Bernardus** PEZIUS, Benedictinus Mellicensis, in Thesaurò Anecd. ann. 1721 et seqq.
- Bernardus**, Prior Cartusiæ *Portarum*, ob. anno 1152. *Ejus Epistolas aliquot edidit Petrus Franciscus Chiffletius.*
- Bernardus**, Ord. Præd. in 4. libros Sentent. vix. anno 1292.
- Bernardus** DE S. BLASIO, German. vix. circ. an. 1066. *Simler. Possevin.*
- Bernardus**, Monachus, Saxo, scripsit contra Hen- ricum IV. Imp. *Sigebert. cap. 165.*
- Bernardus**, cogn. SILVESTER, Ultrajectensis Cleri- cus, in Theodulum comment. scripsit, etc. Is forte qui ut Poeta eximius laudatur a Gervasio Tilesberiensis. *Vide Sigebert. cap. 156. Sander. part. 2. pag. 327. Cod. Reg. 954. Bibl. Victor. et Glossar. in Cisimus.*
- Bernardus** THESAURARIUS, de Acquisitione T. S. ab an. 1095. ad 1230. *Edit. tom. 7. Murat. Script. Ital.*
- Bernardus** DE TRILLIA, Nemausensis, Ord. Præd. Theolog. vix. an. 1291. in *Bibl. Victor.*
- Bernardus** DE UBERTIS, Florentinus, Abbas Vallis Umbrosæ, S. R. E. Cardin. ob. an. 1133.
- Bernensis**, Ord. Præd. vix. an. 1314.
- Bernitius**, Lincolnensis, Anglus, *Vide Pitseum, pag. 827.*
- Berno**, Augiæ Divitis Abbas, ob. 7. Jan. an. 1014. *t. 18. Bibl. Patr. Vide Alamann. Goldasti, pag. 498. et Sigeb. c. 156. Consule Fabr. Bibl.*
- Bernoldus**, Constantiensis Ecclesiæ Presbyt. vix. an. 1060. *Edit. a Gretzero et Tenguagelio. Vide infra in Bertholdus.*
- Bertha**, Sanctimonialis, de Vita S. Adelheidis Ab- batissæ Villicensis, vix. sub Conrado II. Imp. Sur. 5. *Febr. tom. 3. Bollandi, pag. 714.*
- Bertharius**, Abbas Casinensis, auctor libri *Antici- menon*, ob. an. 883. *Vide Glossar. in v. Sabbatum.*
- Bertholdus**, Constantiensis Presbyter, vix. anno 1110. *Ejus Chron. edidit Urstisius.*
- Bertholdus**, Mon. S. Galli, vix. an. 1281. *apud Goldast. in Alamann. tom. 1. pag. 450.*
- Bertholdus** DE MAISBERCH, Philosophus, vix. anno 1320. [circa 1454. *Vide Fabr. Bibl.*]
- Bertholdus**, Monach. Miciacensis, vix. sub Jona Aureliano. *Episc. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 591.*
- Bertholdus**, Abbas Zuifaltensis, scripsit de Ori- gine ejusdem Monasterii. *Vide Alam. Goldasti, tom. 2. pag. 199.*
- Bertholdus**, Ratisbonensis, Ord. Min. Philosophus et Theologus, ob. an. 1272.
- Bertramus** DE ALEM. V. *Sander. part. 2. p. 213.*
- Bertramus**, Presbyter et Monach. vix. an. 830. *Vide Sigebert. et Miræum c. 95.*
- Bertramus** FIZALANUS, Anglus, Carmelita, Theol. ob. 17. Mart. an. 1424.
- Bertramus**, Gallus, Ord. Præd. Episc. Tefelicen- sis, et Suffraganeus Metensis, ob. 13. Kal. Februar. anno 1383.
- Bertramus** REOLDUS, scriptor Vitæ S. Francæ Virg. *Edit. tom. 11. Bollandi pag. 380. vix. an. 1326.*
- Bertrandus** AGERIUS DE TURRE, Cadurcens. diocæs. Ord. Minor. Archiep. Salernitan. Cardinal. ob. circ. an. 1324. *Vide Fabricium.*
- Bertrandus**, Aquensis Advocatus, in Consiliis.
- Bertrandus** ARGENTREUS, in Consuet. Brit. *Edit. anno 1608.*
- Bertrandus**, Casæ Dei Monach. scriptor Vitæ B. Roberti Fundator, et Abbat. Casæ Dei, vix. anno 1160. *tom. 2. Bibl. Labbei pag. 637. tom. 11. Bol. pag. 326.*
- Bertrandus** DE DEUCIO, Uticensis diocæs. Cardin. ob. 21. Oct. an. 1355.
- Bertrandus** LAGERIUS DE FIGIACO, Ord. Min. Epis-

- cop. Glandatensis, S. R. E. Cardin. ob. 6. Id. Nov. anno 1392.
- Bertrandus**, Ord. Minor. Mediolanensis, Cardinalis, vix. ann. 1325.
- Bertrandus** MONTIS FAVENTINI, JC. ob. an. 1348.
- Bertrandus** PARAYTE, Tolosanus, Augustin. Theol. circa an. 1420.
- Bertrandus** PASTORIS, Tolosanus, Augustin. Philosophus, vix. an. 1390.
- Bertrandus** F. TRILLIA, Ord. Præd. Theolog. vix. an. 1296. Vide supra *Bernardus de Trillia*.
- Bertrandus** DE TURRE, Aquitanus, dictus *Doctor famosus*, Ord. Min. Cardinal. ob. an. 1334. Vide supra *Bertr. Agerius*.
- Bertrusius**, Idem videtur Fabricio, qui *Bertrucus*, Medicus Lipsiensis, circa an. 1452. Vide *Sander. part. 2. pag. 89*.
- Besoldus**, de Ordine equestri.
- Beularus**, Presbyter, Britannus, Nennii Magister, vix. an. 600.
- Blindus** SENENSIS, Ord. Min. vix. an. 1300.
- Blandinus**, Monachus, de Miracul. S. Agatha, tom. 3. *Bollandi pag. 643*.
- M. Blasii**, Ordin. Min. Circius, in *Bibl. Sangerm. Cod. bis*.
- Blasius** ANDROMARI, aliis ANDERNARIUS, Gallus, Carmelita, Theologus, an. 1378.
- Blasius**, Casenas, Rituum Pontifici Sacelli Magister, scripsit *Diaria Pontificia*, MS.
- Blasius** ORTYZIUS, in Decretis Doctor et Canonicus Toletanus, in Itinerario Adriani VI. PP. an. 1523. tom. 3. *Miscel. Baluz. pag. 351*.
- Blegabridus** LANGUARDUS, Cambrensus, qui Hoeli Bon. Regis Walliæ Leges in Latinum vertit. *Edit. in Conclit. vix. an. 914*.
- Bobolenus**, Presbyter, de Vita S. Germani Abbat. Grandival. tom. 5. *Bolland. pag. 261. et sec. 2. Benedict.*
- Bodinus** de Republica, *edit. Paris. an. 1577*.
- Boetius** DE DACIA, Ord. Prædic. circa an. 1350. Vide *Sander. pag. 197*.
- Boisilus** (S.), Anglus, Mailrosensis Abbas, vixit anno 702.
- Bomeolognius** E GABIANO, Bononiensis Ordin. Præd. Theolog. vix. an. 1320.
- Bonacursius**, qui scripsit de hæresi Catharorum, vix. circa an. 1160. tom. 13. *Spicileg. pag. 63*.
- Bonaguida**, Aretinus, JC. vix. an. 1230. appellatus *Vicedominus*.
- Bonaventura** AESINUS, Ord. Min. Concionator.
- Bonaventura** BADCARIUS DE PERAGA, Palavin. Ord. S. Augustini, Cardinal. ob. an. 1389.
- Bonaventura** BRIXIANUS, Ord. Min. de Regula Musica.
- Bonaventura** E CALLIO, Ord. Min.
- Bonaventura** (S.) FIDANZA, Balneoregiensis, Minorita, Cardinalis, ob. 15. Jul. an. 1274.
- Bonaventura**, Patavinus, Augustinianus, Cardin. Theologus, vix. an. 1320.
- Boncompagnus**, Bononiensis, circa an. 1215. scripsit. *Artem dictaminum*, MS. et de Obsidione Ancone, tom. 6. *Script. Ital. Murat.*
- Bonetus**, Ord. Min. Theologus, vix. sub Clemente V. PP.
- Bonifacius** (S.) I. PP. ob. 25. Oct. an. 423. Vide *Concil. et Lud. Jacob.*
- Bonifacius** II. PP. ob. 17. Oct. an. 531. Vide *Concil. etc.*
- Bonifacius** III. PP. ob. 12. Nov. anno 606. Vide *Concil.*
- Bonifacius** (S.) IV. PP. ob. 8. Maii an. 614. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
- Bonifacius** V. PP. ob. 25. Oct. an. 625. *V. Conclit.*
- Bonifacius** VIII. PP. ob. 11. Oct. an. 1303. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob. et al.*
- Bonifacius** IX. PP. ob. an. 1404. 1. Oct. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
- Bonifacius**, scriptor Vitæ S. Livini, tom. 2. SS. *Ord. Bened. pag. 448*.
- Bonifacius** (S.), Moguntinus Archiep. ob. 5. Jun. an. 754. *Habentur ejus Epistolæ, apud Baronium, Serararium, et al. Vide præterea tom. 9. Spicil. pag. 63*.
- Bonifacius** FERRARIUS DE VALENTIA, Catalanus, Cartusianus, frater S. Vincentii Ferrarii, vix. an. 1420.
- Bonifacius** DE MORANO, in Chronico Mutinensi, tom. 11. *Script. Ital. Murat.*
- Bonifacius** in Arestis parlamenti Provincie.
- Bonitus**, Subdiacon. Eccles. Neapolit. de Vita S. Theodori Ducis, vix. sub Gregorio Archiep. tom. 4. *Bolland. pag. 30*.
- Bonizo**, Placentinus Episcopus, auctor *Paradisi Augustiniani*, ob. an. 1089. Vide *Lambec. lib. 2. Bibl. Cæsar. pag. 790*.
- Bonominus**, Bergomensis Medicus, vix. an. 1350.
- Bonsembliantes**, Patavinus, Augustin. Theolog. *Hujus ut æqualis meminit Petrarca.*
- Bostonus**, Buriensis in Anglia Monachus, Historicus, vix. an. 1410.
- Bouhier**, Præses parlam. Burgundici, in Disquisitione in marmora Græca D. *Le Bret.*
- Braullo**, Episc. Cæsaraugust. vix. an. 650. *Ed. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 206*.
- Brenemannus**, in Historia Pandectarum.
- Brenlanthus**, Britannus, Astrologus, vix. an. 1340.
- Bricmorus**, Anglus. cogn. *Sophista*, Philosophus Oxoniensis.
- Bridfertus**, Ramesiensis, in Anglia Monachus, vix. anno 980.
- Bristanus**, Croylandensis, in Anglia Monachus, vix. an. 870.
- Brithwaldus** (S.), vel PERTHWALDUS, Glasconiensis in Anglia Monach. scriptor Vitæ S. Egwini Wigorn. Episc. ob. an. 731.
- Britonis** MILTRIS Regulæ amoris. Vide *Sander. part. 2. pag. 213*.
- Brocardus**, Argentoratensis, Ord. Præd. auctor Descriptionis Terræ Sanctæ. *Edit. an. 1519. et a Canisio tom. 6. et alibi non semel.*
- Brodæus**, in Consuet. Paris. secundæ edit.
- Brunetus** LATINUS, Dantis præceptor, auctor libri, qui *Thesaurus* inscribitur, ob. an. 1295.
- Bruno** (S.), Ordinis Cartusianis Institutor, ob. 6. Octob. an. 1101.
- Bruno**, Coloniensis Archiep. ob. an. 965. scripsit in Pentateuchum. Vide *Sixtum Sen.*
- Bruno**, Herbipolensis Episcop. ob. 17. Maii anno 1045. tom. 18. *Bibl. Patr. pag. 65*.
- Bruno**, Monachus, scriptor Hist. Belli Saxonici, *edit. a Frehero inter Hist. German. vix. an. 1082*.
- Bruno**, Mon. Casin. Episcop. Signiensis, Cardinalis, ob. 28. Jan. an. 1125. *Ejus opuscula edita Venetiis*

- an. 1051. *Vide tom. 12. Spicileg. pag. 79. et Petr. Diac. c. 33. tom. 20. Bibl. Patr. pag. 1294.*
Bruno, Rhutenorum Archiep. Germanus, obiit anno 1008.
Brutus, Historicus, laudatur ab Hieronymo in *Chronico Eusebiano*.
Bulgarus, J.C. vix. circ. an. 1190. *Vide Fichard.*
Burchardi, Balernensis Abbat. subscriptio in Vitam S. Bernardi, in *Bibl. Sangerman. c. 584.*
Burchardus, Argentinensis, Cappellanus Alex. VI. PP. cujus acta ab an. 1492. ad 1505. scripsit. *Edit. ab Eccardo tom. 2.*
Burchardus, Dorcestrensis, Giribennensis, in Anglia Monachus, vix. an. 870.
Burchardus, Mon. S. Galli, vix. an. 1204. *Edit. in Alemannicus Goldasti.*
Burchardus MANGEPHELDIUS, Compiler Wichbildi Magdeburgensis, vix. sub Ottone IV. Imperial.
Burchardus, Notarius Friderici I. Imp. de ejus Victoria ad Mediolanum. *Edit. inter Script. Germ.*
Burchardus (S.), Nuisscellensis in Anglia Monac. ob. 2. Febr. an. 791.
Burchardus, Wittenbergensis, in Epistola de Balsamationibus corporum.
Burchardus, Episcop. Wormaciensis, ob. 14. Oct. anno 1026.
- C**
- Cadocus** VENTOLUGIUS, Britannus, vix. an. 570.
Caducanus, Britannus, Monachus Durensis, obiit anno 1225.
Caellus AURELIANUS, Siccensis, Medicus, Galeno superior, cum illius non meminerit.
Cæsarius (S.), Arelatensis Episcop. ob. 27. Aug. an. 543. *Edit. seorsim. et tom. 8. Bibl. Patr.*
Cæsarius, Monachus in *Heisterbach*, Teutonicus, vix. an. 1220. Alius *Cæsarius ex Abbate Prumiensi. Vide Hist. Trevir. Joan. Nic. ab Hontheim.*
Caffarus, in Annalibus Genuens. apud Murat. tom. 6. *Script. Ital.*
Cajetanus, patria Vicennius, Canonicus Patavin. vix. an. 1430.
Calus (S.) PP. ob. 22. April. ann. 296. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
Calixtus I. (S.) PP. ob. 14. Sept. an. 226. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
Calixtus II. PP. ob. 13. Decembr. an. 1124. tom. 20. *Bibl. Patr. pag. 1273. De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
Calvinus, in Lexico Juridico.
Camerarius SCOTICUS, in Itinere.
Camillus PEREGRINUS, in Hist. Principum Langob. tom. 2. *Script. Ital. Murat.*
Campanus, Lombardus, Astronomus, vixit anno 1030.
Candidus, Arrianus, ad Marium Victorinum Rhet. de Generatione divina. *Vide Synder. pag. 140.*
Candidus, Monachus Fulderensis, scriptor Vitæ S. Egilis, vix. sub Lothario I. Imp. tom. 5. *SS. Ord. Bened. apud Brouerum de Siderib. Germaniæ, et in Antiq. Fuld. Vide Pitseum pag. 828.*
Candidus, in Dict. de Imagine Mundi, in *Bibl. Sangermanensi Cod. 561.*
- Canisius**, de Antiquis lectionibus.
Canuti Regis leges, apud Bromptonum, Lambar-dum, Spelmannum et Labbeum, vix. an. 1032.
Cappidus, Stauriensis, Rerum Friscarum scriptor, vix. sub Henrico Aucupe. *Siffrid.*
Capreolus, Episcopus Carthaginensis, vix. anno 432. *Ejus Epistolam, ad Vitalem edidit Sirmundus. Edit. etiam in Bibl. Patr. tom. 7.*
Caradocus, Lancarvanensis, Britannus, vixit anno 1150.
Caroli de Aquino Lexicon militare.
Caroli SAPI, Doctoris Parisiensis Sermo de S. Bernardo, in *Bibl. Sangermanensi Cod. 603.*
Carolus Calvus Imp. ob. an. 877. *Ejus Capitularia edita a Sirmundo et Baluzio.*
Carolus Magnus Imp. ob. an. 814. *Ejus Capitularia edita a Pithæo et aliis, ut et liber de Imaginib. etc. Epistolæ vero in Codice Carolino.*
Carolus IV. Imp. Vitam suam scripsit, editam a Reineccio et Frehero, ob. an. 1378.
Cassiodorus, Senator, ob. post an. 562.
Castellus DE CASTELLO, in Chronico Bergomensi, tom. 16. *Script. Ital. Murat.*
Castertonus, Norwicensis Monachus, Theolog. vix. anno 1382.
Cataldinus DE BONIS COMPAGNIS, vix. tempore Con-cilii Basileensis.
Catharina (S.) SENENSIS, Ord. S. Dominici, ob. 29. April. an. 1380. *Ejus opera edita.*
Cato SACCUS, Papiensis, J.C. quem audivit Jaso de Maino circa an. 1465.
Caveus, in Scriptoribus Ecclesiasticis. *Genev. an. 1705.*
Cedmonus, cogn. SIMPLEX, Monachus Pharensis in Anglia, ob. an. 676. *Beda lib. 4. Hist. c. 24.*
Celestinus I. (S.) PP. ob. 6. April. an. 432. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
Celestinus III. PP. ob. 8. Jan. 1198. *Vide Concil.*
Celestinus IV. PP. ob. 8. Mart. an. 1244. *Vide Lud. Jacob.*
Celestinus V. (S.) PP. antea PETRUS DE MURONE dictus, ob. 8. Jun. an. 1296. *Ejus scripta edita Neapoli an. 1640. tom. 25. Bibl. Patr. pag. 754.*
Celestinus VI. PP. ob. 8. Octob. an. 1341. *V. Lud. Jacob.*
Celestinus Pelagianus. *Vide Gennad.*
Celsus, Armachanus Episcopus, vix. anno 1120. *Simler.*
Cencius DE SAVELLIS, S. R. E. Cardinalis et Camera-rius, auctor Ceremonialis Romani, qui laudatur a Bar-ronio et Nic. Alamanno non semel, et exstare dicitur in *Bibl. Barbarina*. Idem qui Honorius III. PP. *Vide infra.*
Censorinus scriptor libri de Die natali, vix. an. 238. *Edit.*
Ceolfridus, Abbas S. Petri et Pauli, dehinc Wire-muthensis et Girovicensis in Anglia, ob. apud Lingonas in Gallia an. 716. cujus vitam scripsit S. Wicbertus. [Gangius abbatem S. Petri et Pauli diversum facit ab abbate Wiremuthensi.]
Cerealis, Castulensis in Mauritania Africa Episc. vix. circa an. 490. *In Bibl. Patr. tom. 8. pag. 671. Gennad.*
Charlonyus, ad Hist. Inculism. Corliæi.
Chartulfius, Episcopus Ungarus, scriptor Vitæ

- S. Stephani, Regis Ungariae, editæ a Surio 20. Aug. et in *Script. Hungar.* pag. 268. vix. circa an. 1100.
- Chiltenus**, Monach. Inis-kiltrahensis Carnobii, de Vita S. Brigidae, metro, tom. 3. *Bol.* pag. 141.
- Chimentellus**, de Honore Bisellii, Bononiensis. an. 1666.
- Chrasonius** CORIPPUS, auctor Joannidos. *Laudatur a Cuspiniano*. [Fl. Cresconius Corrippus.]
- Chrisconius**, Africanus Episcop. auctor Breviarii Canonum. *Edit. seorsim, et in Bibl. Patr.* vix. sub Leontio Imp. *Vide Cedren. in eodem Leontio, et Labb. tom. 6. Concil. p. 1381.*
- Chrisolanus**, Archiep. Mediolanensis.
- Christiani**, Abbas S. Petri in Valle Carnot. Sermones et Flores Scripturarum. *In Bibl. Sangerman. Cod. 769. et tom. 3. Analect. Mabil. pag. 351.*
- Christianus**, Aquitanus, in Evangelium Matthæi; nequiquam, Fabricio teste, distinguendus a Christiano Druthmaro. Mon. Corb. qui vix. an. 855. *Edit. anro. 1550. et in Bibl. Patr. tom. 15. pag. 86. V. Sigebert. cap. 72.*
- Christianus**, Moguntinus Archiep. Friderici I. Archicancellarius, ejus Vitam scripsit, vix. an. 1170.
- Christianus** DE SCALA, scripsit Vitæ S. Ludomillæ et S. Wencesl. vix. an. 990. *V. Bohus. in Hist. Boh. lib. 1. c. 10.*
- Christianus** SCHLEGELIUS, in Dissert. de Nummis Ienensibus an. 1697. et in adia de Num. antiq. Gothanis etc. *Francof. an. 1717.*
- Christophorus** DE BONDELMONTIUS, vix. ann. 1422. *In Cod. Reg. 1214. Thuano 42.*
- Christophorus** DE CASTILIANO, Mediolanensis, JC. vix. an. 1420.
- Christophorus** MARCELLUS, Editor Ceremoniarum romani vix. sub Pio II PP. [Leone X.] cujus fuit amanuensis.
- Christophorus** MOLISENSIS, Angl. Ord. Prædicator. Theolog. vix. circa an. 1350.
- Christophorus** MULLERUS, in Introduct. ad Hist. Canoniam Sand-Hippolyt. tom. 1. *Miscel. Duellii.*
- Chrodogangus**, vel GRODEGANUS, Episcop. Metens. vix. an. 767. tom. 1. *Spicileg. pag. 205. et in Conciliis Labbæanis tom. 7. pag. 1443. Vide Meurissium.*
- Chromatius**, Episcop. Aquileiensis, ob. 2. Dec. circ. an. 410. tom. 5 *Bibl. Patr. pag. 976.*
- Clampinus**, in Examine libri Pontificalis, seu Vitarum Rom. Pontificum, an. 1689.
- Clardi** Abbatis Chronicon MS. dicitur asservari in *Bibl. S. Galli.*
- Cipus**, Pistoriensis, ex nobili Simbaldorum familia, JC. vix. an. 1330.
- Clara** (S.), Assisias, Ord. Min. ob. an. 1253.
- Clarembaldus**, Atrebatensis Diaconus, in Boetium de Trinitate.
- Claricon** MAGISTER. *Vide Sander. pag. 198.*
- Clarius** Monach. Floriacensis, deinde S. Petri Vivi, auctor Chronici ejusdem monasterii S. Petri, quod desinit in an. 1284. tom. 2. *Spicileg. pag. 705.*
- Claudianus**, Poeta, vix. sub Honorio.
- Claudianus** MAMERTUS, Viennensis Episcopus, vix. sub Zenone.
- Claudius** CASTELLANUS, Canon. Paris. in Vocabul. Hagiologico, edit. tom. 1. *Diction. Menag.*
- Claudius** CLEMENS, Scotus, Bedæ discipulus, vixit an. 810. *Vide Simler.*
- Claudius**, ejus Chronicon edit. tom. 1. *Bibl. Labb. vix. an. 814.*
- Claudius** EUSTHENIUS, Historicus, vix. sub Diocletiano. *Vopisc.*
- Claudius**, Hispanus, Taurinensis Episcopus, ob. circa an. 824. tom. 14. *Bibl. Patr. pag. 439. 197. tom. 1: Analect. Mabilonii pag. 30. Vide Bibl. MSS. Labb. pag. 24.*
- Claudius** MAMERTINUS, Auctor Panegyrici Maximiano, sub quo vixit, diei. *Edit. inter Panegyrr.*
- Claudius** MAMERTUS, Presbyter, S. Mamerti Viennensis Episcopi frater, ob. circa an. 466.
- Claudius** MAPIUS VICTOR, aliis VICTORINUS, Rhetor Massiliensis, vix. sub Theodosio et Valentiniano, t. 8. *Bibl. Patr.*
- Claudius** MENESTERIUS, de Arte Heraldica.
- Claudius**, Taurinensis Episcopus, vixit sub Lud. Pio. *Vide Duglatum. Idem Fabricio, qui supra Hispanus.*
- Clavius**, de Algebra seu scientia numerorum.
- Cledonius**, Romanus senator, Constantinopolitanus Grammaticus, inter Grammaticos Putschii.
- Cletracus** ad Leges maris Oleronenses.
- Clemens** II. PP. ob. 9. Octob. an. 1047. *V. Concil.*
- Clemens** III. PP. ob. 26. Maii an. 1181. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
- Clemens** IV. PP. ob. 29. Novemb. an. 1268. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob. et Opusc. Loiselei pag. 688.*
- Clemens** V. PP. ob. mense Aprili an. 1314. *De ejus scriptis consulendus Lud. Jacob.*
- Clemens** VI. PP. ob. 6. Decemb. an. 1352. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob. præterea tom. 4. Spicileg. pag. 271. tom. 10. pag. 221.*
- Clemens**, de Vita Caroli M. *Laudatur a Lazio in lib. de Republ. Romana.*
- Clemens**, Claudiocestrensis, Langthoniensis Canonicus Regularis, ob. an. 1170.
- Climitonus** LANGLEIUS, Anglus, Philosophus et Astronom. vix. an. 1350.
- Cluverius**, in Antiqua Germania.
- Cogitosus**, de Vita S. Brigidae Virg. t. 5. *Canisii part. 2. pag. 625. tom. 3. Bol. pag. 129. De vitate, vide Vossium.*
- Colmannus**, cogn. SAPIENS, Anglus, vix. an. 1200.
- Columbanus** (S.), vix. circa an. 565. *Vide Regulas Monastic. Holstenii, Epist. Hibernicas Isserii, tom. 1. Canisii, tom. 12. Bibl. Patr. pag. 1. etc.*
- Commodianus**, Gazæus, vix. temporibus Silvestri I. PP. *Edit. a Rigaltio, et tom. 7. Bibl. Patr. Vide Gennad.*
- Conantius**, Palentinus in Hispania Episcopus, vix. sub Cindasindo Rege. *Ildefons.*
- Concellus**, Britannus, vix. an. 530.
- Connovitius**, Sacerdos, de Vita S. Hildegundis, vix. anno 1190. tom. 10. *Bol. pag. 782.*
- Conradi** Fabularius MS. laudatur.
- Conradus** ALPENDORF, Germanus, Carmelita, Arentensis Episcop. Historic. vix. an. 1390. *Vide Fabric.*
- Conradus** DE ALZEIA, Moguntinensis diocesis, vix. an. 1370. *Simler.*
- Conradus**, Brawillerensis Monachus, de Vita B. Wolphelmi Abbat. ejusd. Monast. vix. circa an. 1130. *Edit. tom. 11. Bollandi pag. 77 et apud Sur.*
- Conradus**, Dalmata, de Laudibus S. Crucis, vixit anno 1156.

- Conradus** DE FARARIA, Presb. S. Othmari, *edit. a Goldasto in Alamannicis.*
- Conradus**, Germanus, Ord. Præd. scriptor Vitæ S. Dominici, circ. an. 1290. *Vide Leandrum.*
- Conradus** DE HALBERSTAD, Ord. Præd. qui primus Concordantias Bibliorum scripsit, vix. an. 1290.
- Conradus** Hildeshemensis Episcopus, vix. circa anno 1221.
- Conradus**, Monach. Hirsaugiensis, vix. an. 1190.
- Conradus** A LICHTENAW, Cuspergensis Abbas. Chron. perduxit ad an. 1229. *Edit. inter Scriptor. German. ob. an. 1240.*
- Conradus** DE MARBURCH, de Vita S. Elizabeth Reginae Hungariae, cui a confessionibus fuit. *Edit. in Symmictis Allatii pag. 269.*
- Conradus**, Mildeviensis Abbas, Conciliator. *Possevin.*
- Conradus**, Episcopus, scriptor Chronici Moguntini ab an. 1140. ad an. 1250. *Edit. inter Scriptores German.*
- Conradus** DE MONTE PUELLARUM, Canonicus Ratisponensis, scripsit contra Beghardos an. 1337. *Edit. a Gretzero in Valdensib. et tom. 1. Bibl. Labbei pag. 235. Baron. tom. 1. pag. 541.*
- Conradus** A MURE, Cantor et Canonicus Tiguriens. vix. an. 1273.
- Conradus**, Romanorum et Siciliae Rex, ejus Epistolæ. *tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 479.*
- Conradus** DE RONDENBERG, Rinaugiensis Abbas, ob. an. 1486.
- Conradus** E SAXONIA, Ord. Min. Theolog.
- Conradus**, Scheurnensis vel Schyrensis Monach. auctor Chronici, quod laudatur ab Aventino et aliis, vix. circ. an. 1240.
- Conradus**, Sereni inonlis in Saxonia Presbyter, scriptor Chronici Lauterbergensis usque ad an. 1225. *Edit. in 4.*
- Conradus** S. UDALRICI, Historiam universalem perduxit ad an. 1331.
- Conradus** Verdensis Episcopus, Theolog. vixit anno 1395.
- Conradus**, Baro de Zimbern, Germanus, Ord. Bened. vix. an. 1427.
- Consentius**, V. C. Grammatic. *inter Grammaticos Putschii.*
- Constantinus** PP. ob. 9. April. an. 714. *Vide Lud. Jacob.*
- Constantinus**, de Naturis liquidorum, etc. *Simler.*
- Constantinus**, Monachus Casinensis, natione Afer, vix. an. 1070. *Ejus opera Medica edita in fol. Vide Petr. Diac. et J. B. Marum.*
- Constantinus**, Presbyter Lugdun. scriptor Vitæ S. Germani, vix. circ. an. 450. *Isid.*
- Constantinus**, Urbevitanus, Ord. Præd. scriptor Vitæ S. Dominici, vix. an. 1248.
- Coperlus** MAGISTER, scriptor rerum Vicentinarum.
- Cordus**, Historicus, vix. sub Maximis et Gordianis. *Capitolin.*
- Corippus**, Africanus, Grammaticus, vix. sub Justino Juniore, cujus laudes scripsit carmine. *Edit. a Dempstero cum notis.*
- Cornelius** (S.) PP. ob. 14. Sept. an. 255. *Vide Concil.*
- Cornelius** CAPITOLINUS, Histor. vixit sub Claudio. *Trebell.*
- Cornelius** VAN-ALKEMADE, de Duellis.
- Cornelius** ZANTFLEET, Monach. Bened. Leodiens. in Chronico. *tom. 5. Ampl. Collect. Marten.*
- Coronatus**, Notarius, scriptor Vitæ S. Zenonis Episcopi Veronensis. *Ughell. tom. 5. pag. 555. Bolland. tom. 10. pag. 70.*
- Cosmas**, Materiensis, circa an. 950. cujus Carmina edidit *Ughellus tom. 2. pag. 139.*
- Cosmas**, Pragensis Ecclesiae Decanus, Chronicon Regum Bohemiae perduxit ad an. 1086. *Edit. a Frehero, an. 1602. V. Bohustaum in Hist. Bohem. pag. 211.*
- Crastonius** GORRIPPUS. *Vide Chrasonius et Cresconius Afer poeta.*
- Crescentius** .ENINUS, Ord. Min. Minister General. Episcop. Assisias, vix. sub Innocentio IV. PP.
- Crescimbeni**, in Hist. S. Mariae in Cosmed. Romæ anno 1715.
- Cresconius**, al. CRISCENTIUS, Afer, Poeta, scripsit carmine Gesta Justin. Imp. in Africa. *Gesner.* Vide an alius sit a Corippo.
- Cresconius**, sive CRISCONIUS, Africanus Episc. auct. breviarii Canonum. *Edit. seorsim et in Bibl. Patr. vix. sub Leontio Imp. V. Cedren. in eodem Leontio et Labb. tom. 6. Concil. pag. 1381.*
- Cruindmell** Excerpta ex multis Grammaticorum libris, cum ejus Præfal. metric. *In Bibl. Sangerman. Cod. 540.*
- Cumbertus**, vel CIMBERTUS, Reidfordensis Monach. Anglus, cujus meminit Beda, vix. an. 730.
- Cummiarius**, Hibernus, vix. an. 650. scripsit de Controversia Paschali. *Edit. inter Epist. Hibernic. Usserii.* Idem forte cum *Cummeno* Albo scriptore Vitæ S. Columbæ Abbat. Hiensis in Anglia. *Epist. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 361.*
- Curius** FORTUNATIUS, scriptor Vitæ Maximi, qui et *Pupienus* dicitur. *Vide Capitolin.*
- Cuthbertus** GERVICIUS, Girvensis Monachus, scriptor Vitæ Bedæ, vix. an. 740. *Edit. tom. 3. SS. Ordin. Bened. pag. 534.*
- Cuthbertus** (S.), Hagustaldensis Episcopus, obiit anno 688.
- Cuthbertus** MAGESETUS, Cantuariensis Archiepisc. ob. an. 760.
- Cyprianus** (S.), Carthaginensis Episc. Martyr, ob. 14. Sept. an. 258. *Edit. seorsim.*
- Cyprianus**, Monach. Casinensis, vix. an. 760. *Vide Petr. Diacon. cap. 7.*
- Cyprianus**, Episcopus Tolonensis, scriptor Vitæ S. Casarii Episcop. Arelatensis, vix. an. 542. *Edit. in Chronolog. Lerinenst. et tom. 1. SS. Ordin. Bened. pag. 658.*
- Cyrillus**, Carmelitarum Minister Generalis, vixit anno 1200.

D

- Dacritani** Speculum Monachorum. *Vide Sander. part. 2. pag. 213.*
- Dagellius** Fuscus, Galieni Imp. et Tyrannorum illorum temporum gesta conscripsit.
- Damalutius**, vel DIMALDUTIUS, Foroliviensis, Augustinian. vix. an. 1336. *Possev. pag. 477. Pamphil.*
- Damasus** I. (S.) PP. ob. 11. Decemb. an. 384. quem elegantem in versibus componendis fuisse ait Hierony-

- mus, quorum complures habentur in *Inscript. Christ. apud Gruterum, et tom. 4. Bibl. Patr. pag. 635. t. 8. pag. 888. De aliis ejus operibus multa Lud. Jacob.*
- Damianus** DE PADUA, qui et CARRARIENSIS, Ord. Min. ob. an. 1401.
- Daniel** ARYONIUS (S.), Britannus, Banchovensis Episcop. vix. an. 563.
- Daniel** CHINASUS, Tarvisinus, Histor. vix. an. 1381.
- Daniel** AB ECCLESIA, Anglus, vix. an. 1180.
- Daniel** MORLEIUS, Anglus, Mathematicus, vixit anno 1190.
- Daniel**, Wintoniensis Episcopus, ob. an. 746.
- Dantes** ALIGERUS, Florentinus, ob. ann. 1321.
- Datus** (S.), Episcop. Medolan. ob. 14. Jan. ann. 552. Hujus nomine laudatur Chronicon, de quo vide *l'ghellum tom. 4. pag. 137. et Mabillon. tom. 1. Analect. pag. 3.*
- David** DE ARGUSTA, Ordin. Minor. vix. ann. 1240. tom. 25. *Bibl. Patr. pag. 867. Vide Sander. part. 2. pag. 136.*
- David** BOISUS, Cambrensis, Carmelita, ob. an. 1150.
- David** (S.), Britannus, ob. circ. an. 544.
- David** DE DINANTO, citatur in *Summa Alberti Magni. Vide Marten. tom. 4. Anecd. pag. 163.*
- David** OUGE, Hibernus, Theolog. vix. an. 1320.
- David** SCOTUS, Wirtzeburgens. Ludimagister, Marian. Scoti socius. *Aventin. Vide Gesnerum.*
- Davidis** I. Regis Scotiae Leges Burgor. Scoticor. editæ a J. Skenæo an. 1609. ob. an. 1153.
- Davidis** II. Regis Scotiae Leges, editæ ab eodem Skenæo, ob. an. 1370.
- Deodunus**, Leodiensis Episcopus, aliis DURANUS dictus, sed minus bene. *Vide Fabr. Bibl. vix. sæc. XI. tom. 18. Bibl. Patr. pag. 531.*
- Desiderius** (S.), Episcop. Cadurcens. ob. 19. Nov. an. 660. *Ejus Epistolæ editæ a Causio tom. 5.; t. 1. Hist. Franc. tom. 8. Bibl. Patr. pag. 579.*
- Desiderius**, Longobardus, circ. an. 1260. cujus sunt Disputationes contra statum Monachorum. *Laudatur a S. Thoma.*
- Deus-Dedit** (S.) PP. ob. 8 Novembr. an. 617. *Vide Conci.*
- Deus-Dedit** FRITHONA, Westsaxo, Cantuariensis Archiepisc. ob. an. 664.
- Deus-Dedit**, S. R. E. Cardinal. S. Petri ad vincula, vix. an. 1086. ob. an. 1099.
- Dexter**, Paciani, qui Barchilonensis Episcopus fuit, filius, vix. sub Theodosio M. cujus nomine editum a *Bivario Chronicon fictitium.*
- Diemo**, Ordin. S. Bened. scripsit. Vitas SS. vixit anno 1131.
- Diethmarus**, Helmovardiensis Abbas, scriptor Vitæ S. Modoardi, vix. an. 1107. [rectius. cujus rogatu Stephanus abb. Leod. hanc vitam scripsit. *Vide Fabr. Bibl.*]
- Dinamius**, Patricius, de quo *Gregor. Turon. lib. 6. c. 7. 11. tom. 2. Bol. pag. 774. Sigeb. cap. 114. edit. in Chronolog. Lerinensi, tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 105. Vide Gloss. in Patricius.*
- Dinus** DE GARBO, Florentinus, Medicus. vix. circa anno 1300.
- Dinus** MUGELLANUS, JC. vix. circ. an. 1301.
- Diocleates**, Presbyter, de Regno Slavorum, edit. *Lat. a Jo. Lucio in Histor. Dalmatica, et Ital. ab Orbino.*
- Diomedes**, in Arte grammatica.
- Donotus** AVONICUS, Britannus, Banchovensis Abbas, ob. an. 603. *Pitiscus.*
- Dionysius** (S.) PP. ob. 26. Decemb. an. 272. *Vide Concilia, etc.*
- Dionysius**, EXIGUS dictus, natione Scythæ, Romanus Abbas, vix. circ. ann. 533. *Vide Conci. tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 1. etc.*
- Dionysius**, Historicus, cujus meminit *Jornandes de Reb. Getic. c. 19.* [nec Latine scripsit, nec historicus est. *Vide Fabr. Bibl.*]
- Ditmarus**, Mersburgensis Episcop. cujus *Chronic. edit. inter Hist. German. vix. an. 1010.*
- Dodechinus**, Presbyter in *Longenstein*, vix. an. 1010. *Edit. inter Scriptor. German.*
- Dolabella**, Agrimensor, edit. *inter Grammaticos.*
- Dominicus** DE BARTA, Aquitanus, Ord. Minor. ob. ann. 1343.
- Dominicus** DONAVENTURA FESSIS DE FABRIANO, Picenus, Ord. Min. vix. an. 1340. *tom. 11. Bol. p. 984.*
- Dominicus** CAPRANICA, Romanus, Cardin. obiit anno 1438.
- Dominicus** FOROLIVIENSIS, Ord. Min. de Officio Inquisitorum.
- Dominicus** GEORGII RUODIGINUS, de Liturgia Rom. Pontif. in solemnibus celebrationibus Missarum, *Romæ anno 1731.*
- Dominicus** DE GRATINA, in Chronico ab anno 1333. ad 1350. *tom. 12. Script. Ital. Murat.*
- Dominicus** MACRUS, in Hierolexico, *Romæ anno 1667.*
- Dominicus** PANTALEO, Florentinus, Ord. Min. Theol. ob. an. 1376.
- Dominicus** DE S. GERMINIANO, JC. vix. an. 1430.
- Dominicus** SINAZZA, e Fabriano, Ord. Præd. vix. anno 1314.
- Dominicus**, Tolosanus, Ord. Præd. Theolog. et Episcop. Apamiensis circa ann. 1330.
- Domnizo**, Presbyter, et Mon. Bened. qui Vitam Comitissæ Mathildis heroico carmine scripsit, vix. sub Henrico IV. *Edit. a Tegnagetto an. 1612 et tom. 5. Script. Ital. Murat.*
- Donatus**, a quo Donatiani Heretici, sub Constante et Constantio, S. Hieron.
- Donatus**, Monachus, cujus exstat Regula ad Virgines, inter Holstenianas, vix. an. 660. *V. Ildefons.*
- Donatus**, Diacon. Ecclesiæ Metensis, tom. 2. SS. *Ord. Bened. pag. 1069.*
- Donatus** E S. AGATHA, Ord. Min.
- Dorotheus** MONOELUS, Hibernus. *Wadd.*
- Draco**, seu DRAGO, Monach. Bergensis, vix. sæculo XI. *tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 301.*
- Dracontius**, Hispanus, poeta Christianus, vix. sub Theodosio Jun. circa an. 440. *Edit. an. 1560 et tom. 9. Bibl. Patr. pag. 721.*
- Drepanius** FLORUS, Poeta, quem Baronius eum esse putat, cujus meminit Sidon. *l. 5. Ep. 11. Edit. a Morello an. 1560. et tom. 8. Bibl. Patr. pag. 667.*
- Drogo**, Hostiensis Episcopus et Cardinalis, vixit tempore S. Bernardi, *tom. 21. Bibl. Patr. pag. 341.*
- Drogo**, Morinensis Episcopus, scriptor Vitæ S. Co-delevæ Mart. *editæ a Surio 6. Jul. ob. an. 1079.*
- Dubricius** (S.), cogn. GUAINIUS, Britannus, obiit anno 522.
- Drustianus**, Florentinus, Medicus, vixit circa anno 1300.
- Dudo**, Decanus S. Quintini, vix. sub Roberto Rege.

Edit. in Normannicis Duchesni p. 49. Vide Hemen-
rem, p. 407, 411.

Dungalus, Diaconus, vix. sub Carolo M. et Ludovico Pio. *Edit. a Massono, et tom. 14. Bibl. Patr. pag. 196. Item forte cum*

Dungalo Recluso, qui vix. pariter sub Carolo M. *Edit. tom. 10. Spicilleg. pag. 143.*

Dunstanus (S.), Cantuariensis Archiepisc. ob. an. 988. vel 1001. *Vide Pitseum.*

Durandus CAMPANUS, Gallus, a confessionibus Regibus Francie et Navarre, vix. an. 1340.

Durandus A S. PORCIANO, Ordin. Prædic. Episcopus Amiciensis, deinde Meldensis, ob. 23. Sept. an. 1333.

Durandus, Troarnensis Abb. vix. an. 1060. *Edit. post Lanfrancum Acherii, et tom. 18. Bibl. Patr. pag. 419.*

E

Eadmerus, cogn. CASTOR, Cantuariensis Monach. vix. an. 1121. *Edit. a Seldeno, et inter Opera S. Anselmi ult. Edit. tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 196. tom. 10. Bollandi pag. 866. tom. 11. pag. 293. Vide Pitseum.*

Ealredus, vel ALBERTUS, Brevallensis Abbas, obiit prid. Id. Januar. an. 1166. *De ejus scriptis multa Pitseus, et Saldenus ad Script. Anglic. pag. 27. Edit. in eol. vol. et apud Bolland. tom. 1. pag. 293.*

Eambaldus junior, Senioris in Eboracensi Archiepiscopatu successor, vix. an. 800.

Ebbo, Presbyter et Monachus, scripsit Vitam S. Ottonis, Episc. Bamberg. *apud Gretzer, et tom. 1. Jul. pag. 425.*

Eberhardus, ALENSENSIS, Archidiacon. Ratispon. Chronic. perduxit ad an. 1305. *Edit. tom. 1. Canis et apud Freher.*

Eberhardus S. discipulus S. Parvici Salisburg. Episcopi, cujus Vitam scripsit, *editam tom. 2. Canisii, vix. an. 1030. Vide Fabr. Bibl.*

Eberhardus MAINARDUS, Moguntinus, Carmelita, vix. an. 1403.

Eberhardus DE PARENTIS, Ordin. Prædic. Tolosanus, vix. an. 1339. *Vide Lambec. lib. 2. de Bibl. Casarea pag. 775.*

Ebrardus, Betuniensis, vix. anno 1212. *Edit. a Grego in Valdensib. et tom. 24. Bibl. Patr. pag. 1525. Vide Prafat. nostram n. 45.*

Ecco A BRUGOW, auctor Speculi Saxonici, vix. sub Ottone IV et Friderico II.

Echardus, in Bibliotheca Fratrum Prædic.

Echardus LUBENS, in Antiquario, *edit. Amstel. anno 1594.*

Eckardus, primus Abbas S. Laurentii Traugiensis in diocesi Herbipoleusi, vix. an. 1130. *Vide Trith.*

Eckbertus, Schonangiensis Abbas, vix. an. 1160. *In Bibl. Patr. tom. 23. pag. 600. Vide Trith.*

Eckbertus, Clericus Leodiensis, vix. an. 1060.

Eckehardus junior, Monach. S. Galli, vix. sub Lothario II Imp. *tom. 2. Alamani Goltasti pag. 196. tom. 5. Causii part. 2. post pag. 728. tom. 6. p. 934.*

Eckehardus minimus, Decanus S. Galli, vix. circ. an. 1220. *Vide Alamannica Goltasti pag. 232. Causium, Bolland. tom. 9. pag. 579.*

Eckhardus, Theutonicus, Ordin. Prædic. vix. anno 1430.

Edgarus, Angliae Rex, ob. an. 975. *Ejus Leges habentur apud Bromptonum et Lambardum, in Concil. Anglic. et Labbeanis. Vide Selden. in Not. ad Eadmer.*

Edmundi, Angliae Regis, Leges, apud Bromptonum, Lambardum, in Concil. Anglic. et Labbeanis, etc. vix. circ. an. 914.

Edmundus ALBONUS, Anglus, Monachus, vix. an. 1340. *Pitseus.*

Edmundus (S.), cogn. RICHI, Archiepisc. Cantuariensis, ob. 16. Nov. 1240. *In Bibl. Patr. tom. 25. pag. 316. Vide Fabric. in Eadmundus.*

Edmundus DISTERTS, cujus exstat Chron. Brabant. MS. ob. an. 1448.

Edmundus, Monachus, Anglus, vix. an. 1120. Idem Fabricio, qui supra Eadmerus.

Edmundus SUTRONS, Glasconiensis in Anglia Monachus.

Edwardus, Anglus, Historiam perduxit ad annum 1202.

Edwardus (S.), Angliae Rex, Confessor, cujus Leges Latine etiam exstant, ob. prid. Non. Jan. an. 1066.

Edwardus, Cantuariensis, Monachus, qui Vitam S. Thomae scripsit, vix. an. 1171.

Edwardus COKES, Anglus, ad Littletonem.

Edwardus DISTERTS, Anglus, Carmelita, vix. anno 1450.

Edwardus KIMPTONS, Anglus, Sermones scripsit.

Egbertus, Archiepisc. Eboracensis, vix. an. 766. *Edit. apud Warham in Epist. Bedæ, tom. 6. Concil. pag. 1586. et seqq. apud Morin. post libros de Penit. pag. 21. Vide Pitseum.*

Egbertus, Anglus, Episcopus Lindisfarnensis, ob. an. 698. vel potius an. 730. Fabricio relictus an. 821. *Vide Angl. Sacr. tom. 1. pag. 698.*

Egbertus, Monachus Lindisfarnensis, Anglus, ob. an. 729.

Egbertus, Leodiensis Clericus, Poeta. *Vide Sigeb. cap. 146.*

Egelhardus, Traugiensis Abbas, auctor Chronici de Episcopis Hildesheimensibus, *editi a Brevetovano, 1616. vix. an. 1290.*

Egesippus, vide infra Egesippus.

Egilwaldus, S. Burchardi Wirceburgensis diocesis Monachus, vix. c. an. 1000. *Edit. tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 700.*

Eginhardus, Abbas Seligenstadiensis, scriptor Vita Caroli M. et Annal. Franc. obiisse dicitur 25. Jul. anno 843.

Eginus, Monach. de Vita S. Ausonini Episc. Carmelita, vix. an. 963. *tom. 7. Bot. pag. 322.*

Egwinus WIGONS (S.), Anglus, cujus Vita edita a S. Berivaldo Cantuariensi Archiep. ob. an. 716. *Vide Pils. et Vossium.*

Einhardus, Spirensis Episcopus de Ecclesia Ceremonius, vix. an. 1058.

Elbodus, Britannus, Venetotaurum Archiep. vel potius Venetorum Episc. in Anglia, vix. an. 610.

Eldadus, seu ELDOVUS, Britannus, Glocestrensis Episcopus, vix. an. 490.

Eldelfonsus, Episcopus, vix. an. 845. *Edit. a Bollandio cum Dissert. de Azgno.*

Elerius, Monachus in Cambria, vix. an. 660.

- Eleutherius** (S.) PP. ob. 26 Maii an. 191. *Vide Concil.*
- Eleutherius** (S.), Episc. Tornacensis, ob. ann. 529. Ejus exstant Sermones, editi ab *Andraea Schotto*, et tom. 8. *Bibl. Patr. pag. 1124. Vide Sander pag. 308.*
- Elias** DE ANNIBALDIS, A S. HEREDIO, seu DE S. IRIER, apud Lemovicenses, Ord. Min. Episcopus Ulicensis, Cardin. ob. an. 1367.
- Elias** CORTONENSIS, Ord. Min. ob. an. 1253.
- Elias**, Dunensis Abbas. *Sander. pag. 180. ob. anno 1203.*
- Elias** DE EVESHAM, Angl. Monach. Bened. Histor. vix. an. 1270.
- Elias**, Presbyter, auctor Florilegii, etc. vix. saeculo XII. tom. 22. *Bibl. Patr. pag. 736.* Male inter Latinos refertur, cum Graece scripserit. *Vide Fabr. Bibl.*
- Elias** RUBENS, Anglus, vix. an. 1280.
- Elias** SCHEDIUS, de Diis Germanorum.
- Elias** TRICKINGHAMUS, Anglus, Bened. Historic. vix. anno 1270.
- Eligius** (S.), Episcop. Noviomensis, ob. 2. Decemb. an. 665. Habentur ejus Sermones in *Bibliot. Petrum tom. 12. etc.*
- Elizabeth**, Sanctimonialis in Schonauagia, soror Ecberti Abb. Florini Schonaug. non. ut monet Fabricius, Regis, ejus Visiones variae laudantur, vix. circ. an. 1140.
- Elizabetha** SA, Hungariae Regis filia, cujus exstant Revelationes, an. 1227.
- Eluodugus**, cognomine PROMUS, Britannus, vix. an. 590.
- Emannus** DE VALLE DE MOURA, de Incantationibus seu Ensalms, *Eborae* an. 1620.
- Emericus**, Elephantiacensis vel Ewangensis in Germania Monachus, scriptor Vitae S. Magni, vix. saeculo IX.
- Emicho**, Schonangiensis Abbas, scripsit carmine Vitae S. Elizabeth Virg. et Abbatissae, vix. circ. an. 1200.
- Emmo**, de Qualitate vite future. *Vide Sander. pag. 271.*
- Emporius**, Rhetor. *Edit. inter Rhetores.*
- Encolpius**, Historicus, vix. sub Alexandro Imp. *Vide Lamprid.*
- Enervinus**, vel potius EVERVINUS, Steinveldensis Praepositus, vix. sub S. Bernardo. *Vide Sander. pag. 309.*
- Engelbertus**, Abb. Admontensis, vix. an. 1177. *Vide Chron. MS. Alberici hoc anno, edit. a Schotto, et tom. 15. Bibl. Patr. pag. 362.*
- Engelbertus**, Abb. Ord. Cisterc. scriptor Vitae S. Hadwigis Ducissae, edita a *Sario* 15. Octob. vix. circ. an. 1260.
- Engelbertus** CULTIFEX. *Vide Sander. part. 2. pag. 214.*
- Engelbertus**, S. Mathiae Trevirensis Abbas, Poeta, vix. an. 987.
- Engelbertus** MACHE, Abbas Bonae Spei in Hannonia, Chronicon sui Monasterii edidit an. 1704.
- Engelhardus**, Lanchaimensis Abbas, scriptor Vitae S. Mechthildis Abbatissae Dissenensis, vix. circ. an. 1200. tom. 5. *Canisii.*
- Engelmodus**, Suessionensis Episc. vix. saeculo IX. tom. 14. *Bibl. Patr. pag. 353.*
- Ennodius**, Ticinensis Episcop. ob. 17. Jul. an. 521. *Edit. Basilea. deinde a Sirmondo, et tom. 6. Bibl. Patr. pag. 312.*
- Ephibius**, Abbas, an. 696. tom. 12. *Spicileg. pag. 101.*
- Epiphanius**, Salaminae Cypri Episcop. vix. circa an. 400. *Vide Epist. 60 Hieronymi.*
- Epiphanius** SCHOLASTICUS, clarus circa an. 510. scripsit Hist. Ecclesiast. quam *tripartitam* appellavit. *Edit.*
- Erchamberti** Fragmentum de Majorib. domus, edit. tom. *Hist. Franc. pag. 780.*
- Erchamberti** Annotat. in Evangel. S. Joannis, MSS.
- Erchembertus**, al. HEREMBERTUS, Diacon. Monach. Casinensis, auctor Hist. Longobard. ad an. 880. Edit. ab Anton. Caracciolo an. 1626. vix. sub Carolo III. Imp. *Vide Petr. Diacon. et J. B. Marum, praeferea Bibl. MSS. Labbei pag. 40.*
- Erchiniredus**, Abbas Melicensis, vix. circa an. 1136. tom. 2. *Bibl. Caesarea pag. 611.*
- Ercombertus**, Angl. Ord. Bened. Grammaticus.
- Erganbaldus**, Abbas, de Vita S. Trudperti, etc. tom. 11. *Bollandi pag. 427.*
- Erhardus**, Monachus Benedictinus, vix. circ. an. 1030.
- Eriicus** X, Daniae Rex, auctor narrationis de Origine gentis Danorum, edita ab *Eypoldo Lindenbrogio*, ob. an. 1439.
- Eriicus** OLAUS, Decanus Upsaliensis, vix. an. 1448. *Ejus Hist. Suecica edita a Loccenio an. 1654.*
- Ermannicus**, Abbas Elwangensis, vix. post an. 800. tom. 4. *Canisii pag. 544. 732. tom. 4. SS. Ord. Bened. pag. 419.*
- Ermengardus**, seu ERMENGAUDUS, contra Valdenses, edit. a *Cretzero*, et tom. 21. *Bibl. Patr. p. 1602.*
- Ermenoldus**, Diacon. et Monach. tom. 4. *Canisii pag. 544. 732.*
- Ermentarius**, Abbas Trenorchiensis, vix. an. 843. *Edit. a Clifflerio in Tornutio, et tom. 5. SS. Ord. Benedicti pag. 537.*
- Ernoldus** NIGELLUS, Poeta, vix. sub Ludovico Pio, cujus Gesta versibus elegiacis scripsit. *Vide Lambecium lib. 2. Bibl. Caesarea pag. 359. et Murat. tom. 2. p. 2. Script. Ital.*
- Ernestus**, Abbas Ord. S. Bened. de Laude Martyrum, vix. an. 1048.
- Ernulfus**, Episc. Rossensis, an. 1115. tom. 2. *Spicileg. pag. 410. 431.*
- Esaias**, Abbas saec. VII. tom. 11. *Bibl. Patr. pag. 384.* scriptor Graecus, de cujus aetate non constat. *Vide Fabr. Bibl.*
- Ethardus**, Monach. Bened. in Pentateuchum, vix. an. 1050. idem Fabricio, qui supra *Erhardus*.
- Ethelbertus**, Cantiorum in Anglia Rex; ob. 24. Febr. an. 616.
- Ethelredi**, Angliae Regis, Leges, apud *Brompton. Lambardum. Spelmannum, Labbeum, etc.* vix. anno 1012.
- Ethelredus**, Wardensis in Anglia Abbas, ob. an. 1220.
- Ethelulfus**, Rex Angliae, Egberti Magni Regis Filius, ob. an. 857.
- Ethelwerdus**, Patricius, regio Anglorum sanguine natus, cujus *Historia edita exstat inter Histor. Anglic.* vix. an. 1090.

- Ethelwodus**, Anglus, Wintoniensis Monach. vix. an. 980. An alius sit a sequenti, incertum.
- Ethelwoldus** (S.), Wintoniensis Episcop. ob. 1. Aug. an. 984.
- Ethelwolfus**, Monachus Anglus, vix. an. 750. *Edit. tom. 6. Act. SS. Bened. pag. 302.*
- Etherius**, Episcop. Uxamensis, adversus Elipandum Toletan. *Edit. a Stewartio in Auctario et tom. 13. Bibl. Patr. pag. 353.*
- Evagrius**, Interpres Vitæ S. Antonii scriptæ a S. Athanasio, tom. 2. *Bolland. pag. 120. etc.*
- Evagrius**, Monach. *Edit. ab Holstenio, et in Bibl. Patr. tom. 27. pag. 469.*
- Evantus**, Abbas, circ. an. 590. *Edit. tom. 5. Canisii part. 2. pag. 553. et in Bibl. Patr. tom. 11. p. 1092.*
- Evaristus** (S.) PP. ob. 26. Octob. an. 121. *Vide Concilia.*
- Eucherius** (S.) junior, Archiep. Lugdun. ob. 22. Jun. an. 454. *In Chronolog. Lerinensi et alibi, tom. 2. Agobardi pag. 155. in S. Paulino Chiffletii pag. 86. tom. 2. Bibl. Labbei pag. 665. tom. 6. Bibl. Patr. etc.*
- Everhelmus**, Allimontensis, deinde Blandiniensis. Abbas, ob. an. 1069. *Sur. 25. Maii, tom. 2. Bolland. pag. 638.*
- Everwinus**, Sancti Mauriti in agro Trevirensi Monach. et dehinc Abbas S. Martini Trevir. scriptor Vitæ S. Simeonis Syracusani, vix. an. 1040. *Vide Acta SS. tom. 1. Jun. pag. 89.*
- Everwinus**, Steinfeldensis Monast. præpositus circ. an. 1146. *Vide Bibl. Præmonstr. pag. 305.*
- Eveshamensis** Monachus, Anglus, scripsit Hist. Richardi II. ab. an. 1377. ad 1399. *Edit. ab Hearnio anno 1729.*
- Eugenius I.** (S.) PP. ob. 2. Jun. an. 657. *Vide Concil.*
- Eugenius II.** (S.), PP. ob. 11. Aug. an. 827. *Vide Ludov. Jacob.*
- Eugenius III.** PP. ob. 8. Jul. an. 1153. *Vide Lud. Jacob.*
- Eugenius IV.** PP. ob. 23. Febr. an. 1447. *Vide Lud. Jacob.*
- Eugenius**, Carthaginiensis Episcop. sæc. V. tom. 8. *Bibl. Patr. pag. 683. Vide Gennad. etc.*
- Eugenius** junior, Toletanus Episcop. sæcul. VII. de quo S. Ildefonsus et alii. *Edit. a Sirmondo, et tom. 12. Bibl. Patr. pag. 344.*
- Eugesippus**, de Distantiis locorum Terræ Sanctæ, *edit. ab Allatio in Symmictis part. 1. pag. 104. vix. anno 1040.*
- Eugippius**, Afer, Abbas, auctor Thesauri ex S. Augustino, etc. vix. ante mille annos. Hunc fictum a Sieberto expungit Fabricius in Bibl.
- Eugippius**, Abb. Luculanensis, ob. circ. an. 578. scripsit Vitam S. Severini. *quam primus edidit Welse- rus, deinde Canisius tom. 6. et Bollandus tom. 1. pag. 484.*
- Eulogius** (S.), Martyr et Episcop. Cordubensis, ob. 11. Mart. an. 859. *Edit. tom. 4. Hispaniæ Illustr. et tom. 15. Bibl. Patr. pag. 242. tom. 10. Bol. p. 565.*
- Eumentus**, Augustodunensis, scriptor Panegyrici in Constantinum M. sub quo vixit.
- Evodius**, Uzalensis Episcop. in Africa, S. Augustini discipulus, vix. an. 420.
- Evrardi** DE TREMANGONIO, J. U. Doctoris, propositum factum an. 1371. etc. *In Biblia Sangermanensi cod. 645.*
- Evrardus**, Decanus Rotomagensis, an. 1438. *Ejus elogium et scripta vide apud Joannem Laundium in Hist. Collegii. Navarrei.*
- Eusebius** (S.) PP. ob. 26. Septemb. an. 311. *Vide Concilia.*
- Eusebius**, vulgo EMISSENUS, aliis GALLICANUS, dictus, cujus Sermones non semel editi, tandem ab Andr. Schotto recensiti, et tom. 6. *Bibl. Patr. sub sæculo 5.*
- Eusebius**, Episcop. Mediolanensis, vix. an. 450. *Trith. Vide Bibl. Patr. tom. 27. pag. 479.*
- Eusebius**, Vercellensis Episcop. de quo S. Hieron. et alii, vix. sæc. IV. *Edit. in Fragm. S. Hieron. et tom. 5. Bibl. Patr.*
- Eusignius**, Scriptor Vitæ S. Basilisci Mart. *Boll. tom. 1. Mart. pag. 237. et 3. pag. 241.*
- Eustachus** DE BALNEO REGIO, Gardin. Albanensis, ob. an. 1283. Idem prorsus atque S. Bonaventura supra.
- Eustachus** LEUSUS, Vallis Serenæ Abbas, vix. anno 1216.
- Eustathius**, Interpres Literarum S. Basilii, edit. ad calcem operum ejusd. an. 1721. *Vide Cassiod. de Divin. Lect. vix. circ. an. 440.*
- Eutropius**, Abbas, de Remediis contra vitia, etc. *tom. 27. Bibl. Patr. pag. 480.*
- Eutropius**, Presbyter, circ. an. 430. *V. Gennad.*
- Eutropius**, Presbyter, Longobardus, vix. an. 900. *tom. 1. Monarch. Goldasti pag. 9.*
- Eutropius**, Valentina Ecclesiæ in Hispania Episcopus, vix. sub Mauricio A. *Isidor.*
- Eutropius**, Sophista, Italus, scriptor Breviarii Rerum Romanarum, vix. sub Valente Imp.
- Eutyches**, Grammaticus, Prisciani auditor, *edit. a Putschio inter Grammatic.*
- Eutychanus** (S.) PP. ob. 8. Dec. an. 283. *Vide Concilia.*

F

- Fabianus** (S.) PP. ob. 20. Jan. an. 253. *Vide Concilia.*
- Fabius** CECILIANUS, Historic. *apud Vopiscum.*
- Fabius** MARCELLINUS, Scriptor Vitæ Alexandri Severi, *laudatur a Lampridio.*
- Fabrettus**, in Inscriptionibus.
- Facetus**, seu auctor Poematis sic inscripti, laudatur ab Ugutione. *Edit. cum Theodoto, et al.*
- Facundus**, Hermianensis Episcop. vix. an. 550. *Edit. a Sirmondo an. 1629. et in Bibl. Patrum tom. 10. pag. 109. Vide præterea tom. 3. Spicileg. pag. 106.*
- Falckenstentus**, in Antiquit. Nordgavensibus.
- Falco** BENEVENTANUS, auctor Chronici Beneventani, quod perduxit ad an. 1140. *Edit. a Caracciolo an. 1626. et a Murat. tom. 2. et 5. Script. Ital.*
- Falco**, Monach. auctor Chronici Trenorechiensis, *editi a Chiffletio in Trenorechio.*
- Fastidius** PRISCUS, Britannus, vix. anno 420. *Gennad.*
- Faustinus** BUTRISUS, scripsit Carmen de Genere vestimentorum, MS. *Labb. in Bibl. MSS. pag. 207.*
- Faustinus**, Diacon. Schismaticus, vix. an. 392. *Vide tom. 5. Bibl. Patr. pag. 637.*
- Faustinus**, Episcop. *tom. 6. Spicileg. p. 89. 118.*

Faustinus, Presbyter, vix. sub Theodosio M. Vide *Cennad.*

Faustus, Monach. discipulus S. Benedicti, scriptor Vitae S. Mauri Abb. vix. an. 600. *Bolland. tom. 1. pag. 1039. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 274.*

Faustus, Monach. Lerinensis, deinde Reiensis Episcop. ob. 27. Jan. circ. an. 480. *tom. 5. Canisii part. 2. pag. 428. tom. 8. Bibl. Patr.*

Faustus, Mon. scriptor Vitae S. Severini Abbat. Agaun. ejus fuit discipulus, *tom. 1. SS. Ordin. Bened. pag. 568.*

Fredericus CHYRSOGONUS, Jadertensis, de Modo collegiandi. *Venet. an. 1528.*

Felcis FABRI Historia Suevorum.

Felix I. (S.) PP. ob. 30. Maii an. 275. Vide *Concilia.*

Felix II. (S.) PP. ob. 29. Jul. an. 358. Vide *Concil.*

Felix III. (S.) PP. ob. 25. Febr. an. 492. Vide *Concilia.*

Felix IV. (S.) PP. ob. 12. Octob. an. 530. Vide *Concilia.*

Felix, Croylandensis Monachus, Angl. vix. anno 730. Ejus Vita S. Guthlaci, edita *tom. 10. Bolland. pag. 38.*

Felix MANLIUS, de Vita I. S. Gebhardi Episcopi. Constantiens. *tom. 6. Canisii pag. 477.*

Felix, Episcop. Toletanus, vix. an. 693. *tom. 6. Bollandi pag. 785. post Hildeson. de Script. Eccles.*

Ferrius HILPERICIUS, heroico carmine descripsit congressum Caroli M. et Leonis PP.

Ferrandus, Diacon. Carthagini. scriptor Vitae S. Fulgentii, et Breviar. Canonum, vix. an. 518. Vide *Appendicem ad Isidor. cap. 11.*

Ferreolus (S.), Uceliensis Episcop. in *Regulis Monast. Holstenii.*

Ferreolus LOEBIUS, in Chronico Belgico.

Ferretus VICENTINUS, Historicus, vix. ann. 1317. *Vossius.*

Festus REFUS, V. C. scripsit *Historiae Romanae Compendium ad Valentinianum Imp.*

Ficardus, Cirencestrensis, *Speculum Historiale.*

Filesacus, de Idololatria magica.

Flavius CLAUDIUS GORDIANUS FELICENTIS, V. C. lib. 24. scripsit per singulos literis singulis diminutis, id est, in quorum singulis aliqua semper deest litera, etc. Vide *Sander. 2. part. pag. 23.*

Flavius VONISCUS, Syracusius, editus inter *Scriptores Historiae Augustae*, vix. sub Constantino M.

Fleta, seu Commentarius Juris Anglici scriptus circ. an. 1340. *Edit. Londini an. 1647.*

Flodoardus, vel FRODOARDUS, Canonicus Remens. ob. 28. Mart. an. 966. edit. non semel. Vide *Sigebert. cap. 131. et Praefat. ad tom. 2. SS. Ordin. S. Benedicti. § 61.*

Florentius, Abbas, scriptor Vitae S. Judoci. *Edit. a Surio 13. Decemb.*

Florentius, Presbyter Tricastinus, *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 139.*

Florentius, Wigorniensis Monachus, Historiam deduxit ad an. 1119. *Edit. inter Hist. Angl. ob. eodem an. Non. Jul.*

Florianus DE S. PETRO, Bononiensis, J.C. vix. an. 1435.

Florus MAGISTER, Diaconus Lugdunensis, vix. sub Lothario I. Imp. *tom. 1. Analect. Mabillon. pag. 388. tom. 12. Spicileg. pag. 48. tom. 15. Bibl. Patr. Vide Hist. Acad. Paris. tom. 1. pag. 579.*

Flotildae Virginis in territorio Remensi Visiones sub an. 940. *edit. tom. 2. Histor. Franc. pag. 624.*

Folcardus Beneventanum Chronicon ab an. 1113. perduxit ad an. 1140. *Laudatur a Baronio. Idem Fabricio, qui supra Falco Beneventanus.*

Folcardus, Monachus Bertinianus, circ. an. 1050. scripsit Vitae SS. Audomari et Bertini. *Vide tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 433.*

Folcardus, Angl. S. Salvaloris Cantuariensis Monachus, vix. an. 1006.

Folmarus, Praepositus Triefsenstentii, seu Petrae Stillantis in Franconia, vix. sub Alexandro III. PP. *Edit. a Gretzero in Valdensib. tom. 1. pag. 329. 338.*

Fontanella, J.C. de Pactis nuptialibus.

Fontanini Antiquitates Hortae. De Corona ferrea an. 1719. Discus argenteus volutus veter. Christ. an. 1727. *etc.*

Formosus (S.) PP. ob. 14. Decemb. an. 896. Vide *Concilia.*

Fortauerius, seu SERTORIUS VASSELLA, Aquilanus, Ord. Mir. Patriarcha, Gradensis, Cardin. ob. an. 1362.

Fortunatianus, natione Afer, Episcopus Aquileiensis, sub Constantino Imp. S. Hieron.

Fortunatus, seu VENANTIUS HONORIUS CLEMENTIANUS FORTUNATUS, Italus, Episcopus Pictaviensis, vix. ca. 565. *Edit. seorsim, et tom. 8. Spicil. pag. 391. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 108. 234. 319. tom. 2. pag. 1100. Bolland. tom. 1. pag. 790. tom. 6. pag. 57. tom. 10. pag. 427.*

Franciscus DE ARBATE, de civitate Astensi, Ordin. Min. *Sander. pag. 180.*

Franciscus DE ACCOLTIS, Aretinus, J.C. vixit an. 1300.

Franciscus, Accursii J.C. filius, Florentinus, J.C. vixit circ. an. 1276. Vide *Seldenum ad Fletam pag. 525. etc.*

Franciscus AB AQUA PUTIDA, Neapolitanus, Philosophus, Ord. Min. vix. circ. an. 1340.

Franciscus DE AREGATIS, Cremonensis, Ordin. Min. ob. an. 1327.

Franciscus ASCULANUS, dictus *Doctor succinctus*, Ord. Min. vix. an. 1344.

Franciscus (S.), Assisias, fundator Ord. Min. ob. 4. Octob. an. 1226.

Franciscus DE BACHONO, Catalanus, Carmelita, vix. circ. an. 1440.

Franciscus BERNARDUS, Ferrariensis, de Antiq. ecclesiast. epistol. genece.

Franciscus DOMINICUS BENCINUS, in Dissert. de Literis encyclois, *Taxini an. 1728.*

Franciscus FABRIANENSIS, Ordin. Min. ob. an. 1322.

Franciscus GOTHUS, Ordin. Min. Theolog.

Franciscus GRATIANUS vel GRAVANUS, Genuensis, Ordin. Praed. vix. an. 1312.

Franciscus DE LICHANIS, ejus *Liber de Justitia, exstat in Cod. Reg. 1837.*

Franciscus MARTINI, Carmelita, Catalanus, vix. an. 1300.

Franciscus MAYRONIS, Scotus, Minorita, Joannis Scotii auditor, ob. an. 1325.

Franciscus, Palritius Venetus, ob. an. 1454.

Franciscus PETRARCHA, Italus, ob. 18. Jul. an. 1374. *Ejus opera Latina edita prostant.*

Franciscus PIPINI, de Bononia, Ord. Praed. Hinc. Terrae Sanctae, an. 1320. *Vide Sander. pag. 284.*

- Franciscus** DE PLATEA, Cremonensis, Ordin. Min. Canonist. vix. an. 1142.
- Franciscus**, Pragensis Canonicus, scripsit Hist. sui temporis, vix. an. 1325.
- Franciscus** RICHARDUS de Mediavilla, Franciscanus, scripsit Quodlibeta, in *Bibl. Victor.*
- Franciscus** RUBENS DE PIGNANO, Picens, Ord. Min. Theol. vix. circ. an. 1300.
- Franciscus** DE SACRA-QUEMPT, in *Elymolog.*
- Franciscus** SIXTUS, Senensis, in *Bibliotheca Sancta.*
- Franciscus** XIMENUS, Einensis Episcopus, et Patriarcha Hierosol. vix. circa an. 1400.
- Franciscus** ZIBABELLA, Patavinus, Cardin. JC. ob. an. 1417.
- Franco**, Allighemensis Abbas, vix. an. 1109. *tom. 21. Bibl. Patr. pag. 293.*
- Franco**, Scholasticus Leodiensis, vix. an. 1060. *Vide Sijeb. c. 161.*
- Freculfus**, Episcop. Lexoviensis, ob. an. 850. *Exstat ejus Chronicon seorsim edit. et tom. 14. Bibl. Patr.*
- Fredegarius**, Scholasticus, Chronicon Francicum perduxit, jubente Childebrando Comite, ad Pipini consecrationem. *Edit. tom. 1. Hist. Franc. cum ejusdem Chronico jussu Nebetongi Comitum continuato.*
- Fredegisus**, Diaconus, de Nihilo et Tenebris. *tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 403. vix. sub Carolo M. et Ludov. Pio.*
- Fretulfus**, Boiorum antiquus Hist. *Laudatur ab Aventino.*
- Fridegodus**, Cantuariensis Monach. Angl. scriptor Vitae S. Wilfridi Episcop. Eborac. vix. an. 959. *tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 169. tom. 5. pag. 722. Vide Pitseum.*
- Fridericus** II. Imp. ob. an. 1254. *Ejus exstat liber de Arte venandi per falcones. Vide Baluz. tom. 1. Miscel. pag. 416.*
- Fridericus Closnerus**, Scriptor rerum Argentinensium usque ad an. 1362.
- Fridericus** SANDEUS, in *Consuet. feudales Getriae.*
- Frischii** Vocabularium Latino-Germ.
- Frisingfeldus**, Anglus, Grammaticus.
- Frotharius**, Episcop. Tullensis, an. 813. *Ejus Epistola edita tom. 2. Hist. Franc. pag. 712.*
- Fru-tuosus** (S.), Bracarensis Episc. ob. an. 665. *In Regul. Monast. Holstemi.*
- Frutolphus**, S. Michaelis Bambergae Monachus, vixit an. 1114.
- Fulbertus**, Episcop. Carnotensis, ob. 10 April. an. 1028. *Ejus opera edita. Vide praeterea tom. 2. Spicil. pag. 827.*
- Fulbertus**, Monach. Rotomagensis, *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 952. Vide Sur. 15. Septemb.*
- Fulcherius**, Carnotensis, scriptor Historiae Hieros. ab an. 1095. ad an. 1127. *Edit. in Gestis Dei, et tom. 4. Hist. Franc. pag. 816.*
- Fulcolus**, Subdiaconus Meldensis, auctor Vitae metricae S. Pharonis, in *Bibl. Sangerman. Cod. 738.*
- Fulconis** Historia viae Hierosolimit. *tom. 4. Hist. Franc. pag. 890. vix. circa an. 1100.*
- Fulconis**, Comitis Andegavensis, Hist. Comitum Andegav. *Edit. tom. 10. Spicil. p. 392.*
- Fulcuinus**, Abbas S. Bertin. *Vide Valer. Andream. Idem qui mox*
- Fulcuinus**, Abbas Lobiensis, vix. an. 990. *tom. 6. Spicil. pag. 541. tom. 5. SS. Ord. Bened. pag. 622. tom. 10. Bot. pag. 563.*
- Fulcus**, Episcopus Papiensis, cujus Sermones laudantur, in *Hist. Eccl. Placentinae tom. 2. pag. 141. ob. an. 1229.*
- Fulgentius** FERRANDUS, Carthaginensis Eccles. Diacon. vix. saec. VI. *Edit. a P. F. Chiffletio, et tom. 6. Bibl. Patr.*
- Fulgentius** (S.), Episcop. Ruspensis, ob. 1. Jan. an. 529. vel 533. *Ejus opera habentur.*
- Fulvius** ASPRIANUS, Historicus, cujus meminit *Vopiscus in Carino.*

G

- Gabriel** BARFLETA, Ord. Praed. circa an. 1170. in *Sermonibus, edit. Lugd. an. 1516. et 1527.*
- Gabriel** CLAUDERUS, in *Methodo balsamandi.*
- Gabriel** DE SPOLETO, Augustinianus, vix. an. 1417. *Trith.*
- Galbertus**, Notarius, scriptor Vitae S. Caroli Comitis Flandriae, vix. an. 1130. *tom. 6. Bollandi, p. 179.*
- Galfredus** BABON, Anglus.
- Galfredus**, Burtonensis Abbas, Anglus, vix. an. 1216.
- Galfredus** CHAUCERUS, Poeta, nobilis Angl. pleraque Anglice scripsit, quaedam Latine, ob. 25. Oct. an. 1400.
- Galfredus** EGLINUS, Anglus, Mathematicus.
- Galfredus**, vel GODEFRIDUS DE FONTIBUS, Angl. Ord. Min. Theologus, dictus *Doctor Venerandus.*
- Galfredus** GRANDFELDUS, Anglus, Augustinian. Theologus, ob. an. 1340.
- Galfredus** HARBIBUS, Anglus, Monachus, Theolog. ob. circa an. 1360.
- Galfredus** HEMINGTONUS, S. Albani in Anglia Monachus, vix. an. 1150.
- Galfredus** LISCIUS, Anglus, Ord. Min. auctor Chronici, vix. an. 1390.
- Galfredus** MARSHALLUS, Anglus, Monachus Glasconiensis, Philosophus.
- Galfredus**, Monumethensis Archidiaconus; dehinc Episcop. Asalphenensis, cujus exstat Chronicon Britann. vix. an. 1152.
- Galfredus** ROMEVALLIS, Angl. Ord. Cisterc.
- Galfredus** DE VINO-SALVO, Poeta, cujus passim habentur Poetria MS. vix. an. 1199.
- Galfredus** WATERTONUS, Buriensis in Anglia Monachus, Theol. vix. an. 1350.
- Gallus** ANTI-PATER, Historicus, *de quo Pollio in Claudio.*
- Gallus**, Abbas Aulae Regiae in Bohemia, vix. circ. an. 1370. *Trith.*
- Gallus** (S.), Confessor, Ob. 16. Octob. an. 640. *tom. 5. Canisii part. 2. pag. 896. tom. 2. Bibl. Patr.*
- Galo**, Parisiensis Episcopus, et S. R. E. Cardinal. vix. an. 1104.
- Galonis**, S. R. E. Cardinalis, Constitutiones, sub an. 1208. *tom. 11. Concil. pag. 32.*
- Galvanus** FLAMMA, Mediolanens. Ord. Praed. cujus laudantur Chronicon majus et Manipulus florum, a Purigello et aliis, vix. an. 1336. *Vide Vossium de Hist. Lat. pag. 498. 512. Possevin. et Murat. tom. 12. Script. Ital.*

- Gargillus** MARTIALIS, Scriptor Vitæ Alexandri Imp. *Vide Lamprid.*
- Garidellus**, in Hist. Plantarum Aquensium.
- Garinus**, Abbas S. Victoris Paris. scripsit Sermones, in *Bibl. Victor.*
- Garinus**, Ord. Præd. de Vita B. Margarete Hungaricæ, vix. an. 1340. *tom. 2. Bol. pag. 900.*
- Garnerius**, Mon. scriptor Vitæ S. Valeriani, *edit. a P. Chiffletio in Trenorchio.*
- Garstas**, Hispanus, JC. vix. an. 1290.
- Gaspar**, Veronensis, de Gestis Pauli II. PP. MS. *Laudatur a Lud. Jac.*
- Gaspardus** BARTHIUS, in Glossario, *tom. 3. Reliq. MSS. Ludewigi.*
- Gaspardus** DE SOIF, Monach. Valcepensis, scripsit circa initia sæculi XV. Compendium soper Gestis Abbatum ejusd. Monast.
- Gasparinus**, Bergomensis, Grammaticus, vix. circ. an. 1420. *In Bibl. Victor.*
- Gaudentius**, Episcop. Briviæ, ob. an. 418. aut circiter, de quo Baron. an. 386. n. 6. etc. *tom. 5. Bibl. Patr. pag. 942.*
- Gaufredi** Carmen de 5. Partibus Rhetoricæ, *laudatur ut MS.*
- Gaufredi** DE GRIMOVILLA Summa, in *Bibl. Sangerm. Cod. 344.*
- Gaufredus** ALIEVANTUS, Anglus, Carmel. Theolog. vix. an. 1340.
- Gaufredus**, Altacumbæ Abbas in Cantica Cantic. de Vita S. Petri Tarantasiensis Episc. et de Vita S. Bernardi, vix. an. 1180. *Vide Sander. pag. 268. Sur. 8. Maii.*
- Gaufredus**, Autisiodorensis, Abaelardi auditor, vix. circa an. 1209. [1142.] *Vide Alberici Chronicon MS. hoc anno.*
- Gaufredus** DE BELLO-LOGO, Ord. Præd. de Vita et conversat. S. Ludovici IX. Regis Franc. cui fuit a confessionibus. *Edit. tom. 5. Hist. Franc. pag. 444.*
- Gaufredus**, Episcop. Carnolensis, an. 1132. *tom. 3. Spicileg. pag. 154.*
- Gaufredus** GROSSES, Mon. scriptor Vitæ S. Bernardi Abb. Tiron. vix. an. 1130. *Edit. a J. B. Soucheto, et Boll. tom. 10. pag. 222.*
- Gaufredus** MALATERRA, scriptor rerum in Apulia a Germanis gestarum, vix. circ. an. 1100. *Edit. a Surita, tom. 4. Script. Hispan. apud Murat. tom. 5.*
- Gaufredus** DE MONTE, Abbas S. Honorati, de potestate et auctoritate Concilii Basiliensis. *Vide Sander. part. 3. p. 39.*
- Gaufridus** DE TRANO, Papæ Capellanus, vix. an. 1290. [ob. an. 1247.] *Trith. Sander. pag. 204. Vide Henr. Gandav. p. 55.*
- Gauterius**, de Bellis Antiochenis, *edit. in Gest. Dei pag. 441. vix. an. 1115.*
- Gauterius**, Monach. Cluniac. de Miracul. B. M. Virg. *tom. 1. Bibl. Labbei pag. 279.*
- Gebhardus**, Augustanus Episc. vix. an. 1016.
- Gebhardus**, Episc. Constantiensis. *Vide Alamannica Gohasti pag. 196. 198.*
- Gebhardus**, Salisburgensis Episcop. an. 1088. *Edit. cum Donnizone an. 1612.*
- Gelasius** (S. A. I. PP. ob. 21. Nov. an. 496. Ejus opera edita cum Conciliis, et tom. 8. *Bibl. Patr.*
- Gellius** FISCUS, Historicus, cujus meminit Trebell. Pollio.
- Gennadius**, Massiliensis Presbyter, vix. an. 490.
- Gentilis** FULGINAS, Medicus, vix. an. 1310. *Trith. Linden.*
- Gentilis** DE MONTEFLORUM, Picenus, Ord. Min. Cardinal. ob. an. 1312.
- Gentilis**, de Jure et Dignitate Patriciorum.
- Georgius** AGRICOLA, de Pondere et temperatione monetarum.
- Georgius**, Altâichensis in Bavaria Mon. auctor Chronici ejusdem Monasterii.
- Georgius** BENIGNUS, Ragusæus, Ordin. Minor. Archiep. Nazarenus, Theologus, vix. an. 1400. Fabricius emendat 1500.
- Georgius** CHADLEUS, Anglus, Theolog. vix. an. 1366.
- Georgius** GREVIUS, in Notis ad Isidori Glossas.
- Georgius** HICKESIUS, in Thesaurio linguarum Septentrionalium.
- Georgius** STELLA, in Annal. Cenauens. *tom. 17. Script. Ital. Murat.*
- Georgius** A TENSERA vel TEMPECA, Brugensis, Histor. *laudatur a Meiero et Locrio.*
- Geraldus** II. Episcopus Cadurcensis, an. 1096. *tom. 8. Spicileg. pag. 360.*
- Geraldus**, Grandimontanus Prior, de Vita S. Stephani Fundat. Ord. Grandimont. *tom. 4. Bollandi pag. 205.*
- Geraldus**, Lemovicensis, Ord. Præd. vix. an. 1256. *Edit. Duaci 1619. 4o.*
- Geraldus**, Medicus. *Vide Sander. pag. 194.*
- Gerardi** MAURISII, Vicentini, Historia Eccelini tyranni, *edita cum Alb. Mussato. Vide Vossium p. 467.*
- Gerardus**, Mon. Afflighemensis, de Statu Mundi.
- Gerardus** DE ALVERNIA, cujus exstat Chron. ad an. 1274. *In Bibl. Putean. an. 1185.*
- Gerardus** BERGOMENSIS, Augustinianus, Savonensis Episcop. vix. sub Clemente VI. PP.
- Gerardus** BLANCUS DE GAINACO, Parmensis, Cardin. ob. an. 1315.
- Gerardus** DE BONONIA, Carmelita, ob. an. 1317.
- Gerardus** CAPOGISTUS NIGER, Mediolanensis, scripsit libros feudorum, vix. sub Friderico I.
- Gerardus** DE CASTRIS, Carmelita, vix. an. 1424.
- Gerardus** COLONIENSIS, Ordin. Præd. vix. an. 1314.
- Gerardus** E CUSSACO, Aginnensis, Carmelita, vix. an. 1346.
- Gerardus** DOMARUS, Lemovicens. Ord. Præd. Cardin. ob. an. 1345.
- Gerardus** FRACHTUS, Lemovicens. Ord. præd. ob. an. 1271. scripsit de Vitis Fratrum Prædic. *Edit. Duaci.* scripsit etiam Chron. Lemovicense, MS.
- Gerardus** HAUCINUS, Ord. Præd. Theolog. vix. an. 1312.
- Gerardus** JOANNES VOSSIUS, de Villis Sermonis, an. 1645.
- Gerardus**, Leodicensis, Ordin. Cisterc. vix. ann. 1140. *Vide Valer. Andr.*
- Gerardus**, Ord. Præd. Lector Leodicensis, vix. circ. an. 1300. *Vide Henric. Gandav. Valer. Andr. et Vossium.*
- Gerardus** MACHETUS, Episcopus Castrensis, ob. an. 1448. *Ejus Elogium et scripta vide in Hist. Navarrei Collegii.*
- Gerardus** MAGNUS, Daventriensis, Theolog. ob. 20. Aug. an. 1384.
- Gerardus** MINDENSIS, Ord. Præd. vix. an. 1314.

- Gerardus**, Mon. vel Abb. S. Medardi Suession. Vide *Analecta Mabillonii tom. 1. pag. 107.*
- Gerardus** a NAZARETH, Laodicens. Episcopus, vix. an. 1140. Vide *Vossium de Hist. Lut. pag. 779.*
- Gerardus**, Ordin. Prædic. Prior Leodiensis, vix. an. 1270.
- Gerardus** ODONIS, Ruthenensis, Ord. Min. Minister Generalis, ob. an. 1349.
- Gerardus**, Mon. S. Quintini in Insula, vix. circ. an. 1270. Vide *Henric. Gandav. Trith. etc.*
- Gerardus**, Episcopus Savonensis, Bergomensis, Augustinianus, vix. an. 1340.
- Gerardus**, Abbas Sylva majoris, de Vita Adalardi Abb. Corbeiensis, tom. 5. SS. Ord. Bened. *Bolland. tom. 1. pag. 111.*
- Gerardus** SGRIDANUS, al. SHEDANUS, dictus, ob. ann. 1441. *Val. Andr.*
- Gerardus** DE SENIS, Italus, Augustinian. JC. vix. an. 1340.
- Gerardus**, Zutphaniensis, cogn. *Zerbolt*, ob. an. 1398. *Trith. Valer. Andr. tom. 26. Biol. Patr. p. 234.*
- Gerbertus**, Scholasticus, Archiepisc. Remensis, deinde Silvester II. PP. *Ejus editæ Epistolæ a Mas-seno, tom. 2. Hist. Franc. tom. 17. Bibl. Patr. vide tom. 2. Analect. Mabillon. pag. 212.*
- Gerinus**, Glasconiensis in Anglia Monachus.
- Gerolus**, seu GEROLUS, Reicherspergensis, de Henricis IV. et V. Imp. et de Gregorio VII. PP. *Edit. a Gretsero an. 1611.*
- Gervasius**, Cicestrensis, vix. an. 1160.
- Gervasius**, Dorobernensis, seu Cantuariensis Monach. *cujus exstat Hist. edita inter Hist. Angl. an. 1652. vix. an. 1200. Vide Seldenum in Præfat. pag. 42.*
- Gervasius** MELKELEUS, Anglus, Mathematicus, vix. an. 1219.
- Gervasius** RICHARDUS, Ferrariensis, Ravennensis Canonici, Vilas PP. perduxit usque ad an. 1300. *Hier. lubeus.*
- Gervasius** DE PARCO, Eboracensis Monach. vixit an. 1150.
- Gervasius**, Remensis Archiep. *Bolland. tom. 1. pag. 333.*
- Gervasius**, Præmonstratensis Abbas, deinde Sagiensis Episcopus, vix. an. 1213. *Ejus Epistolæ editæ.*
- Gervasius**, Tilleberiensis, Anglus, Henrici II. regis Angliæ nepos, Marescallus regni Arelatensis, tom. 3. *Hist. Franc. pag. 375. et tom. 1. Script. Brunsvic. Leibnit. vix. sub Ottone IV. Imperat. an. 1210.*
- Gesnerus**, in Historia Animalium quadrupedum, Rythmi de Paradiso laudantur, vix. an. 962.
- Gilbertus** DE AQUILA, Medicus. Vide *Sander. pag. 194.*
- Gilbertus**, Mon. Ordin. Cisterciensis, et Abbas, vix. an. 1200.
- Gilbertus** CRISPINUS, Abb. Westmonaster. ab ann. 1084. ad 1117. *Edit. cum Lanfranco Acherii.*
- Gilbertus** FOLIOTUS, Londinens. Episcopus, ob. an. 1187.
- Gilbertus** DE HOLLANDIA, Angl. Swinsædensis in agro Lincolnensi Abbas, vix. an. 1200. Vide *Sand. pag. 162.*
- Gilbertus** LEBLEIS, Angl. Medicus, vix. an. 1210.
- Gilbertus** MAGNUS, Angl. Ordin. Cisterc. Theolog. ob. Tolosæ an. 1280.
- Gilbertus**, Medicus. Vide *Bibl. Labbei pag. 205.*
- Gilbertus**, cogn. PORRETANUS, Episcopus Pictav. ob. an. 1154. Vide *Oper. Boetii, Cod. Reg. 1571. 1579. Thuan. 275.*
- Gilbertus** SEGRAVIUS, Angl. Philosophus, et Theolog. ob. circ. an. 1316.
- Gilbertus** (S.) DE SEMPRINGHAM, Ordinis sui nominis institutor, *cujus habetur Regula edita in Monastico Angl. tom. 2. ob. an. 1189.*
- Gilbertus** DE THORNTON, sub Edw. I. Angliæ Justiciarius, Abbreviator Bractonis. Vide *Seldenum ad Fletam c. 2. § 1. 4.*
- Gilbertus**, sive GISEBERTUS, S. Waltrudis in Montibus Præpositus, scripsit Chron. vix. ann. 1170. *Miræus.*
- Gilbertus** URGALIUS, Carmelita, Theologus, vix. an. 1330.
- Gilbertus**, Westmonasteriensis, Abb. ob. an. 1117.
- Gildas** ALBANUS (S.), S. Patricii discipulus, vix. an. 512.
- Gildas**, hujus nominis quartus, Monach. Banchorensis in Anglia, vix. an. 860.
- Gildas** BADONICUS, qui et SAPIENS, Angl. de Excidio Britannia, ob. circ. an. 583. *Edit. seorsim, et tom. 8. Bibl. Patr. vide Bolland. tom. 2. pag. 952. Pitseum, Vossium, etc.*
- Gilduinus**, primus Abb. S. Victoris Paris. scriptor libri Ordinis S. Victoris. Ejus obitus notatur in ejusdem Monasterii Necrologio, Idib. April. ubi *Canonicum ordinem, qui pene defecerat, reparasse* dicitur.
- Gilla**, Lincomiensis Episcopus, de *Estu Ecclesiæ.*
- Gillebertus**, Decanus S. Andrea Elnonensis, de Incendio Monast. S. Amandi, MS. V. *Bolland. tom. 1. Febr. pag. 896.*
- Gillebertus**, Lunicensis, Episcopus, vix. circ. an. 1090. vel 1130. *Exstat in Epistol. Hibernicis Us-serii.*
- Gilo**, Cluniacensis Mon. scriptor Vitæ S. Hugonis Abb. Cluniac. vix. circ. an. 1222.
- Gilo** PARIENSIS, scripsit Historiam Viæ Hierosolymitanæ, edit. tom. 4. *Hist. Franc. Vide Sander. pag. 50. et Marten. tom. 3. Anecd.*
- Giraldus** BARRIS, vulgo CAMBRENSIS dictus. Vide infra Silvester.
- Giraldus**, Aurelianensis. Vide *l. 4. Hist. Franc. pag. 79.*
- Gisbertus**, Alexandrinus, Ord. Prædic. an. 1287. tom. 8. *Boll. pag. 181.*
- Giselbertus**, Præpositus Westmonaster. S. Anselmi Cantuar. auditor, vix. an. 1090. Vide *Bibl. Labbei pag. 26. Pitseum, etc.*
- Gislebertus**, scriptor Vitæ S. Romani Abbatis. In *Bibl. Floriac. et tom. 1. SS. Ord. Bened.*
- Gislebertus**, Abbas Aureæ-Vallis. Vide *Bibl. Labbei p. 59.*
- Gislebertus**, Diaconus Autisiodorensis in Hierniam, MS. laudatur.
- Gislebertus**, Decanus et Monach. Elnonensis, ob. an. 1095. tom. 3. *Bol. pag. 895. Valer. Andr.*
- Glaber** RODULPHUS, Cluniacensis Monachus, Autisiodor. forte natus, Historiam, fabulis, prout ferebat atas, interjectis, ab anno 900. usque ad an. 1045. scripsit, ob. circa an. 1050. tom. 4. *Hist. Franc. tom. 10. Collect. Hist. Franc. Vide Acta SS. tom. 1. Jan. pag. 57. et Comment. Acad. Inscript. tom. 8. pag. 549.*
- Gobelinus**, Germanus, Carmelit. vix. an. 1305.

- Gobellnus** PERSONA, Bilefeldensis Decanus, auctor *Cosmodromi* editi, vix. an. 1418.
- Gobertus**, Laudunensis, de Vita Clericorum. *Vide Sander. part. 2. pag. 240.*
- Godefridi** Remensis Carmina varia. *Vide Bibl. Labbei pag. 59.*
- Godefridus** CALVUS, Bituricensis Archiepiscopus, scriptor Vitæ S. Guillelmi Briocensis Episcopi, editæ a Surio 29. Jul. et tom. 7. Jul. Act. SS. vixit sæculo XIII.
- Godefridus** CORNURIENSIS Anglus, Carmelita, Philosophus, vix. an. 1320.
- Godefridus**, qui scripsit contra Mendicantes, vix. an. 1283. *Vide Hist. Academiæ Paris. tom. 3. p. 680.*
- Godefridus** DE FONTANIS, Cameracensis Episcopus, ob. an. 1238. *Vide Hist. Academiæ Paris. tom. 3. pag. 680.*
- Godefridus**, ad S. Pantaleonem Coloniae Mon. Chron. perduxit ad an. 1237. *Edit. inter Scriptor. German.*
- Godefridus**, Spirensis Episcopus, vix. an. 958.
- Godefridus** A S. VICTORE, scripsit Microcosmi libros tres et Sermones, in *Bibl. Victor.*
- Godefridus**, Abbas Vindocinensis, ob. circ. an. 1130. *Edit. a Sirmondo, et tom. 21. Bibl. Patr.*
- Godefridus** Viterbiensis, Presbyter, auctor *Paſſi-thei*, edit. inter Scriptor. German. vix. sub Fridrico I.
- Godefridus** Wintoniensis, Monachus, ob. an. 1107.
- Godelbertus**, Presbyter, vix. an. 500.
- Godelbertus**, Sacerdos, Britannus, vix. an. 498.
- Godescalcus**, Canonicus Leodiensis, vix. circ. an. 770. tom. 3. SS. Ord. Bened. tom. 1. *Hist. Leodiensis pag. 321.*
- Godricus** (S.), Eremita, Anglus, ob. an. 1171. *Vide Math. Paris. Pitseum, etc.*
- Godwinus**, Sarisberiensis Ecclesie Canon. et Praeceptor, vix. an. 1272.
- Goffridus** BABION, Andegavensis. *Vide Sander. part. 2. pag. 23.*
- Goldscherus**, S. Matthiae Trevirensis Monach. vix. an. 990. tom. 2. *Hollandi pag. 918.*
- Gombandus** DE ULIGIA, Aragon. Ord. Praed. Theolog. vix. an. 1420.
- Gomesanus**, Presbyter Pampilonensis, in *Cod. Reg. 1183.*
- Gondisalvus** DE VALLEBONA, Gallicus, Ord. Minor. Minister Generalis, ob. an. 1313.
- Gordianus**, Placidi Martyris et aliorum Vitam scripsit, sed quæ ex eo circumferuntur dubiæ habentur fidei. *Vide Mabil. sec. 1. Bened. pag. 45.*
- Gordianus** CÆSAR, pater, scripsit versibus Antoninada, seu Vitam Antonini Pii, et Antonini Marci. *Capitolin.*
- Gordoni**, Monachi S. Germani Paris. Commentar. in Evangelium S. Joannis. In *Bibl. Sangerman. Cod. 90.*
- Gorius**, in Inscriptionibus antiquis.
- Gosberti** Epitome Prisciani laudatur.
- Gostenus**, Suessionum Episcopus, medio sæc. XII. in Symbolum et Orat. Domin.
- Gosselinus**, Monach. Anglus, vix. an. 1000 tom. 3. *Holland. pag. 348. tom. 10. pag. 37. Vide Pitts.*
- Gossuinus** Bossutus, Villariensis in Brabantia Monachus, de Vita Arnulfi Conversi, qui ob. an. 1228.
- Gosulni** Carmen, quomodo capta fuit Alcasar, apud *Ant. Brand. in Lusit. Monarch. 1. 4. pag. 265.*
- Gotescalcus**, Monachus Orbacensis. *Vide Bibl. Labbei pag. 59.*
- Gothardus**, Hildesheimensis Episcopus, vix. ann. 1024.
- Gotofredus** RULMANUS, Auctor Operis diplomatici.
- Gotsellinus**, Monach. S. Bertini, de Miraculis S. Galli. *Vide Alamannica Goldasti tom. 2. pag. 195.*
- Gondefridi** DE FONTIBUS, Theol. tractatus Quodlibetici. In *Bibl. Sangerman. c. 628.*
- Gratianus**, Monachus S. Felicis Bononiæ, Canonum compilator, obiisse dicitur an. 1151.
- Gratianus**, Florentinus, Augustin. Theolog. vix. an. 1431.
- Gregorius** I. (S.), cogn. MAGNUS, PP. ob. 12. Mart. an. 604. *De ejus operib. multa Lud. Jacob.*
- Gregorius** II (S.) PP. ob. 11. Februar. an. 731. *Vide Concil. at Lud. Jacob.*
- Gregorius** III. (S.) PP. ob. 28. Novemb. an. 741. *Vide Concilia.*
- Gregorius** IV. PP. ob. an. 843. *Vide Concil.*
- Gregorius** V. PP. ob. 18. Febr. an. 998. *Vide Lud. Jacob.*
- Gregorius** VII. PP. ob. 24. Maii an. 1085. *Ejus Epist. editæ in Concil.*
- Gregorius** VIII. PP. ob. 16. Decemb. an. 1187. *Vide Concil.*
- Gregorius** IX. PP. ob. 22. Aug. an. 1241. *Ejus Opera seorsim edita.*
- Gregorius** X. PP. ob. 10. Jan. an. 1276. *Vide Lud. Jacob.*
- Gregorius** XI. PP. ob. 27. Mart. an. 1378. *Vide Lud. Jacob.*
- Gregorius** XII. PP. ob. 4. Jul. an. 1445. *Vide Lud. Jacob.*
- Gregorius** DE ARIMINO, Ord. S. Augustini Generalis, ob. an. 1358. *Edit.*
- Gregorius** BERTICUS, Eliberitanus Episcopus, vivebat adhuc an. 392.
- Gregorius** BRIDLINGTENSIS, Anglus, Canonicus Regularis.
- Gregorius** BRITANNUS, Ord. Praed. *Edit. Venetiis, etc.*
- Gregorius**, Monach. Casinensis, Tarracinensis Episcopus, vix. sub Alexio Comneno Imp. *Vide Petr. Diacon. et J. B. Marum.*
- Gregorius**, Monachus Casinensis, Episcopus. Suesanus, Poeta, vix. an. 1120. *Petr. Diac.*
- Gregorius** HUNTINGTONUS, Angl. Ramesiensis Monach. vix. an. 1255.
- Gregorius**, Monach. in Chronico Farfensi ab an. 681. ad an. 1104. tom. 2. part. 2. *Script. Ital. Murat.*
- Gregorius** NOELLUS, Angl. Theologus.
- Gregorius** TRAPEZUNTUS, Secretar. Apostol. vix. an. 1435.
- Gregorius**, Episcopus Turonensis, ob. 17. Nov. an. 595. vel 600. ut aliis placet. *Non semel edit. demum in Bibl. Patr. tom. 3; Holland. tom. 1. pag. 168.*
- Gregorius**, Wintoniensis, Angl. Monach. Bened. Historicus, vix. an. 1290.
- Griffinus**, Cambrensis, Theologus, Ordin. Prædic. circ. an. 1500.
- Grimlalcus**, Sacerdos, cujus exstat *Regula Solitariorum edita ab Acherio et Holstenio*, vix. sæc. IX.
- Grimoaldus**, Abbas Benedictin. de Sacramentis,

- edit. a *Pamelio cum Sacramentario Gregorii M.* anno 1571.
- Gruppenius**, in Originibus Pyromontanis.
- Gruterus**, in Inscriptionibus supposititiis.
- Gualferius**, Salernitanus, Monachus Casinensis, vix. an. 1060. Vide *Petr. Diac. c. 29. edit. apud Ghell. tom. 7. pag. 1363. tom. 4. Bolland. pag. 531. tom. 6. pag. 304.*
- Gualdo**, Corbeiae veteris Mon. de Vila S. Ansharii Archiepisc. Hamburg. versu, vix. an. 1070. *t. 3. Bolland. p. 427.*
- Gualo**, Cambrensis. Poeta, vix. an. 1170.
- Gualterus**, cogn. ANGLICUS, Panormitanus Archiepisc. ob. an. 1177.
- Gualterus**, Aurelianensis Episcop. *cujus exstant Capitula, apud Cellotium, Baluzium, et tom. 8. Concil. Labbei.*
- Gualterus BAKERUS** DE SWINBORN, Anglus, Augustin. Histor. vix. an. 1320.
- Gualterus BEDIKCHWORTUS**, Anglus, Buriensis Monach. Theolog. ob. circ. an. 1350.
- Gualterus**, BIBLIOTHECARIUS interdum appellatus, vix. an. 1181. Idem FABRICIO, qui *Gualterus*, Anglus, S. Albani Monachus circ. an. 1180.
- Gualterus BRINKLEUS**, Angl. Ord. Min. Theolog. vix. an. 1310.
- Gualterus BRITHO**, vel BRITTE, Angl. Mathematicus, vix. an. 1390.
- Gualterus DE BRUGIS**, Ord. Min. Episcopus Pictavensis, ob. 22. Jan. 1307. *Valer. Andr.*
- Gualterus BUCDENUS**, Anglus, Ordin. Prædic. Theologus.
- Gualterus BURLAUS**, Anglus, Theologus, multa scripsit, ex quibus quedam edita prostant, vix. ann. 1337. *Vide Sander. pag. 202.*
- Gualterus DE CASTELLIONE**, Insulanus, scriptor *Alexandridis*, editæ an. 1513 1558. *Henr. Gandav.*
- Gualterus CATHIEPOLLES**, JC. Anglus.
- Gualterus CATTONUS**, Anglus, Ordin. Minor. Theol. ob. an. 1313.
- Gualterus CEPTONUS**, Anglus, Ordin. Minor. Theologus.
- Gualterus**, Constantiensis, Angl. Lincolnienſis Episcop. deinde Archiepiscop. Rotomagensis, vixit an. 1199.
- Gualterus**, Conventriensis Monachus, Historicus, vix. an. 1270.
- Gualterus CORNETUS**, Archiepiscop. Senonensis, de susceptione Coronæ spinæ, etc. an. 1239. *t. 5. Hist. Franc. p. 407.*
- Gualterus DANIEL**, Rievallensis Monach. ob. an. 1170. al. 1270.
- Gualterus DISSEUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1404. 25. Jan.
- Gualterus DIFFELDIUS**, Angl. Philosophus.
- Gualterus DURIDENTIS**, Angl. Theolog.
- Gualterus ELVEDENUS**, Anglus, Mathemat.
- Gualterus ESTONUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. vix. an. 1350.
- Gualterus Eveshamensis** Monachus, Angl. vix. an. 1210.
- Gualterus, Excestrensis**, Angl. Ord. Præd. Histor. vix. an. 1301.
- Gualterus**, alias DE INSLIS dictus, Flander. Episcop. Magalonensis, vix. an. 1129. *Trith. Henric. Gandav. Sammarth. Vide tom. 1. Analector. Mabillonii pag. 289.*
- Gualterus CALENICUS**, aliis CALENICUS, Oxoniensis Archidiacon. ob. an. 1120.
- Gualterus HEMMINGFORDIUS**, Angl. Canon. Regular. Historie. ob. an. 1347.
- Gualterus HILTONUS**, Angl. Ord. Cartus. Theolog. vix. an. 1433.
- Gualterus JORSIUS**, al. JOYCE, Ord. Præd. Theolog. vix. an. 1310.
- Gualterus KELLANUS**, Angl. Carmelita, Theolog. vix. an. 1367.
- Gualterus MAPUS**, Angl. Oxoniensis Archidiaconus, Poeta, vix. an. 1210. *Vide Seldenum ad Fletam pag. 524.*
- Gualterus**, Abbas S. Martini Laudunensis, an. 1148. *tom. 2. Spicilegii pag. 145. 446.*
- Gualterus DE MAURITANIA**, Episcopus Laudun. vix. an. 1156. *Vide t. 2. Spicileg. p. 459 et Cod. 656. Bibl. Sangerman.*
- Gualterus DE MONTE**, vel DE MOSTIBUS, Anglus, Lincolnienſis Eccles. Cancellarius vix. an. 1210.
- Gualterus MORGANIUS**, Angl. Philosophus, vix. an. 1219.
- Gualterus PARCHERUS**, Anglus, Sacerdos.
- Gualterus PICTAVENSIS**. Vide *G. de Brugis.*
- Gualterus RECLUSUS**, Anglus, vix. an. 1280.
- Gualterus REGINALDUS**, Anglus, Wigornienſis Episcop. Theolog. ob. an. 1327.
- Gualterus DE S. ALBANO**, Anglus, Historicus.
- Gualterus** A S. VICTORE, ejusdem Monasterii Monachus, *cujus exstant libri 4. MSS. contra Abaelardum, in Bibl. Victorina, vix. an. 1180. V. Hist. Acad. Paris. tom. 2. pag. 404. 629.*
- Gualterus TERINGTONUS**, Anglus, JC.
- Gualterus**, Tervanensis Archidiacon. scriptor *Vite S. Caroli Comit. Flandrie*, vix. an. 1127. *Edit. a Sirmondo et Bolland. tom. 6. pag. 163.*
- Gualterus WILBURNUS**, Angl. Ordin. Min. vix. an. 1367.
- Gualterus WINTERBORNUS**, Angl. Ord. Præd. Cardinalis S. Sabinae, Theologus, ob. an. 1305.
- Guarnerius**, Abbas Resbacensis, tom. 5. SS. Ord. *Benedict. pag. 614.*
- Guerricus**, Abbas Igniacensis, obiit 19. Aug. circ. an. 1157. *Edit. an. 1539. et tom. 23. Bibl. Patr. pag. 169.*
- Guilardus**, seu GUIDO DE LAUDUNO, Episcopus Cameracensis, an. 1217. *Valer. Andr.*
- Guilbertus**, Abbas Gemblacensis, vix. an. 1137. *Apud Lambectum tom. 2. Bibl. Cesar. pag. 901. Idem qui mox*
- Guilbertus MARTINUS**, Abbas Gemblacensis, ob. an. 1208. *Valer. Andr.*
- Guilbertus**, Novigenti Abbas, *cujus opera seorsim edita ab Acherio*, ob. an. 1124.
- Guilbertus**, Sommersetensis in Anglia Monachus, Philosophus et Historic.
- Guilbertus**, Tornacensis, Ord. Min. vix. an. 1263. *Vide Henric. Gandav. Sander. pag. 162. Valer. Andr. tom. 5. Bolland. pag. 196. Histor. Academiæ Paris. tom. 3. pag. 682. etc.*
- Guido**, Ambianensis Episcop. ab an. 1058. ad 1076. de Gestis Guillelmi Nothi regis Angliæ. *Laudatur a Guillelmo Gemeticensi t. 6. c. 43.*

- Guido**, Aretinus, Monach. Musicus, vix. an. 1028. *Sigeb. et alii.*
- Guido** BASIUS, Concordiensis Episc. ob. an. 1347.
- Guido** DE BASOCHUS. *Vide Sander. pag. 215.*
- Guido** DE BAYFO, Archidiaconus Bononiensis, JC. vix. an. 1290.
- Guido**, Bobiensis Abbas, scripsit *Statuta Canonorum Regularium*, vix. an. 1039.
- Guido** BONATUS, Forojuliensis, Astrologus, vix. an. 1284. *Edit. Venet. an. 1506.*
- Guido**, Bononiensis Archiep. in Decret. *Vide Sand. pag. 177.*
- Guido**, Episcopus Cameracensis, circ. an. 1300. *Valer. Andr.*
- Guido**, Casinensis Presbyter et Monach. vix. an. 1115. *Vid. Petr. Diac. c. 41.*
- Guido**, Cisterciensis Abbas, S. R. E. Cardinalis, an. 1187. *Vide Privileg. Ord. Cisterc.*
- Guido**, Clarevallensis Abbas, tom. 2. *Miscell. Baluzii.*
- Guido** COLUMNA, Siculus, auctor Chronici, vixit an. 1287.
- Guido**, Abbas Monast. de Cruce S. Leufredi in Normannia, vix. an. 1030. idem qui inf a *Guimundus*.
- Guido**, Abbas S. Dionysii in Francia, scripsit Sanctuarium, in *Bibl. Victor.*
- Guido**, Ebroicensis, Ord. Præd. vix. sub Carolo VI. *Vide Sander. pag. 181.*
- Guido**, Abbas Farfensis circa an. 1095. *In veteri. Discipl. Monast. pag. 37.*
- Guido**, Ferrariensis Ecclesie Presbyter, al. Ordin. Præd. vix. an. 1310. *Vide Trith. et Possevin.*
- Guido** FLANONIETUS, Ord. Prædic. Magister, auctor Chronici, ob. an. 1452.
- Guido** FOLIA, Angl. Theol. et Episcopus Eliensis.
- Guido** FULGINAS, Ord. Min. vix. an. 1300.
- Guido**, Gallus, Ord. Prædicat. Doctor Parisiensis, vix. an. 1440.
- Guido** GENETIUS, Bononiensis, Ordin. Præd. Philosophus, vix. an. 1314. vel 1386.
- Guido**, Abp. S. Germani Autisiod. de Gestis Abbatum ejusdem. Monast. ad an. 1180. *Edit. tom. I. Bibl. Labbei pag. 570.*
- Guido** MARCHENSIS, vel DE MARCHIA, Anglus, Ordin. Minor.
- Guido** DE MONTE ROTHELI, vix. an. 1030. *Vide Trith. Sander. pag. 171.*
- Guido**, Narbonensis Archiepiscop. an. 1226. tom. 11. *Concil. pag. 793.*
- Guido** DE PEPINIANO, Carmelita, Episcopus Elnensis, vix. circ. an. 1330. *Edit. vide Cod. Reg. 1164.*
- Guido** DE PLANTIS, de Historia Trojana. MS. Idem Fabricio, qui supra *Guido Columna*.
- Guido** RAVENNAS, scriptor Hist. Gothor., etc. vix. an. 886.
- Guido** DE SUZARIA, JC. vix. circ. an. 1250.
- Guidonis** FARE Dictamina exstant in *Bibl. Victor.*
- Guidonis**, Ord. Min. Collectio Decretalium, *Cod. 774. Bibl. Sangerman.*
- Guidonis**, Ord. Præd. Sermones, in *Bibl. Sangerm.*
- Guigo**, al. *Guido*, Valentinus, Cartusienis Prior quietus, de Vita S. Hugonis Episcop. Gratianopol. ob. an. 1137. tom. 9. *Rot. pag. 35. Sur. 1. April. tom. 22. Bibl. Patr. pag. 1163.*
- Guigo** II. Prior Cartusie, ob. an. 1188. *Edit. a P. Chiffletio. Vide Regut. Cartusiens. et tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 331. tom. 24. Bibl. Patr. pag. 1473.*
- Gulleberti**, Episcopi, Capitula, tom. 2. *Capitul. Baluzii pag. 1377.*
- Gullelmus**, Accursii filius, super libros Institut. in *Bibl. Victor.*
- Gullelmus**, Amighemensis Abbas, vix. an. 1260. *Vide Sander. part. 2. pag. 149.*
- Gullelmus** DE AGRIFOLIO, Gallus, Archiep. Casar-Augustanus, Card. ob. an. 1405.
- Gullelmus** AMOINUS, Ord. Minor. Theolog.
- Gullelmus**, Abbas Albæ ripæ de Numeris. *Vide Sander. pag. 202. de Sacramentis Minorum, in Cod. Thuano 787.*
- Gullelmus** ALTONUS, Anglus, Theologus, vixit an. 1330.
- Gullelmus** ALVEVICUS, Angl. Ord. Min. Theolog. ob. an. 1332.
- Gullelmus**, Andrensis Abbas, scriptor Chronici ejusdem Monasterii ab an. 1082. ad an. 1238. tom. 9. *Spiciu. pag. 339.*
- Gullelmus** ANGLICUS, Ord. Præd. S. R. E. Cardinalis, vix an. 1373.
- Gullelmus**, Apuliensis, de Reb. a Normannis in Apulia gestis lib. 5. carmine, *edit. Rotom. an. 1582. vix. circ. an. 1100.*
- Gullelmus**, Armoricus, Philippi Aug. Capellanus, ejusdem vitam scripsit, *edit. tom. 5. Histor. Franc. pag. 68.*
- Gullelmus**, S. Arnulfi Metensis Abbas, vix. an. 1070. tom. 1. *Analect. Mabillonii pag. 247.*
- Gullelmus** ASKETELLUS, Anglus, Histor. vixit an. 1320.
- Gullelmus** AUGERUS, Angl. Ord. Min. Theolog. ob. an. 1404.
- Gullelmus**, Autisiodorensis Episcop. deinde Parisiensis, ob. 23. Novemb. an. 1223.
- Gullelmus** BADIUS, Carmelita, Wigorniensis Episcop. vix. an. 1380.
- Gullelmus** DE BAISSO, Bononiensis Archid. vixit an. 1300.
- Gullelmus** DE BALDENZEEL, scripsit *Hodæporicum Terræ Sanctæ*, an. 1337. *Edit. tom. 5. Canisii part. 2. pag. 96.*
- Gullelmus** BATEROMBUS vel BADECOMBUS, Angl. Mathematicus, vix. an. 1420.
- Gullelmus**, Bathoniensis, Anglus, Homiliarum scriptor.
- Gullelmus** BECCLEIUS, Angl. Carmelita, Theol. ob. an. 1438.
- Gullelmus** BEWFE, Anglus, Carmelita, Theol. ob. an. 1390.
- Gullelmus** BERTONUS, Anglus, Theologus, vixit an. 1381.
- Gullelmus** BESSINUS, Benedictinus in *Concil. Provincia Rotomag.*
- Gullelmus** BODERISHAMENSIS, Angl. Ordinis Præd. Theol. vix. an. 1262.
- Gullelmus** DE BOUGVILLA, Neustrius, Beccensis Monach. Chronicon perduxit ab an. 1000. ad 1280. quo vixit.
- Gullelmus** BREMENSIS vel BRENNENSIS, Ord. Præm. Canonic. Theolog. vix. an. 1332.
- Gullelmus** BRITO, Armoricus, Capellanus regius, scripsit *Philippidem*, seu Vitam Philippi Aug. reg.

INDEX AUCTORUM.

- Franc. 12. in. darmine, quam Ludovico filio dicavit, edit. a Pithoo, Duchesno et Bartheo, a quo notis illustratus. Vide Comment. Acad. Inscript. tom. 8. pag. 636.
- Guillelmus BRITONUS**, Cambrensis, Ord. Min. auctor Vocabularii Biblici, MS. etc. ob. an. 1356.
- Guillelmus BRUNYARDUS**, Anglus, Ord. Præd. Theolog. vix. an. 1350.
- Guillelmus BURTONIUS**, ejus lingua vel. linguæ Perdicæ, cum notis Henr. Van-Seelen.
- Guillelmus BUTLERUS**, Anglus, Ord. Minor. Theol. vix. an. 1410.
- Guillelmus BUTTONIUS**, Anglus, Hist.
- Guillelmus DE CAIOTO**, Ordin. Prædic. vix. circa an. 1340.
- Guillelmus CALCULUS**, Gemeticensis, Monachus, auctor Historiæ Norman. Edit. in *Normannicis Duchesni* pag. 215. vix. circ. an. 1100.
- Guillelmus**, Califfordiensis, Angl. Carmelita, vix. circ. an. 1380.
- Guillelmus DE CAMPPELLIS**, Catalaunensis Episcop. vix. sæc. XII. Edit. tom. 20. *Bibl. Patr.* pag. 1884.
- Guillelmus**, Carnotensis, Ord. Præd. de Vita et Conversatione S. Ludovici, reg. Franc. cujus fuit Capellanus, tom. 5. *Hist. Franc.* pag. 432.
- Guillelmus CELDONENSIS**, relictus REDONENSIS, Ordin. Præd. vix. an. 1295.
- Guillelmus DE CENTURIA**, Cremonensis, Ord. Min. Theolog. ob. an. 1404.
- Guillelmus Cestriensis** Monachus, qui S. Anselmi laudes scripsit, vix. an. 1110.
- Guillelmus CREVESTUNUS**, Angl. Philosophus.
- Guillelmus**, Clarevallensis Monach. scripsit Vitam S. Bernardi, vix. an. 1140.
- Guillelmus COCKISFORDUS**, Angl. Carmelita, Theol. vix. an. 1380.
- Guillelmus DE CONCHIS**, de Philosophia, in *Cod. Thuan.* 463. 669. Vide *Possevin.*
- Guillelmus**, Minoritæ, Constantiensis Episcop. an. 1240. tom. 25. *Bibl. Patr.* pag. 329.
- Guillelmus COPINGERUS**, Oxoniensis Professor.
- Guillelmus** et **ALBRIGETUS CORTUSI**, in Histor. de Novitibus Paduæ et Lombardiæ ab an. 1256. ad ann. 1464. Edit. cum *Albert. Mussato.*
- Guillelmus COVENTRIENSIS**, Angl. Carmelita, vixit an. 1360.
- Guillelmus DE CREMONA**, Ordin. S. August. Episcop. Novariensis, Cardinal. vix. an. 1340.
- Guillelmus DE CUMO**, sive DE CUNIO, Gallus, JC. vix. an. 1310.
- Guillelmus DALINGUS**, Anglus, Philosophus.
- Guillelmus DALTONUS**, Anglus, Medicus.
- Guillelmus DANDUS**, aliis ANGLICUS dictus, Ordin. Servorum Mon.
- Guillelmus DASTINUS**, Anglus Philosophus.
- Guillelmus DELEJUS** Synodale Tutelensis Ecclesiæ, in *Bibl. Sangerman.* Cod. 799.
- Guillelmus**, S. Dionysii Monachus, vix. circa an. 1220.
- Guillelmus DOROCIUS**, Anglus, Mathematic. vix. an. 1360.
- Guillelmus DURANDUS**, seu DURANTI, vulgo SPECULATOR dictus, Episcop. Mimatensis. ob. 1. Novemb. an. 1296.
- Guillelmus EDON**, Ord. Minor. Theolog.
- Guillelmus EGMUNDANUS**, Vide *Valer. Andr.* et infra *Guillelmus, cog. Procurator.*
- Guillelmus EGMUNDUS**, Angl. Augustin. Theol. vix. an. 1390.
- Guillelmus ENCURTUS**, Angl. Ord. Præd. Theol. vix. an. 1340.
- Guillelmus EPISCOPI**, Abbas S. German. a Pratis, ejus commentaria in vetus Testamentum, in *Bibl. S. Germ. Cod.* 55.
- Guillelmus EXONIENSIS**, vel de EXCESTRIA, Theolog. vix. an. 1330.
- Guillelmus DE FALGARIO**, Tojosan. Ord. Min. vix. an. 1290.
- Guillelmus FARINERIUS**, Aquitanus, Ordin. Minor. Minister Generalis et Cardinal. ob. an. 1361.
- Guillelmus FLËTEUS**, Anglus, August. obiit an. 1380.
- Guillelmus FOLVILLUS**, Anglus, Ord. Minor. obiit an. 1384.
- Guillelmus FULGINAS**, Ord. Min. *Volaterr.*
- Guillelmus GAINESBURGUS**, Angl. Ord. Min. Wigorniensis Episcop. vix. an. 1310.
- Guillelmus CATADEGHUS**, Parmensis, S. R. E. Cardinalis, Bibliothecarius Apostol. ob. circa an. 1256.
- Guillelmus GILLINGHAMUS**, Angl. Cantuariensis Monach. Historic. vix. an. 1390.
- Guillelmus PETRI DE GODINO**, vel GODIVO, Baionensis diocesis, Ord. Præd. ob. an. 1336.
- Guillelmus**, Gratianopolit. Eccl. Canon. scripsit an. 1163. Vitam Margarete comitissæ Albon. Edit. a *Salvaingo et Chifflet.* Vide tom. 6. *Amp. Collect. Marten.* pag. 1201.
- Guillelmus GRISAUTUS**, Angl. Philosoph. et Medicus, pater Urbani V. PP. vix. an. 1350.
- Guillelmus GUARRONIS**, Ord. Min. Præceptor Joan. Scoti, vix. an. 1270.
- Guillelmus HAMERUS**, Novesianus, Ord. Præd. vix. an. 1264. Longe junior est, Fabricio auctore.
- Guillelmus HANABERGUS**, Anglus, Carmelita, Theol. vix. an. 1311.
- Guillelmus HARSICCUS**, Anglus, Carmelita Theolog. vix. an. 1413.
- Guillelmus HAUCKIUS**, Anglus, Theologus.
- Guillelmus HENTISBERIUS** vel *Heytisbury*, Angl. Philosophus, vix. an. 1380.
- Guillelmus HERBERTUS**, Anglus, Ord. Min. Theolog. ob. an. 1333.
- Guillelmus HERVIUS**, Buriensis in Anglia Monach. Theologus.
- Guillelmus**, Hirsaugiensis Abbas, ob. 3. Non. Jul. an. 1091.
- Guillelmus HOLMUS**, Angl. Ordin. Min. Med. vix. an. 1416.
- Guillelmus HOTHUNUS**, vel HODONUS, vel DE ODONE, Anglus, Ordin. Præd. Theolog. ob. an. 1298. Idem qui infra *Guillelmus Odo.*
- Guillelmus HUET**, Anglus, Ord. Min.
- Guillelmus DE JANCEA**, Ord. Min. Idem forte qui mox *Guillelmus de Lancea.*
- Guillelmus JORDANUS**, Anglus, Ordin. Præd. Theologus, vix. an. 1370.
- Guillelmus KINGESHAMENSIS**, Angl. Ord. Præd. vix. an. 1262.
- Guillelmus DE LA MARE**, vel LAMARENSIS, Angl. Theolog. Ord. Min. vix. an. 1290.

INDEX AUCTORUM.

233

- Guillelmus de LANCEA**, Aquitanus, Ordin. Min. de Dieta salutis. *Vide Sander. pag. 356.*
- Guillelmus LANGTONIENSIS**, Angl. Canonicus Regular. vix. an. 1230.
- Guillelmus LEMESTERUS**, Angl. Ordin. Minor. Theologus.
- Guillelmus de LICHTFELDIA**, Angl. Theolog. obiit an. 1447.
- Guillelmus LIDLINGTONUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1309.
- Guillelmus LINCOLNIUS**, Anglus, Carmelita, vix. an. 1360.
- Guillelmus LINDWOODUS**, Angl. Jc. Episc. Menevensis, cujus habentur editi *Commentarii in Constitut. Cantuar. etc.* ob. an. 1446.
- Guillelmus LISSIVUS**, vel LISSOVIVUS, Anglus, Ordin. Minor. Theol. vix. an. 1340.
- Guillelmus LOMBARDUS**, de Orthographia. *Vide Sander. pag. 204.*
- Guillelmus LUBBENHAMUS**, Angl. Carmelita, Philosophus, ob. an. 1361.
- Guillelmus**, Ord. Præd. Lugdunensis Archiepisc. falso reputatus, ob. ante annum 1260. *Trith. Sander. pag. 181. part. 2. pag. 89.*
- Guillelmus MACLEFFELDUS**, Angl. Ordin. Præd. obiit an. 1304. Idem qui infra *Guillelmus Messelechus*.
- Guillelmus major**, Andegavensis Episc. an. 1290. *tom. 10. Spicileg. pag. 247. et tom. 13. post indicem pag. 227. tom. 11. pag. 211.*
- Guillelmus**, Malmesburiensis Monachus, cogn. *Somersetus*, an. 1125. 1147. *inter Histor. Anglic.; tom. 5. SS. Ord. Bened. pag. 726.*
- Guillelmus de MANDAGOTO**, Archiepisc. Ebedun. dehinc Aquensis, Cardinal. ob. an. 1324.
- Guillelmus MANUSFELDUS**, Angl. Ordin. Prædicat. Theol. vix. an. 1320. Idem qui supra *Maclefeldus*.
- Guillelmus**, S. Martini Tornacensis Monachus, scriptor *Bernardini*, vel *Florum S. Bernardi*, vix. sæcul. XIII. *Vide tom. 1. Analect. Mabilonit. pag. 318. Sander. pag. 141. Valer. Andr. etc.*
- Guillelmus MAULIUS**, Anglus, Monachus.
- Guillelmus de MAURITANIA**, vix. an. 1120. *Vide Notas ad Robertum Pullum pag. 332.*
- Guillelmus MESSELECHUS**, Angl. Ord. Præd. Theol. vix. circ. an. 1304.
- Guillelmus de MILITONA**, vel MELITONA, Ordin. Min. Theolog. vix. an. 1260. *in Bibl. Victor.*
- Guillelmus MILVERLEIUS**, Angl. Philosoph. vixit an. 1350.
- Guillelmus**, Moguntinus Archiepiscop. ob. an. 968. Chronicon scripsit.
- Guillelmus de MONTE LAUDUNO**, Abbas Majoris Monasterii, vix. an. 1210. *Trith. Vide Sander. pag. 129.*
- Guillelmus de MONTE**, vel de MONTIBUS, Anglus, Lincolnienis Eccles. Cancellarius, vix. an. 1210. *Vide Sander. part. 2. pag. 172.*
- Guillelmus de NANGIACO**, S. Dionysii in Francia Monach. fides quidem, sed intricatus scriptor Vite S. Ludovici et Philippi ejus filii; scripsit et duo chronica, quorum unum ab anno 1113. ad an. 1301. editum est tom. 11. Spicileg. p. 405. alterum hactenus ineditum, cujus versio Gallica, ipsomet Guillelmo interprete, notissima est. Obiit post annum 1300. *Vide tom. 5. Hist. Franc. pag. 326. et Comment. Acad. Inscript. tom. 8. pag. 560.*
- Guillelmus NEUBICKEMUS**. *Vide infra Guillelmus Parvus.*
- Guillelmus NORTHONUS**, Angl. Ordin. Minor. vixit an. 1403.
- Guillelmus NOTTINGHAMUS**, Anglus, Ordin. Minor. Theolog. ob. an. 1336.
- Guillelmus OCCAMUS**, Angl. Ordin. Minor. Joannis Scoti auditor; multa scripsit, ex quibus quædam edita, ob. secundum quosdam 30. Septembr. an. 1320. at secundum alios 16. Aprilis an. 1347. *Vide Pitseus, et Monarchiam Goldasti.*
- Guillelmus ODO**, seu DE ODO, Ordin. Prædic. Dublinensis Archiepisc. ob. an. 1298. *Vide supra Hothunus.*
- Guillelmus de OONA**, Angl. Theolog. dictus *Doctor Fundatus*, circ. an. 1270. Idem qui infra *Guillelmus de Waria*.
- Guillelmus de OPPENBACH**, Theutonicus, vix. circ. an. 1390.
- Guillelmus PACENTONUS**, Anglus, Historicus, vix. an. 1390.
- Guillelmus PAGHAMUS**, aliis de PAGULA dictus, Anglus, Carmelita, Theolog. vix. an. 1280.
- Guillelmus de PAGULA**, Anglus, Theolog. ob. circ. an. 1350.
- Guillelmus PARIS**, Anglus, Sacerdos.
- Guillelmus**, Parisiensis Episcop. ob. 30. Mart. an. 1249. *Ejus opera Venetiis edita. Vide Bibl. Patr. pag. 329.*
- Guillelmus PAVTUS**, Anglice *Little*, *Neubrigensis* vulgo dictus, Canonicus Regularis, cujus *ecclat. Hist. Anglor. edita a Picardo et al. vix. an. 1200.*
- Guillelmus PAVILLON**, in Observat. ad Dianam Monmorenc. *Paria*, 1603.
- Guillelmus PEPINUS**, Ebroicensis, Ord. Præd. vix. an. 1500. *Edit. Paris. an. 1624.*
- Guillelmus PERALT**, Ord. Prædic. Gallus, vix. an. 1280. *Trith. Sander. pag. 191.*
- Guillelmus**, cogn. PEREGRINUS, Anglus, vix. an. 1200.
- Guillelmus PETRI**, Cardin. et Episcop. Sabiniensis, ejus tractatus de *Potestate Papæ et Prælatorum Ecclesie*, in *Bibl. Sangerman. Cod. 294.*
- Guillelmus**, Petroburgensis, Ramesiensis Monachus, vix. an. 1188.
- Guillelmus PICTAVENSIS**, de Professione Monastica, in *Bibl. Sangerman. Cod. 400.*
- Guillelmus PICTAVENSIS**, Lexoviorum Archidiacon. de Gestis Guillelmi Ducis Normannor. et Regis Anglor. sub quo vixit, edit. in *Normannicis Duchesnii pag. 178.*
- Guillelmus**, Placentinus, Medicus, vix. an. 1240.
- Guillelmus de PODIO LAURENTII**, scripsit *Hist. Bello-rum contra Albigenses* usque ad an. 1271. *edit. a Cattelto, et tom. 5. Hist. Franc. pag. 666.*
- Guillelmus**, cogn. PROCURATOR, Egmundanus Monachus, Chronici Egmundani continuator, vix. an. 1332. *edit. ab Andr. Schotto, etc.*
- Guillelmus RADINGIUS**, Anglus, Carmelita, vixit an. 1312.
- Guillelmus de RAMESET**, Angl. Croylandensis Abbas, ob. an. 1180.
- Guillelmus READ**, Theologus Oxoniensis, Episcop. Cicestriensis, vix. an. 1367.
- Guillelmus REMINGTONUS**, Anglus, Ord. Cisterciens. Theologus, vix. an. 1390.

- Guillelmus Rievallensis**, Monachus, scriptor Historiæ Angl. vix. an. 1160.
- Guillelmus RISHANGERUS**, Angl. ad S. Albanum Monach. *cujus exstat Historia post Math. Paris obiit an. 1312.*
- Guillelmus ROTHWELLUS**, Anglus, Ordin. Prædic. Theologus, vix. an. 1360.
- Guillelmus DE RUBIONE**, Aragonius, Ord. Min. vix. an. 1333. *Edit.*
- Guillelmus RUYSBROEKUS**, Angl. Ordin. Min. vix. an. 1293. vel 1253.
- Guillelmus DE SACCOVILLA**, scripsit Sermon. *Sander. pag. 183.*
- Guillelmus SAFONTIS**, Tolosanus, Augustin. Theol. vix. an. 1350. vel 1433.
- Guillelmus DE SAMICO**, Carmelita, Gallus, vixit an. 1280.
- Guillelmus**, S. Albani Monachus, *cujus Vitam scripsit, vix. an. 1170.*
- Guillelmus DE S. AMORE**, Theolog. Paris. vix. an. 1270. *Vide Hist. Acad. Paris. tom. 3. pag. 685.*
- Guillelmus DE SANCTA FIDE**, Angl. Carmelita, Theolog. ob. an. 1372.
- Guillelmus A S. GODALDO**, Mathematicus, vixit an. 1293.
- Guillelmus DE S. LO**, Abbas S. Vict. Paris. scripsit Sermones, ob. an. 1349. *in Bibl. Victor.*
- Guillelmus S. Theodorici** Abbas, auctor Vitæ S. Bernardi, etc. vix. an. 1140. *Vide Bibl. Cisterc. et tom. 22. Bibl. Patr.*
- Guillelmus DE SAUVILLIACO**, Tolosanus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1348.
- Guillelmus**, Rex Scotiæ, ejus Assisæ et Statuta, edita a Skeneo *in Legib. Scotiis an. 1609. obiit an. 1214.*
- Guillelmus SEITONUS**, cognom. *Extimus*, Medic. Oxon.
- Guillelmus SENGHAMUS**, Anglus, Theologus, vixit an. 1260.
- Guillelmus SHIBBERNUS**, Anglus, Theolog. vixit an. 1390.
- Guillelmus SHIBWODUS**, Anglus, Theologus, obiit an. 1249.
- Guillelmus SLADICUS**, Angl. Devoniensis Monachus, Philosophus, vix. an. 1380.
- Guillelmus SOMNERUS**, in Glossario, etc.
- Guillelmus DE SOUTHAMPTONIA**, Anglus, Ord. Prædic. Theolog. vix. an. 1340.
- Guillelmus STARNEFELDUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. Histor. vix. an. 1390.
- Guillelmus STEPHANIDES**, seu STEPHANUS, Londinensis, Cantuariensis Monachus, scriptor Vitæ S. Thomæ Cantuar. vix. an. 1190.
- Guillelmus SUBBERGUS**, Westmonasteriensis Monachus.
- Guillelmus SUDRE**, Lemovicensis, Ordin. Prædic. Episcopus Massiliensis, Cardin. ob. an. 1373.
- Guillelmus SURTONUS**, Anglus, Mathematicus, vix. an. 1450.
- Guillelmus**, S. Theodorici Remensis Abbas, scriptor Vitæ S. Bernardi Clarevall. *cujus æqualis fuit. Surinus 20. August.*
- Guillelmus DE THOCO**, Ordin. Prædic. scriptor Vitæ S. Thomæ Aquin. *tom. 6. Bol. pag. 657.*
- Guillelmus THORNE**, Augustiniani Cantuariæ Cenobii Monachus, vix. an. 1380. *Edit. Londini an. 1652.*
- Guillelmus DE THOSAN**, Ord. Cisterc. *Vide Sander. pag. 171.*
- Guillelmus DE TORNACO**, Ord. Prædic. Theolog. vix. circ. an. 1292. *Valer. Andr.*
- Guillelmus DE TORTONA**, Ord. Min. Philosoph.
- Guillelmus TRIPOLITANUS**, Ord. Prædic. vixit an. 1273. *tom. 5. Hist. Franc. pag. 432. et in Bibl. Victor.*
- Guillelmus**, Tyri Archiepiscopus, adhuc superstes an. 1188. *Edit. in Gestis Dei, et alibi.*
- Guillelmus VENTURA**, in Chronico Astensi, *tom. 11. Script. Ital. Murat.*
- Guillelmus DE WARIA**, Anglus, Ordin. Minor. vix. an. 1270. *Idem qui supra de Oona.*
- Guillelmus WELS**, alias FONTANUS, Angl. August. Theolog. ob. 9. Kal. April. an. 1421.
- Guillelmus WETHLEIUS**, Angl. Boetii Commentator, vix. an. 1310.
- Guillelmus WICCAMUS**, Angl. Eboracensis Archiepiscopus, ob. an. 1285.
- Guillelmus WILTONUS**, Anglus Philosophus.
- Guillelmus WITTELESIIUS**, Angl. Cantuariensis Archiepiscopus, ob. an. 1374.
- Guillelmus WODFORDUS**, Angl. Ordin. Min. Theolog. ob. an. 1397.
- Guillelmus WORCESTRIS**, Anglus, Medicus et Historicus, circ. an. 1380.
- Guillmannus**, in Expositione vocum inferioris ævi.
- Gulmbertus** scripsit rationem prognostici, *in Bibl. Victor.*
- Gulfelinus**, Londinensis Episcopus, vixisse dicitur an. 444.
- Gulmundus**, Gallus, Archiepiscopus Aversanus, S. R. E. Card. vix. an. 1060. *in Bibl. Patr. tom. 18.*
- Guntherius**, Elnonensis Monach. Scriptor Martyrii SS. Cyrici et Julitiæ, carmine, vix. an. 1090. *Sigeo. c. 168.*
- Guntherus**, Bambergensis Episc. an. 1061. scripsit *Itinerarium Terræ Sanctæ.*
- Guntherus**, Monach. Parisiensis in Helvetia, *de Expugnâ. C. Polcos an. 1204. tom. 5. Canisii part. 2. pag. 358. vix. an. 1210. idem creditur Auctor Ligurini editi inter Hist. Germ.*
- Gurdestinus**, Monach. de Vita S. Winwaloei Abbat. *tom. 6. Bol. pag. 256.*

II

- Hadrianus I. PP.** ob. 26 Decemb. an. 795. *Habentur ejus Epistolæ in Cod. Carolino, in Concil. etc. Vide Lud. Jacob.*
- Hadrianus II. PP.** ob. 1. Novemb. an. 872. *In Concil. tom. 6. Canisii pag. 413. 438.*
- Hadrianus III. PP.** ob. 9. Maii an. 885. *Vide Synodum VIII.*
- Hadrianus IV. PP.** ob. 1. Septemb. an. 1159. *Vide Lud. Jacob.*
- Hadrianus V. PP.** ob. 18. Aug. an. 1276. *Vide Nomenclat. Cardinal. et Lud. Jacob.*
- Hadrianus**, Cartusienensis, scripsit *de Remediis for-*

- tutorum, edit. vix. an. 1410. Vide Sander. 2. part. pag. 42. etc.*
- Hagano**, Episcopus Bergomensis, an. 840. *tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 81.*
- Halmeranus**, Reginaburgensis Praepositus, de scriptoribus Ecclesiasticis, vixit sub Henrico IV. Auentin.
- Halminus**, Mon. S. Vedasti Atrebat. Alcuini discipulus, de Miracul. S. Vedasti *tom. 3. Bolland. p. 801.*
- Halmio**, Cantuariensis Arctidiaconus, ob. 9. Octob. an. 1056.
- Halmio**, Eboracensis Monach. Scriptor Martyrii S. Abbonis Floriacensis, vix. an. 1010.
- Halmio** de FEVERHAM, Angl. (614. Min. Minister Generans, ob. an. 1270. aliis an. 1244.
- Halmio** Halberstadensis Episc. ob. 27. Mart. an. 853. *Vide tom. 12. Spicileg. pag. 27.*
- Halmio**, Hirsaugiensis Monachus, Scriptor Vitae B. Willelmi Abbat. Hirsaug. vix. an. 1092.
- Haldolnus**, Abbas Monast. Allivillarensis, vix. c. an. 852. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 416.*
- Halligarius**, Episc. Cameracensis, ob. 25. Jan. an. 830. vel 832. *Ejus penitentie edit. a Casio tom. 5. part. 2. pag. 227. Menardo in Sacrament. Gregorii M. Morino in lib. de Penitentia, tom. 44. Bibl. pag. 926.*
- Hallaustus**, in Calendario Germanico m. d. lvi.
- Hannibaldus** de CECANO, Romanus, Archiepisc. Neapolitan. Cardinal. ob. an. 1350.
- Hannibaldus** HANNIBALDENSIS DE MOLAVIA, Romanus, Ord. Frædic. Cardinal. ob. an. 1272.
- Hartgerus**, Lobiensis Abbas, ob. an. 1007. *tom. 1. Hist. Leodiensis pag. 1. tom. 8. Bol. pag. 35.*
- Hartulphus**, Abbas Aldenburchensis, de Miracul. S. Petri apud Aldenburchum. *Vide Sander. pag. 225.* Duo Hartulphus sequentes ab eo minime distinguendos esse censet Fabricius in Bibl.
- Hartulphus**, scriptor Chronici Centulensis ab an. 625. ad an. 1088. *tom. 4. Spicileg. pag. 419. tom. 5. Bolland. p. 98.*
- Hartulphus**, Abbas Aldenburchensis. *Vide Valer. Andr.*
- Harmannus**, Abbas S. Galli, ejus Historia laudatur ab Eckehardo Jun. c. 4.
- Harthmannus**, Monach. S. Galli, *tom. 5. Canisii part. 2. post pag. 728. Vide Conrad. de Fabaria c. 3.*
- Hasmonius**, Monach. de Abbreviatione Historiarum, MS.
- Hebernus**, vel HEBERANS, Turonensis Archiep. de Miraculis S. Martini, etc. vix. an. 887. *Vide Baluz. tom. 7. Miscel. pag. 169. Sander. part. 2. pag. 217.*
- Hedda** (S.), vel HEADAS, alius HEADA, Anglus, Wintoniensis Episcopus, ob. circa an. 707. *Pits.*
- Heddius**, cogn. STEPHANUS, Angl. Monachus Cantuar. vix. an. 720. *ejus de Vita S. Wilfridi liber edit. tom. 5. SS. Ord. Bened. pag. 671.*
- Hedericus**, Monach. Italus, vix. an. 640.
- Hegesippus**, de Bello Judaico et Excidio Hierosolymitano, vix. post Constantinum M. *Vide Henr. Valesium ad Ammanum pag. 108. et Vossium de Hist. Lat. pag. 707.*
- Hegesippus junior** *Vide supra Hegesippus.*
- Heldenricus**, Hallensis in Saxonia Praepositus, de Cura Pastoral. vix. an. 1137.
- Heimericus** de CAMPO, Germanus, Theologus, vix. an. 1438. *Vide Sander. part. 2. pag. 166.*
- Heisterius**, in Institutionibus Chirurgicis.
- Helgaldus**, sive HELGARDUS, Monach. Floriacensis, scripsit Vitam Roberti, regis Franc. *Edit. a Pithuro, et Duchesno tom. 3. Hist. vix. sub eod. Rege.*
- Helias** DE ROFIMO, Monach. Capellanus Henrici, regis Angl. vix. an. 1164. *tom. 2. Bibl. Lubeci p. 237.*
- Hellmandus**, Monach. Frigidii Montis, vix. sub Philippo Aug. *Ejus Chronic. edit. in Bibl. Cisterciensi.*
- Hellizabeth**, Abbatissa Schonauziensis, obiit ag. 1165.
- Helmoldus**, Canonicus Butsoniensis, vix. an. 1168. *Edit. cum Arno. do Lubicensi.*
- Helpericus**, Sigeberto c. 145. Cuiusdam Monach. S. Galli, de Computo Ecclesiastico, vix. an. 980. *Vide Analect. Mabillonii tom. 1. pag. 113.*
- Helvius**, Auxentii discipulus, adversus quem scripsit S. Hieronymus, quem vide, ut et Gennad.
- Helwicus**, Turingus, auctor *Rationarii Austricæ, etc.* an. 1265. 1275. *tom. 2. Bibl. Lambecii pag. 627.*
- Hemoaldus** PROMIUS, Anglus, an. 740.
- Henricus** DE ALMANIA, super Ethica. *Vide Saude- rum pag. 139.*
- Henricus** DE AMONDVILLA, Chirurgus Philippi IV. regis Franc. an. 1306. de Chirurgia.
- Henricus** DE ANDERAGO, Carmelita, Theolog. vixit circ. an. 1390.
- Henricus** I. Rex Angliæ, cogn. BELLO-CRUCIS, cujus Leges exstant editæ, ob. an. 1135.
- Henricus** II. Rex Angliæ, ob. an. 1189. *Vide Pitseum.*
- Henricus** DE AQUILA, Germanus, Carmelita, Theol. vix. an. 1330.
- Henricus** ADOLFONOLENSIS, Poeta, auctor Adolpheidos et Poem. de Primordiis Lubicane Urbis, edit. ab H. Meibomio an. 1620. vix. circ. an. 1460.
- Henricus** DE ARENA, Anglus, Carmelita, ob. an. 1399. Fabricius emendat 1299.
- Henricus**, Anglie divitis Abbas, scriptor Vitæ S. Pirminii, vix. an. 1220.
- Henricus** DE BALMA, vel DE PALMA. *Vide Sander. pag. 171.*
- Henricus** BERICUS, Angl. Clarensis Monachus, Theologus, vix. an. 1380.
- Henricus** BLAUFORDS vel BLANCFORDS, ad S. Albanum in Angl. Monach. Histor. *Laudatur a Thoma Walsinghamo an. 1425. Edit. ab Hearno an. 1729.*
- Henricus** BOBO, auctor Chronici Gandeshemensis.
- Henricus** BOSCA, Germanus, Carmelita, Croatiensis Episcopus, vix. an. 1360.
- Henricus** BOYK, vel BOYCK, Brito Armoicus, Leonensis, Decretista, vix. c. an. 1390. scripsit an. 1349.
- Henricus** de BOYO, Brito, Carmelita, Theolog. vix. an. 1450.
- Henricus** DE BRACTON, JC. Angl. vix. sub Henrico Rege an. 1210. *Edit. an. 1569. Vide Pitseum et S. Idenum ad Fletam c. 2. § 2.*
- Henricus**, Britenaviensis Abbas, Philosophus, Orator et Poeta, vix. an. 1132.
- Henricus** BRUNSHAW vel BRADSHAUS, Angl. Monach. Bened. scriptor Vitæ S. Uneburge [Werburge] Virg. vix. an. 1346. [ob. an. 1513.]
- Henricus** DE BRUXELLIS, Monachus Affligem. Compolista, vix. circ. an. 1310. *Henric. Gandav. et Trith.*
- Henricus** DE CALETO, Ord. Min. Lucanus Episcopus, Theolog. vix. an. 1316.
- Henricus** CALTZENIS. *Vide Henr. Kaltezen.*

- Henricus**, Cantuariensis Archiepiscopus, an. 1422. *tom. 12. Concil. pag. 343. 350. 439.*
- Henricus** CICHILERUS, S. R. E. Cardinalis, obiit an. 1445.
- Henricus**, Abbas Clarevallensis, deinde S. R. E. Cardinalis, Episcopus Albanus, sub Alexandro III. PP. *Vide tom. 12. Baronii.*
- Henricus** I. Abbas Cluniacensis, vix. an. 1308, in *Bibl. Cluniac. pag. 1542.*
- Henricus** A CLINGENBERG, Constantiensis Episcopus, scriptor Histor. Comitum Habsburgensium, vixit an. 1300.
- Henricus** CONSTANTIENSIS, vix. an. 1368.
- Henricus** COSSEUS, vel COSTESARUS, Anglus, Ordin. Min. Theolog. ob. an. 1336.
- Henricus** DE COSVELDIA, Teutonicus, Cartusienis, Theol. ob. an. 1410. *Triih. Sander. part. 2. pag. 173.*
- Henricus** CRATEDUS vel CRITEDUS, Anglus, Monach. in Regulam S. Benedicti.
- Henricus** DANIEL, Angl. Ord. Præd. Philosophus, vix. an. 1379.
- Henricus** DE DOLENDORFIO, Carmelita, Theolog. vix. an. 1340.
- Henricus**, Archiepisc. Ebreduncensis, Cardinal. vulgo *Hostiensis* dictus, vix. an. 1250. *Vide infra Henr. de Segusia.*
- Henricus** DE EINECK, dictus *Magister Angelus*, Saxo, Theol. ob. an. 1430.
- Henricus** DE ENFORDIA, Mindensis, Ord. Præd. vix. an. 1355.
- Henricus** ESSERINUS, Angl. Ord. Præd. vixit an. 1280.
- Henricus** FERRARIENSIS, Ord. Præd. vix. an. 1390.
- Henricus** DE GANDAVO, Archid. Tornacensis, ob. 8. Sept. an. 1293. *Edit. Vide Valer. Andr. et Possavinum.*
- Henricus** DE GACDA, Teutonicus, Theologus, vixit an. 1435.
- Henricus** GORRICHEN, Germanus, Theolog. vixit an. 1430.
- Henricus** GULDEN, Abbas S. Egidii Nurembergensis, Theol. vix. an. 1417.
- Henricus** DE HACHENBURG, Ord. Præd. Theol. vixit an. 1400.
- Henricus** DE HANNA, vel DE HARENA, Anglus, Carmel. ob. an. 1299.
- Henricus** HARCLEUS, Anglus, Theologus, vixit an. 1396.
- Henricus** HARPPIUS, Ord. Min. *Vide Sander. part. 2. pag. 137.*
- Henricus** DE HUDA, Angl. Ord. Min. vix. an. 1350.
- Henricus** HUNTINDONENSIS, Archidiacon. Lincolnien- sis, vix. an. 1150. *Estat inter Histor. Anglic. Adde tom. 8. Spicileg. pag. 178. et Cod. Reg. 511. Vide Pitseum et alios.*
- Henricus** IV. Imper. ejus Epistolæ aliquot editæ a *Reinuccio, cum illius Vita*, ob. an. 1106.
- Henricus** ISSENSIS, Abbas Benedictinus in Suevia, vix. an. 1348.
- Henricus** KALKARIENSIS, cogn. EGER, Cliviensis, Cartusianus, vix. an. 1408.
- Henricus** KALTZEN, Confluentinus, Ord. Prædic. Archiep. Nidrosiensis et Casariensis, vix. an. 1433. ob. an. 1465. *tom. 4. Canisii part. 2. pag. 1. tom. 12. Concil. pag. 1249.*
- Henricus** KNIGHTON, Angl. Canonicus Regularis Leicestrensis, *cujus Historia edita inter Histor. Anglic. an. 1652, vix. an. 1395. Vide Sclden. in Præfat. pag. 47.*
- Henricus** DE LANGENSTEIN, dictus *de Hassia*, Teutonicus, Theolog. ob. an. 1428.
- Henricus** DE MALINIS, scripsit *Speculum Divinorum*, in *Bibl. Victor.*
- Henricus**, Marionowensis, Germanus, Carmelita, Episcopus, vix. an. 1440.
- Henricus** MAUSFELDUS, Angl. in Boetium.
- Henricus** A MONTEJARDINO, Genuensis, Ordin. Min. Theolog. vix. an. 1350.
- Henricus** OXONIENSIS, Angl. Ord. Min.
- Henricus**, Rebdorffensis Monachus, annales ab an. 1295. ad an. 1362. quo vixit, perduxit. *Edit. a Frehero.*
- Henricus** ROSLA, Nieubergensis, Saxo, vix. an. 1287. *Edit. a Meibomio an. 1652.*
- Henricus** SALTERICIENSIS in Anglia Monachus, vixit an. 1140.
- Henricus** DE SEGUSIA, Ord. Præd. Gallus, Archiep. Ebredun. deinde Cardinalis Ostiensis, ob. an. 1281. Ejus est *Summa*, quæ vulgo *Ostiensis* dicitur.
- Henricus** SELBERUS, an. 1340. *In Cod. Reg. 1090.*
- Henricus**, Archiepiscopus. Senonensis. an. 1132. *tom. 3. Spicileg. pag. 158.*
- Henricus** DE SIRENBERG, de Sphæra, etc. *Vide Sander. pag. 193.*
- Henricus** STAIN, Ulinensis Præpositus, Histor. *Vide Aventin. lib. 4.*
- Henricus** STEPHANI, ejus Thesaurus Græcus.
- Henricus** STERONIS, Monach. Altahensis, scripsit *adules* ab an. 1152. ad an. 1273. *tom. 1. Canisii pag. 279. et apud Freher.*
- Henricus** SUINESIUS, Glasconiensis Abbas, Poeta, vix. an. 1190.
- Henricus** SUSO, Suevus, Ordin. Prædic. ob. 23. Jan. 1367.
- Henricus** THIECTO, Ord. Præd. Alberti M. discipulus vix. an. 1290.
- Henricus**, Canonicus Tornacensis, scriptor *Vitæ Eleutherii* Episcop. Tornac. circ. an. 1140.
- Henricus**, ex Scholasticò Trevirensi Episcop. Vercellensis, vix. sub Gregorio VII. *Sigebert. c. 160.*
- Henricus** DE VERLIS, Teutonicus, Ordin. Minor. Theolog. vix. an. 1390; 1440. ex emendatione Fabricii.
- Henricus** DE LA VILE, Anglus, Philosophus.
- Henricus** DE VRIMARIA, Augustinianus, Theologus, vix. an. 1340.
- Henricus** VRIMARIUS, seu FRIMARIUS, Thuringus, Augustin. *Edit.*
- Henricus** WICHINGIANUS, Angl. Carmelita, Theologus, ob. 2. Mart. an. 1447.
- Henricus**, Wintoniensis Episcopus, circ. an. 1190. scripsit *de Inventione corporis Arthuri.*
- Hepidannus**, Mon. S. Galli, vix. an. 1072. ut ipse testatur in Præfat. ad *Vitam S. Wilboradæ. Editit Goldastus, et ex eo Duchesn. tom. 3. Histor. Franc. pag. 141.*
- Herardi** Turonensis Archiepiscopi, Capitula, *tom. 8. Concil. pag. 637. vix. an. 866.*
- Herbernus**. *Vide supra Henricus.*
- Herbertus**, Turrium Sardinie Archiepiscopus, de *Miracul. edit. a P. Chiffletio in S. Bernard. vixit an. 1178.*

Herbordus, Scholasticus, scripsit Vitam S. Ottonis Bamberg. Episcopi, apud Gretzer. in *Divis Bamberg.*

Herobertus BOSHAMUS, Anglus, scriptor *Vite S. Thomæ Cantuar.* vix. an. 1181.

Herempertus LOZINGA, Trifordiensis Episcop. ob. an. 1120.

Herempertus, auctor Hist. Longobardicæ, edit. a Caracciolo an. 1626.

Herenus de Bolo, Armoricus, Carmelita, Theologus. vix. circ. an. 1330.

Hericus, Monac. Altisiodor. vix. sub Carolo C. tom. 1. *Bibl. Labbei pag. 531. Vide tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 413. 415. Vide Codd. 547. 652. 633. Bibl. Sangerman.*

Herigerus, Abbas Laubiensis, cujus sunt Gesta Episcoporum Leodicens. ob. an. 1107. *Val. Andr.*

Herimannus, Abbas S. Martini Tornacensis, scriptor Historiæ ejusdem Monast. ad an. 1160. tom. 12. *Spicileg. pag. 358.*

Heriveus, Remensis Archiepiscop. Caroli Simplicis Cancellarius, obiit an. 922. tom. 17. *Bibl. Patr. pag. 246.*

Hermannus, scripsit de Astrolabio, etc. *Vide Sander. pag. 199. Idem qui mox Hermannus Contractus. Vide Fabr. Bibl.*

Hermannus, Altaichiensis Abbas, scripsit de Rebus Bavaricis. *Laudantur ab Aventino.*

Hermannus, Augustanus, Ord. Prædic. Theolog. vix. an. 1355.

Hermannus BAUCHER, Northusianus, Ordin. Min. vix. an. 1376.

Hermannus de CAMPO-VETERI, Westphalus, Ordin. Cisterciensis, vix. an. 1440.

Hermannus, Monach. Cisterciensis Ordin. vixit an. 1440.

Hermannus CONTRACTUS, Monachus S. Galli, vix. an. 1040. *Ejus Chronicon edit. a Canisio tom. 1. et aliis.*

Hermannus, Eremitarum in Neris, seu Waldsassenensis Abbas, Theolog. vix. an. 1214. *Laudatur ab Ægid. Gelenio in Colonia.*

Hermannus de LERBEKE, Ordin. Prædic. Auctor. Chronici Comitum Schawenburgensium, editi ab H. Meibomio an. 1620. vix. an. 1414.

Hermannus Mindensis, Ord. Præd. vix. an. 1270. a præcedente nequiquam diversus, auctore Fabricio.

Hermannus, Monach. de Miraculis S. Mariæ Laudun. ad Bartholomæum Episc. Laudun. *Edit. post Guibertum p. 526.*

Hermannus NEUVALDS, de Proba aque frigida.

Hermannus de PETRA, Ord. Cisterc. ejus Sermo- nes. *Vide Sander. pag. 314.*

Hermannus de SAMONIA, Ordin. Minor. de Casib. conscientia.

Hermannus de SCHULDIS, Augustinianus, Theolog. vix. an. 1340.

Hermannus PETRA DE STUTDORP, Cartusiensis, Theologus, ob. an. 1428.

Hermias, Philosoph. Christianus, Græce scripsit, cujus versio Latina exstat. tom. 4. *Bibl. Patr.*

Heroldus, Hirsaugiensis Monachus, de Laude Martirum, vix. an. 1149.

Herrandus, alii STEPHANUS, Germanus, Abbas Ilsemburgensis, al. Episcopus Halberstadiensis, ob. an. 1107. *Vide Trith.*

Hervardus, Archidiacon. Leodicens. vix. an. 1200. tom. 2. *Analect. Mabillonii pag. 536.*

Herveus, Dolensis Monach. in Isaiam, ad Joan. Abbat. Dolensem, MS. vix. an. 1130.

Herveus NATALIS, Armoricus, Ord. Prædic. Prior Gener. ob. Narbonæ an. 1325. *Vide Sander. 2. part. pag. 39. Bellarm.*

Hesso, Scholasticus, vix. an. 1120. *Edit. a Ten- guagello cum Donnizone an. 1612.*

Hetto, Abbas Augiensis, deinde Episcopus Basi- leensis, vix. an. 924. tom. 5. *SS. Ord. Bened. p. 263.*

Heremias JUNICIS, Compendium Moralium notabilium. *Vide Sander. pag. 225. Idem cum sequente.*

Heremias DE MONTANONE, Patavinus JC. scripsit Compendium sapientiæ, ob. an. 1300. *Scarlion Sander. pag. 199.*

Heronymus MAGUS, in Miscellaneis suis.

Heronymus DE MONTE BRUNIANO, de Finibus re- gundis.

Heronymus ORNO, Perpinaciensis, Carmelita, Episcop. Elnensis, vix. an. 1120.

Heronymus, Pragensis, Eremita Camaldulensis, de Vita S. Romualdi, ob. an. 1110. tom. 4. *Holland. pag. 424.*

Heronymus A SANCTA FIDE, ex Judæo Christianus, sæc. XV. tom. 25. *Bibl. Patr. pag. 528.*

Heronymus DE S. MARCO, Anglus, Ordin. Minor. Philosophus.

Heronymus (S.), Stridonensis, Presbyter, ob. 30. Septembr. an. 420.

Heronymus VALLENSIS, Patavinus, Poeta, vixit an. 1443.

Heronymus VITALIS, in Lexico mathematico.

Heronymus ZANETTI, in Dissert. de Origine et antiquitate monete Venetianæ, an. 1750.

Higinus, auctor *Prædestinati*, ut ex Hincmaro et aliis quidam volunt. *Edit. a Sirmundo, et tom. 27. Bibl. Patr. p. 543.*

Hilarius (S.), Archiepisc. Arelat. ob. 5. Mart. ann. 451. vel 449. *Edit. seorsim, et tom. 2. Bol. pag. 17.*

Hilarius (S.), Pictavensis Episcopus, ob. 13. Jan. an. 367. aut seq.

Hilarus (S.), PP. ob. 10. Sept. an. 467. *in Concil.*

Hilda, Abbatissa, in Herethu, in Anglia, obiit anno 680.

Hildebertus, Moguntinus Archiep. vix. anno 938. scripsisse dicitur aliquot Vilas Sanctorum.

Hildebertus, Episcopus Cenomanensis, deinde Archiepisc. Turonensis, ob. 18. Decemb. an. 1139. *Vide tom. 4. Spicileg. pag. 244. tom. 13. in Append. p. 260. tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 293. Bibl. Chontac. pag. 414. tom. 21. Bibl. Patr. etc. tom. 9. Bol. pag. 83. tom. 11. pag. 634.*

Hildefonsus, Archiep. Toletanus, vix. an. 662. tom. 12. *Bibl. Patr. tom. 1. Spicileg. p. 310.*

Hildegardis, Abbatissa S. Ruperti in diocesi Me- guntina, cujus exstant Revelationes, ob. an. 1180. *Vic Chron. MS. Alberici an. 1140. 1153. 1169. 1170. Trith. et Sander. part. 2. pag. 168. tom. 23. Bibl. Patr. pag. 535.*

Hildegartus, Episcop. Meldensis, vix. sub Carolo C. tom. 2. *SS. Ord. Bened. pag. 610.*

Hildemarus, in Regulam S. Bened. in *Bibl. Sangerman. Cod. 667.*

Hildericus, Pauli Diaconi Aquileiensis auditor, Abbas Casinensis, ob. an. 834. *Vide Petr. Diacon. etc.*

- Hilduinus**, Anglus, Theologus.
- Hilduinus**, Abbas S. Dionysii, cujus exstant *Ireopagitica*, obiisse dicitur 30. Oct. an. 842.
- Hilduinus**, Abbas Laubiensis, deinde Episcop. Veronensis, et Archiepiscop. Mediolan. scripsit *Gesta Abbat. Laubiensium*, vi. an. 920.
- Hildwardus**, Episcop. Halbestadensis, vixit an. 990. *tom. 1. Bibl. Labbei pag. 682.*
- Hillinus**, Monachus Corbeiensis, de Martyrio S. Foliani.
- Hincmarus**, Episcop. Laudunensis, vivebat adhuc an. 868. *Edit. cum Hincmaro Remensi.*
- Hincmarus**, Archiepiscop. Remensis, ob. 23. Dec. an. 882. *Edit. a Sirmundo 2. tom. Vide præterea Concilia Labbei tom. 8. pag. 568. 1732. 1901. etc. tom. 2. Spicileg. pag. 882.*
- Hippolytus**, Florentinus, Ord. Min. scriptor *Miraculor. S. Emiliana de Circulis*, vi. an. 1248.
- Hippolytus**, Portuensis Episcopus, seu Martyr, vi. an. 229. *apud Buchertum in Canone Pascuali pag. 289.*
- Hoeli Bost**, Principis Walliar, Leges, *tom. 9. Concil. p. 600. et in Concil. Anglic. vi. an. 940.*
- Homobonus**, Cremonensis Episc. an. 1223. *tom. 7. Bolland. pag. 753.*
- Honoratus**, Constantinae in Africa Episcopus. *Gennad.*
- Honoratus**, Massiliensis Episcop. scriptor *Vite S. Hilarii Arelat. etc. Gennad.*
- Honorius** (S.) I. PP. ob. 11. Oct. an. 638. *Vide Concil. et tom. 12. Bibl. Patr.*
- Honorius** II. PP. ob. 11. Febr. an. 1130. *Vide Concilia.*
- Honorius III.** PP. ob. 18. Mart. an. 1227. *De ejus Epistolis atisque scriptis, vide Lud. Jacob.*
- Honorius IV.** PP. ob. 11. April. 1287. *Vide Lud. Jacob.*
- Honorius**, Augustodunensis, cogn. SOLITARIUS, quibusdam Scholasticus, alius Presbyter, alius denique Abbas Ord. S. Benedicti dicitur, vi. an. 1130. secundum al. an. 1220. *Ejus Opera edita ab Andr. Schotto, et tom. 20. Bibl. Patr. p. 963.*
- Honorius**, Monachus Anglus, vi. an. 1090.
- Honorius**, Scholasticus, vi. saeculo VI. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 367.*
- Horatii** vetus Interpres, a Cruquio editus an. 1579.
- Hormisda** (S.) PP. ob. 6. Aug. an. 523. *Vide Concilia.*
- Hrosvita**, Monialis Gandersheimensis, vi. sub Ottone M. Imp. *Ejus Opera edita an. 1501.*
- Hubertinus** DE CASALI, Ord. Minor. deinde Cartusiensis, vi. an. 1300.
- Hubertus** DE BOMO, JC. vi. circa an. 1230.
- Hubertus** DE BONACERSO, Ital. JC. vi. c. an. 1230.
- Hubertus** GUALTERUS, Anglus, Cantuariensis Archiepiscop. ob. an. 1205.
- Hubertus**, scriptor *Vite S. Gudilae Virg.* vi. post an. 1047. *Bolland. tom. 1. pag. 514.*
- Hubertus**, Ord. Præd. in Regulam S. August. *In Bibl. Victor.*
- Hucarius**, Levita, Anglus, Cornubiensis, vixit an. 1030.
- Huebaldus**, Elmonensis Monach. ob. 1. Jul. an. 937. vel 930. *Edit. tom. 2. Bolland. pag. 1010. tom. 2. SS. Ord. Bened. p. 710. 937. Vide Sigeb. c. 107. Trith. Val. Andr. Vossium, etc.*
- Hugo**, Argentoratensis, Ord. Præd. Theolog. vixit an. 1296.
- Hugo** ATRATUS, Anglus, S. R. E. Cardinalis, obiit an. 1287.
- Hugo** BLANCUS, Tridentinus, Cardinalis, vi. sub Clemente III. Antipapa.
- Hugo** CANDIDUS, anglice WIRNE, Anglus, Petroburgenensis Monachus, vi. an. 1217.
- Hugo**, Carnotensis, circa an. 1055. scripsit adversus Adelmannum Brixiensem Episcopum.
- Hugo** DE CASTRONOVO, Ord. Min. dicitur *Defensor Doctoris Subtilis*, Theolog. circa an. 1315.
- Hugo** DE CLEMIS, Miles, de Majoratu et Senescallia Francia, etc. vi. sub Ludov. VI. reg. Franc. *Edit. in Notis ad Goffrid. Vinlocin. et tom. 4. Hist. Franc.*
- Hugo**, Abbas Cluniacensis, *Bibl. Clun. pag. 491. tom. 2. Spicil. pag. 401. 447. etc.*
- Hugo** III. Abbas Cluniac. an. 1157. *tom. 2. Spicil. pag. 400.*
- Hugo** V. Abbas Cluniac. ab an. 1199. ad 1236. *Bibl. Cluniac. pag. 1158.*
- Hugo**, Compostellanus Archidiacon. de Translat. S. Fructuosi, etc. *tom. 10. Bolland. pag. 436.*
- Hugo** DE BINA, Gallus, Ord. Min. vi. an. 1280.
- Hugo** DE DITTONA, vel DUCTOSA, Anglus, Ord. Præd. Theolog. vi. an. 1310.
- Hugo** ETIBIANUS, Tuscus, vi. an. 1177. *in Bibl. Patr. tom. 22. pag. 1176.*
- Hugo** FALCANDUS, de Calamitatibus Siciliae a Rogerio Comite Siciliae ad Guillelmum II. Reg. sub quo vixit. *Edit. a Tornaceo et a Murat. tom. 7. Script. Ital.*
- Hugo** FARSIUS, de Miracul. S. Mariae SueSSION. vi. an. 1132. *Edit. a Mich. Germano Bened. cum Hist. iisdem Monasterii.*
- Hugo**, Abbas Flaviniacensis, antea Mon. S. Vitoni Viridun. scripsit *Chronicon*, quod vulgo *Viridunense* inscribitur, quod perduxit ad an. 1102. quo vixit, *edit. tom. 1. Bibl. Labbei, p. 75.*
- Hugo**, Florentiensis, Ord. Praemonstr. vi. an. 1227. *Bolland. tom. 1. pag. 863. vide Valer. Andr.*
- Hugo**, Floriacensis Monach. scripsit *Chron. edit. tom. 3. Hist. Franc. pag. 142.*
- Hugo** DE FOLIETO, Gallus, Prior S. Laurentii in Agro Ambian. ex Monacho Corbeiensi Cardinal. vi. an. 1120. *Cod. Reg. 1830. Trith. Sander. pag. 191. 224.*
- Hugo** FRANGLOISA, Med. Salviensis circa an. 1170. de Exordio ejusd. Monast. *tom. 3. Miscel. Baltz. pag. 205.*
- Hugo** DE HIBERNIA, Ord. Min. vi. an. 1360.
- Hugo** KIRKSTEDUS, Monach. Ord. Cisterc. Hist. vi. an. 1220.
- Hugo** LEGATTUS, ad S. Albanum Monachus, Archidreum et Boethii Commentator, vi. an. 1100.
- Hugo** LINGONENSIS Episcop. vi. an. 1031. *Edit. post Lanfrancum Acherii. et tom. 48. Bibl. Patr. Vide Cod. Reg. 1831. et Sangerman. 588.*
- Hugo**, Archiep. Lugdunensis, an. 1094. *tom. 5. Spicil. p. 552.*
- Hugo** MANGIESTRENSIS, Angl. Ord. Præd. Theol. vi. an. 1294.
- Hugo** MATISCONES, Anglus, de Gestis Clarorum Militum, MS.
- Hugo** METELLUS, Canonic. Regularis, vi. ætate S. Bernardi.
- Hugo** DE MINOMARI, Archidiacon. Magalon. dehinc Car-

- tusianus, circa an. 1220. de Miseria Hominis, in *Cod. Thuanus* 73.
- Hugo**, Matisconensis (male pro Maticonensis) de Gestis Militum memorabilibus lib. 8. metrice. *Sander. pag. 185.*
- Hugo** NARBONENSIS, Ord. Min. Theologus.
- Hugo** NOVANTIS, Neustrius, Coventriensis Episc. ob. an. 1098. *Vide Vossium de Hist. Lat. pag. 782.*
- Hugo** DE NOVOCASTRO, Dunelmensis, Ordin. Minor. Theolog. vix. anno 1284. Idem qui supra de *Castro-novo.*
- Hugo** DE ORCIUS, Auctor libri quem inscripsit *Musa*, in hac voce.
- Hugo** A PALMA, Cartusianus, de Triplici Via, etc.
- Hugo** PANCERA, Ord. Min. de Contemptu Mundi, vix. an. 1312.
- Hugo** DE PETRIBURGO, Anglus, Historic. Vide supra *Hugo Candidus.*
- Hugo**, Pictavinus, scriptor Hist. Vezeliacensis ab an. 846. ad an. 1147. *tom. 3. Spicil. pag. 468.*
- Hugo**, Portugalsensis Episc. Historic. *cujus mentio Vaseus c. 4.*
- Hugo**, Præmonstratensis Abbas primus, scripsit Vitam S. Norberti. *Edit. a Surio 17. Jul.*
- Hugo** DE PRATO, Etruscus, Ordin. Minor. vixit an. 1312.
- Hugo**, Prior S. Jacobi Paris. in *Genesis, ex Bibl. Victor.*
- Hugo**, Readingensis Abbas, vix. an. 1181
- Hugo**, Rotomagensis Archiep. ob. an. 1164. *Edit. post Guibertum Acherii pag. 690. et tom. 22. Bibl. Patr.*
- Hugo** DE S. CARO, seu DE S. THEODORICO, Ord. Præd. vulgo dictus *Hugo Cardinalis*, obiit 19. Mart. an. 1260.
- Hugo** DE S. LAURENTIO, ejus Columba deargentata laudatur. *Vide supra Hugo de Folieto.*
- Hugo** DE S. MERO, Angl. Carmel. Theolog. obiit an. 1340.
- Hugo** A S. VICTORE, natione Saxo, ob. 11. Febr. an. 1140. *Henr. Gandav. Trib. Bellaria. etc.*
- Hugo** SEGUINUS, Ord. Præd. Archiep. Lugdun. et Cardin. ob. an. 1328.
- Hugo**, Senensis, Italus, Medicus, vix. an. 1430.
- Hugo**, Archidiaconus, Turonensis, sub Roberto Rege, *tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 439. Vide Bibl. Labbei pag. 200.*
- Hugo**, Sletstadensis, vix. circ. an. 1400.
- Hugo** SOTAVAGINA, Eboracensis Archidiaconus.
- Hugo** STEPHUS, Anglus, Ord. Præd. Theologus, sæculo XV.
- Hugo** VIRILLIUS, Anglus, Carmel. Theolog. vixit an. 1344.
- Hugolinus**, JC. vix. c. an. 1190.
- Hugolinus**, Patriarcha Constantinop. August. vix. an. 1290.
- Hugolinus** DE SANCTA MARIA IN MONTE, Picensis, Ord. Min. *Wadd.*
- Humbertus** V. Generalis Præd. ob. an. 1276. *tom. 25. Bibl. Patr. pag. 424.*
- Humbertus**, Abbas Pruliacensis, in lib. 4. Sentent. vix. an. 1377. *Vide Sander. pag. 168. part. 2. pag. 217.*
- Humbertus**, Silvæ Candide Episcopus, Cardin. Monach. Tullensis, vix. an. 1054. *tom. 11. Baronii, tom. 6. Canisii pag. 114. tom. 18. Bibl. Patr.*
- Humbertus** ad Serenum Sammonicum.
- Hunfredus**, Glocestrensis Dux, et Pembrochiæ Comes, ob. an. 1447.
- Hunfredus** NECTONUS, Angl. Carmelita, Theol. ob. an. 1303.
- Hunfredus** WANLEIUS, de Antiquit. Literarum Septentrional.
- Hunibaldus**, *cujus Francorum Historia dubia fidei circumfertur*, vix. sub Justino juniore.
- Hyginus**, Gromaticus. *Edit. a Scriverio et Rigallio.*
- Hyginus** (S.) PP. ob. 11. Jan. an. 158. *Vide Concil.*

I

- Jacobus**, Alexandrinus, Ord. Min. Philosophus, idem forte, qui infra, *Jacobus de Blanchis*
- Jacobus** DE ALTAVILLA, Abbas Ebrinacensis, Ordin. Cisterc. vix. an. 1360. *Vide Trit. Sander. pag. 168. etc.*
- Jacobus**, cogn. ANGLICUS, Ordin. Cisterc. vixit an. 1270.
- Jacobus** AGUINAS, Ord. Præd. scripsit contra Guillelmum de S. Amore.
- Jacobus** I. Rex Arago edidit an. 1247. *Foros regni Aragonum, in urbe Visce. Edit. cum Foris Aragon. an. 1624. etc.*
- Jacobus** DE ARENA, Patrensis, J. C. vix. an. 1300.
- Jacobus**, Atrebas, Abbas S. Martini in diocesi Camerac. vix. an. 1220. *Valer. Andr.*
- Jacobus** AUBIAS, in *Annal. Genuens. apud Murat. tom. 6. Script. Ital.*
- Jacobus** BALDUINI, JC. Odofredi auditor, vixit an. 1240.
- Jacobus** DE BELVISIO, vel DE BELLOVISO, JC. vixit an. 1270.
- Jacobus** DE BENEDICTIS, dictus *Jacobus*, Tudertinus, Ord. Min. ob. 1306. *Vide Cod. Reg. 880.*
- Jacobus** BERTALBUS, Vegiensis Episcop. scripsit Jus Consuetudinarium Reip. Venetæ an. 1245. *Vide Lambec. lib. 2. de Bibl. Cæsar. pag. 953.*
- Jacobus** DE BLANCHIS, sive DE ALBIS DE ALEXANDRIA, Ord. Min. vix. sub Roberto rege Sicilia. Idem forte, qui supra *Jacobus Alexandrinus.*
- Jacobus** BOURGONS, de Origine et Usu vulgarium vocum.
- Jacobus** BRACELIUS, Genuensis, Auctor *Histor. Belli Hispaniensis. etc.* vix. sub an. 1440.
- Jacobus** A BRUGIS, Flander, Carmelita, vix. an. 1310. *Valer. Andr.*
- Jacobus** DE BUTRIGARIS, JC. Bartholi Præceptor, vix. an. 1320.
- Jacobus** CAJETANUS DE STEPHANESIS, Romanus, S. R. E. Card. scripsit Vitam S. Petri Celestini PP. et Coronationem Bonifacii VIII. PP. ob. an. 1343. *Vide Bzo-vium in Bonif. et tom. 25. Bibl. Patr. pag. 936.*
- Jacobus**, Caroliloci Abbas, scripsit *Quodlibeta. etc.* in *Bibl. Victor.* Idem C. qui infra *Jacobus de Thermis.*
- Jacobus** DE CESSLES, Ordin. Præd. vix. an. 1295. *In Bibl. Reg. Vide Lambec. lib. 2. de Bibl. Cæsar. pag. 848.*
- Jacobus** COLUMNA, Ord. Præd. Auctor *Chronici* ad an. 1340. Male, ut monet Fabricius, pro *Joannes de Columna.* Vide infra.

Jacobus DE DELAYO, in Annal. Estensibus ab anno 1393. ad 1409. *tom. 8. Script. Ital. Murat.*
Jacobus DE DOMIS, Patavinus, Medicus, dictus *Aggregator*. vix. an. 1355.
Jacobus, Forliviensis, Medicus, vix. an. 1430.
Jacobus DE FURNO, alias FORNERI, Cardin. ob. anno 1342. *Vide Hist. Academ. Paris. tom. 4. pag. 994.*
Jacobus GALLI, Archiep. Turon. an. 1414. in Vita sua, *tom. 3. Anecd. Marten. col. 1917.*
Jacobus GOTHOFREDUS, ad Codicem Theodosianum.
Jacobus GRUTHOFIDUS, Leodiensis, Cartusiensis Theolog. ob. an. 1472. *Vide Sander. part. 2. pag. 81. Vider. Andream, etc.*
Jacobus GRISUS, Ordin. Min. *cujus sunt Annales 7. novior.* MSS. ob. an. 1398.
Jacobus HENRICUS DE ALIA, Italus, Ordin. Min. vix. an. 1340.
Jacobus HENRICUS BORN, in Commentariis. *Lipsie an. 1712.*
Jacobus LEIGHESUS, Ordin. Min. de Rheforca. *Vide Sander. pag. 204.*
Jacobus LAURENSIS, Ordin. Minor. Theolog. vixit an. 1340.
Jacobus DE LAUSANNA, Ord. Præd. vix. circa an. 1370. *Vide Passeron. Vide Sander. 2. part. pag. 135. 181. et Col. Sangerman. 242. 435.*
Jacobus A LESCATO, Siculus, Carmelita, Theolog. 1490.
Jacobus DE LEBEL, Insulensis, in Historia Plantarum.
Jacobus MANSI, Toletanus, [Tolosanus ex emendatione] ob. an. 1415.
Jacobus MARTIUS, Brixiensis, Medicus, vixit an. 1432. *Exstitit ejus Chronicon, tom. 14. Script. Ital. Moen.*
Jacobus MERVANIA, Ord. Præd. ob. an. 1301.
Jacobus DE MEMMO, JC. in *Bibl. Victor.*
Jacobus DE MESSINA, Ord. Min. Auctor *Franciscanae etc.*
Jacobus DE OSANA, Ord. Præd. ob. an. 1314. Idem *vide supra de Lausanna.*
Jacobus DE PARTHEUS, Canonicus Tornacensis et Parisiensis, Medicus, vix. sub Carolo VII. rege Francor. *Vide Londenium.*
Jacobus PASSAVANTIS, Florentinus, Ordin. Prædic. ob. an. 1357.
Jacobus PAVINUS, Dux Venetus, in Comment. rerum ab ipso gestarum an. 1452. *tom. 20. Script. Ital. Murat.*
Jacobus, Presbyter, de Miracul. S. Zenonis Episc. Veron. *tom. 10. Bolland. pag. 76.*
Jacobus DE RAVENNA, Lecharingus, JC. vix. an. 1300.
Jacobus REBUFFUS, JC. Gallus, ob. 21. Mart. anno 1428.
Jacobus RICKIUS, JC. de Defensione probæ aquæ frigidae, etc.
Jacobus DE S. ANDREA, Senensis, Ordin. Prædic. Theolog. vix. an. 1262.
Jacobus SCALZA, Urbevitanus, vix. an. 1262.
Jacobus DE SENIS, cogn. DE TENDO, Ord. Min. Histor. vix. an. 1330.
Jacobus SOLDUS, Florentinus, Ordin. Servorum, Theolog. ob. an. 1440.
Jacobus STROBICUS, Germanus, Ordin. Minor. vix. an. 1430.

Jacobus DE SUSATO, Ordin. Præd. Histor. vix. circ. an. 1415.
Jacobus DE THERAMO, Aversanus Archidiacon. vixit an. 1390. *Trith. Vide Sander. part. 2. pag. 38. 39.*
Jacobus DE THESSALONIA, Ordin. Prædic. vixit circ. an. 1410.
Jacobus DE THERMIS, Abbas Caroli-Loci, Diocesis Silvanect. vix. an. 1312. *Vide Sander. part. 2. p. 106.*
Jacobus DE VITERBIO, Neapolitanus, Archiepisc. August. vix. an. 1310.
Jacobus A VITRACO, Episcopus Acconensis, et Cardin. ob. 30 April. 1244. *Vide Marten. tom. 3. Anecd. pag. 268.*
Jacobus DE VORAGINE, Ord. Præd. Archiepisc. Genuensis, ob. an. 1294. al. 1298.
Jacobus WILLELMUS IMHOFF, in Genealogiis, etc.
Jacobus ZINIDOLUS, Placentinus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1420.
Januarius NEPOTIANUS, Breviator Valerii Maximi. *Vide tom. 1. Bibl. Labbei pag. 669.*
Janus FREY, in libro cui titulus: *Admiranda Galliarum, Paris. an. 1628.*
Janus GUILLELMUS LAURENBERGIUS, in Antiquario, *Lugdun. an. 1622.*
Janus A STOLA, JC. et Theolog. vix. an. 1331.
Jaroslauus, Canon. Præmonst. Bohemus, scripsit Hist. Bohem. vix. an. 1160.
Idacius CLARUS, Episcopus Hispanus, vix. an. 386. *tom. 5. Bibl. Patr. pag. 726. Vide Isid.*
Idacius, Lemicensis, Aquarum Flaviarum Episcopus. Chronicon perduxit ad an. 467. *Edit. a Sirmondo, Labbeo, etc.*
Idalus, Episcopus Barcinonensis, an. 680. *tom. 1. Spicileg. pag. 316.*
Idiota, Liber sic inscriptus, cujus auctor post an. 800. vixisse dicitur. *Vide Raimundus Jordanus in Bibl. Fabricii.*
Jesse, Episcopus Ambianensis, vix. an. 802. in *Bibl. Patr. tom. 14. pag. 67.*
Iglacius, Monach. Anglus, de Vita Sigwini Abbat. vix. an. 740.
Ignatius MARIA COMI, in Opusculis Philologicis, *Venet. an. 1733.*
Idelfonsus (S.), Archiepisc. Toletanus, ob. 23. Jan. an. 667. vel 669.
Ilutus, seu ELICUS, Morganensis, Britannus, vix. an. 520.
Imbrico, Herbipol. Episc. obiit ann. 1309. [1147]. *Miræus.*
Inas, Anglorum Occidentalium Rex, *cujus Leges Latine habentur apud Bromptonum, Spelman. Lambardum in Concil. etc.* ob. an. 724.
Ingelrannus, Abbas Centulensis, vix. an. 1035. *tom. 2. SS. Ordin. Bened. pag. 201. tom. 11. Bolland. pag. 459.*
Ingoberthus, Caroli M. scriba. *Vide Alemannum de Lateranensibus Parietinis pag. 116. 123. 134.*
Ingulfus, Londiniensis, Croylandensis Abbas, cujus monasterii Historiam scripsit. *Edit. inter Histor. Angl. ob. an. 1109.*
Innocentius I. (S.) PP. ob. mense Jul. an. 417. *Vide Concilia.*
Innocentius II. PP. ob. 24. Sept. an. 1143. *Vide Concil. tom. 2. Spicileg. a pag. 458. et Lud. Jacob.*
Innocentius III. PP. ob. 16. Jul. an. 1216. *Ejus Opera seorsim edita.*

- Innocentius IV.** PP. obiit 13. Decemb. an. 1254. *Ejus Opera seorsim edita.*
- Innocentius V.** PP. ob. 22. Jun. an. 1276. *Ejus Opera seorsim edita.*
- Innocentius VI.** PP. ob. 12. Sept. an. 1362. *De scriptis, vide Nomenclat. et Lud. Jacob.*
- Innocentius VII.** PP. ob. 6. Novemb. an. 1406. *De scriptis, vide Lud. Jacob. etc.*
- Innocentius,** Agrimensor, vix. sub Constantio, edit. a Rigaltio. *Vide Ammianum.*
- Joachimus,** Abbas, Florentis in Calabria, vix. an. 1201. *Vide Chron. MS. Alberici hoc anno et Trith.*
- Joannes I.** (S.) PP. obiit 21. Maii ann. 526. *Vide Concilia.*
- Joannes II.** (S.) PP. ob. 26. Jun. an. 535. *Vide Concilia.*
- Joannes IV.** PP. ob. 12. Oct. an. 641. *Vide Concil. tom. 12. Bibl. Patr.*
- Joannes V.** PP. ob. 2. Aug. an. 686. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Joannes VII.** PP. obiit 18. Octob. ann. 707. *Vide Concilia.*
- Joannes VIII.** PP. ob. 15. Decemb. an. 882. *Ejus Epistolae complures editae in Concil. tom. 9.*
- Joannes IX.** PP. ob. an. 905. *Vide Concil.*
- Joannes X.** PP. ob. an. 928. *Vide Lud. Jacob.*
- Joannes XI.** PP. ob. an. 937. *Vide Lud. Jacob.*
- Joannes XII.** PP. ob. prid. Idus Maii an. 964. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Joannes XIII.** PP. ob. an. 975. *Vide Concil. etc.*
- Joannes XV.** PP. ob. 7. Maii an. 996. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Joannes XVI.** alius XVIII. PP. obiit 18. Jul. anno 1009. *Vide Lud. Jacob.*
- Joannes XVIII.** vel XIX. PP. ob. 8. Novemb. ann. 1033. *Vide Lud. Jacob.*
- Joannes XIX.** vel XXI. PP. ob. 19. Maii an. 1277. *Varia ejus scripta edita, inedita, recenset Lud. Jacob.*
- Joannes XXI.** vel XXII. PP. ob. 4. Decemb. ann. 1334. *De ejus Scriptis et Epistolis editis et MSS. Ludovicus Jacob.*
- Joannes XXIII.** PP. ob. an. 1419. *Vide Lud. Jacob.*
- Joannes,** Abbas, qui vix. circ. an. 1070. ejus libellus de scripturis et verbis collectus. *Vide tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 133.*
- Joannes,** Abbas, Scriptor Vite S. Glodesindis Virg. apud Surium 25. Jul. et tom. 1. Bibl. Labbei pag. 724
- Joannes,** Episcop. Abrincensis, deinde Rotomag. Archiepiscop. de Offic. Eccles. edit. Rotomagi, obiit an. 1079.
- Joannes Actonius,** vel de Actona, Anglus, vixit an. 1290.
- Joannes Egidius** seu de S. Egidio, Anglus, Theol. vix. an. 1253.
- Joannes Egidius,** August. *Vide Bibl. Labbei pag. 205.*
- Joannes Egidius,** Zamorensis, Ordin. Minor. vixit an. 1300.
- Joannes Agnus,** Gandensis, Ord. Praed. ob. an. 1296. *Valer. Andr.*
- Joannes Alinus Maniacus,** Notarius, de Bello Forojubensi, an. 1387. *Vide Murat. tom. 3. Antiq. Ital. med. aevi col. 1189.*
- Joannes Aldarus,** Anglus, historiographus.
- Joannes de Alemannia,** Augustin. *Vide Sander. part. 2. pag. 137.*
- Joannes de Alerio,** Tolosanus, Carmelitarum Magister Generalis ob. an. 1342.
- Joannes de Ales,** Anglus.
- Joannes de Altono,** Anglus, JC. Idem qui supra *Joannes de Actona.*
- Joannes Amalin,** Amalio, sive Amelinus, Gallus, Ord. Min. Theolog. *Vide Wahl.*
- Joannes Amelinus,** S. R. E. Cardin. vix. an. 960. Fabricio ignotus.
- Joannes Amenshamus,** ad S. Albanum in Anglia Monach. vix. an. 1150.
- Joannes de Anania,** Archidiacon. Bononiensis. JC. ob. circ. an. 1455.
- Joannes de Ancona,** Canonista, *Vide Sanderum, pag. 117.*
- Joannes Andeverus,** Anglus, Theologus.
- Joannes Andree,** Bononiensis. JC. obiit 7. Jul. an. 1348.
- Joannes Andreas Palatius,** Scriptor Vite S. Constantii Mart. edit. a Surio et Bolland. tom. 2. p. 932.
- Joannes,** Rex Anglae, cujus exstant Statuta varia, ob. an. 1217.
- Joannes Anglicus,** Ordin. Minor. Theolog. *Vide Wadding.*
- Joannes Anglicus,** qui in Universalia Scoti scripsit, edit. vix. an. 1390.
- Joannes de Annosis,** *Vide Sanderum, part. 2. pag. 218.*
- Joannes Antonius Campanus,** Apruntinus Episcop. ob. an. 1477. tom. 26. *Bibl. Patr.*
- Joannes,** Archicantor Romanus, vixit ann. 679. *Possevin.*
- Joannes Arderius** vel Anderius, Angl. Medic. vixit an. 1370.
- Joannes S. Arnulphi Metensis Abbas,** de Vita Joan. Abbat. Gorziensis, apud Labbeum, et tom. 5. Bolland. pag. 690.
- Joannes Asslanus,** Ord. Minor. vix. an. 1270.
- Joannes Asserius,** Menevensis in Anglia Monach. Shirburnensis Episcop. vix. an. 909.
- Joannes Avonicus,** Angl. Carmelita, Theol. et Mathematic. ob. an. 1350.
- Joannes de Aurbach,** Bambergens. Presbyter, vix. circ. an. 1415. [1469.]
- Joannes Bacondorpicus,** alius de Bacone, Angl. Carmelita, Theol. multa scripsit, de quibus Pitseus, et alii, ob. an. 1346.
- Joannes de Bado-Aureo,** Angl. de Armis et insignibus, ed. ab Edw. Bissao.
- Joannes Balbus,** Geruensis, Ord. Praed. Theolog. vix. an. 1280.
- Joannes Balistarii,** Catalanus, Carmelit. Magister Generalis, ob. an. 1374.
- Joannes Bamptonus,** Angl. Carmelita, Theolog. vix. an. 1341.
- Joannes Bandinus de Bartholomaeis,** in Hist. Senensi, tom. 20. *Script. Ital. Murat.*
- Joannes,** Barenensis Archidiacon. de Translat. S. Nicolai, etc. de Inventione S. Sabin', vix. an. 1100. *t. 7. Ughelli p. 800.*
- Joannes Barninghamus,** Angl. Carmelita, Theol. ob. 22. Jan. an. 1448. Idem qui infra *Bernegamus.*

- Joannes BARWICANUS**, Ordin. Minor. Theolog. vixit an. 1340.
- Joannes BASILENSIS**, Augustinian. Theolog. ob. 15. Octob. an. 1371. [1391.]
- Joannes BASILIUS**, Patavinus, de Familiis Patavinis, vix. sub Henrico VII. Imper.
- Joannes BASINGTOCHIUS**, Angl. vix. an. 1252.
- Joannes BASSETUS**, Anglus, Historicus.
- Joannes DE BASSINEO**, Doctor, Prophetia, in *Bibl. Victor.*
- Joannes BASSOLIUS**, Ordin. Min. discipulus Joannis Scoti, vix. an. 1322.
- Joannes BATUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. 7. Kal. Febr. an. 1429.
- Joannes**, S. Bavonis in Flandria Abbas, vix. circ. an. 1390.
- Joannes A BAVONO**, de Abbatibus Mediani-Monasterii.
- Joannes DE BAZANO**, in Chronico Mutinensi, tom. 15. *Script. Ital. Murat.*
- Joannes DE BEKA**, Trajectensis Canon. scriptor Historie Episcoporum Trajectensium, bis edita, vix. an. 1350.
- Joannes BELETUS**, floruit in Ecclesia Ambianensi, an. 1182. ut auctor est Albericus in Chron. MS. edit. cum *Durandi Rationali*. Vide *Henr. c. a. cardavo, Trith. et Pils. pag. 869.*
- Joannes BEUMES**, Anglus, Eboracensis Thesaurarius, vix. an. 1191.
- Joannes DE BONA**, Inquisitor Carcassonensis, an. 1318. Vide *Baluz. tom. 1. Miscel. pag. 211.*
- Joannes BRABAI**, scriptor Chronici Casariensis, ab an. 854. ad an. 1182. tom. 5. *Spicileg. pag. 361. et tom. 3. Hist. Franc. pag. 544.*
- Joannes BRABAIUS**, in Vocabul. utriusque juris.
- Joannes BREMGAMUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. vix. an. 1460. Idem qui supra *Barninghamus*.
- Joannes BRITANNUS**, de Firmo, JC. vix. an. 1465.
- Joannes Bertinianus** Monach. de Vita S. Bernardi Penitent. tom. 10. *Bot. pag. 675.*
- Joannes BISTONES**, Anglus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1428.
- Joannes BIVAD**, Anglus, Westmonasteriensis Monachus, Historicus, vix. an. 1306. Ejus Chronicon edidit Hearnius an. 1735.
- Joannes BIVBLACHUS** S. Eboracensis Archiep. ob. Non. Mart. an. 723.
- Joannes BIVBLACHUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. vix. an. 1290.
- Joannes**, Biclariensis in Hispania Abbas, deinde Leindensis Episcopus, Chronicon perduxit ad ann. 594. *Ubi. a. Canisio, et tom. 4. Hist. Hispan. Vide Isid.*
- Joannes BEAWEIUS**, Anglus, Ordin. S. Trinitat. Grammaticus, vix. an. 1447.
- Joannes DE BLANSCO**, Burgundus, JC. Bononiensis, vix. an. 1256. in *Bibl. Victor.*
- Joannes BLOMENSAL**, vel *BLOMENSAL*, Gerardinus, Ord. Min. vix. an. 1330.
- Joannes BONIUS**, Anglus, Theologus, ob. an. 1248.
- Joannes BONIATUS**, Anglus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1334.
- Joannes BONGAMUS**, Oxoniensis Doctor, vixit an. 1391.
- Joannes BONATIS DE CRETALDO**, Italus, Florentinus, ob. an. 1376.
- Joannes BOOKINGHAMUS**, Anglus, Theologus, vixit an. 1398.
- Joannes BONDUS**, de Aquilegia, ejus Usus seu Ars dictandi literas, in *Bibl. Sangerman. Cod. 531.*
- Joannes DE BONONIA**, ejus Summa Tabellionatus officii, etc. MS.
- Joannes BONUS**, Patavinus, scripsit de Familiis Patavinis, vix. an. 1334.
- Joannes BOSIANUS**, Crëmonensis, JC. Azonis præceptor, vix. an. 1200.
- Joannes**, Bossinensis in Hungaria Episcopus, Friburgensis, Ord. Præd. vix. an. 1250.
- Joannes BOSTOK**, Vide infra *Joannes Whetamstedus*.
- Joannes BOTLESHAMENSIS**, Anglus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1388.
- Joannes BOTRELLUS**, Angl. Carmel. Philosoph. vixit an. 1400.
- Joannes BRAMMART**, Aquensis, Carmelita, vix. circ. an. 1350.
- Joannes BRANDO**, Monachus, Dunensis, scripsit Chron. ad an. 1431. *Sander. pag. 183.*
- Joannes BREVICONA**, Episcop. Gebennensis, ann. 1449. *Ejus elogium et scripta vide in Histor. Collegii Navarrei.*
- Joannes**, Bridlingtonensis Abbas, Anglus, ob. 6 Id. Octob. an. 1379.
- Joannes BROMIARDUS**, Angl. Ord. Præd. Theologus, cujus quedam edita, vix. an. 1390.
- Joannes BRONIUS**, Anglus, Augustin. ob. an. 1449.
- Joannes BROMPTONUS**, Jornallensis, Abbas, Chronicon Angl. perduxit ad an. 1198. *edit. an. 1652. ubi de eo multa Seldenus.*
- Joannes BURCHARDUS** vel *BURCHARDUS*, Cæremoniarum in Papalium Magister, vix. sub Julio II. PP. *Lud. Jacob.*
- Joannes BURGENSIS**, Petroburgensis in Anglia Abbas, Histor. vix. an. 1340.
- Joannes DE BURGO**, Anglus, Auctor libri inscripti *Pupillo oculi* editi, etc. ob. an. 1386.
- Joannes BURBANUS**, super Librum Esther, in *Bibl. Victor.*
- Joannes BURIENSIS**, Abbas, Anglus, Historicus, ob. an. 1280.
- Joannes BURLIUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1333.
- Joannes BUSCHIUS**, Canonicus Regul. an. 1475. de Reformat. Monast. *apud Leibnit. tom. 2. Scrip. Brunsvic.*
- Joannes BUSCHUS**, scriptor Chronici Windeseimensis, edit. a Bosweido, vix. an. 1470.
- Joannes CACHING**, Friburgensis, Ordin. Prædic. Theolog. vix. an. 1335.
- Joannes**, Cesaraugustanus Episcop. vix. sub Sisebuto et Similibane Regibus. *Udefors.*
- Joannes CALDERIMUS**, Bononiensis, JC. Joannis Andree filius adoptivus, vix. an. 1340.
- Joannes A CALVISIANO**, Ordinis Prædicat. Vide *Possedin.*
- Joannes E CAMBIO**, Ord. Præd. vix. an. 1295.
- Joannes CAMPIATA**, de Excidio Thessalonice.
- Joannes CAMIENSIS**, Carmelita, Theolog. vixit an. 1304.
- Joannes CAMISEMUS**, alius *CAMISENSIS*, et *CANSON*, Anglus, Carmelita, Theol. vix. circa an. 1341.
- Joannes CANALES**, Italus, Ordin. Min. vix. an. 1450.

Joannes, cogn. CANONICUS, Ord. Min. Joannis Scoti auditor, vix. an. 1320.

Joannes, Canonicus, Regularis, Anglus, vixit an. 1250.

Joannes CANTIANUS, Anglus, Ordin. Minor. vixit ann. 1248.

Joannes CASTRANUS, Ord. Min. ob. 3. Octob. ann. 1456. *edit.*

Joannes CAPREOLUS, Ord. Prædic. Theol. vixit ann. 1415. *edit.*

Joannes E CARCASSONA, Narbonens. August. Theol. vix. an. 1350.

Joannes DE CARDALIACO, Archiep. Tolosanus, scripsit sermones et orationes MS. ob. an. 1390.

Joannes CARMESONUS, scriptor Vitæ B. Thomasi Patr. GP. vix. ann. 1360. *Vide Acta SS. tom. 2. Jan. pag. 995.*

Joannes, Cartusiensis ex Monasterio Portarum, vix. an. 1150. *Edit. a P. Chiffletio, et tom. 24. Bibl. Patr. pag. 1505.*

Joannes DE CASANOVA, Aragonius, Episcopus Elensis, Ordin. Præd. S. R. E. Cardinal. ob. an. 1436.

Joannes, Abbas Casinensis, an. 915. *Vid. Petr. Diac. et J. B. Marum.*

Joannes CASSIANUS, Monachus, ob. 23. Jul. circ. an. 418. *Edit. a Casco, et tom. 7. Bibl. Patr.*

Joannes, Castellensis in Diocesi Eystetensi Mon. vix. circa an. 1390.

Joannes CANTONES, Anglus, Ord. Min.

Joannes DE CECCANO, Auctor Chronici Fossæ novæ, vix. an. 1217. *Edit. tom. 1. Ughelli.*

Joannes CHARLEBUS, a patria GERSONUS cognominatus, Doctor et Cancellarius Parisiensis, ob. ann. 1429. 12. Jul.

Joannes CHELMESTONUS, Anglus, Carmel. Theolog. vix. an. 1290.

Joannes CHILLINGWORTHUS, Angl. Medic. et Mathematic. vix. an. 1360.

Joannes CHILMARCUS, Angl. Math. vix. an. 1390.

Joannes E CHINETO, Gallus, Carmelita, Theol. vix. an. 1340.

Joannes CHRISTOPHORI, Moguntinus, Ordin. Prædic. Theol. vix. an. 1260.

Joannes CHRISTOPHORI OLLARIUS, In Isagoge ad Numophylacium Bractearum.

Joannes, Cimeliarcha Ecclesiæ Neapolit. vix. an. 1362. *tom. 9. Bollandi pag. 34. et apud Chifflet. in S. Paulino.*

Joannes CLIBSTON, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. ann. 1378.

Joannes CLYN, Hibernus, Ordin. Min. Histor. vixit an. 1349.

Joannes COLLUS, Carmelita, vix. an. 1440.

Joannes DE COLLEMEDIO, Archidia. Morinensis, vix. an. 1140. *tom. 2. Bol. pag. 794.*

Joannes COLTON, Anglus, vixit an. 1410. Male ex Fabricio; nam defunctus erat an. 1404.

Joannes DE COLUSA, Ord. Præd. Messanensis Archiepisc. scripsit *Mare Historiarum*, vix. an. 1255.

Joannes E CONDETO, Hannoniensis, Carmelit. Theolog. vix. an. 1380.

Joannes CONSTABILIS, Anglus, Poeta, etc.

Joannes, CORNBESSIS dictus, et *Magister Joannes. Petr. Diac. c. 38.*

Joannes CRESEIUS, Angl. Carmelita, ob. an. 1450.

Joannes CRESIMANUS, Medicus et Poeta, in Episto-

licis Questionibus, ob. 29. Apr. an. 1529. *Vide Lambecii Bibl. Cæsar. tom. 1. pag. 52.*

Joannes DE DACO, de Philosophia, etc. *Vide Sander. pag. 193. 201.*

Joannes DANCK, de Saxonia, Philosophus, vixit an. 1330.

Joannes DANIEL SCHEFFLINUS, in Alsatia illustrata, Dissertat. de Bracteis, etc.

Joannes DASTINUS, Anglus, Philosophus.

Joannes DATUS, Imolensis Episcopus, Augustin. Theolog. ob. an. 1360. [1460.]

Joannes DEPTUS, Vicontiensis, Ord. Præm. Canonic. vix. an. 1384.

Joannes DEDECIUS, Anglus, Philosophus.

Joannes DEBARS, Angl. Theol. vix. an. 1360.

Joannes DEMUSSIS, in Chronico Placentino, *tom. 16. Script. Ital. Murat.*

Joannes DE DEO, Hispan. Decretista, vix. Bononiæ an. 1347. *Vide Sander. pag. 177. et Penitentiale Theodori edit. a Petito pag. 377. Trith. etc.*

Joannes DERCLINGTONUS, Anglus Ord. Præd. Theol. Archiep. Dublinensis, ob. an. 1284.

Joannes DESTIGIUS, Anglus, de Vocabulis Bibliorum.

Joannes DIACONUS, Casinensis, scriptor Vitæ S. Gregorii M. vix. an. 874. *tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 398. tom. 7. Bol. pag. 139.*

Joannes, Diacon. et Monach. Casinensis, Poeta, vix. an. 1170.

Joannes, Diaconus Neapolitanus, Auctor Chronici Episcoporum Neapolit. vix. circa an. 890. *Vide tom. 7. Bollandi pag. 22. tom. 8. pag. 32. et Murat. tom. 1. part. 2. Script. Ital.*

Joannes DIACONUS, Veronensis Canonic. Hist. scripsit a Julio Cæsare ad Henricum VII Imp.

Joannes DE DICTAMINIBUS, Canonista, *Sanderum, pag. 177.*

Joannes DIEPBURG, dictus *de Francfordia*, vixit an. 1430.

Joannes DIVINUS, de Doctrina cordis. *Vide Sander. pag. 359.*

Joannes DOMINICI, Florentinus, Ordin. Præd. Card. ob. an. 1420. *Vide Trith.*

Joannes DOMINICI ATTISUS, in Opusculis.

Joannes DONDUS, seu HOROLOGIUS, Patavinus, Medicus et Mathematic. ob. an. 1380.

Joannes DUBROCCUS, JC. Angl.

Joannes DRITONUS, seu DE ARDA-VILLA, Angl. Philosoph. vix. an. 1260.

Joannes DUMBLETONUS, Anglus, Theol. vix. an. 1320.

Joannes DUNN, a villula *Dunstanc* in Northumbria, ubi natus est, sic dictus, cognomine Scotus, Ord. Min. Doctor Subtilis, ob. 8. Nov. an. 1308.

Joannes DE DUREN, Ordin. Min. vix. circa an. 1412.

Joannes EBRACENSIS, Carmelita, Theol.

Joannes EDETS, Guallensis, Ord. Min. Theolog. ob. an. 1406.

Joannes EITONUS, Anglus, de Usura MS.

Joannes ELIGERUS DE GONDERSHEVEN, Teuton. Philosoph. circa an. 1350.

Joannes ELIUS, vel HELIUS, Angl. Carmel. Theol. ob. an. 1379.

Joannes EREMITA, scriptor Vitæ S. Bernardi, *editæ a P. Chiffletio an. 1660.* vix. circa an. 1180.

Joannes DE ERFORDIA, Thuringus, Ord. Minor. vix. circa an. 1350. *Trith. Sander. pag. 204.*

Joannes ERNESTI, Teuton. Theol. vix. an. 1440.

- Joannes** DE ESCALO, Ord. Min. Generalis Minister, vix. an. 1270.
- Joannes** ESTWODES, Anglus, Mathematicus, vixit an. 1360.
- Joannes** EVERSIDENS, Anglus, Burmensis Monachus, Theol. et Histor. ob. circ. an. 1336.
- Joannes** FABER, JC. Inculismensis diocesis, vixit an. 1340.
- Joannes** FABRI, Abbas, S. Vedasti, deinde Episcopus Carnolensis, ob. an. 1390.
- Joannes** DE FABRIANO, Theol. et Philosophus, Bononiensis, ob. an. 1378.
- Joannes** FLEMINGHAMUS, Anglus, Philosophus.
- Joannes** FELTONUS, Angl. Theolog. vix. an. 1440.
- Joannes** FERRARIENSIS, Ord. Min. scripsit *Annales Epienses* ab an. 1409. ad 1454. *tom. 20. Script. Ital. Myth.*
- Joannes**, Abbas Fiscarensis, ob. an. 1078. *tom. 1. Analect. Mabilonii pag. 221.*
- Joannes** FLETUS, Westminsteriensis Monachus, Historicus.
- Joannes** FOLSHAMES, Angl. Ord. Carmel. Theolog. ob. 18. April. an. 1348.
- Joannes** FORDOS, vel DE FORDEN, Angl. Abbas Fordensis, [qui Joanni Anglorum ab an. 1199. ad 1216. regi a confessionibus fuit. Alius vero est *Joannes Fordun*, Scotus, auctor *Scotichronici* usque ad an. 1066.] vix. an. 1360. *Vide Seldenum ad Scriptores Anglie. pag. 19. et Fabricii Bibl.*
- Joannes** FORTESCUE, Capitalis Justitarius et Cancellarius Angl. vix. an. 1460. sub Henrico VI. *Edit. an. 1599. et 1616.*
- Joannes** FRANCOGIA, de Abbatisvilla, ex Archiep. Bisuntino Cardinal. ob. circ. an. 1240.
- Joannes** DE FRARINO, de Eucharistia et aliis Christiana religionis Mysteriis, in *P. Et. Sangerman. C. 330.*
- Joannes** FRASQUETI, Monachus S. German. Autis. scripsit *Chronicon*, MS.
- Joannes** FRIBURGENSIS, Ord. Prædic. Episcopus Ossunensis, Bossinensis, emendante Fabricio, in *Hungaria*, ob. eodem teste, an. 1252. an. 1314. *Edit. Vide Lambec. lib. 2. Bibl. Cesar. pag. 814. 873.*
- Joannes** FRUITORIS, Parisiensis, Theologus, Ord. Præd. vix. an. 1290. Fabricio circ. an. 1379.
- Joannes** FRUMENTARIUS, Monachus Glocestrensis, Theologus, vix. an. 1440.
- Joannes** FUST, Teutonicus, Carmelita, vix. circa an. 1370.
- Joannes** GASWER, Teutonicus, Carmelita, vixit an. 1440.
- Joannes** DE GARLANDIA, Angl. vix. an. 1040. *Ejus Synonyma edita an. 1495. Chymica an. 1560.*
- Joannes** GASCOINUS, Anglus, Theolog. vix. an. 1382.
- Joannes** GASTIDENS, Angl. Medic. vix. an. 1320.
- Joannes** GATTUER, cogn. TEUTONICUS, Carmelita, vix. an. 1440. Idem qui supra *Ganwer*.
- Joannes** DE GEDUXO, de Anima. *Vide Sander. part. 2. pag. 89.*
- Joannes** GEORGIVS ECCARDUS, in *Leg. Salic. in Comment. de Rebus Franc. Orient. Edit. Wirceburg. ann. 1729. etc.*
- Joannes** GEORGIVS KENSLERUS, in *Antiquit. Septentr. et Celticis*, an. 1720.
- Joannes** GERBRANDUS A LEYDIS, Carmel. *Chronicon Hollandiæ* perduxit ad an. 1417. *Edit. a Severtio an. 1620.*
- Joannes** GERSEN, Abbas Vercellensis, auctor libri *de Imitatione Christi*.
- Joannes** GERSON, Remensis diocesis, Doctor Parisiensis, ob. an. 1429. *Ejus opera seorsim edita.*
- Joannes** GLEEL, Teutonicus, Carmelita, vixit circ. an. 1390.
- Joannes** DE GUNDEN, Germanus, Mathematicus, ob. an. 1442.
- Joannes** GOMI, junior, Ord. Prædic. *Sanderum*, pag. 191.
- Joannes** GODARDUS, Angl. Cisterc. Mathematicus, vix. an. 1250.
- Joannes** GODVICUS, Angl. Augustin. Theolog. obiit circa an. 1360.
- Joannes** GOLDESTONUS, Angl. Carmelita, Theologus, vix. an. 1320.
- Joannes** GOLEIX, Normannus, Carmelita, vix. circ. an. 1370.
- Joannes**, Abbas Gorziensis, *tom. 5. SS. Ord. Benedict.* Idem qui supra *Joannes Abbas S. Arnulphi Metensis*.
- Joannes** GOWERUS, Nobilis Angl. Historicus, etc. ob. an. 1402.
- Joannes** GRAMMATICUS, Angl. vix. an. 1270.
- Joannes** GRANDISONUS, Angl. alius Burgundus, Exoniensis Episcopus, vix. an. 1370.
- Joannes** GRAMNER, Carmelita, Theolog. vixit an. 1440. Idem qui supra *Joannes Granwer*.
- Joannes** GRAYUS, Angl. Norwicensis Episcopus, etc. ob. an. 1217.
- Joannes** GRITSCH, Basileensis, Ord. Min. Theolog. vix. an. 1430.
- Joannes**, cogn. GROSSUS, Carmelitarum Prior Generalis, vix. an. 1400. *edit.*
- Joannes** GUALENSIS, vel WALLEIS, Anglus, Ord. Min. multa scripsit, e quibus quedam edita, vixit an. 1260.
- Joannes** GUALLENSIS, junior, Anglus, Theolog. vixit an. 1346.
- Joannes** GRENTES, Cambrensis, Ord. M. N. Theol. ob. an. 1348.
- Joannes** GUDONUS, in *Dissertat. de Magistrat. Augustodun. fori.*
- Joannes** GULDENER, Germanus, Carmelita, Theologus, vix. an. 1340.
- Joannes**, Hagustaldensis, vel Hagustladensis Prior, *cujus Historia edita inter Anglie. ann. 1952.* vix. an. 1190.
- Joannes** DE HAIDA, Angl. Poeta, vix. an. 1280.
- Joannes** HAINTONUS, Angl. Carmelita, Theolog. obiit an. 1428.
- Joannes** HACTIVILLENSIS, in *Angha natus*, ad S. Albanum Monachus, auctor *Archithrenii*, vix. an. 1180. *Vide Pitseum.*
- Joannes** HEREFORDENSIS, Anglus.
- Joannes** HERINGUS, de Molendinis.
- Joannes** DE HESDINO, Ord. Hospital. S. Joan. Hierosol. vix. an. 1390.
- Joannes** DE HESE, Trajectensis Presbyter, *cujus exstat Hincarium Judicum*, an. 1389. *Edit. an. 1565.*
- Joannes** HICALLIUS, Anglus, Augustin. obiit an. 1381.
- Joannes** DE HIDA, Anglus, Wintoniensis, Monachus, vix. an. 1284.
- Joannes** HILDESEMENSIS, Carmel. vix. an. 1370.

- Joannes HILTONUS**, Anglus, Ordin. Minor. obiit ann. 1376.
- Joannes HINTONUS**, cogn. SOPHISTA, Anglus Philosophus.
- Joannes**, Hispanus, de Astrologia, edit.
- Joannes**, Hispanus, in Decretales, in Cod. Thuano 162.
- Joannes HOCSEMIUS**, Leodiensis Canonicus, de Gestis Pontificum Leodiensium, vix. an. 1348. *Edit. tom. 2. Histor. Leodiens. pag. 273.*
- Joannes HOFMANNUS**, Misnensis Episcopus, vixit an. 1418.
- Joannes HOLIBROCUS**, seu DE SACRO FONTE, Anglus, Mathematicus, vix. circ. an. 1450.
- Joannes HORINGERUS**, Anglus, vix. an. 1310.
- Joannes**, Horitensis Archidiaconus, circ. an. 1170.
- Joannes HORNEBIUS**, Anglus, Carmelita, vixit an. 1374.
- Joannes HUYDENUS**, Londinensis, Theolog. vixit an. 1275.
- Joannes DE JANUA**, Ord. Præd. *Catholicon*, seu Lexicon absolvit an. 1286. *Vide Præfat. Canjii num. 47.*
- Joannes DE IMENHUSEN**, Germanus, Theolog. vixit an. 1300.
- Joannes DE IMOLA**, JC. ob. 18. Febr. an. 1435.
- Joannes DE INDAGINE**, Erphordiensis, Cartusianus, auctor Chronici, ob. an. 1475.
- Joannes JOLIAHAN**, Anglus, Carmelita, Theologus, vix. an. 1348.
- Joannes YORKUS**, Anglus, Carmelita, Theolog.
- Joannes IPERIUS**, Abbas S. Bertini, cujus est Chron. ejusdem monasterii ab an. 590. ad an. 1294. ob. ann. 1303. Fabricio an. 1387.
- Joannes**, Italus, Monach. Cluniac. scripsit Vitam S. Odonis Abbat. Cluniac. cujus fuit discipulus. *In Bibl. Cluniac. p. 14.*
- Joannes KENINGALUS**, Angl. Carmelita, ob. 28. April. an. 1451.
- Joannes DE KIRULLEC**, de Gestis Ludovici Hungariae regis, cui fuit a secretis, edit. *cum Tiwoczio*, pag. 92.
- Joannes KYLLINGWORTH**, ejus Canones tabularum. *Vide Sander. part. 2. pag. 37.*
- Joannes KININGHAMUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. 4. Id. Maii an. 1399.
- Joannes LANGENS**, Anglus, Cantuariensis Monachus, dehinc Episcop. Roffensis, Histor. ob. an. 1420.
- Joannes LANGHAMUS**, Angl. Augustin. Philosoph.
- Joannes KANGTONUS**, Anglus, Carmel. Histor. obiit an. 1434.
- Joannes LATHIBERICUS**, Angl. Ordin. Min. Theologus, vix. an. 1406.
- Joannes**, Landensis Monach. discipulus S. Petri Damiani, cujus Vitam scripsit. *Inter Opera Petri Damiani, et tom. 5. Bol. pag. 416.*
- Joannes LAUCIUS**, Doctor Sorbonicus, in variis Opusculis.
- Joannes LELANDUS**, cogn. SENIOR, Grammatic. Angl. ob. penult. April. an. 1428.
- Joannes LEMOVIENSIS**, alias LAUSHA, de Stylo Dictionario, etc. vix. sub Theobaldo Navarrae rege. *Vide Sander. pag. 204. 302.*
- Joannes Leo**, Romanus, Ord. Præd. de Gestis Concilii Basileensis, MS.
- Joannes LE VEVRE**, in Statutis Eccl. Viennensis.
- Joannes LIGDATUS**, Buriensis in Anglia Monachus, Theolog. multa scripsit, de quibus Pitseus, obiit an. 1440.
- Joannes LIGNANUS** vel DE LIGNIANO, JC. Bononiensis, vix. an. 1380. 1400. *Mantua. Vide Cod. 294. Bibl. Sangerman.*
- Joannes DE LIGNERIS**, Philosoph. vix. an. 1330.
- Joannes**, Lombardiensis Episcop. Basileensis, vixit circ. an. 1420.
- Joannes Londinensis**, Auctor Chronici Anglici.
- Joannes LOREIUS**, Anglus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1390.
- Joannes LONGIACUS**, Aquitanus, vixit sub Clemente VII. PP.
- Joannes LOSSENS**, Ord. Bened. scripsit Leodicensem Hist.
- Joannes LOUS**, Angl. Augustin. Theologus, obiit an. 1436.
- Joannes LUCIUS**, Angl. Theolog. vix. an. 1420.
- Joannes LUDOVICUS DE LA CERDA** vocabula Latino-Barbara excerptit, quæ Petro Cellensi nuncupavit, ex Adversar. Sacr. cap. 180. et 183.
- Joannes LUDOVICUS LAMBERTARIUS** vel LAMBERTAGIUS, Patavinus, JC. Auctor Statutor. Patavin. vix. an. 1382. *Mantua.*
- Joannes LUTTERELLUS**, Oxoniensis Academiæ Cancellarius, Theol. vix. an. 1340.
- Joannes**, Macrobius deflorator, de differentiis Græci Latineque sermonis, edit. *inter Grammaticos Putschii pag. 2770.*
- Joannes MAJOR**, Angl. Theolog.
- Joannes MALVERNÆUS**, Anglus, Histor. vix. an. 1342.
- Joannes DE MANDEVILLA**, Nobilis Angl. cujus habetur *Itinerarium*, etc. ob. Leodii 17. Nov. an. 1372.
- Joannes MANDWITHTUS**, Anglus, Mathematicus. vixit an. 1346.
- Joannes MARGANOVA**, Patavinus, Poeta, Medicus et Antiquarius, vix. an. 1445.
- Joannes MARCHINELLUS**, Carmelita, Leodicensis, Theolog. vix. an. 1410.
- Joannes DE MARCIA**. *Vide Sander. part. 2. p. 170.*
- Joannes MARFELDUS**, Anglus, Medicus, circa an. 1490.
- Joannes MARKELEIUS**, Angl. Ordin. Min. Theolog. ob. an. 1376.
- Joannes DE MARLIANO**, Medicus, vix. an. 1430.
- Joannes MARRO**, vel DE MARE, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. 18. Mart. an. 1407.
- Joannes MARSIANUS**, S. R. E. Cardinal. Episc. Tusculanus, ob. sub Paschali II. PP.
- Joannes DE MATISCONA**, JC. scripsit super 4. lib. Institut. *In Bibl. Victor.*
- Joannes MATHIAS FLORINUS**, in Opusculis.
- Joannes MAUBURNUS**, sive A BRUXELLA. *Vide Sander part. 2. pag. 56.*
- Joannes MAVENTIUS**, Scythia, et Presbyter Antiochenus, vix. an. 525. *Edit. cum S. Fulgentio et tom. 10. Bibl. Patr.*
- Joannes MEARUS**, Norwicensis Monach. Theolog.
- Joannes A MEGHILINA**. *Vide Sander. part. 2. p. 56.*
- Joannes DE MEDIOLANO**, scripsit Flores Medicinæ, in *Bibl. Victor.*
- Joannes**, MERCUS dictus, quia in Regno Merciorum natus, vix. an. 1150.
- Joannes MICHAEL HEINECCIUS**, de Veteribus Germanorum aliorumque Nationum Sigillis, *Francof. an. 1709.*

- Joannes MINUS**, seu DE MICRO-VALLIUM, Picenus, Ordin. Minor. Minister Generalis, deinde Cardinal. obiit an. 1312.
- Joannes MIREUS**, qui et LILLESULLUS, Anglus, Monachus, vix. an. 1403.
- Joannes MOLINETUS**, in Calendario.
- Joannes DE MOLINIS**, Gallus, Carmelita, vixit an. 1360.
- Joannes MONACHUS**, Diocesis Ambian. Episc. Meldensis, et Cardinal. Fundator Collegii sui nominis Parisiis, ob. 22. Aug. an. 1313.
- Joannes**, Monach. Casinensis, Medicus, Constantini Africani discipulus. ob. an. 1072. *Petr. Diacon. c. 35.*
- Joannes MONACHUS**, Ord. Celestinatorum, ac S. Petri Celestini discipulus.
- Joannes**, Monachus de S. monasterii, Scriptor Vitae Gaufridi ducis Normannie, et Gestorum Consulum Andegavensium, vix. sub LUD. VI. RE.
- Joannes DE MONTE CASALE**, S. AUGUSTINI, Ord. Minor. Theol. vix. circ. an. 1300.
- Joannes DE MONTESONO**, Ord. Praed. sub Urbano VI.
- Joannes MORLANDINUS** [rectius, teste Fabricio, de Molinis, vel de Molendinis], Lemovicensis, Ord. Praed. Cardin. ob. an. 1358.
- Joannes MOVES**, Londinensis Episcopus.
- Joannes MULTONUS**, Anglus, Carmelita, obiit an. 1400.
- Joannes DE MURIS**, Pilsco de MURIS, Anglus, de Musica. *Cod. Reg. 384.*
- Joannes A NAOSE**, de Familiis Patavinis, laudatur a Felice Osio.
- Joannes NIOER**, Ordin. Praed. Teutonice. vixit ann. 1430. Scripsit Tractatum de *Timorata Conscientia*. Vide *Timoratus* in Gloss.
- Joannes NOBERT**, Gallus, Carmelita, vixit circa an. 1435.
- Joannes NONANTILLIENSIS**, scripsit Vitam S. Fortunati Episcopi Eugubini, tom. 1. *Ughelli pag. 707.*
- Joannes NOVIOMENSIS**, ejus Summa, in *Bibl. Collegii Claromontani Paris.*
- Joannes NUSCENSIS**, Montis Virgin. Monac. scriptor Vitae S. Guillelmi, vix. circ. an. 1200.
- Joannes Oczko**, Bohem. Archiep. Pragensis et Cardin. ob. an. 1381.
- Joannes OLVEUS** sive OLSEY, Angl. Ord. Cartusiens. vix. an. 1350.
- Joannes OYINHELLES**, Angl. Carmelita, Theolog. ob. an. 1438.
- Joannes OXFORDIUS**, vel DE OXONIO, Norwicensis Episcop. ob. an. 1200.
- Joannes OXRACUS**, Anglus, Philosophus.
- Joannes Canonie**. de Novo Burgo, Angl. Histor. vix. an. 1257.
- Joannes DE PALENCIA**, in Ordinario Fratrum Praedicatorum.
- Joannes PALMERUS**, Angl. JC. vix. an. 1433.
- Joannes DE PALOMA**, Barcinocensis Archidiacon. vixit an. 1420. Idem qui mox *Polemarius*.
- Joannes DE PARISIS**, cogn. PUNGENS-ASINUM, Ordin. Praed. vix. an. 1303. tom. 2. *Monarchie Goldasti*. Vide *Trith. et Hist. Academie Paris. tom. 4. pag. 967.*
- Joannes PARISIS**, dictus QVI-DORR, de Potestate Regia et Papali, et de Christo et Anti-Christo. In *Bibl. Sangerman. Codd. 294. 602. Vide Fabricii Bibl.*
- Joannes DE PARMA**, Bononiensis, Ordin. Minor. Minister General. vix. an. 1260.
- Joannes PASCHALLUS**, Angl. Carmelita, Theol. obiit an. 1361.
- Joannes PECCAMUS**, Anglus, Ordin. Minor. Theolog. multa scripsit, de quibus *Pitsecus, et alii*, obiit an. 1292.
- Joannes DE PERSICO**, Cremonens. Augustinian. Theologus.
- Joannes PERUSINUS**, Auctor *Description. Terrae Sanctae*, MS.
- Joannes PHILOTECHINUS**, de Triangulis, etc. Vide *Sander. pag. 200. infra Jordanus*.
- Joannes PICUS**, Histor. Angl. vix. an. 1115.
- Joannes PLAETH**, Teutonic. Professor Hildebergensis, vix. an. 1430.
- Joannes DE PLANO CARPINI**, Ord. Min. S. Francisci discipulus, vix. an. 1246.
- Joannes POLEMARIUS**, Barcinonensis Archidiacon. vix. an. 1133. *Edit. tom. 4. Canisii tom. 12. Concil. pag. 1364.*
- Joannes POLESTERUS**, Angl. Carmelita, Theolog. ob. an. 1341.
- Joannes DE POLIACO**, Doctor Paris. scripsit Quodlibeta, vix. an. 1321. in *Bibl. Victor. Vide Marten. t. 1. Anecd. col. 1368.*
- Joannes POLUS**, Angl. Scriptor Vitae S. Walburgae, ob. an. 1410. *Vide Acta SS. tom. 3. Febr. pag. 523.*
- Joannes PREDICATOR**, Canonista. *Sander. p. 177.*
- Joannes**, Praemonstratens. Abbas secundus, vixit an. 1260.
- Joannes**, Pragensis Archiepisc. S. R. E. Cardinal. cujus existat Oratio post Mortem Caroli IV. Imp. habita, *Relata a Frehero*.
- Joannes PRICHESIUS**, Viconiensis, Ord. Praem. Abbas, Theol. vix. an. 1320.
- Joannes**, Prior S. Joannis de Vineis, de Claustro Anima. in *Cod. Reg. 1830.*
- Joannes RAGUSINUS**, Dalmata, Ord. Praed. Cardin. vix. an. 1433. *Edit. a Canisio tom. 3. et tom. 12. Concil. pag. 1013.*
- Joannes RAIMUNDI**, Convenensis, Episcop. Tolosan. Cardinal. ob. an. 1349.
- Joannes RAVENNAS**, scripsit de Familia Carrariensi, vix. an. 1420.
- Joannes DE RUENO**, Gallus, Carmelita, vixit circa an. 1330.
- Joannes REPINGALUS**, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1350.
- Joannes RHODIUS**, Medicus, Danus, in Dissertat. de Aeria.
- Joannes RIDEVALLES**, Anglus, Augustin. Theologus, vix. an. 1330.
- Joannes ROBINS**, Anglus, Mathematicus.
- Joannes ROCHEFORDUS**, Nobilis Anglus, Historicus, vix. an. 1406.
- Joannes ROBE**, Abbas S. Matthiae Trevirensis, obiit an. 1439.
- Joannes RODINGTONUS**, Angl. Ord. Min. Theol. obiit an. 1348. *Vide Sander. pag. 168.*
- Joannes RUFUS**, vulgo READ, Angl. Ordin. Praed. Historicus, vix. an. 1284.
- Joannes DE RUPELLA**, Ord. Min. Theolog. vixit an. 1250. *Trith. Sander. etc.*
- Joannes DE RUPESSISSA**, Ordin. Minor. Theologus, vix. an. 1340. at. 1240.

- Joannes** RUYSBROKIIUS, Canonic. Regular. ob. 2. Decembr. an. 1390.
- Joannes** DE SACROBOSCO, Angl. HOLIWOOD, Mathematicus insignis. ob. an. 1256.
- Joannes** SALENTINUS, Siculus, Ord. August. Magist. Generalis, vix. an. 1430.
- Joannes** DE S. ALIENO, in Magistrum Sentent. in *Bibl. Sangerman. Col. 318.*
- Joannes** DE S. AMANDO, Grammatic. *Vide Sander. pag. 201.*
- Joannes** DE S. EDMUNDO, Angl. Carmelita, Theolog. vix. an. 1550.
- Joannes** DE S. FIDE, Angl. Carmel. Theolog. ob. 18. Septembr. an. 1359.
- Joannes** DE S. GEMINIANO, Ordin. Prædicat. vixit circ. an. 1300.
- Joannes** A S. GEORGIO, Bononiensis JC. vixit an. 1437.
- Joannes** DE SANCTO OMERO, Norfolcensis, vixit an. 1220.
- Joannes** A S. VICTORE, in Chronico, scripsit Memoriale Hist. a mundo condito ad an. 1322. in *Biblioth. Victor.*
- Joannes** SARACENUS. *Vide Sander. pag. 154.*
- Joannes** SARISBERIENSIS, Episcopus Carnotensis, ob. an. 1182. *Vide Pitseum.*
- Joannes** DE SAXONIA, Ord. Min. vix. an. 1310. *Trith. Sander. pag. 178. 199.*
- Joannes** SAXONIUS, Ordin. Servitarum, vixit ann. 1412. *Vide Vossium de Hist.*
- Joannes** SCHADUS, Ordin. Prædicat. Coloniensis [Culmenensis, ex emendatione Fabricii, inde Hildesheimensis, mox Wormatiensis ac denique Augustanus] Episcopus, vix. anno 1365.
- Joannes** SCHEFFERS, ad Chron. Upsatiense, de Re vehiculari, etc.
- Joannes** SCHODEROVEN, relictus *Schonhoven*, Carmelita Mechliniensis, vix. circ. an. 1390.
- Joannes** DE SCHONOVIA, Ord. Canon. Reg. in Viridivallo juxta Bruxellam, ob. an. 1413. [1431.]
- Joannes** SCHRIVELIUS, in Brevis regularum algebrae Descriptione.
- Joannes** SCOTUS, cogn. ERIGENA, cujus scripta habentur, ob. an. 884. *Vide Pitseum et Hist. Academiæ Paris. t. 1. p. 611.*
- Joannes** SEGARDUS, Anglus, vix. an. 1420.
- Joannes** SEMER, Ordin. Minor. Idem qui mox *Somerius.*
- Joannes** SERLO, dictus MAGISTER SERLO, Abbas Fontanus in Anglia, Poeta, vix. an. 1160. *Vide Pitseum.*
- Joannes** SETONUS, Senior, Anglus, Philosophus.
- Joannes** SEVERLEUS, Angl. JC.
- Joannes** SHARPEUS, Angl. Philosophus et Theologus, ob. an. 1390.
- Joannes**, Episcop. Signiensis. *Vghell. tom. 1. pag. 964.*
- Joannes** SIMONETA, scripsit Gesta Franc. Sfortiaducis Mediol. ab an. 1421. ad 1466. *tom. 21. Script. Ital. Murat.*
- Joannes** SINTHEMIUS, Doctrinalis Alexandri de Villa Dei Commentator.
- Joannes**, Sithivensis Monachus, de Vita S. Erkembodonis, *tom. 10. Hollandi pag. 93.*
- Joannes** SKENEUS, de Verborum Significatione.
- Joannes** SOMERIUS, vel SUMMER, Angl. Ordin. Min. Mathematic. vix. an. 1390. al. 1300.
- Joannes** SOMMERTONUS, Anglus, Ordin. Prædicat. Theologus.
- Joannes** SORETHUS, Carmelitarum Magister Generalis, in Regul. Carmelit. *Edit.*
- Joannes** STABULANUS, Monachus S. Laurentii Leodic. scripsit Chron. Leodic. ad an. 1449. quo obiit.
- Joannes** STAFFORTUS, Angl. Ord. Min. Historic. vix. an. 1380.
- Joannes** STIERHOOKUS, de Jure Sueonum.
- Joannes** STROCCUS, Anglus, Ordin. Prædic. vixit an. 1374.
- Joannes** STOVUS, Angl. Ord. Bened. vix. an. 1440.
- Joannes** STRATFORDUS, Cantuariensis Archiepiscop. ob. an. 1348. *Mulla illius exstant.*
- Joannes** STRINGARIUS, Augustin. Theologus, vixit an. 1430.
- Joannes** STUCCHUS, Norwicensis Monachus, Theologus.
- Joannes**, S. R. E. Subdiac. vertit de Græco in Lat. librum unum de Vita Patrum, *edit. u. Rosweido.*
- Joannes** SCLIMONENSIS, Augustin. Theologus.
- Joannes** SWAFFAMUS, Angl. Carmelita, Theologus, Benchorensis Episcop. vix. an. 1394.
- Joannes** TALESPHALUS, Angl. Carmelita, Theol. ob. circ. an. 1420.
- Joannes** TALANGERNUS, Wigorniensis Monach. Theolog. vix. an. 1448.
- Joannes** DE TAMBAGO, Argentinensis, Ord. Prædic. an. 1386. al. 1320. *Vide Trith. Sander. pag. 172. 247.*
- Joannes** TARTAIUS, Anglus, Philosophus.
- Joannes** DE TENEREMUNDA, Cartusiensis, vix. circ. an. 1439.
- Joannes** TETONICES, Glossator Decreti Gratiani, vix. circ. an. 1270.
- Joannes** TEYMBURIENSIS, Anglus, Philosophus, vixit an. 1350.
- Joannes** THANANTENSIS, Anglus, Cantuariensis Monachus, ob. an. 1330.
- Joannes** THAULERUS, Germanus, Ordin. Prædic. vix. an. 1370.
- Joannes** THORESBIUS, Anglus, Theologus, Oxoniensis, ob. an. 1374.
- Joannes** THORPE, Anglus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1440.
- Joannes** THURBINUS, Monach. Casinensis, vix. an. 1120. *Petr. Diac. c. 46.*
- Joannes** TILLESBERGENSIS, Anglus, Presbyter, vixit an. 1190.
- Joannes** TRIVUS, Angl. Carmelita, Theologus, vix. an. 1430.
- Joannes** TIMMOUTHENSIS, vel TINNEMUTHENSIS, Anglus, ad S. Albanum Monach. Theolog. vix. an. 1366. scripsit Vitam S. Paterni, Venetensis Episcopi, *edit. a Bollando.*
- Joannes** TISSINGTONUS, Angl. Ord. Min. Theologus, ob. an. 1395.
- Joannes** TITLESIIADUS, Angl. Carmel. Theolog. obiit Romæ an. 1354.
- Joannes** TOMSONUS, Angl. Carmelita, Theolog. vix. an. 1380.
- Joannes** TORTELLIUS, Aretinus, vix. an. 1420.
- Joannes** TREVISA, Angl. Presbyter, vix. an. 1399.
- Joannes** TRICLOS, Anglus, Histor. vel TROKELowe, auctor Annalium Edwardi II. *Edit. ab Hearnio an. 1729. vix. initio sæc. XIV.*

- Joannes** TUNGRICUS, Viconiensis, Ordin. Præmonst. Abbas, Theol. vix. an. 1301.
- Joannes** DE TURCREMATA, Hispanus, Ordin. Præd. ob. an. 1468.
- Joannes** VALEIS, alias Galensis. Idem qui supra *Joannes Gualensis*.
- Joannes** VATEUS, Anglus, Mathematicus.
- Joannes** DE VERIS, Monachus, scripsit *Chrononourum*, seu Chron. ad an. 1463. Vide *Sander* p. 221.
- Joannes** VERROCIUS, Florentinus, Ordin. Min. Philosoph. ob. an. 1413. *Julianus*, non *Joannes* appellandus, teste *Fabricio*.
- Joannes** VIGNOLIUS, in Inscriptionibus vet.
- Joannes** DE VILLARIO, Ordin. Cisterciensis, *Sander* pag. 181.
- Joannes** DE VINETA, seu VINETUS, Armoricus, Carmelita, vix. circ. an. 1348. Miræo an. 1238. Auctor Chronici sui Ordinis. Vide *Fabricii Bibl.*
- Joannes** VITALIS A FURNO, Ordin. Min. Cardinalis, an. 1386. [1312.] In *Cod. Thuano* 164. Edit. Vide *Fabricii Bibl.*
- Joannes** VITODURANUS, Ordin. Min. Historiam scripsit ab an. 1215. ad an. 1348. Edit. in *Theis. Histor. Helvet.*
- Joannes** ULTRICURIA, Angl. Theol. ob. an. 1392.
- Joannes** UPTONUS, Carmelita, ob. an. 1442
- Joannes** WALDEBIUS, Angl. Augustin. Theolog. ob. an. 1393.
- Joannes** WALESIS, idem qui supra *Joannes Gualensis* vel *Walteis*. Vide *Communilogium* in Gloss.
- Joannes** WALLINGFORDUS, Angl. Histor.
- Joannes** WALSHINGHAMUS, Angl. Carmel. Theol. obiit an. 1310.
- Joannes** WALTERUS, Anglus, Mathemat. obiit circa an. 1412.
- Joannes** WANILETUS, Angl. Carmelita, Theologus, vix. an. 1418.
- Joannes** WELLS, Ramesiensis in Anglia Monach. Theolog. vix. an. 1382.
- Joannes** DE WERDENA, Germanus, Ordin. Min. vixit an. 1330.
- Joannes** WHETAMSTEDUS, ad S. Albanum in Anglia Monachus, Theologus, multa scripsit *de quibus Pitseus*, vix. an. 1440. *Bostok* primum a villa, ubi in lucem editus est, cognominatus, scriptor Chronici Anglicani, editi ab *Hearnio* an. 1732. ob. an. 1464.
- Joannes** WIGGAMUS, Anglus, Theologus.
- Joannes** WICHINGHAMUS, Angl. Ordin. Minor. vixit an. 1362.
- Joannes** WILTONUS, Senior, Angl. Augustin. Theolog. et Philosophus, ob. an. 1310.
- Joannes** WILTONUS, junior, Anglus, Westmonasteriensis Monach. Theol. vix. an. 1360.
- Joannes** WINCHELSEUS, Angl. Ord. Min. Theolog. et Philosophus, ob. an. 1326.
- Joannes** WRATINGUS, Angl. Walthamensis Canonic. Theologus.
- Joannes** WROTHAMUS vel WROTARIUS, Angl. Carmel. Theologus, ob. an. 1407.
- Joannes** DE YMENHUSEN, Teutonicus, circ. an. 1360.
- Joannicus**, in Artem Galeni, in *Bibl. Victor.*
- Joanninus** DE MANTUA, Ordin. Præd. vixit ann. 1300. Vide *Hist. Albertini Mussati* pag. 70.
- Jocellinus** BRACLANDUS, Anglus, vix. an. 1214.
- Jocellinus**, Monachus de Furnesio, de Vita S. Patricii, vix. circ. an. 1130. tom. 7. *Bolland.* pag. 540.
- Jodocus** WILLIAMUS, de Arte magica.
- Johel**, Monach. S. Petri ad Culturam apud Cenomanos, de Miraculis S. Nicolai, ad Natalem Abbatem S. Nicolai Andegav. In *Biblioth. Sangermanens. Cod.* 470. 636.
- Jonas**, Episcopus Aurelianensis, ob. an. 811. aut seq. tom. 1. *Spicileg.* pag. 1. tom. 5. *SS. Ord. Bened.* pag. 233. tom. 14. *Bibl. Patr.*
- Jonas**, Italus, Monach. Bobiensis, vixit ann. 665. tom. 2. *SS. Ord. Bened.* pag. 116. 123. 160. 439. tom. 7. *Bol.* pag. 43. tom. 8. pag. 786.
- Jonas**, Monach. Fontanellensis, Scriptor Vitæ S. Vulfranni, vix. sæculo VIII. tom. 3. *SS. Ord. Bened.* pag. 355.
- Jonas**, Caroli C. Imp. Notarius. Vide tom. 4. *Spicil.* p. 496.
- Jonas**, Scriptor Vitæ S. Hucherti, Episcopi Leodiensis.
- Jordanus**, Augustinian. vix. an. 1410.
- Jordanus** BRICH, Judex major Provincia. an. 1433. tom. 3. *Miscel. Baluz.* pag. 303.
- Jordanus** MAGISTER, vix. an. 1320. Ejus Chronicon edit. a *Scharfio*. Vide *Vossium* pag. 788.
- Jordanus** MEMORARIUS, Mathematic. vix. an. 1235. Edit. *Paris.* an. 1496. etc.
- Jordaus** PHILOTECHUS, qui Cangio minus recte *Joannes* dictus, idem forte cum præcedenti *Nemorario*, de Triangulis, etc. Vide *Sand.* pag. 200.
- Jordanus** QUEDELINBURGICUS, Saxo, August. an. 1441. al. 1389. Trechtius circa an. 1325. ex Chron. Magdeburg. scripsit *Vitas Patrum* sui Ord. *Romæ* edit. an. 1587. Vide *Sander* 2. part. pag. 56. 82. et *Miræum*.
- Jordanus** REFFUS, Calaber, de Cura equorum ad Fridericum Imp. MS. exstat etiam *Gallice*.
- Jordanus** SAXO, vel DE SAXONIA, Ord. Præd. Theol. Parisiensis, ob. Magister. Gener. sui Ord. an. 1237. Edit. *Romæ* an. 1587. Vide *Fab. Bibl.*
- Jornandes** RAVENNENSIS Episc. vix. sub Justiniano Imp. Edit. *seorsim.* et tom. 11. *Bibl. Patr.*
- Josephus** DE AGEIRRE, Cardinalis, in Concil. Hispanicis.
- Josephus** BARBARUS, Venetus, cujus exstant *Itineraria ad Tanaim*, et in *Persiam*, an. 1446. Edit. post *Persica Bizarri*.
- Josephus** GARAMPI, in *Disquisit. de Sigillis Garfagnano* et in *Dissert. ad Legendam B. Chiaræ* (Claræ) Ariminensis.
- Josephus** ISCANUS, seu EXCESTRENSIS, Anglus, Poeta, cujus exstat *Poema de Bello Trojano*, etc. vixit anno 1173. seu, ut vult *Pitseus*, an. 1210. Vide *Hist. Academiæ Paris.* tom. 2. pag. 751.
- Josephus** LAURENTIUS, Lucensis S. T. D. in *Amalthea*, Lugd. edit. an. 1664.
- Josephus** PAREZ, in *Dissert. Ecclesiasticis*.
- Josephus**, Sacerdos, ann. 846. tom. 12. *Spicileg.* pag. 600.
- Josselinus** DE CASSANIS, Decretista.
- Irenæus** (S.), Episcop. Lugdunens. obiit ann. 201. *Incertum Latinene an Græce scripserit*.
- Irnerius**, J. C. dictus LUCERNA JURIS, obiit circa ann. 1190. *Fichard*.
- Isaac** EX JUDEO, cujus *Librum fidei* edidit *Sirmond*, vix. ante an. 400. Edit. etiam tom. 20. *Bibl. Patrum*, Vide *Gennad*.
- Isaaci**, Episcopi Lingonensis, Canones, editi a *Sir-*

mondo. Labbeo, Baluzio, etc. Vide Cod. 658. Bibl. Sangerm.

Isaacus, Abbas de Stella, Ordin. Cisterc. vixit sub finem sæculi XII. tom. 4. *Spicileg. pag. 345. Vide Possevinum.*

Isidorus ASTURICENSIS, vix. ann. 675.
Isidorus (S.), Episcop. Cordubensis, vel Pacensis, ut alii volunt, Cæsariangustanus, quem vulgo *Seniorem* vocant, ut ab Hispalensi distinguatur.

Isidorus (S.), Episcop. Hispalensis, ob. 4. Aprilis, an. 636. *Ejus opera seorsim edita. Vide tom. 1. Spicileg. pag. 286.*

Isidorus MERCATOR, quem Possevinus eundem cum Hispalensi esse putat. *Vide Concil.*

Isidorus, Episcopus Pacensis, vixit an. 754. *Ejus Chronicon edit. a Sandovallo an. 1615.*

Iso MAGISTER, Monach. S. Galli, obiit ann. 871. *Vide Alamannica Goldasti tom. 1. pag. 230. et Prudentium Wetsii in Not. pag. 771.*

Juhellus, Archiep. Turonensis, an. 1233. Jehinc Remensis ad aq. 1250. quo obiit, tom. 2. *Spicileg. pag. 606. tom. 11. Concil. pag. 476.*

Julianus, seu JULIUS, Anglus, JC.

Julianus ANTECESSOR, vixit circa tempora Justiniani junioris.

Julianus, Capuanus Episcopus, Pelagianus, obiit sub Valentiniano. *Gennad.*

Julianus POMERIUS (S.), Episcop. Toletanus, ob. 8. Mart. an. 690.

Julianus, Toletanus Episcop. diversus a Juliano Pomerio, vix. circa an. 680. *Edit. tom. 1. Hist. Franc. pag. 821. tom. 12. Bibl. Patr. pag. 590. tom. 2. Bol. pag. 536.*

Julianus VERROCHIUS. Vide supra in Joannes.

Julius (S.) I. PP. obiit 12. Aprilis, ann. 352. *Vide Concilia.*

Julius ATERIANUS, Historicus, de quo *Trebellius Pollio.*

Julius CÆSARINUS, Romanus, Episcop. Grossetanus, Cardin. ob. an. 1444.

Julius CAPITOLINUS, *Edit. inter Scriptores Historiæ Augustæ*, vix. sub Constantino M.

Julius FIRMICUS MATERNUS, de Erroribus prophana-rum Religionum, vix. an. 340. *Edit. seorsim.*

Julius FLORUS, Auctor Chronici de Rebus Aquitani-cis a Carolo C. ad an. 1140. *Miræus.*

Julius POMERIUS, natione Maurus, Abbas Arelate, vix. an. 500. non diversus, Fabricio teste, a *Juliano Pomerio* supra.

Julius SEVERIANUS, *edit. inter Rhetores.*

Julius TITIANUS, pater Titiani qui junioris Maximini præceptor fuit. *Vide Vossium.*

Julius URGELITANUS. Vide infra S. Justus.

Junckerus, in Introductione ad Geographiam me-dii ævi.

Juncta BEVAGNAS, Ord. Min. vix. an. 1350. *Bolland. tom. 5. pag. 300.*

Junillus, Episcop. Africanus, vix. circa ann. 552. *In Bibl. Patr. tom. 10. pag. 339.*

Ivo, Episcop. Carnotensis, ob. 23. Decemb. an. 1115.

Justinianus (S.), Episcop. Valentinus in Hispania, vix. an. 540. *Vide Isidor. etc.*

Justinus Argentoratensis Episc. vix. an. 680.

Justinus LIPPENSIS, scripsit *Lippiflorium*, seu Poema de Rebus gestis Comitum Lippiensium, *edit. ab*

H. Meibomio an. 1620. vix. sub Simone Episc. Paderborn. an. 1274.

Justus, Cisterciensis Abbas, an. 1300. tom. 26. *Biblioth. Patr.*

Justus, Toletanus Episcop. vixit ann. 633. *Vide Hldefons.*

Justus (S.), Episcopus Urgelitanus, vixit ann. 540. tom. 9. *Bibl. Patr. p. 731. et tom. 3. Spicil. p. 1111.*

Juvenius, Hispanus, Presbyter et Poeta, vivebat anno 329.

K

Kambertus PRIMATICUS, Bononiensis, Ord. Prædic. Castellanus Episc. vix. an. 1314. Aliis, ut monet Fabricius, *Lambertus*, sive *Rambertus Primaditus.*

Keblus CORNIUS, Cornubiensis, vix. an. 390.

Kenethl. Regis Scotorum, Leges Ecclesiasticæ tom. 7. *Concil. Labbei pag. 1777. vix. an. 840.*

Kentigernus, Episcopus Glascoensis, vixit anno 566.

Kero, Monach. S. Galli, vix. sub Pipino Rege, *ejus Glossas in Regulam S. Benedicti edidit Goldastus in Alemannicis.*

Killanus, in Etymologico Teutonico.

L

Laborans, Cardin. tit. S. Mariæ, trans Tiberim an. 1182. *Vide Bibl. MS. Labbei pag. 51.*

Lactantius FIRMIANUS, Crispi Cæsaris Magister, vivebat adhuc ann. 328. *Edit. non semel. Vide Miscel. Baluz. tom. 2.*

Lambertus, Ardensis Ecclesiæ Presbyter, Scriptor Hist. Comitum Guinensium, vixit sub Philippo Aug. *Edit. a Duchesno in Histor. Guinensi, ex Cod. Thuano 240.*

Lambertus, Episcopus Atrebatensis, ann. 1093. tom. 5. *Spicil. pag. 543.*

Lambertus DE LEGIA, Poeta, vix. ann. 1080. *Vide Trithem.*

Lambertus PARVUS, Mon. S. Jacobi in urbe Leodic. scripsit Hist. Rerum Leodiens. ab an. 988. ad an. 1194. quo obiit, MS.

Lambertus, Schaffnaburgensis, Monach. Bened. vix. an. 1077. *Exstat inter Historic. Germ.*

Lambertus, Trevirensis Monach. de Invent. corpor. S. Matthiæ, vix. an. 1127. tom. 5. *Bol. pag. 448.*

Lambertus, Tuitiensis Monachus, de Vita S. Heriberti, Archiep. Coloniensis, vix. an. 1260. tom. 7. *Bol. pag. 467. Vide Vossium.*

Lambertus WATERLOS, Canon. S. Aulberti, scripsit Hist. Episc. Cameracens. ab Odone Episc. ad an. 1160. quo vixit, MS.

Landenulphus, Capuanus, Monach. Casinensis, vix. an. 1050. *Vide Petr. Diac.*

Landenulphus, Mon. Casinensis, vix. an. 1060. *Petr. Diac. c. 40.*

Landulfus CARACCIOLES, Amalphitanus Archiep. Theolog. ob. circa an. 1350.

Landulfus DE COLUMNA, qui et SAGAX, Canon. Carnotensis, Auctor Histor. Miscellæ et Chronici, quod Joanni PP. XXII. dicavit *Vide Fabricii Bibl. [Cangius*

- Landulphum Sagacem** Hist. Misc. auctorem sub Lothario I. vixisse scripserat.]
- Landulfus** de S. Paulo, Scriptor Chronici Ecclesie Mediolan. pene totus exscriptus ab *Ughello* a pag. 159. tom. 4. ab an. 1096. ad an. 1112.
- Lanfrancus**, Archiepisc. Cantuariensis, obiit 14. Maii an. 1089. *Ejus opera edidit Acherius.*
- Lanfrancus** DE MEDIOLANO, de Arte Chirurgica, vix. ann. 1300.
- Lanfrancus** PIGNOLUS, in Annal. Genuens. tom. 6. *Script. Ital. Murat.*
- Lantfridus**, Vintoniensis Monach. Scriptor Vitæ S. Swithuni Vintoniensis Episcopi, vix. an. 980.
- Lapus** DE CASTELLIONE, JC. sequentis discipulus. *Vide Possevin.*
- Lapus** FLORENTINUS, Abbas S. Miniatis, JC. vixit ann. 1347.
- Largius** DESIGNATIANS, Medicus, *edit. cum Marcello Empirico.*
- Latius** FRANGIPANUS, qui et MALABRANCA et URSINIUS, Romanus, Cardinalis, Episc. Ostiensis, Ord. Præd. ob. an. 1294.
- Latinus** PACATUS DREPANIUS, Auctor Panegyrici Theodosio M. sub quo vixit, dicti, *edit. inter Paneg.*
- Latronianus**, Hispanus, Poeta, ob. ann. 385. S. *Hieronym.*
- Laurentii** DE AQUILEIA, Practica Dictaminis laudatur, MS.
- Laurentius**, cogn. ANGLICUS, ob. an. 1260.
- Laurentius** BONINCONTIUS, Miniatis, scripsit Annales rer. Florent. et Hist. utriusque Siciliæ, *edit. a Murat. tom. 21. Script. Ital. et a Lamio in Delic. erudit.*
- Laurentius** BONONIENSIS, Italus, Ord. Serv. Theol. vix. an. 1390.
- Laurentius** BRANCOFORIUS, Placentinus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1420.
- Laurentius** BIZINIUS, Cancellarius Pragæ, scripsit Diarium Belli Hussitici, ab an. 1414. ad 1423. *Edit. tom. 6. Reliq. MSS. Ludewigii.*
- Laurentius**, Monachus Casinensis, vixit circa an. 950. *Vide Petrum Diaconum.*
- Laurentius**, Dunelmensis Abbas, vixit an. 1166. *In Cod. Thuano 428. Bolland. tom. 3. pag. 172. Vide Pitseum.*
- Laurentius** GIATHIUS, Florentinus, Scriptor Vitæ Hugonis Comitis Magdeburgensis, vix. an. 1430.
- Laurentius** HOLBECCUS, Ramesiensis Monach. vixit ann. 1410.
- Laurentius** JUSTINIANS, Patr. Venetiarum, obiit 8. Jan. an. 1455. *Ejus Opera seorsim edita.*
- Laurentius**, Leodiensis Monach. scripsit Histor. Episcoporum Virdunensium, a Theodorico 40. ad Adalberonem, tom. 12. *Spicil. pag. 274.*
- Laurentius**, cogn. MELLIFLUUS, Archiep. Mediolanensis, vix. ann. 707. *In Bibl. Patr. tom. 9. et tom. 2. Analector. Mabillonii pag. 18.*
- Laurentius** DE MONACIS, Venetus, Cancellar. Crentensis, vix. an. 1419. *Vide Mussatum Osii pag. 79.*
- Laurentius**, Decanus Pictavensis, vixit an. 1154. *Edit. a Bestio in Episc. Pictavens. pag. 103.*
- Laurentius** DE ROMA, ejus Dictamina, in *Bibl. Victor.*
- Laurentius** SOMERCATES, Anglus, vix. an. 1240.
- Laurentius** VAPUS, Cantuariensis Monach. Scriptor Vitæ S. Thomæ Cantuar.
- Laurentius** VALLA, civis Romanus, Canonicus Lateranensis, ob. Romæ aq. 1457.
- Laurentius** URALDINUS, Florent. Ordin. Præd. vixit ann. 1418.
- Laurentius** Veronensis, Petri Archiep. Pisani Diaconus, vix. an. 1104. *Ughell. tom. 3. pag. 897.*
- Laurentius**, Abb. Westmonasteriensis, an. 1160. tom. 2. *Spicil. pag. 455.*
- Lazarus** SCHONERUS, de Algebra.
- Leander** (S.), Archiepisc. Hispalensis, obiit 3. Id. Mart. an. 607. *Baron. an. 589. n. 12. tom. 12. Bibliot. Patr. pag. 999.*
- Lebwinus** (S.), Ripensis in Anglia Monach. obiit ann. 740.
- Lechbertus**, Anglus, Ord. Canon. Regul. Abbas, vix. an. 1210.
- Leidradus**, Archiepisc. Lugdunensis, vix. an. 800. *Ejus Epist. editæ cum Agobardo Baluzii, et tom. 11. Bibl. Patr.*
- Lentwardinus**, Anglus, Theologus.
- Leo** I. (S.) PP. cogn. MAGNUS, ob. 11. April. an. 461. *Seorsim edit.*
- Leo** II. (S.) PP. ob. 28. Jun. an. 684. *In Concil. etc.*
- Leo** III. ob. 16. Jun. an. 816. *In Concil. etc.*
- Leo** IV. (S.) PP. ob. 17. Jun. an. 855. *In Concil. tom. 10. Baron. etc.*
- Leo** VI. PP. obiit ann. 929. *Vide Concil. Ludov. Jacob. etc.*
- Leo** VII. PP. obiit ann. 939. *Vide Concilia Ludovic. Jacob. etc.*
- Leo** IX. (S.) PP. ob. 19. April. an. 1054. *Vide Conc. Trith. Lud. Jacob. etc.*
- Leo**, Episcopus Atnens. ob. an. 1072. *apud Ughell. tom. 6. pag. 651.*
- Leo**, Marsicanus, Mon. Casinensis, deir de Cardin. Ostiensis Episc. ob. 11. Kl. April. an. 1115. *Ejus exstat Chronic. Vide Petr. Diaconum et J. B. Marum.*
- Leo**, Archiepisc. Ravennensis, vix. an. 1000. *apud Ughell. tom. 2. pag. 353.*
- Leo**, Tuscius, vix. an. 1170.
- Leo** URBEVETANUS, in Chronic. Pontif. et Imper. *edit. a Lamio in Delic. erudit.*
- Leonardus**, in Speculo Lapidum.
- Leonardus** BERTEPAGLIA, Patavinus, Medicus, scripsit de Chirurgia, etc. vix. circa ann. 1400. *Vide Portenar. in Palatio pag. 261.*
- Leonardus** BRUSUS, Arelinus, ob. an. 1443. *Fdit.*
- Leonardus**, Giphonensis, seu ex Jovis Phano, Apulus, Ord. Minor. Card. ob. an. 1405. Idem Fabricio qui mox de Hubeis.
- Leonardus** JUSTINIANS, Venetus Patricius, vixit ann. 1430.
- Leonardus**, PISANUS, Mathematicus, vix. an. 1400.
- Leonardus** PISTORIENSIS, Ordin. Præd. Theolog. vix. an. 1280.
- Leonardus** DE RUBEIS, Italus, Ordin. Minor. Magister Generalis, ob. an. 1405. *Vide supra Leonardus Giphonensis.*
- Leonardus** STATIUS, Florentinus, Ord. Præd. Magister Generalis, ob. an. 1425.
- Leonardus** UTINENSIS, Ordin. Præd. vix. an. 1445.
- Leoninus** DE PORTA S. PETRI, Scriptor Historie Vicentinae, vix. an. 1354.
- Leontius**, Presbyter, Canonicus S. Victoris Paris. scripsit metro Historias veteris Testamenti. *In Bibl. D. Jolii Cantoris Paris. Eccl. et Victor.*

- Leonius** LEONARDUS, de Usura.
- Leontius**, Arelatensis Episcopus, vixit ann. 460. *tom. 5. Spicileg. pag. 578.*
- Leontius**, Nicopolitanus, vitiose, teste Fabricio, pro Neapolitanus, in Insula Cypro Episcopus, vixit ann. 610.
- Leovigildus**, Cordubensis Presbyter, vix. an. 716. duobus fere saeculis junior est ex Nic Antonio. *Vide Fabr. Bibl.*
- Leporius**, Presbyter, Britannus, vixit ante S. Augustin. *Edit. a Sirmundo, et tom. 7. Bibl. Patr. Vide Gennad.*
- Letalus**, Monachus, vix. an. 990. *tom. 2. Bolland. p. 762. tom. 1. SS. Ord. Bened. p. 598. tom. 5. p. 434. Cod. Reg. 541. 627.*
- Letbertus**, Canonicus Insulensis, deinde S. Rufi Abbas. *Sander. pag. 154. Vide Pitheum pag. 295.*
- Leti** Epistola.
- Leuckfeldus**, in Antiquit. Gandersh. etc.
- Leovoldus**, Northovius, cujus Chronic. Markanum desinit in an. 1358. *Edit. a Meibomio.*
- Liberatus**, Carthaginensis Diacon. vixit circa ann. 570. *Edit. in Concil. et nuper cum Notis J. Garnerii.*
- Libertus** (S.) PP. ob. 9. Sept. an. 367. *Vide Concil. Bibl. Patr. Lud. Jacob. etc.*
- Libertus**, Poeta, de Sedulio Acrostich. scripsit, *edit. cum Sedulio.*
- Licentius**, Hipponensis, cujus exstat cormen ad S. Augustin. *Edit. cum eod. Augustino, et a P. Pitheo, etc.*
- Licinianus**, Episcopus, Carthaginis Spartariae, vixit sub Mauricio August. *Isid. Vide tom. 2. Spicileg. pag. 368.*
- Licinius** RUFINUS, Auctor Collationis Legum Mosaic. *Edit. a Pitheo.*
- Linthbertus**, Hirsaugiensis Abbas, vix. an. 840.
- Lios** (f. Elke) Monachi, Libellus Sacerdotatus heroico, sed rudi carmine compositus, in *Bibl. Sangerman. Cod. 634.*
- Listardus**, Episcopus Suessienensis, de Vita S. Arnulphi, Episcopi. Suession. *edit. a Surio 15. August. ob. an. 1127.*
- Ludgerus**, Episcopus Mimigardensis, vixit ann. 781. *t. 4. SS. Ord. Bened. pag. 319.*
- Livinus**, Episcopus et Martyr, vix. ann. 633. *Inter Epist. Ibernicas Cserii. Vide tom. 2. SS. Ordin. Bened. pag. 404.*
- Livinus**, Callus, Ord. Min. vix. an. 1345.
- Loecentius**, in Antiquit. Sueo-Gothicis.
- Lollius** PAVENSIS, Historicus, vixit sub Maerino et Heliogabalo. *Vide Vossium.*
- Lombardus** SIMONIS, Pataviensis, Petrarchae discipulus, *edit. cum Petrarchae Operibus.*
- Lotsaldus**, Monachus, de Vita S. Odilonis. Abbat. Clun. *In Bibl. Clun. et apud Bolland. t. 1. pag. 65.*
- Lovatus**, Palavinus, Poeta, vix. sub Henrico VII. Imp. *Vide Vossium de Hist. Lat. pag. 794.*
- Lucas** ASSISIENSIS, Ordin. Minor. vix. an. 1440.
- Lucas** BOSDENUS, Anglus, Carmelita, Theolog. vixit ann. 1340.
- Lucas**, S. Cornelii Leod. Abbas. Ord. Praem. vixit circ. ann. 1140. *Edit. tom. 14. Bibl. Patr.*
- Lucas** MANNELLUS, Florentinus, Ordin. Praed. Theolog. vix. an. 1345.
- Lucas** MANZOLUS, Florentinus, Ord. Humiliatorum, Episcopus, Fesulanae, Cardin. ob. 4. Sept. an. 1411.
- Lucas** PATAVINUS, Ord. Min. ob. 1245.
- Lucas**, Tudensis Episcopus, ob. an. 1250. *Edit. inter Hist. Hispan. In Valdensib. Gretzeri, t. 25. Bibl. Patr. et tom. 9. Bolland. pag. 330.*
- Lucifer**, Episcopus, Calaritanus, ob. c. an. 370. *Edit. a Tilio an. 1568. et tom. 4. Bibl. Patr.*
- Lucius** I. (S.) PP. ob. 4. Maii an. 257. *Vide Concilia, etc.*
- Lucius** II. PP. obiit 25. Februar. ann. 1145. *Vide Concilia.*
- Lucius** III. PP. ob. 25. Novembr. ann. 1185. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Ludgerus** (S.), Episcopus, Monasteriensis, obiit 26. Mart. an. 809.
- Ludgerius**, Cellensis Abbas tertius, circa ann. 1220.
- Ludolphus**, Augustanus Episcopus, de Miraculis S. Udalrici, ob. an. 996.
- Ludolphus**, Bebenburgius, Bambergensis Episcopus, ann. 1240. *tom. 26. Bibl. Patr. pag. 88. Vide Lupolcus.*
- Ludolphus**, Presbyter, de Vita S. Severi, Episcopi, Ravenn. *Edit. tom. 3. Bolland. pag. 88. vix. an. 830.*
- Ludolphus** SAXO, Cartusianus, Script. Vila Christi, vix. circ. an. 1330.
- Ludolphus**, Suchensis Ecclesiae Parochus, scripsit libr. de Terra Sancta, etc. an. 1336.
- Ludovicus** ALAMANNUS, Episcopus, Macloviensis, de hinc Archiepiscopus Arelat. Cardin. obiit 6. Septembr. ann. 1450.
- Ludovicus** BARBO, Abbas S. Justinae de Padua, vix. ann. 1440.
- Ludovicus** DE CAERLEON, Guallensis, Mathematic. ob. an. 1369.
- Ludovicus** DE CASTELIONE ARETINO, Ordin. Min. vix. circ. an. 1320.
- Ludovicus** MARCHENTIS, Veronens. Poeta, vixit ann. 1330.
- Ludovicus** LE PELLETIER, in Epitome foundationis S. Nic. ad Andegav.
- Ludovicus** PONTANUS DE ROMA, JC. vulgo Romanus dictus, ob. an. 1439.
- Luthbertus**, Moguntinensis Archiepiscopus, vixit an. 863. *tom. 16. Bibl. Patr. pag. 764.*
- Luthprandus**, Ticinensis Diac. deinde Episcopus, Cremonensis, vivebat adhuc an. 870.
- Lullus** (S.), Angl. cujus exstant aliquot epistole, ob. an. 781.
- Lupoldus** DE BENENBURG, Bambergensis Episcopus, Canonista, ob. an. 1363. *Edit.*
- Lupus** DE OLIVETO, reclusus, teste Fabric. de Olyeto, vel Ulyeto, Hispanus, vix. an. 1420.
- Lupus** PHOTOSPATIA, de Reb. Neapolitanis usque ad an. 1102. *Edit. a Caracciolo.*
- Lupus** SERVATUS, Abbas Ferrariensis, vixit an. 866. *Edit. a Baluzio et aliis.*

M

Macer, qui de Virtutibus Herbarum scripsit, *edit. t. cum Comment. Guill. Gueroaldi.*

INDEX AUCTORUM.

- Machutus** CAMBRIVS, aliis MACLOVIVS dictus, Britannus, vix. an. 560.
- Macrobius**, Presbyter, Donatista, vixit circa ann. 420. *Gennad.*
- Macontus** ASTVANAX, Historicus, vixit sub Gallieno. *Vide Trebell. Pollion. in Macriano.*
- Magno**, cujus exstat Liber de Notis Juris Regi Carolo (Mag. forte) inscriptus, *inter Grammaticos Putschii.*
- Maguus**, Richobergensis, Noricus, Scriptor Chronici, vix. sub Henrico VI. *Aventin.*
- Maguus**, Archiepiscopus, Senonensis, de Baptismo. MS. vix. an. 810.
- Magu**, Agrimensor. *Edit. inter Grammaticos.*
- Malachias** HIBERNICUS, Ordin. Minor. vix. an. 1310.
- Malleolus** (FELIX), Doctor Bononiensis, de Exorcismis et adjurationibus, etc. ob. an. 1456.
- Malschani** Ars, in *Bibl. Sangerm. Cod.* 540.
- Manegaudus**, in Psalmos et Epistolas S. Pauli. *Henric. Gaudav. c.* 28.
- Manfredus** DE MONTE IMPERIALI, de Simplicibus, in *Cod. Reg.* 334.
- Manfredus**, Potentiae in Lucania Episcopus, ann. 1119. de Vita S. Gerardi Episcopi. Placentini, apud *Uphell. tom.* 7. *pag.* 178.
- Manfredus** TERDONENSIS, Ordinum Minor. vixit ann. 1360.
- Manni**, in Observationibus ad Sigilla antiqua, *Florent. an.* 1729.
- Maphæus** VEGIVS, Laudensis, S. Petri in Urbe Canon. ob. an. 1457. *tom.* 26. *Bibl. Patr.*
- Marbodius**, Cambrensis, si Pitseo credimus, Redonensis Episcopus, an. 1123. *tom.* 21. *Bibl. Patr. tom.* 13. *Spicileg. pag.* 395. *tom.* 3. *Bolland. pag.* 487. *tom.* 4. *pag.* 682. *tom.* 11. *pag.* 317. *Vide Hist. Academiæ Paris. tom.* 1. *pag.* 522. etc.
- Marcellinus** (S.) PP. ob. 26. April. an. 304. *Vide Concilia, etc.*
- Marcellinus** (S.), Anglus, Scriptor Vitæ SS. Swiberti, Willibrodi, etc. vixit ann. 761. *Surius et Bolland. 1. Mart.*
- Marcellinus** COMES, Chronic. perduxit ab an. 379. ad an. 535. *Edit. a Schonhovia, Sirmondo et aliis.*
- Marcellus** I. (S.) PP. obiit 16. Jan. ann. 309. *Vide Concilia.*
- Marcellus** EMPERICVS, vix. sub Theodosio M. *Edit. a Jano Cornario, qui Burdegalensem putat.*
- Marcellus**, Presbyter, Scriptor Vitæ S. Felicis, quam Leonii Nolano Episcopo dicavit, *tom.* 1. *Bolland. pag.* 946.
- Marcarius**, Anglus, Historiographus.
- Marchelmus**, Anglus, S. Marcellini frater, vixit ann. 772.
- Marchesinus** E REGIO LEMBI, Ord. Min. Auctor *Marmotrecti*, vix. circ. an. 1300.
- Marchisius** SCRIBA, in Annal. Genuens. *tom.* 6. *Script. Ital. Murat.*
- Marcullii** Formulæ, editæ a Bignonio, deinde a Stephano Baluzio, vixit circ. ann. 660. *Vide Labbeum tom.* 6. *Concilior. pag.* 530.
- Marcus** (S.) PP. obiit 7. Octob. ann. 336. *Vide Concilia.*
- Marcus**, S. Benedicti discipulus, de quo *vide Petrum Diac. et Martinenghi Poemata tom.* 2.
- Marcus** DE SCUMA RIPA, Italus, Ordin. Minor. vixit ann. 1419.
- Marcus** VENETUS, scripsit de *Regionibus Orientis*, an. 1272. *Edit. non semel.*
- Marcus**, Viterbiensis, Ordin. Minor. Cardinalis, ob. an. 1369.
- Marcus** ULMENSIS, Ord. Min. vix. an. 1400.
- Marcwardus**, Abbas Fuldensis, vixit ann. 1170. *apud Brower. l.* 3. *Antiq. Fuld. c.* 18.
- Marcwardus** DE WADSASSEN, Germ. Ordin. Cisterc. vix. an. 1353.
- Marianus** FLORENTINUS, Ord. Min. scripsit Chronicon sui Ordinis, vix. an. 1430.
- Marianus** SCOTTUS, obiit ann. 1086. *Ejus Chronicon edit. inter Histor. German. Sigeb. c.* 159.
- Marianus**, Toletanus Episcopus, vix. ann. 527. *Vide Ildefonsum. Male Marianus pro Montanus, ut monet Fabricius.*
- Martinus** I. PP. obiit 18. Januar. ann. 884. *Vide Lud. Jacob.*
- Martinus** II. PP. ob. an. 946. *Vide Lud. Jacob.*
- Martinus** SANCTUS, Venetus, scripsit *Secreta Fidelium Crucis. Edit. in Gest. Dei*, vix. an. 1324.
- Marius**, Aventicensis, seu Lausanensis Episcopus, vixit ann. 623. *Ejus Chronic. edit. tom.* 1. *Histor. Francor.*
- Marius** GEORGIUS, Venetus, Ordin. Servitarum, Philosophus et Theolog. an. 1381.
- Marius** MAXIMUS, Historicus. *Vide Vossium.*
- Marius** MERCATOR, vix. an. 430. *Edit. a Jo. Garnerio S. J. Cerberono, tom.* 2. *Concil. p.* 1512. *ult. edit. t.* 27. *Bibl. Patr.*
- Marius** PLOTIVS, Sacerdos, Romanus, Grammatic. *edit. inter Grammaticos Putschii.*
- Marius** VICTOR, seu VICTORINUS, vixit ann. 430. aut 440. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag.* 24. *et Cod. Reg.* 774.
- Marquardus** HENGORT, Monach. S. Blasii, in vet. *Disciplina Monastica, edit. Paris. an.* 1736.
- Marsilius** AB INGEN, Coloniensis Canonicus, Theol. Heidelberg. ob. 20. Aug. an. 1394. *Edit.*
- Marsilius** MENANDRINUS, Patavinus, vix. ann. 1319. *Edit. an.* 1599. *t.* 2. *Monarch. Goldasti, et alibi. Vide Chron. Naugit an.* 1317. *et Lambecium lib.* 2. *de Bibl. Cæsarea p.* 257.
- Martianus** MINUTIUS FELIX CAPELLA, vixit sub Maurilio. *Vide Vossium de Hist. Lat. pag.* 712. *et de Poetis Lat. pag.* 66.
- Martinianus**, Monachus, de Monachorum laude et institutione, in *Bibl. Sangerman. Cod.* 456.
- Martinus** I. (S.) PP. ob. 12. Nov. an. 654. *Vide Concil. Collectanea Anastasii et tom.* 7. *Bibl. Patr.*
- Martinus** II. PP. obiit 29. Mart. ann. 1285. *Vide Lud. Jacob.*
- Martinus** III. PP. obiit 20. Februar. ann. 1421. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
- Martinus**, cogn. ABBAS, JC. vix. temporibus Azonis, hoc est circ. an. 1200. *Vide Wadding.*
- Martinus** ALVENICUS, Anglus, Ordin. Minor. Theol. ob. an. 1336.
- Martinus** DE ARLES, in *Tract. de superstit. Romæ ann.* 1560.
- Martinus** DE BOSCO GALTERI, Ordin. Minor. de Vita Mariæ de Malliaco, vixit ann. 1415. *tom.* 8. *Bolland. pag.* 737.
- Martinus** BOUQUET, et Continuatores Benedictini Congregat. S. Mauri, in *Collectione Histor. Franc.*
- Martinus** DE CLIVO, Cantuariensis Monachus.

- Martinus** CORBENSIS, Tolosanus, Augustin. Theologus, vix. an. 1330.
- Martinus**, ex Dumiensi Abbate, Archiepisc. Braccarenensis, ob. an. 580. *In Bibl. Patr. et in Concil. t. 10. Spicil. pag. 626. Vide Sigeb. c. 127.*
- Martinus** DE FANO, JC. vix. an. 1300.
- Martinus** JUNIOR, de Geometria, etc. MS.
- Martinus** DE LAUDUNO, Prior Cartusiae Vallis S. Petri in diocesi Laudun. *tom. 27. Bibl. Patr.*
- Martinus** POLONIS, Ordin. Prædic. Archiepiscopus Gnesnensis, ob. an. 1278. *Habetur ejus Chron.*
- Martinus**, Presbyter, Auctor Chronici quod perduxit usque ad Innocentium III.
- Martinus** RAIMUNDI, Ordin. Prædic. Auctor *Pugonis fidei.*
- Martinus** DEL RIO, in Disquisitionibus magicis.
- Martinus** SCULTHROPUS, Anglus, Carmelita, Theologus, vix. an. 1430.
- Martinus** SCHWEIZEL, de Insignibus, vulgo Clendidiis regni Hungarici.
- Martinus** DE SLMANNIS, vel SILMANI, JC. circa ann. 1300. *Fichard.*
- Martonani** Liber ad Monachos, MS.
- Matronianus**, Hispanus, Poeta, cæsus Teveris a Maximo Tyranno. *S. Hieron. supra Latronianus.*
- Mattheus** DE AFFLICTIS, in Decisionibus.
- Mattheus**, Anglus, Monachus S. Albani, obiisse dicitur an. 1159. *Edit. Londini et Paris.*
- Matthæus** DE AQUASPARTA, Tudertinus, Ord. Minor. Cardin. ob. an. 1302.
- Matthæus**, Bapalmensis, Episcopus Bononiensis in Gallia, ob. an. 1414.
- Matthæus** BOSOMENSI, Italus, Carmelitarum Ord. Magister Generalis, vix. an. 1410.
- Matthæus** DORING, Saxo, Ord. Min. Theolog. vixit ann. 1440.
- Matthæus** EMBROISENSIS, Ordin. Præd. Theolog. sub Carolo VI.
- Matthæus** FLACIUS ILLIRYCES, in Collectaneis, *edit. an. 1556.*
- Matthæus**, Germanus, Aulae Regiæ, Monach. vixit ann. 1415.
- Matthæus** GRITUS, Mediolan. Ordin. Prædic. vixit ann. 1262.
- Matthæus** LAUDUNENSIS, de Pœnis Inferni Carmen, MS.
- Matthæus** PALMERIUS, Florentinus, Auctor Chronici editi, vix. an. 1449.
- Matthæus** PARIS, Anglus, ad S. Albanum Monach. cujus habetur Historia, ob. an. 1259.
- Matthæus** PATAVINUS, Augustin. Theolog. vix. sub Clemente VI. PP.
- Matthæus** POLONIS, Cracoviensis, Card. sub Gregorio XII. ob. an. 1410. *Trith. Sander. 2. part. pag. 77. Lambec. lib. 2. Bibl. Cesar. pag. 776.*
- Matthæus** DE RUBEIS, Ursinus, Romanus, S. R. E. Card. ob. circa an. 1306.
- Matthæus** SCORBUS, Ordin. Præmonstr. Ninovensis Abbas, vix. an. 1195.
- Matthæus** SILVATICUS, Mantuanus, Medicus, vixit ann. 1237. *Vide Præfat. nostram.*
- Matthæus** VILLANIUS, in Annal.
- Matthæus** Vindocinensis, vixit sub Bartholomæo Archiep. Turon. *Edit. cum Theodoto et al.*
- Matthæus** Westmonasteriensis Monachus, cujus Historia habetur inter Hist. Anglic. vix. an. 1377.
- Matthias** DE COLONIA, Carmelita, Doctor Paris. obiit Bruxellis an. 1359.
- Matthias**, Monach. S. Martini Tornac. in Regul. S. Bened.
- Maugantius**, Geneviliacus, Britan. vix. an. 470.
- Mauritii** de S. Victore Sermo in Epiphania, in *Bibl. Sangerman. Cod. 618.*
- Mauritius**, Angl. Ord. Præd. Theol. vix. an. 1290.
- Mauritius**, Cæsaræ secundus post pulsos Saracenos Episc. *Bollan. t. tom. 3. pag. 637.*
- Mauritius**, Ordin. Minor. vixit ann. 1290. *Vide Wadding.*
- Mauritius** MORGANUS, Cambrensis, Poeta, vixit ann. 1210.
- Mauritius**, Parisiensis Episcop. ob. an. 1196. *F. Henric. Gandav. Trith. etc.*
- Mauritius** BEBANUS, Angl. scripsit Hist. sui temporis, vix. sub Joanne Rege.
- Mauritius**, Rotomagensis Archiep. an. 1231. *tom. 2. Spicil. pag. 520.*
- Mauritius** SOMERSETUS, Fordensis in Anglia Monach. Poeta, vix. an. 1493.
- Maurus**, Quimpercelesiensis Episc. vix. ann. 1000. *Sur. 1. Maii.*
- Mawornus**, Mon. Britan. vix. an. 636.
- Maximianus**, Grammaticus, Versificator, qui in Academia Paris. præcepi pueris solebat, vixit ante ann. 1200.
- Maximus**, Casarugustanus Episc. Scriptor libri de Gestis Gothorum, vix. an. 610. *Isidor.*
- Maximus**, Taurinensis Episcopus, obiit 25. Jul. circ. ann. 466. *Habetur ejus Sermones editi, et tom. 6. Bibl. Patr.*
- Maximus** VICTORINUS, Grammaticus, *edit. inter Grammaticos Putschii.*
- Mechtildis** (S.), Helfeldensis Monialis, vixit circa an. 1300. *Ejus Revelationes editæ. Vide Sander. part. 2. pag. 220.*
- Medibardus**, de Miracul. S. Walburgæ, *edit. a Gretzero cum Philippo Eystetensi pag. 306. tom. 5. Bol. pag. 551.*
- Meginfredus**, Magdeburgensis Magister et Prepositus, *tom. 2. Canisii pag. 4. vix. circ. an. 1020.*
- Meginhartus**, Monach. Je Vila S. Ferrutii Mart. *apud Sur. 28. Octob. vix. seculo IX.*
- Melchilades** (S.) PP. obiit 10. Decembr. ann. 313. *Vide Concil.*
- Melitonis**, Asiaei Episcop. Clavis Scripturæ, MS. laudatur.
- Menckenii** Scriptores Germanici.
- Merlinus**, Caledonius, vel Silvestris, Britannus, Talesini vasis discipulus, Arthuro regi carus, Auctor libri Prophetiarum, etc. vix. an. 570.
- Messianus**, Presbyter, Scriptor Vitæ S. Cesarii Episc. Arelat. cui æqualis fuit. *In Chroncl. Lerinensi, et tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 669.*
- Metellus**, Tegernseensis Mon. Auctor Quirinalium, vix. an. 1160. *Edit. tom. 1. Canisii et tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 663.*
- Meursius**, in Exercitiis criticis.
- Michael** ANGERIANUS, Bononiensis, Ordin. Carmelit. Generalis vix. an. 1381.
- Michael** DE BAGLETO, Doctor Coloniensis, an. 1372. *Vide Sander. 2. part. pag. 70.*
- Michael** BLANPAIN, vulgo MAGISTER cognom. vixit ann. 1230.

Michael CESENAS, Italus, Ord. Minor. Minister Generalis, ob. an. 1343. *tom. 2. Monarch. Goldasti.*
Michael COLUMBUS, de Collegiandi Ratione.
Michael DE FERNO, Ord. Præd. *Vide Sander. part. 2. pag. 135.*
Michael HERBRANT DE DUREN, Ordin. Carmelit. vixit ann. 1410.
Michael DE HOMBASIO, forte pro DE MORBOSIO, ut max. de Modo significandi, in *Bibl. Sangerman. Cod. 530.*
Michael DE MASSA, August. vix. an. 1350.
Michael MENOTUS, Doctor Paris. circ. an. 1500. *Lingua aurea* dictus.
Michael DEL MOLINO Hispanus, in Repertorio.
Michael DE MORBOSCO vel DE MORBOSIO, Grammatic. *Vide Sander. p. 205.*
Michael RUBEATUS, Florentinus, vixit ann. 1430. [1530.]
Michael SAVONAROLA, Patavinus, Ordin. Milit. S. Joan. Hierosol. Medicus, ob. an. 1431. *Vide Portenarium in Patavio pag. 271.*
Michael, cogn. SCOTUS, et Mathematicus, Anglus, patria Dunelmensis, Frederico II. Imp. familiaris, multa scripsit, ex quibus quedam edita. *Vide Pitiscum et Cod. 516. Bibl. Sangerman.*
Michael SMALEFELDUS, Anglus, Ord. Cisterc.
Michas MARIUS DE BARBEZANS, cujus Chronic. desinit in ann. 1330. *Edit. a J. Lucio in Hist. Italica.*
Micrologus, seu ejus Scriptor. *Vide Sander. Bibl. MSS. pag. 114. Possev. et Glossar. in hac voce. Edit. in Bibl. Patr. tom. 14. An. 1085. vixisse volunt.*
Milo CRISPINUS, Cantor Beccensis, scripsit Vitas aliquot Abbatum Beccensium. *Edit. post Laufrancum Acherii, vix. circa an. 1150.*
Milo, Monach. Elnonensis, ob. Carolo C. obiit ann. 871. *Ejus Poema de Calvis edit. Adde tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 749. Sur G. Febr. Bolland. t. 3. pag. 873. Vide Valer. Andr.*
Minutius FELIX, Causidicus Romanus, vixit initio sæculi III.
Modestus, de Vocabulis rei militaris.
Modoinus, Augustodunensis Episc. vixit an. 835. *Edit. tom. 14. Bibl. Patr.*
Molinæus, ad Consuetud. Paris.
Molinæus, in Historia Summorum Pontificum.
Monachus, Florentinus, Archiepiscop. Acconen-sis, de Recuperata Ptolemaide, *edit. cum Will. Tyrio ann. 1564.*
Monaldus, Dalmata, Ordin. Min. Archiep. Beneventanus, vix. an. 1330.
Monaldus, Justinopolitanus, Dalmata, Ord. Min. vix. an. 1322.
Monetus, seu MONETA, Ord. Præd. contra Catharos. MS. vix. an. 1225.
Morguesius, in Statuta Provinciæ.
Mundinus, Medicus, de Anatom. vix. an. 1315. ut ipse testator *pag. 170. Edit. an. 1550.*
Munio, Mindoniensis in Hispania Episcop. scriptor Hist. Compostellanæ, obiit ann. 1299. *Vide Vasæum c. 4. circa an. 1130. ut emendat. Fabricius ex Nic. Antonio. annos vero 1299. pertinet ad alium Munionem Ord. Præd. Generalem et Episc. Palent.*
Musaus, Presbyter Ecclesiæ Massiliensis, vix. an. 450. *Gemad. etc.*
Myrsontius TOGATUS, Agrimensor, *edit. inter Grammaticos.*

N

Nagoldus, Cluniacensis Monach. scriptor Vitæ S. Odonis Abbat. Clun. cujus fuit discipulus.
Naldinus, in Chorographia Ecclesiast. civitat. et dioc. Justinop.
Naldus, Florentinus, Historicus et Poeta, circ. an. 1470. *tom. 18. Script. Ital. Murat.*
Nanno STABRIENSIS, Friso, Philosoph. vix. an. 880.
Nazarius, Auctor Panegyrici Constantino M. Imp. dicti, *edit. cum 12. Panegyrr.*
Nebriidii Epistolæ ad S. Augustinum. *In Bibl. Victor.*
Nellus S. GEMINIANI, Florentinus, JC. vix. an. 1423.
Nennius, Banchorensis Abbas, *de cujus scriptis Pitiscus et alii, vix. an. 620.*
Neotus ADELPHUS (S.), Haristocensis in Anglia Mon. ob. pridie Kal. Aug. an. 883.
Nevelonis, Corbeiensis Mon. varia Patrum loca, in *Bibl. Sangerman. Cod. 394.*
Nicetas, Dacorum Episc. cujus non semel meminit S. Paulinus. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 26; Gennadio Niceas Romatiana civit. episcopus.*
Nicetius, Episcopus Trajectensis, an. 563. *tom. 3. Spicileg. pag. 1.*
Nicetius, Trevirensis Episcop. vix. ann. 560. *Vide Concilia.*
Nicolaus I. (S.) PP. obiit 13. Novembr. ann. 867. *Ejus Epist. constant in Concilia. Vide tom. 12. Spicil. pag. 42.*
Nicolaus II. PP. obiit 5. Non. Jun. ann. 1061. *Vide Concilia.*
Nicolaus III. PP. obiit 22. August. ann. 1280. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob. etc. tom. 11. Spicileg. pag. 356.*
Nicolaus IV. PP. ob. 4. April. ann. 1292. *De ejus scriptis vide Lud. Jacob.*
Nicolaus V. PP. obiit 24. Mart. ann. 1455. *De ejus script. vide Lud. Jacob. tom. 4. Spicil. pag. 356.*
Nicolaus V. Antipapa, antea Petrus de Corbario, ob. 23. Aug. an. 1330. *Vide Lud. Jacob.*
Nicolaus AMERICI, Ordin. Prædic. Inquisit. hæret. in *Bibl. Victor.*
Nicolaus, S. Albani in Anglia Mon. vix. an. 1140.
Nicolaus ALBERGATUS, Ord. Cartusian. Episcop. Bononiensis, Card. ob. an. 1443.
Nicolaus ALEXANDRI DE BUSCO, JC. in *Bibl. Victor.*
Nicolaus AMATUS, in 1. et 2. lib. Aristot. vix. ann. 1397. in *Bibl. Sangerman. Cod. 806.*
Nicolaus, Ambianensis, de Fide Catholica. *Vide Sander. pag. 361. Ejusdem Chronicon in Cod. Puteano 125.*
Nicolaus AB AQUAPENDENTE, Italus, Aug. Theolog. vix. an. 1460.
Nicolaus AB AQUAVILLA, Ordin. Min. vix. 1317.
Nicolaus DE ARMINO, Ordin. Min. de vita B. Raynaldi Archiep. Ravennensis, *edit. tom. 7. Ughelli pag. 1210. 1220. vix. an. 1413.*
Nicolaus ASTONUS, Anglus, Theolog. Oxon. Cancell. ann. 1360.
Nicolaus BAIARDUS, Angl. Ord. Præd. Theol. vixit

- an. 1410. non Anglus, sed Gallus, et ad an. 1250. referendus, auctore Fabricio in Bibl.
- Nicolaus DE BIBERA**, Teuton. vix. an. 1290.
- Nicolaus DE BITONTO**, Ord. Min. vix. an. 1413.
- Nicolaus BOCASINUS** (S.), Tarvisinus, Ordin. Præd. Card. ob. an. 1304. 6. Jul.
- Nicolaus BOTLESHAMUS**, Anglus, Carmel. Theolog. ob. an. 1435.
- Nicolaus BOTRONTINENSIS** in Albania Episcop. de Rebus gestis Henric. VII. in Italia ab ann. 1310. ad 1315. tom. 9. *Script. Ital. Murat.*
- Nicolaus DE BRAIA**, scripsit heroico carmine Gesta Ludovici VIII, regis Franc. sub quo vixit. *Edit. tom. 5. Hist. Franc. pag. 290.*
- Nicolaus BRECHENDOLUS**, Angl. Grammatic.
- Nicolaus BRUNFELDUS**, Anglus, Histor.
- Nicolaus BUNGEIUS**, Anglus, Histor. vix. an. 1440.
- Nicolaus BURGSIUS**, Eques Senensis, Scriptor Vita S. Peregrini, edit. tom. 11. *Bot. p. 837.* vix. an. 1330. [circ. an. 1483.]
- Nicolaus CAMUSATUS**, in Hist. critica diariorum.
- Nicolaus**, S. R. E. Cardin. et Bibliothecarius, vixit sub Lucio II. PP.
- Nicolaus CANTILUPUS**, Cambrensis, Carmelit. Theolog. ob. 27. Septemb. an. 1441.
- Nicolaus CARACCIOLUS**, Neapolit. Ord. Prædic. obiit ann. 1389.
- Nicolaus**, Carmelitarum Ordin. Prior Generalis, vix. an. 1270.
- Nicolaus**, Clarevallensis Monach. S. Bernardo ab Epistolis, vix. an. 1152. *In Bibl. Patr. tom. 22. et tom. 2. Miscel. Baluz.*
- Nicolaus DE CLEMENSIS**, Doctor Paris. ob. circ. ann. 1440. *Ejus elogium et scripta recensentur in Histor. Academiæ Par. tom. 5. pag. 908. et in Histor. Collegii Navarrei. Vide tom. 7. Spicil. pag. 138.*
- Nicolaus DE CERBIO**, Ordin. Mia. Episcopus Asisinat. scripsit Vitam Innoc. PP. IV. ab an. 1243. ad 1254. tom. 7. *Miscel. Baluz. pag. 353.*
- Nicolaus DE CUSA**, S. R. E. Card. Episc. Brixianus, ob. prid. Id. Aug. an. 1464.
- Nicolaus DINCHELSPELIIUS**, Suevus, vixit tempore Concilii Constantiensis. *Vide Miræum.*
- Nicolaus**, Dunelmensis, Mon. Cluniacensis, vixit ann. 1169.
- Nicolaus DURHAMUS**, seu DUNELMENSIS, Carmelita, Theolog. vix. ann. 1370.
- Nicolaus EMERICUS**, Gerundensis, Ordin. Prædicat. vix. ann. 1358.
- Nicolaus FACHINERAMUS**, Anglus, Ord. Min. Theol. ob. an. 1407.
- Nicolaus FALCOMUS**, vitiose *Satconus*, Aithoni Historiam, jussu Clementis V. in Latinum vertit e Gallico ann. 1307.
- Nicolaus FARISULA**, Ordin. Præd. Philippi Pulcri, regis Franc. a Confessionib. ob. an. 1323.
- Nicolaus FERNEHAM**, Anglus, ob. an. 1241.
- Nicolaus DE FLII**, Dunelmensis Episcop. Historic. Anglus, vix. an. 1201.
- Nicolaus**, Florentin. Med. obiit ann. 1412. [1012.] *Trith. Sander. pag. 195.*
- Nicolaus DE FRACTURA**, Abbas S. Vincentii ad Vulturnum, in Reg. S. Bened. scripsit an. 1299. *In Bibl. Sanger. Cod. 806.*
- Nicolaus GALLICUS**, Carmel. 7. Prior. General. vixit ann. 1270.
- Nicolaus GELTIUS**, Episc. Andegav. *Ejus Statuta synodalia an. 1200. edita tom. 11. Spicil. pag. 201.*
- Nicolaus GORIAMUS**, Anglus, Ordin. Præd. Theolog. multa scripsit *ex quibus quædam edita*, obiit circa ann. 1400.
- Nicolaus GORRAUS**, Angl. Ord. Præd. vix. an. 1350. *in Bibl. Victor.*
- Nicolaus GUERCIS**, in Annal. Genuens. t. 6. *Script. Ital. Murat.*
- Nicolaus DE HANAPIS**, ex diocesi Remensi, Ordin. Præd. Patriarcha Hieros. ob. an. 1288. *Edit. Vide Sander. pag. 182. 270. 274.*
- Nicolaus DE HANQUEVILLA**, Ord. Min. circa an. 1300. *Vide Sander. pag. 270.*
- Nicolaus DE HARCLES**, Friburgensis, Ordin. Præd. Theolog. vix. an. 1355.
- Nicolaus HASTIFRAGUS**, Anglice *Breakspeare*, obiit ann. 1159. *Ejus quædam edita exstant. Vide Pitseum.*
- Nicolaus HOSTRESHAMUS**, Anglus, Medicus, vixit ann. 1443.
- Nicolaus DE JANSILLA**, de Rebus gestis Friderici II. Imper. tom. 8. *Script. Ital. Murat.*
- Nicolaus JAQUEIUS**, Ord. Prædic. Insulis, vixit an. 1442. scripsit contra Valdenses.
- Nicolaus INSCLENSIS DE FURSO**. *Vide Sander. part. 2. pag. 135.*
- Nicolaus DE LAINE**, S. Gerardi Abbas, obiit ann. 1448.
- Nicolaus**, Leodiensis Canon. de Gestis S. Lamberti, vix. circ. an. 1120. tom. 1. *Hist. Leodiensis pag. 371. tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 303. Valer. Andr.*
- Nicolaus LINNENSIS**, Anglus, Carmelita, Mathemat. vix. an. 1370.
- Nicolaus DE LIRA**, Ordin. Minor. obiit 23. Octobr. an. 1340.
- Nicolaus LOKMAN**, German. Ordin. Minor. Theolog. vix. an. 1440.
- Nicolaus LE MAISTRE**, de Bonis Ecclesiast.
- Nicolaus MANICUTIUS**, Canon. Regular. S. August. circ. an. 1180. *in Bibl. Victor.*
- Nicolaus MARIANUS**, Mantuanus, Ordin. Præd. vixit ann. 1312.
- Nicolaus MORALES**, in Hist. Simplicium ex novo orbe delatorum, edit. *Clusii.*
- Nicolaus**, Montignius, Castelli S. Martini ad Scarpum Abbas, Scriptor Annalium Monasterii Viciniensis, etc. vix. an. 1308.
- Nicolaus**, Matinensis, JC. vix. an. 1310.
- Nicolaus MATIUS**, Venetus, Ordin. Minor. vixit ann. 1238.
- Nicolaus DE NEAPOLI**, JC. vix. an. 1300.
- Nicolaus NES**, vix. circa 1130. *Vide Sander. part. 2. pag. 151.*
- Nicolaus OCCAMUS**, Anglus, Ordin. Min. Theologus vix. an. 1120. [1320.]
- Nicolaus ORESMUS**, Episcop. Lexoviensis, vix. an. 1378. *Ejus elogium contexit Jo. Launoius in Histor. Collegii Navarrei. Exstat tom. 26. Bibl. Patr.*
- Nicolaus**, Siculus, Panormitanus Episcop. vixit ann. 1435.
- Nicolaus DE PENNAFORTI**, Auctor *Summæ Theologiæ*, in *Bibl. Sangerman. Cod. 525.*
- Nicolaus POSTIUS**, Oxoniensis, Theologus, vixit ann. 1410.

- Nicolaus A PRATO**, seu MARTINI, Tuscius, Ord. Præd. S. R. E. Card. ob. an. 1341. [1321.]
- Nicolaus RADELIFFUS**, Anglus, ad S. Albanum Monach. ob. an. 1390.
- Nicolaus RISTONUS**, Anglus, vix. an. 1410.
- Nicolaus RITZONIS**, Catanensis, Carmel. vixit circa ann. 1390.
- Nicolaus ROSELLI**, Majoricensis, Ordin. Prædic. ob. ann. 1362.
- Nicolaus**, S. Crucis in Austria Monachus, vixit circ. an. 1410.
- Nicolaus SALCONUS**, male pro *Falconus*; quod vide supra.
- Nicolaus A S. MARTINO**, ex agro Mantuano, Ordin. Prædic. vix. ann. 1312.
- Nicolaus SECUNDUS**, Constantinop. scripsit de Rebus Turcicis usque ad captam Constantinopolim, edit. *Lovanii*.
- Nicolaus SNEREGUS**, Notarius Vicentinus, Chronic. scripsit ab ann. 1200. ad an. 1279. *Edit. a Felice Osio cum Albertino Mussato ann. 1636. a Murat. tom. 8. Script. Ital.*
- Nicolaus SPECIALIS**, de Rebus Siculis ab ann. 1282. ad 1337. in *Append. ad Marc. Hispan. s. t. 10. Script. Ital. Murat.*
- Nicolaus STANFORDUS**, Anglus, Ordin. Cisterciens. vix. an. 1310.
- Nicolaus STAFHAMUS**, Anglus, Carmel. Theolog. ob. an. 1449.
- Nicolaus**, Suessionensis Monach. scriptor Vitæ S. Godefridi Episcop. Ambian. qui ob. ann. 1118. cujus æqualis fuit. *Sicr. 8. Novemb.*
- Nicolaus DE SUSATO**, Feuton. vix. an. 1447.
- Nicolaus TEUTONICUS**, Ordin. Prædic. Theolog. vixit an. 1355. Idem qui supra *Nicolaus de Harcileg.*
- Nicolaus TREVERETH**, Ord. Prædic. in Venecia Tragæd. MS. vix. an. 1360. non diversas a sequenti.
- Nicolaus TRIVETTUS**, Angl. Ordin. Prædic. Chronic. perduxit ab ann. 1126. ad an. 1307. *Edit. tom. 8. Spicileg. p. 438. De aliis scriptis vide Pitseum, qui cum obiisse an. 1326. scribit.*
- Nicolaus TUDESCUS**, Abbas Siculus, Archiepiscop. Panormit. Cardin. ob. an. 1443.
- Nicolaus VERGELT**, Friburgensis, vix. an. 1438.
- Nicolaus UPTONUS**, Anglus, JC. cujus *Libri editi a Bysseo*, vix. an. 1441.
- Nicolaus WALKINGTONUS**, Anglus, Kirkehamensis Monach. vix. an. 1193.
- Nicolosa SANTA**, pro restitutione ornamentorum matronalium. *Vide Sander. part. 2. pag. 221.*
- Nigellus WIRKERUS**, Anglus, Monach. et Præceptor Eccl. Christi Cantuar. vix. an. 1220.
- Ninianus** (S.), Britannus, ob. an. 432. *Sixtus Sen. Pitseus, etc.*
- Nithardus**, S. Angilberti filius, Caroli M. ex filia nepos scribebat an. 844. *Edit. tom. 2. Histor. Franc. pag. 359.*
- Nizo**, Mediolacensis Abbas, de Vita S. Basini Trevir. Archiepiscop. vixit circa ann. 1070. *Bolland. tom. 6. pag. 315.*
- Norbertus** (S.), Ord. Præd. Fundator, Archiepiscop. Magdeburgensis, obiit 6. Jun. ann. 1134. *In Bibl. Patr.*
- Notcherus**, Altivillar. Abbas, vixit an. 1095. *tom. 6. Act. SS. Bened. pag. 154.*
- Notgerus**, Leodiensis Episcop. ob. 10. April. ann. 1007. *tom. 1. Hist. Leod. tom. 3. Bol. pag. 372.*
- Nothelmus**, Londinensis, Cantuar. Archiepiscop. ob. an. 739.
- Notingus**, Episcopus Constantiensis, ob. an. 934. *Vide Alamannica Goldasti tom. 2. pag. 154.*
- Notkerus BALBULUS**, Monachus S. Galli, Auctor Librorum 2. de Gestis Caroli M. ob. an. 912. *Vide Alamannica Goldasti tom. 2. pag. 195. tom. 5. Canisii part. 2. post pag. 728. tom. 6. pag. 761.*
- Notkerus Medicus**, tom. 5. *Canisii part. 2. post pag. 728.*
- Novatianus**, Romane urbis Presbyter, Auctor hæresis Novatianorum, vixit sub Gallo et Volusiano. *Hieron.*
- Novatus**, Catholicus, edit. in *Regul. Holstenii*, in *Bibl. Patr. tom. 5.*
- Nuno SANCUS**, Dom. Rossilionis, an. 1217. *tom. 8. Spicileg. pag. 366.*

O

Obertus AP ORTO, cujus crebra in Libris Feodor. mentio, quorum etiam conditor dicitur, vixit sub Frederico I.

Obertus CANCELLARIUS, in *Annal. Genuens. tom. 6. Script. Ital. Murat.*

Obertus STANGONUS, in *Annal. Genuens. ibid.*

Octavianus ROMANUS, Auctor libelli *Cato* inscripti, qui in scholis circumfertur, ut censet Goldastus.

Octavianus URALDINUS, Florent. Cardinalis, obiit ann. 1272.

Octavius HOBATIANS, Afer. Vindiciam, qui sub Valentiniano floruit, discipulus, scripsit *Rerum Medicar. lib. 4. Edit. an. 1532.*

Odericus DE PORTU NAONO, seu DE FORO JULII, Ordin. Min. scripsit *Hiner. ann. 1331. etc. apud Wadding. in Annal. Minor. Bolland. tom. 1. pag. 586. tom. 9. pag. 51. an. 1331. 14. Jan.*

Oderistus, Abbas Casinensis, ob. 4. Non. Decemb. an. 1105. *Vide Petr. Diac.*

Odilo (S.), Cluniacensis Abbas, ob. 1. Januar. ann. 1049. *In Bibl. Cluniac. pag. 279. tom. 2. Spicileg. pag. 386. tom. 7. Bibl. Patr.*

Odillo, Monach. S. Medardi Suession. sub initium sæculi XI. *tom. 5. SS. Ord. Bened. pag. 387. 411.*

Odilo, Abbas S. Remigii, vixit ann. 1125. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 334.*

Odingtonus, Eveshamensis in Anglia Monachus, Philosophus, vix. an. 1280.

Odo, Astensis, Monach. Benedict. circ. ann. 1120. *tom. 20. Bibl. Patr.*

Odo I. Belvacensis Episcopus, vixit sub Carolo C. *Bolland. tom. 1. pag. 461.*

Odo, ex Scholastico Aurelianensi, Abbas S. Martini Tornac. debuit Cameracensis Episcopus, ob. an. 1113. *Edit. ab Andr. Schotto, in Bibl. Patrum, tom. 22. etc. Vide Henr. Gandav.*

Odo, Canonicus Regul. circa an. 1160. *tom. 2. Spicileg. pag. 113.*

Odo (S.), Cantianus, Cantuariensis Monach. deinde Abbas Monasterii de Bello, ob. ann. 1160. [1172.] *Vide tom. 2. Analect. Mabillonii.*

- Odo** DE CICESTRE, ejus Summa de Pœnitent. In *Bibl. Sangerman. Cod.* 323.
- Odo** I. (S.) cogn. Musicus, Cluniacensis Abbas, obiit an. 944. 1. Decemb. *Edit. in Bibl. Cluniacens. in Bibl. Patr. tom. 17. etc.*
- Odo** DE DIOCLO, Monach. deinde Abbas sancti Dionysii in Francia, de Protectione Ludovici VII. reg. Franc. in Orientem, sub quo vixit, *edit. a P. F. Chiffetio.*
- Odo**, Fossatensis Monach. scripsit Vitam Burchardi Comitis Corboilensis, *edit. tom. 5. Histor. Franc. pag. 115. et a Hrolo.*
- Odo**, Abbas Glannofoliensis, *Bolland. 15. Jan. tom. 1. SS. Ord. Bened. pag. 274.*
- Odo**, Abbas Morimundensis. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 208. et Vossium de Hist. Lat. pag. 782. obiit ann. 1161.*
- Odo**, Episc. Parisiensis, vix. an. 1197. *In Concilia, tom. 10. pag. 1801.*
- Odo** DE SENONIS, JC. de Judiciis possessoriis, in *Bibl. Victor.*
- Odo** SEVERUS, Cantuar. Archiepisc. ob. an. 959. *tom. 9. Concil. pag. 609.*
- Odo** SHIRTON, vulgo dictus MAGISTER ODO, Ord. Cisterc. Angl. vix. an. 1181.
- Odo**, de Castro Rodulphi, Abbas Ursicampi, Episc. Tuscul. an. 1249. *tom. 7. Spicileg. pag. 354.*
- Odo**, Abbas Ursicampi, deinde Episcop. Prenestin. sub Eugenio III. PP. ejus laudantur Questiones, etc. *Vide Fabric.*
- Odo**fredus, vel OTTOFREDUS, Beneventanus, JC. Bononiensis, Azonis, vel, ut alii, Jacobi Balduni auditor, ob. an. 1265.
- Odorannus**, Monach. S. Petri Vivi Senon. Chron. perduxit ad ann. 1045. *Edit. tom. 2. Histor. Franc. pag. 636.*
- Ogerius** PANIS, in *Annal. Genuens. tom. 6. Script. Ital. Murat.*
- Olbértus**, Gemblac. Abbas, vix. an. 1008. *tom. 3. Bol. pag. 845. Vide Sigeb. c. 142.*
- Oldonius**, Cellæ nove in Hisp. Monachus, Auctor Rationalis divinatorum offic. vix. an. 1227.
- Oldradus** BISPOMINUS, Senensis, Ord. Prædic. ann. 1287. *tom. 8. Bol. pag. 181.*
- Oldradus** DE POSTE, Laudensis, Italus, JC. Dini auditor, vix. an. 1310.
- Oliverius**, aliis ELMERUS, Malmesbur. Mon. Mathematic. ob. circ. an. 1060.
- Oliverius**, S. Bavonis Prior, de Eucharist. vixit an. 1449.
- Oliverius** SAXO, Germ. ex Scholastico Coloniensi Episcop. Paderborn. de hinc Sabun. et Cardin. sub Honorio III. PP. de Captione Damiate, *edit. in Gestis Dei pag. 1185. vix. an. 1220.*
- Olympius**, Hispan. Episcop. cujus scripta laudat S. August. vix. an. 405. *Vide Gennad.*
- Ombonius**, Leonicensis, vix. an. 1420.
- Onesimus**, Probi Imp. Vitæ Scriptor, sub eo vixit. *Vopiscus.*
- Onofrius**, Florent. Archiepiscop. Augustin. vixit an. 1430. [ob. an. 1403.]
- Optatianus** POMPHYIUS, scripsit Panegy. Constant. M. sub quo vix. *Edit. a Vetsero, et in veter. Poemat. Pithæi, etc.*
- Optatus**, Milevit. Episc. ob. 4. Jun. circ. an. 370.
- Ordericus** VITALIS, Monach. Utic. vixit ann. 1141. *Edit. in Normannicis Duchesnii.*
- Orientius** (S.), Tarrac. Episcop. vix. an. 517. *Edit. Salmantice an. 1599. Vide Sigeb.*
- Oriesis** (S.), Abbas Egyptus, æqualis S. Pachomii, vix. an. 340. al. 400. *tom. 5. Canisii part. 2. pag. 913. Bibl. Patr. tom. 8. etc. Vide Gennad.*
- Osberaus**, al. OSBERTUS, Cantuar. Monach. de Vita S. Elphegi, etc. vix. ann. 1020. ut Pitseus, 1074. *Edit. Bolland. tom. 10. pag. 631.*
- Osbernus** CLAUDIANUS, seu CLAUDIOGESTRENSIS, Mon. Anglus, vix. an. 1140.
- Osbertus** CLARENTIUS, vel DE STOC CARE, Anglus, Westmonaster. Monach. vix. an. 1136. *Vide Pitseum.*
- Osbertus**, Carmel. Anglus, vix. circ. an. 1340. ob. an. 1330. ex Fabricio, non diversus a sequenti.
- Osbertus** PIGKENHAMUS, Anglus, Carmelita, Theol. ob. an. 1330.
- Osius**, Cordubensis, Episcop. vix. an. 390.
- Osmundus**, Astoric. Episcop. vix. an. 1059. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 287.*
- Ostforus**, vel OSBERTUS, Anglus, Wigorn. Episcop. ob. an. 704.
- Oswaldus**, Cartusianus, Anglus, vix. an. 1450.
- Oswaldus** OSONIUS, Eborac. Archiepiscop. ob. an. 992. *Vide Pitseum.*
- Oswaldus**, Wigorn. Monach. vix. an. 1010.
- Othridus**, Monach. Weissenburg. Rhabani Mauri auditor, vix. ann. 870. *Edit. tom. 16. Bibl. Pat. Vide Trith. et Lambec. lib. 2. Bibl. Cæs. pag. 415.*
- Othelgrimus**, scriptor Vitæ S. Ludgeri, cujus discipulus fuit, vix. circ. ann. 830. *Edit. a Sur. Brovero, etc.*
- Othlonus**, Fuldensis Monach. scriptor Vit. S. Pyramini et S. Bonifacii, vixit ann. 1000. *Edit. a Canisio tom. 4. part. 2. pag. 493. Serrario in Histor. Mogunt. tom. 4. SS. Ord. Bened. pag. 28.*
- Otto** CASPIDES DE ALERANO, ex Marchionibus Montisf. Cardin. ob. an. 1251.
- Otto** DE CASTROBOLPHI, Bituric. dioc. Card. Episc. Tuscul. ob. an. 1275.
- Otto**, Frising. Episcopus, obiit 21. septembr. ann. 1158. *Exstat inter Hist. German. et tom. 5. Script. Ital. Murat.*
- Otto**, Mindensis Episcop. scripsit Itinerarium suum Hierosolim. ob. an. 1324. *Chron. Mindense.*
- Otto** MONESA, scriptor Sermonum Laud. usque ad ann. 1168. vix. sub Frider. I. Imp. *edit. a Felice Osio.*
- Otto** DE S. BLASIO, vix. an. 1240, ejus Chron. editum ab Urstisio.
- Ottobonus** SENNA, in *Annal. Genuens. tom. 6. Script. Ital. Murat.*
- Oudatrius**, Historicus Semilatinus, etc. *Gesner.*
- Ovidius** DE VETULA, vix. sub Joanne Vatatzæ Imp. *Edit. ann. 1534. et 1610.*

P

- Paclanus**, Barcinon. Episcop. obiit 9. Mart. circa 360. *S. Hieron. et in Bibl. Patr.*
- Palfurlus** SCRÆ, Historic. vixit sub Valeriano et Gallieno Imp. *Trebell.*
- Pandalphus**, Capuanus, Presbyt. Casin. vix. an. 1060. *Vide Petr. Diac.*

- Pandulphus**, Mog. Casin. Ostiensis Episc. obiit an. 1134. *Vide Petr. Diac.*
- Pandulfus PISANUS**, S. R. E. Card. obiit sub Celestino III. PP.
- Papianus, JC.** vixit sub Theodorico, rege Ostrogoth.
- Papias**, Lombardus, Grammaticus clarus an. 1053. scripsit Glossar. *edit. primum Mediol. an. 1476. deinde sepius alibi.*
- Papyrius MASSONIS**, in Notitia Galliae. *Pareil* Lexicon criticum.
- Parisius DE CRETA**, Auctor Chronici Veronens. ab an. 1178. *tom. 8. Script. Ital. Murat.*
- Paschalis I.** (S.) PP. ob. 12. Mart. ann. 824. *Vide Lud. Jacob.*
- Paschalis II.** PP. ob. 18. Januar. ann. 1118. *Ejus Epistolae habentur in Concil. tom. 3. Spicileg. a pag. 126.*
- Paschasinus**, Lilybei in Sicilia Episc. vixit ann. 445. *Vide Isid. Bucher. in Can. Paschali pag. 75. et Concilia.*
- Paschasius**, S. R. E. Diac. ob. 3. Maii circa ann. 312. *In Bibl. Patr. tom. 8. pag. 807.*
- Paschasius RATIMERTUS**, Corboiensis Abbas, obiit 26. April. an. 851. *Vide tom. 12. Spicileg. pag. 1. tom. 5. SS. Ord. Bened. pag. 453. tom. 14. Bibl. Patr. Boll. tom. 1. pag. 96.*
- PASTOR DE ALBERSAGO**, Gallus, Ord. Min. Archiepisc. Libod. Card. ob. an. 1354.
- PASTOR**, Episc. contra Priscill. scripsit. *Gennad.*
- PATERIUS**, S. R. E. Notarius et Secundicerius. S. Greg. M. discip. vix. an. 600. *Edit. cum eod. Gregorio.*
- PATRITIUS** S., Irbernorum Apost. obiit ann. 492. *Ejus Opusc. edit. Waræus an. 1656. Vide Pitseum.*
- Paulinus**, Auctor Tractatum de initio Quadragesimae, etc. *Gennad.*
- Paulinus**, Aquil. Patriarcha, ob. 11. Jan. an. 802. *In Bibl. Patr.*
- Paulinus DIAGONES**, scriptor Vitae S. Ambros. etc. vixit an. 418. *Vide Isid. Bar. hoc an. n. 12. 13. 14. 15.*
- Paulinus** (S.), Nol. Episcop. ob. 22. Jun. an. 431. *Edit. a Rosario et P. F. Chiffletio.*
- Paulinus** PRINACIENSIS, seu PRINACIENSIS, dictus scriptor Vitae S. Mart. Nolano junior. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 65.*
- Paulinus**, Presbyter, discip. S. Ephrem. *Gennad.*
- Paulus** I. PP. ob. 28. Jun. an. 767. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*
- Paulus**, vel PAULCLUS, scriptor Vitae S. Erardi Ratisp. Episc. *Bol. tom. 1. pag. 545.*
- Paulus**, Aquileiensis Diac. et Mon. Casin. vix. sub Carolo M. *Vide Petr. Diac. et J. B. Marum ad eum. ubi de ejus scriptis.*
- Paulus**, Berniciensis, Augustin. Episc. Augustan. *edit. Ingolstadt. an. 1610. tom. 10. Bol. pag. 552.*
- Paulus** BONETUS, Narbonens. Carmelit. vixit circa ann. 1400.
- Paulus** CARTHAGENA, Episcop. Burgensis, obiit circ. an. 1435.
- Paulus** DE CASTRO, JC. Bonon. ob. an. 1437. seu, ut alii volunt, 1447.
- Paulus**, Diac. scriptor Hist. Episc. Metens. *tom. 6. Spicil. p. 661.*
- Paulus**, Emerit. Diac. de Gestis Episcop. Emerit. vixit ann. 650. *Edit. a Bivarrio in Chronic. Pseudo-*
- maximi a pag. 515. tom. 4. Bolland. pag. 64. tom. 8. pag. 908.*
- Paulus**, Episcop. auctor libri de Penitent. *de quo Gennad. etc.*
- Paulus** FLORES, Historic. vix. sub Justin. ejus res gestas scripsit carm. ut auctor est Aleman. ad Procop. Aneidot.
- Paulus** GERARDUS, Florent. Mathematicus, vixit ann. 1327.
- Paulus** GUALDECUS, e Pilestris, Florent. Ord. Praed. Patriarch. Grad. Theolog. vix. an. 1320.
- Paulus** DE HEREDIA, Hisp. vix. an. 1464.
- Paulus** DE LAZARIUS, JC. Joan. Andreae auditor, vix. an. 1340. *de Lazariis* dicitur in Annal. Victor. MSS. ad an. 1337. *Vide Profundus 2. in Gloss.*
- Paulus**, e Liguria, seu Genuensis. Mon. Casin. vix. an. 1100. *Vide Petr. Diac. cap. 36.*
- Paulus**, Diac. Neapolit. sub Carol. M. *tom. 3. Bol. pag. 483. Vide Sigeb. cap. 69.*
- Paulus** ONESICUS, Hispan. vixit sub Arcadio et Honorio AA.
- Paulus** DE PERUSIO, JC. Bibliothec. Roberti regis Siciliae, vix. an. 1350.
- Paulus**, Presbyt. Pann. vix. an. 430. *Gennad.*
- Paulus** DE S. MARIA, ex Judaeo Christ. Barg. Episc. vix. an. 1434.
- Paulus** STOCKMANNUS, in Lexico Haeresum. *Lipsiae an. 1719.*
- Paulus** DE VENETIS, Augustinian. Theolog. obiit 15. Jun. an. 1428.
- Paulus** WARNEFRIDUS, Diac. Aquil. obiit circa ann. 801. *Habetur ejus Hist. Longobard.*
- Pelagius I.** (S.) PP. obiit 4. Mart. ann. 559. *Vide Concilia.*
- Pelagius II.** PP. obiit 8. Februar. ann. 590. *Vide Concilia.*
- Pelagius**, Heresiarches, vix. an. 390. *Gennad.*
- Pelagius** ALVAREZ, Hisp. Ordin. Minor. Silvensis in Lusit. Episc. vix. an. 1320.
- Pelagius**, Diacon. Ecel. Rom. qui Vitae Patrum in Latinum sermonem vertit. *de quo multa Rosweidus*, vix. circa an. 580.
- Pelagius**, Ovet. Episc. vix. an. 1100. *Ejus Histor. edit. a Sandovallio an. 1615. et 1634.*
- Pembogullus**, Anglus, Philosophus.
- Peregrini**, Abbat. Histor. Abbat. S. Mariae de Font. diocces. Turon. vixit an. 1134. *tom. 5. Spicileg. pag. 105.*
- Peregrini**, Episc. Propugnaculum fidei adversus Haereses, vix. ann. 970. *Vide tom. 17. Bibl. Patr. pag. 456.*
- Peregrini**, Monac. Speculum Virg. in *Bibl. Saenger. Cod. 367.*
- Peregrinus** BONONIENSIS, Ordia. Min. Histor. vixit ann. 1310.
- Peregrinus**, Germ. Hirsaug. Mon. vix. an. 1100.
- Perpetuus**, Turon. Episc. an. 474. *tom. 5. Spicil. p. 105. tom. 9. Bol. pag. 750.*
- Petrocus** (S.) CORINIUS, seu Cornub. vix. an. 564.
- Petronii** Fragmenta.
- Petronius**, Bononiensis in Italia Episc. obiit ann. 385. *Gennad. etc.*
- Petrus** ABAELARDUS, Theolog. notissimus, vixit an. 1140. *Ejus Opera edidit A. Duchesnius.*
- Petrus** DE ABANO, Patav. Medic. et Philosoph. obiit

- an. 1316. *Vide Portenar. in Patavio p. 272. idem qui mox Petrus de Apono.*
- Petrus ALBERTI**, Major Prior Cluniac. vix. an. 1420.
- Petrus**, Alecclensis, Senogall. Episcop. Augustin. Auctor *Illust. Gregor. XI. PP. sub quo vixit. Edit. a Bzovio.*
- Petrus DE ALIACO**, Compendiensi, Episcop. Anic. et Cameracensi. obiit 8. August. ann. 1415. *Ejus elogium et scripta vide apud Launoium in Histor. Collegii Navar.*
- Petrus ALPHONSES**, ex Judæo Christ. de Discip. Cleric. etc. vixit ann. 1106. al. 1091. tom. 21. *Bibl. Patr. Vide Sander. pag. 192. 205.*
- Petrus DE ALVERNA**. *Vide Sander. pag. 200. 205.*
- Petrus DE ANGHARANO**, Bonon. J.C. Baldi auditor, vix. an. 1385. 1399.
- Petrus DE ANDLO**, vixit sub Friderico III. *edit. a Frehero.*
- Petrus ANDREAS DE CASTANEIS**, Carmelita, de Vita S. Andree Corsini, vixit ann. 1440. tom. 2. *Bolland. pag. 1064.*
- Petrus DE ANDRIA**, Ord. Præd. S. Thomæ discip. vix. an. 1270.
- Petrus ANGLICUS**, Ord. Præd. Theolog. vixit ann. 1340.
- Petrus APOLLONIUS COLLATIUS**, Presbyter Novariensis. circa ann. 1481. de Excidio Hierosol. *Vide Fabric. tom. 1. p. 132.*
- Petrus DE APONO**, cogn. CONCILIATOR, Fatavinus, Philosoph. vix. an. 1310. *Edit. Venet. 1502.*
- Petrus AQUILANUS**, vel DE AQUILA, cogn. *Scotellus* et Doctor sufficiens, Ord. Min. Theolog. *Vide Bibl. Sangerman. Cod. 321.*
- Petrus ARGENTORATENSIS**, Carmelita, scripsit de Bello Argentin. sub Episcop. Galtero, vix. an. 1270.
- Petrus DE ARGENTINA**, August. n. *Vide Sander. part. 2. pag. 246.*
- Petrus AUREOLI VERBERIUS**, Ord. Minor. Archiep. Aquensis, in libros Sententiarum, vix. an. 1324.
- Petrus S. AUBERTI**, Camerac. Canon. de Martyrio S. Dymphæ, etc. *apud Sur. 15. Maii.*
- Petrus AZARIUS**, Notarius Novariensis, in Chronico ab an. 1250. ad 1360. tom. 16. *Script. Ital. Murat.*
- Petrus BABON**, Anglus, Theologus et Poeta, vixit ann. 1317.
- Petrus E BALNEO**, Augustinus, Theologus, circa ann. 1390.
- Petrus BARCINONENSIS**, Ord. Præd. Auctor *Pugionis Judæorum*, vix. an. 1297.
- Petrus BASSETUS**, Anglus, Historic. vix. an. 1430.
- Petrus DE BELIAPERTICA**, Burg. J.C. Episc. Autiss. et Cancellarius Francie, vix. an. 1300.
- Petrus BERTHORI**, Mon. Pictav. Prior S. Eligii Paris. scriptor *Breviarii Historiarum Bibliæ*. vixit ann. 1360. *Trith. Vide Bibl. Sangerman. Cod. 687.*
- Petrus BERTRANDI**, Vivar. diocesis, Episcop. Antisiod. deinde Heduensis, Card. ob. 24. Jun. ann. 1349. t. 26. *Bibl. Patr.*
- Petrus Bibliothec.** ejus Historia Francor. abbreviata, ab an. 715. ad an. 898. tom. 3. *Histor. Francor. pag. 540.*
- Petrus BLADUNICUS**, Malmesburiens. Monach. vixit ann. 1130.
- Petrus BLESENSIS**, Archid. Bathoniensis, in Anglia, vix. an. 1200.
- Petrus BOERIUS**, Abbas S. Aniani Tomeriarum et Episcop. scripsit in Reg. S. beneJ. vixit ann. 1360. *In Bibl. Sangerman. Cod. 454. 661. Vide Trith.*
- Petrus DE BRACHO** scripsit Compendium Juris Canonici, in *Bibl. Victor.*
- Petrus E BRUNIQUELLO**, Augustin. civitatis Novæ in Latio Episcop. Theolog.
- Petrus BURMANUS**, in edit. Petronii.
- Petrus CALO**, Glodiensis Venetus, Ord. Prædicat. scripsit Vitas SS. c. an. 1300. *Leander.*
- Petrus**, cogn. CANONICUS, Londin. Archid. Theolog. vixit an. 1230.
- Petrus CANTOR**, Paris. vix. sub Philippo Aug. *Henric. Gandav. Trith. etc.*
- Petrus**, CASSINUS Archiepiscop. *Ughell. tom. 7. pag. 838.*
- Petrus CAPUANUS**, Amalphit. S. R. E. Cardin. obiit ann. 1208.
- Petrus CARNOTENSIS**, Cancellarius, in Psalmos et de Ecclesiast. Officiis, vix. an. 1030.
- Petrus DE CASA**, Lemovic. Ord. Carmel. Cardin. et Patr. Hierosol. ann. 1316. tom. 8. *Spicileg. pag. 276. Vide Trith.*
- Petrus**, Casalini Benedictinus, auctor libri cui titulus *Monossaron*. Vide Gloss. in hac voce. Obiit an. 1552. ex Necrol. Casal.
- Petrus**, Mon. Casinensis, S. R. E. Subdiac. vix. an. 1120. *Petr. Diac. c. 43.*
- Petrus DE CASTELLIONE**, Italus, Ord. Minor. vixit ann. 1453.
- Petrus**, Cellensis Abbas, deinde Episc. Carnot. ob. 18. Feb. an. 1187. *Edit. a Sirmondo, tom. 2. Spicileg. pag. 447. tom. 3. pag. 44.*
- Petrus CHRYSOLOGUS** (S.), Raven. Episc. obiit 2 Decemb. an. 449.
- Petrus**, Cluniac. Abbas, vix. circa an. 1200.
- Petrus DE COLLE**, Teut. Ord. Min. vix. an. 1440.
- Petrus DE COLUMBARIA**, Card. Ostiensis, cujus Itiner. an. 1355. *edit. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 354.*
- Petrus COMESTOR**, Decanus Trec. Auctor Hist. Scholast. ob. circa an. 1190.
- Petrus DE CONDETO**, Capellanus S. Ludov. IX. regis Franc. an. 1270. tom. 2. *Spicil. pag. 551.*
- Petrus DE CORBOLIO**, Senon. Archiepiscop. ob. ann. 1222. *Henric. Gandav. Trith. etc.*
- Petrus CORSINUS**, Florent. S. R. E. Cardin. obiit 16. Aug. an. 1405.
- Petrus DE CRESCENTUS**, Italus, auctor libri de Agricultura, vix. sub Roberto rege Sicil.
- Petrus CONSTANTIUS**, Benedictinus Congregat. S. Mauri, ad Epistolos Pontif. Rom.
- Petrus DE CUNERIS**, Advocatus Philippi VI. reg. Franc. vix. an. 1328. tom. 2. *Monarch. Goldasti.*
- Petrus CYRNEUS**, de Bello Ferrariensi, tom. 21. *Script. Ital. Murat.*
- Petrus DE DACIA**, Astronomus, vix. an. 1300.
- Petrus DAMIANUS**, Cardin. Ostiensis, obiit 23. Febr. ann. 1072. *Opera ejus edita. Vide præterea t. 7. Spicileg. pag. 120.*
- Petrus DANIEL HUET**, Episcop. Abrinc. in Originibus Cadomensibus.
- Petrus**, Diaconus, Mon. et Bibliothecarius Casin. de cujus Operibus idem consulendus lib. de Viris Illustr. Casin. cap. 47. ob. post an. 1140. *Erstat ejus Chron. Casin. et liber de Notis, etc. Vide J. B. Marum, tom. 8. Bolland. pag. 288.*
- Petrus DUCIS**, seu LE DUC. S. Victoris Paris. Abbas,

- vix. ann. 1390. *Vide Hist. Academ. Parisiens. tom. 4. pag. 982.*
- Petrus DE DUSBURG**, scripsit *Histor. Prussiae et Ord. Teuton.* ab an. 1190. ad 1326.
- Petrus DE EBANO**, in Aristotelem, etc. *Vide Sander. part. 2. pag. 155.*
- Petrus DE FALCO**. *Vide Sander. pag. 169.*
- Petrus FERRANDUS**, Hisp. Ordin. Præd. scriptor Vitæ S. Dominici.
- Petrus FLANDRINUS**, Gallus, Decretorum Doctor, Cardin. ob. an. 1381.
- Petrus FERRACHA**, Genuensis, Ordin. Prædic. vixit ann. 1310.
- Petrus FRANG. TONDUTUS, JC.** in Questionibus et Resolutionibus civilibus.
- Petrus GASSENDUS**, in Vita Peirescii.
- Petrus GUEDELINUS**, de Jure feudorum. *Lovanii ann. 1624.*
- Petrus GUILLERMUS**, S. R. E. Cardin. Bibliothec. qui Anastasii Vitas PP. prosecutus est usque ad Paschalem II. vix. an. 1073.
- Petrus HASNONIENSIS**, Monach. de S. Gylida.
- Petrus HELIUS**, Grammat. *Vide Sander. pag. 205.*
- Petrus HENRIAMUS**, Anglus, Monach. Historic. vixit ann. 1224.
- Petrus HERENTALIUS**, Brabantus, Florentiensis Monachus, vix. an. 1384. *Vide Valer. Andr.*
- Petrus HEREMIE**, Panormit. Ord. Prædic. ob. ann. 1434. al. 1444.
- Petrus**, Hispanus, ejus Regimen sanitatis, in *Cod. Reg. 1925.*
- Petrus HONESTUS**, S. Mariæ de Portu ad Ravenn. Abb. ob. an. 1119.
- Petrus ICKENHAMUS**, Anglus, Hisi. vix. an. 1274.
- Petrus, Igniacensis**, Abbas scripsit Visionem, quæ MS. exstat in *Bibl. Longipontis.*
- Petrus**, Ilerdensis in Hispan. Episcopus. *Vide Appendix. ad Isid. c. 12.*
- Petrus DE INSULA**, Ord. Min. dictus *Doctor notabilis*, scripsit in libr. *Sentent.*
- Petrus JOANNES OLIVI**, Gallus, Ordin. Minor. ob. 16. Mart. an. 1297.
- Petrus JUSTINUS**, in *Historia Veneta.*
- Petrus DE LIMOGES**, al. de CYPRIA, diocæses. Lemovicenses.
- Petrus, Lodovens.** Episcopus. *Vide tom. 5. Histor. Franc. pag. 764.*
- Petrus LOMBARDUS**, MAGISTER SENTENTIARUM dictus, ob. 20. Jul. an. 1164.
- Petrus LONGUS** [i. pro Longobardus], scripsit lib. 4. *Sentent. Sander. pag. 173.*
- Petrus DE LUNA**, Aragon. Antipapa Bened. XIII. ob. ann. 1424.
- Petrus A LUTRA**, seu KEYSERLAUTENSIS, Ordin. Præm. Canonicus, Theolog. vix. an. 1330.
- Petrus MAINANUS**, Mediolan. Augustin. Theologus, circ. an. 1340.
- Petrus MALLEACENSIS**, Monach. de Antiquitate Malleac. Insulæ, etc. *tom. 2. Labbei pag. 223.*
- Petrus MALLIUS**, Canonicus S. Petri Romæ, ejus Basilicæ Historiam scripsit, vix. an. 1160. *Bzovius an. 1216. n. 15.*
- Petrus MAMOARDUS**, de Triplici Imperio. *Vide Sander. 2. part. pag. 5.*
- Petrus MAURICIUS**, VENERABILIS dictus, Abbas Cluniac. ob. 25. Decembr. ann. 1157. *Edit. in Bibl. Cluniac. a pag. 1590. tom. 11. Spicil. pag. 352.*
- Petrus MATROGENUS**, Venet. S. R. E. Cardinal. vixit ann. 1418.
- Petrus MONACHUS**, cujus habetur Præfatio in librum S. Methodii Patavensis Episcopi, in *Biblioth. Sangerman. Cod. 281.*
- Petrus DE MORA**, Beneventanus, Cardin. sub Innocent. III. PP.
- Petrus MORETTUS**, de Ritibus dandi presbyterium Papæ, etc. *Romæ an. 1741.*
- Petrus Neapolit.** Ecclesiæ Subdiac. vix. ann. 890. *tom. 6. Ughell. pag. 76. tom. 4. pag. 878.*
- Petrus F. NOGENTO**, Gallus, Carmel. Theologus, vixit ann. 1401.
- Petrus, Nova Civitatis Episcopus**, Augustin. vixit an. 1410. *Vide supra Petrus e Bruniquello.*
- Petrus OMERUS**, in *Chronologia.*
- Petrus, Ostiensis**, in *Cod. Reg. 895.* non diversus a continuatore Chronic. Leon. Ostiens. auctore Fabricio.
- Petrus PALUDANUS**, Ord. Præd. Patriarcha Hierosolymit. vix. an. 1330.
- Petrus PARISELLI**, Monach. S. Germani Prat. ejus Sermones, in *Bibl. Sangerman. Cod. 396.*
- Petrus PAROCHIA**, vix. post an. 1406. *Vide Launoium in Hist. Collegii Navarret.*
- Petrus PASSERINUS**, Uinensis, scriptor Diarii Rerum Forojuliensium, vix. an. 1356.
- Petrus PATESIUS**, Anglus, Augustin. Theologus, vix. an. 1390.
- Petrus DE PAULO**, Patritius Jadrænsis, Auctor Memorialis, quod desinit in ann. 1408. *Edit. a Jo. Lucio in Hist. Dalmatica.*
- Petrus PAULUS VERGERIUS**, Justinopolit. vixit ann. 1420.
- Petrus DE PENNIS**, Ordin. Prædicat. *Vide Leandr. Albert.*
- Petrus DE PERMINIANO**, dictus de Rivo, Catal. Carmel. vix. circ. an. 1320.
- Petrus PICTAVIENSIS**, Cluniac. Prior major, multa scripsit, de quibus *Possevinus*, et *Vossius*, vixit ann. 1130.
- Petrus, Pictav.** Abbas S. Victoris Paris. cujus Poenit. exstat in *Bibl. Victorina. Vide Penitent. Theod. pag. 341. et tom. 22. Bibl. Patr.*
- Petrus, Pictav.** Cancell. Eccles. Paris. in Sententiis Petri Lombardi, vix. an. 1200. *Vide Hemerum de Acad. Paris.*
- Petrus PICTOR**, Canonic. Audomar. ejus Carmen de Sacramento Altaris, in *Bibl. Sangerm. Cod. 658.*
- Petrus PILICHOBIUS**, contra Vald. *Edit. a Gretzero in Scriptorib. Valdens. et tom. 25. Bibl. Patr.*
- Petrus**, Ord. Præd. Prior Provincialis in Francia, circ. an. 1270.
- Petrus DE PRATIS**, Doctor in Decretis, Episcop. Regiæ, dehinc Archiepiscop. Aqueusis et Cardinalis ann. 1320.
- Petrus**, Prior S. Joannis Senon. vixit sub Ludovico VI. rege Franc. *Edit. tom. 1. Histor. Franc. pag. 540.*
- Petrus QUESVELLUS**, Anglus, Ord. Min. Theol.
- Petrus RAIMUNDI**, de Insula Grassa, Gallus, Ordin. Carmel. Prior Generalis, vix. an. 1343.
- Petrus**, Remensis, Prior Provincialis Ordin. Præd.

- scripsit Sermones festuales. *Vide Sander. p. 128. part. 2. pag. 166.*
- Petrus** DE RIGA, Remensis Canonicus, Auctor libri inscripti *Aurora*, etc. vixit circ. ann. 1160. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 65. Trith.*
- Petrus**, Rippon. in Anglia Canon. vix. an. 1190.
- Petrus** DE ROSENHEIM, Mellicensis in Austria Monac. vix. an. 1420.
- Petrus** RUSSELLUS, Anglus, Ordin. Minor. Theolog. vix. an. 1410.
- Petrus** DE S. FIDE, Anglus, Ord. Carmel. Theol. ob. 8. Nov. an. 1452.
- Petrus** DE S. FLORA, Medicus, in *Bibl. Victor.*
- Petrus** DE SAXONIA, Teut. Ordin. Minor. vixit circa an. 1300. vel 1319.
- Petrus** SCALA, Veron. Ordin. Præd. auctor Postillæ scholasticæ in Joannem, etc.
- Petrus**, Senon. Archiepiscopus. vix. an. 1356.
- Petrus** DE SPIRA, Teut. Augustin. vixit circa ann. 1410.
- Petrus** STOCCKUS, seu STOCKES, Anglus, Carmel. Theolog. ob. 28. Jul. an. 1399.
- Petrus** SUBESTI, de Cultu Vineæ Domini.
- Petrus** SCILPINUS, Tolos. Ordin. Minor. Vasatensis Episcopus, vix. an. 1340.
- Petrus** SWANINGTONUS, Anglus, Carmelita, vixit ann. 1270.
- Petrus**, Theanensis, Diac. et Monach. Casin. vixit an. 1080. *Petr. Diac. c. 39.*
- Petrus** THOMAS (S.), Carmelita, Patriarcha Constantinopol. *cujus exstat Vita edita.*
- Petrus** TUDERODUS, Sacerdos Sivræacensis, vix. an. 1100. *Edit. tom. 4. Hist. Franc. pag. 773. et in Gestis Dei incerto nomine.*
- Petrus**, Vallis Sarnai Monach. Ordin. Cisterciens. scripsit *Hist. Bellorum contra Vald. usque ad ann. 1218. Edit. a Camusato, et torn. 5. Hist. Franc. pag. 554.*
- Petrus** DE UBALDIS, J. C. Baldi frater, vixit circa ann. 1400.
- Petrus**, Viconiensis, Ordin. Præm. Canonic. Theol. vix. an. 1323.
- Petrus** VICTOR, in Descriptione Romæ.
- Petrus** DE VINEIS, Teut. Friderici II. Imp. Cancell. ob. an. 1249.
- Petrus**, Vir dissertissimus, ejus Exceptiones Legum Romanarum ad Odilonem, etc. *In Cod. Reg. 1817.*
- Petrus** URBEVETANUS, in Epist. de Reformatione Ecclesiæ militantis, vix. an. 853. *In Bibl. Victor.*
- Philastrius**, Brixia Episcopus, obiit 1. August. ann. 387.
- Philippus** ACBINUS, Anglus, Astronomus.
- Philippus** DE BERGONO, Ord. S. Benedict. vixit circ. ann. 1350.
- Philippus** BEVERLAUIS, Anglus, Monachus, Philosophus.
- Philippus** BOSTONUS, Anglus, Carmelita, obiit ann. 1320.
- Philippus** BRUSSERIUS, Savonensis, Ord. Min. Hist. vix. an. 1340.
- Philippus**, Cancellarius Paris. cogn. GREVIUS, vixit an. 1237. *Edit.*
- Philippus** CORNEUS, Perusinus, J. C. ob. an. 1462.
- Philippus**, 39. Eichstadianus Episcopus, de Vita S. Walburgis *edit. tom. 5. Cantisii part. 2. p. 563. 605.*
- Philippus**, Elnoneusis Abbas, *laudatur a Meiero ann. 1161.*
- Philippus**, Episc. de Paschate, *apud Bucherium in Canone Paschali, pag. 469.*
- Philippus**, Eysteimensis Episc. *edit. a Gretzero an. 1617. tom. 5. Bol. pag. 553.*
- Philippus** FERRARIENSIS, Tolos. al. Siculus, Pacensis Episcopus, ex Ordin. Carmelitar. vixit circa ann. 1396.
- Philippus** FLORENTINUS, dictus ULTRANENSIS, Ordin. Min. vix. an. 1313.
- Philippus** GUALTERUS, Auctor *Alexandreidos*, vixit an. 1175. *edit. Lugduni an. 1558. Vide Hist. Academ. Paris. tom. 2. pag. 740.*
- Philippus** HARVENGIUS DE ELEEMOSYNA, Abbas Bonæ spei, an. 1159. *Ejus Opera edita Duaci Æn. 1620. tom. 2. Spicileg. pag. 453. tom. 3. Bol. pag. 857. tom. 10. pag. 773.*
- Philippus** A LIMBORCH, in Hist. Inquisit. cui additus est Liber sentent. inquisit. Tolos. ab ann. 1307. ad ann. 1323.
- Philippus** MAZERICS, Ambian. dicec. Cancell. regni Cypri, vix. an. 1370. *tom. 2. Bol. pag. 995.*
- Philippus** DE MONTE CALERIO, in Subalpinis, Ordin. Min. vix. an. 1344.
- Philippus**, Otterburgensis Abbas, vixit circa ann. 1410. al. 1430.
- Philippus** DE PERA, Ordin. Præd. vix. an. 1310.
- Philippus** PERUSINUS, Ordin. Minor. Historic. vixit ann. 1280.
- Philippus**, Presbyter, S. Hieronymi auditor, obiit Martiano et Avito regnantibus. *Gennad.*
- Philippus**, Presbyter, in Job, in *Biblioth. Sangerm. Col. 61.*
- Philippus** REPINGTONUS, Canon. Regul. Lincolnien. Episc. Theol. vix. an. 1408.
- Philippus** RIBOTI, Catalanus, Carmel. Histor. vix. circa an. 1365. *Edit.*
- Philotheus**, Monachus, inter opera S. Bernardi.
- Phocas**, Grammaticus, *edit. inter Grammatic. Putschii.*
- Phœbadus**, Aginnensis Episcopus, vixit ann. 392. *in Bibl. Patr. etc.*
- Pignorius**, de Servis, *edit. an. 1674.*
- Pileus**, Modicensis J. C. vix. circa an. 1200.
- Pileus** DE PRATA, Ravennens. Archiep. ann. 1378. *tom. 4. Spicil. pag. 301.*
- Pitheus**, in Excerptis, vett. Formulæ, Comit. Campaniæ et Adversariis.
- Plus** I. (S.) PP. ob. an. 166. vel 167. *Vide Concilia.*
- Plus** II. PP. qui et *Aneas Silvius*, ob. 15. August. ann. 1464. *Ejus opera seorsim edita. Vide Spicil. tom. 4. pag. 400. tom. 7. pag. 305. tom. 8. pag. 292.*
- Placentinus**, Italus, J. C. vix. an. 1200.
- Placidus** Legerii, Mon. S. Germani Præd. Sermones, in *Bibl. Sangerman. Cod. 390.*
- Plequinus**, Anglus, cujus meminit Beda, vixit ann. 740.
- Plinius**, Medicus, hujus meminit Marcellus Empiricus, qui utrumque Plinium laudat, *edit. Romæ ann. 1509. et alibi.*
- Poggius** BRACCOLINUS, Florentinus, vixit circa ann. 1420. scripsit *Hist. Florent. ab an. 1350. ad 1455. tom. 20. Script. Ital. Murat.*
- Polemeius** Silvius, cujus *Laterculi fragmenta*

edidit *Holland. in Præfat. ad tom. 1. cap. 4. § 3. vix. ann. 418.*
Pompeii, Grammatici liber et Commentum artis Donati, in *Bibl. Sangerm. Cod. 522.*
Pontianus, (S.) PP. obiit 19. Novembr. ann. 237. *Vide Concil.*
Pontius, Diac. S. Gypriani, et ejus Vitæ scriptor. ob. 8. Mart. post an. 258.
Pontius CARONELLE, Catal. Ord. Min. S. Ludovici Tolos. Episc. magister et rector, Theol.
Porcarlus, Abbas. *tom. 27. Bibl. Patr. pag. 483.*
Porcellius, Neapolit. Poeta, vix. sæculo XIV.
Possidius, alius Possimus, Afer. Episcopus Calamensis. S. Augustini auditor, ejus Vitam scripsit, vix. an. 430.
Postimianus, Mon. de Conversatione SS. Patrum Egyptiorum, etc.
Potamius, Episcop. ann. *tom. 2. Spicileg. pag. 366.*
Potho, Prumiensis Abbas. vix. an. 1152. *In Bibl. Patr. tom. 21. pag. 489.*
Prepositivus, seu MACERTUS PREPOSITIVUS, Cancellarius Paris. vix. an. 1217. *Vide Jac. Pettum in Pa. Theol. pag. 365. et Cod. 557. Bibl. Sangerm.*
Primasius, Adrumeti in Africa Episcop. vix. ann. 552. *tom. 11. Bibl. Patr. pag. 112. Vide Col. 94. Bibl. Sangerman.*
Priscianus, Grammat. vix. sub Justiniano.
Priscillianus, Abila Episc. vixit sub Maximo Tyranno. *Hieron.*
Proba FALCONIA, de qua multa Hieronymi et alii. Scripsit Virgilio-Centones, non semel edit. vixit sub Theodosio Jun.
Profacius, Anglus natione Judæus, patria Massiliensis, Mathematic. vix. an. 1260. circ. 1350.
Prosper S. Aquitanus, ejus Chronic. perducitur ad ann. 455. *Edit. a Pithavo, Labbeo, etc. alia scripsit.*
Prosper, Regiensi Episc. *tom. 13. Spicil. p. 254. tom. 8. Bibl. Patr.*
Proterius, Patriarcha Alexandrinus, an. 475. *Vide Isid. et Bucher. in Canon. Paschali pag. 82.*
Prudentius AMENSIS, Hispan. scripsit Diptychon utriusque Testamenti. *Vide edit. Prudentii Clementis an. 1613. pag. 319.*
Prudentius AURELIUS CLEMENS, Hispanus. Poeta Christianus, vix. an. 405.
Prudentius CLEMENS MADON, Monac. Germ. scripsit Hymnos, vix. an. 780.
Prudentius, Tricastina civitatis Episc. obiit ann. 861. *tom. 15. Bibl. Patr. pag. 467.*
Ptolemeus DE LUCA, Ord. Prædicat. Tarcellanus Episc. auctor *Chron. edit. Lugd. tom. 5. Hist. Franc. pag. 893. tom. 23. Bibl. Patr. vix. an. 1342.*
Pubwellus, cogn. Sophista. Angl. Philosoph.
Pulex DE COSTOYA, Vincentinus, Poeta, vix. an. 1310.

Q

Qualichinus, scripsit Historiam Alexandri M. verisibus, an. 1236. MS.
Quintianus, Asculanus Episcop. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 27.*

Quintus Julius HILARION, auctor *Chron. quod edit. tom. 6. Bibl. Patr. pag. 373. vix. circa ann. 400. Vide Lambec. libr. 2. Bibl. Cæsar. pag. 853.*
Quiricus, Barcinonensis Episc. vix. an. 650. *tom. 1. Spicileg. pag. 311. tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 76.*

R

Rabanus MAGNUS, Moguntiensis Archiepisc. ob. 4. Febr. ann. 856. *Ejus Opera edita. Vide præterea Steuart pag. 635. t. 6. Canisi p. 688. tom. 2. Capitular. pag. 1378. tom. 8. Concil. pag. 1845. tom. 1. Miscel. Baluz. etc.*
Radhodus, Noviomens scripsit Vitam S. Médardi Episc. Noviom. *Cod. Thuano 593. Vide Holland. tom. 6. pag. 84. tom. 10. pag. 32.*
Radhodus (S.), Ultrajectinus Episc. ob. ann. 917. *Vide Trith. Valer. Andr. etc.*
Radevicus, Frisingensis Canonic. Ottonis Frisingensis sacellanus & continuator, *edit. cum eodem Otton.*
Radulphus ACROXUS, Anglus, Theol. vix. an. 1320.
Radulphus, S. Albanj in Anglia Monachus, vixit ann. 1130.
Radulphus ARMENS, Pictavus, vixit ann. 1100. *Ejus Sermones editi.*
Radulphus BARNOCET, Anglus, Londin. Episcop. Histor. ob. an. 1313.
Radulphus BOKINGES, Anglus, Ord. Prædic. vix. ann. 1270.
Radulphus BUTO, ejus Quaestiones super Librum de Anima. *In Bibl. Sangerm. Cod. 327.*
Radulphus, Cadomensis, scripsit Gesta Tancredi reg. Sicil. *apud Marten. tom. 3. Anecc.*
Radulphus, Coggeshaleensis, Anglus, Mon. Cisterie. vix. an. 1228. *Ejus crstal. Chronic. Tertia Sanctæ in Bibl. S. Victoris Paris. MS. Editi Marten. tom. 5. Ampl. Collect. Vide Pitseum.*
Radulphus DE BURTO, Anglus, ejus *Historia habentur editæ cum Hist. Angl. vix. an. 1210.*
Radulphus, Eleemosynarius, Anglus, Monachus, Westmon. ob. an. 1160.
Radulphus, Flaviacensis Mon. vix. an. 912. *Edit. Col. an. 1536.*
Radulphus FISHERUS, Anglus, Carmelit. vixit ann. 1274.
Radulphus DE HESINGHAM, Anglie Justitarius, obiit ann. 1309. *Edit. Londin. an. 1616.*
Radulphus KILLIUS, Anglus, an. 1345. Archiep. Casseliensis, ob. 20 Nov. an. 1361.
Radulphus LONDMANUS, Anglus, Theologus.
Radulphus A LONDO CAMER, Anglus, scripsit Comment. in Antelaudianum.
Radulphus MARSHAMUS, Anglus, Augustin. Histor. vix. an. 1380.
Radulphus NODIN, Anglus, vix. an. 1217.
Radulphus, Ord. Præd. de Vita S. Richardi Episc. Cæstr. vix. an. 1270. *tom. 9. Bol. pag. 292.*
Radulphus DE PLAVENS, Magister hospiti Caroli V. reg. Franc. *Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 65.*
Radulphus RUMFORDUS, Anglus, Ord. Min. Theol. vix. an. 1350.
Radulphus RUMFORDUS, Anglus, Histor.

- Radolphus** DE RIVO, Tungrensis Decanus, de Gest. Episc. Leodiens. obiit 3. Nov. ann. 1403. *tom. 3. Hist. Leod. pag. 1. tom. 26. Bibl. Patr. pag. 289. Vide Valer. Andr.*
- Radolphus** SPALDINGUS, Angl. Carmel. Philosoph. ob. an. 1390.
- Radolphus** STROBUS, Anglus, vix. an. 1370.
- Radolphus**, Trudonensis Abbas, scriptor Chron. ejusd. Monast. et Vita Lieberti Episcopi Camerac. vix. circa an. 1378. *tom. 9. Spicileg. pag. 675. tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 499. 535.*
- Radolphus**, Villariensis Mon. *Vide Valer. Andr.*
- Radolphus** DE ULMONTE, Gallus, vix. an. 1368. *Vide Hist. Acad. Paris. tom. 4. pag. 827. 987.*
- Ragimbertus**, S. Valerici Abbas, de ejusd. S. Valerici Vita, cui prope coaevus fuit, *tom. 9. Bolland. pag. 16.*
- Raimundus** DE AGILES, al. DE AGILERS, Canonicus Podiensis, Auctor Histor. Hierosol. in Gestis Dei, vixit ann. 1100.
- Raimundus** DE ALTOPONTE, Gallus, Augustin. Theol. vix. an. 1402.
- Raimundus** BOOTHIERUS, Narbornensis, Ord. Carmel. Generalis Magister, ob. an. 1388.
- Raimundus** DE CANILLAC, Gallus, Archiepisc. Tolos. Card. ob. an. 1373.
- Raimundus** DE CAPUA, Ord. Praed. Magister Generalis, ob. ann. 1399. *tom. 10. Bol. pag. 792. tom. 11. pag. 853.*
- Raimundus** DUELLIUS, in Miscellaneis.
- Raimundus** HUGONIS, Ord. Praed. an. 1368. *tom. 6. Bol. pag. 725.*
- Raimundus** LUGI, Ord. S. Francisci, obiit 26. Mart. an. 1315.
- Raimundus** MONTANERICUS, in Chron. Reg. Aragon.
- Raimundus** DE PENNAFORTI (S.), Ordin. Praed. obiit 6. Jan. an. 1275. *Ejus Summa edita.*
- Raimundus**, Ord. Praed. *edit. Coloniae an. 1502.*
- Raimundus** SEBIDE, Hispanus, vix. an. 1430.
- Rainaldus**, Subdiaconus et Monach. Casin. Poeta. *Vide Petr. Diac. cap. 44. et J. F. Marum.*
- Rainaldus**, ex Comitibus Marsorum, S. R. E. Card. ob. ann. 1165.
- Rainaldus**, Prior S. Eligii in Isidum, etc. MS.
- Rainaldus**, Lingonensis Episcopus, de Vita S. Marcellis, *edit. in Bibl. Florent.*
- Rainaldus**, ex Vezeliacensi Abbate Lugdun. Archiepiscopus, scripsit Vitam S. Hugonis Abbat. Cluniac. *cut. in Bibl. Cluniac. et tom. 91. Bol. pag. 648. Vide Henric. Gandav.*
- Rainaldus** I. Remensis Archiep. an. 1093. *tom. 5. Spicil. pag. 519.*
- Rainaudi** GIBRONI, Monac. S. Germani Paris. Commentaria Graeca in Lucam, cum Scholiis Latinis. *In Bibl. Sangerman. Cod. 85. 86. 87.*
- Rainerius** DE ARSENDIS, Foroliviensis, JC. Bartholi praepceptor, vix. an. 1330. *Vide Portenarium in Padua pag. 228.*
- Rainerus** ALEMANNI, Auctor *Faceti*, editi cum Catione et aliis. *Vide Sander. pag. 206.*
- Rainerus**, Cellensis Monac. scriptor Vitae Gisleni, vixit saeculo XI. *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 788. 796.*
- Rainerus** SACRONIS, Placentinus, Ordin. Praed. contra Valdenses, *edit. a Gretzero et in Bibl. Patr. vix. an. 1254.*
- Rainerus**, S. Jacobi Leodic. Prior, scripsit Histor. Leodic. ab an. 1194. ad an. 1230. MS.
- Rainerus**, S. Laurentii prope Leodium Monac. de Gestis S. Lamberti, vix. circa an. 1130. *tom. 1. Histor. Leodiensis p. 411.*
- Rainerus**, scriptor Translat. SS. Eutychetis et Acutii, vix. an. 773. *tom. 6. Ughelli p. 898. et Carac. ciol. pag. 349.*
- Rainhamus**, Anglus, Philosophus.
- Ramantius**, O. d. Praed. vix. an. 1350.
- Rangerius**, Lucensis Episcopus, scripsit carmine Vitam S. Anselmi Episc. Lucensis. *Domizio l. 2. c. 3.*
- Ranulphus** DE GLANVILLA, Anglus, vix. sub Henrico II. reg. Angl. an. 1230. *Edit. Londini, ann. 1601. Vide Pitseum.*
- Ranulphus** HUGONIS, Anglus, Cestrensis Monac. auctor Chron. etc. ob. an. 1377. *Vide Selden. in Praef. ad Script. angl. pag. 48. et Pitseum.*
- Ranulphus** LOKESLEIUS, Angl. Ordin. Minor. Theolog. vix. an. 1310.
- Raphael** CUMANUS, al. COMENSIS, JC. vix. an. 1416.
- Raphael** FULGOSIUS, Placentinus, JC. vix. an. 1416.
- Raso** BONUS-VICINUS, Steinfeldensis, Ordin. Praem. Canon. vix. an. 1238.
- Ratherius**, Veron. Episc. ob. an. 974. *tom. 1. Hist. Leodiensis pag. 179. tom. 2. Spicil. pag. 161. etc. tom. 12. pag. 37. tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 250. tom. 9. Concil. p. 1268. Vide Trith. Valer. Andr. etc.*
- Ratpertus** TRACENSIS, S. Galli Mon. Chron. ejusd. Monasterii perduxit ad an. 783.
- Ratramnus**, Corbeiensis Mon. circ. an. 860. *tom. 1. Spicileg. pag. 318. tom. 1. pag. 1. tom. 15. Bibl. Patr. pag. 442.*
- Rectunus**, scriptor Vitae S. Margaritae, cui coaevus fuit, MS.
- Recuperatus** vel RECUPERUS DE PETRAMALA, Arellianus, Ordin. Praed. ann. 1287. *tom. 8. Bolland. pag. 181. 210.*
- Reginaldus**, Anglus, Cantuar. Monach. Poeta.
- Reginaldus**, Eystet. Episcopus, Scriptor Vitae SS. Willibaldi, Nicolai, Blasii et Unibaldi vix. an. 965.
- Reginaldus** LANGHAMUS, Anglus, Ord. Min. Theologus, vix. an. 1410.
- Reginaldus** DE PIPERNO, Anglus, Theologus.
- Reginaldus**, Ordin. Praed. S. Thomae Aquinat. socius.
- Reginaldus** DE PUTOOLIS. *Vide Sander. pag. 169.*
- Reginaldus** UMBER, Ordin. Minor. Theologus, vix. an. 1300.
- Regino**, Prumiensis Abbas, vixit usque ad ann. 908. *Ejus habentur Annales et Libri de Eccles. Disciplina.*
- Reimannus** sive OUSMANNUS, scriptor Vitae S. Cadroe, Abat. *tom. 6. Bolland. pag. 474.*
- Reimbaldus**, Canonic. Leodiensis, Je Vita Canonica, etc. *Vide Sander. part. 2. pag. 255.*
- Reinhardus** DE FRONTHOVEN, Teut. Ordin. Praed. vix. circ. an. 1415.
- Reimbertus**, Hamburgensis Archiepiscopus, de Vita S. Ansharii, cui ille successit, *tom. 3. Bolland. pag. 408.*
- Remedius**, Curiensis Episcopus, vix. an. 813. *Vide tom. 2. Alamannic. Goldasti pag. 154. 157.*
- Remigius**, Autissiodorensis Monach. vix. an. 890. *in Bibl. Patr. tom. 16. Cod. Reg. 514. Vide Sigeb. col. 123. Bellarm. etc.*

- Remigius**, in Donatum. *Vide Sander. pag. 206.*
Renardus, Magister, in *Cod. reg.* 1655.
Renatus PRORUTURUS FRIGERIDUS, Historicus, cujus meminit Gregor. Turon. *l. 2. Hist. Franc.*
Renatus, Vindocin. Monachus, Poeta, in *Cod. Reg.* 1069.
Restitutus, Londinens. Archiepiscopus, vix. an. 350.
Rhemnius FANNIUS, Grammaticus et Poeta, Arnobii discipulus, scripsit Carminum de Ponderibus et Mensuris, edit. a Pithæo et al.
Rheticus, Augustodunensis Episcopus, vix. ann. 313. cujus meminit Gregor. Turon. *Vide Gall. Christian. tom. 4.*
Riccoboni, de Gymnasio Patavino.
Ricerus, Italus, S. Francisci socius, edit. ann. 1554. *Lovanii.*
Richardus ADAGONISTA, Anglus, JC. vix. an. 1210.
Richardus, Anglicus, Medicus, vix. an. 1230.
Richardus, Armachanus Archiepiscopus, vix. an. 1357. *Trith. Pits. Vide Cod. 324. Bibl. Sangerman.*
Richardus AUNGERVILLUS, Dunelm. Episcopus, vix. ann. 1349.
Richardus BARRUS, Anglus, Theologus.
Richardus BELGRAVIUS, Anglus, Carmel. Theolog. vix. an. 1320.
Richardus, Belliloci Abbas, in Vita S. Rodingi ibid. Abbat. tom. 6. Act. SS. *Benedict. pag. 531.* vixit circ. an. 1050.
Richardus BILLINGHAMUS, Anglus, Philosophus, vix. ann. 1360.
Richardus BLITONIUS, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1334.
Richardus DE BURI, Dunelm. Episcopus, vixit ann. 1350.
Richardus CAMBRIVS, Histor. Anglus.
Richardus, Canon. Regul. Angl. vix. an. 1200.
Richardus, Cantuar. Archiep. ob. an. 1184.
Richardus, Casinensis Abbas, scripsit in Regul. S. Bened. vix. an. 1256.
Richardus CASTRICOSENSIS, Anglus, Ordin. Prædic. vix. an. 1270.
Richardus CHEFFERUS, Anglus, Norwicensis, Monachus, vix. an. 1354.
Richardus CHILLINGTONUS, Anglus, Decanus Eccles. Lond. Theol. vix. an. 1360.
Richardus, Cicestrensis, Westmonast. Monachus, Historic. vix. an. 1348.
Richardus CLAPWELLUS, vel CLAPWELLUS, Anglus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1290.
Richardus, Cluniac. Monachus, Historicus, vixit ann. 1160.
Richardus CONINGTONUS, Anglus, Ord. Min. Theologus, ob. an. 1330.
Richardus CORNUBENSIS, Anglus, Ordin. Minor. Theologus.
Richardus CRICLIADEN, Canon. Regular. Theologus, vix. an. 1310.
Richardus DEPEDALUS, Anglus, Carmelita, vixit ann. 1381.
Richardus, Divisiensis, Anglus, Wintoniensis, Monachus, vix. an. 1190.
Richardus DOMINICANUS, seu Ordin. Prædicat. Theologus.
Richardus, Eliensis Monach. Angl. vix. an. 1220.; ob. an. 1195. ex Fabricii Bibl.
Richardus ESTESLEIUS, Anglus, de Vita Pandionæ Virginis.
Richardus FASTOLPUS, Fontanus in Angl. Abbas, vix. an. 1150.
Richardus FERIBRIGUS, Anglus, Philosophus, vixit ann. 1360.
Richardus FIZACRIUS, Oxoniensis, Ordin. Præd. ob. an. 1248. [1348. *Vide Fabric.*]
Richardus FLEMINGUS, Lincoln. Episcopus, vixit ann. 1430.
Richardus FOLSHAMUS, Norwicensis Monach. vixit ann. 1410.
Richardus GRANDISILVA, Gallus, Monac. de Laude Clara-Vallis, edit. cum S. Bernardo.
Richardus GRANDALUS, Anglus, Historicus, vixit ann. 1420.
Richardus GRECKELADENSIS, Anglus, Canon. Regul. ob. circ. an. 1310.
Richardus GRIMCASTRIVS, Anglus, Histor.
Richardus, HAGUSTALDENSIS Monach. et Prior, cujus Histor. edita inter Hist. an. 1652. ob. an. 1190.
Richardus KENDALLUS, Anglus, Grammatic. vixit ann. 1431.
Richardus LAVINGHAMUS, Anglus, Carmelita, Theol. multa scripsit, de quibus Pitseus, ob. an. 1381.
Richardus LEDREBUS, Londinensis, Ordin. Min. ob. ann. 1360.
Richardus, cogn. MAGNUS, Angl. Theol. Cantuar. Archiep. ob. an. 1231.
Richardus MAIDSTONUS, Anglus, Carmel. Theolog. ob. 1. Julii an. 1396.
Richardus MALEMBRA, vel DE MALUMBRIS, Cremonensis, JC. vix. an. 1310.
Richardus, Medicus. *Vide supra Anglicus.*
Richardus MELCHESHAMUS, Anglus, Ordin. Cisterc. Theologus.
Richardus MIDLETONUS, seu DE MEDIAVILLA, Anglus, Ord. Min. Theolog. ob. an. 1300. in *Bibl. Victor.*
Richardus DE MONTIBUS, Lincoln. Cancellarius, Theologus.
Richardus NORTHALLUS, Anglus, Carmelita, Theol. Archiep. Dublinensis, ob. an. 1397.
Richardus NOTTINGHAMUS, Anglus, Theolog. vixit ann. 1320.
Richardus PARIENSIS, de 12. Patriarchis, in *Bibl. Sangerman. Cod. 199.*
Richardus PETRONUS, Senensis, Cardinal. vixit ann. 1300.
Richardus PHISAIA, Anglus, Ord. Præd. vixit ann. 1270. *Vide Rich. Fizacrius.*
Richardus, Pictaviensis, Ord. Cluniac. Histor. vix. circ. an. 1260.
Richardus, Pictaviensis, ejus Chronicon MS. laudatur a Frehero.
Richardus PLUTO, Monachus Cantuariensis, vixit ann. 1181.
Richardus PORLONDUS, Anglus, Ordin. Minor. Theologus.
Richardus, Abbas de Pratellis, Theolog. in *Bibl. Sangerm. Cod. 607.*
Richardus, Præmonstratensis, Anglus, Abbas vix. ann. 1190.
Richardus RADULFUS, Armachanus Archiepiscopus, ob. an. 1359.
Richardus, Ordin. Min. Remensis Archiepiscopus, vix. an. 1270.

INDEX ALPHABETICUS.

- Richardus** RINGSTEDUS, Anglus, Theologus.
Richardus, cogn. ROLLUS, dictus etiam HAMPOLUS, Anglus, Eremita, multa scripsit, de quibus Pitseus, ob. an. 1349. *Edit. tom. 26. Bibl. Patr.*
Richardus REYUS, Anglus, Ord. Min. dictus *Philosophus admirabilis*, vix. an. 1250.
Richardus REYS, Anglus, Ord. Min. Theol.
Richardus (S.), cogn. SACRISTA, Anglus, Ord. Cisterc. de Harmonia.
Richardus DE S. ANGELO, Casin. Monach. in Regulam S. Benedicti, in *Bibl. Sangerm. Cod. 802.*
Richardus DE S. GERMANO, Chron. perduxit ad an. 1243. *Edit. tom. 3. Ughelli.*
Richardus A S. LAURENTIO, Penitentiarius Rotomag. de Viris illustr. Ord. Cisterc. MS.
Richardus A S. VICTORE, natione Scotus, obiit 10. Mart. an. 1173. *Edit. tom. 2. Ughelli.*
Richardus, Sarisberiensis Episcop. ejus Constitutiones sub an. 1216. *Edit. tom. 11. Concil. p. 245.*
Richardus SCROPUS, Eboracensis Archiepiscop. ob. 8. Jul. 1405.
Richardus DE SEMIS. *Vide Rich. Petronus.*
Richardus, Sophista. *Vide Sander. pag. 401.*
Richardus STADLEIUS, Anglus, Ord. Cisterc. Theologus, vix. an. 1336.
Richardus STRAVANELLIUS, Angl. Ordin. Præd. vix. an. 1295.
Richardus SNETISHAMUS, Anglus, Theologus, vixit ann. 1420.
Richardus, Syracusanus, Presbyter, Anglus, vixit ann. 1181. *Rad. de Diceto, Pitseus, etc.*
Richardus TENETTUS, Anglus, Carmelita, Philosophus, vix. an. 1300.
Richardus TETFORDIENSIS, Anglus, Theologus.
Richardus, cogn. THEOLOGUS, Anglus, Canonicus Regul. vix. an. 1240.
Richardus ULLENSTONES, Anglus, Theologus, vixit ann. 1130.
Richardus WALLINGFORDUS, Anglus, ad S. Albanum Monach. Mathemat. obiit an. 1326.
Richardus WETERSETUS, Angl. Academ. Cantabrig. Cancellar. vix. an. 1350.
Richardus WICHUS, Anglus, Theologus, vixit ann. 1390.
Richardus WICHUS, Anglus, Cicestrensis Episcop. ob. an. 1252.
Richardus WICKINGHAMUS, Anglus, Carmelit. Theologus, ob. an. 1381.
Richardus de Licestra scripsit *Summam*, in *Bibl. Victor.*
Richertus, S. Martini Metensis Abbas, de Vita S. Martini Episcopi Turon.
Richertus, Monachus, Auctor Hist. Abbatie Senonensis, vix. an. 1167. *tom. 8. Spicileg. pag. 271.*
Riclus POLESTONUS, Patavinus, vix. an. 1443. *Vide Vossium de Hist. Lat.*
Ricobaldi, Ferrariensis, Chronic. totius orbis, in *Cod. Puteano* 1166. *Edit. tom. 9. Script. Ital. Murat.*
Riculfus, Helenensis Episcop. an. 915. *Edit. in Not. ad Regimon. de Eccles. discipl.*
Riculfus, Suessionensis Episcopus, vixit an. 889. *Vide Concilia tom. 9.*
Rigordus, qui RIGOLDUS et RIGOTTUS dicitur, Occitanus, S. Dionysii in Francia Monachus, Medicus et regis Franc. Historiographus, scriptor accuratus Vitæ Philippi Aug. ab ann. 1179. usque ad ann. 1206. sub quo vixit. *edit. tom. 5. Hist. Franc. Vide Comment. Acad. Inscript. tom. 8. pag. 529.*
Roberti ANGLICI Quadrans in *Bibl. Sangerman. Cod. 615.*
Robertus ALINGTONUS, Anglus, Theologus, Philosophus, vix. an. 1400.
Robertus DE ANBRISSELLO, Fundator Ordin. Fontis Ebraldi, ob. an. 1117.
Robertus AVESBERIENSIS, Anglus, Historicus, vixit circ. an. 1310. *Edit. ab Hearnio an. 1720.*
Robertus BACONUS, Anglus, Londin.
Robertus BALSACUS, Anglus, vix. an. 1450.
Robertus DE BARDIS, Cancellarius Paris. in *Cod. Reg. 182.*
Robertus BASTONIUS, Anglus, Carmelita, obiit circ. ann. 1310.
Robertus DE BELLOFOCO, Sarisber. Canon. vixit an. 1190. *Pis.*
Robertus DE BERTHUS, de Sacramentis, in libr. Sentent. de Formula conscribendarum Epistolarum, etc. in *Bibl. Sangerm. Cod. 334. 661.*
Robertus BLONDELLI, vixit sub Joanne rege Franc. in *Cod. Reg. 935.*
Robertus BRIDLINGTONUS, Angl. Ordin. Cisterciens. Theologus.
Robertus DE BRUGIS, primus Abbas Dunensis, ann. 1138. *Sander. pag. 182.*
Robertus, Cantuar. Archiep. ann. 1300. *tom. 11. Conc. pag. 1402. 1439.*
Robertus CANUTUS, Angl. Canonicus Regular. vix. ann. 1170.
Robertus, Casin. Abbas, vix. an. 1045.
Robertus, Mon. Celestinus, S. Petri Celestini discipulus, cujus Vitam scripsit, MS.
Robertus CENALIS, de Ponderibus et Mensuris, *edit. Paris. an. 1547.*
Robertus CERVINUS, al. CAREWALLI, Anglus, Theol. et Philosoph. vix. an. 1326.
Robertus CESTRENSIS, Anglus, Historicus.
Robertus CHORCON, Cardin. *Vide Jac. Petitem in Penit. Theod. pag. 367.*
Robertus CABOLLIS, Paris. Theol. ob. an. 1459. *Vide Hist. Collegii Navarrei.*
Robertus COLMAN vel *Colmannus*, Anglus, Ordin. Min. Theol. vix. an. 1428.
Robertus COSTONUS, alias COTHON, Angl. Ord. Min. Theol. vix. an. 1340.
Robertus CRUCIUS, Anglus, Ord. Min. Theolog. et Philosoph. vix. an. 1300.
Robertus CURSONUS vel CURTONUS, Mon. Westmon. vix. an. 1218.
Robertus DODEFORDUS, Anglus, Rames. Mon. vixit ann. 1270.
Robertus DOMINICANUS, Ordin. Prædicat. Anglus, Theologus.
Robertus ELIPHATUS, Angl. Ord. Min. Theolog. vix. an. 1340.
Robertus FERIBRIGUS, Anglus, Philosoph. vixit ann. 1350. supra *Richardus* appellatur.
Robertus FININGHAMUS, Angl. Ord. Min. vixit circa ann. 1460.
Robertus DE FLAMESBORC, Canon. S. Victoris, Auctor Penitentialis, in *Bibl. Sangerm. Cod. 312.*
Robertus FOLIOTHUS, Angl. Herefordiensis, Episc. vix. an. 1170.

- Robertus**, Gallus, Carmel. vix. circ. an. 1350.
Robertus GENTILIS, Angl. Benedictinus, Theol.
Robertus DE GLOCESTRIA, Anglus, Histor.
Robertus, Glocestrensis Dux, vix. an. 1146.
Robertus Goulet scripsit Compendium Jurium et Consuetudinum Universitatis Paris.
Robertus GRIMMUS, Anglus, Benedictin. vixit ann. 1320.
Robertus GROSSETESTE, Anglice GREATHEAD, Lincolnensis. Episc. ob. 7. Id. Octob. an. 1153. *Multa scripsit, e quibus quedam edita. Vide Pitseum, Prynneum tom. 3. Libert. Angl. pag. 1134. 1185. et ejusdem Roberti librum de Cessatione Legatum, edit. Londini, ann. 1638.*
Robertus HARDEBIUS, Anglus, Carmelita, vixit ann. 1450.
Robertus HEREFORDENSIS, Angl. Histor. patria Lotheringus, ob. an. 1095.
Robertus HOLKOT, Angl. Ord. Præd. vix. an. 1349. *Multa scripsit, ex quibus quedam edita.*
Robertus HUMBLETONS, Anglus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1390.
Robertus HUNDESLAVUS, Angl. Ordin. Sanctissimæ Trinitatis, Theolog. vix. an. 1430.
Robertus IVORIUS, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. ann. 1392.
Robertus, Kelensis, Angl. Pamplionensis Archiep. ob. an. 1143.
Robertus KILWABDIUS, Angl. Ord. Præd. Cardin. et Episcop. Port. multa scripsit, ob. an. 1260.
Robertus DE LEICESTRIA, Anglus, Ord. Min. Theol. ob. an. 1348.
Robertus DE LICIO, de Passione Domini. *Vide Sander. part. 2. pag. 137.*
Robertus, Lingonensis Episcopus, in *Cod. Reg. 153. 862.*
Robertus, Lirensis, Mon. in Evang. S. Joannis, in *Cod. Reg. 2201.*
Robertus MAGISTER, de Divinis Officiis. *Vide Sander. pag. 137.*
Robertus MALCHOTIUS, de Hæresibus. *Vide Sander. pag. 173.*
Robertus, S. Mariani Altissiodorensis Mon. cujus Chron. editum a Camusato, ob. an. 1212.
Robertus MASCALLUS, Anglus, Carmelita, Hereford. Episcop. ob. 21. Decembr. an. 1417.
Robertus DE MELEDENO, Episcopus Hereford. obiit an. 1153. *Vide Sander. pag. 169. Hist. Academ. Paris. tom. 2. pag. 585. et alibi.*
Robertus, Abbas de Monte, seu S. Michaelis de Periculo maris, Chron. Sigeberti perduxit ad an. 1148. *Edit. a Miræo, Acherio post Guilbertum et al.*
Robertus, OMSKIRCUS, Angl. Carmel. Theolog. ob. ann. 1382.
Robertus, Archidiaconus Ostrevand. de Vita S. Ayberti Presb. vix. an. 1150. *tom. 9. Bol. pag. 673.*
Robertus OXFORDIUS, Anglus, Ordin. Prædicat. vix. ann. 1270.
Robertus PAULULUS, Ambianensis, ejus libri 3. de Divinis Officiis, editi apud Hugonem a S. Victore sub titulo *Eruditionis Theologicæ*, in *Bibl. Sangerm. Cod. 658.*
Robertus PLIMTONS, Angl. Canonic. Regular. vix. ann. 1320.
Robertus PENSCRUTATOR, Anglus, Ordin. Minor. Mathematicus, vix. an. 1326.
Robertus PELLUS, alius PULLEINIUS, Angl. S. R. E. Card. ob. an. 1146. *Ejus Opera seorsim edita.*
Robertus, S. Remigii Remensis Mon. auctor Hist. Hierosol. *edit. in Gestis Dei, et al. vixit ann. 1100. vel 1120.*
Robertus RIBURNIUS, Anglus, Theologus, vixit ann. 1250. idem qui supra *Robertus Kilwarbius.*
Robertus RICHUS, Angl. S. Edmundi Archiep. Cantuar. frater, vix. an. 1248.
Robertus RINGSTEDUS, Anglus, Theologus.
Robertus DE ROMANA, Diac. Saponarie. *Ughell. tom. 7. pag. 681.*
Robertus ROSUS, Angl. Carmel. Theol. ob. 16. Decemb. an. 1420.
Robertus DE RUSSIA, Ordin. Minor. Theolog. obiit ann. 1280.
Robertus, S. Vigoris in Neustria Abbas, vixit an. 1087. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 125.*
Robertus SALOPIENSIS, vulgo DE SHROSBERY, Salopiensis Abbas, vix. an. 1140.
Robertus, Sarisberiensis Episcop. dehinc Cardin. vix. an. 1110.
Robertus I. Rex Scotiae, ejus Statuta, edita a *Skenæo in Legib. Scoticis an. 1600.*
Robertus III. Rex Scotiae, ejus Statuta, *ibid.* obiit ann. 1406.
Robertus, cogn. SCRIBA, Anglus, Canonicus Regul. vix. an. 1180.
Robertus DE SORBONA, Fundator Collegii sui nominis Parisiis, vix. an. 1252. *In Bibl. Patr. tom. 8. Spiciteg. pag. 247.*
Robertus DE SOTHINGONA, regi Anglor. Henric. III. at Epistolis, vix. an. 1250.
Robertus DE SWAPHAM, Anglus, auctor Chron. Monast. Petroburg. vix. sub Henrico III.
Robertus TAVERNERUS, Anglus.
Robertus TEMBLEIUS, Anglus, Croyland. Mon. Philosophus.
Robertus Walciodorensis Monachus, de Vita S. Foraniani, edita *tom. 11. Bolland. pag. 808.* vixit circa an. 1138.
Robertus WALDEBIUS, seu DE WALBI, August. Eborac. Archiep. Theolog. ob. an. 1399.
Robertus WALSINGHAMUS, Anglus, Carmel. Theolog. ob. an. 1310.
Robertus WANTHAMUS, Angl. Grammat.
Robertus WEIUS, Angl. Bened. Grammat. auctor Catholici Parvi.
Robertus WINCHELSEIUS, Anglus, Theologus, obiit ann. 1313.
Robertus WORSOPUS, Angl. August. Theolog. obiit ann. 1350.
Roboas, Diac. et Monach. Casie. scripsit Vitam S. Leonardi, vix. an. 1120.
Rodericus XIMENES, Tolet. Archiep. cujus existant *Historiæ Hispanica et Arabum*, ob. an. 1245.
Rodolphus GOLENIUS, in *Lexico Philosophico, edit. ann. 1615.*
Rodolphus TORTARIUS, Floriac. Mon. in *Bibl. Floriac. tom. 8. Bol. pag. 336.*
Rodolphus E BUSELLA, Suevus, Theologus, vixit ann. 1430.
Rodolphus ORPHODIUS, Ordin. Prædic. Theolog. vix. an. 1242.
Rofredus, Beneventanus, Jurisconsultus, vixit circ. an. 1215.

Rogerius, Abellinensis Episcop. tom. 4. *Holland.* pag. 764.

Rogerius CALCAGNINUS, Florent. Ordin. Prædicat. ob. an. 1290.

Rogerius, Casa Nova Monach. scriptor. Vitæ B. Placidi Rhodiensis, qui ob. an. 1248. tom. 6. *Ughell.* pag. 898.

Rogerius HOVEDENUS, Historiam perduxit usque ad an. 1199. *Edit. inter Hist. Anglic. Vide Pitseum.*

Rogerius IVONIUS, vel JOSEPHUS, Anglus, de Computo.

Rogerius MAGISTER, seu MAGISTER ROGERIUS, de Destructione Hungariæ per Tartaros, an. 1252. *Edit. post Thuroczium.*

Rogerius, Mon. Ord. S. Benedic. scriptor Vitæ S. Brunois Cartus. vix. circa an. 1040.

Rogerius TREVIRENSIS, Archiep. vix. an. 914.

Rogerius VACARIUS, Longobardus, Abbas Beccens. Jurisconsultus, ann. 1149. *Vide Seldenum ad Fletam* pag. 509.

Rogerius ALBANUS, Anglus, Carmelita, Histor. obiit ann. 1450.

Rogerius BACONUS, Anglus, Ord. Min. Philosophus, multa scripsit, *ex quibus quædam edita*, ob. a. 1284.

Rogerius CENTRENSIS, Mon. Angl. Hist. Angl. scripsit usque ad an. 1339. quo vixit.

Rogerius, Cisterciensis Ordin. Monach. Angl. vixit ann. 1181.

Rogerius COMPUTISTA, Burnensis in Angliâ Monach. vix. an. 1360.

Rogerius CONWAYUS, Anglus, Ordin. Minor. obiit ann. 1360.

Rogerius, Croyland. Mon. scriptor Vitæ S. Thomæ Cantuar. vix. an. 1214.

Rogerius DIMOGUS, Angl. Ord. Præd. Theolog.

Rogerius, Fuldensis Mon. Vitæ aliquot Sanctorum scripsit circa an. 1156.

Rogerius GLACTONUS, vel GLASTONUS, Anglus, August. Theol. ob. an. 1340.

Rogerius, Hereford. vix. an. 1170. *Vide Pitseum.*

Rogerius IVONIUS, vel de S. Lese, Anglus, Monach. Theol. vix. an. 1120.

Rogerius MARSHALLUS, Anglus, Mathemat.

Rogerius NIGELLUS, Angl. BLACA, Westmonast. Mon. ob. an. 1241.

Rogerius ROGOSUS, Angl. Ordin. Min. Theolog.

Rogerius, Salisberiensis, vix. an. 1160.

Rogerius SUSETUS, vel STINSIDUS, cogn. CALCULATOR, Angl. Ord. Cisterc. Mathemat. vix. an. 1350.

Rogerius TURFORDUS, Angl. Augustin. Theolog. vix. ann. 1390.

Rogerius WALTRAS, Angl. vix. an. 1250.

Rogerius WELFEDALUS, Anglus, Mathematic. vixit circa an. 1368.

Rogerius DE WINDSORA, Angl. Mon. in Cenobio S. Albani, vix. an. 1255. [ob. an. 1237. ex Fabricii Bibl. cui idem est atque]

Rogerius WINDOVERUS, Angl. Hist. vix. an. 1217.

Rogo FRETELLUS, Antioch. Archidiacon. de Locis et Patriarchis Hierosolym. usque ad Arnulphum III. MS. [Vide Fabric. tom. 2. pag. 204. Grasse tom. 2. part. 3. pag. 1052.]

Rolandinus PATAINUS, cogn. GRAMMATICUS, cujus exstant *Chron. lib. 12. edit. cum Albertino Mussato, et Ars notaria edita Taurini ann. 1479. deinde cum Glossis Lugduni, vix. ann. 1263. Vide Trith. Voss. et Murat. tom. 8. Script. Ital.*

Römerius, Reginonis Chronic. ab an. 907. ad an. 977. al. 1467. perduxit. *Vide Simler. et Possevin.*

Romualdus (S.), Camaldul. Abbas, ob. an. 1023.

Romualdus, Salernit. Archiep. Chronic. perduxit ad an. 1177. *Erstat MS. in Bibl. Reg. edit. t. 7. Script. Ital. Murat.*

Roricus, Monachi, Gesta Francor. a gentis origine ad Chlodovei I. obitum, *edit. tom. 1. Hist. Franc.*

Roricus WITTONUS, Anglus, Ord. Min. Theol. scripsit in Evangelia.

Rosetus, scripsit in Sententias. *Vide Sander.* pag. 469.

Rostangus, Cluniac. Monach. vix. an. 1206. *In Bibl. Cluniac. pag. 1482.*

Roswita, Sanctimonialis in Saxonia, vix. circ. an. 1120. *Ejus opera seorsim edita.*

Roth, Comment. historico-antiquit. de Imaginibus Germano-magicis.

Rudolphus DE FRAMENSBURG, Bavarus, cujus Itiner. T. S. *erstat tom. 6. Canisii*, vixit sub Carolo IV. Imperat.

Rudolphus, Fuld. Monach. circ. an. 850. tom. 3. *Holland. pag. 512. tom. 4. SS. Ord. Bened. pag. 245.*

Rudolphus, S. Trudonis Abbas, vix. an. 1109.

Ruffinus, V. D. Grammat. Antiochenis, *edit. inter Grammat. Putschii.*

Ruffinus, Aquileiensis Presbyter, obiit circa an. 418. *Vide Cennad. etc.*

Ruffinus, Palaestinae provinciae Presbyter, cujus nomine *edit. a Sirmondo Liber precum, etc., et tom. 27. Bibl. Patr.*

Ruffinus SCIFFUS, Assisias, consanguineus S. Clarae, vix. an. 1248.

Ruffinus, Abbas, de Vita S. Martini, carmine, MS. *in Bibl. S. Martini Tornac.*

Rufus FESTUS AVIENSIS, cujus habentur Poemata, vixit sub Theodosio M. Imp.

Rulandi Dictionarium chymicum.

Ruodpertus, Magister et Monachus S. Galli. *Vide Alamannica, Goldasti tom. 2. pag. 13. 87. Erstat Ruodberti Vita S. Theodori, Episcopi Sedunensis, in Cod. Thuano 275.*

Rupertus, Lympurgensis in diocesi Spirensi Abbas, vix. an. 1121.

Rupertus, Ord. Præd. vix. an. 1320.

Rupertus, Tuitiensis Abbas, obiit 4. Mart. ann. 1135. *Opera ejus varia edita. Vide Holland. tom. 7. pag. 475.*

Ruricius, Lemovicensis Episcopus, vix. ann. 506. *Ejus Epistolæ editæ Canisius, tom. 8. Bibl. Patr.*

Rusticus, S. R. E. Diacon. Card. Episcop. Fesulanus vix. an. 550. *In Bibl. Patr. tom. 10.*

Rusticus ELBORUS, V. C. Enquestor, scripsit picturas veteris ac novi Testamenti, carmine, *edit. a J. Fabricio, et t. 9. Bibl. Patr. pag. 462. Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 61.*

Ruthardus, Hirsaug. Monach. scriptor Vitæ S. Bonifacii, ob. an. 865.

Rutilius CLAUDIUS NUMATIANUS, VIT CONSULARIS, cujus exstat Itinerarium carmine scriptum, vix. sub Theodosio et Honorio.

Rutilius LEPUS, *edit. inter Rhetores Pithuci.*

S

- Sabbatius**, Episcop. provincie Gallicanae, vix. an. 440. *Gennad.*
- Salimbenus** DE SALIMBENS, Ord. Minor. Historic. vix. an. 1287.
- Saliphilax**, Britannus, de Genealogia regem Britannorum. *Vide Pits. pag. 175.*
- Salla**, Fabricio SADA, MALASPIA, de Rebus Siculis ab an. 1250. ad 1276. *tom. 6. Miscel. Baluz.*
- Salomon**, Constantiensis Episcop. carmina composuit. *edit a Canisio tom. 5. et tom. 16. Bibl. Patr. vix. ann. 895.*
- Salontus**, S. Eucherii filius, Episcop. *tom. 8. Bibl. Patr. pag. 401.*
- Salvatus**, scriptor Vitae S. Martini Presbyter. in Lusitania, cujus fuit discipulus, vix. ann. 1160. *Botland. pag. 1131.*
- Salvianus**, Massiliensis Presbyter, vix. an. 440.
- Salvidienus**, scriptor Vitae Saturni. Tyr. *apud Vopiscum.*
- Salvus**, Alveldensis Abbas, ob. an. 962. *Vide Memoriam de Script. Eccles. pag. 102.*
- Samson** GORDEBENSIS, Hispan. Abbas S. Zoili, obiit 21. Aug. an. 896.
- Samson** DEMETA, Britannus, Archiepiscop. vixit an. 567.
- Samson**, Dorovernensis, Cantuar. Monach. vixit an. 1170.
- Samuel** ANDREAS, de Balsamationibus Veterum.
- Samuel** BENJAMIN, Britannus, vix. an. 650.
- Samuel** PISCUS in lexico Antiquitatum Romanarum.
- Sanctes** DE ARDINIS, Pisaur. Medic. vix. an. 1430.
- San-Leodegarius**, in Resolut. civilibus.
- Saxius**, in Pontificale Arelatense.
- Saxo**, Grammatic. scriptor Histor. Danicae, *quam illustravit Stephanus Stephanus*, vixit circ. an. 1200.
- Schilteri** Glossarium Teutonicum et Institutiones Juris publici.
- Scipio** MAFFEUS, in Observat. literariis.
- Sebastianus**, Benedict. Monach. scripsit Vitam S. Hieronymi, ut auctor est Petrus Diaconus. vixit ann. 560. *Vide Vossium.*
- Sebastianus**, Salmanticensis Episcop. vix. ann. 870. *Ejus Hist. edita a Sandovalio an. 1615.*
- Secundinus**, Episcop. S. Patricii ex sorore Daverca nepos. *Vide Waraam in Opuscul. S. Patricii pag. 146.*
- Secundus**, Historiae Longobard. scriptor, vix. sub Heraclio. *Warnefrid. lib. 3. cap. 29.*
- Sedatus**, Episcop. Biterrensis, ut quidam volunt. *tom. 11. Bibl. Patr. pag. 1093.*
- Sedullus**, Presbyter, Poeta, vix. circ. an. 430. aut 440. scripsit Opus Paschale, *edit. seorsim et tom. 4. Bibl. Patr. pag. 458. etc.*
- Sedullus**, Scorus, Sacrae Scripturae interpres, floruisse dicitur an. 818. *Vide Bellarm.*
- Sefridus**, scriptor Vitae S. Ottonis Episcop. Bamberg. *apud Cretz. in Divis Bamberg.*
- Seherus**, primus Abbas Calmosiacensis, de Pri-
- mordiis ejus. *Monast. tom. 3. Anecd. Marten. col. 1161.*
- Seldenus**, in Histor. de Decimis; ejusdem Mare clausum.
- Senatus** BRAVONIUS, Wigorn. Abbas, ob. an. 1170.
- Septimius**, scriptor Vitae Alexandri Severi, *laudatur a Lampretio.*
- Serenus** SAMMONIUS, ab Antonio Caracalla occisus, multa scripsit, *de quibus Vossius, et Humelbergius ad lib. de Medic. no. edit. non semel.*
- Sergius** I. S. PP. ob. 9. Sept. 701. *Vide Concil.*
- Sergius** II. PP. ob. 12. April. ann. 847. *Vide Lud. Jacob.*
- Sergius** III. PP. ob. an. 910. *Vide Lud. Jacob.*
- Sergius** IV. PP. obiit 13. Mart. ann. 1012. *Vide Pissin.*
- Serlo**, Abbas de Eleemosyna in Brabantia, in Orationem Dagobadi, in *Bibl. Sangerman. Cod. 663. Vide Opera Philipp. ejusdem loci Abbat.*
- Serlo**, Fontanensis in Anglia Monachus, vix. circa ann. 1160. *Vide Hist. Angl. edit. an. 1652. pag. 331.*
- Sertorius** GRADENSIS, Anglus, Ordin. Min. Magister Cantuar. Episc. Bayen. Patriarcha Gradens. Cardin. descriptus de an. 1362. *Pits. Trith. Possev.*
- Servatius**, Eboracensis, Agrippinas, Vitam S. Willebrordi. Quatro scripsit.
- Servus** DEI, Episcop. vix. an. 480. *Gennad.*
- Sexalus**, Eborac. Archiepisc. ob. an. 1258.
- Sexerianus**, Gabal. Episcop. ob. sub Theod. Jun. *Caenot.*
- Severini**, Abbat. Sermones in Natali SS. Innocentii. *Ejus. Sangerm. Cod. 464. 491. 495. 496. 500.*
- Severinus**, Episc. *tom. 27. Bibl. Patr. pag. 478.*
- Severus** Imp. Historia Vitae suae, *laudatur a Capitolino, in Claudio Albino.*
- Severus**, Malacitanae Sedis Episcop. vix. sub Mauritio Aug. *Isid.*
- Severus**, Minoricens. Episcop. *Vide Bar. ann. 418. n. 60.*
- Severus** SANCtus, id est ENDELICUS, Rhetor, *inter Poetas Pithaeos pag. 449. vix. an. 395.*
- Severus** SUFFRITUS, vix. circ. an. 400. *Ejus exstant Historia Eccles. et Vita S. Martini, praeterea Epistol. tom. 5. Spicileg. pag. 532. Vide Gennad. etc.*
- Sextus** ATRILIUS Victor, alius a Victore, quem Schotti vocant, vix. sub Theodosio.
- Sextus** de Resurrectione, vix. sub Severo Imp.
- Sextus** REFFUS, vir Consularis, qui Historiae Romanae Epitomen scripsit, vix. sub Valentiniano Imperat.
- Siagrius**, de Fide adversus Haereticos scripsit. *Gennad.*
- Sibertus** DE BEKA, Geldrensis, Carmelita, vixit ann. 1320.
- Sibertus**, S. Pantaleonis Colon. Prior, vixit ann. 1136. *tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 495.*
- Sibrandus**, Frisius, Horti Mariae Abbas, scriptor Vitae S. Sardi ejusdem loci Abbat. ob. an. 1238.
- Sicardus**, Cremonensis Episcop. Historicus, vixit ann. 1160.
- Sidonius** ABOULINARIS, Arvernorum Episcop. obiit 23. Aug. an. 482. *Ejus opera illustrarunt Colvius, Savaro, Sirmontus, etc.*
- Siffridus**, Misnensis Presbyter, Chronicon perduxit ad an. 1307. *Edit. cum Hist. German.*
- Sigardus**, S. Albani Monachus, *tom. 5. Canisii part. 2. pag. 648.*

Sigebertus, Gemblacensis Monach. ob. 5. Oct. an. 1113. *Edit. seorsim. Vide Præterea tom. 3. Bolland. pag. 227. Sur. 1. Febr. 23. Maii, 15. Novemb. etc. Vide eundem Sigeb. c. 471.*

Sigebertus, cogn. Pits, Orientalium Saxonum in Anglia Rex, ob. an. 652.

Sigilbertus, Corbeiensis Monach. scriptor Vila S. Voymonis Bremensis Archiepiscopo, vix. an. 905.

Sigismundus, MEISTERHANS, de Rebus Noriberg. tom. 8. *Reliq. MSS. Ludewigi.*

Sigurdus, Remensis Canonici, sub Fulcone Archiepiscopo, t. 1. *Labbei. p. 362. t. F. Hist. Academ. Paris. p. 288.*

Sigwulfus, Monachus, Anglus, vix. an. 790.

Silvester GIBALDUS, Cambrensis, *edit. cum Histor. Anglic. ob. ann. 1210. De ejus scriptis nulla Putscus.*

Silvius BONIS, Britannus, Rhetor et Poeta, vixit ann. 410.

Simon, Dunelmensis Præcentor et Monach. *cujus habentur scripta inter Histor. Anglic. vix. an. 1164.*

Simon, Afflighemensis Monach. *Vide Henr. c. Gandav. et Trith.*

Simon ALWARDUS, Anglus, Poeta, *de Lu'o Seaco-rum. vix. an. 1156.*

Simon ALCOGUS, Anglus, Theol. vix. an. 1380.

Simon BARBAGEDUS, Tolosanus, Augustin. Theolog. vix. an. 1390.

Simon DE BORSAMO, Archiepisc. Mediolan. Cardinal. ob. an. 1384.

Simon BREDONUS, seu BIRBANUS, Angl. Astrologus, vix. an. 1386.

Simon BURNSTONES, Angl. Ord. Præd. Theologus, vix. an. 1337.

Simon DE CASSIA, Augustinianus, vixit ann. 1340. *idem qui mox Fidatus.*

Simon CORBEIENSIS, al. E CORBILLO, Gallus, Carmelit. Theol. vix. an. 1312.

Simon DE COVINO, an. 1348. *In Biblioth. Reg.*

Simon DE CREMONA, Augustinarius, ob. an. 1348.

Simon DOMINGANUS, l. Ord. Præd. Theologus.

Simon FEVERHAMENSIS, Anglus, Philosophus, vixit circa an. 1370.

Simon FIDATUS, dictus A CASSIA, Augustinianus, ob. 2. Febr. an. 1348. *Vide paulo ante.*

Simon FRAXINUS, vulgo ASHE, Herefordensis Canonici, Poeta, vix. an. 1200.

Simon GANDAVENSIS, Londinensis, Theol. Sarisburiensis Episcopus, vix. an. 1298.

Simon, Monach. Halfighemensis, vix. circa ann. 1310. *Vide Sanderum pag. 134. Vide supra Afflighemensis.*

Simon HENTONUS, Angl. Ordin. Prædicat. Theolog. vix. an. 1360.

Simon JACOMUS, Gyralii Episcop. deinde Thebanus Archiepiscopus, vix. an. 1400.

Simon DE JANUA, cujus sunt notæ aliquot marginales in Alexandrum Iatrosofistam, *edit. ann. 1504. et 1528. ejusd. Clavis Sanationis, edit. an. 1486. 1510. et 1514. vix. circa an. 1300. Vide Cod. Reg. 334.*

Simon ISLETTUS, Cantuariensis Archiepiscop. obiit ann. 1366.

Simon LANGHAMUS, Cantuariensis Archiepiscopus, obiit ann. 1376. *Vide tom. 2. Concil. pag. 2034. et Pitseum.*

Simon LANGTONUS, Stephani Cantuar. Archiepiscop. frater, ob. an. 1248.

Simon MERNAMUS, Cantuar. Archiep. ob. an. 1333.

Simon SOUTHRAYS, Angl. ad S. Albanum Monach. Theol. vix. an. 1382.

Simon DE SPIRA, German. Carmelita, vixit circa ann. 1340.

Simon STOCANUS, Angl. Ord. Carmelitarum Magist. ob. 16. Maii an. 1265.

Simon STOBELUS, Cantuar. Archiepiscopus, obiit ann. 1381.

Simon DE TOINAGO, Theologiae Professor, vix. ann. 1216. al. 1284. *Vide Sancti pag. 169. Henric. Gandav. Trithem. etc.*

Simon TOGNAQUITHUS, Florentinus, Mon. Bened. ff. leg. Augustin. qui obiit ann. 1129. de quo in Fabricii Bibl.

Simon TESTEDUS, Angl. Ord. Min. Philosophus, ob. ann. 1369.

Simon WELSHINGHAMUS, Angl. Carmelita, Theol. vix. ann. 1360.

Simplicianus, Episcopus, S. Augustini familiaris. *Genual.*

Simplicius (S. PP. obiit 2. Mart. ann. 483. *Vide Concilia.*

Simplicius, S. Benedicti discipulus, ob. ann. 576. *Vide Petr. Diacon. et J. B. Marum.*

Sire RALL, de Gestis Frider. I. Imper. t. 6. *Script. Ital. Murat.*

Siricius, S. PP. 22. Febr. an. 398. *Vide Concil.*

Siviardus, Amisoleus Abbas, vix. in eunte seculo VIII. tom. 1. SS. *Ord. Bened. pag. 642.*

Sixtus I. (S.) PP. obiit 6. April. ann. 112. *Vide Concil.*

Sixtus II. (S.) PP. ob. 6. August. ann. 621. *Vide Concil.*

Sixtus III. (S.) PP. ob. 28. Mart. an. 448. *Vide Concil. et tom. 7. Biblioth. Patr. pag. 804.*

Sleydanus, in Continual. Hist. Sacrae Severi.

Smaragdus, alias Anbodictus, Autanenensis Monach. obiit 7. Mart. 843. multa scripsit. *Vide Codd. 171. 269. 358. 370. 371. 412. 413. 493. 525. Bibl. Sangerman.*

Smaragdus, S. Michaelis ad Mosam Abbas, floruit an. 820. tom. 5. *Spicileg. pag. 1. Vide Honor. Augustod. cap. 6.*

Somniatoris Monachi Postilla in Evangelia, in *Bibl. Sangerman. Cod. 709.*

Soter (S.) PP. 22. April. an. 179. *Vide Concil.*

Sozomenus, Pistoriensis, scriptor Historie universalis, vix. sæc. XIV. *Volaterr. Vide Murat. tom. 16. Script. Ital.*

Stantonus, Anglus, Mathematicus.

Stephanardus FLAVIA, Historiam carmine confecit, ut observat Jovius in Vicecomit. Mediolan. vix. an. 1290. *Vide Galvanus supra et Possevin.*

Stephanus I. (S.) PP. ob. 2. Aug. ann. 260. *Vide Concilia.*

Stephanus III. PP. ob. 26. April. an. 757. *In Concil. et in Cod. Caroline.*

Stephanus IV. PP. ob. 1. Februar. ann. 772. *Vide Concil.*

Stephanus V. PP. ob. 25. Jan. an. 817. *Vide Lud. Jacob.*

Stephanus VI. PP. ob. an. 891. *Vide Concil.*

Stephanus VII. PP. ob. an. 909. *Vide Concil.*

Stephanus IX. PP. ob. an. 943. *Vide Lud. Jacob.*

- Stephanus**, X. PP. ob. 28. April. an. 1028. *In Concil. et Bibl. Patr.*
- Stephanus**, Anglieus, Carmelita, Theologus, vixit ann. 1417.
- Stephanus**, Anglus, Jurisperitus.
- Stephanus**, Augustodunensis Episcopus, vix. an. 950. *Edit. in Bibl. Patr.*
- Stephanus** BISENTIENSIS, Ordin. Prædicat. Magister Generalis, ob. an. 1294.
- Stephanus** BUCKINGTONUS, Angl. Cantuariens. Mon. Hist. vix. an. 1380.
- Stephanus** BUONES, Anglus, Monach. Theol. vix. an. 1340.
- Stephanus**, Cantuariens. Archiep. an. 1205. *tom. 3. Spicil. pag. 55. 137. 179.*
- Stephanus**, Cælie novæ in Hispania Mon. de Vita S. Rudisindi Damienensis Episcopi, vix. circa an. 1200. *l. 6. Bol. p. 107.*
- Stephanus** DE CHALMETO, Cartusia Portarum Monach. *tom. 2. Bibl. Patr.*
- Stephanus** III. Cisterciensis Abbas, Auctor *Chartæ caritatis*, edit. in *Nomastico Cisterc.*
- Stephanus** DE COXRY, natus de Aumbianis, Monach. ac Officialis Corbeiensis, cujus exstat Historia sui temporis, in *Cod. 320. Bibl. Sangerman.* vixit sub Carolo VI.
- Stephanus** EITOVES, vel EDOVES, Angl. Canon. Regularis, Historicus, vix. an. 1320. [Fabricio Eddius vel Heddius *l. 2. pag. 80.*]
- Stephanus** GUILLETUS, Burgundus, Carmelita, vixit an. 1320.
- Stephanus**, Grandimontensis Ordinis Fundator, cujus Regula edita Divione an. 1645. ob. an. 1124.
- Stephanus**, Halberstadensis Episcopus, vixit an. 1107.
- Stephanus** HARRINGUS, Sibuburgensis Monachus, et primus Molismensis Abbas, ob. an. 1133.
- Stephanus** LANGTONUS, Anglus, Theologus, obiit an. 1228.
- Stephanus**, Monachus et Abbas Leodiensis, de Vita S. Modibaldi, vix. an. 740. *Sur. 13. Mat.*
- Stephanus**, Leodiensis Episc. de Gestis S. Lamberti, vix. an. 903. *tom. 4. Hist. Leod. pag. 351. Vide Sigebert. c. 125.*
- Stephanus**, Lugdunensis Cardinalis.
- Stephanus** DE MEDOLANO, Ordin. Prædicat. de Gestis Mediolanensium, carmine scripsit, vix. circa an. 1262.
- Stephanus**, Meldensis Episcopus. *Vide Sangerm. Cod. 514.*
- Stephanus** MESSALANUS, Anglus, Mathematic.
- Stephanus** LE MOYNE, in Notis ad Varia Sacra.
- Stephanus**, Parisiensis Episc. an. 1277. *tom. 25. Bibl. Patr. pag. 329.*
- Stephanus** PATRINGTONUS, Anglus, Carmel. Theol. ob. an. 1417.
- Stephanus**, Presbyter Africanus, scriptor Vitæ S. Germani Autissiod. vix. an. 584.
- Stephanus** DE PROVINCIA, JC. vix. an. 1330.
- Stephanus**, Rhedonensis Episcopus, de Vita S. Guillelmi Firmati, vix. an. 1178. *tom. 11. Bollandy pag. 334.*
- Stephanus** ROTOMAGENSIS, Boccensis Monachus, cujus complura habentur in *Bibl. Sangerm. Cod. 771.*
- Stephanus** DE SALANACHO, Lemovicens. Ord. Prædicat. an. 1290. *Vide Bolland. tom. 6. pag. 655.*
- Stephanus** DE S. GENOVEFA, in *Cod. 16. Bibl. Sangerman.*
- Stephanus**, S. Pantaleonis Colon. Monachus, de Inventione S. Maurini Abb. vix. an. 990. *Sur. tom. 3. 10. Jun.*
- Stephanus**, S. Victoris Paris. Canonicus Regular. *tom. 2. Spicil. pag. 691.*
- Stephanus** SCROPIUS, Anglus, Histor. vix. an. 1399.
- Stephanus** DE SEMA, Cartusienensis, *tom. 11. Bol. pag. 961.*
- Stephanus** STAMPENSIS, Normannus, S. R. E. Cardinalis, ob. an. 1289.
- Stephanus**, Trudonensis Monach. vix. an. 1082.
- Stephanus**, VICOMERCATO, Mediolanensis, Ordin. Prædicat. Auctor Chronic. metric. vix. an. 1292. *Leander.*
- Stephanus**, Ulyssibonensis Eccl. Præcentor, de Mirac. S. Vine. Mart. apud Aut. *Brandao. tom. 3. Monarch. Lusit. pag. 298.*
- Stephanus**, Wittebiensis Monach. Anglus, vixit ann. 1080.
- Stephellinus**, Monach. de Miraculis S. Trudonis. *Vide Sander pag. 270.*
- Stoverus**, in Comment. ad Hist. Alberti II.
- Struvius**, in Actis literariis.
- Sueno** AGGONIS, auctor Historiæ Danicæ editæ a Stephano, vix. an. 1203.
- Suenonis** Leges Danicæ Castrenses.
- Suetonius** OCTAVIANUS, Historicus, cujus meminit Vopiscus in Tacito.
- Sugerius**, Abbas S. Dionysii in Francia, ob. an. 1152. *tom. 4. Hist. Franc. pag. 281. 493. tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 328. Doublet. etc.*
- Sulcardus**, Westmonasteriensis Monach. Historic. vix. an. 1070.
- Sulpitius** ALEXANDER, Historiæ Francorum scriptor, cujus meminit Gregorius Turon. lib. 2. Histor. Franc.
- Sulpitius** VICTOR, editus inter Rhetores Pithæanos.
- Sylverius** (S.) PP. ob. 20. Jun. ann. 540. *Vide Concil.*
- Silvester** I. (S.) PP. ob. 31. Decemb. an. 335. *Vide Lud. Jacob. Passerinum et alios.*
- Sylvester** II. (S.) PP. antea GRABERTUS, et Archiep. Remensis, ob. 12. Maii ann. 1003. *Multa scripsit, de quibus Lud. Jacob. et alii.*
- Symmachus**, edit. a Jureto et aliis. *Vide tom. 5. Spicil. pag. 583. ob. an. 526.*
- Symmachus** (S.) PP. ob. 19. Jul. ann. 514. *Vide Concil.*
- Symphosius**, Poeta, scriptor Enigmatum, edit. non semel. *Vide Bibl. Sangerman. Cod. 598.*

T

Tageno, Pataviensis Decanus, scriptor Historiæ Expeditionis Friderici I. in T. S. edit. inter *Hist. German. vixit* sub eodem Imp.

Taio, Caesarangustanus Episcop. vix. an. 650. *tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 68.*

Tancredus, JC. Hetruscus, Bononiæ Archidiacon. ob. an. 1240.

Tangmarus, Hildeshemensis Presbyter, de Vita

- Bernwardi Hildeshem. Episc. edit. a Browero, vixit circa an. 1010.
- Tallus** CYRILLUS, Historicus, vix. sub Constantino M. *Capitolin.*
- Tatwinus**, Anglus, Cantuariensis Archiepisc. obiit an. 734.
- Terentianus** MAURUS.
- Terentianus**, Vir Consularis, sub Juliano et Joviniano. *Vide Sur. 26. Jun.*
- Tertullianus**, Afer, ob. circa an. 215. *Ejus Opera illustravit præ ceteris Rhenanus, Pamelius, Higgallius, etc.*
- Tervanus**, Scotorum Episcopus, vix. an. 440.
- Tetradius**, Cesarii Arclat. nepos, tom. 8. *Bibl. Patrum.*
- Thaddeus**, Florentinus Medicus, an. 1280.
- Thaddeus**, Abbas Scotorum Ratisponæ, vix. an. 1457. *edit. tom. 4. Canisii part. 2. pag. 471.*
- Thaddeus**, Notarius Vincentinus, de Eccelino Romano, *edit. cum Mussato pag. 32.*
- Thebaudus**, Besuensis Moñachus, tom. 5. *Bibl. Labbei pag. 605.*
- Theganus**, Trevirensis Chorepiscopus, cæ Gestis Ludovici Pii, sub quo vixit, tom. 2. *Hist. Fr.*
- Thelesinus**, vel THELESINUS Helius, Britannus, vix. an. 540.
- Thellaus**, Londavensis Archiepiscopus, alias *Elind* dictus, Britannus, vix. an. 563.
- Themistus**, de Locis dialecticis, in *cod. MS. S. Germani Paris.*
- Theobaldus**, auctor Vite S. Guillelmi Eremitæ, tom. 4. *Bollandi pag. 430.*
- Theobaldus** ANACIAS, Ordin. Cartusian. vixit an. 1328.
- Theobaldus**, Stampensis Sacerdos, Angl. S. R. E. Cardinal. ob. circ. an. 1289. ut habet Pitseus, alii circ. an. 1108. tom. 3. *Spicileg. pag. 132.*
- Theobaldus**, Veronensis Episcop. Augustinian. ob. 19. Nov. an. 1331.
- Theodemarus**, Monach. B. med. vixit sub Carolo M. *edit. a Brolio cum Chronico Casin. pag. 797.*
- Theodolus**, Italus, Liber carmine scriptus, singulis tetrasticis, edit. cum Catone, Matthæo Vindocin. et al. *Joannes Chrysostom. composuit hoc opus, et vitans arrogantiam, intitulavit nomine Theodoli. Ita apud Sand. pag. 139. Vide Sigebert. c. 135. Trith. et Vossum 169. pag. 747.*
- Theodoricus**, Abbas Ordin. Benedict. de Vita S. Hildegardis, vix. an. 1200.
- Theodoricus**, S. Albani apud Moguntiam Mon.
- Theodoricus** de ANTONIA, Erfordensis. Ord. Præd. Scriptor Vite S. Ponnaiici, *edit. a Surto 1. Aug. vixit circ. an. 1300.*
- Theodoricus**, Bernensis, Ord. Præmonstr. vixit circ. an. 1160.
- Theodoricus**, Casinensis Monach. vix. an. 1012. *Vide Petr. Diacon. et J. B. Marum.*
- Theodoricus** ESGLINUS, auctor Chronici Chronicorum, quod perduxit ad an. 1410.
- Theodoricus** de Fumano, Germanus, Ordin. Prædic. Philosophus, vix. an. 1270.
- Theodoricus**, Hirsfeldensis Monachus, scriptor Vite S. Benedicti, etc. vix. an. 1042.
- Theodoricus**, S. Matthiæ Trevirensis Monach. de Invent. S. Celsi, vix. an. 1000. tom. 5. *Bollandi p. 396. Sur. 23. Febr. Vide Trithem.*
- Theodoricus** A NIEM, Verdensis Episcop. auctor libri de *Schismate*, etc. editi a Schardio, vixit an. 1380.
- Theodoricus**, Ordin. Prædic. de Arte equos medicandi, MS.
- Theodoricus**, Thuringus, Ordin. Prædic. de Vita S. Elizabeth. reg. Hungar. tom. 5. *Canisii part. 2. pag. 147. Vide Lambec. lib. 2. Bibl. Cæsar. pag. 878.*
- Theodoricus**, Trevirensis Archiepiscop. scriptor Vita S. Lutradis, ob. an. 970. *Sur. 22. Sept.*
- Theodoricus**, Trudonensis Abbas, ob. an. 1107. *Sur. 8. Jul. 25. Nov. tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 394. 1069. Vide Sigeb. c. 170. Trith. etc.*
- Theodoricus** DE VALLISCOLOR, seu DE VALCOLEUR, de Vita S. Urdani IV. PP. carmine, edit. a Massono.
- Theodoricus** URIAS [VRIE], Augustinianus, vixit an. 1412.
- Theodorus** I. PP. ob. 14. Maii an. 649. *Vide Concil. et tom. 12. Bibl. Patr.*
- Theodorus**, Cantuariensis Archiep. cujus Fragmenta edidit Jac. Petitus, vix. an. 680. *Vide Concilia tom. 6. et Concil. Spelmanni, præterea Spicilegium Acler.*
- Theodorus** EREMITA, seu CAMENDONENSIS, auctor Vite S. Magni seu Magnoldi, cujus solalis fuit, obiit sub Pipino Reg. tom. 5. *Canisii part. 2. pag. 919. Vide Alaman. Gohasti pag. 231.*
- Theodorus**, Scotorum Archiepiscop. auctor Pœnitentialis, de quo Spelmannus in Concil. et Jacob. Petitus, vix. an. 690.
- Theodosius** MACROBIUS, scriptor Saturnalium, vix. sub Theodosio Imp.
- Theodulfus**, Aurelianensis Episcop. ob. an. 821. *edit. a Sirmundo et al. adde tom. 5. Spicileg. p. 127. tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 376.*
- Theonas**, Episcop. circ. an. 900. tom. 12. *Spicileg. pag. 545. Laubatur a Putho in Glossar. ad Julian. Antecess.*
- Theophanus**, Diaconus, Monach. Cassanensis, vix. an. 855. *Vide Petr. Diacon.*
- Theophilus** BASSANUS, in Tract. de Monit. et Excommunicat.
- Theotinchus**, Presbyter, sub Carolo C. tom. 2. *Capitular. Baluzii pag. 1309.*
- Theodoinus**, Catalanensis Prepositus, vix. circ. an. 868. tom. 2. *Analect. Mabillonii pag. 86.*
- Theodus**, S. Pauli de Badiolo Abbas, scripsit Vitam S. Benedicti, et in eas regulam, ob. an. 1095.
- Theichonius**, cujus meminit S. Augustinus et Genadius, tom. 6. *Bibl. Patr. pag. 49.*
- Thilmanus** DE HADUMBERG, Germanus, Ord. Min. vix. circ. an. 1112.
- Thimo**, S. Michaelis Bambergensis Monach. vixit an. 1136. Scripsit Vitam S. Ottonis, Episcop. Bamberg. *apud Gretser. in Divis Bamberg.*
- Thiofridus**, Eptarnacensis Abb. vix. ann. 1110. *edit. an. 1619. et tom. 12. Bibl. Patr.*
- Thiuredus** DOLLERSIS, Monach. Anglus, Musicus, ob. an. 1371.
- Thome** Chronic. ab Augusto ad Rudolfum Imper. in *Cod. Reg. 227. post Martini Poloni Chron.*
- Thomas**, auctor libri Enigmatum. *Vide Sigebert. c. 133.*
- Thomas** ALCHERUS, Anglus, Theologus.
- Thomas** ALMERICUS, Cremonensis, scripsit Eventus

Italiae sui temporis et Gesta Frider. I. Imper. vix. circ. an. 1198. *tom. 1. Cremonae liter.*

Thomas ANTONI, Senensis, Ordin. Præd. scriptor Vitæ S. Catharinae de Senis, vix. an. 1430.

Thomas DE AQUINO (S.), Doctor Angelicus, Ordin. Præd. ob. 7. Mart. an. 1274.

Thomas, Archidiaconus, auctor Historiæ Salonitanæ.

Thomas DE ARGENTINA, Ordin. S. Augustini Generalis Magister, ob. an. 1357. *edit.*

Thomas ARUNDELLUS, Cantuar. Archiepiscopus, ob. an. 1415.

Thomas ASHEBURNUS, Anglus, Augustin. Theolog. vix. an. 1382.

Thomas Bajocensis junior, scriptor Officiarii Eboracensis Ecclesiæ, vix. an. 1169.

Thomas DE BALLIAGO, Cancellarius Ecclesiæ Parisiensis, Theolog. ob. an. 1328. *Hemeræus de Academ. Paris.*

Thomas BASINUS, Episcop. Lexov. an. 1447. inter cætera scripsit Breviloquium peregrinat. quod MS. exstat in *Bibl. Victor.* ob. an. 1491. *Vide Gall. Christ. tom. 11.*

Thomas BECCHINGTONUS, Anglus, Theolog. vixit an. 1350.

Thomas BOBSTALLUS, Anglus, Augustin. Theolog. vix. an. 1290.

Thomas BRADWARDINUS, Anglus, Mathematicus, multa scripsit, ex quibus quædam edita, obiit circa an. 1350.

Thomas BRENTONUS, vel BRAMITON, Angl. Norwicensis Monachus, vix. an. 1380.

Thomas BROMIUS, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1380.

Thomas BUCCHINGHAMUS, Exoniensis Theolog.

Thomas BUNGEIUS, Anglus, Ord. Min. Theolog. vix. an. 1290.

Thomas CARIANUS, Wigorniensis Episcopus, Theologus, vix. an. 1316.

Thomas CANTHRATANUS, Canonicus Regul. vix. an. 1280. *Edit. a Colvenerio.*

Thomas (S. Cantuariensis Archiep. ob. 4. Kal. Jan. an. 1171. *Ejus Epistolas aliquot edidit Stapletonus. Vide Pitseum.*

Thomas DE CAPUA, Cardinalis, ob. an. 1243. *In Cod. Reg. 278. in Sangerman. 798. et in Bibl. Victor.*

Thomas, Cardinalis, tit. S. Petri ad vincula, natione Anglus, Ord. Præd. vix. an. 1380.

Thomas CASTELFORDUS, Angl. Benedictinus, Historicus, vix. an. 1320.

Thomas DE CELLANO, Ord. Min. scriptor libelli de Vita S. Francisci, vix. circ. an. 1230.

Thomas DE CEPERANO, Ord. Min. vix. an. 1250.

Thomas CHILLEDENUS, Anglus, JC.

Thomas CLANTONUS, Angl. Ord. Præd. Theolog.

Thomas COLBIUS, Anglus, Carmelita, Theologus, ob. an. 1406.

Thomas, Cracoviensis, ejus Dialogus de Ratione sumendi Corpus Domini, in *Cod. Thuano 773.*

Thomas CRANLEIUS, Dublinensis Archiepiscopus, ob. an. 1417.

Thomas DADDO, Anglus, Carmelita, Historicus, obiit an. 1436.

Thomas DIACONUS, Flander. Histor. an. 1333.

Thomas DOKINGUS, Anglus, Ordin. Min. Theolog. vix. an. 1270.

Thomas DONATUS, Venetus, Ord. Prædic. Venetiar. Patriarcha, an. 1492.

Thomas, Abbas Dumdrimensis, Scotus, vixit an. 1439.

Thomas, Eboracensis, Angl. Ord. Min. an. 1260.

Thomas EGLESTONUS, Anglus, Ordin. Minor. vixit an. 1340.

Thomas EDWARSTONUS, Angl. Augustin. Theol. ob. an. 1396.

Thomas, Eliensis Monach. vix. an. 1170. *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 378.*

Thomas ELMHAMUS, Angl. Historic. vix. sub Henrico V. *Edit. ab Hearnio an. 1727.*

Thomas ERASTUS, de Divinatrice magia.

Thomas FAZELLUS, de Rebus Siculis.

Thomas DE GARBO, Florentinus, Medicus, vixit an. 1340.

Thomas GRAIUS, Scriptor libri inscripti: *Scala mundi. Vide Vossium.*

Thomas HALENSIS, seu DE HALES, Angl. Ord. Minor. Theol. vix. an. 1340.

Thomas DE HANNEIA, Anglus, Grammatic. vixit an. 1360.

Thomas HASELBACHIUS, Germanus, Theol. vix. sub an. 1410. *Edit.*

Thomas HASELWOODUS, Anglus, Canonicus Regular. Historic. vix. an. 1321.

Thomas, Hibernicus. *Vide Sander. pag. 174.*

Thomas HILLIENSIS, alius DE ILLEIA, Anglus, Carmelita, Theol. vix. an. 1290.

Thomas HYDE, de Religione Persarum.

Thomas, Ismaelita, Angl. Ord. S. Brigittæ Monac. vix. an. 1430.

Thomas JOHNS, seu JOYCE, Anglus, Ordin. Prædic. Theol. ob. an. 1311.

Thomas A KEMPIS, Canonicus Regularis Montis S. Agnetis, in Chronic. ejusdem Monaster. obiit an. 1471.

Thomas LANGFORDUS, Angl. Ord. Præd. Theolog. et Histor. vix. an. 1320.

Thomas LANGLEIUS, Hulnensis in Anglia Monachus, Poeta, vix. an. 1430.

Thomas LAVINGHAMUS, Angl. Philosophus.

Thomas DE LENTINO, Ord. Præd. Patriarcha Hierosolymitanus, vix. an. 1260. *Sur. 29. April. tom. 2. Bol. pag. 686.*

Thomas LEIUS, Anglus, Ordin. Prædicat. Theolog. ob. an. 1360.

Thomas, Lincolnensis Archidiacon. Theolog. vix. an. 1253.

Thomas LIBER, Rankvillensis, vix. an. 1200. *Vide Alamannica Goblasti tom. 2. pag. 199.*

Thomas LOMBARDUS, Ord. Præd. Cardinalis sub Clemente VII. Antipapa.

Thomas LUMBELUS, Anglus, Carmelita, Theolog. ob. an. 1390.

Thomas MADOX, in Baronia Anglica et Formul. Anglic.

Thomas MALDONUS, Anglus, Carmelita, Theol. obiit an. 1404.

Thomas, Monemuthensis Monachus, vix. an. 1160.

Thomas DE LA MOORE, Anglus, Miles, cujus Historia edita cum Hist. Anglic. vix. an. 1326.

Thomas NETTERUS, vulgo WALDENSIUS, a patria sic dictus, Anglus, Carmel. obiit Rotomagi 3. Novembr. an. 1430.

- Thomas** NORWODUS, Anglus, Ord. Prædic. Theolog. vix. an. 1820.
- Thomas** DE NOVOMERCATO, Anglus, Philosoph. Carleolensis Episcop. vix. an. 1410.
- Thomas** OCLEFFUS, Anglus, vix. an. 1410.
- Thomas** OTTERBORNUS, Angl. Ord. Min. Historic. vix. an. 1411. Auctor Chron. Anglic. edit. ab Hearnio an. 1732.
- Thomas** PALMERUS, Anglus, Ord. Præd. Theol. vix. an. 1410.
- Thomas** PEYERELLUS, Anglus, Carmelita, Theol. ob. an. 1418.
- Thomas** PHILOLOGUS, de Modo collegiandi, *Ravenat. an. 1565.*
- Thomas** PONTIUS, seu PONTINUS, Cantuariens. Monachus, Theolog. vix. an. 1332.
- Thomas** RADBURNUS, Menevensis in Anglia Episcop. Historicus, vix. an. 1418.
- Thomas** RADCLIFFUS, Lincolnensis Episcopus, vixit an. 1370.
- Thomas** REINESIUS, in variis Lectionibus.
- Thomas** RINGSTEDUS, Banchorensis Episcop. obiit an. 1370.
- Thomas** RINGSTEDUS junior, Angl. vix. an. 1440.
- Thomas** A S. Victore, Canonicus Regularis Abb. S. Andreae Vercellensis, Theolog. ob. an. 1260.
- Thomas** SARISBURIENSIS, Theologus, Anglus, de Arte Prædicandi.
- Thomas**, Spalatensis Archidiaconus, scripsit Hist. Episcop. Salonitanorum usque ad an. 1266. Edit. a Jo. Lucio in Hist. Dalmatica.
- Thomas** SPERMANNUS, Angl. Ord. Præd. Theol. vix. an. 1300.
- Thomas** SPROTTUS, Angl. Benedict. Historicus, vix. an. 1271. Editit Hearnio an. 1719.
- Thomas** STACIUS, Anglus, Mathematicus, vixit an. 1440.
- Thomas** STRAVESHAMUS, Anglus, Ord. Min. Theol. ob. an. 1346.
- Thomas** STUBS, Angl. Ord. Prædic. cujus exstat liber de Eboracensibus Archiep. inter Historic. Angl. vix. an. 1360. Vide Pitseum et Seldenum.
- Thomas** STUREIENSIS, Angl. Augustin. Theolog. vix. an. 1370.
- Thomas** SUTTONUS, Angl. Ord. Præd. Philosoph. et Theolog. vix. an. 1290.
- Thomas** VAROYE, Scotus, Poeta, an. 1390.
- Thomas**, Viconiensis, Ord. Præmonstrat. Canon. Theol. vix. an. 1326.
- Thomas** VIRLEIUS, Anglus Theologus.
- Thomas** WALLEIS, seu GUALLENSIS, Ord. Præd. multa scripsit de quibus Antonius Senensis, Pitseus et alii, vix. an. 1333.
- Thomas** WALSHINGHAMUS, ad S. Albanum in Anglia Monach. cujus Hist. edita a Camdeno, vix. an. 1440.
- Thomas** WICCIUS, Anglus, Canonicus Regularis, Historicus, vix. an. 1290. Vide innox Wicket.
- Thomas** WICHINGAMUS, Anglus, Carmelita, vixit an. 1372.
- Thomas** WICKET, Angl. Histor. Canon. Regul. circa an. 1295.
- Thomas** WINCHECUMBUS, Angl. Eveshamensis Monachus, Historicus.
- Thomas** WINTERTONUS, Angl. Augustianus, Theolog. vix. an. 1382.
- Thomas** WODDRIGIUS, Anglus, Historicus.
- Thomasinus**, Ferrariensis, Ord. Prædic. vixit circa an. 1410.
- Thomassinus**, Oratorianus, de Disciplina Ecclesiastica.
- Thomellus**, Flander, scripsit de Laudibus Balduini Insulani Comitis Flandriae, etc. vix. an. 1070.
- Thuribius**, Astoricensis Episcopus, apud *Ambrosium Moralem lib. 11. c. 26.*
- Tiberianus**, Bæticus, de quo S. Hieron.
- Tiberianus**, Poeta, sub Constantino M. Præfectus Prætorio Galliar. Vide Lacarrium.
- Tiberius** CLAUDIUS DONATUS, scriptor Vitæ Virgilio Maronis.
- Tichonius**, Afer, vix. sub Theodosio M. Cennad.
- Tidericus** LANGEN, Canonicus Eimbecensis et Goslariensis, vix. an. 1300. Edit. a Meibomio an. 1652.
- Tirechanus**, Episc. Hibernus, vix. post med. sæc. VII. apud Waræum de Script. Hibern. et tom. 1. Jul. Act. SS. p. 631.
- Tittianus**, Rhetor, Gallus, vixit sub Theodosio. Hæjus meminit Ausonius.
- Tobias**, Monachus, Anglus, ob. an. 722.
- Toxotius** SENATOR, Poeta, cujus meminit Capitolinus.
- Tralmundus**, al. TRANSMUNDUS, Clarevallensis Monachus, vixit sub Ludovico VII. rege Franc. *Ejus Epistolæ editæ tom. 4. Hist. Franc. pag. 477. Vide Cod. 798. Bibl. Sangerman.*
- Trebellius** POLLIO, editus inter Scriptores Historiæ Augustæ, vix. sub Constantino Chloro.
- Treterii** Diaconi Homiliæ, in Cod. Thuano 27.
- Trumherus**, Lichefeldensis Episcopus, vixit an. 700.
- Trusianus**, Florentinus, Cartusianus, Medicus, vix. an. 1300.
- Trustanus**, vel TRUSTINUS, Eboracensis Archiepisc. ob. an. 1139. vel 1140.
- Tundalus**, Hibernus, Cassellensis, Cartusianus, scripsit librum Apparitionum suarum, vix. an. 1148.
- Turdulus** GALLICANUS, Historic. de quo Vopiscus in Probo.
- Turgotus**, Dunelmensis Monac. ob. an. 1115.
- Turpinus**, aliis TILPINUS, Remensis Archiepiscop. vix. sub Carolo M. cujus fabulosa Historia ejusdem Turpini nomine circumfertur, cujus auctor sat antiquus.
- Turrigianus**, de Cryptis Vaticanis.
- Turtius** RUFUS ASTERIUS QUINTUS, V. C. Exconsul ordinarius atque Patricius, post *Sedulium Aldinæ edit. Vide Bibl. MSS. Labbei pag. 23.*
- Tufelo**, Monachus S. Galli, cogn. ITINERARIUS, Poeta, Pictor et Musicus, circa finem sæc. IX. tom. 5. *Canisii part. 2. post pag. 728.*

V

- Valrus**, de Fascinationibus.
- Valerianus**, Cemelenensis Episc. vix. an. 455. *Ejus Sermones editi a Sirmondo, Rainaudo, etc.*
- Valerius**, Abbas, scriptor Vitæ S. Fructuosi Bracarenensis Episcopi, tom. 2. SS. *Ordin. Bened. p. 581.*
- Valerius**, Astoricensis Archipresbyter, Vitas Patrum Orientalium collegit. *Rosweid.*
- Varro**, de Lingua Latina, de Re Rustica.

- Ubertinus** DE ILIA, Italus, Casalensis, Ord. Minor. vixit ann. 1325. *Vide Wad. et Sander. 2. part. p. 137.*
- Udalricus** de Argentina, Ordin. Prædic. vixit circ. an. 1280.
- Udalricus**, Augustanus Episc. *Vide Alamannica Goldasti tom. 2. pag. 96. et Possevinum.*
- Udalricus**, Cluniacensis Monachus, scriptor Consuetudinum Cluniacensis Monasterii, vix. circa ann. 1100. *Edit. tom. 4. Spicil. pag. 21.*
- Udalricus**, in Commentar. Aponii et Lucæ Abbat. tom. 14. *Bibl. Patr. pag. 128.*
- Udalricus**, al. HERICUS, HERLINGER A WRMBERG, Abbas, scriptor Chronici sui Monasterii, vix. an. 1253.
- Udalricus** A LENTZBURG, Curtiensis, Episcopus, obiit an. 1355. *Foss.*
- Udascaleus**, Abbas, vix. circ. an. 1150. *tom. 2. Casii pag. 203. Vide Alamannica Goldasti tom. 2. pag. 198.*
- Vegetius** RENATUS, scripsit de Re militar. libros 4. *edit. vix. sub Valentiniano.*
- Vegola**, Agrimensor, edit. inter Gromaticos.
- Venericus**. *Vide infra Wenericus.*
- Verecundus**, Africanus Episcop. scripsit carmine de Resurrectione et de Penitentia. *Vide Appendicem Isidori. Laudatur etiam Verecundus Presbyter in Canticum Exodi.*
- Vernerius**, Bononiensis, JC. vix. an. 1200.
- Verus**, Arausionensis Episcopus, de Vita Eutropii Episcop. vix. circ. an. 760.
- Vesputius** SPENSANA, de Contemptu sæculi, apud Bartholom. lib. 4. *Adversar.*
- Vifingus**, Monachus Wertinensis, de Vita S. Ludgeri Episcop. Mimigardensis, etc. vix. sub Ottone II. aut III. circ. an. 1000. *t. 8. Holland. pag. 659. Sarius 4. Sept. Vide Suffridum Petri.*
- Victor** I. (S.) PP. obiit 28. Jul. ann. 202. *Vide Concil.*
- Victor** III. PP. ob. 15. Sept. an. 1087. *Ejus Dialogi editi Romæ et Parisiis. De aliis scriptis vide Petrum Diacon. de Viris Illustr. Cassin. c. 18. Possevin. Lud. Jacob. et al. tom. 18. Bibl. Patr.*
- Victor**, Capuanus Episcopus, scripsit adversus Victorii Canonem Paschalem an. 545. vix. an. 480. *tom. 3. Bibl. Patr.*
- Victor**, Cartennensis in Mauritania Episcop. vixit circ. an. 450.
- Victor** Tunonensis, vel Tunnonensis, in Africa, auctor Chronici editi non semel, obiit Constantino-poli an. 566.
- Victor** Uticensis, vel Nitensis, in Africa, obiit 11. August. circ. an. 488. *Edit. ann. 1569. et a P. F. Chiffletio.*
- Victorianus** BUCONUS, Castellianæ in Mauritania Episcop. vix. an. 450.
- Victorinus**, Afer, S. Hieronymi in Rhetorica Præceptor. vix. sub Constantio. *Edit. a Strmondo, et tom. 4. Bibl. Patr.*
- Victorinus**, Genuadio, qui alius CLAUDIUS MARUS VICTOR, Rhetor Massiliensis, qui Genesim carmine expressit. vix. sub Theodosio et Valentiano. *edit. ann. 1560. Vide Miræum de Script. Eccl. pag. 103.*
- Victorinus** (S.), Petabionensis in Pannonia Episcopus, passus 2. Nov. an. 302. vel 303. *Hieron. Bel-larum. edit. tom. 3. Bibl. Patr.*
- Victorius**, Trithemio VICTORINUS, Aquitanus, cujus exstat Canon. Paschalis, vix. an. 460. *Gennad.*
- Vigilantius**, Presbyter, Gallus, Hæreticus, contra quem scripsit S. Hieronymus, etc.
- Vigilius** (S.) PP. ob. an. 555. *Vide Concil.*
- Vigilius**, Afer, Tapsensis Episcopus, multa contra Arianos scripsit circ. an. 550. *Edit. a P. F. Chiffletio, et in Bibl. Patr.*
- Vigilius** Diaconus, Scriptor Regulæ Monachorum.
- Vigilius** (S.), Tridentinus Episcopus, ob. 26. Jun. an. 400. vel 405.
- Vignolius** DE MAROLIO, seu D. Bonaventura Cartusianus.
- Vilco** JAERMA, Frisius, Historicus, circ. ann. 1120. *Suffrid. Petri. Vossius pag. 399.*
- Vincentius** BELVACENSIS, Ordin. Prædicat. vix. an. 1240. *Ejus opera 4. tom. edita.*
- Vincentius** CADLUBCUS, Cracoviensis Episcop. Hist. Polonicæ scriptor, ob. an. 1226.
- Vincentius** CARSLANUS, Ord. Præd. scripsit Histor. PP. *Vide Volaterr.*
- Vincentius** E CASALI, Ordin. Prædic. Theolog. vix. an. 1217.
- Vincentius** CIGALTIUS, de Bello Italico.
- Vincentius**, Conventriensis, Anglus, Ord. Minor. vix. an. 1251.
- Vincentius** FERRERIUS (S.), Valentinus, Ord. Præd. ob. 5. April. an. 1419.
- Vincentius** GRUBER, Germanus, vix. an. 1410.
- Vincentius**, Lirinensis Monachus, cujus exstat Commonitorium adversus Hæreses, etc. vix. an. 434.
- Vincentius** MARIA FONTANA, in Constitutionibus Fratrum Prædicat.
- Vincentius** METULINUS, in Notis ad Græcismum.
- Vincentius**, Presbyter, Gallus, scripsit in Psalmos.
- Vindicianus**, Comes Archiatrorum sub Valentini-ano Aug. *Vide Marcellum Empir. pag. 26. 253. Edit. an. 1536.*
- Virgilius** SOLIVAGES, Hibernus, ob. an. 784.
- Vitalianus** (S.) PP. ob. 27. Januar. an. 669. *Vide Concilia.*
- Vitalis** CANEL, Oseensis Episcopus, vixit sub Jacobo I. rege Aragon. *Vide Motinum in Repertorio pag. 72. 159.*
- Vitalis** DE FERNO, Vasatensis diocesis. Ordin. Minor. Cardinalis, Episcopus Albanensis, ob. 16. Augusti an. 1327.
- Vitellius**, Afer, vix. an. 360. Idem ac sequens.
- Vitellius**, Afer, vixit sub Constante, filio Constantini. *Gennad.*
- Vitus** CORTONENSIS, Etruscus, Ordin. Min. Historic. vix. an. 1250.
- Umarus**, Vedastinus Monachus, *tom. 5. SS. Ord. Benedict.*
- Upho**, Vastenensis Monachus, de Vita S. Catharinae Suecicæ, ob. an. 1433. *tom. 8. Bolland. p. 505.*
- Utricus** DE ARGENTINA. *Vide Sander. 2. part. pag. 70.*
- Uuno** scripsit Vitam S. Arnulfi Episcop. Metens. jussu Caroli M. *Laudatur a Dominico in Ansberti famil. reditiva.*
- Vuconius**, Castellani in Mauritania Episcopus, an. 460.
- Volcmarus**, Furstenfeldensis Abbas, Boiorum Historicus, cujus meminit Aventinus, vixit circa an. 1314.
- Vortius**, de Latinitate jure et falso suspecta.

Urbanus, Presbyter, qui de obitu S. Paulini Nolani, cui adfuit, scripsit, *edit. a Surio et P. F. Chiffletio in Paulino illustrato pag. 224.*

Urbanus I. (S.) PP. ob. 25. Maii an. 223. *Vide Concilia.*

Urbanus II. PP. ob. 28. Julii. an. 1099. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*

Urbanus III. PP. ob. 20. Octobr. ann. 1187. *Vide Concil. et Bibl. Patr.*

Urbanus IV. PP. ob. 2. Octob. an. 1264. *Vide Lud. Jacob. tom. 25. Bibl. Patr.*

Urbanus V. (S.) PP. ob. 29. Decemb. an. 1370. *De scriptis, vide Lud. Jacob. tom. 4. Spicileg. pag. 199. tom. 9. pag. 284.*

Urbanus VI. PP. ob. 15. Oct. an. 1389. *Vide Concil. et Lud. Jacob. præterea tom. 7. Spicil. pag. 243.*

Ursinus, Monachus, de non rebaptizandis hæretic. vix. an. 440. *Gennad.*

Ursinus, Scriptor Vitæ S. Leodegarii, Augustodun. Episcopi, *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 698.*

Ursio, Altimontensis Abbas, vix. an. 1054. scripsit Vitam S. Marcelli, *edit. tom. 2. Bolland. pag. 9.*

Ursus, Ecclesiæ Romane Diaconus, Vitam S. Basilii Lat. vertit, in *Vitis Patrum.*

Usuardus, Monachus et Abbas S. Salvatoris Vicecomitis, cujus habetur Martyrologium, vix. circ. an. 806. *Sigeb. c. 85.*

Utho, Argentoratensis Episcopus, de Vita SS. Arbogasti et Amandi, vix. an. 950.

Utredus, Bologus, Dunelmensis in Anglia Monachus, Theologus, vix. an. 1380.

Vulcatius GALLICANUS, edit. inter Scriptores Historiæ Augustæ, vixit sub Diocletiano.

Vulcatius TERENTIANS, Historicus, vixit sub Gordianis. *Vide Capitolin.*

W

Wachterus, in Dictionario Germanico.

Walafridus STRABO, Augiensis Abbas, ob. an. 859. *Vide Alamannica Goldasti tom. 1. pag. 229. tom. 2. pag. 195. tom. 6. Canisii pag. 331. 546. 672. tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 227. tom. 4. pag. 135. 439. tom. 5. pag. 272. tom. 15. Bibl. Patr.*

Walbertus, Monachus Marchianensis, circa ann. 1128. de Miraculis S. Rictrudis, in *Act. SS. tom. 3. Maii pag. 118.*

Walburga (S.), Angla, SS. Vinibaldi et Willibaldi, cujus Hodæporicum scripsit, soror, vix. an. 780.

Waldewinus, Wigorniensis Episcopus, vixit an. 1200.

Waldramnus, Monach. S. Galli, postea Episcop. Argentor. vix. an. 895. *tom. 5. Canisii pag. 2. post pag. 728.*

Waldramnus, alijs *Walramus*, Numbergensis Episcopus, vix. an. 1109. *edit. a Schurdo. Vide tom. 4. Canisii in Appendice.*

Wandelbertus, Prumiensis Diaconus et Monachus, Scriptor Vitæ S. Goaris, et Martyrolog. vix. an. 842. *tom. 2. SS. Ord. Bened. pag. 281. 288.*

Wanleus, de Antiquit. liter. Septentr.

Wareus, de Scriptoribus Hibernicis.

Wariuus, S. Ebrulli Metensis Abbas, *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 225.*

Warmannus, Const. abensis Episcopus, de Vita S. Firmini, *edit. tom. 4. SS. ordin. Benedict. vixit an. 1206.*

Warnaharius, de Vita SS. Tergeminorum, vixit an. 630. *tom. 2. Bollandi pag. 74.*

Warnerus, al. *WARMEUS*, cogn. *HOMILIARIUS*, a libro Homeliarum quem edidit, vix. an. 1314.

Warnerus DE BOTIS, Ordin. Prædicat. Theologus, vix. an. 1314.

Waselinus, S. Laurentii Leodiensis Abbas, ob. an. 1147. *tom. 1. Analect. Mabillonii pag. 339.*

Wenceslaus, Altiachiensis Abbas, Historic. cujus meminit Avenstinus, vixit sub Henrico IV. Imp.

Wenericus, Germanus, ex Canonico Trevirensi Vercellensis Episcopus, vix. an. 1080. *edit. cum Scriptoribus Germanis.*

Wercmbertus, Sangallensis Monachus, cujus Liber in Apocalypsin, et Historia Sangallensis laudantur, vix. an. 870.

Wermobodus, Hirsaugiensis Monachus, vixit an. 988.

Wesembecius, de Albiensium hæresi.

Wettinus, Monachus S. Galli, de Vita et Miraculis S. Galli, in *Bibl. Sangallensi.*

Wihertus, Archidiaconus, de Vita S. Leonis IX. PP. cui coævus fuit, *edit. a Sirmondo et Bollandi, tom. 10. pag. 618.*

Wibertus SAXO, scripsit Sermones. *Sander. pag. 183.*

Wibertus (S.), Anglus, Wiremuthensis Abbas, ob. an. 730.

Wichardus, Salisburgensis Episcopus, Scriptor Chronici austriæ, ob. an. 1315.

Widradus, Flaviniacensis Abbas, an. 748. *tom. 3. SS. Ord. Bened. pag. 683.*

Wigmorus, Anglus, cogn. *HOMILIARIUS*, ab Homiliis quas edidit. *Vide supra Warnerus.*

Wibertus ALEMANNUS, Scriptor Historiæ de Partibus Terræ Sanctæ, vix. an. 1336.

Wilfridus, Ripponensis, Eboracensis Archiepiscopus, ob. 8. Kal. Maii an. 710.

Wilkinus DE SPOLETO, Italus, Poetâ, vixit sub Frederico Bavaro. *Vide Simler.*

Willebrandt AB OLDENBORG, Canonici Hildesheimensis, Itinerarium Terræ Sanctæ an. 1211. in Symmetris Allatii *pag. 122. tom. 5. Canisii, vide Bibl. MSS. Labbei pag. 49.*

Willebrandus, Mersburgens. Abbas, vix. an. 1070.

Willibaldus, primus Eystetensis Episcop. de Vita S. Bonifacii, cujus discipulus fuit, etc. vix. an. 860. *tom. 4. Canisii part. 2. pag. 341. 481. tom. 4. SS. Ord. Bened. pag. 136. Vide Pitseum.*

Willibrordus, Anglus, Ripponensis Monachus, cujus Vitam scripsit Alcuinus, ob. an. 736. vel 739.

Wimundus, Monach. et Presbyter, an. 1060. *tom. 2. Spicileg. pag. 377.*

Windignotus, Anglus, Historicus.

Windicus, S. Apri Tullensis Abbas, de Vita S. Gerardi, vix. an. 995. *tom. 11. Bolland. pag. 206.*

Wipponis Presbyteri Panegyricus ad Henricum II. Imp. *tom. 2. Canisii pag. 191. idem de Vita Conradi Salici apud Pistorium, vix. an. 1040.*

Witekindus, in Polo ecclesiastico.

Witkindus, Corbeie Saxonice Monach. vix. an. 973. *Ejus constat Historia Saxonica.*

Witmundus DE CAUCE HILTONIS, Monachus, cogn.

Sapiens, de S. Trinitate, ad Erfastum, in *Bibl. Sangerman. Cod. 724. Vide supra* Guitmundus.

Witrhedus Presbyter, Anglus, vixit an. 730.

Wiphinus Boernus, scriptor Vitae S. Juniani Confessoris, etc. vixit sub Ludovico Pio rege Franc. *tom. 2. Biblioth. Labbei pag. 569. tom. 1. SS. Ordin. Bened. pag. 307. tom. 5. pag. 440.*

Wiwocus, Cambrensis, scriptor Vitae S. Albani, vix. an. 970.

Wolfardus, Presbyter, Hasenrietanus, de Vita S. Walpurgis, vix. saeculo IX. *tom. 4. Canisii pag. 720. tom. 4. SS. Ordin. Benedict. pag. 287. tom. 5. Bolland. pag. 523. Sur. tom. 7. etc.*

Wolstanus, Wintonensis Monachus, vixit an. 1000.

Wolstanus (S.), Glavorniensis Abbas, deinde Wigornjensis Episcopus; ob. 4. Kalendar. Februar. an. 1095.

Worgresius, Glasconiensis Abbas, vix. an. 630.

Z

Zachari, Christiani et Apollonii Philosophi, Consultationum libri tres scripti c. an. 500. *tom. 10. Spicileg. pag. 1.*

Zacharias (S.) PP. ob. 15. Mart. ann. 752. *Vide Concil. et Lud. Jacob.*

Zacharias, Chrysopolitanus Episcop. vix. circ. an. 1110. *tom. 19. Bibl. Patr.*

Zeno (S.), Veronensis Episc. et Martyr, passus 20. April. circa an. 260. *tom. 3. Bibl. Patr. etc.*

Zepherinus (S.) PP. ob. 26. August. an. 221. *Vide Concil.*

Zixillanes, Toletanus Episcop. vix. an. 371. *tom. 2. Bollandi pag. 536. tom. 2. SS. Ord. Bened. p. 517.*

Zozimus (S.) PP. ob. 26. Decembr. an. 418. *Vide Concilia.*

AUCTORES GRÆCI

IN GLOSSARIO LAUDATI.

ANNA COMNENA.
ANTIOCHUS (S.).
ATHANASIUS (S.).
ATHENÆUS.
BASILIUS (S.).
CEDREUS.
CLEMENS ALEXANDRINUS.
CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS.
CYRILLUS (S.).
DIONYSIUS AREOPAGITA (S.).
DUCAS, in Hist. Byzantina.
EPHREM (S.).
EPIPHANIUS (S.).
EVAGRIUS SCHOLASTICUS.
GREGORIUS NAZIANZENSIS (S.).
GREGORIUS NISSEUS (S.).
HERO.
HESYCHIUS.
IGNATIUS DIACONUS.
JOANNES CANTACUZENUS.
JOANNES CHRYSOSTOMUS (S.).

JOANNES, Citri Episcopus.
JOANNES EUCHAITA.
JOBUS Monachus, apud Photium.
JOSEPHUS, in Antiquit. Judaicis.
NICEPHORUS GREGORAS.
NICETAS CHONIATA.
NILUS Monachus.
PACHYMERES.
PAULUS SILENTIARIUS.
PHILOXENUS, in Glossis.
PHRANZES.
PLUTARCHUS.
PORPHYRIUS.
SOCRATES, in Hist. Ecclesiast.
SOPHOCLES.
SOZOMENUS, in Hist. Ecclesiast.
SUIDAS, in Lexico.
SYNAXARIA.
THEODORETUS, Cÿri Episc.
THEODORUS BALSAMON.

OPUSCULA ET SCRIPTA

ΑΔΕΦΟΤΑ,

SEU QUORUM SCRIPTORES ANONYMI,

QUÆ IN GLOSSARIO LAUDANTUR.

A

Acta Alexandri III. PP. laudantur non semel a Baronio.
Acta Episcop. Cenomanens. tom. 3. Analect. Mabill.
Acta Inquisitionis adversus Petrum de Palude, tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 165.
Acta Lipsiensia.
Acta Literaria Suecica.
Acta Exauertorionis Ludbvici Pii Imp. tom. 2. Hist. Fr. p. 331.
Acta Mârensis monasterii, tom. 2. Script. Bamberg.
Acta Rotomagensium Archiepiscoporum, quorum auctor visit sub Gregorio VII. tom. 2. Analect. Mabillonii pag. 424.
Acta SS. Tharaci et Sociorum Mart. apud Baronium, an. 290.
Acta Tullensium Episc. quorum auctor vixit initio sæc. XII. tom. 3. Anecd. Marten. col. 989.
Admonitio Synodalis, edita a Baluzio cum Reginone pag. 602. 607. 609.
Alamannica: Ecclesiae Anniversarii, t. 2. Alamannic. Goldasti pag. 189.
Amoritates literariae Schelhornii, cum Supplemento.
Analecta Cœnobii Flaviniacensis, tom. 1. Bibl. Labbei p. 469.
Annales Casenates, tom. 14. Script. Ital. Murat.
Annales Colmarienses ad an. 1303. editi ab Urstisio.
Annales Francici breves ad ann. 790. tom. 2. Histor. Fr. pag. 3.
Annales Francorum ad an. 800. tom. 2. Histor. Franc. pag. 6.
Annales Francorum ad an. 808. ex Cod. Tiliano, tom. 2. Hist. Franc. pag. 11.
Annales Francor. ab an. 769. ad an. 806. tom. 2. Hist. Franc. pag. 21.
Annales Rerum Francicar. plebei Loiselliani ab an. 741. ad an. 814. tom. 2. Hist. Franc. pag. 24.
Annales Francorum Fuldenses ab an. 714. ad an. 900. edit. tom. 2. Hist. Fr. pag. 531.

Annales Francor. Bertiniani ad an. 882. edit. tom. 3. Hist. Fr. pag. 150.
Annales Rerum Francicar. Metenses ab an. 687. ad an. 904. edit. tom. 3. Hist. Franc. pag. 262.
Annales Francor. ab an. 726. ad an. 796. tom. 2. Bibl. Labbei pag. 733.
Annales Francorum veteres editi a P. Lambecio. lib. 2. Bibl. Caesar. pag. 366.
Annales Mediolanenses, tom. 16. Script. Ital. Murat.
Annales Mutinenses, tom. 11. ejusd. Murat.
Annales Rerum Pisanarum ab an. 971. ad an. 1176. edit. tom. 3. Ughelli.
Annales Sclavici scripti circa an. 1288. edit. ab Erpoldo Lindenbrogio inter Scriptor. Ker. Septentrionalium.
Anonymus de Rebus Friderici II. Imp. Conradi et Manfredi, filiorum, edit. tom. 9. Ughelli pag. 752.
Anonymus Hasenrietanus laudatus passim a Gretzero in episcopis Eystetensibus.
Anonymus de Suevorum Origine, edit. a Goldasto.
Anonymus de Arte Architectonica, seu Vitruvii Epitome, edit. apud Vasosanum an. 1540.
Anonymus de Constantino M. post Ammianum Valesii.
Antiquitates Vosagenses.
Auctor incertus de Limitibus, edit. inter Gromat.
Auctor Philomelæ carminis.
Auctor Prædestinati, quem Primasio aliqui tribuunt.

B

Benedictio Dei, seu Commentariolus quomodo Deus precipue per Psalmos benedicendus ac laudandus sit. Edidit Stewartus.
Benedictionalis Rotomagensis Ecclesiae, edit. a Jacob. Petito cum Penitentiali Theodori pag. 281.
Bibliotheca Ascetica.
Bibliotheca Germanica.
Breviarii Casinensis sub an. 1100. Excerpta, edit. a Jacob. Petito cum Theodori Penitentiali pag. 306.

Breviarium Historiæ Pisanæ, tom. 6. Script. Ital. Murat.
 Breviarium Sarisberienſe, edit. an. 1556.
 Breuiloquus, edit. an. 1482.
 Bullarium Casinense.
 Bullarium Cluniacense.
 Bullarium Fontanellense, seu S. Wandregisili.
 Bullarium Romanum magnum et ejusd. continuatio.

C

- Canones Hibernienses scripti circa sæculum VIII. tom. 9. Spicileg. pag. 1.
 Capitula Monachorum Sangallensium an. 817. tom. 2. Capitul. Baluzii pag. 1382. tom. 5. Vitar. SS. Ordin. Bened. pag. 741.
 Capitula Monachorum ad Augiam directorum. tom. 2. Capitul. Baluzii pag. 1280. et tom. 5. Vitar. S. Ord. Bened. pag. 748.
 Capitula data Presbyteris, Diaconis, etc. tom. 2. Capitul. Baluzii pag. 1374.
 Carmen de Origine atque primordiis gentis Francorum, cujus auctor vixit sub Carolo C. edit. a Thoma Aquinate Carmelita an. 1644.
 Carmen de Laude vitæ Monasticae, in Notis Sirmondi ad Gotefridum Viudocinensem pag. 69.
 Carmen de Laude S. Joan. B. edit. cum Victore Massil. an. 1509.
 Carmen de Miseria vitæ humanæ, apud Barthium lib. 44. Adversar. c. 7.
 Carmen de Spiritu Sancto, apud eund. lib. 1. c. 3.
 Catalogus brevis Episcoporum Chyemensium, tom. 6. Canisi sub finem.
 Catalogus Episcoporum Eboracensium ad an. 971. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 322.
 Catalogus Abbatum Floriacensium, tom. 1. Miscel. Baluzii.
 Catalogus Pontificum Romanorum usque ad Liberium, apud Bucher. in Canone Paschali pag. 269.
 Ceremoniale Romanum.
 Charta Divisionis Imperii Caroli M. tom. 2. Hist. Franc. pag. 88.
 Charta Divisionis Imperii Ludovici Pii, ibidem p. 327.
 Charta Parensales, edit. cum Marculfo a Bignonio et Baluzio.
 Chronicon Monasterii Acutiani, sive Farfensis in Ducatu Spoletano, ab an. 669. ad Ottonem I. Imp. tom. 3. Hist. Franc. pag. 650.
 Chronicon Albigensium Episcoporum et abbatum Castrensium, ab an. 647. ad an. 1211. tom. 7. Spicileg. pag. 355.
 Chronicon Monast. S. Albini Andegav. ab an. 929. ad an. 1200. alterum, ab an. 786. ad an. 1106. tom. 1. Bibl. Labbei 4. 275. 280.
 Chronicon Andegavense, ab an. 678. ad an. 1251. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 283.
 Chronicon Anonymi Galli, edit. in Synopsi Merovingica.
 Chronicon Anonymi, ab an. 1096. ad an. 1272. apud Catellum post Hist. Tolosan.
 Chronicon Aquitanicum, ab an. 834. ad an. 1025. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 291.
 Chronicon Atinense desin. an. 1356. edit. tom. 1. al. 10. Ughelli, et tom. 7. Script. Ital. Murat.
 Chronicon Augiense, tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 496.
 Chronicon Aulae regiae, apud Matth. Paris. Vide infra.
 Chronicon Auriliacensis Abbatiae ad an. 1139. tom. 2. Analector. Mabillonii pag. 237.
 Chronicon breve Autisiodorensis ad an. 1174. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 292. 405.
 Chronicon breve Barcinonense, ab an. 885. ad an. 1311. tom. 10. Spicileg. pag. 621.
 Chronicon Beccensis Abbatiae, edit. a Luca Acherio post Lanfrancum.
 Chronicon Beneventani Monasterii S. Sophiae, edit. tom. 8. Ughelli pag. 562.
 Chronicon S. Benigni Divionensis ad Cyclos Paschales, ab an. 753. ad an. 1223. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 295.
 Chronicon Aulae Regiae seu Bohemiae, ab an. 1317. ad an. 1533. edit. inter Histor. Bohem.
 Chronicon S. Stephani Cadomensis, ab an. 633. ad an. 1293. in Normann. Duchesni pag. 1015.
 Chronicon Cavense. Vide Bolland. tom. 6. pag. 335. et Murat. tom. 7. Script. Ital.
 Chronicon Monasterii Cavensis, edit. tom. 7. Ughelli.
 Chronicon Clarevallense, ab ann. 1117. ad ann. 1192. editi Petr. Franc. Chiffletius cum Odone de Diogilo et aliis an. 1660.
 Chronicon Corbeia: novæ, edit. cum Witikindo ab Henrico Meibomio.
 Chronicon Cremonense, ab an. 1096. ad 1232. tom. 7. Script. Ital. Murat.
 Chronicon breve S. Dionysii in Francia, ad an. 1284. tom. 2. Spicileg. pag. 808.
 Chronicon Divionensis Monasterii, desinens in an. 1135. tom. 1. Spicileg. pag. 353.
 Chronicon de Divisionibus et generationibus Gentium, tom. 1. Bibl. Labbei pag. 198.
 Chronicon Dolensis Cœnobii, ab an. 917. ad an. 1345. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 315.
 Chronicon Abbatum Abbatiae Domni-Martini, seu D. Judoci in Nemore, versibus conscriptum. Vide Stapletonum in S. Thoma Cantuar. pag. 135.
 Chronicon Engolismense, ab an. 914. ad an. 991. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 323.
 Chronicon Estense, tom. 15. Script. Ital. Murat.
 Chronicon Fiscamense, ad an. 1220. t. 1. Bibl. Labbei p. 325.
 Chronicon Floriacense ad ann. 1028. tom. 3. Histor. Franc. p. 354.
 Chronicon aliud Floriacense, tom. 2. Miscel. Baluz. pag. 305.
 Chronicon Fontanellense, seu S. Wandregisili, tom. 2. Hist. Franc. pag. 387.
 Chronicon Fontanellensis Abbatiae ad an. 1053. tom. 3. Spicileg. pag. 185.
 Chronicon Fossæ-Novæ ad an. 1217. tom. 7. Script. Ital. Murat.
 Chronicon breve Franc. ad Robertum Regem, tom. 3. Hist. Fr. pag. 356.
 Chronicon breve Franc. ad an. 1137. t. 3. Hist. Franc. pag. 356.
 Chronicon breve in Monasterio S. Galli scriptum, ab an. 748. ad an. 926. tom. 3. Hist. Fr. pag. 466.
 Chronicon aliud S. Galli ad an. 814. tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 494.

- Chronicon breve Franc. ad an. 810. ex Bibl. S. Dionysii, tom. 3. Hist. Franc. pag. 125.
- Chronica Regum Franc. ad an. 855. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 330.
- Chronicon brevissimum Franc. tom. 1. Histor. Franc. pag. 781.
- Chronica Regum Francor. breviter digesta usque ad Ludovici Pii filios, tom. 1. Hist. Franc. pag. 797.
- Chronicon Gemblacensis Monasterii, ab an. 922. ad an. 1013. tom. 6. Spicileg. pag. 505.
- Chronicon Gotorum seu Lusitanum, tom. 3. Monar. Lusit. pag. 271.
- Chronicon Hildensheimense, ab an. 714. ad an. 1138. edit. tom. 3. Hist. Franc. pag. 504.
- Chronicon Incerti auctoris ad an. 1167. in Auctario P. Stewartii pag. 717.
- Chronicon Kemperlegiense, tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 520.
- Chronicon Prioratus S. Launomari de Magenciaco apud Arvernos, tom. 6. act. SS. Bened. pag. 254.
- Chronicon Laurishamensis Monasterii editit Freherus tom. 1. Rer. German. et ex eo Duchesnius tom. 3. Hist. Fr.
- Chronicon Lemovicense, ab an. 538. ad an. 1037. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 332.
- Chronicon Leodiense, ab an. 400. ad an. 1132. tom. 1. Labbei pag. 334. 405.
- Chronicon Malleacense, seu S. Maxentii in Pictonibus, ad an. 1041. tom. 2. Bibl. Labbei pag. 190.
- Chronicon Manniae Insulae, edit. in Britann. Camdeni, desinit in an. 1266.
- Chronicon S. Martini Masciacensis in Biturigibus, ab an. 722. ad an. 1013. tom. 2. Labbei pag. 732.
- Chronicon Abbatiae S. Medardi Sueession. ab an. 947. ad an. 1269. tom. 2. Spicileg. pag. 781.
- Chronicon duplex S. Michaelis in Periculo maris tom. 1. Bibl. Labbei pag. 347. 349.
- Chronicon S. Michaelis Viridunensis, edit. tom. 2. Analector. Mabillonii pag. 374.
- Chronicon Mindense, ab an. 780. ad an. 1474. edit. a Meibomio an. 1620.
- Chronicon Mодоetiense, apud Murat. tom. 12. Script. Chronicon vetus Moissiacense ad an. 819. tom. 3. Hist. Franc. pag. 130.
- Chronicon Montis-Sereni, seu Lauterbergense, desinit in an. 1225. edit. Vide Conradus.
- Chronicon Morigniacensis Monasterii, ab an. 1107. ad an. 1147. edit. tom. 4. Hist. Franc. pag. 359.
- Chronicon Mosomensis Monasterii, ab an. 971. ad an. 1033. tom. 7. Spicil. pag. 623.
- Chronicon Nonantulanum, seu Abbatum ejusdem Monasterii, apud Ughellum tom. 5. pag. 477.
- Chronica Normanniae, ab an. 1139. ad an. 1259. in Normannicis Duchesnii pag. 977.
- Chronicon de Gestis Normannorum in Francia ab an. 823. ad an. 896. tom. 3. Hist. Franc. pag. 524.
- Chronicon incerti Auctoris de reb. Normannorum, in Normannicis Duchesnii pag. 32.
- Chronicon Novaliciensis Monasterii, ab Hugone et Lothario ad Conradum Salicum, tom. 3. Histor. Franc. pag. 635.
- Chronicon Novaliciense, hujus Excerpta edita tom. 1. Hist. Franc. pag. 223.
- Chronicon Monachi Paduani, ab an. 1207. edit. cum Albertino Mussato.
- Chronicon Parmense, apud Murat. tom. 9. Script. Ital.
- Chronicon Monachi Patavini, apud eumd. tom. 8.
- Chronicon Ecclesiae S. Pauli Narbonensis, ab an. 894. ad an. 1332. edit. a Catello post Hist. Totosan.
- Chronicon S. Petri Catalaunensis, ab an. 1009. ad an. 1223. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 296.
- Chronicon Pisanum, ab an. 698. ad an. 1126. edit. tom. 3. Ughelli.
- Chronicon Pisanum, ab an. 1101. ad an. 1267. edit. tom. 3. Ughelli.
- Chronicon Placentinum, apud Murat. tom. 16. Script. Ital.
- Chronicon Reicherspergense, desinit in an. 1194. edit. a Gewoldo an. 1611.
- Chronicon breve Fennense ad an. 1190. tom. 1. Bibliot. Labbei pag. 358.
- Chronicon Rotomagense ad an. 1344. t. 1. Bibl. Labbei p. 364.
- Chronicon Salisburgense, usque ad an. 1475. tom. 6. Canisii pag. 1252. et tom. 2. Miscell. Duellii.
- Chronicon Savigniacense, tom. 2. Miscel. Baluz. pag. 310.
- Chronica Sclavica, usque ad an. 1487. edit. ab Erpoldo Lindembrogio inter Scriptores Rerum Septemtrionalium.
- Chronicon Siciliae, apud Marten. tom. 3. Anecd.
- Chronicon Tarvisinum, apud Murat. tom. 19. Script. Ital.
- Chronicon Trium Tabernarum, edit. tom. 9. Ughelli.
- Chronicon Trudonense, desinit in an. 1138. edit. tom. 7. Spicileg. Hujus auctor Rodulphus, Abbas ejusdem Monasterii.
- Chronicon Abbatiae Valciodorensis ad an. 1229. tom. 7. Spicil. pag. 513.
- Chronicon Vezeliacense, ab an. 660. ad an. 1316. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 394.
- Chronicon S. Victoris Massiliensis ad Cyclos Paschales, ab an. 539. ad an. 1563. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 339.
- Chronicon Villariensis Cœnobii desin. in an. 1222.
- Chronicon breve S. Vincentii Metensis ab an. 511. ad an. 1279. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 344.
- Chronicon Monasterii S. Vincentii prope Vulturum in provincia Capuana, tom. 3. Hist. Franc. pag. 672.
- Chronicon Virzionense, ab an. 843. ad an. 1221. tom. 2. Labbei pag. 737.
- Chronicon S. Vitoni Viridunensis, ab an. 952. ad an. 1598. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 400.
- Chronicon Archiepiscoporum Upsaliensium, usque ad an. 1344. edit.
- Chronicon Weingartensis Monachi ad an. 1197. tom. 1. Canisii.
- Chronicon Wirzburgense, ab an. 687. ad an. 1100. tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 501.
- Chronologia regum Gothorum Hispanorum ad tempora Caroli Martelli, edit. tom. 1. Histor. Francor. pag. 818.
- Chronologia Abbatum Cluniacensium, in Bibl. Cluniac. pag. 1618.
- Cisoniensis Ecclesiae Origo sive Historia, t. 12. Spicileg. p. 488.
- Codex Carolinus, seu Epistolarum volumen quas Romani Pontifices miserunt ad reges Francor. Carolum Martellum, Pipinum et Carolum M. editit Gretzerus, et ex eo Duchesnius tom. 3. Hist. Franc. pag. 701. Vide Lambecium, lib. 2. Bibl. Caesareae pag. 320.

Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae, Vilnae, an. 1758.
 Codices manuscriptorum regis Angliae, Lond. an. 1734.
 Collatio Legis Mosaicae, edita a Petro Pithoeo.
 Collectio antiqua Canonum penitentialium, tom. 2. Spicileg. pag. 1.
 Collectio Historica Chronographica, ex Anonymo qui sub Alexandro Imp. vixit, et aliis, tom. 2. Canisii pag. 579.
 Commentaria Academiae Inscriptionum.
 Commentaria ad Hist. geneal. domus de Chabannes.
 Commentaria literaria Magnae Britanniae.
 Concilium Arvernense ann. 1096. tom. 4. Anecd. Marten.
 Constitutiones Neapolitanae.
 Constitutiones Siciliae Friderici I.
 Constitutiones Theresianarum.
 Constitutum de Monasteriis Regni Francor. tom. 2. Hist. Franc. pag. 323.
 Consuetudines S. Augustini Lemovic.
 Consuetudines Floriacensis Monast. in Bibl. Floriacens. Joan. a Bosco.
 Consuetudines veteres Floriacensis Coenobii, editae a Joanne a Bosco in Bibl. Floriacensi pag. 390.
 Consuetudines Canon. regul. de Monteforti dioc. Maclov. tom. 4. Anecd. Marten.
 Consuetudines et jura Monasterii de Regula an. 977. tom. 2. Bibl. Labbei.
 Continuator Aimoini, edit. a Brolio cum Chronico Casinensi. Vide tom. 3. Hist. Franc.
 Continuator Historiae Episc. Verdunensium.
 Corpus Diplomaticum.
 Corrector, liber sic inscriptus, edit. cum Penitentiali Theodor. pag. 338.

D

Decisiones Rotae.
 Declarationes Congregationis S. Justinae.
 Decreta Calomani, S. Ladislai et S. Stephani reg. Hungar.
 Depositio Episcoporum, apud Bucherium ad Canonem Paschalem pag. 267.
 Descriptio Orbis, a Jacobo Gotofredo edita, quam Alypio Antiocheno quidam adscribunt.
 Descriptio Victoriae Caroli I. regis Siciliae an. 1266. tom. 5. Hist. Franc. pag. 826.
 Detectio Corporum SS. Dionysii, Rustici, et Eleutherii, sub Henrico I. rege Francor. tom. 3. Hist. Francor. pag. 157.
 Dialogus creaturarum. *Liber jocundis fabulis plenus, per Gerardum Leeu in oppido Goudensi inceptus, munere Dei finitus est an. Domini 1481.* Ita legitur ad calcem libri.
 Diurnus Romanus.

E

Emmae Anglorum Reginae, Richardi I. Normannorum Ducis filiae, Encomium, edit. in Normannicis Duchesni pag. 163. Auctor coetaneus.
 Ephemerides Monasterii S. Galli, in Alamannicis Guldasti tom. 1. pag. 155.

Epistolae Obscurorum Virorum.
 Epistolarum volumen ad Ludovicum VII. reg. Franc. tom. 4. Hist. Franc. pag. 557.
 Exegesis in Missae Canonem ex Scriptoribus Ecclesiasticis excerptus, edit. an. 1548. hujus auctor Florus Lugdun. Vide Baluzium ad Capitulum, pag. 1129.
 Exordium Monast. de Tavouca t. 3. Monarch. Lusit. pag. 284.
 Expeditio Asiatica Friderici I. Imp. tom. 5. Canisii part. 2. p. 44.

F

Feoda Normanniae, in Normannicis Duchesni p. 1037.
 Floretum Philosophicum, Paris. an. 1649.
 Flos Florum, chronicon hoc titulo crebro laudatur a Scriptoribus Italicis.
 Fori Alcaçoneæ æra 1267. tom. 5. Monarch. Lusitan. pag. 307.
 Fori Aragonenses, edit. an. 1624.
 Fori Beneharnenses et Bigorrenses an. 1095. apud Marcam lib. 9. Hist. Beneharn. c. 6.
 Fori Leirenenses, tom. 5. Monarch. Lusit. pag. 282.
 Fori Morlanenses an. 1220. apud Marcam lib. 5. Hist. Beneharn. c. 1.
 Fori Navarrae, apud Marcam in Hist. Beneharn.
 Fori Oscae.
 Formulae Andegavenses, tom. 4. Analect. Mabill.
 Formulae Baluzianae, tom. 2. Capitular. pag. 558.
 Formulae veteres Exorcismorum et Excommunicationum, t. 2. Capitulum Baluz. pag. 639.
 Formulae veteres incerti Auctoris, et secundum Legem Romanam, editae cum Marculfo a Bignonio et Baluzio.
 Formulae Lindenbrogianae editae cum Legib. antiq. ab iisdem Lindenbr. et Baluzio.
 Formularium Penitentialium, apud Jac. Petitem in Penitentiali Theodori pag. 347.
 Fragmentum Hist. Franc. a Ludovico Pio ad Robertum regem, tom. 3. Hist. Franc. pag. 334.
 Fragmentum Hist. Aquitanicae, tom. 2. Hist. Franc. p. 632. tom. 4. pag. 80.
 Fragmentum Hist. Francicae a Roberto ad Philippum I. tom. 4. Hist. Franc. pag. 85.
 Fragmentum Hist. Franc. de Henrico I. rege, tom. 4. Hist. Franc. pag. 148.
 Fragmentum Je Petragoricensibus Episcopis, tom. 2. Bibl. Labbei pag. 737.
 Fragmentum de Statu Saracenorum, an. 1273. tom. 5. Hist. Franc. pag. 492.
 Fragmentum de Vita Phil. III. reg. Franc. tom. 5. Hist. Franc. pag. 548.
 Funus Joannis Galeaz, tom. 16. Script. Ital. Murat.

G

Genealogia de qua ortus est Carolus. M. tom. 2. Spicileg. pag. 801-803.
 Genealogia Francorum regum, ad Dagobertum Junio-rem, tom. 5. Spicileg. pag. 800.
 Genealogia Ludovici VI. tom. 5. Spicileg. pag. 805.

- Genealogia Rollonis, Ducis Norman. tom. 5. Spicileg. pag. 806.
 Genealogia regum Francor. tom. 1. Hist. Francor. pag. 793-794.
 Genealogia B. Arnulfi, Metensis Episcopi, tom. 2. Hist. Franc. pag. 642.
 Genealogia Caroli M. tom. 5. Canisii part. 2. pag. 688.
 Genealogia Dominorum Bellimensium, tom. 1. Bibl. Labbei pag. 661.
 Genealogia Dominorum Dolensium et Castris Radulphi, tom. 2. Bibl. Labbei pag. 740.
 Genealogia regum Danie, edita a Stephano Stephanio, cujus scriptor vixit circ. an. 1270.
 Genealogia Ducum Normannor. in Normannicis Duchesnii pag. 213.
 Gesta Balduini de Luxemburgo, Archiepiscop. Trevir. tom. 1. Miscel. Baluz. pag. 93.
 Gesta Consulum Andegavensium, quorum auctor creditur Joannes, Monachus Majoris Monasterii, t. 10. Spicileg. pag. 399.
 Gesta Dagoberti I. reg. Franc. scripta a Monacho S. Dion. coevo, edita tom. 1. Hist. Franc.
 Gesta Dominorum Ambasiensium, tom. 10. Spicileg. pag. 511.
 Gesta Francorum, usque ad regem Theodoricum II. perducta, edita tom. 1. Hist. Franc.
 Gesta Francorum expugnantium Hierusalem, an. 1095. in Gestis Dei pag. 561.
 Gesta Hadriani I. PP. apud Ughellum tom. 2. pag. 113.
 Gesta Legationis Ambasiatorum Ludovici Ducis Andegav. ad Judicem Sardiniae.
 Gesta Ludovici VII. reg. Franc. tom. 4. Hist. Francor. pag. 390.
 Gesta Philippi Augusti reg. Franc. tom. 5. Hist. Francor. p. 257.
 Gesta Ludovici VIII. reg. Franc. tom. 5. Hist. Franc. pag. 284.
 Gesta Majoris Episcop. Andegav. tom. 10. Spicileg.
 Gesta Manfredi et Conradi, reg. Siciliae, tom. 8. Script. Ital. Murat.
 Gesta Normannor. in Francia, ab an. 837. usque ad an. 896. in Normannicis Duchesnii pag. 1.
 Gesta Stephani regis Anglor. in Normannicis Duchesnii p. 927.
 Gesta Trevirensium Archiepisc. ab an. 880. ad an. 1455. tom. 4. Ampl. Collect. Marten. col. 141.
 Gesta Triumphalia per Pisanos facta de Captione Hierusalem et Civitatis Majoricarum, etc. tom. 3. Ughelli pag. 852.
 Glossarium Arabico-Latinum.
 Glossarium Cambrense.
 Glossarium Theoticum Lipsii.
- H**
- Historia Afflighemensis Monast. ad an. 1083. tom. 10. Spicil. pag. 511.
 Historia Andaginensis Monast. tom. 4. Ampl. Collect. Marten. col. 913.
 Historia Antverpiensis, Bruxel. an. 1717.
 Historia Episc. Autisiodorensium, cujus scriptor Henricus, auctor Vitæ S. Germ. creditur, tom. 1. Bibl. Labbei p. 409.
 Historia Archiepisc. Bremensium, edita cum Scripturis Berum Septemtr. Lindenbrogii, desinit in an. 1380.
 Historia Cabilonensis.
 Historia fundationis Monast. S. Clementis insulae Piscariae, tom. 6. Ughelli pag. 1291.
 Historia Condomensis Monast. ad an. 1371. tom. 13. Spicil. pag. 432.
 Historia Cortusiorum, tom. 12. Script. Ital. Murat.
 Historia Decollatorum 900. Monachorum S. Vincentii Vulturvensis, edita tom. 6. Ughelli pag. 472.
 Historia Drocensis.
 Historia Pontif. et Comit. Engolismensium, scripta circa an. 1159. tom. 2. Bibl. Labbei pag. 149.
 Historia Monast. S. Florentii Salmur. tom. 5. Ampl. Collect. Marten. col. 1081. et tom. 3. Anecd. ejusd. col. 843.
 Historia de Fratribus conscriptis, apud Goldast. tom. 2. Alamann. pag. 180.
 Historia fundat. Monast. Gozecensis, edita post Chron. Montis Sereni, desinit in an. 1135.
 Historia de Guelfis Principibus, auctore Weingartensi Monacho, tom. 1. Canisii.
 Historia Hierosolymitana auctoris incerti ab an. 1177. edita in Gestis Dei pag. 1150.
 Historia Monast. S. Laurentii Leodiensis, tom. 4. Ampl. Collect. Marten. col. 1035.
 Historia Ludovici VI. reg. Franc. tom. 5. Hist. Franc. pag. 412.
 Historia erectionis Archiepisc. Magdeburg. edita ab Henr. Meibomio cum Wilikindo.
 Historia fundat. Monast. Melicensis, edita a Lambecio lib. 2. Bibl. Cesar. pag. 627.
 Historia Monast. S. Michaelis de Passiano, Luce an. 1741.
 Historia Miscellanea, apud Murat. tom. 1. part. 1. Script. Ital.
 Historia brevis Comit. Nivernensium ad an. 1160. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 399.
 Historia Novientensis Monast. t. 3. Anecd. Marten. col. 1125.
 Historia Obsidionis Jadrensis, an. 1344. apud Jo. Lucium de Regno Dalmatico.
 Historia Pontesiani vicariatus.
 Historia Comit. Provinciae ex familia Comit. Barcinon. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 353.
 Historia Rotonensis Monast. in Armorica, tom. 6. Act. SS. Bened. pag. 188.
 Historia Episc. Salisburgensium, auctore S. Eberarum discipulo, tom. 1. Canisii pag. 147.
 Historia Monast. Selebiensis in Anglia, cujus auctor vixit an. 1154. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 594.
 Historia Episcopatus Silvaducensis, Bruxel. an. 1721.
 Historia Trevirensis ad an. 1122. tom. 12. Spicileg. pag. 196.
 Historia Viconiensis Monast. ad an. 1115. tom. 12. Spicileg. pag. 533.
 Historia Fundat. Monast. S. Viti in Gladbach, diocesis Colon. scripta circa an. 974. ibid. pag. 622.
 Historia Wambæ regis, tom. 2. Hist. Franc.
 Homagia Nobilium Bressiae an. 1272. apud Guichenon. in Hist. Bressensi pag. 14.
 Homilia de Decimis, tom. 2. Capitul. Baluzii pag. 1376.
 Hymnus Alphabeticus in laudem S. Patricii, edit. a Jac. Wareo cum opuscul. S. Patricii, Secundino Episcop. adscribitur.

I

Index Errorum quibus Valdenses infecti sunt. edit. a Gretzero cum scriptorib. Ber. Valdens. tom. 1. pag. 309.
 Institutio Militum Stella an. 1351. tom. 10. Spicileg. pag. 215.
 Her Camerarii Scotiae, edit. a Skeneo an. 1609.
 Itinerarium Burdegalense.
 Jus Feudale Saxonum, edidit Goldastus.
 Jus Municipale vetus comitatus Campaniae.
 Jus Vicentinum.

K

Kalendarium Romanum vetus, sub Constantio Aug. an. 354. apud Bucherium in Canon. Paschali pag. 275. et Lamocium in Bibl. Casar.
 Kalendarium vetus, seu ordo solaris anni, tom. 10. spicileg. pag. 530.

L

Laudes domus Auriae Jannuensis, apud Murat. tom. 21. Script. Ital.
 Laudes Papiae, apud eundem tom. 11.
 Leges Adelstani regis, apud eundem tom. 8.
 Leges Alwredi regis Westsaxonici.
 Leges Edwardi Confessoris reg. Angl.
 Leges Henrici I. reg. Angl.
 Leges Palatinae Jacobi II. reg. Majorie, inter Acta SS. tom. 3. Junii.
 Leges Inae reg. Westsax. apud Bromptonum.
 Leges Kanuli regis.
 Leges regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae, edit. an. 1732.
 Leges Presbyterorum Northumbrensiu. circ. an. 978. in Concil. Angl. et Labb.
 Lex Angliorum et Werinorum.
 Libellus de Remediis peccatorum, tom. 4. Anecd. Marten. col. 21.
 Liber de Compositione Castris Ambasiae et ipsius Dominorum gestis, tom. 10. Spicileg. pag. 511.
 Liber Comitis, seu Lectionarius, tom. 2. Capit. Baluzii pag. 1309.
 Liber Faceti, edit. an. 1490.
 Liber de Morimundensis Cenobii Desolatione an. 1237. tom. 4. Ughelli pag. 183.
 Liber Niger Scaccarii Anglici.
 Liber Promission. maleficii.
 Liber Usuum Ordinis Cisterciensis, edit.
 Libri Sacramentorum Ecclesiae Rom. edit. Romae ann. 1680. a Thomasio.

M

Maceriae Insulae Barbarae.
 Magna Charta, seu de Libertatibus regni Angliae an. 9.

Henrici III. edita cum Statutis regum Angliae, Londini an. 1618. 8e.
 Manipulus Florum.
 Martyrologium Gellonense, tom. 13. Spicil. pag. 388.
 Martyrologium S. Hieronymi, tom. 5. Spicil. pag. 617.
 Memoriale Potestatum Regiensium, tom. 8. Script. Ital. Murat.
 Miscellanea erudite Antiquitatis.
 Missale Gothicum, Francicum, Gallicanum vetus, edit. Romae an. 1680.
 Modus tenendi Parliamentum Angliae, tom. 12. Spicil. pag. 559.
 Monachus Engolismensis, de Vita Caroli M. Imp. tom. 2. Hist. Franc. pag. 68.
 Monachus Malmesburiensis, in Vita Edwardi II. edit. ab Hearnio an. 1729.
 Monachus S. Mariani Autisiodor. edit. Camusati an. 1608.
 Monachus Sangallensis, de Gestis Caroli M. tom. 1. Canisii pag. 360. et tom. 2. Hist. Franc. pag. 107.
 Monumenta inedita Rerum Germanicarum, etc. Lipsiae an. 1740.

N

Narratio Clericor. Remensium de Ebbone Archiepisc. tom. 2. Hist. Franc. pag. 340.
 Narratio de Monacho Cenomanensi ad canonicam Vitam et habitum converso, tom. 2. Capit. Baluzii pag. 1476.
 Narratio de Monasterii Malleacensis Devastatione facta a Gaufrido de Liziniano, scripta circ. an. 1230. tom. 2. Bibl. Labbei pag. 238.
 Nomina Potestatum Paduae, edit. cum Mussato p. 120.
 Nomina Militum ferentium bannerias, etc. sub Philippo Aug. rege Franc. tom. 5. Hist. Franc. pag. 262. et seqq. Vide Normann. Duchesni.
 Nomina Militum et Armigerorum exercitus Fuxi an. 1271. tom. 5. Hist. Franc. pag. 550.

O

Observantiae regni Aragonensis.
 Obsidio Jadrensis an. 1344. edita a Joanne Lucio in Historia Dalmatica.
 Olla Patella, Versus Grammatici recentioris, sic dicti quod ab hisce verbis incipiant, editi cum Synonymis Guidonis de Fontenero, an. 1515.
 Ordinarius Praemonst. Ordinis, in Bibl. Praemonstr. pag. 892.
 Ordinationes Collegii Orielensis et Statuta Universit. Oxoniens. ab Edwardo VI. sancita, edit. Hearn. an. 1729.
 Ordinationes Regum Francorum a DD. de Lauriere et Secousse editae.
 Ordinis Cartus. Institutiones, tom. 1. Bibl. Labbei pag. 638.
 Ordo Conversationis Monasticae, qui in Cod. MSS. Memoriale Monachorum inscribitur, edit. ab Haefleno in Disquisit. Monast. pag. 1061. ubi de ejus auctore.

de quo etiam Mabill. in Praefat. ad tom. 5. Vit. SS. Ord. S. Bened. n. 172.
 Ordo qualiter Philippus I. in Regem consecratus est, tom. 3. Hist. Fr. pag. 161.
 Ordo Inclusorum, seu Regula, exstat apud Baderum in Bavaria sancta, et Haefl. in Disq. Monast. pag. 83.
 Ordo Officii Gothici, tom. 3. Concil. Hispan.
 Ordo Romanus, edit. Mabillonii.
 Origines Cisterciensis Ordin. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 640.
 Origines Murensis Monast. ed. Spirebergii an. 1627.
 Origo et fundatio Monasterii Windbergensis, Ordin. Praemonst. tom. 6. Canisii pag. 400.
 Origo prima Ordinis Vallis Scholarium, tom. 1. Bibl. Labbei pag. 391.
 Origo Comitum Vindocinens. tom. 1. Bibl. Labbei pag. 661.

P

Panegyricum Carmen de laudibus Berengarii Augusti, edit. ab Adriano Valesio.
 Passio Domini facta in civitate Attinensi an. 1062. apud Ugheff. tom. 6. pag. 854.
 Patriarchium Bituricense, seu Historia Patriarcharum Archiep. Bituricensium, auctore Monacho Sansulpitiano, edit. tom. 2. Bibl. Labbei.
 Poema de Cagolo M. Rege, et Leonis PP. ad eundem adventu edit. a Canisio et tom. 2. Hist. Fr. p. 188.
 Poeta Saxonicus, de Gestis Caroli M. vix. sub Arnulfo Imp. edit. a Heineccio et Duchesno tom. 2. Hist. Fr. pag. 136.
 Polyptychus, Monast. Fossatensis, tom. 2. Capit. Baluz. pag. 1387.
 Pomerania Diplomatica, sive Antiquitates Pomeranicae, Francofurti ad Viadrum an. 1707.
 Praeclara Francor. facinora, seu Chronicon Simonis, Comitis Montisfortis, ab an. 1201. ad an. 1215. edit. a Catello, et tom. 4. Hist. Fr. pag. 764.
 De Praefectis Urbis Libellus, edit. a Cuspiniano, Onufrio, et Bucherio.
 Privilegia Ecclesiae Hammaburgensis, edit. ab Erpoldo Lindembrogio inter Scriptores rerum German. Septentr.
 Probationes jurium domus electoralis Bavariae ad regna Bohemiae et Hungariae.
 De Processione S. Genovefae Paris. tom. 1. Bibl. Labbei p. 662.
 Provinciale Cantuariensis Ecclesiae.

Q

Quoniam attachiamenta, seu Leges Baronum Scotiae, edit. a Joan. Skeneo in Legib. Scotticis an. 1609.

R

Recuperatio Terrae Sanctae, edit. in Gestis Dei tom. 1. pag. 316. cujus auctor fuit Patronus regius caesarum Ecclesiasticarum in Ducatu Aquitaniae.

Refutatio errorum quibus Valdenses distinentur, edit. a Gretzero cum aliis Script. contra Valdenses tom. 1. pag. 291.
 Regiam Majestatem, seu Leges Scotiae, editae a Joan. Skeneo Edinburgi an. 1609.
 Regimina Paduae, tom. 8. Script. Ital. Murat.
 Regula Magistri scripta circ. an. 700. ut observat Mabill. in Praefat. ad tom. 5. SS. Ord. Bened. p. 120.
 Regula Tarnatensis, edita ab Holstenio.
 Regula cujusdam Patris, edita ab Holstenio.
 Regula cujusdam Patris ad Virgines, edita ab Holstenio.
 Regula consensoria, edita ab Holstenio.
 Relatorum de Capta Santarem ab Alphonso rege Aragon. an. 1185. tom. 3. Monarch. Lusitan. pag. 289.
 Relatorum de Fundatione Monast. S. Vincentii ad muros Lisbonae, ibid. pag. 291.
 Revelatio de Statu alterius saeculi, edit. cum Joan. de S. Victore de Utilitate tribulat. auctor vix. an. 1190. Vide c. 30.
 Ritus Anticenis Ecclesiae.

S

Schelestrali Antiquitates ecclesiasticae illustratae. Schola Salernitana, edit. an. 1622.
 Speculum Saxonicum, seu Jus provinciale, editum Goldastus.
 Statuta Abbatum Ord. S. Benedicti in provincia Narbon. an. 1226. tom. 6. Spicileg. pag. 30.
 Statuta Academiae Paris. circ. an. 1370. tom. 6. Spicileg. p. 384.
 Statuta Eccles. Eduensis, tom. 4. Anecd. Martenii.
 Statuta Eccles. Andegavensis, an. 1423. ibid.
 Statuta pro Angliae regni reformat. an. 1041. tom. 12. Spicil. pag. 559.
 Statuta Collegii Arduacensis, tom. 1. Miscel. Duellii.
 Statuta Eccles. Argentinensis, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta civitatis Astae.
 Statuta S. Audoeni Rotomag. tom. 4. Anecd. Martenii.
 Statuta Eccles. Avenion. ibid. et civitatis ejusdem, edita an. 1570.
 Statuta Eccl. Aurelian. tom. 7. Ampl. Collect. Marten.
 Statuta Eccl. Barchinon. tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Eccl. Biterrensis, an. 1368. ibid.
 Statuta Cadubrii.
 Statuta Eccl. Cadurcensis, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Eccl. Cenoman. tom. 7. Ampl. Collect. Marten.
 Statuta Monast. S. Claudii auctoritate Nicolai V. PP. edita.
 Statuta Eccles. Constant. in Norman. tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Dalphinalia, edit. an. 1619.
 Statuta Davidis II. regis Scotiae.
 Statuta Equitum Teuton. lib. 2. Miscel. Duellii.
 Statuta Genuae, edit. Venet. an. 1567.
 Statuta Gilda Scotiae, edit. a Jo. Skeneo an. 1609.
 Statuta Eccles. Leodiensis, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Eccles. Lugdun. an. 1251. tom. 9. Spicileg. pag. 71.
 Statuta S. Martini Turon.
 Statuta Massiliensia, edit. an. 1656.
 Statuta Mediolanensia.

- Statuta Eccl. Meldensis, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta civitatis Metensis.
 Statuta Monast. Montis-Olivi, tom. 1. Anecd. Marten.
 Statuta Montis-Regalis, edit. an. 1570.
 Statuta Mutuensis.
 Statuta Eccles. Nannet. an. 1289, tom. 1. Anecd. Marten.
 Statuta regni Neapolitani.
 Statuta Eccl. Nemus. tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Odonis Episc. Paris.
 Statuta Ordinis Cisterc. tom. 4. Anecd. Marten. et tom. 6 Anna. Bened.
 Statuta Ordinis Grandimont. tom. 1. Anecd. Marten.
 Statuta Ordinis Præmonst. an. 1291. in Bibl. Præmonst. pag. 784.
 Statuta Ordinis de Sempringham, in Monast. Angl. tom. 2.
 Statuta Ballavicienia, edit. an. 1582.
 Statuta Perusina.
 Statuta Eccl. Pictav. tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Placentina.
 Statuta Castri Bedaldi, edit. an. 1594.
 Statuta Riparia.
 Statuta Roberti I. regis Scotia.
 Statuta Eccles. Bulhenensis, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Saluciarum reformata an. 1582. edita Taurini an. 1583.
 Statuta civitatis Saona.
 Statuta Suavii Abb. S. Severi, tom. 1. Anecd. Marten.
 Statuta Synod. Eccl. Tornac. edit. Insulis an. 1726.
 Statuta Eccl. Trecor. an. 1372, tom. 4. Anecd. Marten.
 Statuta Eccl. Tutelensis an. 1328, ibid.
 Statuta Vercellensia an. 1334, edit. an. 1541.
 Statuta Veronensia.
 Supplex Libellus Monachorum Fuldensium Carolo M. oblati, apud Brouverum in Aptic. Fuld. p. 212.
 Synodus Parmensis, tom. 9. Script. Ital. Murat.
 Synopsis Criticorum.
- T**
- Thesaurus diplomatum et Numismatum Scotiae, Edimburgi an. 1739.
 Thesaurus historiae Helveticae, Tigori an. 1735.
 Thuringia sacra, sive Historia Monast. Thuringia.
 Tractatus singularis de Juris Catali et Hereotii, edit. Paris. an. 1683.
 Traditiones Fuldenses edita cum M. Chronico Belg.
- Triumphus S. Remachi, cujus Auctor. an. 1100, tom. 2. Hist. Leod. pag. 517.
- V**
- Valesianus Anonymus de Constantino M.
 Visitatio Provinciarum Baturicensis et Burdegadensis per Simonem Archiepisc. Batur. an. 1284, tom. 2. Anal. Mabill. pag. 113.
 Visitatio Thesauraria S. Pauli Londin.
 Vita Adriani III. PP. tom. 3. Script. Ital. Murat.
 Vita Andreae Abb. Casalis S. Bened. tom. 2. Spicileg. pag. 518.
 Vita S. Apollinaris Episc. Valentiae ad Rhodanum, tom. 6. Ampl. Collect. Marten. col. 777.
 Vita S. Bibiani Episc. Sancton. ibid. col. 757.
 Vita Guernerii Praepositi S. Stephani Divionensis, apud Perardum in Burgundicis pag. 124.
 Vita S. Gilberti de Sempringham, tom. 2. Monast. Anglic.
 Vita B. Giraldi de Salis, tom. 6. Ampl. Collect. Marten. col. 989.
 Vita S. Godonis Abb. Ovensis in diocesis Trece. ibid. col. 793.
 Vita Gregorii PP. X. scripta circ. an. 1290, edit. a Petro Maria Campo Canonico Placentino an. 1651.
 Vita Henrici IV. Imper. edit. a Reineccio an. 1581, et Frehero.
 Vita Henrici a Zwifaltach Suevi, etc. tom. 5. Canisii part. 2. pag. 670.
 Vita Hervei Burgidolensis scripta circ. an. 1111, tom. 2. Spicil. pag. 514.
 Vita Liethberti, Episcopi Cameracensis, tom. 9. Spicileg. pag. 675.
 Vita Ricciardi S. Bonifacii Comitis, edita a Felice Osio cum Albertino Mussato an. 1636, ob. Ricciardus an. 1253.
 Vita Patriarcharum Aquileiensium, tom. 3. Anecd. Murat.
 Vitas Sanctorum innumeras ab Anonymis conscriptas hic omittimus.
 Vocabularium utriusque Juris.
- W**
- Wichbild Magdeburgense, edidit Goldastus.

SCRIPTORES VERNACULI, GALLICI, ITALICI, HISPANICI, ANGLICI, ETC.

- Alain Chartier, Historiographe de France sous Charles VII.
 Armorial général de la France.
 Assises du Royaume de Jérusalem, edit. de la Thaumassière.
 Berger, Des grands chemins de l'Empire.
 Berry, premier Héraud d'armes en l'Hist. Chronol. des Charles VI. et VII.
 Le Blanc, Traité des Monnoies.
 Borel, Trésor des antiquités Gauloises et Françoises.
 Bouquet, du Droit public de France.
 Le Brun, Exposition de la messe.
 Brussel, de l'usage des Fiefs.
 La Caille, Histoire de l'Imprimerie.
 Cérémonial de l'Eglise de Saint-Brieuc, Bibl. du Roi, coté 1589.
 Cheviller, de l'Origine de l'Imprimerie à Paris.
 Christine de Pise, Trésor ou Cité des Dames, Vie de Charles V, etc. morte sous Charles VI.
 Chronique de Flandres.
 Chronique scandaleuse de Louis XI.
 Coutumes des Villes de France.
 Desmollets, Meslanges Historiques et Littéraires.
 Dubos, Histoire critique, et de la Ligue de Cambray.
 Enguerrant de Monstrellet en sa Chronique.
 Etablissements de S. Louis.
 Fabliaux et Contes des Poètes François, 1756.
 Fauchet, de la Milice Française.
 Favyn, Théâtre d'Honneur.
 Foy, Notice des Diplomes relatifs à l'Histoire de France, 1765.
 François Rabelais, edit. de 1711.
 Geoffroy de Villehardouin, edit. de 1657.
 Georges Chastellain en l'Hist. de Jacques de Lalain.
 Grand Record de Liege.
 Guillaume de Nangis, Annales du regne de S. Louis, edit. du Louvre.
 Guillaume Stanford, des Plets de la Couronne.
 Histoire d'Artus, Duc de Bretagne, Connétable de France.
 Histoire du Mareschal Boucicaut.
 Histoire ecclésiastique et civile de Verdun, Paris 1746.
 Honorat Bonnor, en l'Arbre des Batailles.
 Hosier, des Chevaliers du Saint-Esprit.
 Jacques de Hemricourt au Miroir d'Hasban, des Guerres de Liege, vix. an. 1398.
 Jacques Moisant de Brieux, Origines des anciennes Coutumes et de différentes façons de parler, Caen 1672.
 Jean Bouteiller, en sa Somme rurale, vix. an. 1402.
 Jean Britton, Evesque d'Herefort, aux Loix d'Angleterre, mort en 1275.
 Jean Froissart, en sa Chronique.
 Jean sire de Joinville, en l'Histoire de Saint Louis, edit. de Du Cange et du Louvre.
 Jean Juvenal des Ursins, en l'Histoire de Charles VI. etc.
 Jean d'Ornonville, dit Cabaret, en l'Histoire de Louis III, duc de Bourbon.
 Jean de Saintré, edit. de 1724.
 Journal des Audiences, edit. de 1707.
 Journaux de Trévoux.
 Littleton, vix. an. 1533.
 Loix de Guillaume le Bâtard, roy d'Angleterre.
 Maittaire, Annales typographiques.
 Mémoires de Condé, edit. in-4.
 Mercurus de France.
 Monet, Inventaire des Langues Française et Latine.
 Nouveau Traité de Diplomatique, par deux Religieux de la Congrégation de S. Maur, 6. vol.
 Octavien de S. Gelais, au Vergier d'Honneur, auquel ont eu part André de la Vigne et plusieurs autres Poètes du même temps, nommé d'abord, *Ressource de la Chrestienté*.
 Pierre de Fontaines, en son Conseil.
 Poulain, des Monnoies.
 Satyre Menippée, edit. de 1699.
 Taillepiet, Antiquités et Singularités de la ville de Rouen.
 Tessereau, Histoire de la Chancellerie.
 Triomphes de l'Abbaye des Conards, edit. de Rouen 1587.
 Vie de S. Louis, écrite par le Confesseur de la Reine Marguerite, edit. du Louvre.
 Wicquefort, Ambassade de Figueroa.
 Vocabolario degli Accademici della Crusca.
 Albertus Acharisius, in Vocabulario Italico.
 Ariostus.
 Boccacius.
 Dantes.
 Franciscus Petrarcha.
 Giovanni, Matteo et Filippo Villani Hist. Florent.
 Il Fiorino d'oro antico illustrato, Florent. an. 1738.
 Vita di Ezzelino terzo da Romano, auctore Pietro Gerardo Paduano suo contemporaneo, in Venetia an. 1560. At Vossius in Hist. Lat. Festum Longinum recentiore scriptorem, hujusce vitæ auctorem esse observat.
 Dictionario de la lengua Castellana, por la real Academia Espanola an. 1726.
 Didacus Ximenes, in Lexico Eccles. lingua Hispana.
 Franciscus Sibrinus, in Diction. Hispano-Gall.
 Sebastianus de Colarruvias, in Thesauro lingua Castellana.
 Conquesta de la Illa de Menorca an. 1286. apud Mich. Carbonellum.
 Cronica del Rey En Pedro d'Arago, desinit in an. 1380. edita a Mich. Carbonello.
 Cronica de Don James, primer Rey d'Arago, per En Ramon Montaner, edit. en Barcelona an. 1562.
 Cronica del Rei Rui Dias Campador, en Salamanca, an. 1546.
 Libellus Catalanicus.
 Maestro Fray Gonçalo de Berceo, vetus Poeta Castellanus.
 Elfricus, in Glossario Saxogico.
 Robertus de Gloucester, in Poemate Anglico.
 Thomas Blount, in Nomolexico Anglie.
 White Kennett, Antiquit. Ambrosden.

LIBRI LATINI MANUSCRIPTI

QUI IN GLOSSARIO LAUDANTUR.

CUM ADNOTATIONE ETATIS EORUMDEM.

A

Egidius Corboliensis, de Virtutibus Antidotorum, sub Phil. Aug. rege Franc.
Egidius Parisiensis, circa an. 1200.
Alexander Iatrosophista, de Passionibus, anonymo interprete, cum Glossis sac. XIII. *Cod. Reg.* 6881. al. 1188.
Andreas Floriacensis, de Miraculis S. Benedicti, et in Vita S. Gaulthii Archiepisc. Biturici. *Cod. Bibl. Valic.* 592.
Annales Francorum Victoriani.
Anonymi Dictionarium Juris civilis et canonici. *Cod. Reg.* 4611.
Anonymi Expositio vocabulorum Sacre Scripturae. *Cod. Reg.* 346.
Antiquitates Benedictine a Steudgerio ex primis Tabulariis excerpta. *Cod. Bibl. S. Germ. Prat.*
Antiquitates Tricassinae.
Antonius Colardus in Commentariis Heroni Remensium usque ad annum 1584.
Aratus, Hyginus, Beda, etc. *Cod. alias S. Martialis Lemov. scriptus sac. VI. creante aut VII. incante. anno Reg. 7887.*
Aresta Parlamenti Paris. Litera Regum Franc.

B

Bestiarius, seu Liber de Natura bestiarum soluta oratione, scriptus XIV. saec. *Cod. Reg.* 6838. B.
Bulla Pontif. Rom. *Cod. Reg.* alias 9822. 2.

C

Calendarium et Obituarium Eccles. Camerac. scriptum XV. saec. *ex hujus Tabul.*
Calendarium B. Mariae Graciensis.
Calendarium et Ordinarium S. Martialis Lemov. XIII. saec. *Cod. Reg.* 1138.

Cantatorium Abbat. S. Huberti. *Cod. ex ante 600. annos curatus, ejusd. Monast. Historiam continens.*
Capitula et Statuta Basilicae SS. Laurentii et Damasi. *Cod. Reg.* 4203.
Catalogus Episcoporum Carnotensium, *ex Tabul. ejusd. Eccl.*
Ceremoniale Eccl. Carnotensis, scriptum paulo post annum 1193. *ex hujus Tabul.*
Ceremoniale, seu Rituale S. Mariae Grassensis, scriptum ante annum 1200. *Cod. Reg.* 933.
Ceremoniale, seu Ordinarium S. Petri Aureae-Vallis, scriptum XV. saec. *Cod. Reg.* 983.
Charta authentica. *ex Bibl. Regia.*
Charta authentica tribus vicinibus contenta, *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
Charta ad Historiam Francorum spectantes, *Cod. Reg.* alias 8542. 6.
Charta ad Ducatum Burgundiam pertinentes, *Cod. Reg.* alias 8542. 3.
Charta descripta ex antiquis, quae exstant in castro Nannetensi, a N. alias 8357. 2. usque ad 8357. 13. in *Bibl. Reg.*
Charta ad Burgundiam pertinentes, *Cod. Reg.* alias 9484. 2.
Charta ad diversa spectantes, *Cod. Reg.* alias 8428. 3.
Chronicon ab an. 1107. ad an. 1130. scriptum a Monacho Cisterc. an. 1466. *Cod. Reg.* 5950.
Chronicon Alberti Monachi Trani Fontium, desinens in ann. 1243. nunc edit. tom. 2. Access. Histor. Leibnit.
Chronicon Asseni Menovensis, Episcop. Schreber, qui obiit an. 909. Opus tabulis a vesque ineptius referentum, non inelenter tamen transcriptum ex vetustissimo exemplari. *Cod. Reg.* 6236. Editum iner Scriptores Rerum Anglie. Londini, 1691.
Chronicon S. Bertini.
Chronicon Cameracense, *ex Tabul. ejusd. Eccl.*
Chronicon Comololiacense, *ex Fr. im. histor. Stephani tom. 2. in Bibl. S. Germ. Prat.*
Chronicon Abbatum Corbetensium, auctore Ant. de Couleucourt, Officiali ejusdem Monast. qui scripsit usque ad an. 1529. *ex Tabul. Corb.*
Chronicon Eusebii et Isidori Hispal. a Petro, Bechini filio, continuatum ad mortem Richardi, reg. Anglor. ann. 1199. incunte saecul. XIV. scriptum. *Cod. Reg.* 4999. 1.

- Chronicon Francicum, desinens in Carolo V. *ex Bibl. al. Thuana.*
 Chronicon Lemovicense, auctore Gerardo de Fracheto Ord. Præd. mortuo an. 1271. scriptum sæc. XIV. et XV. *Cod. Reg. 5005.*
 Chronicon Montispessulani, ab an. 1204. ad an. 1502. *Cod. Reg. 3656.*
 Chronicon Ecclesie Nannensis.
 Chronicon Nonantulanum.
 Chronicon Begum Franc. *ex museo D. de Cange.*
 Chronicon Saxonicum seu Magdeburgense, *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Chronicon Sublacense, scriptum circa annum 1380. *ex ead. Bibl.*
 Codex scriptus prima manu circa medium sæculum XIII. altera annis centum circiter elapsis, in quo continentur 1° Statuta civitatis Avenionis an. 1243. 2° Charta plures, quæ ad regimen, privilegia, pedagogia ejusdem spectant. 3° Assignationes hospitiorum pro curia Rom. sub Joanne XXII. PP. in eadem urbe. *Cod. Reg. 4659.*
 Codex scriptus an. 1060. in Archivis Eccl. Cathedralis Veronensis.
 Codex Eccl. Camerac. continens Epistolas Yvonis Carnot. etc. scriptus ineunte sæc. XIII. *ex ejus Tabul.*
 Codex Eccl. Carnot. ann. circ. 400. *ex ipsius Tabul.*
 Codex olim 134. S. Martialis Lemov. *nunc reg. 3851. A.*
 Codex Card. nrlis Ottobonii.
 Codices Regii, olim Duchesnii, 20. 21. 22. 29. 56. 57.
 Codices aliquot Sorbonici.
 Columnarium, quod et Comœdia sine nomine inscribitur: sex actibus expeditur non ineleganter compositis: stilo tamen non nihil impedito: scriptus sæc. XIV. *Cod. Reg. 8153.*
 Computus decima: in Italia collecta an. 1278. pro subsidio T. S. *Cod. Reg. 5576.*
 Computus reddituum comitatus Pontivi an. 1554. *ex Tabul. Abbativillæ.*
 Computi varii Eccl. S. Vulfroni Abbavil. *ex ejus Tabul.*
 Computus subsidii a Faydite Guiraudonis collecti annis 1326. et seqq. ad debellandos rebelles et hæreticos partium Italiae. *Cod. Reg. al. 9434.*
 Computus reddituum ad fabricam Eccl. Eduensis pertinentiam an. 1295. *Cod. Reg. 5529. B.*
 Computus preposituræ Paris. an. 1333. *ex Cam. Comput. Paris.*
 Computus Arnulfi Boucher, Thesaurarii guerrarum, a 5. Junii 1390. usque ad ult. Januar. 1392. *Cod. Reg. al. 9436. 3.*
 Constitutiones regum Aragonum Hedefonsi, Petri I. Jacobi I. Petri II. Alphonsi I. Jacobi II. Alphonsi II. Petri III. Joannis, Martini, Ferdinandi, Alphonsi III. Elienore reginæ Petri III. uxoris, et Mariæ reginæ Alphonsi III. uxoris. *Cod. Reg. 4671.*
 Constitutiones capitulares Eccl. Barcinonensis sub Francisco Patriarcha Jerosol. et Episc. Barcin. ann. 1423. *Cod. Reg. 4332.*
 Constitutiones Ordinis Carmelitarum an. 1462. *Cod. Reg. 4351.*
 Consuetudines Arkenses ann. 1231. *ex Tabul. S. Bertini.*
 Consuetudines Auxitanæ, *ex mcis (Carpenterii) schedis.*
 Consuetudines villæ de Buzet ann. 1273. scriptæ sæc. XV.
 Consuetudines Cameracenses, *ex Tabul. Eccl. ejusd. urbis.*
 Consuetudines Catalanæ. *Cod. Reg. 4671.*
 Consuetudines inter dominos et vasallos in Catalonia. *Ex Bibl. al. Thuana.*
 Eadem cum Usaticis Barcinonensibus multisque Statutis regum Aragonum. *Cod. Reg. 4673.*
 Consuetudines Eccl. Coloniensis, *ex Tabul. Eccles. Atrebat.*
 Consuetudines Monasterii S. Crucis Burdegalensis ante an. 1305. *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Consuetudines Divionenses sæc. XIV. scriptæ *Cod. Reg. 4653.*
 Earundem codex alter, ex museo D. Marion Canonici olim Camerac.
 Consuetudines Dombenses an. 1325.
 Consuetudines Floriacenses.
 Consuetudines Fontanellenses.
 Consuetudines Furnenses, *ex Tabul. Audomar.*
 Consuetudines S. Genovefa, scriptæ prima manu post annum 1300. *ex Tabul. ejusd. Abbat.*
 Consuetudines S. Juliani in Lingonibus.
 Consuetudines villæ de Machau in pago Regitestensi.
 Consuetudines Neapolitanæ cum glossis. *Cod. Reg. 4624. A.*
 Consuetudines Perpiniæ a Jacobo rege Aragonum concessa, dehinc a Guirardo, comite Russillonis, confirmata an. 1172.
 Consuetudines Monast. Solemniacensis.
 Consuetudo Normanniæ, quam ex Gallico in Latium sermonem vertit JC. Normannus, circa annum 1250. nonnullis ad ipsas leges explicationis seu exempli gratia additis. *Cod. Reg. 4651.* Hanc edidit Ludewigus ex mendoso codice, tom. 7. Reliq. MSS.
 Eadem Gallice, scripta XIV. sæc. *Cod. Reg. 4652.*
 Consuetudo Tolosana, *ex museo al. Abb. de Cyo. at. corrector. Cod. Bibl. S. Vict. Paris. 804.* Edit. ad calcem Penitent. Theodori.
 Curia generales Catalanæ, *ex Bibl. al. Thuana.*
 Cursus Normanniæ, id est, Jura et Consuetudines quibus regitur Ducatus Normanniæ. Jura ducis. Varia Sæcaria ejusdem Ducatus. Quæ notantur scripta an. 1430. *Cod. Reg. 4653.*
- D**
- Dotatio Collegii de Marchia, per Guill. de Marchia et Beuvinum de Wnivilla fundati, ejusdemque Statuta confirmata an. 1423. per Joannem Patriarch. CP. Eccl. Paris. administratorem. *Cod. Reg. 4221.*
- E**
- Elenchus Chartarum quæ continentur in primo et secundo Chartul. Asperimontis, scriptis ineunte sæc. XV. *ex Bibl. Reg.*
 Epigrammata. *Cod. Reg. 8492.*
 Expositio compendiosa beneficiorum.

F

- Fabularius magistri Chuonradi, Cantoris Ecclesie Turicensis, dictae *de Mure*, Constant. dioc. ab eo scriptus an. 1273. in quo ordine alphabetico quidquid ad fabulam spectat exponit. *Cod. Reg. 8169. A.*
Festi Vocabularium Latinum. *Cod. Reg. 7574.*
Flos Historiarum. *Cod. Reg. 5515.*
Folquinus, Levita Sithiensis, ex *Tabul. S. Bertini.*
Formulae instrumentorum in curia Massiliensi usitatae circa saeculum XIV et XV. *Cod. Reg. 7657.*
Formone in foro Senensi usitatae ann. 1414. *Cod. Reg. 4726.*
Formulare instrumentorum. n. scriptum post annum 1336. Idem quod Summa notariae Rollandiae. *Cod. Reg. 4165.*

G

- Galfridi de Vinosalvo Poetria, ex *Bibl. al. Thuana.*
Gesta quarundam Sororum Ord. Praed. *Cod. Reg. 5642.*
Glossae ad Alex. Iatrosophistem. Vide *Alexander.*
Glossae Biblicae, ex *Bibl. Reg.*
Glossae ad Boetium de Consol. ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Glossae ad Canones Concil. ex *Bibl. Reg.*
Glossae ad Cod. Theodos. ex *Bibl. Reg.*
Glossae Corbeisenses.
Glossae Medicar. *Cod. Reg. al. 1486.*
Glossae ad Disticha Magistri Cornuti, seu Joannis de Garlandia, ex *Bibl. al. Thuana.*
Glossae ad Prudentium, ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Glossarium S. Andreae Avenion. saec. XII. exaratum, ex *Tabul. hujus Monast.*
Glossarium Aniciense an. circ. 700.
Glossarium Graeco-Lat. ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Glossarium Latino-Graec. ex *ead. Bibl.*
Glossarium an. circ. 700. veteri Canonum collectioni praemisum. *Cod. al. Sequerianus.*
Glossarium vetus. *Cod. Reg. 7613.*
Glossarium Lat. scriptum sub finem saecul. X. *Cod. Reg. 7641.*
Glossarium vetus a litera A usque ad verbum *Cavere*; scriptum saec. XII. *Cod. Reg. 7646.*
Glossarium Latinum literis A, Q, aliisque subsequentibus mutilum, scriptum circa finem XII. aut initia XIII. saec. *Cod. Reg. 7691.*
Glossarium antiquum, caractere Longobardico exaratum, in *Bibl. Reg. (ex Bibl. D. Jolu Cant. Eccl. Par. et S. Germ. Prat.)*
Glossarium Latino-Gall. ex *Bibl. S. Germ. Prat. et ex Bibl. al. Thuana.*
Glossarium Montis S. Eligii Atrebat.
Glossarium Latino-Gall. XIII. saec. *Cod. Reg. 7692.*
Glossarium Latino-Gall. ex alio minus accurate descriptum saec. XV. *Cod. Reg. 7679.*
Glossaria duo Latino-Gallica ann. 1348. et 1352. parum accurate scripta saec. XV. *Cod. Reg. 4120.*
Glossarium Gallico-Lat. scriptum studiose XV. saec. *Cod. Reg. 7684.*
Glossarium Latino-Italicum, ex museo olim Pr. de *Maзауgues*, ab Italo recentiori linguae suae non admodum perito concinnatum et parum accurate scriptum.

- Glossarium seu Florilegium Provinciale-Latinum saec. XIV. *Cod. Reg. 7657.*
Grammaticorum collectio IX. saecul. facta. *Cod. Reg. 7530.*
Guillelmus Brito Ord. FF. Min. in Vocabulario biblico, scripto circa an. 1356. *Cod. Reg. 521. et in Bibl. Corbeiensi.*

H

- Hildevaræ Ravennat. Testamentum, in *Bibl. Reg.*
Historia S. Albini Ord. Cistere. auctore Guill. *Gauthier.*
Historia S. Andreae Avenion. auctore Claudio *Chantelou*, ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Historia Beccensis Monasterii.
Historia fundationis Bona-Vallis in dioc. Carnot. ex *schedis Duchesni.*
Historia S. Cypriani Pictav. ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Historia Gemeticensis Monasterii, ex *ead. Bibl.*
Historia B. Mariae de Blancha.
Historia fundationis Abbat. Miratorii in diocesis. Lugd. ex *schedis Andr. Duchesni.*
Historia Montis-Majoris, auctore Claudio *Chantelou*, ex *Bibl. S. Germ. Prat.*
Historia Rothomensis monast. in Armorica, ex *schedis Andr. Duchesni.*
Historia Monast. S. Tiberii.
Hymni cum glossis, scripti sub finem saec. XIII. *Cod. Reg. 1092.*

I

- Index Beneficiorum Ecclesie Constantiensis.
Instrumenta litis cujusdam inter Pontium de Belloforti et Officiale Lingon. an. 1337. et seqq. *Cod. Reg. 5190.*
Inventarium bonorum Ducis Bitur. factum per Archiep. Bitur. an. 1416. ex *Cam. Comput. Paris.*
Inventarium Ecclesie Aniciensis.
Inventarium Chartarum Monast. Athanatis Lugd. vulgo *Aisnay*, an. 1519. *Cod. Reg. 5421.*
Inventarium Ecclesie Auxilanae an. 1360.
Inventarium Ecclesie Noviomensis an. 1419.
Inventarium Chartarum regiarum per Lud. *Louet*, factum an. 1482. *Cod. Reg. 6765.*
Inventarium privilegiorum et instrumentorum ad S. B. Ecclesiam spectantium in Palatio Avenionis inventorum, confectum jussu Arnaldi Archiep. Auxil. S. R. E. Camerarii, an. 1366. *Cod. Reg. 5181.*
Inventarium regestorum Camerae Comput. a Carolo V. usque ad Carolum VIII. *Cod. Reg. 5991. A.*
Inventarium Chartarum Castri de *Jaucourt* ann. 1392. *Cod. Reg. al. 9847.*
Inventarium Chartarum ad baroniam de Mercorio spectantium, scriptum circa an. 1500. ex *Bibl. Reg.*
Inventarium Chartarum B. Mariae Monasteriensis in Argona an. 1309.
Inventarium recens descriptum thesauri Sedis Apost. factum sub Bonifacio VIII. PP. ann. 1295. *Cod. Reg. 5180.*
Inventarium an. 1329. Aliud ann. 1377. ex *Tabul. S. Vict. Massil.*

Inventarium an. 1476. *ex Tabul. D. de Flamarens.*
 Joannes Tiliériensis. *ex Bibl. al. Flaviana.*
 Joannes Bapt. Cotelerii Observaciones Sacrae. *olim in museo L. de Maratignus.*
 Iordanius Rod. Gal. et. de Medicina eorum. *ex Bibl. al. Flaviana.*
 Julius Sotomus. de Mirabilibus Mundi. ad eius calcem legitur oratio. quae remota Vocum animalium *est. edit. scriptus XIV. saec. Cod. Reg. 6816.*
 Julia regina et alia quaevis dona ad Parochiam de Thoisiano. Ab Episc. Alano Sodeleocensi unitam. pertinentia. descripta an. 1483. *Cod. Reg. 5529. B.*

L

Lambertus de Columna. qui et *Saga* appellatus. Canonius Carnot. de Pontificali Officio. *Cod. al. us Bibl. Colbert.*
 Leonius Presbyter. Canonius S. Viet. Paris. circa an. 1151. *ex Bibl. al. Julia Cantoris Eccles. Paris.*
 Leodegigotes Carcassona a Phil. Pulchro an. 1289. ut crederent. concess. et vernacule redita an. 1514. *ex museo in villa pulchra.*
 Lilla. non seu Charta Leuderam minutarum Carcassona an. circ. 1250. quo instituta putantur. vel circa an. 1556. quo restituta sunt. *ex museo in villa pulchra.*
 Liber albus domus publicae Abbavil. *ex ipsius Tabul.*
 Liber albus Eccel. Arelatensis.
 Liber albus Episc. Carnot. *ex ipsius Tabul.*
 Liber anniversariorum Monast. Solemniacensis.
 Liber ceremoniarum Eccel. Rom. *Cod. Reg. 948.*
 Liber censurarum et reddituum Castellani. *Averacensis ad Albani. Arcis sur Arce an. 1475. Cod. Reg. al. 9394. 5.*
 Liber censuram Episc. Autiss. an. circ. 1290. *ex ejus Tabul.*
 Liber censuram Calomandis.
 Liber censuram et reddituum terra *d'Estilly* prope Calomen an. circ. 1430. *Cod. Reg. al. 9393.*
 Liber censuram. seu Polypticus. S. Germ. Prat. sub Immanone Abbate. initio saec. IX. exaratus. *ex ejusd. Monast. Tabul.*
 Liber primus ptuarum S. Germ. Prat. scriptus an. 1259. ubi anniversaria. redditus et census ejusdem Monasterii. Liber scriptus an. 1400. in eod. vol. contentus. *ex eod. Tabul.*
 Liber censuram. seu Terreorum. Montis Letherici an. 1548. *Cod. Reg. al. 9393. 6. 6.*
 Liber censuram Eccel. Rom. a Cencio camerario compositus an. 1192. *Cod. Reg. 4188.*
 Liber Differentiarum. *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Liber flavus Episc. Massil. *ex ejus Tabul.*
 Liber honoriorum Episc. Carnot. debitorum. datus *Le Parchement de l'Evêché. ex ejus Tabul.*
 Liber juramentorum Eccel. Carnot. praestitorum ann. circ. 400. *ex ipsius Tabul.*
 Liber niger Episc. Carnot. *ex ipsius Tabul.*
 Liber niger Eccel. Paris. *ex ipsius Tabul.*
 Liber niger. seu Chartularium Prioratus S. Petri Abbavil. scriptus primus an. 1387. *ex ejusd. Tabul.*
 Liber niger primus et secundus Eccel. S. Vulfrani Abbavil. *ex ejus Tabul.*

Liber Ordinis S. Viet. Paris. seu Regula Canoniorum ejusd. Abbatiae. *ex ipsius Bibl.*
 Liber privilegiorum Eccel. Carnot. sign. 69. *ex ejus Tabul.*
 Liber Bamesiensis.
 Liber ruber Eccel. Arelatensis.
 Liber ruber ab an. 1290. ad an. 1336. *ex Cam. Comput. Paris.*
 Liber ruber folio magno. item folio parvo Domus publicae Abbavil. *ex ejus Tabul.*
 Liber ruber Eccel. S. Vulfrani Abbavil. *ex ipsius Tabul.*
 Liber salicus Eccel. S. Thomae Argent. *ex ipsius Tabul.*
 Liber synodalis Eccel. S. Flori sub Archambaldo Episc. an. 1342. *Cod. Reg. 1595.*
 Liber viridis Episc. Carnot. ann. circ. 400. *ex ipsius Tabul.*
 Liber viridis Castelleti Paris.
 Liber viridis B. Mariae Grassensis. *ex ejus Tabul.*
 Liber viridis Episc. Massil. *ex ejus Tabul.*
 Liber primus et secundus Statutorum pro artificibus et mercatoribus Paris. *ex Cam. Comput. Paris.*
 Libertates concessa Barcinonensibus a Petro rege Arag. an. 1285.
 Libertates villa S. Desiderii in Campania an. 1228.
 Libertates villa Montisbrusonis an. 1223.
 Litterae Philippi Pulchri ad senescallum Bellicadri scriptae. quae monetas in ea provincia currentes atque milites. quos ad exercitum Flandrensem mittere tenebatur. spectant. *Cod. Reg. alias 8409.*

M

Martinus. Ord. Praed. in Vocabulario Juris Canonici. scripto per Joannem Erlebach de Asschadeborg an. 1446. *Cod. Reg. 4151.*
 Martyrologium Ecclesiae Aquensis.
 Martyrologium seu Oblatarum Corbohouse. scriptum prima manu post annum 1520. et ante 1523. *Cod. Reg. 5185. E.*
 Martyrologium Leonidas S. Egidii de Longavilla dioc. Bolonag. scriptum prima manu saecul. XIV. *Cod. Reg. 5198.*
 Martyrologium et Necrologium Abbat. Heverensis. scriptum XIII. saec. *Cod. Reg. 5258.*
 Martyrologium et Necrologium Eccel. Paris. scriptum an. circ. 1500. *Cod. Reg. 5185. C. C.*
 Martyrologium Eccel. SS. Stephani et Sebastiani Narbonae. scriptum prima manu circa finem saec. XIII. in capite legitur Testamentum ejusdem Guillelmi Monasterii an. 1213. *Cod. Reg. 5255.*
 Memoriae Historiarum. scriptum saecul. XV. *Cod. Reg. 3948.*
 Memoriae Camerae Comput. Paris.
 A. et A. 2. ab an. 1321. ad an. 1322.
 B. ab an. 1330. ad an. 1347.
 C. 2. ab an. 1332. ad an. 1345.
 C. ab an. 1346. ad an. 1359.
 D. ab an. 1359. ad an. 1381.
 E. ab an. 1381. ad an. 1394.
 F. ab an. 1395. ad an. 1404.

G. ab an. 1404. ad an. 1412.
 H. ab an. 1412. ad an. 1424.
 Memoriale sign. *Croix* ejusd. Cam.
 Missale antiquum Burdegalense, *Cod. Reg.* 871.
 Missale antiquum Carnotense, *ex Tabul. hujus Eccl.*
 Missale S. Joannis in Valle, ann. circ. 400. *ex ipsius Tabul.*

N

Necrologium Altorfense in Alsatia.
 Necrologium S. Aviti Aurelian.
 Necrologium S. Aurelie Argent.
 Necrologium Eccl. Autissiodor.
 Necrologium Eccl. Bituric.
 Necrologium Eccl. Carnot. vetus. Aliud recens ex antiquioribus aliisque inscriptis compositum a D. Patin ejusd. Eccl. Subcantore, qui obiit an. 1711. *ex Tabul. Carnot.*
 Necrologium Monast. Casalis S. Bened. *ex ejus Tabul.*
 Necrologium Corbeense, *ex Tabul. ejusd. Monast.*
 Necrologium de Cruce S. Leufredi, scriptum prima manu circa finem sæc. XIII. *Cod. Reg.* 5249.
 Necrologium Abbat. *de Daoulas*, diocesis. Quimperleg.
 Necrologium Fratrum Minor. Silvanect. *ex Tabul. eorumdem.*
 Necrologium B. Mariæ de Argentolio.
 Necrologium S. Martialis Lemov. scriptum XII. sæcul. *Cod. Reg.* 5243.
 Aliud ejusd. Eccl. scriptum post annum 1149. *Cod. Reg.* 5244.
 Necrologium Eccl. Meldensis, scriptum XV. sæc. *Cod. Reg.* 5185. G.
 Necrologium S. Mellani Pontisæ.
 Necrologium Eccl. Parisiensis.
 Necrologium vetus Eccl. Remensis.
 Necrologium S. Roberti Cornil'ionis prope Gratianop. scriptum XIV. sæc. *Cod. Reg.* 5247.
 Necrologium Eccles. Rotomagensis, scriptum an. 1329. *Cod. Reg.* 5196.
 Aliud scriptum XV. sæc. *Cod. Reg.* 992.
 Aliud scriptum an. 1627. *Cod. Reg.* 993.
 Necrologium vetus S. Salvatoris Aquensis.
 Necrologium S. Saturnini Carnot. ann. amplius 500.
 Necrologium Eccl. Tullensis.
 Necrologium Eccl. Vivariensis.
 Nonii Marcelli Vocabularium, *Cod. Reg.* 7576.
 Normannia feuda, cum regesto eorumdem feudorum sub Philippo Aug. et Statutis Seacarii Normannia, ex antiquiori codice descripta. *Cod. Reg.* 4653. A.
 Notitia vetus. *Cod. Reg.* 3562.

O

Obituarium Eccl. Ambianensis, scriptum XV. sæc. *Cod. Reg.* 5535.
 Obituarium Eccl. Autissiodorensis, *ex ejus Tabul.*
 Obituarium Bellijoci an. circ. 900. vel 1000.
 Obituarium vetus Monast. Fiscamnensis.
 Obituarium S. Geraldii Lemovicensis.
 Obituarium S. Joannis Carnot. scriptum initio XIV. sæc. *Cod. Reg.* 991.

Obituarium Eccl. Lingonensis, scriptum an. 1505. cum additamentis recentioribus. *Cod. Reg.* 5191.
 Obituarium Eccl. Lugdunensis.
 Obituarium B. Mariæ de Medunta, scriptum circa annum 1350. *Cod. Reg.* 5250.
 Obituarium Eccl. Morinensis.
 Obituarium S. Petri Insulensis, *ex ejus Tabul.*
 Obituarium Eccl. Ambianensis an. 1337.
 Ordinarium antiquum Eccl. Cameracensis. Aliud scriptum circa finem XV. sæc. *ex ejus Tabul.*
 Ordinarium Capelle Regis, sæc. XV. *Cod. Reg.* 1435.
 Ordinarium S. Firmini Ambian.
 Ordinarium Eccl. Lexoviensis sæc. XIII.
 Ordinarium Eccl. Lugdunensis.
 Ordinarium Abbat. Piperacensis.
 Ordinarium Eccles. Rotomagensis sæcul. XV. *Cod. Reg.* 1213.
 Ordinarium Eccles. S. Vulfranni Abbavil. XIV. sæcul. scriptum, *ex ejus Tabul.*
 Ovidius. Vide *Poema.*

P

Pancharta Abbat. S. Stephani de Vallibus apud Xantones.
 Papias, *ex Tabul. Eccl. Bituric.*
 Paris de Grassis, de Ceremoniis observatis in celebratibus capelle papalis, post annum 1514. scriptus. *Cod. Reg.* 1229.
 Pastorale magnum et parvum Eccles. Paris. *ex ejus Tabul.*
 Patrimonium S. Petri, scriptum exeunte sæc. XIV. *Cod. Reg.* 4189.
 Peregrinus in Speculo Virginum, *ex Bibl. S. German. Prat. sign.* 367.
 Petri Cantoris Summa MS.
 Petrus Pictor, Canonicus Audomar. circa an. 1200. de Sacramento altaris, *ex Bibl. S. German. Prat. sign.* 658.
 Poema versibus hexametris, in quo varia ludorum genera explicantur, seu Pseudo-Ovidius. *Cod. Reg.* 5055.
 Penitentialia vetus, scriptum sæc. XII. *Cod. Reg.* 3878. *ex Bibl. Thuana.*
 Poletus, Gall. *Pouillé*. Matisconensis an. 1513.
 Polypticus Eccl. Autissiodor. scriptus XVI. sæcul. *Cod. Reg.* 4812.
 Polypticus Abbat. Fiscamnensis, *ex ejus Tabul.*
 Pontificale characteribus Saxonis sæculo IX. ut videtur, scriptum. *Cod. Reg.* 943.
 Pontificale Eccl. Autissiodorensis, *ex ejus Tabul.*
 Pontificale Eccl. Elmensis, scriptum jussu Hieronymi Episc. per Joan. de *Caudrelles*, Presbyterum Picardum, an. 1423. *Cod. Reg.* 967.
 Pontificale Monast. Gemeticensis, *ex ejus Tabul.*
 Pontificale Mogontinum sub Christiano Archiepiscop. scriptum manu Friderici monachi Benedictini, circ. an. 1200. *Cod. Reg.* 946.
 Pontificale Eccl. Sagiensis. *Cod. Reg.* 1224.
 Pontificale provincie Senonensis ad usum Eccl. Paris. *Cod. Reg.* 962.
 Pontificale Eccl. Virdunensis. *Cod. Reg. at.* 969.
 Pontius Provincialis, *ex Bibl. at. Thuana.*

Privilegia et Statuta Ordinis Præmonstratensis sæcul. XIII. *Cod. Reg. 4394.*
 Privilegia curiæ Archiepisc. Remensis, scripta ann. 1269. *Cod. Reg. 5210.*
 Protocolium vetus, scriptum sæc. XIV. *Cod. Reg. 4184.*

R

Raphanus de Caresinis, Cancellar. Venet. Chronicon Andr. Danduli ab an. 342. perduxit ad ann. 1387. in *Bibl. Reg.*
 Regula Fontis-Ebraldi. *Cod. Reg. 4392.*
 Reparationes factæ in Senescallia Carcassonne an. 1435.
 Rituale Sacramentorum administrandorum recens, sed eleganter scriptum. *Tab. Reg. 938.*
 Rituale hospitalis S. Jacobi Meledunensis, cui subiunguntur Obituarium ejus domus et Ordinarium Eccl. Senon. sub finem XIII. sæc. *Cod. Reg. 1206.*
 Rituale Eccl. Lugdunensis, ut videtur, scriptum recenti manu, sed eleganti. *Cod. Reg. 940.*
 Rituale Eccl. Ratzlosserae vel Ratgossera, scriptum sæc. XIII. *Cod. Reg. 935.*
 Rituale Ceremoniarum Eccl. Senonensis, scriptum sæc. XIII. *Cod. Reg. 934.*
 Rituale S. Stephani Tolosani.
 Rituale Eccl. Vivariensis.
 Rosarius Arnaldi de Villanova. *Cod. Reg. 7149.*

S

Sacramentarium S. Gregorii. *ex Bibl. Eccl. Belvacens.*
 Sermones et Orationes Joann. de Cardalaco Episcop. Bracharensis, et postea Tolosani, ab anno 1378. ad 1390. *Cod. Reg. 3294.*
 Servitium quod debet Episcopus Ebroicensis. *Cod. Reg. 963.*
 Simon Januensis Subdiaconus, Capellanus et Medicus Nicolai IV. PP. in Lexico Medicinæ. *Cod. Reg. 6959.*
 Smaragdi Grammatica, *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Speculum Dominarum an. 1459. *Cod. Reg. 6784.*
 Speculum Sacerdotum a P. B. de Amortibus scriptum an. 1326. *Cod. Reg. 3445.*
 Stationes, Processiones et Obitus Eccl. Paris. XV. sæc. *Cod. Reg. 986.*
 Statuta Concilii habiti an. 1099. in Ecclesia B. M. de Prato. *Cod. Reg. 4653.*
 Statuta Ecclesiæ Aquensis.
 Statuta urbis Arelatis.
 Statuta synodalia Eccl. Atrebatensis, cum excerptis quorundam Conciliorum provincie Remensis sæc. XV. exeunte. *Cod. Reg. 1610.*
 Statuta Capituli Audomarensis, *ex ejus Tabul.*
 Statuta Avellæ ex antiquioribus descripta et publicata an. 1496. *Cod. Reg. 4624.*
 Statuta Augerii Episc. Conseran. *ex Bibl. S. German. Prat.*
 Statuta urbis Avenionis an. 1243. vel 1244. scripta XV. sæc. *ex museo meo (Carpenterii).*
 Statuta et Privilegia Universit. Aurelianensis circa finem XIV. sæc. *Cod. Reg. 4223. A.*
 Statuta Capituli Autissiodor. *ex ejus Tabul.*

Statuta Eccles. Briocensis an. 1450. renovata an. 1471. *Cod. Reg. 1589.*
 Statuta synodalia provincie Burdegalis sæcul. XIV. *Cod. Reg. 1590.*
 Statuta synodalia Eccl. Carcassonnensis. *Cod. Reg. 1613.*
 Statuta synodalia Eccl. Carnotensis an. 1526. 1538. 1550. etc. *ex ejus Tabul.*
 Statuta Caroli I. regis Sicilia.
 Statuta antiqua Cisterciensis Ordinis, *ex Cod. Clareval. et Hardenhousano.*
 Statuta Ordinis Cluniacensis, *ex Tabul. B. M. Beau-rate Tolos.*
 Statuta Cumanæ an. 1458. *Cod. Reg. 4622.*
 Statuta Facultatis utriusque juris, edita an. 1438. *Cod. Reg. 7212. A.*
 Statuta Florentiæ, edita et scripta circa annum 1400. *Cod. Reg. 4621.*
 Statuta reformationis Ordinis Fontis-Ebraldi. *Cod. Reg. 4393.*
 Statuta Ecclesiæ Forojuliensis.
 Statuta Gaufridi Le Marhec Episc. Corisopit. an. circ. 1380. *Cod. Reg. 1547.*
 Statuta Capituli Glandatensis an. 1327.
 Statuta synodalia Guidonis Episc. Lexoviensis an. 1321. *Cod. Reg. 4653.*
 Statuta hospitalis S. Jacobi de Alto-Passu Paris. ann. circ. 1240. *ex Tabul. Archiep. Paris.*
 Statuta Monasterii Lirinensis an. 1453.
 Statuta Collegii Magistri Gervasii Christiani, qui obiit 10. Maii an. 1382. *Cod. Reg. 4354. A.*
 Statuta Mantuæ sub finem XIV. sæc. edita, recentiori sed accurata manu descripta. *Cod. Reg. 4620.*
 Statuta Massiliensis civitatis, cum capitulis pacis jurate inter Carolum Andegavie, Provincie et Forcalquerii Comitem, et Massilienses, scripta per Joann. Darnaudi, qui vivebat an. 1277. 1295. et 1305. *Cod. ex museo meo (Carpenterii).*
 Statuta Montispezzulani. *Cod. Reg. 4656.*
 Statuta Petri Patriarchæ Jerosolym. Ordin. Prædicat. ann. 1337.
 Statuta synodalia Petri de Pradis Episc. Castrensis, an. 1358. edita et scripta. *Cod. Reg. 1592. A.*
 Statuta antiqua Eccl. S. Petri Rothonensis in Armorica. *Cod. Reg. al. 9612. L.*
 Statuta Pontii, Episc. Conseranensis, an. 1364. *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Statuta Concilii Pontisaudomarensis ann. 1279. *Cod. Reg. 4653.*
 Statuta synodalia Eccles. Reatinæ an. 1303. et 1315. *Cod. Reg. 1556.*
 Statuta Montium S. Salvatoris Massil. *ex Tabul. S. Vict. Massil.*
 Statuta Taurini edita an. 1360. accurate, sed recens, scripta. *Cod. Reg. 4622. A.*
 Statuta Capituli S. Thomæ Argent. *ex ejus Tabul.*
 Statuta et Privilegia Universit. Tolosanae. *Cod. Reg. 4222.*
 Alter 4223. continens ea quæ ad Collegia Tolosæ instituta spectant, descripta ex authenticis a Baluzio.
 Statuta Eccl. Tullensis in unum collecta an. 1497. *Cod. Reg. 4333.*
 Statuta Eccles. Turonensis Latino simul et Gallico idiomate, in synodo an. 1396. sancita, scripta sæc. XV. *Cod. Reg. 4237.*
 Statuta Vallis-Seriana, scripta et edita an. 1460. *Cod. Reg. 4649.*

Statuta Comitatus Venaissini per Clementem VIII^m PP.
Alia per Eugenium IV. PP. an. 1443. *Cod. Reg.* 4660.
Statuta S. Victoris Massil. *ex ejus Tabul.*
Statuta S. Victoris Paris. recentissime scripta. *Cod.*
Reg. 4335.
Stephanus de Infestura, qui partim Italice, partim La-
tine scripsit de Rebus Romae habitis a morte Boni-
facii VIII. PP. usque ad 4. Februarii an. 1491. *Cod.*
Reg. 5158.
Stilus fori Normannici ab anno circ. 1420. ad an. 1480.
Cod. Reg. at. 9849. 4.
Synodale Ecclesiae Andegavensis.

T

Templarii. Inquisitio contra ipsos: *Cod. Reg.* 5376.
Terrearium Apchonii in Arvernia, cujus primum ins-
trumentum est an. 1511. 27. Maii, *ex Biblioth. S.*
Germ. Prat.
Terrearium Bellijocense an. 1529. *Cod. Reg.* 6016.
Terrearium villae de Busseul in Arvernia, scriptum
circa annum 1410. *Cod. Reg.* 6017.
Terrearium Castellionis ad Sequanam ad authenticum
7. Jul. an. 1491. collatum. *Cod. Reg. at.* 9898. 2.
Terrearium Humberti de Villars, domini de Châte-
lard.
Terrearium Insulae Adami.
Terrearium S. Nicetii deserti in Bressia.
Terrearium Philippi et Stephani d'ubeigny, domini-
rum de Nereux an. 1418. *Cod. Reg. at.* 9899.
Terrearium Thossiacense.
Tractatus de Febris, scriptus a Petro de Alamannia
an. 1454. Alius de Variolis et Morbillis, scriptus a
Lamberto Nerden. *Cod. Reg.* 6983.
Tractatus Guidonis de Vigevano de Papia, medici Hen-
rici Imper. deline reginae Joannae de Burgundia, cui
titulus: *Texaurus regis Francia acquisitionis T. S.*
ultra mare, scriptus an. 1335. cujus pars secunda
est de Machinis bellicis quae ibi delineantur. *Cod. Reg.*

at. 9640. 3. Ejusdem *de modo conservandi sanitatem*
Cod. reg. at. Colbertinus 5080.
Tractatus de Laude et Utilitate Musicae, a magistro
Egidio Carlerii, Decano Cameracens. *Cod. Reg.*
7212. A.
Tractatus de Piscibus, auctore anonymo Occitanico,
erudite et curiose scriptus. *Cod. Reg.* 6838. C.
Tractatus de Re militari et Machinis bellicis eleganter
depictis, auctore Paulo Sanctimo Ducensi, sub eo
~~tempore quo primum~~ in usu fuit pulvis tormenta-
rius, hoc est circa annum 1330. vel 1340. *Cod.*
Reg. 7239.
Twingeri Vocabularium Latino-Germ. et Germanico-
Latinum.

V

Valentinensium et Diensium comitum aliquot testa-
menta et alia quae ad hos comitatus spectant, recenti
et minime accurata manu descripta. *Cod. Reg.* 6008.
Vgutio, Pisanus Episc. *ex Bibl. Collegii Navar.*
Paris.
Visitationes seu Diarium Odonis Archiep. Rotomag. ab
anno 1248. ad an. 1269. ubi quaedam historica nul-
libi reperienda delitescunt. *Cod. Reg.* 4245.
Usatica regni Majoricarum.
Usatica Barcinonenses. *Cod. Reg.* 4671. *ex Biblioth.*
Thuana.
Usus Canonorum regular. Plenipedens. dioc. Bitur.
ex eorum Tabul.
Usus Culture Cenomanensis, *ex ejus Tabul.*
Usus B. Mariae Deauratae Tolos. *ex ejus Tabul.*

W

Warnerius in Scotum Poetam, *ex Bibl. at. Thuana.*

ACTA, MIRACULA, TRANSLATIONES, VITÆ SANCTORUM, MSS.

Acta S. Budoci, Abb. Dólensis.
 Acta S. Eulhami.
 Acta passionis S. Eulthie.
 Acta S. Golveni.
 Acta S. Hamonis, Monach. Savignei.
 Acta S. Hoarvei.
 Acta S. Hugonis, Episc. Rotomag.
 Acta S. Judicaelis, Principis Armorici.
 Acta S. Lauri.
 Acta S. Maudeti, Solitarii in Armórica.
 Acta passionis S. Maximi Mart.
 Acta S. Mevennii, Abb. Gaeli in Armórica.
 Acta S. Nonani.
 Acta S. Petroci, Solitarii in Armórica.
 Acta S. Samsonis.
 Acta S. Victuri, Episc. Cenoman.
 Acta S. Yvonis.
 Exceptio S. Florentini apud Latinicum.
 Miracula S. Angilberti.
 Miracula S. Florentii.
 Miracula SS. Floriani et Florentii.
 Miracula S. Victoris.
 Miracula Urbani V. PP.
 Passio S. Andeoli.

Passio SS. Chrysanthi et Dariae.
 Translatio S. Vandregesii, *ex Cod. Reg. 5506.*
 Vita S. Amatoris, Episc. Autiss.
 Vita S. Arigii, Episc. Vapicensis.
 Vita S. Caroli M. jussu Friderici Imp. scripta, *ex Bibl. Reg.*
 Vita S. Castoris, Episc. Aptensis.
 Vita S. Ermelandi.
 Vita S. Firmini, Episc. Ambian.
 Vita S. Gaugerici, Episc. Camerac.
 Vita S. Gauzlini, Archiep. Bituric.
 Vita B. Israelis, Canonici Doratensis.
 Vita S. Leonorii, Episc. Armorici.
 Vita S. Magnobodi, Episc. Andegav.
 Vita S. Martialis, exarata sæc. circ. XI. vel XII. *ex Cod. Reg. 5576.*
 Vita S. Montane, Abbat. Ferrariarum.
 Vita S. Pauli, Episc. Armorici.
 Vita S. Rigoberti, *ex Bibl. B. M. Roncensis.*
 Vita S. Romani Mart.
 Vita S. Romarici.
 Vita S. Toroetis Mart. Pisani.
 Vita S. Urtani, Episc. Lingon.
 Vita S. Wenwaloci, Abb. Landevenec.

LIBRI ALIQUOT GRÆCI MSS.

Σημειώσεις ἱστορίας, *ex Cod. Reg.*
 Glossæ Nomicae, *ex Cod. Reg.*
 Glossæ Gr. Lat. *ex Bibl. S. Germani Paris.*
 Hist. Belisarii.

Lexicon Gr. *Cod. Reg. 930.*
 Lexicon ἱστορίας, *Cod. Reg. 1673.*
 Lexicon ἱστορίας, *Cod. Reg. 2062.*

SCRIPTORES GALLICI VERNACULI

QUI SOLUTA ORATIONE SCRIPSERUNT, MSS.

- Les Assises du Royaume de Jérusalem, *ex Adversariis Peirescianis*.
Brunet Latin.
Cérémonial.
Chronique de Guillaume de Nangis et son Continuateur.
Chronique de France, qui finit en l'an 1322.
La Cité de Dieu, traduction de Raoul de Prasles.
Compte des Revenus du Comté de Boulogne.
Compte de Barthélemy du Drach, Trésorier des Guerres en 1350.
Compte d'Estienne de la Fontaine, Argentier du Roi en 1350, 1351.
La vieille Coutume de Normandie, *ex Cam. Comput. Paris*.
Guillaume le Seur, en l'Histoire de Gaston, Comte de Foix, *ex Schedis Andr. Duchesnii*.
Henry de Gauchy (nommé deux fois Henri de Gand dans un MS. de M. le Chancelier Daguesseau), auteur de la traduction de Gilles de Rome. *Vide Comment. Acad. Inscript. tom. 17. pag. 733.*
Histoire de France, *ex Bibl. cl. Memmiana*.
Histoire des Guerres d'Outremer.
Histoire de la mort de Richard, roy d'Angleterre.
Histoire de li Normant, ou des Normans qui conquièrent la Pouille, dédiée a Desidère ou Didier, Abbé du Mont-Cassin, et divisée en dix livres, *ex Adversariis Andr. Duchesnii*.
Hugues Plagon, en la version de Guillaume de Tyr. *Edit. tom. 5. Ampl. Collect. Marten*.
Jacques Valere, en son Traité de Noblesse.
Jean de la Gogue, Prieur de Saint Gildas, en l'Histoire des Princes de Deols en Berry.
Jean de Langres de la Consolation de Boece.
Les Instituts en Roman.
Le Lignage de Coucy.
Le livre des Moralités.
Le livre du Secret de l'art de l'Artillerie et Cannonerie, *ex Cod. Reg. 4653*.
Mémoires de Toussaint Carette, écrits en 1575.
Miroir Historial, compilé et ordonné du Latin en François par J. Abbé de Saint-Vincent de Laon, *ex Schedis Andr. Duchesnii*.
Olivier de la Marche.
Philippes de Beaumanoir, auteur de la Coustume de Beauvaisis [en 1283. *ex Cod. ejusd. ætatis, in Museo meo (Carpenterii)*].
Provinciaux, ou recueils de Blazons.
Roman d'Abladane.
Roman de Giron le Courtois.
Roman de Hues de Tabarie.
Roman de la Malemarastre.
Roman de Merlin par Robert Bourron.
Roman de Turpin.
Les sept Sergenteries de la Vicomté du Pontaudemer, *ex Cod. Reg. 4653*.
Sermons d'un anonyme au XIVe siècle, *ex Bibl. S. Vict. Paris. Cod. 874*.
Le Songe du viel Pélerin, par Philippe de Maisieres, composé en 1389.
Statuts des Armoiers et Coustepointiers de Paris.
Statuts des Bénédictines de la Congrégation de Chez-Albenoit, *ex Tabul. S. Germ. Prat.*
Statuts de Gauthier, Seigneur de Commerci, en 1263.
Statuts de l'Ordre de la Couronne de l'Espine.
Statuts de l'Ordre militaire du S. Esprit au droit desir, institué par Louis roi de Naples, en 1352.
Statuts des Echevins de Maizieres.
Statuts de la ville d'Yves en Provence, de 1237.
Traité des Tournois de la Table ronde.
Le Trésor de Burnet, *ex Cod. scripto an. 1323. in Museo meo (Carpenterii)*.
Vies des Saints, par un anonyme, écrites à la fin du XIIIe siècle ou au commencement du XIVe. *ex Bibl. S. Vict. Paris. Cod. 28*.
Le Voyage d'Outremer du Comte de Pontieu.
Le voyage de Prusse de Guillaume de Lannoy, Seigneur de Villerval.
Les Usages de la Cité d'Amiens.
Les Usages de la Forêt de Brotonne, *ex Cod. Reg. 4653*.
Les Usages de la Vicomté des eaux de rivière de Rouen.

POETÆ GALLICI VERNACULI VETERES, MSS.

- Les Aventures arrivées en France depuis 1214. jusques en 1412.
 Anonyme, de la Bibl. de S. Germain des Prés.
 La Bataille du Carême et du Charnage.
 La Bataille des Sept Arts.
 Baudouin de Condé.
 Le Bestiaire, écrit en 1323. *ex Museo meo (Carpenterii)*.
 La Bible de Guiot de Provins.
 La Bible de Hugues de Bersi, Moine de S. Germain des Prés.
 Le Brut d'Angleterre, par maistre Eustace.
 Le Caton en Roman.
 Le Chariot de Nismes.
 Li Chastellains de Coucy.
 Chrestien de Troyes, vers 1150.
 Chronique de Pertrand du Guesclin.
 Chronique de France depuis l'an 1214. jusques en 1296. *ex Tabul. S. Maglorii Phris.*
 Colin Muset.
 Consolation de Boece, *ex Museo meo (Carpenterii)*.
 Coquillart.
 Le Débat du Cœur et de l'Œil.
 Le Despirement du Corps.
 Le Doctrinal.
 Les Enseignemens Trebor de vivre saignement.
 Gaces Brulez, Auteur de Chansons du temps de Thibaud, roi de Navarre.
 Gasse, Poète ancien, Auteur de plusieurs Romans.
 Gautier de Mets, Auteur de la Mappemonde en 1245. *ex Bibl. Reg.*
 Gautier, Moine de S. Médard de Soissons et Prieur de Vic-sur-Aisne. Auteur des Miracles de la Vierge en 1219.
 Généalogie de la Vierge, écrite en 1323. *ex Museo meo (Carpenterii)*.
 Gilles de Vieuxmesons.
 Guillaume Guiart, en son Histoire de France.
 Guillaume de la Perene, de la Guerre d'Italie en 1378.
 Guillaume de Villeneuve.
 Guilloche, Poète sous Charles VIII. *ex Bibl. Reg.*
 Helinand, en son Poème de la Mort.
 Histoire de Jean IV. Duc de Bretagne.
 Le Honeste Fortune.
 Hugues de Villeneuve.
 Jacques Millet, de la Destruction de Troie.
 Jean de Condé.
 Jean Erard.
 Jean de Mehun, en son Testament.
 Jean Monjot d'Arras.
 Invention de la Sainte-Croix, ancien Poème.
 Lancelot du Lac.
 Li Lusidaire.
 Martial de Paris, Vigiles de Charles VII, etc.
 Nicod, en ses Cantiques.
- L'Ordene de Chevalerie de Huë de Tabarie.
 Ovide.
 Le Pélerinage de humaine lignée, par Guillaume de Guigneville, Moine de Chaalis, composé en 1332. *ex Bibl. Reg.*
 Perrin d'Angecourt, auteur de Chansons.
 Philippes Mouskes, Evesque de Tornay, en son Histoire de France, *ex Bibl. Reg.*
 Pierre de Langloft, en sa Chronique.
 Les Proverbes d'Esopé, par Marie de France.
 Les Rebours de Mathiolus.
 Le Reclus de Moliens. L'auteur du Riche homme et du Ladre le cite avec éloge.
 René Mace de Vendôme.
 Robert Gaguin, le Passetemps de l'Oisiveté.
 Le Roman d'Ale d'Avignon et Garnier.
 Le Roman d'Albéric de Bourgogne.
 Le Roman d'Alixandres, *ex Cod. Reg. 7190*.
 Le Roman d'Amile et d'Amy.
 Le Roman d'Artus.
 Le Roman d'Athis, par Alexandre de Paris.
 Le Roman d'Auberée.
 Le Roman d'Aubery.
 Le Roman d'Audigier, *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Le Roman de Bertain.
 Le Roman de Blanchandin.
 Le Roman des Braies.
 Le Roman de la Chantepleure.
 Le Roman de Charité.
 Le Roman de Chastie Musart.
 Le Roman du Chevalier au Barisel.
 Le Roman du Chevalier Deliberé, composé en 1483.
 Le Roman de Cleomades.
 Le Roman de Cortois d'Artois.
 Le Roman de la Diablerie.
 Le Roman du Dit du Chevalier.
 Le Roman de Floire.
 Le Roman de Florance et de Blanche Flore.
 Le Roman de Florimond, par Aymon de Chastillon, en 1180.
 Le Roman de la Fontaine des Amoureux.
 Le Roman de Fouques de Candie.
 Le Roman de Garin le Loherans.
 Le Roman de Gautier d'Avignon.
 Le Roman de Gaydon.
 Le Roman de Girard de Vienne, par Bertrand le Clerc.
 Le Roman de la Guerre de Troyes, par Benoist Sainte-More.
 Le Roman de Guillaume au Courb-nez (nez aquilin).
 Le Roman de Guillaume de Dole.
 Le Roman de Guillaume au Faucon.
 Le Roman de Guiteclin.
 Le Roman de Huon de Mery.
 Le Roman de S. Jean-Baptiste.
 Le Roman de Jordain de Blaye.

POETÆ GALLICI VERNACULI, MSS.

Le Roman de Judas Maccabée.
 Le Roman de Kanor.
 Le Roman de Sainte Leocade, par un Moine de S. Médard de Soissons.
 Le Roman des Miracles du Chevalier.
 Le Roman de Narcisse.
 Le Roman d'Ogier le Danois.
 Le Roman de Parise la Duchesse.
 Le Roman de Partenay ou de Lezignan.
 Le Roman de Partonopex.
 Le Roman de Perceval le Galois.
 Le Roman de Philippe de Macédoine.
 Le Roman de la Prise de Jérusalem par Titus.
 Le Roman de Pyramus et Tysbé.
 Le Roman du Renard.
 Le Roman de Renaud de Montauban.
 Le Roman du Riche homme et du Ladre, par un Chanoine de la Fere sur Oise, en 1352. *ex Bibl. Reg.*
 Le Roman de Robert le Diable.
 Le Roman de Roncevaux.
 Le Roman de la Rose, commencé par Guillaume de Lorris et achevé par Jean de Meun.

Le Roman de Rou et des Ducs de Normandie, composé par Maistre Vacce, Chanoine de Bayeux, natif de l'Isle de Grenezay, en l'an 1160.
 Le Roman de Siperis de Vineaux.
 Le Roman de Thibaud de Mailly.
 Le Roman du Duc Varin au XIIe siècle.
 Le Roman de la Violette.
 Romance d'Aucassin et de Nicolette avec la Chastelaine de S. Gilles.
 Le Rosier de S. Denys.
 Le Songecreux.
 Le Temple de Mars, par Jean Moulinet de Valenciennes, qui vivoit en 1477.
 Thibaud Roi de Navarre.
 Thibaud d'Argies, Auteur de Chansons.
 Vie de Jésus-Christ, écrite en 1323. *ex Museo meo (Carpentarii).*
 Vie de S. Denis Aréopagite.
 Vie de Sainte Marie.
 Recueil d'anciens Romans, écrit au XIIIe siècle, in *Bibl. S. Germ. Prat.*

POETÆ PROVINCIALES.

Aimery de Sarlat.
 Anselme Faidit.
 Bertrand d'Allamanon.
 Blacasset.
 Foulques, Evêque de Toulouse.
 Gérard de Borneil.
 Guillaume Figuiere, vers 1210.

Guillaume de la Tour.
 Lanfranc Cicala.
 Pierre de Rouvre.
 Rostaing Berenger.
 Histoire des Poètes Provençaux par Chasteuil Gallaust, autrefois du Cabinet de M. le Pr. de Mazaugues.
 Chronique de Montpellier, en prose.

TABULARIA, REGESTA.

REGESTA CHARTOPHYLACII REGII PARIS. sign. A. B. C. D. EE.
I. L. M. N. in quibus continentur literæ plurimum
scriniorum.

Regestum I. seu Repertorium Petri de Stampis, conti-
nens Chartas antiquiorum regestorum.

Regestum III. in quo intitulationes libri, sine asseribus
dicti, et aliquot Chartæ.

Regestum IV. al. III. ann. 1309. et 1314.

Regestum V. ubi Computus Roberti de Seris, clerici
seu thesaurarii Radulfi Augæ Comit. ab an. 1332. ad
an. 1344.

Regestum XI. ubi plures literæ Alfonsi Comit. Pictav.
et Tolos.

Regestum XIII. al. II. vel XV. ann. 1308. et 1309.

Regestum XVI. sub Philippo Pulcro.

Regestum XVII. al. XVI. bis.

Regestum XXIV. seu Terrearium Castellaniæ d'Ybois,
factum per Joan. Danglada et Geraldum Bertrand,
notarios, an. 1408.

Regestum XXX. sub S. Ludovico et Philippo III.

Regestum XXXI. ab anno 1234. ad an. 1264.

Regestum XXXIV. sub Philippo Aug.

REGESTA SUB PHILIPPO PULCRO.

XXXIV. bis.

XXXV. et XXXVI. quæ ad bellum Flandrense spectant.

XXXVII. ab an. 1302. ad an. 1305.

XXXVIII. ab an. 1299. ad an. 1307.

XL. ann. 1307. et 1308.

XLI. ann. 1308. 9. 10. et 11.

XLII. ann. 1308. et 1309. idem quod supra XIII.

XLIV. ann. 1307. et 1308.

XLV. ann. 1309. et 1310.

XLVI. ann. 1310. 11. et 12.

XLVII. ann. 1309. 10. 11. et 12.

XLVIII. an. 1312.

XLIX. an. 1313.

L. an. 1314. et 1315.

SUB LUDOVICO X.

LII. ann. 1314. et 1315.

SUB PHILIPPO V.

LIII. ann. 1316. et 1317.

LIV. al. XVI. ann. 1316. et 1317.

LV. al. XVIII. ann. 1317. 18. et 19.

LVI. ann. 1317. 18. et 19.

LVII. an. 1316.

LVIII. al. XVII. ann. 1317. 18. 19. et 20.

LIX. ann. 1319. et 1320.

LX. ann. 1320. et 1321.

SUB CAROLO IV.

LXI. ann. 1321. 22. et 23.

LXII. ann. 1323. 24. et 25.

LXIII. deficit.

LXIV. ann. 1325. 26. et 27.

SUB PHILIPPO VI.

LXV. ann. 1327. et 1328.

LXVI. bis. ann. 1328.

LXVII. ann. 1329. 30. 31. 32. 33. et 34.

LXVIII. ann. 1329.

LXVIII. ab ann. 1331. ad an. 1349.

LXIX. inceptum die Veneris tertia Martii 1334.

LXX. ann. 1336. et 1337.

LXXI. ann. 1337. 38. 39. 40.

LXXII. ann. 1339. 40. 41. 42. et 43.

LXXIII. ann. 1339. 40. et 41.

LXXIV. ann. 1340. 41. 42. 43. et 44.

LXXV. ann. 1342. 43. 44. 45. et 46.

LXXVI. ann. 1345. 46. et 47.

LXXVII. ann. 1347. 48. et 49.

LXXVIII. ann. 1347. 48. 49. et 50.

LXXIX. ann. 1347. 48. 49. et 50.

SUB JOANNE REGE.

LXXX. ann. 1350. et 1351.

LXXXI. ann. 1351. 52. et 53.

LXXXII. ann. 1353. et 1354.

LXXXIII. ann. 1354.

LXXXIV. ann. 1354. 55. et 56.

LXXXV. ann. 1356. et 1357.

LXXXVI. ann. 1357. et 1358.

LXXXVII. ab ann. 1357. ad an. 1360.

LXXXVIII. ann. 1360.

LXXXIX. ab an. 1356. ad an. 1361.

LXXXX. ab an. 1357. ad an. 1361.

LXXXXI. ann. 1361. 62. et 63.

LXXXXII. ann. 1361. 62. et 63.

LXXXXIII. ann. 1362. et 1363.

LXXXXIV. ann. 1363. et 1364.

LXXXXV. ann. 1363. et 1364.

SUB CAROLO V.

LXXXXVI. ann. 1364.
 LXXXXVII. ann. 1366. et 1367.
 LXXXXVIII. ann. 1364. 65. et 66.
 LXXXXIX. ab an. 1360. ad an. 1368.
 C. ann. 1368. 1369. et 1370.
 CI. ab an. 1363. ad an. 1371.
 CII. ann. 1369. 1370. et 1371.
 CIII. ann. 1371. et 1372.
 CIV. ann. 1372. et 1373.
 CV. ann. 1373. et 1374.
 CVI. ann. 1374. et 1375.
 CVII. ann. 1375.
 CVIII. ann. 1375. et 1376.
 CIX. ann. 1375. et 1376.
 CX. ann. 1376. et 1377.
 CXI. ann. 1377.
 CXII. ann. 1377. et 1378.
 CXIII. ann. 1378.
 CXIV. ann. 1378. et 1379.
 CXV. ann. 1379.
 CXVI. ann. 1379. et 1380.
 CXVII. ann. 1380.
 CXVIII. ann. 1380.

SUB CAROLO VI.

CXIX. ann. 1381.
 CXX. ann. 1381. et 1382.
 CXXI. ann. 1381. et 1382.
 CXXII. ann. 1382. et 1383.
 CXXIII. ann. 1383.
 CXXIV. ann. 1383. et 1384.
 CXXV. ann. 1384.
 CXXVI. ann. 1384. et 1385.
 CXXVII. ann. 1385.
 CXXVIII. ann. 1385. et 1386.
 CXXIX. ann. 1386.
 CXXX. ann. 1386. et 1387.
 CXXXI. ann. 1386. et 1387.
 CXXXII. ann. 1387. et 1388.
 CXXXIII. ann. 1388.
 CXXXIV. ab an. 1380. ad an. 1389.
 CXXXV. ann. 1388. et 1389.
 CXXXVI. ann. 1389.
 CXXXVII. ann. 1389.
 CXXXVIII. ann. 1389. et 1390.
 CXXXIX. ann. 1390.
 CXL. ann. 1390. et 1391.
 CXLI. ann. 1391.
 CXLII. ann. 1391. et 1392.
 CXLIII. ann. 1392.
 CXLIV. ann. 1392. et 1393.
 CXLV. ann. 1393.
 CXLVI. ann. 1394.
 CXLVII. ann. 1394. et 1395.
 CXLVIII. ann. 1395.
 CXLIX. ann. 1395. et 1396.
 CL. ann. 1396.
 CLI. ann. 1396. et 1397.
 CLII. ann. 1397.
 CLIII. ann. 1397. et 1398.
 CLIV. ann. 1398. 1399. et 1400.
 CLV. ann. 1400. et 1401.

CLVI. ann. 1400. et 1401.
 CLVII. ann. 1402. et 1403.
 CLVIII. ann. 1403. et 1404.
 CLIX. ann. 1404. et 1405.
 CLX. ann. 1405. et 1406.
 CLXI. ann. 1406. et 1407.
 CLXII. ann. 1407. et 1408.
 CLXIII. ann. 1408. et 1409.
 CLXIV. ann. 1409. et 1410.
 CLXV. ann. 1410. et 1411.
 CLXVI. ann. 1411. et 1412.
 CLXVII. ann. 1412. 13. et 14.
 CLXVIII. ann. 1414. et 1415.
 CLXIX. ann. 1415. 16. et 17.
 CLXX. ab an. 1415. ad an. 1419.
 CLXXI. ab an. 1418. ad an. 1421.
 CLXXII. ann. 1420. 21. et 22.

SUB HENRICO VI. REGE ANGLIÆ.

CLXXII bis. ann. 1422. 23. et 24.
 CLXXIII. ab an. 1424. ad an. 1427.
 CLXXIV. ab an. 1427. ad an. 1430.
 CLXXV. ab an. 1430. ad an. 1434.

SUB CAROLO VII.

CLXXVI. ab an. 1440. ad an. 1450.
 CLXXVII. ann. 1444. 45. et 46.
 CLXXVIII. ann. 1446. et 1447.
 CLXXIX. ann. 1447. 48. et 49.
 CLXXX. ann. 1449. et 1450.
 CLXXXI. ann. 1451. 52. et 53.
 CLXXXII. ann. 1453. et 1454.
 CLXXXIII. ann. 1455. 56. et 57.
 CLXXXIV. ab an. 1442. ad an. 1455.
 CLXXXV. ab an. 1450. ad an. 1457.
 CLXXXVI. ann. 1449. et 1450.
 CLXXXVII. ab an. 1454. ad an. 1458.
 CLXXXVIII. ann. 1458. et 1459.
 CLXXXIX. ab an. 1454. ad an. 1461.
 CLXXXX. ann. 1459. et 1460.
 CLXXXXI. ab an. 1453. ad an. 1457.
 CLXXXXII. ann. 1460. et 1461.

SUB LUDOVICO XI.

CLXXXXIII. Deficit.
 CLXXXXIV. ab an. 1465. ad an. 1473.
 CLXXXXV. ab an. 1467. ad an. 1477.
 CLXXXXVI. ann. 1469. et 1470.
 CLXXXXVII. ab an. 1468. ad an. 1474.
 CLXXXXVIII. ann. 1461. et 1462.
 CLXXXXIX. ann. 1463. et 1464.
 CC. ab an. 1466. ad an. 1481.
 CCI. ab an. 1466. ad an. 1478.
 CCII. ann. 1465. et 1466.
 CCIII. ann. 1476. et 1477.
 CCIV. ab an. 1473. ad an. 1476.
 CCV. ab an. 1477. ad an. 1480.
 CCVI. ab an. 1476. ad an. 1483.

CCVII. an. 1480. 81. et 82.
CCVIII. ann. 1480. 81. et 82.
CCIX. ab an. 1480. ad an. 1483.

Regesta ex Chartophylaciis regis Aquensi, Atrebatensi, Monspensulano, Tolosano.
Regestum Joannis de S. Justo, *ex Cam. Comput. Paris.*
Regestum Pater, ab ann. 1204. ad ann. 1330. *ex end. Camer.*
Regestum Noster, ab ann. 1256. ad ann. 1315. *ex ead. Camer.*
Regestum *Qui es in cœlis*, ab an. 1223. ad an. 1330. *ex ead. Cam.*
Regestum sign. duplici litera I. rubra, continens homagia feodorum Aquitanie annis 1273. et seqq. præstita, *ex ead. Cam.*
Regestum feodorum comitat. Clarimontis ejusque redituum, *ex ead. Cam.*
Regestum feodorum comitat. Pictaviensis, inscriptum *Le Grand Gauthier de Poitou*, in quo continentur recognitiones exhibitæ Joanni duci Bitur. et Alvern. comiti Pictav. *ex ead. Cam.*
Regestum sign. *Viennæ*, *ex ead. Cam.*
Regestum sign. *Bel* ann. 1310. et seqq. *ex ead. Cam.*
Regestum donorum Caroli Pulcri et Philippi de Valesio, *ex ead. Cam.*
Regestum Chartarum tempore Joannis ducis Bitur. ab an. 1360. ad an. 1416. *ex ead. Cam.*
Regestum aliud sub eodem duce, ab an. 1395. ad ann. 1413. *ex ead. Cam.*
Regestum forestarum comitat. Alenconii, Perticensis, etc. jussu Mariæ de Hispania, comit. Alencon. scriptum, *ex ead. Cam.*
Regestum Camerae Comput. Eitur. ab an. 1421. ad an. 1436. *ex ead. Cam. Paris.*
Regestum Camerae Comput. Paris. cujus initium, *Ordnatio regia* an. 1256. et finis, *Intitulatio eorum quæ continentur in Libro quodam rubro thesauri regii*. *Cod. Reg. al. 8406.*
Regesta Camerae Comput. Aquensis.
Regesta *Mandat et Probis* Camerae Comput. Dalphin.
Regestum Chartarum ex eadem Camera recens extractarum, quarum prima est Testamentum Abbonis patricii Rom. *Cod. Reg. 5456.*
Regesta Camerae Comput. Insul. sign. *le Papier aux ayselles et le Papier velu*.
Regesta Camerae Comput. Provinciae sign. *Armorum, Columba, Rubei*.
Regestum 2. Parlamenti Paris. sign. *Olim*, scriptum, ut videtur, a Nicolao de Carnoto.
Aliud etiam sign. *Olim*, ab an. 1254. ad an. 1318.
Regesta ejusd. Parlamenti, inscripta *Jugez ou Arrests, Lettres et Commissions, etc. ex Museis DD. Pr Ogier et Durey de Meinieres*, quorum
I. a mense Nov. an. 1319. ad an. 1334.
II. a mense Nov. an. 1343. ad an. 1352.
III. a mense Nov. an. 1338. ad ann. 1343. et 1351.
IV. a mense Nov. an. 1352. ad an. 1363.
V. a mense Nov. an. 1363. ad an. 1369.
VI. a mense Nov. an. 1369. ad an. 1377.
VII. a mense Nov. an. 1377. ad an. 1388.
VIII. a mense Nov. an. 1388. ad an. 1397.
IX. a mense Nov. an. 1397. ad an. 1404. ubi ad calcem de annis 1334. 35. et 36.
X. a 13. Jan. an. 1360. ad an. 1388.

XI. a mense Nov. an. 1404. ad an. 1417.
XII. ab anno 1318. ad an. 1358.
Regesta duo ejusd. Parlamenti, quæ *Manualia placitorum* nuncupantur, ab anno 1364. ad an. 1398. *ex Musco D. Ogier.*
Regestum Chartarum ab an. 1225. ad ann. 1402. *Cod. Reg. al. 8448. 2. 2.*
Regestum Chartarum sub S. Ludovico pro partibus Occit. expeditarum, quibus aliquot adduntur Phil. III. et IV. *Cod. Reg. al. 9653. 5. A.*
Regestum Philippi Pulcri, ann. 1310. et 1311. *Cod. Reg. al. 9607. 3.*
Regestum, in quo plura authentica continentur, quorum præcipua sunt: Crimina a Ludovico Rom. rege contra Joannem PP. XXII. objecta. Inquisitio contra Templarios, Fragmenta cujusdam Regesti in quo multa ad Ecclesiam Rom. pertinentia. Leges Rotharis, Liutprandi aliorumque regum Italiae et Longobardiae. *Cod. Reg. 5376.*
Regestum in quo multa quæ ad domum d'Albret spectant. *Cod. Reg. al. 9573. 2. 2.*
Regestum Alexandri IV. PP. *ex Bibl. Reg.*
Regestum comitatus Andegavensis.
Regesta capituli Autissiodorensis.
Regestum senescallie Bellicadri.
Regestum censuum comitatus Bigorrae.
Regestum constabularie Burdegalensis.
Regestum feodorum Burgundiae.
Regesta capitularia Eccl. Cameracensis.
Regestum in quo plura ad comitat. Campanie spectantia, scriptum sæc. XVI. *Cod. Reg. al. 8312. 5.*
Regestum feodorum Campanie.
Regestum de feudis et negotiis senescallarum Carcass. Bellic. Tolos. Cature. et Rutnen. ubi præcipue de his quæ sub Simone et Amalrico comit. Montisf. acta sunt. *Cod. Reg. al. 8407. 2. 2.*
Regesta Capitularia Eccl. Carnolensis.
Regesta Capitularia Eccl. Lugdun. *ex Cam. Comput. Paris.*
Regestum Castri Lidi in Andibus.
Regestum Castri Meliandi.
Regestum, seu Terrearium, comitat. Clarimontis, scriptum circa annum 1320. *Cod. Reg. al. 9493. 5. 5. A.*
Regestum Commercialense.
Regesta Consilii et Parlamenti, ab anno 1364. ad ann. 1528. *Cod. Reg. al. 9823.*
Regestum communie Divion. *ex Bibl. Petav.*
Regestum Domus publicæ Ambianensis.
Regesta Domus publicæ Duacensis. Aliud S. Petri ejusdem urbis.
Regesta Domus publicæ Parisiensis.
Regestum Chartarum ad Eccl. Ebroicensem pertinentium, ab an. 1254. ad an. 1591. *Cod. Reg. 5201. A.*
Regestum feodorum Francie.
Regestum Chartarum quæ ad Eccl. Colleg. S. Gengulii in ducatu Barrensi pertinent, descriptum XVI. sæc. *ex Bibl. Reg.*
Regestum parvum S. Germani Prat. scriptum ante annum 1300. *ex ejus Tabulæ.*
Regestum redituum comitat. Hannoniae ann. 1265. *ex Cam. Comput. Insul.*
Regestum Honorii III. PP.
Regestum Inculismense.
Regestum Joannis XXII. PP. ejusdem ætatis. *Cod. Reg. 4114.*

- Regestum signi. *Abbaye de Josaphat, etc. Cod. Reg.* 5185. I.
- Regestum feodorum Eccl. Lingonensis.
- Regestum Chartarum ad ducatus Lotharingie et Barri spectantium, *ex Bibl. Reg.*
- Regestum Ludovici regis Siciliae et ducis Andegav.
- Regestum in quo multa ad jurisdictionem Archiepiscopi, capituli et civitatis Lugdun. pertinentia, scripturae eleganter ineunte XV. saec. *Cod. Reg. al.* 9852. 3. 3.
- Regestum in quo multa ad jurisdictionem ejusd. Eccl. pertinentia. *Cod. Reg. al.* 9872.
- Aliud de eadem re, una cum Chartis, quae ad vicarium imperii ducibus Sabaudiae concessum spectant. *Cod. Reg. al.* 9873.
- Aliud ad eandem Ecclesiam pertinens. *Cod. Reg.* 5186.
- Regestum authenticum secretariatus Caroli de Alenconio, Archiep. Lugdun. an. 1365. *Cod. Reg.* 5187.
- Regestum primum Magnorum dierum Trecentium, ab an. 1367. ad an. 1395. *Cod. Reg. al.* 8357. 4. 4.
- Regestum tertium feodorum Episcop. Metensis. *ex Bibl. Reg.*
- Regestum signi. *Reprises des fiefs de l'Evêché de Metz. Cod. Reg. al.* 9861. 2. 2.
- Regestum Chartarum ad Eccles. Narbonensem spectantium. *Cod. Reg. al.* 9640. 3.
- Regestum Yemausensis senescalliae.
- Regestum censuum et reddituum Episcop. Nivernensis, an. 1287. exaratum. *Cod. Reg.* 5207.
- Regesta Normanniae.
- Regestum signi. *Nostre Dame de Clery*, in quo plures Chartae Ludovici XI. etc. *Cod. Reg.* 5185. II.
- Regestum Nundinarum Trecentium.
- Regesta Peiresciana.
- Regestum Pinconienae.
- Regestum Chartarum scriptum saecul. XIII. ad cujus calcem habentur Chartae ad Monaster. Ripullense spectantes. *Cod. Reg.* 5132.
- Regestum ubi Arestum Parlamenti Paris. an. 1390. quo jus feudale in marchionatum Saluciarum Dalphino Viennensi asseritur, Duce Sabaudiae idem reclamante; et alia ad id pertinentia. *Cod. Reg.* 6015.
- Regestum comitum Tolosae.
- Regestum Parlamenti Tolos. a 15. Nov. ann. 1456. ad 21. Aug. 1465. *Cod. Reg. al.* 9879. 6.
- Regestum ubi piura ad urbem Trecentem spectantia. *Cod. Reg. al.* 9827. 4. 4.
- Regestum signi. *Varia*, in quo multa quae ad Brabantiae ducatum, sub Henrico et Joanne praesertim ducibus, pertinent. *Cod. Reg. al.* 40197. 2. 2.
- Regestum de Voute in dioc. Vivar.
- Regestum Chartarum scriptum XIII. saecul. inter quas habentur anniversaria S. Martialis Lemovic. *Cod. Reg.* 5137.
- Regestum signi. *Varia*, in quo plurima promiscue collecta sunt, quae ex authenticis a 200. circiter annis sunt transcripta. *Cod. Reg.* 5956. A.
- Regestum 200. circ. an. in quo varia continentur. *Cod. Reg. al.* 9824. 7.
- Acta Inquisitionis Carcassonenensis contra Albigenses ann. 1308. et 1309. *Cod. Reg.* 4269.
- Acta notarii Senensis, ab an. 1283. ad an. 1287. *Cod. Reg.* 4725.
- Acta publica curiae praesidialis Ebroicensis.
- Assisiae Campaniae.
- Schedae Lud. *Aubret* Dombensis historiographi.
- Schedae Joan. Lud. *Brunet*, Paris. Advocati.
- Schedae Joan. Ant. *Charr.* Aquensis Advocati.
- Schedae D. *Courbon de Terney*, Canonici et Archidiaconi Eccl. Carnot.
- Schedae viri doctissimi *Falcónet*.
- Schedae Joan. *Le Beuf*, ex Academia Inscript.
- Schedae doctissimi viri D. *de Foncemagne*.
- Schedae D. *Le Fournier*, S. Vict. Massil. Benedictini.
- Schedae Mabilioni, *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
- Schedae D. *le Maréchal de Fricourt*, Bellovacensis praetoris primarii.
- Schedae Cl. V. Praesidis *de Mazaugues*.
- Schedae D. *Mutte*, Ecclesiae Cameracensis Decani.
- Schedae D. *Pocquet*, juris Gallici Professoris in Academia Andegav.
- Schedae viri doctissimi D. *Schappin*, in Acad. Argent. professoris regii.
- Schedae Cl. V. D. *de St. Vincent*, Praesidis in parlamento Provinciae.

TABULARIA SEU CHARTULARIA

ECCLESIARUM, MONASTERIORUM, ETC.

- Tabularium Abbat. Absiensis.
Tabularium Abbat. Accincli, vulgo *Arey*.
Tabularium Abbat. S. Acheoli Ambian.
Tabularium Abbat. S. Albini Andegav.
Tabularium Abbat. Alta-Ripae.
Tabularium Abbat. S. Amantii.
Tabularium Eccl. et Episc. Ambianensis.
Tabularium Abbat. S. Andreae Avenion.
Chartularium Eccl. S. Andreae Viennensis.
Tabularium Eccl. Aniciensis.
Tabularium Eccl. Aptensis.
Chartularium Abbat. Aquicinctensis.
Tabularium Archiep. Arelatensis.
Tabularium Prior. S. Anulli Crispiae.
Tabularium Abbat. de Arovasia.
Chartularium Abbat. Arremarensis, scriptum circ. medium XIV. saec. *Cod. Reg. 5432*.
Chartularium Abbat. Athanaensis Lugdun.
Tabularium Eccl. et Civit. Andoverensis.
Chartularium Eccl. Augustodunensis.
Chartularium Eccl. S. Aviti Aurelian. scriptum exeunte saecul. XIII. vel ineunte XIV. *ex Bibl. S. German. Prat. 446*.
Tabularium Abbat. Aurillacensis.
Chartularium Eccl. S. Austregisili Bitur.
Chartularium S. Auberti Camerac.
Tabularium Eccl. et Episc. Autissiodorensis.
Chartularium Eccl. Auxitana.
Chartularium Abbat. Barbellensis, transcriptum ex authentico, iubente Colberto. *Cod. Reg. 5466*.
Tabularium Eccl. S. Bartholomaei Bethun.
Tabularium Cartusiae de Bassavilla.
Tabularium Abbat. Beccensis.
Chartularium Prior. Bellavallis dioc. Tull. *Cod. Reg. al. 9852. 8*.
Tabularium Cartusiae Belli-Larici.
Tabularium Abbat. Belliloci in Lemovic.
Tabularium Abbat. Belliportus.
Tabularium Eccl. Bellovacensis.
Tabularium Abbat. S. Benigni Divion.
Chartularium Archiep. Bituricensis.
Chartularium Abbat. Blandiniensis seu S. Petri Gandensis, sign. *Privilegia de Harnes*, non una manu scriptum et ex diversis quaternis compactum.
Tabularium Abbat. Bonnavallis.
Chartularium Abbat. Boniportus, scriptum saec. XIV. *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
Tabularium Abbat. Bosonisville.
Tabularium Abbat. Brivatensis.
Tabularium Abbat. Burgi-Medii apud Blesas.
Tabularium Abbat. Burguliensis.
Tabularium Abbat. Buzeli.
Tabularium Eccl. Cabilonensis.
Tabularium Eccl. Cadurcensis.
Tabularium Abbat. Calensis.
Chartularium Abbat. Camalariensis dioc. Anic.
Tabularium Senatus Cambriacensis.
Tabularium Eccl. et Civit. Cameracensis.
Tabularium Abbat. Camera-Fontis.
Chartularium Campaniae, sive Liber principum, *ex Cam. Comput. Paris.*
Chartularium Campaniae, quod *Thuanum* appellat Cangius, scriptum medio circ. XIII. saecul. *Cod. Reg. 5992*.
Chartularium Campaniae, ad usum, ut videtur, Blanche comitissae scriptum, ab an. 1199. ad an. 1246. *Cod. Reg. 5993*.
Chartularium Campaniae. *Cod. Reg. 5993. A*.
Tabularium Abbat. S. Carauri Carnot.
Tabularium Eccl. Carcassonensis.
Chartularium Eccl. Carnotensis, in quo multa quae ad ritus et consuetudines hujus Ecclesiae pertinent, an. circ. 300.
Aliud fecolorum ejusd. Eccl.
Aliud sign. *de Nobilitate Eccl. Carnot.*
Chartularium cantoriae Eccl. Carnot.
Tabularium Abbat. Caroli-Loci.
Tabularium Abbat. de Casa Dei.
Chartularium Abbat. Casalis S. Benedicti.
Chartularium Abbat. Casariensis, in regno Neapolit. scriptum circa annum 1200. *Cod. Reg. 5412*.
Tabularium Abbat. Cassaniensis in Bressia.
Chartularium Ecclos. Colleg. de Castellione super Indriam.
Tabularium Castri Brientii.
Tabularium Castri Nannetensis.
Tabularium Castrei Vitreii.
Chartularium Abbat. Celsinianensis, recens ex authentico descriptum et ad illud per Balozium collatum. *Cod. Reg. 5454*.
Tabularium Abbat. Cervi-Frigidi.
Tabularium Abbat. Clarevallis.
Chartularium Abbat. Clarifontis.
Tabularium Eccl. Colleg. S. Clodoaldi.
Tabularium Abbat. ~~Cremacensis~~.
Chartularium ejusd. Abbat. ubi privilegia Rom. Pontif. aliorumque Episcop. immunitates et dona Regum, Principum, Optimatumque huic monasterio concessa ab ipsius incunabulis usque ad ann. 1300. *Cod. Reg. 5458*.

TABULARIA CHARTULARIA.

ci

- Aliud, ubi de iis potissime Ecclesiis quae a Cluniaco dependent, quod ex veteri Chartulario descripsit Baluzius an. 1701. exeunte. *Cod. Reg.* 5459.
- Tabularium Abbat. Conchensis in Ruthenis.
- Tabularium Abbat. Corbeiensis.
- Chartularium magnum nigrum ejusd. Abbat. scriptum a Joan. *Caudas* praeposito an. 1295.
- Aliud sign. *Cæsar*.
- Aliud sign. *Daniel*.
- Aliud sign. *Esdra*.
- Aliud sign. *Ezechiel*.
- Aliud sign. *Nehemias*.
- Tabularium Episc. Corisopitensis.
- Chartularium Abbat. S. Cornelii Compend. scriptum prima manu sub finem XIII. sæc.
- Tabularium Abbat. Crisenonensis.
- Tabularium Abbat. S. Crispini Magni Suession.
- Tabularium Abbat. S. Crispini in Cavea Suession.
- Tabularium Abbat. S. Crucis Burdegal.
- Tabularium Abbat. S. Crucis Quimperleg.
- Tabularium Abbat. S. Crucis Talemontensis.
- Tabularium Abbat. Curia: Dei.
- Tabularium Abbat. S. Cypriani Pictav.
- Tabularium Eccl. S. Cyrici Nivern.
- Tabularium Abbat. Dalonensis in Lemov.
- Chartularium Eccles. Colleg. S. Petri Insul. sign. *hecanus*.
- Tabularium Abbat. Dervensis.
- Chartularium Abbat. Sancti Dionysii prope Paris. scriptum ineunte sæc. XIV. *Cod. Reg.* 5415.
- Tabularium Abbat. S. Dionysii de Capella in Bituribus.
- Tabularium Abbat. S. Dionysii Exoldunensis.
- Tabularium Abbat. S. Dionysii Lemovicensis.
- Tabularium Prior. S. Dionysii Novigenti Retroci.
- Chartularium Abbat. S. Dionysii Veriacensis, scriptum circa finem XIII. sæc. *Cod. Reg.* 5529. A.
- Tabularium Prior. de Domina in Delphinatu.
- Tabularium Prior. Domni-Martini.
- Chartularium Domus Dei Pontisarenensis.
- Chartularium Prior. Doncheriensis.
- Tabularium Abbat. S. Ebrulpi.
- Tabularium Eleemosynariae Montismorillonis.
- Tabularium Eleemos. S. Pauli Viennensis.
- Tabularium Abbat. S. Eligii Noviom.
- Tabularium Abbat. Ethonensis.
- Tabularium Abbat. S. Eparchii Inculism.
- Chartularium Abbat. de Escureyo.
- Tabularium Abbat. Farae-Monasterii.
- Chartularium Prior. S. Fiacrii.
- Chartularium Abbat. Fidemiensis.
- Tabularium Capituli S. Firmi Ambian.
- Tabularium Prior. de Firmitate Walcheri.
- Tabularium Abbat. Fiscamensis.
- Chartularium primum et secundum Flandriae, ex *Cam. Comput. Insul.*
- Tabularium Abbat. Flaviniacensis.
- Tabularium Abbat. Flinensis prope Orchesium.
- Tabularium Abbat. S. Florentii Salmur.
- Tabularium Eccl. S. Flori in Arvernisi.
- Tabularium Abbat. Floriacensis.
- Tabularium Abbat. Foisniacensis vel Fasnacensis.
- Tabularium Abbat. Fontanellensis seu S. Vandregisili.
- Tabularium Abbat. Fontis-Danieli.
- Tabularium Abbat. Fontis-Ebraldi.
- Tabularium Abbat. Forensis.
- Tabularium Abbat. Frigidi-Montis.
- Chartularium Prior. S. Fromondi, ex *Tabul. Cerisiac.*
- Tabularium Abbat. S. Fusciani dioc. Ambian.
- Tabularium Abbat. Gellonensis.
- Tabularium Abbat. Gemeticensis.
- Chartularium Eccl. S. Gengulfi Tullensis.
- Tabularium Abbat. S. Genovefae Paris.
- Chartularium Abbat. S. Germani Prat. sign. tribus crucibus, scriptum circa initium sæc. XIII.
- Aliud sign. AB. an. an. 1256.
- Aliud sign. AD. scriptum an. 1270.
- Aliud Richardi, dicti *le Laitre*, Abb. ejusd. monast. ab an. 1363. ad an. 1387.
- Aliud jussu Guillelmi III. Richardi successoris scriptum.
- Tabularium Abbat. S. Gildasii de Nemore.
- Tabularium Abbat. Gimontensis.
- Chartularium Eccl. Glasguensis seu Clascoviensis in Scotia, a Baluzio ex veteri descriptum an. 1697. *Cod. Reg.* 5540.
- Chartularium Godefridi Dom. Asperimontis, ab ann. 1347. usque ad Pascha an. 1354. ex *Bibl. Reg.*
- Tabularium Abbat. Gorziensis.
- Tabularium Eccl. Gratianopolitanae.
- Chartularium ejusd. Eccl. sub Hugone Episc.
- Chartularium Prior. de Guilio, vulgo *Gouy*, scriptum an. 1541. *Cod. Reg.* 5447.
- Chartularium Guillelmi Comitis Hannonia, circa initium sæcul. XIV. scriptum. *Cod. Reg. at.* 10196. 2. 2.
- Tabularium Eccl. Hamensis.
- Tabularium Abbat. Hederensis.
- Chartularium Henrici V. et VI. reg. Angl. in quo describuntur Chartae ad ducatum Aquitaniae et civitat. Burdegal. pertinentes *Cod. Reg. at.* 8387. 4.
- Tabularium Abbat. S. Jacuti.
- Tabularium Abbat. S. Illidii Claromont.
- Tabularium Abbat. S. Joannis Ambian.
- Chartularium Abbat. S. Joannis Angeriensis, recens et parum accurate scriptum. *Cod. Reg.* 5451.
- Chartularium Abbat. S. Joannis de Aurel. in Lemov.
- Chartularium Abbat. S. Joannis de Jardo, scriptum circa annum 1400. *Cod. Reg. at.* 8358. 2. 2.
- Chartularium Abbat. S. Joannis Laudunensis, scriptum medio circ. XIII. sæc.
- Tabularium Abbat. S. Joannis Tolos.
- Chartularium Abbat. S. Joannis in Valle.
- Tabularium Abbat. Jotrensis.
- Tabularium Abbat. S. Judoci ad Mare.
- Tabularium Abbat. S. Juliani Cenoman.
- Tabularium S. Juniani Nobiliacensis.
- Tabularium Eccl. S. Justi Lugdun.
- Chartularium Abbat. Landevenecensis.
- Chartularium Abbat. Latiniac. anno circa 1513. scriptum.
- Tabularium S. Laudi Andegav.
- Chartularium Prior. Lehunensis, scriptum circa finem sæc. XIII. *Cod. Reg.* 5460.
- Chartularium Eccl. de Leproso.
- Chartularium Abbat. Lezatensis.
- Chartularium Eccles. Lingonensis scriptum sub Joanne Episc. an. 1329. *Cod. Reg.* 5188.
- Aliud a 200. circiter annis ex antiquiori descriptum. *Cod. Reg.* 5189.
- Tabularium Abbat. Loci-Regii Bitur.
- Tabularium Eccl. Lugdunensis.

- Tabularium Abbat. S. Lupi prope Aurel.
 Tabularium Abbat. S. Lupi Trecentensis.
 Tabularium Eccl. Macloviensis.
 Chartularium Eccl. B. Magdalene Castrodon.
 Chartularium Abbat. S. Maglorii Paris. scriptum ann. 1330. *Cod. Reg.* 5413.
 Tabularium Abbat. Maimacensis.
 Tabularium Abbat. Majoris Monasterii.
 Chartularium ejusd. Abbat. pro agro Castrodon. *ex Bibl. S. Germ. Prat.*
 Aliud pro pago Vindocinensi, scriptum saeculo XII. ineunte. *Cod. Reg.* 5442.
 Chartularium Abbat. S. Marcelli Cabilon.
 Tabularium Abbat. B. Mariae Andegav. vulgo *le Roncerai*.
 Tabularium Abbat. B. Mariae de Bono-Nuntio Aurel. et Rotom.
 Chartularium Abbat. B. Mariae de Buxeria, primum *de Asseraule*, scriptum sub initia saeculi XIV. *Cod. Reg.* 5463.
 Tabularium Prior. B. Mariae de Charitate.
 Chartularium Abbat. B. Mariae Dolensis, vulgo *Deols* et *Boery-Dieu*, in pago Bitur. *ex Bibl. S. German. Prat.* 1072.
 Tabularium Prior. B. Mariae de Gornaco.
 Chartularium Abbat. B. Mariae Graciaceensis.
 Chartularium Abbat. B. Mariae de Josaphat.
 Chartularium Abbat. B. Mariae de Lilio, scriptum prima manu sub finem saec. XIII. altera medio circ. saecul. XIV. *ex Bibl. S. Germ. Prat.* 1611.
 Tabularium Abbat. B. Mariae Longipontis, diocesis Paris.
 Tabularium Abbat. B. Mariae Maidunensis.
 Chartularium Abbat. B. Mariae Monasteriensis in Aragona, scriptum circa finem saec. XIII.
 Tabularium Cartusiae B. Mariae de Parco.
 Tabularium Abbat. B. Mariae de Prato Rotomag.
 Tabularium Abbat. B. Mariae Santonensis.
 Tabularium Abbat. S. Mariani Autiss.
 Tabularium Abbat. S. Martini de Altopodio in Ruthenis.
 Chartularium Abbat. S. Martini Augustodun. scriptum jussu Joan. *Robin*, Cardinalis et Episc. hujus urbis et ejusd. monast. abb. an. 1462. *Cod. Reg.* 5422
 Chartularium Abbat. S. Martini de Camarcio
 Tabularium Abbat. S. Martini Pontisar.
 Chartularium Abbat. S. Martini Sagiensis.
 Tabularium Eccl. S. Martini Turon.
 Tabularium Abbat. nunc Prior. S. Martini Vertavensis.
 Chartularium Abbat. Masciacensis.
 Tabularium Civitatis Massiliensis.
 Tabularium Eccl. Matisconensis.
 Chartularium Abbat. S. Mauri Fossatensis, cujus authenticum exstat in Tabul. Archiepisc. Paris. *Cod. Reg.* 5416.
 Tabularium Abbat. S. Mauri ad Ligerim.
 Chartularium Abbat. Maurignaceensis, scriptum circa finem saec. XIII. *Cod. Reg.* 5648.
 Chartularium Eccl. S. Mauritii Viennensis, scriptum saec. XI. exeunte, cui recentiores aliquot Chartae secunda manu subjuncte sunt.
 Tabularium Abbat. S. Maxentii Pictav.
 Tabularium Abbat. S. Medardi Suession.
 Tabularium Abbat. Medii-monasterii Bitur.
 Tabularium Abbat. S. Melanii Rothon.
 Tabularium Eccl. Meldensis.
 Tabularium Abbat. S. Michaelis de Ulteriori Portu.
 Chartularium Abbat. Miciacensis.
 Tabularium Episc. Mimatensis.
 Chartularium Abbat. Miseraoensis.
 Tabularium Abbat. Molismensis.
 Tabularium D. de Montesquivo.
 Tabularium Abbat. Montis S. Eligii in Atrebat.
 Chartularium Abbat. Montis S. Martini, scriptum exeunte saec. XIII. *Cod. Reg.* 5478.
 Tabularium Abbat. Montis-Martyrum Paris.
 Tabularium Abbat. Montis S. Michaelis.
 Tabularium Abbat. Montis-Olivi.
 Tabularium Abbat. Montis-Rivi.
 Tabularium Abbat. Moysiaceensis.
 Chartularium Episc. Murensis in Lucania, ubi ex tantum Chartae continentur quae circa medium saeculum XVI. exaratae sunt. *Cod. Reg.* 5184. A.
 Tabularium Abbat. Nantoliensis in Pictonibus.
 Tabularium Eccl. Narbonensis.
 Tabularium Prior. Neronis Villae.
 Tabularium Prior. S. Nicasii de Mellento.
 Tabularium Abbat. S. Nicasii Remensis.
 Tabularium Eccl. Nivernensis.
 Tabularium Eccl. Noviomensis.
 Chartularium Prior. S. Oricoli Sindunensis, vulgo *Senec*, scriptum manu recenti. *Cod. Reg.* 5431.
 Chartularium Episc. Parisiensis, non una manu, nec uno tempore scriptum. *Cod. Reg.* 5526.
 Chartularium Prior. Persiaci in Burgund. edit. a Perardo a pag. 22. ad pag. 46.
 Tabularium Abbat. S. Petri Carnotensis.
 Tabularium Abbat. S. Petri de Cella-Froini Inculism.
 Tabularium Abbat. S. Petri Generensis.
 Tabularium Eccl. Colleg. S. Petri Insulensis.
 Chartularium Abbat. S. Petri de Monte, dioc. Metensis, scriptum XIV. saecul. *ex Bibl. S. German. Prat.* 406. 2.
 Tabularium Prior. S. Petri de Paredo in Burgundia.
 Chartularium Abbat. S. Petri Puellarum Bitur.
 Tabularium Abbat. S. Petri de Regula.
 Tabularium Abbat. S. Petri de Rilleio.
 Chartularium Abbat. S. Petri in Sithiu, vulgo S. Bertini Audomar. ex authentico descriptum jussu Colberti an. 1671. *Cod. Reg.* 5439.
 Tabularium Abbat. S. Petri Virsionensis.
 Tabularium Abbat. S. Petri Vosiensis.
 Tabularium Abbat. de Pietate Dei, vulgo *l'Espau*.
 Tabularium Abbat. Piperacensis.
 Tabularium Abbat. Pontileviensis.
 Chartularium Abbat. Pontiniacensis, eleganter scriptum paulo post annum 1300. *Cod. Reg.* 5465.
 Tabularium Leprosariae Pontus-Audomari.
 Tabularium Abbat. Pontis-Otranni.
 Tabularium Abbat. Portus-Regii.
 Tabularium Abbat. de Precibus.
 Tabularium Abbat. Praemonstratensis.
 Tabularium Abbat. S. Quintini in insula.
 Tabularium Abbat. S. Quintini in monte.
 Chartularium Raymundi VII. comit. Tolosan. a Baluzio an. 1658. exscriptum. *Cod. Reg.* 6220.
 Chartularium Abbat. Regalis-Loci prope Compendium, scriptum an. 1358. *Cod. Reg.* 4534.
 Tabularium Abbat. Regniacensis.
 Tabularium Abbat. S. Remigii Remensis.
 Tabularium Abbat. Resbacensis.
 Tabularium Abbat. S. Richarii Centul.

TABULARIA CHARTULARIA.

cm

- Tabularium Abbat. S. Roberti de Cornilione.
 Tabularium Prior. Rodolphiensis, vulgo *Reuil*.
 Tabularium Principis *de Rohan*.
 Chartularium Abbat. Romaricensis, scriptum an. 1385.
 per Steph. Aubrici de Aroffis, notarium publicum,
ex Bibl. S. Germ. Prat.
 Chartularium Sabaudia, in quo praesertim continentur
 pactiones habitae inter comitem Sabaudiae, delphi-
 num Viennensem et comitem Genevensem. *Cod. Reg.*
alias. 9493. 5. 5.
 Tabularium comitum Sacricasaris.
 Tabularium Abbat. S. Salvatoris Redonensis.
 Tabularium Abbat. S. Saturnini Tolosani.
 Tabularium Abbat. S. Satyri Bituricensis.
 Tabularium Abbat. S. Savini Tarbeensis.
 Tabularium Abbat. Saviniacensis.
 Tabularium Archiep. Senonensis.
 Chartularium Abbat. S. Sepulcri Camerac.
 Tabularium Abbat. SS. Sergii et Bacchi Andegav.
 Tabularium Abbat. S. Sigiranni.
 Tabularium Eccl. Silvanectensis.
 Tabularium Abbat. Solemniacensis.
 Tabularium Abbat. S. Stephani de Vallibus.
 Tabularium Abbat. Strumensis.
 Tabularium Abbat. S. Sulpitii Bituric.
 Tabularium Eccl. Tarentasiensis.
 Chartularium Abbat. Thenoliensis, vulgo *Thenailles*,
 scriptum circ. finem XIII. saec. *Cod. Reg. 5649.*
- Tabularium Abbat. S. Theofredi dioc. Aniciensis.
 Tabularium abbat. Trenorchiensis.
 Tabularium Trevoltianum.
 Chartularium Abbat. SS. Trinitatis Cadomensis.
 Tabularium Abbat. Troncheti.
 Tabularium Eccl. Tutelensis.
 Chartularium E. Abbatiae Valcellensis.
 Chartularium Eccl. regalis Vastinensis.
 Tabularium Abbat. S. Vedasti Atrebat.
 Tabularium D. Marchionis de Vencia.
 Tabularium Abbat. S. Victoris Massil.
 Tabularium Abbat. S. Victoris Paris.
 Tabularium Abbat. S. Vigoris de Cerasio.
 Tabularium Abbat. Villae-Lupensis.
 Tabularium Abbat. Villae-Magnae.
 Tabularium Abbat. Villae-Novae.
 Tabularium Abbat. S. Vincentii Cenoman.
 Chartularium Abbat. S. Vincentii Laudunensis; scrip-
 tum prima manu saec. XIII.
 Chartularium Abbat. S. Vitoni Virdunensis, scriptum
 inaccurate saec. XVI. *Cod. Reg. 5435.*
 Tabularium Eccl. Vivariensis.
 Tabularium Abbat. S. Urbani dioc. Catalaun.
 Tabularium Abbat. Ursi-Campi dioc. Noviom.
 Chartularium Abbat. S. Ursini Bituric.
 Tabularium Eccl. Uzeliensis.
 Chartularium Abbat. S. Ymerii.
 Tabularium Capellae S. Yvonis Paris.

DIPLOMATATA

ET VETERES TABULAS SUPPEDITARUNT

PRÆTEREA EX SCRIPTORIBUS EDITIS,

PRÆ CÆTERIS,

QUI HIC DESCRIBUNTUR.

- A Boſco (Joannes), Ceſtlinus, in Vienna et in Bibliotheca Floriacenſi.
- Acherius (Lucas), Benedictinus, in Spicilegio, in Notis ad Guibertum et S. Lanfrancum.
- A Cruce (Guillelmus), in Episcopis Cadurcensibus.
- A Jesu Dominicus, Carmelita, in Vita S. Gerardi Auriaciensis.
- Alemannus (Nicolaus), in Parietinis Lateranensibus.
- Angelonus (Franciscus), in Historia Interamnensi.
- Argentraus (Bertrandus), in Historia Armorica.
- Arkelius (Joannes), Episc. Utrajectensis, in Batavia Sacra, edit. an. 1714.
- Balbinus (Bohuslaus), in Epitome Rerum Bohemicarum.
- Baluzius (Stephanus), in Capitularibus Regum Franc. et aliis ab eo libris editis.
- Baronius (Cesar), Cardinalis, in Annalibus Ecclesiasticis.
- Barralis (Vincentius), in Chronologia Lerinensi.
- Beka (Joannes de), in Historia Trajectensi.
- Benedictini Congregationis S. Mauri, in Gallia Christiana.
- Benedictus, Capucinus, in Historia Tullensi, an. 1707.
- Bernerius, in Historia Blesensi.
- Bertelius (Joannes), in Historia Luxemburgensi.
- Bertoli (Glandemicus), dom. *de Bribir*, de Antiquitatibus sacris et profanis Aquileja, Venet. an. 1739.
- Beslius (Joannes), in Historia Pictav. Comitum et in Episcopis Pictavensibus.
- Besselius (Codefridus), Abbas Gottwicensis, in Chronico seu Annalibus ejusd. monast. an. 1732.
- Bessius (Guillelmus), in Historia Comitum Carcasson.
- Bivarius (Franciscus), in Notis ad Maximi et Dextri Pseudo chronica.
- Blanca (Hieronymus), in Comment. Rerum Aragon.
- Blondellus (David),
- Boissius (Dionysius Salvaingus), in Libro de Usu Feudorum, etc.
- Bollandus (Joannes) et socii, in Actis Sanctorum usque ad vol. 8. mensis Sept.
- Bosquetus (Franciscus), in Historia Ecclesiae Gallicanae, edit. an. 1636.
- Bouche (Honoratus), in Historia Provinciae.
- Bouillard (Jacobus), Benedictinus, in Historia S. Germani Prati.
- Bourgeois (Ouardus), in Historia S. Marculphi.
- Brandaon (Antonius), in Monarchia Lusitana.
- Brius (Egidius), in Historia Comitum Perticensium.
- Brolius (Jacobus), in Historia Parisiensi et Chronico Cassinensi.
- Browerus (Christophorus), in Annalibus Trevir. et in Antiq. Fuldens.
- Buchelius (Arnoldus), in Notis ad Willel. Hedam.
- Bulaeus (Cesar Egassius), in Historia Academiae Paris.
- Buzelinus (Joannes), in Gallo-Flandria.
- Bzovius (Abrahamus), in Annalibus Ecclesiasticis.
- Calmetus (Augustinus), Benedictinus, in Historia Lotharingia, domus de Castellato, et variis Dissertationibus.
- Campus (Petrus Maria), in Historia Eccl. Placentinae.
- Capucinus (Celestinus), in Historia Bergomensi.
- Caracciolus (Antonius), de Sacris Ecclesiae Neapolitanae monumentis.
- Carpentarius (Joannes), in Historia Cameracensi.
- Carpentarius Petrus, in Alphabeto Tironiano.
- Catellus (Guillelmus), in Historia Comitum Tolosae et in Historia Occitaniae.
- Chapeavillus (Joannes), in Scriptoribus Historiae Leodiensis.
- Charlonius (Gabriel), in Comitibus Inculismensibus.
- Charvetus, Presbyter-Archidiaconus Viennensis, in Historia ejusd. Ecclesiae.

DIPLOMATUM COLLECTORES.

- Chauveau (Joannes), in Historia Bituricensi.
 Chenuus (Joannes), in Historia Bituricensi, etc.
 Chiffletius (Joannes Jacobus), in Vesontione, in Vindiciis Hispanicis, etc.
 Chiffletius (Petrus Franciscus), in Historia Torontiana, in Beatrice comitissa, etc.
 Chopinus (Renatus), in Libris de Domino, de Sacra Politia, et aliis.
 Christianus (Georgius), de Rebus Moguntinis, edit. an. 1722.
 Clarantus (Joannes Vincentius), in Samnio.
 Colmenarezius, in Historia Segobiensi.
 Colonia (Dominicus de), in Historia Literaria Lugdun.
 Columbus (Joannes), in Episcopis Valentinis, Vivariensibus, etc.
 Constantius (Josephus Bonifilius), in Historia Regni Neapolitani.
 Corbinellus, in Historia genealog. Domus de Gondii, edit. an. 1705.
 Corius (Bernardinus), in Historia Mediolanensi.
 Cortensis (Hieronymus), in Historia Veronensi.
 Cousinus (Joannes), in Historia Tornacensi.
 Cros (Joannes Bapt.), Abbas S. Emmerami Ratisbon., in Historia ejusd. monasterii.
- Da Cunha (Rodericus), Portensis Episcopus, in Episcopis Portensibus.
 Dametus (Joannes), in Historia Balearici Regni.
 De Bosco (Rainaldus), in Historia S. Andoem Rotomagensis.
 De Rubéis (Joan. Franc. Bern. Maria), Ord. Præd. de Monumentis Eccl. Aquilejensis, Argent. an. 1740.
 Diago, in Historia regni Valentia, in Comitibus Barcinensibus, etc.
 Dodsworthus et Dugdatus, in Monasterio Anglicano, Lond. an. 1655.
 Dogiel (Mathias), Clericus Regularis Scholarum piarum, in Codice diplomatico regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae. Vilnae an. 1758.
 Doubletus (Jacobus), in Historia monasterii S. Dionysii prope Parisios.
 Douthmannus (Petrus), in Constantinopoli-Belgica.
 Dubravius, in Historia Bohemica.
 Duchesnius (Andreas), in Genealogiis, etc.
 Dugdatus (Guillelmus), in Historia Warvicensi.
 Dunod, in Historia Sequanorum, an. 1735.
 Du Pas Angustinus, in Genealogiis Armorica.
 Duplessis (Tussonus), Benedictinus, in Historia Meldensi et Descriptione geographica et historica superioris Normanniae.
- Fantonus (Sebastianus), in Historia Avenionensi.
 Febrinus (Michael), Benedictinus, in Historiis S. Dionysii et Parisiensis.
 Fleureau, in Historia Blesensi.
 Freherus (Marquardus), in Origines Palatinis, etc.
 Fulleus, in Historia Leodiensi an. 1735.
- Gallandus (Augustinus), in Libro de Franco Aodio.
 Gariellus (Petrus), in Episcopis Magalonensibus.
 Gassendus (Petrus), in Notitia Ecclesiae Divinensis.
 Gattola (Erasmus), in Historia Abbatie Cassinensis et Accessionibus ad eandem, Venet. an. 1733. et 1734.
 Gelenus (Egidius), in Vita S. Engelberti et in Sacratio Agripinensi.
- Germanus (Michael), Benedictinus, in Historia monasterii S. Mariae Suesionensis.
 Gewoldus (Christophorus), post Chronicon Reicherspergense, etc.
 Gharardacus (Cherubinus), in Historia Bononiensi.
 Godefredus (Dionysius), in Historiis Caroli VI. VII. et VIII.
 Goldastus (Melchior Haiminsveldius), in Constitutionibus imperialibus, etc.
 Golutus, in Historia Comitum Burgundiae.
 Grammaius (Joannes-Bapt.), in Brabantia.
 Gretzerus (Jacobus), in Libris de Cruce et in Episcopis Eystetensibus, etc.
 Grimaldi (Gregorius), in Historia Legum et Magistratum Regni Neapolitani.
 Guesnais (Joannes-Bapt.), in Annalibus Massiliensibus et in S. Magdalena.
 Guichenonus (Samuel), in Episcopis Bellicensibus, in Bibliotheca Sebusiensi, et in Historiis Sabaudiae et Suesiana.
 Guulimannus (Franciscus), in Helvetia.
- Hansizius (Marcus), in Germania Sacra an. 1727.
 Hareus (Florentius), in Historia Castellorum Illensium.
 Heda (Guillelmus de), in Historia Trajectensi.
 Hemereus (Claudius), in Augusta Viromandorum et de Academia Parisiensis.
 Henricus (Maximilianus), in Apologia pro Archiepiscopis Coloniensibus.
 Hergott (Marquardus), Benedictinus S. Blasii in Genealogia diplomatica augustae gentis Habsburgicae, an. 1737.
 Honthelm (Joannes Nicolaus ab), Episcopus Myriophitanus, in Historia Trevirensi, an. 1750.
 Hubertus, in Historia Eccles. S. Aniani Aurelianensis.
 Hugo (Carolus Lud.), Episcopus Ptolem. Abbas Stivagni, in Sacrae Antiquitatis Monumentis, an. 1725. et in Annalibus Ordinis Praemonstratensis, Nancei, an. 1734.
- Ignatius Josephus a Jesus Maria, Carmelita discalceatus, in Historia Ecclesiastica et Majorum Abbatissilla, et Comitibus Pontivi.
- Joffridus (Petrus), in Historia Niceensi.
 Juennus, in Historia Trenorensi, an. 1733.
 Justellus (Christophorus), in Historiis Arvernensi et Turensi.
- Knippenberg (Joannes), in Historia Ducatus Geldriae, Bruxellis, an. 1719.
 Konarski (Stanislas), Clericus regularis Scholarum piarum, in Legibus, Statutis, Constitutionibus et Privilegiis regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae, an. 1732.
 Kranzius (Albertus), in Metropoli.
- Labbeus (Philippus) in Conciliis, Miscellaneis historicis, Bibliotheca MSS, etc.
 La Chiesa (Augustinus de), in Historia Pedemontana.
 La Fuite (G. de), in Annalibus Tolosanis.
 La Guille (Ludovicus), in Historia Alsaciae.
 Lambecius (Petrus), in Bibliotheca Caesarea.
 La Mure (Joannes-Bapt. de), in Historia Ecclesiastica Lugdunensi.

- Le Beuf, in *Historia ecclesiastica et civili Autissiodor.* in *Historia urbis et diocesis Paris.* etc.
- Le Boucq (Petrus), in *Historia vicecomitatus de Sebourg.*
- Le Brasseur, in *Historia Ebroicensis.*
- Leibnizius, in *Scriptoribus Brunsvicensibus et in Codice diplomatico.*
- Le Maire (Franciscus), in *Historia Aurelianensi.*
- Leodius (Hubertus Thomas), de *Palatina Origine.*
- Lindanus (David), in *Teneramunda.*
- Lobineau (Alexius), Benedictinus, in *Historia Britanniae.*
- Locrius (Ferreolus), in *Chronico Belgico.*
- Loisellus (Antonius), in *Historia Bellovacensi.*
- Lucius (Joannes), in *Historia Dalmatica.*
- Ludewig (Joannes Petrus), in *Reliquiis Manuscriptorum*; an. 1720. et seqq.
- Lunig (Joannes Christianus), in *Codice Diplomatico Italicae* an. 1727.
- Mabillonius (Joannes), Benedictinus, in *Annalibus O. S. B. in Actis SS. ejusd. Ordinis, in Diplomatica, in Analectis, in Museo Italico, in Operibus posthumis.*
- Madox (Thomas), in *Formulari Anglicano.*
- Malbrancus (Jacobus), de *Mortanis.*
- Mantelius (Joannes), in *Historia Lossensi. Leodii*, an. 1717.
- Marca (Petrus de), Paris. Archiep., in *Historia Beneharnensi, in Marca Hispanica, etc.*
- Maria (Franciscus), in *Historia Comitissae Mathildis.*
- Marlotus (Guillelmus), in *Metropoli Remensi.*
- Marrinerus (Martinus), in *Historia Prioratus S. Martini de Campis Paris.*
- Martene (Edmundus), Benedictinus, in *Thesaurio Anecdotorum, Amplissima Collectio, de Antiquis Ecclesiae Ritibus, etc.*
- Matthaus (Petrus), in *Constitutionibus Apostolicis.*
- Meibomius (Henricus), in *Notis ad Lewoldum.* etc.
- Menagius (Egidius), in *Historia Saboliensis.*
- Menardus, in *Historia Nemausensi.*
- Menesterius (Claudius), in *Historia Lugdunensi.*
- Meurissius, in *Historia Episcoporum Metensium.*
- Miraeus (Abertus), in *Diplomatibus Belgicis et ad eadem Supplemento.*
- Monachus (Michael), in *Sanctuario Capuano.*
- Moncada, in *Historia Catalanica.*
- Morales (Ambrosius), in *Annalibus Hispanicis.*
- Moretus (Josephus), in *Antiquitatibus Navarrae.*
- Morice (Hyacinthus), Benedictinus, in *Probationibus Hist. Britanniae*, an. 1742.
- Morinus (Guillelmus), in *Historia Vastinensi.*
- Morlerius (Adrianus), in *Historia Ambianensi.*
- Muratorius (Ludovicus Antonius), in *Collectione Scriptorum Italicorum, Anecdotis, Antiquitatibus Italiae mediæ ævi, Antiquitatibus Estensis, etc.*
- Niquettus (Honoratus), in *Historia Fontebraldensi.*
- Nostradamus (Joannes), in *Historia Provinciali.*
- Oefelius (Andr. Felix), Monacensis, in *Collect. Scriptorum Rerum Boicarum*, 2. vol. an. 1763.
- Oyenartus (Arnaldus), in *Notitia Vasconiae.*
- Paradinus (Guillelmus), in *Historia Lugdunensi.*
- Paschasius (Stephanus), in *Disquisitionibus Francicis.*
- Pelleterius (Laurentius), in *Historia monast. S. Nicolai Andegavensis.*
- Perardus (Stephanus), in *Tabulis Burgundicis.*
- Pelitus (Jacobus), in *Poenitentiali Theodori Archiepisc. Cantuariensis.*
- Pezius (Bernardus), Benedictinus Mellicensis, in *Scriptoribus Rerum Austriacarum et in Thesaurio Agedotorum*, an. 1721. et seqq.
- Pilonus (Georgius), in *Historia Bellunensi.*
- Pirus (Rocchus), in *Notitia Episcopatum Siciliae.*
- Plancher (Urbanus), in *Historia Burgundiae.*
- Plantavilius (Joannes), Loloventis Episcopus, in *Historia Episcop. Lodovens.*
- Pontanus (Georgius Earholdus), in *Bohemia Pia.*
- Pontanus (Isaacus), in *Historia Danica.*
- Prilusius (Jacobus), in *Collectione Legum seu Statutorum regni Poloniae*, edita an. 1553.
- Prynneus (Guillelmus), in *Libertatibus Ecclesiae Anglicanae.*
- Puccinellus (Placidus), in *Zodiaco Eccles. Mediolan.*
- Purcellus (Joannes), in *Monumentis Basilicae Ambrosianae Mediolanensis.*
- Puteanus (Petrus), de *Libertatibus Ecclesiae Gallicanae, et in Bonifacio VIII.*
- Rainaldus (Odoricus), in *Annalibus Ecclesiasticis.*
- Resenius (Petrus Joannes), in *Notis ad Jus aulicum Pabricum.*
- Robertus (Joannes), in *Historia S. Huberti.*
- Rodericus (Sanctus), in *Historia Hispanica.*
- Roverius (Petrus), in *Reomao.*
- Rouillardus (Sebastianus), in *Meledunensi et in Lehunensi Historiis.*
- Rubens (Hieronymus), in *Historia Ravennensi.*
- Ruffius (Antenius), in *Historia Comitum Provinciae.*
- Ruyr (Joannes), in *Antiquitatibus Vosagensibus.*
- Rymerus (Thomas), in *Collectione Diplomatum et Chartarum primae editionis.*
- Sammarthani (Petrus Abellus et Nicolaus), in *Gallia Sacra.*
- Sanderus (Antonius), in *Gandavo.*
- Sandius (Federicus), in *Consuetudinibus Geltae.*
- Sanjulianus (Petrus), in *Historia Burgundiae.*
- Schannatus (Fredericus), in *Vindemiis Literariis.*
- Schefferus (Joannes), ad *Chronicon Upsaliense, etc.*
- Schwartzius (Albertus-Georgius), in *Historia Finium principatus Rugiae*, an. 1734.
- Scobingerus (Bartholomaeus), in *Notis ad Joachimum Vadianum.*
- Seldenus (Joannes), in *Notis ad Eadm. (m)* etc.
- Serarius (Nicolaus), in *Historia Moguna.*
- Severtus (Jacobus), in *Archiepiscopis Lugdunensibus, etc.*
- Sigonius (Carolus), de *Regno Italiae.*
- Sirmondus (Jacobus), in *Notis ad Petrum Cellensem, Goffridum Vindoc. Capitularia Caroli C., etc.*
- Souchetus (Joannes-Bapt.), in *Vita S. Bernardi Tiro-nensis.*
- Sousa (Antonius Caetanus de), in *Historia genealog. domus regalis Portugalliae*, an. 1739.
- Sponius (Jacobus), in *Historia Genevensi et ejusdem Itinerario.*
- Stephanus (Stephanus), in *Notis ad Saxonem Grammaticum, etc.*
- Surita (Hieronymus), in *Indice Rerum Aragon.*

DIPLOMATUM COLLECTORES.

CVII

- Tannerus (Joannes), in Historia domus Sternbergensis.
 Thaumasserius (Thomas), in Consuetudinibus Bituricensibus.
 Thiroux (Claudius), in Historia Augustodunensi.
 Tolnerus (Carolus Ludovicus), in Historia Palatina.
 Turpinus (Thomas), Ord. Præd. in Annalibus Comitum Tervanensium, an. 1731.
- Vadianus (Joachimus), de Monasteriis Germaniæ.
 Vaissete (Josephus), Benedictinus, in Historia Occitana.
 Valesius (Adrianus), in Valesiana, etc.
 Van-Gestel (Cornelius), in Historia sacra et prophana Archiepiscopatus Mechliniensis, an. 1725.
 Vassorius (Jacobus), in Historia Noviodunensi.
 Ughellus (Ferdinandus), in Italia Sacra.
- Vignerius (Hieronymus), in Stematibus Alsaticis.
 Voppius (Joannes), in Historia Aquisgranensi.
 Vredius (Oliverius), in Historia comitatus Flandriæ.
- Waddingus (Lucas), in Annalibus minorum.
 Waldus (Egidius), in Historia Lobiensi.
 Waræus (Jacobus), in Notis ad Opera S. Patricii et in Antiquitatibus Hibernicis.
 Wideburgicus (Fridericus), in Origine et Antiquitate margraviatus Misnici, ann. 1734. et 1735.
 Wiguleius (Hondius), in Metropoli Salisburgensi et in Historia monast. Polingensis.
 Winkelmannus (Joannes), in Notitia Saxo-Westphalica.
 Wormius (Glaus), in Monumentis Danicis, etc.
- Yepez (Antonius de), in Chronico Ordinis S. Benedicti.

AUCTORES ET OPERA

QUORUM LECTIONES EMENDANTUR IN GLOSSARIO.

- Accessiones ad Historiam Cassinensem Gattolæ, in *Monasterium et Planistrum*.
 Acherii Spicilegium, in *Ademprum. Aggressiones. Daurare. Beduini. Beluciterium. Carulus. Catapanus. Contramandare. Creliaca. Cueva. Emicadium. Exagium 3. Forispatriatus. Flouaria. Guionagium sub Guida. Hostia 1. Inauratus. Iudæi p. 910. Licie. Metaritia. Mittentes. Modiatia sub Molius 2. Modiatia ibid. Nigosus. Nonnones. Orrata. Paravella. Recolere. Redigere. Retractio. Sanna. Sauma sub Sagma. Scata 11. Sceprium. Scobalerius. Semispahium. Spera 1. Tabula 12. Turchonianus. Vinopetio. Vis 2.*
- Achmes, in *Baucalis* sub *Bauca 1*.
 Acta Murensia, in *Comprimitalis. Curcinbalus. Efora. Hobarii* sub *Huba. Pancalia*.
 Acta Sanctorum Bollandiana, in *Accubitor. Adventus. Aqua 5. Assecurare 2. Bieta. Camelaucum. Camelus 2. Castella. Caxare. Clit. Hedrus. Condamina. Critum. Evexum. FF. Fitola 2. Focale 3. Glosochomum. Guinga. Hierocomium. Labulum. Liteira. Maidanum. Marra. Mdsote. Medclanium. Modiatia sub *Mqdius 2. Musivum. Nardus. Nigellus 1. Noim. Observacutum. Oletanus. Pedules. Petecia. Picaria. Pittaphium. Raclata. Regia 3. Ripare. Salserratus. Scoloma. Squatus. Tenuarius. Territorium 2. Texutalis. Toatia. Tondurarius. Veratonus. Vs 2. Utella*.
 Acta SS. Montani et Sociorum, in *Contractarius*.
 Adalardi Statuta Corbeensis, in *Saminator*.
 Adamnanus, de Vita S. Columbæ, in *Salafia*.
 Adonis Martyrologium, in *Iustum. Platonæ*.
 Adrevalds Floriacensis, in *Margulus*.
 Egidius de Roia, in *Frater in Baptismate*.
 Alfrieci Glossarium Saxonicum, in *Alsicrina. Anchiromacus. Bajulona. Burdo. Caupulus. Chrysendetum. Commercio 1. Emicadium. Mercedarius. Peblum. Panis acrozimus. Paponius. Posca. Sagmarius* sub *Sagma. Sradus*.
 Ethicus, in *Agiopelagus*.
 Agobardus, in *Ecclesia matrix. Missale 2*.
 Agrimensor vetus, in *Platonæ. Porcanis*.
 Aimoinus, in *Nosturma. Salutaticum*.
 Albertus Aquensis, in *Mardrinus*.
 Albertus Argentinnensis, in *Brigancii*.
 Albertus Stadensis, in *Bormis. Theculiola. Trutanus*.
 Alcuinus, in *Intrista* sub *Butta 3. Elegus. Esophicus*.
 Aldhelmus, Abbas Malmesburiensis, in *Ermulus*.
 Alexander III. PP. epistola 52, in *Nactum*.
 Altaserra, ad Epistolas Gregorii M., in *Enea*.
 Alypius Antiochenus, in *Adoratores. Alithinus. Horrida*.
 Amalthea, in *Casma. Decures. Dispariliare. Distillarius. Ferto. Labandria. Lectium*.
 Ammianus Marcellinus, in *Alitrophagi. Martyr*.
 Anastasius Bibliothecarius, in *Afoeis. Amiantus. Anthropsita. Antipempton. Assirtus. Buccellarius. Bulla. Byssina. Campagus. Cancalus. Castratus. Cercostata. Clamacterius. Clerus. Conviare. Exafoci. Matroneum. Monubilis. Muzus. Olea 2. Paratrapeta. Quadriporta. Seneca. Statio 1. Stippa. Tega*.
 Annales Colmarienses, in *Baldakinus*.
 Annales Comitum S. Pauli, in *Assinamentum*.
 Annales Francorum Anianenses, in *Peripitisma*.
 Annales Francorum Bertiniani, in *Orobiola*.
 Annales Rerum Pisanarum, in *Batisha*.
 Annales Præmonstratenses Hugonis, Abbatis Stivagii, in *Arctum. Attinuare. Bella 2. Calecta. Civitis. Estragerium. Feca. Furasium. Labium. Mandata. Pauuagium. Regale. Sagetta. Subterales. Truxicus 2*.
 Anonymus, de Gestis Constantini M., in *Lanceoium*.
 Anonymus, de Modo examinandi Valdenses, in *Commodum 2*.
 Anonymus, de Natura Rerum, in *Furix*.
 Anonymus prisens, in *Ifungia*.
 Anonymus Salernitanus, in *Reventare*.
 Anselmus, Havelberg. Episc., in *Provolvens*.
 Anselmus Leodiensis, in *Sonnata* sub *Soniare*.
 Antiquitates Fuldenses, in *Accolæ*.
 Apilius, in *Mammocesis*.
 Apuleius, in *Multibarbus*.
 Argentrii Historia Armorica, in *Peceium*.
 Armorialis generalis Franciæ, in *Olea 3*.
 Arnobius, in *Alapista*.
 Arnolds Lubecensis, in *Odeuini. Paterca. Rivisinus*.
 Arriani Periplus maris Rubri, in *Chelandium*.
 Asserus, de Elfredi Gestis, in *Gronnius*.
 Aurelius Victor, in *Vermes*.
 Balrus, in *Abgatoria*.
 Baldricus Noviomensis, in *Discapia. Lavare 2. Manzer. Perivium. Vua 2*.
 Balsamon, in *Dejejunare*.
 Baluzius, in *Abscondere. Adramire. Era 1. Agius. Ambagibis. Arce 1. Avesium. Brebitarius. Bruma. Curoca. Cellularii. Cestus. Clerici p. 392. Cloppus. Compendium. Cumada. Delatura. Docellum. Dyagridium. Elleha. Excommunicatio p. 436. Exponentanus. Falcus. Feramen. Juramentum p. 928. Magistri Siclarii. Nedfri. Nucarius 1. Placentinus*.*

- Populus. Precator. Prothontius. Prothontinus. Pteraria. Residium. Retributio 2. Ruba. Salina 1. Salinata. Serco. Scrinus. Semispathium. Terminare 1. Vestigarium. Vida. Vinceria. Upua.*
 Baronius, in *Architon. Melinus. Paratodium. Pleraria. Psachion. Stajaria.*
 Barthi Glossarium, in *Arenaria 2.*
 Batavia Sacra, in *Laquatus.*
 Beda, in *Atola.*
 Beluga, in *Hausia.*
 Bernardi Ordo Cluniacensis, in *Cerca. Coctus 1. Helna. Oblitorium.*
 Bernard. de Breydenbach Itinerarium, in *Tremus.*
 Bernardus Thesaurarius, in *Granelia.*
 Beslius, in Carolo VI. in *Tuchinatus.*
 Bibliotheca Cluniacensis, in *Macstatus. Portaticum.*
 Bivarius, in *Compatiatim.*
 Blanca Hieron., in *Amietatus.*
 Blount (Thom.), Nomolexicon Anglicanum, in *Carno. Ferrinona. Third-peny.*
 Bona, Cardinalis, in *Armarius 2.*
 Bosquetus, in *Dextri. Miles.*
 Bracton, in *Busones. Coraagium.*
 Brevisquis, in *Agaritudo. Apulium.*
 Brissotii Formula, in *Capricium. Cutis 1. Falx.*
 Brolii Chronicon Casinense, in *Ambo.*
 Bromptonus, in *Admillus. Ewbrice. Extorpari. Huisse-rium. Lairu ita. Moratum. Olsella. Ruculus. Terep- nus. Tyllan.*
 Brussel, de Usu Feudorum, in *Armer. Auna 2. Civada. Cuncica. Dispagato. Dissesire. Fresella. Guerra. Hambergellus. Hominium. Iuda. Kollus. Londa. Loramentum. Oclagum. Oulere. Prada. Russatum. Tachia 2.*
 Bullarium Casinense, in *Compagnus. Faus. Jugis. Sarra 2. Theclatura. Typarium.*
 Bullarium Romanum, in *Huccus. Patinus. Sustivus. Velochetum.*
 Burchardus, de Casibus S. Galli, in *Pri-narchatus.*
 Buzelini Gallo-Flandria, in *Combellarus 2. Denata. Escrowetus. Ferto. Lacun 3.*
 Casarius, in *Isicium.*
 Casarius Heisterbach, in *Mansus. Sangvinita.*
 Caeplanus, in *Artica gutta. Fullrum.*
 Camillus Peregrinus, in *Gromati. Turmarcha.*
 Canisius, in *Ferto. Staler.*
 Canones S. Patricii, in *Ductus 1.*
 Capitolinus, in *Geniatus.*
 Carpentarii Historia Camerac., in *Dictarium 2.*
 Casaubonus, ad Athenarum, in *Enectria.*
 Catellus, in *Ast-inga. Finalis 1. Guerra. Messale. Sega. Statium.*
 Catholeon parvum, in *Saber.*
 Chapeavillus, in *Gelba.*
 Chiffletius, in *Consul 1.*
 Christianus de Scala, in *Crusna.*
 CHRONICA,
 Alexandrinum, in *Manicum.*
 Andrese, in *Calendare. Feudum. Hominatus. Muncie.*
 Aula regia, in *Menda 1.*
 Barensis, in *Consacraneus.*
 Belgicum Loerii, in *Camina 1. Martula. Tenaculum.*
 Besuense, in *Conjugla. Falcata. Spera 1.*
 Bona; Spei, in *Winoagium.*
 Cassinense, in *Ambo. Aquamanile. Fargana. Fossa 3. Gradus 1. Piretum. Rotus.*
 Cremonense, in *Naudium.*
 Flandricum, in *Creantare.*
 Fontanellense, in *Calbares. Cocum. Sagum 1.*
 Lobiense, in *Burina.*
 Maurigniacense, in *Mosarabes.*
 Mellicense, in *Crucifer 2.*
 Montissereni, in *Phumarium 1. Praoportare.*
 Novalicense, in *Miles.*
 Reicherspergense, in *Ganis 2. Stiva 1.*
 S. Sophie; Benevntana, in *Curvis. Marpabis. Ple- bicta. Stotiza.*
 S. Vincentii de Vulturno, in *Tero.*
 Senonense, in *Hiberagium.*
 Windesemense, in *Ientiva.*
 Codex Carolinus, in *Oltanus.*
 Codex diplomaticus Poloniae, in *Carocinium. Grandia. Percedere. Surgustum. Ungula.*
 Codex Italiae diplomaticus, in *Arastariam. Auha. Epi- gramma. Fictus. Guadisagua. Guerra. Laanccii. Mita 2. Paratassius. Pramonialis. Sitamentum. Tercinale. Zerbus. Zogolatus.*
 Coelius Rhodiginus, in *Distillarius.*
 Colganus, in *Celia.*
 Collectio Histor. Franc. D. Bouquet, in *Cruscire. So- rorgius. Venaticum 2.*
 Columbus, in *Eragium 3. Occlata.*
 Columella, in *Ricinosus.*
 CONSUE-
 Africana, in *Diaretor.*
 Albiense, in *Garnasia.*
 Aquisgranense, in *Oleum.*
 Arelatense, an. 1234, in *Judavi.*
 Avenionense, in *Placare 3. Tasca 2.*
 Aurelianense II, in *Apostolium.*
 Autissiodorensis, in *Pes.*
 Bastiense, in *Asiatim.*
 Burdegalense, an. 1255, in *Accensa. Mestiva.*
 Constantiense, in *Dapharim.*
 Doziacense, in *Banga. Cinctus.*
 Grateleanum, in *Laga.*
 Hispanica, in *Adpriserint. Arcus 1. Arteribus. Co- mes 1. Delimitatus. Hereditare 1. Illatio 2. Lan- gere. Mandatio 4. Marmessor. Nutio. Passivus. Phonitus. Pimarium. Postsanctus. Punctum 2. Recognoscere. itehibitio. Relucere. Salma sub Sa- gna. Veges. Verismata. Zamborium.*
 Liptinense, an. 743, apud Lalandura, in *Nodsy.*
 Londinense, in *Scatatus.*
 Narbonense, an. 1054, in *Ateses.*
 Oxoniense, an. 1222, in *Recinium.*
 Palentinum, an. 1322, in *Chanria.*
 Remense II, in *Confessiones.*
 Salisburgense I, in *Aguna. Cendatum.*
 Syria; Provincia, in *Repentalia.*
 Toletanum III, in *Batare. Testimoniales.*
 Constantinus Africanus, in *Area 7.*
 Constantinus Porphyrogenitus, in *Generales 1.*
 Constitutiones Frederici I. reg. Sicil. in *Guidame. Nos- centia.*
 Constitutiones Jacobi reg. Sicil., in *Pisus.*
 Constitutiones S. Wilhelmi Hirsaug., in *Carnuncula. Modiolus 2.*
 CONSUE-

- Aurelianensis, in *Census capitulis*.
 Blesensis, in *Hospes*.
 Bononiensis, in *Cambagium* sub *Camba* 3.
 Carnotensis, in *Hospes*.
 Cenomanensis, in *Residens*.
 Claromontensis, in *Gradale* 1.
 Fontanelli, in *Deliberari* 1.
 Herliacensis, in *Cambagium* sub *Camba* 3.
 Namurcensis, in *Asseviare*.
 Nivernensis, in *Asseviare*.
 Normannica, in *Mercatum*.
 S. Severi, in *Gisarma*.
 Silvanectensis, in *Vineragium*.
 Tolosana, in *Miscelli*.
 Trecensis, in *Planum*.
 Corpus Diplomaticum, in *Recreduta*.
 Cowellas, in *Legespend*.
 Cumeanus, de *Mensura poenitentiarum*, in *Communitio*
 4. *Seminatus*.
 Cunradus Fabaricensis, in *Neoptolemus*.
 Cyrilli Glossae, in *Depetigo*.
- Descriptio Cambriae, in *Mulvellus*.
 Digesta, in *Nyctostrategus*.
 Diplomatica (Tractatus novus de Re), in *Afflatomia*.
Barbarostonus.
 Biurnus Romanus, in *Lucina* 2.
 Donationes Salisburgenses, in *Jornale*.
 Doubletus, in *Frecia*. *Fortaticum*. *Gruarius* 1. *Mestaticus*. *Ruga* 1. *Waterscapum*.
 Du Bois, *Historia Ecclesiae Paris.*, in *Alterium*.
 Duchespius, in *Ambasciare*. *Aprisiones*. *Castalus* 1.
Conclivium. *Disparagare*. *Dugdus*. *Junior*. *Karinsia*.
Mamerrium. *Plaça* 1. *Referendarii*. *Stallum* 1. *Vestitudo* 1.
 Dudo, de *Moribus Normannorum*, in *Campitor*. *Cap-sim*. *Proteari*. *Putulanus*.
 Duellius (Raymundus), in *Afflictus*. *Phavo*.
 Durandi *Rationale*, in *Archischolus*.
- Ebrardus, in *Gracismo*, in *Campulus*.
 Eccardus, in *Probat*. *origin*. *Habsburgo-Austriac.*, in
Farium. *Kalende*.
 Ekeardus, de *Casibus S. Galli*, in *Feltrum*. *Pantheme*.
 Eginhardus, in *Feltrum*. *Igulus*.
 Epigrammata vetera, in *Lausera*.
 Erasmus, in *Enodus*.
 Erkempertus, edit. Caraccioli, in *Embolus*.
 Ermenricus, in *Vita S. Soli*, in *Bimanis*.
 Eugesippus, de *Locis SS.*, in *Cataranus*.
 Evodius, Uzalensis Episc., in *Ceroferale*.
 Expositio Missae, in *Cantorium*.
- Fabri Thesaurus, in *Magistrivus*.
 Falco Beneventanus, in *Relevum*.
 Faustus Monachus, in *Casula* 3.
 Felix, Monachus Girvensis, in *Panselenos*.
 Festus, in *Calestra*. *Cillaba*. *Cothon*. *Edecumatus*. *Noc-tipuga*. *Sarpa*.
 Fiesaci Selecta, in *Bromosus*.
 Fleta, in *Randa* 1. *Buttellus*. *Conperones*. *Hudgeld*.
Lacta. *Mulvellus*.
 Floardus, in *Acta*. *Elitus*. *Domitextile*. *Vicariatio*
 sub *Vicarius*.
 Flos Florum, in *Decumani* 1.
- Folcardus, in *Mirac*. *S. Bertini*, in *Nervus*.
 Fontanini *Antiquitates Hortae*, in *Emulentum*. *Pontonicum* sub *Pontaticum*.
 Fori Morlanenses, in *Cursus* 4.
 Fori Osca, in *Villatus*.
 Fortunatus, in *Apothecar*. *Cluere*.
 Franciscus, *Canonicus Pragensis*, in *Baldakinus*.
 Frecculfus, in *Pseudothyrum*. *Thauma*.
 Freherus, in *Donarium*. *Carrociun*. *Sarabaite*.
 Fridogodus, in *Opicium*. *Pilatium*.
 Fridericus II, Imperator, in *Flacteria*.
 Froissartes, in *Covina*. *Forisconsiliare*. *Spingarda*.
 Frotharius Tullensis, in *Prasinum*.
 Fulbertus Carnotensis, in *Pallium* 2.
 Fulcardus, Abbas Lobiensis, in *Mullax*.
 Fulcherius Carnotensis, in *Gatus* 1. *Mitrula*. *Sitarchia*.
- Galbertus, de *Vita Caroli comit. Fland.*, in *Manganum* 2. *Vinctura*.
 Gallandus, de *Franco Alodio*, in *Captenece*. *Census*.
Condrigere. *Relevum ad misericordiam*.
 Gallia Christiana Benedictinorum, in *Abonare* 3. *Es-duma*. *Affersamentum*. *Allavium*. *Alteratio*. *Alvera*.
Arbostura. *Alterium*. *Aucire*. *Barracha*. *Bennarius*.
Bremagium. *Calla* 2. *Campus Marcatus*. *Capriscolis*.
Carduarantia. *Cessum*. *Cherchet*. *Escartus*. *Escot-lata*. *Fenale*. *Ferie* 4. *Feudum*. *Filiatis*. *Foedimentum*.
Forquetas. *Friscinga*. *Frisicum*. *Garnacha*.
Gelt. *Gersima*. *Granavium*. *Guanguagium*. *Hydra*.
Implectere. *Inoperabilis*. *Juramentum*. *Laus* sub
Laudare 4. *Macella* 2. *Malgia*. *Mansus*. *Mappula*.
Mormantesius. *Mutrella*. *Ortigia*. *Parrago*. *Pascel-rium*. *Personagium*. *Pertinentium*. *Pinefa*. *Penitenti-*
s. *Possessio*. *Potellus* 2. *Prada*. *Rasica*. *Rap-taticum*. *Raptus* 1. *Receptum* 1. *Recula*. *Reversale*.
Rolenium. *Rusfa*. *Salvamentum* 1. *Satvicina*.
Sarire. *Scoba* 2. *Solorium*. *Subjungere*. *Submonitor*.
Tertiarium. *Tasca*. *Thasses*. *Theologuarius*. *Tra-baticum*. *Vaspale*. *Veredis*. *Villani*.
- Gariellus, de *Episcopis Magalon.*, in *Dolium* 1.
 Gaufridus Grossus, in *Prosesium*.
 Gaufridus Vosiensis, in *Garnachia*.
 Gauterius Cancellarius, in *Escaramis*.
 Gelenius in *Colonia*, in *Lardum*.
 Gervasius Tilleberiensis, in *Scucarium* sub *Scacci* 1.
 Gesta Dagoberti regis, in *Foresta*.
 Gesta Ludovici VII, in *Nucara* 1.
 Gharardacci *Historia Bonon.*, in *Duplerius*.
 Gillebertus, Lunicensis Episc., in *Ciborium*.
 Glaber Rodolphus, in *Casma*. *Chiripilatio*. *Chrisma*.
Palmatie. *Salitudo*. *Scalu* 13.
- Glossae Arabico-Latinae, in *Bombax* 1. *Caballatrium*.
Cercella. *Chirogyllus*. *Crustibia*. *Dorv*. *Fimbrina*.
Fraternus. *Kalcum*. *Liminare* 2. *Luctatorium*.
Mambax. *Mima*. *Orbitus*. *Rinatritz*. *Sitarchia*.
- Glossae Graeco-Latinae, in *Beneficarii*. *Cursarii*. *Nero* 2.
 Glossae Graeco-Latinae, in *Accensor* 1. *Acucula* 1. *Equi-talitas*. *Afa*. *Amara*. *Bauca* 1. *Boia*. *Brevia* sub
Brevis. *Caluctor*. *Cerefolium*. *Ceritarium*. *Chamul-cus*. *Chomata*. *Ciniferus*. *Cociones*. *Delentinatio*.
Diffatescere. *Flinguatio*. *Epidecen*. *Epilepticus*.
Exagium 1. *Gillo*. *Herbaticus*. *Lecticularius*. *La-tura*. *Lintear*. *Mamiliaries*. *Mancus* 1. *Mansiona-tor*. *Manua*. *Matta* 4. *Mazer*. *Natatoria*. *Noctianus*.
Oclata. *Oratrix*. *Phylacteria*. *Pipiones*. *Prosilire*.

- Psiatium. Puellarius. Quassum. Quinduplum. Re-
cula. Redhibere. Redimentum. Replaudere. Rogarii.
Rosalia. Ructeus. Rudescolum. Runcare 2. Rupia.
Rurscus. Rusus. Rutica. Sagma. Statuarium 4.
Stactarius. Tegenarius. Tergorium. Termentorium.
Viocurus.*
Glossæ Latino-Gallicæ, in *Arrivare. Caristia 2.*
Glossæ Latino-Graecæ, in *Actarium 2. Acrumen. Advoc-
res. Agaso. Agitatores. Ansa 2. Antelabrum. Antitas.
Arcaria. Ascpa. Auriculares 2. Bauca 1. Bictus.
Bonbus. Botellus 2. Cadivus. Calbares. Cavernum.
Chamulcus. Cinnifo. Coactiliarius. Cocnilia. Com-
patriota. Corpolicina. Crespulus. Delphica. Deruere.
Desiderata. Desinator. Dicitum. Divolares. Duca-
rius. Duellio 1. Epilepticus. Hemero. Latruncula-
tor. Limari. Maialis. Massa 5. Poletz. Projectum.
Pronuntia. Propala. Quassum. Quelle. Reburrus.
Remulcare. Reoria. Revelancia. Revidare. Rogari.
Rudescolum. Runcare 2. Rupia. Rurscus. Rutica.
Sabes. Sagma. Sagma. Salabra. Salatia. Salia-
tium. Sallarius. Sarpa. Surtuctum. Saures. Spi-
labra. Statuarium 4. Stentine. Steria. Stactarius.
Studio. Tegenarius. Tergorium. Traversina. Venia
2. Verbeticina. Veriole. Vermintum. Indigestæ.
Viocurus.*
Glossæ S. Benedicti, in *Campa.*
Glossarium Saxoniceum Coltonianum, in *Nyctalmus.
Thrymsa.*
Glossarium velus, in *Baseaulæ. Bractator. Fulmen.
Matrina 2. Natio 1.*
Godefridus Monachus, in *Prota.*
Goldastus, in *Bonnarium. Cozzo. Domalis. Harnis-
cura. Porprendere. Recaptivare.*
Gregorius VII. PP., in *Fodrum.*
Gregorius Turonensis, in *Buccus. Condiu. Congeries.
Miline. Recula. Tempore.*
Grimlaicus, in *Regula Solitar. in Metacismus.*
Grosley Disquisitiones, ad Jus Francicum, in *Thespe-
talicum et Vulvaticum.*
Guarinus, Ord. Fr. Prædicat., in *Botellus 2.*
Guesnaii Annal. Massil., in *Cotulosus. Pharmatia.*
Guibertus, in *Catellanus. Gumphus. Salbanum.*
Guchenonus, in *Fugia. Motalis. Nautonium. Pa-
ructa.*
Gulonis Discipl. Farfens., in *Gliphaticus.*
Gulonis Papæ Consilia, in *Civeragium.*
Guillelmus de Baldensel, in *Baburnus. Butta 1.*
Guillelmus Neubrigensis, in *Glavea.*
Guntherus, auctor Ligurini, in *Capitalium.*
- Haquevilla (Nicolaus), in *Ejondatus.*
Hansizii Germania Sacra, in *Solarium 1.*
Hariulli Chronicon Centulense, in *Bonnarium. Calcio.
Galvus.*
Helgaudus, in *Anacteta. Bacca 2. Labellus.*
Hemereus, in *Bonnarium. Plasseta.*
Hepidanus, in *Potirium.*
Heroldi Lex Longob., in *Bos. Heere-schild. Subma-
nicatus.*
Hesychius, in *Baburrus. Cupellus. Legium. Mataxa.*
Hildeberti Opera, in *Assimulare. Ferre 3.*
Historie,
Alsatie de la Guille, in *Passio 4. Thubaticum.*
Arvernie Baluzii, in *Evenimentum. Foculare 2.
Mail. Mercarius. Mesclaria. Pasinola. Persus.*
- Picardus. Præstripticus. Sandale. Venari. Vida.
Alia Justelli, in Aiakis 1.*
Avenionensis Fantoni Castrucii, in *Crota 3. Napina-
lis. Sabaterius.*
Australis, an. 1295. in *Libraria.*
Autissiodorensis de Lebeuf, in *Farreum.*
Autissiodorensis in Episcoporum, in *Missorium.*
Belvacensis Louveli, in *Carticus. Esclignatio.*
Blesensis, de Fleureau, in *Marceschia.*
Britanniæ novæ, edit. inter Probat., in *Advenantare.
Crota. Despiccare. Encimam. Infoditus. Molen-
dinum Choiseullum. Recidimatio.*
Burgundiæ Urbani Plancher, in *Balenta. Breveria.
Faucidia. Panitissor. Pitius. Vista 5.*
Caroli VI. à Godefredo, in *Plumale. Procar.*
Cassinensis Monasterii à Gattola, in *Passium. Pecta
2. Terzatus. Tustaynum.*
Cenorianensium Episc., de Courvaisier, in *Pa-
latria.*
Concilii Constantiensis, in *Emenium.*
Certusiorum, in *Pejina. Tavernica. Tensa 2.*
Dalphinalis, utriusque editionis, in *Ambidolæ. Aug-
mentuosus. Cala. Carnaticum. Crollerius. Ferra-
tura. Mueta 1. Necare. Palmisana. Pignio. Pirus.
Portarius. Resortium. Totta. Zenatum.*
Elbroicepsium Comitum, de le Brasseur, in *Balbinus.
Dotosa. Elcambiare. Martelli. Scriptogretensi.*
Engolismensium Comit. et Episc., in *Saravisa.*
Frisingensis Car. Meichelbecki, in *Alpiserms. Wt-
terscapum.*
Guinensis, in *Froristeam.*
Harcuriana, in *Adjuvare 1. Arrivare. Bigus. Campi-
pars. Circada. Egentia. Escasura sub Escaeta.
Fragium. Funambuli. Immerciatus. Lectio. Me-
diatio. Multurengia. Nichaim. Pasinola. Passa-
gium. Petellum. Platicispatæ. Quietatus. Sanna-
gina. Scientia. Sentella. Tofta.*
Langobardorum, ab Ignoto Casin., in *Bazia.*
Leodiensis P. Foullon, in *Alevium. Alia, Barth.
Fisen, in Cappusa.*
Lossensis Joan. Mantelii, in *Curmedia.*
Lolharingie à Calmeto, in *Admiseri. Cumma. Inno.
Ludium. Manuwerck. Meregeldi. Palatia.
Pasfiendum. Restitus. Trescuum. Wifver.*
Lugdunensis Menesterii, in *Camarium 2. Feudum.
Foventatio. Goss-tus. Pavagium 1.*
Mediani-Monasterii, in *Annona. Feudum. Oserosus.*
Meldensis Ecclesie, in *Interrare.*
Monmorenciaca, in *Cavadia. Simnellus.*
Nemausensis Menardi, in *Aduratio. Edictor. Fele-
senus. Fenare. Gerterius. Incartamentum. Inde-
guare. Paries 6. Prissetus. Renunciatio. Ver-
desca.*
Noribergensium Rerum Meisterlini, in *Satinus.*
Occitana D. Vaissete, in *Aigucia. Autollas. Comita-
tus 7. Discapire. Eficure. Eclatate. Fabilia.
Gaverlotus. Genium. Gorjonus. Huvata. Pales-
trare. Peccaria. Prodiguari. Rancura. Redhibito.
Rescisio. Rossum. Saumanus. Saumaria. Talau-
cha. Thiuphadus. Venetura 2. Unitura. Volati-
liaticum.*
Parisiensis Eobinelli, in *Rogilla. Viridisnetum.*
Parisiensis diocesis, de Lebeuf, in *Coma 2.*
Perticensis Beslii, in *Aldus. Havagium. Ructura.*

- Alia, de Bry de la Clergerie, in *Distaciavare. Voltura*.
 Pinnatensis, in *Adoprare. Testinia*.
 Portugaliae Domus regiae genealogica, in *Cellum. Nutucre*.
 Saboliensis Menagii, in *Libra terre. Osculum 2. Precaturg. Preces 2*.
 S. Aniani Aurelian. ab Huberto, in *Brausia*.
 S. Audoeni Rotomag. in *Propastura*.
 S. Dionysii a Felibiano, in *Palatia. Palatium. Sunnis. Transsolvere*.
 S. Germani Pratesis a Bouillarto, in *Scala 12. Scatus*.
 S. Marculfi, in *Acla*.
 S. Mariae Suession., in *Factura 4*.
 S. Martini Pape, in *Psachion*.
 S. Sebastiani Translationis, in *Clothedrum*.
 Sequanorum, auctore Dunod, in *Scorpsisia*.
 Trenorehiensis Abbatiae, in *Elenodium. Sospitatum. Spera 1. Vacatio 2*.
 Trevirensis, a Joan. Nic. ab Hontheim, in *Croparium. Cutusa. Facietas. Natselde. Tucufa*.
 Vastinensis, auctore Morino, in *Casnus*.
 Hocsemius (Joan.), in *Gelima*.
 Hofmanni Lexicon, in *Romascot*.
 Hugo Farsitus, in *Macerio*.
 Humelbergius, in *Aucella sub Auca*.
 Ingulfus, in *Sema 1. Wilereden*.
 Innocentii III. PP. Epistola et Gesta, in *Canthurum. Chrysobullum. Epistula. Inclination. Nactum. Stolum sub Stulus 2. Vota*.
 Innocentius Agrimensor, in *Micidior*.
 Inscriptio Smyrnensis, in *Scamnocancellis*.
 Interpres vetus Juvenalis, in *Epoceus. Filaterium. Latura. Manua*.
 Joannes Diaconus, in *Aecubia*.
 Joannes de Garlandia, in *Buccellare. Limpidare. Rheno*.
 Joannes de Janua, in *Arentare. Bajulona. Camelatum. Casona. Cellum. Cicindela. Cillaba. Corgula. Divoltres. Emola. Enteria. Equarilia. Filocopus. Flamita. Gynaeceum. Lapas. Leocrysus. Mala. Mancus 1. Nactipuga. Omophagia. Otagia. Paragauda. Potomium. Ptochium. Rematopoca. Remulti. n. Rosatus. Safer. Tauma*.
 Joannes Lucius, de Regno Dalm., in *Mavecharius*.
 Joannes Monachus, in *Arctio. Cervicata. Flocus*.
 Joannes Presbyter, in *Berroerii. Ridarius*.
 Joannes Sarisberiensis, in *Archieperare. Diana. Rute-fotium*.
 Jonas, in Vita S. Eustasii, in *Callulare. Extrennitas*.
 Isidori Glossæ et Origines, in *Abartenum. Acclibanus*.
 Achateon. Adorea. Alebra. Alopus. Alsosus. Altriplex. Angariarius. Apiciosus. Appia 1. Asciculus 1. Auteritas. Bacca 2. Bagula. Bajulona. Barbustinus. Basterna. Basum. Baucatem. Bestirium. Bibliothecarius. Blenones. Bortanea. Brasbrat. Brunicus. Buda. Cærilla. Calcitio. Callicularium. Calvitia. Calutor. Cantabulum. Cantricula. Capriolus 4. Capsis Carrio. Castibulum. Catamontem. Catenatum. Cautus. Caxatos. Cerachi. Cidones. Cima. Cinctorium. Cilix. Civica. Clivior. Coxate. Creare 1. Crematium. Curio. Darnus. Decluere. Demundinal. Depagare. Detectus. Devibie. Devocare. Dispecare. Distario. Dolabrum. Dorsennus. Duellio 1. Ectum. Enormate. Ergare. Extracautio. Extromis. Feliatum. Felibris. Finctus. Fistulare. Flabri. Forceps. Forma 16. Fraternalis. Fundabulum. Gabata. Gangia. Guva. Jacentia. Jaculum. Ircosus. Latubris. Leocrysus. Libatorium. Lignicisimus. Linaria 2. Linguitri. Lixe. Lucerna 1. Lumbare. Mandrator. Mincius. Missicius. Mundus 1. Munimina. Muscerda. Narratores. Netorium. Nibarus. Nimitticus. Noncolæ. Nota 1. Obtegare. Oblimare. Obysum. Occamen. Occistrio. Ocs. Offendix. Opifere. Opinatores. Paganitus. Pagula. Palteum. Parapsis. Pastorium. Pencina. Perizoma. Pipulare. Plemina. Ploti. Polyandrum. Portomia. Præpos. Proculum. Promptia. Pronefas. Propala. Prosnesium. Ptigmata. Raticunt. Recidiva. Redica. Remilicines. Rricula. Salararius. Sarcitecor. Scandile. Semiplagium. Stlata. Tegorium. Telou. Terimentum. Testinium. Thicinyus. Thoca. Vernacellus.
 Isidorus Pacensis, in *Equorabiliter. Crebe. Fatigium. Sputum*.
 Isonis Magistri Glossæ, in *Crusna. Testiphadium*.
 Iter Camerari Scotici, in *Simenellus*.
 Julius Africanus, in *Pullus*.
 Julius Firmicus, in *Conscriptio. Mancius*.
 Juranus in Libert. Ausson., in *Manualia 3*.
 Jus publicum Franciæ D. Bouquet, in *Escualium et Folium 3*.
 Justice of Peace, in *Affroiamentum*.
 Kennetti Antiquit. Ambrosd. in *Libra ursa. Metteshep*.
 Knighon (Henr.), de Eventibus Angliæ, in *Abacinare. Barra. Liripipium. Pertum*.
 Lalbeus, in *Appendaria. Cachi. Couca. Dominica. Quinquagesima. Domneare. Dulia. Inpotionatio. Lorica. Magarizare. Nomeria. Tortarii. Vinagerie*.
 La Cerda (Ludov. de), in *Clenodium. Tempestatio*.
 La Faille, Annales Tolosani, in *Dieta 4. Mutationes. Unicomis*.
 Lambecii Comment. Bibl. Cesar., in *Heptaticus*.
 Lambertus Ardensis, in *Appropriare. Fervatus sub Feudum. Gildum. Herkare. Maratorie. Misericordia 2. Mofula. Patula. Pita 1. Rechinus*.
 Lamius, in *Deliciis eruditorum, in Aptiare. Frosna et Evoratus*.
 Laurentius, de Leodio, in *Foragium 1. Zeta 2*.
 Laurentius, Diaconus Veron., in *Currabius*.
 Leges Adelstani regis, in *Hlafordscon. Mulaminum. Staffa 2*.
 Leges Alredi regis, in *Collificium*.
 Leges Burgorum Scotticorum, in *Girdella*.
 Leges Edwardi regis, in *Machecarii*.
 Leges Francorum: edit. Basil., in *Acubicula*.
 Leges Henrici I, regis Angl., in *Antejuramentum. Bejudinta. Folgare. Futhwita. Haredipeta. Hurdere-fot. Juramentum. Lada 1. Lagan. Mentionalis. Præripium. Rieflare*.
 Leges Heydensium Monachorum ab Edgardo rege, in *Massicus. Odonarium*.
 Leges Hoeli Boni regis, in *Kemat*.
 Leges Kanuti regis, in *Misbota*.
 Leges Polonica, in *Consultatio*.
 Leibnizii Scriptores Brunsvic., in *Communio 6. Hure. Meinasme. Missa aurea. Neonides. Savus. Victima. Vinciales*.
 Leo, in *Tacticis, in Collocare. Exculcatores*.

Leonis IX. PP. Epistole, in *Cicindela*.
 Lex Alamannorum, in *Croerola*.
 Lex Burgundionum, in *Scandalum* 2.
 Lex Familiae Burchardi, in *Testinum*.
 Lex Salica, edit. Haroldi, in *Aptheo. Extelarius*.
 Lex Vervini, in *Exartus*.
 Liber de Castro Ambasia, in *Palatini*.
 Liber niger Scacarii Angl., in *Aquarius* 1. *Hominium*.
Stamarris.
 Liber Orationum edit. Ingolst. an. 1583. in *Manuale* 3.
 Limborchius, in *Bauba. Extusaire. Justa* 2. *Punberia*.
 Lindembrogius, in *Anaticla. Launechilde. Lectarium*.
Milarium. Salutaticum.
 Lindwodi Provinciale eccl. Cantuar., in *Porcistelum*.
 Lohinelli Historia Brit., in *Capellus* 4. *Centerarius*.
Octovagium. Voillagium.
 Loiselus, in *Stumones*.
 Lucas Tuventis, in *Cova*.
 Lucifer Calaritanus, in *Labandago*.
 Ludewigi Reliquiae MSS. in *Avocati. Afflictus. Ba-*
lista. Bannovium. Betonardus. Capetium. Cmserv-
rium. Disparagare. Estorchera. Expressare. Fima-
rius. Ingratitudo 2. *Lato. Lepora. Libatio. Maratorie.*
Mocima. Modo. Monta. Muraligatus. Mula 1. *Partite*
vestes. Pheo. Physioclatus. Plasma 2. *Potulentum.*
Promuctorium 2. *Quasno* 2. *Ratitudo. Saitus.*
Sanius. Stamula. Slemma 3. *Supportare* 2. *Sup-*
pullatus. Taratio. Telum. Trufa. Tulelarius. Vaivas.
Warantus.
 Luthprandus, in *Era* 3. *Delongaria. Entelma. Frus-*
tare. Longaristis. Parachimemenus. Theristrum.
 Lupus Protopata, in *Conterati*.
 Mabilloaius, in *Ablatus. Eniolus. Africarium. Alvi-*
nius. Archimonia. Asciola. Ariculare 2. *Ausco-*
linum. capa 1. *Caput* 3. *Carteler. Castaltus* 2.
Catigera. Cessum. Colonus. Cendita 2. *Dousanna.*
Esophorium. Exemplatio sub *Exepthum* 2. *Exor-*
dinalio. Eesus. Familares. Fancidia. Ficatium.
Filobus. Finculum. Focuncis. Foleum. Furnati-
cam. Inferenda. Judicare. Metanoea. Moniedlus.
Numerus 2. *Odatus. Paramorari. Paraveredi. Pas-*
trine. Phabigena. Proadione. Recisa. Redividare.
Rest. Roncinari. Salaticus. Salefacientes. Sar-
tasium. Scacci 1. *Scrutinare* sub *Scrutinum. Sersa.*
Speratonsum. Stipulatio. Tegurium. Territorium.
Teparium. Vinerica. Usiva.
 Maceria Lusula Barbara, in *Ola* 2. *Pedesticum*.
 Macri Hierolexicon, in *Decarcones. Gradingus. Pyrgi-*
basis. Salsitudo. Sampulla. Tascodrogive. Voci-
bilitas.
 Madox Formulare Anglicanum, in *Flemenfirma. Hus-*
banus. Tofta. Vinnelum.
 Malalerra Gaufridus, in *Clamucium. Lexa* 2.
 Mamotrectus, in *Laricula. Rottarii. Stratores lagun-*
cularum.
 Manwodus, in *Legespend*.
 Marec, in *Calgeri. Cancellarius. Nitas. Procentinus.*
Redda. Sarcophagus. Fragina.
 Marcellini et Faustini Libellus precum, in *Arcessito*.
 Marcus Paulus Venetus, in *Catholicus* 3.
 Maria Campus (Petrus), in *Clapa. Curadia*.
 Marlotus in Metropoli Remensi, in *Acla*.
 Martenius, in *Accensa. Aclhesia. Admiratio. Aquinia.*
Alufferia. Atramentarius. Attendere 4. *Avesium.*
Augriales. Bajulus 3. *Beghardi. Ber. Beratio. Bo-*

nisserius. Boloni. Bragamardus. Capratio. Cartal-
lus 1. *Colerakus. Combri. Consolatio* 2. *Cortis* 1. *Cota*
4. Curatoria. Diaconus. Diatapsalon. Dies professa.
Diplois. Distidiare. Dorsare. Edelingus. Eptbata.
Epilogium. Esca 1. *Eschargait. Ezenium. Exple-*
tum 2. *Febris. Ferum. Fiscatto. Fortia* 2. *Fossorium.*
Fuga 3. *Garille. Gelta. Glima. Granica* sub *Granea.*
Grisolaris. Guidator. Helera. Hostriclinium. Hues-
sium. Incauda. Instius. Inveneri. Lateres. Legiho-
mines. Leudis. Litura. Livivi. Loquericum. Macel-
lare. Magnus. Marthimonius. Missa. Monachium.
Moueta. Mozzetta. Muldio. Naca 1. *Nepos. Noctissi-*
mus. Octona. Officiare. Ommultiscere. Oputenda.
Ostagio. Papatia. Panciarius. Parana. Parnium.
Partitum. Patimonium. Peractor. Perichelis. Per-
vaturia. Philastria. Pileus. Pirolus 2. *Piscaria.*
Poingitium. Postaticum. Potulentum. Praeplare.
Præpositus. Presse. Procentinus. Procreator. Pro-
zenctarius. Pullatorium. Pulsatus. Puncta 5. *Qua-*
valgata. Quoersare. Recidare. Refugium 3. *Relevium.*
Replrare. Rescussa. Retrogradari. Revestrati. Ri-
baudequinus. Roca. Rotella 2. *Sabanum. Salera.*
Salmum. Salpeta. Salvinca. Samnaticum. Sarissa.
Saticum. Scibitis. Scuserus. Sermotim. Solarium 1.
Steigie. Subortuari. Subsilis. Subtalares. Tempales.
Termillum. Ternu. Testa 1. *Thopa. Tidam. Tofta.*
Tolpri. Tormin. Transgulare 2. *Transsumere. Tric-*
tura. Turcomannus. Vaissela. Vanmmn. Vaticare.
Vestibulum 2. *Vilatus. Viseria. Volerium. Vosta* 1.
Utis. Waga. Wartole.
 Martini Lexicon, in *Canaptura. Destina. Endo. Ful-*
trum. Libor 1. *Residualio. Stocca*.
 Martinus Didacus Daux, in *Collateri*.
 Mattheus Paris, in *Bedzweri. Gisarma. Huesium. Scy-*
phati. Tassale.
 Mattheus Silvaticus, in *Nucha*.
 Mattheus Westmon., in *Alvetum* 1. *Aretica. Beghardi.*
Glavea.
 Mauricii Strategemata, in *Collocare*.
 Menardus, in *Acceptor*.
 Mercurius Franche, in *Accendi*.
 Metropolis Salisburg. Gewoldi, in *Canis* 2. *Drucula.*
Lictores 1.
 Meurissius, in *Mannwerch*.
 Michael Scotus, in *Alyrum:æ. Crepatura*.
 Michalo Lithuanus, de Moribus Moscovit., in *Sobolus*.
 Miracula S. Ambr. Senens., in *Retorta* 1.
 Miracula S. Ludgeri, in *Phasallus*.
 Miræus, in *Athem. Effestucare. Froristeum. Greva.*
Haccus. Havoilus. Herbegare. Hereberga. Maeria 4.
Pagentcs. Pedatura. Pergus. Quartarium 1. *Riatus.*
Samirus. Stacasiun. Vanassores. Viscarium. Vua 2.
 Moirenci Libertates, edit. Paris., in *Lorium*.
 Monachus Florentinus, in *Grandualis*.
 Monachus Paduanus, in *Mura*.
 Monachus Vallis Sarnai, in *Faida*.
 Monarchia Lusitana, in *Colhares*.
 Monasticon Anglicanum, in *Acilium. Acroisia. Armi-*
lausa. Batatorium. Bruscia. Brusdus. Cleronomus.
Communia 3. *Desca. Emano. Falda. Famuli. Fossa*
1. Fragium. Gammula. Gaymaria. Gersuma. Grava-
ria. Habitus 2. *Laporium. Leta. Liminaris. Litium.*
Marketzeld. Mulneda. Munus 1. *Musta* 1. *Parcus.*
Potianesum. Pultura. Spurtis. Steygnatus. Venura.
Wayf.

Monumenta Ecclesie Aquilejensis, in *Cogera et Forum*.
 Monumenta Sacre Antiquitatis, in *Areologium, Bellordum, Particus 3. Scacatus. Vivalis*.
 Morales Ambros, in *Gypsa*.
 Moreti (Jos. Antiq. Navar. in *Collatum 2*.
 Morinus de Poenitentia, in *Cervula*.
 Muratorius, in *Abautorisare, Accessio 3. Ademptare, Allatura 2. Anestata, Arclamentum, Acius, Bimixte, Bollinus, Catabratus, Celcuma, Cestus, Clitopiedrum, Codicarium, Concludum, Conta, Dictare, Dura, Esono, Excusare 3. Fandatus, Folitium, Fulsarium, Glera, Guffa 1. Ineritus, Linguositas 2. Mariotio, Mitulela, Mosterinum, Nilas, Novigildum, Ordificium, Ordinamentum, Panicum, Parinus, Partiales, Pavenses, Perperum, Petrificus, Pictaunus, Pinca v. Placata, Plebotomare, Porterola, Portilitia, Presa 2. Proastium, Procentinus, Proveniensiensis, Retrogradus, Sarapulus, Stellare 2. Tazetum, Terratina, Touimentum, Transundare, Travacha, Vanctus, Zalous.*
 Nicolaus de Braia, in *Plasmare*.
 Nilus Monachus, in *Bambalo*.
 Nonius, in *Depetigo, Distractor*.
 Notitia Imperii, in *Barbaricum*.
 Observantia Regni Aragon., in *Lansiticus*.
 Octavianus Horatianus, in *Durinare, Neutrotus*.
 Odo Cluniacensis, in *Heminiculum*.
 Odo de Diogilo, in *Stamma*.
 Odoricus de Foro Julio, in *Realia*.
 Oefelius, in *Scriptoribus Rerum Boicarum, in Taraler*.
 Ordericus Vitalis, in *Absida 1. Monaxon, Bajulona, Comes 1. Frocus sub Faustum, Guilda Stantor*.
 Ordinationes Regum Francorum, in *Adutores, Admasare, Affinare, Amnuere, Auris, Bauga 2. Bennon, Bestalinus, Bocagium, Boverius, Broate, Carnus, Caya, Chora, Civeyragium, Civilis, Commicium, Coudreia, Crammate, Crassa 1. Desferratus, Denariata, Dominica, Empor, Escenna, Eserimium, Esquevinessia, Essayum 2. Estecha, Execuathie, Femoralle, Fessina, Forificium, Ghisele, Gloa, Godandurdus, Gratus 4. Havotus, Hostalerius, Imperia, Inchoiacio, Lenguetta, Leuca 2. Marecallus, Matricularii, Maubeuge, Menestevellus, Mercare, Merum examen, Mescelana, Mestra, Millenarium, Misterium 1. Munus 5. Nuptiacum, Oloata, Palatia, Paratura 1. Pascuum, Passata 2. Pavagium 2. Pelleganterius, Pilorium, Prelatus, Pressorium 2. Prosecutio 2. Quarentonum, Rafredare, Rasitoria, Rechaciare, Recursus 1. Restitvere, Roza 1. Scema 1. Secta 12. Sestiragidm, Stallum 1. Stilus, Symodus 2. Taagium, Taera, Xhalamum 1. Theata, Tonneurs, Torica, Transagium, Trenchla, Truttererius, Venustare, Versana 2. Versarius, Venta, Vintenum, Zodoaria.*
 Ordo Romanus, in *Campagus*.
 Otto Frisingensis, in *Comilatus 3*.
 Otto Morena, in *Cosia, Fastiva, Mexanum*.
 Pactus Legis Salice, edit. Pithaei, in *Cocina, Eruere, Vipida*.
 Papias, in *Abatis, Ablegrigo, Aconomintus, Affator, Affolare, A gatia, Alsosus, Anagriph, Argisteria, Ar-*

ton, Arumare, Aventare, Aurographia, Bacca 2. Bicellum, Bormata, Bulga, Buricus, Burthum, Butta 3. Cadarsfreda, Campagus, Capus, Caudaz, Cema, Cementaria, Cetarius, Cliba, Cociones, Conoppi, Cordavia, Cristaticum, Cronis, Dalum, Defolcare, Degina, Degre, Deplere, Digitamentum, Dindor, Diplomatarius, Diribitorium, Dirivere, Discolus, Disdonare, Diurium, Edecumatus, Edipnia, Effexegesis, Enecleria, Enfleare, Eparius, Equonomus, Errator, Exemptor, Exorius, Extreus, Fasma, Feliatum, Fibebella Flavi, Focillares, Formastrum, Freniscuti, Fribola, Fulfrea, Fuma, Furaculum, Garathinx, Genubius, Gergonius, Gorrida, Hibitum, Hirsi, Istego, Kalculum, Lactantia, Lamniska, Lanniska, Lapsivosus, Latos, Legicrepa, Leocrysus, Lepitudo, Lumentum, Mallum, Mandrator, Marinola, Martyria, Mavortini, Mincius, Musivum, Naufeus, Nausia, Norga, Orca 1. Orculus, Ormilla, Pantonium Paregorizare, Piones, Plotei, Poltopum, Portemia, Pseudoforum, Ruga 1. Sabanum, Saber, Salabre, Sarreuna, Satiger, Scandile, Statuarium 1. Staupus, Stemphiaci, Stoplum, Thema 1.
 Pas (Augustinus du), in *Plevina sub Plegius*.
 Paschasius Radbertus, in *Marsa 1*.
 Pasquier (Etienne), in *Sufracematus*.
 Passio S. Maximi, in *Farinola*.
 Passio S. Seraphie, in *Demullare*.
 Paulus Diaconus, in *Hegument*.
 Paulus Venetus, in *Camoca*.
 Pausanias, in *Atticis, in Gessum*.
 Pelagius, in *Cartica*.
 Perardus, in *Abjectire, Absus, Aclonia, Bacinus sub Bacca 2. Baucalis sub Bauca 1. Bracharia, Bubullerium, Canava 2. Castia 3. Diolinum, Estunum, Factura 3. Hesta, Juisium, Pactum, Tremesium, Vernale*.
 Petiti (Jac.) Paenitentiale Theodori, in *Benna 4*.
 Petronii Fragmenta, in *Abacium, Ecrophagie, Artissellium, Ablana, Gingiliphus, Matarus, Nebula 1. Obrysum, Peridopare, Rictum*.
 Petrus Blesensis, in *Acroisia*.
 Petrus Cluniacensis, in *Superpositio 3*.
 Petrus Comestor, in *Acroisia*.
 Petrus Crescentinus, in *Guvus, Pashurate 1. Quatea, Spavenus*.
 Petrus Damianus, in *Balaustium, Biglosus, Corynetus, Minuere, Pidrisigula*.
 Petrus de Vineis, in *Bura, Comes 1. Hogaster, Pödere, Recalcare*.
 Pezius, in *Canna 5. Liquarium, Martarus, Tenca*.
 Philastrius, in *Ascobragite*.
 Philoxeni Glossa, in *Cambiare, degumere*.
 Pirminii Excerpta de Sacris Scripturis, in *Cervula, Scarpsus*.
 Pithaei Excerpta et Glossa, in *Adfrutabulum, Aularius, Bassatum, Capriolus 4. Cerachi, Commodum 2. Enormate, Fanculum, Finctus, Fraternus, Fundabulum, Lavina, Pipiones, Raricere, Rariolus, Rosinosus, Talax, Tegorium, Terimentum*.
 Pittoni Historia Aquensis, in *Pavisavii*.
 Plautus, in *Amascus*.
 Plinius, in *Panothi*.
 Plinius Medicus, in *Amaricare, Magdalum*.
 Pomponius Mela, in *Panothi*.
 Pontanus, in *Consuet. Blesens, in Affictum*.
 Pontanus (Isaac), in *Biblia 1. Birrus*.

- Pontificale Benignianum, in *Pistengis*.
 Privilegia Equitum S. Joan. Hierosol. in *Immerciatus*.
Progenitalis. Quercula. Remardum. Revacatio. Spontualitas.
 Procopius, in *Farius 2*.
 Prudentius, in *Artetica gutta*.
 Pseudo-Ovidius, in *Almucabala*.
 Puricellus, in *Cisa. Curatura. Portulaticum. Roboretum. Superista*.
 Raderus, in *Bavaria Sancta, in Bombar 1. Miranimus*.
 Radevicus, in *Bandora*.
 Radulphus Ardentius, in *Retrogradus*.
 Radulphus de Diceto, in *Coriscum. Protosevastus. Saggitta 1*.
 Rainaldus, in *Bever. Caniferi*.
 Rainerius, in *Mascellare. Peristerium*.
 Regestum Constabul. Burdegal., in *Juramentum*.
 Regino, in *Retiatus*.
 Regula Magistri, in *Caucus 2. Etagella. Hyema. Viggille*.
 Reinerius, in *Catologo Harret., in Palmarius*.
 Remigius Antissiodor., in *Mumentum*.
 Res Moguntinenses, in *Precocture*.
 Ricardus Hagustaldensis, in *Botolos*.
 Richardus de S. Germano Chronicon, in *Bliua. Trebuchetum*.
 Riculli Testamentum, in *Bilion. Cussinus. Salvare 1*.
 Rigordus, in *Giga 1*.
 Robertus Avesburiensis, in *Winagium sub Guida*.
 Rochus Firrus, in *Asa 1. Conecta. Encaustum*.
 Rogerus Hovedenus, in *Decussio. Glavea. Mahum. Mancusa. Pirotaus. Rumpere. Tendebeved.*
 Rosla Henricus, in *Enargia*.
 Botharis Hegis Longob. edictum, in *Miffo*.
 Rubels (Joan. Franc. Bern. Maria de. Ord. Praed., in *Cogera et Fornum*.
 Rubens (Hier.), in *Hist. Ravebat., in Furnire*.
 Rubens (Joan.), in *Vita Bonifaci VIII, in Orbiculare 1. Vinipa*.
 Ruffinus, in *Vitis Patrum, in La. Torones*.
 Rymerus, in *Affevatus. Amariare. Anclatus. Ardicus. Avestitatum. Bokeram. Caenentatum. Canibuca. Collare 3. Conellum. Cupha. Discapum. Enactus. Favo. Ferendum. Havia. Imprisonamentum sub Priso 1. Kasckettum. Lawla 1. Limen. Mamiun. Nisi 2. Obligantia. Plusagium. Pocagium. Prosopoperia. Proximeum. Racentius. Revesticorium. Ricci. Salmata sub Sagma. bis. Salecomania. Salvistrum. Sanutum. Seccheria. Sesperabilis Soldi obotorum sub Solidus 2. Sozus. Succarum. Telon. Tracta 1. Transumatis. Traversus. 1. Trona. Trufa. Vernum 2. Victuatio. Vinaria. Uptheca. Waterscapum. Wayf. Wekkum.*
 Salmasius ad Lampridium, in *Castrum*.
 Salvaingus Boissius, in *Tasca 2*.
 Sammarthani, in *Affari. Aphus. Barnagium 1. Berra. Cambula. Cauciaris. Cessura. Pleisseicum. Rufia. Sanctuarium Capuanum, in Adobare 1. Aretheca. Faia 2. Formata*.
 Sanctus Aldhelmus de Virginitate, in *Caunna. Cistellium. Rasum 4. Sablo*.
 S. Anselmus, in *Edecumatius. Resaisire sub Saisire*.
 S. Audoenus, in *Billeus. Canua. Celli. Cumbus. Lintamentum 2. Telocium*.
 S. Augustinus, in *Pactimontium. Psalliani*.
 S. Aurelianus, in *Mactio*.
 S. Bonifacii Archiep. Mogunt. Epist. in *Precatorium 1*.
 S. Columbanus, in *Calcalenteris. Contupicta. Corvatae. Metreta. Micrologus*.
 S. Cyprianus, edit. Pamelii, in *Thlibomenus*.
 S. Gregorius Magnus, in *Enea. Canterma. Calacumbae. Collatum. Collocare. Cones 1. Sabanum*.
 S. Hieronymus, in *Ascodrogite. Fagolidori*.
 S. Zeno Veronensis, in *Bromosus*.
 Sandovallius, in *Stacatus*.
 Sanjulianus, in *Metearia 1*.
 Sanutus, in *Resetula*.
 Savaro, in *Alberga*.
 Schannatus, in *Millio. Sufarratus*.
 Schola Salernitana, edit. 1622, in *Accuguratio*.
 Seldenus, in *Caciare. Carticellus*.
 Senator, in *Forma 11*.
 Seneca, in *Distillarius*.
 Sigebertus, in *Foricus 1*.
 Silvester Giraldus, in *Ratula*.
 Simeon Dunelmensis, in *Pentaemtarehus*.
 Smeus, de Verb. Signif., in *Gaugettum*.
 Soannerus, in *Abacinare. Amabrevitas. Burghard. Selavina*.
 Spelmannus, in *Accole. Bancus. Bloyhorn. Carno. Cava. Esunare. Gallinagium. Mastinus. Nosturma. Puniata. Rusellus. Sarabaitae. Tiogrillum. Tiuphadus. Voranta*.
 Sponius (Jacobus), in *Deputati*.
 Sianihurstus, in *Bernace*.
 Statuta Corbeiensis antiqua, in *Cavalarii*.
 Statuta Massiliensia, in *Balista. Dissullare. Faus. Frossa. Pavas. Poinandria. Reta 1. Scarum. Stabula 2. Transverseris*.
 Statuta Mediolanensia, in *Disfiatus*.
 Statuta Montis-Begalis, in *Scandalum 2*.
 Statuta Ordinis de Sempringham, in *Sagum 2*.
 Statuta Placentiae, in *Recevere*.
 Statuta S. Claudii, in *Flarnis. Visola*.
 Statuta Saona, in *Pronunciatio. Rustica. Scalvare*.
 Statuta Synodalia Ecol. Tornac., in *Pignatorius*.
 Statuta Vercellensia, in *Trentenarium*.
 Statuta Willelmi regis Scotiae, in *Gisarma*.
 Statutum Richardi I. reg. Angl., in *Salina 1*.
 Statutum S. Ludovici, ann. 1255, in *Pecia*.
 Stephanotius, in *Bonata. Carneria 4. Carrha. Cartarata. Caruum. Foida. Flagium. Haeresis. Lentera. Nocumentum 2. Pasquerium. Recipiabilis. Sablo. Terramentum. Traviaticum*.
 Stephanus (Henricus), in *Cociones. Lacus*.
 Stephanus Tornacensis, in *Cucullus. Relevare feudum*.
 Stephanus Ulyssiponensis, in *Civogillinae*.
 Snaresius, in *collomellinus. Posticium*.
 Suetonius, in *Paradori*.
 Suffridus Petri, in *Baldakinus*.
 Sugerius, in *Vita Ludovici Grossi, in Mtaria*.
 Suidas, in *Commodum 1. Epidecen*.
 Supplementum Antiquarii, in *Arescere. Artare 1. Aurunculus. Auxilia 2. Barbarra. Cantus 2. Cloax. Comestores. Consalaneus. Cordicia. Cupplantare. Delliones. Dispensor. Elcutherium. Elcutores. Entoridia. Eragies. Erpatrare 1. Ferunia. Gliz. Jecorus. Ister. Istita. Lacus. Lancla. Larsus. Lucerius. Ostiari. Residualio. Retrum. Ructuari. Synodica adversus tragediam Irenei, in *Appar*.*

- Sydonus VIII. in *Diacetrinus*.
 Synodus Coloniensis an. 1280. in *Abligere*.
 Synodus Herbipolensis, in *Communicatura*.
 Synodus Nemausensis, in *Horologium* 3.
 Synodus Romana II. in *Finctis*.
 Synodus Sodorensis, in *Herdocho* sub *Heriotum*.
 Synodus in Trullo, in *Dejejunare*.
- Templariorum Regula, in *Honorosus*.
 Tertullianus, edit. Rigullii, in *Proterville. Rustare. Salticus*.
 Thaumasserius, in *Hereditare* 4. *Orcillum. Patus* 2. *Præco vini. Sallarinum. Scartio. Vesperalius*.
 Theodoretus, in *Ascodrogita*.
 Theodosii Codex et Novella, in *Ascodrogita. Canterma. Percidus. Reda. Sperruus*.
 Theophanes, in *Brachiatium. Lectisternium*.
 Thwroczius, in *Aggregarius. Arma* 1. *Herbaperiarum. Sartanea*.
 Tironis Notæ, in *Bicellum. Lecticoecessium. Manciparius*.
 Traditiones Fuldenses, in *Accota. Camisa. Pulvillus*.
 Tragurianum Fragmentum, in *Baburus*.
 Trebellius Pollio, in *Caucus* 2. *Cumucus*.
 Trivellus, Nic., in *Arnaldia. Rumpere*.
 Turnebi Adversaria, in *Asciscolum. Bromosus. Opinatores*.
- Valafridus Strabo, in *Litura*.
 Varro de Lingua Latina, in *Lepista*.
 Udalrici Consuet. Cluniac., in *Cratones. Horda. Nuxa*.
 Vegetius, in *Polychrestus. Sptasiarius. Trepidare*.
 Ughelli Italia Sacra, in *Adulturum. Ana. Antipempton. Aphytreaia. Archiphonista. Armaria* 1. *Artagium. Atina. Bafumaria. Beidakinus. Batatorium. Boreales. Calciarium. Cenava* 2. *Canusum. Cendatum. Chartulati. Clamacterius. Comestes. Contactalis. Cota* 1. *Curatura. Emprosopus. Famuli. Ferguidus. Funda* 1. *Galum* 1. *Gammadium. Gynæceum. Herimanni. Leporareatoria. Manua. Marpahis. Modiatium* sub *Modiatio. Moneta Baronum. Morganegiba. Munimina. Nactum. Navaticum. Obrysum. Opsticare. Pantanum. Parens. Peristerium. Piteatio. Prætearius. Protosyncellus. Rotatus* 4. *Sacconalia. Servus Apostolorum. Stadarius. Stanete. Stausare. Stillariæ. Theclatura. Valcatorium. Ventilare. Vineragium. Urca. Vultio*.
- Ugutio, in *Aciculus. Ambigonius. Amona. Ancliones. Aventure. Babugus. Cicindela. Colaphista. Corcula. Datum. Epidecen. Filatorium. Guva. Lavarcha. Licentia. Noctianus*.
- Visitatio thesaurarie S. Pauli, London. an. 1295. in *Carola. Glegellatus. Tarsicus*.
- VITE.
- Aldrici Episcopi Cenoman., in *Cenna*.
 B. Andreae de Cateranni, in *Saginale*.
 B. Joannis, Abb. Gorziens. in *Imapus*.
 B. Roberti de Arbresello, in *Vinagium* 2.
 B. Rogerii, Abb. Ellantii, in *Aggrania*.
 Oldegarii, Episc. Barcin. in *Leudis*.
 S. Adelheidis, in *Duciculus*.
 S. Bernardi, in *Spissamentum*.
 S. Desiderii, Episc. Cadurc., in *Archimetropolitanus. Electubilia*.
 S. Gallæ, in *Meta* 1.
 S. Joannis, Episc. Tragur., in *Arteria*.
 S. Ludgeri, Episc. Mimigard., in *Sarculum*.
 S. Neoti, Abbatis, in *Lyrides*.
 S. Petri Cavensis, in *Circa* 3.
 S. Popponis, Abbatis, in *Excubiæ* 3.
 S. Radegundis, in *Pontones*.
 S. Romani, Abb. Jurensis, in *Cingulum* 2.
 S. Samsenis, Episc. Dolens. in *Bribethus. Pilax*.
 S. Thomæ, Cantuariensis, in *Prolecta*.
 S. Willibaldi, in *Cicindela*.
- Vite Abbatum S. Albani, in *Camacus*.
 Vocabularium utriusque juris, in *Auxaria. Bipharia. Gynæceum. Parafernalia. Paragauda. Salviaria. Sylva*.
 Vopiscus, in *Doga* 2.
 Vossius, in *Mesiela. Tempestatio*.
 Uptonus (Nicolaus), in *Chivachirs*.
- Waddingi Annales Minor., in *Cadius. Pertallus*.
 Walsinghamus (Thomas), in *Alodis. Arcetica. Defolcare. Lassatinus. Votorie*.
 Wandelbertus de Miraculis S. Goaris, in *Duciculus*.
 Widradi, Abb. Flavini., Testamentum, in *Dies Legitimus. Linum*.
 Wigoleius Hondius, in *Cruciferus*.
 Wildebrandus ab Oldenborg, in *Itin. T. S.*, in *Catholicus* 3.
 Willeharduinus, in *Bavarius*.
 Willelmus Brito, in *Arsinum. Candus. Exametum. Occillare. Panselenos*.
 Willelmus Heda, in *Huslotum*.
 Willelmus Malmesbur., in *Flamineum*.
 Willelmus Thorn, in *Apparatus. Armilausa. Brusdus. Carcasium. Condis. Longellus. Plumate*.
- Yopez (Ant. de), in *Aciratis. Acitara. Agmen. Aliphasis. Almasfl. Alsos. Diptycha. Docrum. Elitigare. Galnabis. Geronticon. Hunailiatorium. Lentrus. Pradisterium. Vodum*.

INDICES

AD GLOSSARIUM

MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS.

Cum Glossarium nostrum eat per literas, ut veteris grammatici verbo utar, nemo est qui hic minime necessarios Indices statim existimet. Sed et neque ipsemet diffiterer, si ejusmodi esset ut sola duntaxat vocabula cum singulorum explicatione ac notione contineret. Verum cum multa complectatur quæ extra lineam, et quasi data occasione, fusiore interdum, parergo enucleantur, tum circa rerum origines et initia, tum etiam circa usus, ritus, moresque pridem obsoletos, haud inutile forte videbitur si ex his præcipua selignantur, eaque lectori index aliquatenus ob oculos proponat. Sed et pleraque ex vocabulis ipsis sub singulis facultatum, artium, ac rerum, quæ in eo describuntur, argumentis redegi, ut uno intuitu quæ ad ea pertinent apprehendat. Neque tamen in hoc conficiendo indice

ita sum scrupulosius versatus, ut quæ interdum varie apud scriptores verba describuntur, atque adeo diversas subinde habent notiones, complecti necessarium duxerim, ne nimius essem, cum aliunde, ut fatear quod res est, jam longo, ut sic dixerim, defessus itinere laborem utcumque refugerim. Cujusmodi vero sit in accuratis istis indicibus conficiendis, si quis nosse velit, legat Josephi Scaligeri epistolæ 23. 68. 73. 155. 157. 313. 314. 418. 422. 423, etc. In quibus toties ingratum Gruterianarum inscriptionum indicis laborem a se susceptum queritur, in quo decem ad minimum menses continuos mediastini typographi (ita correctores illos vocat) munus obierit, dum tam multa præclara, et quæ suo ordini reddi deberent, colligit, precibus amicorum victus, eorumque, ut ait, blanditijs delinitus.

INDICUM SYLLABUS.

I. Excursus circa rerum origines, ritus obsoletos, moresque priscos, atque alia peculiari observatione digna, quæ fusiori interdum parergo in hoc glossario pertractantur. II. Excursus circa res Francicas, seu quæ ad pleniorē historię Francicę cognitionem et <i>spicillatim</i> spectant. III. <i>Ædes publicę, privatę</i>; <i>ædium partes</i>. IV. <i>Ædes sacrę, monasticę</i>; earum partes, officinę monasticę, etc. V. Affinitates, cognationes. VI. Agrimensoria, agrorum modi, urbes, oppida, castra, villę, fluvii, lacus, campi, etc. VII. Arborea, stirpes, herbę, silvę. Res forestaria. VIII. Architectonica, seu quę ad architecturam pertinent. IX. Artes, artifices, negotiationes, professiones. X. Animalia, quadrupedes, aves. XI. Chronologica et quę ad tempora pertinent. XII. Cibi, res annonaria, cibaria, potoria. XIII. Colores, et quę ad colores spectant. XIV. Corpus; corporis humani et animalium partes. XV. Dignitates civiles, palatinę, militares, honores, officia, etc. XVI. Dignitates ecclesiasticę, monastica officia, munia, etc. XVII. Festa christianorum, gentilium. XVIII. Geographica, seu quę ad geographiam spectant. XIX. Hæretici, pagani, gentiles, etc. XX. Libri ecclesiastici, prophani; epistolę ecclesiasticę, civiles; chartę, diplomata, res libraria. XXI. Liturgica, seu quę sacramenta et ecclesiastica officia et christianam religionem spectant.	XXII. Ludi, ludicra; et quę ejusmodi spectant. XXIII. Magica, seu quę ad magiam, sortes, auguria, superstitiones et ejusmodi spectant. XXIV. Medica, mulomedica, chirurgica, morbi, ægritudines, et cætera quę ad rem medicam pertinent. XXV. Mensurę aridorum, liquidorum, pannorum, pondera, etc. XXVI. Metalla, res metallaria. XXVII. Militaria, seu vocabula ad rem militarem spectantia. XXVIII. Ministeria sacra, vasa, ornamenta ecclesiastica. XXIX. Monastica, seu vocabula ad rem monasticam spectantia; ordines monastici, militares. XXX. Monetę, res monetaria. XXXI. Mores, seu vocabula quę ad mores hominum spectant. XXXII. Multę judiciarię. XXXIII. Musica, musica instrumenta, cantus ecclesiasticus. XXXIV. Navalia, res navalis, navicularia. XXXV. Pisces, piscatura. XXXVI. Pœnę, supplicia, tormenta, et quę ejusmodi spectant. XXXVII. Purgationes canonicę, vulgares, sacramenta, juramenta, etc. XXXVIII. Status et conditiones hominum. XXXIX. Supellex domestica, rustica. XL. Tituli honorarii, compellatorii. XLI. Tributa, vectigalia, præstationes, operę, servitia, etc. XLII. Venatica, seu quę venationem et aucupium spectant. XLIII. Vestes ecclesiasticę, laicę; res vestiaria. XLIV. Vocabula Anglo-Saxonica, vel quę linguę Anglo-Saxonicę originem suam debent. XLV. Vocabula forensia, seu fori ac jurisprudentię medię ætatis, sed et hodiernę.

EXCURSUS

CIRCA RERUM ORIGINES, RITUS OBSOLETOS,

MORESQUE PRISCOS,

ALLIAQUE PECULIARI OBSERVATIONE DIGNA, QUÆ FUSIORI INTERDUM PARERGO IN HOC GLOSSARIO PERTRACTANTUR. EX QUIBUS QUÆ AD RES FRANCICAS ILLUSTRANDAS SPECTANT SELEGIMUS, EO QUI SUBSEQUITUR INDICE RECENSENDA.

- Abjurationis ritus. In *Abjurare*.
 Adorationis Imperatorum ritus. In *Adorare*.
 Adulterii pœna: variæ. In *Adulterium*.
 Advocati Ecclesiarum, eorum munus, jura, etc. In *Advocatus*.
 Egros baptizandi ritus. In *Clinici*.
 Afforestandi, seu silvam in forestam convertendi ritus. In *Foreste*.
 Alapa Militaris, in Militum creationibus. In *Alapa*.
 Alapam dare, et aurem torquere in testimonium. In *Alapa*.
 Alodis, cujusmodi predii species fuerit. In *hac voce*.
 Altarium redemptiones. In *Altare*.
 Anglici Reges venationi impensius dediti. In *Foreste*.
 Anni per autumnos interdum putati. In *Autumnus*.
 Annulus pronubus. In *Annulus*.
 Annulo misso aliquem accersere. In *Annulus*.
 Annulo junceo aliquem desponsare. In *Annulus*.
 Apocrisarii Constantinopolim a Summis Pontificibus identidem missi. In *Apocrisarius*.
 Apocrisariorum S. R. E. munus et series. In *hac voce*.
 Applicandi, et in campis sub tentoriis excubandi ritus. In *Applicare*.
 Aqua tepida in sacrificio adhibita. In *Aqua*.
 Aquæ frigida: et ferventis purgationis ritus. In *Aqua*.
 Aquilam vertere. In *Aquila*.
 Aquilam in dorso figurare. In *Aquila*.
 Arborea a paganis culta. In *Arbor*.
 Archidiaconorum munus et dignitas. In *hac voce*.
 Arma seu insignia in degradationibus inversa. In *Arma*.
 Arma deponabant poenitentes. In *Arma*.
 Arma mutare in signum federis. In *Arma*.
 Armis Militem instruendi ritus. In *Adobare*.
 Armis cingebatur et induebatur qui Miles fiebat. In *Arma*.
 Armigeri cum Militibus mensæ non assidebant. In *Baccalarii*.
 Armigerorum dignitas. In *hac voce*.
 Armorum et insignium origo. In *Arma*.
 Assecurationum ritus. In *Assecurare*.
 Assisas publicas, seu judicia tenendi ritus. In *Assisa*.
 Asyla Ecclesiarum, et immunitates. In *Dextri et Pax*.
 Asylorum, et Ecclesiasticarum immunitatum fines ac limites. In *Dextri*.
 Aures testium torquere, etc. In *Auris*.
 Auxiliorum seu extraordinariorum prestationum species. In *Auxilium*.
 Facillis cæsi tyrones qui in hastiludiis probe se non gesserant. In *Baculare*.
 Baculi Episcopales fracti in eorum degradationibus. In *Baculus*.
 Baptizandæ mulieres an nude omnino fontem ingressæ. In *Alba*.
 Baptizatorum vestis. In *Alba*.
 Barbam tangendi, seu primam lanuginem incidendi ritus. In *Barba*, et in *Barbatoria*.
 Barones in Francia, Anglia, etc. In *Baro*.
 Basilicæ tumulis Magnatum impositæ. In *Basilica*.
 Fenevatele, formula adscripta Bullis Pontificiis. In *hac voce*.
 Bibere in honorem alicujus, in amore Sanctorum, etc. In *Bibere*.
 Bone indolis titulus vulgo datus junioribus principibus. In *Indoles*.
 Calcaria Militibus amputatæ in degradationibus. In *Calcar*.
 Calceamenta deferre, præbere. In *hac voce*.
 Calceorum rostra et aculei. In *Pigacie, Poutainia, et Rostra*.

- Campagorum usus quorum fuit. *In hac voce.*
 Campanæ pulsatæ in adventu virorum nobilium, Episcoporum, etc. *Ibid.*
 Campanarum usus et inventio apud Latinos et Græcos, earum baptismus. *In hac voce.*
 Campiones, de quibus multa. *In hac voce.*
 Candelæ recense sub conjugatorum pedibus positæ. *In hac voce.*
 Candelæ projectæ et extinctæ in excommunicationibus. *In hac voce.*
 Canem ferre in pœnam. *In Canis.*
 Per canem jurare. *In Canis.*
 Canum pedes mutilati, ne in venationem pergant. *In Expeditare.*
 Canum variæ species. *In Canis.*
 Canonici varii, de quibus multa. *In hac voce.*
 Canonizationis ritus. *In Diptycha.*
 Cantatores ante prælia Milites ad fortiter agendum excitabant. *In Cantilena Rolandi.*
 Cantus Ecclesiastici origo et institutum. *In Cantus.*
 Capellani Secretariorum et Amanuensium officio functi. *In Capellanus.*
 Capillos ponebant qui se Deo offerebant. Capillos et barbam nutriebant Pœnitentes, etc. Varii alii ritus per capillos. *In hac voce.*
 Capitolorum aliquot series. *In hac voce.*
 Caritates, dictæ extraordinaria convivia quæ Monachis in Defunctorum anniversariis et majoribus solemnitatibus præstabantur. *In Caritas.*
 Carrocia, vexilla ita dicta, in aciem educendi modus, eorum descriptio. *In Carrociæ.*
 Catallum melius post tenentium mortem dominum spectavit. *In Catallum, Curmedia, Heriotum.*
 Catapanorum Italiæ Catalogus. *In Catapanus.*
 Catechizabantur pueri antequam ad baptismum offerrentur. *In Catechizari.*
 Catholici, et de eorum dignitate. *In hac voce.*
 Cessionis honorum ritus apud veteres Francos. *In Chrenecruda.*
 Chirographa conficiendi ritus. *In hac voce, et in Indentura.*
 Chorepiscoporum dignitas, munus, etc. *In hac voce.*
 Cibariæ ac annonariæ præstationes factæ olim a subditis, Regibus ipsis apud Anglos. *In Firma 2.*
 Circulis ferreis corpus ac brachia onerati in pœnitentiam. *In Circulus.*
 Clamationum in Monasteriis ritus. *In Clamare.*
 Claves remittere in signum divorcii. *In Clavis.*
 Clavium S. Petri limaturæ ad Principes missæ. *In Clavis.*
 Claustrorum Monachorum et Canonicorum forma et figura. *In Claustrum.*
 Clypei Militum sepulchris appensi. *In Clypeus.*
 Clypeo elati, dum proclamabantur, Imperatores et Reges. *In Clypeus.*
 Clypeos et insignia fenestris apponendi ritus. *In Tenebragium.*
 Collibertorum conditio et status. *In hac voce.*
 Comites varii. *In hac voce.*
 Communio sacra. *Multa in hac voce.*
 Communionis, seu sumptionis sanctæ Eucharistiæ, varii ritus. *In Communio.*
 Post Consulatum formula. *In Consulatus.*
 Contramandandi ritus varii. *In Contramandare.*
 Coronati in nuptiis. *In Corona.*
 Corrigiam super tumulum projicere. *In Corrigia.*
 Crux fixa in signum dedicationis ædis sacræ. *In Cruz.*
 Crucis appositio in pignorationis symbolum. *In Cruz.*
 Cruce subscribendi ritus et origo. *In Cruz.*
 Crucem bajulabant, ut ad commiserationem excitarent. *In Cruz.*
 Cruces erectæ in magnatum funeribus. *In Cruz.*
 Dalmaticarum Ecclesiasticarum origo et usus. *In Dalmatica.*
 Danigeldum tributum Anglis indictum ad pacandos vel pellendos Danos, ejus origo, etc. *In hac voce.*
 Decimarum Laicarum et Ecclesiasticarum varii usus. *In hac voce.*
 Deciorum ludi et; mon. *In hac voce.*
 Decretorum collectiones variæ. *In Decretum.*
 Dedicationis Ecclesiarum ritus. *In Dedicatio et Encœnia.*
 Defectus Justitiæ in judiciis usus. *In Defectus.*
 Defensorum Ecclesiasticorum origo. *In Defensor.*
 Degradationis Ecclesiasticæ formæ variæ. *In Degradatio.*
 Denarius S. Petri quando et quomodo exsolutus apud Anglos. *In Denarius.*
 Denarius S. Petri a singulis fere regnis Catholicis exactus. *In Denarius.*
 Denuntiatio novi operis per jactum lapilli. *In Denuntiatio.*
 Dextera elata in Sacramentis. *In Juramentum.*
 Dextras dare in signum federis. *In Dextra.*
 Diaconæ Romæ, earum usus et catalogus. *In hac voce.*
 Diaconorum institutum et officium. *In hac voce.*
 Diffidationum ritus. *In Diffidare.*
 Diptychorum Consularium et Ecclesiasticorum usus ac ritus. *In Diptycha.*
 Disparagatio, seu in æquale connubium. *In Disparagare.*
 Domini rerum dicti Imperatores et Reges. *In Dominus.*
 Dominicarum series, nomina, introitus. *In Dominica.*
 Domni appellatio Monachis competiit. *In Dominus.*
 Domorum condemnatio seu eversio in criminibus. *In Condemnare.*
 Dormitoriorum Monasticorum forma. *In hac voce.*
 Duelli seu purgationis per monomachiam ritus varii. *In Duellum.*
 Ecclesie olim in secularium bonis censita. *In hac voce.*
 Ecclesiarum immunitatis fines. *In Dextra.*
 Eleemosinæ dictæ Ecclesiarum possessiones, Dotes. *In Eleemosyna.*
 Englescheriæ præbandæ ratio. *In hac voce.*
 Ensisibus militaribus nomina indita. *In Curtana.*
 Epiphaniarum festi appellationes. *In hac voce.*
 Episcopi et Abbates eundi in exercitum obligationi obnoxii ex Regalibus. *In Hostis.*
 Episcopi Palatii. *In Episcopus.*
 Equi sagis instructi, Palliati. *In Equus.*
 Equis albis vehi soliti Principes in majoribus solemnitatibus et pompis. *In Equus.*
 Equos in mortuorum exsequiis offerendi ritus. *In Hercolum.*
 Esterlingorum moneta nominis origo. *In hac voce.*
 Evangelii inspectio in Episcoporum consecrationibus. *In Sortes Sanctorum.*
 Evangelium in dorso portare. *In Evangelium.*

- Evangelium nudo ense in vigilia Natalis Dom. legit Imperator. In *Evangelium*.
 Eucharistiæ porrigendæ ritus. In *Eucharistia*.
 Eulogiarum mittendarum ritus. In *Eulogia*.
 Excusandi variæ rationes. In *Abacinare*.
 Excommunicatio ob debita non soluta. In *Excommunicatio*.
 Excommunicati intra annum absolutionem obtinere ab Episcopis tenebantur. In *Excommunicatio*.
 Excommunicatorum corpora nisi mortui absolventur, non resolvi. In *Imbicare*.
 Excommunicatorum cadavera insepulta, et in arborum truncis exposita. In *Imbicare*.
 Exsufflationis in baptismo ritus. In *Exsufflatio*.
- Falsandi iudicium, seu appellandi a iudicio, ratio. In *Falsare*.
 Fasciola, apud Monachos, quid. In *hac voce*.
 Ferri candentis examinis ritus. In *Ferrum candens*.
 Festi asinorum celebrandi ritus apud Rotomagenses. In *Festum*.
 Fectorum Ecclesiasticorum series, et nominum ratio. In *Festum*.
 Festuca, signum traditionis, ritus. In *Festuca*.
 Feudorum origo. In *Beneficium*, et *Feudum*.
 Feudorum variæ nomenclaturæ et species. In *hac voce*.
 Fidelitatis sacramentum, ab hominibus diversum. In *Fidelitas*.
 Fidelitatem, non homagium præstant Episcopi. In *Fidelitas*.
 Fidei mentite crimen. In *Fides*.
 Filialis, seu filii spiritualibus, dona data a Patris. In *Filiatus*.
 Filum de pallio projicere in signum condonate injuriæ. In *Filum*.
 Flagellatio, quomodo inflicta. In *Flagellatio*.
 Foagii exigendi ratio. In *Foagium*.
 Fraternalium Ecclesiasticarum ratio. In *Frater*, *Fraternitas*.
 Fratragii, seu freragii ratio. In *Frater*.
- Gavelkindi ratio apud Anglos. In *hac voce*.
 Gastaldorum nomen, munus, dignitas. In *hac voce*.
 Gradus cognationum in matrimoniis. In *Cognatio*.
- Harmiscare ritus. In *hac voce*, et in *Processio*.
 Hereoti, seu melioris calalli præstatio, qualis. In *Cattalum*, et *Hereotum*.
 Hominum variæ species, ritus varii. In *Hominium*.
 Hostis, seu eundi in exercitum obligatio, de qua multa in v. *Hostis*.
 Hundredos tenendi ratio, in Anglia. In *Hundredus*.
- Jacentibus columnis opus novum impedire. In *Jacere*.
 Jejunia varia Ecclesiastica. In *Jejunium*.
 Idola appellati Pseudo-Pontifices. In *Idolium*.
 Ignis Græci et confectitii origo et usus. In *Ignis*.
 Ignis sacer, quo Hierosolymis quotannis lampades S. Sepulchri accendi solerent, qui auctores meminerunt. In *Ignis*.
 Igne probate reliquiæ. In *Ignis*.
 Ignitegii origo et usus. In *hac voce*.
 Imperatoris titulum sibi adscribere Reges Bulgariae, Anglo-Saxonum, Hispaniæ. In *Imperator*.
 Imperium quando divisum. In *Imperator*.
 Inclusorum in Monasteriis vita. In *Inclusi*.
- Indictionum variarum origo et usus. In *hac voce*.
 Infantes ac pueri appellati juniores Principes ac Barones qui nondum sub tutela essent. In *Infans*.
 Infantium Hispanicorum ordo, conditio, privilegia. In *hac voce*.
 Infantium, seu juniorum monachorum ac etiam oblatorum modestia. In *Infans*.
 Inscriptiones inedite. In *Dua*, *Scamnocancellus*.
 Intercedebant Episcopi pro reis causa cognita. In *Intercedere*.
 Interdicti Ecclesiastici formula. In *Interdictum*.
 Intestatorum bona fisco cessere. In *Intestatio*.
 Investitio per chirothecæ traditionem. In *Chirotheca*.
 Investiturarum varii ritus. In *hac voce*.
 Joannes Sectus unde Erigena dictus. In *Erigena*.
 Irminsul apud Saxones cultus. In *hac voce*.
 Jubilæi origo. In *hac voce*.
 Judicium S. Spiritus, quale. In *Judicium*.
 Juramentorum et sacramentorum varii ritus, variæ formulæ. In *Juramentum*.
 Jurarum in Anglia ritus. In *Jurata*, et *Juratores*.
 Justitarii capitales in Anglia, eorum munus. In *Justitia*.
- Kalendarum Januariarum ludicra et ineptiæ serius in Gallia desita. In *Kalende*.
- Lada, et purgationis per ladam ratio fusius explicata. In *Lada*.
 Lampades Imperatoribus et majoribus dignitatibus prælate. In *Lampadarii*.
 Lancea S. Mauricii inter Imperatorum Germanicorum Cimelia. In *Lancea*.
 Laternarum cornearum, et militarium origo. In *Laterna*.
 Laudes seu acclamationes dictæ Principibus in sacris Liturgiis, earum ritus varii et Formulæ. In *Laus*.
 Laudis perennis ratio et ritus in Monasteriis. In *Acemetti*.
 Lauratarum imaginum ritus varii. In *Lauratum*.
 Lectorum Ecclesiæ munus. In *hac voce*.
 Ledonis et Maline nomina unde, etc. In *Ledo*.
 Leges variæ unde in singula regna inductæ, earum variæ nomenclaturæ, origines, et auctores. In *Lex*.
 Legitimitio per subsequens matrimonium quando inductum. In *Legitimitio*.
 Leoninorum versuum nomenclatura. In *Leonini*.
 Ligetas in hominibus in quo consistat. In *Ligius*.
 Lupanaria publice tolerata. In *Gynæceum*.
- Mandati, seu ablutionis pedum, apud Monachos ritus varii. In *Mandatum*.
 Mansorum diversæ species. In *Mansus*.
 Mantum, Summorum Pontificum vestis propria, unde *Immanitari* dicuntur. In *Mantum*.
 Manifestarum, seu fundorum ad vitam datorum, origo et usus. In *hac voce*.
 Manumissionum ritus varii. In *hac voce*.
 Manus impositio Ecclesiastica, etc. In *Manus*.
 Manus mortua, quid. In *Manus*.
 Marabotinorum et Maravedinorum Hispanicorum nomen unde. In *Marabotinus*.
 Marani Hispanici unde. In *hac voce*.
 Marcarum variæ species, et pretia. In *hac voce*.
 Marescalli varii, horum dignitas, munus, jura, etc. In *hac voce*.

- Martyres interdum dicti qui non pro confessione nominis Christi violenta morte obierant. *In hac voce.*
- Matricularii, pauperes in matriculam relati: de iis multa. *In Matricula.*
- Matrimonii Libertas, seu licentia maritalis. *In Matrimonium.*
- Mazerina vasa qua. *In Mazer.*
- Mediatoribus seu Internuntiis intervenientibus concessa Ecclesis praedia. *In Mediator.*
- Membrana purpurea. *In hac voce.*
- Mensale dividebatur seu lacerabatur ejus qui insignibus et clypeo careret. *In Mensale.*
- Mensis intrans, exiens, stans, restans, qui. *In hac voce.*
- Mercata cur diebus Sabbati praesertim concessa. *In Mercatum.*
- Meschita Constantinopolitana. *In hac voce.*
- Militaris ordinis consequendi ritus. *In Miles.*
- Ministorum in Palatiis et praeficiis munus. *In hac voce.*
- Ministerialium apud Germanos conditio, et dignitas. *In hac voce.*
- Missae, Missae variae, nominis etymon, etc. *In hac voce.*
- Mixtum apud Monachos, quid. *In hac voce.*
- Monachi ad succurrendum qui dicti. *In Monachus.*
- Monasteria regalia, eorum conditio, ubi et de Abbatibus regalibus. *In Monasterium.*
- Monetae variae, res Monetariae. *In Moneta.*
- Monetarum Belgicarum veterum nomina et species variae. *In Monetae.*
- Monogrammatum usus, figura. *In Monogramma.*
- Murrhina vasa, sequioribus seculis, Mazerina dicta. *In Mazer.*
- Musivarium opus, de quo multa. *In hac voce.*
- Nomen duplex interdum viris datum. *In Binomius.*
- Nominis impositio, mutatio, etc. *In Nomen.*
- Nomina imposita in Baptismo. *In Binomius.*
- Nonarum ex agris praestatio. *In Nona, ubi multa.*
- Notae librariae, musicae, etc. *In Nota.*
- Nuntiatio novi operis per jactum lapilli. *In Nuntiatio.*
- Prima novae nuptiae nox redempta. *In Marchetum.*
- Oblatarum conficiendarum ratio: oblatae super defunctorum corpus posita, etc. *In hac voce.*
- Oblatorum in Monasteriis, cum infantium tum adultorum origo. *In Oblati.*
- Obnoxiationis, seu in servum ultro se dandi, forma ac ritus. *In hac voce.*
- Oleum benedictum ad depellendos morbos. *In Oleum.*
- Organorum musicorum inventio, usus. *In hac voce.*
- Oeconomii Ecclesiarum. *In hac voce.*
- Osculum, cum in sacris tum in prophanis. *In hac voce.*
- Pagani, cur interdum appellati infantes, et unde paganorum nomenclatura. *In hac voce.*
- Pallium Archiepiscopale de quo plura. *In hac voce.*
- Pallio cooperiendi filios natos ante matrimonium ritus. *In Pallium.*
- Panes varii. *In Panis.*
- Paschalis variae nomenclaturae, variaeque epitheta. *In hac voce.*
- Patriam abjurandi ritus. *In Abjurare.*
- Penoncellos deferre quibus competiit. *In Pendues.*
- Persona, Personatus, dignitas Ecclesiastica, de qua plura. *In hac voce.*
- Placita, ubi ea tenebantur, etc. *In hac voce.*
- Poenitentes, Poenitentia publica et privata, etc. *In hac voce.*
- Poenitentium Reconciliatio. *In Reconciliatio.*
- Potare nomine matrimonii. *In Potare.*
- Preciarum et Praestiarum ratio. *In Precaria.*
- Primum Ecclesiasticorum dignitas. *In hac voce.*
- Principum, statim atque renuntiati essent, imagines in provincias missae. *In Lauratum.*
- Prioratum Ecclesiasticorum origo. *In Obedientia.*
- Psalmi varii. *In hac voce.*
- Purgationis per Eucharistiam ratio et usus. *In Eucharistia.*
- Quadragesima: variae. *In hac voce.*
- Rationale Episcoporum, quid. *In hac voce.*
- Regis titulus concessus Reginae. *In Rex.*
- Regradationis poena. *In Mensa, et Regradatio.*
- Reliquiae inter cinas depositae et alii in Reliquiis ritus. *In Reliquiae.*
- Reorum evasionis culpa in vicinos refusa. *In Escapium.*
- Reos clamore persequendi forma. *In Haro et Huesium.*
- Sancti e quorum sepulchris manna, seu liquor odoratus effluit. *In Manna.*
- Sanguis Dominicus in calicem vino plenum refusus, quo populus communicabatur. *In Calice.*
- Scabinorum vox. *In Scabinus.*
- Seacurium Francicum, Anglicum, etc. *In hac voce.*
- Scriptores, scriptoria in Monasteriis. *In Scriptura.*
- Secundo-geniti primogenitis praeferebantur in aliquot provinciis. *In Burjenglich.*
- Selle gestatio, poena nobilium. *In Sella.*
- Sellarum equestrium origo. *In Sella.*
- Senatoris Romae dignitas. *In Senator.*
- Sepulchra cancellis muniti solita. *In Cancellus.*
- In Sepulchris corpus corpori non inferebatur. *In Bisomum.*
- Sergentia feudorum species, eae diversi generis. *In Serviens.*
- Servi servorum Dei titulus usurpatus ab Episcopis, Summis Pontificibus, Principibus, etc. *In Servus.*
- Servorum seu glebae adscriptitorum matrimonia. *In Forismaritagium.*
- Servorum conditio, etc. *In Servus.*
- Servientes ad Legem in Anglia, eorum dignitas ac praerogativa. *In Serviens.*
- Servitorum variae species. *In hac voce.*
- Sigilla poenitentiae quando primum usurpata, Sigillum Secreti, etc. *In Sigillum.*
- Signorum seu signis quidpiam denotandi apud Monachos variae species. *In Signum.*
- Stapedum usus et origo. *In Staffa.*
- Subscriptiones rubrica, seu per cinnabarim exaratae. *In Cinnabar.*
- Superpositio Jejunii, Psalmorum, quid. *In Superpositio.*
- Syncelli Summorum Pontificum, Patriarcharum, etc. *In hac voce.*

Templariorum ordo, Magistrorum Templi catalogus
In *Templarii*.
Testes per aurem attracti. In *Auris*.
Vassi, Vassalli, qui. In *Vassus*.

Versus politici qui dicti. In *Politici*.
Vestibus candidis induti baptizati. In *Illuminare*.
Vexilli erectio domini symbolum. In *Vexillum*.
Vix militares quatuor Angliæ. In *Erminstreat*.
Vicedominorum dignitas, munus. In *hac voce*.

II.

EXCURSUS CIRCA RES FRANCICAS,

SEU QUÆ AD HISTORIÆ FRANCICÆ COGNATIONEM ET KRITIKHN SPECTANT.

Abbatēs laici. in *Abbacomites*.
Alebretensis familiae nomen unde. in *Leporetum*.
Ampulla Remensis. in *Ampulla*.
Annuli Regni cura penes quem fuit. in *Annulus*.
Annus a kl. Martii olim auspiciati Franci, interdum a Natali.
Dom. deinde a Paschate, etc.
Sed et annos a Christi Passione iidem auspiciati, præterea a transitu seu morte S. Martini, in *Annus*.
Apanagiorum apud Francos ratio et usus, in *Apanagium*.
Apocrisiariorum apud Francos quod fuerit munus, in *Apocrisiarius*.
Archistrorum Regum Franciæ series, in *Archiatri*.
Archicancellarii in Francia, in *hac voce*.
Ardentes qui in Francia, in *hac voce*.
Auriflamma Francorum, in *hac voce*.
Baculi Regum Franciæ ejusmodi fuerunt, in *Baculus*.
Bagaudæ Gallici qui? in *hac voce*.
Bajuli Regis seu Pedagoga apud Francos, eorum dignitas, et series, in *hac voce*.
Bajulorum, seu Ballivorum in judiciis apud nostros munus, sacramentum, et origo, in *hac voce*.
Balthæi Francorum, in *Baldrellus*.
Barones qui dicti apud nostros, in *Baro*.
Basilei appellati Francorum Reges, in *Basileus*.
Benedictiones Regum Franciæ, in *Benedictio*.
Bersarii in Regum Palatiis qui? in *Bersare*.
Blavotini et Bloctini qui dicantur apud Guill. Britonem, in *hac voce*.
Bombardarum origo, et usus in Gallia, in *hac voce*.
Bullis aureis diplomata sua muniebant Reges Francici, in *Bulla*.
Burgesia Regia apud nos, in *Burgensis*.
Buticularii Franciæ dignitas et munia, in *Buttis*.
Calcaria veterum Francorum, in *Calcar*.
Cambellanorum Franciæ dignitas et munus, in *hac voce*.
Camerariorum Franciæ dignitas et munus, in *hac voce*.
Campus Martii et Maii apud Francos, in *hac voce*.

Cancellarii in Regum Franciæ Palatiis qui dicti, in *hac voce*.
Caoreini in Francia qui dicti, in *hac voce*.
Capa S. Martini, que fuerit, in *hac voce*.
Capella S. Martini, in *hac voce*.
Capellanorum et Archicapellanorum apud Francos dignitas, eorum series, in *Capellanus*.
Capetus unde dictus Hugo Rex, in *hac voce*.
Capitales seu *Capitaux*, qui et unde dicti in Francia, in *Capitalis*.
Capitaneorum seu Gubernatorum majorum munus apud nostros, in *Capitaneus*.
Capitolia varia in Gallia, in *hac voce*.
Capitulorum seu Capitularium libri apud Francos, in *Capitulum*.
Carolo M. cu. Magni nomen tributum, in *Magnus*.
Crines nutriebant Reges Gallorum, in *Criniti*.
Curia Franciæ, in *Curia*.
Curie Coronatæ, in quibus Franciæ Reges coronati sedebant ac procelebant, in *Curia*.
Decime Saladinae, in *Dezime*.
Dies magni Treceses, in *Dies*.
Domesticorum apud Francos dignitas, in *Domesticus*.
Domicelli dicti Regum Franciæ filii, in *Domicellus*.
Dominae appellata Regum Franciæ filia, in *Domicella*.
Dona annua Regibus Fr. fieri solita, in *Donum*.
Drudes apud Francos qui? in *hac voce*.
Ducum sub 1. et 2. Regum stirpe dignitas, in *Dux*.
Durandal, ensis Caroli M., in *Durissimus*.
Eleemosynarii Regum Franc. horum series: et dignitas, in *Eleemosynarius*.
Emancipationis apud Francos formula, in *Emancipatio*.
Falconariorum apud Francos dignitas et munus, in *Falco*.
Fasciæ crurales Francorum, in *Fascia*, et in *Caliga*.
Fert. Divisiæ Ducum Sabaudia vox unde, in *hac voce*.
Flavi appellati a Scriptoribus Franci, in *Flavus*.
Forestæ Franciæ præcipuæ, in *Foreste*.

- Franciæ nomen unde et quando ortum, in *Francia*,
Fraxineti in Provincia sitas, in *Marrones*.
- Gabelle apud nostros origo, in *Gabium*.
S. Germani in Laia oppidi nomen unde, in *Leda*.
Gista Regum Franciæ, in *Gistum*.
Gradus, seu *Gras*, in Occitania, pro tractu maritimo,
in *Gradus*.
Gravionum dignitas, munus, in *hac voce*.
Gyneceorum apud Francos ratio, in *Gyneceum*.
- Hæredes apud nostros nude dicti prædiorum paterno-
rum hæredes, adhuc infra ætatem, in *Hæres*.
Haro, clamoris ita dicti, origo et usus, in *hac voce*.
Hastæ, Franciæ propria, in *hac voce*.
Heraldorum Regis in Francia creationis ritus, in *Her-
aldus*.
Herebannum, de quo plura, in *hac voce*.
Hutinus unde dictus Ludovicus Rex Fr., in *hac voce*.
- Illustres eorum dicti Reges Franciæ prioris stemmatis, in
Illustris.
Imperatores dicti Francorum Reges, in *Imperator*.
Indicti, seu Nundinarum San-Bonystianarum origo, in
Indictum.
Inferenda apud scriptores nostros, quid, in *hac voce*.
Ingenii qui dicti apud Francos, in *hac voce*.
Inquisitores Judicum apud nostros, in *hac voce*.
Inquisitores fidei apud nostros quando instituti, eorum
munus, in *hac voce*.
Judei habitu a Christianis in Europa ex decretis Prin-
cipum et Conciliorum secreti, in *Judeus*.
Judei apud nostros in Bonis dominorum ac Baronum
censiti, in *hac voce*.
Judicum majorum in Comitatu Provincie dignitas et
series, in *Judee*.
Jus scriptum, quo provincie siquæ Franciæ reguntur
unde inductum, in *Jus*.
- Lancea Caroli Magni, in *Lancea*.
Leti in Gallia, qui populi sic appellati, in *Leti*.
Lex, terra Salica, et de ea observationes, in *Lex*.
Lirdus, monete minoris species, unde dicta, in
Militarensis.
Liberationes, nostris dictæ vestes quæ statis anni tem-
poribus domesticis quotannis præbebantur, in *Li-
berare*.
Libertorum in Francia conditio, in *Liberti*.
Lingua Romana in Gallia, in *Romani*.
Locumtenentes, apud nostros, provincialium Guberna-
tores, eorum munus, in *hac voce*.
Lombardi, feneratorum et mercatorum in Francia, in
Longobardi.
Lotharii et Caroli Calvi Regum et Imp. imaginum ex-
plicatio, in *Armiger*.
Lui, pro ille, apud nostros, in *hac voce*.
- Madrinarii qui in aula Franciæ, in *Mazer*.
Magister Ostiariorum, Pincernarum, dignitates in aula
Regum Franc., in *Magister*.
Magni Coci dignitas et munus apud Francos. Magnoro-
rum Corporum series, in *Coquus*.
Majorum domus Franciæ dignitas, munus, series, in
Major.
Mansionarii in aula Regum Franc. dignitas, officium,
in *Mansionarius*.
- Marescallorum in Francia erat facere *antegardam*, seu
ducere primam aciem, in *Antegarda*.
Marescalli fidei dicti Domini de *Levis*, in *Marescallus*.
Marrones, dictæ circa Alpium juga gentis Saraceniæ
reliquiæ, in *hac voce*.
Martellus unde dictus Carolus, in *hac voce*.
Merovingi dicti Reges ex prima Regum stirpe, in *hac
voce*.
Metallum, vox nummis Franciis olim inscripta, in
hac voce.
Miles Ecclesiæ apud Lugdunenses, etc., qui, in
Miles.
Miles Regis, qui fuit apud nostros, in *Miles*.
Miles stella in Francia, in *Stella*.
Missorum dominicorum apud nostros officium, in
Missus.
Monete aureæ et argentiæ Regum et Baronum Fran-
corum nomina, pondus, figura, etc., in *Moneta*.
Monogrammata Imperatorum et Regum Franciæ, in
Monogramma.
Mons gaudii, famor militaris Regum Franciæ, unde,
in *hac voce*.
Mitenes, aurei Franciæ, eorum pretium, a quibus pri-
mum ensi, etc., in *Mada*.
- Nihil fecit, epitheton quoddam Regum Franciæ, in
hac voce.
Nocturno numero tempora distinguebant Franci, in
Nox.
Nursina Campanenses, de quibus, multa, in *Nun-
dina*.
- Ordinis Histrens seu Camalli origo, in *Camelaucium*.
Ostrum dentis apud Francos, in *hac voce*.
- Palatia regia in Francia, eorum series, in *Palatium*.
Pallium Francorum quadrangulum, in *hac voce*.
Palma Regiæ Franciæ porrecta cum aliis insignibus
in eorum inaugurationibus, in *Palma*.
Parium feudatum et Franciæ origo, munus, numerus,
etc., in *Par*.
Parlamentorum Franciæ initia, in *hac voce*.
Patrici dignitas unde Pipino, Carolo M. ceterisque
Imperatoribus tributa, in *hac voce*.
Patriciorum Massiæ seu Provincie dignitas ac series,
in *hac voce*.
Philippi eorum appellati Reges Franciæ, in *Philippus*.
Philippi IV. Reg. Franc. statutum de Duellis, in
Duellum.
Picardiæ provincie Gallicæ, nomen unde? in *Beghardi*.
Picardiæ vocabulum unde, et quando cognitum, in *hac
voce*.
Pileatus eorum dictus Willelmus Nothus, in *Pileati*.
Pipinus prostratus sepultus, et eorum, in *Prostrati*.
Poheri in Francia qui populi sic dicti, in *hac voce*.
Pondus Caroli M. vel Palatii, in *Pandus*.
Post Consulatum, eorum appositum in Diplomatis Reg.
Franc., in *Consulatus*.
Potestatis dignitas in Francia perinde obtinuit ac in
Italia, in *Potestas*.
Preceptorum Palatii, quæ dignitas in Francia, in *Præ-
ceptor*.
Prepositus capis, apud Francos, qui? in *Capus*.
Prepositorum in Francia munus, in *Præpositus*.
Principes in Francia qui potissimum dicti, in *Princeps*.

Rechinus cur cognominatus Fulco Comes Andegavensis, *in hac voce.*
 Reclusus dictus Carolus Simplex, *in hac voce.*
 Referendariorum apud nostros munus, series, *in hac voce.*
 Regales, apud Francos Regum filii, vel Principes regiae stirpis, *in hac voce.*
 Regalia Episcoporum in Francia, *in hac voce.*
 Regina dicta Regum filiae apud nostros, *in Regina.*
 Rex Regum dictus Rex Franciae, *in Rex.*
 Ribaldi apud nostros qui? Rex Ribaldorum, *in Ribaldi.*
 Ripuarii in Gallia qui dicti, *in hac voce.*
 Robae dictae in Francia vestes quae a Regibus, proceribus et ministris distribui solebant, *in hac voce.*
 Rosa aurea Ludovico VII. Regi missa a Summo Pontifice, *in Rosa.*
 Rotae supplicum in Francia, quando in usu esse coepit, *in Rota.*
 Ruptarii in Francia qui, *in hac voce.*
 Salicae terrae, quae dictae, *in Terra.*
 Scacarium Normanicum, *in hac voce.*
 Schola publicae in Episcopis instituta a Carolo M., *in Schola.*
 Senatores qui dicti in Francia, *in hac voce.*
 Senescalli in Francia, eorum dignitas et munus, catalogus, *in hac voce.*
 Servientes armorum qui in Francia, *in Serviens.*
 Sire, apud nostros vox unde? *in Siriticus.*
 Soldicorum dignitas apud nostros, *in Syndicus.*
 Soldi Francici, *in Solidus.*
 Spatbae seu enses Francorum, *in Spatha.*

Submonitionum in Parium iudicis formulae, ritus, *in Submontio.*
 Supranominum apud nos origo, *in hac voce.*
 Talliae assidenda apud nostros ratio, *in Tallia.*
 Telonearii dignitas in aula Regum Franciae, *in hac voce.*
 Templum, aedes Templariorum Parisiis, in qua reconditus et asservatus thesaurus regius, *in hac voce.*
 Tertiarum origo in Francia, *in hac voce.*
 Torneamentorum repertoires Franci, *in Torneamentum.*
 Torturae apud nostros usus et ratio, *in Gaggare.*
 Treuga Dei origo in Francia, ejus historia, *in Treuga.*
 Tribuni in Francia qui olim dicti, *in hac voce.*
 Turris de Maubergeon Pictavis nomen unde, *in Maubergum.*
 Valdenses Haeretici, varia eorum nomina, et variae sectae, *in Valdenses, Aginenses, Albanenses, Albigenes, Arnaldistae, Bagnolenses, Barrini, Bonihomines, Bulgari, Cathari, Comistae, Comunelli, Concordenses, Consolati, Dulcinistae, Leonistae, Ordibarii, Ortibienses, Passagini, Pauperes, Pisti, etc.*
 Venationem semper exercere Francici Principes, *in Foreste.*
 Vexillum Regale in Francia, *in Vexillum.*
 Vexillum S. Martini, *in Vexillum.*
 Vicecomites in Normannia, *in hac voce.*
 Usurarii exagitati, damnati in Francia, *in Usurarius.*

III.

EDES, PUBLICAE, PRIVATE, MEDIUM PARTES

Abberagium	Anteportia.	Arsena.	Balastrum.	Bastitorium.
Abbevratorium.	Antesolarium.	Arsenalis.	Balcatorium.	Bastonicum.
Abevratorium.	Antevanna.	Arsitium.	Balcones.	Bataliae.
Accubitus.	Antiania.	Ascensorium.	Baletum.	Batannum.
Acutum.	Antica.	Astrum.	Balingium.	Batatorium.
Aguasserium.	Antiparies.	Atans.	Ballastrum.	Batentarius.
Agulia.	Aperficium.	Atramentum.	Ballatorium.	Baticus.
Amasatus.	Apertorium.	Atrium.	Ballistraria.	Batifollum.
Ambulatorium.	Apogaeum.	Attegia.	Ballium.	Batisha.
Amena.	Apotheca.	Augerea.	Balustrum.	Batissamenta.
Anaticia.	Appendaria.	Auleum.	Baphium.	Batistorium.
Andamios.	Appendicium.	Aviarium.	Baptalarium.	Batuda 4.
Androna.	Applicium.	Aurilegium.	Bardatum.	Baudatum.
Angarium.	Arcovolutus.	Auvanna.	Basanium.	Baugium 3.
Angustiportum.	Arcus.	Aygeria.	Basinduca.	Bea.
Anpils.	Arena.	Bacia.	Basta 2.	Beale.
Antefenestra.	Armaria.	Bacifollum.	Bastia.	Beccharia.
Antemurale.	Armatorium.	Bafumaria.	Bastida, etc.	Bedum.

* Regula 2.
 Belfredus.
 Berbicaria.
 Bercaria.
 * Besale.
 * Betfrerius.
 * Beyum.
 * Biale.
 * Bicellum.
 * Billicus.
 * Bina 2.
 Biuna.
 Bisomum.
 Bisturris.
 * Biyum.
 Bladataria.
 * Blancaria.
 * Bobellum.
 * Bocairia.
 * Boçaria.
 * Bocatorium.
 * Bocharia.
 * Rodia.
 * Bodium.
 * Rodium 2.
 * Boel.
 * Bora.
 * Borda.
 * Bördellus.
 * Böstar.
 * Botatorium.
 * Botha.
 * Botigia.
 * Botoerum.
 * Bovellum.
 * Bougia.
 * Bougius.
 * Boviale.
 * Bovolearitia.
 * Bracina, etc.
 * Brachiale.
 * Breviarium.
 * Bubulcaria.
 * Bubullerium.
 * Buga.
 * Butnarium.
 * Cabalatinus.
 * Caballatrum.
 * Cabana.
 * Cabanacum.
 * Cabannaria.
 * Cabaretus.
 * Cafagium.
 * Cahua 2.
 * Caldalararia.
 * Caldicum.
 * Calidus furnus.
 * Calpanna.
 * Calqueria.
 * Camara.
 * Camaradum.
 * Camba.
 * Cambra.
 * Camera.
 * Cameraria.
 * Camerula 1.

* Caminata.
 * Canava.
 * Candor.
 * Cantarum.
 * Capanna.
 * Capdolum.
 * Capitellum.
 * Capitulum.
 * Cappara.
 * Capparia.
 * Carbonaia.
 * Carniceria.
 * Carvale.
 * Carvarium.
 * Casa.
 * Casalinum.
 * Casarina.
 * Casata.
 * Casellum.
 * Cassarum.
 * Cassinum.
 * Catabulum.
 * Cauponia.
 * Cava.
 * Celamen.
 * Celarium.
 * Celerium.
 * Celeste.
 * Cella.
 * Cellarium.
 * Centimolus.
 * Cerciarum.
 * Cervinaria.
 * * Chapitellum.
 * Chappa.
 * Chartularium.
 * Chasum.
 * Choua.
 * Cinile.
 * * Clateria.
 * Cloaca.
 * Cluarium.
 * Clubum.
 * Coa.
 * Coeina.
 * Coenale.
 * Coenatio.
 * Cohoperta.
 * Cohua.
 * Coiratorium.
 * Colax.
 * Coliseum.
 * Commodum.
 * Comodium.
 * Conciliabulum.
 * Conclave.
 * Conclavum.
 * Conflatorium.
 * Consistorium.
 * Consulatus 6.
 * Convivarium.
 * Cooperta.
 * Coopertura.
 * Corficina.
 * Corritorium.

* Cortada.
 * Cortale.
 * Cortis.
 * Cola.
 * Crota.
 * Cubile.
 * Cubucellum.
 * Culina.
 * Daceria.
 * Dayeria.
 * Deambulacrum.
 * Deambulationes.
 * Deambulatorium.
 * Diaulum.
 * Dispeusa.
 * Distegum.
 * Doana.
 * Doctrinum.
 * Dolatorium.
 * Doma.
 * * Domificatio.
 * Dominicium.
 * * Domipola.
 * Domistadium.
 * Dormitorium.
 * Dossitia.
 * Dulciarum.
 * Durpilum.
 * Ealahus.
 * Embolus.
 * Eunnantia.
 * Ephebia.
 * Epicaustorium.
 * Epitomium.
 * Epitrimus.
 * Equiale.
 * Equinium.
 * Equistratum.
 * Equitium.
 * Ergasterium.
 * Ergodochium.
 * Eroditorium.
 * Escheffaudus.
 * Eschevinagium.
 * * Eschopa.
 * * Escorcheria.
 * * Escura.
 * Estaco.
 * Estagga.
 * * Estaglis.
 * Estagium.
 * Estare.
 * Estazos.
 * * Estra.
 * Etallum.
 * Excubitorium.
 * Excussorium.
 * Exedra.
 * Fabrateria.
 * Fabrica.
 * Fala.
 * Falatorium.
 * Falla.
 * Falla.
 * Famicus.
 * Farnale.

* Farinarium.
 * Faverca.
 * Fenile.
 * Festra.
 * * Filatorium.
 * Finella.
 * Floretus.
 * Foculare.
 * Fofatorium.
 * Forgia.
 * Fornellum.
 * Frestra.
 * Fritticula.
 * Fulina.
 * Fullencium.
 * Fumaria.
 * Fanda.
 * Furnile.
 * Galeria.
 * * Gauchatorium.
 * * Garcho.
 * Garderoba.
 * Gardinum.
 * Garzaria.
 * Geminarium.
 * Geola.
 * * Getta.
 * Granea, etc.
 * * Grenarium, etc.
 * * Guardacamera.
 * Gorgustum.
 * Gymnasium.
 * Gymneum.
 * * Habergagium.
 * * Habergamentum.
 * * Habitaeculum.
 * Haga.
 * Halla.
 * Ham.
 * Hansoca.
 * * Hangardum.
 * * Habergamentum.
 * Hastellaria.
 * * Haulla.
 * * Herbagagium.
 * * Herberagium.
 * Herberga.
 * * Herbergagio, etc.
 * Heremita.
 * Herrid.
 * Herrium.
 * Hird.
 * Hippocoercium.
 * * Hostalaria.
 * * Hostilia.
 * * Hostitium.
 * Idolum.
 * Imbulus.
 * Insola.
 * Iudicaria.
 * Librarium.
 * Lignarium.
 * Literarium.
 * Lobia.
 * Lodia.

* Logium.
 * Longanea.
 * Lucerna.
 * Machale.
 * Macrona.
 * * Mactatorium.
 * * Maidanum.
 * * Mallevatum.
 * Malarium.
 * Malbergium.
 * * Mandamentum.
 * Managium.
 * Mançanores.
 * Manerium.
 * Mansa.
 * * Mansionile.
 * Mansitorium.
 * Mansura.
 * Mansus.
 * * Marchocia.
 * * Marescalcia.
 * * Marescalia.
 * * Marestalla.
 * Masara.
 * Massa.
 * Meschita.
 * * Meso.
 * * Mesoncella.
 * * Messuagium.
 * * Miranda.
 * Mola.
 * Molaria.
 * Molendinum.
 * Molina.
 * Monelum.
 * Montorium.
 * Multaris.
 * Mulneda.
 * Munitorium.
 * Murus.
 * Muscheta.
 * Musium.
 * * Necessaria.
 * Nuptorium.
 * Nymphæum.
 * Officium.
 * * Operatorium.
 * Oratorium.
 * Orda.
 * Oriolum.
 * Orlicineum.
 * Oviata.
 * Palatium.
 * Pentium.
 * Peribolus.
 * Pinna.
 * Pisinochium.
 * Pitalis.
 * Pistoria.
 * Pleassicium.
 * Poipia.
 * Porcaria.
 * * Porchetus.
 * Porcisterum.
 * Posterula.
 * Posticum.

INDICES AD GLOSSARIUM.

cxvii

Potionarium.	Reparium.	Spoliarium.	Subaula.	Tornelia.
Prætorium.	Sala.	Spoliatorium.	Sudis.	Torra.
Prætorium.	Saluatorium.	Stadium.	Tabularium.	Tractatorium.
Principium.	Sartorium.	Stallum.	Tabona.	Transenna.
Privata.	Scholæ.	Stantia.	Tectora.	Triporticus.
Proaula.	Schoppa.	Stapius.	Tegorium.	Tristega.
Prolocutorium.	Scof.	Stare.	Terraia.	Trullus.
Pulsatorium.	Screo.	Staulus.	Tesqua.	Turtegetes.
Quadriporta.	Scuria.	Sterium.	Textrinum.	Turturilla.
Quadriporticus.	Selda.	Stermentorium.	Thalamus.	Valcatorium.
Raperia.	Sicla.	Stranium.	Thermarium.	Venterium.
Raphalis.	Socina.	Strapa.	Tintoria.	Ventilogium.
Receptaculum.	Solarium.	Staba.	Titionarium.	Voratrina.
Receptorium.	Specular.	Stuffa.	Todericum.	Zeta.
Rectorium.	Spicarium.	Stye.	Togiforium.	Zotheca.

IV.

ÆDES SACRÆ, MONASTICÆ, EARUM PARTES, OFFICINÆ MONASTICÆ, ETC.

* Abbato.	Atrium.	Cimeliarchium.	Cubiculum.	Hypocaustorium.
Abbatia.	Auditorium.	Cimiterium, etc.	Culina.	* Jerichomium.
Absceda.	Aula.	Cinerarium.	Decanicum.	Inatrium.
Absida.	Balatoferum.	Clangorium.	Deductorium.	Inclaustrum.
Acolyti.	Baptisterium.	Clastrum.	Descensus.	Inducta.
* Aculea.	Baptizatorium.	Clocarium.	Diaconia.	Infirmaria.
Adytum.	Basilica.	* Cloquarium.	Diaconicum.	* Kerkeria.
* Ades.	* Bogium.	* Clusa.	Diocesis.	* Leprosaria.
* Adesiota.	* Bradella.	* Coclerium.	Domus Dei.	Laura.
Agnus.	Brephotrophium.	* Coclear.	Dormitorium.	Limen.
Ale.	Buticum.	* Cochlea.	* Dorsum ecclesie.	Liminare.
* Algema.	* Cacosomium.	Cæmeterium.	* Doxale.	Loca.
Allare.	Cæfactorium.	Cænodochium.	Ecclesia.	* Locellus.
Altarium 2.	Campanarium.	Cænoperium.	* Ecclesiola.	Locutorium.
Ambitus.	Cancelus.	Colum.	Eleemosyna.	Loquericum.
Ambo.	Capella.	Columnæ altaris.	Eleemosynaria.	* Maladeria.
Analogium.	Capitium.	Concha.	Emunitas.	Mandatam.
Andropolis.	Capitolium.	* Conciata.	Episcopium.	Mandra.
* Antecapitulum.	Capitulum.	Concilium Martyrum.	Fremitorium.	Manica.
Antemurale.	Capsium.	Conditorium.	* Exedra.	Martyrium.
Antemtemplum.	* Caputium 2.	Confessio.	* Exsenodochium.	Matricula.
* Antexenodochium.	* Caput-Voltum.	Conservatorium.	Facies.	Matronæum.
Antrum.	Carnarium.	Consignatorium.	Fanum.	Mediana.
Apodanea.	Cassum.	Consistorium.	Fenestra.	Mensa.
Apostolica Ecclesia.	Casa-Dei.	* Contratoria.	Firmaria.	* Meschita.
* Appenditium.	Casula.	Contina.	Fons.	* Mesclaria.
Aquila.	Catacumbæ.	Conventus.	Forestolium.	Metochium.
Archimonasterium.	Cathedra.	Cornu.	Forma.	* Mezquita.
Archistraciti ædes.	Cella.	Cortis.	Galilea.	* Mischea.
Arcus.	Celliola.	* Cosmites.	Gerocomium.	Monoca.
Area.	Cellula.	Cratis.	Gradus.	* Moscheda, etc.
Arenarium.	Cementaria.	Crispido.	Gremium.	* Muschea.
Ascensus.	* Cetilha.	Crontochium.	* Grueta.	* Muscheta.
Asceterium.	* Chesæ.	* Crosia.	* Horatorium.	Navis.
* Assidua.	Chorus.	Crypta.	* Hostellaria.	* Nosocomium.

*Obambulatorium.
 Octachorum.
 Officina.
 Oraculum.
 Oratorium.
 Orcistra.
 Ossuarium.
 Pagnota.
 Palatium.
 Pallatorium.
 Paradisus.
 Paralodium.
 Paratorium.
 Parlitorium.
 Parochia.

Pastophorium.
 Pauperfas.
 Pergula.
 Piscina.
 Plebes.
 Podium.
 Polyandrium.
 Porticus.
 Pratum.
 Presbyterium.
 Pricha.
 Probatium.
 Propitatorium.
 Pulpitum.
 Puteus.

Pyrale.
 Reclinatorium.
 Refectorium.
 Regia.
 Regia.
 Retrochorus.
 Revestiarium.
 Rota.
 Ruga.
 Sacrarium.
 Sacrorium.
 Saffarium.
 Salutatorium.
 Sanctificium.
 Sanctuarium.

Secretaria.
 Secretarium.
 Semnium.
 Sinodochium.
 Sollum.
 Spelæum.
 Slatio.
 Subconfessio.
 Tabernaculum.
 Tabula.
 Tegurium.
 Templum.
 Titulus.
 Tremia.
 Tribuna.

Tribunal.
 Trichorus.
 Triforium.
 Trisantia.
 Trislega.
 Turrile.
 Turris.
 Tympanarium.
 Typhlocomium.
 Valetudinarium.
 Xenodochium.

V.

AFFINITATES, COGNATIONES.

*Aagiatus.
 *Alligantia.
 Anima.
 Ancha.
 Antenatus.
 *Attinentes.
 Avius.
 Aviacus.
 Barbanus.
 Bas.
 Bisavus.
 Bort.
 Carnalis.
 *Cogive.
 *Cognatus.
 *Cogux.
 *Commater.
 Compar.
 *Compter.
 Concubina.
 Concubitor.
 Coufratres.
 Confratrisa.
 *Congeneralis.
 Congeneri.
 Congermanus.
 Conjuga.
 *Conjugal.
 Conjugium.
 Conjuves.

*Consobrinus.
 Consocer.
 *Consor.
 *Consponsalis.
 *Consponsus.
 *Contachina.
 *Conlectalis.
 Cothoralis.
 *Cosinus.
 *Couterinus.
 *Cognus.
 *Cognatus.
 *Diagnatus.
 *Domina II.
 Exadelphus.
 Exitus.
 *Falceinus.
 *Femesinus.
 Femella.
 Femina.
 *Fezelenus.
 Filiaster.
 Filiolus.
 Filius.
 *Frareschia.
 Fraternalis.
 Fratris.
 Fratrisa.
 Fratruetis.
 Fratruus.

*Frerester.
 Genealogia.
 Gener.
 *Generatio.
 *Genitor.
 Genu.
 *Genuculum.
 *Genus.
 *Gernus.
 Gradus.
 *Habuncolus.
 Homo.
 Janitricis.
 *Illegitimatio.
 *Insobrinus.
 Jugalis.
 Jurata.
 Lateraneus.
 Linea.
 *Mab.
 *Mak.
 *Mamma.
 Mana.
 *Mantellatus.
 *Manzer.
 *Marita.
 *Materialis.
 *Matertera.
 Matria.
 *Matrimonialis.

*Matrimonium.
 Matrina.
 Matriona.
 *Matruelis.
 *Mayrastra.
 *Mazelines.
 *Mona.
 *Mulier.
 *Naturalis.
 *Nepos.
 *Nepota.
 *Neta.
 *Noverca.
 *Nura.
 *Nutritus.
 Par.
 *Paraster.
 *Parens.
 Pater.
 *Patraster.
 Patrus.
 *Patrimoniales.
 Patrinus.
 *Pertinentes.
 *Philastris.
 *Postnatus.
 *Proavus.
 *Proculus.
 *Profilus.
 Progener.

*Progenies.
 *Promajores.
 Pronaus.
 *Pronepis.
 *Prosocer.
 *Proxima.
 *Proximioritas.
 *Proximus.
 Puer.
 Putativus.
 *Quadrinepos.
 *Reognatus.
 Relicta.
 *Sanguinita.
 *Sanguinitas.
 *Sculnus.
 *Secundus haeres.
 *Senior.
 *Socera.
 *Socia.
 *Sorores.
 *Sororgia.
 *Sororinus.
 *Spuius.
 *Supravus.
 *Suprinus.
 *Vastardus.
 *Uterinus.
 *Wanburtich.

VI.

AGRIMENSORIA, AGRORUM MODI, URBES, OPPIDA, CASTRA, VILLÆ,
FLUVII, CAMPI, ETC.

- *Aalagia.
 *Aba 1.
 *Abadia.
 *Abladium.
 *Aboscatus.
 *Abrostura.
 *Abrutella.
 *Absus.
 *Abunda 2.
 *Aburgari.
 *Acadia.
 *Accasamentum.
 *Acceptæ.
 *Accingia.
 *Accolaberta.
 *Acengia.
 *Acerra.
 *Acies.
 *Acla.
 *Aclea.
 *Acra.
 *Acri.
 *Actergum.
 *Actionaria 1.
 *Actuarius.
 *Actus.
 *Aczadus.
 *Adboutamentum.
 *Adhermales terræ.
 *Adjacentiæ.
 *Adjencium.
 *Adstinens.
 *Advergeria.
 *Echerius.
 *Eria.
 *Affectio 1.
 *Afferri.
 *Affinis.
 *Affrontatio, etc.
 *Affixio.
 *Ager.
 *Agger.
 *Aggestus.
 *Agnæ.
 *Agnile.
 *Agrairalis.
 *Agricola.
 *Agricoltura.
 *Agripennis, etc.
 *Agrisio.
 *Aguachonatus.
 *Ahanare.
- *Ahta 1.
 *Aiakis.
 *Ajacis.
 *Ajzum.
 *Alfor.
 *Alcheria.
 *Aldea.
 *Algia.
 *Alivus.
 *Almenda.
 *Almudada.
 *Almunia.
 *Alpes.
 *Amsensis.
 *Amœnitas.
 *Amoma.
 *Amon.
 *Ampasseia.
 *Amplastrum.
 *Amplum.
 *Ancinga.
 *Anclada.
 *Andecinga.
 *Antsinga.
 *Apendaria.
 *Aperta terræ.
 *Aperti limites.
 *Applanamenta.
 *Appradare.
 *Aprale.
 *Apratamentum, etc.
 *Aqua.
 *Aquaangium.
 *Aquagium.
 *Aquale.
 *Aqualicium.
 *Aquarium.
 *Aquaductum.
 *Arabilis.
 *Aragium.
 *Aralia.
 *Arapennis.
 *Aratoria.
 *Aratum.
 *Aratum.
 *Aratura.
 *Arbergamentum.
 *Arbor finalis, etc.
 *Arca.
 *Arcella.
 *Arcatura.
 *Arcifinius.
- *Arda.
 *Arca.
 *Argensata.
 *Aria.
 *Ariasis.
 *Arinchada.
 *Arpenna, etc.
 *Arpentum.
 *Arrigata.
 *Arrogium.
 *Artiga, etc.
 *Artiquus.
 *Arva.
 *Arum.
 *Arura.
 *Arvus campus.
 *Asa.
 *Ascinus.
 *Asinus 5.
 *Asium 1.
 *Assimetra.
 *Assernizamentum.
 *Atriamentum.
 *Atrium.
 *Auca.
 *Aucentia 1.
 *Aucinga.
 *Augia.
 *Avesna.
 *Ayræ.
 *Ayræmeres.
 *Azium.
 *Bacana.
 *Baccalaria.
 *Baiata.
 *Baissa.
 *Balentia.
 *Ballia 3.
 *Banleuca.
 *Bannum leugæ.
 *Baraca.
 *Barchus.
 *Bardena.
 *Bareca.
 *Baregum.
 *Barra 2, 8.
 *Barrium.
 *Barton.
 *Bastia.
 *Bastida, etc.
 *Batuda 2.
 *Bayla.
- *Reciaria.
 *Bedalum.
 *Beka.
 *Benerium.
 *Bera 1.
 *Bercheria.
 *Bergaria.
 *Beria.
 *Berlia.
 *Bertoncella.
 *Berton.
 *Bertonia.
 *Bex.
 *Bichonata terræ.
 *Bicoreta.
 *Bifinium.
 *Binalia.
 *Bivanc.
 *Bivarium.
 *Blachia.
 *Bletneda.
 *Boagium 2.
 *Boco.
 *Bodina, etc.
 *Bodula, etc.
 *Boeja.
 *Boeria.
 *Bogua 2.
 *Boicelata.
 *Bola 1.
 *Boletum.
 *Bolla 4.
 *Bona.
 *Bonaria 1.
 *Bonna.
 *Bondula.
 *Bonellus.
 *Bonsnagium.
 *Bonnarium.
 *Booria.
 *Borda.
 *Bordaria.
 *Borgha.
 *Boria.
 *Borna.
 *Borreia.
 *Bosina.
 *Bosula.
 *Bothena.
 *Botones.
 *Bottera.
 *Bouchellus.
- *Bovata.
 *Bovera.
 *Boveta.
 *Bougerius.
 *Boquerium.
 *Bouteria.
 *Boyga.
 *Boysseria.
 *Bozola.
 *Brachia.
 *Brachiera.
 *Bradia.
 *Branchiata.
 *Broa.
 *Broca 2.
 *Brugaria.
 *Bruida.
 *Bubulca.
 *Bugia.
 *Bulconia.
 *Buleus.
 *Bunda.
 *Burdegaliun.
 *Burgua, etc.
 *Buteria 2.
 *Buverium.
 *Caballaria.
 *Cadenaria.
 *Cadrus.
 *Caplus.
 *Calasneo.
 *Calcea.
 *Calceata.
 *Calceia.
 *Calcetum.
 *Caligo.
 *Calis.
 *Callis.
 *Calma.
 *Calmus.
 *Calorta.
 *Cambile.
 *Camoo.
 *Cambra 3.
 *Camera.
 *Camerarius 3.
 *Caminus.
 *Campania.
 *Campellus.
 *Campimarchia.
 *Campitus.
 *Campodus.

- *Campretum.
 Campus.
 Campus Martius.
 Canabule, etc.
 Canabula.
 Canalis.
 *Canapale, etc.
 Canavaria.
 *Canavera, etc.
 Canepina, etc.
 Caneria.
 Cancellares.
 Candelum.
 Canna.
 Cantredus.
 Capilum.
 Capitolium.
 Captura 2.
 Caput.
 Carantena.
 Carpitus.
 Carrectata.
 Carreria.
 Caruata.
 Carrucata.
 Cartalata.
 Cartariata.
 Cartata.
 Carteriate.
 Carteroniua.
 Carltonata.
 Cartum 1.
 Carubium.
 Casa.
 Casagium.
 Casal.
 *Casalaria.
 Casale.
 *Casalenum.
 *Casalinum.
 Casallus.
 *Casamentum.
 Casana.
 Cassero.
 *Cassamentum.
 Cassicium.
 Cassida 1.
 Castellum.
 Castrum.
 Catabolum.
 Cathenata.
 Cavallairinus.
 Cavanna.
 Cavannaria.
 Caudinum.
 Causea.
 Causelum.
 Caxamentum.
 Celga.
 Censa.
 *Censaria.
 *Censiva.
 Centena.
 Centenaria.
 Centenarium.
 Centerius.
- *Centum.
 Centuria.
 Centuriatus.
 *Ceparia.
 Ceptum.
 Cequia.
 *Cerasaria.
 *Cerca.
 *Cerchemanare.
 *Cesia.
 Cespes.
 *Cessaria.
 Chacea.
 *Chamo.
 *Chanaberium, etc.
 Chanterius.
 *Charhene.
 *Charruagium.
 *Chasamentum.
 *Chasellum.
 *Chavanneria.
 Cheninus.
 *Cheneverium.
 Cherina.
 Cherulus.
 *Chevenarium.
 Chio.
 *Chiostra.
 Chomata.
 *Chroada.
 Cinctada.
 Cingellus.
 Cingulum.
 Circemanaria.
 *Cisterae.
 Clitatus.
 *Clivodus.
 Clabata.
 *Clapa.
 *Claperius.
 Clapo.
 Clausa.
 *Clausagium.
 Clausaria.
 *Clausata, etc.
 Clausio.
 Claustrum.
 Claustrata.
 Clausura.
 Clawa.
 Claria.
 Clima.
 *Clodellum.
 *Clodicium.
 Cloeria.
 *Closellum.
 Clota.
 Clusa.
 Clusares anguli.
 Clusoria.
 Clusoria.
 Clusorium.
 Clusellum.
 Clusus.
 *Coarctarium.
 Coda.
 *Codercum
- *Colcas.
 Colcia.
 Collatum.
 Collectaculum.
 Collina.
 Colivertus.
 *Cologa.
 Colonia.
 *Colonellum.
 Combona.
 *Commeianus.
 Comitatus.
 Comitia.
 *Commarchia.
 *Commercium.
 Commotum.
 *Communia.
 *Comparcus.
 *Compes.
 Comportionales
 termini.
 Compostare.
 Compostus.
 *Compotum.
 Concada.
 Conceptio.
 *Conducta.
 Concavarium.
 Conchada terræ.
 Condamina.
 Condirectum, etc.
 Condis.
 Condita.
 *Confina.
 Confinium.
 Confortia.
 *Confossum.
 *Confrontare.
 *Confrontari.
 Congeries.
 Conjugla.
 Consecrare.
 *Consisterium.
 Consortare.
 Consortes.
 *Consortia.
 *Consta.
 Contata.
 Conternare.
 *Contesta.
 *Continentia 8.
 *Contites.
 *Contorium.
 *Contortia.
 Contrata.
 *Contractus.
 Conturnus.
 *Copata.
 Corda.
 Cornalia.
 Corneria.
 *Corelitus.
 Coronæ.
 Corpus.
 Corrigia.
 Cortis.
- Corva.
 *Corvala.
 Costa.
 Costera.
 Costis.
 *Coteria.
 *Coterus.
 *Cottus.
 *Constancia.
 *Craccia.
 *Craceda.
 *Creanda.
 *Cressonaria.
 Crista.
 *Croada.
 *Croadera.
 Cro, Croia.
 Crostum.
 *Crosium.
 Crota.
 *Crotura.
 Crux.
 Crypta.
 Cubilaris.
 Cubitus.
 Culfum.
 *Culta.
 *Cultellare.
 *Cultibilis.
 *Cultilagium.
 *Cultillus.
 Cultura.
 Cumba.
 *Cumdirectum.
 *Cumlaterationes.
 *Cuma.
 *Curalha.
 Cur'a.
 *Curiada.
 Curiaria.
 Curitis.
 Curriculum.
 Curriles aquæ.
 *Cursus.
 *Cursorium.
 *Curtaricum.
 *Curtimarchia.
 *Curtinus.
 *Curvalis.
 *Cusso.
 Dalus.
 Davata.
 Dayla.
 *Debonare.
 *Deboybare.
 *Contractus.
 Decania.
 *Deci.
 Decimaria.
 Decimanus.
 Decumanus.
 Declarare.
 Decuria.
 Defensa.
 Deiverca.
 Delimitare.
- *Depastorgium.
 *Desertum.
 *Designamentum.
 *Destrus.
 Dextri.
 *Diale.
 Dies.
 Dietarium.
 *Dicimatio.
 Dilapidata.
 *Dimenchiata.
 *Dimeria.
 Dimossarium.
 *Dinata.
 Diocesis.
 Dirigere.
 Discolatus.
 Districtum.
 Districtus.
 Divergia.
 Divisa.
 Diurnalis.
 Diuturna.
 Doga.
 Dola.
 Dola.
 Dola.
 Doma.
 *Pomingadura.
 Domus.
 *Dozenum.
 *Dozza.
 *Drona.
 Drudaria.
 Ducarius.
 Ducatorium.
 Ductus.
 Ductus.
 Dunjo.
 Dunum.
 *Ebonnagium.
 *Efricum.
 *Egripus.
 Eia.
 *Eiraudus.
 *Eissariata.
 *Elizaria.
 *Elzetus.
 *Emplast'um.
 *Encengia.
 *Encenia.
 *Englata.
 *Enimentum.
 *Epiogonius.
 *Eppedonicus.
 *Epiteticum.
 *Era.
 Eretnus.
 *Eripennus.
 *Ermasius.
 Erplant.
 *Esbondatic.
 *Eschacus.
 *Eschumellus.
 *Esculenus.
 *Eslagium.
 *Escengia.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXXX

- * Espeusalata.
- * Essarium.
- * Essinum.
- * Estiro.
- * Etia.
- * Eifundus.
- * Exaltare.
- * Exaltatus.
- * Exancingum.
- * Exbonatio.
- * Excolidus.
- * Exossatus.
- * Explaatio.
- * Extalium.
- * Extorquere.
- * Extraculus.
- * Eyminata.
- * Fabaria.
- * Facharia.
- * Facheria.
- * Factus.
- * Faicia.
- * Faicio.
- * Faixa.
- * Falasia.
- * Falesia.
- * Falenca.
- * Falha.
- * Fallum.
- * Falsus-burgus.
- * Familia.
- * Partum.
- * Fasenda.
- * Fatica.
- * Favaleria.
- * Fauchaia.
- * Fazenda.
- * Featum.
- * Felgaria.
- * Fenerius.
- * Feordwendel.
- * Fera.
- * Feragale.
- * Ferragium.
- * Ferragale.
- * Ferdella.
- * Ferdingel.
- * Ferlingus.
- * Ferrago.
- * Fessa.
- * Fessardaria.
- * Fessorada.
- * Fexa.
- * Fictorium.
- * Figuaida.
- * Finagium.
- * Fimis.
- * Finitum.
- * Finium.
- * Firma.
- * Fiscus.
- * Flaco.
- * Flactra.
- * Flequera.
- * Fleta.
- * Flexura.
- Flumaria.
- Flumetica.
- Flumicellus.
- Fluminea.
- Flur.
- Focis.
- Foisatera.
- Folcland.
- Foliata.
- Foncia.
- Fontana.
- Forda.
- Forera.
- Forma.
- Forisbarium.
- Forschet.
- Forus.
- Fossa.
- Frachenda.
- Fracta.
- Fractitum.
- Fractura.
- Fractus.
- Fraga.
- Francatia.
- Francdad.
- Francheria.
- Franchia.
- Francis.
- Francis.
- Francum.
- Frascarium.
- Fraustum.
- Frehta.
- Freta.
- Fretale.
- Frischa.
- Friscum.
- Frodus.
- Fronhof.
- Frontaria.
- Frontierum.
- Frontes.
- Frostium.
- Fructera.
- Fructibilis.
- Frustrura.
- Frustrum.
- Frostum.
- Frutetum.
- Frueta.
- Fugacia.
- Fundora.
- Fundus.
- Funiculus.
- Furco.
- Furlongus.
- Gagnabilis.
- Gaguena, etc.
- Gaba.
- Gacherare.
- Gades.
- Gadium.
- Gagnagium.
- Gainagium, etc.
- Gairica.
- Galchera.
- Galetus terræ.
- Gamma.
- Ganagium.
- Gaola.
- Capra.
- Gara.
- Garachium, etc.
- Garaytum.
- Gardignagium.
- Garralium.
- Garratum.
- Garricæ.
- Garrigua.
- Garroscæ.
- Garuca.
- Gasanbagium.
- Gascaria.
- Gasqueria.
- Gastina.
- Caufra.
- Javarhgiun.
- Gavnagium.
- Geiba.
- Genesteium.
- Genitium.
- Gerba.
- Gerbida.
- Chiaria.
- Ginbrera.
- Glaiolia.
- Glandaretum.
- Gleba.
- Glenagium.
- Gliseria.
- Gobia.
- Gora.
- Gordus.
- Goretus.
- Gorga.
- Gorgium.
- Gota.
- Grachium.
- Grada.
- Gramen.
- Grancia.
- Grangiagium.
- Grangium.
- Grancia.
- Grancies.
- Graveria.
- Graverium.
- Gregaria.
- Gremialis.
- Grenicia.
- Gresium.
- Gressonaria.
- Gresum.
- Greva.
- Groa.
- Gromulus.
- Gronna.
- Grosclerius.
- Grunh.
- Guagneria.
- Gualdus.
- Guanagium.
- Guastiva.
- Guauria.
- Guazella.
- Guia.
- Gulfus.
- Gurges.
- Gustorium.
- Haboutare.
- Habulum.
- Haimgart.
- Hannarium.
- Hamma.
- Hardinea.
- Hasta.
- Hastula.
- Haula.
- Havedelonds.
- Hayrelum.
- Hayum.
- Heda.
- Heralis.
- Herbacia.
- Herbatum.
- Heremitas.
- Heremus.
- Herma.
- Hermacium.
- Hermale.
- Hermanerium.
- Hermassium.
- Hermitagium.
- Hersonaria.
- Hertemus.
- Hida.
- Hobus.
- Hoeva.
- Homata.
- Hometa.
- Hominata.
- Hondus.
- Hongrecoltra.
- Hortus.
- Hoschia.
- Hostata.
- Huanaria.
- Huba.
- Huissartum.
- Hulmus.
- Huneletum.
- Humularium.
- Huva.
- Jacenticæ.
- Jacheria.
- Jacis.
- Jactus.
- Jaixum.
- Jaletum, etc.
- Janestaria.
- Jangaria.
- Janum.
- Jardenum, etc.
- Jarria.
- Jarrigia.
- Jascheria.
- Jassile.
- Jassium.
- Ierbus.
- Imbladiare.
- Imlaria.
- Inclavatura.
- Incretus.
- Incusia.
- Infrontare.
- Infrontatio.
- In hoc.
- Inland.
- Interlines.
- Intersignum.
- Intestare.
- Inviun.
- Jornale.
- Jornamentum.
- Jornaria.
- Jornata.
- Jova.
- Iscla.
- Issartaria.
- Itinerarius.
- Juctus.
- Jugatio.
- Jugatium.
- Jugeratio.
- Jugia.
- Jugo.
- Jugum.
- Juhere.
- Juierius.
- Julia.
- Juncaria.
- Juncherium.
- Junctum.
- Junquera.
- Jurmarcha.
- Kafficum.
- Karuchata.
- Kersonaria.
- Labina.
- Laboragium.
- Laborativus.
- Laboria.
- Laboritius.
- Lacina.
- Lacuna.
- Lagenares.
- Lagia.
- Lama.
- Lamina.
- Landea.
- Landimera.
- Laneus.
- Lania.
- Larretus.
- Larricium.
- Lastum.
- Lateralio.
- Latoplaga.
- Lavina.
- Leda.
- Lees.
- Leffrus.
- Lenticularia.

- * Leporetum.
 * Lesa.
 * Lesæ.
 * Levatura.
 * Leuca.
 * Leuda.
 * Leuga.
 * Lexalis.
 * Liber.
 * Libertas.
 * Libra.
 * Librata.
 * Limita.
 * Limitrophi.
 * Limsta.
 * Linar.
 * Liseria.
 * Lita.
 * Littoraria.
 * Livrera.
 * Locale.
 * Locellum.
 * Longilia.
 * Lunaris.
 * Luster.
 * Luz.
 * Macellata.
 * Macia.
 * Mada.
 * Maeria.
 * Magnisca.
 * Magnagium.
 * Maia.
 * Mainagium.
 * Maiterata.
 * Mainillium.
 * Majoria.
 * Maisagium.
 * Maisnagium.
 * Maisnile, etc.
 * Maleollus.
 * Maletenguda.
 * Malolus.
 * Manales.
 * Manalz.
 * Manerium.
 * Mancipium.
 * Mancotus.
 * Maneguerium.
 * Mannagium.
 * Mansanarius.
 * Mansuagium.
 * Mantarium.
 * Manzile.
 * Manwert.
 * Mappa.
 * Maragium.
 * Marascausia.
 * Marayda.
 * Marcaclarius.
 * Marcasium.
 * Marcha.
 * Marchata.
 * Marchesium.
 * Marchesum.
 * Marchilium.
 * Maremma.
 * Maretum.
 * Mareum.
 * Marga.
 * Maricadium.
 * Maricium.
 * Mariscus.
 * Maristus.
 * Marka.
 * Marla.
 * Marnatura.
 * Marrhea.
 * Masellus.
 * Masgnellum.
 * Masilinum, etc.
 * Masnagium.
 * Masngius.
 * Masquerium.
 * Massa.
 * Massaditium.
 * Massaigium.
 * Massaria.
 * Massatium.
 * Massura.
 * Masuagium, etc.
 * Masura.
 * Mata.
 * Mates.
 * Matres.
 * Maxnile.
 * Maynamentum, etc.
 * Maynile.
 * Mayterata.
 * Mazada.
 * Mazura, etc.
 * Measus.
 * Medallata.
 * Medena.
 * Medetaria.
 * Medialada.
 * Mediamnæ.
 * Mediatoria.
 * Medietaria.
 * Medietas.
 * Medionarius.
 * Meerilz.
 * Meeteria.
 * Mega.
 * Meiseia.
 * Meisteria.
 * Meiteria.
 * Mencodatus, etc.
 * Mensales.
 * Mensura, etc.
 * Merisse.
 * Mersca.
 * Mesailhata.
 * Mesagium.
 * Mesella.
 * Mesnada.
 * Mesnagium.
 * Messagium.
 * Messailhata.
 * Messum.
 * Mestadaria.
 * Mestaria.
 * Metalis.
 * Metearia.
 * Meteria.
 * Mextadaria.
 * Mextadaria.
 * Meystadaria.
 * Mezadra.
 * Mezellade.
 * Miclerata.
 * Mina.
 * Minagium.
 * Minata.
 * Mineta.
 * Mirica.
 * Mirta.
 * Mitariata.
 * Mitonentum.
 * Modiatum.
 * Modietaria.
 * Modietas.
 * Modiolus.
 * Modulus.
 * Moggiaticha.
 * Moia.
 * Moiso.
 * Moitoieria.
 * Moilonnus.
 * Molaris.
 * Molendicia.
 * Moles.
 * Moleta.
 * Monsgaudii.
 * Monstrata.
 * Montana.
 * Monticellus.
 * Mora.
 * Morada.
 * Moralea.
 * Morata.
 * Morta.
 * Mosnare.
 * Mosses.
 * Mostale.
 * Mosum.
 * Mota.
 * Motalis.
 * Mourus.
 * Moyleria.
 * Muarium.
 * Munda.
 * Munerarium.
 * Mura.
 * Mutulus.
 * Napina.
 * Nala.
 * Nausa.
 * Nava.
 * Noa.
 * Noca.
 * Nocha.
 * Noda.
 * Nogadera.
 * Noha.
 * Noiereta.
 * Nois.
 * Noka.
 * Nona.
 * Normales.
 * Novale.
 * Novellare.
 * Noverca.
 * Novitas.
 * Oba.
 * Obra.
 * Occhia.
 * Occlata.
 * Ocina.
 * Octona.
 * Oglata.
 * Oica.
 * Orta, etc.
 * Olagium.
 * Pactus.
 * Pactuum.
 * Pacuum.
 * Padoe.
 * Paduagia.
 * Paduire.
 * Padulectum.
 * Padules.
 * Paganum.
 * Pagina.
 * Pago.
 * Paillerium.
 * Palmata.
 * Palus.
 * Panalata.
 * Panora, etc.
 * Pantanum.
 * Paodenta.
 * Parcus.
 * Paria.
 * Parisata.
 * Parrana.
 * Parra.
 * Partita.
 * Pascentum.
 * Passus.
 * Pastellum.
 * Pastenquum.
 * Pastenum.
 * Pasticum.
 * Pastitium.
 * Pastorale.
 * Pastolare.
 * Pastorgagium.
 * Pastuarium.
 * Pasturagium, etc.
 * Pategium.
 * Patile.
 * Patium.
 * Patuendum.
 * Paturagium.
 * Pea.
 * Peaso.
 * Pecida.
 * Pectia.
 * Pedarium.
 * Pedatura.
 * Pedica.
 * Peichia.
 * Peironus.
 * Peisia.
 * Pelagus.
 * Pena.
 * Peribolus.
 * Pernada.
 * Perprehensio, etc.
 * Perqua.
 * Pertica.
 * Pertenementum.
 * Petraria.
 * Peya.
 * Pichea.
 * Pictellum.
 * Pictura.
 * Pinanga.
 * Piechia.
 * Pineta.
 * Pirus.
 * Pisaria.
 * Piscairagium.
 * Piscatium.
 * Pitura.
 * Placia.
 * Plaga.
 * Plagia.
 * Plaisaitium.
 * Plaisia.
 * Planatura.
 * Plancha.
 * Planchoneia.
 * Planicum.
 * Planitia.
 * Pantanum.
 * Planta.
 * Plantagines.
 * Plantata.
 * Planum.
 * Planura.
 * Plassagium.
 * Plassarium, etc.
 * Plassenus.
 * Platea.
 * Plaxelum.
 * Pledura.
 * Plessa.
 * Pleuca.
 * Plexaceum.
 * Plexicum.
 * Plodius.
 * Plogelum.
 * Podete.
 * Podismus.
 * Podium.
 * Podus.
 * Pogetum.
 * Pogesatum.
 * Poignellus.
 * Pola.
 * Polra.
 * Polrus.
 * Pomaris.
 * Pomerium.
 * Pomifer.
 * Poportare.
 * Popularis.
 * Populatus.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXXII

- Porcamis.
 Porprendere.
 Porta.
 Portus.
 Pourprisia.
 Praeria.
 Praetura.
 Praeria.
 Praria.
 Prata.
 Prataria.
 Pratelum.
 Positio.
 Possessio.
 Potestas.
 Pradum.
 Praeinctura.
 Praerubium.
 Proastium.
 Profinis.
 Proterrarium.
 Provendiata.
 Pructum.
 Prugna.
 Pugillus.
 Pugnerata.
 Puncta.
 Punhariata.
 Quadrata.
 Quadratura.
 Quadratus.
 Quadrellus.
 Quarellus.
 Quarentena.
 Quarrarium.
 Quarrogium, etc.
 Quarta.
 Quartalata.
 Quartalia.
 Quartanarius.
 Quartaria.
 Quartariata.
 Quartayriata.
 Quartarium.
 Quartelada.
 Quarterada.
 Quarterium.
 Quarteronus, etc.
 Quartironus.
 Quartirona.
 Quartula.
 Quasamentus.
 Quatellus.
 Quaternaria.
 Quintanellus.
 Quintaria.
 Rabina.
 Rachia.
 Rafal.
 Ragaleia.
 Rapiuale.
 Rasa.
 Rascia.
 Rasta.
 Rastroxus.
 Rebinare.
 Recaleus.
 Recochatus.
 Rectura.
 Reep.
 Rega.
 Regicula 7.
 Regio.
 Regula.
 Regularia.
 Regulatus.
 Reia.
 Remanentia.
 Repava.
 Resa.
 Resedium.
 Restis.
 Retenezo.
 Retentio.
 Retertiare.
 Retrocensivum.
 Peugia.
 Rothus.
 Riaria.
 Riesa.
 Rifletuta.
 Riga.
 Rigor.
 Rigus.
 Riparia.
 Rispa.
 Rivera.
 Riviga.
 Rivora.
 Roboretum.
 Rocca.
 Roda.
 Rodium.
 Rondellus.
 Rosaria.
 Roseria.
 Rosetum.
 Rostium.
 Roya.
 Roata.
 Rubcata.
 Ruda.
 Ruga.
 Runcalis.
 Rupes.
 Rupina.
 Rupturalia.
 Ruricola.
 Rusticum.
 Ruta.
 Ruttoria.
 Sablo.
 Sacheirata.
 Sageria.
 Sagraba.
 Saina.
 Salata.
 Salceda, etc.
 Saldum.
 Saletrum.
 Salexetum.
 Salicia.
 Saliense.
 Sallicium.
 Salmaria.
 Saltus.
 Salva.
 Salvicina.
 Salzeda.
 Sandrium.
 Sapultura.
 Sarrerria.
 Sarritorium.
 Sartellulum, etc.
 Sartum.
 Satalia.
 Saucip.
 Sauvageria.
 Sauzagium.
 Sazo.
 Scala.
 Sealinga.
 Scamellus.
 Scamnum.
 Scampatus.
 Scariatus.
 Scartus.
 Scestayriata.
 Scinda.
 Scopetum.
 Scorio.
 Scringa.
 Scrupulus.
 Scrupiones.
 Seyra.
 Seges.
 Seghia.
 Segus.
 Sentiva.
 Semenatura.
 Seminalia.
 Seminatio.
 Semodiale.
 Semodata.
 Senterium.
 Sentia.
 Seperalitas.
 Septariata.
 Septempeda.
 Serra.
 Sestaria.
 Seta.
 Seticus.
 Setura.
 Setzena.
 Sewere.
 Sextarata.
 Sextaria.
 Sexteria.
 Sexterlata.
 Seytorata.
 Shelinga.
 Siccaria.
 Sidelingh.
 Silicia.
 Sinada.
 Sita.
 Situs.
 Slade.
 Soca.
 Sodum, etc.
 Soga.
 Solaris.
 Solatiura.
 Solidata.
 Solinum.
 Solum, Solus.
 Sorelius, etc.
 Sors.
 Sorticellus.
 Sotus.
 Specius.
 Sponda.
 Squagna.
 Stangnum.
 Staphilum.
 Stariora.
 Stepilla.
 Stillaria.
 Stirpes.
 Strand.
 Strata.
 Streame.
 Strictum.
 Striga.
 Submarum.
 Suburbanum.
 Suburbicaria.
 Sundrialis.
 Superfluum.
 Swathe.
 Tabula.
 Tacha.
 Tacharentia.
 Talgiata.
 Tallia.
 Tallium.
 Talueria.
 Tasta.
 Tella.
 Tempe.
 Tenda.
 Tenenum.
 Tensura.
 Teppa.
 Tercolium.
 Termen.
 Terminale.
 Terminalia.
 Terminatio.
 Terminus.
 Termonlandes.
 Terrale.
 Terra.
 Terracium.
 Terrada.
 Terraria.
 Terratorium.
 Terrectorium.
 Terrenum.
 Terricella.
 Terrillis.
 Territoria.
 Territoriae res.
 Territorium.
 Terrola.
 Terrula.
 Tersaratus.
 Tertiarium.
 Tertienaria.
 Tertiolum.
 Tertrum.
 Tetrans.
 Tigran.
 Themata.
 Thermiphilae.
 Tofia.
 Torallus.
 Torcia.
 Tornatura.
 Toro.
 Torrentulus.
 Tothlanda.
 Trabuccus.
 Transcurtis.
 Transenda.
 Treccensualis.
 Treffundus.
 Trescurtis.
 Treyra.
 Tributarium.
 Tricalium.
 Trifinium.
 Triones.
 Trihsinga.
 Trocium.
 Tunnaria.
 Turma.
 Vaassoria.
 Vacantia.
 Vaccaria.
 Vacellus.
 Vaco.
 Vacuamentum.
 Vagivus.
 Vallestria.
 Valvus.
 Ubicada.
 Vegia.
 Vegri.
 Venella.
 Venghus.
 Verceillum.
 Verdearius, etc.
 Verdonum.
 Vergetum.
 Vergeria.
 Vergia.
 Vergiata.
 Veriale.
 Vericharia.
 Versana.
 Via.
 Vicus.
 Vicenda.
 Vierrum.
 Vignalis, etc.
 Villa.
 Villagium.
 Villare.

* Villata.	* Virgaretum.	* Uneus.	* Walshshum.	* Ypepa.
* Villula.	* Virgulta.	* Volcs.	* Wangnale.	* Yssartum.
* Vinaculum.	* Viridarium.	* Volta.	* Wara.	* Zerbidum, etc.
* Vineale.	* Vismeria.	* Voluntatio.	* Warectum.	* Zuda.
* Vineatica.	* Viszellarium.	* Voranta.	* Watergranga.	
* Vineatus.	* Vivariolus.	* Vorverc.	* Waterscapum.	
* Virga.	* Vlna.	* Urbarium.	* Wista.	
* Virgarca.	* Umecta.	* Ufangi.	* Xamplum.	

VII.

ARBORES, STIRPES, HERBÆ, SILVÆ.

ARBORUM NOMINA.

* Acera.	* Cades.	* Cornolium.	* Lauriendram.	* Popiller.
* Acripomum.	* Cadex.	* Cotinum.	* Licus.	* Quorra.
* Adarnatica.	* Camborta.	* Coudra.	* Malus fagus.	* Ruvor.
* Esculus.	* Canopus.	* Durnus.	* Marensalix.	* Sachus fagus.
* Albarus.	* Capillamentum.	* Eussinus.	* Marsalix.	* Saja.
* Alberus.	* Capito.	* Expalmitare.	* Melarium.	* Sallita.
* Aherus.	* Carabus.	* Ficara.	* Mellerius.	* Salla.
* Amandalarius.	* Casnus.	* Franciscus.	* Melus.	* Sambussus.
* Arabia.	* Castegneta.	* Frasnea.	* Mizela.	* Sappetus.
* Arablius.	* Cerefarus.	* Frassinus.	* Modula.	* Sappus.
* Arbor.	* Cerca.	* Freyno.	* Morarius.	* Spinnelbaum.
* Arcilaurus.	* Cerasarius.	* Galliquercus.	* Nemus.	* Tilius.
* Attefectum.	* Chalba.	* Gemmaria.	* Neplarius.	* Trambius.
* Avellanarius.	* Charmen.	* Genevrus.	* Nixa.	* Trembleta.
* Bolluca.	* Chesnus.	* Haistria.	* Nochus.	* Tremblus.
* Bolum.	* Coinus.	* Hastra.	* Noerium.	* Tremulus.
* Bouta 1.	* Collera.	* Jarro.	* Nucarius.	* Vernus.
* Boutus.	* Cor.	* Jayna.	* Nugeir.	* Ulmatellus.
* Bourdena.	* Corallus.	* Iyus.	* Pereclipton.	
* Brutus.	* Corberius.	* Laresus.	* Pinea.	

SILVÆ, FORESTÆ, ET QUÆ AD REM SYLVATICAM PERTINENT.

* Advenablatus.	* Arboreta.	* Bocagium.	* Boscagium.	* Broillium.
* Agia 1.	* Arboretum.	* Bochetus.	* Boscus.	* Bruscale.
* Agistare.	* Arbustatus.	* Bocius 1.	* Bostus.	* Bruscia.
* Albarcta.	* Aubenia.	* Boessonus.	* Boychus.	* Bucceria.
* Alberia.	* Avellaneta.	* Boichetus.	* Brausa.	* Busareum.
* Alevamum.	* Bavarius.	* Boina.	* Brena.	* Busca.
* Allevamentum.	* Barbarellum.	* Boissonus.	* Brogalia.	* Buschetus.
* Alnedus.	* Basticum.	* Boissonnus.	* Brolium.	* Buxeria.
* Alneum.	* Baugium 2.	* Boleria.	* Brossa.	* Cablicia.
* Altenum.	* Berra.	* Booleyum.	* Brua.	* Capellus.
* Amareus.	* Blanchia.	* Boriun.	* Bruaria.	* Castagnaretum.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXXV

* Castanarellum.	Exemplum.	* Intersiccum.	* Planson, etc.	Sylva.
* Cathena r.	Expeditare.	Kaneium.	* Plantagium, etc.	* Tagliata.
* Cedua.	* Expletivus.	Lacia.	* Plantea, etc.	* Taillea.
Ceppagium.	Extruncare.	* Laya.	* Plantum.	* Tailleta.
Cerritum.	* Fachia.	* Lazana.	* Populosus.	* Taillinatum.
Cesa.	Fagia.	* Leagium.	* Porum.	* Tala.
* Cesina.	Fagus.	Leda.	* Quesnetum, etc.	Talea.
* Cimelia.	Faia.	* Leigium.	* Quintum folium.	* Talia.
* Cimeye.	* Fania.	Lucanar.	* Ramerium.	* Talium.
Combrì.	Fannatio.	Lucarius.	* Receptio nemorum.	* Talivum.
Concisa.	Faus.	* Maeria.	* Recrebita.	Tallea.
* Concisio.	* Fenestra.	* Mailliolus.	* Recrescentia.	* Tallecium.
Coopertio.	Foagium.	* Meoletum.	Refietum.	* Tallia.
Coopertum.	Foesia.	* Merica.	Regardum.	* Talterium.
* Copa 4.	Fogagium.	* Monstreia.	* Reguardum.	* Tilletum.
* Coudreia.	Foresta.	* Morthbosch.	* Remasencia.	* Torneura.
* Creissia mentum.	* Forestella.	Mosplea.	* Remessa.	* Toussa.
* Crescentia.	* Frafugelum.	* Mostra.	* Renoyria.	* Tusca.
* Cuparia.	* Fraschetum.	* Nogadera.	* Revenuta.	* Vaischa.
* Cursus n.	* Fraxinala, etc.	* Nogareda.	Routurare.	* Vantaya.
Defensum.	Fustis.	* Novella.	* Rupta.	* Vefrondis.
* Defaia.	Gaium.	* Novellare.	* Saltora.	Veneris.
Densetum.	Grava.	* Novitus.	* Sapetum.	* Venticium.
Devezum.	* Gravium.	* Nucarium.	* Scalvamen, etc.	* Vergna.
* Disrumpere.	* Guerna.	* Nucelletum.	* Scampare.	* Verneda.
* Drodenn.	* Guidationes.	* Nuscentum.	* Scisura.	* Veruhia.
Efforestare.	* Habellanicium.	* Oseraria, etc.	Secretarius.	Viride.
* Emunda.	* Haiota.	* Ostensio.	* Sotum.	* Ulmeta, etc.
* Eschartare.	* Hebergiare boscum.	* Ozeria, etc.	* Stelarea.	* Usclada.
* Esluare.	* Heisa.	* Palmerium.	* Stocagium.	* Vuadua.
* Estallus.	* Hesteren.	* Parcus.	* Subarum.	Warenuia.
* Evolutus.	* Ibblosus.	* Pastionalis.	Subboscus.	Wic.
* Exaltare.	* Incretus.	* Pessunia.	* Superficies nemoris.	Wodwardus.
Exartus.	Indagines.	* Planita.	Superpositum.	

STIRPES, VITES, HERBÆ, ETC.

* Acheletus.	Cardo.	Fencemouth.	* Lascopitium.	Rosa.
* Agarium.	* Carectun.	Feugera.	Linodella.	Rosarium.
* Agrumen.	* Careda.	Fengia.	Lisca.	* Rosus.
* Amarina.	Carolina herba.	* Filidrisa.	* Majoraca.	Rufus.
* Arundinetum.	* Ceba.	Fossoriata.	Malixia.	* Runcus.
Assinsium.	* Centum.	Fulgeria.	Malhones.	* Sagna.
Baditis.	* Ceppa.	Fuxolana.	Manelata.	* Salangra.
* Balcha.	* Ceptolus.	Gabusia.	Mardegana.	Signum Salomonis.
Bansa.	Cerefolium.	* Gariofilum.	* Mede.	Sisaga.
Barta.	* Ciminus.	* Garreria.	Miliacendrum.	* Sodianum.
Berbigenes.	Citrolus.	* Garrofa.	Mora.	Solsequium.
Berlovaca.	Citrones.	* Garroffolum.	* Pastellum.	Sparagus.
Bersa.	Cresso.	Gimaresta.	Pergula.	* Spicus.
Bismalua.	* Cultella.	Gimnaremus.	Pignolus.	Sponsa solis.
* Boraginous.	* Custica.	Gladiolum.	* Rabacia.	Tribliana.
Bouket.	Egrunum.	Glastum.	* Rafa.	* Tronus.
Buranexa.	* Elle:a.	* Grosposa.	Ravacautus.	Turio.
Calcacrepa.	* Faba.	* Habia.	Rausea.	* Vanqua.
Calliomarcus.	* Faciolus.	* Halotus.	* Rodor.	* Verbago.
* Canomilla.	* Fanafracha.	* Herbum.	* Rodorius.	Verdiga.
Canamelle.	* Fassolius.	* Hortalia.	* Romarum.	* Veyriola.
Capito.	* Fava.	Humio.	* Romengueria.	
Cardetum.	Febritugia.	* Jarrossia.	* Ronchus.	

VIII.

ARCHITECTONICA, SEU QUÆ AD ARCHITECTURAM SPECTANT.

* Abamurus.	* Canto 1.	* Cryptatus.	* Incisio.	* Planca.
* Acoha.	* Capitellum.	* Culmen.	* Intabulamentum.	* Platona.
* Acoys.	* Capriolus.	* Cutrum.	* Intercolumnium.	* Pórtale.
* Acutus.	* Caprones.	* Cupla.	* Labea.	* Purpureticæ columnæ
* Alab.	* Carpisculus.	* Cuppula.	* Lacuna.	* Quadrifcium.
* Aligneamentum.	* Carta 3.	* Cymbius.	* Lambroficare.	* Ragiatu.
* Alleia.	* Castratura.	* Dispositio.	* Lastrum.	* Rinca.
* Ampara.	* Castratus.	* Egrearium.	* Latæ.	* Salia.
* Anambariam.	* Cavile.	* Epanleum.	* Lilium.	* Saritia.
* Arcata.	* Cellis.	* Epigri.	* Lithostrotum.	* Scaliones.
* Arcellus.	* Centrum.	* Epirus.	* Lutum.	* Scandile.
* Arquetus.	* Chapero.	* Escenia.	* Machines.	* Scindula.
* Arsellum.	* Chekeratus.	* Essana.	* Machonesia.	* Spiculus.
* Arsia.	* Ciborium.	* Fenestratus.	* Massom.	* Spira.
* Arvoutus.	* Cimber.	* Fenestrella.	* Malta.	* Spondilia.
* Augiva.	* Cimentum.	* Festissura.	* Mandalus.	* Suliva.
* Balatorium 2.	* Citebasa.	* Festrum.	* Materia, etc.	* Superficies.
* Balcus.	* Clavatura.	* Fileria.	* Matonus.	* Superfium.
* Balcus.	* Cloto.	* Fixorium.	* Matto.	* Suspensura.
* Barchenus.	* Clotonus.	* Formatum.	* Mentura.	* Tabulamentum.
* Baria.	* Cnodax.	* Forniceps.	* Murale.	* Tabulatum.
* Barquellus.	* Coble.	* Fossarius.	* Murare.	* Tabulus.
* Barquile.	* Cochlea.	* Fossator.	* Muratum.	* Thalapsicum opus.
* Barra 3.	* Cœlum.	* Gaid.	* Musivum.	* Tholus.
* Berthesca.	* Colacius.	* Galandra.	* Noccus.	* Tibicines.
* Brica 3.	* Columnatio.	* Gapo.	* Olla.	* Tiranni.
* Buccula.	* Commaliolare.	* Gargoula.	* Pannagultæ.	* Tormoyelæ.
* Cabiro.	* Coppus.	* Garratus.	* Pannel.	* Trabea.
* Cabrio.	* Corbelstones.	* Glodus.	* Patæ.	* Trabes.
* Cadafalus.	* Corbeyus.	* Gronda, etc.	* Patula.	* Vallatorium.
* Caironus.	* Coriare.	* Harnascha.	* Pedepianum.	* Vaulsura.
* Calsa.	* Coriatio.	* Helmus.	* Pera.	* Vitineus.
* C. ncer.	* Corneirus.	* Helowe.	* Pilare.	* Volta.
* Canna 3.	* Cryptatim.	* Hostrichinium.		* Walla.

IX.

ARTES, ARTIFICES, NEGOTIATIONES, PROFESSIONES.

* Abacista.	* Abrator.	* Acorarius.	* Adcrotator.	* Affectatores.
* Abacus.	* Accensatores.	* Acuaris.	* Adularius.	* Africanus.
* Abbatores.	* Accipitares.	* Acurarius.	* Affectores.	* Agaso.
* Abjectarius.	* Achivus.	* Acutiator.	* Aifait.	* Agitatores.

- Agnellarii.
 Agulhetarius.
 Alliiarius.
 Albator.
 Alberguerius.
 Albinus.
 Alebastrarii.
 Aleciarius.
 Algebra.
 Algori-mus.
 Allecarius.
 Allecarius.
 Aludarius.
 Alutarius.
 Alytarchæ.
 Amassator.
 Anaglypharius.
 Anacelatus.
 Androchia.
 Annularius.
 Antidotarius.
 Antiquarius.
 Apicari.
 Apothecarii.
 Apprehticii.
 Aquarius.
 Argentarius.
 Arriblatones.
 Armarius.
 Armeator.
 Armerii.
 Armifactor.
 Armurarius.
 Armoserius.
 Aromatarius.
 Arudactor.
 Artificarius.
 Artigraphus.
 Artillator.
 Artista.
 Artocopus.
 Assertor.
 Assessor.
 Aucarius.
 Aucellator.
 Auditionalis.
 Auditor.
 Auraria ars.
 Aurator.
 Aurearii.
 Auricindus.
 Aurifex.
 Aurigraphus.
 Auripercussor.
 Auriscidus.
 Aurivellerius.
 Azembliarius.
 Bacalator.
 Baccalarii.
 Baccarii.
 Bachinator.
 Bactroperate.
 Bada.
 Badellus.
 Baderius i.
 Bajula.
 Bajulus.
 Balneatores.
 Bambacarius.
 Banerius.
 Bannerii.
 Banquerius.
 Barbaricarii.
 Barbarius.
 Barbatores.
 Barberius.
 Barcaniare.
 Barbiarius.
 Barcheta.
 Bargildus.
 Barrarius.
 Barrerius.
 Barrillerius.
 Bastangarii.
 Basterius.
 Bastonerii.
 Batator.
 Baterna.
 Battitor.
 Baudreius.
 Baxator.
 Bayela.
 Berbecarius.
 Bercharius.
 Biblii.
 Bidarius.
 Billatarius.
 Billeus.
 Bisanteum.
 Bladarius.
 Blator.
 Boasterius.
 Bobatterius.
 Bobulus.
 Bocherius f.
 Bolendegarius.
 Bolinus.
 Bolona.
 Bombacarius.
 Bonneterius.
 Bordarius.
 Borderius.
 Borratura.
 Borelarius.
 Borrellus.
 Boscaderius.
 Boscalor.
 Boschero.
 Boterius.
 Boujonator.
 Boulengarius.
 Boureliarius.
 Boutonnarius.
 Braciator, etc.
 Bractator.
 Breviatores.
 Brocarius.
 Brodiatores.
 Brodator.
 Brunearii.
 Bucerius.
 Bucharius.
 Bufetarius.
 Buheterius.
 Bulgetarius.
 Burdus.
 Cabanarius.
 Cabidarius.
 Cacabasius.
 Calcifex.
 Calcifatus.
 Caldararius.
 Calerarius.
 Caligarius.
 Calligarius.
 Calsaterius.
 Calsolarius.
 Calzetarius.
 Calzolarius.
 Cambarius.
 Camelarius.
 Caminerius.
 Camparius.
 Campderius.
 Canabaserius.
 Candator.
 Candelaria.
 Candelarius.
 Canderius.
 Candidarius.
 Candidator.
 Canicularius.
 Canubitor.
 Caorcini.
 Capareus.
 Capsarius.
 Carbonator.
 Carbonellus faber.
 Carcerarius.
 Cardator.
 Careratores.
 Carlarius.
 Carnacerius.
 Carnassarius.
 Carnasserius.
 Carnifex.
 Carnizarius.
 Caro i.
 Carpentarius.
 Carronius.
 Carraterius.
 Carrator.
 Carrectarius.
 Carrito.
 Carronus.
 Caseatrix.
 Cassetarius.
 Casarius.
 Cataractarius.
 Cauderarius.
 Cavacequia.
 Cavalarii.
 Cauno.
 Cederia.
 Celer.
 Centerarius.
 Centonarius.
 Centurarius.
 Ceragius.
 Cerarius.
 Cerealis.
 Cerereus.
 Ceretanus.
 Cerularius.
 Cervinarius.
 Cespitarii.
 Cetarius.
 Chandellerius.
 Chapelarius.
 Chapuisius.
 Charro.
 Charronnerius.
 Chartarius.
 Chasubliarius.
 Chanceterius.
 Chauffreius.
 Cidalarius.
 Cinerarius.
 Ciniño.
 Cipparius.
 Circularius.
 Circulatorius.
 Cisor.
 Civilista.
 Clavicarii.
 Clavicularius.
 Clausarius.
 Cloacarius.
 Clostrarius.
 Clostarius.
 Clusor.
 Coactiarius.
 Coactor.
 Cocarius.
 Cociones.
 Coctarius.
 Coctus.
 Codurerius.
 Coenacarius.
 Coffrerius.
 Cogaster.
 Cogus.
 Cogustronus.
 Coiferius.
 Colerius.
 Collarius.
 Collectarius.
 Collegiati.
 Collellarius.
 Comacinius.
 Comestores.
 Commentariensis.
 Commercialarius.
 Commissarii.
 Commissionatus.
 Comparatores.
 Compulsores.
 Compotista.
 Conchylioleguli.
 Condurarius.
 Confector.
 Confectuarius.
 Conforaneus.
 Conreatores.
 Consergius.
 Constreinus.
 Contubernales.
 Conzator.
 Coquinator.
 Coqulus.
 Coracarius.
 Coraillator.
 Coramarius.
 Corarius.
 Corarius, etc.
 Coraula.
 Corazarii.
 Corbelli.
 Corbio.
 Cordarius.
 Gorderius.
 Cordex.
 Cordifex.
 Cordo.
 Cordoanarius, etc.
 Corerius.
 Coriarius.
 Corifex.
 Cornarius.
 Coronarius.
 Corpodicina.
 Corporicida.
 Corratarius.
 Corraterius.
 Correrius.
 Corretarius.
 Corrigtarius.
 Corritor.
 Cortisiant.
 Cortuarius.
 Corvesarii.
 Cosinerius.
 Cosmeta.
 Costorarius.
 Coterius.
 Coudurerius.
 Couraterius.
 Cousteportarius.
 Coutelarius.
 Coyriarius.
 Cravarius.
 Credencerii.
 Crenkinarii.
 Criagium.
 Criaria.
 Criaria.
 Gribriones.
 Cultellerius.
 Cultor.
 Cuparius.
 Cupedenarius.
 Cupifer.
 Curanderii.
 Curaterius.
 Currerius.

- * Currifex.
 * Cursor.
 * Cusores.
 * Custossepulchrorum
 * Dapificus.
 * Dardanarii.
 * Dealbatores.
 * Deaurarii.
 * Deauratores.
 * Decimarii.
 * Deguarius.
 * Dendrophori.
 * Descripser.
 * Destralis.
 * Deuparius.
 * Deymerius.
 * Dictarii.
 * Dictati.
 * Disertor.
 * Diversoriaris
 * Divinus.
 * Divisor.
 * Doaneriis.
 * Dogarius.
 * Dogmatista.
 * Dorarius.
 * Doreloferia.
 * Dorerius.
 * Draperius.
 * Drapifer.
 * Dromedarius.
 * Dubleria.
 * Dulciarius.
 * Ealscop.
 * Egueserius.
 * Emptor.
 * Entassator.
 * Epistolarius.
 * Equarius.
 * Equitator.
 * Equitarius.
 * Ergata.
 * Ergaticus.
 * Ergalabus.
 * Ergogator.
 * Erogenator.
 * Escobolerius.
 * Escofferius.
 * Escoparius.
 * Escudeleyr.
 * Escuerius.
 * Esmathliator.
 * Espicarius.
 * Espingarius.
 * Esporarius.
 * Estofferius.
 * Eswardiator.
 * Ewrii.
 * Exactor.
 * Exartarius.
 * Excluser.
 * Excoriator.
 * Excussor.
 * Executores.
 * Exemptor.
 * Exercipes.
 * Eximequi.
 * Experimentator.
 * Extensor.
 * Faber.
 * Fabri.
 * Fabricator.
 * Fabricenses.
 * Fachinus.
 * Factor.
 * Factuarius.
 * Fagotarii.
 * Falcarius.
 * Fardellarius.
 * Faricellus.
 * Farnariolus.
 * Fascicularius.
 * Fasticerius.
 * Fenarius.
 * Fenator.
 * Ferparius, etc.
 * Ferramentarius.
 * Ferrarius.
 * Ferraterius.
 * Ferro.
 * Fictiliarius.
 * Fidos.
 * Filanderia.
 * Filatrix.
 * Filendarius.
 * Flaquerius.
 * Flaturarii.
 * Fletarius.
 * Fleshmongers.
 * Fontaneriis.
 * Forbator.
 * Forbissator.
 * Forcerius.
 * Forestarius.
 * Forestus.
 * Forista.
 * Fornasarius.
 * Fornator.
 * Forragius.
 * Fourcerius.
 * Furrerius.
 * Foxsoranus.
 * Francarii.
 * Francigini.
 * Frigarius.
 * Friquerius.
 * Fromagerius.
 * Frouerius.
 * Frucherius.
 * Fructuarius.
 * Frumentarii.
 * Frunitor.
 * Fugatores.
 * Fulnarius.
 * Fundacarius.
 * Fundatarius.
 * Funerarii.
 * Funifex.
 * Furator.
 * Furnairo.
 * Furnarius.
 * Fusarius.
 * Galearius.
 * Gallicarii.
 * Gamaga.
 * Gardinarius.
 * Garemaris.
 * Garzator.
 * Gasterius.
 * Gayeta.
 * Gaylator.
 * Gaynerius.
 * Gayta.
 * Gemmaris.
 * Generosa.
 * Gerdius.
 * Geulerius.
 * Gitemarius.
 * Glebo.
 * Gleinator.
 * Gloerius.
 * Gopillator.
 * Gouvetarius.
 * Gramicarius, etc.
 * Graphio.
 * Graylator.
 * Gregarius.
 * Grocerus.
 * Grolerius.
 * Guacha.
 * Guangator.
 * Gunnarius.
 * Gupilarius.
 * Humafores.
 * Harengeria.
 * Hastator.
 * Haubergerius.
 * Heanmetius.
 * Hengisfooter.
 * Herbitegus.
 * Herbolerius.
 * Hiator.
 * Hypothecarius.
 * Historiographus.
 * Hofwarders.
 * Hospitator.
 * Hostalaris, etc.
 * Hostarius.
 * Hostiarius.
 * Hullarii.
 * Hypothecarius.
 * Janizzer.
 * Illuminator.
 * Impletor.
 * Implicatrix.
 * Imposicionarius.
 * Inclusor.
 * Incopolitus.
 * Inferor.
 * Ingrassator.
 * Inhibitor.
 * Intestinalii.
 * Inzegnerius.
 * Joverius.
 * Jucolaris.
 * Junctor.
 * Juraticus.
 * Keys.
 * Laborarius.
 * Laborator.
 * Laccarius.
 * Lactarius.
 * Lactuarius.
 * Lanciuolus.
 * Lanarii.
 * Lanasseria.
 * Lanator.
 * Lancinator.
 * Langiarius.
 * Lapidida.
 * Lapidarius.
 * Latinarius.
 * Latorarius.
 * Lavandarius.
 * Lectarius.
 * Legista.
 * Legisterium.
 * Legumenarius.
 * Levator.
 * Leudarius.
 * Libello.
 * Libellitus.
 * Librarius.
 * Ligatores.
 * Limogta.
 * Limionges.
 * Lilerator.
 * Liturgi.
 * Locatus.
 * Logographi.
 * Locarius.
 * Loricarius.
 * Lormarius.
 * Lopparius.
 * Macellator.
 * Macellator.
 * Macello.
 * Macerio.
 * Macerius.
 * Machecarius.
 * Macio.
 * Maconetus.
 * Madrelmerius.
 * Magnus.
 * Mara.
 * Majoralis.
 * Margarius, etc.
 * Mamesor.
 * Manceps.
 * Manciparius.
 * Mandatarius.
 * Manescallus.
 * Manganeus.
 * Mango.
 * Manigoldus.
 * Manipularis.
 * Manuoperarius.
 * Mansionator.
 * Mansuetarius.
 * Manualis.
 * Manuartifices.
 * Mapparuis.
 * Maquerella.
 * Marango.
 * Margaritarius.
 * Marmito.
 * Marus.
 * Massarius.
 * Massellarius.
 * Masserius.
 * Massonerius.
 * Massonus.
 * Matricarius.
 * Maxaria.
 * Mazellator.
 * Mazzerius.
 * Mecanicus.
 * Mecerius.
 * Mediator.
 * Medica.
 * Medietarius.
 * Megeicerarius.
 * Megetcharius.
 * Megerius.
 * Megissarius.
 * Meistrales.
 * Mellicida.
 * Memoratus.
 * Menestrali.
 * Menestrones.
 * Mensor.
 * Mensularii.
 * Mensurarius.
 * Mercator cursoris.
 * Mercedarius.
 * Mercellarius.
 * Mercenarius.
 * Mercerius.
 * Mercipolis.
 * Meronarius.
 * Mesgerius.
 * Messagarius, etc.
 * Messaguerius.
 * Messarius.
 * Messarius.
 * Metator.
 * Mezachus.
 * Minarius.
 * Minator.
 * Miniator.
 * Ministralis, etc.
 * Ministrilis.
 * Minitor.
 * Minutularii.
 * Moimerius.
 * Mojolaris.
 * Molaris.
 * Molnaironus.
 * Molocenarii.
 * Monetarius.
 * Montarius.
 * Motavitor.
 * Moustarderius.
 * Mulaterius.
 * Mulocisarius.
 * Mullor.
 * Mulomedicus.
 * Murarii.
 * Murator.
 * Murileguli.

- Mutarius.
 Narratores.
 Naupicus.
 Nautologus.
 Nebularius.
 Negotium.
 Negolita.
 Nominales.
 Nephidus.
 No. eguerius, etc.
 Norriquerius.
 Novaculator.
 Numerarius.
 Numeratores.
 Nurr. mularius.
 Nuntius.
 Norrigarius.
 Oblectarius.
 Obscuriones.
 Obstrix.
 Ocistrio.
 Offarius.
 Officinator.
 Operosus.
 Opinatores.
 Ornamentarius.
 Ornator.
 Ornatix.
 Ortolanus.
 Ostraria.
 Ouvreria.
 Paagiarius.
 Pabulator.
 Palefredarius.
 Pancogollus.
 Pancosseria.
 Pancosserius.
 Pandaxarrix.
 Panestarius.
 Panetarius.
 Panifer.
 Pannarius.
 Pannicide.
 Pannicusor.
 Panniticus.
 Pantor.
 Pantorserius.
 Papetarius.
 Papetarius.
 Parabolani.
 Paracellarii.
 Parafrenarius.
 Paragaminarius.
 Parcarius.
 Parguaminarius.
 Partaderii.
 Particus.
 Partizanus.
 Pasnagiarius.
 Pasticerius.
 Pastillarius.
 Paticus.
 Paticinarius.
 Pavillonarius.
 Pavonarius.
 Payrerius.
 Pebererius.
 Pecarius.
 Pecchenarius.
 Pedagogus.
 Pedellus.
 Peillerius.
 Peltheria.
 Pelleganterius.
 Pellifex.
 Pelliparius.
 Peracuator.
 Permentarius.
 Perpendicularius.
 Perreator.
 Perrerius.
 Perticarius.
 Perticator.
 Petriarius.
 Peyraronus.
 Peyrenarius.
 Philippanus.
 Picator.
 Pignentarius.
 Piperarius.
 Pistenarius.
 Pistorissa.
 Pistrinarii.
 Pitissator.
 Pixarius.
 Pizzicarius.
 Placentarius.
 Plagarius.
 Plastes.
 Plasticator.
 Plaus. rarius.
 Plamarius.
 Poisonerius.
 Polderari.
 Polentarius.
 Polerarius.
 Pcmilio.
 Pontanerius.
 Popinarius.
 Porcherius.
 Porquerius.
 Portalis.
 Portionarius.
 Portitor.
 Portitor.
 Portonarius.
 Portulanus.
 Portulanus.
 Postlerius.
 Potagerius.
 Praelocutor.
 Prataris.
 Prestaldi.
 Proscholus.
 Prozenetarius.
 Pullarius.
 Pupetus.
 Purpurarius.
 Quadrarii.
 Quadrivium.
 Questionarius.
 Quarrierius.
 Quarriarius.
 Quoquinarius.
 Ranaterius.
 Rangeator.
 Rasunarius.
 Reddituarius.
 Reffianus.
 Regalerus.
 Regratarii.
 Retagliator.
 Retiatores.
 Revendarolius.
 Revendiculus.
 Reverius.
 Reurnarius.
 Rotarius.
 Sabaterius.
 Saccarii.
 Sagarius.
 Sagiator.
 Saginarius.
 Salerius.
 Salinarii.
 Salinator.
 Salsarii.
 Salsator.
 Saltarii.
 Saminatores.
 Sanguinutor.
 Sanguinator.
 Sannaderius.
 Sannator.
 Santurerius.
 Sapator.
 Saponarii.
 Saralherius.
 Sarcenarius.
 Sarcitectores.
 Sardocopi.
 Sarralherius.
 Sarsores.
 Sartor.
 Sartrinarius.
 Sarturator.
 Savaterius.
 Saxones.
 Sazonator.
 Sbar.
 Scatwardus.
 Scampsor.
 Scarius.
 Scasores.
 Scenofactores.
 Sceptores.
 Scissors.
 Scribani.
 Scriptores.
 Scrolarius.
 Scurro.
 Scussellus.
 Scutarius.
 Scutatores.
 Scutellarius.
 Seapsip.
 Seatoria.
 Sectors.
 Sector.
 Sellatores.
 Sensales.
 Senturarius.
 Serator.
 Serralherius.
 Seplasiarius.
 Serrarius.
 Shephirdis.
 Siceratores.
 Sigill. faber.
 Signarius.
 Silicarius.
 Simaci.
 Simulariarius.
 Sindonarius.
 Sitularius.
 Soliardus.
 Sophiste.
 Spadicarii.
 Spalarius.
 Spatarii.
 Spatharii.
 Specarius.
 Speculatores.
 Squillarii.
 Spizarius.
 Stabularii.
 Stabularius.
 Staminarii.
 Steoresman.
 Stivandarius.
 Stolarii.
 Strazarolus.
 Structores.
 Suffatores.
 Surgicus.
 Sutorius.
 Sutrix.
 Sylvarii.
 Symmachi.
 Tabernacularii.
 Tabelerius.
 Taborinus.
 Tailhator.
 Taillanderius.
 Tailator.
 Tailiator.
 Tailiator.
 Tainturarius.
 Taliator.
 Tallator.
 Tanacerius.
 Tantarierius.
 Tappetarius.
 Tavili.
 Tectores.
 Tendarius.
 Tenzarius.
 Tessarandarius.
 Testor.
 Texerius.
 Textator.
 Tezolanus.
 Theosophus.
 Thucarii.
 Tineman.
 Tisserius.
 Tixator.
 Torcimannus.
 Trahanderius.
 Trapezeta.
 Treginerius.
 Treneheator.
 Trencolus.
 Tretarii.
 Triceolus.
 Triculus.
 Triparius.
 Trompeta.
 Trompator.
 Trompillator.
 Trotarii.
 Trublator.
 Trutzelmannus.
 Turchemannus.
 Turchimannus.
 Turcimanus.
 Turnarius.
 Turquemen.
 Tutuba.
 Tynerarius.
 Vacarius.
 Vaccarius.
 Vaccinarius.
 Vaequerius.
 Valladerius.
 Vapulor.
 Vecicularius.
 Vecigaliarii.
 Vectoralis.
 Vedalarii.
 Velarius.
 Ventilatrix.
 Ventrix.
 Veredarii.
 Vestificus.
 Vestipica.
 Veyrerius.
 Viarius.
 Villarius.
 Vinatarius.
 Vinator.
 Vinearii.
 Vineator.
 Vitellarius.
 Vitreator.
 Uctaria.
 Unguenarius.
 Uquevinus.
 Ursarius.
 Usserius.
 Utrarius.
 Vulnerarius.
 Wallactores.
 Warderobarius.
 Winegiator.
 Zavatterius.
 Zoquerius.
 Zythespa.

INDICES AD GLOSSARIUM.

X.

ANIMALIA, ET QUE AD EA PERTINENT VOCABULA.

QUADRUPEDES.

Admissarius.	Campitor equus.	Equus.	*Lardum.	Petulus.
Affa.	Canis. Canum varia species.	*Escurellus.	*Lea.	*Pickettus.
Afferi.	*Capredus, etc.	Esquirollus.	*Lear.	*Pilauca.
Agminales equi.	Caprifer.	Elleha.	*Lefa.	*Piux.
Aloplex.	Capriola.	*Farius.	*Leo.	Pilotonsus.
Ambulator.	Capritus.	Feda.	Leussa.	Pirolus.
Amiculus.	*Caristerpus.	Fera.	Lev rerii.	Polodrus.
Amorenses.	Carnerius.	Feramem.	Lictor.	*Polina.
Angargnaco.	*Casto 2.	Feramus.	Ligorius.	*Polinus.
Animal.	Castor.	*Fedi.	*Liminaris.	*Pollenatus.
*Apriolus.	Castro.	Fegga.	*Linca.	*Porcaria, etc.
*Astralops.	Castro.	Fegga.	Ludarius.	Porcaster.
Azemila.	*Castro.	Fegga.	Lupus.	*Porchelus.
Babewynus.	*Castronus.	Furetus.	Luter.	*Porcicutus.
*Daboynus.	Catomus.	*Furetus, etc.	*Lycisca.	*Porticus.
Baca.	Catta.	*Furicus.	Magnicaper.	*Portaritia.
Bacharus.	Cattus.	Furo.	Mammon.	*Pulgnus.
Bacus.	*Caucatipes.	Gaballa.	Manna.	Pullani.
*Bardatus equus.	Cenclaris.	Gamma.	Mannus.	Pullonatus.
Bassuaria pumenta.	Cervus.	Gatta.	*Manzius.	*Pultrus.
*Bayardus equus.	Chayzator.	Gazella.	Marach.	Pufacius.
Berbix.	Chirogryllus.	*Geneta.	Mardanus.	*Quadrupes.
Bestia.	Cicurris.	*Genetten.	Martrices.	*Quadrupedale.
Bestialia.	Cisinus.	Gerngia.	Martures.	*Quadrupedius.
Bestiarium.	Colpendach.	Gialinsco.	*Martinus.	*Ramagius cervus.
Bever.	*Comilus.	Girafa.	Mastius.	*Rangifer.
*Bicha.	*Corcetus.	*Grossus.	*Mazalis.	Ratus.
Bicula.	Coreta.	*Gradarius.	Melota.	*Raulhenus.
*Bischa.	*Corserius.	*Griffus.	*Mennonus.	Rhaphius.
Bissa.	*Cortis 7.	*Grypa.	*Mestostus.	*Rossatinum.
Bocxs.	Cossio.	*Guaragnus.	Mingas.	*Rousinus.
Boquena.	Cousio.	*Guttonarius.	*Mocima.	Rubcus-feramus.
*Boquinus.	*Crabota.	*Habughunt.	Moninus.	Runchinus.
Bos, etc.	*Cresto.	*Haired.	Monstranfelis.	Runcinus.
Bolla.	*Crosto.	*Hakenius.	Morder.	Sabelum.
Bovetta.	*Curio.	*Haque.	*Mottonus.	Sagmarius.
Bracco.	*Cursarius.	*Haqueneya.	Mulosus.	*Singularius.
Bracetus.	Cursor.	*Hekfore.	Mulotes.	*Saomerius.
Brana.	Cutiones.	Hermellina.	Multo.	*Scelo.
*Bravaria.	*Darbus.	*Herpert.	Muriceps.	Scimites.
Brunicus.	*Daynus.	Hogaster.	Murilegus.	Scuriolus.
Bruscus.	*Destraria.	Hunnisci.	Mus.	Sellio.
Bubalus.	Dextrarii.	*Jasia.	Muscio.	*Seta.
Buccus.	Dorx.	*Iberus.	Musio.	*Sfresatus equus.
Buricus.	Embla.	*Jersia.	Musipula.	Singularis.
Caballus.	Emissarius.	Isengrinus.	Ovifer.	Sonopair.
Cabo.	*Equalia.	*Jumanta.	*Palefredus.	Soscallus.
Caçor.	Eques.	Jumentum.	Palipodius.	*Sorus.
Camela.	Equifer.	Junix.	*Panibulus.	Spalagus.
Camoccia.	Equitatura.	*Kavallus.	Paraveredus.	*Squirelus.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXL

Staggon.	Tertussus.	Truega.	Vares.	*Ungula.
Stalonus.	*Tesso.	*Truia.	*Veber.	Urus.
*Stambechus.	Tignum.	*Turgia.	Veredi.	Waranio.
Suali.	Tottonarius.	*Vacchella.	Verres.	*Zembla.
Sublonc.	Trepidarius.	*Vaccheta.	Versipello.	
*Taxus.	*Troga.	*Vaissa.	*Victima.	

AVES.

*Abeila.	*Ber'ognatus.	Cucuba.	Hirundella.	*Pollatura, etc.
Acceptor.	Bistarda.	Eipericus.	*Hostoarius.	Pulcinus.
*Accia.	Bitorius.	Empiniones.	*Hostorius.	*Pulla.
*Accredula.	Blenecta.	*Espreverius.	Impulsorium.	Pullicenus.
Açor.	*Boureta.	Facha.	Lacertina.	Pullipasta.
Afra.	Budellus.	Falco.	Lanarii.	*Quacara.
*Africana.	Burèo.	*Fasanus.	Landula.	*Quastula
*Agazia.	Busio.	*Fascianus.	Linosa.	Quala.
Airo.	Butor.	*Faverius.	*Livaneta.	*Quaneta.
Alauda.	Butorius.	*Faxanus.	Mallis.	Rabanus.
Amma.	Caccula.	Fessara.	Mallardus.	Rallus.
Anates de Pharaone.	Calendrus.	Franquillinus.	Malvitius.	Sacer.
Anatinus.	Canthareda.	Gaia.	Mattineta.	*Salterellus.
*Anca.	Cappus.	Galerannus.	*Maviscus.	Saxaroli.
Aneta.	Capus.	*Gallinatus.	*Menidula.	Sicla.
Angutio.	Cara.	*Ganita.	Mergones.	Sistaroa.
*Anhellus.	Carbonea.	Gante.	*Milio.	Smeriliones.
Apes.	Carda.	*Gantua.	*Mocta.	Sparvarius.
Aprones.	Cavanna.	Gariola.	*Muscardus.	*Sparvarius.
Aregata.	Cavannus.	Gaza.	Muscetus.	*Spervarius.
Arpa.	Cauha.	*Geracis.	*Nisus.	Spiriolus.
*Asperellus.	Cecua.	*Gerfalchus.	*Oca.	*Sturco.
Astur.	Cereclia.	Gistardus.	*Ocha.	*Tacula.
Alelabus.	Cicones.	Glaepta.	*Osmerillus.	*Terziolus.
Auca.	Cinnas.	Glandara.	Papagen.	Teta.
Aucella, etc.	Circella.	Gracula.	*Pappagallus.	Toda.
Augtioncs.	Citacus.	*Gragula.	Passa.	Todonus.
Aves France.	*Cochelus.	Grifalco.	*Paverus.	*Trizolicus.
Avis S. Martini.	*Cocovaia.	*Grio.	*Pavonus.	Tucus.
*Avistarda.	Cofanus.	Griphus.	*Paysanæ.	Turgni.
Barba.	Corirda.	*Groxilla.	Peptoncs.	Turturella.
Bardæa.	Corlinus.	Grua.	*Perdigalis.	Vanellus.
Bardala.	Cornicula.	Guespa.	*Perdrix.	Vanni.
Barnaces.	Cornix.	Guvus.	*Peregrina.	Vitularius.
Bavinæ.	Cozardus.	*Hairo.	Pipizo.	*Videcacus.
Beacila.	Cranohari.	Heiro.	Pluerius.	Volturium.
Becco.	Cricella.	*Herodius.		
Bernæ.	Croerola.	*Hiero.		

XI.

CHRONOLOGICA, ET QUÆ AD TEMPORA SPECTANT.

*Accendi.	Autumnus.	*Careium.	Censorius dies.	Data, Datarium, etc.
Era.	Bendidios.	Carementrannus.	Clavis.	Decendium.
Almanach.	Bissextus.	Carnelevamen.	Computus.	Dies.
Annus.	*Capricornium.	Carnicipium.	Concurrentes.	*Ebdomada.
*Authentica hebdomada.	Caput Jejunii.	Carnivora.	Curriculum.	Embolismus.
	Caput Quadragesimæ	Catamane.	Cyclus.	Epacta.

CIII

*Epocha.
*Facere.
*Februs.
*Fenalis.
*Fenarium.
*Feriae.
*Foci.
*Gemini.

Gradus.
*Hebdomadalis.
*Jejunales.
*Imperante.
Indictio.
Interlunium.
*Kalenda, etc.
*Kilianus.

INDICES AD GLOSSARIUM.

*Lampas.
*Laxatio.
*Luna.
*Madius.
*Mane.
*Manissime.
*Maturitas.
*Mirabilium annus.

Mensis.
*Nox.
*Octimber.
*Octodium.
*Pullus.
*Quadraginta.
*Quadrigenium.
*Quadrimensis.

*Quadro.
*Quartero.
*Quindena.
*Septemium.
*Theseus.
*Terminus paschalis.
*Trihorium.
*Trimitchi.

XII.

RES CIBARIA, ANNONARIA, POTORIA CONVIVALIS.

*Abevrarium 1.
*Acumen.
*Acutus.
*Adeps.
*Adescatio.
*Adipata.
*Afinata pigmenti.
*Agnina.
*Albus.
*Alebra.
*Aletudo.
*Alleum.
*Aloigna.
*Alonia.
*Aloxinium.
*Altile.
*Ambulacium.
*Amendula.
*Amonitio.
*Antecœnium.
*Arangia.
*Armillæ.
*Artocopus.
*Artocreas.
*Artona.
*Ascaloniæ.
*Athera.
*Baco.
*Baffa.
*Baissiere.
*Balducta.
*Balneum.
*Benedictio.
*Berbix.
*Berlingotius.
*Beuvenda.
*Bibere.
*Biberes, etc.
*Bibende.
*Bieria.
*Biletum.
*Blagmus.

Bolundum.
*Bolus.
*Borgerasa.
*Botellus.
*Botulus.
*Bracellus.
*Brachiolum.
*Braciatus.
*Brado.
*Brassadellus.
*Brassamen.
*Briemardum.
*Bricia.
*Brisca.
*Bredium.
*Broelban.
*Brustum.
*Bucea.
*Buccella.
*Buccellatum.
*Buccellatus.
*Bulligo.
*Bulluga.
*Burgerastrum.
*Buscadellum.
*Cadula.
*Cagelus.
*Cahua.
*Calaticum.
*Caldacia.
*Caldus.
*Calenum.
*Calidum.
*Calsonus.
*Camba.
*Camum.
*Canistrellus.
*Capitum.
*Carbonata.
*Carbonella.
*Carenum.
*Caritas.

*Carnagium 2.
*Caronzellus.
*Carpeia.
*Carritium.
*Casciata.
*Casata.
*Casiatum.
*Casseata.
*Caugance.
*Cazata.
*Celegia.
*Celia.
*Cellariensis species.
*Cerealis potus.
*Cereris.
*Ceres.
*Cerevisia.
*Ceria.
*Ceverium.
*Chenetellus.
*Chucrum.
*Cibarius.
*Ciadda.
*Cibus.
*Cicera.
*Cisara.
*Clara.
*Claretum.
*Coagulus.
*Coctum.
*Cœdulum.
*Cœna.
*Coffimenta.
*Cognidium.
*Coladicium.
*Colidaria.
*Collatum.
*Collyrida.
*Commeatus.
*Companagium.
*Confitum.
*Cœcinnus.

Conditum.
*Conditura.
*Conredium.
*Consolatio.
*Conspolium.
*Convivium.
*Copadium.
*Cornuta.
*Correium.
*Cratones.
*Crignum.
*Crespellæ.
*Crispellæ.
*Crucigira.
*Crumelum.
*Cuetella.
*Cuneus.
*Defructus.
*Delicantia.
*Demencus.
*Despensa.
*Diarta.
*Diarium.
*Dies.
*Dignerium.
*Drascus.
*Dolcia.
*Dulcicium.
*Dulco.
*Edia.
*Edoporium.
*Egrunum.
*Elaptoarium.
*Encenium.
*Entrenier.
*Epule.
*Esca.
*Escaticum.
*Eschaudati.
*Esus.
*Fabana.

*Fabriles uvæ.
*Farcimen.
*Farcocolata.
*Fagina.
*Farrago.
*Fertun.
*Festivare.
*Firma.
*Flamica.
*Flansones.
*Flantones.
*Flarnis.
*Flavo.
*Foacis.
*Focaria.
*Fogascia.
*Foliata.
*Formaticum.
*Formula.
*Freza.
*Friscinga.
*Frisia.
*Fritella.
*Frixura.
*Fromenteia.
*Galatina.
*Garnachia.
*Gaspachos.
*Gazetum.
*Geltina.
*Gemina.
*Generale.
*Gentare.
*Gergometum.
*Geroldinga.
*Gessia.
*Gestorium.
*Glandis.
*Glando.
*Glenum.
*Gormaringa.
*Grœcingarium.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CILM

*Granvalla.	*Mandora.	Oblate.	Posca.	*Samia.
*Gruellum.	*Manducare.	Olepora.	Potagium.	Sapor.
*Grus.	*Martisia.	Orgerafus.	*Prælibatio.	Scincus.
*Grutaria.	*Mascherpa.	Orinda.	Presmo.	*Sepia.
*Grutum.	*Matutinellum.	*Ortocresium.	Pucciolum.	Seracium.
*Gustum.	Mazzacara.	*Ortolagium, etc.	Putmentum.	Servitium.
*Hamburgus.	Medo.	Pactis.	*Puisatum vinum.	Sierum.
*Herbatum.	*Megares.	*Palmatiana.	*Pumbellus.	Simenellus.
*Herbolasta.	*Melata.	*Palmasana.	*Purea.	Simula.
*Hostia.	*Melita.	*Panatica.	*Raptura.	Sorbicium.
*Jantaculum.	*Melscada.	*Panicia.	Raspetum.	Species.
*Ifungia.	Mellita.	*Panicium.	*Rassius.	Spiranca.
*Imbanditio.	Membrum.	Panis.	*Rausellus.	Tarla.
*Impensa.	*Mengerium.	*Panissa.	Recentatum.	Tartaboisa.
*Insalata.	*Mentia.	*Parentetica.	*Recolla.	*Tartara.
*Intronissum.	*Merella.	*Pascagium.	Refectio.	*Thanasia.
*Isicium.	*Meringa.	*Passina.	Repastus.	Taxea.
*Juncaria.	Merus.	Pasta.	*Rotholus.	*Thouma.
*Juscellum.	*Mezium.	Pastillus.	Roscella.	Tinellus.
*Karpia.	Mica.	*Pastissus.	*Rosola.	Torna.
*Lactantia.	*Miliacus.	*Pastucia.	Rostuca.	Torta.
*Lacticinia.	Ministratio.	Paximatum.	Rufeola.	*Tostea.
*Lacticinia.	Mistum.	Persica.	Sabaia.	Tragematia.
Lactorones.	Mixtones.	Pigmentum.	*Sabrierium.	Trogalius.
Ladridas.	Mixtum.	Piper.	Saccatum.	*Vacherius.
Leibo.	*Mofflet.	Piratum.	Sagimen.	Vechia.
Lemiga.	Moratium.	*Pisum.	Saginum.	*Vernachia.
Limones.	*Mortirel.	Pitzulum.	Salces.	*Vernazola.
Liquamen.	Moruela.	Pollicium.	*Salciecia.	Viriteum.
Lora.	*Muscjellum.	Pollicium.	*Salctia.	Volatile.
Lumbi.	*Muscatellum.	Polmentarium.	Salgama.	Wastellus.
*Maccarones.	Mulsa.	Pomagium.	*Salsamentum.	*Wattellus.
*Malaticum.	*Mustalis.	Pomata.	*Salsuginatus.	*Ypocrasium.
*Malvaticum.	Nebula.	*Poreta.	*Salsutia.	Zema.
*Mama.	Nectar.	*Porrectus.	*Salvasina.	

RES ANNONARIA.

*Abladum.	*Crexentum.	*Marchesta.	Mixtolium.	*Sica.
Annaia.	Cruati.	*Marchialis.	*Moduranchia.	Sivada.
*Arao.	*Escorio.	*Marchagium.	*Molenda.	*Sigalum.
*Baithargia.	Fruementum.	*Marsengha.	*Molturengia.	Siglix.
*Baithargia.	*Frucheria.	Marta.	*Monsturagia.	*Solameum.
*Baladium.	Fruementum.	*Martellis.	*Mosena.	*Soucrio.
*Balaticum.	*Garrobia.	*Martaticum.	*Motadenchum.	*Spaumeta.
*Ballardum.	Grabotum.	Mastilio.	*Mousturachia.	*Speauta, etc.
*Balleium.	Granum.	Meditaneum.	*Multurengia.	Spelta.
*Barbareatum.	*Gruellus.	*Medianus.	*Mustcium.	*Stob.
Bladum.	*Gruinum.	*Mediasticus.	*Palmeta.	*Thelamasium.
Blava.	*Gruinella.	*Medioximus.	*Panicium.	*Thosella.
Bortren.	*Halto.	*Mesaticum.	*Panichium.	*Tozella.
Bracatge.	*Hanto.	*Mesclania.	*Paratum.	Tremeciatum.
Brace, etc.	Hybernagium.	Mesclana.	*Pomola.	*Tremelagium.
*Brassagium.	*Hastcorne.	*Mestallum.	Rao.	Tremisium.
*Brayia.	*Ibernagium.	*Mestillum.	*Revaia.	*Trigum.
*Breschia.	*Jernagium.	*Mettura.	*Saginum.	*Trimenstrum.
*Calcatio.	*Ivergium.	Milica.	*Scario.	*Trimixtum.
*Calcatura.	Magadarus.	*Millium.	Sandalis.	*Valargium.
*Calma.	Mahiz.	*Minolium.	Seatium.	*Vuergium.
Cantabrum.	*Majorinum.	Minuta.	*Secena.	*Warachia.
Cantarinum.	*Marçagium.	*Mitadenquum.	Semalium.	Waynum.
*Cebania.	*Marchesia.	*Mixteolum.	*Semifruentum.	*Ymbernagium.
*Cissorium.			Semunclum.	

XIII.

COLORES, ET QUE AD COLORES SPECTANT.

* Abacinus.	* Bruscatu8.	* Dositus.	* Indus.	* Pseudoflavus.
* Adhurium.	* Burtuum.	* Ebeninus.	* Lactinus.	* Pseudolactinus.
* Ereus.	* Busius.	* Endegus.	* Lactenus.	* Rastacius.
* Aerinus.	* Cacabatus.	* Eranes.	* Lacticolor.	* Rhodius.
* Albescitas.	* Celestinus.	* Escallata.	* Laius.	* Rocatus.
* Albianus.	* Calhus.	* Extrilidus.	* Lazur.	* Rosetus.
* Albineus.	* Callomelinus.	* Falvus.	* Leonatus.	* Rosus.
* Albitas.	* Candibalus.	* Fenaticus.	* Leucoporphyrus.	* Rosulentus.
* Albor.	* Cannavacius.	* Fenicium.	* Liardus.	* Rubricondus.
* Alithinus.	* Canus.	* Ferrandus.	* Maurorusus.	* Rubricus.
* Allasson.	* Canulus.	* Fiamigeus.	* Melinus.	* Ruffus-grisus.
* Annulare.	* Cardiacus.	* Floralis.	* Melius.	* Russatus.
* Aquilinus.	* Carmesulus.	* Frecia.	* Melocineus.	* Saphyrinus.
* Asur.	* Carmusinus.	* Fulgus.	* Mino.	* Saurus.
* Atritudo.	* Catabriatus.	* Galnus.	* Morellus.	* Scacatu8.
* Bagus.	* Celestinus.	* Garancia.	* Morelus.	* Scarlatum.
* Baiardus.	* Chroma.	* Garancus.	* Muretus.	* Siclinus.
* Bajus.	* Cinabrium.	* Gersa.	* Murrechus.	* Siligeneus.
* Balzanus.	* Cicerulus.	* Giallus.	* Murretus.	* Sinopis.
* Barrus.	* Cinnabar.	* Granata.	* Narcissus.	* Siricum.
* Baucens.	* Clarus.	* Granum.	* Nidius.	* Storinus.
* Berelinus.	* Climpia.	* Gregius.	* Nigellus.	* Turchinus.
* Berretinus.	* Color.	* Gresus.	* Oxideauratus.	* Varius.
* Blandus.	* Coloreus.	* Griseus.	* Oxypederotinus.	* Venetus.
* Bisius.	* Cramesinus.	* Guella.	* Paonacius.	* Vergatus.
* Blanchardus.	* Criseus.	* Holablatteus.	* Pardus.	* Vermiculatus.
* Blata.	* Cuncicolor.	* Holochrysus.	* Pavonatus.	* Vermileus.
* Blavus.	* Cecium.	* Holoverus.	* Persus.	* Viridis.
* Blodius.	* Cuncicolor.	* Jafarinus.	* Plumbatus.	* Viriditas.
* Bloius.	* Descarlatus.	* Jaldus.	* Prasinopurpura.	* Xerampelinus.
* Blundus.	* Diacitrinus.	* Jalinus.	* Prasinovultis.	
* Brasile.	* Diaprasius.	* Jalus.	* Prasinum.	
* Bruntus.	* Discolorare.	* Illuminare.	* Profundus.	
* Brunus.			* Pseudoalythinus.	

XIV.

CORPUS, CORPORIS PARTES HOMINUM, ANIMALIUM, ETC.

* Acella.	* Arca.	* Bragerium.	* Calvaries.	* Carnatio.
* Acroma.	* Ascella.	* Branca.	* Cannolla.	* Caro.
* Albarangi.	* Axilla, etc.	* Branca.	* Capillatura.	* Cartellana.
* Alula.	* Bodellus.	* Burbalia.	* Capillati.	* Catomus.
* Amobstis.	* Boelli i.	* Buzzeccha.	* Capilli, etc.	* Cavilla.
* Anca.	* Bola.	* Cadigla.	* Capsum.	* Cavicula.
* Ancha.	* Bolida.	* Caduidum.	* Cara.	* Celha.
* Aqualium.	* Botellus.	* Callum.	* Carcasium.	* Cera.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXLV

• Cervella.	• Fibella.	• Hasta.	• Navicula.	• Puppis.
• Cervix.	• Ficalum.	• Hasterellus.	• Naxo.	• Racha.
• Chara.	• Fisica.	• Humerus.	• Nebulus.	• Ramus.
• Charnagium.	• Flanchus.	• Hummellus.	• Nervora.	• Ramix.
• Cheries.	• Focile.	• Infranares.	• Nucha.	• Raseta.
• Clavenchia.	• Follis.	• Interdigitum.	• Numbile.	• Rausta.
• Columella.	• Forceps.	• Intraia.	• Numbilus.	• Rictinares.
• Columelli.	• Frassa.	• Intranja.	• Obligia.	• Scalones.
• Conscaplum.	• Fundum.	• Lacca.	• Oculare.	• Scamaria.
• Contractorium.	• Furcula.	• Locatura.	• Ola.	• Schina.
• Contumax.	• Gamba.	• Loci.	• Omasus.	• Scia.
• Cor.	• Garceta.	• Longao.	• Organalis-vena.	• Scirbum.
• Corata.	• Carectum.	• Lonza.	• Orilli.	• Sinsipium.
• Corporosus.	• Gargalia.	• Lucerna.	• Osceum.	• Siphac.
• Coscia.	• Gargocil.	• Lumbi.	• Oschia.	• Soma.
• Cossa.	• Garsallum.	• Magulum.	• Ovaria.	• Spadula.
• Costarium.	• Gauta.	• Mallones.	• Ovum.	• Spalla.
• Costatus.	• Gavanus.	• Mamillarum.	• Pabu.	• Spatula.
• Cranelum.	• Gedeola.	• Mandibula.	• Palearium.	• Siera.
• Craneum.	• Genitalia.	• Mantum.	• Pannus.	• Strillum.
• Crocus.	• Genuiculum.	• Naspina.	• Panza.	• Subhircus.
• Cropa.	• Genuinum.	• Matia.	• Partus.	• Sublinguium.
• Crupa.	• Genziva.	• Mayre.	• Pasturale.	• Suboculare.
• Crupponus.	• Gequaria.	• Maxillarii.	• Paula.	• Talo.
• Cufa.	• Ceusia.	• Mechina.	• Pecten.	• Tauta.
• Cutiva.	• Gignia.	• Mento.	• Pelota.	• Testa.
• Dentiva.	• Ginochium.	• Mentum.	• Perunctum.	• Throlebolta.
• Digitus.	• Gleba.	• Milum.	• Petaso.	• Tibia.
• Embotum.	• Gluta.	• Milus.	• Petrina.	• Timpus.
• Entremula.	• Golla.	• Minimellus.	• Pirula.	• Toroc.
• Esculentia.	• Gorgia.	• Minutalia.	• Poleta.	• Tremum.
• Espalla.	• Grani.	• Minutia.	• Pollaris.	• Tripa.
• Espaula.	• Groinum.	• Miringe.	• Præcordium.	• Tuellus.
• Esquina.	• Groppo.	• Mithridi.	• Pronus.	• Vectis.
• Exales.	• Grossum cruris.	• Muccatus.	• Prora.	• Visus.
• Fagecidae.	• Grugnum.	• Musum.	• Prunellum.	• Vitalia.
• Familla.	• Gula.	• Naticæ.	• Pudimentum.	
• Fegatum.	• Gustator.	• Natura.	• Pulsus.	
• Fessa.	• Hancha.	• Naturalia.	• Pupillus.	

XV.

DIGNITATES CIVILES, PALATINE, MILITARES, HONORES, OFFICIA, ETC.

Abatis.	Actus.	Adjutor Commenta-	Adjutor Præfecti	Adjutor Secretorum.
Abbas.	Adalides.	riensis.	urbis.	Adjutores
A caliculis.	Adalingus.	Adjutor sacri Consis-	Adjutor Præfecti	regii.
Accessor.	Adelantadus.	torii.	Prætorio.	Adjutores
• Accipitrarius.	Adjutores	Adjutor Cornicularii.	Adjutor Præfecti	eleemosynæ.
• Accubitor.	varii.	Adjutor Magistri	annonæ.	Admezatores.
Actarius.	Adjutor illustris	officior.	Adjutor Præsidis.	Admillus.
Actio.	Comitivæ sedis.	Adjutor Numerorum.	Adjutor Prætor, etc.	Admiraldi.
Actionarium.	Adjutor Comitis rei	Adjutor Palatinorum	Adjutor Procôs.	Admissionales.
Actionarius.	privatæ.	Officiorum.	Adjutor Provinciæ.	Admonitor.
Actor.	Adjutor Comentarior	Adjutor de Schola	Adjutor Quæstor.	Adsesser.
Actuarius.	Procôs.	Numeratibrum.	Palatii.	• Advotatus.

Advocati Camerae et Imperii.	Archizupanus.	Capitularii.	Consularis.	Ducianus.
Æquilibratores Regis.	Arginerius.	Capitulares, etc.	Consularitas.	Ducillus.
Agentes, Agentes in rebus.	Armarius.	Caporalis.	Consularius.	Ductor.
Alaminus.	Armidoctor.	Caput.	Consulator.	Dux.
Alcadus.	Armidoctor.	Caput militum.	Consulatus.	Ealdormannus.
Alcaydus.	Armigeri.	Caput scholæ.	Contractista.	Echevinus.
Aldermannus.	Asecretis.	Caput senatus.	Contrarcha.	Echonomus.
Hundredi.	Augustalis.	Caritaderius.	Convivæ Regis.	Edilis.
Aldermannus Regis.	Auricularis.	Carnifex.	Coparius.	Electi.
Aldermannus totius Angliæ.	Auricularius.	Carrayerius.	Coquus.	Electores.
Aldermannus mercatorum.	Axiomatici.	Cartelarius.	Cornicularius.	Eleemosynarius.
Aldermannus hospitalis.	Bajulus.	Cartigraphus.	Coronator.	Embaxator.
Alferus.	Balkanifer.	Castellanus.	Credentarii.	Emendator.
Algalzarius.	Banasor.	Castricomes.	Crepectator.	Emir.
Algozarius.	Bancharius.	Castularius.	Crisarius.	Eorla.
Alguazilus.	Bandieriferi.	Calacosmus.	Criti tu bilu.	Eparcus.
Allecti.	Banerius.	Calapanus.	Cubicularius.	Epitendesion.
Almoçabal.	Banneretus.	Calaxantus.	Cubicularius.	Epituykiacón.
Almostalaf.	Banus.	Catholici.	Cura, etc.	Equus.
Almoxarifus.	Baricellus, etc.	Catholicus.	Curagendarii.	Equester.
Almudacafi.	Baro.	Caylus.	Curatores.	Equitrator.
Almuzerifus.	Baroarius.	Cellarita.	Curia.	Escaetor.
Alvaridus.	Baronetti.	Cellerarius.	Curiales.	Escouetus.
Amermumnes.	Basileus.	Cenagiator.	Curiosus.	Escuderius.
Amir, Amiralius, Ammiralius, etc.	Basilicus.	Censor.	Custos.	Eunuchus.
Amman.	Basilissa.	Centenarius.	Czudarius.	Examinator.
Anchoragius.	Basilides.	Centurio.	Daienus.	Exarchus.
Anciani i.	Bedelli.	Cephalæotæ.	Dapifer.	Executores.
Anculus.	Beneficiarii.	Cequarius.	Dasgastaldus.	Exgravator.
Anger.	Bernarius.	Chaliña.	Decanaria.	Exprimario.
Annonarius.	Berroerii.	Chamarlencus.	Decani.	Falconarius.
Annotatores.	Biarchus.	Cambrius, etc.	Decarcones.	Familiares.
Anthyptus.	Bibliothecarius.	Champeus, etc.	Decemprimus.	Faro.
Antiani.	Bigrus.	Chartographus.	Decenum.	Ferthingmanni.
Antigraphus.	Blaerius.	Chartophylax.	Defensator.	Forestarius.
Apendice cedri.	Bocherius 2.	Chartularius.	Defensivæ.	Frocarius.
Aphopistæ.	Burgravius.	Chetoniti.	Defensor.	Frosarius.
Apocrisarius.	Burgimagister.	Cheptanus.	Delongaris.	Gardianus.
Appariti.	Buticularius.	Chier.	Delphinus.	Gardingus.
Archiatr.	Buttarius.	Chonestabilis.	Demarchus.	Gastaldus.
Archicamerarius.	Cabellotus.	Christiferus.	Deputati.	Gavarretus.
Archicancellarius.	Cacepollus.	Cimbriones.	Desenarius.	Generales.
Archicomes.	Cacherellus.	Cinctus, etc.	Diadota.	Groudonus.
Archidapifer.	Cadius.	Circitores.	Dictator.	Gladiator.
Archigerontes.	Cæsariani.	Clarigarius.	Diacele.	Gladifer.
Archigraphus.	Caganus, Cham, Canis, etc.	Clavarius.	Discifer.	Glomerarii.
Archigubernus.	Calefactor.	Clerici.	Discophorus.	Gogravius.
Archijustiliarius.	Cambellanus.	Clitones.	Discussores.	Gravaringus.
Archilogotheta.	Cameralis.	Coaccessor.	Discussores.	Greetmanus.
Archimareschalcus.	Camerarius.	Coffrarius.	Dispensarius.	Grefarius.
Archimetator.	Camerarius, etc.	Cognitor.	Dispensator.	Grietmanni.
Archimipister.	Camerlengus, etc.	Combaro.	Dispositiones.	Gruarius.
Archinotarius.	Campidoctor.	Comes, Comites varii.	Dissipatus.	Guardamanzerius.
Archipincerna.	Campidoctor.	Comitatenses.	Distein.	Halfking.
Archipirata.	Campio Regis.	Comitiacus.	Dixenerius.	Hansgravius.
Archisenior.	Cancellarius.	Comitiva.	Domesticus.	Hedius.
Architararius.	Candidatus.	Comitores.	Draconarius.	Heimbürgensis.
Archivillanus.	Caniferi.	Comitulus.	Dragomanus.	Heregravius.
	Canonarius.	Concergerius.	Drossardus.	Herelochius.
	Canonicarii.	Concergerius.	Drossatus.	Heteriarthæ.
	Capdaguaytus.	Consiliarius.	Drungarius.	Hipparchus.
	Capdellus.	Consiliator.	Ducana.	Hippotriba.
	Capellani.	Consistor.	Ducatix.	Hiraudus.
	Archicapellani.	Constapholarii.	Ducatus.	Holdes.
	Capitalis.	Consul.	Ducenarius.	
	Capitaneus.			

Honor.	Megaducas.	Primarchio.	Satelles.	Sultanus.
Honorati.	Megaltriarcha.	Primas.	Satnicus.	Summates.
Hospitarius.	Melichus.	Primicerius.	Satrapa.	Suprajunctarii.
Hospitalarius.	Melloproximi.	Primiscrinus.	Scabini.	Suprastans.
Hostiarius.	Memoriales.	Primivirgus.	Scalchus.	Susceptores.
Hovetmanni.	Meninus.	Primoperum.	Scancio.	Symmista.
Huisserius.	Mepa.	Primus.	Scanzonerius.	Syndicus.
Hypatus.	Mergreve.	Princeps.	Scapardus.	Syriarcha.
Januarius.	Miles.	Prior.	Scamanni.	Tabularii.
Jaularis.	Miliaris.	Privatarius.	Scarii.	Talemanni.
Imperator.	Millenarius.	Privatiani.	Scario.	Tata.
Inquisitor.	Minister.	Procentinus.	Sceptrifer.	Taxeotae.
Inspectores.	Ministerialis.	Procer.	Scirmanus.	Telonearius.
Interrex.	Ministeria.	Proconsul.	Schultetus.	Thainus.
Irenarcha.	Miramomelinus.	Procurator.	Scirgereta.	Thesaurarius.
Judex.	Mittendarii.	Promotor.	Scouteta.	Thesaurus.
Judicissa.	Mostasafus.	Propositor.	Scudertus.	Thetindus.
Juncta.	Municeps.	Proprefecto.	Scultais.	Thinphadus.
Junctarius.	Museus.	Prorogatores.	Sculletus.	Thyuphadus.
Juniores.	Mutatus.	Prosecutores.	Scutifer.	Tractatores.
Juraria.	Nabetinus.	Prolector.	Sebastus.	Tribuni.
Juridicus.	Nobilissimus.	Protocamerlengus.	Secretarius.	Triscamerarius.
Justifarius.	Notarius.	Protocapellanus.	Secundicerius.	Tristata.
Justificator.	Numerarius.	Protojudeus.	Segregallus.	Tronarii.
Justitia.	Obsecundatores.	Protonobilissimus.	Senatores.	Tumburgt.
Justitarius.	Octoviri.	Protopatricius.	Senescallus.	Tunginus.
Lampadarii.	Oeconomus.	Protopincerna.	Senior.	Tungravo.
Landgravius.	Officialis.	Protoscriniarius.	Septemviri.	Turcopularius.
Latrunculator.	Officialatus.	Protosecretarius.	Septimanarii.	Tumarcha.
Ledgravius.	Officium.	Protospatharius.	Septetus.	Tutor.
Legatarius.	Officium.	Protostrator.	Serviens, etc.	Tyrannus.
Legatus.	Ofpatinus.	Protosymbolus.	Sescalens.	Vacantes.
Legiferi.	Ogetharius.	Prototabellio.	Setricus.	Vaivoda.
Levator.	Oldemannus.	Proximus.	Sevir.	Vergobretus.
Libellensis.	Optimates.	Publicanus.	Sexviri.	Vestarius.
Limenarcha.	Optiones.	Puericelluli.	Sigibolth.	Vesti.
Lociservator.	Ordinarius.	Quingentarii.	Signifer.	Vestiarite.
Logistae.	Ostiarus.	Quinquagenarii.	Silentarius.	Vestiarus.
Logotheta.	Paciarius.	Rachimbutgii.	Singulares.	Vestitor.
Longaristis.	Palansgravius.	Reambassator.	Sollicitator.	Vexillarius.
Luparius.	Palatinus.	Rationales.	Spatharius.	Vexilliferi.
Mactern.	Papias.	Rator.	Spatharocandidatus.	Viarus.
Madarinarius.	Parachimomenus.	Rebbardus.	Spatharocubicularius.	Vicarius.
Magistri varii.	Paratalassius.	Rector.	Squierius.	Vicecomes.
Magisteriani.	Patricius.	Recuperator.	Squitator.	Viceconsul.
Magnerius.	Perfectiales.	Referendarius.	Stabulator.	Vicedominus.
Major.	Pincerna.	Referendi.	Stallarius.	Vicejudeus.
Majorinus.	Portireve.	Regendarius.	Stator.	Viceprinceps.
Mandatarius.	Postcomes.	Regens.	Staturarius.	Vigerius.
Mandator.	Potestas.	Regidor.	Stoizaz.	Villicus.
Mansionarius.	Præceptor.	Regulus.	Strategus.	Vindices.
Maparius.	Præco.	Rogatores.	Stratificatus.	Virgatores.
Maregravius.	Præfectiani.	Requisiti.	Stratopedarcha.	Waldegravius.
Marchiones.	Præfectorius.	Ruwardus.	Strator.	Wiltscalcby.
Marearchus.	Præfectus.	Ryngildia.	Subadjuva.	Zavalmedina.
Marescalcus.	Prænotarius.	Sa.	Suballius.	Zupanus.
Maricus.	Præpositus.	Sagibarones.	Subconsul.	
Marpahis.	Præses.	Saiones.	Subdominus.	
Mavecharius.	Præstabularius.	Saltgravius.	Subregulus.	
Megadomesticus.	Primani.	Sapientes.	Subscribendarius.	

XVI.

DIGNITATES ECCLESIASTICÆ ET MONASTICÆ, OFFICIA, MUNIA, ETC.

- Abbas, etc.
 Abbatissa.
 Abbreviator.
 Accessor 4.
 Accensor.
 Acolythus.
 Aculus.
 Admiculador.
 Advocatus Ecclesiæ.
 Advocatus
 matricularis.
 Edilitas.
 Edituus.
 Alexicavalerius.
 Altariensis.
 Altararius.
 Altarista.
 Annonaria
 Præpositura.
 Antistita.
 Antistitium.
 Apocrisiarius.
 Apostolicus.
 Applumbarii.
 Arcarius.
 Archiacolythus.
 Archiantistes.
 Archicantor.
 Archicapellanus.
 Archicerarius.
 Archiclavigerus.
 Archiclavus.
 Archicustes.
 Archidiaconus.
 Archidiaconus Eccl.
 Rom.
 Archidiaconus
 Cardinalis.
 Archidiaconus
 mensæ.
 Archielectus.
 Archiepiscopus.
 Archiepiscopus
 Palatii.
 Archiflamen.
 Archifrater.
 Archilevita.
 Archimandrita.
 Archimandritissa.
 Archimetropolitana.
 Archimysta.
 Archicoenonomus.
 Archipalatinus
 Præsul.
- Archipater.
 Archipherecitæ.
 Archiphonista.
 Archiphylax.
 Archipolites.
 Archiportifex.
 Archipræsul.
 Archipresbyter.
 Archiprotopapatus.
 Archisacerdos.
 Archisacrista.
 Archischolaris.
 Archischolus.
 Archiscrinias.
 Archiscrutinarius.
 Archisubdiaconus.
 Architriclinus.
 Archon.
 Armariarius.
 Assidui.
 Aassisii.
 Bacularius.
 Bajuli Abbatum, ho-
 raram, obituum,
 Craventuates, Ca-
 pitularii.
 Basilicanus.
 Basilicarii.
 Bassinarius.
 Beneficium.
 Beresellarii.
 Bibliothecarius.
 Bollanus.
 Bonisserius.
 Cabiscolis.
 Calinus.
 Cambucarius.
 Camerarius.
 Campanarius.
 Canaparius.
 Canavaria.
 Cancellarius.
 Candelarii.
 Canonici Capitulares.
 Canonicus.
 Cantaria.
 Cantarista.
 Cantuaria.
 Cantores.
 Capellani.
 Capitarius.
 Caput scholæ.
 Cardinalis.
 Caritaterius.
 Catascopus.
- Cathedrales.
 Catholicus.
 Celeraria.
 Cellarius.
 Cellerarius.
 Cereostarii.
 Ceroferarii.
 Cepeti.
 Chartophylax.
 Chartularius.
 Choraules.
 Chorespicopi.
 Cimeliarcha.
 Cipiacus.
 Circa.
 Circarius.
 Circator.
 Claviger.
 Clausarius.
 Clementini.
 Clerici.
 Clergonus.
 Cleroproximi.
 Clerus.
 Cloacarius.
 Coabbates.
 Coadjutor.
 Coenobiarka.
 Coepiscopus.
 Cognitor.
 Colideus.
 Collectores.
 Commendatarius.
 Commendator.
 Communarius.
 Compulsores.
 Conabbas.
 Conducharii.
 Confessores.
 Corba.
 Corbanus.
 Corbillarius.
 Corona.
 Coronati.
 Correatarius.
 Corrector.
 Corretarius.
 Costurarius.
 Couller.
 Crucifer.
 Cubicularius.
 Cura.
 Curator.
 Curatus.
 Curtiliaris.
- Custos.
 Custrix.
 Dav.d.
 Decani.
 Decumani.
 Defensor.
 Defnitor.
 Depositaria.
 Deputati.
 Diacon.
 Diacona.
 Diaconissa.
 Diaconium.
 Diaconus, Diaconus
 Cardinalis, regio-
 narius, Palatinus,
 Basilicus, Statio-
 narius, testimo-
 nialis.
 Diaretor.
 Didascalus.
 Dignitas.
 Discofera.
 Discretæ.
 Discretus.
 Doctor.
 Domesticus.
 Domicellæ.
 Domicillaris.
 Dompnus.
 Dortelarius.
 Dortorarius.
 Draconarius.
 Draperius.
 Ecclesiasticus.
 Electi.
 Eleemosynarius.
 Emendator.
 Episcopa.
 Episcopus.
 Exarchus.
 Excluser.
 Exercitator.
 Exhomologista.
 Exocataceli.
 Exoreista.
 Fabricator.
 Festivator.
 Firmarius.
 Firmatarius.
 Flamines.
 Flamita.
 Forisdecanus.
 Formarius.
 Fossarius.
- Frico.
 Gagiarius.
 Gajarius.
 Gararius.
 Gardianus.
 Glierius.
 Grabati.
 Granarius.
 Granetarius.
 Grangarius.
 Grangerius.
 Grationarii.
 Gubernator.
 Habilitati.
 Habituali.
 Helemosinarius, etc.
 Herenarchus.
 Horarius.
 Hostellarius.
 Hostilarius.
 Hypodiaconus.
 Janitores.
 Ieracha.
 Incorporati.
 Infirmary.
 Inquiflores fidei.
 Intercessores.
 Juniores.
 Lampadarii.
 Lector.
 Lectorarius.
 Legati a latere.
 Levita.
 Librarius.
 Maceconici.
 Macciotus.
 Magiscola.
 Major.
 Majoria.
 Malingrierius.
 Manecantans.
 Mannerius.
 Mansionaria.
 Mansionarius.
 Marguellaris.
 Margierius.
 Marmita.
 Marolimus.
 Martyrarius.
 Massicoti.
 Mater.
 Matriculus.
 Matronicarius.
 Medmissaria.
 Mensarius.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXLIX

* Mensionarius.	Particularius.	* Promissarii.	* Sacrifex.	Subpulmentarius.
* Metropolis.	Pater.	* Pronuntiatores.	Sacrifica.	* Suffraganeus.
* Metropolitanus.	Patriarcha.	* Propheta.	* Sacriscrinarius.	* Summissarii.
* Minister.	Pentaemarchus.	* Prothocapellanus.	Sacrista.	* Superinspector.
* Mispartista.	Peregrinarius.	* Prothopresul.	Sacrocola.	* Superista.
* Missarius.	Pergamenarius.	* Protocanonici.	* Sandalarus.	* Superpositus.
* Naoflax.	Persona.	* Protocapellanus.	* Santensis.	* Supplementarius.
* Natincus, etc.	* Philosophus.	Protochartularius.	* Sarcitectus.	Syncellita.
* Neocorus.	Pictantiarius.	Protopapas.	* Scevophylax.	* Terminarius.
* Nomenclator.	Plebanus.	Protoscriniarius.	* Scolastia, etc.	* Terminator.
* Normatrix.	Pœnite tiarius.	Protosyncellus.	* Scholasticus.	* Ternarius.
* Notarius.	Pontifex.	Protothronus.	* Scriptor.	* Theotrapus.
* Obedientiarius.	Portarius.	Provisor.	* Secretanus.	* Theologus.
* Obierus.	Posticaria.	Psalmicines.	* Secretarius.	* Thesaurarius.
* Obitarius.	Præbenda.	Psalmista.	* Secreti.	* Tortarii.
* Oblationarius.	Præcentor.	Psalmitani.	* Secundarius.	* Thurifex.
* Octavian.	Præceptor.	Psalmizare.	* Senex.	* Vates.
* Octonarii.	Præpositus.	Quæstor.	* Senior.	* Versicularia.
* Economus.	* Præsignator.	* Quartus scholæ.	* Septempresbyter.	* Vigilarii.
* Ecumenicus.	Presbyter.	* Quotidianistæ.	* Socius.	* Vinarius.
* Ordinarius.	Primas.	* Rector.	* Speculator.	* Visitator.
* Ordo.	Primicerius.	* Refectorarius.	* Spirituales.	* Ustearius.
* Officiarius.	Primicerius.	* Regimen.	* Stabelarius.	* Xenodochus.
* Ostiarius.	Primitivus.	* Regionarii.	* Staurophori.	Zacones.
* Palarius.	Princeps.	* Rotularius.	* Subdiaconi.	
* Papa.	Prior.	* Ruarius.	* Subformerus.	
* Papas.	Procurator.	* Sacellarius.	* Subprior.	
* Paramonarii.	Proepiscopus.	* Sacerdos.		

XVII.

FESTA CHRISTIANORUM, GENTILIUM, ETC.

* Annuale.	* Carnevale.	* Epiphania.	* Kalenda.	* Phagiphania.
* Annuarium.	* Ceremonia.	* Exceptio.	* Majuma.	* Profestum, etc.
* Ascensa.	* Cheretismus.	* Fallodia, etc.	* Marteror.	* Quadragesima.
* Assumptio.	* Cœna Domini.	* Farassia.	* Martror.	* Quatuor tempora.
* Bema.	* Cornomania.	* Fereæ.	* Missa.	* Quinquagesima.
* Beringaccium.	* Coronamentum.	* Feriatica.	* Natale.	* Rami.
* Bure.	* Crastina.	* Festa varia.	* Natalis.	* Repentina.
* Candela 2.	* Custodire.	* Festilia.	* Neomeniæ.	* Sabbatinus.
* Candelaria.	* Cypriana.	* Festitacula.	* Olive dies.	* Sabbatum.
* Capilatoria.	* Dedicatio.	* Festivitas.	* Paima.	* Sacrum.
* Capitulavium.	* Dies.	* Hebdomada.	* Palmus.	* Septuagesima.
* Carena.	* Dominicæ variæ.	* Hokeday.	* Pascha.	* Tetrada.
* Carisma.	* Dormitio.	* Hypapanti.	* Passio.	* Theophania.
* Caritas 13.	* Duplarium.	* Joannes.	* Pentecostæ.	
* Carlevamen.	* Epipanti.	* Jubileus.	* Perdonum.	

XVIII.

GEOGRAPHICA, SEU VOCABULA AD GEOGRAPHIAM ET TOPOGRAPHIAM
SPECTANTIA.

Ad.	* Borarium.	Erigena.	* Hassaseri.	* Melinensis.
* Adlobrius.	* Bordea.	* Erminii.	* Hastangi.	* Merovingia.
* Adversipedes.	* Bordellæ.	* Erminstreat.	* Heiligowe.	* Merulana.
* Agaunum.	* Bouclaria.	* Escotus.	* Helechevelt.	* Meta.
* Agriopelagus.	* Bova.	* Esterlingus.	* Heligevorst.	* Metrocomiæ.
* Agulani.	* Brabantiones.	* Fatamia.	* Helvesuatenses.	* Moabita.
* Aillemontius.	* Brachium.	* Fauces.	* Heukini.	* Monpensirius.
* Albanicus.	* Bracus.	* Favergium.	* Hibernicus.	* Mortua Aqua.
* Albanus.	* Bragus.	* Ferancus.	* Hierusalem.	* Mosarabes.
* Albidia.	* Braida.	* Fertus.	* Hismaelitæ.	* Muceranii.
* Alicheria.	* Braium.	* Fertum.	* Hosseia.	* Mudejares.
* Aldea.	* Braiheri.	* Flaminghus.	* Humilitas B. M.	* Muguli.
* Alliger.	* Breve.	* Flampedec.	* Hyberiensis.	* Munda.
* Amoravii.	* Briva.	* Flavi.	* Jacobitæ.	* Muselenenses.
* Annonariæ regiones.	* Broga.	* Fontis-bellensis.	* Isura.	* Musulmani.
* Arcasia.	* Brotellus.	* Formicæ.	* Itinerarium.	* Naba.
* Archipelagus.	* Bryonia.	* Franci.	* Jungens.	* Navarii.
* Aridagamantia.	* Buccæa.	* Francia.	* Katherani.	* Nazareni.
* Armoricæ.	* Buccæavia.	* Francigenæ.	* Kinsica.	* Nivicollini.
* Ascomanni.	* Burgundiones.	* Francisci.	* Laasum.	* Normannigena.
* Assasini.	* Burgus.	* Francum.	* Lagoletta.	* Norrenses.
* Athenasi.	* Burgwardus.	* Fresia.	* Langobardi.	* Nortalbinci.
* Athanati.	* Botta.	* Frigisci.	* Latini.	* Northintus.
* Avallerræ.	* Campania.	* Fulcus.	* Latinitas.	* Northius.
* Ausea.	* Campaniensis.	* Fuscus.	* Lemmane.	* Odewini.
* Austria.	* Campellum.	* Fustairia.	* Leti.	* Oppidum.
* Azymitæ.	* Canopicus.	* Galatium.	* Levans.	* Optimates.
* Babilonia.	* Carbonaria silva.	* Galicia.	* Lieris.	* Orbis.
* Bactois.	* Cardinetum.	* Callawidensis.	* Limane.	* Orobota.
* Baffor.	* Chaldæi.	* Gavarius.	* Limogia.	* Osia.
* Bagaude.	* Cimbri.	* Gavotus.	* Lingua.	* Ostmanni.
* Baguarii.	* Cingarus.	* Geon.	* Lotheregnia.	* Otingi.
* Bahagna.	* Cireus.	* Geta.	* Lugenfeld.	* Paga.
* Baia.	* Cismarinæ partes.	* Gorgonassa.	* Lupara.	* Paganismus.
* Balma 2.	* Coconneria.	* Goti.	* Lutheringus.	* Pagna.
* Barbaricini.	* Comistæ.	* Græcensis.	* Madualis.	* Pagus.
* Barbaricum.	* Corcondenses.	* Græciscus.	* Magarizare.	* Palantia.
* Barbarus.	* Condale.	* Grassus.	* Mameluchi.	* Panothi.
* Bardei.	* Consolatus.	* Griffones.	* Mammaluci.	* Panthera.
* Bascti.	* Cophli.	* Grossus testiculus.	* Marani.	* Parigium.
* Basclones.	* Cornugallia.	* Grouinum.	* Marca 2.	* Parisius.
* Basculi.	* Cossoneria.	* Grunum.	* Marchesaticus.	* Parsanus.
* Bauderius 2.	* Cotulosus campus.	* Guachia.	* Marchexatus.	* Parthesium.
* Baugarius.	* Craeria.	* Gualicana.	* Marchiones.	* Pasellus.
* Baugium 1.	* Cupedensis.	* Guarani.	* Mare.	* Pergomaschæ.
* Beduini.	* Curti.	* Guastaldatum.	* Maritima.	* Phalasia.
* Befulci.	* Cygany.	* Guianensis.	* Maronitæ.	* Pheonia.
* Besca.	* Dalmatica.	* Gurguliones.	* Maroquinæ.	* Phryges.
* Bisa.	* Danamarca.	* Guli.	* Marrones.	* Picardia.
* Bisseni.	* Dardena.	* Habrigeonaria.	* Massanuti.	* Pichi.
* Biverus.	* Dunum.	* Haga.	* Matrica.	* Placitatorium.
* Blavotini.	* Elisæi.	* Halga.	* Maurisalus.	* Plagia.
* Bocelearia.	* Englerius.	* Hanteria.	* Media.	* Pohen.
* Bodarii.	* Eporedica.	* Hantesia.	* Mediterranea.	* Porahntani.

INDICES AD GLOSSARIUM.

cu

*Potiones S. Roumacli	*Sao.	*Sienna.	*Theotisci.	*Vesona.
*Provincia.	*Saqualia.	*Skonor.	*Terasca.	*Vicomercatum.
*Pullani.	*Saraceni.	*Somnensis.	*Tereschia.	*Ultragiriensis.
*Purgatorium.	*Saracinescum.	*Soyssi.	*Tersterbantensis.	*Ultramarinus.
*Redarii.	*Savantesium.	*Spanholes.	*Teucris.	*Ultramontanus.
*Regidonum.	*Savoya.	*Sladingi.	*Texerraderia.	*Ultrapadena.
*Restellensis.	*Saxa.	*Stapulae.	*Theraschia.	*Ultrarhodonensis.
*Ripuarii.	*Saxonia.	*Stellinga.	*Tonneleria.	*Vosagus.
*Roma.	*Scallingi.	*Subburgus.	*Transligerensis.	*Urbicariae.
*Romaeus.	*Scedingi.	*Subtuschera.	*Turcomannus.	*Urbicus.
*Romancia, etc.	*Scitia.	*Suessi.	*Turquia.	*Ursaria.
*Romaria.	*Scoti.	*Suetenses.	*Vacca Danica.	*Vueanna.
*Rotum.	*Scrikkoffinni.	*Suria.	*Vacceia.	*Vulcemenses.
*Runchlia.	*Secalonia.	*Suriani.	*Valenchææ.	*Wesfeldingi.
*Rustica.	*Secana.	*Sustrado.	*Vargi.	*Wlpia.
*Sacerdotissa.	*Seronna.	*Syri.	*Vascones.	*Yvornye.
*Sagona.	*Sibilia.	*Tartaricini.	*Vasconizare.	
*Saissagnesia.	*Sibulare.	*Tarvisii.	*Verroniwaida.	
*Sanctivagium.	*Siciliani.	*Themata.	*Vertigilensis.	

XIX.

HÆRETICI, PAGANI, GENTILES.

*Abeliani.	*Archontici.	*Claudianistæ.	*Electi.	*Leonistæ.
*Aostinenses.	*Arianistæ.	*Cœlicolæ.	*Encratici.	*Libellatici.
*Acephali.	*Arnaldistæ.	*Colentes.	*Enkratitæ.	*Lollardi.
*Adamiani.	*Ascodrogitæ.	*Collucianistæ.	*Endura.	*Macarii.
*Adecertitæ.	*Astati.	*Collyridiani.	*Enici.	*Machometicola.
*Adecertitæ.	*Auditores.	*Comistæ.	*Esaiani.	*Machumetini.
*Adiaphoristæ.	*Bagardi.	*Comminelli.	*Flagellatores.	*Magaritæ.
*Aeliani.	*Bagnolenses.	*Companatores.	*Floriani.	*Mahum.
*Aginnenses.	*Barrini.	*Concedenses.	*Foris esse.	*Majoralis.
*Agnoitæ.	*Basiani.	*Concorezenses.	*Frediani.	*Manazei.
*Agonistici.	*Battores.	*Condormientes.	*Gazari.	*Manichæi.
*Agyunii.	*Begardi.	*Consolamentum.	*Gazari.	*Maronitæ.
*Albanenses.	*Beguni.	*Consolati.	*Genistæ.	*Martyriani.
*Albani 2.	*Bema.	*Consolatio 4.	*Gens.	*Massiliani.
*Albigenses.	*Boni homines.	*Constoni.	*Gentiles.	*Materiarum.
*Alima.	*Bonosiaci.	*Coronati.	*Giezia.	*Macarii.
*Alombrates.	*Borboriani.	*Corrupticolæ.	*Gnostici.	*Melchitæ.
*Anciani 2.	*Bulgari, etc.	*Credentes.	*Gomelli.	*Mesemuthi.
*Angelici.	*Bugari.	*Crintæ.	*Guilhelminae.	*Milites.
*Anthropomorphitæ.	*Buziani.	*Crucesignati.	*Hæresiarcha.	*Monothelani.
*Antidicomaritæ.	*Caiani.	*Crucifratres.	*Hæretici, etc.	*Montanistæ.
*Antinomi.	*Caiotti.	*Cunitæ.	*Hæsitantes.	*Montenses.
*Aparellamentum.	*Campiti.	*Dactilici.	*Heidones.	*Montesiani.
*Apetitæ.	*Canini.	*Daemonicoli.	*Henriciani.	*Negativi.
*Aphthartocitæ.	*Carracenses.	*Deastricola.	*Heretici.	*Nundofli.
*Aphollinaristæ.	*Cathari.	*Dechristianatus.	*Heretice.	*Ordiarii.
*Apostatae.	*Catharistæ.	*Deipassiani.	*Hieracitæ.	*Ortholci.
*Apostoli.	*Cazeri.	*Deonarii.	*Homuncionitæ.	*Pagani.
*Apostolici.	*Cenones.	*Dianatici s.	*Hydroparastatae.	*Parermeneutæ.
*Apotactitæ.	*Chorizantium secta.	*Discernentes.	*Impanatores.	*Parmeniani.
*Aqararii.	*Circuitores.	*Dulcinistæ.	*Incredentes.	*Paronistæ.
*Arabici.	*Clancularii.	*Duliani.	*Josephini.	*Pars.

* Passagii. * Passalorinchitæ. * Passionitæ. * Patarea. * Paterniani. * Paterini. * Patripasiani. * Pauperes de Lugduno, etc. * Pepusiani. * Peratæ. * Perfecti. * Petritæ. * Petrobrusiani. * Phantasiastæ.	* Photiniani. * Piffi. * Pincinnati. * Politici. * Populicani. * Precatores. * Priscilliani. * Proapista. * Proselyti. * Protapaschitæ. * Psalliani. * Quartadecimani. * Ramorales. * Rebaptizantes. * Redemptio 4.	Refuge. Renegatus. * Rejudaisatio. * Rhetorii. Runcarii. Rupitani. * Saarii. Sabalati. * Sabbatiani. * Sabelliani. Saccophori. Saciani. * Salutatio. * Sathaniani. Saturniani.	* Schematici. Schismatici. Segardi. * Serabaitæ. * Sethiani. * Severiani. Siscidenses. Sodales. * Speronistæ. * Synusiastæ. * Tanchelmistæ. Tarabocci. Tascodrogitæ. * Tertullianistæ. * Tessarescædecitæ.	Textores. * Themistiani. Tornadiz. Traduciani. Tressalitz. * Tritheitæ. * Tritolitæ. Turcare. Turlapini. * Vadiani. Valdenses. * Valentini. * Valesiani.

XX.

LIBRI ECCLESIASTICI, PRŒPHANI; EPISTOLÆ ECCLESIASTICÆ, CIVILES; CHARTÆ, DIPLOMATA, ETC.

LIBRORUM, EPISTOLARUM, ET CHARTARUM NOMENCLATURÆ.

* Abcdarium. * Abel. * Absolutoria. * Acordamentum. Admonitoria. Adventoria. * Aganon. * Albininum. * Alleluarium. Anagnosticum. Angarialis. * Antehbdomadarium. Antiphonarum. * Apeamentus. Apennis. * Apertæ literæ. * Aphorismus. Apices. Apocha. Apodixa. Apologeticum. Apostolium. Apparatus. * Archiepiscologium. Auctoritas. Augustea. Aurora. Baptisterium. Barlani. Benedictionalis.	Bibliotheca. Bulla. * Cabrevatio. * Cabreum. * Candrum. Canonica Literæ. Cantatorium. * Canterellus. * Cantica. Cantorium. Cantulare. Capibrevium. Capitulare. Capitulum. * Carpsum. * Catastrum. Charta. Chartula. Chirographum. * Clarificatorium. * Clementinæ. * Codicellulus. * Codicum. * Coket. Collectaneum. Collectarium. Collectionis Epistola. Combinæ. Comes. Comicus.	Commemoratorium. Com mendatitiæ. Epistolæ. Commonitorium. Communicatoriæ. Literæ. * Compassum. Computus. Conculcatoria. Epistola. Confessoria Literæ. Conjectorium. Danielis. Conservatoria. Consuetudinarius. * Contestatorii Apices. * Coquetum. * Cordiale. Corpus Juris. * Cosmodromium. * Crisoplum. Cursinarius. * David. * Daviticum. * Debitis. Decreta. * Decretales. * Decretata. Decretum. Defetarii.	Delegatoria. * Denariale. Deprecatoria. Desusceptum. * Deuteresis. * Deuteronomium. Diaconicæ Epistolæ. Dialapis. * Dielarum. Dimissoria. Diptycha. * Divisionale. Docrum. Documenta. Dombeç. Domesdei. Doxologia. Draco. * Duplarium. * Duplicata. Diploma. Ecbolum. Ecclesiasticæ Literæ. * Edictalis. Edictum. * Efevus. Efora. * Electio. Eleemosynaria. Charta.	Elucidarium. Emancipatoriæ. Literæ. Encautaria. Entelma. Entoin. Epanagnosticon. Epistolæ. Epistolarium. Epistolum. Evangeliarium. Evectio. Evidentiæ. Evindicatorium. Eulogium. Evocatoriæ. * Exceptiones. * Excerptum. * Exemplar. * Expletum. Expomonogeron. Expositum. Expeditoriæ Literæ. * Exprensa. * Extensum. * Extracta. Extravagantes. Factum. Farcitæ Epistolæ. * Feriale.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLII

* Feriales Libri. * Firmatio. * Floretus. * Forbanditoria. * Formales Epistolæ. * Formata. * Fundatiæ. * Funerialis. * Galazanegues. * Gambitio. * Garthula. * Geronticon. * Gesta. * Gestus. * Glossatus. * Gradalicantum. * Gradile. * Greale. * Guarentiana. * Hæreditaria. * Hæreditaria. * Hagiographi. * Handfeste. * Heptameron. * Hieronticon. * Homiliarium. * Horarius. * Hormesta. * Horologium. * Hymnarius. * Imbreviaria. * Imnarium. * Imperialis. * Indentura. * Indiculum. * Infirmitium. * Innotescencia. * Kalendarium. * Laureata. * Lectio. * Lectionarius. * Lectum. * Lectura. * Legataria. * Legenda. * Letarium. * Letarium. * Liber. * Liberzulus. * Libruculus. * Litteræ. * Lucidarius. * Majestas. * Malachim.	* Mandatarium. * Manipulus. * Manuale. * Manualis. * Mariale. * Martalogium. * Martilogium. * Martyrologium. * Matilogium. * Matinata. * Matrícula. * Matrigolaria. * Matriogium. * Matutinale. * Memorale. * Memoratorium. * Memorialis. * Memorium. * Metropolitana. * Epistolæ. * Micrologus. * Missale. * Mitrale. * Mixtum. * Monotessaron. * Mortilegium. * Mortuarium. * Mundiburdum. * Munimina. * Musa. * Nocturnales. * Notarium. * Notio. * Notitia. * Notoria. * Notula. * Novella. * Novellæ. * Nuptiales Chartæ. * Obitorium. * Obscriptio. * Oeconomica. * Officialis. * Officiarium. * Officium. * Oloogigrapha. * Orarium. * Orationes. * Ordinale. * Ordinarius. * Ordinalio. * Ordo. * Originale.	* Ormesta. * Pacificæ. * Pagina. * Pago. * Pandectes. * Pannormia. * Panteon. * Papyrus. * Papyrus. * Paraffus. * Paratilla. * Parcela. * Parensales, etc. * Pargamenum. * Paricla, etc. * Parlinchiaminus. * Particula. * Paschales Epistolæ. * Passatio. * Passionarius. * Paterium. * Patitur. * Patronus. * Paullina. * Pedicu. * Percamena. * Periermenia. * Periphyseon. * Persichomachia. * Pharetra. * Physiologus. * Pina. * Pinnicula. * Pistolare. * Pitatio. * Placeti Litteræ. * Placitus virginis. * Plenarium. * Pœnitentiale. * Poletus. * Poletum. * Politogum. * Polietus. * Polium. * Pollex. * Polyptychum. * Positionalis. * Præceptalis. * Præceptoræ Litteræ. * Præceptum. * Præsidium regium. * Pragmaticum. * Praxapostolon. * Precaria.	* Presa. * Privilegalis Littera. * Privilegio, etc. * Procura. * Programma. * Prophetiæ Merlini. * Prosecutoria. * Prothogalis. * Proverbiator. * Psallia. * Punctuatio. * Quæstionarium. * Quare. * Quartula. * Quodlibetum. * Rabaim. * Reaportus. * Recaptivatoræ Litteræ. * Redemptionale. * Reditoria. * Refutatorii Libelli. * Regestum. * Regula. * Relatoria. * Relatorium. * Relatum. * Remissoriales. * Renunciatio. * Requestus. * Rescriptio, etc. * Responsiva. * Reversale. * Ricordum. * Rogalia. * Rogatoria. * Romancium. * Rosarium. * Sacerdotales Litteræ. * Sacerdotalis. * Sacra. * Sacramentales Litteræ. * Sacramentarium. * Sacrarium. * Saltaris. * Salutatoræ Epistolæ. * Sanctoralia. * Scribæbellus. * Scheda. * Scivias. * Scroua.	* Semiplantaria. * Series. * Sermocinalis. * Sermologus. * Sigillum. * Signatura. * Smaragdus. * Soiloquium. * Somnialia. * Speculum puerorum. * Stabilimentum. * Stantimentum. * Starrum. * Stillus. * Siracciafogium. * Suggestio. * Sumplum. * Supericonicæ. * Supplicatio. * Syllabæ. * Syngraphum. * Synodalis Liber. * Synodica. * Synthema. * Systatica Litteræ. * Tacuinum. * Talmud. * Telligraphia. * Temperantiæ Libellus. * Terrerium. * Testamentale, etc. * Testatoria. * Testamentum. * Testimonialia. * Textus. * Thomocharta. * Tomus. * Tonarius. * Tractatoria. * Tractoria. * Traditoria. * Transcriptum. * Triodium. * Triscabina. * Trisagium. * Viatica. * Viatici. * Vitaspatrum. * Vocatoriæ. * Volumen. * Ympnare.

CÆTERA AD REM LIBRARIAM PERTINENTIA.

* Abominarium. * Abominatio 3. * Abreviare. * Abreviatra. * Acceptorium. * Accus. * Actum. * Adsignatio.	* Aiones. * Albo. * Allogus. * Analogium. * Armarius. * Armaria. * Armarius. * Aurigraphus.	* Authenticum. * Bannita. * Bargina. * Bibleator. * Bibleus. * Billa. * Bileta. * Breve.	* Brevis. * Bulla. * Bundela. * Butaneum. * Buxus. * Calamarium. * Calcata. * Callicula 1.	* Camisia librorum. * Canon. * Capitale. * Capitaneæ Litteræ. * Carcellus 1. * Cartellus. * Carticellus.

* Catagraphare.	* Cursarii.	* Gamma.	* Minuta.	* Regrossare.
* Ceda.	* Cyphri.	* Gammadium.	* Nigrum.	* Regulare.
* Centonizare.	* Deletitia.	* Gemipunctus.	* Notatura.	* Rescellus.
* Ceroma.	* Dica.	* Graffio.	* Nota.	* Rotularius.
* Cerussa.	* Diche.	* Graffa.	* Offendix.	* Rotulus.
* Charaxare.	* Dictare.	* Grammaticaster, etc.	* Orthographia.	* Rubrica.
* Charta.	* Dictator, etc.	* Grammatofora.	* Paginaliter.	* Rubricella.
* Charticinium.	* Dictica, etc.	* Graphia.	* Pala.	* Rubricii.
* Chirocrista.	* Dictio.	* Graphium.	* Pancharta.	* Runa.
* Chrisma.	* Dictitium.	* Grossa.	* Panellum.	* Scanzelare.
* Chronicans.	* Dispositum.	* Gruppus.	* Paperes.	* Seenochartalis.
* Chrysobullum.	* Divalis.	* Hoena.	* Papyrus.	* Schedare.
* Cimerium.	* Edere.	* Idiocera.	* Paragraphus.	* Scida.
* Claspia.	* Editio.	* Impanalare.	* Parchamentum.	* Scribaria.
* Clausa.	* Enna.	* Inactitare.	* Pergamentum.	* Scribenones.
* Clausula.	* Encaustum.	* Ingrossare.	* Pittacium.	* Scriptio, etc.
* Codex.	* Encautum.	* Interlineare.	* Postis.	* Scriptura, etc.
* Codicella.	* Encyelia.	* Intercaraxare.	* Postillae, etc.	* Scrivabilis, etc.
* Codicium.	* Epitaphium.	* Intitulare.	* Pressura.	* Sexternus.
* Cognus.	* Epistagma.	* Irrotulare.	* Protocolum.	* Sircum.
* Cohoperta.	* Excopiare.	* Karacter.	* Pseudographa.	* Sisternus.
* Colanium.	* Exemplare, etc.	* Lateralis.	* Punctare.	* Soma.
* Conscripti.	* Exemplificare.	* Laterculus.	* Punctum.	* Subimaginatio.
* Contentor.	* Expansale.	* Libellare.	* Quaternio.	* Sulcare.
* Contestum.	* Explicit.	* Liturarii.	* Quinivetus.	* Supercapitulum.
* Contrarotulatum,	* Extracta.	* Longaria.	* Quinternio.	* Superdictiones.
etc.	* Feliciter.	* Mabrana.	* Rapiarius.	* Superscriptio.
* Contrasigillum, etc.	* Filla.	* Maranalha.	* Rasorium.	* Tabulare.
* Coopertum.	* Flaho.	* Martiniana.	* Recipere in notam.	* Vacheta.
* Copista.	* Fractura.	* Membrana, etc.	* Reconditorium.	* Vacheta.
* Corroboramentum.	* Francenum.	* Membus.	* Reddite.	* Unciales.
* Cornu.	* Francina.	* Miniare.	* Redorsare.	* Zeta.

XXI.

LITURGICA, SEU QUAE SACRAMENTA ET ECCLESIASTICA OFFICIA SPECTANT.

* Ablingere.	* Aqua tepida in	* Cantare.	* Commendationes.	* Corporatio.
* Absolutio 5, 6.	sacrificiis adhibita.	* Cantariolum.	* Communio.	* Corpus Domini.
* Ad Accedentes.	* Aqua.	* Capitulare 9.	* Comunicare.	* Credulitas.
* Accomunicare.	* Audientes.	* Catechumeni.	* Competentes.	* Cruces nigrae,
* Acrostichis.	* Baculus.	* Caurico.	* Completa.	bannaes.
* Actio.	* Baptisamentum.	* Celebrare.	* Completorium, etc.	* Cursus.
* Admissio.	* Baptismus.	* Centenarium.	* Confirmare.	* De abbas.
* Advigilium.	* Bendellatus.	* Cereus Paschalis.	* Confirmatio.	* Decantare.
* Afflictio.	* Benedictio.	* Cessatio.	* Consecrare.	* Deposit.
* Agenda.	* Bicinium.	* Chora.	* Consignare.	* Desca.
* Agere.	* Bifaciare.	* Chrisma.	* Consistentes.	* Desiderata.
* Agnus.	* Bogium 2.	* Christianitas.	* Consparsus.	* Diata.
* Albata 1.	* Buccella.	* Cinis.	* Conspersio.	* Diapsalma.
* Alleluja.	* Byzantia.	* Classicum.	* Consummatio.	* Diligentium.
* Alta missa.	* Canon.	* Cena.	* Contestatio.	* Directaneus.
* Altarium.	* Canonizare.	* Collecta.	* Contestada.	* Discommunicantes.
* Annalis.	* Cantagium 2,	* Commemoratio.	* Conventus.	* Divisio.
* In Altari offerre.	* Cantamissa.	* Commenda 7.	* Corona.	* Domina.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLV

Dominicalis.	Hypopsalmus.	Nona.	*Psallenda, etc.	Signaculum.
Dominicum.	Illatio.	*Novena.	Psallentia.	Signare.
Dominus.	Illuminare.	Novenarius.	Psallentium.	*Signatio.
Donum.	Immolare.	Obitus.	Psalmus.	Signum.
*Dringuet.	Imponere.	Oblata.	Psalterium.	Sonus.
Duodecima.	Incisio.	Oblatio.	Punctum.	Statio.
Embolis, Embolum.	Incommunicatus.	Octava.	Purificare.	Subscripti.
Epheta.	Incorporare.	*Occursus.	Recincerare.	Suffragia.
Eucharistia.	Indulgentia.	Offerenda.	Reconciliare.	Superfusio.
Eulogia.	Infantes.	Offerentium.	Regnum.	Supermissa.
Excommunicatio.	Infertum.	Offerre.	*Regressus.	Superpositio.
Excubiæ.	Inhumanatio.	Offerorium.	*Relevata.	Suscipere.
Execrari.	Inocare.	Officiare.	*Remembrantium.	Symbolum.
Exomologesis.	*Introducere.	Officium.	Requiem.	Sympsalma.
Exorcizare.	Introitus.	*Offranda.	Responsorium.	Synaxis.
Exorcizare.	*Inundatio.	Oleum.	*Returnum.	Synodus.
*Expalmare.	Itinerarium.	Optari.	*Revita.	Tabula.
Exsufflatio.	Kyrieles.	Opus.	Rogationes.	Te igitur.
Extorres.	*Lampas.	Oramen.	Regus.	Tenebrae.
Farcia.	Laus, laudes.	Oratio.	Rota.	Tertia.
*Fasciatorium.	Lecticula.	*Orgia.	Sacramentale.	Tertius, etc.
*Ferendum.	Lectices.	Osculatorium.	Sacramentum.	Thurificare.
Fermentacei.	Levare.	Osculum.	Sacrificium.	Tingere.
Fermentum.	Liber pacis.	Panagia.	*Salinum.	Tonsura.
Ferrum.	Litania.	Panis.	*Salisparsio.	Tonsurari.
Fertura.	Lucernarium.	Partes.	Salve regina.	Tonus.
Fistula.	Luminaria.	Pastor.	Salus.	*Transitorium.
Fons.	Mandatum.	Pax.	Sancta.	Tricenarium.
Formata.	Margarita.	Peregrinus.	Sapientia.	Tricesimus.
Gestantes.	*Matutinale officium.	Plenarium.	Sarcologus.	Triduana.
Gloria.	Matutinarius.	Pompe.	Schola.	Tropus.
Gradale.	Matutini.	Postcommunio.	Scrutinium.	Versus.
Gradus.	Mediavita.	*Postsanctus.	Secreta.	Vexillum.
*Grancrenelle.	Memento.	Prædicare.	*Septena.	Vialicum.
Gratia.	Missa.	Præfatio.	Septenarius.	Vigiliae.
*Hagiosiderum.	Mosarabes.	Præcatio.	Septimale.	Vitatorium.
Historia.	Munus.	Præcatorium.	Septimus.	Vitajare.
*Holocausta.	Mysterium.	Prima.	Sepulchrum.	
Hora.	Neophytus.	Proprium.	Sequentia.	
*Hostia.	Nocturna, etc.	Prosa.	Servitium.	
Hymnus.	Norien.	*Proseucha.	Servitus.	

XXII.

LUDI, LUDICRA, ET QUÆ EJUSMODI SPECTANT.

Acamprassa.	Ballare, Ballatio,	*Basia juvenum.	*Biscatia.	Burdare.
Alpinus.	Ballimathia,	*Bastaxius.	*Boclare.	Bursare.
Arena.	Ballisteum, etc.	*Bejannare, etc.	*Bohordicum.	*Buschatia.
Arenarii.	Bansatrices.	*Belenus.	*Boula 2.	*Cacha 3.
Arremedillum.	*Barataria 2.	*Behordum.	*Bouleta.	Caedida.
Aventura.	Barbatoria.	*Bergeretta.	*Bouquetus.	Cantores.
Azaram.	Barrizare.	Beplengum.	*Bricola.	*Cariolari.
*Bagordare.	*Basclacia.	*Bertellus.	Buhors.	*Carivarium.

*Carola 2.	*Fercia.	Ludimentum.	*Pictomacharii.	*Stultia.
*Carticellæ.	*Festizare, etc.	Ludicra.	*Piliudius.	Tabula.
Cembellum.	*Festum 10, 11.	Ludipes.	*Pillocellus.	Tabula rotunda.
*Ceolla.	Fortunium.	Ludus.	*Pirgus.	Tabulatum.
*Chalvaricum.	Funambuli.	Lusorium.	*Polotellus.	*Tabullerius.
*Charivarium.	Fuscus.	*Nachabæorum	*Polyverella.	*Tacharia.
Charolare.	*Galare.	Chorea.	Popularitas.	*Tafurana.
*Chavaritum.	*Gallardus.	*Maium.	*Pospilare.	*Taxalea.
Cheolare.	Galliardus.	*Malus casus.	*Praella.	*Taxelli.
Chorea.	*Gallorum Pugna.	Manducus.	*Pulverea.	*Telloman.
*Choreare, etc.	*Gaya Scientia.	Mappa.	*Pulvereta.	*Tesserisare.
*Chuca.	Giostra.	*Marrella.	*Pulveritia.	Thæatroquingium.
Cibæ.	*Giraculum.	*Masquarata.	*Quadratum.	*Themeta.
Circissarii.	*Gladiatura.	*Massum.	Quintana.	*Thymele.
Circulator.	*Glissis.	*Matare.	*Raffa.	*Tombar.
*Clicha.	*Globisare.	*Mayma.	*Rauderius.	Tornatrices.
Colores.	*Grælus.	*Megregrassus.	*Regazolius.	Torneamentum.
*Comonbelon.	*Grassus.	*Mellat.	*Regineta.	Torneta.
Conficium.	*Gratiz.	*Menesterellus.	*Repellus.	Trepidare.
Coraula.	*Guirla.	*Mimare.	*Revelles.	Tricolus.
Corcula.	*Halleristæ.	*Mimia.	*Rhi-dalea.	*Tringuetum.
Cordex.	Hastiludium.	*Mimilogus.	*Rodalla.	*Triquetum.
Cursus equorum.	*Hellebit.	*Mimithemete Ars.	*Rubata.	Trochus.
Dansare.	*Houla.	*Mimus.	Sago jactari.	Trotingi.
Decius.	Inciti.	Minator.	Samardacus.	*Tupina.
Deductio.	Interludium.	Ministelli.	*Sardarius.	*Tybarud.
Detesserare.	Intermetium.	*Montina.	Satyrici.	Tyrocinium.
Domneare.	Jocista.	*Mucroludium.	Scaci.	*Tzustria.
*Ebatum.	Joculari.	*Noctivalia.	Scæneca.	Velarium.
*Eperusan.	Jocus partitus.	Oreiscopalarius.	*Scenobala.	*Vireli.
*Editio.	*Joglaria.	*Paduana.	*Schurra.	*Visagium.
*Ellarici.	*Jostra.	Pancratiarius.	*Scotus.	Ullterpes.
*Easiludium.	Jolici.	Parapallium.	*Sexta.	Zambra.
*Ephalmatores.	*Jousta.	*Passarella.	*Simulacrum.	*Zuglaresius.
*Epilogus.	Juglatores.	*Pedita.	*Spineticum.	
Episcopus puerorum	Justa.	*Pedregata.	Stadiodromotus.	
Equester.	Justitia.	*Pelota.	Stipadium.	
Factionarii.	Lepuscula.	Petauristarii.	*Stoffus.	

XXIII.

MAGICA, SEU VOCABULA AD MAGIAM, SORTES, AUGURIA, SUPERSTITIONES,
ET EJUSMODI SPECTANTIA.

MAGICA.

*Abagha.	Aucones.	Cantatores.	cauculatores.	Defigere.
Alyrumnæ.	Aura levatitia.	Cantellator.	Chaldæi.	Devotare.
Ancliones.	Azardum.	Canterma.	Chrisma.	Divinus.
Aranscartii.	*Baptisare.	*Caracter 2.	Cindator.	Divisio.
*Ariolus.	Bivius.	Caragus.	Cochlea.	Energima.
*Ariolari.	Brevia.	Caranda.	Contraratio.	Energumeni.
Arriva.	Broxæ.	Carmen.	Constellatio.	*Faccinerius.
Artificium.	*Cabbala.	Cataboliti.	Cornu.	*Fachilator, etc.

INDICES AD GLOSSARIUM.

*Factura 7. *Facula. *Fasciare. *Fustili. *Frequentidici. *Fulguratores. *Gazara. *Genesis. *Geniculum. *Geniscus. *Genitalii. *Geta. *Gignadius. *Herba.	Horarius. Imaginaris. Incantare. Indemoniatus. Initiare. *Instationatus. *Invocatio. *Invultare. *Lac. *Libri nigri. *Ligatura. *Litera. *Luna. *Machina.	*Magiciarius. *Magicianus. *Maleficus. *Malis. *Malitas. *Malvegator. *Masca. *Mathematici. *Mathesis. *Mechanicus. *Medicamenta. *Nascentia. *Nigromantia. *Nocturnum.	*Obcantare. *Obligatores. *Obstrigillus. *Parodrus. *Papatarii. *Pracantare. *Præstigiare. *Propheze. *Pulvis. *Reppitatio. *Scopolismus. *Somnariis. *Somniator. *Sortes.	*Sortiaris. *Specularii. *Stigmata. *Stria. *Striga. *Strioportas. *Subvertere. *Talamasca. *Tegularia. *Tempestatii. *Vanitas. *Vegius. *Umbra. *Vultivoli.
--	--	--	---	---

SUPERSTITIONES, PAGANÆ.

*Abominatio 2. *Abracadabra. *Aeromantia. *Arbores. *Arietem levare. *Arturum expectare. *Assidius. *Babutzicarius. *Baphomet. *Bardicatio. *Bruma. *Cantatores. *Cervuia. *Chorizantes. *Conjuriu.	Dadsisa. *Didemarii. *Dies linearum. *Ensalmus. *Fanatici. *Fastidiatio. *Feria. *Fornax. *Fustis. *Hæresis. *Hostiæ, etc. *Idolium. *Idololatra. *Immolationis Escæ. *Kalendæ.	*Mialis. *Malleus. *Manducare. *Maniæ. *Marsi. *Mavones. *Nedfri. *Nimida. *Nodsyr. *Paganis. *Parentalia. *Pedes lauci. *Petra. *Philacterium.	*Psodanna. *Pura. *Remedium. *Reputatio. *Sacrius. *Saltatrices. *Saludador. *Saxorum Veneratio. *Schematizare se. *Scobaces. *Simulachrum. *Sorceria. *Sortiare. *Sostiteum.	*Spurcalia. *Spurcama. *Sternutatio. *Strava. *Strena. *Sulci. *Superventa. *Tauroboliare. *Tectum. *Teda. *Vaticinissa. *Vetula. *Vinceluna. *Ursus.
---	---	--	--	--

AUGURIA.

*Apotelesmata. *Calceamentum. *Cancrizare. *Comminatio. *Confernova. *Confert.	*Conferretus. *Conjectorium. *Conoppi. *Emponemb. *Ferrova.	*Fert. *Geomantia. *Geumantia. *Haospex. *Harenam.	*Horoscopi. *Physiculatus. *Portendiculum. *Prænosticus. *Respector.	*Scassarnova. *Scassarvetus. *Scimassarnova. *Superauguriare. *Viaram.
---	---	--	--	--

DÆMONES, SPECTRA, DII GENTILIUM.

*Abeona. *Abundia. *Aliborum. *Añat. *Alpha 1. *Alraunæ. *Bensozia. *Bona socia. *Cobali. *Contrarius. *Dæmon, etc. *Deunculus. *Diabolicum.	Diana. *Dielbg. *Dracus. *Dusii. *Ermulus. *Fadus. *Fatales. *Fauni. *Ficarius. *Folli dæmones. *Formidamina. *Frea. *Genius.	*Genempiros. *Gerulfus. *Gobolinus. *Grant. *Heliogabalus. *Hellequinus. *Heraclea. *Herus. *Holda. *Jahoc. *Incubi. *Incursus. *Inimicus.	*Iniquus. *Irminus. *Krodo. *Lama. *Larvæ. *Majestas. *Malatasca. *Malignus. *Malus. *Miratores. *Neptunus. *Obsessus. *Occursus.	*Othan. *Pervasatus. *Phantasia. *Pilos. *Rabes. *Salambona. *Thammas. *Thur. *Tributantes. *Vehemoth. *Wodan. *Zabolus.
--	---	--	---	---

XXIV.

MEDICA, MULOMEDICA, CHIRURGICA, MORBI, EGRI TUDINES, ET CÆTERA
QUÆ AD REM MEDICAM SPECTANT.

• Abaptistum.	• Bossa.	• Cocale.	• Diurinare.	• Fractura.
• Ablucinatio.	• Bossia.	• Coëula.	• Dolg.	• Fragilitas.
• Abocellus.	• Botius.	• Coleres.	• Ectica.	• Fren.
• Abominatio.	• Bova.	• Collutio.	• Electuarium.	• Freneticus.
• Accensiuacula.	• Brachiololum.	• Conatio.	• Elephantia.	• Frenisculi.
• Accessio.	• Braguerium.	• Condolomatus.	• Eligma.	• Frigidor.
• Acubatus.	• Buba.	• Conductio.	• Emathoica.	• Friggedo.
• Achavum.	• Bullare.	• Confectio.	• Embalmata.	• Frigellus.
• Acidonicus.	• Burburismus.	• Consuetudo.	• Embrocare.	• Frigidulo.
• Acrimonium.	• Cacochimia.	• Contagiatu.	• Emetrita.	• Frigor, Frigoretici,
• Aëroisia.	• Cadivus.	• Contagium.	• Emigranea.	• etc.
• Acuta.	• Caducarii.	• Contractus.	• Empidemia.	• Frigulitus.
• Admansiones.	• Cancerare.	• Contritus.	• Encolpismus.	• Furma.
• Adtractus.	• Cancherenea.	• Convolvulus.	• Ensigne.	• Furundum.
• Egrimonia.	• Canerarium.	• Coppa.	• Epidemia.	• Galla.
• Agaulzare.	• Canerizatus, etc.	• Coralis.	• Epidimia.	• Gamba.
• Agonizare.	• Caprizans Pulsus.	• Coriago.	• Epilepticus.	• Ganglion.
• Albulæ.	• Capipurgium.	• Cordia.	• Erisipela.	• Gangula.
• Alembicum.	• Caputpurgium.	• Cordiacus.	• Erudire.	• Gargarizare.
• Algalia.	• Carpia, carpita.	• Coriza.	• Erysipelata.	• Gargathum.
• Alienatus morbus.	• Caraller.	• Corporatura.	• Estranguria.	• Garismatium.
• Allopitium.	• Carbunculus.	• Cossi.	• Elhica.	• Garga.
• Alteritas.	• Cardialgia.	• Covenum.	• Exanthema.	• Garsa.
• Analensia.	• Carlianarius.	• Crampa.	• Exmellare.	• Gibborosus.
• Anatas.	• Cassida 2.	• Crepatia.	• Exurdare.	• Cirapigra.
• Anatrope.	• Catalepticus.	• Crepatu.	• Extorquere.	• Glama.
• Anghio.	• Cataplasma.	• Crepido 1, 3.	• Farcinosus.	• Glomo.
• Anguinalia.	• Catapotium.	• Crepita.	• Farsa.	• Gossum.
• Anilia.	• Cataracta.	• Creticare.	• Febreticus.	• Gotassa.
• Antidotum.	• Catarizare.	• Cromchonmail.	• Febrire.	• Gradus.
• Antimonium.	• Catharrhus.	• Cruditare.	• Febris.	• Gravatum.
• Antras.	• Catarticum.	• Cucurbita.	• Fello.	• Gravata.
• Aporia.	• Cathinia.	• Cufa.	• Fellicula.	• Grigulosus, etc.
• Apostatazare.	• Cauculus.	• Culhare.	• Ferides.	• Gumba.
• Appotiare.	• Cauda.	• Cyclus.	• Ferita.	• Gusta.
• Aqualentus.	• Causa.	• Decoctio.	• Feritum.	• Gutteria.
• Aragaicus.	• Causarii.	• Defecit.	• Fersa.	• Gutturuosus.
• Arctica.	• Cedria.	• Dementare.	• Ferura.	• Helotis.
• Ardentes.	• Cefalalgia.	• Dementire.	• Feruvra.	• Hemigranea.
• Argema.	• Celsus 1.	• Denodare.	• Ficta.	• Hemitriteus.
• Arnaldia.	• Cerotarium.	• Dentaria.	• Fictus.	• Hercule.
• Arpeta.	• Cerugia.	• Dentiducum.	• Ficus.	• Heresipilis.
• Arsura.	• Cephalagricus.	• Derbiosus.	• Fiscosa.	• Hereticus.
• Artetica.	• Chronica Infirmitas.	• Diaciminus.	• Fistula.	• Herisipila.
• Astrosus.	• Ciatica.	• Diaprasium.	• Fistulatus.	• Hernia.
• Avortare.	• Cimoxa.	• Digma.	• Fitora.	• Herpes.
• Aurisia.	• Cingulus.	• Dimissio.	• Flava.	• Hettematicus.
• Auticax.	• Cisurgium.	• Dinamidium.	• Flebilis.	• Hypochondria.
• Barbaricum.	• Clapersedra.	• Discractis.	• Flegma.	• Hystericus.
• Baruli.	• Claudecatio.	• Dissentericus.	• Flores.	• Jarsa.
• Bluso.	• Clia.	• Dissupitare.	• Fluma.	• Iatricolabon.
• Boba.	• Clinici.	• Diurium.	• Focositas.	• Iatromea.
• Bocia 4.	• Cloccire.	• Diversiones.	• Formica.	• Ignis.
• Bonannum.	• Cloppus.	• Divinatio.	• Formicans.	• Imbromidare.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLIX

Imbrumari. Imperare. Impotentes. Impotionarē. Inaequalitas. Incancreire. Incensio. Incorporatio. Increpatus. Indispositus. Inertia. Infestatus. Infirmare. Infusio. In glandula. Inguinaria. Inguisatus. Inquimatizare. Insanus. Invatetudinarius. Julep. Laberiosus. Lapillus. Laureola. Laureolum. Leprosi. Lienteria. Lunaticus. Lupus. Machronosia. Magdaliū. Maadia. Malagma. Malandria. Malarnus. Malatus. Malaxare. Malenconus. Malpitu. Malumbonum, etc. Maniaticus. Marmor. Marasmodes. Martellinus. Mascla. Mater. Maurus. Medica.	Medicare, etc. Medicinaculum. Menceps. Mezellus. Migma. Migranea. Milina. Minuere. Miro. Miselli. Mitridii. Mollis. Molestia. Moleta. Morbatus, etc. Morbere. Morbificatus. Morbus, etc. Morera. Morsus. Moge. Muliebria. Muta. Nebula. Neutrotus. Obsetrix. Ominada. Osculatio. Panariciū. Panis. Pannositas. Pannula. Papella. Papici. Papula. Paregorizare. Patag. ne. Peiara. Pestilentiatas, etc. Peteccia. Phagedenr. Phaseolus. Phlebotomum. Phlegmonicus. Physica. Picatio. Pinna. Pinus.	Polypus. Ponderosus. Ponderum. Ponticus. Potio. Potionare. Potirium. Pottium. Porcinata scrofule. Prasentaneus. Pressura. Princeps. Propassium. Pisanarium. Pullare. Punctura. Pus. Puscula. Putrilago. Quartanarius. Quartanicus. Quaternarius. Quotidianarius. Raffia. Ramosus. Ranfus. Ranula. Ravallis. Recorporare. Recuperare. Regimentum. Remediare. Reumaricus. Rhema. Riada. Roborosus. Rupti. Ruptura. Rypticus. Saltus S. Viti. Santhacus. Sanguinuere. Sanguinare. Scabea. Scarentia. Scaria. Scatus. Scia.	Scinanticus. Scintillaris. Scortilacus. Scroella. Scrofuta. Secundina. Sedimen. Senecia. Senecia. Senecia. Serinus pulsus. Silera. Similara. Sinocus. Siruppus. Sirurgia. Skerla. Smacatura. Smegnia. Soda. Sodella. Somnus venereus. Sordidus Pulsus. Sorvarium. Spallacie. Spandidatio. Spavennus. Speronalia. Spicella. Spina ventosa. Spinella. Spunzia. Squibala. Squinantia, etc. Stranquillo. Stranguria. Stringina. Strufus. Sturoia. Subglotio. Sublardatus. Sublestia. Submeies. Suffugium. Sumpticus. Superos, etc. Superfusi. Superposita. Suppositorium.	Suppressum. Suspirium. Synanticus. Synopare. Syrupus. Tac. Tædium. Taxta. Teithi. Telum. Tenasmus. Tentipellium. Tertianarius. Terzana. Thenasmus. Thesicus. Tinea. Tisica. Tists. Toginatio. Topinaria. Tormentum. Tornatio. Tortitudo. Troucada. Transportanei. Trencate. Typus. Tyriaea. Tyzana. Vamon. Varietas. Variola. Varius. Ventosa. Ventriculosi. Vermis canis. Vertarpes. Vertibella. Veterana. Veyroia. Vivola. Uniones. Vulnerarius. Vultiva. Zarda. Zora.

XXV.

MENSURÆ ARIDORUM, LIQUIDORUM, PANNORUM; PONDERA.

* Absa. * Acetabulum. * Ephi. * Aissinus. * Ala I.	* Alna. * Ama. Amula. * Ambra. * Amina. * Amona.	* Ansul. * Appendium. * Arpata. * Arsinum. * Artaba.	* Assinus. * Aubra. * Auna. * Avotus. * Baccinus.	* Raficium. * Bal. * Barra 9. * Barrale. * Batus.

* Balberia.
 * Banna 5.
 * Berdeling.
 * Bicasus.
 * Bichetus.
 * Bitterius.
 * Bist.
 * Roeta.
 * Boissel.
 * Boissotus.
 * Boistellus.
 * Bolla 2.
 * Bossellus.
 * Bousellus.
 * Bracca.
 * Brachium.
 * Brass.
 * Bria.
 * Brochata.
 * Brunellus.
 * Bullionum.
 * Bullus.
 * Bussellus.
 * Bustellus.
 * Cabocellus.
 * Cabus.
 * Calcium.
 * Calix 3.
 * Calvea.
 * Campana.
 * Cana 3r.
 * Canna.
 * Cancillus.
 * Cantarium.
 * Cantellum.
 * Cap.
 * Caphisus.
 * Caphitius.
 * Capisa.
 * Car 1.
 * Caracca.
 * Carregno.
 * Carta.
 * Cartalis.
 * Cartallus.
 * Cartarenchia.
 * Cartaro.
 * Cartaronum.
 * Cartayronum.
 * Carteregium.
 * Carterencha.
 * Carterium.
 * Carteyrola, etc.
 * Cartharasa, etc.
 * Carto.
 * Carturius.
 * Cassa 9.
 * Cassola.
 * Casullus.
 * Cayratus.
 * Cazeola.
 * Cazetus.
 * Cazola.
 * Cazolium.
 * Celdra.
 * Centanarium.
 * Centena.

* Centeneris.
 * Corata.
 * Corio.
 * Cossalis.
 * Cestariata.
 * Cestarium.
 * Cetrus.
 * Chabocellus.
 * Charga.
 * Charrotada.
 * Charrus.
 * Chema.
 * Chema.
 * Cheopina.
 * Cherchet.
 * Chirat.
 * Chist.
 * Choenica.
 * Chopina.
 * Chstirina.
 * Chulleus.
 * Cibornus.
 * Cifatum.
 * Ciffata.
 * Civerium.
 * Clava.
 * Clavus lans.
 * Cochlear, Coclear.
 * Cochlearium.
 * Cocia.
 * Cocta.
 * Coctanum.
 * Coctia.
 * Coddus.
 * Codorso.
 * Cofellus.
 * Coket.
 * Colaresum.
 * Collaredus.
 * Comarium.
 * Concha.
 * Concius.
 * Condiom.
 * Conqua.
 * Coppa.
 * Copponus.
 * Corbellata.
 * Corbis.
 * Cordata.
 * Coretus.
 * Corus.
 * Cos.
 * Coscinellus.
 * Coscinus.
 * Cossus.
 * Costerellum.
 * Coterotum.
 * Coyzium.
 * Cozolum.
 * Crannoca.
 * Criblus.
 * Crubium.

* Cubella.
 * Cubitus.
 * Cubulus.
 * Cupa.
 * Cupus.
 * Curjata.
 * Curitze.
 * Cuya.
 * Daera.
 * Demellus.
 * Demionus.
 * Destarium.
 * Dextrare.
 * Dorcha.
 * Doretus.
 * Dosinus.
 * Dozehus.
 * Dozehum.
 * Dozinus.
 * Draca.
 * Duclis.
 * Duodena.
 * Duplarium.
 * Durnus.
 * Emer.
 * Emfria.
 * Escandaleum.
 * Escandilare.
 * Eschantillare.
 * Eskepa.
 * Espanna.
 * Esquarta.
 * Essinus.
 * Estrelingus.
 * Exagella.
 * Exagium.
 * Fertella.
 * Fieta.
 * Fiffuls.
 * Firtala.
 * Foliella.
 * Formella.
 * Fos.
 * Francarium.
 * Francis.
 * Franciscus.
 * Fraternalis.
 * Freta.
 * Frustum.
 * Fulbeta.
 * Funis.
 * Funt.
 * Gagga.
 * Galeia.
 * Galeia.
 * Galo.
 * Gallodius.
 * Gallung.
 * Garbinum.
 * Gata.
 * Gauja.
 * Gella.
 * Gerula.
 * Goa.
 * Gomor.
 * Granum.
 * Grossus.

* Gumella.
 * Hacia.
 * Hama.
 * Hamelicus.
 * Haquetum.
 * Hardeia.
 * Hastrus.
 * Hava.
 * Havata.
 * Haveia.
 * Havotus.
 * Hemina.
 * Hemiscia.
 * Hemmethe.
 * Heudum.
 * Hodium.
 * Hodius.
 * Hodus.
 * Honteister.
 * Hontellus.
 * Hotus.
 * Hydria.
 * Jalea.
 * Jalleata.
 * Jaloigneus.
 * Jalotus.
 * Jaugeria, etc.
 * Joviata.
 * Junchada.
 * Juncta.
 * Junctum.
 * Justa.
 * Justitus.
 * Laguna.
 * Lancea.
 * Larerius.
 * Lasta.
 * Laurna.
 * Leals.
 * Lepa.
 * Libra.
 * Librarium.
 * Liorale.
 * Lisputi.
 * Livrale.
 * Livratorium.
 * Lodis.
 * Lothum.
 * Loto.
 * Lotum.
 * Lottus.
 * Lunda.
 * Madurieria.
 * Maidinum.
 * Malcidus.
 * Malderatus.
 * Maltra.
 * Manata.
 * Manca.
 * Mancaldus.
 * Mancaus.
 * Manchaldus.
 * Mancoldus.
 * Mancusa.
 * Manganaria.
 * Mangoldus.

* Marca.
 * Marchius.
 * Marchum.
 * Massoda.
 * Matia.
 * Mayderia.
 * Medella.
 * Media.
 * Mediale.
 * Mediola.
 * Medualia.
 * Megaricus.
 * Megeria.
 * Mejira.
 * Mejeira.
 * Meila.
 * Mellerola.
 * Mencaldus.
 * Mencatus.
 * Mencoudus.
 * Mensura.
 * Mesalata.
 * Mesalis.
 * Metearia.
 * Meteo.
 * Meterarium.
 * Meterium.
 * Metonnus.
 * Metze.
 * Meytadencus.
 * Meyerius.
 * Mezelhale.
 * Mezetinus.
 * Midi.
 * Migeria.
 * Miliarium.
 * Miligrisius.
 * Mina.
 * Minellus.
 * Minetus.
 * Minotus.
 * Minula.
 * Mita.
 * Mitadela.
 * Mitadencus.
 * Miterium.
 * Miltonus.
 * Mixterium.
 * Modiolus.
 * Modium.
 * Modius.
 * Modris.
 * Modulus.
 * Modura.
 * Molla.
 * Mollare.
 * Moncaldus.
 * Mondina.
 * Morallus.
 * Mornantesius.
 * Moteonus.
 * Moyatus.
 * Moyda.
 * Mudinus.
 * Mugius.
 * Muiolus.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLII

* Multurarius.	* Pochonus.	* Quartonus.	* Scapilas.	* Tara.
* Mula 8.	* Pociolus.	* Quartuccia.	* Scapula.	* Tasiium.
* Muwes.	* Pogada.	* Quatellus.	* Scaqua.	* Teisia.
* Nigeiral.	* Pogesale.	* Quateria.	* Scalla.	* Temperamentum.
* Novena.	* Pognadina.	* Quada.	* Sceffilum.	* Tensa.
* Nudus.	* Poichia.	* Quinalis.	* Sceppa.	* Tercellum.
* Octalium.	* Poigneia.	* Quintale.	* Seffarrea.	* Terceneria.
* Octava.	* Poinanderia.	* Quintarius.	* Schock.	* Ternarius.
* Ollata.	* Poingneria.	* Quintellus.	* Scopus.	* Tesa.
* Oma.	* Polenta.	* Rabo.	* Scriptulus.	* Tesia.
* Oncia.	* Polkinus.	* Raficii.	* Scriptulum.	* Tessa.
* Padolamerito.	* Pollex.	* Rafcius.	* Sellus.	* Tetrassarius.
* Pagella.	* Ponderia.	* Ramich.	* Semasia.	* Thesia.
* Pajella.	* Pondo.	* Rasa.	* Semilolus.	* Thuminus.
* Paleta.	* Pondus.	* Rasellum.	* Semodiale.	* Tiercellus.
* Palmus.	* Poneria.	* Raseria.	* Semobius.	* Tinbateria.
* Panellus.	* Ponga.	* Rasialis.	* Septarium, etc.	* Toisa.
* Panora.	* Ponhaderiana.	* Rasiium.	* Septerium.	* Tolliminyng.
* Pantof.	* Pontetus.	* Raspectia.	* Septuarius.	* Tornatura.
* Parium.	* Poquinus.	* Rasum.	* Serena.	* Trabachus.
* Pauca.	* Pozalis.	* R'sura.	* Sericum.	* Trona.
* Pauquinus.	* Provendarius.	* Pasus.	* Sester.	* Trogya.
* Payrolius.	* Puginata.	* Raxus.	* Setzena.	* Trzne.
* Pazellus.	* Pugneta.	* Razus.	* Sextanus.	* Tuaza.
* Peciutum.	* Pugnexderra.	* Regale.	* Sextaria.	* Tublium.
* Peda.	* Pugnus.	* Res.	* Sextarium.	* Tumerellus.
* Pegar.	* Punhaderia.	* Resale.	* Sextayralium.	* Tuminus.
* Peguarium.	* Punheria.	* Roda.	* Sicta.	* Tuminus.
* Pelvis.	* Quadernale.	* Rota.	* Sicta.	* Tumulus.
* Pena.	* Quadrata.	* Rotulus.	* Simasia.	* Turnini.
* Penaldus.	* Quadia.	* Roundelettus.	* Simmera.	* Vaina.
* Pensa.	* Quaretata.	* Rovum.	* Sistarium.	* Vannus.
* Perea.	* Quarga.	* Rubbum.	* Sisterensis.	* Vaxellum.
* Pesus.	* Quarrellum.	* Rubium.	* Situla.	* Uartilus.
* Petra.	* Quarta.	* Rubrum.	* Smelo.	* Vergaium.
* Petrata.	* Quartaironum.	* Russellata.	* Sobra.	* Versana.
* Peisa.	* Quartalētus.	* Saccus.	* Sola.	* Verto.
* Pezum.	* Quartallus.	* Salarga.	* Sombrum.	* Vestizo.
* Picherus.	* Quartantrium.	* Salarius.	* Someta.	* Vierlingus.
* Pichetus.	* Quartanum.	* Salez.	* Stadium.	* Vinchata.
* Picolinus, etc.	* Quartarauchia.	* Salvia.	* Stallo.	* Vivenda.
* Pikarium.	* Quartarius.	* Salura.	* Stalo, etc.	* Uina.
* Pila.	* Quartarola.	* Sarplare.	* Stara.	* Voiſueter.
* Pilla.	* Quartaroius.	* Satta.	* Starellus.	* Urna.
* Pinctum.	* Quartaronus.	* Satum.	* Stariolus, etc.	* Vroname.
* Pincta.	* Quartaronus.	* Scallus.	* Stera.	* Utareus.
* Pingia.	* Quartayro.	* Scala.	* Stoldus.	* Waga.
* Pinguetus.	* Quartengius, etc.	* Scandaillare.	* Stricho, etc.	* Waya.
* Pinta.	* Quarterengia, etc.	* Scandale.	* Strick.	* Witellus.
* Pippata.	* Quarterio.	* Scandalium.	* Summerinus.	* Ydria.
* Pisa.	* Quarterium.	* Scandilhare.	* Summerinus.	* Zerla.
* Pisonale.	* Quarto.	* Scapha.	* Syemclinga.	* Zuanus.
* Poçalis.	* Quartonchia.		* Talentum.	

XXVI.

METALLA, RES METALLARIA.

* Absitanum.	* Auribritum.	* Cidima.	* Labanus.	* Plata.
* Aciarium.	* Aurum.	* Cinerastium.	* Ligurius.	* Rame.
* Acer.	* Azarum.	* Argentum.	* Litazinum.	* Regelatum.
* Alba.	* Azerum.	* Cristallum.	* Litiun.	* Salepetra.
* Alquitranum.	* Balluca.	* Crustalia.	* Loys.	* Salpetir.
* Anbra.	* Bamber.	* Cuprum.	* Macina.	* Salmitrium.
* Anchorarii Lapides.	* Battutulis.	* Cyprinum.	* Macignus.	* Salpeta, etc.
* Arainum.	* Boracum.	* Electum.	* Metallum.	* Scalia.
* Aramen.	* Caba.	* Enchori, etc.	* Metallum.	* Smaragdina.
* Ardesia.	* Calamina.	* Flatera.	* Metallum.	* Specular.
* Argentum regis.	* Galbus.	* Flator.	* Metallum.	* Stagnum.
* Arginum.	* Gararia.	* Flator.	* Metallum.	* Stannum.
* Arpaga.	* Carbones terrestres, etc.	* Flator.	* Metallum.	* Talentum.
* Arsura.	* Gararia.	* Flator.	* Metallum.	* Tufus.
* Assallum.	* Chici.	* Flator.	* Metallum.	* Turba.
* Auriacum.		* Flator.	* Metallum.	* Zabur.

CIBI ET GEMMÆ.

* Abadir.	* Beloculus.	* Candebum.	* Cauda.	* Sarcocolla.
* Afroselinum.	* Berillus.	* Cauda.	* Cauda.	* Stagnus.
* Alabandine.	* Calcidonia.	* Cauda.	* Cauda.	* Stagnus.
* Aljoufar.	* Camachus.	* Gioia.	* Cauda.	* Topazus.
* Alabandena.	* Cameus.	* Granatus.	* Cauda.	* Turbatus.
* Amatixus.	* Cassionium.	* Granitellus.	* Cauda.	* Turbatus.
* Ambrum.	* Chasto.	* Grenatus.	* Cauda.	* Turbatus.
* Arpaga.	* Diadocus.	* Imperlatus.	* Cauda.	* Turbatus.
* Balasciolus, etc.	* Diamantes.	* Israel.	* Cauda.	* Turbatus.
* Balascus.	* Diabietus.	* Lavia.	* Cauda.	* Turbatus.
* Balaya.	* Ermaudus.	* Leocrysus.	* Cauda.	* Turbatus.
* Baleis.	* Esmaldus, etc.	* Margella.	* Cauda.	* Turbatus.
* Balesius.	* Garnau.	* Mazer.	* Cauda.	* Turbatus.
	* Garnatus.	* Nichilus.	* Cauda.	* Turbatus.

XXVII.

RES MILITARIS, SEU VOCABULA AD EAM PERTINENTIA.

MILITES, FACTIONES, ETC.

* Acanzi.	* Almugavari.	* Arcarii.	* Arcarii.	* Arnicole.
* Adrescentes.	* Aluncaldi.	* Arcarii.	* Archieri.	* Arquites.
* Edificatores.	* Apocaligus.	* Archerarii.	* Arguspidæ.	* Auxilia.
* Affosadare.	* Arbalistæ.	* Archerii.	* Armati.	* Balearii.

*Pertixana.
*Phalarica.
*Pilatus.
*Piletta.
*Pilotus.
*Polaxis.
*Pollex.
*Ponhale.
*Pugnalis.
*Pugno.
*Punhalis.
*Punus.
*Pulzones.
*Quadrelli.
*Raiilo.
*Ranchonum.

*Rapperia.
*Recreuva.
*Relho, etc.
*Rillonus.
*Ronchonus.
*Rostellus.
*Runco.
*Rutellus.
*Sacabuta.
*Sachs.
*Salvaterra.
*Sareza.
*Sarissa.
*Saxa.
*Scakana.
*Schiopetus.

*Scimpus.
*Scirtum.
*Scogilum.
*Scopetum.
*Scopeta.
*Scopetus.
*Scoptrum.
*Scorpio.
*Serama.
*Secures Danice.
*Secursella.
*Segezonom.
*Selada.
*Semilancea.
*Semispathium.
*Sparus.

*Sponto.
*Sexaudrus.
*Sicca.
*Skrep.
*Snyrtir.
*Sparro.
*Sparth.
*Spatha.
*Splendona.
*Spontones.
*Subula.
*Tacla.
*Taretta.
*Telum.
*Tenaculum.
*Teutona.

*Tigris.
*Tortuosa.
*Tractus.
*Transferius.
*Trialemellum.
*Trusale.
*Vafolart.
*Vanga.
*Vasa.
*Veratonus.
*Veratus.
*Veretonus.
*Verones.
*Veru.
*Zalda.
*Zibynnus.

ARMATURE, VESTES MILITARES.

*Aclergum.
*Aketon.
*Alberc.
*Albergio.
*Alberjo.
*Angia.
*Antepectus.
*Arma.
*Aspaldum.
*Atirimentum.
*Auquetonius.
*Auspertotum.
*Bacinetum.
*Bainberga.
*Barbuta.
*Baveria.
*Beinberge.
*Bergantina.
*Bloquerius.
*Bocalarium.
*Boclerus.
*Boquellarius.
*Bouclarius.
*Bracciaiule.
*Brianea.
*Brigandina.
*Broquerius.
*Bruma 3.
*Bucula.
*Camberota.
*Cambia 2.

*Camisia.
*Capellina.
*Capellum.
*Capellus.
*Capitium.
*Cappillina.
*Carcaissum.
*Cargama.
*Cassellus.
*Cataphracta.
*Cerbelleria.
*Cerebrerium.
*Cervella.
*Cervelleria.
*Cervellerium.
*Chirothece.
*Cinciorium.
*Clamucium.
*Clavengus.
*Clibanus.
*Clypeocentrus.
*Clypeus.
*Cohoperta.
*Coifeta.
*Colectum.
*Coracium.
*Coralia.
*Coratia.
*Coratium.
*Corcellus.
*Corsatus.

*Cossalum.
*Cossierium.
*Cossiala.
*Coyralia.
*Cuirena.
*Cuissetus.
*Curacia.
*Curellus.
*Curiaca.
*Coxale.
*Duplodes.
*Elmetus.
*Elmus.
*Exscutum.
*Faretum.
*Faveria.
*Gaina.
*Ganteletus.
*Gandichetum.
*Gendoclales.
*Genualia.
*Geogeria.
*Goniculares.
*Gorgale.
*Gorgeria.
*Gurgeria.
*Halsberga.
*Helmus.
*Hermus.
*Jaquetonus.
*Inganeta.

*Lameria.
*Lamna.
*Lorica.
*Loricus.
*Lucenna.
*Macula.
*Mahon.
*Mamillaria.
*Mantus.
*Mascla.
*Nasale.
*Ocularium.
*Panceren.
*Panserina.
*Parma.
*Pantheria.
*Pavenses.
*Panzeria, etc.
*Pavesium.
*Pendulum.
*Peracia.
*Poi punctum.
*Placca.
*Plecta.
*Priwen.
*Quirec.
*Rotella.
*Salada.
*Scamma.
*Schienceria.
*Schinaria.

*Selavonia.
*Scutarium.
*Servaleria.
*Sosarium.
*Spalera.
*Spallarium.
*Spourones.
*Sientarium.
*Strantum.
*Tabulaccium.
*Talaucha.
*Talaucium.
*Tallavasius.
*Talochia.
*Targa.
*Taulachia.
*Tavolacius.
*Testinia.
*Thoracoactus.
*Trilices.
*Torcasia.
*Turnichia.
*Tymbris.
*Umus.
*Wappenhauben, etc.
*Zaba.
*Zimera.
*Zonoxollæ.

MACHINE BELLICÆ.

*Amanganare.
*Arganella.
*Argumentum.
*Ars.
*Athilator.
*Artificium.
*Asellus.
*Balta 1.
*Barbicalis.
*Barbizellum.
*Berbiçes.

*Bercellum.
*Biblia.
*Bipedile.
*Biffa 2.
*Blida.
*Boachiers.
*Bombarda.
*Bombardella.
*Bricola.
*Brida.
*Bulzo.

*Cabia 3.
*Cabulus.
*Calis 2.
*Cancer.
*Canones.
*Carabaga.
*Carcamusa.
*Carellus.
*Carobalista.
*Carrotus.
*Catus.

*Causia.
*Cazafusta.
*Cerbortana.
*Coaleves.
*Coco.
*Colobrina.
*Colubrina.
*Crocaretius.
*Currus.
*Domna.
*Ericius.

*Estrif.
*Falconeta.
*Falconium.
*Frangulum.
*Fundabulum.
*Fundenda.
*Fundibilis, etc.
*Fustabatium.
*Gatra.
*Gonna.
*Guarrus.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXV

* Gunna.	* Malveisin.	* Petilio.	* Saxivomum.	* Tortirella.
* Gussa.	* Manganum, etc.	* Petraria.	* Scala 16.	* Tractarea.
* Handegarius.	* Masafustum.	* Phavo.	* Scirida.	* Trajectorium.
* Hericia.	* Matafunda.	* Pixis.	* Scropha.	* Tractrolium.
* Herigo.	* Mortarium.	* Praecipitaria.	* Scrimialia.	* Trebuchetum.
* Hersa.	* Moschetta.	* Praecipitium.	* Spingarda.	* Tribulus.
* Hirundo.	* Musqueta.	* Pradeira.	* Spingardella.	* Tristega.
* Jactatoreum.	* Murusculum.	* Prederia.	* Stambochina.	* Troia.
* Jaclatorium.	* Musculus.	* Preteria.	* Sus.	* Turturela.
* Ingeniuta.	* Onager.	* Priapus.	* Talpa.	* Varochium.
* Labdarcus.	* Panthera.	* Prisarola.	* Talpa.	* Vibrella.
* Laufetus.	* Pararium.	* Prodesusium.	* Talparii.	* Vinea.
* Labrilla.	* Paterca.	* Proponcha.	* Tapponium.	* Vulpes.
* Locustif.	* Peiraira.	* Quadrintulus.	* Tichodifrus.	* Irna.
* Lupus.	* Perdiceta.	* Rabau-lequinus.	* Tornum.	* Zarabotana.

PROPUGNACULA, MUNIMENTA.

* Ambarium.	* Bulum.	* Carseria.	* Infortiare, etc.	* Spallus.
* Anpils.	* Boghwardus.	* Dhongho.	* Invannare.	* Seratium.
* Antemurale.	* Butitredus.	* Emerletare.	* Licie.	* Serpenulina.
* Archeria.	* Cadafalsus.	* Eschia.	* Lorice.	* Spaleon.
* Armatorium.	* Cagasuptus.	* Eschuta.	* Machicolamentum.	* Spara.
* Barbacana.	* Carnellus.	* Fascenna.	* Machicollare.	* Sticata.
* Baillerum.	* Cassarium.	* Firmas.	* Mantellus.	* Spizatum.
* Babacana.	* Cassarum.	* Firmatic.	* Merulum.	* Stellum.
* Bailbus.	* Cataracte.	* Firmatorum.	* Mina.	* Stomdegarda.
* Bahstamentum.	* Cavei 4.	* Firmatura.	* Mueta.	* Subarra.
* Bahtrisca.	* Chaalfium.	* Firmatudo.	* Munimen.	* Suda.
* Baratum.	* Chafalus.	* Focca.	* Muntum.	* Superpositus.
* Barria.	* Chafajum.	* Forsula.	* Petrecha.	* Tornafolhis.
* Bastillus.	* Charnelli.	* Foreteretia.	* Polwerch.	* Trencata.
* Bataha.	* Chasfallum.	* Forterita.	* Procastria.	* Tricinctum.
* Belfredus.	* Chantaudus.	* Fortia.	* Promurium.	* Tuldum.
* Belouardus.	* Chiffa.	* Fossatum.	* Pseudocastellum.	* Tueria.
* Berdesca.	* Cittadella.	* Fossatura.	* Quarrellus.	* Tulco.
* Bertonesca.	* Gleia.	* Gachle.	* Redefossa.	* Turresinus.
* Bocata.	* Gluscha.	* Garda.	* Reparatorium.	* Turrones.
* Bolerestare.	* Golax.	* Garite.	* Roccha.	* Turris ambulatoria.
* Bolevardus.	* Contramurale.	* Glandis.	* Rochetta.	* Turrisinum.
* Bolvetus.	* Corseria.	* Guachile.	* Rostratum.	* Valvarte.
* Botvetis.	* Corsseria.	* Hospitium.	* Saracenesca.	* Ventosa.
* Braca.	* Cranellus.	* Imbat diare.	* Sassus.	* Ziro.
* Brachialc.	* Crenum.	* Imparamentum.	* Sbaralum.	
* Bretachne.	* Cresta.	* Infortiamentum.	* Schiffa.	

VEXILLA.

* Alben.	* Canfalo.	* Imago.	* Octapodion.	* Siagula.
* Angelus.	* Cantabrum.	* Insigna.	* Oriflamba.	* Standardum.
* Auriflamma.	* Carrociun.	* Insigne.	* Palis.	* Sturmfan.
* Baderius 2.	* Confano.	* Laborum.	* Pannus.	* Tufa.
* Baldanum.	* Draco.	* Labor.	* Parramentum.	* Vanneria.
* Balsa 2.	* Euseniator.	* Leoniferi.	* Penona.	* Vannulum.
* Bandum, Banderium.	* Flammulum.	* Lingua.	* Penones.	* Vexillum.
* Baneria.	* Guido.	* Lupiferi.	* Pinellus.	
* Bauderia.	* Gunifano.	* Mappate.	* Semeria.	
* Bertolata.	* Imaginiferi.	* Maxum.	* Sigillum.	

CETERA AD REM MILITAREM SPECIANTIA.

* Accayra.	* Arcuare.	* Arrancata.	* Bagordare.	* Barbaricum.
* Antegarda.	* Arma.	* Badalatrias.	* Balluticiacum.	* Bellator.
* Algara.	* Armata.	* Baldanum.	* Bannum.	* Bellum, publicum,
* Algaro.	* Armatura.	* Badaluceus.	* Bannire.	campale, etc.

* Biafera.	* Elephas.	* Ingegnerus.	* Quavalgata.	* Spio.
* Botinum.	* Ensatus.	* Insultus.	* Rayda.	* Stabilita.
* Brachium.	* Ensicium.	* Intersignum.	* Raysa.	* Stabilitates.
* C. de canato.	* Eschallare.	* Itinerarium.	* Rebellare.	* Stillicidium.
* Campis.	* Eschargaita.	* Ispia.	* Rebellio.	* Stormus.
* Campizare.	* Excubia.	* Hiscungachae.	* Rebellium.	* Stremita.
* Cantilena Rolandi.	* Excubitare.	* Kyrie eleison.	* Reisa.	* Strumum.
* Capulare.	* Exercitare.	* Lacerb.	* Religare.	* Sturma.
* Caputporci.	* Exercitus.	* Las.	* Retentio.	* Subguarnimentum.
* Carra.	* Expereum.	* Massa.	* Retrobannus.	* Subsidiare.
* Celata.	* Expelloria Res.	* Meatum.	* Retrogachium.	* Subsidio.
* Cerrare.	* Expiare.	* Melare.	* Retrogarda.	* Tabar.
* Circa.	* Exuperare.	* Micare.	* Retroguardia.	* Tagma.
* Circhia.	* Faida.	* Micare.	* Roedi.	* Talare.
* Clamor bellicus.	* Familia.	* Mens galea.	* Rothmagister.	* Talaya.
* Clarasius.	* Ferre.	* Monstrina.	* Sagittamen.	* Tambor.
* Clausor.	* Ferrus.	* Monstrina.	* Sagittare.	* Tenda.
* Collecta.	* Ferrum.	* Morale soldos.	* Salinatio.	* Tensura.
* Corna.	* Foras.	* Mstru.	* Salpista.	* Tergataga.
* Crucata.	* Garma.	* Nobisimo.	* Salpiz.	* Tesserata.
* Crosata.	* Garnimentum.	* Obsidura.	* Sappa.	* Tibalus.
* Carrodrepanus:	* Garnisio.	* Ostensio.	* Scala.	* Tornatio.
* Cuneus.	* Glareota.	* Palera.	* Scalonentum.	* Treva.
* Curia 12.	* Gracilis.	* Palerare.	* Scalar.	* Trivulgi.
* Currieria.	* Gualiana.	* Palloctia.	* Scara.	* Trumba.
* Cursaria.	* Habitamentum.	* Papilio.	* Scargaita.	* Trummeta.
* Cursus.	* Habitio.	* Pavasatus.	* Schola.	* Tabore.
* Desguarnire.	* Heraldus.	* Phario.	* Seonclia.	* Topina.
* Deus vult.	* Herebanum.	* Pongitium.	* Seontilla.	* Tybarud.
* Dies.	* Herisiz.	* Posta.	* Seorta.	* Tzustria.
* Diffidare.	* Hostis.	* Proba.	* Seortum.	* Viseria.
* Disconicere.	* Hurlicium.	* Prohamentum.	* Seubiay.	* Warnisio.
* Duellio.	* Ictus.	* Probare.	* Sedta.	
* Duellium.	* Imbosamentum a.	* Prohium.	* Sociales.	
* Duellum.	* Impozza.	* Protatela.	* Societas.	
* Efforcualiter.	* Imprisa.	* Pugna.	* Solicata.	
* Efforcium.	* Incastellare.	* Quarantena.	* Spia.	

MINISTERIA SACRA, VASA, ORNAMENTA ECCLESIASTICA.

* Absida 6.	* Ancona.	* Armetium.	* Calix.	* Capitolium.
* Abstorsoria.	* Antependium.	* Bacchonica.	* Cambuta.	* Capsa.
* Accenturaria.	* Antroscium.	* Bacinus. Bacile. etc.	* Cannu.	* Capsella.
* Acrena.	* Apophoretum.	* Basiliscus.	* Canneta.	* Carola.
* Aretabulum.	* Appellare.	* Baza.	* Canola.	* Carrum.
* Aro.	* Applare.	* Benedictarium.	* Canolum.	* Casella.
* Adorra.	* Aquamanile.	* Benedictorium.	* Cantarium 2.	* Cassa 3.
* Altare viaticum.	* Aquamanus. etc.	* Benna.	* Cantharum.	* Cassella 2.
* Ama. Amula.	* Arbor.	* Bicassa.	* Cantharus.	* Cebellus.
* Amendola.	* Arcellina.	* Celatura.	* Capella.	* Cebotum.
* Ampulla.	* Arcus.	* Calami.	* Capellaria 2.	* Ceraptum.
* Analogium.	* Aristato.	* Calefactorium.	* Capida.	* Ceratorum.

INDICES AD GLOSSAPIUM.

GLXVII

• Cereaptum.	Dominicalis.	Hichinarius.	Monstrantia.	• Retrotabularium.
• Cerosianda.	Dorsale.	Hyosopus.	Musa.	• Rosarium.
Cereophalum.	Ecclesia.	Jesse.	Navicella.	• Rotabulum.
Cereostata.	• Eikaristiale.	• Incastamentum.	Navicula.	Saccus.
Ceroferala.	Emunctoria.	Incensorium.	Oblatorium.	• Sacellum.
Ceroferrarium.	• Incensium.	Incensum.	Offertorium.	• Sacrosancta.
Cerogerulum.	Enaphoti.	Infertorium.	Ostiolum.	• Salarium.
• Chariotus.	Endothis.	Jugulum.	Ostrea.	• Sanctitas.
Chaussepoin.	• Erchia.	Laterna.	Palergium.	Scutum.
• Chilla.	Exafoci.	Laudana.	Palla.	Scypho.
Chrismal, Chrismale,	Falden.	Lectica.	Pancali.	Scyphus.
Chrismarium, etc.	Fastella.	Lectoriale.	• Pata.	• Siacata.
Ciborium.	Fastigium.	Lectorium.	Palena.	Sium.
Cicindela.	Fertrum.	Lectricium.	Palona.	Sparsorium.
Cimelia.	Ferratum.	Lectricum.	• Petroanium.	Spinetrum.
Cimilina.	• Fiertra.	Lectrum.	Pavo.	Stantarium.
• Cimnile.	Filaterium.	Lectus.	• Pecten.	Statuarium.
Circitorium.	Fibula.	Legatorium.	Peristerium.	• Stella.
Clamacterius.	• Filiola.	Legile.	Pharus.	Substratorium.
Clavis.	Fimbria.	Legivum.	Phala.	Sumptorium.
Cochelear.	Flabellum.	• Lechinus.	Phylacterium.	Supracelum.
Cogina.	Flamina.	Lipsana.	• Pignus.	• Surtaria.
Colum, Colatorium,	Florentia.	Luceus.	• Pagus.	Tabala.
etc.	Fons.	Luceus.	• Poma.	Tau.
Columba.	Forcipes.	Luceus.	• Poma.	Tettravelum.
Communicales.	• Forta.	Luceus.	• Poma.	Theca.
Concha.	Freda.	Luceus.	• Poma.	Thimamaterium.
Concinnatio	Frontale.	Luceus.	• Poma.	Thoracida.
luminum.	Frontellum.	Luceus.	• Poma.	Torribulum.
• Concus.	Fumigatorium.	Luceus.	• Poma.	• Thuricremium.
Cophinus.	Fuscina.	Luceus.	• Poma.	Truncus.
Coram.	Gabata.	Luceus.	• Poma.	Turris.
Corona.	• Galeta.	Luceus.	• Poma.	Tutelli.
Corporeale.	Gamula.	Luceus.	• Poma.	Vetiothyrum.
Crater.	• Gualaderia.	Luceus.	• Poma.	Ventaculum.
Craticula.	• Gualaderium.	Luceus.	• Poma.	Ventilabrum.
Cresta.	Gestatorium.	Luceus.	• Poma.	Vernica.
Cupa.	• Harsa.	Luceus.	• Poma.	Vestis.
Delphini.	Hercia.	Luceus.	• Poma.	Vizachus.
Digitae.	• Herpica.	Luceus.	• Poma.	Vultus.
Discus.	• Hosterus.	Luceus.	• Poma.	

XXIX.

MONASTICA, SEU VOCABULA AD REM MONASTICAM SPECTANTIA,
ORDINES MONASTICOS, MILITARES, ETC.

Acephali.	• Antiquarii.	• Assignationes.	• Becha.	Bichini.
Acineti.	Antropodolum.	• Azarii.	Beghardi.	• Biczocara.
Anachorete.	Antiparis.	• Barmen.	Beguini et Beguina.	• Bigrina.
Anababus.	Asch.	• Bagnoni.	Benedicta.	Birraii.
• Ancelarius.	Asmoranus.	• Balthazarum.	• Bethleeclemite.	Bizochi.
Ancilla Dei.	Asmoranum Ordo.	• Beata.	Bianchi.	Boni homines.

- *Cabarencus.
 *Canarius.
 *Calogeri.
 *Calatrava.
 *Calcearium.
 *Calmaldules.
 *Cambrerius.
 *Cambrius.
 *Capellania 4.
 *Capellum 2.
 *Capitulum.
 *Capularium.
 *Caratheria.
 *Carmehni.
 *Cartunenses.
 *Carturienses.
 *Cartusienses.
 *Castimoniales.
 *Catenati.
 *Cellani.
 *Cellulanus.
 *Cepones.
 *Choralis.
 *Christiani
 de cintura.
 *Clare.
 *Cicothus.
 *Cionitha.
 *Circelliones.
 *Circumcelliones.
 *Clausarius.
 *Clausrates.
 *Clausrensens.
 *Clerici.
 *Glerici.
 *Clusnaria.
 *Coeti.
 *Codicole.
 *Conobialiter.
 *Conobita.
 *Conobium.
 *Conodobium.
 *Cohdei.
 *Collatio.
 *Commissi.
 *Concellita.
 *Condonati.
 *Confessa.
 *Confessores.
 *Con-soror.
 *Consuetudo.
 *Continentes.
 *Conventuales.
 *Conventuales.
- *Conversa.
 *Conversare.
 *Conversi.
 *Cophi.
 *Cordelaria.
 *Cordelita.
 *Cordiger.
 *Correctio.
 *Corrosarius.
 *Cotidiana.
 *Cruciferi.
 *Cursitores.
 *Dan.
 *Decretalis.
 *Deicola.
 *Deodicate.
 *Deodicali.
 *Deonandi.
 *Devote.
 *Devotus.
 *Disputatio.
 *Donati.
 *Dormitorarius.
 *Dormitorarius.
 *Draculum.
 *Ducherii.
 *Emancipatio.
 *Eremita.
 *Escoboterius.
 *Excusati.
 *Exercitatores.
 *Exocionite.
 *Exteriores.
 *Familiars.
 *Fazendarius.
 *Filia.
 *Fille-Dei.
 *Filiatio.
 *Firmatas.
 *Frantzchi.
 *Frater.
 *Fratella.
 *Fraterculi.
 *Fraternitas.
 *Fratricelli.
 *Frustratores.
 *Habitus.
 *Hebdomadarius.
 *Heremita.
 *Heremitagium.
 *Hesicaste.
 *Hesychasterium.
 *Humiliati.
 *Jacobini.
- *Jacobita.
 *Idiotae.
 *Ignosce.
 *Incarcerati.
 *Inclinatio.
 *Inclusi.
 *Infantes.
 *Innuba.
 *Interstare.
 *Lazari.
 *Leanes.
 *Licentia.
 *Literata.
 *Loricati.
 *Maanelius.
 *Magistra.
 *Majellensis.
 *Majorina.
 *Mandrite.
 *Mastigia.
 *Matmonocus.
 *Matricularia.
 *Matrilius.
 *Malta.
 *Menedute.
 *Meridiana.
 *Mesagarius.
 *Metanea.
 *Mezaciarius.
 *Minimi.
 *Minores.
 *Minorissa.
 *Misericordia.
 *Moinus.
 *Monachus.
 *Moniacatio.
 *Monialis.
 *Monictas.
 *Monos.
 *Morroneus Ordo.
 *Munditia.
 *Negligentia.
 *Neophyti.
 *Nodus.
 *Nomen.
 *Nonnus, etc.
 *Norma.
 *Novitium.
 *Novitii.
 *Nutritia.
 *Nutriti.
 *Obedia.
 *Oblati.
 *Officiatus.
- *Ordnatio.
 *Ordo.
 *Paetum.
 *Palmata.
 *Parlamentorium.
 *Pauperes Christi.
 *Peregrinatio.
 *Petegole.
 *Petitio.
 *Philosophia.
 *Pictantia.
 *Pies.
 *Pincocherius.
 *Pinzocha.
 *Piscionarius.
 *Pizocata.
 *Pizochera.
 *Poenitentes.
 *Predicatores.
 *Praefectura.
 *Praemonacus.
 *Primiceria.
 *Proabbas.
 *Probatio.
 *Professa, etc.
 *Professio.
 *Promissio.
 *Proprietarii.
 *Prostratio.
 *Pseudofrater.
 *Puellare.
 *Pulsare.
 *Pyrocara.
 *Quarentena.
 *Receptus.
 *Reclusa.
 *Reclujarium.
 *Reclusa, etc.
 *Recordari.
 *Redditus.
 *Regula.
 *Regulares.
 *Regularissa.
 *Relevatio.
 *Religio.
 *Renuicke.
 *Repentidae.
 *Responsio.
 *Roncatorium.
 *Sacci.
 *Sacrestana.
 *Salvatorium.
 *Sanctimonachi.
 *Sanctimoniales.
- *Sanctucia.
 *Sarabaita.
 *Satrix.
 *Savendunenses.
 *Scala.
 *Scema.
 *Scholares.
 *Scholaris.
 *Scivia.
 *Scopetini.
 *Scoriati.
 *Scriptores.
 *Semifratres.
 *Sempecte.
 *Septimanarius.
 *Servi, etc.
 *Simbalum.
 *Singularitas, etc.
 *Solatium.
 *Sorores.
 *Sororitas.
 *Spatharii.
 *Sporta.
 *Stabilitas.
 *Stallum.
 *Status.
 *Stauria.
 *Stella.
 *Stolicheri.
 *Stragulati.
 *Subpiscionarius.
 *Superhencia.
 *Supplicare.
 *Suscepti.
 *Synodite.
 *Tanacetum.
 *Templares.
 *Templarii.
 *Templiole.
 *Templum.
 *Tercerium.
 *Terminarii.
 *Terrarius.
 *Terrerius.
 *Tertiaria.
 *Tetricus Ordo.
 *Toga.
 *Velum.
 *Venia.
 *Vita, etc.

XXX.

MONETÆ, RES MONETARIA.

- Abacare.
 Abatua.
 Abenga.
 Acrimontana.
 Adrod-re.
 Aduller.
 Enigma.
 Escuator.
 Africanus.
 Albevus.
 Alphonsinus.
 Ambrosini.
 Anfours.
 Anfuri.
 Anfusini.
 Angovini.
 Angosti.
 Ardarianus.
 Ardicus.
 Arnaldensis.
 Arnulfinus.
 Articultus.
 Assaisiator.
 Asperi.
 Asprio.
 Assarium.
 Assis.
 Altesaat.
 Augustalis.
 Augustarius.
 Aurium.
 Bacones.
 Baciis.
 Bagatinus.
 Bajocellus.
 Balanzeta.
 Batiardus.
 Batishus.
 Balssonaya.
 Bambergensis.
 Barbarini.
 Barchin.
 Bastius.
 Batzio.
 Baviardus.
 Bazocare.
 Billio.
 Binio.
 Birmandus.
 Blancus.
 Blaffardus.
 Blulardi.
 Bolendinus.
 Bologninus.
 Bonendenus.
 Bordatus 3.
 Bordhalpeny.
 Bossanaya.
 Brabantini.
 Bruna.
 Bruneti.
 Bruxellensis.
 Bullio 3.
 Burgensis.
 Byzantius.
 Camera.
 Carleni.
 Carlini.
 Carnaus.
 Caroleni.
 Carolici.
 Cartanensis.
 Gasinina Moncta.
 Cathedra.
 Caucii.
 Caveria 1.
 Cema.
 Centenionalis num-
 mus.
 Chalvus.
 Chalongia.
 Chapes.
 Chapotentes.
 Chatus.
 Chienes.
 Chiqua.
 Clevenchia.
 Cliequardus.
 Clinckardus.
 Clocierum.
 Cobolus.
 Coburgensis.
 Cocodones.
 Comus.
 Collisum.
 Compaignonus.
 Conculere.
 Conflare, etc.
 Constantinus.
 Conus.
 Copator.
 Copkinus.
 Cornutus.
 Corona.
 Coronatus.
 Crematium.
 Cristaticum.
 Croccardus.
 Crosata.
 Codis.
 Codius.
 Cognus.
 Conagium.
 Coneus.
 Curribilis.
 Cursabilis.
 Cursibilis.
 Cursilis.
 Curti.
 Cygnei.
 Dalerus.
 Dativus.
 Daventrenses.
 Dealbare.
 Dealbatio.
 Decargyrum.
 Denariata.
 Denarium.
 Denarismus.
 Denarius.
 Denata.
 Derenus.
 Dimidius.
 Dobra.
 Doblis.
 Doble.
 Dondrecq.
 Dordorel.
 Dourdere.
 Dozenus.
 Dreyling.
 Dubla.
 Ducatonus.
 Ducatus.
 Dunga.
 Duplex.
 Duppla.
 Durantingi.
 Efforcatus.
 Egdienses.
 Enforzati.
 Eques.
 Eranum.
 Ernaudini.
 Escouffle.
 Esmerare.
 Essagium.
 Essayamentum, etc.
 Esterlingus.
 Exmerare.
 Falsaria.
 Falsus-saulnerius.
 Ferlina.
 Ferlingus.
 Ferto.
 Fians.
 Flato.
 Flauvonespeny.
 Florenus.
 Floretus.
 Flus.
 Follis.
 Forma.
 Formula.
 Fortis.
 Franchus.
 Francfordiensis.
 Francus.
 Freto.
 Fribergensis.
 Frisacensis.
 Frixols.
 Frixerius.
 Frixorium.
 Furcia.
 Gabellotus.
 Gambroisini.
 Galhalpens.
 Gigliati.
 Gigottus.
 Gleifatus.
 Gollart.
 Gollardus.
 Gossarius.
 Gothacenses.
 Gracensis.
 Grana.
 Graylum.
 Griffio.
 Grossus.
 Guido.
 Guiltelmus.
 Guillotus.
 Halga.
 Helmare.
 Helmus.
 Hemisium.
 Holocolinus.
 Hyperperum.
 Jabus.
 Jacchenses.
 Jacobus.
 Jactator.
 Janeti.
 Janneti.
 Janunini.
 Jaquetus.
 Ienensis.
 Imago.
 Imbasio.
 Imperialis.
 Incisio.
 Inforciati.
 Joanninus.
 Jochimdalder.
 Julhata.
 Judicium.
 Kiennes.
 Knackius.
 Labacenses.
 Lacta.
 Langones.
 Lagatia.
 Leita.
 Lenglish.
 Leodiensis.
 Leones.
 Leopardi.
 Liardus.
 Libella.
 Liga.
 Lodich.
 Lovaniensis.
 Lucatus.
 Luculensis.
 Lushborow.
 Macelinus.
 Magisterium 5.
 Mailla.
 Malachinus.
 Malequinus.
 Mallia.
 Malliare.
 Malus denarius.
 Manlat.
 Marabotinus.
 Marchixaga.
 Marha.
 Masculi.
 Masmodina.
 Massemutinus.
 Mauritiensis.
 Mazati.
 Meaglia.
 Meala.
 Medala, etc.
 Medali.
 Medinus.
 Melequinus.
 Melequinus.
 Meraculum.
 Mercari.
 Merus.
 Mesailha.

*Mesalha.	*Pala.	*Quarterola.	*Schnedepennige.	*Targa.
*Metallis.	*Pataco, etc.	*Quaternalis.	*Scisalhe.	*Tartaron.
*Metibilib.	*Patarus.	*Quatreuns.	*Scisor.	*Tastari.
*Michaelita.	*Pavalhones.	*Quadrinus.	*Scissiliae.	*Terdonini.
*Miliarensis.	*Pavilio.	*Rabonius.	*Scotus.	*Ternales.
*Miliarisium.	*Pecunia.	*Racachare.	*Scudati.	*Ternuta.
*Mineta.	*Pecunibiles.	*Raimundensis.	*Seulerus.	*Tervanus.
*Minuta.	*Pecuniola.	*Ranucinus.	*Seulingus.	*Terxolus.
*Mita.	*Pegavienses.	*Ravegnanus.	*Scusselli.	*Terzulus.
*Molarium.	*Pejoramentum.	*Rebucare.	*Scutatium.	*Testones.
*Moneia.	*Penensis.	*Rebassare.	*Scutum.	*Teutonicalis.
*Moneta, etc.	*Penningus.	*Recurere.	*Scutus.	*Thalerus.
*Monogium.	*Percurribilis.	*Recursus.	*Scyphatus.	*Thrimsa.
*Morikinus.	*Percussura.	*Recursus.	*Seignoria.	*Tomen.
*Morlanus.	*Petrus.	*Redotalis.	*Semigillotus.	*Tonsores.
*Mottoenus.	*Pfenning.	*Rehensim.	*Scossis.	*Trabucare.
*Musto.	*Philippi.	*Regates.	*Sexigena.	*Trabuchio.
*Mynecena.	*Picta.	*Remediar.	*Seysenus.	*Trabucatio, etc.
*Neretus.	*Pila, Pilam.	*Remens.	*Sclus.	*Tremissis.
*Niquetus.	*Prapnellus.	*Beneth.	*Saliqua.	*Turchifarus.
*Nobile.	*Pipones.	*Reunensis.	*Sleysat.	*Turonenses.
*Nomisma.	*Placa.	*Rexanus.	*Solaris.	*Tzerchia.
*Nummus.	*Plastra.	*Billo.	*Solarus.	*Valens.
*Obers.	*Pogesia.	*Romanatus.	*Soldus.	*Valeriani.
*Obolus.	*Ponderatio.	*Romanisci.	*Soldus.	*Valozius.
*Obryzam.	*Pombibilis.	*Romanificus.	*Spendibilis.	*Vataron.
*Ora.	*Porporatus.	*Romesina.	*Sprezia.	*Verdona.
*Ortaga.	*Portugaleusis.	*Rosarius.	*Stamina.	*Veroneusis.
*Ottelini.	*Postulatus.	*Rossus.	*Stellingus.	*Vianensis.
*Otto.	*Pragensis.	*Sacusni.	*Stellingus, etc.	*Vicenarius.
*Ovam.	*Pradulati.	*Saca.	*Stendaliense.	*Victorinus.
*Palpa.	*Practelli.	*Salcheldensis.	*Stephanienses.	*Vimariensis.
*Paparm.	*Probabilis.	*Salacius.	*Sterlingaris, etc.	*Virianus.
*Papetti.	*Promia.	*Salatia.	*Stips.	*Unamentum.
*Papetis.	*Pruvemensis.	*Sancelli.	*Styca.	*Volatilis.
*Parcharagma.	*Pruvenses.	*Saracenus.	*Suichetus.	*Uratlaviensis.
*Parchenus.	*Pruvenses.	*Scalla.	*Talentum.	*Vrisacensis.
*Pareserius.	*Pruvenses.	*Schapten.	*Talerus.	*Willelmenses.
*Parsiensis.	*Pruvenses.	*Schelbergus.	*Talha.	*Yperus.
*Parsicensis.	*Pruvenses.	*Schellingus.	*Talia.	*Zalgrossen.
*Parporolla.	*Pruvenses.	*Scheltingus.	*Taranus.	*Zecla.
*Partibus.	*Pruvenses.	*Scheltingus.	*Tarelares.	
*Passans.	*Quartarius.	*Schneppan.	*Tarenus.	
*Passavant.		*Schnebergensis.		

MORÉS, SEU VOCABULA QUE MORÉS HOMINUM SPECTANT.

*Acordatus.	*Ambidexter.	*Arlotus.	*Bacchatus.	*Bestialis.
*Adfectatus.	*Amoratus.	*Arnaldus.	*Bagon.	*Bevriotus.
*Adversatus.	*Amorosus.	*Attritus.	*Banderius.	*Bicornatus.
*Aflacinatus.	*Angulosus.	*Augmentuosus.	*Bayosus.	*Bobinater.
*Affectuosus.	*Aninequus.	*Babugus.	*Baustator.	*Borgnus.
*Alloquax.	*Apporriatus.	*Baburrus.	*Benestalis.	*Catardus.

INDEXES AD GLOSSARIUM.

CLXXI

* Calidiose.	* Effundatus.	* Gato.	* Malivolosus.	* Probonus.
* Calorue.	* Effractus.	* Gravidenus.	* Malvaygus.	* Probus.
* Calvus.	* Effrons.	* Gnatoneus.	* Malus clericus.	* Promissarius.
* Cariosus.	* Effronter.	* Gohardus.	* Mandonea.	* Puderosus.
* Carnalis 3.	* Elaboratus.	* Gopis.	* Mandrator.	* Pucillarius.
* Carnipeta.	* Elacris.	* Guillaor.	* Mango.	* Puffones.
* Catholicus 4, 5.	* Elestior.	* Guscipus.	* Maniacus.	* Pusillanimis.
* Cenodoxus.	* Elourdatus.	* Gutilus.	* Mattus.	* Querelosus.
* Ciarratanus.	* Erriacus.	* Habillus.	* Mecapus.	* Rationabilis.
* Civilis.	* Esperatus.	* Hantem.	* Meigrinosus.	* Remissus.
* Godardia.	* Estrux.	* Hericem.	* Mentiosus.	* Rucitas.
* Concubiniarius.	* Eudoxus.	* Hoppolator.	* Mitia.	* Ruditas.
* Confisus.	* Evigilans canem.	* Iagosus.	* Mohes.	* Sagaculus.
* Conteribusterius.	* Exorius.	* Janglarr.	* Merabias.	* Satus.
* Controversus.	* Expodoratus.	* Inola.	* Morosus.	* Sanguinabilis.
* Copaudus.	* Expensaticus.	* Illator.	* Morger-las.	* Sathanicus.
* Coruca.	* Facetus.	* Illomus.	* Motivus.	* Scandalizator.
* Colburnosus.	* Facillus.	* Improbos.	* Mugissor.	* Scardus.
* Cranea.	* Famaheus.	* Impudens.	* Mungicordis.	* Scordalus.
* Cucubus.	* Fannicus.	* Inactus.	* Multivatus.	* Secoo.
* Cucubula.	* Fannicus.	* Incillio.	* Munerarius.	* Saisatulus.
* Capharatus, etc.	* Fannicus.	* Iniscoplatus.	* Murcus.	* Sensuabus.
* Caridi.	* Faptisthus.	* Inelatus.	* Murgisso.	* Sententiosus.
* Delectatus.	* Fatigosus.	* Inelatus.	* Musardus.	* Senus.
* Delectosus.	* Fatius.	* Infantissimus.	* Musca, etc.	* Sobrius.
* Delectosus.	* Favorabilis.	* Infrontatus.	* Naufragus.	* Socemnis.
* Delectatio.	* Fautahs.	* Infrudator.	* Neaniscologus.	* Solidus.
* Desubens.	* Felibris.	* Inincuratus.	* Necostiosus.	* Solus.
* Desiderabilis.	* Fellidus.	* Impagrus.	* Nepotato.	* Starnis.
* Despectuose.	* Fennellarius.	* Inrudulus.	* Neoptiosus.	* Strophosus.
* Desperatus.	* Feriternus.	* Inrudus.	* Nesapus.	* Stultitas.
* Despitus.	* Filocaptus.	* Insuabus.	* Nidering.	* Stultitias.
* Desphenbilis.	* Filocopus.	* Inteludatus.	* Nihil terit.	* Stultioopus.
* Dexier.	* Filogramus.	* Inofus.	* Noctivagi.	* Stultomatus.
* Dittulatus.	* Finus.	* Inventus.	* Nuga.	* Sabulabus.
* Displacibus.	* Flamme is.	* Inveniens.	* Ophisticus.	* Superabundus.
* Dissidibus.	* Follis.	* Inveniens.	* Opinabilis.	* Syvaticus.
* Disimperatus.	* Frigidus.	* Inveniens.	* Opinatus.	* Telermo.
* Daculatus.	* Froninus.	* Inveniens.	* Opinatus.	* Tetanus.
* Doctus.	* Frontosus.	* Inveniens.	* Padlato.	* Timorosus.
* Dogmaticus.	* Fugitavosus.	* Inveniens.	* Palladius.	* Timpus.
* Dolibus.	* Fulvidus.	* Inveniens.	* Paltomaris.	* Tris.
* Dominabus.	* Gaiadeus.	* Inveniens.	* Pandox.	* Tratanus.
* Dornosus.	* Galeator.	* Inveniens.	* Pantomaris.	* Trumelator.
* Doryngus.	* Gabeo.	* Inveniens.	* Papularius.	* Trutus.
* Dras is.	* Galator.	* Inveniens.	* Phylarchicus.	* Vafetro.
* Dubingenosus.	* Galeator.	* Inveniens.	* Philocopus.	* Valorosus.
* Duclis.	* Ganeo.	* Inveniens.	* Philocopus.	* Vanagloriosus.
* Duforosus.	* Gancio.	* Inveniens.	* Pigrinus.	* Vanastutus.
* Duplex.	* Gancio.	* Inveniens.	* Pietas.	* Venticola.
* Duplarius.	* Gancio.	* Inveniens.	* Pietosus.	* Ventosus.
* Durandus.	* Gastronarius.	* Inveniens.	* Pincemedalla.	* Verbosus.
* Durus.	* Gaudibundus.	* Inveniens.	* Placibilis.	* Virtuosus.
* Edocinatus.	* Gaudiosus.	* Inveniens.	* Pompulentus.	* Voluntarius.
* Eclentus.	* Gayus.	* Inveniens.	* Pomposus.	* Vulpis.
* Eclentus.	* Gemulus.	* Inveniens.	* Pravecordias.	
* Eclentus.	* Gloriabilis.	* Inveniens.	* Probabilis.	
* Eclentus.	* Glotonus.	* Inveniens.		

XXXII.

MULCTÆ JUDICIARIE, MONASTICÆ.

* Accipere 2.	* Faillita.	Corsum.	Lowbote.	* Regradatio.
* Angildum.	* Famidretum.	* Grithbrech.	* Magbota.	* Remissa.
* Bannum.	* Firma.	* Hacheya.	* Manbota.	* Repentilia.
* Blodwita.	* Firmamentum.	* Harmiscara.	* Mangania.	* Retractum.
* Bot, Bota.	* Firdwita.	* Hanot.	* Marantia.	* Sacramentagium.
* Cahslite.	* Flemenewite.	* Herireita.	* Marrentia.	* Sacrelegium.
* Calumnia.	* Fletwite.	* Herisliz.	* Messagaria.	* Scyldwita.
* Camlwrw.	* Follia.	* Hlotbota.	* Misericordia.	* Septena.
* Compositio.	* Footegeld.	* Hominagium.	* Monetabilis poena.	* Soffrata.
* Cynebot.	* Foraneitas.	* Hominium, etc.	* Mucheunt.	* Sona.
* Damnum.	* Forestera.	* Immunitas.	* Novigildum.	* Stratura.
* Dangerium 2.	* Fornicium.	* Impartitio.	* Occasio.	* Stulh.
* Desgagium.	* Fredare.	* Incurrimentum.	* Overhernessa.	* Theftote.
* Districtus.	* Fredum.	* Interitus.	* Pargea, etc.	* Trigildum.
* Dupla 2.	* Freum.	* Justitia.	* Percheia.	* Triumgeldum.
* Enenda.	* Frimantia.	* Kelchyn.	* Pergea.	* Trunchetus.
* Enach.	* Frinigildum.	* Lacopum.	* Perlucrum.	* Vandel.
* Epitimum.	* Frugildum.	* Laga.	* Plecta.	* Urasda.
* Eribannum.	* Gaegium.	* Laghsit.	* Pretium.	* Wera.
* Esmeindr.	* Gaigium.	* Laarwita.	* Putatoria.	* Werelada.
* Estorressa.	* Gersuma.	* Leudis.	* Redemptus.	* Wita.
* Extortura.	* Gildwite.	* Lex.	* Redhibitio.	

XXXIII.

MUSICA, MUSICA INSTRUMENTA, CANTUS ECCLESIASTICUS, ETC.

* Accantare.	* Cantilena Rollandi.	* Decachordus.	* Finalis.	* Inantes.
* Antiphona.	* Cantilenosus.	* Decentum.	* Firmare.	* Injungere antiphonam.
* Antistropha.	* Cantores.	* Declinatorium.	* Fiscla.	* Jubileos.
* Affirmare cantum.	* Cantorium.	* Diapason.	* Fisticolus.	* Leudus.
* Arcuare.	* Cantus ecclesiasticus	* Diapente.	* Fistulare.	* Licitum.
* Apertio.	* Capitula.	* Discantus.	* Francisca.	* Melificare.
* Asplim.	* Cicada.	* Docticanus.	* Frigdora.	* Melodia.
* Autentus.	* Clavile.	* Dulciana.	* Gama.	* Melodiare, etc.
* Barto.	* Clavis.	* Evigilans stultum.	* Gargarismus.	* Melodima.
* Bemollis.	* Conductus.	* Eugium.	* Geminatio.	* Melodus.
* Bicinium.	* Corcizare.	* Fabarius.	* Gingriba.	* Mesopyenus.
* Cabellum.	* Cornare.	* Falselum.	* Grelare.	* Ministrilis.
* Cantata.	* Cornicare.	* Fausetus.	* Imperare antiphonam.	* Modilia.
* Canticinum.	* Cornator.	* Pestum 9.	* Imponere.	* Modulizare.
* Canticum.	* Crispatio.	* Pigmentarius.		

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXIII

* Modus.	* Oda.	* Pneuma.	* Solfizare.	* Tricinium.
* Motulus.	* Odarium.	* Quadruplo.	* Solmifacio.	* Trompare.
* Musica, etc.	* Offerorium.	* Requirere antiphonam.	* Superacutæ.	* Vocalis.
* Musitalus.	* Paraphonistæ.	* Rondellus.	* Tenor.	* Uppatura.
* Notæ.	* Paritanus.	* Sincinnium.	* Tonaliter.	* Usus.
* Notulator.	* Præcipere antiphonam.	* Soffa.	* Tractum.	
* Notulatus.			* Tractus.	

MUSICA INSTRUMENTA.

* Acetabulum.	* Clarasius.	* Guideme.	* Pandurizare.	* Tinniolum.
* Arenervum.	* Clario.	* Guterna.	* Pipa.	* Tintianabulum.
* Arpa.	* Classicum.	* Haduliba.	* Pifferus.	* Tintinum.
* Barterium.	* Clavicymbalum.	* Harpa.	* Plectrum.	* Tonabulum.
* Battalum.	* Claxendix.	* Hearpa.	* Psalterium.	* Trompa.
* Batilus.	* Cloca.	* Joch.	* Pulsare.	* Trumba.
* Bauosa.	* Conctum.	* Laudis.	* Rabet.	* Turturi.
* Burda.	* Cornu.	* Lautus.	* Rigabellum.	* Tympanum.
* Calamella.	* Corrigiuncula.	* Magadium.	* Rocta.	* Tympanistria.
* Calamizare.	* Cymbalum.	* Monochordum.	* Sambuca.	* Viellare.
* Calludia.	* Danafil.	* Multiforabilis.	* Siblotus.	* Vitula.
* Cascaviellus.	* Fidella.	* Musa.	* Signum.	* Vociductus.
* Ceromella.	* Filosa.	* Muta.	* Skella.	* Zalameilla.
* Chrotta.	* Flauta.	* Nablizare.	* Stiva.	
* Citola.	* Frascelus.	* Nacara.	* Symphonia.	
* Clangorium.	* Grala.	* Oaganum.	* Tambor.	

XXXIV.

RES NAVALIS, NAVICULARIA.

NAVIVM NOMINA.

* Accepta.	* Balenerium.	* Bastassiza.	* Buza.	* Caudica.
* Admiralea.	* Balg.	* Bastildia 2.	* Calandra 2.	* Caupulus.
* Agrarienses.	* Balingaria.	* Batalaria.	* Calaria.	* Gelones.
* Agyale.	* Baliguerius.	* Batsueius.	* Campulus.	* Geola.
* Alegium.	* Balsa 1.	* Batus, Batellus, etc.	* Cane.	* Chalastra.
* Anchiromachus.	* Bancio.	* Berlota.	* Canella 3.	* Chalonus.
* Archis.	* Barbaca.	* Bondinge.	* Carabus.	* Characha.
* Ascus.	* Barbota.	* Bieres.	* Caraca.	* Chata.
* Bacca.	* Barca.	* Brigentinus.	* Caramussallus.	* Chelandium.
* Baccha.	* Barchalina.	* Brinum.	* Caravala.	* Chervigium.
* Baccus.	* Barcella.	* Bucentaurum.	* Caravella.	* Chimera.
* Bachium.	* Barcussus.	* Buceus.	* Carolus.	* Chocha.
* Bacus 3.	* Barellus.	* Bucusus.	* Carraca.	* Classis.
* Bacula.	* Barga.	* Burchiellus.	* Carra 2.	* Cocca, Coccha Co-
* Baicha.	* Barlettum.	* Buscarla.	* Carria.	cha, etc.
* Balaneria.	* Baselus.	* Bussa.	* Carraqua.	* Cogo, etc.
* Balbotta.	* Bastasia.	* Busa 2.	* Carruella.	* Colimpha

Concha.	Gabarotus.	Istega.	Palmizare.	*Scuriata.
*Conta.	*Gactus.	Judicariae.	*Palmula.	*Scuta.
*Copa.	Galea.	*Kogge.	*Panflus.	Sichia.
*Copau.	Galea.	*Lahutum.	*Panphilus.	Sithia.
*Corbata.	Galeria.	*Lanciaria.	*Pantonum.	*Sivara.
*Corumbata.	Galeria.	*Lalepo.	*Panzonus.	*Spinachium.
*Corserius.	Galeria.	*Landus.	*Pantardimus.	*Stellaria.
*Cota.	Galeria.	*Legia.	*Palandria.	*Targia.
*Cotta.	Galeria.	*Levamentum.	*Paco.	*Tarida.
*Cratera.	Galeria.	*Lignum.	*Pecoussera.	*Tidam.
*Cualla.	Galeria.	*Limbus.	*Phano.	*Trabariae.
*Cumba.	Galeria.	*Losboat.	*Plecta.	*Trieris.
*Curembae.	Galeria.	*Lusoriae.	*Pontones.	*Vas.
*Curembus.	Galeria.	*Manca.	*Potomium.	*Vasculum.
*Cursos.	Galeria.	*Mancina.	*Prohibilis navis.	*Vassalagium.
*Curocha.	Galeria.	*Madus.	*Pyta.	*Vasserium.
*Dextera.	Galeria.	*Marina vasa.	*Rada.	*Vaysale.
*Drengus.	Galeria.	*Maramus.	*Razellus.	*Vergantinus.
*Drengus.	Galeria.	*Monoxyllula.	*Sagena.	*Vessada.
*Drengus.	Galeria.	*Musculus.	*Sagitta.	*Ulcus.
*Empida.	Galeria.	*Myoparo.	*Sagnia.	*Uloze.
*Escarta.	Galeria.	*Naca.	*Sambueca.	*Uscerium.
*Falsitas.	Galeria.	*Naphili.	*Sandalia.	*Ussarius.
*Fanto.	Galeria.	*Nansum.	*Sandalis.	*Ysicius.
*Farsista.	Galeria.	*Nazardus.	*Sandalus.	*Zebuthiz.
*Fava.	Galeria.	*Nocula.	*Sappiticia.	
*Ficta.	Galeria.	*Palandaria.	*Sarzana.	
*Ficta.	Galeria.	*Palscarinus.	*Scandea.	
*Fize.	Galeria.	*Pallandiones.	*Schippa.	

OMNIA AD REM NAVALEM PERTINENTIA.

*Abro.	Abro.	*Dracon.	Ledo.	*Racci.
*Abitare.	Abro.	*Euba.	Ligatura.	*Remitores.
*Adrago.	Abro.	*Ephelare.	*Malina.	*Roda.
*Adura.	Abro.	*Ephelus.	*Mareare.	*Salvamentum.
*Ephare.	Abro.	*Ephola.	*Maremna.	*Saorra.
*Admirale.	Abro.	*Ephulum.	*Mareare.	*Sarcia.
*Agra.	Abro.	*Espapare.	*Marinarius.	*Sarco.
*Agona.	Abro.	*Espavagium.	*Marinellus.	*Sbandara.
*Agonema.	Abro.	*Espapare.	*Mariniarius.	*Scala.
*Abagia.	Abro.	*Estornamentum.	*Marnarius.	*Scroter.
*Aguare.	Abro.	*Exectio.	*Mastus.	*Serraculum.
*Aguastre.	Abro.	*Exercia.	*Muta 7.	*Sigla.
*Aguara.	Abro.	*Extretare.	*Navale, etc.	*Sola.
*Aguara.	Abro.	*Expalmentum.	*Naucherius.	*Stapula.
*Aguastre.	Abro.	*Facere.	*Naviclerus.	*Stlata.
*Aplutrum.	Abro.	*Fala.	*Navigerium.	*Stolus.
*Appicamentum.	Abro.	*Flotzon.	*Naupego.	*Storus.
*Arbor.	Abro.	*Fracte.	*Naupicus.	*Supersalientes.
*Armacalei.	Abro.	*Frenellatus.	*Nautella.	*Supervannum.
*Acrivagium.	Abro.	*Fretta.	*Nautici.	*Suprapons.
*Ars 1.	Abro.	*Gabbia.	*Nautileni.	*Talla.
*Avronatus.	Abro.	*Galeries.	*Papitigo.	*Temo.
*Bacha.	Abro.	*Grapa.	*Paradisus.	*Tezarolus.
*Banda.	Abro.	*Gomena.	*Patronagium.	*Timonus.
*Barquierus.	Abro.	*Hablum.	*Picium.	*Towagium.
*Batellarius.	Abro.	*Hafne.	*Plaga.	*Transversarium.
*Bellatorium.	Abro.	*Havra.	*Pramekarle.	*Trinchetus.
*Bidens.	Abro.	*Hasta.	*Primna.	*Ubrera.
*Blarum.	Abro.	*Habile.	*Prodenses.	*Velificare.
*Bordatus 2.	Abro.	*Incarnatus.	*Proderius.	*Verrachium.
*Brusare.	Abro.	*Insentarium.	*Prohicus.	*Voguerii.
*Calafatare.	Abro.	*Issarcia.	*Pustica.	
*Calatores.	Abro.	*Lastagium.		

INDEX AD GLOSSARIUM.

XXXV.

PISCES, PISCATURA

PISCUM NOMINA.

* Adalus.	* Cebra.	* Gomas.	* Piscis.	* Springus.
* Allec.	* Celerinus.	* Gorgonia.	* Plada.	* Squatus.
* Anchora.	* Cepia.	* Guad.	* Platesa.	* Stockfish.
* Anchorago.	* Citula.	* Heip.	* Plays.	* Storio.
* Anguillaris.	* Clepio.	* Kbanones.	* Polpra.	* Strionus.
* Angula.	* Colacus.	* Kokkus.	* Rocca.	* Struthio.
* Armadillus.	* Copex.	* Lampreda.	* Rollin.	* Sturgio.
* Arnoglossus.	* Corabus.	* Lucens.	* Rongeta.	* Tangua.
* Asco.	* Coracinus.	* Macerellus.	* Rubiculus.	* Tenca.
* Aspratiles pisces.	* Cornuta.	* Makerellus.	* Rufus.	* Thoker.
* Assieiga.	* Craspiscis.	* Maquerellus.	* Rundula.	* Thopa.
* Babelius.	* Crassantus.	* Mariucius.	* Sapia.	* Thymellus.
* Balena.	* Creacus.	* Mellitus.	* Sarda.	* Tinca.
* Berbix.	* Dentrix.	* Menusia.	* Saumo.	* Tonara.
* Bocca.	* Dorea.	* Mequerellus.	* Scardola.	* Touteda.
* Boddus.	* Dursus.	* Merlucius.	* Schafa.	* Trachina.
* Boga i.	* Echenais.	* Merlus.	* Schanceria.	* Tritula.
* Breisna.	* Esox.	* Mules.	* Sclave.	* Trocta.
* Bresmia.	* Esturjonus.	* Mulcetus.	* Secheta.	* Tracha.
* Brugna.	* Fara.	* Myllewell.	* Selures.	* Irenta.
* Cabos.	* Flota.	* Osgar.	* Sercletus.	* Truta.
* Carpa.	* Fundaris.	* Padiciga.	* Sica.	* Tunna.
* Carpana.	* Gabbicus.	* Pagellus.	* Simones.	* Turdus.
* Carpellus.	* Ganlacus.	* Perchis.	* Sola.	* Turius.
* Carpio.	* Garbo.	* Pacerellus.	* Spatarius.	* Vendesia.
* Catus.	* Glassanas.	* Pannellus.	* Spinatus.	* Usones.

CETERA AD PISCES ET PISCATURAM PERTINENTIA.

* Abardilla.	* Bertavellus.	* Croignim.	* Garnaria.	* Manca.
* Ableia.	* Bocharius.	* Cumbra.	* Golacio.	* Mangueria.
* Aboteiare.	* Bóliet.	* Dispiscare.	* Gortum.	* Medella.
* Advaleia.	* Bordigala.	* Dursus.	* Gortas.	* Naveria.
* Alausar.	* Bovia.	* Entremailum.	* Graspeia.	* Navissa.
* Amis.	* Bontoir.	* Escronellum.	* Gropa.	* Naza.
* Angustum.	* Boyl.	* Exercium.	* Guada.	* Naza.
* Anguillarum positio.	* Bograns.	* Expegatorum.	* Harangaria.	* Panchon.
* Aploidum.	* Calasus.	* Excapus.	* Harnasium.	* Panellus.
* Apollals.	* Caltau.	* Fessina.	* Heck.	* Panthera.
* Aranea.	* Caparus.	* Fessina.	* Jaja.	* Paradio.
* Ariotus.	* Capsum.	* Flota.	* Javelus.	* Paratura.
* Assesia.	* Captura.	* Fodita.	* Ingenium.	* Paries.
* Assesia.	* Cippus.	* Fossina.	* Juncata.	* Penellum.
* Avalagium.	* Clavus.	* Foventatio.	* Juncata.	* Penellus.
* Avaloria.	* Cleca.	* Fra.	* Kidellus.	* Pentana.
* Bagau.	* Cobla.	* Fronenezze.	* Lorra.	* Percaptara.
* Batuda.	* Cogolara.	* Fuerna.	* Lorria.	* Pescarium.
* Benatia.	* Copetoria.	* Fuschia.	* Lothoscia.	* Pesquernum.
* Benium.	* Corre.	* Gangulo.	* Manaveria.	* Pisca. etc.

*Pisqua, etc.
 *Rabacia.
 *Radius.
 *Rama.
 *Rasmata.
 *Ramea, etc.
 *Resellus.
 *Reta.
 *Rivale.
 *Sachus.
 *Sagena.
 *Saltans.

*Salvarium.
 *Sardinalis.
 *Saurarium.
 *Savarretum.
 *Scorticaria.
 *Semiplagium.
 *Sencha.
 *Smoltus.
 *Sordus.
 *Spaderna.
 *Spiculus.
 *Spiringa.

*Stele.
 *Steyla.
 *Storta.
 *Stranigarna.
 *Tacha.
 *Tartana.
 *Tartavella.
 *Tays.
 *Tensura.
 *Tensutum.
 *Tractus.
 *Tragal.

*Tragum.
 *Tramallum.
 *Transversarium.
 *Trebula.
 *Trubia.
 *Trublia.
 *Trublia.
 *Trula.
 *Trulla.
 *Verlognia.
 *Vassa.
 *Venetum.

*Vergatum.
 *Vernale.
 *Verqueria.
 *Vertolenum.
 *Vervicune.
 *Viverium.
 *Vivierium.
 *Volvolus.
 *Ynardus.
 *Zaclus.

POENÆ, SUPPLICIA, TORMENTA, ET QUÆ AD EJUSMODI SPECTANT.

Abacinare.
 Accabussare.
 Adulterii poenæ.
 Annulus.
 Ansa.
 *Aquila.
 *Arestara.
 *Articulus.
 *Ascorrapentum.
 *Asinus 3.
 *Asmerciamentum.
 Atia.
 Auris, Aurium ab-
 scissio.
 *Baculare.
 *Bannum.
 *Bandinum.
 *Bandius.
 *Bargus.
 *Barlina.
 *Barreiare.
 *Bastonicum.
 *Battere.
 *Batulus.
 *Benedictione privari.
 *Biothanati.
 *Boia.
 *Borra 4.
 *Bredewite.
 *Bullare.
 *Bullire 3.
 *Byrsagium.
 *Calcar.
 *Caldaria.
 *Calengium.
 *Caliba.
 *Calonica 2.

Calvaria.
 Canem ferre.
 Capillos sibi invicem
 detondere.
 Captio.
 Captivare.
 Capturæ.
 Carcanum.
 Carcer, etc.
 *Cardi.
 Carena.
 Carrina.
 Castratio.
 Cataracta.
 Catasta.
 Cenitus.
 Centenæ.
 *Centesimare.
 Ceppus.
 Character.
 *Chaucelletus.
 a Christianitate.
 Cifeparari.
 Cippus.
 Cleia.
 Colaphus.
 Colare.
 Collistrigium.
 Collum.
 Columbar.
 Comatio.
 Combustio.
 Condemnare.
 Corium.
 *Costellum.
 *Costellus.
 Crines.

Cro.
 Currere.
 *Custellum.
 Debilitare.
 Decapio.
 Decapitare.
 Decervicare.
 Decollare.
 Dedecus.
 Defossus.
 Defustare.
 Degradare.
 Dehonestare.
 Dehonorare.
 Delapidare.
 Demembrare.
 Denasatus.
 Deodanda.
 Depilare.
 Depositio.
 *Dextræ 3.
 Diabasteria.
 Diffactio.
 Digitus.
 Dirwy.
 Disciplina.
 Districtio.
 Dorsum.
 Edorsare.
 Efforcicare.
 *Equittractio.
 Equiteus.
 Escassa.
 *Esquirere.
 Estema.
 Excommunicatio.
 Excoriare.

*Executio.
 *Exenterare.
 Exenteratio.
 *Exherdare.
 Exiliare.
 Exinterare.
 Exocularare.
 Exorbare.
 Expalmare.
 Extemare.
 Exterminium.
 Extesticulare.
 Fames.
 Ferrum.
 Fidicula.
 *Fiduculus.
 Flagellatio.
 Flammeriare.
 *Forestare.
 *Forestatio.
 Fossa.
 Fovea.
 Frustare.
 Furca.
 Fustis.
 Gaggare.
 *Gallo.
 Gehenna.
 *Genufragium.
 Geola.
 Gibetum.
 *Giova.
 *Gogna.
 Grilliones.
 Harges.
 Harmiscara.
 Henghen.

Ictiare.
 Ictus.
 Imparticare.
 *Impolieramentum.
 Incisio.
 Inerocare.
 Infalistatio.
 Infurcare.
 Instalare.
 Lampadare.
 Lignum.
 *Malamansio.
 Mancus.
 Mastigia.
 *Maura.
 Maxilla.
 Menta.
 Monasterium.
 Necare.
 Nervus.
 Palus.
 Panis fortis, etc.
 Patibulus.
 Pendere.
 Pedis abscissio.
 *Pilleretum.
 Pilonium.
 *Plantare deorsum.
 Plumbatum.
 *Pollicibus suspendi.
 Præcipitium.
 Puteus.
 *Quæstio.
 Quarterizatio.
 *Quata.
 Rota.
 *Rotatio.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXVII

Scala.
Scalcatus.
Scamnum.
Scematio.
Scopa.
Scorpio.
Scorticare.

Sepeliri, etc.
Submergium.
Subterratio.
Suggillare.
Superundatio.
Supplicia.
Suspensio.

Talio.
Taringa.
Taurea.
Terribulum.
Testa.
Thew.
Tirare.

Tormenare.
Torquimentum.
Tortura.
Transversaria.
Trepalium.
Trochlea.
Trotare.

Truncus.
Trusorium.
Tumbrellum.
Virga.
Ungula.

XXXVII.

PURGATIONES CANONICÆ ET VULGARES, SACRAMENTA, ETC.

Aasuoreneed.
Abscondere.
Adramire.
Advocatus.
Advocator.
Ahteid.
Alfetum.
Aqua frigidæ Judicium.
Aqua ferventis Judicium.
Arsura 3.
Assath.

Ath.
Batalia.
Bellum.
Benedictiones Judiciorum.
Camfwick.
Campio.
Campus.
Chirotheca.
Cireulus.
Corsned.
Cruis Judicium.
Cyfeath.

Dejurium.
Duellum.
Evangelium.
Eucharistia.
Exagium.
Examen.
Ferrum candens.
Firma.
Forathe.
Jeffiteed.
Jejunium.
Ignis.
Judicium Dei.

Ivisium.
Jura.
Juramentum.
Juratus.
Lada.
Lex.
Ligare.
Molaminum.
Nastaid.
Ordela.
Orsus.
Pugna.
Purgatio.

Purgatores.
Rimath.
Sfursiern.
Superjurare.
Torna.
Tripondium.
Trygeed.
Verberare.
Vomeris.
Urpheda.
Urtella.

XXXVIII.

STATUS ET CONDITIONES HOMINUM.

Abonnati.
Abra.
Absarii.
Absolutus 3.
Accenci 1.
Accola.
Accola.
Adalingi.
Advena.
Adventitii.
Advocati.
Affidati.
Affanator.

Agilolfingi.
Agrares.
Agrarii.
Albani.
Albanus.
Albarraneus.
Aldermannus.
Aldus.
Alepimau.
Alienigenæ.
Alloiales, etc.
Alodiarii.
Amali.
Ambacti.

Amund.
Ancilla.
Angariales, Angararii, Angarii.
Animator.
Appendex.
Ascriptitii.
Aubenagium.
Aventicius.
Baccalarii.
Barones.
Barscalci.
Bassalli.
Bastardus.

Bafficus.
Baroderius.
Bafinus.
Benenati.
Belagii.
Biennarii.
Bojari.
Bonda.
Bondus.
Boni homines.
Bonnarii.
Bordarii.
Bordmanni.
Bort.

Boverius.
Bracentus.
Brasserius.
Brennarii.
Bubii, Bubones.
Buccellarii.
Buffones.
Burdonarii.
Burgenses.
Burgmannus.
Buringi.
Burs.
Bursarii.
Busones.

- Cabelgenses.
 Calcienses.
 Campenses.
 Capillati.
 Capitales.
 Capi, Capones.
 Capitecensi.
 Carucatiarius.
 Carsamatium.
 Casalinius.
 Castranus.
 Casarii.
 Casati.
 Casuaris.
 Cavaticarii.
 Censerius.
 Censuonarius.
 Censores.
 Censiles, Censarii,
 etc.
 Cerealis 3.
 Ceorius.
 Cerarii.
 Chaellanus.
 Chartularii.
 Chartulati.
 Chazati.
 Chnapina.
 Cheseati.
 Chodones.
 Cidelarii.
 Ciffo.
 Ciompi.
 Circumpedes.
 Cirlistus.
 Civitatenses.
 Clan.
 Clinici.
 Cineto.
 Cociones.
 Cocseti.
 Coillacius.
 Coindigena.
 Cokerman.
 Collaterii.
 Collatores.
 Collectabilis.
 Colliberti.
 Coloni.
 Color.
 Colverkerli.
 Commanentes.
 Commendati.
 Commercialiones.
 Compagus.
 Comparietici.
 Compatrianus.
 Competenses.
 Conciliales.
 Conditionales.
 Conditionarii.
 Conditionati.
 Confessores.
 Constringibilis.
 Consortes.
 Consuetudinarii.
- Conterati.
 Contribuabilis.
 Contribules.
 Convicaneus.
 Copitenants.
 Corporati.
 Corregionalis.
 Corrigibilis.
 Coscez.
 Cotarius.
 Coterelli.
 Crasterius.
 Criniti.
 Cubantes.
 Culverta.
 Curtensis.
 Curiales.
 Dagscalci.
 Dagewardi.
 Daltii.
 Daltitii.
 Debilis.
 Decennarii.
 Decimanus.
 Deditui.
 Dedititii.
 Deprecarius.
 Devotus.
 Dienismannus, etc.
 Doageria.
 Dolesmanus.
 Donicuna.
 Drengli.
 Drudes.
 Dula.
 Duras.
 Exstintus.
 Ecclesiales.
 Ecclesiastici.
 Embolani.
 Emphyteuticarii.
 Edelingus.
 Eques.
 Esinga.
 Eschoparius.
 Espavus.
 Eyvoeck.
 Exarichus.
 Excusati.
 Exdomarii.
 Extaliati.
 Extustinus.
 Expaveyus.
 Expeditionales.
 Extrarius.
 Exulatitius.
 Facheries.
 Famella.
 Famellus.
 Familia.
 Familiars.
 Famuli.
 Fancelastra.
 Fantescha, etc.
 Faramanni.
 Fatibilis.
- Fatitii.
 Felcarii.
 Fideles.
 Fiscalini.
 Focaria.
 Focularius.
 Folgarii.
 Forasterius, etc.
 Forecensiti.
 Forenses, etc.
 Forinseci.
 Forestaria.
 Foresterius.
 Fornicarius.
 Forishabitans.
 Forrus.
 Francelani.
 Francalis.
 Francherius.
 Franchilanus.
 Franci.
 Fritazin.
 Frilingi.
 Frithmannus.
 Fugaces.
 Fulrea.
 Functionalis.
 Fundarius.
 Ganerbiti.
 Garioli.
 Garso.
 Gasindii.
 Gavelman.
 Geburus.
 Geneath.
 Gilbogus.
 Gilstrio.
 Gratifer.
 Gromes.
 Habitatores.
 Haistaldi.
 Haltius.
 Herescarius.
 Herimanna.
 Hidalgo.
 Hindeni.
 Hiremanni.
 Homolegius.
 Homo.
 Homologi.
 Hostmannus.
 Hovales.
 Hovelute.
 Hoverjungeren.
 Hunones.
 Hurscarla.
 Jammundling.
 Infantiones.
 Ingenui.
 Intraei.
 Jobagiones.
 Jornalerius.
 Juniores.
 Juremanentes.
 Juvenis.
 Karolingi.
- Kmethones.
 Knave.
 Lancetus.
 Landegadman.
 Landmannus.
 Landrigger.
 Landsassins.
 Landsecles.
 Lassi.
 Lazzi.
 Levantes.
 Leudes.
 Libellarii.
 Liberi.
 Liberalis.
 Libertini.
 Ligius.
 Litus.
 Lonares.
 Malman.
 Macenata.
 Macinata.
 Majorales.
 Majores natu.
 Manaderius.
 Managerius.
 Mancipia.
 Mancipialis.
 Mancipiolum.
 Mango.
 Manipulus.
 Manentes.
 Mansserius.
 Mansualis.
 Mansionarii.
 Manumortabilis.
 Manumutabilis.
 Masdamerius.
 Massanus.
 Massaria.
 Maxenada.
 Maximates.
 Maynerius.
 Meliores.
 Mercarius.
 Mezaiolus, etc.
 Minorennis.
 Minores.
 Minutus.
 Miserabiles.
 Mojolus.
 Monancius.
 Mortaillabilis.
 Mundman.
 Natale.
 Natio.
 Nativus.
 Neritei.
 Nobilis.
 Oblati.
 Oblatiarii.
 Obligati.
 Obsequialis.
 Originarii.
 Osclarius.
- Pædagogiani.
 Paganus.
 Pagius.
 Pagoti.
 Pagenses.
 Pagentes.
 Pagita.
 Palatini.
 Paisanus.
 Paraveredarii.
 Pares.
 Parscalus.
 Partiarus.
 Pedepulverosi.
 Pegen.
 Perdingi.
 Pertinentes.
 Paumannii.
 Plebeius.
 Præstandarii.
 Pornorellus.
 Portierius.
 Portionarius.
 Proaldiones.
 Proburgensis.
 Proservi.
 Pucella.
 Puella.
 Pulvereus.
 Pupillarietas.
 Quæstales.
 Quarterius.
 Queytabilis.
 Quinterius.
 Quirites.
 Quistabilis.
 Radekenistres.
 Radmanni.
 Ragazinus.
 Receptabilis.
 Reddentes.
 Reddituarus.
 Redituarius.
 Regatius.
 Regnicola.
 Rentarius.
 Residentes.
 Ricci homines.
 Rupturarii.
 Rustici.
 Saldionarius.
 Sanctuarii.
 Sartarius.
 Sclavus.
 Scobrones.
 Scopulicola.
 Secretariensis.
 Senseitus.
 Sensivus.
 Serva.
 Serventa.
 Servi.
 Sindmanni.
 Singulares.
 Sinordi.
 Sithcundi.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXXI

*Sixhindi.
*Smurdus.
*Socia.
*Socomanni.
*Spadarii.
*Stagiarius.
*Stallati.
*Stalarii.
*Stopharii.

*Subditi.
*Subhospes.
*Submilitones.
*Subrasores.
*Suburbani.
*Suburbanus.
*Supermanens.
*Superventus.
*Suscepti.

*Tabularii.
*Tachibilibi.
*Tailliarius.
*Tarchan.
*Terrarii.
*Terrerius.
*Tertiator.
*Terzarius.
*Toftmanni

*Thyyhindi.
*Tihindus.
*Trecensarius.
*Tributales.
*Valeti.
*Vassi, Vassalli.
*Vavassores.
*Vawornick.
*Vivicola.

*Viduae.
*Vigiles.
*Villarius.
*Villatici.
*Villatus.
*Vogtman.
*Vivolarius.
*Vulgares.

XXXIX.

SUPELLEX DOMESTICA, RUSTICA.

VASA, RES VASARIA.

*Ablutatorium.
*Acceptorium.
*Acetabulum.
*Acetallum.
*Acetrum.
*Aciarium.
*Aeneum.
*Enulum.
*Aliphanus.
*Alserina.
*Alveum.
*Alveolus.
*Ambix.
*Ambra.
*Ampa.
*Amphorella.
*Ampollata.
*Anacleta.
*Anax.
*Anceria.
*Aninatoria olla.
*Annata 4.
*Ansa.
*Apophoretum.
*Appare.
*Aquamabile.
*Aquaricia.
*Aristophorium.
*Armillum.
*Arpago.
*Artepta.
*Ascopa.
*Atanulum.
*Athisca.
*Atramentale.

*Attanuba.
*Auxilla.
*Bacca, etc.
*Bacale.
*Bacario.
*Bachassium.
*Bachio.
*Bachus 2.
*Bacia.
*Bacigna.
*Bacignetus 2.
*Bactea.
*Bactianus.
*Bacilena.
*Bacuum.
*Bacynis.
*Badarna.
*Badierna.
*Badus.
*Bagerna.
*Bainnadoira.
*Bambum.
*Banasta.
*Banastonus.
*Banna.
*Baquetus.
*Barile.
*Barridus.
*Barrota.
*Bassacha.
*Bascauda.
*Batea.
*Bauca, Baucalis, etc.
*Bechin.
*Bicarium.

*Bicornax.
*Bicornix 2.
*Biscornuta.
*Bocale.
*Bocalus, etc.
*Bocia 2.
*Bota.
*Botallus.
*Botaria.
*Botiglius.
*Bottus.
*Boutellus.
*Broca.
*Brocheronnus.
*Bureta.
*Butta, Buttis, etc.
*Buttatum.
*Caballata.
*Cabassio.
*Cabillanus.
*Cacabullum.
*Cacavellus.
*Cadeletus.
*Cailler.
*Caldaria.
*Caldus.
*Calictare.
*Calvariosa.
*Candes.
*Campsacis.
*Canastellus.
*Candilerium.
*Canis 3.
*Canota.
*Canterata.

*Cantharus.
*Canthelium.
*Capax.
*Capis.
*Capitacium.
*Capsaces.
*Capserium.
*Capsis.
*Capius.
*Caratellus.
*Carraria.
*Carusia.
*Cassa 7.
*Caucatus.
*Caucus.
*Caudera, etc.
*Cavea.
*Caupus.
*Cavro.
*Caza.
*Cazia.
*Ceberus.
*Celha.
*Cemalis.
*Chargerum.
*Chauderea.
*Chiphus.
*Chopina.
*Chrysendetum.
*Cibatium.
*Cicindela.
*Cifus.
*Cimbia.
*Cloquear.
*Cochlea.

*Compostile.
*Conditus.
*Copa.
*Corba.
*Corbecula.
*Corcha.
*Cornu.
*Cornuda.
*Cornutum.
*Costarium.
*Costarez.
*Creche.
*Crucca.
*Cruga.
*Crucibulum.
*Cuba.
*Cubellum.
*Cubila.
*Cucuma.
*Culullii.
*Cumeria.
*Cunctus.
*Cupa.
*Curialis.
*Cuva.
*Cuvella, etc.
*Cyprus.
*Dibler.
*Doga.
*Donna.
*Doublerium.
*Dublarium.
*Duciculus.
*Duppplierium.
*Dupia.

* Dorna.	* Godetus.	* Mergorie.	* Potus.	* Suxta.
* Eglitrae.	* Gottefflus.	* Metalle.	* Quadrantale.	* Tacca.
* Ejucarum.	* Guva.	* Metreta.	* Quartinium.	* Tacea.
* Emicadium.	* Gracellus.	* Minimata.	* Queuoa.	* Taceta.
* Enola.	* Gradalus.	* Missarana.	* Recentarium.	* Tacia.
* Encabum.	* Grassale.	* Missorium.	* Repositorium.	* Tassa.
* Epulicinium.	* Grassale.	* Modellus.	* Rotumba.	* Tassia.
* Eques.	* Hanapus.	* Mulctra.	* Sagamen.	* Taxea.
* Escuallium.	* Horca.	* Nappus.	* Sagoma.	* Taxia.
* Escuella.	* Jadellus.	* Naucum.	* Saitum.	* Tina.
* Escutella.	* Jalla.	* Obba.	* Salitia.	* Tineta.
* Estiva.	* Jarra.	* Ocellus.	* Salomon.	* Tintinabulum.
* Fabataria.	* Infertorium.	* Olba.	* Salsarium.	* Toreuma.
* Fabricaturæ.	* Infusorium.	* Olcarium.	* Salsarium.	* Tressellus.
* Fabricinium.	* Justifical.	* Olfactorium.	* Salsayronus.	* Trossis.
* Fasculum.	* Justa.	* Obferule.	* Salteller.	* Trullum.
* Ferrata.	* Justitia.	* Olla.	* Salzeria.	* Truca.
* Ferratum.	* Ketel.	* Oma.	* Saria.	* Trullio.
* Fiata.	* Laguna.	* Ona.	* Sarria.	* Trullum.
* Fiola.	* Ladula.	* Orca.	* Saucer.	* Tunna.
* Flasca.	* Lancela.	* Orcellus.	* Scafa.	* Tupina.
* Flaxa.	* Lassarum.	* Orcium.	* Scaba.	* Turgeolum.
* Follis.	* Lavatorium.	* Orna.	* Scapton.	* Typrus.
* Fons.	* Lavajune.	* Padella.	* Scarpus.	* Vacilius.
* Fretale.	* Lenticula.	* Padena.	* Scodellu.	* Vaisellum.
* Frivola.	* Lepista.	* Paella.	* Scortu.	* Vaisalamenta, etc.
* Fruius.	* Levit.	* Pagni.	* Scodellant, etc.	* Vas.
* Fusorium.	* Lochea.	* Panna.	* Scoda.	* Vasarium.
* Fustaria.	* Luteus.	* Parolla.	* Scoda.	* Vasatum.
* Gabata.	* Magides.	* Fatena.	* Seta.	* Vassella, etc.
* Garalis.	* Malluvie.	* Peyrollus.	* Scausca.	* Vascio.
* Gaster.	* Manile.	* Pigarium.	* Scauscus.	* Veges.
* Gayeda.	* Maninga.	* Pilata.	* Soccus.	* Vexelamentum.
* Gemellarium.	* Manulavium.	* Pipa.	* Sponta.	* Veyssellata.
* Gemellio.	* Manzerina.	* Pipotus.	* Sponta.	* Vinageria.
* Gergena.	* Maracio.	* Pirum.	* Stupas.	* Viniferum.
* Gerla.	* Mazer.	* Pitalfus.	* Stoppam.	* Vitrum.
* Gerionus.	* Mellarium.	* Pitharia.	* Sulfosorium.	* Urecolus.
* Gillo.	* Mensorium.	* Plaeta.	* Sultzta.	* Ur ciscum.
* Gobel.	* Merarium.	* Platellus.	* Sumporium.	* Zuber.
* Gobelletus, etc.		* Poteller.	* Suruscula.	

ALIA AD SUPPELLECTILEM SPECTANTIA.

* Abacium.	* Alabrum.	* Aysina.	* Bassaria jumenta.	* Biges.
* Abbanum.	* Allectorium.	* Aulaticum.	* Basta.	* Bivium.
* Abrica.	* Almatracium.	* Aumarium.	* Bastaga.	* Bisellum.
* Absconcia.	* Amalpus.	* Auriculare.	* Basterna.	* Bistapia.
* Absconsa.	* Amblacium.	* Axovar.	* Bastum.	* Blanc.
* Accaro.	* Ancleua.	* Baccale 1.	* Baudrerium.	* Boeta 2, etc.
* Accubitus.	* Anclidia.	* Baciballum.	* Bazana.	* Boistia.
* Aciarium.	* Andasium.	* Badillus.	* Becca, Besca, etc.	* Boldreus.
* Aciscutum.	* Andena.	* Baga 2.	* Benavesa.	* Bonecta.
* Actile.	* Antipirgium.	* Bahulum.	* Benellus.	* Brander.
* Acudrius.	* Antorca.	* Balaum.	* Benna.	* Burrene.
* Acucula.	* Aptamentum.	* Balanga.	* Bera 2.	* Cabactus.
* Aczadus.	* Arar.	* Balansa.	* Berciolum.	* Cabia 1.
* Adfrutabulum.	* Argina.	* Balanx.	* Berocata.	* Cacia.
* Affurabulum.	* Artabularius.	* Balinia.	* Berrinia.	* Cadomea.
* Agitarium.	* Artavus.	* Banchale.	* Besogium.	* Caga.
* Agucchiarolus.	* Artificium.	* Banchart.	* Besilium.	* Cama.
* Agulia.	* Arula.	* Bancus, Bancale, etc.	* Beudum.	* Campsa.
* Agullum.	* Astraba.	* Bangus.	* Bidubium.	* Canada.
* Aichafa.	* Attillamentum.	* Bara 2.	* Biga.	* Capetum.
* Aisamenta.	* Averum, Averii, etc.	* Barocia.	* Bigo.	* Capisterium.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXXII

Capitale.	* Cabelia.	Forfex.	Manta.	Scannale.
Capitum.	* Cubicularis.	Fossorium.	Manualia.	Scimpodium.
* Carmalherium.	Cubiculum.	Fraxorium.	Manuaria.	Scissorium.
Carnus.	Cubitale.	Fugillus.	Maratoria, etc.	Scrippum.
Carreta.	Cubiatorium.	Fuleria.	Marra.	Scriptorium.
Carruca.	* Cucularias.	Fulerari.	Massaria.	Seudita.
Casica.	Cuculata.	Furnimentum.	* Massericia.	Sedes.
Castibulum.	* Cugneta.	* Gallonem.	Matta.	Sediculum.
Castularius.	Gultellus.	* Gardonappa.	Mensale.	Serriculum.
* Caybla.	Curullum.	* Garrosseria.	Mensarium.	Socus.
Cazola.	Cussinus.	Genflexorium.	Ministerium.	Soket.
* Ceta.	Custodia.	Gerula.	Natta.	Soliar.
* Celoria.	Dagus.	Gestarium.	Navis.	Species.
Chalo.	* Dalha.	Gestatorium.	Netorium.	Spicum.
Charpa.	Dapochorium.	* Gostarium.	Notrinen.	Spitum.
Chalaba.	* Dardena.	* Goyardus.	Osonna.	Spolium.
* Casellus.	Dets.	* Gu'namentum.	Pala.	Spondalis.
Casorium.	* Delphica.	Galbana.	Palas.	Sternum.
Casta.	Dentux.	* Haceta.	Puellum.	Storium.
Castellum.	Desca.	* Hachio, etc.	Panga.	Stradant.
Clenodium.	Digitalulum.	* Bandragua.	Pannulata.	Stragiola.
Clepo.	Dolabrum.	* Hemi-perium.	Pectinarium.	Stratilectilia.
Clepsydra.	Dolatoria.	* Heptauxos.	Phalera.	Stratorium.
* Clithedum.	Donzella.	Herca.	Planarati.	Subjuga.
Clusorium.	* Dressolerium.	* Herpius.	Ploum.	Subjunctorium.
* Coctorius.	Dressorium.	Herpix.	Plumarium.	Subsellie.
* Cocpendium.	Eda.	* Hucillus.	Plumbum.	Subtela.
Cornovehum.	* Emuscarium.	Incisorium.	Psiathium.	Sudaria.
Coffereum.	* Enclugia.	Instaurum.	* Quadrillus.	Suppelaneum.
Cofinus.	* Endes.	Jocata.	* Quadruga.	Tanisius.
* Coffrus, etc.	Ermaous.	Lampena.	* Quassia.	Tapesium.
Collus.	Erpha.	Lectarium.	* Quicandama.	Torale.
* Conciatur, a.	* Escoramentum.	Lecticoessium.	Rampico.	Toralum.
Conus.	* Estauramentum.	Lectisternium.	Recla.	Toreama.
* Copninas.	* Estoramentum.	Lectistitum.	Reclinatorium.	Toxa.
Coppetella.	Expeditum.	Lectuale.	Rhed.	Traga.
Corbecula.	Falcile.	Lectuarum.	Rhedo.	Transfossorium.
Cornu.	Faldao.	Lectuarum.	Rotundarium.	Trestellum.
Corvilla.	Falistorium.	Lectuarum.	Runcina.	Triga.
Costrelli.	Fallera.	Leviga.	Sabanum.	Triparium.
Cottum.	Ferculum.	Libellare.	Sabata.	Tripecta.
Cotus.	* Fernalium, etc.	Lidorium.	* Sagimentarium.	Trisiles.
Cowele.	Fertorium.	Longellus.	Sagma.	Troella.
Cramaculus.	* Fervorium.	Lucernarium.	Salaria.	Vanga.
Crammale.	Fisco.	Lucubrum.	Sapa.	Vectorium.
Cratera.	Flagellum.	Lutherium.	Sarpilleria.	Vertibulum.
Credentia.	Flassata.	* Mamgium.	Sartago.	Vispilio.
Crivellus.	Fodio.	Mala.	Scame'lum.	Umbellum.

XL.

TITULI HONORARII, COMPELLATORII.

* Aba 2.	Angelus.	* Benedicite.	Clarissimus.	Dignatio.
Almitas.	Auctoritas.	* Carissimus.	Claritas.	Dignitas.
Almus.	* Beatissime pater.	Celsitudo.	Corona.	* Discretio.
Altitudo.	Beatitudo.	Christianitas.	Dicatio.	* Disgressio.

Dominatio.	Germanitas.	Magnitudo.	Porphyrogenitus.	Sanctitudo.
Dominus.	Gloria.	Majestas.	Potentia.	Ser.
Domnus.	Gloriantissimus.	Metuendus.	Præcellentissimus.	Serenitas.
Domitula.	Gratia.	Monarches.	Præcipuissimus.	Serenissimus.
Donna.	Honorabilitas.	Mossen.	Præclarissimus.	Spectabilis.
Egregiatus.	Honorificentia.	Na.	Præcluis.	Splendidissimus.
Egregissimus.	Humilis, etc.	Nobilissimus.	Præclustrissimus.	Strenuitas.
Eminentia.	Illustris.	Nobilitas.	Præstantia.	Sublimitas.
En, Ena.	Indoles.	Panhypersebastus.	Providus.	Supercellens.
Eximietas.	Infans.	Parvitas.	Purpurati.	Superillustris.
Expectabilis.	Laudabilis.	Perfectissimus.	Religiositas.	Tantitas.
Extremitas.	Magistratus.	Perpetuus.	Reverendissimus, etc.	Tranquillitas.
Filiolitas.	Magnificentia.	Piissimus.	Reverentia.	Venerabilitas.
Flavius.	Magnipendissimus.	Pius.	Sanctitas.	Venerantia.

TRIBUTA, VECTIGALIA, PRÆSTATIONES, EXACTIONES, OPERÆ, SERVITIA, ETC.

Aaisientia.	Aempra.	Angaria.	Assagium.	Baralcata.
Abbadia 1.	Eneum frumentum.	Annacia.	Assidere, etc.	Barbicanagium.
Abactio.	Equatio.	Annacium.	Assieta 3.	Barganicum.
Abbergagium.	Erracia annonæ.	Annales.	Assisa.	Barillagium.
Abberguata.	Militamentum.	Annata.	Audica.	Barillagium.
Abegeria.	Afficavagium.	Annuale.	Audientia.	Barra.
Abergare.	Afflictus.	Annuitas.	Auentia.	Barragium.
Abomagium 1, 2.	Afflictus.	Anserulorum.	Aventura.	Barralagium.
Abra.	Afflogium.	Antivagium.	Averagium.	Barrilagium.
Abvragium.	Agurrisis.	Anulda.	Avercorne.	Barruum.
Accapitum.	Agistare.	Anvoire.	Averpeny.	Bassina.
Accensa.	Agnacia.	Appanagium.	Aurum comparati-	Bastagium 2.
Accubitus.	Agnus.	Appendicium 1	tium, coronarium,	Bastinum.
Acheso.	Agrana.	Appentitium.	oblatitium, peno-	Bathinodium.
Actarium.	Agraria.	Apportum.	sum.	Batuda.
Acquitagium.	Agrarium.	Apprehensio.	Autopracti.	Baucagium.
Acquitum.	Agreria.	Apuagia.	Auxilium.	Beassa.
Acustumare.	Aguzadura.	Aquagium.	Anzeda.	Beborania.
Acrimoniae.	Akke.	Aquaria.	Azenaria.	Beconagium.
Acordabilis.	Alcadia.	Aquatia.	Badatgium.	Bederipes.
Addecimari.	Alausagium.	Aquaticum.	Baisemain.	Befehl.
Addare.	Alcavala.	Aquatata.	Bannagium.	Bennagium.
Adducimentum.	Alegium.	Araticum.	Benerth.	Benerth.
Adductio.	Aletal.	Arativum.	Perbiagium.	Berenagium.
Ademprum.	Aletal.	Aratura.	Beregafol.	Berna.
Ademptio.	Allevamentum.	Arboragium.	Bernagium.	Besenagium.
Adhoa.	Allogamentum.	Arbustaria.	Beuragium.	Beuragium.
Adiutorium.	Altare.	Arcentum.	Biberagium.	Biberagium.
Admoagium.	Altaragium.	Areaticum.	Bichenagium.	Bichenagium.
Adoha.	Aminagium.	Armania.	Bicocaria.	Bicocaria.
Adripagium.	Amiscere.	Arquintale.	Biennum, Bidan-	Biennum, Bidan-
Adsuetudo.	Amoissonata tallia.	Asbergus.	num, etc.	num, etc.
Adventus.	Anceria.	Asinaria.	Bierbannum.	Bierbannum.
Adversationes.	Anchoragium.	Asnagium.	Billonus 2.	Billonus 2.
Advocatio.	Anchoraticum.	Aspargia.	Bina.	Bina.
Aditicamentum.	Andamentum.	Assa.		

INDICES AD GLOSSARIUM.

115511

- * Binagium.
- * Binnum.
- * Bisextus.
- * Bladata.
- * Bladeria.
- * Blakmale.
- * Blandimentum 2.
- * Blaveria.
- * Boada.
- * Boaria.
- * Boala.
- * Boateria.
- * Bobrownici.
- * Boccagium.
- * Boccagivum.
- * Bochayragium.
- * Bodium 1.
- * Boeria.
- * Boiac.
- * Boirada.
- * Boissellus 3.
- * Boista.
- * Bonagium.
- * Bonitas.
- * Boquetallum.
- * Boragium.
- * Bordaria 1.
- * Bornewing.
- * Boscagium.
- * Boscaticum.
- * Boschadum.
- * Bosselagium.
- * Bossonagium.
- * Bota.
- * Botagium.
- * Botellagium.
- * Botillagium.
- * Bovagium. Bohada.
- * Bovaticum.
- * Boucagium.
- * Bourdonagium.
- * Bourragium.
- * Boyranum.
- * Boyssagium.
- * Braconagium.
- * Brazeagium.
- * Bren.
- * Brennagium.
- * Brostagium.
- * Bucstal.
- * Bufetagium.
- * Burdatio.
- * Burdura.
- * Burgagium.
- * Burgh-bote.
- * Burgh-brech.
- * Buscagium.
- * Buscherium.
- * Butagium.
- * Buxetum.
- * Cabagium.
- * Cabale.
- * Caballacum.
- * Cabella.
- * Cabestragium.
- Calcagium.
- * Calcalurae jus.
- * Calcearium.
- * Calceus.
- * Calciaticum.
- * Calefagium.
- * Calix.
- * Callagium.
- * Callega.
- * Calta 2.
- * Calx. Calcaria, etc.
- * Calzarus.
- * Camelasia.
- * Cameragum.
- * Campanaria.
- * Camparia.
- * Campartatio.
- * Campatium.
- * Campertum.
- * Campipars.
- * Canda.
- * Candela 3.
- * Candela de Madio.
- * Canon.
- * Cantagium.
- * Capagium.
- * Capatium.
- * Capaticum.
- * Capellaticum.
- * Capelle.
- * Capisolidum.
- * Capistragium.
- * Capitagium.
- * Capitale.
- * Capitulum, etc.
- * Capitanum.
- * Capitatio.
- * Capitulum.
- * Caplim.
- * Capones.
- * Caprinum.
- * Capsol.
- * Captamentum.
- * Captiones.
- * Capture.
- * Caput.
- * Caractio.
- * Caratum.
- * Caratus 3.
- * Carbonagium.
- * Carbonis Præbitio.
- * Carcagium.
- * Carcellaria.
- * Carcerarium.
- * Caria.
- * Cariagium 1, 2.
- * Carigo.
- * Cario.
- * Caritas 11.
- * Caritativa Subsidia.
- * Carnale.
- * Carnalegium.
- * Carnaticum.
- * Carneragium.
- * Caropera.
- * Carpentagium.
- * Carradia.
- * Carrae.
- * Carratum.
- * Carreagium 2.
- * Carreda.
- * Carreum, etc.
- * Carretum.
- * Carrilligium.
- * Carrigatio.
- * Carrigium.
- * Carroem.
- * Carropera.
- * Carrotum.
- * Carroagium.
- * Carrocagium.
- * Carrucha.
- * Carla 2.
- * Cartaritia.
- * Cartayragium.
- * Cartularium 2.
- * Carvaticum.
- * Caruum.
- * Casalaticum.
- * Casaticum.
- * Casatum.
- * Casatura.
- * Casla.
- * Castelgardum.
- * Castellagium.
- * Castellum.
- * Catabolum.
- * Catenaticum.
- * Cathedralicum.
- * Cathena 2.
- * Cavagium.
- * Cavaticum.
- * Cauçagium.
- * Cauçagium.
- * Caula.
- * Caulagium.
- * Caupo.
- * Caupoleria.
- * Cautillaria.
- * Cayagium.
- * Cayroe.
- * Cazatura.
- * Celarium.
- * Celeragium.
- * Cenagium.
- * Censa.
- * Censaria.
- * Censillagium.
- * Census.
- * Centesima.
- * Centurionum jura.
- * Ceparum usaticum.
- * Ceragium.
- * Cercha.
- * Cerchia.
- * Cergia.
- * Cerocensus.
- * Cespitaticum.
- * Chamberlagium.
- * Chantelagium.
- * Chantellum.
- * Charfagium.
- * Chargia.
- * Chargiagium.
- * Charierum.
- * Charisterium.
- * Charnea.
- * Charneragium.
- * Charraegium, etc.
- * Chartiaticum.
- * Chevallagium.
- * Cheminagium.
- * Cheminus.
- * Chenaria.
- * Cherchez.
- * Chestis.
- * Chevalchia.
- * Chevalligium.
- * Chevenaceria.
- * Chevescium.
- * Chirographa.
- * Chiroteca, etc.
- * Chrismales denarii.
- * Cibirio.
- * Cinis.
- * Cinovagium.
- * Cinquina.
- * Circulagium.
- * Circicetum.
- * Circemanagium.
- * Cirlistus.
- * Cisa.
- * Cissa.
- * Civadagium.
- * Civadinum.
- * Civeragium.
- * Ciza.
- * Clama.
- * Clavagium.
- * Clusiaticum.
- * Cocagium.
- * Coena.
- * Coenaticum.
- * Coenatio.
- * Cofra.
- * Cogeshust.
- * Cogrerium.
- * Cohugium.
- * Collatio.
- * Collativum.
- * Collecta, etc.
- * Collectio.
- * Collementum.
- * Columbatio.
- * Colonaticum.
- * Colonitium.
- * Colla.
- * Comcanaria.
- * Comestia.
- * Comestiones.
- * Commeatus.
- * Commenda.
- * Commendaria.
- * Commendisia.
- * Commensalia.
- * Commerchium.
- * Commercium.
- Commodum.
- Commune.
- Comortha.
- * Compagium.
- * Compares.
- * Compensus.
- * Complainta.
- * Complantum.
- * Comtalia.
- * Concensus.
- * Condarium.
- * Conditio.
- * Conductare.
- * Conductio.
- * Conductus.
- * Condumo.
- * Conferium.
- * Confessio.
- * Conjectus.
- * Conredium.
- * Consooa.
- * Constitucia.
- * Constitutio.
- * Consua.
- * Consuetudo.
- * Continium.
- * Contradictoria.
- * Contragium.
- * Contramandare.
- * Convivium.
- * Copa 5.
- * Copum.
- * Coptumum.
- * Coraagium.
- * Coragium.
- * Corbellagium.
- * Corda.
- * Cordaritia.
- * Cordleta.
- * Cornagium.
- * Cornesagium.
- * Cornagvel.
- * Cornuagium.
- * Coroaca.
- * Coroada.
- * Coroata.
- * Corrala.
- * Corrala.
- * Corrageum, etc.
- * Corretagium.
- * Corrogata.
- * Corruagia.
- * Corvate.
- * Corsura.
- * Cossa.
- * Cossatum.
- * Costa.
- * Cotagium.
- * Cotolata.
- * Cotum.
- * Couagium.
- * Cranna.
- * Crassa.
- * Crawegia.
- * Criagium.
- * Crusellus.

- Crustica.
 Cubia.
 Culagium.
 Culcita.
 Collarata.
 Culmagium.
 Culvertagium.
 Cuminus.
 Cuns.
 Cupa.
 Cuponagium.
 Curandinium.
 Coraria.
 Curatoricii equi.
 Curatura.
 Curia.
 Curmedia, etc.
 Currus.
 Curvaticum.
 Cussols.
 Custodia.
 Cussura.
 Cut.
 Cysa.
 Czopowe.
 Daniceldum.
 Data, Datio, etc.
 Daticus, Daticia, etc.
 Deablagium.
 Debitale.
 Debitum.
 Dechi.
 Decima.
 Decimum.
 Delacentiva.
 Demande.
 Demonstratio.
 Denarius.
 Deprecansatio.
 Descensus.
 Descharga.
 Describere.
 Descriptio.
 Deublia.
 Deverium.
 Devetum.
 Devotio.
 Dextrariale.
 Diagraphum.
 Dieolrit.
 Dimidia.
 Dinchoru.
 Directum.
 Dominagium.
 Dominatio.
 Dona.
 Donaticum.
 Donatio.
 Donum.
 Doreium.
 Dorina.
 Dossagium.
 Douta.
 Dralha.
 Drictum.
 Drictus.
- Drinclean.
 Ducitia.
 Ducatus G.
 Dugana.
 Dugaria.
 Duhana.
 Duodena.
 Dyerium.
 Ebedju.
 Ebonnagium.
 Echioma.
 Effoagium.
 Eleemosyna.
 Ementum.
 Emeyragium.
 Emolumantum.
 Emphanisticum.
 Emplecha.
 Emptio.
 Encanium.
 Enguisse.
 Entrata.
 Eperlecha.
 Epimenum.
 Epimetrum.
 Episcopia.
 Equitatura.
 Equitatus.
 Equus.
 Era.
 Eberjagium.
 Esbonachium.
 Escapitis.
 Escengia.
 Escharonconnum.
 Eschenum.
 Escheuta.
 Eschivium.
 Esciere.
 Esclusagium.
 Esclusiamentum.
 Escober.
 Escrannia.
 Esmagium.
 Espandagium.
 Espuales.
 Espravieura.
 Estlagium.
 Estannus.
 Estaulagium.
 Estilguachia.
 Estoblagium.
 Estocagium.
 Estoublagium.
 Esus.
 Eulogie.
 Exacta.
 Exactura.
 Excidium.
 Excluasagium.
 Excluasaticum.
 Exenbia.
 Excusaticum.
 Excursus.
 Exenium.
 Exercitus.
- Exfida.
 Exhibitiones.
 Exigentia.
 Exitura.
 Exitus.
 Expeditio.
 Expletum.
 Expositiones.
 Exsisa.
 Extimum.
 Extolneare.
 Extorquamentum.
 Extortiones.
 Extracha.
 Fabacena.
 Fabarium.
 Fabiacum.
 Factio.
 Facula.
 Faltum.
 Falangagnum.
 Falangaticum.
 Falcagium.
 Falcare.
 Falcillagium.
 Falconagium.
 Falx.
 Fara.
 Farinagium.
 Femagium.
 Fenatagium.
 Fenateria.
 Fenator, Fenagium.
 Fenestrarium.
 Fengeldum.
 Feraticum.
 Ferra.
 Ferracia.
 Ferculum.
 Ferdfare.
 Ferdwila.
 Fermentada.
 Ferratica.
 Festagium.
 Festrarium.
 Fetwita.
 Fidantia.
 Fidata.
 Fidencia.
 Finacio.
 Financia.
 Finare.
 Firdefare.
 Firmagium.
 Firmancia.
 Fiscalia.
 Fongium.
 Focata.
 Focatum.
 Fodrum.
 Fodrubannum.
 Fogagium.
 Fongeyus.
 Fontagium.
 For, Fora.
 Foragium.
- Foraticum.
 Forcagium.
 Forcatica.
 Forchagium.
 Forchia.
 Forcia.
 Foremaritagium.
 Forestagium.
 Forestalia.
 Foriscapium.
 Forletum.
 Formentada.
 Fornatica.
 Forprisa.
 Fortia.
 Fossadera.
 Fossagium.
 Fossamentum.
 Fossataria.
 Fossatum.
 Fouagium.
 Foulagium.
 Franchisia.
 Fraternitas.
 Fregsingarium.
 Frenagium.
 Fretum.
 Frisinga, etc.
 Fromagium.
 Fronde.
 Froyre.
 Fructaria.
 Fructuaria.
 Fructuationes.
 Frumentagium.
 Fuagium.
 Fumagium.
 Fumale.
 Fumans.
 Fumanteria.
 Fundacagium.
 Fundinavis.
 Funeralia.
 Funsalis.
 Furfari.
 Furmenassium.
 Furnacha.
 Furnagium.
 Furnaticum.
 Fusio.
 Fyrken.
 Gagnium, etc.
 Gabium.
 Gaborium.
 Gafulland.
 Gaidia.
 Gaita.
 Galbagium.
 Galeagium.
 Gallina.
 Gallinagium.
 Gallium.
 Gandarium.
 Garbagium.
 Garda.
 Garennagium.
- Castinedum.
 Gavagium.
 Gavaldatus.
 Gavalum.
 Gavelbred.
 Gaveldung.
 Gavelfother.
 Gavelerthe.
 Gavelrip.
 Gavelsester.
 Gaveltymber.
 Gavelwerk.
 Gavena.
 Gaugetum.
 Gelnagium.
 Gellagium.
 Gerbagum.
 Gerberia, etc.
 Ghescot.
 Gietus.
 Gildum.
 Giota.
 Gistum.
 Glandacium.
 Godgildum.
 Granchiagium.
 Grasanet.
 Grashcart.
 Gratarola.
 Gravaria.
 Gravedo.
 Graveria.
 Gravitus.
 Griatoria.
 Gnechia.
 Groagium.
 Gruarium.
 Grundruhr, etc.
 Grutpopte.
 Grutt.
 Guaccia.
 Guaitia.
 Guarda.
 Gubernaculum.
 Guerbagium.
 Guidaticum.
 Guimagium.
 Gustare.
 Cyndragium.
 Haeresis.
 Haferban.
 Haia.
 Halbannum.
 Hallebic.
 Halvehare.
 Halwin.
 Hanc.
 Hansa.
 Hartpenni.
 Hasbanum.
 Haspacium.
 Havagium.
 Haveneghelt.
 Haunagium.
 Hauptrecht.
 Heagium.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CLXX

* Heerwadium.	* Kavaticum.	* Mancheus.	* Molendura.	* Octavarium.
* Hellebic.	* Kemrod.	* Mancid.	* Moleria.	* Offra.
* Herbagia.	* Kilket.	* Mancio.	* Molneria.	* Oiancia.
* Herbagium.	* Killagium.	* Mandatagium.	* Molla.	* Oneragium, etc.
* Herbantum.	* Kingeld.	* Manducarium.	* Monagium.	* Onus.
* Herbegage.	* Kunigsteur.	* Manebra.	* Monedagium.	* Operæ.
* Herberga.	* Ladmen.	* Mangerium.	* Monetagium.	* Operata.
* Herbergagium, etc.	* Laignerium.	* Manopera.	* Monetalicum.	* Optio.
* Heredpeny.	* Lampragium.	* Mansio.	* Monetatio.	* Ordeacum.
* Herezelda.	* Lana.	* Mansionatica.	* Montaticum.	* Ost.
* Hergewede.	* Landgable.	* Mansionaticum.	* Montitium.	* Ostensio.
* Hergewith.	* Lantscoef.	* Mansura.	* Mortailia.	* Oitrisiæ.
* Hidagium.	* Largagium.	* Marcha.	* Mortalagium.	* Oitroium.
* Hondepeny.	* Lastagium.	* Marchetum.	* Mortalia.	* Ovagium.
* Honor.	* Laudaticum.	* Marchmutte.	* Mortitium.	* Ovele.
* Hornegeldum.	* Lause.	* Marciagium.	* Mortuarjum.	* Oveum.
* Hospitalagium.	* Layda.	* Marcoubeia.	* Mos.	* Ovilegium.
* Hospitalagium.	* Laynagium.	* Marena.	* Mosta.	* Ovinum.
* Hospitalio.	* Leada.	* Marescalciæ.	* Mostonagium.	* Oxonium.
* Hostagium.	* Lecza.	* Mareschagium.	* Motagium.	* Oyentia.
* Hostena.	* Ledium.	* Maritatio.	* Motaticum.	* Pabulaticum.
* Hostia.	* Ledchet.	* Maritorne.	* Mouldura.	* Pabulum.
* Hosticum.	* Leminalatge.	* Martellagium.	* Moulunagium.	* Pactio.
* Hostilagium.	* Lemna.	* Masuragium.	* Moulura.	* Paclionarium.
* Hostilitium.	* Lentiacum.	* Mautstet.	* Mounagium.	* Pactum.
* Hostreantia.	* Leoda.	* Megaria.	* Moutonnagium.	* Padogutia.
* Hortagium.	* Lessylver.	* Meisonegs.	* Muagium.	* Pagagium.
* Husgabium.	* Lesta.	* Melagium.	* Muanda.	* Pagium.
* Husloda.	* Leva, Levata.	* Melleia.	* Mucucio.	* Pagnagium.
* Housghet.	* Levagium.	* Membragium.	* Mulca.	* Pailium.
* Jacentia.	* Leudis, etc.	* Mensata.	* Mulneragium.	* Paironal.
* Jacere.	* Leyrwil.	* Mensuragium, etc.	* Multatio.	* Paladuit.
* Jactus.	* Lezca.	* Mensuraticum.	* Multonagium.	* Palagium.
* Jantar.	* Lia.	* Mercaria.	* Multura.	* Palaticum.
* Jalagium.	* Liagium.	* Mercimoniatas.	* Munus.	* Palea.
* Jaularia.	* Libertas.	* Merita.	* Muragium.	* Palelegium.
* Jeta.	* Libertaticum.	* Mesio.	* Musella.	* Pallfrey-silver.
* Illatio.	* Libum.	* Messa.	* Muta.	* Palheum, etc.
* Imbotatura.	* Lignagium.	* Messale.	* Mutationes.	* Palificatura.
* Immissio.	* Lignarium.	* Messerium.	* Mutuum.	* Palliales.
* Impastum.	* Linagium.	* Messio.	* Nabullum.	* Palliaria.
* Imperamentum.	* Lito.	* Messis.	* Napalica.	* Panagium.
* Imprecaria.	* Lobegelt.	* Mestiva.	* Narod.	* Panasticum.
* Incarceramentum.	* Loideria.	* Mestura.	* Navaticum.	* Pannum.
* Incisio.	* Lot, Lotum.	* Mesuragium.	* Naufragium.	* Papelina.
* Incisura.	* Lotpenninge.	* Mesuagium.	* Naulum.	* Parangariae.
* Indictio.	* Lozta.	* Militia.	* Nauticatio.	* Paratae.
* Inferenda.	* Maagium.	* Minagium.	* Nefrendicium.	* Paratus.
* Injectio.	* Macellus.	* Minegancia.	* Neagium.	* Paretæ.
* Inpeny.	* Macula.	* Minellus.	* Neissac.	* Parochiagium.
* Inquisitio.	* Magisca.	* Minutio.	* Nertagium.	* Parvum.
* Inslotum.	* Magisterium 6.	* Misa.	* Nocturna.	* Pasata.
* Institutio.	* Magistratus.	* Misa.	* Nona.	* Pascairagium.
* Intragium.	* Magistria.	* Missagium.	* Nonagium.	* Paschagium, etc.
* Intrata.	* Maiestate.	* Mixtum.	* Nox.	* Pasceagium.
* Introgium.	* Majoria.	* Moagium.	* Nuptæ.	* Pascaarium, etc.
* Introitus.	* Mairechieus.	* Mocinagium.	* Nuptiaticum.	* Pasnagium.
* Issbac.	* Maleablatum.	* Modiagium.	* Obedientia.	* Pasquierium.
* Judicatura.	* Maletolletum.	* Modiatio.	* Oblata.	* Passadium.
* Jugalicum.	* Mallevantia.	* Moditio.	* Oblatio.	* Passagium.
* Jugeria.	* Mallevantia.	* Modolagium.	* Obliagium.	* Passata.
* Justitia.	* Malmola.	* Mogtonagium.	* Obsonium.	* Passazium.
* Jutzia.	* Maltola.	* Moissonna.	* Occasio.	* Passabile.
* Jux.	* Maltshot.	* Molegium.	* Occursus.	* Passonagium.
* Kaagium.	* Managium.	* Molendinaria.	* Octava.	* Passorgium.
* Kalendaticum.	* Manaticum.	* Molendinatio, etc.	* Octavagium.	* Passus.

- *Pastagium.
 Pastio.
 *Pasturagium.
 Pastus.
 *Patentium.
 *Paticium.
 *Patrimonialia.
 Patronaticum.
 *Paxiagium.
 *Payeria.
 *Paysnaticum.
 *Pazagium.
 *Peatza.
 *Peaticus.
 *Pecca.
 *Pecha.
 *Pecies.
 *Pecta.
 *Pecuniaria.
 Pedagium.
 Peditura.
 Pechocheum.
 *Pegagium.
 Peissonagium.
 Peila.
 Pelagium.
 Pellagium.
 Penygelduta.
 Pennagium.
 Pensa.
 Pensus.
 *Pentecostalia.
 Penygavel.
 Peregrinatio.
 *Perforagium.
 *Perso.
 Pertusagium.
 *Pesadura, etc.
 *Petagium.
 *Petercorne.
 Petilio.
 *Petiva.
 *Peyra.
 *Pfundtzoil.
 *Phalangaicum.
 *Phalangericum.
 *Picagium.
 *Pictavinagium.
 *Pilagium.
 *Pilagium.
 *Pilaceum.
 *Pinagium.
 *Pingueia.
 *Piraticum.
 *Piscatores.
 *Piscis.
 *Pissonagium.
 *Pitagium.
 *Putera.
 *Placitamentum.
 *Plageagium.
 *Plaintagium.
 *Planchagium, etc.
 *Plantaticum.
 *Plassagium.
 *Plateaticum.
- *Plaza.
 *Piebes.
 *Piobegum.
 *Ploghs-penninge.
 *Pocagium.
 *Polagium.
 *Pollastrum.
 *Polveragium.
 *Pontale.
 Pontaticum.
 Pontinium.
 Pontonagium.
 Pons.
 *Poreagium.
 Porcellagium.
 *Porchetta.
 Porcilatio.
 *Porrarium.
 Porta.
 *Portatia.
 Portaticum.
 Portorium.
 Portulaticum.
 *Portusiaticum.
 *Postaticum.
 Polagia.
 *Potagium.
 Polus.
 *Poudragium.
 Præcinctura.
 *Præscencium.
 Præsentata.
 Præsentia.
 Præstadium.
 *Præstantia.
 *Praragia.
 Prandium.
 *Pratagium.
 Prægiagium.
 *Præcaria.
 *Præcatio.
 Præcatura.
 Præces.
 *Prædimentum.
 *Prænsio.
 *Præsa.
 *Præbyterium.
 *Præseca.
 Præsentia.
 *Præsonagium.
 *Præssatio.
 *Pressoraticum.
 *Pressura.
 *Prælaria.
 Præzechi.
 *Prænta.
 *Primavera.
 *Prin.
 *Prinzia.
 *Prise.
 *Prisia.
 Prisionagium.
 *Pristina.
 *Proangaria.
 *Procensus.
 Prodecima.
- *Prohibitio.
 *Pronunciatio.
 Propina.
 Proponenda.
 Proscriptio.
 *Protagium.
 Provodnarem.
 *Proxmetum.
 Publicum.
 Publicarium.
 *Puenchatge.
 *Palagium.
 Pulveraticum.
 *Purchrecht, etc.
 *Quadraticum.
 Quadriga.
 Quæsta.
 *Quarentena.
 Quarentenium.
 *Quarretum.
 *Quarriagium.
 Quarta.
 *Quartagium.
 *Quartalagium.
 *Quartesima, etc.
 *Quarto.
 *Quathedratium.
 *Quatisonia.
 *Quidagium.
 *Quin-puaginale.
 *Quintadecima.
 *Quintagium.
 Quintenium.
 *Quintum.
 Quota.
 *Racha.
 Rafica.
 *Rameragium.
 *Rapina.
 *Raportus.
 *Rasamentum.
 *Rastellagium.
 *Rationamentum.
 *Ratorium.
 *Razonamentum.
 *Recepta.
 Receptum.
 *Rechelum.
 *Recognitio.
 Rectitudo.
 *Rectum.
 *Regagium.
 *Redda.
 *Reddebitio.
 *Reddencia.
 *Reddimium.
 *Reddita.
 *Redditio, etc.
 *Redebentia.
 *Redebutio.
 Redecima.
 *Redevancia.
 *Redibaria, etc.
 Redhibitio.
- *Redimentia.
 *Rediventia.
 *Redoancia.
 *Redonancia.
 Refectio.
 *Refello.
 *Regaldum.
 Regalia.
 *Regardum.
 *Regichium.
 Regium.
 *Regressa.
 *Regcardium.
 *Remasencia.
 *Remigium.
 Remissaria.
 *Renegeld.
 *Renovale.
 *Renso.
 Renta, etc.
 *Reportarium.
 *Reportus.
 *Reprisa, etc.
 Requesta.
 *Requisibilis.
 *Requisitio.
 *Respectus.
 Responsaticum.
 *Retentio.
 *Retiaticum.
 *Retributio.
 *Retrocapitum.
 Retrodecimum.
 *Retroidancia.
 Reva.
 *Revodum.
 Ricorda.
 Riga.
 Ripa.
 Ripaticum.
 *Ripatus, etc.
 *Rispiagium.
 *Ritbalgium.
 Ritus.
 *Rivalagium.
 *Roagium, etc.
 *Roaticum.
 Roga.
 Rogus.
 *Roisagium.
 Romepeny.
 Romescot.
 Romfeah.
 *Rompeni.
 Rotaticum.
 *Rova.
 Rucengia.
 Rugadium.
 *Rumfeith.
 Rumpestat.
 Saccus.
 *Sacerdotalia.
 *Sacla.
 *Sacramentagium.
 Salagium.
 *Salaria.
- *Salarium.
 *Salaticus.
 *Saligium.
 *Salimentum.
 *Salina.
 *Salinaria.
 *Salinaticum.
 *Salinum.
 *Saliticus.
 *Sallinum.
 *Salnaria.
 *Salneria.
 *Saltsylver.
 Sallus.
 *Salvacana.
 Salvamentum.
 *Salvataria.
 *Salvesia.
 *Salvum.
 Salus.
 Salutaticum.
 *Samna.
 *Sarculatura.
 *Sartagia.
 *Sarvagium.
 Saultcot.
 *Scalagium.
 Scalatinum.
 Scaticum.
 Scavagium.
 *Scazudia.
 *Scharwerche.
 *Scheppelschat.
 Schessa.
 *Schirewyte.
 *Schoth.
 *Schott.
 *Scisa.
 *Scire facias.
 Scobere.
 Scopaticum.
 Scot, etc.
 Scufia.
 Scutagium.
 Scutum.
 Sedatium.
 Sedes navium.
 *Segreagium.
 Sepiaticum.
 *Septena.
 *Septenarius.
 *Septimagium.
 *Septimum.
 Sepultura.
 *Servantagium.
 Serventagium.
 Servida.
 Servitium.
 Servitus.
 *Sessorium.
 *Sestairagium.
 *Sexena.
 *Sexenus.
 *Sextanum.
 *Sextariaticum.
 *Sextayragium, etc.

Sgarmigliatum.
 Sicagium.
 Sigillaticum.
 Siliquaticum.
 Sisa, Sisia.
 Sleyagium.
 Sleyscat.
 Socagium.
 Sogalis.
 Sogneia.
 Solagium.
 Solaria.
 Solemnia.
 Solus.
 Somata.
 Sonneia.
 Spaagium.
 Spargiaia.
 Speculatio.
 Spenta.
 Sperlagium.
 Spisa.
 Sporiare.
 Sporta.
 Stabilicum.
 Stabulatio.
 Stacia.
 Stagium.
 Stallagium.
 Stamskut.
 Stangium.
 Statio.
 Stazonaticum.
 Steura.
 Stocmedus.
 Storata.
 Stoublagium.
 Stradaticum.
 Strataticum.
 Strena.
 Strictura.
 Strina.
 Srofa.
 Stropha.
 Stud.
 Stuiria.
 Stuthkorn.
 Subjugatio.
 Subsidium.
 Subvenda.
 Subventio.
 Suffragium.

Suggillatio.
 Suiancia.
 Summatica.
 Supercensus.
 Superimpositio.
 Superindictum.
 Superportorium.
 Superpositio.
 Superprisa.
 Superquasta.
 Superstitio.
 Supertallia.
 Supertenere.
 Synodaticum.
 Tabernaculum.
 Tabernaria.
 Tabulagium.
 Tac.
 Tacha.
 Tacida.
 Taellio.
 Tafuria.
 Tagdiens.
 Tagewane.
 Taglia.
 Tailhea.
 Tailhia.
 Taillagium.
 Taillaigium.
 Taillia.
 Tailliagium.
 Tailhatio.
 Talagium.
 Talleta.
 Talia.
 Tallianum.
 Tallio.
 Tallium.
 Tallum.
 Tanus.
 Tanuta.
 Tapsatio.
 Taritaticum.
 Tasca.
 Tassagium.
 Tafabulum.
 Taulagium.
 Taulaticum.
 Taussamentum.
 Taxa.
 Telon, etc.

Telworc.
 Temo.
 Temonalièum.
 Tena.
 Tensa.
 Tensamentum.
 Tensio.
 Terçaria.
 Terçenaria.
 Terceolagium.
 Terciolagium.
 Tergovina.
 Terguisiades.
 Terquisiaeth.
 Terraceum.
 Terrageria.
 Terragium.
 Terraticum.
 Territagium.
 Tersana.
 Tertie.
 Tertlagium.
 Tertiana.
 Tertiaria.
 Tertium.
 Tessara.
 Testagium.
 Tethingpeny.
 Teumitum.
 Thalia.
 Thasca.
 Thesaurus.
 Thorelagium.
 Thronum.
 Thubeticum.
 Timberlode.
 Timonachum.
 Timonagium.
 Tol.
 Tolagium.
 Toll, etc.
 Tolletum.
 Tollomena.
 Tolsester.
 Tolla.
 Tolticium.
 Toltura.
 Tomicata.
 Tonagium.
 Tonna.
 Tonneurs.
 Torrelagium.

Tortitudo.
 Tota.
 Touragium.
 Tourielagium.
 Trabaticum.
 Tracta.
 Trahaticum.
 Tranaticum.
 Transfretatio.
 Transgressibile.
 Transitus.
 Transvectura.
 Transversum.
 Trassa.
 Trava.
 Traversum.
 Trecensus.
 Trentena.
 Treusa.
 Trezenum.
 Triblagium.
 Tributatio.
 Tribuum.
 Tricesimalis.
 Trigesima.
 Tronagium.
 Trossa.
 Truagium.
 Truncagium.
 Tunnagium.
 Turnus.
 Turris.
 Tymonagium.
 Vacca.
 Vaccagium.
 Vaccaticum.
 Vale ultimum.
 Varcinaticum.
 Varea.
 Vasaticum.
 Vassaticum.
 Ubilis.
 Vearia.
 Veiactum.
 Vecla.
 Veclagium.
 Vedagium.
 Vehanium.
 Veluones.
 Venda.
 Venderia.

Ventenum.
 Ventitio.
 Verschinga.
 Vestitura.
 Viale.
 Vianum.
 Viontagium.
 Vionagium.
 Vignæ.
 Vilager.
 Vinada.
 Vinagium.
 Vinagium.
 Vinata.
 Vina.
 Vinerilia.
 Vintenum.
 Violarium.
 Vionagium.
 Viscal.
 Visitatio.
 Ultragium.
 Vorzehent.
 Votum.
 Upsclach.
 Urbarius.
 Urbor.
 Usagium.
 Usagius.
 Usancia.
 Usaria.
 Usalgium.
 Usalicus.
 Ustagium.
 Usus.
 Usaticum.
 Vultaticum.
 Wactr.
 Warnoth.
 Warscot.
 Watergavel.
 Wearwite.
 Wegstura.
 Wicharia.
 Wida.
 Winaticum.
 Wrez.
 Xenium.
 Zoll.
 Zona.
 Zwod.

XLII.

VENATICA, SEU QUÆ VENATIONEM ET ACCUPIUM SPECTANT, VOCABULA.

Adlassare.	Cerveia.	Feramen.	Garenna.	Rubeus feramus.
Alanus.	Chassia.	Feramus.	Harre.	Rugire.
Atalores.	Claperia.	Ferarium.	Hara.	Saumanch.
Alenararii.	Clansis.	Ferina.	Hinnuletum.	Taliola.
Barnbracus.	Cloperia.	Ferascula.	Lactenderium.	Trista.
Bersare, etc.	Gommersum.	Filactum.	Luparius.	Varanna.
Beverarii.	Copularius.	Filatam.	Manicum.	Varus.
Bigarus.	Cunagium.	Firmatio.	Manicularia.	Vautrarius.
Caciare.	Cupla.	Focialia.	O'orencecci.	Vitrarius.
Cagia i.	Curbaculum.	Footgeld.	Pargus.	Venabula.
Canceuli.	Destornare.	Fovinare.	Pastica.	Ventrius.
Captator.	Discopulare.	Fuga, etc.	Ramerium.	Viverius.
Capia.	Expeditare.	Garanna.	Retham.	Umber.
Caza.	Fera.	Garenda.	Retum.	Vulpecularius, etc.

ACCUPIUM.

Acceptor.	Beccum.	Gibietum.	Malleolum.	Silera.
Aeria.	Bloire.	Gibostare.	Mua.	Simbells.
Alammale penna.	Brenexellas.	Gyrosicones.	Mutare.	Smerithones.
Agrifare.	Calga.	Hostoarius.	Nidatis.	Spararius.
Anetapich.	Carteria.	Hostorius.	Nidasii.	Stagia.
Arcuare.	Cranolari.	laetus.	Occupatio.	Telus.
Area.	Curbaculum.	Lacciuotus.	Oisellare.	Thona.
Astur.	Enzes.	Lanari.	Ramagi.	Thuna.
Asturgius.	Falca.	Longa.	Sacer.	Tornettum.
Aucupacio.	Formidines.	Lorra.	Saurus.	Volatus.
Aviculare.	Gibicere.	Loyrum.	Scudiciolus.	

XLIII.

VESTES ECCLESIASTICÆ, LAICÆ; RES VESTIARIA.

Abacot.	Agnafus.	Aliphasis.	Anabolagium.	Argandum 3.
Abanec.	Aguellinus.	Alloverium.	Anciriana lena.	Argayum.
Abilhamentum.	Aiot.	Almucium.	Andromeda.	Armbausa.
Accubitoria.	Aketon.	Amictorium.	Angelica vestis.	Armillum.
Acitara.	Almanesca.	Amictus.	Anitergium.	Armispatha.
Acupictus.	Alba.	Amphibalus.	Antela.	Articularius.
Acus.	Alfanegue.	Amphimallus.	Antemanica.	Ascopera.
Adlicula.	Algotate.	Amustia.	Antiphona i.	Asemus.
Admasurus.	Alguexis.	Anabala.	Arest.	Aspergo.
Affectura.	Alicula.	Anaboladium.	Arganum.	Atrabaticæ.

Adlogatio.
Averta.
Aurifilum.
Aurifrigia.
Auroclavus.
Autotextilis.
Baen.
Balandrana.
Baldakibus.
Baldrellus.
Baldringus, etc.
Baltheus.
Bandegroina.
Bandellus.
Banoa.
Barbaricum.
Barbaricarii.
Bargilla.
Barillotus.
Barnus.
Barracanus.
Barretum.
Batlinja.
Bauga.
Bavara.
Beatlhe.
Beca.
Belamia.
Beneventanum.
Bernichrist.
Betia.
Beecheltus.
Belveria.
Berreta.
Bever.
Biallam.
Bifurcati.
Bigera.
Billeus.
Binda.
Birretum.
Birrus.
Bisaccia.
Bissa.
Bissus.
Blanchetum.
Blatta.
Blaudus.
Bluet.
Bombax, Bambax,
etc.
Boneta.
Bonetus.
Boquerannus.
Borboniensis.
Borra.
Borreletus.
Botonatus.
Bouratium.
Braca, Bracca,
Braga.
Bracchiale.
Brachale.
Bracharium.
Bracheriolum.
Brachiale.

Brachile.
Brachiolineum.
Brachionarium.
Bracile.
Bragerium 2.
Brandium.
Brando.
Braxia.
Bruneta.
Bruslus.
Brustus, etc.
Brycan.
Bulga.
Bulga.
Bulla.
Borda.
Burra.
Bursa.
Cabamus.
Cabessium.
Cabsagcius.
Cahouetus.
Calabum.
Calandra 3.
Calbasius.
Calcar.
Calcia.
Calcio.
Calendrum.
Calota.
Camalottum.
Camasus.
Camelaucum.
Camelotum.
Camellum.
Camilla.
Camisile.
Canaisile.
Camoca.
Campestratus.
Camucum.
Canava.
Canevasium.
Candida.
Candius.
Cantus 5.
Capa.
Capapellis.
Caparo.
Capayrona.
Capedulum.
Capella.
Capelletum, etc.
Capellina 2.
Capellum.
Capellus.
Caplardum.
Capidulum.
Capitale.
Capitegium.
Capitium.
Capitra.
Capitulare.
Capsa.
Capsula.

Capsana.
Capularium.
Capulla.
Capulum.
Caracalla.
Carda.
Carpita.
Cascia.
Cassana 2.
Cassidie.
Cassioleus.
Cassus.
Casternatus.
Caula.
Cataclitus.
Cathlathion.
Catsitulum.
Cattine pelles.
Cavezatura.
Cavezium.
Caunaca.
Cauprita.
Causia 2.
Celendra.
Cenchetum.
Cendalum, Cendatum.
Cento, Centrum,
etc.
Centonium.
Centura.
Cerabula.
Cervicorium.
Cevecellia.
Chaluns.
Chapa.
Chapularium.
Chasidium.
Chevecia.
Chirometricale.
Chirotheca.
Chlamys.
Chopa.
Chrismale.
Clalfarda.
Cibanum.
Cilicium.
Cimetum.
Cinctorium.
Cingillus.
Cingula.
Cingulum.
Cipriana.
Circelli.
Circulus.
Circumrotatus.
Circumtextus.
Ciselato.
Clara.
Clavatura.
Clavellus.
Clintonna.
Clocia.
Cioqua.
Coccardica.
Coccinum.
Coccula.

Coccum.
Cognitiones.
Coitises.
Coler, geratus.
Colica.
Collectra.
Collestrium.
Coliomellinus.
Colobium.
Compernola.
Coninae pelles.
Consarsum.
Coopertorium.
Copia.
Coquecia.
Coquibus.
Cordata.
Coriosus.
Corneta.
Corona.
Corlina.
Cota.
Cotardia.
Coticium.
Cotta.
Cottus.
Courecepta:
Cöswyll.
Coxellus.
Coylia.
Cozzo.
Cratula.
Creare.
Crespa.
Crinile.
Crocea.
Crocia.
Crosina.
Cruralia.
Crurarium.
Crusna, Crusina.
Crusta.
Cubital.
Cucullus, Cuculla.
Cucutum.
Cuffa.
Culla.
Cultellare.
Cuphia.
Curcimbaldus.
Cursetus.
Curtamisia.
Cusire.
Cutusa.
Cyclas.
Cyprense opus.
Czolata.
Dalmatica.
Deoblerius.
Depanare.
Detricale.
Devium.
Dextrale.
Dextrocherium.
Diaconale.
Diffibulare.

Diloris.
Disincta.
Disconsutus.
Discrimen.
Discriminale.
Diventum.
Divisa 6.
Dobletus.
Dormitorium.
Drappus.
Dublectus.
Duplarium.
Duplo.
Duppleytum.
Eleemosynaria.
Endimita.
Endolis.
Endroma.
Ephot.
Epidecen.
Epiloricum.
Epirripiarium.
Episimus.
Epitogium.
Escharpia.
Escocia.
Esophorium.
Espericlus.
Estamenha.
Exametum.
Exchintonata.
Exemplum.
Exequie.
Exfibulare.
Exomium.
Extergufacium.
Facialis.
Facitergium.
Facitergula.
Falangus.
Faldones.
Famulares.
Fano.
Farsetus.
Farzius.
Fasciamenta.
Fasciola.
Fasciolum.
Fateles.
Fauda.
Feltrum.
Feminalia.
Femoralia.
Fibulatorium.
Fiacium.
Fieraduca.
Firmaculum.
Firmale.
Firmatorium.
Fixula.
Fixus.
Flage.
Flasciliones.
Floccare.
Flocus, Floccus.
Flosculus.

- Flostullus.
 • Foderatus.
 • Fodratura.
 • Folligantes.
 • Forago.
 • Floratura, etc.
 • Fractillus.
 • Fractilatus.
 • Fractatus.
 • Frepatus.
 • Friperia.
 • Frisii panni.
 • Frisum.
 • Frontale.
 • Fundatus.
 • Fugratus.
 • Fustanum.
 • Gagelli.
 • Gaitanum.
 • Galabrunus.
 • Galandrum.
 • Galerus.
 • Galnabis.
 • Galumina.
 • Gamberia.
 • Gambeso.
 • Gammadium.
 • Gammarra.
 • Gandenga.
 • Gannacha.
 • Gardacorsium.
 • Garlanda.
 • Garnachia.
 • Garnaria.
 • Garniamentum.
 • Garvaria.
 • Gastia.
 • Gavina.
 • Gausape.
 • Gauseappa.
 • Gaydes.
 • Gazzatum.
 • Genuale.
 • Girdella.
 • Glizzum.
 • Gobonatus.
 • Godebertum.
 • Goneta.
 • Gorra.
 • Gossilia.
 • Guabaysho.
 • Gremiale.
 • Guarnellum.
 • Guascapus.
 • Gucla.
 • Guimpa.
 • Gula.
 • Guppa.
 • Gyro.
 • Habilamentum, etc.
 • Haira.
 • Hardiata, Hardita.
 • Tunica.
 • Harigala.
 • Harigola.
 • Haubergetum.
- Hauquetto.
 • Herga.
 • Hergas.
 • Herigaldus.
 • Hieromala.
 • Hisca.
 • Hissus.
 • Horalis.
 • Horarium.
 • Housellus.
 • Housia.
 • Huca, Huka.
 • Humerale.
 • Huvata.
 • Huveli.
 • Hypocamisiu.
 • Jacque.
 • Jacqueta.
 • Japra.
 • Jacqueta, etc.
 • Jazeran.
 • Imizilum.
 • Imperiale.
 • Indumina.
 • Indusiari.
 • Infusa.
 • Insigne.
 • Isebrunus.
 • Jopa.
 • Kamisia.
 • Kirtel.
 • Labellus.
 • Labulum.
 • Laculata.
 • Laneol.
 • Lanestris.
 • Langeolum.
 • Lascia.
 • Lena.
 • Lenicanarium.
 • Levitonarium.
 • Lexa.
 • Limas.
 • Linatus.
 • Linea.
 • Lingua.
 • Linguata.
 • Linna.
 • Linostimus.
 • Linteator.
 • Liripium.
 • Lisura.
 • Literatus.
 • Litra.
 • Logium.
 • Lorum.
 • Ludiaria.
 • Lunbare.
 • Lunula.
 • Mafors.
 • Magaldus.
 • Magacta.
 • Malacota.
 • Malbella.
 • Mamillare.
 • Mancella.
- Mandibulum.
 • Mandus.
 • Mandya.
 • Manica.
 • Manipulus.
 • Mantellum.
 • Manticus.
 • Mantuelis.
 • Mantula.
 • Mantum.
 • Manuale.
 • Manrariolum.
 • Manulus.
 • Manumundium.
 • Manutergium.
 • Mappale Opus.
 • Mappula.
 • Marfota.
 • Marmoreus.
 • Marsippa.
 • Mastigia.
 • Mastroca.
 • Mataxa.
 • Mattabas.
 • Mattus.
 • Mazzetta.
 • Mejoral.
 • Melote.
 • Meneveram.
 • Melienda.
 • Merlinus.
 • Mischita.
 • Mitana.
 • Mitra.
 • Moretum.
 • Morsarius.
 • Morsus.
 • Mozetta.
 • Muccinium.
 • Muffule.
 • Muza.
 • Murenae.
 • Mosca.
 • Mutanda.
 • Mutatoria.
 • Nastale.
 • Nebula.
 • Nodus.
 • Nusca.
 • Ocra.
 • Octapulum.
 • Oculatus.
 • Oloforus.
 • Olo.
 • Opelanda.
 • Orate.
 • Orarium.
 • Orinale.
 • Ormiscus.
 • Ornatura.
 • Orthoplumus.
 • Oxyblatta.
 • Palla.
 • Pallium.
 • Palmaria.
 • Paltrock.
- Pannuculus.
 • Pannus.
 • Pantoneria.
 • Papaver.
 • Paragauda.
 • Parthica.
 • Pavescia.
 • Pavonatis.
 • Pectineus.
 • Pectorale.
 • Pectoralis.
 • Pedale.
 • Pedalis.
 • Pelanda.
 • Pelio.
 • Pellarda.
 • Pelles.
 • Pellicia.
 • Pelliti.
 • Pellum.
 • Peloreus.
 • Pendentes.
 • Pendule.
 • Peramentum.
 • Phano.
 • Phanicium.
 • Phrygium.
 • Pigacium.
 • Pignolatum.
 • Pileus.
 • Piscis.
 • Planeta.
 • Plumarium.
 • Pluviale.
 • Poderis.
 • Polymitus.
 • Praelava.
 • Pseudosericum.
 • Pygma.
 • Polvianarium Opus.
 • Punga.
 • Putpura.
 • Purpurilla.
 • Quadrupola.
 • Racamas.
 • Racana.
 • Radiatus.
 • Raga.
 • Rapa.
 • Basilis.
 • Rasum.
 • Rationale.
 • Raxium.
 • Rebrachiatorium.
 • Redundellus.
 • Regnum.
 • Reminiculum.
 • Renelenus.
 • Repeciare.
 • Rheno.
 • Ricellus.
 • Rigula.
 • Risle.
 • Roba.
- Rocens.
 • Rodundellus.
 • Rogana.
 • Rondellus.
 • Rosatus.
 • Rotundellus.
 • Russetus.
 • Sabelline.
 • Saccamentum.
 • Sacciperium.
 • Saccus.
 • Sacerdotales.
 • Sacurba.
 • Sagana.
 • Sagia.
 • Sagitta.
 • Sagochlamys.
 • Sagum.
 • Salacianum.
 • Saraballa.
 • Saraca.
 • Saracenicum.
 • Sarbuissinum.
 • Sarcitis.
 • Sarcotium.
 • Sargineum.
 • Sarrotus.
 • Sayus.
 • Sberna.
 • Scafones.
 • Scala 15.
 • Scanusia.
 • Scapela.
 • Scapulare.
 • Scaramanga.
 • Scarcella.
 • Schuba.
 • Sclavina.
 • Scrolatura.
 • Scrobulla.
 • Scola.
 • Secium.
 • Secta.
 • Semicinctium.
 • Sericalis.
 • Sericoblatta.
 • Serpentum.
 • Serrabarium.
 • Seta.
 • Sigaula.
 • Sigla.
 • Simichenium.
 • Sincan.
 • Singiiones.
 • Sincus.
 • Sisorna.
 • Sobrecot.
 • Socca.
 • Sona.
 • Sorcotium.
 • Soscania.
 • Sotanum.
 • Spatularia.
 • Staminea.
 • Stanium.
 • Stapio.

INDICES AD GLOSSARIUM.

Sihema.
Sicharium.
Stigna.
Stigula.
Stola.
Storax.
Strabula.
Stragulum.
Strictoria.
Striga.
Strinctorium.
Stringes.
Strophium.
Struma.
Stunum.
Stuppacium.
Subarmale.
Subcingulum.
Subdiaconalia.
Suffibulum.

*Sutcinctorium.
Sublaneum.
Subile.
Subincola.
Succa.
Succinctorium.
Suchirna.
Sudarium.
Suffibulatorium.
Superaha.
Suppraria.
Superhumerales.
Superinsigne.
Superpellicium.
Superpuncium.
Supertotus.
Supertunica.
Supraligaturæ.
Supervestimentum.
Supravestis.

Surcotium.
Sutana.
Tabardum.
Taccunatus.
Tacolinum.
Taffata.
Tarsicus.
Tartariscus.
Tasca.
Tassellus.
Tebeum.
Teleoporphyrus.
Tessellus.
Teylichium.
Thabit.
Theristoides.
Theristrum.
Tiptabium.
Tina.
Tippetum.

Tobancula.
Togipurium.
Toragium.
Torniculum.
Tortus.
Tramoserica.
Trapus.
Triacostasimus.
Triblittion.
Tribanarium.
Trilium.
Trocca.
Troglus.
Tunica.
Tunicella.
Turcisca.
Tutupia.
Varnacchia.
Vastrapes.
Ventrals.

Vermiculus.
Villosa.
Yimpa.
Virga.
Virgatus.
Urna.
Wanto.
*Wardecocium.
*Yopa.
*Zaffarda.
Zablottus.
Zarabolla.
Zatony.
*Zipo.
*Zona.
Zuppa.

CALCEI, RES CALCEARIA.

Abarca.
Astivalia.
Alpargates.
Baas.
Baluga.
Baradio.
Baxea.
Blatea.
Benda.
Borsegues.
Bota.
Botta.
Calceamentum.
Calcearium.
Calceus.
Calciare.
Calciarius.
Calciaticum.
Calciatica.

*Calciatura.
*Calica.
*Caliga.
*Calopedes.
*Calzaius.
*Cambula.
*Campagus.
*Carpisculus.
*Chiffones.
*Compago.
*Cordebisus.
*Cordewan.
*Cothur us.
*Crepido 4.
*Crepitus.
*Culpones.
*Curcuma.
*Cuspis.
*Discaligatus.

Diurnales.
Embada.
*Esciava.
*Estivallus.
Feltum.
Fico.
Foliati.
Formella.
Galcares.
Gallica.
*Galochia.
*Galopedum.
Gamacha.
Joppa.
Limpedium.
Nocturnales.
Osa.
*Pantofla.
*Pata.

*Patinus.
*Pedrolus.
*Pedules.
*Peperoni.
Peto.
Pigacie.
Plantare.
*Pienelli.
*Poulainia.
*Revestrati.
*Rostra.
*Sabbatum.
*Sandalis.
*Scarpa.
*Scarpus.
*Scolfones.
*Soccus.
*Sola.
*Solarius.

*Soletus.
*Spartea.
*Sivale.
Subari.
Subtelares.
*Trabucus.
*Trainellum.
*Trebucus.
*Tubrucus.
*Tubuli.
*Tzanga.
*Vardonus.
*Udo.
*Unciunculus.
*Wandangia.
*Zochole.

XLIV.

ANGLO-SAXONICA VOCABULA, VEL QUE ANGLO-SAXONICÆ LINGUÆ
ORIGINEM SUAM DEBENT.

Abarnare.
Absomare.
Accursa.
Agenfrida.
Agild.
Afeldthyde.
Anhleta.

Anhlot.
Assnasare.
Astrum.
Ategar.
Ahit.
Averpeny.
Beconagium.

Bellagines.
Berebrectus.
Berewick.
Bernet.
Brightbot.
Bilage.
Blanhornum.

Blodwita.
Blundus.
Bolla.
Bonda.
Bontus.
Borda.
Bordhelpeny.

Bordlode.
Borghum, etc.
Brander.
Brede.
Brigdumum.
Burgemotus.
Burghbote.

Burgh-brech.	Fithwita.	Safulland.	Inlaugha.	Romepeny.
Cahslite.	Firdefare.	Camales.	Innonia.	Romescol.
Cenegild.	Firderinge.	Gangdayes.	Insetcnys.	Romfeah.
Circisetum.	Firdfoene.	Geburscypa.	Laforðsvic.	Saukskot.
Corsned.	Firdwita.	Gemotum.	Laga.	Scatlegi.
Couthut-laughe.	Firebife.	Geneath.	Lagamannus.	Scatz.
Crocca-cowellet.	Firiota.	Gersuma.	Lagadayum.	Sceltmannus.
Croftum.	Firma.	Gewineda.	Lagan.	Schippeshere.
Cynebot.	Firstall.	Gewitnessa.	Eaghshit.	Scyldwita.
Cynedomas.	Firstfal.	Gildum.	Lancetus.	Sega.
Cyrealh.	Firth.	Giltwite.	Landefricus.	Sicha.
Dedbanna.	Flaxa.	Girdella.	Landreap.	Sipessocna.
Derefeld.	Flemen firma.	Gleiscywa.	Laudimeras.	Streame.
Dohe.	Flemenswite.	Laderunga.	Larwa.	Sublegerus.
Dolg.	Flemensrede.	Halsfang.	Lastum.	Sundernota.
Dombec.	Flesmengers.	Hamsoka.	Maggbota.	Suthdure.
Drossatus.	Flet.	Handhalbenda.	Majnad.	Swanimotum.
Ealahus.	Fleta.	Handgrith.	Mambota.	Teada.
Ealscop.	Fletgeoth.	Handwith.	Melda.	Tenmantale.
Eastintus.	Fletwite.	Hardpenny.	Meldefeoh.	Tenus.
Eia.	Flima.	Headborow.	Mergreve.	Thefbote.
Eodobryce.	Fodrum.	Henedpeny.	Mersca.	Throtebolla.
Eorla.	Folcland.	Henefare.	Midthrina.	Thumelum.
Erthmnotum.	Folgar.	Heordfest.	Mingunga.	Tihla.
Ewbryce.	Folkemote.	Herdera.	Misbota.	Trithinga.
Exfrediare.	Footegeld.	Herenames.	Miskeninga.	Tythlen.
Fiebena.	Forathe.	Heriotum.	Morganegiba.	Unfridmannus.
Festingmen.	Forda.	Hidgildum.	Moih, etc.	Ungeasesath.
Falda.	Forestel.	Hodegeld.	Mundbrece.	Unlage.
Faldao.	Forfang.	Hornegeldum.	Ordela.	Usa.
Falkesnote.	Forspeccen.	Hra-fawit.	Ordele.	Ullaga.
Farding.	Fosterlean.	Hredge.	Orgilde.	Utlep.
Faristel.	Friborga.	Hringas.	Overcythed.	Waliscus.
Farlegami.	Frilazin.	Harðeresest.	Overhernessa.	Wemminga.
Fastermannes.	Fritgear.	Hursta.	Penigeldum.	Wera.
Felagus.	Frihgildum.	Huscaria.	Portsoka.	Witercita.
Fengeldum.	Frihmannu.	Husbrece.	Pudherper.	Witereden.
Feordwendel.	Frihstoil.	Imbren.	Punga.	Witernamium.
Ferlingus.	Fritorga.	Impeny.	Reafau.	Witersacan.
Ferfpeken.	Frodmortell.	Infangthefe.	Reffare.	Wittemon.
Ferthingmanni.	Frigyldam.	Inlagare.	Rimath.	
Ferto.	Fryderinga.	Inland.	Rodknigts.	

XIV.

FORENSIA VOCABULA, SEU FORI AC JURISPRUDENTIÆ MEDIÆ ETATIS, SED ET HODIERNÆ.

*Aagiatus.	*Abautorizare.	Abbetator.	Abjudicace.	*Abonamentum.
*Aarath.	*Abbatitura.	Abeiantia.	Abjurare.	*Abonare 2, 3.
*Abandonare.	Abatare.	*Abfestucare.	*Abjuratio 1, 2.	Abonatus.
Abandum.	*Abvocatio.	Abjective.	Ablitigatus.	*Abrocamentum.
Abarnare.	*Abbotamentum.	*Abjicere se.	*Abmatrimorium.	*Absacitus.
*Abannamentum.	*Abbotum.	*Abintestatus.	*Abocator 1, 2.	*Absare.
Abastardare.	*Abenevisare.	Abishering.	Abollagium.	*Absbrigare.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CCLII

- Abscondere.
 Absolvere.
 Absens 1, 2.
 Absolutio 7.
 Abstinencia 2.
 Abstrigere.
 Absus.
 Acapitium.
 Acaptis 1, 2.
 Accipere.
 Accaratio.
 Accalum.
 Accensa.
 Accessio 2.
 Accessorius.
 Acclamare.
 Acclamatio.
 Accolligere.
 Accomandisia.
 Accomenda.
 Acconcium.
 Accordamentum 1, 2.
 Accordia, etc.
 Accredere.
 Accrescentia.
 Accuramentum.
 Accusio.
 Accessare.
 Achiptare.
 Achta 2.
 Aclamatio.
 A copiam.
 Acquestia.
 Acquistum.
 Actionare.
 Actionarius.
 Actor.
 Actoria pars.
 Acunydare.
 Adaequatio.
 Adcapitum.
 Adcensare, etc.
 Adclamare.
 Adarare.
 Additio.
 Addonare se.
 Adretiare.
 Adfatomare.
 Adfidere.
 Adfiliare.
 Adherentia 2.
 Adheredare.
 Adhereditare.
 Adimbreviare.
 Adjanciammentum.
 Adjornare.
 Adjunctiones.
 Adjurare.
 Adlegiare.
 Admasare.
 Admenlurare.
 Admigrare.
 Administrator.
 Admodiare.
 Admonitio.
 Admonitória.
 Admortizatio.
 Adnuntiatio.
 Adpriare.
 Adramire.
 Adresciare.
 Adstipulare.
 Adterminare.
 Adtrahere.
 Advantagium 1.
 Advenantare.
 Advenimentum 1, 2.
 Adventagium 1.
 Adventura.
 Adverare.
 Advestitus.
 Advutum.
 Advotum.
 Aegialio.
 Aequalentia.
 Asantia.
 Ascaeta.
 Esencia.
 Etas.
 Afacharia.
 Afferatores.
 Affidamentum.
 Affidare.
 Affiliatio.
 Affirmamentum.
 Affirmare 1.
 Affrancatio.
 Affranchismentum.
 Agiatius.
 Aisantia.
 Alienigenare.
 Allegare.
 Allocagium.
 Allocare.
 Allocagus.
 Alloqui.
 Alluvio.
 Alodatge.
 Alodiarus, etc.
 Alodis.
 Alte et basse.
 Amerciare.
 Amessura.
 Amicitia.
 Amicus.
 Amissionem tenere.
 Amittadare.
 Amleit.
 Amodium.
 Amor.
 Amparamentum 2.
 Amparare.
 Amparlarii.
 Andigare.
 Anevelle.
 Annexa.
 Annotare.
 Annus et dies.
 Annus et vastum.
 Anquisitio.
 Antefactum.
 Antenagium.
 Anxestata.
 Aparibilis.
 Appellidum.
 Apex 1.
 Aplaster.
 Aposennarium.
 Apostoli.
 Appartamentum.
 Appellatio.
 Appellatores.
 Appellitum.
 Appellum.
 Appensamentum.
 Appetitium.
 Appiglantia.
 Appoca.
 Appodissa.
 Appointamentum.
 Apponere.
 Apportionamentum.
 Appressio.
 Apprestum.
 Apprisia.
 Appropinquare 1.
 Appropriare.
 Appruare.
 Apprator, etc.
 Appunctamentum.
 Appunctare.
 Aprisia.
 Arendamentum, etc.
 Areniare.
 Arestum.
 Arrahenes.
 Arrainare.
 Arrendatio, etc.
 Arrentare.
 Arrestum, etc.
 Arsinum.
 Ascensamentum, etc.
 Asemprivum.
 Assecurare.
 Assemperare.
 Assenamentum, etc.
 Assensamentum.
 Assettare, etc.
 Assurare.
 Assiagium.
 Assidatio 2.
 Assieta 1.
 Assignamentum, sqq.
 Assisa, etc.
 Associare.
 Assolare.
 Attachiare.
 Attaintus.
 Attenta.
 Attractus.
 Atturnare.
 Auctionarius.
 Auctionator.
 Auctor.
 Auctorizare.
 Auctoramentum.
 Audntia.
 Audire.
 Avenius.
 Aventagium.
 Aventaia.
 Aventura.
 Averre.
 Augmentum.
 Avcare.
 Avoeria.
 Avolorii.
 Austregæ.
 Badlia.
 Bagnum 2.
 Baguga.
 Bailia, etc.
 Baillaia.
 Bailio, etc.
 Bajula 4, etc.
 Bajulus.
 Balia.
 Balias, etc.
 Ballia, etc.
 Ballum 3, etc.
 Bancus.
 Bandayragium.
 Banderagium.
 Bannum, etc.
 Barata.
 Baratum.
 Barra.
 Bastancium.
 Batalia 2.
 Baulum.
 Benefacere.
 Benefactoria.
 Benefactum.
 Beneficium.
 Benevisa, etc.
 Bestancium.
 Bidella 1.
 Bina, ternæ.
 Blandimentum 1.
 Blanditia.
 Blasphemare.
 Bona gratia.
 Bonna.
 Brande.
 Brandonare.
 Bretia.
 Bretoyse.
 Breve.
 Budteil.
 Burgator.
 Burgensatica.
 Burgesia.
 Burglehn.
 Bursa.
 Caducitas.
 Caducum.
 Calcare 4.
 Calidameya.
 Callengia.
 Calumnia.
 Cambiare.
 Cambipartita.
 Cambium.
 Camera.
 Campiparticeps.
 Cana 2.
 Canella 4.
 Caparra.
 Cape.
 Capitale.
 Caplevator.
 Captania.
 Captela.
 Captenera.
 Captio.
 Caritativum.
 Caritel.
 Carnula.
 Carthesella.
 Casare, Casamentum.
 Casus.
 Catalum.
 Caudameleya.
 Caudare.
 Causa, Causales, etc.
 Causidicæ.
 Causidicus.
 Causimentum.
 Cautela.
 Cautio.
 Cautum.
 Cazalia.
 Cenninga.
 Certificare.
 Certionare.
 Cesatrix.
 Cessio bonorum.
 Cessionarius, etc.
 Chabiscare.
 Chalungium.
 Champagium.
 Champardum.
 Chargia.
 Charta, etc.
 Chavestragium.
 Chevisantia.
 Christianitas.
 Citadanagium.
 Citanaticum, etc.
 Ciatio.
 Citatorium.
 Civilegium.
 Civilitas.
 Clamacium.
 Clamare, etc.
 Clamatiarius.
 Clamatio.
 Clamator.
 Clameum.
 Clamodicus.
 Clamor.
 Cleronomus.
 Clientela.
 Clientulus.
 Closaria, etc.

*Cobrancia.	*Contraeusator.	*Defendere.	*Disadvocare.	*Emenda.
*Codicillare, etc.	*Contradictarum.	*Defestucare.	*Disadvocare.	*Emergens.
*Coexecutor.	*Contradictum.	*Degagiare.	*Disbannare.	*Emittere.
*Cognitio.	*Contrados.	*Degarare.	*Discapire.	*Emologare.
*Cognitio placiti.	*Contragagementum.	*Deguadiare.	*Discarga, Dischargia.	*Emparator.
*Cohercio.	*Contrappellare.	*Deguaziare.	*Disparagare.	*Emphyteosis, etc.
*Cohua, Cohuta.	*Contrappellatio.	*Deheritare.	*Dispensatio.	*Empleia.
*Collatio 3.	*Contraplegium.	*Deinvestire.	*Dissagire.	*Emponema.
*Collaudator.	*Contrapositio.	*Dejustificare.	*Dissasire.	*Empredimentum.
*Colligere.	*Contravadium.	*Delatura.	*Disseire.	*Emprestare.
*Collogium.	*Contravengia.	*Denariale prae-	*Distica.	*Emplio.
*Comanda, etc.	*Contumacio.	ceptum.	*Districtibilis.	*Enantare.
*Comestores.	*Contutella.	*Denarrare, etc.	*Distringere.	*Encinum.
*Commanda.	*Convadium.	*Denizatio.	*Divestire.	*Enothecarius.
*Commenda.	*Conubium.	*Denombramentum.	*Divinum.	*Englescheria.
*Commendatio, etc.	*Convenentia, etc.	*Denomifatio.	*Divisa.	*Enmessura.
*Commissio.	*Convenire.	*Denumeramentum.	*Divortire.	*Ensaisinare.
*Commissum.	*Conventia.	*Deoccupare.	*Doalium.	*Ensegnamentum.
*Committere.	*Conventiarg.	*Deponere.	*Doaria, etc.	*Epava.
*Committimus.	*Conventores.	*Deportus.	*Domanaria, etc.	*Eremodictum.
*Commonere.	*Coopertura.	*Depunctare.	*Dominicare.	*Ernesium.
*Comparatum.	*Cooperlus.	*Dereragium.	*Dominicum.	*Erogator.
*Comparentia.	*Copia.	*Deresnare.	*Dominium.	*Erramenta.
*Compartimentum.	*Cora.	*Desalliare.	*Donator, etc.	*Ecaeta, Escaanchia.
*Compaternicum.	*Cornagium.	*Desaforare.	*Dontslaga.	*Escadere.
*Compellare.	*Cornarium.	*Desaisina.	*Dorghingha.	*Escaducha.
*Compendium.	*Corporatio.	*Desembargatus.	*Dos.	*Escalientia.
*Comperitorium.	*Corruptio sanguinis.	*Descarga.	*Dotalium.	*Escaire.
*Competere.	*Cosalgium.	*Descendere.	*Dotarium.	*Escangia.
*Complanatum.	*Cravare.	*Descendua.	*Dreitura.	*Escapium.
*Complegium.	*Creantare.	*Deschargia.	*Drestura.	*Escariare.
*Componere.	*Crenentum.	*Descolpare.	*Drieta.	*Escheccum.
*Compositor.	*Crescentia.	*Descriptio.	*Droillia, etc.	*Esclignatio.
*Compromissarius.	*Cressamentum.	*Desemparare.	*Droitura.	*Escocheium.
*Compulsio.	*Criafora, Cridafora.	*Desesiare, etc.	*Drue'eria.	*Escogocia.
*Conceitum.	*Criare.	*Desheredare.	*Duaria.	*Escroa.
*Conceptio.	*Crida.	*Deshominamentum,	*Ducere causam.	*Eslevenimentum.
*Concessus.	*Cridatio.	etc.	*Dunschlag.	*Esgagium.
*Concordantia.	*Cridum.	*Desiderium.	*Duodena 6.	*Esgaidum.
*Conderserium.	*Crieia.	*Designare.	*Durginga.	*Esgardamentum.
*Condescendere.	*Crucis privilegium.	*Desponsare.	*Dursclach, Durslegi.	*Esgardium, Esgar-
*Condescensio.	*Crux.	*Desrainare, etc.	*Duvarium.	gium.
*Condrictio.	*Cubierta.	*Dessasionare, etc.	*Eberemurdum.	*Esguogozamentum.
*Conducere.	*Cudreach.	*Destinare.	*Ecclesiasticum.	*Espagium.
*Conductio.	*Culpa, etc.	*Destinatio.	*Echangium.	*Espava.
*Conductus.	*Cumulus fori.	*Despectus.	*Echtedinght.	*Esplechta, etc.
*Confirmarius.	*Curatela.	*Despitus.	*Edeniare se.	*Esportare.
*Confirmatores testes.	*Curechet.	*Desusceptum.	*Edictum.	*Essentia.
*Congadiaria.	*Curia.	*Devolutio.	*Edificamentum.	*Essonium.
*Congeare, etc.	*Curialitas.	*Deyta.	*Efestucare.	*Estabilitas.
*Conjurare, etc.	*Curmedia, etc.	*Diatheca.	*Egaldium.	*Estema.
*Conquerementum.	*Custodia.	*Dica.	*Egghewapene.	*Estimum.
*Conquisitum.	*Custodire.	*Dicasterium.	*Egwort.	*Estoverium.
*Conquisitus.	*Custos.	*Dictores.	*Eheding.	*Estraiere.
*Considerare.	*Dangerium.	*Dictum.	*Ejectio.	*Estrepaumentum.
*Consignatio.	*Deadvocare.	*Dies.	*Ejectus.	*Evacuatio.
*Consilium.	*Deadvocare.	*Diffesio.	*Ejicium.	*Evadiatus.
*Conspiratores.	*Debitus.	*Difforcicare.	*Einunga.	*Evantatgium.
*Constipulatio.	*Decisor.	*Difframittere.	*Eisiamentum.	*Evenimentum.
*Contagiare.	*Declamatio.	*Digurpitor.	*Electi.	*Eventagium.
*Contenementum.	*Declinatoria.	*Dilatate.	*Electio.	*Eventura.
*Contestatio.	*Deculpare.	*Dilesidus.	*Eleemosyna.	*Evindicare.
*Contestatura.	*Dedicere.	*Diligatus.	*Elitigare.	*Evinditale iudicium.
*Contestis.	*Defalta.	*Dinghof.	*Elongare.	*Excancia, etc.
*Contestus.	*Defectivus.	*Dinumeramentum.	*Elusio.	*Excogociamentus.
*Contiens.	*Defectus.	*Directum.	*Embracitores.	*Excondicere.

INDICES AD GLOSSARIUM.

cx

- *Excorrentia.
 Excutere.
 *Exdicere.
 *Executio, etc.
 *Exequitoria.
 Exforciare.
 *Exheredare, etc.
 *Exhibitio.
 Exigenda.
 *Exigere se.
 *Exire.
 *Exitus.
 Exlex.
 Exoccupare.
 *Exovar.
 Expedire.
 *Expecta, etc.
 *Expletum, etc.
 *Expositio.
 *Excusitum.
 Extemare.
 Extendere.
 Extrafamilialus.
 Extraneus.
 Exvacuare.
 Exvere.
 Factum.
 Fadiatus.
 Fahnelen.
 Faldia.
 *Fallita.
 Falsare, falsificare.
 Fassio.
 *Fataba.
 *Faticia.
 Fatigare.
 Favere.
 *Fecior.
 Feda.
 Fedium.
 Fello.
 *Fermalia.
 *Fermes.
 Ferendarius.
 Fetica.
 Feudum, Feudorum
 varie species.
 *Feymerus.
 *Fiada.
 Fiadura.
 *Fiancialia.
 *Fictus.
 Fictus.
 Fidantia.
 Fidator.
 Fidedicere.
 Fidedigni.
 *Fideicommissum.
 Fideimanus.
 Fideiurare.
 *Fideiussores.
 Fidelitas.
 *Fidencialia.
 Fides.
 Fidiator.
- *Fidiuxor.
 Fiducia.
 *Fiducialia.
 *Figura.
 Filacium.
 *Filiatio.
 *Finalis dies.
 Finis.
 Finium.
 Firma.
 Firmancia.
 *Fitus.
 Forestare.
 Forgurpire.
 Forishannire.
 Foriscasatus.
 Forisconsiliare.
 *Forisfacere.
 Forisfamilare.
 Forisfamulare.
 Forisjudicare.
 Forisnavigium.
 Forismittere.
 Forisnegare.
 Forisnagiare.
 Forisstellare.
 Formortura.
 *Forscapium.
 Franchire.
 Franchisia.
 Fraternitas.
 Fratriagium.
 Freragium.
 Freyreschia.
 Fribo-ga.
 Frigraviatus.
 Frucuarus.
 Frustaloria.
 Fryllas.
 Fugaces.
 *Fondalitas.
 *Fundare.
 *Fundicerius.
 Furca.
 Furcare.
 *Furnitores.
 *Gadium.
 *Gadior.
 *Gadierius.
 *Gadium.
 *Gaengnia.
 *Gagamentum.
 *Gagiare.
 *Gagiarius.
 *Gagium.
 *Gagnagium.
 *Gageria.
 *Gaius.
 *Galoer.
 Ganata.
 Gaphans.
 *Garandia.
 *Garentigia, etc.
 *Gardiatores.
 *Garimentum.
 Garire.
- *Garpire.
 Gasalia.
 *Gatgeria.
 *Gaudaticum.
 *Gaudentia.
 *Gaudita.
 *Gaudius.
 *Gausida.
 Gavelkind.
 Gehennatio.
 Gersuma.
 *Gietivus.
 Gladius.
 *Godia.
 *Godimentum.
 *Gorpire.
 *Gouding.
 *Graantagium, etc.
 *Grabantum.
 *Grantum.
 *Gravantia.
 *Gravare.
 *Greix.
 Grossus.
 *Guadia, etc.
 *Guagium, etc.
 *Guardianus.
 *Guardiator.
 *Guarentigia, etc.
 *Guarpire.
 *Guarus.
 *Guerpire.
 *Guilfa.
 *Guizardonum.
 Gust.
 *Habitio.
 *Heredes, etc.
 *Harelipela.
 *Hareditagium.
 *Hereditare.
 *Hereditarii.
 *Haffecourts.
 Haimaldare.
 Halimotum.
 Hamallus.
 *Hanot.
 Headborow.
 *Hereditagium, etc.
 *Hereditamentum, etc.
 Hermendatum.
 *Hesnagium.
 Heuvelborh.
 *Hominagium, etc.
 *Hominium, etc.
 Honor.
 *Hostagium, etc.
 *Hostagius.
 Hotchpot.
 Huesium.
 *Hundredus.
 *Hus et Hant.
 *Hypobolon.
 *Jactio.
 *Jactire.
 *Jahrgeding.
 Idoneus.
- *Jectare.
 *Jehinare.
 *Illegalis.
 *Immerciatus.
 Impaciare.
 *Imparantia.
 *Imparentia.
 Impegare.
 Imperium.
 *Impeticio.
 *Impetratio.
 *Impignorare, etc.
 Implicare.
 Impolire.
 *Inbannare, etc.
 Incantare.
 Inclamare.
 Inclinare.
 *Incombrare, etc.
 *Incommunicare.
 *Incontrum.
 Incorporatio.
 Increpare.
 Incriminare.
 Incrocamentum.
 Inculpate.
 *Incumbum.
 *Incurrerementum, etc.
 *Incursum.
 Indebitare.
 Indentura.
 Indicator.
 Indictare.
 *Indominatura, etc.
 Indorsare.
 *Inepitudo.
 Infensare.
 Infestare.
 Infiscare.
 *Infiteos.
 *Inforciare curiam.
 *Infortiatus.
 Infractio.
 Infractura.
 Ingressus.
 *Ingrossare.
 *Ingre-satores.
 Inguadiare.
 inlagare.
 Inlegiare.
 Inoperatio.
 Inquantare.
 Inquesta.
 *Insacramentare.
 *Insaisinare.
 In-scribere.
 Inservire.
 *Insinnare.
 *Instans.
 *Intamburare.
 Intendere.
 Intentio.
 Interdedere.
 *Intercessor.
 Intercipere.
 Intercursus.
- Interesse.
 *Interinstitutio.
 *Interlocutoria.
 Intermittere.
 *Interpellatio, etc.
 *Interprisia.
 Interliare.
 *Intestabilis.
 Intimare.
 *Intromissio, etc.
 Intrusio.
 *Intuscisus.
 *Invademoniare.
 Invagiare.
 Invenire.
 *Investitura, etc.
 Jocus partitus.
 *Joja.
 Iratus.
 Irreritus.
 Her.
 Herare.
 Judicare.
 Junctura.
 Juradia.
 Jurata, etc.
 Juratores.
 Jurificare.
 Jurisfirma.
 Jus.
 Justificare.
 Juya.
 Juzgum.
 *Keuren.
 *Laanchil.
 Lagedayum.
 Laisiverpum.
 *Landeveva.
 Langhelesman.
 *Lantgerichte.
 *Lantinc.
 *Lata.
 Latro.
 Laudamentum.
 Laudare, etc.
 Laudum.
 Launehilde.
 Lausus.
 Laweday.
 Laxa.
 Legalis.
 Leta.
 Letum.
 Lex.
 Libellus.
 Ligius.
 *Litigium.
 Livor.
 Loquela.
 Louvagium.
 *Luctuosa.
 Majoratus.
 Majorennis.
 Malbergum.
 Mallus.
 Mamburnus.

- * Mamalio
- * Mandamentum.
- * Manhellethmaal.
- * Manifestatio.
- * Manlehen.
- * Maulehta.
- * Manlevare, etc.
- * Mannelechen.
- * Mannigh.
- * Mannire.
- * Manlarium.
- * Manucapere.
- * Marufidelis.
- * Manufirma.
- * Manulevare.
- * Manumissio.
- * Manumissor.
- * Manumortua, etc.
- * Manuopus.
- * Manutene, etc.
- * Manutercius.
- * Marcha.
- * Marchamentum.
- * Marchare.
- * Marcheta.
- * Mariagium.
- * Marrire.
- * Maternicum.
- * Matrimonium.
- * Medianus.
- * Medius.
- * Medium.
- * Medleta.
- * Meinprisa.
- * Meliorare.
- * Membrum.
- * Menamentum.
- * Mensa.
- * Mercia.
- * Merinia.
- * Meritum.
- * Meselia.
- * Mesleia.
- * Meta.
- * Methium.
- * Militia.
- * Minih.
- * Ministerium.
- * Misericordia.
- * Misevenire.
- * Misfacere.
- * Misprendere.
- * Missio.
- * Mobile, etc.
- * Mobilie.
- * Modiagium.
- * Moiso.
- * Monboratio.
- * Monitas.
- * Morgagium.
- * Morganaticum.
- * Morganegiba.
- * Mortalia.
- * Mostale.
- * Mostra.
- * Mota.
- * Moventes.
- * Mulier.
- * Munitas.
- * Mundman.
- * Mundium.
- * Mundualdus.
- * Munus.
- * Naam.
- * Namium.
- * Narratio.
- * Nemorale.
- * Nodator.
- * Nonatio.
- * Nonobstancia.
- * Nonplevina.
- * Nontenura.
- * Notitialis.
- * Numeramentum.
- * Nuntiare.
- * Obses.
- * Obsidio.
- * Obstagium.
- * Obstacius.
- * Obvenimentum.
- * Occasionare.
- * Ocleare.
- * Offludicare.
- * Offerre.
- * Opponere.
- * Ordinarius.
- * Ordinium.
- * Orphede.
- * Osculum.
- * Osculum.
- * Ostagio, etc.
- * Ostensio.
- * Oya, etc.
- * Pacare.
- * Paccator.
- * Pacificatus.
- * Pacta.
- * Pactum.
- * Paerria.
- * Pagator.
- * Pagesia.
- * Pandagium.
- * Pannum.
- * Pantatio.
- * Par.
- * Paradegium.
- * Paraferalia.
- * Paragium.
- * Parata.
- * Paria.
- * Parrochiatio.
- * Pars.
- * Partagium.
- * Passo.
- * Paternicum.
- * Patriatus.
- * Patrocinium.
- * Paupertas.
- * Peculium.
- * Pecunia.
- * Pegium.
- * Perambulatio.
- * Percalcare.
- * Percursus.
- * Per desuper.
- * Perhorrescentia.
- * Perpars.
- * Perprisio.
- * Petens.
- * Petitorium.
- * Pignus.
- * Pileritum.
- * Pitorium.
- * Plancturia.
- * Placitum.
- * Plegius.
- * Pleyare.
- * Plezaria.
- * Plicare emendam.
- * Pligare.
- * Poderagium.
- * Porchaicia.
- * Porconarius.
- * Porprendre.
- * Porprisio.
- * Positiones.
- * Possessorium.
- * Pofecha.
- * Precipuitas.
- * Prælatio.
- * Precaria.
- * Pregaria.
- * Primaria.
- * Probare.
- * Probatores.
- * Processura, etc.
- * Procinare.
- * Proclamatio, etc.
- * Procura.
- * Proferimentum.
- * Proferum.
- * Proheres.
- * Proportatio.
- * Proprietates.
- * Poprium.
- * Proseuta.
- * Prosectio.
- * Protestum.
- * Publiciana.
- * Pulsare.
- * Punctum.
- * Purificare.
- * Quadrageña.
- * Quæstio.
- * Quarentena.
- * Quarantigia.
- * Quarta.
- * Quarandia.
- * Quietus.
- * Ratchetum.
- * Radix.
- * Rapa.
- * Ratio.
- * Recatagium.
- * Recautum.
- * Receptabilis.
- * Reclamacio.
- * Reclamium.
- * Recognitio.
- * Recognitores.
- * Reclamamen.
- * Recolligere.
- * Reconvenire.
- * Recordum.
- * Recors.
- * Recredere.
- * Recriminatio.
- * Rectitudo.
- * Rectum.
- * Reclperare.
- * Recuperatio.
- * Recursus.
- * Redirigere.
- * Reditus.
- * Reflexio.
- * Reformare.
- * Regalia.
- * Regardamentum.
- * Regardarium.
- * Regardum.
- * Regarium.
- * Regressus.
- * Reroof.
- * Relanga.
- * Relectio.
- * Relegium.
- * Relevare.
- * Relictum.
- * Remaisancia.
- * Remanentia.
- * Remansio.
- * Ren'ortium.
- * Renunciare.
- * Repertorium.
- * Replica.
- * Replicare.
- * Reportare, etc.
- * Represalie, etc.
- * Reprisio.
- * Repromissa.
- * Repudium.
- * Requesta.
- * Requirementum.
- * Requirere.
- * Rescassus.
- * Reservatio.
- * Resgardum.
- * Resignare.
- * Respectare.
- * Respectus.
- * Respondere.
- * Responsalis.
- * Ressorire.
- * Ressorium.
- * Restaurum.
- * Resultare.
- * Resultus.
- * Retentatio, etc.
- * Retentio.
- * Retinere.
- * Retornum.
- * Retractatus.
- * Fractus.
- * Retrahere.
- * Retroclamor.
- * Retrosedum.
- * Revadiare.
- * Reversio.
- * Revestitura.
- * Revodum.
- * Rodknights.
- * Rugare.
- * Sabbatina.
- * Sagemannus.
- * Saisimentum.
- * Saisire.
- * Salamannus.
- * Saliburgio.
- * Salva.
- * Salvagardia.
- * Salvare testes.
- * Salvationes.
- * Sanare.
- * Sanare defallam.
- * Sanguinia.
- * Sanguis.
- * Saximentum.
- * Scacarium.
- * Scaducus.
- * Scaduta.
- * Scaeta.
- * Scalia.
- * Scandalum.
- * Sombra.
- * Scotallum.
- * Scotare.
- * Secta.
- * Secutores.
- * Sella vidialis.
- * Sententiare.
- * Sgardium.
- * Sikerborch.
- * Soca.
- * Sollicitare.
- * Solsatire.
- * Solvere.
- * Solvimentum.
- * Sordemanda.
- * Sortio.
- * Sota.
- * Sola.
- * Sozavolus, etc.
- * Spavia.
- * Species.
- * Specificatio.
- * Spondalius, etc.
- * Spondarius.
- * Sponsalia.
- * Sponsalium.
- * Stabilia.
- * Stabilia.
- * Stastaritus.
- * Stillatura.
- * Stillgericht.
- * Stipula.
- * Stipulatio.
- * Strepitus.
- * Subhastare.
- * Subhogium.

INDICES AD GLOSSARIUM.

CXCVI

Submovere.
 *Subpignus.
 *Successio, etc.
 Succlamatio.
 Sunnis.
 Superdemanda.
 Superdicere.
 Superducere.
 *Superficiarius.
 Superscribere.
 Supravitor.
 Supravita.
 Sursum reddere.
 *Tala.
 Talliare.
 Tangenare.
 *Tauistry.
 Tavelnica.
 Taxare.
 *Tenatura.
 *Tenecio.

Tenencia.
 Tenens.
 *Tenensa.
 *Tenentia.
 *Tentio.
 Tertiare.
 Testamentarius.
 Testamentum.
 Testare.
 Testimonare.
 Testimonium.
 Testis.
 Tetmajlum.
 Theam.
 Thema.
 Thingare.
 *Thingoringe.
 Titulus.
 Toleratio.
 Tornus.
 Tortum.

Tracea.
 Trailebaston.
 *Transita.
 *Transpersio.
 *Transportus.
 *Trencator.
 Triare.
 *Troef.
 Trustis.
 *Turtio.
 Turba.
 Turna.
 Turnus.
 Tymalkum.
 Vacuum.
 Vadium, etc.
 *Vaivus.
 *Val.
 *Vanare.
 *Vantare.
 *Vastatores.

Vastum.
 *Vendagium.
 Vercheria.
 *Veridici.
 Verdictum.
 *Verpilio.
 Vestire.
 *Vevagium.
 Viarius.
 Vicinetum.
 *Videntes.
 Vidimus.
 Viduitas.
 Villenagium.
 *Vierscara.
 *Virpiscere.
 *Virscara.
 Visores.
 Vista.
 Visus.
 *Vitalitium.

Ullragium.
 Vox.
 *Urpheda.
 Usucapio.
 *Usurarium.
 Ususfructus.
 *Ususmeritur.
 *Uufrui.
 Utlaga.
 Utlep.
 *Vuadicarius.
 Wapentachium.
 Warantus.
 Warda.
 Wayf.
 Wifa.
 *Wildfangiatus.
 Wrecum.
 Wyternamum.
 *Ypoteca, etc.

CARPENTERII

INDEX RERUM

QUÆ NON SUNT ORDINE ALPHABETICO DISPOSITÆ,

VEL QUAS IN GLOSSARIO

DELITESCERE NON AUTUMARET LECTOR.

A

Abbat. eorum electio in monasteriis, ubi illa locum habebat, non fiebat nisi regis consensu prius expleto, in *Monasteria*.
Abbat. ex consilio et assensu advocati ejusdem monasterii eligebantur, in *Advocati*.
Abbat. electi interrogabantur in capitulo Lugdunensi super lectione, cantu et jure, in *Examen* 3.
Abbat. pedum, suæ auctoritatis insigne, ut reges sceptrum, interdum ab altari sumebant. Pedum abbatissis jamdiu concessum, in *Baculus* 1.
Abbat. Archidiaconorum munere functi, in *Archidiaconus*.
Abbat. appellati *Patriarchæ*, in hac voce.
Abbat. et Abbatissæ testamenta condebant, in *Testamentum* 1.
Abbat. deponendi ritus, in *Stola* 1.
Abbat. concessæ viris ecclesiasticis sub secunda Regum nostrorum stirpe, in *Beneficium* 1.
Abbat. pedum in ecclesiis et monasteriis usitata, in *Mandatum* 9.
Absolutio a duobus Pre-byteris moribundo ex consuetudine concessa, in *Pœnitentes*.
Absolutio ad cautelam non occurrit ante Celestinum PP. III. an. 1195 in *Absolutio* 7.
Absolutio mortuorum, qua ratione fiebat, in *Absolutio* 1 et *Imbucatus*.
Absolutionis formulæ notanda in *Absolutio* 1.
Accipiter nobilitatis insigne præcipuum. Ars aucupandi hujus ope antiquissima, in *Accipitor*.
Accipitrem inter Officia divina super pugnum deferre, non penes laicos modo, sed et ecclesiasticos in usu fuit: hujus moris recens et insolitum exemplum, in *Accipitor* et *Declaratus* 4.
Acclamations publicæ seu faustæ adpreceationes fiebant Principibus, Romano Pontifici: earum formulæ, in *Cornomania* et *Laus* 2.
Acta publicæ, majoris solemnitatis ergo, in ipsis quadrivisi pertinebant, in *Quadrivium*.

Acus, ornamentum muliebri, in *Acucula* 1.
Adoptio filialis et fraternalis per arma, in *Arma* 1.
Adultera: tondebantur nervisque bovinis mactabantur, in *Tondere*.
Adulteris poena ridicula interdum per jocum inflata. Contra horribili supplicio puniuntur Philippus et Gilleus de Alneto adulteri. Penitentia publicæ subiciuntur, in *Adulterium*.
Adulterorum diversa pro variis regionibus supplicia, in *Adulterium*.
Aedes, ubi baptisimus conferebatur, picturis variis adornata. Celebres in Italia ejusmodi aedes, in *Baptisium*.
Egyptii olim cadavera domi subrepta in loco ad parietes stabebant; postmodum in lectulis imposuerunt, in *Mumia*.
Egyptii Christiani seu monachi, cur appellati *Copti*, in hac voce.
Agnatio, unde computatur, in *Generatio*.
Agnes, Philippi Augusti filia, uxor Andronici Comneni, in *Cognitio*.
Agnina carnes vilissimæ et insuaves a veteribus reputabantur, in *Agnina*.
Alapa seu ictus collo aut humeris, ense vel gladio tyroni ad militarem dignitatem promovendo infligebatur. Hujus moris origo, in *Alapa*.
Alapis se multandum proponit, qui veniam ab alio exorat, in *Alapa*.
Albanus vox contumeliæ: hujus origo. Jus in eorum bona ad solum regem pertinere hodie censetur, in *Albani* et *Albanus*.
Albigenses hæretici, appellati *Bulgari* et *Pisli*, in his vocibus. Eorum abstinentia, in *Evoluta*. Salutandi ratio, in *Adorare*.
Alborum pia societas in Hispania orta, dehinc per totam Italiam celeberrima, in *Bianchi* et *Dealbati*.
Alebreorum nobilis familia in Vasconibus, unde nomen habet, in *Leporeta*.
Alexius Comnenus, cur Bambacorax cognominatus, in *Bambalo*.

- Alphabeti literas in pavimento describendi mos, cum ecclesie consecrantur, in *Abcturium*.
- Alphonsus rex Siciliae, Victoriosissimi titulo donatus, in *Victoriosus*.
- Altacomba, monasterii in Sabaudia, unde nomen, in *Cumba 2*.
- Altare Portatile; hujus mentionem fieri non puto ante finem seculi VII, in *Altare*.
- Altaria per triduum nudabantur apud Cistercienses, cum mulier monasterium intraverat. Ea scopis et fustibus cadebant, quousque rem petitam a Sanctis exorarent muliercula, in *Altare et Reliquie 1*.
- Amalasuinte, Amalafreda, Amalaburga, Amalarici, et similia nomina, unde fluxere, in *Amali*.
- Ambianensis Episcopi jura insolita in contrahentes matrimonium abrogata, in *Marcheta*.
- Amphitheatra Italiae et Galliae memorantur, in *Arcuae et Coliseum*.
- Ampulla Remensis, in qua Sacrum Chrisma, quo unguuntur reges Francorum, asservatur, in *Ampulle 1*.
- Amuleta ad arcendos morbos quidam non omnino improbant; alii una cum Ecclesia, ut magice effectus et paganismi reliquias, praescribunt; ea ferident medici saniores et probatores, in *Ligatura*.
- Amygdala die Cisterum distribuuntur cononici ecclesiae Morinensis, in *Amigdala*.
- Andegavenses comites, Abbates appellantur SS. Atbini et Licinii, in *Abbas*.
- Angli Sanctos Apostolos visitare ceperunt circa an. 700, in *Scoti*.
- Angli literas a Romano Pontifice concessas ad institutionem beneficii ecclesiastici repudiant, atque in posterum prohibent sub pena capitis, in *Provisio 2*.
- Angli, unde per contumeliam dicti *caudati*, in hac voce.
- Anglici Reges veteres Basilei appellationem videntur praeter ceteris sibi arrogasse, in *Basileus*.
- Anclici Reges Normannici ve rationi impensius dedit, in *Foresta*.
- Anglicis Regibus cibariae ac annonae praestations olim factae, in *Firma 2*.
- Anglorum Regum juramenti formula in eorum coronatione, in *Juramentum*.
- Anglorum annos computandi ratio, in *Annus et Conquestus*.
- Anglorum praecipuum vexillum draconis effigie insignitum erat, in *Draco 1*.
- Anglorum olim in hostem debellatum crudelis usus, in *Aquila*.
- Anglo-Saxones annos suos per hiemes numerabant, in *Autumnus*.
- Anniversarii ut interessent non modo ecclesiastici vel religiosi invitabantur, sed et urbis primarii, quibus pecuniaria distributio fiebat, in *Obitus*.
- Anno imperii sui praeterito, praesenti et futuro constitutionem contra haereticos datam notat Fridericus imperator, in *Charta 1*.
- Aspidi sui traditione in manu offensi, minus legitime actum reparatur, in *Emenda 5*.
- Annulo januae ecclesiarum tacto, aliquando dejerabant, in *Armetta*.
- Annulo junctio seu confectio ex palea matrimonio conjunguntur qui illicitam antea inierant copulam, in *Annulus*.
- Annulus conceditur abbatibus, in *Abbas*.
- Antipapa appellati Idola, in *Idolium*.
- Antonini Augusti ad quosdam qui in Aegeo mari naufragium passi erant, obscura responsio enodatur, in *Lagan*.
- Apitius ex Hispania oriundus, in Sabanum.
- Apocalypsis rem obscuram et intellectu difficilem designat, in hac voce.
- Appellandi a lata sententia ratio, in *Falsare*.
- Aquae benedictae usus, in *Aqua 7*.
- Aquae frigidae et ferventis judicium, seu examen, quo ritu peragebatur: pro Reliquiarum probatione etiam adhibitum, in hac voce.
- Aquam Calidam vel tepidam in Sacrificio missae adhibebant Graeci, in *Aqua*.
- Aquitani, unde Pelluli sive Comati dicti, in *Cagoti*.
- Aquilania Juces, nominati Abbates S. Hilarii Pictavi, in *Abbas*. Eorundem moneta, in *Guianensis*.
- Arabum nomen numerica, ubi et quando in usu, in *Cifrae*.
- Aragonum rex homagium praestat episcopo Magaloniensi, in *Hominitum*.
- Arbogast, Bodogast, Salegast, Windegast, Wisogast, qui haec nomina significant, in *Gastus*.
- Arborum cultus, quis et quantus, in *Arbor*.
- Archicapellanus regius, cur dictus Abbas castrensis, in *Abbas*. Ejus nomina in *Capellani 1*.
- Archicapellanus nuncupatus Abbas palatii, in *Abbas*.
- Archidiaconorum jus in bona defunctorum, in *Abbatia 1*.
- Archiepiscopi a Romanis pontificibus jus habent praefrendi crucem intra suam provinciam, in *Cruz*.
- Archis dux Beneventanorum primus Principis nomenclaturam in Italiam inexit; a qua in caetera regna profudit ejusmodi titulus, in *Princeps*.
- Aresto parlamenti Parisiensis Gallico idiomate pronuntiarum ceperunt sub Francisco I. rege, cum Colinus S. Ambrosii Bituricensis, non Vindocinensis, abbas verbum *Debotare* ex quodam aresto Latino cavillatus esset, in *Debotare*.
- Argenti fodinae olim in Gallia, maxime in Delphinatu, haud rarae, in *Argentaria 1*.
- Ariclem Levare*, Decursionis species apud Anglos, in hac voce.
- Arma seu insignia Francie sub Philippo Pulchro diversa ab iis quibus usus fuisse Clodoveus putabatur, in *Arco*.
- Arma auro exornandi ars, a quibus inventa, in *Barbaricum*.
- Arma insignum fraternitatis vel foederis invicem mutarunt, in *Arma 1*.
- Armenii Episcopi caput opertum habent, cum sacra peragunt, in *Camelaucum*.
- Armorica, unde Letavia appellata, in *Leti*.
- Arnaldus de Servola, cognomine Archipresbyter de Vermis, militarium turmarum, quae *Companie* appellabantur, primus dux, in *Sociales*.
- Artemisia a Picardis nostris in vigilia nativitatis S. Joannis Baptiste colligitur, qua de causa, in *Apotelesmata*.
- Arturus Britannus auctor est colaphi militaris, nostris *Colce*, in *Alapa*.
- Asyli ecclesiarum jure quomodo utebantur Angli, in *Abjuratio 1*, et *Pax*. Intra quod spatium continebatur, in *Dextri*.
- Ave-Maria, Beguinarum Parisiensium monasterium, in quod translatae Sorores tertii ordinis S. Francisci an. 1471, in *Beghardi*.
- Augustae apud Occidentales circulis aureis, non coronis, utebantur, in *Circulus*.

Aure privatus a clericatu arcebat, nisi id fortuito, et non ex pœna, accidisse literis regis constaret, in *Auris*.
Aurelianenses cives, Baronum appellatione donati, in *Baro*.
Aurigæ artis magicæ suspecti: ex iis domini lucrum faciebant, operas illorum locando, in *Agitatores*.
Austria: duces a Friderico I. imperatore creati, inter Archiduces censendi ex eodem, in *Archiduc.*
Autissiodorensis pagus, *Marteau* nunc dictus, unde nomen habet, in *Morta 1*.

B

Baculus adhibitus in coronatione regum Italiae, in *Albanum*.
Bajwarii annos suos per autumnos numerabant, in *Autumnus*.
Ballivi instituebantur per traditionem clavium, in *Bailionus*.
Ballivi officium nobilitati maculam inurere aliquando opinati sunt, in *Bajulus 1*.
Baptismus campanarum, in *Campana 2*.
Baptizati statim atque de sacro fonte nudi egrediebantur, quod et de sequiori sexu intelligendum est, stola alba sumptu Ecclesiæ induebantur, quam sabbato ante octavas Paschæ et Pentecostes deponebant, in *Alba 4*. Post indutam vestem candidam, cereis accendebatur, in signum fidei acceptæque gratiæ, in *Illuminare 1*.
Baptizati in aegritudine primum ab omni cleri gradu, dehinc a presbyterio duntaxat exclusi; hujus baptismi ritus, in *Clinici*.
Baptizati unde appellati Judæi et Mahumetani, quorum reges et magnates in baptismo erant patrini: iisdem attributi certi reditus ad victum et vestitum, primum a fisco, dehinc a monasteriis percipiendi, in *Conversio*.
Barbæ primam lanuginem radendi ritus, in *Barba 1*. et *Barbator*.
Barbæ, capillorum et vestium pilis una cum sigillo Chartæ obsignatæ, in *Pillum*.
Barbaria: nomen, unde Africanis aliisque regionibus inditum, in *Barbaricum* et *Barbarus*.
Barcinonis nominis origo, in *Barca*.
Barones, fratrum nomine compellantur a Ludovico VII, rege Francorum, in *Frater*.
Bavariici duces a regibus nostris quondam electi et constituti, in *Agilolfingi*.
Beatrix Viennensis Humberto III, Sabaudia comiti, marito superstes vixit, etsi secus existimet Guicheno, in *Alpes*.
Bellovacensis Collegii fundatio, in *Clastrum*.
Benearnenses capæ, in *Bigera*.
Beneficiorum, ut vocant, seu præpositurarum et prioratum origo, in *Obedientia 1*.
Beneficiorum ecclesiasticorum commercium, quando et quantum invaluit, in *Præbenda*.
Bernardi nomen male olim nostratibus sonabat, in *Bernarius*.
Bernardus comes Septimaniæ, Judithæ augustæ adulter, in *Emissarius*.
Bestiæ agros depopulantes, facta prius monitione, excommunicabantur, etiam his ultimis temporibus, in *Excommunicatio*.

Bibacis famosi exemplum, in *Bocate* et *Tappus*.
Bigorrensis moneta, in *Carlenti*.
Bituricensis cives, Baronum appellatione donati, in *Baro*.
Bohemi Ecclesiæ catholicæ reconciliati ea conditione, ut communionem acciperent sub utraque specie, in *Compactatum*.
Bohemiani, Harioli et fatidici homines: eorum in Galliam adventus et eorumdem e Gallia expulsio, in *Egyptiaci*.
Boni hominis appellatio jamdiu apud nostrates male audit, in *Boni homines*.
Bordeu, illustris Aquitaniæ familia, a qua capitulatus de Bogio in Gresliacam gentem transit, ac deinde in Lebrentensem, in *Capitalis 1*.
Bosphorus, quare Brachium S. Georgii et Turcis Bogasin dicitur, in *Brachium 1* et *Bulla 1*.
Brasilia vulgo le *Bresil*, unde nomen habet, in *Brasile*.
Brezé (Domini de), seneſcali ducum Normanniæ, in *Seneſcalcus*.
Bulo in beneficiis adhibitus non sine successu, si credere vis, in *Bullo* et *Croucheus*.
Burgundiones, hujus nominis etymon, in *Burgus*. Quando et cur *Sales* cognominati, in *Burgundiones*.
Bursa, præcipuus nostratum olim ornatus, in hac voce.

C

Cæcus colores et staturam animalium discernens, in *Abocellus*.
Calamus quo in scribendo utimur, ad principatum Ludovici Pii revocari potest, in *Penna 2*.
Calceamenta alicui ministrare, obsequii et servitii symbolum, in hac voce.
Calceorum prominentes et ultra pedum longitudinem prosilientes extremæ partes, in acumen quoddam desinentes; horum inventor, in *Pigacie*, *Poulainia* et *Rostra*.
Caliga. A caliga ad consulatum, Proverbium castrense, in *Apocaligus*.
Caliphæ appellationis interpretatio et origo, in *Chalifa*.
Calumniatoris et falsi testis pœna apud Carmelitas, in *Scapulare*.
Campanorum, Gall. *Champenois*, probitas, audacia et virtus laudantur, in *Campaniensis*.
Canem ferre, Nobilium pœna, in *Canis* et *Harmiscara*.
Canem solebant illum vocare quem ad certamen provocabant, in *Acumydare*.
Canis, ut latrare contra aliquem non valeat, qua arte fit, in *Canis 2*.
Canis mutilatio, ut ad feras insequendas minus pernix esset, quando introducta et quomodo lebat, in *Expeditare*.
Canonici laici plures recensentur, in *Canonicus*.
Canonicorum Regularium vestis lineæ forma varia fuit, in *Superpellicium*.
Canonicorum Regularium, sive monachorum apud Scotos jura singularia, in *Colidei*.
Canonis, machinæ bellicæ, nomen, unde effectum, in *Gunna 2*.
Canonizationis ritus, unde initium sumpsit, in *Diptycha*.
Cantatores in procinctu pugnæ rerum præclare a summis ducibus gestarum exempla præliaturis

- decantabant, ut ad strenue se gerendum excitarentur, in *Cantilena Rolandi*.
- Cantia reges, unde dicti *Esingæ*, in hac voce.
- Cantus ecclesiasticus alternus apud Latinos institutus a S. Ambrosio, in *Antiphona 2*.
- Cantus Gregorianus qualis fuerit, in *Nota 2*.
- Cantus Romanus in Ecclesiam Gallicanam illatus a Petro Romano, quem Adrianus PP. in Galliam misit, petente Carolo M. in A. et in *Cantus 1*.
- Capella, Sacellum, Abbatia vocatur, in *Abbas*.
- Capellarum domesticarum institutio et abusus, in *Presbyter domesticus*.
- Capilli super aures attondebantur plebeiis hominibus duello pugnaturis, in *Duellum*.
- Capillorum certa dispositio, nobilitatis vel libertatis aut stultitiæ signum, in *Capilli*.
- Capillorum abscissio, poena vulgaris apud Gothos, Hispanos et Francos, in *Decalvare*.
- Capitoliorum, quæ in variis urbibus exstiter, enumeratio: an eodem sensu quo apud Romanos accipienda hæc vox, in *Capitolium 1*.
- Caprina societas qua fuerit, et appellatiæ ratio, in *Hocks*.
- Capitæ, dignitatis nomen, quibusdam ex illustrioribus Aquitanie proceribus attributum, qui et unde sic appellati, in *Capitalis 1*.
- Caput altari imponere, signum fuit subjectionis et servitutis, in *Allare*.
- Capessoniensis comitum moneta, in *Arnaldensis*.
- Cardinales Reverendissimos compellat imperator, in *Reverendissimus*. Detentos carceribus ecclesiasticis liberant, in *Cardinalis*. Quando pileo rubro uti coeperunt, in *Capillus 1*.
- Carmelita, cur Barrati Fratres appellati, in *Barrati*. Eorum habitum, uti indecentem, mutat Honorius PP. IV. in *Barrati*.
- Carnium abstinentia diebus Luna et Martis ante Cineres, sub excommunicationis poena, ecclesiasticis præcipitur, in *Carniprivium*.
- Carolus: hujus nominis interpretatio, in *Ain*.
- Carolus Magnus patricii dignitatem non ab imperatore CP. accepit, sed hanc assumpsit, summo Pontifice id exaus postulante, in *Patricius*. Cur Magni cognomen illi tributum, in *Magnus 1*. Scholas publicas in episcopus instituit, in *Schola*.
- Carolus Crassus, cur de Bovera cognominatus, in *Bovera*.
- Carolus Simplex cognomine Capeti donatus, in *Capetus*. Dicitur etiam *Reclusus*, in hac voce.
- Carolus VI, amatoria potione insensus factus, in *Amatoria*. Exstant literæ an. 1422. mens. Oct. post ejus mortem, concessæ nomine *Cancellarii aliorumque Franciæ Consiliariorum*, rege nequaquam appellato, quasi tum non fuisset legitimus in regno successor, in *Interregnum*.
- Carolus IV, imperator, cur eum in Galliam venit, nullo campanarum sonitu exceptus est, in *Campana 2*.
- Carolus V, imperator; hujus responsio ad literas diffidationis Francisci I. regis Francorum, in *Diffidare*.
- Cartusienses, unde sic nuncupati, in *Cartunenses*.
- Casularum veterum forma, in *Casula 3*.
- Catholici et Christiani dicti olim Romani, in *Romanus*.
- Cayri, urbis celeberrimæ, nominis origo, in *Alcheria*.
- Cæci varii coloris ad sigilla usus, in *Sigillum 1*.
- Cerei accensi in cæmeteriis ad animas defunctorum evocandas, in *Cæmeterium*.
- Cerei Paschalis particulae in agnorum vel crucis effigiem formatae, quibus usibus, in *Agnus et Cruz*.
- Cereis nummos affligendi usus, oblationis gratia, quam antiquus, in *Cudeta nummata et Cereus*.
- Cessionis honorum ritus, in *Cessio, Chrenecruda et Corrigia 3*.
- Chalesius in Iaculismensi agro, primus in Francia Principatus titulo donatus; qui exhinc instituti sunt recensentur, in *Princeps*.
- Characteres magici ad curandas febres adhibiti, in *Brevis*.
- Charta, scissuris in decussem scalpello factis, nulla declarabatur, in *Incidere*.
- Chirothecæ conceduntur Abbatibus, cum sacra peragunt. His non utuntur Abbates Præmonstratenses, in *Abbas*.
- Chirothecæ exuebantur in salutationibus, reverentiæ causa, in *Chirothecæ*.
- Chorepiscoporum institutio et munia, in hac voce.
- Christiani, cur ab Ethnicis appellati *Biothanati*, in hac voce.
- Christo regnante, formula in Chartis adhibita ad interregnum aliquando significandum, et sæpius ex pio tantum animi affectu, in *Regnans*.
- Ciliciæ toparchæ agnominati de Montanis, qua de causa, in *Montana*.
- Cineres quatuor anni temporibus benedici atque imponi solitum apud monachos S. Martialis Lemovicensis, in *Cinis*.
- Clamores bellici: *Alleluia* in hac voce. *Ad brachia, ad brachia*, in *Brachium 1. Cantilena Rolandi. Kyrie eleyson. Mons gaudii. Signum 10*.
- Claves aureæ, in quibus includebatur de limatura catenarum S. Petri, ad reges et principes olim transmissæ, veluti sacrum contra mala imminentiæ amuletum, in *Clavis*.
- Clavi in arborum truncis fixi, metarum loco, in *Arbor 1*.
- Clastrum monachorum viris laicis, nisi fraternitate donati sint, interdictum, in *Frater*.
- Clemens Marot heresis accusatus et damnatus ab episcopo Carnotensi, in *Chargia 4*.
- Clerici ad sacros ordines, absque facultatibus idoneis ad victum, admitti non debent, in *Titulus 3*.
- Clerici ab injuriarum satisfactione se exemptos volebant, in *Clerici*.
- Clerici, sive superioris sive inferioris ordinis, duellum per se ipsos inire cogebantur apud Anglos et Scotos, in *Duellum*.
- Clerici, servitiis antea conditionis, etiam ad presbyteratus ordinem, domino superiore inconsulto, promoti, in servitudem præsentiam, non domini proprii, sed superioris, redibant, in *Servus*.
- Clerici, ut jure civitatis apud Tornacum potirentur, municipalia onera cum laicis participare debebant, in *Clerici*.
- Clerici bona patrimonialia possidentes apud Polonos servitium militare præstare tenebantur, aut illa bona fratribus suis laicis cogebantur dimittere, aut fisco publico addicebantur, in *Clerici*.
- Clerico vel monacho mendacii exprobratio non fiebat absque reverentiæ verbo, in *Dementitio*.
- Clerus; ejus privilegia et prærogativæ apud Hispanos, in *Alcare*.
- Clodovei regis dictum de S. Martino, in *Eraudibilis*.
- Clypeorum materia et forma, in *Scutum*.
- Colestini quare Barrati nuncupati, in *Barrati Fratres*.

- Cœna serotina, unde Collationis appellationem sortita est, in *Collatio* 2.
- Cognitionis gradus intra quos matrimonia contrahi vetant, canones, et qua ratione computantur, in *Generatio*.
- Cognominum apud nostrates institutio et usus; ea raro episcopis, clericis, monachis et feminis imponebantur, in *Cognomen* et *Supranomen*.
- Color ceruleus, unde manavit in armorum regionum insignia, in *Pallium* 1.
- Color ruber in armis, unde facialibus nostris dicitur *Gula*, in hac voce.
- Colores varii ad exarandos libros, ex qua materia confecti, in *Aurigræfus*.
- Columba olim appendebantur sepulcris cum Sanctorum, tum aliorum hominum illustrium, in *Sepulchrum*.
- Combalongæ, monasterii in Cansoranis, unde nomen, in *Cumba* 2.
- Comites et Nobiles laici quibus dabantur abbatia in beneficium, nuncupati Abbacomites, Abbates milites, Abbates laici; quando id factum fuit, in *Abbas*.
- Comites Campaniæ et Flandriæ inter se contendunt utri eorum primam in exercitu regis Franciæ aciem regere competeret; quomodo sopita hæc controversia, in *Antegaria*.
- Comitia publica, juridica, aliæ, quando, cur et ubi habita, in *Assis* 7, *Campus* 9, et *Placitum*.
- Conardorum Abbas; hujus societatis institutio, etc., in *Abbas*.
- Conciliium Remis habitum an. 1148. *Universalis* titulo donatur, in *Domnus*.
- Condé* oppidi, aliorumque ejusdem appellationis etymon, in *Condite*.
- Condominorum societas, boni publici causa, apud Germanos instituta, ob ejusdem facinora dehinc abrogata, in *Ganerbi*.
- Confessio olim minus frequens erat quam nunc est, etiam in monasteriis, in *Confessio* 3.
- Confessor regni appellatus qui regi est a confessionibus, in *Auricularius* 2.
- Confessoribus erogata a penitentibus pecunia, in *Confessio* 4, et *Denarius*.
- Confitendi facultas capite damnatis concessa in synodo Castrensi an. 1358, quam decisionem ut approbent iudices, monendi dicuntur et etiam censura ecclesiastica coercendi, in *Confessio* 3. Denegata duello succumbentibus, in *Duclum*.
- Confratria Dei; quæ fuerit ejus institutionis occasio, in *Agnus*.
- Conjunctio* solis et lune certis in casibus perniciosa visa est medicis, in hac voce.
- Conrado imperatori unde Salici cognomen inditum, in *Lex*.
- Consanguinitatis varii gradus notantur, in *Cosinus*.
- Consentinus (Henricus), Caroli regis veste militari et armis indutus, in praelio quo Conradinus fugatus est occiditur, in *Cognitiones*.
- Conspicillorum, Gall. *Lunettes*, inventio sub Nicolao V. PP., in *Ocularia*.
- Constantino Copronymo unde Caballini cognomen inditum, in *Caballinum*.
- Constantinus Magnus ignis Greci inventor dictus, in *Ignis*.
- Consuetudines varias quibus civitates et provinciæ Franciæ reguntur, in unam legem redigere frustra non semel tentatum, in *Lex*.
- Conti Guidi* Italici originem ducunt a Comite Guidone, in *Bisacuta*.
- Convenarum comitum moneta, in *Arnaldensis*.
- Conventus solennes a regibus nostris celebrati magno cum apparatu, quando, ubi et qua de ratione habebantur, in *Curia* 8.
- Cornix, cur avis S. Martini appelletur, in *Arvis*.
- Cornua ad domum alicujus affigere, injuriæ reputatur, in *Cornu* 8.
- Coronas aureas duas in thesauro S. Dionysii deponendas statuit S. Ludovicus, ut inde cum aliis indumentis et ornamentis regalibus pro coronandis regibus et reginis Franciæ assumerentur, in *Curia* 8.
- Corpora in eodem tumulo ita ponebantur, ut alterum alteri non substerneretur, in *Bisomum*.
- Corporale, quo in sacris utuntur, contra incendia deferre solebant; quod tamen in ignem projici vetatur, in *Corporale* et *Palla* 1.
- Corpus Domini in altari consecrando, deficientibus sacris reliquiis, repositum, in *Corpus*.
- Cortisianus Flandriæ, ex Curtriaca gente, cui pro insignibus tres cantherios miniatos in campo aureo adscribunt, in *Cortis* 1.
- Corvi albi centum et totidem cygni nigri regi proponuntur exhibendi ab iis qui donationis chartam contradicere tentaverint, in *Charta* 1.
- Coryleæ virgæ inter sacras supplicationes Mediolani deferrebantur, in *Columnus*.
- Courtenajo Isabella de, vidua Guillelmi de Roigny, secundo nupsit labro tertario, nomine Heuret Euliet, apud Ferrarias in Vastino, in *Ferro* 2.
- Cros Petrus de, Cardinalis Antissiodorensis nuncupatus, obiit an. 1352, in *Originale* 2.
- Crucis varii coloris pro variis expeditionibus sacris assumptæ; varia etiam earum in vestimentis positio, in *Crux*.
- Crucis erectæ inter Parisios et Sandionysium, ex usu in magnatum funeribus receptæ, in *Crux*.
- Crucifixi imago celeberrima, quæ Luca in Italia et apud Rugenses in Pontivo magno cum cultu asservatur, in *Vultus*.
- Curati primarii vulgo *Curæ primitivæ*, vocati *Abbatæ*, in *Abbas*.
- Curia Franciæ, Curia capitalis appellatur Parliamentum Parisiense, in *Curia* 4, *Par* et *Parlamentum*.
- Curia Romana, vox cognita ante sæculum XII, in *Curia* 7.
- Curia Subsidiarum; ejus institutio et officium, in *Aide*.
- Cyrillus Patriarcha Alexandrinus primus processiones instituisse dicitur, in *Statio* 1.

D

- Dandula, familia apud Venetos; unde Canis appellatione donata, in *Caganus*.
- Dani omnes uno eodemque die per regnum universum Angliæ occisi, in *Englescheria*.
- Danorum aliarumque nationum Borealium in hostem debellatum crudelis usus, in *Aquila*.
- Debitoribus mortuis sepulturam prohibebant creditores, in *Sepultura*.

Decani in quibusdam ecclesiis dignitatis suae possessionem ineunt superpellicio induti, gladio cincti, pera instructi, calcariis aureis pedes revincti, cum accipere super pugno, in *Decanus* 4.

Decimarum ecclesiasticarum antiquitas et usus; quando et cur laicis concessae; quae dicantur Saladiniae, in *Decima* et *Ecclesia*.

Decuriones primores Brixiae, appellati Abbates, in *Abbas*.

Dedicationis ecclesiarum signum, crucis in ea erectio; in *Cruc.* Ejus peragenda ritus, in *Dedicatio* et *Encomia*.

Defunctorum pectori appositae oblate, non, ut par est credere, consecratae, in *Oblata*.

Defunctorum commemoratio, quae nunc 2 Novembris fit, olim post natale Domini agebatur, in *Festum* 1.

Degradatio nobilium, quae ratione fiebat, in *Arma* 3.

Delphini nomen ad regis primogenitum, in ipsa Delphinatus cessione, non spectavit, in *Delphinus*.

Denarii Mali, quoniam dicebantur, in *Malus-Census*.

Denarius Tertius appellabatur tertia muletaria pars, quae ad *Advocatos* pertinebat, in *Advocat*.

Deponendi gradus suo episcopum, sacre doctorem aut quemvis alium clericum ritus, in *Hirculus* 1, et *Degradatio*.

Desmons, familia Forojulienensis provinciae; unde nomen habet, in *Desmonsias*.

Dissidationum formulae, in *Diffidere*.

Digni Linguae, quae hac voce significatur, in *Signum* 9.

Dignitas vel manus, loco patens, ad esse offerentium descendendum olim praebat sacerdos, in *Disce-riam*, et *Offerenda*.

Diemidis pronuntiationem, unde Plencia appellatum, in *Plencia*.

Dispensatorum apud Anglos nobilissima gens, unde nomen habet, in *Dispensator*.

Dixatio per schedulas vel per inspectionem sacrorum Librorum in electionibus episcoporum, tam apud Latinos quam apud Graecos adhibita, in *Sors* 2.

Dixortiae renuntiationis bonorum communioni ab uxore post mariti mortem, symbolum, clavium remissio, in *Clavis*.

Dominionum regionum alienationes, non tam ex jure quam ex consensu regum, prohibita; horum impugnationes introduxisse dicitur Carolus VIII, in *Dominium*.

Dominae compellantur ex usu filiae regum nostrorum, contra quem usum Franciscus II, Britanniae dux, eodem titulo filias suas donat anno 1488, in *Domina* 1.

Dominae nobilitate uxores a maritis suis et matres plebeiae a filijs suis appellatae, in *Domina* 4.

Domina prima Adventus, quae a Natali Domini remotior est, nunc appellatur, olim dicebatur quarta, in *Adventus* 2.

Domina Quadragesima, a qua in Ecclesia Occidentali ante saeculum IX abstinentia exordium ducebat; post, quatuor additi sunt dies, in *Carnivarium*.

Dominicani, unde dicti *Jacobita*, in hac voce, num. 2.

Dominici dies, Paschatis appellatione designati, in *Alba* 3.

Dominorum jus mutuo sumendi a subditis res ad victum necessarias, quale fuerit, in *Credentia* 6.

Domus Dei Parisiensis reliquias capellae regiae, in quatuor festis annualibus, quo rex ea celebraturus

accedebat, deferre tenebatur; reditus ei ob id assignatus, in *Capella* 3.

Domus reorum, ipsis jam poena vel morte multatis, diruebantur apud Francos aliosque, dehinc fisco addictae fuerunt, in *Condemnare*, et *Hanot*.

Don, quando precerum nominibus praeponi coepit, in *En*.

Donationes quae fiebant ecclesiis, quo solemniores essent, earum instrumenta super altaria ponebant, in *Altare*.

Dos de qua litigium erat, aut in foro ecclesiastico vel civili, pro mulierum libitu, ex regni consuetudine judicabatur, in *Dos* 2.

Duces cera rubra in sigillis suis utebantur, in *Sigillum* 1.

E

Easterlingi, unde sic dicti, in *Adalungus*.

Eberhardus, Bambergensis episcopus, primus, quem sciam, se dixit episcopum *divini et apostolica miseratione*, in *Dei gratia*.

Ecclesia fundos libere acquirebat ante introducta adventitia feudorum jura in mutationibus, modo a rege literas *emunitatis* accepisset, in *Admortisatio*.

Ecclesia ius suum persequi poterat, etiam contra illos qui annum aetatis suae 21 nondum erant assecuti; quod laicis ex consuetudine non licebat, in *Etas plena*.

Ecclesia ensebatur polluta seminis effusione, in *Reconciari*.

Ecclesiae consecrandi ritus. Sive licentia regis aut domini terra consecrari non debet, in *Dedicatio*.

Ecclesiae parochiales vocatae Abbatiae et Abbatiae, in *Abbas*.

Ecclesiae episcopales, abbatialesve inter bona laicorum ita censata, ut ab iis, veluti propria, etiam mulieribus, concederentur, in *Ecclesia*.

Ecclesiae bonorum invasores, *depretores* et *vastatores*, quo ritu anathemate percussi, imprecandi in eos formulae, in *Abominatio* 3, *Clamor* 2, et *Reliquia* 1.

Ecclesiam non licet episcopo consecrare, nisi sufficienter dotata, in *Dos* 4.

Ecclesiam ingredienti gladium deponere, in *Gla-rius* 4.

Ecclesiam ingredi mulieribus, nisi velatis, non licebat, in *Dominicalis*.

Ecclesiarum asyla et immunitates, in *De tri*, et *Pax*.

Ecclesiarum territorium consecrandi singularis ritus apud Anglos, in *Evangelium*.

Ecclesiarum rezalia seu majora dominia apud Gallos et Anglos, Baroniae appellantur, in *Baro*.

Ecclesiarum tutio et custodia ad regem et barones pertinet, in *Warda*.

Ecclesiasticae jurisdictionis violatores, quomodo multati, in *Jurisdictione*.

Ecclesius, non earum episcopis, concessum jus eudendae monetae, in *Moneta*.

Egimardi cum Carolo Magno cognationis gradus, in *Neptas*.

Energumenos cognoscendi atque a demone liberandi ritus, in *Obsessus*.

Enses regi peculiari interdum nomine donati, in *Cartana* 1.

- Ensis solemniter a Romano pontifice benedictus alicui principi regive datur aut transmittitur, in *Benedictio*.
- Ephippii nulla fere occurrit memoria ante Valentianum imperatorem: iis uti turpe erat apud Suevos, in *Sella* 2.
- Epiphania festum Armenis dicitur *Baptisterium*, in hac voce. Eo die reges nostri aurum, thus et mirram ad altare offerre solebant, in *Offerre*.
- Episcopi electionem, inconsulto principe, mire fas non erat, et, si facta esset electio, regius requirebatur assensus, in *Præces* 3.
- Episcopi ex consilio et assensu advocati ecclesie eligebantur, in *Advocati*.
- Episcopi electi quæ futura esset episcopatus administratio, per inspectionem sacerdotum Librorum, præcipue Evangeliorum, olim inquirebatur, in *Sors* 2.
- Episcopi, cur diebus Dominicis ordinentur, in *Ordo* 3.
- Episcopi, Patriarchæ et Metropolitani regens creati, per epistolas ad Romanum pontificem fidei suæ doctrinam profitebantur, in *Synodica*.
- Episcopi fidelitatem regi, non homagium præstant, et qua de causa, in *Fidelitas*.
- Episcopi prædia in manum mortuam transferre possunt, modo id *caritative* et absque pecunia fiat, in *Admortuatio*.
- Episcopi velantur in monasteriis ordinationes facere, nisi ab abbatibus fuerint requisiti, in *Cathedra*.
- Episcopi, Baronum nomenclatura donati, in *Baro*.
- Episcopi appellati Domini, non addita dignitatis denominatione, in *Domini* 3. Domini titulo una cum summo Pontifice donantur, in *Domnus*.
- Episcopi se presbyteros inscribunt, etiam in sequioribus sæculis, in *Presbyter*.
- Episcopi et Abbates eundi in exercitum obligationi, nisi speciali privilegio ab ea exempti essent, obnoxii ex regalibus, in *Hostis* 2.
- Episcopi in partibus Infidelium quando instituti, in *Episcopi*.
- Episcopo non licet in aliena Civitate oratorium aut ecclesiam consecrare, in *Crua*.
- Episcoporum jus in testamentis, quo primum ad pia opera utebantur, dehinc aliqui eo abusi sunt, in *Testatio*.
- Episcoporum degradatio baculi episcopalis fractione fiebat, in *Baculus* 1.
- Episcopus qui solemnem missam celebravit, primates ex clero qui ei ad altare inservierunt, convivio excipere solet, unde hac usus, in *Nomenclator*.
- Episcopus, alterius episcopi Capellanus et Vicarius inscribitur, in *Episcopus*.
- Episcopus Innocentium, in *Kalendis*.
- Epistola amaryria, unde *Poulets* nuncupate, in *Polyptychum*.
- Equos in mortuorum exsequiis offerendi ritus, in *Heriotum*.
- Escorcheurs*; unde sic appellate quedam apud nos militum turma, in *Estorchera* et *Scorarii*.
- Estrée* Domini d', senescalli comitum Bononiensium, in *Senescalus*.
- Eubœenses seu Nigriponti domini sese inscribebant Duces Agiopolagi, in *Agiopelagus*.
- Eucharistia, quæ non in os fidelium inseritur, hanc olim de manu sacerdotis manu sua accipiebant, in *Pars*. Purgatio per *Eucharistiam* clericis et laicis communis, in *Eucharistia*.
- Eudo, dux Franciæ, seu potius Aquitaniæ, filiam suam Munuzæ, ex Maurorum gente, in uxorem dat, in *Austria* 1.
- Examen ad crucem, qua ratione fieri solitum, in *Cruz*.
- Excavatio, pena in reos decreta apud veteres et recentiores. Excavandi modus per ferrum candens, aut pelvim ferream vel æneam, aut alia ratione, quam antiquis, in *Abacuare* et *Plebotomare*.
- Excommunicati, ut Ecclesie satisfacerent, variis modis, etiam a iudicibus laicis, cogebantur, in *Excommunicatio*.
- Excommunicatio iurene an injuria ab archiepiscopo lata fuerit, iudicant diaconi vel presbyteri, in hac voce.
- Excommunicatione interveniente, duellum statutum differebatur; neque idcirco causa cadebat excommunicatus, in *Duellum*.
- Excommunicatorum corpora ubivis sepelire, præsertim in septem lapideis velatum: eorum cadavera, nisi mortui absolventur, indissolubili compage perdurare creditum, in *Inblocatus*. Ius absolventi excommunicatos post mortem, in *Absolutio* 1, et *Cumba* 4.
- Excubiæ fiebant in ecclesia Parisiensi ab officariis episcopi in festo Assumptionis B. M., in *Circa* 3.
- Exemptionum a jurisdictione episcopali abusus, in *Monasteria*.
- Expositi infantes illius erant qui eos colligebat: sale intra pueriles fascias deposito, inuebant ipsos baptismum non suscepisse, in *Collectus* et *Sal*.
- Exsequia solemniter celebrata: pro homine qui iis vivis intererat, in *Funeralia* 1.
- Exsequiarum agenda ratio ei modus, in *Heriotum*.
- Extremam Unctionem administrandi varietas. Vulgi circa illud sacramentum opiniones, in *Extrema Unctio*.

F

- Femina primum suspendio damnata anno 1414, in *Fossa* 1.
- Feneratorum vivorum et mortuorum pena, in *Usurarii*.
- Fenestris adicum eorum qui in hastiludis decertaturi erant, insignia armorum aptabantur; qua de causa, in *Fenestragium*.
- Fenestris amice astare, et ibi nocturnis concentus facere, antiquos amantium mos, in *Fenestrare* et *Matinata*.
- Festa anni præcipua, Paschalis vocabulo nominabantur, in *Alba* 3.
- Festus dies in honorem Bacchi institutus a Romanis VIII kal. Dec.; quare dictus *Bruna*, in hac voce.
- Feudalia servitia, plurima dominorum utilitati, quedam honori tantum, nonnulla risui aut ipsorum oblectamento conducebant, in *Servitia*.
- Feudalis domini jus in bona subditorum defunctorum, in *Abbadia* 1.
- Feudum Commendare, quid significet, in *Commenda* 3.
- Fides altare complectendo asserebatur, in *Altare*.
- Filiorum in patres reverentia, cum ad eos accedebant, in *Salutatorie epistole*.
- Filius adoptivus, qui nunc Filiolus, cui in signum veluti adoptionis legitime munus aliquod a patre conferebatur, in *Adoptari* et *Filiolus*.

Flagellationis cum virgis usus apud monachos in *Disciplina, et Scope*.
 Flandriae comitatus, Monarchiae titulo insignitus, in *Monarches*.
 Flavius Gioia, civis Amalphitanus, auctor Pyxidis Nauticae, secundum quosdam; alii id acceptum Francis referunt, in *Pyxis*.
 Forealcarianis Oppidi etymon, quasi Forum calcarium, in *Calx*.
 Forti ecclesiastici usurpationes, in *Curia Christianitatis*.
 Franci ob capillorum colorem nuncupati *Flavi*, in hac voce.
 Franci milites armati ince lebant, in *Arma 1*.
Francigenae qui dicebantur Anglis, Belgis, Germanis et Italis, in hac voce.
 Francis antiquus est balnearum alborna usus, in *Escharpia*.
 Franciscanorum domus prope Andegavum, unde *Buronette* appellata, in *Balnea 1*.
 Francis (S.) nomine consecratum altare anno 32 post ejus mortem a S. Ludovico, rege Francorum. Eiusdem appellationis origo, in *Franciscus 2*.
 Francisci Borbonii, San-Paulam comitis, dictionem ut ducem Guisium, in *Princeps*.
 Francolentum, unde nomen habet, in *Forla*.
 Francorum imperium, quum late olim sese diffudit, in *Francia*.
 Francorum mores, in *Franci 2*.
 Francorum varia armorum genera extremis saeculis, in *Armatura 2 et Spatha 1*.
 Francorum ratio annos computandi, in *Annus*.
 Francorum reges inscribuntur Abbates S. Auliani Aurei, S. Hilarii Pictavi, S. Martini Taroni, S. Mauri Bossat, et ad Legerim, S. Victoris Parisi, in *Abbas*.
 Francorum reges dicitur Advocati ecclesiae Romanae, in *Advocati*.
 Francorum reges Basilei appellatione donati, quam us postmodum invidere imperatores GP., in *Basileus*.
 Francorum reges eum appellati *Philippi*, in hac voce, num 2.
 Francorum reges semel per seipsos, seu personaliter, jurant, quando scilicet inaugurantur et coronantur; in caeteris vero occasionibus, in quibus solemniter quidpiam sibi pollicentur, id verbo regio firmant, in *Juramentum*.
 Francorum regum coronatio, Benedictio nuncupata, in *Benedictio*. In ea porrigebatur illis palma, una cum sceptro, in victoria adprecaationem, in *Palma 1*.
 Francorum reges quotannis a proceribus et subditis zona et xenia accipiebant, a quibus ne quidem monasteria eximebantur, in *Campus 9, et Donum 2*.
 Francorum regum, primi et secundi stemmatis, vestitus ornatusque explicantur ex tabellis Lotharii et Caroli Calvi imperatorum, in *Armigeri*. Vide praeterea in *Capilli et Criniti*.
 Francorum regum praerogativa in rebus spiritualibus a Romanis pontificibus his concessa, in *Privilegium 2*. Ea praesertim notatu digna qua his indultum est, ut ipsorum elemosynae loco sint restitutionis, in *Elemosyna 1*.
 Francorum regibus Catholici nomen prius inditum quam Hispanicis, quibus primum ab Alexandro VI. PP. concessum est, in *Catholicus 1*. Quando vero Christianissimi titulus his peculiari jure attributus, in *Christianitas*.

Francorum regum ministri, aut quivis ex familia regia, non debent, inconsulto rege vel ejus senescallo, excommunicari, in *Excommunicatio*.
 Francorum reges nulli subdito homagium faciunt; sed aut vassallum, qui illud suo loco praestet, exhibent, aut de homagii compensatione paciscuntur, in *Hominium*.
 Francorum regis filius clientis professionem praestat episcopo Parisiensi, in *Hominium*.
 Fraxineti castrum, quod tenuerunt Sarraceni Afri, Marrones appellati, situs, in *Marrones*.
 Frugalitas mersarum etiam regiarum, in *Frugalitas 1*.
 Fulco, comes Andegavensis, unde cognominatus *Rechinus*, in hac voce.
 Fumo caponis census persolutus, in *Census*.
 Fundatores ecclesiarum vel monasterii qui fuerint dicti, in *Fundare*.
 Fumus, qua ratione olim curabant, in *Barbatio*.
 Furta domestica severius punita, in *Latro*.

G

Galatae, quare Buccellarii dicti, in *Buccellarius*.
 Galli veteres Circum ventum pro Deo habebant, in *Circus*.
 Galli ab Anglis non videntur accepisse usum balistarum, in *Balista*.
 Galli appellatio olim male accepta, in *Gallinatus*.
 Galliae urbanitatis usus, in *Carreria 1, et Pcs*.
 Galliae et Legionis reges Maurorum regibus, tributi vice, quotannis mittebant 100 puellas, 50 nobiles et 50 plebeas, in *Burdato*.
 Gallina Indica, unde sic appellata, in *Africana*.
 Gallorum veterum aliarumque nationum in arbores et hucos religio, in *Arbor 1*.
 Gallus gallinaceus, eum in summitate campaniarum imponitur, in *Campana 2*.
 Gasfridus II, dominus Pruliaci, a quo comitum Vindociensium series profluxit, insitator *Torneamentorum*: eorum leges et instituta, in *Torneamentum*.
 Gauzlini, archiepiscopi Bituricensis, dies obitus asseritur, in *Fenestra 1*.
 Gelasius PP. potius ecclesiarum quam auctor Sacramentarii, quod sub ejus nomine fertur, in *Sacramentum*.
 Genuenses in vibrandis jaculis maxime industrii, in *Bardus*.
 Genuensium legatus apud imperatores GP. titulo Poleslatis donatur, ut et alias Venetorum, qui nunc Bajulus dicitur, in *Pofestas*.
 Germanorum annos computandi ratio, in *Annus*.
 Gibelinorum et Guelforum factionum origo et appellationis ratio, in *Gibellini*.
 Gismans, Foro-Julienensis provinciae fatalia, unde nomen habet, in *Dienismannus*.
 Gladium per mucronem tenere, signum deditiois, in *Gladius 4*.
 Gladius qui in regum Angliae coronatione praefertur, quare cuspide acieque retusus, in *Curtana 1*.
 Gloria in excelsis Deo, quis illius auctor; quando in usu esse cepit; ad Matutinas decantatum, in *Hymnus*.
Goffridi vel *Geofridi* nomen ridicula acceptione usurpatum, in hac voce.

Goffridus, comes Andegavensis, unde cognominatus Grisagonella, in *Ganna* 1.
 Golain Joannes), theologiae professor, ordinis B. Mariae de Carmelo, plurium variorumque librorum et actorum interpretationibus celebris, in *Translator*.
 Gothorum reliquiae putantur *Cagotti*, in hac voce.
 Goulette Africanae etymon et notio, in *Colax*.
 Gradus cognationis et affinitatis intra quos matrimonium contrahi vetant canones, et agnatio computatur, in *Generatio*.
 Graeci Byzantini, et praesertim ipsi Augusti, cum ex Latinorum gente uxores sibi adsciscerent, earum nomina mutabant: hinc Agnes, Ludovici VII filia, Alexii Comneni uxor, Anna nominata est. Hujus moris ratio, in *Nomen*.
 Graecorum annos computandi modus, in *Annus*.
 Granaria salis instituit Philippus VI, rex Francorum, in *Gabium*.
 Grandimontensium conversorum insolentia, in *Barbatus* 1.
 Grangia, quae Parisiis vulgo perperam *Patelliere* dicitur, unde nomen habet, in *Bataulicus*.
 Gregorius Magnus (S.) artem sutoriam exercuisse dicitur, in *Feria* 2. Sacramentarium, quod illi adscribitur, sitne genuinus hujus pontificis fetus, jure vocatur in dubium, in *Sacramentum*.
 Grimaldae gentis mentio fit, in *Marrones*.
 Grohan, nomen castrum prope Andegavum, a Cesare, ut fertur, destructi, in *Groa* 2.
 Gronaw in agro Brunsvicensi, Groningae in Frisia, et Groningae in episcopatu Halberstadensi, nominis origo, in *Gronnosus*, sub *Gronna*.
 Gubernatorum provinciarum apud nos munus, in *Loiservator*. Cum primum commissam sibi adibant provinciam carceribus detentos liberabant, in *Adventus jocundus*.
 Guesclinus militarium turmas, quae Franciam devastabant, in Castiliam traduxit, in *Compagnia*.
 Guido Aretinus diagrammatici musici auctor, in *Gama*.
 Guido de Levis, titulo Marescalli fidei a vulgo donatus, quod proinde catholica contra Albigenses militaret, in *Marescallus*.
 Guillemina mulieris famosissimae errores et deliramenta, in *Guilleminae sectarii*.
 Guillelmus Rogerii, regis Siciliae filius, cognomine *Mal-Guillelmus*, in hac voce.
 Guillelmus abbas Fiscamensis, ob decorem cognominatus *Puella*, in hac voce.
 Gundibaldus quidam e Graecia profectus, Chlotarii regis se filium mentitur, in *Ballomer*.
 Guntranus rex Chundonem, cubicularium suum, qui bubalum venando in Vosago occiderat, capite damnavit, in *Foresta*.

H

Halberstadiensis poenitens publicus, in *Adam*.
 Haex. Hac voce tres pisciculorum, qui sale condiuntur, species indicantur, in *Alectium*.
 Hallis pia societas, unde hujus sodales Fratres Kalendarum nuncupati, in *Frater*.
 Hannonia, nomine Lotharingiae aliquando appellata, in *Sigillum* 1.

Hastiludia octavo ineunte seculo obtinuerunt, in *Nundinae*. Tirones qui in iis probe se non gesserant, baculis excipiebantur, in *Baculare*.
 Heliae prophetae qualis fuerit habitus ex Carmelitis, in *Barrati*.
 Henricus I, rex Francorum, Victoriosissimi titulo insignitus, in *Victoriosus*.
 Henricus, comes Campaniae, cognomento *Largus*, in hac voce.
 Hiberni, Scotorum appellatione saepius designati, in *Erigena* et *Scoti*.
 Hibernorum illustrium cognominibus vox *Map* alias, hodie *Mac* vel *O*, praeponi solet; hujus significatio, in *Mepe* et *O*.
 Histriceis ordi sequester a Carolo Aurelianensi et Vadensi duce institutus, in *Camclaucum*.
 Hollandiae comites, appellati Tutores, in *Tutor* 2.
 Homagiorum variae conditiones et ceremoniae, in *Hominium*.
 Homagium, quod domino flexis genibus praestari debet, ipsius procuratori stando exhibetur, in *Hominium*.
 Homagium pro officiis et dignitatibus ecclesiasticis aliquando episcopis praestitum, in *Hominium*.
 Homicida otium apud Benevenses et Bigorritanos vivus sub cadavere illius quem occiderat sepeliebatur, in *Sepeliri*.
 Homicidii poena in bestiis quae hominem interfecerat solemniter iudicio ad hanc fere usque aetatem decreta, in *Homicidium* 1.
 Honesti Barba appellatus Balduinus IV, comes Flandriae, in *Barba*.
 Horologi quod rotis, ponderibus, libraminibus ac capitanalis constat, quis inventor, in *Horologium* 2.
 Hospitale S. Gervasii pisanam infirmis subministrare debet, in *Tisana*.
 Hospitalitatis reliquiae, in *Manducare* 1.
 Hospitali juris in ecclesiarum et monasteriorum domibus aut praediis, quantum reges studiosi, tantum, quando ab eo infirmes erant ecclesiastici, id praestare tenacius recusabant, in *Gistum*.
 Hostiae sacrae apud Divionem et Parisios celebres, in *Hostia* 1.
 Hugonis nomen pro stolido et inepto acceptum, in *Hugo*.

I

Jacobus, idem alias nostratibus atque rusticus et stolidus. Factionis olim celeberrimae, sub eadem appellatione, dux et auctores, in *Jaquet*.
 Jejunium duplex, in quo positum: quinam illud observaverint et quam ob causam, in *Superpositio* 3.
 Ignis accensi in vigilia nativitatis S. Joannis Bapt. unde ortum habent, in *Nedfri*.
 Ignis sacri morbus, quantum olim in Italia invaluerit, in *Ardentes*.
 Immaculae Conceptionis adversarius super nates publice vapulat, in *Antiphona* 1.
 Immersio trina in baptismo usum obtinuit usque ad nostra fere tempora, in *Baptismus*.
 Imperator coronatus jus habet in omnibus cathedralibus ecclesiis atque etiam monasteriis per totam Germaniam unum canonicum vel monachum pro arbitrio nominand. in *Preces* 3.

- Imperatores in ambone ecclesie coronabantur, in *Ambro*. In cujus ceremonie Missa diaconorum vestibus induti Evangelium cantabant, in *Evangelium*. Triplici corona donantur imperatores Germanici, in *Corona*.
- Imperatores Occidentales, titulo Advocati Ecclesie Romane inscribuntur, in *Advocati*.
- Imperatores, quinam ex principibus compellati, in *Imperator*.
- Imperatorum imagines vel statuae, quae in provinciis mittebantur, quomodo a populis exceptae, in *Lauratum*.
- Incendium avertere putabant veteres in ostio domus quaedam verba inscribendo, in *Arse verse*.
- Inductae juridicae per noctes, non per dies, dinumerabantur, in *Collocare*.
- Infans in utero materno adhuc existens baptisari potest, in *Baptismus*.
- Inferni porta Parisiis, olim dicta de Ferto, dehinc S. Michaelis, qua de causa, in *Fertum 4*.
- Innocentium caemeterium jussu Philippi Aug. muris circumdum, et qua occasione, in *Caemeterium*.
- Innuptorum erga nuptos alias reverentia, in *Dimentiri*.
- Inquisitionis nomen tum primum in Gallia auditum est cum Valdensium haeresis eam incere incipit: contra Lutheranos et Calvinistas etiam instituit Franciscus I; quibusnam id officii commissum fuit: eorum usurpata jura nan semel coercita, in *Inquisitores*.
- Insignia inusitata, aut etiam aliena, nonnumquam in praelis deferebant exercitus duces, in *Cognitioes*.
- Insulensis societatis celeberrima, sub nomine de *Espinette*, institutio, statuta et abrogatio, in *Spi-netum*.
- Interpunctiones in scriptione, quando certis regulis circumscriptae, in *Punctare 1*.
- Introducendis ad imperatorem hominibus praefecti, eorum officia, in *Admissionales*.
- Joannes XIX, PP., cognominatus *Phasianus*, in hac voce.
- Joannes Boucicaut, auctor ordinis militaris, pudori fortunisque nobilium feminarum tuendis potissimum instituti, in *Pulchrae*.
- Joannes Presbyter, quis fuerit, ejusdem epistola ad Emanuelem imperatorem, in *Presbyter*.
- Joannis nomen, diu est quod apud nostrates male audit, in *Joannes*.
- Joinville domini, an jure haereditario senescalli comitum Campaniae, dubium est, in *Senescalus*.
- Italorum annos computandi ratio, in *Annus*.
- Itineraria spatia lapidibus Gallos distinxisse ante Romanorum invasionem probabile est, in *Leuca 1*.
- Itinerum qua a nostris *Chemins de Brunchaut* appellantur, unde nomen, in *Via 1*.
- Jubilaei* nomine, quid apud religiosos intelligatur, in hac voce.
- Judaei, Galli castrati ob circumcisionem appellati, in *Capus 2*.
- Judaeorum annos computandi ratio, in *Annus*. Forundem apud Armoricos aliosve conditio, in *Caoti, Colaphus, et Judaei*.
- Judex a cujus sententia appellabatur, si ex odio, vel lucro judicasse appellans criminaretur, cum illo duellum inire tenebatur, in *Appellatio 1, et Falsare 4*.
- Jurare per Canem ad initum foedus firmandum; quod ruptum esse mittendo etiam canem significabant, in *Canis*.
- Jus quod ecclesiae debetur, cum quis decedit, a nonnullis parochiis exigebatur ab iis qui vitam monasticam amplectentur, ut qui in saeculo haberentur pro mortuis, in *Mortuarium 1*.
- Jus Applicationis, quid apud Romanos sonabat, in *Commendatus*.

L

- Lac, loco aquae, adhibitum in Hibernia ad baptisandos divitum et magnatum infantes, in *Baptismus*.
- Laei aegrotis sacram Eucharistiam deferebant, cum parocnus aut presbyter infirmus vel absens erat, in *Eucharistia*.
- Laicus, imminente mortis periculo, alterius confessionem audiebat, quam dehinc referebat ad sacerdotem, a quo injunctam poenitentiam pro defuncto peragere tenebatur, in *Confessio 3*.
- Lampreda* in ecclesia Carnotensi quid sit, in hac voce.
- Lancea qua perforatum est latus Christi, ubinam exstat, in *Lancea*.
- Lapides caruli, vulgo *ardoises*, veteribus incogniti, in *Ardesta*.
- Lapilli jacto opus inchoatum prohibebatur, in *Numbatio*.
- Larva: prelixioribus barbis et formae insolentis instructa, in *Burhator*.
- Laternarum cornearum usus antiquissimus; militarium vero inventor Manuel Comnenus imperator, in *Laterna*.
- Latronis poena insolens, in *Latro*.
- Laus perennis a Graecisne an a Latinis instituta, ejusque ritus, in *Acoemeli*.
- Lecto, loco sedis, cum abbatissa S. Petri, quam annulo donabat, desponsantis ad instar, accubebat Pistorii, circoscopus, in solenni ejus in urbem ingressu, in *Annulus*.
- Lecto decumbentes, qui certo die in anno inveniuntur, pignore in computationem insumendo multati, in *Pentecoste et Priso 3*.
- Lectos plumeos Anglis interdixit Henricus V, rex Angliae; cui et animus erat, si regnum Franciae obtinisset, vini usum Francis auferre, in *Plumacium*.
- Legati apostolicae sedis crucem preferunt ex concessione Romanorum pontificum jam a saeculo nono, in *Crucis*.
- Legionarii Galli, cur *Alaudae* vocati a Cicerone, in *Alauda*.
- Legitimandi filios natos ante matrimonium modus; ipsos scilicet inter nuptiarum sacra solemnia cum patre et matre pallio cooperiendo; unde hic ritus, in *Pallium 1, et Mantellatus*.
- Legitimatio ab Anglis admissa, quantum ad gradus ecclesiasticos; repudiata quoad successionem in bona palerna. Singulare legitimacionis apud nostros exemplum, in *Legitimare*.
- Lenovicensium comitum moneta, in *Barbarini*.
- Lena et meretrices Abbatissae nuncupatae, in *Abbas*. Earundem poena, in *Capilli et Maquerella*.
- Lenonum poena, in *Accabussare*.
- Leo IV, PP. auctor *Commendarum* dicitur, in *Commenda 3*.

- Leomania vicecomitum moneta, in *Arnaldensis*.
 Lepre morbo infecti, ab hominum consuetudine multis cum ceremoniis ecclesiasticis segregabantur, in *Leprosi*.
 Lepre curanda remedium, in *Miselli*.
 Liardus, monete minoris species, unde dicta, in *Miliaris*.
 Liberi post divortium nati illegitimi spurique censentur, in *Decevisset*.
 Libertatis concedendae varii ritus, in *Manumissio*.
 Libri sacri in lingua vulgari cum laicis tum clericis prohibentur, in *Romanus*.
 Ligna, quoniam mortua reputentur, in *Boscus*.
 Linguae abscissione, facultas loquendi non adempta, in *Spingere 2*.
 Litanie publicae, Crucis appellatae, in *Cruz*.
 Littere regiae, edicta aut statuta regia in acta parlamenti primum relata anno 1356, in *Homologare*.
 Locus in ecclesia ubi stabant viri separati a mulieribus, in *Paris*.
 Londinenses cives, Baronum appellatione donati, in *Baro*.
 Longobardici scriptores solent nomina quaedam masculini generis, per *ora* in plurali feminino efferre, in *Arca*.
 Lotharius, rex Francorum, Orthodoxi titulo insignitus, in *Orthodoxus*. Piissimus etiam cognominatus, in *Pius 2*.
 Ludendo dejeratum poena, in *Accubassare*.
 Ludovicus; hujus nominis etymon, in *Hilouwigch*.
 Ludovicus VI. Vercassinensem comitatum comparat, a quo auriflamma in bellis cepit praeferi, in *Auriflamma*. Victoriosissimi titulo insignitus, in *Victoriosus*.
 Ludovicus VII. communitas primus multiplicavit et auxit, in *Commune 2*. Piissimi nomen obtinuit, in *Piissimus*. Rosa aurea illi missa a summo Pontifice, in *Rosa*.
 Ludovicus VIII. Leo militis cognominatus, qui vulgatus Cor Leonis dicitur, in *Leo*. *Montpensivus* etiam nominatus, in hac voce.
 Ludovicus X. quare dictus *Hutinus*, in hac voce.
 Ludovicus XI. in bastiludio Insulis habito contra Balduinum *Commer*, tunc regem *Spinetti*, dimicavit, in *Spinetti*. Virtuosissimi titulo donatus, in *Virtuosus*. Ejusdem superstitione, in *Baptismus*.
 Luna deficientis seu eclipsim patienti olim ex superstitione acclamabant tinnitumque dabant, quasi illi succurrerent, in *Viceluna*.
 Lupanaria publica Parisiis certis ac designatis in locis, in *Gnacceum*.
 Lupi cervarii, unde sic appellati, hominibus innocui, in *Montus*.
- M**
- Maga. Quo nomine Gothi veteresque Germani, magas suas vocabant, in *Atraune*.
 Magia. In solo crimine maleficii seu magicae hasit tandem examen per aquam, maxime in quibusdam Germaniae regionibus, in *Aque frigidae judicium*.
 Magistri Requestrarum, etiam Dominica die officio suo fangebantur, in *Dominica*. Eorundem officium, in *Magister*.
 Magni consilii institutio a Corolo VIII, anno 1497, in *Consilium 2*.
 Magnus Magister hospitii regis senescallo successit, in *Senescalus*.
 Mahentre, vocis Gallica, origo, in *Maheria*.
 Maintem arborem in compitis et ad aedes puellarum erigendi usus; a quo repudiabantur corylus et sambucus, in *Maitum*.
 Majestatis titulus honorarius, quibusdam datus, in *Majestas*.
 Maio mense superstitione feriari solebant veteres Galli, in *Compensus*. Sequiori aetate, quomodo celebratus dies primus hujus mensis, in *Maitum*.
 Major aetas, in *Agiatus*.
 Majores-Domus, sub prima regum Francorum stirpe, *Subreguli* appellabantur, in hac voce.
 Maledictis horrendis Chartarum auctoritati olim cavebatur, in *Charta 1*. *Excommunicatio* et *Maledicere*.
 Maleficiis ne uterentur pugnam seu duellum militum sedulo invigilabant, in *Duellum*.
 Mallei vel Martelli cognomine appellati quidam viri fortes, qui crebris praeliis hostes atterebant, in *Martus*.
 Manducare super saccum in aula regis, quid significet, in *Mangerium*.
 Manus Loquax, quid hac voce intelligendum est, in *Signum 9*.
 Manutergio codices quos ad legendum accipiebant monachi, involvere solebant, in *Armigeri* et *Camisia*.
 Mappam scindere et dividere alicui ad mensam sedenti, opprobrio reputabatur, in *Mensa*.
 Marcelli, urbis Parisiorum praefecti, rebellio et facinora, in *Bonus*.
 Marchiae comes in regem Neapolitanum, sub nomine Jacobus, electus; dehinc a subditis in carcerem detrusus, in *Portulani*.
 Marescalli dignitas una cum certis officiis, iisque potioribus, possideri non poterat, in *Marescallus*.
 Marescallorum, seu Senescallorum, in Francia erat prima aciem ducere, in *Antegarda*.
 Mare Waregicum, unde Russis dicitur Mare Balticum, in *Vargi*.
 Mariti qui a sua vapulabat uxore poena; cui absentis subrogabatur ejus proximior vicinus, in *Asinus 3*.
 Martigii festum spurcum et sordidum, quod *Destrau* vocabant, in *Brut 1*.
 Martinus, Jurisconsultus celebris sub Friderico I; ab ejus pertinacia in sua opinione tuenda manavit notum proverbium, in *Martinus*.
 Martyres interdum dicti qui pro confessione nominis Christi non violenta morte obierant, in *Martyr*.
 Maryandi, quare *Buccellarii* dicti, in *Buccellarius*.
 Massiliensium inhumanus usus, cum peste affiebantur, in *Pestilentia*.
 Mater Fatua Divionensis, in *Abbas*.
 Mathurinorum ordo, cur Asinorum cognominatus, in *Asinus 2*, et in *Frater*.
 Matisconensis cantor in contrahentes matrimonium jura restricta, in *Marcheta*.
 Matrimonii Sacramento gratia non confertur; ejus benedictio iterari non debet, in *Matrimonium*.
 Matrimonium si puella contrahere offerret cum capite damnato, eum a morte liberabat, modo littere remissionis a rege concederentur, in *Matrimonium*.
 Matrimonium contractum esse putarunt, cum partes nomine matrimonii ad invicem biberant: unde

- natum proverbium: *Boire et manger, coucher ensemble, c'est mariage, ce me semble*, in *Polare*.
- Matrimonium dirimitur, cum unus conjugum probatur inhabilis ad actum matrimonii, in *Matrimonium*.
- Mathaeus Vindocinensis, Abbas S. Dionysii, Clypeus Franciae appellatur, in *Clypeus 1*.
- Matutinum seu nocturnum officium, in Ecclesia Parisiensi, media nocte dicitur ex statuto capituli anno 1359, in *Carillonus*.
- Maubergeon, turris in urbe Pictavensi, appellationis oris, in *Malbergium*.
- Mauri Africani, quare dicti *Amoravi*, in hac voce.
- Mauri apud Hispanos appellati *Murani*, in hac voce.
- Mauri a Vandalis devicti, in Sardiniam cum uxoribus et liberis ablegati, in *Barbaricini*.
- Media-Quadragesima ad Dominicam quartam Quadragesimae assignatur, in *Dominica*. Haec celebrandi usus inter scholares antiquus, in *Quadragesima*.
- Medicae genti insignia Franciae concedit Ludovicus XI, in *Thosus*.
- Medici vocati *Clinici*, in hac voce.
- Medicinae studium Montis-pessulani celeberrimum; huic scientiae operam aliquando dederunt clerici et monachi, quae saepius tamen iis fuit interdita, aut saltem epus exercitatio, in *Physica*.
- Mediolanensium ducum moneta, in *Ambrosini*.
- Mendacium exprobratio gravi multa puniebatur, in *Mendacitopius*.
- Mensium dies numerandi ratio, in *Mensis*.
- Mensurarum aridorum et liquidorum adaptatio ad mensuram Parisiensem, in *Modius 2*.
- Mercatorum Italorum in urbe Neapoliensi degentium privilegia, in *Langobardi*.
- Meretrices, unde *femmes de chemins* et *Cloustrieres* appellatae, in *Chemnus 2*, et *Clausura*. Certis in habitu signis ab honestis mulieribus distinctae, in *Meretricibus*. Militis aut domine mensa et osculo prohibentur, in *Osculum 2*. De comitatu regio erant; pensionibus et donis dotata, ibid. Statuta habebant, quae non violabant impunè, ibid. Earum magistræ dictae *Abbatissae*, in *Abbas*. Earumdem poena, in *Accubassare* et *Capilli*.
- Metae varis arborum notis et mensuris designabantur, in *Arbor 1*.
- Metropolitani, non archiepiscopi modo, sed etiam episcopi et Abbates nuncupati, in *Metropolitani*.
- Michaeli Imperatori cognomen *Catalati* inditum, in *Catalafare*.
- Michaelis Scoti varia opera memorantur, in *Cervetlerium*.
- Mictum mittere, gravioris injuria loco habebatur, in *Pissare*.
- Miles qui vaccam pauperum feminae abstulerat, aquae bullentis supplicio deceditur, in *Catlaria*.
- Militare servitium in quo positum fuit: illud praestat puer novem annorum; ab eo absolvantur, qui triginta et quinque annos excesserunt; ita et recens nupti atque ii quorum uxores in puerperio jacent, in *Hostis 2*.
- Milites ad dignitatem militarem promovendi ratio, in *Adolare*, *Alapa* et *Miles*.
- Milites cinguli et calcarii donatione creantur; eorumdem ablatione degradantur, in *Cingulum 1*, et *Calcar 1*.
- Milites quorum clypeus in hostium potestatem venerat, tandem ipsi eorumque liberi pro militibus non habebantur quamdiu acceptum dedecus praestando non vindicassent; unde ad mensam cum aliis milibus sedere non poterant: quod si temere solissent, tunc a feziali lacerabatur eorum mappa, in *Arma 3*, et *Mensale*.
- Milites titulo *Monsieur* compellabantur, cum caeteri, quantumvis natalibus praeclearis editi, proprio tantum nomine appellarentur, in *Siriacus*.
- Milites ab homagio praestando exempti erant cum feudum principale ab homine innobili acquirebatur, in *Hominium*.
- Milites Clerici in ecclesiis Lugdunensi et Viennensi, quoniam ita appellati; horum manus et officium, in *Miles*.
- Milites regis qui dicti apud nostros, in *Miles*.
- Milites ordinis S. Jacobi *de la Spatha* instituti in Hispania anno circiter 1158, in *Spatharius*.
- Milites Stella instituti a Joanne, rege Franciae an. 1351, in *Stella 1*.
- Milibus solis an fas esset casariam nutrire, dubitatur, in *Armagari*.
- Mir, quid veteribus Francis sonabat, in *Bullomir*.
- Mitra ad usum episcoporum longe antiquior saeculo V, in *Mitra 3*.
- Mitra distincta ab episcopi conceditur abbatibus. Ea non utuntur abbates ordinis Praemonstratensis, in *Abbas*.
- Mitra papyracea, ignominiae signum, in *Corona* et *Mitra 3*.
- Molendina aquatica Augusti aetate, vel paulo ante Augustum inventa, in *Aquimola*. Recentiora sunt quae *ad ventum* dicuntur; antiquiora tamen Philippo Augusto rege Francorum, in *Molendinum*.
- Monachi Clericorum nomine interdum designantur, in *Clerici*.
- Monachi, quod Philosophi Christiani dicerentur, baculum et peram deferabant, in *Bactroperale*.
- Monachi in radendo barbam aqua herbis aromaticis imbuta utebantur, in *Barba 1*.
- Monachorum apud Bavaros in acquirendis bonis, quae non comparare ex legibus non licebat, dexteritas, in *Mediator 1*.
- Monachus bona quae jure successione ad ipsum, si in saeculo renunxisset, devenissent, monasterio suo, feudis exceptis, laerari poterat, in *Successio 2*.
- Monasterii servilio sese adhaerendi variae rationes, in *Obiati 2*.
- Monasteriis data aliquando feuda ea conditione, ut monachum presbyterum praestarent, qui divinum officium in castris parageret, in *Hostis 2*.
- Monasteriola, quae majoribus suberant, hodie Prioratus dicta; eorum origo, in *Cella 1*.
- Moneta regia in terris baronum qui jure monetae potiebantur aliquando cursum non obtinuit, in *Moneta*.
- Monetarum Belgicarum veterum nomina et species variae, in *Leones 1*.
- Monetarum adulteratores aquae bullentis supplicio necabantur, in *Catlaria*; vel comburebantur, in *Ustus*.
- Monetae regis, sub prima regum nostrorum stirpe, eorum effigies imprimebantur, nomine fere semper *omisso*, in *Monetarius*.
- Moniales quae castitatis votum violaverant, velo religionis ad tempus privabantur, in *Velamen*.
- Monetae principi jus eundem monetam auream et

argenteam conceditur anno 1643, et ejus cursus in Francia permittitur an. 1644 et 1652, in *Moneta*.
 Monrealis eques Rhodius falso dicitur ob Odorico Raynaldo, primus dux militarium turmarum quae *Compagnia* appellabantur, in *Sociales*.
 Monsieur, unde formata haec vox, satis nupera, in *Siralicus*.
 Montalbanenses consules Baronum appellatione insigniti, in *Baro*.
 Morini, unde sic nuncupati, in *Mora* 2.
 Mortui vestibus suis pretiosioribus induti humo mandabantur, in *Sepulchrum*. Eos cum suis insignibus et armis publice exponendi antiquus usus, in *Mortuus*.
 Mosarabicum officium in usu fuit apud Hispanos usque ad Alphonsum VI, quod tamen adhuc Toleti servatur in sex parochialibus ecclesiis; hujus vocis etymon, in *Mosarabes*.
 Mulier utroque sexu instructa memoratur, in *Hermaphroditus*.
 Mulier dicitur in jure Anglico, filius natus ex patre qui concubinam in uxorem duxit, in *Mulier*.
 Mulieres lectum suum, ut viri equum, ecclesiis in quibus sepeliebantur legare solebant, in *Lectus*.
 Mulieres rixosae, quomodo castigatae, in *Tumbrellum* et *Vitania*.
 Mulieres quae stuprum commiserant in lupanaribus publicis includebantur, in *Ginuceum*.
 Mulierum sepulcris fusus appensus in probitatis ac virtutis muliebris argumentum: hinc etiam forte profuxi mos earum insignia in fisis seu, ut heraldice loquar, *lozengis*, describendi, in *Fusus*.

N

Nares apud Polonos praeceduntur iis qui quarta vice injustam litem intendunt, in *Calumnia* 1.
 Nasi abscissio, genus supplicii apud Occidentales, in *Denasatus*.
 Natalis Domini vigilia, quomodo celebrata olim apud Drocenses et Cadomenses, in *Flambellum*. Quod festum nomine Cornu designatur in veteribus festis Danicis, in *Cornu* 1.
 Navarra rex domum Parisiis sub consuetis oneribus et servitiis acquirit, in *Villanagium*.
 Navariensis moneta, in *Carteni*, et *Sancetti*.
 Navarrensis Collegii prerogativa, in *Prothocollegium*.
 Naufragorum naves fractae, resque in iis contentae, imo et homines qui in ipsis vehebantur, dominorum erant ad quorum littora ejiciebantur, ex antiqua, quantumvis inhumana, consuetudine, quam prohi principes abrogare non semel annexi sunt, in *Lagan*.
 Nauticae Pixidis inventio, in *Pyxis*.
 Neapolitanus morbus; hujus origo, in *Morbus*.
 Negotiatorum veterum aliquot nomina, in *Societas* 4.
 Nicopolitanense praelium memoratur, in *Bassa* 1.
 Nigri ponti domini sese inscribentibus Ducibus Agiopolagi, in *Agiopolagus*.
 Nihil fecit, Epitheton quorundam regum Francia; quare ita cognominati, in hac voce.
 Noalii, unde nomen habent, in *Cognomen*.
 Nobles aquae frigidae judicium per filios suos aliquando subiere, in *Aqua* 7.

Nobilibus praeteritis adscribi cepit *Militis* nomenclatura, ineunte circiter saeculo XIII, in *Miles*.
 Nobilitas natalium necessaria ad Militis dignitatem consequendam; a qua tamen lege nonnumquam relaxatum est, in *Miles*.
 Nobilium, maxime Francorum, consuetudo uxores pari nobilitate illustres matrimonio sibi jungendi, in *Disparagare*.
 Nobilium seu Militum, atque adeo procerum ac principum filii qui nondum militarem ordinem erant adepti generatim appellabantur *Valeti*, in hac voce.
 Nobilium poena capitalis, olim apud Graecos, nunc apud nostrates, capitis detruncatio, in *Decollare*. Eorundem alia poena, in *Sella* 2.
 Nobilium ordini adscribi, poena genus apud Florentinos, in *Magias*.
 Nomen nascentibus filiis impositum a parentibus, cui alia deinde addebantur; quando haec novorum nominum impositio fiebat, in *Binomius*.
 Nominum proprio nomini adscitiorum origo et ratio, in *Cognomen*.
 Nominum compendio descriptorum antiquissimus usus; illum induxit in regia diplomata Carolus M., in *Monogramma*.
 Nordalingi, unde sic appellati, in *Adalingus*.
 Normanni, cur nuncupati *Bigolthi*, in hac voce.
 Normanniae ducatus, titulo Imperii et Monarchiae insignitus, in *Imperium* et *Monarches*.
 Normannici fori in emancipationibus usus singularis, in *Emancipatio* 1.
 Nothorum vetus et recens conditio, in *Bastardus*.
 Novitatu nonnumquam praetermisso vota monastica emissa sunt, in *Probatio*.
 Nox Demissionis, seu Potentiae ea dicitur qua Mahumedi per Gabrielem angelum traditum fuisse Alcoranum scinnant quidam Mahumedani, in *Alcoranum*.
 Nummi dabantur infantilis, etiam lactentibus, ut parentum donationibus assensum praebuisse viderentur, in *Concessus*.
 Nummi Romanorum sive Graecorum aureis, argenteis et aereis, unde *Medallae* nomen nansit, in hac voce.
 Nummos cereo affigendi usus, oblationis gratia, quam antiquus, in *Candela nummata*, et *Cereus*.
 Nummulariae tabulae in quatuordecim regni locis institutae anno 1305, in *Cambiare*.
 Nundinarum Campaniae custodes, ut plurimum ex militari et nobilium ordine assumti, in *Cancellarius*, et *Custos* 1.
 Nuntii Apostolice sedis ex suae dignitatis gradu post episcopos sedent; si vires summi pontificis agunt extraordinaria delegatione, non episcopos duntaxat, sed et patriarchas praecant; in *Apoeristarius*.
 Nuntii Camerae qui dicebantur sub secunda regum nostrorum stirpe, in *Camerasarius*.
 Nuptialia ferebantur, non dominis tantum, sed et ecclesiasticis debebantur, in *Missus* 1.
 Nuptiarum variae redemptiones dominis aut sociis nubentium ex jure vel usu persolvenda, in *Bannum* 5, *Cochetus* 3, *Maritagium*, *Missus* 1, *Nuptialicum*, et *Ourillera*.

O

Obsessionis a demone quænam sint signa haud suspecta; ritus in liberandis obsessis usitati, in *Obsessus*.
 Occisio hominis infimæ conditionis triginta Turonensibus redimebatur apud Pannonos, in *Villani*.
 Occitani aliquando Provincialium appellatione designati, in *Provinciales*.
 Economatus ecclesiarum vacantis ad sex tantum menses protrahi poterat, in *Commendatarius* 1.
 Economus appellatur ecclesiarum *Advocatus*, in hac voce.
 Officia religiosa et pia, v. g. capsarum, in quibus repositæ sunt reliquæ, ablutio seu purgatio, nomine feudi concessa, in *Chassa*.
 Officiales in Aragonia dicti olim Alcajdi honoris et meretricum, in *Alcajdis*.
 Officialium palatii regii, qui Domestici vocabantur, munus et officium, in *Domesticus* 3.
 Officium ecclesiasticum, a quibus primitus ordinatum est et postea auctum, in *Officium*.
 Ogerii Dani spatha asservatur in monasterio S. Faronis Meldensis, quam descripsit Mabillonius, tom. 5 Act. SS. Bened. in *Spatha* 1.
 Olei unctio variis in casibus usitata apud Jacobitas, in *Lampas* 2.
 Oleum seu liquor odoros effluxit ex aliquot Sanctorum sepulchris, in *Manna* 1.
 Ordo militaris S. Mariæ Virginis institutus sub annum 1261, in *Frater*.
 Organorum musicorum inventio et usus, in *Organum*.
 Osculare retro mulierem, aut eam desponsare, vel mortem subire cogebatur vir qui illam vitaverat, in *Fornicarius*.
 Osculum in prestatione homagii a feminis domino feudali datum et negatum: utriusque exempla proferuntur, in *Hominium*.
 Osterlingi qui fuerint, in *Esterlingus*.
 Ostiarii officium dignitas hereditaria in aula comitum Flandrensium, in *Huisserius* 2.
Oublette, carceris episcopi Parisiensis aliorumque nomenclatura; hujus appellationis ratio, in *Oblivium*.

P

Pædagogus regis præcipuum inter ejus ministros locum obtinebat, in *Equilibratores* et *Bajulus* 2.
 Paderaste castratione mulctati, in *Castratio*.
 Paganorum Iudi nonnumquam a Christianis etiam celebrati, in *Cervula*.
 Palatii Præceptor, quæ dignitas in Francia, in *Præceptor*.
 Palatium, uti vocant, Parisiense juri dicundo fuisse addictum plerique sub Ludovico X, alii sub Philippo VI, volunt, in *Parlamentum*.
 Palos seu paxillos, voce heraldica *Palle*, designari falso creditum est, in *Pallium* 2.
 Panis Eucharistici forma, in *Eucharistia*. Quo ritu et a quibus conficiebatur, in *Oblata*.
 Panis benedictus, sacræ Eucharistiæ loco, adminis-

trandus iis qui, peccatis suis nuntium remittere nolentes, communicari ad sacram mensam accedunt, in *Panis* 2.
 Panis hæc buccella me strangulet, si quod dico verum non est; hujus adagii origo, in *Corsned*.
 Panni nigri in exsequiis usus, linteum, quo tegitur altare, ad hunc usum adhibitum, quod postea prohibitum est, in *Pallium* 2.
 Papa, nisi Romanus aut Italus, non eligendus statuitur anno 1378, in *Dispositive*.
 Papa Pontifex Pontificum dictus, in *Pontifex*.
 Papa Domini titulo promiscue cum episcopis donatus in eodem instrumento, in *Domnus*.
 Papa crucem ubique præferendi jus habet, in *Crux*.
 Papa non utitur baculo pastorali, in *Baculus* 1.
 Papa, et et Apostolici, appellatio soli Romano pontifici tandem adscripta, in *Apostolicus* 1, et *Papa*.
 Papæ non modo beneficia ecclesiastica in Galliis contulerant, sed et pensiones annuas in iis aliquando assignarunt, in *Provisio* 2.
 Paparum rescripta genuina, quomodo a falsis inter-nosci possint, in *Bulla*.
 Parentum summum jus in liberos sub prima et secunda regum nostrorum stirpe, in *Emancipatio* 1, et *Oblati* 1.
 Pares ecclesiastici sua retrofeuda tantum in manum mortuam transferre possunt; non alii prælati, nisi absque pecunia tunc ejusmodi translatio, in *Admorsatio*, et *Par*.
 Parisiensis episcopus, vocatus Curatus Regum Francia, in *Curatus* 1; Patriarcha titulo donatus, in hac voce.
 Parisiensis officialis prærogativa, in *Officialis*.
 Parisiensis parliamenti de doctrina S. Thome judicium, in *Passus* 1.
 Parium Franciæ, sive ecclesiasticorum sive laicorum, jura et officia, in *Par*.
 Parochiales ecclesie assignatæ in dotem etiam ab episcopis, in *Abbas*.
 Parochorum jus in bona defunctorum, in *Abbatia* 1, et *Funeralia* 2.
 Parvus, cognomen Alfonsi, regis Castellæ et Toleti, unde natum, in *Rex*.
 Paschatis dies, unde a nostris primus anni dicebatur, in *Annus*.
 Pastores ecclesiastici et laici vocantur ecclesiarum *Advocati*, in hac voce.
 Patibulum erigendi jus, non ex feudi jure, sed a regis concessione et beneficio, habent justitarii quicumque, in *Furca* 1.
 Patri, urgente necessitate, licuit filium suum in servitutem dare, in *Obnoxatio*.
 Patriarchæ majores crucem ubique præferendi jus habent, præterquam in urbe Roma, et ubi adest summus pontifex, vel ejus legatus, debent etiam in presentia cardinalium, in *Crux*.
 Patriatus insigne erat apud Romanos, sub imperatoribus Occidentalibus, coronæ simplicioris species, in *Circulus*.
 Patrini in duellis adsciti, cum privatim agebantur, in *Duellum*.
 Patrinarum et matrinarum in baptismo partes, in *Baptismus*.
 Pavana, saltationis species, unde sic appellata, in *Paduana*.
 Pauli Orosii historiæ inscriptio disquiritur, in *Ornesta*.

- Paupertatis voto rerum proprietas, non usus, abdicatur, in *Proprietates*.
- Pedum Osculum, formula usitata in praestatione sacramenti fidelitatis regibus nostris, in *Osculum* 2.
- Pensionum pro victu et vestitu secundogenitis assignatarum ratio et usus, in *Apanare*.
- Peregrinantium baculus, unde Burdo appellatus, in *Burdones*.
- Peregrinationes in poenam a iudice seculari indictae, quae aliquando pecunia redimebantur. Earum usus tum adeo invaluerat, ut peregrinantes canonici censerentur praesentes divinis officis, in *Peregrinatio* 3.
- Perjuri absentes inverso capite picti apud Florentinos exponebantur, in *Fides*.
- Perjuri poena ridebda potius quam culpa digna, in *Perjurare*.
- Petrus Musandinus celebris Parisiensis medicus, in *Musandinus*.
- Philippus frater Ludovici VII thesaurarius ecclesiae Compendiensi, in *Thesaurarius*.
- Philippus Augustus, qui Deodatus et Conquiens dictus, Rex Sacerdotum cognominatus et qua de causa, in *Rea*. Vide *Subjugus*.
- Philippus VI, rex Francorum quare Salinarius nuncupatus, in *Salinaria*.
- Philtia amatoria frequentioris oliip usus apud nostrates, in *Maatoria*.
- Photii criminatio adversus Latinos confutatur, in *Agnus*.
- Picardi moribus et lingua seu idiomate a Francis distincti, in *Lingua* et *Picardia*.
- Picardiae prorex primus inscribitur Carolus de *Montmorenci*, an. 1350; extitit Edwardus de *Beaugen*, Franciae marescallus; et an. 1351 Comes Inculis-mensis Franciae comest-bularius. Hujus vocis incertum haecenus etymon, in *Picardia*.
- Pila ludus in ecclesiis diebus festis usitatus, in *Pelota* 3.
- Pileorum, quos vulgo *Bonnefs quarrez* appellamus, origo, in *Atmucium*.
- Pilorum fibrinorum usus antiquior Carolo VI rege, in *Capellus* 1.
- Pileus viridis infamiae symbolum ex usu, non aliqua lege, statutum, in *Cessio*.
- Pilum vestimenti projicere in signum possessionis rei cuiusque dimisisse, in *Investire*, sub *Vestire* 1. Pili barbae, capillorum et vestium una cum sigillo charae donationum aut cessionum obsignati, in *Pillum*.
- Piper quattu olim habitum, in hac voce.
- Pipinus rex conventus publicos, qui kal. Martii habebantur, ad diem kal. Maiarum transtulit, in *Campus* 9. Cur idem rex in ingressu ecclesiae prostratus, non supinus, sepeliri voluit, in *Prostrati*.
- Piscis regius quis censeatur, in *Craspiscis*.
- Placitum. Quia tale est nostrum placitum, Gall. *Car tel est notre plaisir*. Hujus formulae sensus et origo, in *Placitum*.
- Plebei homines matres suas Dominas compellabant, in *Domina* 4.
- Penitentes publici arma deponere jubebantur, in *Arma*.
- Penitentes a confessoribus flagris excepti, in *Flagellatio* 1.
- Penitentes homicide circulis ferreis ab episcopis aut presbyteris aliquando innexi, in *Circulus*, et *Peregrinatio* 3.
- Penitentiae publicae quae crimina subjecta fuerunt, in *Penitentes*. An episcopi, presbyteri et diaconi huic subditi fuerint, disputatur inter eruditos, in *Communio* 4.
- Penitentiae impositae partem exsequendam in se monachi suscipiebant, data ipsis a penitente aliqua bonorum suorum elemosyna, in *Penitentes*.
- Penitentiae species qua quis palmas allidebat ad pavimentum, in *Palmata* 1.
- Penitentiae insolite exemplum, in *Penitentes*, et in *Processio* 1.
- Penitentium reconciliatio quando et qua ratione fiebat, in *Reconciliatio*.
- Penitentium publicorum personam representans ultimus canonicorum Augustodunensium die Cinerum etiamnum de ecclesia eicitur, in *Penitentes*.
- Pollices sibi olim tenebant ignavi, ne militare cogerentur; sed et hostibus captis aliquando truncatos a victoribus legitur, in *Pulltraces*.
- Pollicis appositione ad gladium sponsio matrimonii a contrahentibus firmabatur, in *Pollex* 3.
- Pontivenses comites nuncupati Abbates S. Vulframi, in *Abbas*.
- Portugalliae regnum, qua de causa B. Petri juris esse dicitur, in *Beatus*.
- Potare in honorem Dei, I. C. et Sanctorum in more fuit apud multas nationes, in *Bibere*.
- Praedia in franco allodio possessa, si in forefactum cadant, ad regem pure regni pertinent, etiamsi in alterius dominio existant, in *Abolis*.
- Praefecti mercatorum et officium Mediolani vocabantur Abbates, in *Abbas*.
- Praefectus omnibus regni portuibus, dignitas palatina apud reges nostros, in *Telon*.
- Praelati anulum deferunt in symbolum ecclesiae ab eis desponsatae, in *Annulus*.
- Praemonstratenses Abbates mitra et chirothebis non utuntur, in *Abbas*.
- Prepositus capis apud Francos quis? in *Cepus* 1.
- Prepositus hospiti regis, an regi ribaldorum successerit, dubium est, in *Ribaldi*.
- Præscriptionis jus contra ecclesiasticos non valet, nisi 100 annorum; contra laicos vero, praescriptione 40 annorum utitur ecclesia. In re criminali locum non habuisse videtur, in *Præscriptio*.
- Præsides parlamenti Parisiensis, honorario eandem insignes, unde *Grands Présidents* appellati, in *Præsidentialis*.
- Praetor Genensis vocatus Abbas populi, in *Abbas*.
- Pragensium Annus, quis dicitur a nostratibus, in *Annus*.
- Presbyter Joannes, vide *Joannes Presbyter*.
- Presbyteri soutes ab episcopis suis ad flagellationem publice in synodo excipiendam damnati, in *Disciplina* 1.
- Presbyterorum filii patribus in ecclesiis succedere volunt, in *Presbyter*.
- Prima Sedes, hac appellatione donantur ecclesiae Bituricensis, Lugdunensis, Narbonensis et Viennensis, in *Sedes* 2.
- Primatum, quibus Catholici titulus concessus fuit, recensio, in *Catholicus* 3.
- Prioratum ecclesiasticorum origo, in *Obedientia* 1.
- Processionibus interessè honori ducebant magnates ordinemque in iis tueri, in *Processio* 1.
- Procurator qui causam alterius ageret, citra principis rescriptum constitui non poterat, in *Attornatus*.
- Propinare honeste mulieri alicubi nefas erat, in *Bibere*.

- Proscripti ex comitatu Atrebatensi interfector ab omni pena erat immunis, modo capiti illius quem intra limites comitatus occiderat, denarium argenti suppositisset, in *Bannum* 1.
- Proscriptio centum annorum et unius diei usitata in foro Flandrensi, in *Bannimentum* 4.
- Proscriptio domorum, quibus signis indicabatur, in *Barriare et Plancare*.
- Provincialibus ignota fuit lues venerea usque ad annum 1490, unde ad illos pervenit, in *Boba* 2.
- Psalmi Superpositi et Psalmorum Superposito, quibus vocibus significatur, in *Superpositio* 3.
- Puellarum prima nocte nuptiarum erga dominos suos indecens servitus, pecunia dehinc redempta, in *Marcheta*.
- Puellis in signum amoris candelae offerebantur, in *Candela* 1.
- Puer a parentibus monasterio oblati, quo ritu consecratur, et quae erat eius conditio, in *Obla* 1.
- Pugno ob aliquod crimen abscisso facilius substitui concessum a rege, in *Pugnis* 3.
- Pursie* (Domini *de la*), senescalli comitum Perlicensium, in *Senescalus*.
- Pulveris tormentarii inventor, in *Bombarda*.
- Pulvinar offerre urbanitatis erat apud nostros, cura, quis lectum suum cum altero participaret; quod fiebat, uxore etiam in eo decumbente, in *Ouvitiera*.
- Pulvinarium jus, Gallice *Le droit des orillers*, a novis nuptis exactum, in quo positum erat, in *Ouvitiera*.
- Pupillarum feudorum dominos sese inscribebant pupillorum tutores; quod et in ipsis regnorum et imperiorum successione locus habuit; unde apud nos tutorem, non Regis, nomine intulabantur Litere quae in cancellaria conficiebantur, in *Heredes* 1.
- Purgationes vulgares, quibus rictibus peragebantur, in *Judicium* 3 et *Ferrum* 3.
- Purificationis B. Mariae festum, quis in eo cereorum usum introduxit et qua de ratione, in *Candelaria* 1.
- Pygmaei, fictitium genus hominum vel demonum, in *Cobali*.
- Q**
- Quadrigam subversam erigere non licebat sine licentia domini, intra cujus dominium fuerat eversa, in *Quadriga* 3.
- Quatuor Tempora, quando instituta, in *Jejunium*. Cur in iis Ordines fiant, in *Ordo* 3.
- R**
- Rabiosos suffocabant, ne rabiei aestu abrepti fidem catholicam Deumve egerent, in *Rabiditas*.
- Radulfo cuidam nobili unde inditum cognomen *Pel-de-leu*, in *Luparius*.
- Raptores pedis abscissione muletabantur, in *Pes*. Numquam submergebantur, in *Submergium*.
- Ravennates archiepiscopi Romanis pontificibus non subjecti, quando et quousque, in *Autocephalia*.
- Reconciliationis, seu condonatae injuriae signum, projectio filii de pallio, in *Filium*.
- Referendarii, iidem qui in curia CP. *uicetores* dicebantur, et *Admeatores* in regno Neapolitano, in *Admeatores*.
- Regalia nonnumquam a regibus nostris concessa laicis, in *Regalia* 2.
- Regalis custodia pupillorum, in quo a feudali differat, in *Custos* 4.
- Regina nuncupatur Domina Francorum, in *Domina* 8.
- Reginae servitio tres domicellae tantum addictae, in *Ouvrerie*.
- Reginarum anni a nostris inter notas chartarum chronologicas adhibiti, in *Annus*.
- Regis titulus concessus reginis, in *Rex*.
- Regum filii, reges, domicelli, Domini nuncupati, in *Domicellus* 1, et *Rex*.
- Regum filiae, titulo Reginae donabantur, quem servabant etiam maritis inferioris gradus nuptae, in *Regina* 1.
- Regum, dominorumve jus hospitandi in vassallorum suorum domibus et praediis, qua de causa inductum; in quo positum; ab eo ecclesiae et monasteria non eximebantur, in *Gistum*, et *Procuratio*.
- Reliarum nobilissima familia ad Hesdinum in Attrebatibus, in *Eleemosynarii* 3.
- Reliquiae Sanctorum primis ecclesiae saeculis super altaria non collocabantur, in *Reliquiae* 4.
- Reliquiarum veritas asserta aquae frigidae iudicio, in *Aqua* 7. Igne etiam illas probare in usu fuit, in *Ignis*.
- Reliquiarum incredibiles abusus, in *Reliquiae* 1.
- Remense Concilium an. 1148 *universis* titulo donatur, in *Domnus*.
- Reorum custodia non tantum carcerarium, sed et loci incolae spectabat, in *Escapium*.
- Reos et malefactores persequendi mos, ut in iudicium manus tradantur, quam antiquus, in *Huésium*.
- Responsalium sedis Romanae ad imperatores CP. institutio et officium, in *Apocristarius* 1.
- Rex regum, dictus non semel rex Francorum a Scripatoribus, in *Rex*.
- Rex Cypri, cognomen cujusdam rebellis sub Carolo V, in *Rex*.
- Rhodani insulae, unde *les Broteaux* Lugdunensibus dicantur, in *Brotellus*.
- Ribaldorum regis iura et officia, in *Rex*.
- Ricardi I, regis Angliae epitaphium, in *Achalis*.
- Ringus, fictitius Avarorum dux, in *Hringus*.
- Robertus, rex Francorum, auctor *Prose de Spiritu Sancto*, aliorumque *responsorium* quae etiamnum in officio ecclesiastico cantantur, in *Cantus* 1.
- Robertus Flandrensis, cui ab Arabibus appellatus Filius Georgii, in *Filius*.
- Robertus Normannus Apuliae princeps, unde dictus *Guiscardus*, in hac voce.
- Roche des Aubiers*, nobilis familia in ducatu Andegavensi, in *Obstare*.
- Rolandus Passagerii civis Bononiensis, non Patavinus, Auctor est Summae Artis Notariae, in *Summa* 2.
- Roma scindulis contexta fuit annis 470, in *Scindula*.
- Romanae Sedi gratuito primitus a singulis fere regibus catholicis exsoluta pensitatio nomine Denarii S. Petri, postmodum ecclesiastici patrimonii vicem obtinuit atque inter census ecclesiae Romanae reputata; quando et quomodo apud Anglos praestita est, in *Denarius*.

Romaneensis Abbatisa Principis titulo donatur a Rudolfo imperatore; hujus abbatia conditio, an. 1444, in *Princeps*.
Rosarii origo, in *Capellana* 1.
Ryngstadii, urbis Danicæ, etymon, in *Hringus*.

S

- Sabadia ducum vetus lemma *Fert*; quando ab ipsis usurpatum et hujus significatio, in hac voce.
Sacchari veterum ab hodierno discrimen, in *Cannelle*.
Sacramentorum quibus fides domino juratur, varie formulæ et conditiones, in *Fidelitas*. Aliorum cujuscumque generis vulgares formulæ, in *Juramentum*.
Sacramentum quod Joannes rex prestitit in vestibulo ecclesie episcopo et canonicis in suo Parisios iurando adventu, in *Personare*.
Sacramentum fidelitatis exigebant episcopi ab iis quibus parochiam regendam committebant, in *Fidelitas*.
Sacramentum campionum, in *Duellum*.
Salarium vectigal, quando institutum, in *Gabbon*.
Salem in fidelitatis symbolum comedebant olim qui fidem regibus jurabant, in *Sal*.
Salice Terræ, quæ dictæ, in *Terra*.
Salingi, unde sic appellati, in *Adalingus*.
Salire supra *Sepem*, in cessionibus, ut indicetur fores domus jam à domino traditas esse, in *Patus* 1.
Saltationum varie species, in *Chorea* et *Paduana Saltatio*.
Salutarum marchionatus a dolphinò Viennensi dependere judicatur, in *Delphinus*.
Salutatio Angelica, a quo et quando instituta, in *Angelus*.
Sancti Joannis Baptiste vigilia, quomodo apud nostros celebrata, in *Ignis* 2.
Sancti Martini capa vel capella, quæ fuerit, in *Capa* 1, et *Capella* 1.
Sancti Mauriti canonice concessum ut caputia rubra deferant, et cur, in *Caputium* 1.
Sancti Michaelis festum forte a Carolo M. institutum, in *Archistratiens*.
Sancti Petri clavæ animalia signata, ut a rabie serventur, in *Clavis*.
Sancti Spiritus Judicium, dicta purgatio vulgaris, qua veri notitia inquirebatur, in *Judicium* 3.
Sanctus Germanus in Laia, unde sic dictus, in *Leda* 3.
Sanctus Lucas nuncupatur Capellanus B. Mariæ Virginis, in *Capellani* 5.
Sandalia concessa abbatibus, in *Abbas*.
Sardoniysienses nundinæ, quomodo habitæ, in *Laudicum*.
Sanguinem cum sibi minuere, cautionis ergo, volebant domini seculares, ex jure nonnumquam in monasteria sese recipiebant, cum uxoribus et omni sua familia, ubi iis necessaria a monachis ministrabantur, in *Minuere*.
Sanguis Dominici guttulam in calicem majorem vino repletum effundendi mos, ut inde populus communicaretur, in *Calix*.
Sarcinatrice adibus regis magnatumve olim, ut nunc, astabant, in *Kepezzare*.
Satisfaciendi ratio, tradendo scilicet offenso capitis sui tegumentum aut anulum suum, in *Caputium* 1, et *Emenda* 5. Alia tenendo digitis nasum suum per summitatem, in *Ndsus*.
Savaro in Originibus Claromontensibus emendatur, in *Alberga*.
Saxones Occidentales Reginae nomen non admittebant; sed regis conjugem appellabant, in *Regina* 2.
Saxones ad oras Sequanæ maritimas conederunt, in *Otingua*.
Saxonum ditio, quantum olim in Germaniam protendebatur, in *Esterlingus*. Hujus nominis etymon, in *Saxa*.
Scacorum ludus: quæ ad hunc spectant exponuntur in *Alphinus*, *Fercia*, et *Scacci* 1.
Scala Templi in urbe Parisiensi, quid hac voce intelligi debeat, in *Scala* 1.
Scaligeri, unde Canes appellati, in *Caganus*.
Scenæ Dei, Christi et Sanctorum, in *Lulus*, *Personnagium* 3, et *Moralitas* 2.
Sceptrum, præcipuum regie potestatis insigne, cujus formæ, in *Luculus* 2.
Schedarum scriptionem, vulgo *Loterie*, instituendi licentia conceditur literis anni 1595, in *Loteria*.
Scholastici novelli, unde Bejani appellati, in *Beanus*.
Scoti, *Albani* vocati, in hac voce. Scotos Boreales Formicas nuncupabant Angli, in *Formica*.
Scurrarum olim apud principes ministerium, in *Ministelli*.
Scuta virorum nobilium, eorum effigie vel armis insignita, tumulis ipsorum appendebantur, in *Clypeus*.
Scutiferi. Iis quantumlibet natalium splendore conspicuis, cum banneretis et militibus sedere ad mensam non licebat; quod bacularis concedebatur; hujus moris ratio, in *Bacularii* 3.
Scyphus S. Ludovici servatus in gazophylacio Sandionysiano, in *Massey*.
Secundogeniti, unde Cadets appellati, in *Caplets*. Iis hereditatis pars alibi quarta, alibi quinta assignatur, in *Quarta* 12, et *Quintum* 4. Primogenitis præferuntur, in aliquot provinciis, in *Burghentish*.
Secundogeniti prætorum quæ in heredi sortem a parentibus acceperant, nomina, vice cognominum, sibi usurparunt, in *Supranomen*.
Sella equestris nuperam est inventum, cujus nulla fere occurrit ante tempora Valentiniiani imperatoris memoria, in *Sella* 2.
Sellam ferre, cur nobilibus in penam indictam; hujus infamie exempla, in *Harmiscava* et *Sella* 2.
Senatorum Romanorum, quæ fuerit sequioribus sæculis dignitas et auctoritas, in *Senatores*.
Senescallus in solemnibus regum inauguratione enses regium deferrebat, in *Senescallus*.
Sententiæ officialium in quemlibet hanc ad valvas ecclesiarum affixæ, publicatæ censebantur, in *Affixio*.
Sepimenta ad claudendos agros fieri non possunt sine domini consensu, in *Inhoc*.
Sepulera cancellis munita solita, in *Cancellus* 1.
Sepulcri Dominici lampades quotannis sub vesperam Sabbati Sancti divinitus accendi solebant, in *Ignis*.
Sepulta clave portæ ecclesie parochialis, et curato in foveam pro aliquo defuncto paratam projecto, abire pestilentiam inepte putabant, in *Clavis*.
Servi Servorum Dei, titulus usurpatus ab episcopis, summis pontificibus, principibus, etc., in *Servus*.
Servi libertate donati ea conditione ut ad militare

- cingulum accipiendum nusquam cogentur, in *Miles*.
- Servi fugitivi auris incisione vel abscissione mœtabantur, in *Auris*.
- Servia: principes *Knes* appellati; hujus vocis significatio et origo, in *Caganus*.
- Servitutis ultro contrahendæ forma et ritus, in *Obnoxiatio*.
- Servus aliquando constituebatur, etiam nobiles; quibusnam in casibus, in *Obnoxiatio*.
- Sibilo excipiebantur in ecclesia Briocensi, qui chorum ingredi ples vel egredientes præscriptis ceremoniis decerant, in *Sibulare*.
- Sicariorum conductiorum societas dicta *de la bonne volonté*, in *Societas 3*.
- Sicilie reginarum pretiosissima suppellex, in *Mensa*.
- Sigillum cereum aliquando bullæ aureæ ad cautelam additum, in *Bulla*.
- Sigismundus, rex Romanorum, permissu Caroli VI, regis Francorum, causis dijudicandis in suprema Parisiensi curia præsidet, ubi et militari honore illustrat Guillelmum Signetum, in *Alapa*.
- Silentii: quanta religio apud quosdam monachos, in *Silentium*.
- Silvam in forestam convertendi ratio, in *Foresta*.
- Silvester II. PP. homagium diabolo præstitisse fertur, in *Homagium*.
- Simonia triplex distinguitur, a manu scilicet, a lingua et ab obsequio, in *Munus 2*.
- Sire, apud nostrates, vox honoris et reverentiæ; interdum etiam contumeliæ, in *Siriaticus*.
- Sodomiticum peccatum ignis supplicio mulcetur, in *Delictum spinæ dorsæ*.
- Soldicorum, vulgo *Soudics*, de l'Estrade et de la Trau, origo, in *Syndicus*.
- Soleæ equinæ, causa ignominie et proscriptionis, affigebantur ostiis domorum apud Italos, in *Ferrum 1*.
- Sororum appellatione donabantur regum seu principum uxores, cum de iis verba faciebant principes exteri, in *Sorores*.
- Sortilegos vapulando, ægros a morbis, quos intulisse arte sua autumabant, liberare nostri opinabantur, in *Sortiarius*.
- Spineti domini, senescalli comitum Atrebatensium, in *Senescalcus*.
- Spineti societas hastiludii suis celeberrima apud Insulenses, in *Spinctum*.
- Spongia, loco linteoli quo sacerdos post communionem calicem extergit, utuntur Græci, in *Purificatorium*.
- Sponsæ primam carnalem cognitionem sibi competere ex consuetudine contendit curio coram iudice, in *Marcheta*.
- Stapes, quo quis in equum tollitur, quando inventus, in *Bistapia* et *Staffa 2*.
- Stibii usus veteribus medicis incognitus, in *Antimonium*.
- Stragulum in tormentis adhibitum, ut a reis veritas extorqueretur, in *Couste-pointarius*.
- Strumis laborantes non sine prævio examine regibus nostris curandi offerebantur, in *Seroella*.
- Stupæ combustæ in solemnium Romanorum pontificum consecratione, et quoties archiepiscopus vel episcopus solemniter celebrant, in *Stupa 1*.
- Subscribendi cruce mos, apud quos in usu fuit, in *Cruz*.
- Subscriptiones rubrica seu per cinnabarim exaratae, in *Cinnabar*.
- Subsidiorum, quibus erga dominos tenebantur vassalli et subditi, variæ species, in *Auxilium*.
- Substitutio ea conditione facta, ut nomen et arma substituents assumantur, in *Substitutio 2*.
- Superstitionum varia genera, in *Amatoria*, *Candela*, *Carminare*, *Clavis*, *Conjurium*, *Diabolus*, *Diana*, *Extrema-Unctio*, *Holda*, *Simulacrum*, *Vinceluna* et *Vultivoli*.
- Supranomina quare sic appellata, vix cognita ante tertiam regum nostrorum stirpem, in *Supranomen*.
- Symbolum, quo die competentibus tradebatur, convertitur inter eruditos, in *Pascha petitum*.
- Symbolum, nomine S. Athanasii inscriptum, ad Primam recitari cepit anno 922, in ecclesia S. Martini Turonensis, in *Symbolum*.
- Synodicum adversus tragœdiam Irenæ emendatur, in *Appar*.

T

- Tabulæ Rotundæ, quæ hastiludii species erat, unde indictum nomen, in *Tabula 15*.
- Tancielas, vulgo *Coquardes*, pileis apponendi usum perantiquum esse putant viri docti, in *Liberare 2*.
- Tamerlani Mogolis et Tartariæ imperatoris celeberrimi literæ ad Carolum VI, regem Francorum, memorantur, in *Themurbeus*.
- Tartarorum Principes *Cham* vel *Can* appellantur; hujus vocis significatio et origo, in *Caganus*.
- Te Deum laudamus, quis illius auctor, in *Hymnus et Palinodia*.
- Temporis spatia, non diervm, sed noctium numero distinguendi usus, apud quos obtinuit, in *Nox 1*.
- Tentoriis utebantur Wisigothi, Burgundiones, atque adeo Franci nostri, cum iter agerent, in *Applicare*.
- Tessellandi ars a Græcis Byzantinis in cæteras Europæ provincias transit, in *Musivum Opus*.
- Testamenti executoribus a testatore non designatis, aut quos constituerat deficientibus, ipsos pro libitu episcopus diocesanus supplere posse existimabat, in *Intestatio*, et *Testamentum 1*.
- Testamentum in pios tantum usus condere licebat nomine illius qui intestatus mortuus erat. Intestatorum bona ad quem pertinebant; quæ fuerit eorum distributio, in *Intestatio*.
- Testamentum quo ecclesiarum fabricæ nihil legabatur irritum censebant, in *Testamentum 1*.
- Testandi in gratiam pii loci facultas concessa, etiam iis qui in minori erant ætate, in *Testare 3*.
- Testes; maxime juniores, cum in rei gestæ testimonium advocabantur, cadebantur a lapis et velliebantur auribus et capillis, in *Alapa*, *Auris* et *Capilli*.
- Theobaldus, comes Blesensis, unde procuratorem regni sese inscribit, in *Procurator 2*.
- Theologi Parisiensis facultatis ad octogenarium numerum reducuntur, in *Magistri Theologi*.
- Thesauri regii custodia in Francia et Anglia penes Templarios erat, in *Templum*.
- Thesaurus casu inventus aqua benedicta et oratione purificabatur, qua de causa, in *Thesaurus 1*.
- Thuarcenses vicecomites senescalli comitum Pictaviæ, in *Senescalcus*.

Tirones, qui in torneamentis et hastiludiis probe se non gesserant, quantumvis natalium splendore conspici baculo cadebantur, in *Baculare*.
 Tituli honorarii pro varia hominum conditione, quibus conceduntur, in *Discretus*.
 Tondébantur ab abbatissa coram testibus viri et mulieres qui in *Oblatorum* ordinem apud moniales recipiebantur, in *Tonsura*.
 Tonsio capillorum in modum crucis, poena latronum et furum, in *Tondere*.
 Tonsura clericalis institutio, forma et significatio, in *Corona*.
 Tonsura monachalis apud Scotos forma, in *Tonsura*.
 Tortura reorum in Francia usitata, in *Gaggare*.
 Trecentes nundinae olim celebres, unde Calida et Frigida dictae, in *Feria 3*.
 Trecentis caecis a S. Ludovico institutis concessum jus deferendi in veste florem lili, in hac voce.
 Trecorium, quondam vocatum Vorganium, in *Vertigilensis*.
 Tribuni in Francia qui olim dicti, quae eorum dignitas, in *Tribunus*.
 Triginta, numerus Christianis odiosus, et cur, in hac voce.
 Tu appellari injuria reputabant ii praesertim qui matrimonio juncti erant, in *Tuisare*.
 Tumulis magnatum adiculae formam aedium sacrarum referentes impositae, in *Basilica*.
 Turci ab anno 1187 non habent nisi xx. vel xxii. dentes; unde isthaec fabula, in *Deus 2*.
 Tutores sese inscribent dominos feudorum pupillarum, quandiu illa tutario jure regebant; qui mos etiam obtinuit in ipsis regnorum et imperiorum successioneibus, in *Haeredes 1*.
 Typographorum priorum aliquot nomina, in *Impressoria ars*.

V

Vadimonium constituitur ad infernum in causa, ubi de beneficio agitur, in *Diabolus ligatus*.
 Valentinianus III augustus occisus ab Ocylla, armigero Aetii, in *Buccellarius*.
 Vasatensis agri et Regulae incolis testandi facultas conceditur, in *Testare 3*.
 Udalricus episcopus Augustanus a Romano pontifice primus in album Sanctorum relatus, in *Canonizare 1*.
 Velamine probationis semel suscepto, virgini nubere vetitum, in *Velamen*.
 Venatio in silvis regis etiam regum filii interdicta; quam familiare regibus nostris illud exercitium fuerit aliisque principibus; ipsorum in venatores saevitia, et quorundam inter venandum tristia fata, in *Foresta*.
 Veneficarum poena et supplicium apud Hungaros, in *Clavis*.
 Venetiarum duci concessa olim ab imperatoribus CP. dignitas, quae dicebatur *Protosevastus*, in hac voce.
 Ejusdem ducis titulus honorarius, in *Allissimus*.
 Versus Leonini, unde sic nuncupati, in *Leonini*.
 Versus Politici, quoniam ita appellantur, in *Politici*.
 Vespere Sicilianae, hujus stragis tempus et auctor produntur, in *Vesperae*.
 Vestem mulieri praecedere, ignominiae causa, antiquum est, in *Roba*.

Vexilli regii vel dominici appensio ad portas muroaque civitatum, indicium erat rebellionis incolarum, in *Vexillum*.
 Vexillum quadratum nobiliter habebatur quam cuspidatum, in *Bannereti*.
 Vexillum S. Dionysii, Auriflamma dictum, quo tempore a regibus nostris in bellis suis praetatum, in *Auriflamma*.
 Vico militares quatuor Angliae, in *Erminstreat*.
 Vidua, cur nomine Blancae appellata, in *Blanca 1*.
 Vidua quae a viro non desolata ex corporis sui inspectione juridica demonstrabatur, seu virgo ad secundas nuptias convolabat, in *Bigami*.
 Vienna Senatoria, unde sic nuncupata, in *Senatores*.
 Viennensis archiepiscopus regni Burgundiae *Archicancellarius*, in hac voce.
 Vigiliae Sanctorum, quae in domibus privatis peragebantur, damnatae, in *Compensus*.
 Vinum parvulis baptizatis porrigebatur, in *Baptismus*.
 Virga quae nostris Manus justitiae vocatur donati imperatores, reges francorum, Anglorum, Aragonum, et duces Lotharingiae, in *Baculus 2*.
 Virgini vitatae quam in uxorem ducere volebat corruptor, pensionem, nomine *Doarii*, assignare cogebatur, in *Dos 2*.
 Viromanduenses comites dicti Abbates S. Quintini, in *Abbas*.
 Vitri conficiendi ars a viris nobilibus jamdiu executae, in *Verreries*.
 Viviani comitis et abbatis S. Martini Turon. aetas illustratur, in *Armigeri*.
 Vlna, quae sit ejus longitudo, pro locorum diversitate, describitur in *Atna*.
 Ultrajectensis episcopus, cur dictus *Praesul vaccipontens*, in hac voce.
 Umbraculorum altaribus impositorum forma et usus, in *Ciborium*.
 Uniones beneficiorum ecclesiis vel monasteriis, a quibus dependent, damnantur, in *Appropriare*.
 Vomeres aliaque utensilia rustica ferrea, exacuenda tradere tantum licitum erat iis qui a dominis ad id praefecerant, sub certa praestatione, in *Agasabura*.
 Usurariorum, qui Caorcini vocabantur, origo, in *Caorcini*.
 Vulnera carminibus magicis curare infeliciter saepius tentatum, in *Carminare* et *Conjurium*.
 Exor secundi ordinis appellabatur *Concubina*, in hac voce.
 Exorum commutatio obtinuit apud Hibernos, in *Exorare*.

W

Willhelmus Nothus, rex Angliae, unde Pileati cognomine donatus, in *Pileati*. Ab ipso inductum usum campanam pulsandi ad ignem suum legendum aiunt, in *Ignitegium*.

Y

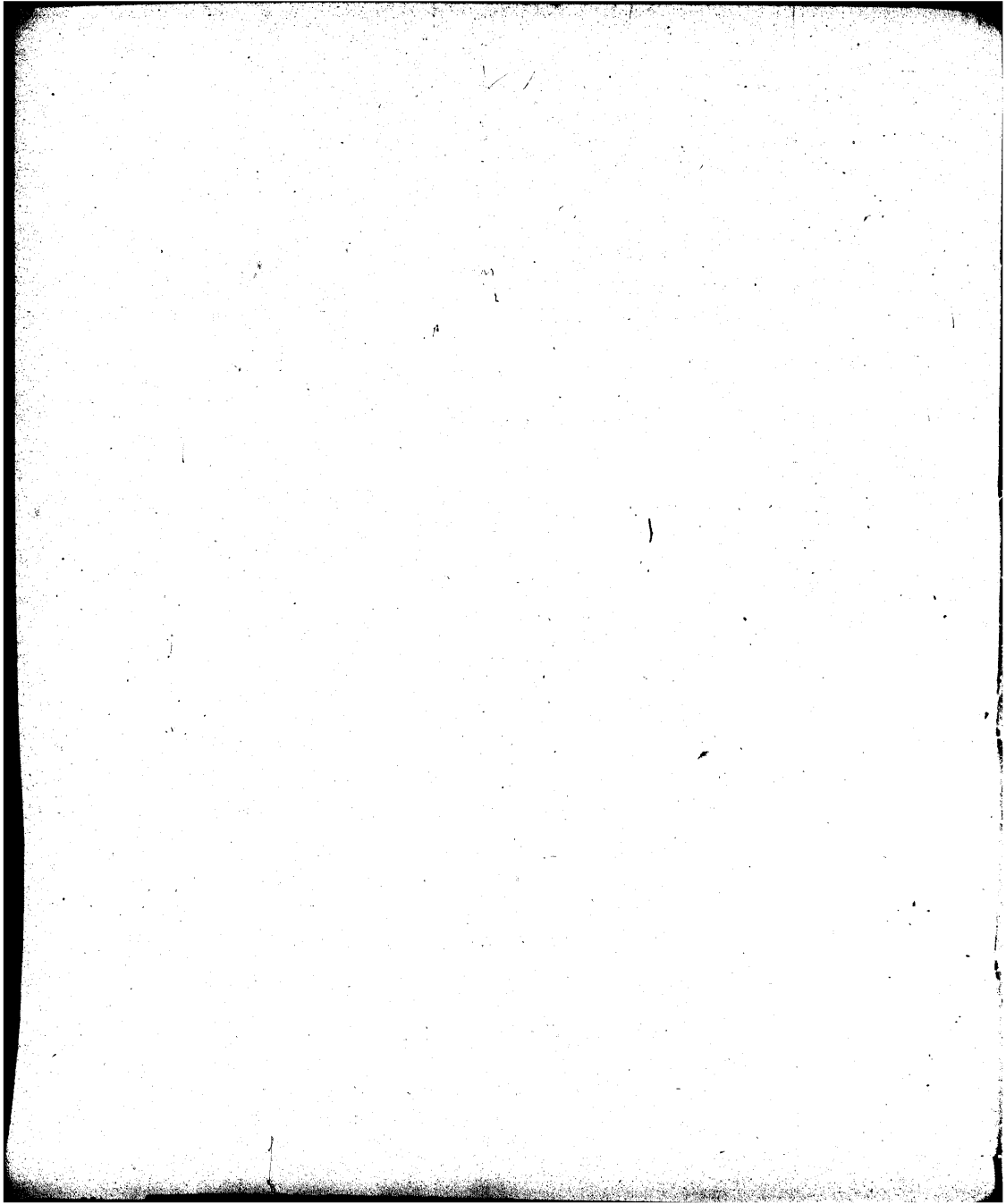
Yvetotensis regis origo fabulosa; ejus prerogativa, in *Rex*.
 Yvonis (S.) confratriae praepositus, nuncupatur *Abbas*, in hac voce.

EXTRAITS DES OBSERVATIONS

SUR

L'HISTOIRE DE SAINT LOUYS

ESCRITE PAR JEAN SIRE DE JOINVILLE

EXTRAITS DES OBSERVATIONS

SUR

L'HISTOIRE DE SAINT LOUYS

A

AAGIATUS. *Madame ma mère... me tient en bail et n'y tiendra encore jusques à quatre ans, parquoy elle joist de toutes mes choses, et n'ay puissance encore de riens faire.* Joinville: *Observations.* D'où on peut inferer qu'en la principauté d'Antioche, ou du moins à l'égard des princes, on observoit l'usage, reçu universellement en France, qui fixoit alors la majorité et l'âge requis pour tenir les fiefs et gouverner son bien, à vingt-un ans. Car d'ailleurs, suivant les *Assises du royaume de Hierusalem*, l'âge de majorité pour les mâles estoit de quinze ans, et pour les filles, de douze accomplis; les uns et les autres ne pouvant tenir fiefs qu'ils n'eussent atteint cet âge, pendant lequel temps de minorité le bail, ou tuteur, desservoit le fief. Au chap. 167: *Se fief escheit à enfant merme d'age, quand il a quinze ans comptis, se il veut entrer en saisine, il doit venir devant la court, et le seignor, et dire li: Sire, je ay quinze ans d'age; ou plus, etc. Et quand il aura pruvé son aage, il se puet mettre en son fief toutes les fois que il veut, sans ce que nul que le baillage tiegne de celui fief, li en puisse contredit mettre pour achaison de baillage, que nul baill ne puet nule chose dire qui vaille contre la preuve de l'aage de l'esir; et se il n'ere chevalier quant il fait la preuve de son aage, se il fait que sage, quant il aura son aage pruvé: Sire, donnés moi un respit raisonnable de moi faire chevalier, pour faire vous le service que je vous dois de mon fief, etc.* Puis elles ajoutent que le seigneur lui doit donner respit de quarante jours, n'est que lui-même le fasse chevalier; après quoi il est tenu de le recevoir à hommage. Ce qui est répété, quant à l'âge requis pour la majorité, aux chap. 170 et 190.

AMIR. *Celui des chevaliers de la Haute qui mieux s'esprouvoit et faisoit des faitz d'armes, le souldan*

le faisoit admirat Joinville: *observations.* C'est-à-dire, ainsi que le sire de Joinville explique ce mot *admirat*, capitaine, ou gouverneur de province et de place, chef d'armée, ou de troupes. Ce mot vient de l'arabe *amir*, ou *emir*, qui signifie Seigneur, selon Guil. de Tyr, l. 21, chap. 23; Rigord, en l'an 1195; Samudé l. 3, part. 3, ch. 5; Mariana, en *l'Hist. d'Espagne*, 4 6, ch. 11; Victor Cavet, in *Paradigm. à linguar.*; M. de Marca, en son *Hist. de Bearn*, l. 2, ch. 2, n. 11; Leunclav. *Walsius*, et autres. La même chose est remarquée par le sire de Willerval, en ses *Voyages manuscrits*, au chap. *De la condition et nature des souldans, de leurs amiraux, et esclaves, etc.* Item a toujours, comme on dit, *le dit souldan de Babylone, tant au Kaire, comme assez près là, environ dix mille esclaves à ses gaiges, qu'il tient comme ses gens d'armes, qui lui font la guerre quand il en a mestier, monte aucuns à deux chevaux, et les autres qui en ont plus ou moins. Et est assavoir que iceux esclaves sont d'estranges nations, comme de Tartarie, de Turquie, de Bourgerie (Bulgarie), de Hongrie, de Sclavonie, de Wallasque, et de Roussie, et de Gresse; tant de pays chrestiens que d'autres; et ne sont point appellez esclaves du souldan, s'il ne les a achetez de son argent ou ne lui sont envoyez de present d'estranges terres. Et en ces esclaves chy se confie du tout pour le garder de son corps, et leur donne femmes et casals, chevaux et robes, et les met sus de jeunesse petit à petit, en leur monstrant la maniere de faire la guerre; et selonc ce que chascun se prent, il fait l'un *amiral* de dix lances, l'autre de vingt, l'autre de cinquante, et l'autre de cent, et ainsi en montant deviennent l'un *amiral* de Hierusalem, l'autre *roy* et *amiral* de Damasq, l'autre *grant amiral* du Kaire, et ainsi des autres officiers du pays. Ce mot d'*amiral* est exprimé diversement dans les auteurs. Ils sont nommez par les Grecs *ἀρχιναύαρχος*, et par les Latins du moyen temps *amirabiles*, *admiraldi*, etc. Tant y a qu'il est constant que nous avons emprunté de ces nations infi-*

déles le terme d'amiral, que nous donnons vulgairement aux chefs des armées navales, parce qu'elles appelloient ainsi les leurs.

B

BALISTA. Car nul ne tiroit d'arc, d'arbaleste, ne d'autre artillerie. Joinville; *Observations.* On n'a jamais reputé parmi les François pour une action de valeur de tuer son ennemy avec l'arc, l'arbaleste, ou autre artillerie. On ne faisoit état que des coups de main, d'épées et de lances, où on rendoit des marques d'adresse; et c'est pour cela que l'on interdit avec le temps l'usage des arbalètes, comme encore des flèches et des traits empoisonnez; et parce qu'il ne suffit pas de se défendre simplement de son ennemy par quelque voye que ce soit; mais il importe, pour le vaincre, d'employer la telle force, et de se servir des armes qui marquent la dextérité de celui qui les employe. Il est constant que ces sortes d'armes ont esté défendues par les papes de temps en temps, et particulièrement au concile tenu à Rome sous le pape Innocent II, l'an 1139, c. 29. Et l'empereur Conrad fut un des princes chrétiens qui en interdirent l'usage pour cette même raison, ainsi que nous apprenons de Guillaume de Dole, qui vivoit avant l'an 1200, lorsqu'il introduit Raoul de Houdanay et luy fait dire que cét empereur défendit l'arbalète:

Par effort de lance et d'escu
Conquerroit toz ses ennemis:
Ja arbalétriers n'i fu mis
Por sa guerre en autoritez,
Par avoir et par mauvaisie
Les timent ore li haut home.
Por demi le tresor de Rome
Ne vosist-il, n'a droit, n'a tort,
Qu'uns en eut un preud home mort.

D'où il est aisé de juger qu'il faut interpreter favorablement les termes du poëte breton, au l. 2 de sa *Philippide*, lorsqu'il dit que Richard I, roy d'Angleterre, inventa les arbalètes; ce que l'on doit expliquer de l'usage de cette sorte d'armes, qu'il fit revivre de son temps. Ce que Brompton dit en termes formels: *Ipsè siquidem hoc genus sagittandi, quod arcubalistarum dicitur, jam dudum sopitum, ut dicitur, in usum revocavit.* Ce qui est tellement vray, que nous lisons à toutes rencontres dans les histoires des premières guerres saintes, qu'on se servoit des arcs, et des arbalètes.

BEDUINI. Je vienx dire quelque chose et quelles gens sont que les Beduins. Joinville; *Observations.* Le sire de Joinville confond ici et ailleurs les Beduins avec les Assassins, quoy que Jacques de Vitry, en son *Hist. de Hierusalem*, c. 12 (d'où il semble avoir tiré ce qu'il dit de ces peuples), Aithon, c. 35, 51 et 55, en fissent deux différentes nations. Sanudo, l. 2, part. 4, c. 38; l. 3, part. 14, ch. 2, après Albert d'Aix, l. 12, ch. 31, et Jacques de Vitry, dit formellement qu'ils estoient Arabes; que leur demeure estoit vers Halape et Crach, dans l'Arabie, et que les Assassins habitoient un canton de la province de Phœnicie, enfermé de montagnes, près de Tortose.

Quoy qu'il en soit, tous les auteurs conviennent que les Beduins estoient des peuples errans et vagabonds. L'*Histoire de l'expédition Asiatique de l'empereur Frederic I*, au tom. 5 des leçons de Canisius, en parle de la sorte: *Est autem consuetudo incolarum illius terre, qui Sylvestres, Turci, sive Beduini dicuntur, carere domibus, et omni tempore degendo in tabernaculis de pascuis ad pascua se transferre cum gregibus et armentis. Hi semper in armis ad bella prout sunt et accincti.* etc. Il faut conferer notre auteur avec Jacques de Vitry et Sanudo, aux lieux citez, touchant les opinions du destin qu'ils tenoient, et leurs façons de vivre et de combattre, qui sont conformes en tout à ce que le sire de Joinville en a écrit. Arnoul de Lubec, l. 7, ch. 10, Brocard en la *Description de la Terre Sainte*, et autres, ont encore parlé de ces peuples.

BELFREDUS. Fit faire deux balfrais, que on appelle chas chateils; car il y avoit deux chateils devant les chas et deux maisons derrière pour recevoir les coups que les Sarrazins jectoient à engis. Joinville; *Observations.* Le belfroy est une espèce de machine de guerre, en forme de tour, faite de charpenterie, à diverses etages, pour les approches des villes, dans laquelle on mettoit certain nombre de soldats, qui décochoient leurs arbalètes et leurs arcs par-dessus les murailles, sur ceux qui défendoient les places. Ces machines rouloient ordinairement sur quatre roues, et étoit que le feu gregois, ou d'artifice, ne leur pût nuire, on les couvroit de cuir de bœuf ou de cheval bouillis. Froissart, au 1 vol., ch. 110, décrit ainsi les belfrois: *Les Anglois avoient fait charpenter deux belfrois de gros mesien à trois estages, et estoient ces belfrois au lez de la ville, tous couvers de cuir bouilli, pour défendre du feu et du trait.* Le Roman de Garin:

La veisse ces perrières venir,
Ces murs, niaux et poter, et flair,
Et les belfrois as chastax assaillir,
Et ces archers durement attir.

La *Chronique de Bertran du Guesclin*:

Un grant belfroy de bois orent fait charpenter,
Et le firent adouber a Arques apporter,
Jusques près des fosses als le firent traissuer,
Grande plente de gent y pouvoit bien entrer.

Guillaume le Breton, au livre 2 de sa *Philippide*, nomme cette espèce de machine *belfragium*, et la décrit ainsi:

Gratibus et lignis rudibus belfragia surgunt,
Turribus alta magis et munitis, ante vadunt
Agmina missilibus trisque quibus abesticti ubi,
Devexosque hostes facili prosternere jactu.

Et au livre 7:

Parte alta turres, quibus est belfragia nomen,
Roboribus erudis compacte atque arbore multa,
Intactus dolabra, ruditer quibus accia solis
Abscedit ramos, sine ducuntur, ut usque
Aera sub medium longo volumine tendant,
Ut debeat murus illis depressor case.

Guillaume de Malmesbury, au l. 4 de son *Hist. d'Angleterre*, nomme cette machine belfroy: *Alcerum (machinamentum) fait pro lignorum penuria turris non magna, in motum edificiorum facta belfreyd appellant, quod fastigium murorum equaret.* Comme

aussi Simeon de Dunelm, en l'an 1123 : *Videns autem rex se non ac disposuerat, proficere, ligneam turrin, quam berfret vocant, erexit.* Orderic Vital, l. 8, l'appelle *berfredus* : *Ingentem machinam, quam berfredum vocitant, contra munitionem erexit.* Et au l. 12 : *Carpentarios berfredum facientes docebat.* Rolandin, en sa *Chronique*, l. 1, ch. 8; l. 4, ch. 2; l. 6, ch. 6; l. 12, ch. 6, la nomme *berfredus*, et Frederic I, empereur, en une epître qui se lit dans Guillaume Heda, en l'an 1190, *berfredus*. Cette sorte de machine est souvent décrite par les auteurs du moyen temps, qui toutefois en suppriment le nom, comme dans Tudebod, l. 5, pag. 805; Albert d'Aix, l. 6, ch. 11; l. 7, ch. 3; Guibert, en son *Hist. de Hierus.*, l. 6, ch. 18; l. 7, ch. 6; Guill. de Tyr, l. 8, ch. 12, 15, 18; l. 20, ch. 16; Suger, en la *Vie de Louys VII.*, ch. 10; Robert Monach., l. 7; Radevic, l. 2, de *Gest. Frider.*, ch. 62; Anna Comnena, pag. 384; Acropolita, pag. 190; Vegetius, l. 4, ch. 17, 18; Gilles, moine d'Orval, en la *Vie d'Alberon II, evêque de Liège*, ch. 35; et enfin Samudr, l. 2, part. 4, ch. 22, enseigne la façon de la construire. Le *Roman de Garin* depeint ailleurs cette machine, sans la nommer :

Un engin fut, de tel parler n'oi,
Qui et de haut coust pas les entiers.
Pres de la porte fist venir tel engin,
A set estages tot droit de fust chesmin,
Arbalestrers l'a mis jus p'ra vint.
Bien fit elces, couvert de cuir boli.

On a appliqué depuis ce nom de *berfroy* aux hautes tours des villes frontières, où l'on met le guet pour veiller à leurs seuretez; et une cloche que l'on sonne pour avertir les sentinelles et les gardes des portes. Et ensuite cette cloche a esté employée pour servir à marquer les temps de retraite des habitans et des garnisons en leurs logis, et autres usages publics, d'où elle est appelée *campana battalis* dans Hoesemius, en la *Vie de Hagues, evêque de Liège*, ch. 23. *Statuta Galba Scot.*, c. 28 : *Nullus regrataris enat pisces, foveas, avenas ... ante pulsationem campanæ in berfroida.* La *Chronique de Flandres* fait souvent mention des beffrois des villes. Et delà est arrivé que ces tours et les cloches qui y sont élevées ont fait partie des privilèges des communes, comme nous apprenons d'une ordonnance de Charles le Bel de l'an 1322, par laquelle il prive ceux de Laon, pour certain meffait, du droit de commune, d'échevinage, de mairie, de seau, de cloche, de *berfroy*, et de jurisdiction.

Le *chat* estoit proprement une machine faite à guise de galerie couverte, d'où Anne de Comnene, en son *Atenide*, pag. 383, lui donne le nom de *χάτος*, que l'on attachoit aux murailles, sous laquelle ceux qui la devoient sapper estoient à couvert. Guillaume le Breton, au l. 7 de sa *Philippide* :

Huc facunt reptare catum, tectaque sub illo
Sallodant murum.

Le Moine de Vaux de Sarnay, ch. 48 : *Die quodam comes noster machinam quamdam parvam, que lingua vulgari catus dicitur; faciebat duci ad fodendum castri murum.* Voy. encore les ch. 52 et 63. Le même Guillaume le Breton décrit ainsi cette machine, au l. 2 :

..... Testudo texitur, ut sub
Illi tuto lateris muri queat ima subire
Fossor, et erectis ipsam succedere parnis.

Radevic, au l. 2 de l'*Hist. de Frederic I.*, ch. 63, décrivant le siège de Crème, dit que les habitans pour se défendre de ceux qui montoient à l'escalade, ou qui descendoient des beffrois; et des tours de bois, sur leurs murailles, se servoient de chats, pour les aller attaquer jusques dans leurs machines : *Multiplex audacia super muros, et in suis machinis; Mappaque appellant, operiuntur, et cum admoventur pontes* (les ponts des beffrois; *ipsi eos vel occuparent vel deicerent, murumque scaltis ascendere nitentes vario modo deterrent.* Rolandinus, lib. 8, cap. 13; Chron. Ant. Godi Vicentini, pag. 20, etc. Malhieu Paris, en l'an 1236; Jo. de Bekk in Arnolfo, 49; Episc. Trapet.; Salfred. Petri in Joan. Heinsberg. Episc. Leod. c. 17; le Moine de Padoue, lib. 2, Chr. cap. 8; Guillaume de Puylaurens, cap. 30; le duc de Cleves, en son *Traité de la Guerre*, pag. 57, et autres auteurs ont parlé de cette machine, dont Vegece, l. 4, ch. 15, a donné la description, comme encore Aimoin, au l. 3 de son *Hist. de France*, ch. 71, Guillaume Guart, parlant du siège de Boves par Philippe Auguste :

Devant Boves fit l'ost de France,
Qui contre les Flamens contaire.
Li mineur pas ne soumeillent,
Un chat bon et fort appareillout,
Tant courent dessous, et tant cavent,
Qu'une grant part du mur destravent.

Et en l'an 1205 :

Un chat font sus le pont atraire,
Dont pieça menton feismes,
Qui fit de la roche meismes,
Li mineur desous se lancent,
Le fort mur a miner commencent,
Et font le chat se rompre,
Que riens ne les peut encombrent.

On s'en servoit encore pour combler les fosses, afin de faire approcher les beffrois près les murailles, qui estoit proprement l'usage des *musculi* des anciens, suivant le même Vegece, l. 4, ch. 16. Jacques de Vitry, l. 3, pag. 1142 : *Cati duo ad fossatum implendum magnis sumptibus compositi fuerant.* Joignez ce que le seavant Lipsé écrit, lib. 1 *Historiarum*; *Dial.* 7; et Angelo Portenari, *Della Felicità di Padua*, l. 5, cap. 6, pag. 165, lesquels en ont donné la figure et la description. Le roy saint Louys fit donc faire deux beffrois, ou tours de bois, pour garder ceux qui travailloient à la chaussée; et ces beffrois estoient appellez *chats chateils*, c'est-à-dire *cati castellati*, parce qu'au-dessus de ces chats il y avoit des espèces de châteaux. Car ce n'estoit pas de simples galeries, telles qu'estoient les chats, mais des galeries qui estoient défendues par des tours et des beffrois. Saint Louys en l'épître de sa prise, parlant de cette chaussée : *Saraceni autem e contra totis resistentes conatibus machinis nostris quas crexeramus, ibidem machinas opposuerunt quamplures, quibus castella nostra ligna, que super passum collocari feceramus eundem conquassata lapidibus et confracta combusserunt totaliter igne Greco.* Le sire de Joinville dit qu'il y avoit deux *chateils* devant le chas, et deux maisons derrière pour recevoir les coups que les Sarrasins jettoient à engins, c'est-à-dire, ainsi que j'explique ce passage que les chats, ou galeries, estoient défendues de ces tours, qui devoient porter tout le faix des pierres, que les ennemis jettoient continuellement avec leurs perrieres sur les chats. Et memes je crois que l'étage inferieur de

ces tours estoit à usage de chais et de galeries; à cause de quoy ces chais de cette sorte estoient appellez *chais châlets*, c'est-à-dire, comme je viens de remarquer, chais fortifiés de châteaux. L'auteur qui a décrit le suze qui fut mis devant Zara par les Vénitiens en l'an 1316, lib. 2, cap. 6, *apud Joan. Lucium, De Regno Dalmat.*, nous représente ainsi cette espèce de chat: *Aliud erat hoc ingenium, unus catus ligneus satis debilis erat confectionis, quem machine Jabra sapius jactando penetrabant, in quo erat constructa quædam eminentis turris duorum propugnaculorum. Ipsam duæ modicæ carrucæ supportabant.* Et parce que ces machines n'estoient pas de simples chats, elles furent nommées *chais faux*, ou *faux chats*, qui avoient figure de beffrois et de tours, et neantmoins estoient à usage de chats. Et c'est ainsi que l'on doit entendre ce passage de Fraissart, 1 vol., ch. 121. *Le lendemain vindrent deux maîtres engigneurs au duc de Normandie, qui dirent que s'on leur vouloit lever du bois et ouvrages, ils feroient quatre chauffaux (quelques exemplaires ont chais), que l'on meneroit aus murs du chastel, et seroient si hauts, qu'ils surmonteroient les murs.* On vient le mot d'*eschaffaux*, parmi nous, pour signifier un plancher haut élevé. Voyez le *Recueil de Bourgogne* de M. Perard, p. 395.

BORDELLUM. *Le bon roy trouva jusques à un gect de pierre près, et à l'entour de son pavillon, plusieurs bordeaux, que ses gens tenoient.* Joinville: *Observations.* Le mot de *bordel*, pour désigner un lieu infame, *lupanar*, vient de ce qu'ordinairement les garçons et autres gens de cette farine habitoient les petites maisons, qu'en vieux langage François on nommoit *bordels*, du diminutif de *borde*, qui signifie maison, et probablement a esté emprunté du *bord* des Saxons-Anglois, où ce mot a la même signification. Un titre d'Edgar, roy d'Angleterre, in *Monast. Anglic.*, tom. 1, pag. 37: *Videlicet 5 mansas, cum 15 carucis terre, cum 18 servis, et 16 villanis, et 10 bordis, cum 60 acris prati,* etc. Un titre de Pons de Montlor, de l'an 1219, au Registre de Carcassonne, de la Chambre des Comptes de Paris, f. 39: *Et ibidem scilicet in strata fiet borda communis ad levandum pedagium.* Le *Roman de Garin*:

N'i a mesop, ne borde, ne mesnil.

Voyez le *Glossaire* de Spelman. Du mot de *borde* est venu le mot de *bordel*, pour marquer une petite maison. Le même *Roman*:

N'i ot bordel, qui tant parfa petis,
Nien escient chevalier n'i gesist.

Et la *Chronique de Bertrand du Guesclin*:

Et honne ville aussi garnie bien et bel,
Con nonmoit Saint-Maissions, dehors ot maint bordel.

Guillaume de Jumièges, l. 7, ch. 14: *Domunculam circumdedit cum familia: Sorenus vero expergefactus de bordello exiit, et fugiens in vinarium exire voluit.* Et enfin le *Monasticum Angl.*, tom. 2, pag. 206. *Et ortum ante portam atrii cum bordello.* Voyez la *Coutume de Sole*, tit. 12, art. 2. Il y en a mêmes qui estiment que le terme de *bort* chez les Gascons, qui s'en sont servis autrefois pour désigner un bâtiment, a tiré son origine de celui de *bordel*, comme nez *incerto patre* et dans ces lieux publics. Voyez un titre, entre

autres, qui justifie l'usage de ce mot, et m'a esté communiqué par M. d'Herouval: *De par le roy, Nostre chancelier, nos gens de nos comptes et nostre audien-cier. Nous avons quitté de grace especiale au bort de Rabastens tout nostre droit tant de finances que de chancelerie, et du scel de deux cartes en cire verte, l'une de legitimation, et l'autre de nobilitation, etc. Donné à l'opital de Corbeil le 20e jour de fevrier l'an 1351.*

BURDARE. *Escoute le service de Dieu... devotement... et par especial à la messe depuis que la consecration du corps Nostre Seigneur sera, sans bourder, ne truffier avecques autrui.* Joinville: *Observations.* *Bourder.* Dire des bourdes, rire, folâtrer. Henry de Knighton: *In tantum erat affabilis domino regi, quod burlando petebat a rege munus sibi concedi pro leporariis et canibus emendis.* De là vient le mot de *bourdeurs*, qui estoient ces farceurs ou plaisantins qui divertissoient les princes par le récit des fables et des histoires des romans. Les *Statuts manuscrits de l'Ordre de la Couronne d'épines*, ch. 22: *En celiuy saint desuz soit bien gardé que hiraux et bourdeurs ne fassent leurs offices, mais à la collation du roy, et en présence des viltans chevaliers, se pourront bien reciter en lieu d'instruments bas aucunes dotes à loüange de Dieu, etc.* Aucuns estiment que ce mot vient des *belourds*, qui estoit une espèce de tournois et de joute qui ne se faisoit que par divertissement. Mais Joseph Scaliger sur Ausone croit qu'il vient du mot *burra*, dont ce poète se sert en ces vers:

At nos aliqua ludi rudem libellum,
Burras, que pulchraque, ne plus que
Credemus gratia cui fovendum.

Scaliger, écrivant à ce sujet, dit qu'Ausone s'est servi d'un terme reçu de son temps dans la Guyenne, où encore à présent on appelle des *bourres* des bagatelles.

Truffer. Tromper en jouant, railler. *Guillelmus Brito, in Vocabul.: Nuga dicitur truffa, unde nugar, aris, nugas facere.* Le roman du Chevalier au Bariscl:

Mais que si vois pour aus truffe r.

Trufari dans *Cæsarius Heisterbach*, l. 5, c. 29; et en la *Vie de la B. Angela de Fulgino*, c. 23, apud Boland. Willelm. Thorn. p. 2064, etc., Guill. Guiart:

Et ne eut pas emplir mes pages
De truffes, ne de enfumes,
Dont les histoires sont velues.

C

GATUS. Voyez *Belfredus*.

CENDALUM. *Et avoir fait ses atours de bon sendal renforcé.* Joinville: *Observations.* *Sendal* ou *cedal*, qui est ce que nous appellons *tuffetas*. Les Italiens disent *zendala* et *zendalo*; les auteurs Latins du moyen temps expriment aussi ce mot diversement: Harulfus, in *Chr. Centul*, lib. 3, cap. 3: *Melior scriba 3. Ex pisce 1, ex cendalo 4.* Chron.

Fontanell. cap. 16: *Casulas 5, cindadas 12 coloris diversi*. Concil. 1° Salisburg. : *In pileis suffuraturas non habeant nisi forte de nigro centato, vel panno*. Concil. Senon. A. 1346, cap. 2: *Prohibens a parte exteriori almutias de cendeseo, seu de veluto de ferre*. Rolandin. in Chr. lib. 4, cap. 9: *Tunc accessit unus de popularibus Padua ad cendatum pendens de sublimi antenna Carocii, etc.* Nos poëtes se servent souvent de ce mot. Philippe Mouskes, en la *Vie de Chilperic* :

Si prisent mult or et argent,
Muls, et palefrois et chevans,
Et vairs et gris, et bons cendans.

Le Roman de Garin le Loherans :

La veissies ces laubers endosser,
Et ces enseignes de cendau venteler.

Le compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1351, qui est en la Chambre des Comptes de Paris: *Pour 2 bottles de cendal de graine, 120 escus. Pour une bottle de cendal jaune, 52 escus, etc.*

COOPERTORIUM. Le trouvasmes gisant sur son couvertoir de menu ver, dont il estoit enveloppé. Joinville. *Observations*. En ce temps-là les couvertures de lits estoient ordinairement faïes de peaux de prix, d'où vient que les auteurs les comprennent parmi les plus riches meubles. Le *Roman de Garin* :

Les palefrois, les muls et les roneins,
Coutes de soie, et couvertours herminis,
Tot départi as chevaliers de pris,
Qu'il n'en retint vaillant un parisis.

Au testament de Jeanne, reine de France et de Navarre, de l'an 1304, les *dras, couvertours, coute-pointes*, sont nommez entre les meubles de prix : mais particulièrement nos auteurs parlent de ces riches couvertours de peaux exquises, au sujet des cérémonies qui se pratiquoient lorsqu'on faisoit des chevaliers dans les temps de paix. Car après qu'ils avoient esté baignez, ils estoient mis dans un lit de parade, couvert de riches couvertures, où ils estoient visitez de leurs amis. L'auteur de l'*Ordene de Chevalerie*, après avoir dit comme Saladin fut mis au baing par Huës de Tabarie, avant que de lui donner l'ordre de chevalerie, il ajoute qu'il le mena en son lit tout nouvel, si le couce ens, et li dit: *Sire, chis lit vous lonne..... au grant cité de paradis, que vos devez conquerre par vo chevalerie; et quant il ot jéu, il le leva, et li vesti blanche reube destree de lin, à de soie.* Le même Roman en vers :

Après si l'a du baing osté,
Si le coucha en un bel lit,
Qui estoit fait par grand-delit
Sire, fait-il che regneffe,
L'on doit par sa chevalerie
Conquerre lit en paradis,
Ke Diex otroie à ses amis :
Car chou est li lis de repos,
Qui là ne sera, moult tert sos.

La même chose est observée dans l'ordonnance et la manière de créer et de faire les chevaliers du Baing, selon la coutume d'Angleterre, rapportée par Edouard Busse, auteur anglois, en ses *Notes sur Nicolas Ipton*, p. 21 : *Ce fait, les escuiers gouverneurs prendront l'escuier hors du baing, et le mettront en son lit, tant qu'il soit seiché, et soit le lit simple, sans courtines.*

Durant cette cérémonie, ceux que l'on faisoit chevaliers paroissoient premierement en l'état d'escuiers, puis de chevaliers, quand ils en avoient receu l'ordre. Durant le premier, leurs couvertures n'estoient pas si riches, ni de si exquises fourrures, qu'au second; car il n'appartenoit qu'aux chevaliers d'user de couvertures de vair et d'hermines. C'est ce que j'apprens du compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1351 : *Pour cent quatre aunes de noire brunelle en plusieurs pieces, pour faire à chacun desdits nouveaux chevaliers couvertoir et demi-fourre de dos d'escuriau; de Calabre à couvrir leurs lits pour leurdit estat d'escurie, quatre-vingts-trois escus. Pour deux draps mabrez vermeilles de grant moison de Brisseltes, pour faire à chacun d'sdits chevaliers nouveau couvertoir et demi-fourre de menu vair, qu'il ont pour leurdit estat de chevalerie.* Mémes parmi les livrées que nos rois donnoient aux princes du sang, et aux officiers de leur hostel, estoient ces riches couvertures. Un rouleau de la Chambre des Comptes de Paris intitulé: *Pro robus datis militibus D. Philippi et gentibus camera sua. Pro robus dominorum Joan. et Petri, et Roberti, filiorum regis; pro scallatis radiat. et tirtun. persia et viridi pro coopertorio, 88 lib.; pro foraturis dictarum robarum, etc., et pro duabus culcitris punctis pro dictis Petro et Joanne, etc. D. Robertus Alrebat. pro roba de samito, roba de panno aureo foratis de erminis, et 4 pannis ad aur. ad unum coopertorium foratum de crminis, quod factum fuit pro D. Hemondo, et una culcitra puncta cum fundo panni auri, que fuit facta pro filio regis Aragonie.* Chez les Romains les couvertures de lits estoient pareillement de riches étoffes, ainsi que le P. Sirmond a observé sur Sidonius, l. 1, epist. 2. Voyez nostre auteur, p. 64.

CRUCES NIGRE. CRUCES BANNALES. *Celui jour portoit-on les croix en procession, en plusieurs lieux en France et les appelloit-l'on les Croix noires.* Joinville; *Observations*. Durantus, in *Rationali divinor. Offic.* lib. 6, c. 102, remarque que cette procession qui se fait le jour de Saint-Marc, et que toute l'église reconnoit sous le nom de *Litania major*, instituée par le grand saint Grégoire pape, pour les raisons qui sont remarquées en sa vie écrite par Jean Diaere, et les auteurs qui ont traité des offices divins, est encore reconuë sous le nom de *Croix noires*, à cause qu'on couvre les autels et les croix de noir en ce jour-là, en memoire de la grande mortalité qui arriva à Rome en suite de la peste, ce qui donna sujet à ce grand pape d'instituer ces prieres publiques : *Litania hæc dicitur Gregoriana, vel Romana. Vocatur etiam Cruces nigre quoniam in signum mæroris ex tanta hominum strage, et in signum penitentiae homines nigris vestibus induebantur, et cruces et altaria nigris velabantur.* Ce qui convient à ce que saint Grégoire même écrit en l'épître à l'Evêque de Ravenne, où il appelle cette procession *tempus cineris et cilicis*, et à la remarque que l'auteur du *Micrologue*, ch. 57, fait à ce sujet, disant que les saints Peres ont ordonné pour cette raison qu'elle se ferait *non equitando, non vestibus pretiosis utendo sed in cinere et cilicio*. Quant à ce que le sire de Joinville dit, qu'on appelloit en certains lieux cette procession *les Croix noires*, c'est suivant la façon de parler de ce temps-là, auquel on appelloit toute sorte de processions *les*

croix. Ainsi dans Wulfard Prêtre, au l. 3 des *Miracles de sainte Wauburge*, ch. 2, n. 11, la semaine des Rogations est appelée *Hebdomada Crucium*, et plus bas: *Accidit ut eo tempore quo per universum mundum cruce in Rogationibus solenniter fieri solent,* etc. Jean Robert, en ses *Commentaires sur la vie de saint Hubert*, ch. 4, observe qu'encore à présent dans le Luxembourg on appelle *croix* toutes les processions: et celles qui se font dans le détroit et dans l'étendue des paroisses *croix bannales*.

1. CRUX. *S'il y a nul à qui j'aye jamais fait aucun tort, et qui se veuille plaindre de moy, se tire avant Joinville; Observations.* Ceux qui avoient pris la croix et se préparoient à ces longs et facheux voyages de la Terre Sainte avoient coutume ayant que de partir de disposer de toutes leurs affaires, de faire leurs testamens, et de partager leurs enfans. Et comme leur retour estoit tres incertain, tant pour les difficultez des chemins que pour le hazard et le peril de la guerre, dont les evenemens sont toujours douteux, ils estoient ordinairement tout ce que ceux qui se preparent à la mort ont accoutumé d'observer, comme de restituer les biens envahis et usurpez, soit sur les eglises, soit sur les particuliers, pour la décharge de leurs consciences. Les titres sont pleins de ces restitutions des biens d'église faites par nos chevaliers avant leur départ pour la Terre Sainte. Le sire de Joinville, quoy qu'il ne se sentit coupable d'aucune de ces usurpations, pour satisfaire neantmoins au devoir de sa conscience, se mit en état, avant que d'entreprendre son voyage, de reparer le tort qu'il pourroit avoir fait à ses voisins, s'il s'en rencontroit aucun qui lui en fist la moindre plainte. Ainsi Hugues IX, comte de la Marche, in *procinctu itineris transmarini constitutus*, fit son testament en l'an 1248, lequel est au Trésor des chartes du roy, qui contient ces mots entre autres: *Deinde statim quod si hereditatem alienius detinerem minus juste, nec inde satisfecerim, circa articulum mortis meo solvo, restituo, et penitus quito: dummodo coram executoribus testamenti mei probare poterint cognita veritate.* Aussi plusieurs estiment que la plupart des monasteres qui ont esté bâtis sur la fin du onzième siecle et aux suivans n'ont esté fondez que des restitutions que les grands seigneurs faisoient avant que de s'engager dans ces longs voyages. Voyez M. Perard, en ses *Mémoires de Bourgogne*, p. 202.

2. CRUX. *Je engage à mes amis grant quantité de ma terre.* Joinville; *Observations.* La dévotion de nos premiers conquerans de la Terre Sainte, jointe au courage et au desir d'acquérir de la gloire et de la reputation dans les guerres, estoit si extraordinaire, qu'ils ne faisoient pas seulement difficulté d'abandonner leurs familles et leurs pays, mais mêmes d'aliéner et d'engager les plus belles terres de leurs biens. Orderic Vital, l. 9, parlant de la premiere entreprise des guerres saintes: *Mariti dilectas conjuges domi relinquere disponentes. Ille vernementes, relicta prole cum omnibus divitiis suis, in peregrinatione viros suos sequi cupiebant. Prædia vero hæcenus chava, vili pretio nunc vendebantur, et arma emebantur, quibus ultio divina super allophylos exerceretur.* Henriens Huntindonensis, au livre 7 de son Histoire d'Angleterre: *Hoc est miraculum*

Domini temporibus nostris factum, sæculis omnibus inauditum, ut tam diversæ gentes, tot fortissimi, proceres, relicti possessionibus splendidis, uxoribus et filiis, omnes una mente loca ignotissima, morte spreta, patierint. Et Anne Comnene, au liv. 10 de son *Alexiade*, écrivant sur ce sujet, et parlant de nos paladins, και περιεγραφομενοι κατά τον Τούρκικον ἀπέχρησαι εἰς ἐκείνην τὴν ἀγίον τόπον, τὰς ἰδίας ἐπιπράκτους γέρας. L'histoire de ces guerres nous apprend que Godefroy de Bouillon, Raymond, comte de Saint-Gilles, Guillaume, duc de Normandie, Boëmond, duc de la Pouille, Harpin, comte de Bourges, et autres grands seigneurs, vendirent ou engagèrent leurs duchez et comtez pour fournir à la dépense d'une si longue entreprise, tant leur ferveur estoit grande; à l'imitation desquels le sire de Joinville, et suivant l'exemple de ses ayeuls, ne feignit pas d'engager la meilleure partie de son bien, quoy qu'il fust peu considerable alors, à cause que sa mere en jouissoit sous le titre de douaire. Cette facilité que les croisez appo. toient à vendre et à engager leurs biens, pour subvenir aux frais et à la dépense de leur voyage, donna matiere à cette belle réponse que Philippe Auguste fit à Jean, roy d'Angleterre, lequel, ayant pris la croix, et depuis ayant envoyé ses ambassadeurs à Philippe pour lui demander, *ut aliquam partem terre suæ, quam bello acquisierat, ei pro certa pecuniæ quantitate reddeere dignaretur*, ce roy lui fit cette repartie pleine d'esprit: *Mirabile et inauditum esse ut cruce signatus vellet emere, qui potius distrahere deberet, si suæ peregrinationi insisteret, sicut deberet.* Ce sont les termes d'Alberic en l'an 1215. Voyez Gubert, lib. 2 *Hist. Hieros.*, cap. 6, et Malh. Paris, A. 1210 et 1250, p. 355 et 517.

CURIA 7. *Pour m'en retourner en court de Rome entre desloiaux gens, comme il y a.* Joinville; *Observations.* C'est la plainte ordinaire des auteurs de ce temps-là sur les abus de la cour romaine, contre lesquels ils ont invectivé avec tant d'aigreur, que le cardinal *Baronius* et plusieurs autres ont creü que ces traits de médisance avoient esté persenez avec adresse par les heretiques dans les livres qu'ils ont fait imprimer, comme dans Mathieu Paris, et autres historiens, particulièrement anglois: ce qui est toute'ois peu probable, estant constant que cette plainte estoit alors universelle, comme on peut recueillir de l'entretien que Jean de Sarisbury, évesque de Chartres, eut sur ce sujet avec le pape Adrian IV, ainsi qu'il témoigne lui-même, lib. 6, *Polyer.* cap. 21; estant d'ailleurs une chose digne de remarque, que le legat, suivant l'autorité du sire de Joinville, traite ceux de cette cour de *deloyaux*. Le Reclus, ou le Moine de Moliens qui vivoit sous le regne de Henry II du nom, roy d'Angleterre, en son roman manuscrit qu'il a intitulé *de Charité*, s'étend fort sur cette matiere, n'épargnant ni le pape ni les cardinaux, et invectivant sur l'avrice et les desordres qui regnoient alors en cette cour. Et quoy que je n'ajoute pas une entiere créance à ces invectives, ce livre n'étant qu'une satire continueüe contre les desordres de toutes les professions, je ne laisserai pas de donner ici un échantillon des plaintes de ce poëte. [Manuscrit de la Bibliothèque royale, n° 7071 2, f° 143.]

S. O Carité, la [à Rome] me dit-on
Que tu jadis en la maison
Du pape estoies conseilhere,

Dont ala li cours par raison :
Mais tu n'i fus c'une saison,
Car on te mist en la foriere,
Par conseil d'un pautoniere,
C'est convoüise la boursiere,
Qui ne redoute traison
Faire, tant a pecune chiere,
Fol euep tapist sous belle chiere,
Quant ou li fait d'argent poison.

§ Le nois pas se grant bien non
Sire du pape par son nom,
Pape ne set com argens sonne,
Onques n'a tendi son giron,
Mais cil qui li sont environ,
Font souvent blamer sa personne ;
Tel maisme entour lui fuisonne,
Dont male nouvelle resonne,
Cyr volentiers sort du baston
Au pape, si que tout l'estonne,
Ne doit servir sors qui anstonne,
Au pape, mais à Pylaton.

§ Ne puet povres en court entrer,
S'il ne se voit faire l'autrer,
Mains feste y a on l'autrer,
La fis fait wil pot espantrer,
Hans vis ne puet la porte outrer,
Mais on portant est ire outree,
Qu'il porte il a pais enoutree,
Vele chere fait a l'entree
Il puet res quant voit eas outrer
D'as espere argent ou restree,
Chavoutise est toute acoutree,
La ne sera tout et outrer.

§ De nul je ne fui pais el retour,
De l'entree et couteis li un tour,
Qu'il mouent lient lonal,
Mains tres les trouva l'un atour,
Chac et la font sont pe outrer
Li fis et li bast curial,
Qu'il sont amont, li sont deat,
Qu'il font li avat porte venal ;
Mains avat, pas se sont tou il jour,
Que que lions d'est un met dal,
Fes se vol li fis estre laid
Ne puet prent bon de mon si nous.

§ Carle, tu n'as pas maure
En Rome qui le port maure,
Rome maure honte a l'entree,
La honte est grant sous l'estature,
La honte est tant qu'on ois murmure,
Dreus sont tapist a son d'argent,
Se p'voel de s'ent l'entree
Coment on et Bostonement
Fes se vol li fis estre laid
Ne puet parler sous l'estature,
Fes se vol li fis estre laid
Quant ne puet l'entree sous l'estature.

§ *Recherches de Pasquier*, lib. 3, ch. 21 :

D

DAGGER *Unj de nos gens d'armes geeta sa
cannon en deus Escos, et lui donna en're les coustes,
et en parti la dague en son corps, et en mourut.* Joinville
Observations. Le mot est encore connu parmi
les peuples espagnols de petit couteau ou de poignard ;
les Espagnols appellent *dagas*, et les Anglois *dagger*.
Les statuts de Guillaume, roy d'Esosse, ch. 23: *Habeat
capium, nativum, capitum e ferro, et cultellum qui
dicitur dagger*. Thom. Walsingham, p. 252: *Extracto*

*cultello, quem dagger vulgo dicimus, ictum militi
minabatur.* Voyez le même auteur, en la p. 332; H.
Knighton, in *Edw. III*; la *Chr. de Flandr.*, pag. 232;
Monsjrelet, 1 vol., ch. 94, etc.

E

ELEEMOSYNARIUS, 1, 2. *Car le sage homme,
tandis qu'il vit, doit faire tout ainsi que bon execu-
teur d'un testament; c'est à savoir que le bon execu-
teur promptement et avant autre œuvre il doit resti-
tuer et restablir les tiers et griefs fait à autrui par
son trespassé.* Joinville; *Observations*. La charge des
exécuteurs des testaments consiste particulièrement en
l'accomplissement des legs pieux, et en la distribution
des aumônes des testateurs. D'où vient qu'ils sont
appelés *elemosynarii* dans les *Capitulaires* de Charles
le Chauve, lib. 13, § 12; et ailleurs *elemosynatores*,
en une ancienne chartre rapportée par M. Perard, en
ses *Memoires de Bourgogne; erogatores*, dans les *Loix
des Lombards*, l. 2, tit. 20, § 5; et *erogarii*, in *synodo
Pontigni*, cap. 14. Balde, *ad l. nulli c. de Episc. et
cleric.*, se sert de ce dernier mot pour les exécuteurs
testamentaires, qui semble être tiré des juriscultes
du moyen temps, qui font mention de ceux qui distri-
buoient les vivres aux soldats, que la *loy 16, Cod. de
Castrensi pecul.*, lib. 12, nomme *erogatores militaris
aunone*, et desquels saint Gregoire a parlé, lib. 7, *Ind.*
2, *epist.* 77 et 130; comme encore Cassiodore, lib. 12,
epist. 11; le *Glossaire Grec-Latin* *ἐρογᾶτορ, erogo, ex-
pendo*; ailleurs, *ἐρογᾶτορ, erogatio, distributio* Brower-
rus, lib. 2, *Antiq. Fuld.*, cap. 10, remarque que dans
les monasteres il y avoit un officier, nommé *Testa-
mentarius, penes quem fuit dispositio piorum legato-
rum; seu ab exteris ea, seu a domesticis proficiscen-
tibus. Velut hac in re fidium testamenta exequen-
tibus*. C'est le même qui est appelé ordinairement
elemosynarius, et dont la fonction est décrite par
Lanfrancus, in *Decreto pro ord. S. Bened.*, c. 8, sect.
3, et Uldaricus, lib. 3, *Consuet. Cluniac.*, cap. 24. Le
sire de Joinville se raille icy de ceux qui, après avoir
bien volé durant le cours de leur vie, croyent s'ac-
quitter envers Dieu en faisant quelques aumônes aux
monasteres et aux eglises. *Non probatur largitas, si
quæ alter largitur alteri extorquet, si injuste que-
rat et iuste dispensation putet*, ainsi que saint
Ambrôise écrit, l. 1, *de offic.* c. 30; et saint Pierre
Chrysologue, *in Sermon* 54: *Audeo dicere, qui de
terrore Dei effert, cumulat crimina, non emundat:
peccata sua in illius munere crucias suorum pauperum,
non propter illas extorquet. Sine causa Deo plorat,
quod in illius causa pauperis ploraverit Deo.*

EXCOMMUNICATIO, pag. 348: *Tous les pre-
lats de France se trouverent a Paris pour parler au bon
saint Louys et lui faire une reques'e.* Joinville; *Obs-
ervations*. Cette assemblée des prelats de France se fit,
suivant le sire de Joinville pour faire des remons-
trances au roy saint Louis, sur le mépris que les here-
tiques, c'est-à-dire les albigeois, faisoient des excom-
munications des évesques, demandans qu'ils fussent
contraints de se faire absoudre, et de retourner par ce
moyen à l'union de l'Eglise, par saisie ou confiscation

de leurs biens, implorans à cet effet le secours et l'assistance de l'autorité royale. Cette assemblée doit avoir été faite entre l'an 1247, que Guy de Mello, évêque d'Auxerre, qui y porta la parole, commença à tenir le siège épiscopal, et l'an 1270, qui fut celui de son décès. Et ainsi on ne peut pas rapporter à cette assemblée l'ordonnance que le roy saint Louys fit sur le même sujet, l'an 1228, qui se trouve aux registres x, xvi et xvii, du Trésor des Chartres du roy.

F

FIRMACULUM, FERMALICUM, FERMEILLIUM. La *quinture, fermail et chappel d'orfin*. Joinville; *Observations*.] Le fermail estoit une espece de medaille, ou enseigne, comme les enseignes de pierrieres, dont on use aujourd'huy, qui s'appliquoit, non-seulement sur l'espaule en l'assemblage de la fente du manteau, de même que le *tatus-clavus* des capitaines romains, mais aussi au chaperon sur le devant, comme les enseignes de pierrieres; et à la guerre, au camail ou bien en la cote d'armes, ou en autre lieu apparent. Les femmes le portoient sur la poitrine. Froissart, 2 vol., ch. 154: *Et si eut pour le prix un fermail à pierres precieuses, que madame de Bourgogne prit en sa poitrine*. C'est pourquoy le *Glossaire Latin et François* manuscrit donne le mot de *monile* par celui d'*affiche, ou fermail*; ailleurs: *Redimiculum, aournement à femme, comme fermail, couronne ou chainture*. Joannes de Janua appelle cet ornement *Fibularium, quod apponitur mantello, vel per quod immittuntur fibula, ne dissipetur mantellum*. Mais je crois qu'il a voulu mettre *Fibulatorium*, que le *Glossaire Grec Latin* dit estre un diminutif de *fibula*. ἰβήρα, *fibula* ἰβήρα, ἰβήρα-σπυρίδιον, *fibulatorium*. Ce mot se trouve dans Trebellius Pollio, en la *Vie de Regilianus*, et dans Anastase Bibliothecaire, en l'*Histoire des Papes*, p. 72 et 197. *edit. regie*. Constantin Porphyrogenite, de *Administ. Imp.*, cap. 53, use de celui de *σπυρίδιον*. Voyez Chifflet, in *Anastasi Childerici Regis*, cap. 16, où il traite amplement de *fibulis aureis et gemmatis veterum*, et Saumaise, in *Not. ad Tertull. de Pallio*, p. 62, 63.

FUNDA 1. *Ils boutèrent le feu par tous les endroits de la soude*. Joinville; *Observations*.] Suivant le sire de Joinville, la soude estoit une suite de boutiques de marchans. Mais il y a erreur, et faut restituer la soude, ainsi qu'il est imprimé dans l'édition de Bourdeaux. Le traité fait entre Guermont, patriarche, et les barons de Hierusalem d'une part, et Dominico Michiel, doge de Venise, d'autre, au sujet de l'entreprise du siège de la ville de Tyr, l'an 1123, rapporté en l'*Histoire de Guillaume, archevesque de Tyr*, l. 12, ch. 25: *Ipse rex Hierusalem et nos omnes duci Venetorum de funda Tyri ex parte regis festo Apostolorum Petri et Pauli trecentos in unoquoque anno byzantios saracenos ex debiti condictione persolvere debemus*. Où le mot de *funda Tyri* n'est autre chose que le revenu qui se tiroit du commerce, et de la bourse commune des marchands. Car *funda* signifie une bourse dans Macrobius, l. 2 *Saturnal.* c. 4, dans S. Bonaventure, en la *Vie de saint François*, ch. 7, et

quelques auteurs grecs citez par Meursius en son *Glossaire*, v. *ἰβήρα*: d'où peut-être il est arrivé qu'en quelques villes d'Allemagne, du Pays-Bas, et d'Angleterre, les lieux publics destinez pour le commerce et pour l'assemblée des marchands et des marchandises ont retenu le nom de *bourges*: a cause que là estoit la bourse commune des compagnies des marchans, qui est l'etymologie que Jean Bap. Grammay, après quelques autres, donne à ces lieux, en la *Description d'Anvers*, ch. 12.

G

GAMBESO. *Je trouvai illec près ung gambison d'estouppa, qui avoit esté à ung Sarrazin*. Joinville; *Observations*.] Il faut lire *gambison*, qui est le nom de cette sorte de vêtement. Un rouleau de la Chambre des Comptes de Paris de l'an 1322: *Adm. armentario 40 sol. 4 den. pro factione gambesonorum*. Un compte des baillis de France de l'an 1268: *Expense pro cendatis, bourra ad gambesones, tapetis*, etc. Un titre de Henry, seigneur de Sully, de l'an 1301, pour les franchises de la ville d'Aix: *Quicumque vero 20. librarum, vel amplius habebit de mobilibus, tenebitur habere loriceam, vel loricate, et capellum ferream, et lanceam. Qui vero minus de 20 libris habebit de mobili, tenebitur habere gambesam et capellum ferream*. Roger de Hoveden, en l'an 1181, use du mot de *wanbasia*, et en la p. 611 de celui de *wanbasia*. Un rouleau de la Chambre des Comptes de Paris contenant l'inventaire des biens meubies de l'exécution du roy Louys Hutin, de l'an 1316: *Il m une cote gamboisée de cendal blanc. Item deux tunicles, et un gamboison de bordures des armes de France. Item une couverture de gamboisons broüées des armes le roy. Item 3 paires de couvertures gamboisées des armes le roy, et unes indes jacequénées. Item un cuisiaur gamboisé. Item unes couvertures gamboisées de France et de Navarre. J'ay fait voir en mes *Observations sur Ville Hardouin*, n. 88, que le gamboison estoit un vêtement contrepoincé, garny de boure, ou de laines entassées, et baillés avec du vinaigre, que Plin, l. 8, ch. 48, dit resister au fer. Nicetas décrit ainsi le gambeson, en la *Vie de l'empereur Isaac*, l. 1. Cette sorte d'ouvrage est appelé *coactile*, dans Ulpian, l. 25, § 1, *D. de auro Arg.*, etc., et dans le *Gloss. Lat. Grec.*, où il est traduit par le mot de *σπυρίδιον*. Les ouvriers y sont nommez *coactiliarii*: et *lanarii coactores* dans une ancienne inscription; d'où les savans estiment que les termes de *veltrum* et *filtrum* dans les auteurs du moyen temps, et d'*ἰβήρα* chez les Grecs, ont la même signification.*

GULLATOR. *Et il gyncha tant que le coup ne l'ataignit mie*. Joinville; *Observations*.] Le Lusidaire:

Entre els se mit come lupars,
Sos list guenchir de toutes pars.

Le traducteur de Guill. de Tyr, l. 20, ch. 20, traduit le mot *declinare* par celui de *guenchir*. Voyez le *Gloss. sur Ville-Hard.*

H

HERETICI. Mais doit l'omme lay, quant il oit mesdire de la foy chrestienne, defendre la chose non pas seulement de parolles, mais à bonne espée tranchant, et en frapper les mesdisans et mescreans à travers du corps, tant qu'elle y pourra entrer. Joinville; *Observations.* C'estoit la pensée et la maxime de ce temps-là, qu'il falloit exterminer les heretiques par le tranchant de l'espée, et par le feu; d'où nous lisons que souvent les heretiques ont esté condamnez à estre brûlez vius, particulièrement sous le regne de saint Louys, auquel on faisoit vivement la guerre aux albigeois. Voyez ce que deux scavants Grecs de ce siecle ont écrit sur ce sujet, Nicolaus Alamannus, in *Not. ad Procopii Hist. arcanam*, p. 55, 56, 1. edit. et Leo Allanus, lib. 2. de *Concord. aplusque Eccl.* cap. 13, n. 2. Mais Agathias, au l. 1. de son *Histoire*, tient que l'erreur en fait de religion est pardurable, d'autant, dit-il, que ceux qui embrassent des opinions erronnées et heretiques s'y portent ordinairement par une ferme croyance qu'ils ont que ce sont les véritables. Et Theodore Balsamon, sur le *Nomocanon* de Photius, tit. 9, ch. 25, dit qu'il ne peut concevoir comment le concile tenu à Constantinople sous le patriarcat de Michel Ouxte ait condamné les bogomiles, qui estoient des heretiques de ce temps-là, au feu, veu que jusques là on ne lit pas qu'aucun canon ait ce crime peine de mort contre les heretiques. Aussi, quelques scavants parsonnes se sont efforcez de monstrer, par de solides raisons, qu'il falloit reduire les heretiques plutôt par les voyes de la douceur que par celles de la rigueur. Voyez la *Préface de M. de Thou sur son Histoire*, et le traité imprimé à Magdebourg l'an 1554 qui a pour titre: *De Hereticis, e. an sint persequendi, et quomodo cum eis agendum sit, doctorum virorum Sententia.*

HANAPERIUM. pag. 163. Et vous promets que je vous donneray tant, que la coupe ne sera pas mienne, mais vostre. Joinville; *Observations.* L'auteur de l'édition de Poitiers explique ainsi ce passage: *Et n'espargneray mes thresors à recompenser les merites de ceux qui auront fait leur devoir, jusques que ma coupe, en quoy je boi, ne sera pas mienne, mais vostre.* Mais je crois qu'il s'est mépris, car coupe en cet endroit signifie thresor; parce que lors que les princes de ce temps-là vouloient faire des largesses à leurs sujets, ils se faisoient apporter les pieux d'or et d'argent en des coupes d'or, et les leur distribuoiént, après que les heraux avoient crié *largesse*; ce qui se faisoit ordinairement aux grandes festes, c'est-à-dire lors que les rois tenoient leurs *cours pléniers*, que quelques titres qualifient *Couronnées*, parce qu'ils y paroissoient la couronne en teste et avec leurs habits royaux. Cét usage des largesses est décrit fort au long par un heraud d'armes, qui vivoit sous le regne de Henry VI, roy d'Angleterre, en un traité manuscrit de *l'office des herauds, et des poursuivans d'armes*, et par Thomas Milles, en son livre de *Nobilitate politica vel civili*, pag. 59, 72, 109, duquel nous apprenons qu'encore à present en Angleterre on fait les cris de

largesse en françois. Le *Cérémonial de France*, tom. 2, pag. 742, dit qu'à l'entrevue des rois François Ier et Henry VIII, près de Guines, l'an 1520, durant le festin, *Il y eut largesse criée par les roys d'armes et herauds, ayans un grand pot d'or bien riche. Ces coupes et ces pots estoient appellez d'un terme plus vulgaire hanaps.* Un vieux poete françois dans Fauchet, l. 2, ch. 14:

N'en vol prefil le cheval, ne la mule afeiltrée,
Peleon, vair le gris, mantel, chape fourrée,
Ne de buens paris une grant henepee.

Où Fauchet explique mal ce dernier mot par *poignée*, car *henepee* en cet endroit veut dire: un *hanap plein de deniers parisis*. Et delà est arrivé qu'en Angleterre on appelloit le thresor royal *l'hanepier*, ainsi que Spelman a observé en son *Glossaire*, non que ce terme signifie une espèce de panier où l'on mettoit l'argent, suivant sa pensée, mais parce que le thresor du roy se distribuoit par *hanepées*, et dans des coupes, lors qu'il exeroit ses liberalitez. Un titre du roy Richard II, dans le *Monasticum Anglic.* tom. 1, pag. 943: *Rex, etc. cum de gratia nostra speciali, et pro quodam fine quem Elisabeth, que fuit uxor..... nobis solvit in hanapario nostra, concesserimus, etc.* Et au tom. II, pag. 2, un titre de Henry IV: *De gratia tamen nostra speciali et pro centum marcis quas prior et conventus..... nobis solverunt in hanapario nostro, concessimus, etc.*

HOMINIUM. Le roy manda à Paris tous les barons de France, et leur fist faire foy et hommage et jurer que loyauté ils porteroient à ses enfans saucune malice chose venoit de sa personne. Joinville; *Observations.* Le roy Louys VIII, son pere, estant tombé dans une grande maladie à Montpensier, de laquelle il mourut, exigea un semblable serment des barons qui estoient alors en sa cour, comme nous apprenons des lettres de ce roy qui se lisent au *Cartulaire de Champagne* de la Chambre des Comptes de Paris, intitulé, *Liber principum; Ludovici D. G. rex Francorum, universis amicis et fidelibus suis, ad quos littere presentes pervenerint, salutem et dilectionem. Noverit universitas vestra quod dum nos apud Montpensier gravi valetudine corporis laborare contigisset, timentes de periculo rebus post decessum nostrum, provida delectatione, et probato salubri consilio, mandavimus Alberto et fidelibus nostris prelatos et barones, bituronicensem et senonensem archiepiscopos, belvacensem, vicinensem, et carniotensem episcopos, comitem Bolonia, comitem Montisfortis, comitem de Sacrocastro, et Joannem de Nigella, cosque rogavimus adjuvantes, ut jurentur coram nobis se quam citius possent, si de nobis humanitus contingeret, Ludovico, majori filio nostro, fidelitatem et homagium tamquam domino et regi bona fide facturos, et quod procurarent quod ipse, quam citius fieri possent, coronaretur in regem, etc. Actum apud Montpensier, an. 1226, mense novemb.* Il y a de semblables lettres de ces mêmes barons au *Cartulaire de Champagne* de la Bibliothèque du roy, fol. 132, lesquelles se voyent encore au *Tresor des Chartres du Roy*, Layette, *Meslanges*, et dont l'inventaire est inséré au 1. tome du *Cérémonial de France*, pag. 142. Le roy Charles VI pourveut de la même manière à la seureté de la succession royale par ses lettres patentes, leuës publiquement à haute voix en la grande Chambre du

Parlement, le roy seant en son lit de justice (ce sont les termes des lettres), le lendemain de la feste de Noël 26 décembre 1407, en présence du roy de Sicile, des ducs de Guienne, de Berry, de Bourbon, et de Baviere, des comtes de Mortain, de Nevers, d'Alençon, de Clermont, de Vendôme, de Saint-Paul, de Tancarville, etc., du comestable, des archevesques de Sens et de Bezançon, des évesques d'Auxerre, d'Angers, d'Evreux, de Poitiers, et de Gap, du grand maistre d'hôtel, et de tous les officiers des cours souveraines: par lesquelles lettres le roy declare, et veut que son aïné fils, et les aïnés fils, et ses successeurs en quelque petit aage qu'ils soient, et puissent estre au temps de son decez et de ses successeurs soient incontinent au temps dudit decez dits, appelez, et repulez roys de France, et à celui qui succédra, soient couronnez et sacrez roys incontinent apres son decez, et de ses successeurs, ou au plus tost que faire se pourra, sans qu'aucun autre, tant soit prochain du lignage, puisse entreprendre bail ou regence et gouvernement du royaume. Toutefois avenant que sondit fils fust mineur d'ans, veut que le royaume soit gouverné par les bons avis, deliberations, et conseil des reynes leurs meres, si elles vivoient, des plus prochains lignage et sang royal qui lors seroient, et ainsi par les avis et conseil des comestable et chancelier de France, et des sages hommes du conseil. Ces lettres se trouvent en un registre de la Chambre des comptes de Paris contre H. contenant les chartes et les lettres de Louys, duc de Guienne, dauphin de Viennois, et dans le traité de la majorité des roys de M. du Pay. Le roy saint Louys, avant son départ, lascia la regence de son royaume à la reyne Blanche de Castille, sa mere. Les lettres qu'il luy fit expedier sur ce sujet se lisent aux *Preuves des Libertez de l'Eglise Gallicane*, ch. 16, n° 12; joignez de ch. 15, n° 27, 28; Il y a un titre, du mois de fevrier 1219, au *Cartulaire* du priore de Libons en Sangliers, de l'ordre de Cluny, ch. 12, qui justifie qu'en cette qualité elle prenoit seance aux parlemens avec les barons de France: *Coram nobis cognoverunt quod iudicium fuit per veram sententiam in curia domini regis, per Blancham reginam Francie, et alios barones, qui debent et possunt de iure in curia domini regis iudicare, quod, etc.*

HOSTIS 2, pag. 249¹. Un prestre alla vers les Sarrazins sa cuirasse vestue, son chapelet de fer sur la teste et son espée sous l'asselle. Jomville; *Observations*; Anne Comnene, au l. 10 de son *Acricide*, p. 292, reprocha aux Latins de ce que parmi eux, à peine les ecclesiastiques ont achevé de prendre les ordres de prêtrise, qu'ils endossent le harnois, s'arment de la lance et de l'épée, et vont à la guerre, ce qui est étroitement défendu chez les Grecs. Pierre Diaque, au l. 4 de la *Chronique du mont Cassin*, fait la même remarque, en introduisant un Grec parlant ainsi à un Latin: *In occidentali climata prophetiam illud videmus impletum, erit ut populus, sic sacerdotes, cum pontifices ad bella prodeant, ut papa vestes Innocentius*. Et sans doute ce n'est pas sans sujet que les Grecs ont fait si souvent ce reproche aux Latins: ven que moy que par tous les canons des conciles il soit défendu aux prêtres de manier les armes; et de se trouver dans les occasions de bataille, nous voyons néanmoins que souvent ils s'y sont rencontrés et ont combattu comme les autres: Ainsi nous lisons qu'E-

bles, abbé de Saint-Germain-des-Prez, et Gesselin, évesque de Paris, combattirent vaillamment contre les Normans, qui avoient assiégé cette capitale de la France; et non-seulement ils ont combattu contre les infidèles, mais encore contre les chrétiens, témoin l'évesque de Beauvais, qui à la bataille de Bovines jeta par terre d'un coup de masse le comte de Sarisbury. Gregoire de Tours, lib. 4 de son *Hist.*, ch. 43; l. 5, ch. 20; l. 8, ch. 39, et autres écrivains de notre histoire fournissent une infinité d'exemples de ceçy, que je passe pour ne me pas engager en une matière de trop longue haleine. Je remarque seulement que le cardinal Baronius, en l'an 888, se plaint de ce que nos historiens donnent des louanges aux évesques et aux abbez qui se trouvoient dans les combats acuse de leur valeur et de leur adresse, quoy qu'ils méritassent d'estre blâmés, comme personnes qui contrevenoient au devoir de leurs charges et comme violeteurs des canons. Voyez l'épître du pape Adrian à Charlemagne au tom. 3 des *Hist. de France*, p. 794, *Petr. Haman.*, l. 1, ep. 15, et le sire de Joinville pag. 78

HUISSERIUM. Et fut ouverte la porte de la nef pour faire entrer nos chevaux. Jomville; *Observations*. Je me suis servi de ce passage en mes *Observations sur l'Histoire de Geogroy de Villehardouin*, n° 14, pour justifier que les navires portés et à huis estoient des navires *haisseries*, *haisserie*, *aiserie* et *hissierie*, dans lesquels on avoit assés de place pour un tiers qui avoit extérieurement son pont, et partiellement Frécher, qui s'acharneroit sur ce mot estoit composé de celui *hais*, qui est le nom qu'on donnoit à certains vaisseaux des Français, Philippe de Mezier, en la *Fin de son Voyage en France*, par archeveque de Constantinople, ch. 15, n° 57, les appelle distictement *haisseries*; *Volage de l'empereur Louis le pieux, et alia navigia venetorum*, ch. 10, n° 91; *inter galicas, hissaricas, haisseries, et alia navigia*. Ces navires sont appelles *aiseries* dans le traité entre les Venitiens et les princes chrétiens contre les Turcs, apud Baynal, in *Annal. Eccl.*, A. 1454, n° 8; *aiseries*, dans Roger de Hoveden et Brompton, en l'an 1190; *aisierie*, dans Jean Villani, l. 8, c. 40; l. 9, c. 92; l. 10, c. 107; *aisierie*, dans Justinien, en *l'Hist. de Grèce*, en l'an 1297, *haisseries*, évesque de Tyr, l. 20, c. 14, parle encore de ces navires, et de ces portes des palandres, ou passerelles, qu'ils tenoient, qui entroient puis s'abaissent, ce que l'usage de la Touraine de ce mot: *Fransais, a huis*. *Un vaisseau sans bouge rostral*, *je ne vois point de vaisseau de ce genre, bellicis navibus habitantibus in portibus, etc.* Justin, l. 50. *In his majoribus navibus, quibus in publicis ostia habentur in portibus, etc.* *Et cum adhiberentur eos patentia, continetur eis, quibus in portibus, et exitum tem hominibus, propter quod in portibus commoditas, communicatio*, 60. 66. Rogues Plagun, ancien interprète de cet auteur, a ainsiourné ce passage, *autres nefes, que l'on clame haisseries à passer chevaux*. Non-seulement on donnoit le nom de *haisseries* à ces sortes de navires, mais encore aux fausses portes des sales et des chambres, ajustées en forme de chassis, le comte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1350: *Pour 10 sergiettes vermeilles pour mettre aux huisseries et fenestragés de la chambre du roy*.

prise de Damiette, quise lit aux *Additions sur Mathieu Paris*, p. 108. Joinville en parle ailleurs : *Et commencerent à tirer à nous grant foison de piles avec feu gregois*. Quelquefois on jettoit du feu dans des fioles et des pots, comme il se recueille de cette lettre, et du même Albert d'Aix, l. 10, ch. 4, et de Leon, en ses *Tactiques*, ch. 19, n° 55. Enfin on le jettoit avec des perrieres et des arcaletes à tour, ainsi que le sire de Joinville nous enseigne en cet endroit. Albert d'Aix, l. 7, ch. 5 remarque que *hujus ignis genus aqua erat inextinguibile*. Mais il y avoit d'autres matieres avec lesquelles on l'éteignoit : savoir, le vinaigre et le sable. Mathieu Paris, en l'an 1219 : *Nam ignis græcus, de turri eminus projectus, fulminis instar veniens, pavorem non minimum fidelibus incussit ; sed per liquorum acetosum et sabulum et cætera extinctoria, est subventum*. L'Histoire de Hierusalem : *Ignis iste pernicioso fœtore, flammisque liventibus silices et ferrum consumit ; et cum aquis vinci nequeat, arena respersus comprimitur, aceto perfusus sedatur*. Jacques de Vitry, l. 3, ch. 81, y ajoute l'urine, et Cinnamus, au lieu cité, ceril que souvent on couvroit les navires de draps trempés dans du vinaigre pour s'en garantir. Je passe en cet endroit les autres remarques que j'ay faites au sujet du feu gregois en mes *Observations sur Ville-Harlouin*.

JOCUS PARTITUS. *Un chevalier qui fut prins au bordel, auquel on partit un jeu, ou que la ribalde, Joinville : Observations.* C'est-à-dire qu'on donna l'alternative. Le *Roman de Garin* :

Mauvèsment nos est li jeux partis.

L'Ordre de chevalerie de Hues de Tabarie :

Li Princes Hues respondi,
Puisque m'avez le jeu parti,
Je prendrai donc le rassemble,
Se j'ai de quoi jel puisse rendre.

Raoul de Houdanc, au *Roman de Merougis de Portesgues* :

Un jeu vous part, que volés faire,
Se volés miez tancer que taire.

Voyez Fauchet, l. 2, de Poëtes Fr. ch. 107.

JURAMENTUM INHONESTUM, pag. 402.
Tous ceulx qu'il povoit actaindre d'avoir fait aucun vilain serment... il les faisoit griefvement pugnir. Joinville : *Observations*. Guill. de Nangis, p. 364, et Geoffroy de Beaulieu, ch. 32, appellent ce vilain serment *inhonestum juramentum*. Les *Statuts manuscrits de l'Ordre de la Couronne d'Epines*, dressés par un celestin sous le regne de Charles VI : *Celui qui tant seulement jure le vilain serment, etc.* Voyez l'*Indice de Haguenau*. Cette grande rigueur de saint Louys envers les blasphemateurs ne fut pas approuvée par le pape Clement IV, qui lui adressa une bulle, qui est au Trésor des Chartes du Roy, layette *Contre les blasphemateurs*, tit. 1, et 2, donnée à Viterbe le douzième de juillet l'an quatrième de son pontificat, par laquelle, après s'estre plaint du grand nombre de blasphemateurs qui sont en France, il le prie de vouloir établir des peines temporelles contre eux, sans toutefois user de mutilation de membres, ni de peine de mort, n'entendant pas

exclure la censure canonique, ni faire préjudice à la constitution du pape Gregoire son prédecesseur : *Sed auxilio mutuo utriusque gladium credimus adjuvandum, et ut spiritualis manualem dirigat, et manualis spiritualem fulciat et sustentet*. Et par la bulle de même date qu'il adressa au roy de Navarre, comte de Champagne, il l'exhorta de reprimer les desordres qui se commettoient journellement dans les blasphemés : ne lui conseillant pas toutefois d'imiter le roy de France, pour les peines qu'il avoit ordonnées contre les blasphemateurs, en ces termes : *Sed fatemur quod in penis ejusmodi tam acerbis, eorundem vestigiis charissimum in Christo filium nostrum regem Francorum illustrem non deceat inhærerere, sed alia poterunt reperiri citra membri mutilationem et mortem, que a dictis blasphemis temerarios homines poterunt cohibere*. Quocirca serenitatem tuam monendam duximus et hortandam, quatenus tuam reputans tui redemptoris injuriam, predicto regi Francorum consulas et suadeas, quod ad regnum suum ab hac labe purgandum salubriter statuat de suorum consilio procedum quod ad Dei honorem et gloriam videlicet statuendum. Dat. Viterbii vi. Id. Aug. Pontif. nostri A. IV. Cette épître est au *Cartulaire de Champagne* de la Bibliothèque du roy, f. 64. Il est probable que ce fut ensuite des remontrances du pape que le roy saint Louys changea les peines du corps contre les blasphemateurs en peines pecuniaires, par une ordonnance qui se lit au 10e registre du *Trésor des Chartes du roy*, f. 54. *Ordonnances des rois de France*, tom. 1, pag. 99.

Voyez les *Constitutions de Clement III et de Gregoire IV*, aux *Decretales*, tit. de *Maledictis*. L'on n'a pas laissé toutefois d'ordonner encore depuis le regne de saint Louys des peines corporelles contre les blasphemateurs, part culièrement dans les cas où les peines pecuniaires n'ont pu arrêter le cours des blasphemés. Et sans aller rechercher les ordonnances des rois subsequens, je me contenteray de rapporter les termes d'une de Jean II, duc de Bourbonnois e. d'Auvergne, donnée au château de Molins, le penultième jour de fevrier l'an 1474, par laquelle ce prince, voulant éteindre et abolir les blasphemés dans ses Etats, ordonna que ceux qui en seroient atteints et convaincus, *paierotent pour la première fois la somme de cinq sols tournois, et une livre de cire à l'Eglise du lieu qui, par reparations ou autrement, en aura mieur besoin ; et pour la seconde fois doublant la dite peine, c'est à sçavoir dix sols et deux livres de cire ; et pour la tierce fois d'estre mis et lié au pilier, et si pour la quartefois il y venchoit, ordonne l'oreille estre attachée audit pilier, et s'il y venchoit jusqu'à la cinquième fois, veult que la langue lui soit percée d'un fer chaud à plein jour de marché, et s'il persiste, il ordonne le bannissement perpetuel de ses Etats*. Il se voit une ordonnance de Richard, roy des Romains, donnée à Soleurre, au mois de juillet l'an 1257, qui ordonne des peines contre les blasphemateurs, suivant la qualité de leurs blasphemés, mêmes de mort : *Si quis data industria et deliberato animo per Dei nomen, potentiam, misericordiam, baptismum, sacramentum, martyrium, passionem, vulnera, virtutem, et similes sermones blasphemos juraverit, in primis ut damnetur blasphemie delictum inter publica crimina numeretur, deinde in ipsum reum ultionis gladio animaliter deliquerit, quoties dejerasse aut blasphemasse auditus*

fuert, toties pro unoquoque blasphemo dicto vel juramento, singulos solidos judici, in cujus districtu crimen commississe deprehensus fuerit, toties pro unoquoque blasphemo culpabilis judicetur (nisi tamen ita graviter blasphemasse convincatur, quod morte dignus existimetur), decernimus, ut secundum criminis circumstantias pro judicis arbitrio atrociter in corpore et vita puniatur.

L

LIENTERIA. Le roi, qui avoit la maladie de lost et la menaison comme les autres. Joinville; *Observations.* Le Lapidaire manuscrit, au chap. Des emathistes. Ele oste morte chair de plat, et estanche menison.

M

MALUS. Jamais ne lui ouy nommer ne appeller le deable, si n'avoit este en aucun livre, la ou il le fallist nommer par exemple. Joinville; *Observations.* Nos premiers chrétiens eurent le diable en telle horreur, comme estant l'ennemy du genre humain et des bonnes aines qui servent Dieu, qu'ils faisoient mesmes scrupule de le nommer: c'est pour ceta que nous lisons que les Peres de l'Eglise ont affecté de le qualifier du nom de *Mauvais*, en le nommant simplement *Malus*, comme Tertullien, lib. de *Penitentia*, c. 5; lib. de *Patient*, c. 11, 14; de *Cultu femin.* 2, 5; 1, 2, ad *L'cor.* c. 6; saint Cyprien, le *Orat. Dom.*, c. 10; saint Paulin, *epist.* 4. ad Sever. *Natali* 4, 5 et 7; d'où vient que plusieurs estiment qu'il est entendu sous ce nom en l'*Oraison Dominicale*: *Sed libe-a nos a malo.* C'est la pensée de saint Jean Chrysostome, d'Euthymius, de Theophylacte, d'Origene sur cette oraison, et autres. Nos poëtes françois le nomment presque toujours *Maufez*, parce qu'il fait le mal, et qu'il en est auteur, ou parce qu'il est difforme, et mal-fait, d'où nous avons formé le mot de *mauvais*, qui est à présent en usage. Le *Roman de Garin*:

Mult eçait de guerre, maufez li ont appris.

Guillaume Guiart en l'an 1302:

Vilains braient commé maufez, etc.

MISELLI. Estre mezeau et ladre. Joinville; *Observations.* Ces deux mots sont synonymes, et signifient les lepreux, dont le nombre estoit grand alors, et particulièrement en la Terre Sainte. Nangis, en la *Vie de Dagobert*: *Leens estoit demouré un mezel, qui estoit bonté et mussié en un anlet.* Philippe de Beaumanoir, ch. 62: *Quant mesiax appelle home saint, ou quant li homs sain appelle un mesel, li mesiax pot mettre en defence, qu'il est hors de la toy mondaine.* La Vieille coutume de Normandie, manuscrite: *Li mezel ne poent estre hiers à nullui, partant que la maladie soit apparoissante communement, mais ils tendront leur vie l'eritage que il avoient ains qu'il fussent mezel.* Les *Assises de Hierusalem*, ch. 128: *Qui se vaut clamer par l'assise d'esclaf, ou d'esclave,*

qui ait acheté, qui soit mesel, ou meselle, ou que li chiet de mauvais mau. Le Reclus de Moliens:

Que tes oreilles estonpas
Au mesel pauvre pelerin
Lazaron, sans qui tu soupas.

Les Italiens se servent du mot de *miselle*, et entre autres, Jean Villani, l. 8, c. 108. Les auteurs latins les nomment aussi *miselli*. Mathieu Paris, en l'an 1254: *Ecclesie Sancti-Juliani, ubi miselli, et ecclesie Sancte-Marie de Pratis, ubi miselle vix habent vitam necessaria.* *Miselli de Meleduno*, en un titre de l'an 1165, dans les *Mélanges hist.* du père Labbe. Voyez la *Vie de saint Cler, abbé de Vienne*, dans *Botandus*, ch. 3, n. 6, d'où il paroist assez que le terme a esté pris du latin *misellus*, miserable. Les hospitaux où ces mezeaux se retirient sont appelez *misellaria* dans les anciennes chartes. Une de l'an 1245, au reg. des *Comptes de Tolose* de la Chambre des Comptes de Paris, fol. 45: *Concessit Gatharda de Mets et Bertrando de Miravel, leprosis, et consobis fratribus et sororibus, domus misellariae parie Narbonensis, etc.* Voyez les *Memoires de Languedoc* de Catel, p. 262. Le mal de lepre est aussi designé par le même terme. Le Glossaire Latin-François: *Lepra, elephautia: mesellerie.* Le *Pelerinage de l'humaine lignée*:

Homs, qui ne set bien discerner
Entre santé et maladie,
Entre le grant mesellerie,
Entre le moienne et le menre, etc.

MISSA NAVALIS. pag. 418². *Et se alla getter en crois devant le corps precieux de Notre-Seigneur.* Joinville; *Observations.* Godefroy de Beaulieu, ch. 20, écrit que le roy saint Louys, estant obligé de se mettre en mer pour retourner de la Terre Sainte en France: *Et devotione sua fecit poni in navi corpus domini J. C. pro communicandis infirmis, ac pro se ipso et suis, quando sibi expediret videretur, et quia alii peregrini quantumcumque magni hoc facere non solebant, obtinuit super hoc a domino legato licentiam specialem.* *Hinc autem sacrum thesaurum in loco navis dignissimo et convenientissimo fecit poni, et pretiosum tabernaculum tibi erigi, parnisque sericis et aureis operiri, etc.* Nostre auteur, en la pag. 112, remarque encore la même chose au sujet du corps de Notre-Seigneur qui estoit dans le vaisseau de saint Louys. Il est néanmoins constant qu'avant ce temps-là les fidèles qui se mettoient en mer avoient coutume de porter avec eux la sainte Eucharistie. Saint Ambroise, lib. de *obitu Satyri fratris*: *Qui priusquam perfectionibus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum caqua veheretur navis, scopuloso illisa rado, et urgentibus hinc atque inde fluctibus, solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita, quos initiatos esse cognoverat, ab eis divinum illud factum Sacramentum poposcit, non ut curiosos oculos inferret arcibus, sed ut fidei sue consequeretur auxilium.* Saint Gregoire témoigne la même chose, l. 3, *Dial.*, c. 36, et Mathieu Paris, en l'an 1217, écrit qu'un cardinal legat du pape en Angleterre, *cum nave ascendurus esset, ... jussit cuidam fratri de Ordine Prædicatorum in ipsa missam celebrare, quod et factum est, non sine multorum, qui hoc non præviderant, admiratione.*

N

NACARA. 1. *Le tumulte qu'ils menoient avecques leurs cors et nacaires.* Joinville; *Observations.* Les Italiens disent *nacara* et *gnacara*. Philippo Venuto dit que c'est un *stromento musico, col quale i fanciulli cantano il san Martino*. Piédro de la Valle, dans ses *Voyages*, ep. 6, écrit que l'on appelle ainsi une espèce de tambour, qui est en usage parmi la cavalerie allemande, que nous appellons vulgairement *tymbales*. Jean d'Orronville, en l'*Histoire de Louys, duc de Bourbon*, ch. 76, attribue pareillement les nacaires aux Sarazins d'Afrique: *Le roy de Thunes, le roy de Tramesson, et le roy de Belgie (Bugie) vindrent devant Afrique en leurs conrois, selon leur coustume, à tout leurs naquères, tabours, cymbales, freaux et glais.* Et l'auteur de la *Vie de Louys VII*, ch. 8, les attribue aussi aux Turcs: *Tympanis et nacariis et aliis similibus instrumentis resonabant*, où l'imprimé porte mal *macariis*. L'édition de Poitiers a aussi le mot de *macaires*, p. 31. Nos François emprunterent ensuite cet instrument des infidèles, et s'en servirent dans leurs guerres. La *Chronique de Bertrand du Guesclin*:

Naquaires et buisines y pouvoit on oir.

Et Sanudo, l. 2, part. 4, ch. 20, 21: *Sint quatuor tubatores, tibicines, tibiatores, et qui sciunt pulsare nacharus, tympana seu tamburia* Un rôle de la Chambre des Comptes de Paris, qui a pour titre, *Les personnes qui sont du mesnage Mons. de Poitiers*: *Ce sont les menestrels de Mons. de Poitiers, Bauduin de Saint-Verain, menestre du cors sarrazinois, Andrieu et Bernard trompeurs, Pariset de nacaires, Bernard de la tempeste.* Guillaume Guiart nomme ces instruments *Anacaires*, en l'an 1214:

Tabours, trompes, et anacaires,
En tant de lieu ça et là sonnent,
Que toute la contrée estonnent.

Et plus bas:

Lors oisiers tentir buisines
A grant paine et à labours,
Cors, anacaires et tabours.

Les Grecs recens usent aussi du mot d'ἡνάριον, d'où ils ont formé celui d'ἡνάριος, *joueurs de nacaires*, dont Nicetas, en la *Vie de Manuel*, l. 5, en celle d'*Isac*, l. 1, et Codin se servent. Le roman manuscrit de *Belisaire*, écrit en langue grecque vulgaire: ἡνάριον τρομπήτης, ἡνάριον, τρουμπήτης, ἀναρίπτης. Le vieux *Dictionnaire Latin-François* donné au public par le père Labe en ses *Etymologies françoises*, traduit le mot de *tinctitare*, par *jouer des naquaires*: ou *tinctitare* est noyre tinter; ailleurs, *tarantari-zare*: *tromper*, ou *nacquaire*, c'est *jouer de naquaires*.

P

PAGANISMUS, pag. 90°. *Ce souldan estoit le plus puissant roy de toute paiennie.* Joinville; *Observations.* *Paganismus*, terres des payens, comme *Chris-*

tianismus, terres des chrétiens dans les auteurs latins du moyen temps. Le *Roman de Garin le Loberan*, manuscrit:

De paiennie amenrons paiens tant.

L'*Ordène de Chevalerie*, manuscrit:

Dont a Hué le congié pris,
C'ester s'en veut en paiennie.

La *Chronique manuscrite de Bertrand du Guesclin*:

Se un tel estoit roy au pais de Surie,
Et de Jerusalem, de Thebe, et d'Angourie,
Dessous luy soûmettroit toute paiennie.

Je parleray du mot de *paganismus* en mon *Glossaire Latin*.

PRESBYTER JOANNES, p. 488°. *Le peuple des Tartarins qui estoient subjets à Prebtre-Jehan d'une part et à l'empereur de Perse d'autre part.* Joinville; *Observations.* C'est une vielle erreur, qui est à présent dissipée, que l'empire du Prétre-Jean est le royaume des Abyssins en Afrique. Ce seul passage du sire de Joinville suffit pour la détruire, faisant assez voir que le royaume du Prétre-Jean estoit en Asie, et le même que celui des Indes; ce qui est confirmé clairement dans un épître du pape Alexandre III, qui se lit dans Raoul de Dicet, Mathieu Paris, et Brompton en l'an 1180 et 1181, et une autre lettre d'un prieur de l'ordre des freres précheurs, dans le même Mathieu Paris, en l'an 1237, pag. 301. Guillaume de Tripoli, dans Gerard Mercator, raconte qu'au temps de la prise d'Antioche par les François, l'an 1098, Coirem Cham estoit seigneur ou roy des régions orientales de l'Asie: après la mort duquel un certain prétre nestorien s'empara de ce royaume, et fut nommé Prétre-Jean. Alberic, en l'an 1145, a parlé de luy amplement, et dit qu'on tenoit qu'il estoit de la race des mages, dont il est parlé dans l'Evangile: peut-estre a-t-il avancé cette opinion sur ce qu'il avoit leu qu'il commandoit aux pays que l'écriture sainte nomme Gog et Magog. Et en l'an 1165, il dit que ce prince envoya ses ambassadeurs aux empereurs Manuel et Frederic. Il en parle encore en l'an 1170. A celui-cy succéda son frère Wth Cham, qui fut défait par Chingis, Cham, ou roy des Tartares, avant l'an 1200, ainsi que Paolo Veneto raconte, au l. 1, ch. 51 et 52. Ce roy des Indes, selon Vincent de Beauvais, l. 30, ch. 69 et 87; l. 32, chap. 10 et 93; et Sanudo, l. 3, part. 13, ch. 4, se nommoit David, et estoit fils du Prétre-Jean. Alberic en fait mention en l'an 1220 et 1222. Le même auteur en l'an 1197, et Paolo Veneto, l. 1, ch. 74, ajoutent que les Tartares ayant subjugué le royaume des Indes, et tué le roy, y en établirent un autre, qui estoit de la race du Prétre-Jean, auquel ils imposèrent tribut. Voyez le même Paolo, l. 2, ch. 30 et 32. Ce roy estoit chrétien, ainsi que Vincent de Beauvais temoigne formellement au l. 32, ch. 92 et 93, écrivant encore que Chingis Cham prit sa fille en mariage; ce que Thomas de Cantimpre et Sanudo disent formellement. Et mêmes nos anciens heraux donnent pour armes au Prétre-Jean un écu d'or au crucifix d'azur, à costé de deux escorgées de mêmes. Il y a quelques auteurs qui ne demeurent pas d'accord que ce prince, qui a donné le nom et l'origine à ces rois des Indes, ait esté prétre: et estiment que cette erreur s'est glissée acause qu'ils se faisoient nommer

en langue persienne Prestegiani, qui veut dire en latin *Apostolicus*, ou un roy chrétien et orthodoxe. et qu'en cette qualité il faisait porter devant soy, comme les archevêques et les primats, une croix, par laquelle il vouloit faire voir à ses peuples qu'il estoit le défenseur et le protecteur de la religion chrétienne : c'est la pensée de Joseph Scaliger, lib. 7 de *Emendat. tempor.*, et de quelques autres. Mais il n'est pas bien constant quelles furent les provinces de l'Asie que ces princes posséderent, dont l'étendue fut telle, qu'on dit que ce premier Prêtre Jean subjuga et rendit tributaires septante deux rois. Le pere Kirker estime qu'il commandoit à ces vastes pays du Catay, et nous apprend que le premier qui a introduit dans l'Europe cette fautive opinion, touchant le nom du Prêtre Jean, qu'on donne au roy des Abyssins, a esté Pierre Covillon, qui fut envoyé en ambassade vers ce roy par Jean II, roy de Portugal, lequel ayant appris que le Prêtre Jean estoit un prince chrétien, et des plus puissans, crut qu'on appelloit ainsi le roy des Abyssins, parce qu'il estoit pareillement puissant, et faisoit aussi profession de la religion chrétienne.

PROBUS. 1. Dieu le vueille faire *preu-homme* et *preu-homme*. Joinville ; *Observations.* Saint Louys mettoit la différence entre *preu-homme*, et *preu-dhomme*, en ce que le *preu-homme* estoit un homme preux, c'est à dire vaillant et hardy de sa personne ; et *preu-dhomme*, un homme prude ou prudent, de bonne conscience, et craignant Dieu. Les mots de *preu* et de *preu-homme* tirent leur origine du latin *probus*, qui dans les auteurs du moyen temps signifie un homme vaillant, d'où les François ont formé le mot de *preux*. Saxon le Grammairien, au l. 2 de son *Hist. de Danemarck* : *Assit eidem, ut probus est quisque, procul hinc procul este fugaces*. Un ancien epitaphe dans les *Antiq. de Bezançon* de Chifflet :

Hic Renaude jaces, vir amabilis, et probe miles.

Ainsi le mot de *probitas* se trouve employé pour le courage et la valeur dans Gualterius Cancell. de *Bellis Antioch.*, pag. 444. Roderic, archevêque de Tolède, en son *Hist. d'Espagne*, l. 2, ch. 14, et dans cet extrait d'un *Decret du conseil de Sienné* publié par Christophle Forstner : *Quod Mariscialco et militibus theutonicis pro remuneratione probitatis, quam fecerunt heri contra inimicos communis Senensis, debeant donari et dari de pecunia communis v. libra denariorum Senensium*. Et de ce mot nous avons formé celui de *progrès*. les Espagnols *proeza*, et les Italiens *proeza*. Saint Louys donc s'est arrêté à la signification que ce mot avoit de son temps, ou plutôt regardé à la manière qu'il se prononçoit.

PULLANI. 2. Et sachez que l'on appelle les paysans de cette terre *poulains*. Joinville ; *Observations.* L'Auteur de la *Vie de Louys le Gros* explique la force de ce mot au ch. 24 : *Pullani dicuntur qui de patre Syriano et matre Francigena generantur*. A quoy se rapporte ce que Sanudo, l. 3, part. 8, ch. 2, dit sur le même sujet : *Illustri virorum qui ad Terræ Sanctæ liberationem, perfectamque illius de jugo servitutis liberationem in ipsa manserunt, degeneres filii, qui ab illis descenderunt, ut rubigo de argento, amurca de oleo, jex de vino, possessionum illorum successores,*

non morum, Pulani vocantur. Jacques de Vitry, l. 1, ch. 67, parle encore de ces poulains, et dit qu'ils furent ainsi nommez parce qu'ils estoient originaires de la Pouille : *Pullani dicuntur qui post Terræ Sanctæ liberationem ex ea oriendi existierunt ; vel quia recentes, et quasi novi puli, respectu Surianorum reputati sunt ; vel quia principaliter de gente Apuliæ matres secundum carnem habuerunt. Cum enim in Occidentali principum exercitu paucas mulieres, respectu virorum, adduxissent nostri, qui in Terra Sancta remanserunt, de regno Apuliæ, eo quod propius esset aliis regionibus, vocantes mulieres, cum eis matrimonia contraxerunt*. Voyez le même auteur au ch. 72. Il est encore probable que nos François donnerent ce nom à ceux qui estoient sortis de ces conjonctions irregulieres, acause qu'ils ressembloient à ces jeunes poulains échappés qu'on ne peut arrêter. *Illustrium virorum degeneres filii*, ainsi que Sanudo écrit. Le sire de Joinville dit que l'on appelloit ainsi les paysans de la Terre Sainte, et que ce terme passoit pour une injure en son temps : ce qui est confirmé par ces vers du *Roman de Garin le Lencrans* :

Quant li gloton lecheor de pain
Ma terre gastent, mes homes m'ont ocis.

Ailleurs :

Dex, dit Fromond, con puis enragier vis,
Par trois garçons lecheor de pain,
Que l'empereres me tient en si por vil.

La *Chronique* manuscrite de Bertrand du Guesclin sert souvent aussi de ce mot pour injure, et pour un terme de mépris :

Là peut-on voir maint Sarazin pulant, etc.
Un autre chevalier à Henry le pulant, etc.
En un sac fu boutes rois Pietre le pulant.

Le sire de Joinville parle en quelque endroit d'un lieu de la Terre Sainte appellé *Passepoulain*, qui probablement a tiré son appellation des Poulains. Tandis que les François possedoient l'empire de Constantinople, on appelloit Gasmoules (*Γασμουλοι*) ceux qui estoient nez d'un François et d'une femme grecque, ou, pour user des termes de Pachymeres, en son *Hist. manuscrite*, l. 4, ch. 25, *Γασμουλοι καὶ Γαλλοιων γυναικων γεννηθητες τοις Γραικοις*. Je me persuade que nos François les nomment, non *Gasmoules*, mais *Gastemoules*, par forme de dérision, comme si les enfans issus de ces mariages, qui leur sembloient irreguliers, acause de la différence des nations, et mêmes des créances, avoient en quelque façon gâté et souillé le ventre de leurs meres, qui est le moule où se forment les enfans. Ainsi dans Antioche ceux qui estoient issus de peres armeniens, ou grecs, habitans d'Antioche, et de meres turques estoient appellez *Turcati* ; les Turcs, peu avant que cette place vinst en la puissance des François, ayant donné des femmes de leur nation aux habitans d'Antioche, qui en manquoient, ainsi que nous apprenons de Raymond d'Agiles.

R

RECREDTI 58³. Jamais miculx estre poulain
que chevalier recréu comme ilz estoient. Joinville ;

Observations.] C'est-à-dire, qui se confessoit vaincu : c'est la force de ce mot *recreu*, qui est tiré de l'usage des duels. Car quand l'un des combatans se voyoit terrassé par son ennemy, et qu'il reconnoissoit ne pouvoir plus combattre, il luy avoït qu'il estoit *recreant*, ou *recreu*, c'est-à-dire qu'il n'en pouvoit plus, et confessoit qu'il estoit vaincu. Les *Assises manuscrites du royaume de Hierusalem*, aux endroits où il est parlé des gages de bataille, introduisent l'appellant, ou le défendeur, disans ces paroles devant le juge : *Je suis prêt de le prouver de mon cors contre le sien, et le rendray mort ou recreant en un our de jour, et veex cy mon gage*, etc. Les usages manuscrits de la cité d'Amiens, parlans du champion : *Et prendra l'avoué par le puing destre, et l'en levera comme par-jures et desloial, et par son cors ou par ses armes qui presente en present tel le sera ou mort, ou recreant le rendra en une heure du jour*. Les mêmes *Assises*, ch. 94, au sujet du duel pour cause de meurtre : *Les gardes dou champ se doivent traire cele part, et estre plus près que il porront de vous, si que l'un dit le mot dou recreant, que il puissent oïr, et se il le dit, et il l'oïent, il doivent maintenant dire à l'autre, laissez, assez avés fait, et maintenant celui prendre, et le seignor se doit maintenant de là faire traîner jusques as fourches, et pendre le par le goule, et ce celui qui aura esté occis, tout n'ait il dit le mot, recreant*. De sorte que le sire de Joinville repoussoit en cette occasion l'injure par l'injure ; et comme on le traitoit de poulain, il appelloit ces seigneurs *chevaliers recrûs*, c'est-à-dire coïarts et lâches. Les mêmes *Assises*, ch. 190 : *Et se un homme qui a fié, qui soit connu à vil, recreant, coïart, ou que il soit bossu*, etc. Robert de Bourron, en son *Roman de Merlin*, manuscrit : *Car cy es chou que je mesmes reconnoistroye ma recreandise, n'aurois jou jamais honneur : et certes miez vaurroye jou morir cent fois, si cent fois poïoit morir, que une seule fois dire à faire chose qui tornast à recreandise*. La charte de la commune d'Amiens de l'an 1209 : *Qui juratum suum recreditum, traditorem, willot, id est coup, appellaverit, 20 sol. persolvit*.

RICI HOMINES. Mon frere de Vauquembourg et tous les riches homs du pais. Joinville ; *Observations*. Notre auteur se sert encore de cette façon de parler en d'autres endroits de son *Histoire* pour désigner les barons et les grands seigneurs d'un pays, à l'imitation des Espagnols, qui divisent leur noblesse en trois ordres, des *ricos ombres*, des *cavalleros*, et des *infanzons*, qui sont ceux qu'on appelle en France les barons, les chevaliers, et les escuiers. Par le terme de baron on entendoit généralement tous ceux qui avoient droit de porter la bannière dans les guerres, que l'on appelloit vulgairement *bannerels*, et que les memes Espagnols nomment d'un mot plus spécifique, *ricos ombres de semera*. Hieronymus Blanca, in *Comment. Rer. Aragon.*, parle souvent de ces riches hommes, ou plutôt de ces *ricombres* espagnols qui sont ordinairement appelez *rici homines* dans les titres latins. M. d'Oyenart en a aussi touché quelque chose en sa *Notice de Gascogne*, livre 2. chap. 4. comme aussi André Bosch, l. 3. *dels Titols de Honor de Cathalunya*, pag. 320, qui nous apprend qu'en Arragon et en Catalogne il y avoit deux sortes de ces riches hommes, sçavoir les *richs homens de natura*, et les *richs homens mesnadars*. Les

premiers sont nommez *ricos ombres naturales del regno*, au l. 1 des *Fors de Navarre*, ch. 1. Plusieurs ont estimé que les *ricombres* furent ainsi nommez en Espagne de la syllabe *ric*, qui se rencontre à la fin des noms de la plupart des roys goths ; mais je crois qu'il est plus probable que ce terme vient d'un autre, qui a esté commun aux peuples du nord, *ric*, qui se trouve à la fin des noms propres de la plupart de leurs chefs, qui signifie *riche*, d'où les Alemans ont formé celui de *riick*, les François celui de *riche*, et les Espagnols celui de *rico*, pour désigner une personne opulente en biens. Et parce que les grands seigneurs sont ordinairement riches et puissans en terres, on les a ainsi qualifiez, encore que tous ceux qui abondoient en biens ne passoient pas pour *riches hommes*, la naissance, les fiefs, les seigneuries relevées, donnant seules cette qualité. C'est ce qui a fait dire à Bosch, que *los richs homens d'Arragon*, qui en Castille sont appelez *magnats*; *eran aixi anomenats no per ser richs, o tenir molt bens, sino per ésser de clar linatge y poderosos, qui eran aqueils senyors, que tenien senyoria en los feus, que's anomenaven honors*, etc. Et quant à cette façon de parler observée en France, nous en avons un exemple dans un titre françois inséré dans *Histoire de Mathieu de Paris*, en l'an 1247, pag. 83, et dans une ordonnance de Philippe le Hardy, du mois de décembre 1275, qui est au 2e registre du Trésor des Chartes du roy, fol. 49 et 58 : *Et se l'en trouvent aucun riche home coutumier de faire encontre les ordonnances, nous voulons*, etc. Guillaume Guiart, en l'an 1302 :

Males et tentes li estoient,
Ou li riche home la nuit gisent.

Plus bas :

Es rens dehors sont li riche home,
Tres bien armes jusques es plantes.

Et ailleurs souvent. Gasse :

Moult i out riches homs, gran fu la barome.

les *Assises de Hierusalem*, manuscrit, ch. 202. *Et se il avient que le chef seignor se doute d'aucun de ses riches homs, que il ait chastiau, ou cité, ou ville, et que il ait peuple d'armes*. Dans les titres latins ils sont nommez *divites homines*. Un rouleau de la Chambre des Comptes de Paris intitulé, *pro robis datus militibus D. Philippi (filii S. Ludovici) et gentibus cameracensium, comes Broccensis, dom. de Bourbonio, G. filius comitis Flandr. pro robis sancti*, etc., *pro coopertoris*, etc., *pro tribus de xtravis et tribus palefridis dictorum divitum hominum 300. libr.* ; où l'on voit que ce titre de riches hommes est donné aux enfans des roys et aux grands seigneurs. Au contraire, le commun peuple est reconnu dans Guillaume Guiart sous les termes de *puvres hommes*. En la *Vie de Philippe Auguste* :

En cele part que j'ay descrite,
Que li rois Johan leur ot dite,
Ou li poure homme de l'est herent.

S

SCACCI, l. 1. *Après que le souldan avoit joué aux échecs*. Joinville ; *Observations*.] Ce jeu a esté de tout

temps fort en usage parmi les Turcs et les Sarazins, comme nous apprenons d'Elmacin, l. 2, ch. 7; d'Ayhton, chap. 53, et de Ducas, en son *Hist.*, chap. 16: mêmes il a pris son nom d'un mot turc, ou arabe, *scach*, qui signifie roy, comme il est marqué dans le *Pandecte* de Leuclavius, n. 1, 102, 179. Les Grecs du moyen temps et ceux d'après le nomment *Zarziours*, ainsi que Saumaïse sur Plin, et Meursius, en son *Glossaire*, ont observé Anne Comnene, au livre 22 de son *Alexiade*, où elle se sert de ce mot, écrit qu'il fut inventé par les Assyriens. Voyez la *Chronique de Haynaut* de Jacques de Gyse, 1 vol., pag. 53, 54, et M. Ménage en son *Glossaire François*. Lucanus, in *Paneg. ad Pisonem*, a décrit élégamment le jeu des eschees, et après lui Hieronymus Vides.

SCALA. Il fist eschaller un orfèvre en braies et chemise moult villainement à grant deshonneur. Joinville; *Observations*. L'échelle estoit une marque de haute justice, au haut de laquelle on faisoit monter un criminel pour l'exposer à tout le peuple et lui faire se offrir la honte que son crime meritoit. Les *Coutumes de Flandre*, art. 1. de *Sens*, art. 1 et 2, de *Nivernois*, lit. 1, art. 15, et de *Bourbonnois*, art. 2, parlent de cette esche de supplice, duquel on voit des vestiges à Paris en l'échelle du Temple. Il en est encore fait mention aux *Usages de Champagne*, qui se conservent en la chambre des Comptes de Paris, fol. 78, en ces termes: *Visti appri sui facta super hoc quod major et Scabini de Franchia iurabant se esse et fuisse in bona saisina et iure et habendi scalam a tempore hominorum et imperator predecessorum D. regis apud Pruvinum, et mediocri ante domum Dei pruvincensem: ad ponendum ibidem multifacitores iurantes inhonesta iuramenta, et iustificandi eisdem in scala, sive puniendi secundum loci consuetudinem, et secundum delictorum quantitatem, inventum fuit et probatum dictos majores et iuratos intentionem suam sufficienter probasse: quare pronuntiatum fuit per curiam consilium, quod ibidem, prout esse consueverat, salvo jure D. regis, scala huius et remaneat.*

SCOTI. Car vraiment je aymerois mieulx que un Escossois vint d'Escoce, ou quelque autre loingtain estrangier, qui gouvernast le peuple du royaume bien et loiaument, que tu te gouvernasses mal à point et en reproche. Joinville; *Observations*. Je ne sçay si le sire de Joinville parle icy des Escossois comme des peuples tres-éloignez de la France, et qui habitoient ce qui est appelé *ultima Thule*; ou bien s'il a voulu marquer l'humeur de cette nation, qui se plaisoit tellement aux grands voyages, qu'il n'y avoit presque point de royaumes où ils ne se répandissent en grand nombre: ce que Walafridus Strabo, au livre 2 de sa *Vie de saint Gal*, ch. 16, a remarqué. D'où vient que nous lisons que presque en tous les endroits de la France il y avoit des hospitaux fondez pour eux, dont il est parlé dans les *Capitulaires* de Charles le Chauve, l. 6, et 23, in *Synodo Meld.* cap. 14, et au titre de la fondation de l'abbaye de Walcourt, au diocèse de Namur, rapporté par Miræus, in *Diplom. Belg.* lib. 2, cap. 22. Voyez sur ce sujet Innocent. Ciron. lib. 4, *Observat. Jur. Canon.*, cap. 13.

SENEX DE MONTANIS. Le viel prince de la Montaigne. Joinville; *Observations*.] Tous les auteurs qui ont écrit des guerres saintes demeurèrent d'accord que le Viel de la Montagne, qui est nommé *Vetulus*, ou *Senex de Montanis*, commandoit aux Assassins, qui habitoient, comme j'ay remarqué ailleurs, dans les montagnes de la Phénicie, d'où ce prince fut nommé le Seigneur des Montagnes: ce que le sire de Joinville attribue aux Beduins, qu'il confond en cet endroit avec les Assassins. Arnoul de Lubec, l. 7, ch. 10, en parle de la sorte: *In terminis Damasci, Antiochie et Alapiæ, est quoddam genus Saracenorum in montanis, quod eorum lingua vulgari Heissesim vocatur. Et plus bas: In montibus habitant, et sunt quasi inexpugnabiles, qui in minutissimis castris recipiuntur, etc.* Puis il décrit le palais, et la manière d'agir de ce prince, qui est conforme à ce que le sire de Joinville et la plupart des auteurs qui ont parlé des guerres saintes en racontent, et entre autres Guillaume de Tyr, l. 14, ch. 19; l. 20, ch. 21; Mathieu Paris, en l'an 1150; Guill. de Neubourg, l. 4, ch. 24; l. 5, ch. 16; Jacques de Vitry, l. 1, ch. 13 et 14; l. 3, p. 1126; Vincent de Beauvais, l. 31, ch. 93; Sanudo, l. 3, part. 14, ch. 2, etc. C'est de ces auteurs que celui qui a écrit le *Traité de la Terre d'Outre-mer*, manuscrit, a pris ce qu'il écrit des Assassins et de leur prince, en ces termes: *En cete terre de Hamas et d'Antioche a une maniere de Sarazins, con appelle Haussassis, et li autres les appellent les gens le Viel de la Montaigne. Icele gent vivent sans loi, et menquent char de porc contre le loi des Sarazins, et gisent à toutes les femes qui puent trouver, à lors meres, à lors serors, si hantent es montaignes, es grans tours qu'ils ont fetes. Chiele terre est mult plaine de bestes sauvages, dont il vivent. Si est leur sire mult crueux, et mult loin de toutes gens, de Sarazins, et de chrestiens: car il en soloit mult ochire sans raison. Chil sires a mult de biax palais et fors qui sont enelos de fors murs, et si les fet mult bien garder, con n'y puit entrer, fors que par une entrée. En chiel palais fait il mettre les flex de ses villains, ja puis chil enfant n'en isteront devant chou, que li maistres qui les apprend et enseigne, lor comande. Car il doivent obeir as comandemens de lor seignor, et dient que par chou puent il avoir Paradis, et non autrement, et li maistres li apprend dieux langages. Car ja puisque il sont enelos en chel palais n'en isteront devant che que lor Sires lor comande à venir devant lui, si leur demande se il veulent obeir à ses comandemens, parcoi pourront avoir Paradis. Cil lor respondent si come lor maistres les a appris, oit volentiers en toutes manieres. A dont lor donne lor sires un grant coutel agu, et les envoie là où il veut, par cheil ochire qu'il het, et sachiés qu'il l'ochira, se il puet avenir, coi qu'il aviengne d'aus ne de mort, ne de vie. Quant au nom de ces peuples, Arnoul de Lubec écrit qu'ils sont nommez en leur langue *Heissesim*. Guillaume de Tyr parlant d'eux: *hec tam austri quam Saraceni (nescimus unde deducto nomine, Assisimus vocant. Le Juif Benjamin les appelle Hhaississim, d'un nom qui approche de celui de *zazarsim*, que Jean Focier leur donne en la *Description de la Terre-Sainte*, ch. 3; et celui-ci n'est pas éloigné du nom de *Nizarsim*, qu'Anne Comnene, au l. 6 de son *Alexiade*, p. 178, et Nicetas, en la *Vie de l'emp. Isaac*, l. 1, n. 1, et en celle d'*Alexis*, l. 3, n. 6, leur attribuent. Tant y a que de ces appellations ont esté formées celles d'*Hansesissii*, dans Guill.**

de Neubourg, et d'Assidei, dans le moine de Saint-Martin d'Auxerre, p. 93; d'Accini et d'Assassi, dans Roger Hoveden, p. 716, 751; d'Arsacida dans Rigord, et enfin d'Haragos dans Philippe Mouskes.

SERPILLERIA. Entre les chevaliers... j'en cite un grand nombre de la court de Champagne qui estoient tous descriptes et mal atournez. Joinville, observations. L'auteur de l'édition de Poitiers a tourné ce mot descripte par celui de deschirez. En la *Coltume d'Anjou*, art. 44, et en celle du Maine, art. 51, les descripteurs et desrobeurs sont synonymes. En esleu, art. 1. L'ancienne coutume d'Anjou esserpillerie est d'aujourd'hui de larcin: Quant l'en tout à home le sien de son en de jours, en chemin ou en bois, tel larcin est appelé esserpillerie. Les Etablissements de saint Louis, qui ont les memes termes, portent escharpeterie, de sorte qu'en cet endroit descripte signifie une personne à qui on a enlevé ses habits. Ce mot peut venir de sarpe, avec laquelle les jardiniers coupent les branches des arbres, ou plutôt d'escharpe, l'escharpillerie, estant un vol de l'escharpe, c'est-à-dire d'habit. M. Ménage dit son sentiment sur l'étymologie de ce mot en ses *Origines de la langue françoise*, pag. 789.

SPATHA. 1. Une espée d'Almaigne en sa main. Joinville; observations. Guillaume Guiart, en la *Vie de Philippe Auguste*, parle de ces espées d'Allemagne:

A grans espées d'Allemagne
Leur trenchent souvent les poins outre.

Et en la description de la bataille de Bovines il dit que les Alemans combattoient avec des espées/gresles et menues.

Alemans uns coutiaus avoient,
Dont aus François se combattoient,
Grailles et agus à trois quieres,
L'en en peut ferrir sus pierres.

Et parlant de la bataille de Benevent, il leur donne de longues espées:

Car les deus mains en haut levées,
Gietent d'une longues espées,
Souef tranchans à larges meures.

L'empereur Nicéphore Phocas, dans Luitprand, en son Ambassade, reproche aux Alemans leurs longues espées. Dans les vieilles ordonnances de la ville de Paris il est parlé des espées de Lubec. Au contraire, les François avoient coutume de se servir de courtes espées. Guillaume Guiart:

Li François espées reportent,
Courtes et roides, dont ils taillent.

Et en l'an 1301:

Espées viennent aus servises,
Et sont de diverse semblance;
Mes François qui d'accousturance
Les ont courtes, assés legieres,
Gietent aus Flamens vers les oïeres.

SURCOTIUM. Le pan de son surcot. Joinville; observations. Espèce d'habit ou de robe commun aux hommes et aux femmes. Le compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1351: Pour trois pieces et demie de fin velluiau en graine, baillés audit

Eustache pour faire un surcot, un mantel à parer, et un chappeau fourré d'ermine pour le roy à la feste del'Estoilie, etc.; pour ledit surcot, une fourrure tenant trois cens quarante-six ermines, les manches et poignets dudit surcot soixante, la garnache trois cens trente-six, etc. Philippe Mouskes, en la *Vie de Charlemagne*:

A tousjors en ivier si ot
A Mances un nouvel surcot,
Fourré de vair et de goupis,
Pour garder son cors et son pis.

Le roman du *Dit du Chevalier*:

Ains qu'on vist l'aube crever,
A le court vint devant disner,
Son surcot ala despouller.

Isaacus Pontanus, en la *Description de Danemark*, pag. 801, remarque que parmy les Danois le mot de serk signifie un habillage de femme. Il pourroit estre que les François ont emprunté ce terme des Normans qui virent souvent ravager la France; mais il est plus probable que ce vêtement fust ainsi nommé parce qu'il se mettoit sur la cotte. Ensuite on donna ce nom aux robes des hommes. Tant y a que je crois que c'est celle sorte d'habit dont Regnon a entendu parler en l'an 753: *Et vidi ante altare D. Petram, et magistrum gentium D. Paulum, et tota mente illos recognovi de illorum surcariis*, où j'estime qu'il faut restituer *surcotis*.

T

TABUR. Le son des nacaires, tabours et cors sarrazinois, qu'il avoit en sa galle. Joinville; observations. Il est parlé du cor sarrazinois, en l'extrait du rolle de la Chambre des Comptes de Paris que j'ay rapporté cy-dessus. Au mot *Nacara*, 1. La *Chronique manuscrite de Bertrand du Guesclin* en fait aussi mention:

Trompes et chalemelles, et cors sarrazinois.

J'ay pareillement traité amplement des *nacaires*; il ne reste plus que de dire quelque chose des *tambours*, dont nous avons pareillement emprunté l'usage des Sarazins. Le sire de Joinville nous fait voir qu'on les appelloit de son temps *tabours*, ce qui est confirmé par le *Roman de Garin*:

Les tabours sonnent par les chevaux le hr.

Et par Guillaume Guiart, en l'an 1202:

Ne mena trompes ne tabours.

Jacques Millet, en la *Destruction de Troie*:

Faites ces trompettes sonner,
Tabours, menestriers et clarons.

Sanudo, l. 2, part. 4, ch. 21, se sert du mot de *tamburtum*. Les Espagnols les nomment *altambors*. Bonaventura Pistofilo, 1. part. della *Optomachia*, estime que ces mots ont esté formez du grec ταβουρ, ces instruments ayant esté inventez pour donner de l'étonnement et jetter l'effroy. Mais il est constant que ce terme, aussi bien que l'usage des tambours, a pris son origine des

Sarazins et des Arabes. Lucas Tudensis, parlant de la mort d'Almanzor, chef des Sarazins en Espagne: *Die qua in Canatanazor succubuit, quidam quasi piscator, quasi plangens, modo chaldaico sermone, modo hispanico clamabat, dicens: En Canatanazor perdit Almanzor el tambor; et est in Canatanazor perdit Almanzor el tampanon, sive sistrum, hoc est latitiam suam.* Roderic, archevesque de Toïde, en l'*Histoire des Arabes*, ch. 37, attribue pareillement les tambours aux Sarazins: *Et continuo atamorbis (leg. altamorbis) pugnatis abriui multitudinem convocavit.* Le même auteur, dans son *Itinerarium*, lorsqu'il décrit la prise de la ville de Trissibonque par les Sarazins d'Alrique, l'an 904: *Et cum in Trissibonque...* (le texte est très difficile à lire). On voit aussi que ces *Lupina ex corio facta* ne sont autres que les tambours que l'empereur Leon, en ses *Tacticos*, ch. 18, § 113 et 142, attribue pareillement aux Turcs. A quoi l'on peut rapporter la description de cet instrument que fait saint Isidore, lib. 2 *Orig.*, c. 21: *Tampanon est pelvis, vel corium ligno et uia part. cernisum.* Ce qui se peut aussi adapter aux *tambours*, qui est une espèce de vase de cuivre arrondi, et couvert par le haut d'une peau fort tendue, où nos tambours sont composez d'un grand cercle de bois, ferme des deux côtes de peaux tendues.

TOAGULA. Les Sarazins, lesquels avoient leur bouclier de leurs testes. Joinville; *Observations.* Leurs turbans, qui sont faits ordinairement de serviettes ou d'autres linges entortillez; le sire de Joinville, en la pag. 102: *Et sachez que de celles toïailles ils reçoivent de grans coups. Pourtant les portoient-ils quant ils étoient en bataille; et sont entortillées l'une sur l'autre diversement.* Vincent de Beauvais, l. 32, ch.

55, parlant de Saphadin: *Ipse quidem Saphadinus, equitans filios suos visitaturus, involvitur pura syndone caput.* Ce que le *Traité* manuscrit des *Voyages d'outremer* a ainsi traduit: *Saphadins li peres, quant il chevauche, va voir ses flex, si chevauche sa teste couvert d'un vermeil samit.* Voyez Leunclavius in *Pand. Turc.* n° 210. Les auteurs latins du moyen temps ont tourné diversément ce mot de *toïaille*. La *Chronique de Fontenelle* use du mot de *toacuta*, Odoïc de Frioul de *Italia*, le *Ceremonial romain* manuscrit de *toabaca*, Jean de Genes, ou de *Jonua*, de *tojilla*. Kero Mon.: *Mappula, Quahita.*

TRUFÀ. Voyez ci-dessus *Burdare.*

W

WACTE. Ils tuent la guette du seigneur de Corcey. Joinville; *Observations.* La Sentinelle. La *Chronique de Bertrand du Guesclin.*

Y avoit une guete toute jour à Corcey. Qui sonnoit un bacin, quant la guete est levée.

Ces vers nous donnent à connoître que celui qui fait la sentinelle dans les heffrois, et qui sonne le tocsin des alarmes, est de là appelé *bachinator* dans quelques ordonnances du roy Etouard touchant la charge de senescal de Gascoigne, in *Reg. Constabul. Burdegal.* fol. 80: *Item ordonant est quod si unus bachinator ad supervillendu omnia castra et fortalitia regis in toto ducatu.* Au compte de l'Hostel du roy de l'an 1312: *Gueta Lujare, gueta Castelleti, gueta Parvi Pontis.*

DISSERTATION XX.

DE LA RANÇON DE SAINT LOUYS.

Et bailloit-on les deniers au pois de la balance. Joinville; *Observations.* On reconnoit de ce discours que ce que Louys Lasserre, proviseur du college de Navarre, remarque en avant sur ce sujet, en la *Vie de saint Louys*, laquelle il a dédiée avec celle de *Saint Hierôme* à la messe de Bourbon, abbesse de Fontevraud, et qui a été imprimée sans le nom de l'auteur, l'an passé, n'a été que sur une erreur populaire: écrivant que la rançon du roy ayant été arretée à huit cens mille bezans d'or, elle fut aussi-tôt forgée à Paris en pareil nombre de bezans, sous la foule du peuple, et envoyée par Charles, comte d'Anjou, son frere, que le roy saint Louys avoit renvoyé exprès en France pour cet effet. Peut-estre ce que Mathieu Paris raconte, en l'an 1250, p. 521, a donné lieu à cet auteur d'avancer cecy, cet argent ayant été envoyé de France durant qu'il estoit aux environs de Damie, attaqué de tous côtes par les Sarazins. C'est encore une autre erreur populaire, que saint Louys paya pour sa rançon autant d'or qu'il pesoit, et qu'il se fit mettre à cet effet dans une balance:

le terme de bezans ayant formé l'épithéve. La *Chronique* manuscrite de *Bertrand du Guesclin.*

Un jour estoit li primes de toilles li ves de son disner,
En chambre de retrait estoit veant li rois,
Avecque ses barons aus espies d'outremer,
Et tant que li baron prevoit a deoier,
Et d'arans et d'amours, et de beaux vers a parler,
De noies, de chevaliers, de prisonniers a dire,
Et de plusieurs estats, et des barons a parler,
Et comme saint Louys pour son ame a parler,
Se fusa a prendre en Tunis, et d'or a peser,
De fin or en balance, pour son cor a peser.

Je ne veux pas oublier en cet endroit ce que j'ay remarqué dans le registre de la Chambre des Comptes de Paris, intitulé *Noster*, qui m'a été communiqué par M. d'Herouval, que pour fournir la rançon de saint Louys on emprunta, ou plutôt l'on prit sur la dépense de son hostel la somme de 167,102 livres. L'extrait que j'en ay tiré nous apprenant plusieurs circonstances qui regardent le regne de saint Louys et des autres rois de France, j'ay cru que j'obligerois le public si je l'insérois entier en cet endroit.
Domina Margareta, comitissa Valesii, mater regis

CONSTANTINI IMP. BIZANTINI NUMISMATIS ARGENTEI EXPOSITIO

JOSEPHI SCALIGERI JUL. CÆS. F

EX LITERIS ILL. V. JOS. SCALIGERI AD MARQUARDUM FREHERUM.

*Tui nummi stemma omne $\mu\epsilon\tau\alpha\lambda\lambda\alpha\sigma\tau\epsilon\rho\upsilon$. Judicium de
eodem seorsim hic habes. Dixi quod sentio, non quod
portasse tibi probabo. Non potui tamen hanc operam
denegare, magis quia cœgisti a me quam quod senten-
tiæ de eo tuæ aliquid adjiciendum a me exis imaretur.
Vale. Lugduni Batavor. xiv. kal. martii juliani. c. xv. 13
ca. Scaliger. Epistol. lib. 3 ep. 223.)*

*Ex aliis. Scis, mi Frehere, quid de tua in Aprum
Viphian diatriba judicem? Nihil potuiss' verius dici,
nihil exquisitius: plane persuasisti mihi.... De illo*

*autem grandi nummo tuo Constantini non possum satis
mirari qui factum sit, ut ex uno latere recentissimi
sæculi, ex altero vetustissimi moris Ecclesiæ vestigia
in eo exsistent. Sed quando illa tua de Lupoduno et
Mosella Ausonii monumenta prodibunt? Avide cas-
pecto, coque magis quod nihil nisi emanam a te spõ-
rare possumus. Vale. ix. kal. martii juliani. c. xv. 14
(Ibid. ep. 224.)*

1. Vide Tabellæ 4.

JOSEPHI SCALIGERI COMMENTATIO.

Nummus ingens argenteus clarissimi viri Marquardi Freheri, quam recens sit, argumento sunt characteres arithmetici 234, 235 qui ante trecentos aut paulo plures annos ab Arabibus ad nos transierunt, ac primo quidem dissimiles his nostris hodiernis, postea memoria proavorum hac forma interpolati quæ hodie nobis in uso est. Itaque nummus hic cusus aut conflatus est non illo sæculo quo ii a Christianis recepti sunt, sed illo quo interpolati: hoc est, memoria proavorum. Præterea, an unquam a Græcis usurpati sint, merito ut dubitem faciunt libri multi astronomici, logistici, et computorum ecclesiasticorum paulo ante aut post eversionem imperii Constantinopolitani conscripti, quorum omnium numeri non his peregrinis characteribus concepti sunt, sed literis Græcis. Denique illos characteres primi omnium Christianorum Hispani a Mauris, ab Hispanis reliqui Latini Christiani, ab illis Græci acceperunt. Et quidem concedamus accepisse, ii tamen apud Græcos nunquam vulgo noti fuerunt: ut non opus fuerit eos in hoc nummo cudere, ut a paucis tantum intelligerentur. Nobis igitur constat recentissimam quidem nummi conflaturam esse, formas autem incusas et veteres esse, et ex aliquo vetusto libro aut pictura alicujus Ecclesiæ desumptas, cujusmodi multas hodie in gemmis, novitiæ quidem callaturæ, sed vetustissimi argumenti, videmus. Nunc de

formis ipsis agamus. Non audio clarissimum virum Abrahamum Ortelium, qui partem imperatoris equitantis laudabat, tanquam non recentem, aversam $\nu\omicron\lambda\epsilon\tau\epsilon\rho\upsilon$ suspectam habebat. Nos contra sentimus: aversæ partis argumentum longe vetustius, quam illud imperatoris equitantis, judicamus, cuius pedibus subjectæ stapedæ et omnis ornatus equi quam novitia res sit satis produnt. Aversæ partis stemmata non uno verbo explicari possunt. Priusquam igitur ad explanationem aggrediamur, sciendum apud veteres Christianos symbola $\mu\epsilon\tau\alpha\lambda\lambda\alpha\sigma\tau\epsilon\rho\upsilon$ alia atque alia fuisse, pro ratione temporum ac diversitate nationum. Ratio temporum primum nullam formam humani vultus, sed aliarum rerum admittebat: postea etiam humane formæ admittæ. Nationes orientales alia habuerunt, alia Occidentis Ecclesiæ, in quibus nullum symbolum fuit sine cruce, ut neque Orientalibus. Sed in Occidentali Ecclesiæ crux statuatur minio lit. ut Christi fuissem sanguinem designaret. Cacumen crucis corona cingebat cum purpureis lemniscis, adjuncta etiam palma; utrumque $\nu\epsilon\kappa\rho\tau\epsilon\rho\upsilon$ debellati hujus sæculi, et mundi triumphati, qui martyrii acquisiti erat. Hoc simplex ab initio erat stemma crucis. Adjectum postea Trinitatis Mysterium, post debellatum impium Arrii dogma. Patrem Deum designabant verba ex rutita nube erumpentia: hic est filius meus dilectus. Filius Deus

de Initiandis, capite viii: *His abluta plebs dives insi-*
gnibus, etc. depositis autem in vetuli erroris convitiis,
renovata in aqua et salutem, etc., ut nihil sit in
 hac nummi parte aversa, quod non ad sacramentum
 baptismi et catechomenos pertineat. Postremo totus
 apparatus istius præstantissimi symboli clausulam
 habet felicitatis regni Christi, sub quo securitas ab
 omni incerto promittitur capite vi Isaia, commate
 8. ubi dicitur puerum cum aspide collusurum. Heo in
 labri, quod exstat supra aqua, latere visitur puer
 cum serpentes duos apprehendens, et secure tractus
 sine noxa. De quo eleganter Tertullianus in Hermoge-
 nem, capite xi: *Quam restituta innocentia, et inle-*
gitate conditionis, peccata convixerint bestiis, et
puerum de serpentibus luserint, etc.; in Marcionem,

cap. xxiv: *Sed bene, quod Creator hanc potestatem*
etiam parvulis per Esaiam repromisit, conicere
manum in cavernam aspidum, etc. Et utique scimus
 salva simplicitate Scripturæ, nam nec ipsæ bestiae
 nocere potuerunt usi fides fuerit, etc. Infra: *Jam*
tunc eidem vie, id est, fidei, hanc evacuationem, et
subjectionem bestiarum pollicetur. Propter fidem
 igitur hoc symbolum pueri et serpentum appositum.
 Quare vides causa inter se apta, ut aliud ex alio pen-
 deat. Quam vetusta hæc sint, et quam falsus fuerit,
 doctissimus vir qui aversam partem hujus numisma-
 tis suspectam habebat, ex his quæ disputavimus, et ex
 aliis, quæ longe plura afferri poterant, colligi potest.
 Nobis satis hæc erunt, dum doctiora iudicia aliquid
 melius in medium afferant. Hæc hætenus.

SAPPHIRUS CONSTANTII

IMP. AUG¹

EXPOSITA².

N. V. MARCO VELSERO, IVIRO PRÆF. AUG. VIND. MARQUARDUS FREHERUS S.

Verum dico. Nemo est ad quem militem meam tantum gestiam simul et trepidem. Ita mihi et candor humanitasque tua illicio est, et iudicium formidini. Neque satis pudorem solvit ista scriptura, ut argumenti non vulgaris fiducia se attollens. Sed nimirum quem alium petebat nobilissimam antiquitatis pignus, quam omnis elegantiae et conditionis arbitrum? Et ut palmam artis ferat, qui cestro gemmam scalpsit; ita qui vel plumbo inclusam, commodius tractandam visendamque exhibeat, nihil peccaverit. Tu quidquid opellæ, non æquus minus quam catus aestimator accipies: neque nescius, parvis tabellis grandium summorum obligationes contineri, et festuca levi agros ingentes tradi solere, magni in te affectus et cultus certum pignus habebis. Vale V. C.

JANUS GRÆTEUS

Nomine quum magnus magnos Constantius inter
Induperatores Induperator ovet.
Atque idem morti deturum nimis undique magnum,
Gemmaque item hoc graphice non nisi magna notet:
Jure tunc illa modo famæ, VELSERUS, dicantur,
Teutona quo majus non habet ora decus.
Sed neque magna, FRÆNERE, tot inter agis minor, imo,
Imo ipso tete nunc quoque major ades.

Gregorius Nazianzenus in ea oratione qua Juliani imp. (quem Constantius hic noster caesarem fecit, successoremque habuit) impietatem et vanitatem pro merito exagitat, ubi ad imaginum illam et statuarum ambitionem venit, in quibus ipsi principes adorari gauderent, ait³ *Imaginibus illis atios altius quàm imperatorum appingere solere: hos quidem civitates clariores dona ferentes; alios autem Victorias capitis imponentes, nonnullos militie præfectos eos adorantes; quosdam barbarorum devictorum, et pedibus provolutorum, seu caesorum figuras: et* (addit denique) *ὄρσοποις καὶ εὐροτοχίαις*. Utramque gloriam exprimens quam belluarum isti confectores affectabant: et audaciae roborisque in adgrediendis depugnandisque feris, et solertiae dexteritalisque in excipiendis, figendis, collocandis: Hercules nimirum pariter Phœbique imitatores. Obvia in historiis exempla, non otiosorum tantum et vœcordium, quibus ista cura et ostentatio

1. Vide Tabellam 2. — 2. Hæc, ut notat Bottarius, auro contra æstimanda gemma, postquam plurimam fortasse imperatorum gazophylacia exornavit, in potestatem tandem venit regis Galliarum, qui eam dono dedit cuidam nobili, devictoque eorum exercituum ducti, in grati solmi testimonium præmiisque et remunerationem pro parte victoria. Nunc autem, post varios casus atque permutaciones, ad manus pervenit marchionis Alexandri Rinuccini, patritii florentini, omnium elegantiarum amantissimi, qui eam magno redemit. Fendit autem 53, ut vulgo dicunt, caratos, et colore nitidissimo splendet, et æquididini emilio respondet typi illius quem dedit Cangius; verum magis adfabre et elegantius excusa est. — 3. Orat. IV, cap. 90.

fuit, Neroni, Commodo, Domitiano: sed et laudatorum principum, quibus remissio, ut Trajano, Hadriano, Antonino, Alexandro, et huic Constantio. Nec remissio tantum, sed vero utilis labor habitus, et principe dignus, hœrare noxiis feris regionem. Plinius ad Trajanum: *Quæ remissio tibi, nisi lustrare saltus, excutere cubilibus feras, superare immensa montium juga, et horrentibus scopulis gradum inferre, nullius manu, nullius vestigio adjutum; atque inter hæc pia mente adire lucos, et occurrere numinibus. Olim hæc experientia juvenutis, hæc voluptas erat: his artibus futuri duces imbuebantur; certare cum sagacibus feris cursu, cum audacibus robore, cum callidis astu: nec mediocri pacis decus habebatur, submotâ campis irruptio ferarum, et obsidione quadam liberatus ærestum labor. Usurpabant gloriam istam illi quoque principes qui obire non poterant; usurpabant autem, ut domitas fractasque claustris feras, ac deinde in ipsorum quidem ludibrium emissas, mentita sagacitate colligerent. Sed præsertim in apris, ferocissima et violentissima ferarum, virtutis venatorie palmam posuerunt, ut de fatali Diocletiani apro legimus, et multa in numismatis rei memoria; et Valentini junioris imperat. de leone confecto signum marmoreum Ausonii epigrammate celebratum videmus.*

Neque satis ex ære nummos, marmore statuas, monumenta tantam facinorum principibus fecisse, sed ad gemmas etiam hoc argumento nobilitandas assentatio laborem protulit: quæ et pretio suo monumenti gratiam apud illos augeret, et durabilitate immortalis apud posteros memoriam promitterent. Hinc elegans Panegyristes æternandorum Theodosii gestorum curam pictoribus pariter cum poetis demandat¹: *Hinc totas, pii vates, doctarum noctium conferte curas, hoc omnibus linguis iterisque celebrate; nec sitis de operum vestrorum perennitate solliciti: illa quam præstare historiis solebatis, ab historia veniet æternitas. Vos quoque, quibus secundi sors cessit dare famam rebus, artifices, vulgata illa veterum fabularum argumenta despiciite: Herculeos labores, et modicos Liberi triumphos, et Anguipedum bella monstrorum. Hæc potius, hæc gesta solertes manus ducant: his fora, his templa decorentur; hæc ebore reddantur, hæc marmore, hæc in coloribus vivant, hæc in ære moveantur, hæc gemmis augcant pretium.*

Hoc ex genere Sapphirus ista fuit: qua ut in se vulgaris non erat (ipsa enim vel pura, absque calature æstimo, tam rara magnitudine, quam coloris vere cærulea serenitate, non parem, non secundum admit-

1. Ladin. Pacatus.

τοῦ ἱκανοῦ τὸ μισθικόν, καὶ ἐκ τῆ δεικτικῆ κίμων, ἀρίστη τῆ χειρὶ πύργου, καὶ βάλαντος, ὅν σὺν κατ' αὐτὸ μάστιγα τὸ συνάπτου τὴν πλάτην τῆ βίβλου. Idem insigni quadam in gemma apparet, cujus ectypon ad me Patavio misit eruditissimus vir Nicolaus Fabricius: nimirum, eques hastam intentans apro irritato, jam alteram in tergo fixam habenti, non sine literis, APR. Et in denario Getae mivri una parte Diana pharetrata conspicitur, altera aper a cane exagitatus, hastile terge impactum ferens. Noster quidem Constantius neque militibus et multa comitum manu cinctus, neque equo sublimis hic conspicitur; et ut canes, retia, tela ei non defuisse credimus, ita manus potissimum laceratorumque fiducia ferum comminus adgressus apparet.

..... hostemque irritat ad iram, Splendidaque adversus venabula cōdit in armos. Idem in Nerone, Tito, Commodō sul inde repræsentant nummi. Idem de Anthegio prædicat Sidonius, cui puero ludus fuerit

Inventas agitare feras, et fronde latentes Quæ rere, penetrare veru; tum saepe fragore Laudari comitum, freprens cum lollua ferrum Ferret, et iratus exirent arma per armos.

Atque en Constantium, ne quid artis venatoriae in isto discrimine abesset, eo ipso statu, nixuque corporis, quem peritissimus magister præscribit; leva telum dirigente, dextra urgente, et pede utroque brachytimum juvante. Sed quin verba adscribimus artis a magno imperatore olim tradita, a magno hic præstita? Εἰτα ἄρα καὶ ἐν τῷ παρθένῳ ἱαμαρτήριον καὶ ἑκαχίστερον, προσθήκη δὲ τοῦ πρόθετος ἐπὶ πρόθετον κατὰ τὴν ἐκ τῆ βίβλου ἀνοικτήριον καὶ βάλαντος κατὰ τὴν τὸν παρθένον, δὴ ἐκ τῆ βίβλου ἐκ τῆ τῆς προσθήκης προσθήκη, ποιεῖται, ἀνακτῆ, ὅταν αὐτοῦ ἐκ τῆ δεικτικῆ τοῦ προσθήκης προσθήκη, ἐκ τῆ δὲ αὐτοῦ τῆ μὲν χειρὶ τῆ ἀριστερῆ προσθήκη, τῆ δὲ δεξιᾶ ὑπερθετικῆ κακοῦτο γὰρ ἡ μὲν ἀριστερῆ αὐτοῦ, ἡ δὲ δεξιᾶ ἐπιθετικῆ: ἐπιθετικῆ δὲ αὐτοῦ ἡ μὲν ἀριστερῆ ἀποκτείνου τῆ χειρὶ τῆ ὑπερθετικῆ, ἡ δὲ δεξιᾶ τῆ ἐτέρῃ προσθήκη δὲ προσθήκη τὰς προσθήκη δὲ πολλὰ μάλιστα ἀδελφὰ τῆ ἐπιθετικῆ τῆς προσθήκης τῆς προσθήκης ἐπὶ τὴν χεῖρα τῆ δεικτικῆς, ἐκ τῆ δεικτικῆς εἰς τὸ ὄρα τῆ προσθήκης, ὁμοῦ μὲν τὴν κίμων τὴν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τῆς ἐκ τῆς. Denique quod supremam eborogiac laudem implet, non temerarium fortuitumque infert ictum, sed vulnere cate locum deligit, delectum valide penetrat, ex eadem disciplina: Προσθήκη δὲ πάλιν τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ προσθήκη τῆς προσθήκης ἡ ἐπιθετικῆ καὶ ἀντεπίστα ἐκ τῆ ἐπιθετικῆς ἡ δὲ τῆς προσθήκης προσθήκη, καὶ ἐκ τῆ προσθήκης αὐτὸν καὶ τῆς προσθήκης προσθήκη. Hoc est, quod Philostratus signanter dixerat, μάστιγα τὸ συνάπτου τὴν πλάτην τῆ βίβλου. Et Homemerus de Ulisse

Maete igitur, virtute! Constanti, qui (ut epigrammaticariis verbis utamur) 5.

tam certo venabula dirigit ictu: Et tua Cappadocem collocat hasta suum. Utique non sine præsentis ope Dianæ: quæ calatoris ingenio pone astat, telum et ipsa gerens, nescio quid satagens. Illam enim venatricem et ἀποτίσαν noscere videor ex habitu: quam ita succinctam in nummis videmus, et statuis 6. Minutius Felix Octavio 7: Diana

1. Apud Choul, pag. 89. — 2. Apud En. Vico Erizzo. — 3. Xenoph. in Cynogest. l. 2. c. 10. — 4. Odyss. 1. — 5. Mart. l. — 6. Choul, pag. 89. — 7. Lib. 2.

interim est alte succincta venatrix, et Ephesia mam-mis multis et verrucis exstructa. Si modo pagai, um numen religioso principi apponere conveniebat, et non potius aliquem comitum sociorumque quod doctissimo iidem viro, Laurentio Pignorio placuisse video 1) inter-pretatur, præ terrore refrigerentem, nec congressum horribilis monstri sustinentem. Quod ad extollendam Caesaris virtutem artifex addiderit, qui comites ipse suos turbatos et timentes præsentis periculo liberaverit: fortior et felicitior in venatione ista Cappadocia rege illo Artaxerxe, de quo e Polybio refert Constantinus Porphyrogeneta imperator 2, cum in eadem regione inter venandum leo ei occurrisset, eisque equum in-vasisset: oblatum casu Persam quendam stricto acinace regem de vita periclitantem liberasse, leone interfecto: proque tali merito, altissimo monte conscenso, omnem regionem quam inde circumspicere potuerit dono a rege accepisse, Cappadocia nomine persico indito.

Quas ergo grates publico hoste sublato liberatori suo provincia retulit, magnas procul dubio, et plausum triumphalem, et hoc ipsum forsitan donariolum, utut mole exiguum; elegantia et raritate conspicuum, artifice nianu sculptum, honoris ergo ipsi consecravil. Et ipsa quidem spectatrix accubat, dextra ferram demonstrans, sinistra cornu Amaltheæ tenens: quo simbolo fertilitatem regionis frugumque abundantiam Geographis notam denotari palam est 3. Quo habitu et alias provincias in Noticia Imperii, atque etiam num-mis depictas videmus, et nominalim Casaream in nummo uno atque altero a Casariensibus in honorem Antonii mivri cuso, apud Goltzium 4: in quibus mulier caput turrata, palma ramum cum cornucopie leva gerens, dextram gubernaculo adfovens. Quos tamen ad hanc Mazacæ nihil pertinere, evidenti palma Idumeæ argumento, acute idem vir ille elegantissimi ingenii Fabricius observavit; sed apud aliam Casaream Idumææ ab Herode rege cuso, Antonius namque (Appiano teste 5) Herodem Samariae et Idumææ præfecit: Casareamque ejus gentis oppidum recenset Plinius, quam et ipse et Strabo prius Stratonis turrim vocatam scribunt; Vespasianus postea colonia eo deducta Primam Flavianam appellavit, et in nummo quodam Aurelii Cas. legitur: COL. PRIMA. FL. AVG. CESAREA. Sed et Mazacæ nomen Antonii tempore nondum in Casaream mutatum: quod sub Tiberio Cappadocia in provinciam contigisse Eutropius et Eusebius, sub Clau-dio Sozomenus et Nicephorus, et alii aliter prodidere. Eam porro jacentem calator fecit, sive quod non aliter gemmæ spaciæque ratio ferret, sive studiose: ut in nummis subinde provincias afflictas, et hellis alisque calamitatibus oppressas et prostratas, salutari demum principum manu erectas surgere observamus. Et hæc hactenus.

1. Tab. 20, 22. — 2. De Themst. cap. 2. — 3. Strabo, lib. 12. — 4. Tabula 55. — 5. Lib. 5, c. 13.

ADDITUNCULE CANGII. Anonius de Gratiano imperatore: Nemo adductus jarula contorsit, nemo spicula credulus perit, aut certius designata percussit. Aurel Victor de nolem: Nihil aliud die nocturne agere quam spicula meditari: summaque ubiuptatis divinaque artis credere, ferre perite sibi derivata. — 6. Melius disertissimus ille pontificum de quo ita Plinius: Libros plusquam sapphiror et amargos chartos habuit, quibus chrysolithorum magnam copiam thesæ dicebat. — 7. ΚΕΚΑΡΙΑ ΚΑΜΙΑΝΟΡΙΑ. Barbarismo Græcisco, aut calatoris incerta hoc sane quod consequetur, peto ut tabular, quantumcumque est, ceteris indatur. Sed tunc ut vitium non fatali in marmore lapidanda. Quod factum, sive ab industria, sive per incuriam, nisi magis quam quadratario livido lector adscribat. Ex addit. Cangii.

DISSERTATIONS

OU RÉFLEXIONS

SUR

L'HISTOIRE DE SAINT LOUYS

DES COTTES D'ARMES

ET PAR OCCASION DE L'ORIGINE DES COULEURS ET DES MÉTAUX DANS LES ARMOIRES.

DISSERTATION I.

La cotte d'armes a été le vêtement le plus ordinaire des anciens Gaulois. Il étoit appelé par eux *sagum*, d'où nous avons emprunté le mot de *sagot*. Sa forme étoit comme celle des tuniques de nos diacres, et même quelques-uns de nos auteurs lui en donnent le nom. Pour l'ordinaire elle ne passoit pas les genoux, ainsi que Martial a remarqué.

Dimidiatque nates Gallica palla tegit*.

Ils s'en servoient en temps de guerre pardessus la cuirasse, de même que les chevaliers françois de la cotte d'armes, qui a retenu cette appellation, parce qu'elle se mettoit pareillement dessus les armes : à l'exemple des anciens Grecs, qui usent d'un semblable vêtement pardessus la cuirasse, appelé pour ce sujet *ἐπιθωρακίδιον* et *ἐπιθωρακίδιον* dans Plutarque, duquel nous apprenons que son principal usage étoit à l'effet de reconnaître les cavaliers des deux partis. Il est fait mention de ces cottes d'armes dans quelques auteurs grecs du moyen temps, qui les appellent d'un terme grec barbare, tantôt *ἐπιθωρακίδιον*, tantôt *ἐπιθωρακίδιον*, parce qu'on s'en revêtoit pardessus la cuirasse. Tzetzes* les représente fendues, ainsi qu'étoient les cottes d'armes.

Les François se servoient dans les commencements d'une sorte de vêtement, ou de manteau, qui leur étoit particulier, qui, étant mis sur les épaules, venoit jusques en ferre devant et derrière, et par les côtés à peine touchoit aux genoux, qui est la forme du manteau royal de nos rois, aux jours de leurs sacres. Mais depuis qu'ils passerent dans les Gaules, ils quittèrent cette sorte d'habit, et prirent la cotte d'armes, ou le sayon des Gaulois, connue que leur usage leur sembla plus convenable à la profession qu'ils faisoient de la guerre, et moins embarrassante dans les combats : « quia bellicosus et rebus aprior videtur ille habitus. » Ce sont les termes du moine de S. Gal*.

1. Bayf. de Ro vest. — 2. L. 4. Epigr. 97. 93. — 3. In Artas. cap. 41. *ἐπιθωρακίδιον* est la leçon des anciennes éditions, qui ne se trouve dans aucun manuscrit. — 4. Rigalt. et Meurs. in Gloss. Meursius a *ἐπιθωρακίδιον*. [*ἐπιθωρακίδιον* et *ἐπιθωρακίδιον*.] — 5. [Glossar. Med. Græc. col. 836. *ἐπιθωρακίδιον* et *ἐπιθωρακίδιον*.] — 6. Ad Hesiod. [Op. et D. lib. 2. pag. 458: *γυθίων καὶ πάρος ἐστὶ τὸ ἐπιθωρακίδιον ἢ καλοῦμαι ἐπιθωρακίδιον*.] — 7. Monach. Sangall. lib. 1. c. 20 [34].

Toutefois, comme la nouveauté plaît, et que les François sont naturellement sujets au changement, ils portèrent quelquefois les cottes d'armes plus longues, et jusqu'à mi-jambes, et même jusques aux talons. C'est ainsi que Nicetas* représente la cotte d'armes du prince d'Antioche, seigneur françois, au temps du tournoy qu'il fit à Antioche à l'arrivée de l'empereur Manuel Comnène. Il étoit, dit-il, monté sur un beau cheval plus blanc que neige, revêtu d'une cotte d'armes fendue des deux côtés, qui lui battoit jusques aux talons : *ἀπὸ γυθίων γυθίων διαχρυσῶν καὶ χρυσοῦν*. Et Froissart* nous dépeint Jean Chandos, chevalier anglois, « orné d'un grand vestement, qui lui battoit jusqu'à terre, armé de son armoirie, d'un blanc saint, à deux paux aiguisez de gueules, l'un devant, l'autre derrière. » La Chronique de Flandres* parlant de l'empereur Henry de Luxembourg : « Et fut monté sur un grand destrier, et avoit vestu un torse de nicle d'or (*tunica*) à aigle noir et deux manches liées, qui étoient jusque sur la main et ce tornicle lui pendoit jusqu'à mi-jambe. Cette forme de cottes d'armes longues se remarque souvent dans les anciens seigneurs. S. Bernard* a ainsi parlé de celles des chevaliers du Temple : « Operitis equos sericis, et pendulos nescio quos panniculos loritis superinduitis, depingitis hastas, clypeos, et sellas, etc. »

Mais parce que cette sorte de vêtement étoit presque le seul où les seigneurs, les barons et les chevaliers pussent faire éclater leur magnificence, connue qu'il cachoit le surplus des autres habits, et les armes, ils les faisoient ordinairement de draps d'or et d'argent, et de riches panes ou fourrures d'hermines, de martes zebellines, de gris, de vair, et autres de cette nature. Et c'est des cottes d'armes qu'il faut entendre Albert, chanoine d'Aix-la-Chapelle*, lorsqu'il décrit les accoutremens de Godefroy de Bouillon et des autres barons françois, quand ils vinrent se présenter devant l'empereur Alexis Comnène, écrivant qu'ils y parurent « in splendore et ornatu pretiosarum vestium, tam ex auro quam aurifrigio, et in niveo opere harmelino et ex marino drino, grisioloque et vario, quibus Gallorum principes præcipue utuntur. » Et ailleurs*, racontant une défaite des François, il dit que les infidèles y firent un grand butin, et emportèrent « molles vestes, pellicios varios, grisiolos, harmelinos, madrinos, ostras innumerabilia auro texta miris decoris, operis, et coloris. »

1. In Ma. lib. 3. — 2. L. vol. ch. 277. — 3. Ch. 54. — 4. In exhort. ad Militt. Templi, c. 2. — 5. L. 2. c. 16. — 6. L. 5 [8], c. 20.

abus qui se glissa avec le temps dans le port de ces draps d'or et d'argent, et de ces riches fourrures, vint à un tel excès, particulièrement dans les occasions de guerre, et aux voyages d'outremer, qu'on en mit d'un usage, comme étant une dépense superflue et de nul fruit. En celui que le roi Philippe Auguste et Richard roi d'Angleterre entreprirent l'an 1190, entre les ordonnances qui furent dressées pour établir l'ordre dans la milice, il fut résolu que l'on s'abstînt droit à l'avenir du port de l'escarlate, des peaux de vair, d'hermines, et de gris, dont la dépense estoit immense, et plus vaine que nécessaire : « Statutum est etiam quod nullus vario vel griseo, vel sabellinis, vel escarletis utatur. » Il semble que cet ordre fut encore observé sous le règne de St. Louis, qui en ses voyages d'outremer s'abstint de porter l'escarlate, le vair et l'hermine. « Ab illo enim tempore nunquam indutus est smaragdus, vel pannu variu, seu bruno, nec pellibus variis, sed veste nigri coloris, vel camelini, seu persici. » Le sire de Joinville¹ rend le même témoignage, écrivant « qu'onques puis en ses habits ne voulut porter ne menu vair, ne gris, ne escarlate, ne estrifs et espans dorez. » Et ailleurs il assure que tant qu'il fut outremer avec ce saint roi il n'y vit pas une seule cote brodee. Comme cet abus continua, et qu'il n'y avoit personne qui ne s'incommodât pour se couvrir de ses panes exquises, on fut obligé en Angleterre², aux deux parlements qui furent tenus à Londres l'an 1331 et l'an 1333, de faire défense à toutes personnes qui ne pourroient dépenser cent livres par an d'usage de fourrures. C'est ce qui a donné sujet à deux auteurs allemands³ de se plaindre de cette même coutume, qui avoit cours de leur temps. « Ad martirium vestem anime, » l'unus quasi ad summam beatitudinem. C'estoit particulièrement dans les occasions de la guerre, où les grands seigneurs faisoient paroître leur magnificence dans la richesse des habits et des cottes d'armes. Guillaume de Guigneville⁴, même de Chailis :

Où sont bannières desplachées,
Où sont byaumes et bachelins,
Tymbres et vestes volées,
A être battu et à argent,
Et à autre convoitement.

Ce n'est pas pourtant que j'estime que l'on ait seulement commencé à porter ces riches fourrures depuis les guerres saintes : étant constant que les François en ont usé dès le commencement de la monarchie. Egainard⁵ écrit que Charlemagne estoit ordinairement vêtu à la française : « Vestitu patrio, hoc est franco, ut batur, » et que durant l'hiver « ex pellibus lutris thorace connecto humeros ac pedus tegat. » D'où nous apprenons que les anciens François se servoient de fourrures dans leurs vêtements, comme les autres peuples septentrionaux. *Rutilius Nomanianus*⁶, Claudian et *Sidonius*⁷ nous représentent les Goths, et leurs rois, tout fourrez, y estans appellez *pelliti reges*. Le même *Sidonius* témoigne la même chose des Bourguignons⁸. Odon de Cluny⁹ dit que Gerard, comte d'Aurillac, « vestibus pellibus super vestibus utebatur, quibus genus istud indumentum solum clerici vicissim et laici in usum habere. » A quoy se rapporte ce passage d'Ives, évêque de Chartres¹⁰, écrivant qu'Estienne, qui se vouloit conserver en l'evesché de Beauvais, avoit attiré la plupart des chamoises à son party, par le présent qu'il fit à chacun d'eux de ces riches fourrures : « quos sibi pellibus peregrinorum marium, » atque aliis hujusmodi vanitatum aucupis inescaverat. Roger de Hoveden¹¹ dit que l'evesque de Lincoln estoit obligé de présenter au roi d'Angleterre, par forme de reconnaissance, un manteau de martes *sabellines*.

Quelques savants se sont persuadés, avec beaucoup de fondement, que les herauds ont emprunté de ces cottes d'armes les métaux, les couleurs, et les panes, qui entrent en la composition des armoiries. Le savant Marc Velsler¹² est un des premiers qui a avancé cette opinion, en ces termes : « Atque ego compertum habeo plerique insignia, quorum » hactenus eodem re-vidit in militum saga migrasse ex » elipsis. » Henri spelman¹³, auteur anglais, l'a aussi touché en son *Aspilogie*, lorsqu'il écrit que ces riches peaux ont

donné lieu aux gentilshommes d'en emprunter les couleurs pour les mettre dans leurs ceus et dans leurs armoiries : « Sapienterque pelles quedam, quibus alias ad honorem et » insigne induchantur processerunt, colorum elyptis subministravit armellinorum et sabellinorum. » Et après ces grands hommes, un de nos auteurs François¹⁴ l'a encore avancé, sans la prouver, non plus que les autres, écrivant que c'est « par les vestemens qu'on a introduit l'usage du blazon, » c'est-à-dire la pratique des métaux, couleurs et fourrures, « et les termes et les règles observées par les herauds jusques » en ce temps. Cette opinion est tellement plausible, que je ne fais pas même difficulté d'avancer que c'est effectivement de ces cottes d'armes qu'il faut tirer la source et l'origine des métaux, des panes et des couleurs qui composent aujourd'hui les armoiries. Mais comme elle pourroit s'opposer d'abord, si elle n'estoit accompagnée de preuves authentiques, je me propose de continuer cette dissertation, et de prouver que ce que nous appellons vulgairement ceus leurs, en termes de blazons, n'est pas une simple couleur, comme on a crû jusques à présent, mais une panne, ou fourrure, ne plus ne moins, que l'hermine et le vair, que l'on baptise de ce nom. Car quant aux deux métaux qui entrent dans les armoiries, il n'est pas bien difficile de concevoir qu'ils n'ont esté tirés que des cottes d'armes faites de draps d'or et d'argent.

Entre les peaux et les riches fourrures dont les auteurs du moyen temps ont fait mention sont celles de vair, d'hermines, de gris, de martes, ou martes, et autres reprises dans les vieilles *Ordonnances du pays de Paris*, sous le titre de *Pelleterie*, dans la *Coutume de Normandie*, dans le compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roi de France l'an 1351, qui est en la chambre des comptes de Paris, et dans divers auteurs. Toutes ces fourrures sont reconnues vulgairement sous le terme general de *panes*, qui est un vieux mot François, encore en usage parmi nous pour marquer la fourrure ou la doublure d'un manteau, et qui est particulièrement donné à certaines étoffes de soye, avant le il long a guise de peaux, auxquelles elles ont succédé, l'usage des fourrures ayant cessé. Il se trouve en toutes rencontres dans Froissart, Monstrelet¹⁵, et autres auteurs de ce temps-là, lorsqu'ils font un denombrement des meubles les plus précieux. Nos poëtes l'emploient aussi souvent, comme le *Roman de la Rose*, Guillaume Guiart, Martial d'Auvergne en ses *Arrests d'Amour*, le *Reclus de Moliens*, et autres. Quelques écrivains latins l'ont tiré par celui de *pannus*, et entre autres Geoffroy, prieur du Vigou, en sa *Chronique*¹⁶, en ce passage : « Barones tempore prisce munifici largitores vilius utentur » tur pannis, adeunt Eustorgius episcopus, vicecomes Lemovicensis, et vicecomes Cornbornensis armetis ac vulpini » « pellibus aliisq. uterentur, quas post illis mediocres » « deferre erubescunt. »

Je ne prétends pas m'étendre sur toutes les riches fourrures dont les grands seigneurs se revetoient, je me renferme seulement en la deduction de celles qui entrent dans la composition des armoiries, dont il y en a deux qui passent et sont reconnues sous le nom de panes, savoir l'hermine et le vair, et les cinq autres sont le nom de couleurs, quoiqu'effectivement ce soient panes, comme le vair, l'hermine, qui est ce que je prétends justifier après que j'aurai dit quelque chose des deux premières que les herauds ont toujours qualifié panes et fourrures, parce peut-être que les panes de gris, de gueules, de sinople, de sable et de pourpre estans simples de leur nature, et sans mélange d'autres peaux et de figures, elles ont passé avec le temps pour les simples couleurs dont on se servoit pour les exprimer dans les ceus : ce que l'on ne pouvoit pas faire de l'hermine et du vair, parce qu'estans des peaux composées, ou du moins diversifiées par la couleur de leur poil, on a été obligé de conserver leurs noms mêmes dans les Blazons des ceus.

L'hermine est un petit animal de la grandeur et de la forme d'un grand rat, et en effet est une espèce de rat, ainsi nommé par les naturalistes tant grecs que latins. Son museau est pointu et affuronné, sa peau d'une extreme blancheur, à la réserve de l'extremite de sa queue, qui est noire. Pline¹⁷ écrit que ces animaux se trouvent cachés tout le temps de l'hiver dans leurs taneres, et qu'ils ont le goût excellent. Allan¹⁸ dit qu'ils ont une connoissance de l'avenir, et que lorsqu'ils prévoient quelque ruine de bâtiment ils s'en retirent. Il ajoute ailleurs que dans une isle du Pont-

¹ Guill. Neuf. l. 3, c. 22 — 2. Guill. de Nang. p. 316, 197. Gauf. de Belloloc. c. 8. — 3. 212, 110. — 4. Tho. Walsing. in Ed. III. — 5. Helmoit. l. 1, c. 4. — 6. Alano Boon. c. 227. lib. 4, cap. 19. — 7. En son Roman des de Pelerinage de Charlemagne, l. 7, in Cap. 30, cap. 23. — 8. L. I. Tit. Claud in Ruf. lib. 2, vers. 87. — 9. L. 7, in concilio post ep. 141. c. 7, vers. 224. — 10. L. 5, ep. 7. — 11. L. 2 de Vio S. Gerade. 3. — 12. Ivo Carn. ep. 104. — 13. An. 1130. — 14. L. 4. For. Av. — 15. Aspilog. p. 76.

¹ Charles Segouin, en son Trésor II. Ilique. — 2. Ch. 602. — 3. Vol. 1, ch. 36; vol. 2, ch. 117; vol. 3, ch. 50. — 4. Vol. 2, p. 78. — 5. Ch. 74. — 6. L. 8, ch. 37, 55. — 7. L. 6 de anim. c. 40, 41; Var. hist. l. 7, c. 11.

Euxin, nommée Heracleïe, parce qu'elle estoit dédiée à Hercules, il y avoit un grand nombre de ces rats, qui avoient du respect pour cette divinité, ne touchans à aucune chose de ce qui lui estoit consacré. Un heraud d'armes qui vivoit sous l'empereur Frederic d'Autriche et Henry roi d'Angleterre, en un traité qu'il a fait du *Devoir des Herauds* remarque une autre propriété de cet animal, qui est qu'il apaise les autres bêtes qui sont en dissension les unes avec les autres, et que lors qu'il ne peut les accorder, il se conserve dans la neutralité. S. Hierôme¹ parle en quelque endroit de l'odeur agreable des peaux de ces rats : « Odoris autem suffitus, et diversa thymianata amomum, cybil, emanant, muscus, et percerin muris pellicula. » Salsmond d'Herberstein, en sa *Description de la Moscovie*², nous apprend qu'il y a des saisons de l'année où les hermines ne sont pas si blanches, et comme on les debite ordinairement renversées, il y a des marques à la teste et à la queue, qui font juger aux marchans si elles ont esté prises en bonne saison.

La peau des hermines a esté employée de tout temps à usage de fourrure, et a esté en grande estime parmi tous les peuples pour son extrême blancheur. Les rois et les princes en ont usé, comme de l'une des plus exquises, et s'en sont revêtus dans les grandes cérémonies; et les grands seigneurs en ont fait des cottes d'armes, qu'ils ont portées dans les armées. D'abord on se contentoit de joindre toutes ces petites peaux, et de les coudre ensemble, en laissant pendre les queues, dont les extremités, qui sont noires, forment à cette diversité de couleurs qui se rencontrent en la peau d'hermines. Ces peaux ainsi ajustées sont appellées par Ammian³, dans le passage que je rapporterai incontinent « pelles » silvestrium murium consarcinatæ. » Ce qui a donné sujet aux herauds de blâmer l'hermine d'un seul nom, sans exprimer le blanc et le noir, la nature de cet animal estant telle, que sa peau est naturellement diversifiée de ces deux couleurs. Mais depuis, pour rendre ces fourrures plus unies, on a retranché les queues, et on a moucheté cette grande blancheur de petits morceaux de peaux d'agneaux de Lombardie, qui sont fort noirs, avec une observation des distantes, en sorte que ce noir ainsi remeslé servoit à relever la blancheur naturelle de la peau de cet animal.

Entre les peuples qui ont le plus usé de ces peaux ont esté ceux d'Armenie, lesquels, suivant l'autorité de Julius Pollux⁴, avoient un vêtement tout particulier, appelé par les Grecs *μαρινα*, parce qu'il estoit fait de peaux de rats qui naissent en ce pays là : « Μαρινα δὲ ἡ μαρινα, ἢ ἐκ πῶλον ἴδων τῶν τῶν ἄρου, ἢ οὐρανοῦ. » Aëlius⁵ semble avoir exprimé la force de ce mot au même qu'il a fait de Charlemagne, en parlant de Bertsa fille de lui dit qu'elle avoit à l'enour du col une peau, qu'il appelle *murina*, c'est-à-dire une peau d'hermines, ou de rats de Pont :

Lactea quippe ferunt pretiosam colla murinam.

C'est de l'Armenie que ces petits animaux ont emprunté le nom qu'ils ont aujourd'hui : car comme ils ont esté appelez anciennement rats de Pont, *muris Pontici*, non que ce fust un rat de mer, ainsi que la Colombiere a mis en avant en sa *Séance Herodote*⁶, mais parce que les peaux estoient apportées en Europe, ou de cette isle dont Elian parle aux lieux que j'ai citez, et qu'ailleurs il semble placer près de l'embouchure du Danube⁷, ou plutôt, ce qui est plus probable, de la province du Pont en Asie : ainsi dans les derniers siècles on les a nommez rats d'Armenie, ou du moins on a joint cet adjectif à leurs peaux, parce que le debit s'en faisoit en cette province-là, et aduise que ces animaux y prennent naissance : d'où vient qu'on appelloit ces peaux vulgairement peaux d'Armenie, ou, comme l'on parloit anciennement en France, *peaux des Hermins*, ou d'Hermins, c'est-à-dire des Armeniens parce que ces peuples avoient continue de s'en revêtir, suivant l'autorité de Pollux. Car en vieux François on disoit *Herménie*, au lieu d'Armenie, et *Hermis* au lieu d'Armeniens. Ville-Hardouin parlant de Léon premier roi d'Armenie, ou de la Chicie, le qualifie *Sire des Hermines*, ou lui-même en quelques epîtres, qui se voient parmi celles du pape Innocent III, se dit *Dominus omnium Armeniarum*. Tydeode⁸ se sert toujours du mot d'*Herménie*, au lieu de celui d'Armenie. L'auteur de la Vie de Louys le Gros⁹ : « Venerunt in auxilium Soldani Iconiensis Turci « duarum Hermeniarum. » Froissart¹⁰ se sert souvent aussi

du mot d'*Herménie*, au lieu d'Armenie, comme encore l'auteur du roman de *Garsin le Loherain* :

Ge te donrai mon pellicon hermin,
Et de mon col le mantel sebelin.

Et ailleurs :

Sire, assis l'ont Sarazin et Perzent,
Et Rox et Hongre, et Hermin et Tirant.

Quelques écrivains latins qui ont parlé des peaux d'hermines les nomment *herminæ*, comme Pierre Damian¹¹, Albert d'Aix¹², et entre les recens Paul Jove et Alexandre Guaguin en leurs *Descriptions de la Moscovie*, d'un terme usité par les Italiens, pour signifier quelque chose venant d'Armenie : dont ils se servent encore pour exprimer l'abricotier, appelé par les Latins *malus Armeniaca*, lui donnans le nom d'*armellino*. Les Espagnols nomment les hermines *arminos*, d'un terme plus approchant du latin *Armenia*.

Or il n'est pas sans exemple que les riches fourrures, qui ont esté en usage parmi les grands, aient esté reconnues du seul nom adjectif des provinces où elles se debitoient et d'où elles s'apportoient, sans specifier ni le nom ni l'espèce de l'animal. C'est ce que je vay faire voir incontinent, lorsque je parleray des martes zebellines. Ce qui n'a pas esté en usage seulement dans les derniers siècles, mais encore a eu lieu dans l'antiquité. Car je remarque que ces mêmes peaux d'hermines ont esté autrefois appellées peaux de Babylone, parce qu'elles se debitoient en cette capitale de l'Assyrie, qui est voisine de l'Armenie. Le Jurisconsulte Martian¹³ en fait mention, comme aussi S. Hierôme¹⁴ en l'une de ses epîtres, le Glossaire grec-latin dit que *beneventanum* estoit une espèce de peau de Babylone, *Βαβυλωνικὸν ἔργατον ἴδιον*. L'*Histoire ms. de Bertrand du Guesclin* parle du drap de Benevent :

Et getta on sur lui un drap de Bonivent.

Un auteur grec, qui a fait un abrégé de la *Description du Monde*, dit que le trafic des peaux de Babylone se faisoit en la Cappadoce : *Ἐμπορίζε δὲ ταύτας Βαβυλωνίας κενάροισι κίμωνι κίμωνι λέγουσι ἑσπερίοισιν ἰσθμοῖν, καὶ Βαβυλωνικὸν πῆλινον*. Et Elian¹⁵, en ses livres de la *Nature des Animaux*, fait assez voir que ces peaux estoient les mêmes que celles d'Armenie, écrivant que les peaux de Babylone estoient peaux de rats, et qu'elles se debitoient chez les Perses, qui les prisient beaucoup, et en faisoient des robes, ou des couvertures qu'ils appelloient *κιννάκιον*, dont Pollux¹⁶ et Ammian¹⁷ font aussi mention. Les Grecs recens appellent encore à present les hermines *μαρινα* sans ajouter l'espèce de l'animal, et non-seulement les hermines, mais encore toutes sortes de rats indifféremment.

Les hermines ne naissent pas seulement dans l'Asie et autres provinces de l'Orient, mais encore dans les pays septentrionaux. Justin¹⁸, au l. 2. de son *Histoire*, dit que les Scythes, qui habitoient les terres occupées par les Tartares et les Moscovites, se servoient de peaux de rats pour vêtements, ignorans l'usage de la laine : « *Λανὴ ἰσὺς ἀκβετίου ἰγνότης* : et *quamquam frigoribus continuis urantur, « pelibus tamen ferinis aut murinis vestiuntur. » Ne faisaut aucun doute qu'il n'ait entendu parler de peaux d'hermines, vu qu'il est constant que la Moscovie et autres provinces voisines abondent en ces animaux, et ceci est encore confirmé par Ammian Marcellin¹⁹, lorsqu'il parle des Huns, que quelques auteurs qualifient du nom de Scythes : « *Indumētis operiuntur linteis, vel ex pelibus silvestrium murium « consarcinatīs. »* Martin Cromer²⁰ dit que les marchans polonois en font grand trafic. Paul Jove et Alexandre Guaguin assurent le même des Lapons et autres peuples tributaires du grand duc de Moscovie. Le Jurf Benjâmin²¹ en son *Itinéraire*, et Jean d'Orronville²² en la *Vie de Louis III*, duc de Bourbon, remarquent aussi qu'il s'en trouve grand nombre dans les forests de la Prusse. Alderius, auteur de la *Geographie Arabe*²³, témoigne qu'il y en a dans quelques forests de l'Afrique; et en la *Chronique ms. de Bertrand du Guesclin* parle en quelques endroits des peaux d'hermines, qui s'apportoient des pais appartenans aux Sarrazins :*

Vestus moult noblement de sendaure et d'orfois,
Et de beaus dras oyvers d'hermins sarrazinois.

1. L. 2. ep. 2. — 2. L. 2. etc. — 3. L. Interdum, 16. § 7. D. de Public. (30. 4.) — 4. Ep. ad Lactan. — 5. Alypi Antioch. Geogr. — 6. De Anim. l. 17. c. 17. — 7. L. 7. c. 13. — 8. L. 23. [c. 6. § 80]. — 9. Moscovit. repr. syedov. — 10. Chron. pretiosa. — 11. L. 2. cap. 2. — 12. L. 31. cap. 2. — 13. L. 2. — 14. In litan. extremo. — 15. Ch. 23. — 16. Geogr. Rublens. p. 9.

1. L. 2. contra Jovin. — 2. P. 44. — 3. L. 31. cap. 2. — 4. L. 7. c. 13. — 5. T. 2. Hist. Fr. p. 192. — 6. P. 43. 46. — 7. L. 14. de Anim. c. 25. — 8. Apud Odo. Hainal. — 9. L. 2. p. 783. 784. 785. etc. [Auct. Anon. cap. 14. 19. 20. — 10. Genia Lud. VII. c. 6. — 11. Vol. 4. ch. 79. etc.]

Je ne veux point m'arrêter à ce qui regarde le blazon de l'hermine, parce qu'outre que cela est hors de mon sujet, cette matière d'ailleurs a été traitée amplement par tous ceux qui ont écrit des blazons¹. Je remarque seulement que l'hermine estant l'armoirie des ducs de Bretagne, en estoit aussi la devise. Bretagne, roi d'armes, décrivant l'enterrement du cœur d'Anne duchesse de Bretagne et reine de France, dit qu'à l'entrée de l'église des Carmes, où il fut déposé, il y avoit un grand feu party des armes de France et de Bretagne, couronné de deux couronnes, et enrichi d'une cordelière d'or. « Au dessous dudit escu y avoit une ermine « faite près du vif, ayant un fanon d'ermine au col, pas « sante estoit sur une mote de verdure (que la Colombière a « mal pris pour de l'eau), et disoit celle dite ermine, à MA « VIE, qui est l'antique mot du noble pays et duché de Bre- « tagne. » Ce mot n'est autre, si je ne me trompe, que le cry de guerre des ducs de Bretagne, n'ayant rien de commun avec l'hermine : quoy que je n'ignore pas qu'ils ont encore crié *Saint Yves*, ou *Saint Malo* : se pouvant faire qu'un comte ou duc de Bretagne, s'estant ved en péril dans le combat, avoit imploré l'assistance des sions, en criant qu'on en vouloit à sa vie ; mais cela n'est qu'une pure conjecture. Chifflet² remarque encore que Frédéric d'Arignon, roi de Naples, institua l'ordre de l'hermine en l'an 1497, qui pendoit à un collier d'or. Voilà ce que j'ai remarqué de l'hermine. Maintenant il faut dire quelque chose du vair, avant que de parler des couleurs qui entrent en la composition des armoiries.

Tous les auteurs conviennent que le vair a esté l'une des plus riches panes ou fourrures dont les princes se soient revestus. Nos heralds qui le reconnoissent en triangles, comme parseme de cloches, les unes en leur forme naturelle, les autres renversées, jointes ensemble. *Casus Vecellio*³, auteur italien, décrivant les habits et la robe d'*Ordo Faliero*, qui estoit à la vie de Venise en l'an 1088, dont la figure se voit sur la porte du trésor de l'église de S. Marc de la même ville, dit que la robe de ce duc est fourrée de peaux de vair, qui représente comme le *jacloané*. Voyez les termes de cet auteur, pour faire voir l'estime que l'on faisoit de ces peaux anciennement. « Il manto dunque era di seta frigiato d'oro, et fodrato di vari pelli, che in quei tempi erano di gran- « distima stima, et di qui nasce, che l'armi et l'insegna di « molte famiglie nobili fanno oltre le altre cose queste pelli. « che chiamaro vari, et vario et vede, che l'antichi pittori « qualunque volta volevano ritrar qualche gran personaggio « di autorità, lo dipingevano ordinariamente con un manto « fodrato di queste pelli. »

La plupart des auteurs⁴ écrivent que le vair n'est autre chose qu'une fourrure composée de petits morceaux de peaux d'hermines, et de celle d'une lézardette, nommée gris, les quels estans decoupez et taillez artistement en triangles, représentent la figure de diverses cloches renversées les unes contre les autres, les droites estans de gris, les renversées d'hermines, au moyen de ce que le poil venant à s'élargir au bas du triangle, et à se mesler l'un parmi l'autre, il prend la figure de la cloche, ou d'un verre, d'où quelques-uns ont pensé que cette pelletterie avoit pris son nom : de là on infere qu'au blazon du vair, aussi bien qu'en celui de l'hermine il n'y a point de fonds, c'est-à-dire qu'il n'y a aucune pièce chargeante, ni semée : l'argent qui est employé pour marquer la blancheur de l'hermine, et l'azur, qui représente le gris, auquel cette couleur tire plus que pas une autre, estant vair : bien qu'improprement on prene aujourd'huy l'azur pour le vair, comme l'on fait les mouchetures noires pour les hermines.

Ces mêmes écrivains⁵ ajoutent que c'est pour cela que le nom de vair a esté donné à cette pelletterie, acasée de sa variété, estant diversifiée de peaux de différentes couleurs, de même que parmi les Latins « vestis varia dicebatur quia « erat discolor diversisque coloribus consuta » : car, suivant le dire de Cicéron, « varietas verbum latinum est, idque « proprie quidem in disparibus coloribus dicitur ». Ceux de Babylone semblent avoir esté les premiers qui ont inventé ces sortes de fourrures marquetées et diversifiées. Zonare⁶ raconte que Sapor, roi de Perse, qui vivoit du temps du grand Constantin, ayant fait voir à son fils Adarnases, alors jeune enfant, une superbe tente qui lui avoit été envoyée de Babylone, faite de peaux d'animaux qui naissent en ce

pays-là, artistement diversifiées et marquetées, il lui demanda ce qu'il luy sembloit de ce riche présent : à quoy Adarnases fit réponse que lorsqu'il seroit roi il feroit faire un pavillon sans comparaison plus exquis, et qu'il le feroit faire de peaux d'hommes. Ce que cet auteur rapporte de ce jeune prince pour un présage de sa cruauté, qui lui fit perdre le royaume dans la suite du temps ; et faisant voir d'ailleurs en cet endroit que ces peaux de Babylone estoient de diverses couleurs, et comme marquetées : « *ομοιοι τον τε ομοιοι ομοιοι*, in Babyloniae imperio typpiaia ποικιλια ποικιλια. S. Hierôme, si nous croions quelques uns, écrivant de *Saba*, a parlé de ces peaux marquetées de Babylone, « Προκειμεις « et serico divinos codices amet, in quibus non s'art et pelis « babilonicæ vermiculata pictura, sed ad idem placeat « emendata et erudita distinctio. » Mais je ne doute pas que ce passage ne doive estre entendu du parchemin ou du velin de ces livres, que l'on ornoit de figures, de peintures, et de mignatures : car, suivant l'autorité de Plin⁷, « colores « diversos picturae intexere Babylon maxime celebravit, et nomen imposuit. » Quoy qu'il en soit, ayant justifié cy-devant que les peaux dont ceux de Babylone faisoient des robes et des couvertures estoient de rats, et Zonare écrivant que la tente de Sapor estoit composée et marquetée de peaux du pays, il est aisé de se persuader qu'ils ont été les inventeurs du vair, qu'ils composent de peaux de rats et de gris, qui sont des animaux qui naissent ordinairement sous les mêmes ciels. Quelques savants rapportent à ce sujet un passage de Calixte dans Athénée⁸, mais, selon mon sentiment, cet auteur semble parler des tapis de Perse, diversifiez de couleurs et de figures d'animaux, appelez par Plutarque « *ταξια* ».

Mouet en son *Inventaire des deux langues* écrit que le vair est une espèce d'hermine de poil tirant sur le colombin « par le haut du corps, et blanc sous le ventre », dont la peau, ce dit-il, sert de fourrure aux manteaux des rois, « laquelle on diversifie en quarreaux, et tavelures de colombin, « et de blanc, ores de plus grand, ores de moindre volume, « qu'on appelle grand vair, ou petit vair. » L'auteur⁹ de ce temps parlant des Moscovites, dit qu'ils sont pour la plupart marchans, et font trafic de peaux de martes, de zibelines, et de rats musquez, qui est, ce dit-il, nostre ancien menu ver, dont les rois et les grands portoient autrefois des fourrures. Aux comptes d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, des années 1349, 1350 et 1351, au chapitre des *Launes*, il est souvent parlé de *ventres de menu vair*. Du Pinet, en sa traduction de Plin, semble donner le nom de *rosacaur* aux menus vers. Mais quant à moy, j'estime que ces animaux dont tous ces auteurs parlent ne sont autres que les gris, que je Juff Benjamin¹⁰, suivant la traduction d'Arias Montanus appelle d'un seul mot *veergares* ou *vairs-gris*, écrivant qu'il s'en trouve un grand nombre dans les forêts de Bohême : « Regio crinis montosa est, sylvisque frequentissima, in « quibus animalia illa inveniuntur que veergares dicuntur « eademque zibellina dicitur. » La traduction de Cosscatin l'Empereur porte : « Veergares, alias martes scythica, » et toutefois ces derniers mots semblent estre des traducteurs, car les zibelines ou les martes sont différentes des gris. Rolandin¹¹, en sa *Chronique de Podoué*, fait état des vairs de Sclavonie ; neanmoins les peaux de gris n'ont pas esté estimées si riches que celles de vair. Le *Ceremonial Romain*¹², parlant des chappes des cardinaux, dit que « a quarto fort « majoris hebdomada usque ad sabbatum sacrum sabbatant « uti cappis suis obscuris, cum pelibus de griseis, et non de « variis, etc. »

Nos derniers heralds¹³ (c'est ainsi que je nomme les auteurs de notre temps qui ont traité des armoiries) écrivains au sujet du vair, disent qu'il y a une sorte de vair, dans les blazons, qu'on nomme *beffroy* de vair, ce qui est lorsque le vair est représenté en figure plus grande et qu'il y a moins de traits. Je voudrois qu'ils m'eussent cité quelque auteur de considération pour leur garand, car trouvant cette expression impropre, j'aurois peine à la recevoir. Je scay bien que Claude de S. Julien en ses *Mélanges Historiques*¹⁴, parlant de la maison de Bauffremont, dit qu'elle porte des armes parlantes, sçavoir des *beffroy*, c'est-à-dire beaucoup de beffrois : « Surquoy il faut noter, dit cet écrivain, que ceux « se trompent qui blasonnent les armoiries de Bauffremont : « vairées d'or et de gueules ; car le vrai blazon est : semé de « de beffrois ou bauffrois sans nombre ; » termes qui font

1. Ceremonial de France, p. 130 de la 1re edit. — 2. In Anst. Child, c. 21. — 3. De gli Habiti antiq. et moderni del mondo, p. 12. — 4. Fauche, l. 1. 4. de Cheval, ch. 2. — 5. La Roche-Beaucourt, l. 10 des Partem. ch. 25, p. 15 ; Fauchet et autres ; Ant. Thibault, de Colours, c. 13 ; Alciat, l. 2, Parerg. c. 1. — 6. L. 2, de Finib. cap. 3. — 7. L. 3, p. 11.

1. Ep. ad Lactam. — 2. L. 8, c. 48 [74]. — 3. L. 4. — 4. In Agesil. cap. 12. — 5. Jean le Labourer, en la Relat. du voyage de la reine de Poigee. — 6. In Hin. p. 114, edit. Plant. — 7. L. II, c. 11 — 8. L. 3, p. 323, b. Sect. 3, cap. 5. — 9. Gilbert de Varonges ; la Colomb. — 10. P. 353.

assez voir que les beffrois sont différents du vair, qui est une panne, ou l'autre est une cloche. Car ainsi qu'il dit au même endroit : « Le mot de beffroy signifioit anciennement une grande cloche, qui picquée donnoit bel effroy, c'est à dire grande frayeur. » Ce n'est pas pourtant que je voudusse admettre cette définition du beffroy, ne me souvenant point avoir vu ailleurs que la cloche du beffroy ait été nommée beffroy, qui estoit un nom donné ordinairement aux tours de bois dont on se servoit anciennement pour faire les approches, lorsqu'on assiegeoit une place, ainsi que j'ai amplement justifié en mes observations. Il est vray néanmoins que Dominicy a traité de cette façon de parler *battre le beffroy*, c'est-à-dire sonner la cloche du beffroy, et Estienne Passquier¹ dit que le mot de *beffroy* est corrompu au lieu d'*effroy*, et que *sonner le beffroy* en une ville n'est autre chose que *sonner l'effroy*.

Quoy qu'il en soit, il est fort probable que le vair a été distingué du gris, en ce que le vair estoit de peaux entières de gris, qui sont diversilles naturellement de blanc et de gris, ces petits animaux ayant le dessous du ventre blanc, et le dos gris, de sorte qu'estant cousus ensemble sans art, elles forment une variété de deux couleurs. Mais depuis on en a usé comme aux hermines, qu'on a tavelées de petits morceaux de peaux noires, au lieu des queues, qui faisoient le même effet : car on a composé le vair des dos de gris, et des peaux des hermines, qu'on a ajustés en triangle, en carré, et même, ainsi que j'ai remarqué : et comme pour exprimer le vair dans les armoiries on s'est servi de deux couleurs, savoir de l'azur, pour desler le gris, et de l'argent pour marquer l'hermine, ainsi pour figurer le gris, dont on se servoit dans les cottes d'armes, on a employé l'azur dans les écus et les boucliers, la couleur grise, qui a emprunté son nom de celle du dos de cet animal, étant une couleur qui tient également du noir et du blanc, appelée par les Grecs *σάριον*, qu'un grammairien grec² définit ainsi *σαίον*, *ἡ μέση ἀπὸ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ γαύρου*, d'où on a formé ensuite le mot de *saivion*, qui est une couleur entre le blanc et le brun, qui n'est autre que la grise. Pline³ et Martial⁴ se sont servis de ce terme, qu'ils ont latinisé. Il y en a même qui estiment avec beaucoup de fondement que la couleur appelée *pseudo-lutulus*, en la *Vie de S. Grégoire le Grand*⁵, pape, n'est autre chose que le gris, n'étant pas tout à fait blanche, et tenant du brun, de même que dans *Marcellus Empiricus*⁶, la couleur du poil du lion est appelée *pseudo-flavus*, parce qu'elle n'est pas absolument jaune, *color pseudo-flavo, quasi leucis*, et d'autre se plaît à cette manière d'expression, dans lequel, *pseudo-alidus*, et *pseudohuidus*⁷, c'est ce qui n'est qu'à demy chaud, et à demy froid.

La seconde couleur qui entre dans la composition des armoiries est le rouge. Ceux qui n'ont pas pénétré dans la véritable signification de ce mot se sont persuadés qu'il venoit de *gula*, ou de la gueule des animaux, qui d'ordinaire passant sanglante, exprimoit naturellement le rouge. Mais soit que cette pensée ait quelque probabilité, il est constant que le rouge estoit une espèce de peau teinte en rouge. Saint Bernard nous l'apprend formellement en l'épître⁸ qu'il écrit à l'archevêque de Sens, en ces termes : « Horreat et murum rubricatis pelliculis, quas gulas vocant, manibus circumdare sacris. » Demandant à connoître par cette manière de parler, que ces peaux estoient de rats, c'est-à-dire de rats de Pont ou d'hermines, teints avec artifice. Brunon⁹, qui vivoit quelque temps avant S. Bernard, a ainsi parlé de cette espèce de pelletterie, en son Histoire de la guerre de Saxe : « Unus ex illis ejusdam mobilis ex curia crusingam gula ornatum quasi furum precidit. » Le mot de *crusina*, dont Ditmar¹⁰ se sert encore au l. 5 de son Histoire, signifie une espèce d'habit fait de peaux, et est un terme des anciens Saxons. Le *Glossaried* d'Herrit : *Mastruca*, vel *Mastruga*, *Crusne*, et celui de Sommer : « Crusene, tunica ex ferinis pelibus, Mastruca. » Anastase Bibliothécaire¹¹ en son Histoire *Ecclesiastique*, après Theophanes¹², semble faire mention de ces peaux rouges *κόκκινα ζώματα pelles coccinea*, qui sont peut-être celles que l'empereur Constantin Porphyrogénite¹³ appelle *ζώματα κόκκινα*, et que Roger de Hoveden¹⁴ appelle *Corduban vernici*, et dont parle Corippus¹⁵, lorsqu'il décrit la chausure des empereurs de Constantinople :

1. Au traité du Franc Aloy, ch. 32. — 2. En ses Rech. l. 8, ch. 62. — 3. Basil. de Exercit. gram. — 4. L. 35, c. 10 [36]. — 5. L. 1, ep. 37. — 6. Jo. Diacl. l. 4, c. 83. — 7. C. 2. — 8. C. 8, et ult. — 9. Erich. 42. — 10. Cap. 92. T. 1. Her. Germ. Freheri, p. 135. (Periz. l. 5, Script. p. 367.) — 11. L. 5, p. 54 (cap. 6). — 12. P. 178. — 13. P. 422. — 14. De Adm. Imp. c. 6. — 15. P. 710. — 16. L. 2, de Laud. Just. v. 405.

Cruraque punicis induit regia vincis,
Parthica Campano dederant qua tergora fuco.

Guillaume de la Poëuille¹ parlant de ces botines impériales :

— Assamitur imperialis
Purpura, pes dexte decoratur pelle rubenti,
Qua solet imperit qui curam suscipit uti.

Tant y a que le reclus de Moliens en sa *Patenoestre* ms. semble dire que l'on se servoit des peaux de martes, pour les teindre en rouge, les appelant *Sobelines engoulées*, en ces vers :

En telseuvres regnent Deables,
Au regne nostre Createur
Ne gardent mie chu seignour,
Qui tant ont dras outre raison,
Cote, surcot, blanchet, plichon,
Touches, mantaus, chappes fourrées,
De sobelines engoulées.

Ce qui se pourroit encore entendre des martes blanches, dont Adam de Brême² parle en quelque endroit de son *Histoire*, qui naissent dans la Norvège. Le *Roman de Garin* donne la même épithète aux hermines : ce qui justifie qu'on se servoit aussi des hermines, pour les teindre en rouge :

Si ot vestu un hermin engole.

Ailleurs :

Et pardessus un hermin engolé.

Il est parlé dans la *Vie de S. Wolphelme abbé*³, des peaux de bœliers rouges, *pelles rubricatae arietum*. Depuis, pour exprimer cette espèce de pelletterie dans les écus et les boucliers, on s'est servi du vermillon. Jean de Sarisbery⁴ : « Si aurum, mirium, colorve alius, quocumque lectu casuve à clypeo excidit, hoc garrula lingua, si licuerit, memoria facient in seculum seculi. »

La troisième couleur dont on se sert dans les blazons est le SABLE. Guillaume Guirart, en l'an 1304 :

Es pennonnias et és bannieres,
Dont li vent tient maintes enverges,
Helissent les couleurs diverses,
Comme or, azur, argent, et sable.

Ceux qui ont été puiser l'origine de ce mot dans le sable noir dont Vitruve⁵, *Palladius*⁶ et Thwrocz⁷, en son *Histoire de Hongrie*, ont parlé, se sont notablement mépris. Car on doit tenir pour constant que le sable est une espèce de pelletterie. Philippe Mouskes, en la *Vie de Louys VIII*, autorise assez cette pensée par ces vers :

S'il y avoit assés encor
De rices dras battus d'or,
De dras tains, et d'e-carlate,
Detraciés à grans barates,
Sables, ermins, et vairs et gris,
As jouvenciaus, et as vieux gris.

Un judicieux auteur⁸ de ce temps a avancé avec beaucoup de fondement que le mot de *Sable* a été formé des *martes zebellines*, qui de leur nature sont noires : « Sabulum vero, quod est nigrum, non a sabulo deflexum, sed a muribus Ponticis, nigricoloris, quod vocant martres sabelinas vel sabilinas. » Quoy que cet auteur n'ait avancé cette opinion que par simple conjecture, sans l'avoir autorisée d'aucun passage, et qu'il se méprenne en confondant les rats de Pont avec les martes, si est-ce qu'il n'y a pas lieu de la révoquer en doute, après ceux que je viens de citer. Et quant à l'origine de ce mot, j'estime que les martes furent surnommées *zebellines*, ou *sabelines*, à cause de Zibel, ou Zibelet, ville maritime de la Terre Sainte⁹, appelée par les anciens *Biblum*, et située entre la ville d'Antioche et le château d'Archas, où elles se debitoient, et d'où elles estoient apportées en Europe. Et comme les rats de Pont furent simplement nommez hermines, parce que les peaux de ces animaux se debitoient en Arménie, il en est arrivé de mêmes des martes,

1. L. 1, Her. Norm. — 2. C. 210. lib. 1, cap. 31. — 3. Conrad. Monach. in vita S. Wolphelmi abb. apud Sur. 20. April. — 4. L. 6. — 5. L. 2, c. 4. — 6. L. 1, de Re Rust. c. 10. — 7. Part. 2, c. 3. — 8. Dado de Atlaserra, l. 3, de Duc. et Com. Provin. c. 3. — 9. Sanut.

dont les peaux ont été nommées zobelines, de la ville de Zibel, ou en terme plus court Zebie, ou Sable. Guillaume de Neubourg les appelle *Sabellina* simplement, comme encore Arnoul de Lubec⁴ en ce passage : « Regina cultibet militi « addidit pelles varias, et pelliculam zobellinam. » Le Roman de Garin :

Or te donrai mon pelicon hermin,
Et de mon col le mantel sabelin.

Jacques Millet en la Destruction de Troie :

Si est le champ fait de broudure
De fine marte sabeline.

Cette peau est nommée par Pierre Damian⁵ *Pellis Gibellinica*, à l'endroit où il parle d'un ecclésiastique mignon : « Hic Raque nitidulus et semper ornatus incedebat, ita ut caput ejus nunquam nisi gibellinica pellic obtigeret. » Il entend parler de l'aumée, dont il se couvrait la teste.

Il n'est pas aisé de découvrir l'origine du mot *SINOPIE*, dont les herauds se servent pour désigner la couleur verte dans les blazons. Car la Colombine s'est trop mépris quand il a dit que le *sinopie* estoit une espèce de craie, ou minéral, qui est propre à teindre en vert, et qui se trouve aux environs de Sinope, ville d'Asie, d'autant que le *Sinopie*, dont il a entendu parler est une craie rouge, qui se trouve aux montagnes de Sinope, comme nous apprenons d'Anzer Busbecq, en son *Itinéraire d'Amasie*, avec lequel néanmoins Dioscoride⁶ et Eustathius⁷ ne s'accordent pas, remarquans qu'elle ne fait point vers Sinope, mais qu'elle s'y apportoit de la Cappadoce (ou Hinc⁸ et Strabon⁹ écrivent quelle croit) et qu'elle s'y debitoit. Quoy qu'il en soit, tous les auteurs conviennent que le *sinopie* estoit une espèce de vermillon. Il est appelé *Ασροπις πικτος* par Dionysius¹⁰, et par Dioscoride *πικτος Σινωπις*, Terentianus Maurus¹¹ confond toujours le vermillon avec le *sinopie* : car où il a dit : « Instar tituli « fulgidula no. abo milto; ailleurs il dit : Ex ordine fulgens « cui dat locum sinopis; et plus bas Titulus prescribet « iste decolor sinopide. » Marcellus Empiricus¹² confond aussi le *sinopie* avec le *minium*, ou le vermillon. Il est bien vray que Vitruve¹³ fait mention d'une craye verte qui croit en divers lieux, et particulièrement à Smirne; mais elle n'a rien de commun avec le *sinopie*. J'avoue aussi que je n'ay pas encore pu découvrir la raison pour laquelle on a donné le nom de *Sinopie* à la pelletterie verte, et je ne serois pas assuré que ce seroit, à cause qu'elle se debitoit en une ville maritime de la Cappadoce, qu'Albert d'Aix¹⁴ en deux divers endroits appelle *Sinophon*, et Matheo Villani¹⁵ *Sinopoli*, et que du nom de cette ville, où le trafic s'en faisoit par les Européens, elle fut appelée *Sinopie*, comme les martes, et les rats du Pont prirent leurs appellations des lieux où telles fourrures se debitoient. L'épithète de Gilles de Chin¹⁶, qui fut tué à la bataille d'Azincourt, emploie le mot de *sinopie*, pour exprimer le vert :

Puis la mort à lui s'ajousta
En un camp couvert de sinoble,
U' maint prince et maint homme noble
Flairent en affaire militant.

Reste la cinquième couleur des blazons, qui est le pourpre; quoy qu'elle se rencontre rarement dans les armoiries, si est-ce que Jacques de Guise¹⁷, l'auteur du *Songe du Vexier*¹⁸, Sicile heraud d'armes du roi d'Aragon, en son *Blason des couleurs*, et autres l'admettent. Je ne veux pas m'arrêter à ce qu'ils en disent; je remarque seulement qu'en fait de blazons le pourpre est une panne et une espèce de pelletterie, ainsi nommée à cause de sa couleur, fort connue dans le compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, qui commence au 25 jour d'avril l'an 1330, et finit au 28 jour d'aoust suivant, au chap. des Pennes et fourrures. « Pour « fournir une robe de 4 garnemens pour ledit Guillaume « Poquaire, pour le jour de sa chevalerie, pour les 2 sucros, « 2 fourrures de grosses pourpres, 4 livres 10 s. etc. » au même chapitre : « Pour fournir une robe pour la femme « Micholet gentil, que le roi lui donna en mariage, une « fourrure de menus pourpres, 6 livres Par. » Il en est encore parlé souvent dans les comptes suivans, et dans les

Costumes, ou peages de Paris, qui sont inserez en un registre de la chambre des comptes¹⁹, intitulé *Noster*, où sous le titre de Mercerie sont ces mots : « Item la piece de porpre et de « mesmiaux 4 den. »; et comme cette pelletterie n'a jamais passé entre les plus exquises, sans néanmoins que j'en puisse conjecturer autre raison, que l'on ne se servoit que de peaux grossieres pour les mettre en cette sorte de teinture, cela a esté cause qu'elle se trouve rarement employée dans les blazons.

Toutes ces remarques prouvent suffisamment, comme j'estime, que ce que jusques à present nos herauds ont qualifié couleurs dans les armoiries, sont pennes et fourrures, ne plus ne moins que celles d'hermine et de vair, ausquelles ils ont appliqué cette appellation. Il se voit aussi que les noms qu'ils leur ont attribuez n'ont autre origine que de ceux de ces espèces de fourrures, et qu'ainsi il n'y a pas lieu de faire aucun fondement sur les étymologies ridicules qu'ils leur donnent, ni sur ce qu'ils avancent qu'on a voulu donner des noms inconnus à ces couleurs, pour ne pas rendre la science des armoiries si vulgaire : « Mirum quam « stulta sapientia in istis astrologiantur, philosophantur « etiam, ac theologissant paludati isti heraldi. »

Mais pour retourner aux cottes d'armes : comme aux assemblées publiques, et dans les occasions de la guerre, les seigneurs et les chevaliers y estoient reconnus par des cottes d'armes, lorsqu'on venoit à parler d'eux, ou qu'on vouloit les faire connoître par quelque marque extérieure, on se contentoit de dire : Il porte la cotte d'or, d'argent, de gueules, de sinopie, de sable, de gris, d'hermines, ou de vair, ou, en termes plus courts, il porte d'or, de gueules, etc. le mot de cotte d'armes estant sous-entendu. D'où il est arrivé que pour blazonner les armes d'un gentilhomme, nous disons encore aujourd'hui : Il porte d'or, d'argent, ou une telle piece. Mais parce que ces marques ne suffisoient pas pour se faire reconnoître, ou distinguer dans les assemblées solennelles, ou dans les armées, où tous les seigneurs estoient revêtus de cottes d'armes de draps d'or et d'argent, ou de ces riches fourrures, ils s'aviserent dans la suite de les diversifier, en decoupant les draps, ou d'argent, et les peaux dont ils estoient revêtus par dessus leurs armes, ou leurs habits, en diverses figures de différentes couleurs; observant néanmoins cette règle, qu'ils ne mettoient jamais peaux sur peaux, ni le drap d'or sur le drap d'argent, ou le drap d'argent sur le drap d'or, à cause que cela n'auroit eu aucun relief, meslant toujours les draps avec les peaux. Que si l'on en vouloit autrement, parce que ces cottes d'armes n'estoient pas dans le port ordinaire, on disoit qu'elles estoient faites pour enquerre, d'autant qu'elles donnoient sujet à tout le monde de demander pourquoy on ne les portoit pas suivant la mode reçue, et s'il y avoit quelque raison particulière qui obligéât à les porter de la sorte. Auquel propos il me souvient de ce trait du *Désamateur*²⁰, qui, parlant d'une statue que le magistrat avoit décerné avec l'habit d'une femme, à celui qui avoit tué le tyran, sous cet accoustrement, dit ces paroles : « Statua ergo tua non « transibit; habitus faciet ut interrogent transcurrentes. » Avec ces decoupures on forma des bandes, des faces, des chefs, des lambrequins, et autres pieces que les herauds nomment charçantes. Le prieur du Vigonis²¹ en sa *Chronique* en a ainsi parlé : « Dehinc reperla sunt pretiosae ac varie « vestes, designantes varias omnium mentes, quas quidam « in sphaerulis et lingulis minutissime frapantes, pieti dia- « boli formam assumunt. » Ce qui alla à un tel excès, et se faisoit avec une telle dépense, qu'au concile qui fut tenu à Geynton en Angleterre l'an 1188, sous le roy Henry II, on fit défense de porter l'écarlate et les riches fourrures, et les habits decoupez. « Ibi statutum fuit — in Anglorum gente « ne quis escharlet, sabelino, vario, vel griseo, aut vestibus « laqueatis, aut in prandio de cibis ex empto ultra duo « fercula uteretur, eo quod rex Angliae cum omnibus fore « Angliae magnatibus ad Terram Sanctam cum expensis « erat non minimis profecturus. Et quod nullus « habeat pannos decisos ac laceatos, ou laqueatos, ou le mot de *pannus* fait assez connoître qu'il entend parler des pennes et des fourrures. L'auteur de la *Vie de S. Gerlac*²², nous apprend que ce saint ermite avoit coûtume d'injecter contre ces abus, « Milites de percussione et scissura vestium, « de oppresione pauperum, de vanitate alearum... argue- « bat. » C'est donc ce que Philippe Mouskes, au passage

1. Will. Neub. l. 3, c. 22. — 2. L. 2, c. 5. — 3. L. 5, ep. 16, et l. 2, ep. 2. — 4. L. 5, c. 61. — 5. Ad Dion. — 6. L. 35, c. 6 (13). — 7. L. 12. — 8. Ev. egypt. p. 136. — 9. P. 404. — 10. C. 14. — 11. L. 7, c. 7. — 12. L. 8, c. 48, 22. — 13. Ad l. 10, c. 63. — 14. Aux Preuves de l'histoire de Guines, p. 689. — 15. En ses Ann. de Haas, 1 vol. p. 24. — 16. C. 148.

1. Fol. 33, 36. — 2. Cornel. Agrippa, de Vanit. Scient. — 3. Quintil. Decl. 282. — 4. Gualfrid. Vossensis, part. 1, cap. 74. — 5. Ad. ann. 1488. — 6. Eod. anno. — 7. C. 9, apud Boland.

que j'ay cité cy-devant, appelle des dras teins et d'escarlats, devarniés à grans barates; et parce que les jeunes gens s'attachent ordinairement à ces nouveutez, pour se faire distinguer d'avec leurs peres, qui portoiēt des cottes d'armes semblables aux leurs, ils en faisoient pendre des lambeaux, soit au col, soit ailleurs, par forme de difference: et c'est de là que les lambeaux dans les armoiries ont pris leur origine, n'estans pas des espèces de rateaux, comme Edward Bisse¹, Anglois, a écrit. Il en est parlé souvent dans les Comptes d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, et particulièrement en celui de l'an 1350 en ces termes: « Pour 7 quartiers de zatonin d'Inde, et 7 quartiers de fort velluiau vermeil pour faire deux cottes à armer... pour un marc, 5 esterlins, de perles blanches à semer le champ desdites cottes, faire les coppons des lambeaux pour 160 grosses perles à champoler ledit champ. Plus bas: Pour 24 aunes de velluiau indes fors pour faire 2 couvertures à chevaux pour ledit seigneur, et pour 2 aunes de velluiau vermeil et blanc à faire les lambeaux de l'ar-noirre. » Au même chapitre: « Pour 4 pieces de cendeaux indes et jaunes à faire 4 banniers et pannonceaux pour ledit seigneur, pour 2 aunes et demie de cendal blanc et vermeil à faire les lambeaux. »

Il est arrivé ensuite que les chevaliers ont fait embreindre dans leurs écus, non-seulement la couleur des draps, d'or et d'argent, et des riches panures, qu'ils portoiēt en leurs cottes d'armes, mais encore la figure de ces decoupures, dont ils ont formé les bandes, les jumelles, les faces, les sautoirs, les ches, et autres pieces. Quelquefois aussi ils ont parsemé leurs cottes d'armes des figures, soit d'animaux terrestres, soit d'oiseaux, ou choses semblables, qu'ils ont depuis empreintes dans leurs écus, ou bien ils les ont empruntées de leurs écus pour en parsemer leurs cottes d'armes, estant constant que les Louchers ont eu dès la grande antiquité de semblables empreintes: et c'est là la pensée de Velsar dans le passage que j'ay allégué de lui. Quelquefois aussi entre ceux qui diversifioient ainsi leurs cottes d'armes, il s'en est trouvé qui n'ont pas voulu les charger d'aucunes pieces, mais se sont contentez de les porter toutes simples sans decouper, et de conserver dans leurs écus la même couleur qu'ils portoiēt en leurs cottes d'armes. C'est ce qui nous ouvre la raison pourquoi les comtes et les ducs de Bretagne porteroient l'hermine simple dans leurs écus, qui n'estoit autre que parce qu'ils la portoiēt de la sorte en leurs cottes d'armes. Ainsi les seigneurs d'Albret porteroient les ganteles, les chapeaux de Buch et Guenée, de la maison de Puy-Paulin, sur leur plier, les seigneurs de S. Chaumont le gris, ou Lazard, parce qu'en leurs cottes d'armes ils portoiēt les panes de ganteles et de gris, et le drapeau d'or.

Ce que je viens de rapporter de compte d'Estienne de la Fontaine fait assez connoître que l'on avoit coutume de broder les cottes d'armes, et de les enrichir de perles, et qu'ainsi ce sont ces cottes brodées dont le sire de Joinville entend parler. Ces broderies n'estoient que pour relever et marquer les armes du chevalier, qui y estoient empreintes en relief, en sorte que les mêmes figures et les mêmes couleurs qui se rencontroient dans son écu se trouvoient aussi dans sa cote d'armes. Guillaume le Breton en sa *Philippide*²:

Quoque armature vestis consista supremo
Serica, cuique facti certis distinctio notis.

Et Guillaume de Nangis en la *Vie de Philippe III*³: « Franci « vero subita turbatione commoti, mira celeritate ad arma « prosiliunt, loricas induunt, et desuper picturis variis, « secundum diversarum armorum differentias, se distinguunt. » Et parce que les cottes d'armes estoient parsemées des devises des chevaliers, on les appela des *habus en devises*. Ainsi Masuer⁴, parlant des preuves de la noblesse, dit que celle-là en est une « si ipse et alii predecessores sui conserverint « portare vestes en devise, vel alias quas nobiles portare « conserverunt. » C'est en ce sens qu'on doit entendre Froissart⁵, quand il dit que le comte de Derby vint à Westminster « accompagné de grand nombre de seigneurs, et leurs « gens vestus chascun de sa livree en devise. » C'est à dire ayans tous leurs cottes d'armes armoïées de leurs armes. Monstrelet⁶ en l'an 1410, parlant de l'élection du pape Jean XXII, dit qu'à la cavalcade qu'il fit « se trouverent le « marquis de Ferrare, le seigneur de Malateste, le sire de « Gaucourt, et des autres quarante-quatre, tant ducs, comtes, « comme chevaliers de la terre d'Italie, vestus de paremens

« de leurs livrées. » Georges Chastellain⁷, « armés et vestus « de cottes d'armes, devises et couleurs. » Et Alain Chartier⁸, en son poëme intitulé: *La dame sans mécy*, décrivant un cavalier amoureux, et maltraité par les rigueurs de sa maîtresse, le représente revêtu de noir sans devises, c'est à dire avec une cote d'armes toute simple, et non armoïée de ses armes, ce qui estoit une marque de deuil,

Le noir portoit, et sans devises.

Ce sont ces devises des cottes d'armes que Sanudo⁹ appelle *superinsignia*.

Les cottes d'armes ainsi armoïées estoient une des marques principales de la noblesse, ainsi que Masuer a observé, parce que n'y ayant que les nobles qui eussent le droit de porter le haubert, ou la cote de mailles, il n'y avoit aussi qu'eux qui eussent celui de porter la cote d'armes, qui n'estoit que pour couvrir celle de mailles. Et comme ordinairement il n'y avoit que les chevaliers qui portassent l'une et l'autre dans les guerres, de là est arrivé que pour marquer un chevalier les historiens se contentent de le désigner par le seul nom de *cote d'armes*. Froissart¹⁰ écrit que le sire de Merode perdit en la bataille contre les Frisons, en laquelle Guillaume, comte de Hainaut, fut tué, *treinte-trois cottes d'armes de son lignage*, c'est à dire trente-trois chevaliers de sa parenté. Et Monstrelet¹¹, parlant de la victoire remportée à Formigny, près de Bayeux, par les François sur les Anglois, l'an 1450, dit « qu'à cette bataille furent prins prisonniers messire « Aptoine Kiriell, etc. et plusieurs autres capitaines et gens « d'armes, anglais, portans cottes d'armes. » C'est une expression qu'Anne Comnene, en son *Histoire*¹², a empruntée de nos François, lorsque, racontant les pourparlers qui se firent pour l'entrevue qui se devoit faire entre l'empereur Alexis son pere, et Boëmond, prince d'Antioche, ce prince insista qu'il pourroit se trouver avec l'empereur accompagné de deux cottes d'armes, *parz deso d'armes*, c'est à dire avec deux chevaliers. Cette princesse ayant exprimé la cote d'armes par le terme de *chlamys*, qui estoit un vêtement particulier aux gens de guerre et aux cavaliers. D'où vient que pour désigner un cavalier un titre de Philippe I, roy de France, de l'an 1088, use de ces paroles: « Americus, « quem occultabat militaris habitus et chlamydis obumbrabat aspectus » termes qui sont tirez de saint Ambroise, en la *Vie de Saint Sebastian*¹³, si toutefois il en est l'auteur, ce que quelques savans semblent revquer en doute. George Châtelain¹⁴, en l'*Histoire de Jacques de Lalain, chevalier de la Toison d'Or*, attribue encore assez souvent les cottes d'armes armoïées aux escuiers, en sorte que l'on peut conjecturer que dans les derniers siècles ils ont eu ce privilege, qui auparavant n'avoit appartenu qu'aux chevaliers.

J'ay remarqué que l'on decoupoit les panes, ou fourures, des cottes d'armes en diverses manieres, pour se distinguer les uns des autres, ces figures et ces decoupures sont encore à présent en usage dans les blazons des armoiries, mais dans des termes qui à peine nous sont connus. Ce qui me donnera sujet d'en expliquer quelques-uns des plus difficiles. J'ay dit ce que c'estoit que le *lambel*, lorsque j'ay parlé des decoupures des habits.

La *fascie* est, selon mon sentiment, ce qui est appelé par les auteurs latins du moyen temps *fasciola*, qui estoit une espèce de jarretière pour lier les chausses. Il en est parlé souvent dans les constitutions monastiques¹⁵. On donnoit encore le nom de *fascia* aux petits serocs, que les chanoines réguliers de S. Augustin portoient lorsqu'ils vont à la campagne, qui n'a de largeur que quatre doigts, comme le scapulaire des moines.

Le *paou*, ou le *pal*, n'est rien autre chose que le *palus* des Latins, c'est à dire un pieu, d'où le mot de palissade est demeuré parmi nous.

Le *sautoir* est l'étrier pour monter et pour sauter sur le cheval. Il est appelé par les Latins du moyen temps *strepas* et *stapha*, et par les nouveaux Grecs *oxiaz*¹⁶. Le *Ceremonial* ms. dit que l'escuyer qui se trouvoit aux tournois ne devoit point avoir de *sautoir* à sa selle. Le *Compte d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy*, de l'an 1352, au chapitre des harnois: « Pour six livres de soye de plusieurs couleurs « pour faire les tissus et aguillettes susdits harnois, faire

1. Hist. de Jacques de Lalain. — 2. P. 505. — 3. T. 2, part. 4, cap. 8. — 4. Vol. 4, ch. 77. — 5. Vol. 3, p. 27. — 6. L. 10, p. 401. — 7. L. 1, Cod. Th. de habitu quo uti oportet, Novus Paulin. ep. 7. — 8. Aux preuves de l'Hist. des Chasseurs, p. 170. — 9. C. 3, apud Bol. — 10. C. 54, 55, 64, 68, 71, 72. — 11. Regula Magistri Lanfranc. in Decret. Ord. S. Bened. c. 7, 14. Consuet. Cluniac. l. 3, c. 11. Monach. S. Galli in Carolo M. 1, l. c. 36 (31). Nebridius Mundetolin, in Antiquar. Monast. — 12. Codin. de offic. cap. 3, num. 9, cap. 5, num. 62.

1. In Not ad Upton. — 2. L. XI, Phil. vers 490. — 3. Cap. 5, pag. 475, ed. Phil. — 4. Tit. de Tallis, N. 19. — 5. Vol. 4, ch. 114. — 6. Vol. 4, ch. 62.

« sautoiers, et conveys, et tresses à garbir la selle. » Les savants ont remarqué que les écriers n'ont esté en usage que vers l'empire du grand Constantin.

Les *macles* ont tiré leur nom de *macula*, que *Joannes de Janua* interprete *squamma lorica*, qui est une petite pièce de fer quarrée, percée de même, dont les hauberts estoient composez, qui est ce que nous appepons cotte de mailles: ces mailles estant enlassées et entassées les unes sur les autres, ensorte qu'elles ne laissoient aucun void. *Nicolas de Braya*, en la *Vie de Louys VIII*:

Nexilibus maculis vestis distincta notatur.

Et Guillaume le Breton :

Pectus et ora fudit maculas toracis, etc.

Et plus bas :

Restitit unino maculis hærente plicatis.

Nos auteurs ont attribué ce nom aux mailles des hauberts, parce qu'elles avoient la figure des mailles des rets de pêcheurs, qui sont appellées *macule* par les Latins.

Les herauds¹ representent les *Hustres* de même figure.

1. M. de S. Amand, Comment. 3 de ses Comment. — 2. P. 300. — 3. L. XI, Phil. pag. 371. — 4. *Monast. Verr.* II, 5, 11. Stat. 1, 2, Theb. — 5. *Walaf. Strab.* l. 1, de Vita S. Galli, c.

«auf qu'ils sont percez en rond. Je ne sçay si c'est cet instrument que les Latins appellent *ratrum*, qui estoit une espèce de *fasorium*, unde *arvus movetur, ubi est efficitur*, » ainsi qu'écrivit *Joannes de Siqua*.

Quant aux *toranges*, *Joseph Scaliger* estime qu'elles sont ainsi dites, quasi *Laurengis*, parce qu'elles ont quelque rapport à la figure d'une feuille de laurier.

Les *endentes* ont esté empruntées de ces parchemins et de ces titres, qui sont appellez *chartæ identitæ*²; parce que, comme on les faisoit doubles pour les deux contractans, on coupoit le parchemin par le milieu en forme de dents, afin qu'on ne pust les falsifier, ceux qui s'en vouloient servir estant obligez de faire voir que les endentes se rapportoient à l'autre original; ces titres sont encore appellez *chartæ partitæ*³, et pour l'ordinaire, *Chirographes*. Je reserve à en parler à fonds ailleurs.

Les *billets* sont ce que nous appellons billets, qui ont la figure d'une lettre fermée. Les historiens anglois se servent souvent du mot de *billet*, pour un placet; *Guillaume Thorn*⁴, « Porrectæ fuerunt billes et petitiones domino regi. » *Spelman* croit que ce mot a esté formé de *libellus*, d'autres de *billet*. Tant y a que l'on en a dérivé celui de *billeta*, dans la même signification. « *Monasterium Anglican* : Secundum quod ante consignationem affixa, inter sigillum et scriptum que je m'engage dans une matiere qui est hors de mon sujet.

1. *Ad Fest.* [ad Varr. pag. 67.] — 2. V. *Watson et Somneri Glossaria*. — 3. *In Class. Lat. Barb.* — 4. *Cap. XI* : *Hist. de Knighton*, A. 1273, et p. 3721. — 5. *Monast. Angl.* tom. 1, p. 634.

DES PLAITS DE LA PORTE

ET DE LA FORME QUE NOS ROIS OBSERVOIENT POUR RENDRE LA JUSTICE EN PERSONNE.

DISSERTATION II.

Si les rois ont esté de tout temps jaloux de leur autorité, et s'ils ont affecté de faire éclater leur puissance sur leurs sujets, aussi bien que sur leurs ennemis. Ils ont aussi voulu signaler la douceur et la modération de leur gouvernement par la distribution de la justice, et par l'établissement des gouverneurs, et des juges en toutes les places de leur royaume, pour la leur rendre en leur nom. Mais comme il arrive souvent que les peuples sont oppressez par ceux mêmes qui sont instituez pour les garantir de l'outrage, et que ceux qui ont l'autorité en main pour les défendre n'en usent que pour en former leurs avantages particuliers, on a esté pareillement obligé d'avoir recours aux princes, et d'apporter les plaintes à leurs trônes, pour obtenir de leur équité ce que l'abus et l'injustice des juges sembloit refuser. C'est ce qui a donné sujet à nos rois, pour ne pas remonter plus haut, d'établir des justices dans leurs palais mêmes, et d'y présider en personne, pour recevoir et pour décider les plaintes de leurs sujets. Et parce que les grandes affaires de l'Etat, dont ils estoient accablés, ne leur permettoient pas toujours de vaquer à ces exercices penibles, ils y commettoient en leurs places des comtes, qui y rendoient la justice en leur nom, et decidoient les differents en dernier ressort. Ils envoient encore ces comtes quelquefois, comme je le justifie ailleurs, dans les provinces éloignées de leurs royaumes, pour soulager leurs sujets, et leur épargner de longs et fâcheux voyages. D'autre part, pour maintenir les juges ordinaires dans leur devoir, et pour veiller à leurs actions, ils envoient en tous les endroits de leurs Etats des intendans de justice, nommez *missi dominici*, qui examinoient leurs jugemens, reformoient les abus qui se glissoient dans la distribution de la justice, et recevoient les plaintes des sujets du prince.

Les empereurs d'Orient¹ jugerent bien qu'il n'estoit pas aisé à leurs sujets d'aborder leur palais, ni de présenter leurs plaintes à leurs personnes sacrées, qui sont ordinairement entouronnées de gardes et de courtisans. C'est pourquoy ils voulurent qu'il y eust un lieu public dans Constantinople où il fust loisible à un chacun d'aller porter ses memoires et ses billets, qui estoient examinez tous les jours par le prince, qui en faisoit justice; d'où ce lieu fut nommé *Billicium*, c'est à dire *Billet*. Mais nos rois en ont usé plus généreusement, et se sont gouvernez avec leurs sujets d'une manière plus obligante et plus facile; ils ont voulu recevoir eux-mêmes leurs plaintes, et pour leur donner un accès plus libre vers leurs personnes, ils se sont en quelque façon dépouillez de l'éclat de leur pourpre, sont sortis de leurs sacrés palais, et se sont venus seoir à leurs portes, pour faire justice indifferemment à tous ceux qui la leur venoient demander. Ce qu'ils faisoient à l'imitation des Hebreux², qui tenoient leurs plaits aux portes des villes, des hôtels, et des temples, tant pour faciliter l'accès des parties, que pour rendre la justice publiquement, et l'exposer à la censure de tous ceux qui y assistoient.

C'est la raison pourquoy nous lisons si souvent dans nos histoires, et dans les chartes anciennes, que les juges des provinces tenoient leurs assises et leurs plaits dans les champs, dans les ruës, dans les lieux publics, devant les portes et dans les cimetières des églises, ce qui fut depuis défendu par nos rois dans leurs *Capitulaires*³, à l'égard des lieux sacrés; et enfin devant les portes des châteaux et des

1. *Codin* au org. CP. p. 22, edit. reg. — 2. *Zach.* 5; *Amos* 5. *Deuter.* 22; *Ruth.* 4. *Job.* 29; *Isa.* 21. *Isa.* 25. — 3. *Car. C.* tit. 39, cap. 14, *Carusc.* ann. 873, *Periz. leg.* tom. 1, pag. 581.

SUR L'HISTOIRE DE SAINT LOUYS.

villes, comme on recueille de cet acte qui se lit au Cartulaire de l'abbaye de Vendôme : « Perrexit illuc prior noster, « vitique placitum in castro Raynaldi, ante portam ipsius « castri quæ est a meridie, ubi interrogatus ille quare sai- « sisset placitum nostrum, respondit, etc. » C'est ce que S. Louys et nos rois pratiquoient ordinairement lorsqu'ils vouloient écouter les plaintes de leurs sujets et leur rendre justice : car ils descendoient de leurs trônes et de leurs appartemens, pour venir à la porte de leurs palais ; ou bien alloient dans des lieux publics, où l'accès estoit libre à un chacun, et là, assistés de quelques-uns de leurs plus fidèles conseillers, recevoient les requêtes, écoutoient les plaintes, et faisoient expédier promptement les parties : en sorte qu'elles se retiroient satisfaites de la bonne justice qu'elles y avoient reçue. Cette grande facilité que le roy S. Louys apportoit pour estre approché de ses sujets est fort bien exprimée par le sire de Joinville, en ces termes : « Maintefois « ay veu que le bon saint, après qu'il avoit oïly messe en « esté, il se alloit esbattre au bois de Vicennes, et se seoit « au pié d'un chesne, et nous faisoit seoir tous emprès de « lui ; et tous ceux qui avoient affaire à lui venoient à lui « parler, sans ce que aucun buissier ne autre leur donnast « empeschement ; et demandoit hautement de sa bouche s'il « y avoit nul qui eust partie. » Et peu auparavant, cet illustre auteur nous apprend que cette justice, véritablement royale, puisqu'elle estoit exercée par la personne même du roy, estoit reconuë pour lors sous le nom de *plais de la porte*, parce qu'elle se rendoit à la porte du palais, où il estoit libre à un chacun de venir plaider sa cause, de déduire ses intérêts et d'adresser ses plaintes.

Mais depuis que nos rois eurent établi leurs parlemens pour distribuer la justice à leurs sujets, ils les livrèrent en diverses chambres et compagnies, suivant la différence et la nature des affaires. Celles qui se pouvoient terminer par plaidoyers estoient jugées de la chambre des plaits, qui est la grande chambre, les autres en celles des enquêtes. Les jugemens qui estoient émanés de ces cours souveraines estoient différens. Car les uns estoient appellez arrests, arrests, qui estoient ceux qui estoient rendus publiquement par les juges sur les plaidoyers des advocats, dont la formule estoit : « Quibus rationibus utriusque partis hinc inde « auditis, dictum fuit per arrestum curie, etc. » Les autres estoient appellez *judicia*, jugemens ; et estoient ceux qui estoient rendus sur les procès par écrit, et sur les enquêtes, ou après, faites par l'un des juges commis à cet effet, qui en faisoit son rapport à sa chambre. La formule de ces jugemens estoit : *Visa inquesta, et diligenter inspecta, etc., pronuntiatum fuit percuriam judicium, etc.* Il y avoit encore d'autres jugemens, qui estoient nommez *consilia*, qui estoient des décrets, qu'on donnoit aux parties pour instruire leurs affaires, qui n'estoient pas encore en état d'estre jugées, avec le conseil de leurs advocats : La formule de ces prononciations estoit : « Dies consilii assignata est tali, super tali « lite, ad aliud parlamentum proximum, aut ad alios dies « trecentos, etc. » C'est de là que la forme de prononcer les appointes au conseil, et à écrire et produire, à pris son origine. Enfin il y avoit d'autres jugemens, appellez *precepta*, ou *mandata*, qui estoient des ordres envoyés par les juges du parlement aux baillis, aux sénéchaux, et autres juges inférieurs, par lesquels il leur estoit enjoint d'observer dans leurs assises, et d'y publier les ordonnances qui avoient esté faites au parlement, ou de faire les enquêtes qui leur estoient adressées, ou renvoyées, et généralement tout ce qui leur estoit ordonné de la part des juges du parlement. La formule de ces jugemens estoit : *Injunctum est baillivo tali, etc.*

Il y avoit encore d'autres affaires, qui n'estoient pas de la conséquence des autres, et qui se pouvoient terminer par simples exposés et requêtes. Ce qui donna occasion d'établir la chambre des requêtes, composée de certain nombre de conseillers, duquel le roy en tiroit deux, qui devoient estre à la suite de la cour. Ceux cy, dont l'un estoit clerc, l'autre lay, estoient nommez *poursuivans le roy*, et estoient obligés de se trouver et de seoir chacun jour aux heures accoutumées, en un lieu commun, pour oïr les requêtes qui leur estoient adressées. Ils faisoient serment de ne passer aucunes lettres qui fussent contraires aux ordonnances, et de ne délivrer ni passer aucunes des requêtes dont la connoissance devoit appartenir au parlement, à la chambre des comptes, ou au trésor, mais de les renvoyer à ces justices, suivant la nature et le sujet de ces requêtes. Ils estoient encore obligés de donner avis au roy des requêtes d'importance, avant que

de les juger, comme de recompense de services, de restitution de dommages, des grâces, et de fâces contre arrests rendus au parlement. En cette qualité ils estoient logés et défrayés au dépens du roy, comme il se recueille des ordonnances de Philippe le Bel de l'an 1280, et de Philippe le Long des années 1317 et 1320. Celle de la maison du roy et de la reyne faite à Vicennes au mois de janvier l'an 1286, qui se trouve en un ancien registre¹, et qui n'a pas esté encore donné au public, justifie la même chose, en ces termes : « Gilles du conseil, Maistre Gautier de Chambly, Maistre Guillaume de Pouilly, Maistre Jean de Puseus, M. Jean de Morencies, « M. Gilles Camelin, M. Jacques de Bouloigne, M. Guy de « Roy, M. Robert de Harrecourt, M. Laurens de Vezins, « M. Jean II Duc, M. Philippe Suars, M. Gilles Lambert, « M. Robert de Senlis : tuit cist nommez ne mangeront point « à court ; et prendront chascun cinq sols de gaiges quant ils « seront à court, ou en parlement, et leurs manteaux, quant ils « seront aux festes. Menseigneur Pierre de Sargines, Gilles « de Compiengne, Jean Maillere, ces trois auront les piez de « la porte, et aura ledit Gilles autant des gaiges comme « malistre Pierre de Sargines, et mangera avec le chambel- « lan. » L'ordonnance de la maison du roy Philippe le Grand, ou le Long, faite à Lorris en Gâtinois, le jedy 17 de novembre, l'an 1317, spécifie plus particulièrement ce qui devoit estre livré par les officiers, de la maison du roy à chacun de ceux qui suivoient la cour pour oïr les requêtes : « De ceux qui suivront le roy pour les requestes, aura tout- « jours à court un clerc et un lay, et se ils sont plus, ils ne « prendront riens se ils ne sont mandez, et mangeront à « court, et seront hebergiez ensemble. Et s'ils ne viennent « manger à court, ils n'auront nulle livraison, et prendront « chascun trois provendes d'avoine, et trente-deux deniers « de gaiges chascun pour leurs varlets, et pour toutes autres « choses, fors que chascun aura coustes et feurre à l'avenant. « Et se les deux gisent en un hostel, ils auront une mole de « busche, et livraison de chandelle chascun deux quavers, et « douze menues ; et ou temps qu'ils seront en parlement, « auront douze sols de gaiges par jour, et ne prendront « nulle autre chose à court. Maistre Philippe le Convers, « clerc des requestes, pourra venir à court toutes les fois « qu'il lui plaira, non contrestant la clause dessusdite « d'endroit ceux des requestes, et mangera son clerc en salle, « et son escuier aura trois provendes d'avoine pour toutes « choses, et n'aura rien plus, ne gaiges, ne autrement. » De ces ordonnances et reglemens, nous apprenons prelièrement pourquoy les maîtres des requêtes, qui ont succédé à ces juges de la porte, ont encore ce que l'on appelle le droit de manteau, qui n'estoit autre que celui qui appartenoit à tous les officiers de la maison du roy auxquels on donnoit les livrées, et les manteaux aux festes solennelles, et aux changemens des saisons de l'année. En second lieu, il résulte que ces juges de la porte estoient commensaux du roy, et en cette qualité mangeroient avec les autres officiers de son hostel, et avoient droit de busche et d'autres livraisons. Cette qualité de commensaux du roy est aussi ancienne que la monarchie, nos roys n'ayant reconnu les officiers de leur maison que sous cet illustre nom de *convivæ regis*. La loy salique² nous en donne une preuve en ces termes : « Si quis « hominem romanum convivam regis occiderit, etc. » et celle des Bourguignons³ : « Quicumque hospiti venienti tectum « aut forum negaverit, à solidorum inatione mulctetur. Si « conviva regis est à solidos multatus nomine solvat. » La Vie de S. Agile, abbé, écrite par un auteur qui vivoit de son temps : « Fuit quidam ex primis palatii opimatibus... nobis « hincimis natalibus oriundus, ejusdemque regis (Childberti) « conviva et consiliarius, nomine Anohaldus. » Jonas⁴, en la Vie de saint Columban : « Chanericus, Theodeberti regis « conviva. » Enfin Fortunat⁵, parlant de Condon, domesti-

Jussit et egregios inter residere potentes,
Convivam reddens proficiente grauu.

J'avoué néanmoins que ce titre n'est pas de l'invention de nos roys, et qu'il est probable qu'ils l'ont tiré des empereurs romains, veu que *Claudian*⁶ semble l'avoir reconnu en ces vers,

..... Claro quod nobilis ortu
Conviva et domini.

¹ Communiqué par M. d'Herouval. — ² Reg. de la Ch. des Comp. cottié Noster, p. 70. — ³ Tit. 43, § 6. — ⁴ Tit. 38. — ⁵ Cap. 1, apud Chifflet. — ⁶ Cap. 23. — ⁷ Lib. 7, Carm. 16. — ⁸ In Rostrop. l. 2, vers. 80.

¹ Tabul. Vindoc. Tuani ch. 52.

De sorte qu'il est à presumer que ce sont ceux dont parle
une loi qui se lit au Code Theodosien, « qui et divites epulis
« adhibentur, et adorandi principis facultatem antiquitus
« meruerunt. »

Mais, laissant à part ce qui se peut dire au sujet de cette
qualité de commensaux et de domestiques de la maison du
roy, je remarque que nos maîtres conquirent cette coutume
introduite de longtemps dans leurs palais, et observée parti-
culièrement et exactement par S. Louys, d'où il est de juger
les requêtes en personne. Charles V, alors regent, en son edit
du 27e jour de fevrier l'an 1330, en donne une preuve, et en
regle la forme : « Nous feroirons requêtes en la presence de
« nostre grant conseil chascun semaine deux fois. Nuis de
« nos officiers, de quelque estat qu'ils soient, ne nous feront
« requêtes, si ce n'est par leurs personnes, sinon nostre
« chancelier, et nos conseillers du grant conseil, nos cham-
« bellans, nos maîtres des requêtes de nostre hostel, nostre
« confesseur, et nostre aumosnier ». Et Charles VI, par son
ordonnance du 7e jour de janvier 1407, veut « que le vendredy
« soit adonné à lui seant en son conseil pour respondre les
« requêtes des dons, graces, et autrement, que seront rap-
« portées par les maîtres des requêtes. » De sorte que nous
voyons par là que nos roys ont toujours affecté de rendre la
justice en personne à leurs sujets, et que les maîtres des
requêtes ont esté tirez premierement de la chambre des
requêtes du parlement, que leur premiere fonction fut de
faire le rapport au roy des requêtes, et de les juger avec lui,
quelquefois mêmes sans le roy, ce que le sire de Joinville
témoigne en termes diserts, écrivant que S. Louys estant
sorty de l'Eglise lui demandoit, et au sire de Neulle et au
comte de Soissons, « comment tout se portoit, et s'il y avoit
« nul qu'on ne peut despecher sans lui; et quant il y en
« avoit aucuns, *ils le lui disoient*, et alors les envoioit querir,
« et leur demandoit à quoy il tenoit qu'ils n'avoient agreable
« l'offre de ses gens. » Ce qui nous montre évidemment que
les maîtres des requêtes eurent jurisdiction dans les com-
mencemens de leur institution en l'absence de nos roys, qui
avec le temps se dispenserent de ce penible exercice, estant
d'ailleurs accablés des affaires importantes de leur Etat.
C'est ce qui donna sujet d'en augmenter le nombre. Mais
Philippe de Valois, par l'ordonnance du 8e jour d'avril 1342,
les réduisit à six, trois clerics et trois lais; comme ils
se estoient encore accrus en nombre, Charles V, alors regent,
par son ordonnance du 27e de fevrier 1359, les réduisit à
huit, savoir quatre clerics et quatre lais, comme fit aussi
Charles VIII, par sa declaration du 5 de fevrier 1483. Depuis
ce temps-là le nombre des maîtres des requêtes, aussi bien
que leur pouvoir a esté notablement augmenté, et particu-
lièrement depuis que la veritable des offices a esté introduite
en France.

Quant aux gages des premiers maîtres des requêtes, je les
ay observés dans un compte des aydes imposés pour la
delivrance du roy Jean, commençant au premier jour d'avril
1399, en ces termes : « Maître Pierre Bourneveau, clerik, et
« maître des requêtes de l'hostel du roy, lequel iceuluy
« seigneur a retenu son cons, et maître des requêtes de
« son hostel, en lieu de maître Anceau Chotart, et lui a
« offert le roy que il ait tels gages comme prenoit ledit
« feu Anceau en son vivant, c'est assavoir six cens francs
« par an, et iceux gages lui a assigné à prene des deniers
« des aydes. »

Mais comme les juges embrassent aisément les occasions
d'augmenter et d'étendre leur jurisdiction, l'on a esté obligé
de temps en temps de limiter et de restreindre celle des
maîtres des requêtes. Philippe de Valois, ensuite des états
tenus à Notre-Dame-des-Champs, près de Paris, fit cette
ordonnance sur ce sujet, le 15e jour de fevrier l'an 1345.
« Comme plusieurs de nos sujets se soient dolus de ce qu'ils
« sont travaillez pardevant les maîtres de nos requêtes,
« nous ordonnons que lesdits maîtres des requêtes de nostre
« hostel n'aient pouvoir de nul faire adjourner pardevant
« eulx, ne tenir court, ne cognoissance, se ce n'est pour cause
« d'aucun office donné pour nous, duquel soit debat entre
« parties, ou que l'en feist aucune demande pure personnelle
« contre aucun de nostre hostel. Item par tele maniere

« ordonnons que les maîtres de nostre hostel, de nostre dite
« compagnie, et de nosdits enfants, n'ayent aucune connois-
« sance, se ce n'est des personnes de nostre hostel, ou cas
« que l'on ferait quelque demande pure personnelle. »

Et plus bas : « Item pource que plusieurs se dolent
« desdits maîtres de nostre hostel, de ce qu'ils font plu-
« sieurs amendes excessivement, et en prenas grans profits,
« nous ordonnons que nule amende ne soit taxée par eux,
« se ce n'est en nostre presence, quant nous orrons nos
« requêtes. »

Je passe en cet endroit ce qui se pourroit dire au sujet de
la jurisdiction des maîtres des requêtes, qui m'emporteroit
au delà de ce que je me suis proposé; je remarque seulement
que plusieurs estiment que ces mots qui se trouvent dans
les deux éditions de nostre auteur au sujet des *Plats de la
porte* : que maintenant on appelle les requêtes du palais, ne
sont pas de lui, mais ont esté ajoutés dans le texte par forme
d'explication; ce qui est probable, non que l'établissement
des requêtes du palais soit postérieur au temps du sire de
Joinville, comme ils prétendent, mais parce que les requêtes
de l'hostel et les requêtes du palais estoient différentes, quoy
que celles de l'hostel fussent originairement partie de celles
du parlement, comme j'ay remarqué. Car les anciennes
ordonnances qui concernent l'établissement des parlemens
justifient pleinement qu'il y avoit des juges deputés et
destinés pour oïr les requêtes. Une de l'an 1201, tirée d'un
registre de la Chancellerie de France : « Per totum parla-
« mentum pro requisitis audiendis qualibet die sodeant tres
« persona de consilio nostro, etc. » Une autre sans date, du
même temps : « A oïr les requêtes seront deux clerics et
« deux lais, et deux notaires qui neant ne recevront par leur
« serment, et ce que il delivreront li chancelier sera tenu à
« secler, si comme il est dessus dit, et ce que il ne pourront
« delivrer, il rapporteront à ceux de la chambre. » L'ordon-
nance de Philippe le Long de l'an 1280 parle aussi amplement
des maîtres et juges des requêtes du parlement, que le roy
Charles VII réduisit en un corps séparé, composé de prési-
dens et de conseillers, par son edit du 15e jour d'avril 1483,
rapporté aux Ordonnances Barbines.

Telle donc a esté la forme observée par nos roys, particu-
lièrement de la dernière race, pour distribuer en personne
la justice à leurs sujets; car pour celle qui fut gardée par
ceux de la premiere et seconde, je me réserve à en parler
cy-après, lorsque je traiteray des comtes du palais. Mais
comme le gouvernement du grand et auguste roy S. Louys
a esté plein de justice, de legalité, et de fideité, nos roys
l'ont toujours envisagé comme un riche patron de leurs plus
belles actions; et comme un rare exemplaire sur lequel ils
avoient à se conformer; jusques là mêmes que dans les
plaintes que leurs sujets ont faites dans les assemblées des
états, et dans d'autres occasions, de l'affaiblissement et de
l'alteration des monnoyes, ils ont accordé qu'elles fussent
renuës en l'état qu'elles estoient sous le regne de ce saint
roy. Ainsi Charles VIII, ayant dessein de travailler à la
reformation de son royaume, et sachant bien qu'il importoit
à un grand prince, comme il estoit, d'écouter lui-même les
plaintes de ses peuples, et de leur donner audience dans les
occasions les plus pressantes, et où ils ne pouvoient just-
ice des juges ordinaires, s'enquit curieusement de la
terme que S. Louys observoit pour la rendre en personne,
et écrivit une lettre sur ce sujet à la chambre des comptes
de Paris, dont l'original m'a esté communiqué par monsieur
d'Hervoual, duquel j'ay parlé tant de fois, qui merite d'estre
icy couchée pour fermer cette Dissertation. « A nos amez et
« amez et feaux, parce que nous voulons bien savoir la forme
« que ont tenu nos predecesseurs rois à donner audience
« au pauvre peuple, et mesme comme monseigneur S. Loys
« a procédé nous voulons et vous mandons qu'en toute
« diligence faites rechercher par les registres et papiers de
« nostre chambre des comptes ce qui s'en pourra trouver, et
« en faites faire un extrait, et incontinent après le nous
« envoie, donné à Amboise le 22e jour de decembre,
« Signé Charles, et plus bas, Morelot. Au-dessus est écrit
« Appare le 5e jour de decembre 1497.

DU FRERAGE ET DU PARAGE.

DISSERTATION III.

Nos coutumes¹ donnent le nom de *frerage*, ou de *franchise*, aux partages qui se font dans les successions entre frères, d'où vient qu'elles sont ordinairement synonymes ces mots, *franchises* et *coheritiers*, et dans les Etablissements de S. Louis², *frerage* est partager avec ses coheritiers; mais particulièrement on appelloit frerage un partage des choses qu'il étoit permis de pouvoir se diviser, par exemple d'une terre fief, dont les détenteurs, quoiqu'ils fussent en nombre, sont obligés au paiement de la totalité, comme frères et représentant le premier preneur leur aîné. Ce terme se trouve encore employé souvent pour les partages des fiefs, dont les hommages étoient autrefois indivisibles, parce qu'ils ne se rendoient aux seigneurs dominans, que par un seul, pour la totalité des fiefs qui relevoient d'eux; en sorte que lorsqu'ils étoient divisés, et que quelques portions déchoient aux puînez par droit de frerage, c'est à dire de partage entre frères, les puînez en faisoient l'hommage à l'aîné, qui le faisoit pour le total au seigneur dominant.

Il y a plusieurs titres qui font mention du frerage en cette signification. Chopin³ rapporte un arrêt du parlement de l'an 1293 dans l'ordonné duquel il paroît que le comte de Leicester « *petebat, ratione frateragii, partem suam*, » dans le comté d'Angouleme; le comte soutenant, au contraire, que ce comté « *non erat partibilis, nisi per apanamentum*, » c'est à dire qu'il n'estoit obligé que de lui assésor un viage sur celui, parce que les frerages aussi bien que les partages ne pouvoient estre pris sur les baronnies⁴. Mathieu seigneur de Montmorency, traitant le mariage d'Erard, son frere, avec Jeanne de Longueval, en l'an 1266, prout de « *faire* » audit Erard 500 livres de terre de frerage, prises et assises à « *la terre de Montmorency*, » dans un registre du Trésor des Charles du roy, « *Domina Margareta, vice-comitissa* » quondam Theorensis, est furna a signa domini comitis, et tenet ab eo castellanium de Bradiers. Item quiddam « *habet in honore de Copernico, ratione franchise sue*, » Il y a d'autres semblables titres dans les *Preuves de l'Histoire d'Auvergne* de M. Justel⁵, qui font mention de ce mot de *franchise*, en cette signification.

Quant à ce que j'ay dit que les puînez faisoient hommage à l'aîné pour les portions demembrées du fief, cela est justifié par un hommage rendu à Paris, le 19 d'octobre l'an 1317, à Guillaume de Melun, archevêque de Sens, par Jean, Robert, et Louis de Melun, ses freres, « *tantum primogenito, causa a frateragii, et prout frateragium de consuetudine patrie* » requirer, ratione castri de S. Maurice. » Cela avoit lieu non seulement lorsqu'un fief singulier estoit demembré, mais encore quand il y en avoit plusieurs qui relevoient d'un même seigneur. Car, en ce cas le partage étant fait de tous ces fiefs entre l'aîné et les puînez, ceux qui echoient aux puînez relevoient de l'aîné par droit de frerage, et les puînez estoient obligés d'en faire hommage à l'aîné, qui le faisoit pour tous ses freres à son seigneur demeurant; par exemple, Guillaume de Nançis⁶ dit que la terre de Boves, pres d'Amiens, dont il est fort parlé en l'*Histoire de Philippe-Auguste*, et celle de Gournay avoient esté demembrées de la terre de Coucy par frerage: « *Terra de Bovis et de Gornaio* » « *a terra de Couciaco per fraternitatis partitionem decisa* » fuerat. » Accuse de quoy la terre de Boves releve encore à present de celle de Coucy, quoy qu'elle en soit fort éloignée, et qu'elle n'ait rien de commun avec cette seigneurie, mais seulement parce qu'elle a esté un partage des puînez de la maison de Coucy, aux aînez desquels il s'ont fait hommage, suivant l'usage qui a esté reçu de tout temps en France, comme nous apprenons d'Othon de Frisingen⁷: « *Mos in illa, qui* » « *pene in omnibus Gallie provinciis servatur, remansit quod* » « *semper seniori fratri, ejusque liberis, seu maribus, seu*

« *terminis, paterna hereditatis cedat auctoritas, ceteris ad* » « *illum, tanquam ad dominum respectantibus*. »

La raison de cet usage est, à mon avis, parce que les vassaux qui possédoient plusieurs terres, qui relevoient d'un même seigneur, en faisoient un seul hommage comme si tous ces fiefs, étant réunis en la personne d'un seul possesseur, n'en eussent composé qu'un seul. Etant vray de dire que puisqu'il n'y avoit qu'un vassal à l'égard de tous ces fiefs, il ne devoit y avoir qu'un hommage, si ce n'est que les conditions des hommages pour la diversité des fiefs ne fussent différentes. Et encore en ce cas là le vassal faisoit hommage et même temps de tous ces fiefs, en y spécifiant les conditions qui estoient annexées aux hommages d'aucuns d'eux. D'ailleurs, cette coutume fut d'abord introduite à l'avantage du seigneur dominant, qui ne vouloit pas que ses hommages fussent partages. Aussi tant s'en faut que son fief fust demembré, et le service amoindry, qu'il en estoit augmenté, car en cas de guerre tous les puînez qui relevoient de leur aîné se rangeoient sous sa bannière avec leurs arrière-vassaux, et enfoient notablement ses troupes. D'autre côté, les possesseurs des fiefs avoient grand intérêt de se conserver les hommages de leurs puînez, et de ne pas diminuer leurs fiefs par un démembrement, qui leur auroit esté tres-dommageable, parce que le service qui leur estoit dû à cause des fiefs auroit passé en la personne du seigneur dominant, qui n'en auroit pas tant reçu d'avantage et de profit que le vassal en auroit eu de dommage.

C'est donc à raison de frerages que les comtes de Blois et de Sancerre tenoient leurs comtez du comte de Champagne, leur aîné, parce qu'ils les avoient eus en partage ou *franchise*, et que ces fiefs relevoient originairement d'un même seigneur, qui estoit le roy. La lettre de Ville-Hardouin maréchal, et de Miles de Braibars, grand bouteiller de Romanie, à Blanche, comtesse de Champagne, rapportée dans les observations sur l'histoire du comte Ville-Hardouin⁸: « *Sciatis quod comes Theobaldus Blesensis et comes Sacri* » « *Cæsaris sunt vestri homines ligii, et quidquid possident* » « *est de feodo vestro; et Sacrum Cæsaris est vestrum præ* » « *dictum, sed eum comes tenet in feodum de campania* » « *comitatu*. »

Non seulement ces comtes estoient vassaux de la Champagne accusée de ces deux fiefs ou comtez; mais encore de plusieurs autres terres, qui sont énoncées dans le registre des fiefs de Champagne⁹, lesquels ils possédoient pareillement par frerage. En voici l'extrait que j'en ay fait, pour justifier quelle a esté l'acquisition que saint Louis fit du comte de Champagne, dont le sire de Joinville a fait mention: « *Comes Carnotensis et Blesensis tenet comitatum* » « *cum omnibus feodis appendentiibus a comite Campanie,* » « *et est suus homo ligius, et Chasteldun, et la Ferté de* » « *Vilenaud cura feodis eidem appendentiibus; et Blesium, et* » « *Castrum Bonardi, et le Maantz, et Marchaisnay, et Alueil,* » « *et Galardun, que sunt de feodo Carnoti, cum omnibus* » « *feodis appendentiibus; et Baugenci, et Braceaux, et Vierzin.* » « *Comes Andegavia tenet Turonum a Ludovico comite* » « *Carnoti, Ludovicus comes a domino Campanie cum feodis* » « *appendentiibus. Dominus de Ambasta tenet Cavum montem* » « *a Ludovico comite de feodo de Blesio, Ludovicus comes a* » « *domino Campanie cum feodis appendentiibus. Dominus* » « *de Virsun tenet Virsun a Ludovico comite, comes Ludovici* » « *viens a domino Campanie. Item dominus de Virsun tenet* » « *Mahestont a com. Lud., comes Ludovici a domino Camp.* » « *Dominus de S. Aniano tenet sanctum Anianum, et Celom,* » « *et Remorandin, et Vestam a Ludovico comite de honore de* » « *Blesio; et comes Lud. tenet hoc a domino Camp, et* » « *Nogentum le Rotrou similer, et Brai. Comes de Sacro* » « *Cæsaris tenet Sacrum Cæsaris cum omnibus feodis appen-* » « *dentibus a domino Camp. et omnia que dominus Ercham,* » « *baudus de Soillaco tenet in Bituria de feodo Sacri Cæsaris,*

1. D'Anjou, du Maine, de Poitou, etc. — 2. L. 1. — 3. L. 2, de Dom. tit. 4. — 4. Coust. de Tours, art. 129. — 5. A. Du Chesne. — 6. P. 177, 178. — 7. Reg. du Parlem. commençant en 1316, fol. 340. — 8. In S. Lud. A. 1236. — 9. L. 3, de Gest. Frad. c. 27.

1. Joinville. — 2. N. A. — 3. Fol. 06.

DISSERTATIONS

« et omnia que comes Sacri-Cesaris habet apud Cereium, et quicquid habet apud Concordiam, et quicquid habet apud S. Briceum in feodo et in fucumio, et quicquid habet apud Chastellum super Loen, tenet comes Sacri-Cesaris a domino Campanie, et quicquid tenet est solum, prater S. Briceum, et... quod comes Campanie tenet a domino rege, et ipse a comite. »

Quoy que dans l'apparence, et pour les raisons que j'ay marquées, les seigneurs n'eussent pas un grand interest à ce que les puineux relevassent ainsi des aînez pour les parts et portions de fiefs qui échoient dans leur partage, si est-ce que sous le regne de Philippe-Auguste il s'en trouva plusieurs qui firent leur effort pour étendre cet usage. En effet Eudes duc de Bourgogne, Renaud comte de Bologne, le comte de S. Paul, Guy de Champagne, et plusieurs autres grands seigneurs de France convinrent ensemble, et d'un consentement universel ordonnerent « Ut a primis duc mali quicquid tenetur de domino ligie, vel alio modo, si, contineat per successionem heredum, vel quocumque alio modo divisionem iude fieri, quocumque modo fiat, omnes qui de illo feodo tenebant, de domino feodi principaliter, et nullo a medio tenebant, sicut unus antea tenebat, priusquam divisio facta esset, et quocumque contigit, pro illo a totali feodo servitium domino fieri, quilibet eorum, secundum quod de feodo ille tenebat, servitium tenebatur exhibere, et illi domino deservire, et reddere rachatum et omnem justitiam. » Puis, est ajoutée que cette ordonnance n'estoit que pour l'avenir, à commencer de ce premier jour de may. Ces barons firent autoriser de ce premier jour Philippe-Auguste, qui en expédia ses lettres le premier jour de may à Villeneuve le Roy près de Sens, l'an 1200. Elles sont insérées dans un registre de ce roy qui appartient à M. d'Herouval, dans les Commentaires de M. Pitou sur la Coutume de Troyes, dans les Commentaires de M. de la Guesle, procureur general du parlement pour le comté de S. Paul, et dans Chopin.

Je crois que c'est cette ordonnance que l'Évesque de Beauvais allegue dans un ancien arrest de l'an 1214 qui porte ces termes : « Episcopus Belvacensis dicebat quod rex Philippus tempore suo statuerat quod de partibus terrarum, quas fratres a fratribus vel sororibus faciebant, non ad ipsos fratres qui a partibus faciebant fratribus, vel sororibus suis, homagium a partibus partium veniebant, sed ad dominos de quorum feodo ipsi fratres amantur, et in hunc actum de quorum faciebant. » J'ay rapporté l'extrait de cet arrest pour faire voir que le resultat des barons se fit de l'autorité du roy, et par forme d'ordonnance. Mais comme elle se passa sans la participation des vassaux, qui n'y furent pas appelez, cela ne fut aussi pas d'effet, du moins universellement : ce que l'on peut assez conjecturer de l'arrest de l'an 1317 pour l'Archevesque de Sens dont j'ay parlé. Il semble néanmoins qu'on apporta dans la suite du temps une moderation et un temperament à cette ordonnance, qui fut qu'on laisseroit la liberté aux puineux de relever de l'aîné, ou du seigneur de l'aîné, auquel cas l'on dit qu'ils relevent aussi noblement que leur aîné. Cette liberté se trouve exprimée dans les Coutumes de Mantle, de Senlis, de Troyes, d'Anjou, et autres. Il y en a encore quelques-unes qui veulent que les puineux ne puissent relever en ces cas de leurs aînez, que pour la première fois.

La tenue en parage a beaucoup de rapport avec la tenue en frange. Tenir en parage, selon Bouteiller, est lors que l'aîné faisant partage à ses puineux leur abandonne une partie de son fief, par exemple le tiers, ou moins, suivant que les Coutumes ordonnent : car alors les puineux tiennent en parage de leur aîné la partie qui leur est échue par la raison de parage et de succession. Et alors « les aînez font les hommages aux chefs seigneurs pour eux et leurs puineux, et les puineux tiennent des aînez par parage, sans hommage. » C'est ainsi les termes de la Coutume de Normandie. La tenue par parage differe de celle par frange, en ce que par la dernière le puiné estoit obligé de faire hommage à son aîné, d'abord qu'il estoit saisi de partie du fief, ce qui n'estoit pas du parage, c'est à dire du puiné possesseur du fief en parage, qui n'estoit obligé à l'hommage envers son aîné parage qu'en trois cas. Le premier, lorsque la parenté venoit à finir, et que l'on pouvoit s'allier par mariage sans dispense, que la Coutume de Normandie réduit,

au sixième degré inclusivement, celles de Tours et d'Anjou au quatrième; le second, quand le parage des puineux estoit transporté à des personnes étrangères; et le troisième, quand le parage en avoit fait hommage au chef seigneur sans le consentement de son aîné, qui pouvoit en ce cas obliger le puiné à lui faire hommage. Bouteiller ajoute que le puiné tient son parage aussi noblement que l'aîné fait le gros; ce qui est aussi exprimé dans la Coutume d'Anjou : « et qu'en la tenue de parage l'aîné a sus celui qu'ainsi tient la contrainte de ses rentes, et des services qui appartient au seigneur souverain, de tort fait à luy, et ou à ses gens, et de non plus de chose. » Par les usages d'Orléans, celui qui tient en parage a la même justice que l'aîné, et n'est tenu de faire aide ou service qu'au chef seigneur. La Coutume d'Anjou dit que c'est le cas auquel le vassal peut dépeyer son fief au préjudice de son chef seigneur. Celle de Poitou dit la même chose, en ces termes : « Et est un cas auquel le vassal peut dépeyer son fief de son seigneur, car ce qui estoit directement en son fief n'est plus qu'en son arrierefief. » Dans cette Coutume l'aîné parage est appelle chemier, qui est un terme que les interdictes n'ont pas entendu. Mais il y faut restituer chemier, c'est à dire chef de meuz, caputmans, l'aîné est le chef de la maison. Le Cartulaire de l'Église d'Amiens : « Cum vero a caput mansi obierit, debet 7 sol. pro relevatione. » Je passe les autres circonstances qui regardent les parages, parce que ces matieres ont esté traitées par les commentateurs des coutumes qui en parlent.

Bouteiller dit que ces terres sont dit estre tenues en parage, parce que tant l'aîné que les puineux sont parages en parage, c'est à dire pareils, égaux, et sortis de même famille. Et comme le parage n'avoit lieu qu'entre des personnes nobles, et pour les choses sujettes à hommage, ainsi qu'il est porté dans la Coutume d'Anjou, le mot de parage a esté pris avec le temps pour la noblesse, non pour la raison que Chopin en rend, « quod parium dignitate soli honestetur nobiles, natalibusque generosi, » mais parce que ceux qui tenoient les parages estoient nobles de même lignage que les Coutumes de Sicile veulent que les barons soient tenus de marier les filles des chevaliers et des barons dont ils ont la garde et la tutelle, « pro nobis facultatum, et secundum paragium, » c'est à dire selon leur condition et la qualité de leurs familles; de sorte que si le baron en usoit autrement, on disoit qu'il déparageoit sa pupille, ce que les auteurs latins appellent disparaviare, comme nous verrons cy-après.

Les Etablissements de France selon les usages du Chastellet de Paris, d'Orléans et de Barrois, disent que si quelque un se faisoit faire chevalier, « et ne fust pas gentilhomme de parage, tout le fust-il de par sa mere, » il ne le pourroit pas estre de droit, et le roy, ou son seigneur, dans la chancellerie duquel il seroit, pourroit lui trancher ses éperons sur le fumier, et prendre tous ses meubles à son profit, « car usage n'est mie que femme affranchisse homme, mais li hom franchist la femme. » Il résulte de ces termes qu'estre gentilhomme de parage, c'est estre gentilhomme de lignage du costé paternel. Car, suivant le sire de Beaumanoir, « gentillesse s'est toujours rapportée de par les peres, et non de par les meres; » ce qui se doit entendre de la noble se de sang, et non de la noblesse de nom et d'armes, de laquelle nous traiterons dans la suite. En effet, je remarque que le mot de parage est employé dans les auteurs pour la noblesse de sang; et estre issu de haut parage, c'est estre descendu d'une famille illustre. Le Roman de Garin :

Jâ es tu riche, et trop de haut parage,
Quatorze comtes as tu de ton lignage.

Guillaume Guiart :

Pris i fu Mahieu de Mailly,
Comment qu'au roy de France annuie,
Et messire Pierre de la Truye;
Et maint autre de haut parage, etc.

Au contraire, bas parage est une famille moins noble. Le Doctrinal ms. :

Celui qui vaillans est, et bel le set avoir,
S'il est de bas parage, ne vos en peut avoir.

1. Art. 113. — 2. Part. 207. — 3. Art. 127. — 4. Chop. in Cons. Par. l. 1, tit. 2, § 11, in Cons. And. l. 2. — 5. Art. 112. Chop. l. 2, de Don. tit. 3, § 3. — 6. L. 3, tit. 23. — 7. Dissert. X. — 8. Ch. 128. — 9. Ch. 45.

1. Art. 14. — 2. L. 2, de Don. tit. 13, art. 2, et l. 1, de Morib. Paris, tit. 9, art. 12. — 3. M. Pitou, ibid. — 4. Aînez. — 5. Ch. 1, art. 2. — 6. Tit. 7, art. 32. — 7. Art. 14. — 8. Amiens, art. 79. — 9. Comte de Bourg, ch. 4, art. 18. — 10. En sa Somme Rurale, tit. 83. — 11. Ch. 9, art. 128. — 12. Etabl. de S. Louis, l. 1, c. 1. — 13. Cout. de Tours, art. 126. — 14. Anjou, art. 213, 220. — 15. Dolois, ch. 6, art. 71. — 16. Angoumois, art. ch. 1, art. 20. — 17. Frenes de l'Hist. de Dreux, p. 291.

De sorte que parage n'est autre chose que parentage, et peut-être il a esté formé de ce mot par abrégé, de même que barnage de baronage. Le même *Roman de Garin*.

Ne me laissez vergonder et honnir,
Toz nos parage en esteroit plus vil.

Et ailleurs :

Maugré en aient Fromond et si anil,
Et il parage, quanques vos estes cil.

Il y avoit dans la Catalogne¹ une espèce de gentilshommes qui estoient appelez *homens de parage*, qui differoient des autres chevaliers. Les historiens d'Espagne² en rapportent l'origine à Rahnon Borel, comte de Barcelonne, lequel, man-

quant de chevaliers et de soldats pour chasser les Mores de Barcelonne, accorda des franchises et des libertez militaires à ceux qui le voudroient accompagner à cheval en cette guerre, et à leurs descendants : et s'estans trouvez au nombre de neuf cent, ils furent nommez *homens de parage*, parce qu'ils estoient égaux entre eux, en honneur et en condition. Ensuite les roys d'Arragon en créèrent d'autres avec les memes prerogatives, qui sont semblables à ceux des chevaliers, desquels ils ne different que de nom. Mais j'estimerois plutôt qu'ils auroient ainsi nommez parce qu'ils passeroient avec le temps pour des personnes de haute noblesse. L'evesque de Madauro³ dit que la ville de Mets fut gouvernée autrefois par les nobles, qui estoient divisez en cinq corps, qui estoient appelez *parages*, ou *parages*, qui estoient comme autant de familles, aux privileges desquels les enfans des filles participoient. Ce qui a fait dire à M. Pithou⁴ qu'à Mets la mere part au patriat de Mets, dit parage, id est *liberos pares gignit*.

¹ Cortis, l. 1, c. 9. — ² Bouter, l. 2, c. 14; Diago, l. 2, c. 3; Thomie, c. 29; Chaulio, en la Hist. de Valencia, tom. 1, c. 27, n. 12, 13; André Bosch, del Titulo de honor de Catalunya, l. 2, p. 288.

³ Hist. des Evesques de Mets, en la Preface, p. 17. — ⁴ Sur la Coust. de Troies, art. 1.

DES ASSEMBLÉES SOLENNELLES DES ROIS DE FRANCE.

DISSERTATION IV.

Dans le premier établissement de la monarchie françoise, nos roys ont choisi une saison de l'année pour faire des assemblées générales de leurs peuples, pour y recevoir leurs plaintes, et pour y faire de nouveaux reglemens et de nouvelles loix, qui devoient estre receuës d'un consentement universel. Ils y faisoient encore une revue exacte de leurs troupes et de leurs soldats, accuse-dequy¹ quelques auteurs ont écrit que ces assemblées furent rommées champs de Mars, du nom de la déité qui présidoit à la guerre. Gregoire de Tours², parlant de Clovis : « Transacto vero anno, jussit omnem cum armorum apparatu advenire phalangam, » ostensuram in campo Martio suorum armorum nitorem. » Et véritablement il semble que nos François donnerent ce nom à ces revues générales des troupes, à l'exemple des Romains, qui avoient coutume de les faire dans le champ de Mars, proche de la ville de Rome, et où ils exercoient ordinairement leurs soldats, d'où vient que nous lisons que la plupart des grandes villes des provinces qui leur ont appartenu ont eu près de leurs murs ces champs de Mars, à l'imitation de celle de Rome, ce que la *Vie de S. Eligthere*³ remarque à l'égard de celle de Tornay, dont il est dit evesque, *Girolamo dalla Corte* pour celle de Verone⁴, et Velsler⁵, pour plusieurs autres. *Trebellius Pollio*⁶, en la *Vie de l'empereur Claudius*, fait assez voir que ces exercices de la guerre se faisoient dans les campagnes : « Fecerat hoc etiam adulescens in militia, cum Lucilio Martialis in campo luctationem inter fortissimos quosque monstraret. » Mais il est bien plus probable que ces assemblées furent ainsi nommées parce qu'elles se faisoient au commencement du mois de mars. La *Chronique* de Fredegaire⁷, parlant de Pepin : « Evolutu anno, prefatus rex a kal. mart. omnes Francos, sicut mos Francorum est, Bernaco villa ad se convocat, ut martiarum in compendio palatio, » qui estoit un lieu de croire que nos premiers François prirent occasion de commencer les années de ce jour-là, ce qu'on peut recueillir des termes du *decret* de Tassillon, duc de Baviere⁸ : « Nec in publico malo transactis tribus kalendis martis post

« hæc ancilla permanent. » Car ce qui est icy appellé *mallum publicum* est nommé *placitum* dans Fredegaire⁹, *conventus* en ce passage d'Almoïn¹⁰ : « Bituricam veniens, conventum, » more Francico, in campo egit. » Ailleurs il le nomme *conventus generalis*. »

Quant au coutume de convoquer les peuples au premier jour de mars, cet usage long-temps sous la première race de nos roys. Mais Pepin, jugeant que cette saison n'estoit pas encore propre pour faire la revue des troupes, et encore moins pour les mettre en campagne, changea ce jour au premier de may. C'est ce que nous apprenons de Fredegaire¹¹ : « In placitum suum campo madio, quod ipse primus pro campo martio pro arbitrate Francorum instituit, tenens, » est. » Quelques Annales¹² rapportent que ce changement se fit en l'an 755; et l'auteur de la *Vie de S. Remy*, archevesque de Reims, marque assez que ce fut pour la raison que je viens de dire : « Quem conventum posteriores Franci mallum instituerunt. » Depuis ce temps-là ces assemblées changent de nom dans les auteurs, dans lesquels elles sont appellées indifféremment *campi magni* ou *madii*. Quelques-uns ont écrit que la ville de *Maienfeld*, au diocèse de Coire, au canton des Grisons¹³, fut ainsi nommée a cause de ces assemblées qui se tenoient au mois de may; car *Maienfeld* signifie *champ de may*. Non seulement on y traitoit des affaires de la guerre, mais encore généralement de toutes les choses qui regardoient le bien public. Fredegaire¹⁴ : « Omnes optimates Francorum ad Dura, in pago Riquerinsæ, ad campo madio, pro salute patriæ et utilitate Francorum tractanda, placito instituto, ad se venire præcepit, » ce qui est aussi touché par le moine Algrad¹⁵, en la *Vie de S. Ansbart*, archevesque de Rouën.

Les roys¹⁶ recevoient en ces assemblées les présens de leurs sujets, ce qui est particulièrement remarqué par le passage de Fredegaire, que je viens de citer, et par tous les auteurs¹⁷ qui ont parlé de la grande autorité des maires du palais, lorsqu'ils écrivent qu'ils gouvernoient l'Etat avec un

¹ Flod. l. 1, Hist. Rem. c. 43; Vita S. Remig. — ² L. 2, Hist. c. 27; Almoïn, l. 1, c. 12; Gesta Fr. c. 10; Flod. Vita S. Remig. Vid. Autor. cit. a Rosino, l. 6, c. 41. — ³ C. 12, p. 5. — ⁴ Hist. di Verona, l. 7, p. 415. — ⁵ L. 5, Her. Vend. — ⁶ In Claudio. — ⁷ In Chr. Fontanell. c. 1. — ⁸ C. 2, § 12.

⁹ Fredeg. A. 766. — ¹⁰ L. 4, c. 67. — ¹¹ L. 3, Id. c. 68, 70, 71, 86. — ¹² A. 766. — ¹³ Annal. Fr. tom. 2; Hist. Fr. p. 7, et apud Lab. tom. 2; Bibl. p. 731. — ¹⁴ Chr. Moiss. A. 777, 790. — ¹⁵ Chr. S. Gall. A. 775, et seq. Godesc. — ¹⁶ A. 761. — ¹⁷ D. C. 5, n. 22. — ¹⁸ Annal. Fuld. — ¹⁹ 41. Mar. Scot. A. 750; Chr. Tur. A. 670; Andr. Sylv. A. 668.

tal pouvoir, qu'il ne restoit aux princes que le seul nom de roys, lesquels se contentoient de mener une vie casaniere dans leurs palais, et de se faire voir une fois l'an en ces assemblées, où ils recevoient les présents de leurs peuples: « In die autem Martis campo, secundum antiquam consuetudinem, dona illis regibus a populo offerbantur. » Ce sont les paroles de la *Chronique d'Hildesheim*¹. Ce qui est encore exprimé par Theophanes, en ces termes, au sujet des roys de la premiere race: « *Ἦσαν ἄνθρωποι τῶν κρείων ἀναβῶν, ἴσως τῶν Πέρσων, κατὰ τὴν ἐξῆς καὶ πρὸς ἑσπέρην, ἢ ὁμοίαν, κλῆν ἀλλοτρίαν ἐπέβαιον καὶ σκῆψον, οἷον τὴν ἑσπερίαν, καὶ προσκύνουσι αὐτοῖς, καὶ προσκυνήσασιν ὅτι αὐτοῖς, καὶ ἐσπεροσέβηται τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, καὶ ἀντιδίδουσι αὐτοῖς, καὶ ὄψασθε τὰς τοῦ Ἰλλεου παύου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων.* » Les *Annales de France* tirées de l'Eglise de Metz remarquent plus particulièrement ce qui se pratiquoit en ces assemblées, tant à l'égard des affaires qui s'y traitoient, que de ces présents qui se faisoient aux roys. C'est à l'endroit où il parle de Pepin l'ancien, maître du palais: « Singulis vero annis, in kalendis martii, generale concilium agebatur, in quo, ob regum nominis reverentiam, quem sibi ipse propter humilitatis et mansuetudinis magnitudinem presertim, presidere iubebat: donec ab omnibus optimatibus Francorum donariis acceptis, verbumque pro pace et defensione ecclesiarum Dei et pupillorum et viduarum facto, raptique homicidarum et incendio solito decreto interdicto, exercitui cuius precepto dato, ut quicumque de illis denuntiaretur, parati essent in parte, quam ipse disponeret, profecti: » Nous apprenons de ce passage la raison pour laquelle Pepin fils de Martel transféra ces assemblées au premier jour de may, et que ce fut pour ce que la saison, n'estant pas encore assez avancée, l'on ne pouvoit pas mettre les troupes en campagne: de sorte qu'il falloit prescrire le jour auquel les peuples se devoient trouver sous les armes, pour marcher contre les ennemis, estant ainsi obligés de s'assembler une seconde fois. Hinema, archevesque de Reims dit que ces présents se faisoient par les peuples aux roys, pour leur donner moyen de travailler à leur défense et à celle de l'Etat: *Causa suae defensionis*. Quant à ce qu'il les appelle dons annuels, cela est confirmé par plusieurs passages de nos annales, qui se servent souvent de ces termes. Celles qui ont esté tirées de l'abbaye de St. Bertin: « *libique habito generali conventu, et oblata sibi Arsenio. Dona sibi annis morte suscepit, et legationes plurimas, quas tam de Roma et Benevento, quam et de alijs longinquis terris, ad eum venerant, audivit atque absolvit.* » Ce qui montre encore qu'on reservoit les occasions de ces assemblées pour recevoir les ambassadeurs, afin de leur faire voir la magnificence de ces cours royales. Ces dons et ces présents sont appellez tantôt *Annualia dona*, et souvent *Aranea*, parce qu'ils se faisoient tous les ans, et même d'abord au commencement de l'année: acuse dequoy les auteurs leur donnent quelquefois le nom d'étrangers, nos roys en ayant usé comme ces anciens roys romains qui en inventerent le nom et la coutume. Un poëte² du moyen temps:

Strenua præterea nitent
Plures aureole munere regio,
Olim principibus probis
Jani principis auspicio data,
Fausto temporis omine:
Ut ferret ducebis strenua sfrenuis
Annus gesta recentior,
Illas nobilitas Cesaribus piis,
Rex dignis procerum dabat,
Urbis quas Latine tum juveni dedit
Rex Titus Tatius prior,
Festas accipiens paupere munere,
Verbena studio patrum
Solers posteritas quas creat aureas,
Servant dona tamen
A luco veteri nomine strenuus.

Du moins je remarque que ces présents sont souvent appellez *Aranea* dans Flodoard³, en l'*Histoire de l'Eglise de Reims*, qui fait voir que l'usage en estoit en France sous Clovis et les premiers roys; et je crois que c'est pour la même raison que

1. A. 758. — R. P. 337. — 2. Ad. ann. 692. — 3. In Quatern. p. 405, apud Cellot.
— 4. Annal. Egh. A. 829: Bert. A. 834, 835, 837.
— 5. Ann. Bert. A. 834, 835, 837; Lup. Ferrar. ep. 23: Hincmar.
Quatern. — 7. Prot. ep. 31: Fest. Symm. l. 4, ep. 4. — 8. Metellus, in Quatern.
tom. 1. Conitit. p. 44, 45. — 9. L. 1; c. 14, 48; l. 2, c. 11, 47, 49.

les tributs que les peuples de Dalmatie⁴ apportent aux roys de Hongrie, et à la république de Venise, lorsqu'ils leur ont esté sujets, estoient nommez *Aranea* ou *Aranea*, d'un terme tiré du latin *Aranea*, parce que c'estoit des dons gratuits et volontaires, qui ne se faisoient que par forme de reconnaissance. Ce qui semble estre exprimé dans un titre de Sebastianiano Ziani, doge de Venise, de l'an 1174, pour les habitants de Trau: « *Nolumus ut aliquo modo offendantur, neque tollatur eis aliqua inconueta strinna, nisi quam ipsi sponte dare voluerint.* » Cela est confirmé à ce que Constantin Porphyrogenite⁵ écrit, que l'empereur Basile, son ayeul, perpaix à leur égard, de payer aux Slavons, pour acheter leur paiz à leur égard, de payer à leur gouverneurs, pour marque de dépendance, et de leur soumission à l'empire.

Je ne doute pas encore que ce n'ait esté à l'exemple de nos roys que les seigneurs particuliers ont emprunté ces expressions de dons pour les levées qu'ils ont faites sur leurs sujets, ayant de tout temps cherché des termes doux et plausibles pour déguiser leurs injustes exactions. Un titre de Guillaume le Bâtard⁶: « *Ut liber sit ab omni consuetudine, — gildo, scoto, et auxilio, et dono, et Danegeldo.* » Le Cartulaire de l'Eglise d'Amiens⁷: « *In omni territorio communi Nigelle habent canonici tres partes terrarum, et medietatem dietatem communi.* » Il est souvent parlé en ce cartulaire de *don*, d'où le nom est demeuré encore à présent à la levée qui se fait dans Amiens pour les marchandises qui y entrent par le courant de la riviere. Ce qui justifie que ces dons, qui d'abord n'estoient que gratuits, devinrent à la fin forcez, et passerent avec le temps pour des impositions ordinaires.

Les présents qui se faisoient aux roys n'estoient pas toujours en argent, mais en espèces, et souvent en chevaux. Ce que nous apprenons de quelques additions à la *Loy salique*⁸, qui ordonnent que ces chevaux auroient le nom de ceux qui les présentent: « *Et hoc nobis praecipendum est, ut quicumque id dono regio caballos detulerint, in unumquemque suum nomen habeant scriptum.* » Et ce afin qu'on sçait qui estoient ceux qui avoient satisfait à ce devoir et à cette reconnaissance, et ceux qui n'y avoient pas satisfait. Ces présents sont appellez royaux, de même qu'en une epître de Frothaire⁹ évesque de Thoul qui confirme encore ce que je viens de remarquer, que ces présents se faisoient souvent en chevaux: « *Nam ad horum itinerum incommoda, quas vel nunc egimus, vel acturi sumus, seu ad dona regalia, quas ad patrum, distribuere compulsi sumus.* » Nos Annales¹⁰ disent que le roy Pepin ayant défait les Saxons, ces peuples s'obligerent de lui faire présent tous les ans de trois cents chevaux, lorsqu'il tiendroit ses assemblées générales: « *Et tunc demum polliciti sunt regis Pipini voluntatem facere, et honores, sive dona, in suo placito presentandos, id est per annos singulos equos trecentos.* » Où le terme d'*honores* merite une reflexion, nous apprenant que les présents qui se faisoient dans ces occasions estoient des présents d'honneur et de reconnaissance: ainsi les Annales¹¹ d'Exulnard portent ces mots: « *Et singulis annis, honoris causa, ad generale conventum equos ccc. pro munere daturus.* » Ces chevaux qui se donnoient aux princes par forme de tribut, ou de redevance annuelle, sont appellez *equi canonici* dans le Code Theodosien¹².

Les monasteres n'estoient pas exempts de ces présents Car, comme ils n'esoient que pour subvenir à la nécessité de l'Etat, et pour contribuer aux dépenses que les roys estoient obligés de faire pour la conservation de leurs peuples et de leurs biens, les ecclesiastiques y estoient aussi obligés, acuse de leurs domaines, qu'ils tenoient pour la plupart de la liberalité des princes. Ce qui a fait dire à Hincmar¹³: « *Per jura reum Ecclesia possidet possessiones.* » Le même écrivoit à ce sujet: « *Causa suae defensionis, regi ac reipublicae vestigalia, quas nobis annua dona vocantur, praestat Ecclesia, servans quod jubet Apostolus, cui honorum honorum resp. cui vestigal vestigal, subauditur praestare regi ac defensoribus vestris, etc.* » Les Epîtres de Frothaire, évesque de Toul, et de Loup, abbé de Ferrières¹⁴, que j'ai citées, confirment la même chose. Entre ces monasteres il y en avoit qui estoient obligés de fournir non-seulement ces dons et ces présents, mais encore des soldats; il y en avoit d'autres qui

4. Apud Jo. Lucium, l. 3, de Regn. Dalm. c. 40, l. 6, c. 2. Statuta Ragusii, l. 7, c. 56. — 5. De Adm. Imp. c. 20. — 6. Tom. 1. Monast. Angl. p. 132. — 7. Tabul. Eccl. Ann. fol. 2, 10, 20, 27. — 8. Capit. ad Leg. Sal. § 12. — 9. Ep. 21. — 10. Annal. Franc. Met. A. 753, 758. — 11. A. 758. — 12. l. 3, de Equor. Coodat. (11, 47). — 13. In Quatern. p. 405, 406. — 14. St. Baluz. ad Lup. Ferrar.

n'étoient tenus qu'aux présens; et enfin il y en avoit qui ne devoient ni l'un ni l'autre, mais seulement estoient obligez de faire des prières pour la santé des princes et de la maison royale, et pour la prospérité des affaires publiques. Il se voit une constitution de l'empereur Louis le Debonnaire, qui contient un dénombrement des monastères de ses Etats, que « dona et militiam facere debent, que sola dona sine militia, et que nec dona nec militiam, sed solas orationes pro salute Imperatoris, vel filiorum ejus, ac stabilitate Imperii, » darent; que nos roys tirent de temps en temps du clergé de France, particulièrement depuis que les milices des fiefs ont esté abolies. Car au temps que tous les fiefs estoient tenus de se trouver dans les armées des roys et des souverains, les ecclésiastiques estoient pareillement obligez d'y servir, comme de leurs fiefs; non qu'ils y portaissent les armes, comme les seculiers, mais pour y conduire leurs vassaux, tandis que de leur part ils employoient leurs prières pour la prospérité des armes du prince.

Le camérier, c'est à dire le garde du trésor du roy, avoit la charge de recevoir ces présens, et étoit soumis en cette fonction à la royne, à qui elle appartenoit de droit. Hincmar¹, évêque de l'ordre du palais de nos roys, « De honestate vero « palatii, seu specialiter ornamento regali, nec non et de consuetudine militum, absque cibo et potu, vel equis, ad regnum » précapit, et sub ipsa ad camerarium pertinebat. » Puis il ajoute qu'il étoit encore de la charge du camérier, de recevoir les présens des ambassadeurs étrangers, c'est à dire qu'il les devoit avoir en sa garde, comme fiefs, et les faire payer au roy. Car d'ailleurs ces dons se faisoient par les seigns, qui leur présentoient, tandis que leurs principaux ministres ou conseillers regloient les affaires publiques. « Interim vero, quo « hæc in regis absentia agebatur, ipse princeps reliquos « multitudini in suscipiendis muneribus, salutatis procri « bus, occupatus erat.

Ces assemblées générales se tinrent d'abord une fois l'année, au premier jour de mars, ce qui fut depuis remis au premier jour de mai, ainsi que j'ay remarqué. Mais sous la seconde race, comme les Etats de nos princes, et par conséquent les affaires s'accrochèrent extraordinairement, ils furent aussi obligez de multiplier ces assemblées, pour donner ordre aux nécessités publiques, et pour régler les différends qui naissent de temps en temps entre les peuples. De sorte qu'ils en tenoient deux, l'une au commencement de l'an, l'autre sur la fin, vers les mois d'août, ou de septembre. Hincmar²: « Consuetudo autem tunc temporis erat, ut non sa « pius, sed bis in anno, placita duo tenerentur. » Et afin que l'on fust certain des jours, auxquels elles se devoient tenir, on designa dans la dernière assemblée le temps de la prochaine; les Annales de France³: « Un etiam denno annuntiatum est placitum generale kalendas septembris Aurelianensibus habendum. » Et ailleurs: « Al placitum solemne generalem habuerat, profectus est. » Hincmar dit que la première assemblée, qui se tenoit au commencement de l'an, se faisoit en celle-ci ou regloit les affaires de toute l'année, et l'autre, étoit beaucoup plus solennelle que la seconde, parce qu'elle renversoit pas ordinairement ce qui y avoit esté arrêté, qu'à une grande nécessité. « Ordinabatur status totius regni « ad anni vertentis spatium: quod ordinatum nullus eventus « reform, nisi summa necessitas, que similiter toti regno « incumbebat, mutabatur. » Et comme on y traitoit des affaires de haute conséquence, tous les Etats du royaume estoient obligez de s'y trouver. « In quo placito generalitas « universorum majorum, tam clericorum quam laicorum, « conveniebat. » Mais quant à l'autre assemblée, qui se tenoit sur la fin de l'an, il n'y avoit que les principaux seigneurs et conseillers qui s'y trouvoient, où l'on regloit les propres des affaires de l'année suivante; et c'est en cette seconde assemblée où les roys recevoient les présens de leurs sujets. « Ceterum autem, propter dona, generabatur danda, « aliud placitum cum senioribus tantum, et principibus con « siliariis, habebatur. In quo jam tutum annu status tractari « incipiebatur, si forte talia aliqua se premonstrabant pro « quibus necesse erat premeditando ordinare. » Ce qui est confirmé par nos annales⁴ à l'égard des présens, qui se faisoient en cette seconde assemblée, laquelle on renettoit à ce

temps-là, accuse de la saison plus commode pour les chemins; car on y venoit à cet effet de toutes les provinces de l'Etat. Les Annales tirées de l'abbaye de Fulde: « Rastien « gravi catena ligatum sibi presentari jussit, eumque Fran « corum Iuditho, et Bajocriorum, nec non et Scavorum, qui « de diversis regni provinciis regi munera deferentes ad « rant, morte damnatum, luminibus tantum oculorum pri « vari precepit. »

Ce passage fait voir que dans ces assemblées générales de nos François on ne traitoit pas seulement des affaires d'Etat et de la guerre, mais qu'on y decidoit encore les grands différends d'entre les princes et les seigneurs de la cour. De ce que si quelque duc, comte, ou gouverneur estoit accusé par le roy, ou l'empereur, de trahison, ou de lacheté, il estoit cité à ces assemblées, où il estoit obligé de répondre sur les chefs de l'accusation. Et s'il estoit trouvé coupable, il y estoit condamné par le jugement souverain du prince et des grands seigneurs qui l'assistoient. Ce qui a donné lieu dans la suite des temps à la cour des pairs, et ceux qui relevoient immédiatement du roy, estoient jugez par leurs pairs, comme le baron, c'est à dire les grands seigneurs, et ceux qui relevoient immédiatement du roy, estoient jugez par leurs pairs, et leurs pairs. Il y a une infinité d'exemples dans nos Annales des jugemens rendus en ces grandes assemblées pour les crimes d'Etat, lesquelles furent appellées pour cette raison *placita*, parce qu'on y decidoit les différends d'importance, et pour les distinguer des plaits ordinaires, les auteurs les appellent souvent *placita magna et generalia*. Il se trouvera occasion ailleurs de parler de l'origine de ce mot *placitum*, qui est synonyme à celui de *malitia*, comme j'ay remarqué. Ces assemblées générales commencèrent à cesser sur la fin de la seconde race, lorsque toute la France se trouva plongée dans les divisions intestines. Durant la troisième, on en fit d'autres sous le nom de parliemens et d'états généraux, où l'on resolvoit des affaires publiques, et des seigneurs, que les ordres du royaume devoient faire aux roys pour les guerres et les nécessités pressantes.

Les anciens Anglois semblent avoir emprunté de nos François l'usage de ces assemblées et de ces champs de roy; car nous lisons dans les *Jour d'Edouard le Confesseur*, que ces peuples estoient obligez de s'assembler tous les ans, in *capite kalendas martii*, où ils renouvelloient les sermens entre eux pour la défense de l'Etat et l'obeissance qu'ils devoient à leur prince. C'est à cette coutume qu'il faut rapporter ce que quelques auteurs Anglois⁵ écrivent en l'an 1064: « Denuo in « campo martii convenere, ubi illi qui sacramentis inter illos « pacem confirmare regi omnem culpam imposuerunt. » Ce qui montre que ceux que ces assemblées se tinrent au premier jour de mars, elles se tenoient pas toutefois de conserver le nom de champs de mars, et qu'elles furent encore en usage sous les premiers roys Normans.

Les présens memes y estoient faits pareillement aux roys. Ordre Vital⁶ parlant de Guillaume le Conquerant: « Ipsi « vero regi, ut fertur, mille et sexaginta libra sterlingensis « monete, solidique triginta, et tres oboli ex justis redditibus « Anglie per singulos dies redduntur; exceptis numeribus « regis, et reatum redemptionibus, aliisque multiplicibus « negotiis, que regis ararium quotidie adaugent. » Peut être que par ces termes de présens royaux cet auteur entend les relevances en espèces, que les peuples estoient obligez de faire de jour en jour, pour la subsistance de la maison du prince, au tant que « in primitivo regni statu post conquestionem, rebus di « fendis suis non auri vel argenti pondere, sed sola victualia solvebantur, » ainsi qu'écrivit Ger van de Tilburg⁷. Mais d'ailleurs il est constant que ces présens faits aux princes par leurs sujets ont esté en usage depuis le temps auquel Guillaume le Bâtard vécut; veu que nous lisons qu'au royaume de Sicile, où des roys Normans de nation commençaient, les sujets leur donnoient des étrennes au premier jour de janvier. Deoù vient que Falcard⁸ remarque que l'amiral Majon ayant esté tué sous prétexte d'avoir voulu s'emparer du royaume, sur ce que l'on avoit trouvé des couronnes d'or dans sa maison, ses amis l'en excusèrent, disans qu'il ne les avoit fait faire que pour en faire présent au roy au jour des étrennes, suivant la coutume: « Falsum enim quodquid ipse catholice facte socii adversus « admiratum confiterant; nec illum inventa thesauris « ejus diademata sibi preparasse, sed regi, ut eodem in ca « lendis Januarii strenarum nomine, juxta consuetudinem ei « transmitteret. »

1. Tom. 2. Hist. Franc. p. 324. — 2. Gland. au traité du Franc. alou. — 3. De ord. Palai. n. 22, opusc. 11. — 4. Id. n. 54, 35. — 5. Ib. n. 29. — 6. Annal. Fr. Berlin. A. 832, 835. — 7. Hincmar, n. 30. — 8. Annal. Fr. Bert. A. 823, 832, 835, 861, 869, 874.

1. A. 870. — 2. Chr. Fontanell. A. 851. — 3. C. 35. — 4. Simeon Dunelm. de Gest. Angl. Flor. Wig. et de Brompton. A. 1094. — 5. L. 4. p. 523. — 6. Apud Selden. ad Edinger. p. 216. — 7. Hugo Florag. de Sicil. Calan. p. 637.

DES COURS

ET DES FESTES SOLENNELLES DES ROYS DE FRANCE.

DISSERTATION V.

Outre ces champs de mars, ou de may, et ces assemblées générales que nos roys convoquoient tous les ans pour les affaires publiques, ils en faisoient encore d'autres aux principales festes de l'année, où ils se faisoient voir à leurs peuples et aux étrangers, avec une pompe et une magnificence digne de la majesté royale, ce qui fut pratiqué pareillement dès le commencement de la monarchie chrétienne. C'est nous sous dans notre histoire * que Charlemagne avoit coutume de parer dans ces grandes festes revêtu d'habits de drap d'or, de brodequins brodez de perles, et des autres vêtements royaux, avec la couronne sur la teste : « In festivitatibus veste auro texta, et calciamentis gemmatis, et fibula aurea sagum astringente, diademate quoque ex auro, et gemmis ornatus, incedebat. » Thegan² fait la même remarque de Louys le Debonnaire : « Nunquam auro respiciunt ledamento, nisi tantum in summis festivitatibus, sicut patres ejus solebant agere. Nihil illis diebus se induit prætor, camisium, et minima nisi cum auro texta, lembo aureo, baltheo præcinctus, et ense auro fulgente, ocreas aureas, et chlamydem auro textam, et coram auream auro fulgentem in capite gestans, et baculum aureum in manu tenens. » Je crois que ces deux empereurs françois voulurent imiter en cela ceux de Constantinople, qui avoient coutume de se trouver dans les églises aux grandes festes de l'année, revêtus de leurs habits impériaux, et avec la couronne sur la teste, ce que Theophanes³ nous apprend en la Vie du grand Justinian. Du moins il est constant que Charles le Chauve, fils de Louys le Debonnaire, affecta particulièrement de les imiter, ainsi que les Annales de Fulde⁴ rapportent : « Karolus rex de Italia in Galliam rediens, novos et insolitos habitus assumpsisse perhibetur. Nam talarum dalmatica indutus, et baltheo desuper acinctus, pendente usque ad pedes, neonon capite involuto serico velamine, ac diademate desuper imposito, dominicis et festis diebus ad ecclesiam sic procedere solebat. Omnem enim consuetudinem regum Francorum contemnens⁵ græcæ glorias optimas arbitrabatur. »

Mais ces termes regardent la forme des vêtements et celle de la couronne : car quant aux habits des François de ces siècles-là, le moine de S. Gal⁶ en fait la description, et fait voir qu'ils estoient bien differens de ceux des Grecs. D'autant que nos princes portoient alors au dessus de leurs habits, et de leur baudrier, un manteau blanc, ou bleu, de forme quarrée, court par les côtes, et long devant et derrière, « Urtimum habitus eorum erat pallium canum, vel saphirinum, quadrangulum, duplex, sic formatum, ut cum impositum neretur humeris ante et retro pedes tangeret, de lateribus vero vix genua contegeret. » Tertullian⁷ parle en quelque endroit de ces manteaux quarrés, que les Grecs nomment τριπέζων. C'est ainsi que Charlemagne est représenté à Rome en l'église de Sainte-Susanne, en un tableau à la mosaïque, où il est à genoux devant S. Pierre, qui lui met entre les mains un étendard bleu parsemé de roses rouges, avec ces caracteres au dessus, I. D. N. CAROLO REX. De l'autre côté est le pape Leon, avec ces mots I. SCISSIMUS D. N. LEO PP. au dessus de sa teste de S. Pierre, ses pètrivis. Au dessous de ses pieds est le fragment de cette inscription..... DONAS..... BICTO..... IA. Cette forme de manteau s'est toujours conser-

vée depuis ce temps-là en France. Manuel Comnene, empereur de Constantinople, estant à Autriche, voulant faire voir aux François qu'il n'estoit pas moins adroit qu'eux à manier la lance dans les tournois, y parut à la françoise, couvert d'un manteau qui estoit fendu par la droite, et attaché d'une agraffe, afin d'avoir le bras libre pour combattre⁸. *χλαμύδα τριπέζων ἀποκρίσθαι περὶ τὸν δεξιὸν ὄμων περιουμένῃν, καὶ ἀπὸ τοῦ δεξιῶν τοῦ περὶ τὰ δεξιὰ κατὰ τὸ πῆρμα.* De sorte que c'est cette espèce de manteau dont il est parlé au testament de S. Everard, duc de Frioul⁹ : « Mantellum unum de auro paratum, et unum fibula aurea. » Le compte d'Estienne de la Fontaine¹⁰ argentier du roy, de l'an 1351, décrit ainsi les manteaux de nos roys des princes du sang et des chevaliers : « Pour xx autres et demie de fin velluau vermeil de fors, pour faire une garnache, un long mantel fendu à un costé, et chaperon de meismes tout fourré d'ermine pour le roy à la dernière feste de l'Estaille, etc. pour fourrer un surcot, un mantel long fendu à un costé, et chaperon de meismes, que le roy ot d'une escalarte vermeille, pour cause de la dite feste. » Et ailleurs : « Pour le duc d'Orléans, pour fourrer un grand surcot, un mantel fendu à un costé, et chaperon de meismes, que ledit seigneur ot d'une escalarte vermeille. » Ce manteau representoit le *paludamentum* des Romains, et est encore entre les habits royaux de nos princes, d'où les présidens à mortier du parlement les ont empruntez. J'ai fait cette reflexion en passant à l'égard des manteaux des anciens François, accuse que le sire de Joinville remarque que le roy de Navarre parut en *cotte et en mantel* à la cour solennelle que le roy S. Louys tint à Saumur en l'an 1242.

Il est constant que non seulement les roys de la seconde race ont solennisé les grandes festes avec ces ceremonies et cet appareil, mais encore ceux de la troisieme. Helgaud¹¹ parle des cours solennelles que le roy Robert tint aux jours de Pasques en son palais de Paris, où il fit des festins publics, vermelle. Vital¹² écrit que le roy Philippe I. ayant esté excommunié accuse de son mariage avec Hértrude de Montfort, cessa des lors de porter la couronne, et de se trouver à ces festes solennelles : « Nunquam diademata portavit, nec purpuram induit, neque solennitatem aliquam regio moribus lebravit. » Et moy que le roy S. Louys affectast la modestie dans ses habits, neantmoins il observa toujours dans ces occasions la bienséance qui est requise à la dignité royale : comme il fit en cette cour et maison ouverte qu'il tint à Saumur, où, au recit du sire de Joinville, il fut vêtu superbement, et où il ne se vit jamais tant d'habits de drap d'or, et quoy qu'il ne dise pas qu'il y parut la couronne sur la teste, cela est neantmoins à présumer, puisque le roy de Navarre, qui s'y trouva présent, y estoit *noûll paré et orné de drap d'or, en cote et mantel, la tunique, fermail, et chapelet d'or fin*. Nangis¹³ confirme cette magnificence de S. Louys en ces termes : « In solennitatibus regis, et tam in quotidianis sumptibus domus suæ quam in parliamentis et congregationibus militum et baronum, sicut decebat regiam dignitatem, liberaliter ac largiter se habebat, etc. » Ce qui il semble avoir tiré de nostre auteur : « Aux parliemens et états qu'il tint à faire ses nouveaux établissemens, il faisoit tous servir à sa court les seigneurs, chevaliers, et autres, en plus grande abondance, et plus hautement, que jamais n'avoient fait ses predecesseurs. » Mais ce qui justifie que nos roys portoient la couronne en ces occasions est le testament de Philippe de Valois, qui il fit au bois de Vincennes le 2 de juillet l'an 1350, par lequel il donna à la royne Blanche de Navarre, sa femme, tous ses joyaux, « exceptée

* Greg. Tur. l. 5, c. 2. — 2. Annal. A. 750 et seq. id. in Caroli M. p. 102. — 3. C. 19. Annal. Met. A. 837. — 4. P. 148, 149. Codin. de off. — 5. A. 976. — 6. L. 1, c. 36. — 7. De Pallio, et ibi Salmesius, p. 56.

* Nicet. Chron. in Man. l. 3, c. 2. — 2. Vanderhaer. Mirus. Op. Dipl. tom. 1, pag. 21, etc. — 3. En la Ch. des Compt. de Paris, com. par M. de Mon. — 4. In Rob. p. 66, 70. — 5. L. 8, p. 689. — 6. — In S. Lud. — 7. Joinville.

fait seulement nostre couronne royale, de laquelle nous avons use ou accoustumé à user en grands festes, ou en solennitez, et de laquelle nous usâmes, et la portâmes à la chevelure de Jean nostre aïné, et ce sont les termes du testament c'est donc acuse de la couronne que les rois solennelles sont appellees *Curia Coronata* dans le titre de la commune qui fut accordée à la ville de Laon par le roy Louys le Jeune, l'an 1128: « Pro his igitur, et aliis beneficiis, que presentibus civibus regali benignitate contulimus, ipsius Patrio homines hanc nobis conventione habuerunt, quod tribus vicibus in anno singulas procuraciones, si in civitate venierimus [pro eis xx libr. nobis persolent.

La cour des princes est toujours remplie de courtisans, et c'est assez de dire que le roy est en un lieu, pour inférer qu'il est fréquenté d'un grand nombre de personnes. Ce qui a fait dire à *Gautherus* l.

Non est magnorum cum paucis vivere regum.
Quodlibet emittat, plures tamen adita reserat.
Nec principes latibras, nec sol desolorat umbras.
Abscondit solem, qui vult abscondere regem.
Sive novi veniant, seu qui venere recedant.
Semper inexthausta celebratur cura turba.

Tantefois les roys ont choisi les occasions des festes solennelles pour y faire parer leur magnificence par le nombre des seigneurs et des prelatz qui y arrivent de toutes parts pour composer leur cour, par l'éclat de leurs habits, et de ceux des officiers de la maison royale, par les splendides festins, les largesses et les libéralitez: et enfin par les grandes ceremonies et particulièrement celles des chevaleries, qu'on y servoit pour ces jours là. Ainsi c'est avec raison qu'on appelloit ces grandes assemblées *Courus pleniore* & *solemnitate* publiques, *generales*, *ouvertes*. La *Chronique de Bertrand de Guethus*.

Et toute savaisseille fasse amener droit à,
Pour ce que cour pleniore, ce dit, tenir vaudra.

Is choisissent toujours à cet effet un de leurs palais, ou quelque grande ville capable de loger tout le leur suite, comme les *Anatus d'Eginhart* et les auteurs tout roy, et entre autres le même *Gautherus* en ces vers, parlant de l'empereur Frédéric I.

Inhabitat veneranda dies, qua Christus in urbe
Egredis deitate Patri, sine temporis oru.
Natus ab æterno, sub tempore, emperis auctor,
Cœlitus infusa voluit de virgine nasci, etc.
Hanc celebrare quærit digno me litatus honore
Cæsar, ubi illustrem legoret sed curia sedem,
Quæ possit pleno tot Pallia pasceve cornu.
Wormaciam petit, etc.

Dans la seconde race de nos roys, je ne remarque presque que les festes de Pasques et de Noël, ou les finissent ces assemblées, mais dans la troisième il y en avoit d'autres. En titre 9 du roy Robert, par lequel il exempta le monastere de S. Denis de ces cours solennelles, y ajoute les festes des roys et de la Pentecoste. Un autre¹¹, du roy Louys le Gros, de l'an 1123, est ainsi souscrit: « Actum Successioni generali curia Pentecostis curiam archiepiscopis, et episcopis, et coronam optimatibus regni nostri, a l'aveq¹², exequi de Charles, partie en l'une de ses epîtres de la cour, « que Aurelianus in nativitate domini congreganda erat, » où il fait voir qu'on y traitoit des affaires publiques.

Mais afin que les princes du sang, toute la maison royale, les grands officiers de la couronne, et ceux de l'hôtel, ou de la maison du roy, y parussent avec éclat, les roys leur faisoient donner des habits suivant le rang qu'ils tenoient, et qui estoient convenables aux saisons auxquelles ces cours solennelles se celebrerent. Ces habits estoient appellez *livrées*¹³, parce qu'ils se livroient et se donnoient des deniers provenant des coffres du roy, et dans les auteurs latins *Libe-*

rate, et *Liberationes*; et souvent les nouvelles robes. *Mathieu Paris* ¹⁴: « Appropinquante vero et imminente præclara Domini meæ Nativitatis festivitate, qua mutatoria recentia, que vulgariè novas robas appellamus, magnates suis domibus et vicis distribuere consueverunt, etc. » Il parle encore ailleurs en divers endroits des robes de Noël. C'est delà qu'on dit que celui qui porte les livrées, ou les robes de quelque seigneur, est censé estre de sa maison. Les loix des barons d'Escoce ¹⁵: « Dummodo non sit persona suspecta, utpote si fuerit tenens suas, vel de familia sua, vel pertans robas suas, etc. » Et aujour d'huys nous appellons *livrées* les habits des domestiques et des valets des seigneurs, qui sont ordinairement d'une même couleur, ainsi que *Corippus*¹⁶ décrit ceux de la suite de Justin:

atque quit us omnibus una,
Par habitus, par forma vult, vestisque rubebat
Concolor, atque auro lucebant cingula mundo.

Le moine de S. Gal¹⁷ dit que l'empereur Louys le Debonnaire faisoit des présens à ses domestiques, et donnoit des habits à chacun d'eux, selon leurs qualitez: « Cunctis in palatio mini-trantibus, et in curia regia serventibus, iuxta singulorum personas donativa largitus est: ita ut nobilitatibus quibuscumque, aut Bartheos, aut flascilones, pretio, et sine quo vestimenta a latissimo imperio perlati, distribuiti habebant, inferioribus vero sacra fronsueta compendi coloris darentur. » Les comptes d'Estienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1351, font mention des livrées qui se donnoient à la maison du roy, aux festes de Noël, de la Chandeleur, de la Pentecoste, de la my-jouist, et de la Toussains, et nous apprennent qu'elles se donnoient aux reynes, aux princes du sang, aux officiers de la couronne, aux chevaliers de l'hôtel, qui sont nommez vulgairement les *chevaliers du roy*, et généralement à tous les officiers de la maison du roy, et encore à ceux qui estoient faits chevaliers par le roy en ces solennitez. On appelloit encore ces livrées, *manteaux*, et en latin *pallia*, parce qu'aux uns on donnoit des manteaux, aux autres des robes. En compte du trésor de l'an 1301: « Pallia militum de termino Pentecostis, etc. Pallia clericorum cum, etc. Robas valedorum et aliorum hospitali, etc. » En une ordonnance de Charles V, de l'an 1364, pour le parlement: « Wadia et pallia. » Une autre¹⁸ de Charles VII, pour les officiers du parlement, du 21 de fevr. 1439, porte que les présidens, les conseillers, les greffiers et les notaires du parlement seront payez de leurs gages et de leurs manteaux par *debetur* le droit de manteaux appartenoit pareillement aux maîtres des requêtes, aux maîtres des comptes, et aux trésoriers de France, comme on peut recueillir de la lecture des anciennes ordonnances. Cela ne fut pas particulier à nos François, puisque nous lisons dans le *Code Theodosien*¹⁹ que cette coutume fut encore pratiquée par les empereurs d'Orient, qui donnoient des habits aux officiers de leurs palais: « Olim statumimus ut ultra definitas dignitates nullus nec amonias, nec strenas, perciperet. Sed quia perosque de diversis palatinis officiis sub occasione indepti honoris strenas et vestes, cateraque solennia ultra statutum numerum percipisse cognovimus, et id quod ex superfluo præbitum est exigi facias, et deinceps ultra statutas dignitates nihil præberi præsumas. » Ces strenas, qui estoient données aux officiers, furent depuis appellees *loges*²⁰.

Helgaud, le sire de Joinville, et les autres auteurs remarquent encore qu'à ces festes solennelles il se faisoit des festins publics, où les roys mangeoient en présence de toute leur suite, et y estoient servis par les grands officiers de la couronne, et de l'hôtel, chacun selon la fonction de sa charge. Il y avoit avec cela les divertissemens des menestrels, ou des menestriers. Sous ce nom estoient compris ceux qui jouoient des naquaires, du demy-canon, du cornet, de la guiterne latine, de la fluste behaigne (*bohemienne*), de la trompette, de la guiterne moresche et de la vieille, qui sont tous nommez dans un compte de l'hôtel du duc de Normandie et de Guienne, de l'an 1348. Il y avoit encore des farceurs, des jongleurs (*gaudatores*) et des plaisantins, qui divertissoient les compagnons par leurs facettes et par leurs comedies, pour l'entretien desquels les roys, les princes, et les simples seigneurs faisoient de si prodigieuses dépenses, qu'elles ont donné lieu à Lambert d'Ardes²¹ et au cardinal

¹ Reg. de Philip. August. rapport à M. d'Herouval, de l'an 1123. Ordon. tom. II. pag. 187, 188. — 2. L. L. Lique. p. 97. vers 335. — 3. Monst. Angl. tom. 2. p. 281. tom. 4. p. 44. — 4. Tom. 4. Spicil. p. 550. Goldast. tom. 1. Consil. Imp. p. 364, 208. Thurocz. — S. W. Heda, p. 334. — Edit. — G. Chr. Longepont. — 7. Joinville. — 8. L. 5. p. 110. vers 151. — 9. Eginhart. — 10. Apud Lambert. p. 221. et in prolog. Hist. Monum. p. 303. — 11. Chr. Longep. p. 8. — 12. Ep. 190. — 13. Compte de l'hôtel du roy, de l'an 1285, rapporté dans les Observ. Rigalt. et Meurs. Gloss. V. Accepov. — 14. V. Spelman.

¹⁴ Will. Malmesh. l. 2. Hist. Nov. p. 474. Houed. p. 738. — 2. A. 1243. — 3. Id. p. 143, 157, 473, 255. — 4. Quoniam atque. c. 13. § 2. — 5. L. 4. de Laud. Justin. vers 240. p. 57. — 6. L. 2. c. 41. — 7. Communiqué par M. d'Herouval. — 8. Ordon. Harlines, fol. 54. ord. IV. pag. 419. — 9. L. 11. de Palatin. Sacrar. Largit. c. 6. 30. — 10. Luthpr. V. Meurs. Gloss. — 11. P. 217.

Jacques de Vitry¹ d'invectiver contre ces superfluités de leur temps qui avoient ruiné des familles entières. Ce que S. Augustin² avoit fait avant eux, en ces termes : « Donare res suas histrionibus vitium est immane, non virtus. Illa sane Roma recepta, et favoribus aucta, tandem collabere fecit bonos mores, et civitates perdidit, cogitque imperatores sapius eos expellere. » Les *Annales de France* justifient encore que les ménestriers et les farceurs estoient appelés à ces cours solennelles, lorsqu'ils parlent de Louys le Debonnaire : « Nunquam in risu exaitavit vocem suam, nec quando in sumptis festivitatis ad lectitiam populi procedebant thymeli, scurrae, et mimi, cum co- raultis et etharistis ad mensam coram eo, » etc. Ils sont appelés *menestrels* ou *menestrelli*, quasi *parvi ministri*, c'est à dire les petits officiers de l'hôtel du roy.

Mais ce qui faisoit particulièrement parétre la magnificence des princes en ces occasions estoient les libéralitez qu'ils exercoient à l'endroit de leurs principaux officiers, leur donnant divers joyaux, et particulièrement ceux qui us portoient sur leurs habits, Mathieu Paris³ : « Eodem celebrino festo (Natalis Domini), licet omnes presbiteros sent ab antiquo distribuere, ipse tamen rex, nulla penitus militibus distribuit, vel familiaribus. » Enfin comme les anciens empereurs et les consuls de Rome et de Constantinople, lorsqu'ils prenoient possession de leurs dignitez, faisoient répandre quantité de pièces d'or et d'argent, que les auteurs latins appellent *Messala*, et les grecs *varra*, ainsi nos roys faisoient crier *largesse* par leurs roys d'armes, et leurs heraux, durant les festins, chacun d'eux tenans en la main de grands *hanaps*, ou de grandes coupes, remplis de toute sorte de monnoyes, qu'ils jettoient dans le peuple. Le compte⁴ de Guillaume Charrier, receveur general des finances, qui commence en l'an 1422, confirme ceci en ces termes : « A Touraine et Vendoise, heraux du roy, la somme de 41 li. 6 s. en 30 escus d'or, à eux donnée par le dit seigneur au mois de may 1418, tant pour eux que pour autres heraux, poursuyvans, menestrels, et trompettes, pour avoir le jour de la Pentecoste ouït un crire *Largesse* devant sa personne, ainsi qu'il est accoustumé. » Comme encore le quatrième compte de Mathieu Beauvarlet, receveur general des finances de Languedoc, qui commence au premier d'octobre 1422 : « A Pentecoste, Berry, et Guyenne, heraux du roy, pour avoir crire *Largesse* au disner dudit seigneur le jour de feste de Toussaints, ainsi qu'il est accoustumé de faire. »

Le terme de crier et de publier ces largesses par les roys d'armes dans ces festes solennelles est ainsi decrite par un herault qui vivoit sous Henry VI, roy d'Angleterre, en son Traite mes. on devoir et de l'office des heraults et des poursuyvans d'armes. « Apres herault et poursuyvans doivent cognoistre quand ils sont devers les princes et grands seigneurs, comme ils doivent crier leurs largesses, lesquelles se crient aux grans festes : et se doit la largesse crier quand ils sont à disner, quand le seigneur cours et entreprenus sont servis. Et doit le grand maistre d'hôtel en une manche ou sachet honorable appeler le roy d'armes, meschial, ou herault, ou poursuyvant le plus noble en l'absence de herault, et lui dire : Vray que monseigneur ou le prince vous présente. Et devant sa table doit crier : *Largesse, largesse, largesse* ! et prendre garde de quel estat il est, et selon les salutations cy-dessus escrites, selon l'estat de quoy est celui qui fait la feste en la maniere de la salutation qui lui est due, doit nommer apres : *Largesse de fres*, etc. avec les titres de la seigneurie dont les heraux au devant doivent estre informez, et par prenant garde en cette maniere, apaine peuvent faillir. Et apres quand il a crié, tous heraux et poursuyvans doivent crier apres luy : *Largesse sans dire autre chose*, et en plusieurs lieux, au long de la salle, etc. Et pour mieux faire entendre cris de *Largesse*, on sera mis deux cy apres, l'un pour l'empereur, l'autre pour le roy, etc. *Largesse de Ferry le tres-haut des hauts de tous princes, empereur auguste, roy des Romains, et que en Autriche : Largesse, largesse, largesse ! Et au premier se doit crier trois fois, et en la fin tous les heraults le doivent crier, et poursuivre tous ensemble seulement : Largesse, etc. Largesse, largesse, largesse de Henry par la grace de Dieu tres-haut et tres-chretien et tres-puissant roy France des François et*

Anglois, seigneur d'Irlande. Largesse, largesse, largesse ! etc. » Thomas Milles⁵, auteur anglois, écrit qu'encore à présent en Angleterre on fait les cris de *Largesse*, en François, ce qui est confirmé par le ceremonial⁶ lorsqu'il parle de l'entrevue du roy François I et d'Henry VIII, roy d'Angleterre, entre Guines et Ardres, l'an 1540.

L'usage de ces festes royales, car c'est ainsi que Mathieu Paris les appelle (*regalia festa*), fut introduit en Angleterre par Guillaume le Bâtard, après qu'il eut conquis ce royaume. Orderic Vital⁷ : « Inter bella Guillelmus ex civitate Quenta jubet afferri coronam, aliisque ornamenta regalia et vasa, et dimisso exercitu in castris, Eboracum venit, ibique natale Salvatoris nostri concelebrat. » Guillaume de Malmesbury⁸ écrit la même chose de lui en ces termes : « Con- vitiis in preceptis festivitibus sumptuosa et magnifica inibat. Natale Domini apud Gloucestriam, Pascha apud Wintoniam, Pentecostem apud Westmonasterium agens quotannis, quibus in Anglia morari liceret : omnes eo conjunctumque professionis magnates regium edictum acce- sebat, ut exterarum gentium legat speciem multitudinis, et apparatum deliciarum mirarentur, nec ullo tempore largietatem ejus cum divitiis comparare ubique gentium jactarent. » Les *Annales de France* nous font voir en quelques endroits que nos roys de la seconde race choisissent par aillement ces occasions pour recevoir les ambassa- deurs étrangers.

Guillaume le Roux, fils et successeur de Guillaume le Bâtard, continua ces festes solennelles. Le roy Henry I les célébra pareillement avec de grandes magnificences. Ead- mer⁹, qui rend ce témoignage de lui, appelle ces jours de solennitez *les jours de la couronne du roy*, parce qu'il la por- toit en ces occasions : « In subsequenti festivitate Pente- costes rex Henricus curiam suam Londonie in magna gloria et divite apparatu celebravit, qui transactis coenae : sur les vestibus diebus, cepit agere cum episcopis et senior, aut indulgenti facillior erat, ut qui advenerant encore que les roys se faisoient mettre la couronne sur la teste par l'archevesque, ou l'evêque le plus qualifié à la messe, qui se disoit le jour de la feste. » In sequenti Nat- ivitate Domini Christi regnum Anglia ad curiam regis et Lundenia pro more convenit, et magna solennitas habita est, atque sublimis. Ipsa die archiepiscopus Eboracensis, et missam speraus celebraturum, ad id amodo paratum se exhibuit. Cui episcopus Lundeniensis non acquiescens coronam capiti regis imposuit, eumque per dexteram induxit ecclesie, et officium diei percelebravit. Et au- lours¹⁰ il raconte comme lorsqu'Henry épousa Alix de Bran- bant, sa seconde femme, Raoul, archevesque de Cantorbéry, qui avoit le droit de couronner le roy d'Angleterre, après avoir ecommencé la messe, l'ayant appereu avec la couronne dans son siege, quitta l'autel, et vint lui demander qui la luy avoit mise sur la teste, et ensuite il l'obliga de la tirer. Mais les barons firent tant envers lui, qu'il la luy rendit. Ces cours solennelles cessèrent¹¹ en Angleterre sous le regne du roy Estienne, qui fut obligé d'en abandonner l'usage, acause des grandes guerres qu'il eut sur les bras, et parce que des ce temps tous les tresors du royaume furent épuisez. Guillaume de Malmesbury, parlant de Guillaume le Bâtard : « Quem morem convivendi primus successor obstinate tenuit, tertius omisit. » Ce qui est encore témoin par les histo- riens anglois, et entre autres par Henry d'Huntingdon¹² : « Quis solennes et ornatis regni schematis ab antiqua serie descendens prostratus exanimavit. » Mais Henry II, son suc- cesseur, les retablit, Roger de Howden¹³, remarquant qu'il se fit couronner jusques à trois fois avec la royne Eleanor sa femme, et qu'à la troisieme fois en une feste de Pasques, l'un et l'autre estant venus à l'offrande, et voyentens Deo, quod nunquam in vita sua de cetero coronarentur. » Ce que l'interprete de ces courtes solennelles. Le roy Jean en l'an 1201, « celebravit Natale Domini apud Gloucestriam, ubi multa militibus suis festiva distribuit indumenta. » et au jour de Pasques suivant, estant venu à Cantorbéry, « ibidem die Pasche cum regina sua coronam portavit. » Mathieu de Westminster dit qu'Henry III celebra pareille- ment ces festes avec appareil en l'an 1219, à Westminster.

¹ In Hist. occid. l. 2, c. 3 — 2 Tract. 100, in Ju. cap. 6. — 3. Ann. Met. A. 873 — 4. A. 1251, p. 540. — 5. En la Ch. des Comp. de Paris, cop. par M. d'Herouval.

⁴ De Nobilit. Polit. p. 59, 72, 101. — 2 Ceremon. de Fr. tom. 2, p. 742. — 3. A. 1135, p. 54. — 4. L. 8, p. 315. — 5. L. 3, p. 115. — 6. L. 4, Hist. Novor. p. 102. — 7. Id. l. 2, Vita S. Anselmi Cant. c. 2. — 8. Id. p. 405. — 9. L. 6, p. 437. — 10. Reg. Hoved. part. 2, pag. 404. — 11. L. 8, p. 390. Rob. de Monte, A. 1139. Gesta Steph. reg. Math. Paris, p. 53. — 12. Part. 2, p. 491. — 13. Math. West. A. 1201.

« Ibi cum dapilli valde convivió, ut solet, dies transegit Natalitios, cum multitudine nobilium copiosa. » Et en l'an 1251 il remarque qu'à une feste qui li tint à Wincesina à Noël, les habitans de cette ville, « juxta ritum tantum solennitatis feverunt (regi) xenium nobilissimum¹. » Ce qui sert encore pour justifier qu'en ces occasions les roys recevoient des présens de leurs sujets, et que les habitans des villes où ces festes se solennissoient estoient tenus de contribuer à une partie des dépenses : ce qui est exprimé dans le titre de la commune de Léon dont j'ai fait mention. Edouard I les mit aussi en usage, au recit de Thomas de Walsingham² : « Rex vero Bristoliam veniens : ibique festum Domialice Nativitatis tenuit eo anno. » Comme aussi Edouard II, suivant le même auteur³ : « Rex Rex versus insulam Ellen sem arripit, ubi solennitatem Paschalem tenuit nobilitate et festiva. » Où il faut remarquer ces termes de tenir feste, qui estoit une expression françoise : Guillaume Gulari, en l'an 1282 [tom. I, pag. 133, vers 239], parlant de Philippe Auguste :

Tint li roys leanz une feste,
Où moult despendi grant richece.

Les grands seigneurs ont aussi affecté à l'exemple des souverains, de tenir leurs cours solennelles aux grandes festes de l'année. Un ancien auteur⁴ dit que Richard I, duc de Normandie, avoit coutume de tenir sa cour aux festes de Pasques au monastere de Fescan, qui avoit esté bâti par son pere : « Ibi erat solitus fere omni tempore suam curiam in Paschali solennitate tenere. » Il est souvent parlé des cours plenières des seigneurs dans les titres, particulièrement dans un de Pierre comte de Bigorre⁵, qui porte ces mots : « Curia namque ibi erat magna et plenaria. » Mais je crois que ces cours plenières estoient des assemblées des pairs de fief, et où le seigneur se trouvoit, dans lesquelles on decidoit et on jugeoit les differents des fiefz. Il y a au cartulaire de Vendôme⁶ un jugement rendu « plenaria curia » vidente. « Aussi cette cour plenière estoit une dépendance des grands fiefs, et qui estoit accordée par le prince. Guillaume le Batard la donna à l'église de Durême⁷. » Et ut « curiam suam plenariam, et vrech in terra sua libere et quiete in perpetuum habeant, concedo et confirmo. » Il se trouve une autre charte d'Henry III, aussi roi d'Angleterre, pour le prieuré de Repindon au comté de Derby, qui porte de semblables termes⁸ : « Et curiam suam plenariam, prout « quam de furtis, et de homicibus comitis, » etc. Ce qui fait voir que ces cours plenières des seigneurs regardoient pour l'ordinaire leur justice et la connoissance des cas qui en

dépendent. Il y a au cartulaire de l'abbaye de Valoires, au diocèse d'Amiens, un titre d'Enguerrand vicomte de Pont de Remy, de l'an 1274, par lequel l'abbé et les moines de ce monastere reconnoissent qu'ils sont obligés de le loger et sa suite dans les maisons qui leur appartiennent dans Abbeville, le jour de la Pentecoste, et les trois suivans, et de lui fournir des estables, deux charrettes de fourage, des cuisines, des tables, et des nappes, au cas que le comte de Pontieu l'obligé de venir à Abbeville, lorsqu'il y tiendrait sa cour. Ce qui fait voir que les vassaux estoient obligés, à raison de leurs fiefs, de se trouver aux cours solennelles de leurs seigneurs. Conformément à cet usage, j'ai leu un autre titre de Renaud d'Amiens, chevalier seigneur de Vinacourt, de l'an 1210, par lequel il reconnoit qu'il est homme lige d'Enguerrand seigneur de Pinquegny, et qu'il lui doit six semaines de service au même lieu avec armes, à ses propres dépens, s'il en a besoin pour sa guerre. Puis ajoute ces mots : « Et si dictus vicdominus me pro festo faciundo « summonuerit, ego cum uxore mea per octo dies secum ad « custum meum debeo remanere. » etc. Par un autre aveu de l'an 1280, Dreux d'Amiens, seigneur de Vinacourt, reconnoit qu'il doit huit jours de stages et huit jours de feste au Vidame d'Amiens, où il est à remarquer que ce qui est icy appelé festum est appelé dans un autre titre du même Enguerrand, de l'an 1218, dies hastiludii, et dans un autre de Jean Vidame d'Amiens, de l'an 1271, le jour du Bouhordais, parce qu'en ces jours-là on faisoit des behourds, des tournois, et des joutes : et afin que ces assemblées fussent plus celebres, les seigneurs obligoient, ainsi que j'ay dit, leurs vassaux de s'y trouver à leurs dépens, et leur envoioient faire les sermons à cet effet. Mais parce que la matiere des tournois et des behourds est curieuse, et que leur origine est peu connue, je prendray icy occasion d'en faire quelques dissertations, qui ne scauroient estre qu'agréables, puisqu'elles en découvriront la source, et en feront voir l'usage et les abus.

Non seulement les vassaux estoient tenus de se trouver aux festes de leurs seigneurs, mais encore ils y estoient obligés à quelques devoirs particuliers, suivant les conditions des infeodations. Dans un acte passé l'an 1240⁹ Humbert Dauphin donna à Aynard de Clermont la terre de Clermont en Trieues, avec le titre de vicomté, à la charge que lorsque le dauphin, ou son fils aîné, seroit fait chevalier, le vicomte porteroit l'espée devant luy, et qu'aux jours de chevalerie et de mariage il serviroit à cheval ou à pied, selon que la feste le requeroit, pour raison dequoy il prendroit deux plats et quatre assiettes d'argent de seize marcs, et si la feste duroit plus d'un jour, un plat de quatre ou cinq marcs chaque jour.

¹ Tabular. Pacionense, p. 57. — ² M. de Boissieu, in *Traité des Droits Seig.* ch. 4.

⁴ Id. A. 1249, 1253. — ⁵ P. 59. — ⁶ Id. p. 194. — ⁷ Addit. ad Will. Gemet. p. 317. — ⁸ Reg. Bigorr. fol. 43. — ⁹ Tabular. Vindoc. fol. 250. — ¹⁰ Monast. Angl. tom. 1, p. 44. — ¹¹ Id. tom. 2, p. 281.

DE L'ORIGINE ET DE L'USAGE DES TOURNOIS

DISSERTATION VI.

Tous les peuples qui ont aimé la guerre, et qui en ont fait le principal but de leur gloire, ont tâché de s'y rendre adroits par les exercices militaires. Ils ont crû qu'ils ne devoient pas s'engager d'abord dans les combats sans en avoir appris les maximes et les règles. Ils ont voulu former leurs soldats, et leur apprendre à manier les armes, avant que de les employer contre leurs ennemis : « Ars enim bellandi, si non « præludat, cum necessaria fuerit, non habetur, » dit Casiodore¹. C'est pour cette raison que S. Isidore écrit que les Goths², qui estoient estimes grands guerriers, « in armorum « artibus spectabiles », avoient coutume de s'exercer par des combats innocens : « Exercere enim sese telis ac præliis

« præludere maxime diligunt, ludorum certamina usu quo « tidiano gerunt. »

Les François, qui ont esté effectivement les plus belliqueux d'entre tous les nations, les ont aussi cultivés plus que les autres. Ce sont eux qui sont les inventeurs des tournois et des joutes, qu'ils n'ont mis en usage que pour tenir les gentilshommes en haleine, et pour les préparer pour les combats. Ce qui a fait dire à un poëte de ce temps³ :

Ante homines domuisse feras gens Gallica ab olim
Sanxit, et ad duros belli armorumque labores,
Exercere domi rigidas præludia pugnas.

¹ L. 1, ep. 40. — ² Hist. Goth. Init. Roder. Tolet. l. 1, Hist. Hisp. c. 9.

³ R. P. Lee, B. Ord. FF. Minor. in Paneg. Lætor. XIV, editio A. 1666.

Et comme les tournois ne furent inventez que pour exercer les jeunes gentilshommes, c'est pour cela qu'ils sont appellez par Thomas de Walsingham *ludi militares*, par Roger de Howeden *militaria exercitia*, par Lambert d'Arrès *gladiatura*, par l'auteur de l'Histoire de Hierusalem *magis bellorum profusiones*; et enfin par Guillaume de Neubourg *exercitationes militares, armorum exercitia, belli praeludia, et quæ nullo interveniente odio, sed pro solo exercitio atque ostentatione virium fiunt.*

Alexandre Nequam, Lucius Chifflet, et autres auteurs estiment que le nom aussi bien que l'origine des tournois vient de ces courses de chevaux des anciens qui sont nommez *Troje* et *Trojani Ludi*, et qui furent inventez premierement par Enée, lorsqu'il fit inhumer Anchise, son pere; dans la Sicile, d'où ces courses passerent ensuite chez les Romains. On ne peut pas douter que ces jeux troyens n'ayent beaucoup de rapport avec les tournois, comme on peut recueillir de la description que Virgile nous en a donnée; car ils ne consistoient pas dans de simples courses de chevaux, comme le P. d'Outreman a écrit, puisque Virgile témoigne assez le contraire par ces vers :

— pugnaque cient simulacra sub armis,
Et nunc terga fuge mandant, nunc spicula virtutis
Infensi facta pariter nunc pace feruntur.

Il est constant, toutefois, qu'il se faisoit d'autres exercices dans les tournois et d'autres combats. Il est même probable que le nom de tournoi ne vient pas de *Troja*, quasi *Trojantium*, comme les auteurs qui le disent ont écrit, mais plutôt du mot françois *tourner*, qui signifie marcher ou courir en rond. C'est ainsi que *Papias* interprète ce mot de *torat*, in *gyrum mittit*. Terme qui ne semble pas nouveau, puisque Paul Diaque et l'empereur Maurice en ses *Tactiques* nous apprennent que celui de *torat* estoit en usage dans les combats, pour obliger les soldats à tourner aux occasions qui se presentoient. Aussi plusieurs estiment que ces femmes qui sont appellees *toratrices* dans Hincmar, ont ce nom, parce qu'elles dansoient en rond. C'est encore de là que nos anciens François ont emprunté le mot de *retourner*, qui se trouve dans le traité de paix d'entre Louys et Charles le Chauve, son frere, et de *retourner* dans les capitulaires du même Charles le Chauve, qui est à présent commun parmi nous, pour revenir de quelque endroit.

Ces exercices militaires ont été en usage parmi nos premiers connus sous la seconde race de nos roys, car, décrivant l'entrevue de Louys roy d'Allemagne et de Charles le Chauve roy de France, en la ville de Strasbourg, et racontant comme ils se donnerent toutes les marques d'une amitié reciproque, il ajoute que pour rendre cette assemblée plus solennelle il se fit des combats à cheval entre les gentilshommes de la suite des deux princes, pour donner des preuves de leur adresse dans les armes: *Ludos etiam hoc ordine sæpe causa exercitii frequentabant. Conveniebant autem quocumque congruum spectaculo videbatur: et subsistente hinc omni multitudine, primum pari numero Saxonorum, Wasconorum, Austrasiorum, Brittonorum, ex utraque parte, veluti sibi invicem adversarii velent, alii in altero veloci cursu rubeat: hinc pars terga versa, protecti umbonibus ad socios insectantes evadere se velle simulabant. At versa vice iterum illos quasi fugiebant, insequi studebant: donec novissimè utriusque reges cum omni juventute, ingenti clamore, equis emissis, hastilia crispantes exiliunt, et nunc his, nunc illis terga dantibus, insistunt. Eratque res digna pro tanta nobilitate nec non et moderatone spectaculo. Non enim quispiam, in tanta multitudine ac diversitate generis, uti sæpe inter paucissimos, et notos contingere solet, alicui, aut læsionis, aut vituperii quippiam inferre audebat.* On ne peut pas revoyer en doute, après ce passage, que les tournois ne se soient faits devant la troisième race de nos roys.

Cependant les anciennes Chroniques en attribuent l'invention à Geoffroy seigneur de Preully, qui fut pere d'un autre Geoffroy, qui donna l'origine aux comtes de Vendôme. Celle de Tours rend ce témoignage de lui: *Anno 1066 Gaufridus de Pruliaco, qui torneamenta invenit, apud Andegavum occiditur.* Et celle de S. Martin de Tours: *Anno Hen-*

4. P. 44. — 5. P. 43. — 3. Hist. Hieros. A. 1177. — 4. L. 5, c. 4. — 5. L. 10. Cons. de Pep. Rom. c. 8. — 6. In Vesont. 1 part. c. 31. Lud. d'Orléans; ad Tacit. 1. 11, p. 578. — 7. L. 5, lib. 2, c. 1. In Jul. et Aug. Niphila. Pappas. — 8. In CP. Bulg. lib. 1, c. 14, § 6. — 9. Hist. Misc. — 10. Tom. 1, p. 174, cap. 3, dist. 3, de consecr. — 11. Nithard, 1. 3, pag. 353, cap. 5. — 12. Tr. 16, § 14. — 13. L. 2, pag. 356, cap. 6. — 14. Chr. Turon. A. 1006. — 15. Chr. S. Martini Turon.; A. De Charro, in Hist. des Chastelgiers.

rici imp. 7 et Philippi regis 6 fuit proditio apud Andeg. — 16. Gaufridus de Pruliaco torneamenta invenit. — D'autre part, nous lisons dans Lambert d'Arrès que Raoul comte de Guines, fils du comte Ardolphe, estant venu en France pour y frequenter les tournois, reçut dans un de ces combats un coup mortel, qui lui fit perdre la vie. Or Raoul vivoit avant Geoffroy de Preully: car le même auteur écrit qu'Eustache, son fils ayant appris la mort de son pere, vint aussitôt en Flandres, et fit hommage de son comté au comte Baudouin le Barbu, qui tint le comté de Flandres depuis l'an 1066 jusques en l'an 1084.

De sorte que j'estime que ce seigneur n'inventa pas ces combats et ces exercices militaires, mais qu'il fut le premier qui en dressa les loix et les regles, et mêmes qui en rendit la pratique plus commune et plus frequente. Ce qui est d'autant plus probable, que nous ne lisons pas le mot de tournoi avant ce temps-là. D'ailleurs la plupart des écrivains étrangers reconnoissent ingénument que les tournois estoient particuliers aux François. C'est pourquoy ils sont appellez par Mathieu Paris *conflictus Gallici*, les combats ordinaires des François, en ce passage: *Henricus rex Anglorum junior, mare transiens, in conflictibus Gallicis et profusionibus expensis, triennium peregit, regique inestabitate prorsus deposita, totus est de rege translatus in militem, et flexis in gyrum frenis, in variis congressionibus triumphum reportans, sui nominis famam circumquaque reserpsit.* Raoul de Cageshall en sa chronique manuscrite rend le même témoignage, écrivant que Geoffroy de Mandeville mourut en la ville de Londres, d'une blessure qu'il reçut, *dum more Francorum cum hastis vel cunctis se se cursim equitantes vicissim impeterent.*

Aussi les auteurs ont remarqué que les François ont esté adroits en ces exercices plus que les autres nations. Le comte Baltazar de Castillon, en son *Courtisan*, parle de cette adresse de nostre nation: *Nel torneare, tener un passo, combatores una sbarra.* Et comme la lance estoit la principale arme dont on se servoit en cette sorte de combat, ils y ont toujours excellé: ce qui a donné sujet à Fouquier de Chartres de dire qu'il estoit *prohissimè bellator, res, et mirabiles de lanceis percussores.* Albert d'Aix fait une description de leurs lances; et Anne Comene *Nictas*, et *Cinnamus* rendent cet honneur à la noblesse françoise d'avoir en une adresse toute particuliere pour les manier et pour s'en servir dans les occasions.

Les Anglois emprunterent des François l'usage des tournois, qui ne commencent à estre connus d'eux que sous le regne du roy Estienne, *cum per rursus indecens in molitionem nullus esset publicæ vigour disciplina,* ainsi que Guillaume de Neubourg écrit: car alors, et sous le regne du roy Henry II, qui succéda à Estienne, les Anglois *Tyronum exercitibus in Anglia prorsus inhibitis, qui forte armorum affectantes gloriam errori volebant, transfretantes in terrarum exercitibus continis,* Roger de Howeden et Brompton, confirment cette remarque, racontant que Geoffroy comte de Bretagne, ayant esté fait chevalier par le roy Henry II, son pere, passa de l'Angleterre en Normandie, et que dans les confins de cette province et de celles de France il se trouva au nombre des chevaliers qui excelloient dans ces sortes de combats. Mais le roy Richard fut le premier qui en introduisit la pratique dans l'Angleterre: car cet illustre prince, considerant que les François estoient d'autant plus vaillans qu'ils estoient exercez, *tanto esse aciores quanto exercitia hinc atque instructiores, sui quoque regni milites in propriis finibus exerceri voluit, ut ex bellorum solenni praeludio, verorum addiscerent artem usumque bellorum, nec insultarent Galli anglis militibus, tanquam rudibus et minus gnaris.* Mathieu Paris dit la même chose, ce qu'il semble rapporter à l'an 1194: *Eodem tempore rex Ricardus, in Angliam transiens, statim per loca certa torneamenta fieri, hæc fortassis inductus ratione, ut milites regni utriusque concurrentes vires suas flexis in gyrum frenis experirentur: ut si bellum adversus Cruces inimicos, vel etiam finitimos, movere decernerent, agiliores ad prelium et exercitios redderentur.* Mais ce grand roy est blâmé de ce que, volant l'ardeur extraordinaire que les siens avoient pour se trouver à ces exercices militaires, il en prit occasion pour lever de l'argent sur ceux qui voudroient y

4. P. 43. — 5. A. 1179, p. 95. — 3. L. 1. — 4. Fülcher Carnot. 1. 2, c. 41. — 5. L. 4, c. 6. — 6. In Alex. p. 171, 172, 207, 277, 445, 460. — 7. In Man. 1. 3, c. 3. — 8. L. 2. — 9. L. 5, c. 4. — 10. A. 1177. — 11. Will. Neub. loco cit. — 12. A. 1194; Math. Westm. A. 1194, Id. Neubrig.

aller : « Rege id decerente, et a singulis qui exerceri vel-
lent indictis pecunie modulum exigente. »

Les Allemands ne mirent pareillement les tournois en usage
qu'après qu'ils les eurent reçus des François. Je voy bien
que Modius* en fait l'origine beaucoup plus ancienne en ces
pays-là, nous ayant donné des tournois qui furent célébrés
en Allemagne long-temps avant Geoffroy de Preuilly. Mais
aussi ceux qui sont tant soit peu versés dans l'histoire n'i-
gnorent pas que ce livre est rempli de fautes, et il faut
avoir que son auteur a passé les bornes de l'impudence
lorsqu'il nous a donné un Antoine-marquis de Pont à Mou-
çon, Claude comte de Tolose, Paul duc de Bar, Ligore
comte de Bourgogne, Sigismord comte d'Alençon, Louys
comte d'Armagnac, Philippe comte d'Artois, Antoine comte
de Bologne, et autres princes imaginaires, qui se trouvent
à ce qu'il dit avec l'empereur Henri I en la guerre contre
les Hongrois. Il est bien vrai que Munster* a écrit que les
tournois commencèrent à paroître dans l'Allemagne en l'an
1038, en laquelle année il s'en fit un dans la ville de Magde-
bourg. Que si ce qu'il dit est véritable, cela se fit au même
temps que Geoffroy de Preuilly les inventa, n'estant pas hors
de la probabilité de croire que les Allemands en apprirent l'usage
de lui, au même temps que les François.

Mais entre tous les auteurs qui ont écrit des tournois, les
Grecs avoient le plus anciennement que ceux de leur nation en ont
tiré la pratique des Latins, c'est-à-dire des François, qui en
furent les inventeurs. Nicéphore Gregoras* en parle de la
sorte : « Τα κτα ἀγώνες ἐκείνου ὄνομα, μάλιστα τῶν τῶν Ὀρειανῶν
ἀποδείκνυται... οἱ δὲ τοῖς Ἀρμένιοις καὶ ἐπιπέδοντι γυμνασίου
ἐκείνου ὄνομα ἔσται ἡρώδης τῶν πολιτικών. » Jean Cantu-
ciensis* distingue plus distinctement le temps auquel on
commença à user des tournois dans l'empire d'Orient.
Savoir lorsqu'Anne de Savoie, fille d'Amé IV, comte de
Savoie, vint à Constantinople pour y épouser le jeune
Andronique Paleologue, empereur (ce mariage se fit en l'an
1261), car alors la noblesse de Savoie et de France qui avoit
accompagné cette princesse fit des tournois dans cette
capitale de l'empire, et en apprit ainsi l'usage aux Grecs.
C'est de là qu'on a tiré le nom de tournois, qui est le même
qu'on a tiré de l'ancien grec, ἡρώδης τῶν πολιτικών, c'est-à-dire
l'usage de la lance, il s'y trouva, et y combattit avec ceux de sa
nation. Il y a même lieu de croire que ce prince les mit en
usage dans ses États, car Guinnamus* écrit qu'estant parvenu
à l'empire, il enseigna à ses peuples une nouvelle façon de
combattre, leur ordonnant d'user d'une lance de longs œufs,
au lieu de ronds, d'apprendre à manier de longues lances,
comme les François, et à monter à cheval ; puis il les obligea
de s'exercer entre eux par des combats innocens, qui ne sont
autres que les tournois ; voici les termes de cet auteur.
Τὰς γὰρ ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνάγκη, πολλῶν αὐτῶν ποιῆσαι ἔλεον
παράσκευα, ἵπποδρόμῳ εἰσὼν τὰ πολλὰ, σχῆμα τὸ πολλῶν πεποιθί-
στος, παρατάξει τῶν ἀνεπιπέδων ἀλλήλων ἵπτοι ὄνομα τὸ ἡρώδης
ἐκείνου τοῦ ἀποδείκνυται χρόνον ἐπιπέδοντι τῶν ἡρώδης.
Anne Comnene* semble encore parler de ces exercices des
tournois, et faire voir qu'ils estoient en quelque façon en
usage sous l'empire d'Alexis son père : Ἐπιπέδον τὸ ἐκκελεύειν
ἵπποις χρὴ τῶν τῶν, καὶ ὄνομα καὶ ἡρώδης, ἵπποι τὸ ἡρώδης, καὶ
μάλιστα ποιῆσαι ὄνομα. Ces dernières paroles designent
assez les tournois, où les combats se faisoient en trouppes.

Le principal but de l'usage des tournois estoit pour
exercer ceux qui faisoient profession des armes, pour
apprendre à les manier, et à monter à cheval, et pour donner
des preuves de leur valeur : pro solo exercitio, atque ostenta-
tione virium, ainsi qu'écrivit Guillaume de Neubourg :
γυμνασίου ἐκείνου ὄνομα, comme parle Gregoras, et enfin, ut
ex solemnibus bellorum preliis verorum addisceretur ars ususque
bellorum. Car il est malaisé de faire de belles actions dans
les combats si on n'a passé par les exercices militaires, et si
on n'a fait les épreuves nécessaires pour entreprendre un
métier si difficile et si dangereux. Roger de Howeden*,
parlant au sujet des tournois, après s'être servi du passage
de Cassiodore que j'ai cité, ajoute ces paroles : « Non potest
athleta magnos spiritus ad certamen afferre, qui nunquam
suggillatus est. Ille qui sanguinem suum vidit, cupis dentis

« creperunt sub pugno, ille qui supplantatus adversarium
« toto tulit corpore, nec project animam projectus, qui
« quoties cecidit contumacior surrexit, cum magna spe
« descendit ad pugnam. »

Comme donc on ne combattoit aux tournois que pour y
apprendre le métier de la guerre, et pour s'y exercer, aussi
on n'y employoit aucunes armes qui pussent blesser ceux
qui entroient en lices. Dion écrit que l'empereur Marc-
Aurèle voulut que les gladiateurs usassent d'épées dont les
pointes seroient émoussées et rabattues, et au bout desquelles
il y auroit un bouton : Ἐδίδον γὰρ ὀδύνην ὀδύνην ὄνομα ὄνομα
ὄνομα, ὄνομα καὶ ὄνομα ὄνομα ὄνομα ὄνομα ὄνομα.
Seneque* appelle cette sorte d'armes *lucoria arma, lucoria
tela*, et nos François des *glaiives courtois*, c'est-à-dire des
lances innocentes, sans aucune pointe de fer. Le *Traité des
chevaliers de la Table ronde* dit que ces chevaliers ne portoi-
ent *ni épées, ni glaives courtois, qui estoient de sapin, ou
d'if avec cours fers, sans estre trenchans, ne esmolus. Mémes
les diseurs, ou les juges des tournois, faisoient faire sermens
aux chevaliers qui y devoient combattre, qu'ils ne porteroient
épées, armures, ne bastons affusiez, ne enfonceroient leurs
armes, ne estayettes assises par iceux diseurs, ainsi qu'il est
porté dans un *Traité manuscrit des Tournois*, mais combat-
troient à espées sans pointe et rabattues, et auroit chacun
tournoyant un baston pendu à sa selle, et feroient desdites
épées et bastons tant qu'il plairoit ausdits diseurs. Un autre
Traité des Tournois ajoute que les chevaliers tournoioient
d'espées rabattues, les faillans et pointes rompus, et de bastons,
tels que à journoy appartient, et devaient frapper de haut en
bas, sans furer, ne sans sautoir. Le *Cry des Tournois* dans
Jacques de Valère, en son *Traité de la Noblesse*, porte que les
tournoyans devoient estre « montez et armez de nobles
« harnois de tournoy, chacun armoié de ses armes, en
« hautes selles, pissière, et chanfrain, pour tournoyer de
« gratteuses espées, rabattues, et pointes brisées, et de cours
« bastons. » Et plus bas il est dit qu'ils devoient « fraper
« du haut en bas, sans le bouter d'estocq, ou hachier, ne
« tournoyer mal courttoisement. Car en ce faisant il ne
« gagneroit riens, ne point de prix d'armes n'auroit, mais
« l'amenderoit ou dit des juges. » Un ancien auteur écrit à
ce sujet que « torneamentum percutiendo, non etiam infrin-
« gendo, juxta solitum exercetur. » Si donc le tournoyant
en avoit usé autrement, il estoit blâmé par les juges du
tournoy. Mathieu Paris* en l'an 1232, dit que Roger de
Lamburne, chevalier anglais, ayant blessé mortellement
à la gorge Hernaud de Montigny de la pointe d'une lance
non émoussée, lance *mucrone*, qui prout *debetat non erat
helietatus*, quoy qu'il se dit innocent, fut neantmoins
soupçonné d'avoir usé de trahison en cette occasion ; mais
s'il arrivoit que quelqu'un eust blessé ou tué son adversaire
avec les armes ordinaires du tournoy, pourveu qu'il n'eust rien
fait contre les loix des tournois, il ne recevoit aucun blâme.
Ce qui est remarqué particulièrement par Gregoras* en ces
termes : Ἐκεῖ δὲ τῶν πρώτων ἢ καὶ ἀποκτείνοντες, οὐδέτις οὐδέτις
παρ, καὶ τοῖς ἀγῶνι ἀποκτείνοντες, ἀνέχοντες εἶναι ἐπὶ νόμον ἢ.*

Ceux qui estoient commis en cette qualité de juges des
tournois mesuroient et examinoient les lances des cheva-
liers et leurs autres armes et prenoient garde s'ils n'estoient
pas liés à leurs selles, ce qui estoit défendu par les loix des
tournois, comme il est exprimé au traité m. que je viens de
citer : « A laquelle entrée se tiennent les susdits deux juges
« et officiers d'armes de la marche, lesquels ravissent leurs
« espées, pour sçavoir si elles sont raisonnables, et aussi le
« baston s'il est de maison. Le *Cry des tournois* : Et lende-
« main tenir fenestre comme dieus, et après dîner à
« l'heure dessus nommée venir es plains reus, monter et
« armez à tout lances mesurées et maisonnées de lances de
« maison, et courtois rochets : cest assavoir mesurées à la
« gauge qui y sera commise et ordonnée de messieurs les
« adventureux, sans estre liés ne attacher. Car se il estoit
« seu, ne trouvé jajoit ce qu'il forjoustast, si perdroit-il son
« pris pour la journée, et qui jousteroit de plus longue
« lance qu'il ne devroit, il perdroit la lance garnie. Et qui
« jousteroit de force, il peut bien perdre et rien gagner. »

Quoy que les inventeurs des tournois et de leurs loix
sembloient avoir apporté toutes les précautions nécessaires
pour éviter les inconveniens qui en pouvoient arriver, souvent
neantmoins il en survenoit de grands par la chaleur du
combat, ou par la haine et la jalousie des tournoyans. Car
il y en avoit qui, n'estans pas maîtres d'eux-mêmes, se lais-
soient emporter à la passion et à l'ardeur qu'ils avoient de

1. Brompton p. 1361. — 2. Fr. Modius, in Pandect — 3. Geogr. 1. 3, p. 896. —
4. L. 10, cap. 3, p. 339. — 5. L. 1, c. 42. — 6. In Man. 1. 3, c. 3. — 7. L. 1, 3,
p. 134. — 8. L. 15, Alexiad. — 9. P. 580, Math. Westm. p. 375.

1. Ep. 117, l. 2. Quæst. natur. — 2. P. 566. — 3. Nicoph. p. 840. — 4. Descrip.
Gregor. victor. observat. per Carol. Reg. Sicil. tom. 3, Hist. Fr. p. 845.

vaincre, et qui n'observans pas entièrement les règles qui leur estoient prescrites, faisoient tous leurs efforts pour renverser leur adversaire, de quelque manière que ce fust. Il y en avoit d'autres qui prenoient ces occasions pour se venger de leurs ennemis. C'est pourquoi on jugea à propos d'obliger ceux qui se faisoient faire chevaliers, de faire serment qu'ils ne fréquenteroient les tournois que pour y apprendre les exercices de la guerre, *se tirocinia non nisi causa militaris exercitii frequentaturos*. Car souvent ces combats, qui d'abord ne se faisoient que par divertissement, et pour s'exercer, se tournoient en querelles et en de véritables guerres. Henry Kinchton¹, parlant du tournoi qui se fit à Chalon en l'an 1274, où le roy Edouard avec les Anglois combattit contre le comte de Chalon et les Bourguignons, dit que les deux partis s'y portèrent avec tant de chaleur et de jalousie, que plusieurs y demeurèrent sur la place, *adco non tantamentum, sed parvum bellum de Chalon communitur decesserunt*. Il raconte un autre tournoi, en l'an 1241 : *Fuerunt autem ibidem multi, tam milites quam armigeri, vulnerati, et clavici cassi, et graviter læsi, eo quod invidia multorum ludum in prælium commutavit.*

Les histoires sont remplies de ces funestes accidens qui arrivoient aux tournois. Raoul, comte de Guines, y perdit la vie, au roit de Lambert d'Ardres². Robert de Hierusalem, comte de Flandres, y fut blessé à mort³. Geoffroy de Magneville, comte d'Essex en Angleterre, y fut tué en l'an 1216. Florent, comte de Hainaut, et Philippe, comte de Locheve et de Clermont, périrent pareillement au tournoi qui fut tenu en la ville de Corbie, en l'an 1223. Comme aussi le comte de Hollande à celui qui fut tenu à Neumague l'an 1244⁴. Gilbert, comte de Fombroch, en l'an 1211⁵. Hernand de Montigny, chevalier anglois, en l'an 1259⁶. Jean, marquis de Brandebourg, en l'an 1239⁷. Le comte de Clermont y fut tellement blessé, qu'il en perdit l'esprit, l'an 1279⁸. Louis, fils du comte Palatin du Rhin y perdit la vie, en l'an 1281⁹. Jean, duc de Brabant, en l'an 1284¹⁰. Et plusieurs autres personnes de condition, que je passe, dont les auteurs¹¹ font mention.

Ces funestes accidens donnerent occasion aux papes d'interdire les tournois, avec de graves peines, excommuniant ceux qui s'y trouveroient, et défendant d'inhumer dans les cimetières sacrés ceux qui y perdroient la vie. Innocent II¹², Eugene III, et, après eux, Alexandre III, au concile de Latran de l'an 1179, furent les premiers qui fulminèrent les irs anathèmes, déclamant contre les tournois, et les appellant « detestables nudinas vel ferias, quas vulgo torneamenta » vocant, in quibus milites ex conducto convenire solent, et ad ostentationem virium suarum et audaciam temere concurrunt, unde mors hominum et pericula animarum sæpe proveniunt. » Ce concile ajoute ces mots : « Et si quis eorum ibi mortuus fuerit, quamvis ei penitentia non denegetur, ecclesiastica tamen careat sepultura. » Innocent III¹³ les interdit pareillement pour cinq ans, sous peine d'excommunication. C'est ce qui a fait dire à Casarius¹⁴, qu'il ne faisoit pas de difficulté d'avancer que ceux qui estoient tuez dans les tournois estoient damnés : « De his vero qui in torneamentis cadunt nulla questio est quin vadant ad inferos, si non fuerint adjuti beneficio contritionis. » Il parle ensuite d'une vision qu'un prestre espagnol eut de quelques chevaliers qui avoient esté tuez dans les tournois, qui demandoient d'estre secourus par les prieres des diables. A quoy l'on peut rapporter une autre vision, dont Mathieu Paris¹⁵ parle en l'an 1227, écrivant que Roger de Toftny, vaillant chevalier, s'apparut à Raoul son frere, et lui tint ce discours : « Jam et penas vidi malorum, et gaudia beatorum ; nec non supplicia magna quibus miser deputatus sum, oculis meis conspexi. Vae tibi mihi ! quare unquam torneamenta exercui, et ea tanto studio dilexi. » La Grande Chronique Belgique¹⁶ raconte qu'en l'an 1240 il se fit un tournoi à Nuis, près de Cologne, après la Pentecoste, où soixante tant chevaliers qu'écuyers avant perdu la vie, pour avoir esté pour la plupart suffoquez de la poussiere, on entendit après leur mort les cris des demons, qui y parurent

en guise de corbeaux et de vautours, au-dessus de leurs corps. C'est donc des termes de ces conelles que les tournois sont appellez par S. Bernard¹⁷, l'auteur de sa vie, *Casarius*¹⁸, et Lambert d'Ardres¹⁹, *nundine execrabiles et maledictæ*.

Innocent IV n'apporta pas moins de rigueur pour abolir les tournois que ses predecesseurs²⁰. Mais, ne pouvant en empêcher entièrement l'usage, il les défendit pour trois ans, au concile tenu à Lyon l'an 1245, prenant pour pretexte qu'ils empêchoient les gentilshommes d'aller aux guerres d'outremer. On prenoit encore celui de la dépense que les chevaliers faisoient en ces occasions, que Fon l'échoit d'arrêter, aussi bien que toutes les autres, comme superflues, et qui les mettoient dans l'impuissance de fournir à celles qu'il leur falloit faire pour les guerres saintes. Lambert d'Ardres²¹ : « Cum omnino tunc temporis propter dominici sepulchri peregrinationem in toto orbe interdicta fuissent torneamenta. » Et véritablement les gentilshommes faisoient de prodigieuses dépenses dans ces rencontres soit cause de la magnificence de leurs habits et de leurs suites et le prix de d'entreprendre de loins voyages pour en aller chercher les occasions : ce qui a fait tenir ces paroles au cardinal Jacques de Vitry²², au sujet des peuples, qui souffroient infiniment par ces dépenses des seigneurs : « Maxime cum eorum domini prodigaliter vacantes et luxui, pro torneamentis et pomposi sæculi vanitate expensis superfluis et debilibus astringebantur et usuris. » Et le même Lambert²³ parlant des prodigieuses dépenses d'Arnoul, le Jeune, seigneur d'Ardres : « Licet extra patriam munificus et liberalis, et expensivus et diceretur, et circa militiam quicquid militantium et torneamentantium consuetudo posebat et ratio, quasi prodigaliter expendere. »

Le pape Nicolas IV témoigna le même zèle pour éteindre les tournois, particulièrement en France, où ils se faisoient plus fréquemment que dans les autres royaumes, excommuniant ceux qui contreviendroient à ces défenses. Et sur ce que le cardinal de Sainte Cecile, legat du saint-siège, qui les avoit fait publier, en accorda la surseance pour trois ans à la priere du roi, il l'en reprit aigrement par la lettre qu'il lui écrivit, qui est inserée dans les *Annales Ecclesiastiques*.

Clement V interdit pareillement les tournois, principalement ceux qui se faisoient en France, et d'entreprendre aux p. moes chrétiens la guerre contre les infidèles. Sa bulle²⁴ est datée à Poyan de Gransille près de Malausane, au diocèse de Bazas, le 14 de septembre l'an 8 de son pontificat, de laquelle j'ai extrait ce qui sert à mon sujet : « Cum enim in torneamentis et justis in aliquibus partibus fieri solitis rum destructiones plerumque contingant, nemini virtutum in dubium sanæ mentis, quin illi qui torneamenta faciunt, vel fieri procurant impedimentum procurant passagio faciendi, ad quod homines, equi, et pecunia et expensæ fore necessaria dinoscuntur, quorum torneamentorum factura cum gravis preme adjectione a nostris predecesso-ribus est interdicta. »

Mais l'ardeur de la noblesse estoit si grande, pour les occasions qui s'offroient de donner des preuves de sa valeur dans les temps de paix, qu'il n'y avoit point d'anathème ni de bulle des papes qui en pût arrêter le cours. Ce qui a fait dire à Guillaume de Neubourg : « Licet solemnem pontif. tum concursum tanta sub gravi censura venient pontificum autoritas, fervor tamen juvenum armorum vanissimam affectantium gloriam, gaudens favore principum probatos habere thrones volentium, ecclesiastica provisionis sprexit decretum. » Et Henry de Kington²⁵, en l'an 1191 : « Fiebant interea ad trinum exercitiam intermissa duo torneamenta, quasi bellorum præroga, non obstante papali prohibitione. »

Comme donc le perill qui se trouvoit dans les combats des tournois estoit si grand²⁶, que cela a donné principalement sujet aux papes de les interdire sous les peines d'excommunication, l'on jugea aussi à propos d'en dispenser au moins les souverains et les princes de leur sang, acense de l'importance de leurs personnes. Du Tillet²⁷ raconte que le roy Philippe Auguste prit, au mois de may l'an 1206, le serment de Louis de France, son fils aîné, et de Philippe, comte de Bologne, son autre fils, qu'ils n'iroient en aucun tournoi sans son congé, sous pretexte d'y faire signaler leur valeur et d'y remporter le prix, leur permettant, toutefois, que s'il s'en faisoit quelqu'un près d'eux, d'y aller, sans y porter les

1. W. Heda, in Hist. Episc. Trojei. — 2. L. 2. de Event. Angl. p. 2150. — 3. P. 363. — 4. P. 13. — 5. W. Malmsbur. l. 3. Hist. Angl. p. 405. — 6. Math. Par. p. 194. — 7. Jo. Bekk. W. Heda. Jo. a Leydis. l. 2. c. 98. — 8. Godef. Mon. A. 1234. Hist. Archiep. Brem. p. 140. — 9. Math. Paris. p. 263. Math. Westm. p. 325. — 10. Id. f. 560. — 11. Chr. Austral. A. 1209. Chr. Gildense. p. 812. — 12. Costa Phil. III. reg. Fr. — 13. Chr. Austral. A. 1209. — 14. Mac. Chr. Belg. A. 1204. — 15. Chr. de Flandr. ch. 31. Math. Westm. A. 1205. Tom. 2. Monast. Anst. p. 220. 222. Petrarck. Epist. Famil. 73. M. Chr. Belg. A. 1240. — 16. Baron. A. 1140. p. 12. — 17. Id. ibid. Fr. p. 750. — 18. Cesar. Hist. de Mirac. l. 12. c. 16. 17. — 19. P. 277. — 20. A. 1240.

1. Ep. 358. Theodor. Abb. de Vita S. Bern. l. 4. c. 11. — 2. L. 7. c. 39. — 3. c. 17. — 3. P. 13. 20. — 4. Math. Par. p. 455. — 5. P. 250. — 6. L. 3. Hist. Decid. c. 3. — 7. P. 167. — 8. Od. Raynald. A. 1229. n. 16. 17. — 9. Orig. — 10. P. 2408. — 11. Favyn. tom. 2. p. 1751. — 12. P. 313.

armes comme chevaliers, mais seulement avec l'halberet et l'armet. Pétrarque¹, écrivant à Hugues, marquis de Ferrare, dit qu'il n'appartient qu'à de simples chevaliers de se trouver aux tournois, qui n'ont pas d'autres moyens ni d'autres occasions pour donner des preuves de leur valeur et de leur adresse, et dont la mort est de petite conséquence; mais que les princes, pouvant faire éclater leur courage en mille autres rencontres, et d'ailleurs leur vie étant importante à leurs peuples, s'en doivent abstenir.

Nous lisons néanmoins que souvent non-seulement les princes de haute condition se sont trouvés à ces exercices militaires, et qu'ils y ont combattu comme simples chevaliers, mais mêmes les empereurs et les rois. Nicetas² écrit que l'empereur Manuel Comnène avec les Grecs combattit au tournoi qui se fit à Antioche par le prince Raymond, et qu'il jeta par terre d'un seul coup de lance deux chevaliers français, lesquels il renversa l'un sur l'autre. L'empereur Andronique Paléologue le jeune³ combattit en personne au tournoi qui fut à Didymotique pour la naissance de Jean son fils. Edouard III, roy d'Angleterre, combattit en un tournoi dans la ville de Chalou, comme j'ay remarqué. Froissart⁴ dit que Charles VI, aux noces de Guillaume de Hainaut avec Marguerite de Bourgogne, solennisées à Cambrai, l'an 1365, josta à un chevalier de Hainaut, qui s'appelloit Nicole d'Espoont. Le roi François Ier et Henry VIII, roy d'Angleterre, à leur entrée⁵ qui se fit entre Ardres et Guines, l'an 1520, combattirent au tournoi qui s'y fit. Enfin le roy Henry II josta à Paris contre le comte de Montgomeri, et reçut une blessure en l'œil, dont il mourut.

Les princes seigneurs entendront aussi quelquefois les tournois, mais pour d'autres raisons que celles queurent ces papes. Guillaume de Nangis écrit que St. Louis⁶, ayant reçu du pape en l'an 1240 les nouvelles de la défaite des chrétiens dans la Terre sainte, et dans l'Arménie par les infidèles, fit faire des prières publiques, défendit les tournois pour deux ans, et ne voulut point qu'on s'adonnât à d'autres jeux qu'à l'exercice de l'arc et de l'arbalète. Le roi Philippe le Hardy, prince des défenses qui avoit été fait, pour un temps des joustes et des tournois, par une ordonnance qui fut enregistrée au parlement de la bailliée l'an 1380⁷. Ces prohibitions se firent particulièrement durant les guerres que nos rois avoient avec leurs voisins, comme on peut recueillir des ordonnances de Philippe le Bel des années 1304 et 1305, qui se font dans un registre du Trésor des Chartes du roy⁸. Dans une autre du même jour de décembre, l'an 1311, qui est insérée dans un registre de la chambre des comptes de Paris⁹, qui m'a esté communiqué par monsieur d'Hervault, dont voyez l'extrait, le même roy ne prend pas d'autre prétexte que celui des desordres qui en arrivoient.

PHILIPPUS, D. G. Francorum rex, universis et singulis
 • baronibus, et quibuscumque nobilibus regni nostri, nec
 • non omnibus baronibus et seneschallis et aliis quibuscumque
 • justitiaribus regni nostris, ad quos presentes littere pervie
 • nerint, salutem in domino sempiternam. Nos, quia noscimus
 • mentis, congregacionibus armatorum, et armorum
 • portacionibus in diversis regni nostri partibus habitentibus
 • provenisse noscimus, obviare volentes, ac super hoc
 • preceptis nostris, propter tempore, prout ex officio nostri
 • debito tenentur, salubriter providere, vobis et omnibus
 • vestrum sub fide qua nobis tenemini, et sub omni pena
 • quam vobis indulgere possimus, precipimus et mandamus
 • quatenus congregacionibus armatorum et armorum porta
 • cionibus facere, vel ad torneamenta accedere, ius et qua
 • presentibus prohibemus sub pena predicta, nullatenus de
 • cetero presumentis, nec in contrarium fieri permittatis a
 • quocumque, voscne seneschalli, ballivi et justitiarii nostri
 • predicti in assisibus, et aliis in locis vestris ac ressortis
 • eorum facietis predicta celebrari publicari. Contrarium
 • attentantes captivis cum eorum familiis, equis, armis,
 • harnaisibus, necnon terris et hereditatibus eorum. Quas
 • terras et hereditates cum aliis eorum quibuscumque bonis
 • necnon et expletis sine omni deliberacione de [et] recore
 • decernit facienda de his sine nostro speciali mandato.
 • Premissam torneamentorum prohibicionem durare volu
 • mus, quamdiu nostre placuerit voluntati, ex [et] omnibus
 • subjectis nostris sub fide qua nobis adstricti tenentur, tor
 • neamenta hujusmodi prohibemus. Datum Pissiaci, penult
 • • tima die decemb. an. D. MIII. r.

1. Fr. et March. Ferrar. — 2. In Man. 1.3. c. 3. — 3. Nicoph. Greg. p. 240.
 4. Vol. 2. c. 154. — 5. Letren. de Fr. vol. 2. p. 743. — 6. Ibid. 371. — 7. Regist.
 du parlement — 8. 2e Rec. de Trésor des Chart. de roy. Charl. 102. 217. 240.
 (Ordon. tom. 1. p. 420. 421. 426. 431.) — 9. Vol. 1. Memorial. Camera. Comput.
 Paris. f. 16. 3e Reg. du Trésor des Chart. du roy. (Ordon. tom. 1. p. 403.)

Philippe le Long prohiba pareillement les tournois par une ordonnance générale du 2e jour d'octobre l'an 1318, et dans une autre particulière du 8 de fevrier de l'année suivante, adressée au bailli de Vermandois. Le roy rend la raison de sa défense en ces termes: « Quar se nous les souffrions à faire, nous ne pourrions pas avoir les nobles de nostre royaume si prestem ent pour nous aider à notre guerre de Flandres, etc. »

Quelquefois on a défendu les tournois et les joustes pour un temps, cause de quelque grande solennité, de crainte que les grands seigneurs et les chevaliers, qui desiroient faire parer leur adresse dans ces occasions, negligassent de se trouver à ces ceremonies, qui auroient esté moins solennelles, s'ils ne s'y fussent pas trouvez. Ainsi le roi Philippe le Bel, ayant dessein de faire ses enfans chevaliers, et d'en rendre la ceremonie plus magnifique, fit une semblable défense, en l'an 1312, par une ordonnance (tirée de l'original qui est conservé en la chambre des comptes de Paris) laquelle je ne feray pas de difficile d'insérer entière en cet endroit, d'autant plus qu'elle parle d'une forme de tournois, ou de joustes, qu'elle nomme *tupinez*, qui est un terme qui n'est inconnu, le l'ayant pas encores vu ailleurs, et qui peut estre signifie les tables rondes. Elle m'a esté communiquée avec quantité d'autres pieces par monsieur d'Hervault.

PHILIPPE, par la grace de Dieu roy de France, à nostre garon de Lions, salut. Comme nous entendons à donner à nostre trescher aïeul, le roy de Navarre, comte de Champagne et de Bré Palazin, et à nos autres deux fils, et ses freres, en ce nouveau temps ordre de chevalerie, et j'ay pieça par plusieurs fois nous envisions fait défendre d'armes et de tournoiemens, et que faits sur quelques il se pouoit enlure enver, nous n'adast à tournoiemens en notre royaume ne hors, ou fest ne alast à joustes, tupinez, ou fist autres fais ou portemens d'armes, pour ce que plusieurs nobles et grans personnes de nostre garde se sont fait faire, et se sont accoustumez de eux faire faire chevaliers esdits tournoiemens, et non contrastant cette general defense, plusieurs nobles personnes de nostre dite garde nous despiast, moult formement. Sous vous mandons et commandons si estroitement comme nous peons plus, et ce n'est peine d'en courre nostre malivoïence, que tous ceux que vous saurez de nostre garde qui ont esté puis nostre dite defense à tournoiemens, joustes, tupinez, ou en autres fais d'armes, ou que ce ait esté en notre royaume ou hors, que vous sans delay les ferez prendre et mettre en prison pardevors vous en mettant en nostre main tous leurs biens. Et quant il sera ad devant vous en prison, si leur ferez amander ce qu'il auront fait contre nostre dite defense, et ce fait si leur borgez leur biens, et avec ce, quant il auront amende, à leur faite jurer sus saints, et avec ce leur defendez d' par nous sus peine d'ancourir nostre indignacion et de tenir prison chacun un an, et sus peine de perdre une année chacun les fruz de sa terre, ce qu'il tendrán, les biens que nous avons fait sus le fait d'armes, ou sur telles. C'est assavoir que nuls ne soit es mari de nostre royaume qui voist à tournoiemens, à joustes, tupinez, ou en autre fait d'armes, soit en nostre royaume ou hors, jusques à la feste S. Remy prochaine venant, et leur fates bien savoir que encores avons nous ordene que soit fait au contraire de ce, que leur chevaux, et leur harnois nous avons abandonné aux seigneurs sous qui jurisdiction il seront trouvez, et quant il auront ensi juré, si leur delayez leur cors. Encore vous mandons nous que l'ordonnance dessusdite vous faciez crier et publier solemnellement, sans delay, par les lieux de vostre garde, ce où vous saurez qu'il sera à faire, et de defendre de par nous que nuls ne soit si hardy sur la peine dessusdite d'aler aux armes à tournoiemens, joustes, ou tupinez, en nostre royaume, ou hors, jusques à ladite feste de S. Remy, et fates cette besoigne si diligemment, que vous n'en puissiez estre repris de negligence, ou de inobedience, auquel cas se il avient, nous vous punirons en telle maniere, que vous vous en apercevez. Donné à Fontaineblaut, le 2e jour de decemb. l'an de grace 1312.

1. Voyez Ordon. tom. 1. p. 539. 643.]

DES ARMES A OUYRANCE, DES JOUSTES,

DE LA TABLE RONDE, DES BEHOURDS, ET DE LA QUINTAINE.

DISSERTATION VII.

Les tournois dont je viens de parler n'étoient que jeux et basse-temps, et ne se faisoient que pour exercer la noblesse: c'est pourquoi on n'y employoit que des armes innocentes: et s'il y arrivoit quelquefois de funestes accidens, c'estoit contre l'intention et l'esprit de ceux qui les inventerent, lesquels tâchèrent d'y remédier par les règles et les loix qu'ils y prescrivirent. Mais dans la suite des temps on en mit d'autres en usage, où l'on combattoit avec les armes dont on se sert dans les guerres, c'est-à-dire avec des lances et des épées dont les pointes n'étoient pas émoussées. D'où l'on a pris le nom de *tournois à outrance*, et *hostie*, parce que les deux partis y venoient aux mains avec des armes offensives, comme avec des ennemis. Nos François lui ont donné le nom d'*armes à outrance*, d'autant que ces combats ne se terminoient presque jamais sans effusion de sang, ou sans la mort de ceux qui entroient en lice, ou sans l'aveu et la confession de celui qui estoit terrassé et vaincu.

L'ordonnance de Philippe le Bel¹ pour les duels, et Hardouin de la Jaille en son traité sur le même sujet, qu'il dédia à René, roi de Sicile, admettent plusieurs cas auxquels on estoit tenu pour vaincu dans les duels: le premier est lorsque l'un des combattans avoit le crime dont il estoit accusé, et se rendoit volontairement à son accusateur: l'autre estoit quand l'une des parties estoit jetée hors des lices, ou qu'elle avoit pris la fuite; et enfin le troisième estoit lorsqu'elle avoit été tuée dans le combat. Car en tous ces cas le *gaye de bataille* estoit *ouï*, ainsi que parle le Roy (auquel endroit André Fayta a mis mal à propos le mot *ouï*): c'est-à-dire qu'il estoit terminé par la mort, la fuite, ou la confession de l'une des parties. Car *ouï* signifie proprement percer son ennemy de l'épée ou de la lance, d'où nous disons, *il lui a percé le corps d'ouï* en *ouï*. Robert de Bourron, en son roman de Merlin: « Il ne cuide pas qu'il ait un seul chevalier et monde qui dusques à outrance le puent mener, ou dusques à la mort. » Georges Châtellain², en l'Histoire de Jacques de Lallain, chevalier de la Toison d'or, a aussi usé de ce mot en cette signification: « Mais ne demeuré pas de grand haste et ardeur, que le seigneur de Haquet avoit de ferir et ouïr assire Simon de Lallain. »

On appelloit donc particulièrement *armes à outrance*, les combats qui se faisoient avec armes offensives, de commun accord, et de commun consentement, sans aucune ordonnance de juges; et néanmoins devant des juges qui estoient nommez et choisis par les parties, et sous des conditions dont on demouroit d'accord réciproquement. En quoy ces combats, s'ils estoient singuliers, c'est-à-dire d'homme à homme, différoient des duels, qui se faisoient toujours par l'ordonnance du juge.

Les armes à outrance se faisoient ordinairement entre ennemis, ou entre personnes de différentes nations, sous de différents princes, avec les deüls et les conjurations du combat, qui estoient portez par les roys d'armes et les herauds: les princes donnoient à cet effet des lettres de sauf-conduit à ceux qui devoient combattre dans les endroits des deux Etats dont on convenoit. Les juges du combat, estoient aussi choisis par les princes, et memes les princes s'y trouvoient quelquefois en cette qualité. Souvent ces deüls se faisoient en termes généraux, sans désigner les noms des personnes qui devoient combattre; mais on y marquoit seulement le nombre de ceux qui devoient faire le combat, la qualité des armes, et le nombre des coups qu'on devoit donner. D'où

vient que Jacques Valere, en son *Traité de la noblesse*, appelle cette espèce de combat *Champ, à articles, ou à outrance*, accuse des conditions qui y estoient apposées; et Froissart³, *jouistes mortelles et à champ*.

Quoy que le nombre des coups qu'on devoit donner fust ordinairement limité, souvent néanmoins les parties ne se separoient point sans qu'il y en eust de morts ou de grièvement blessez. C'est pourquoi Froissart, décrivant le combat d'entre Renaud de Roye, chevalier picard, et Jean de Holland, chevalier anglais, tient ce discours: « Or, regardez le peril ou telz gens se mettoient pour leur honneur exchanger, car en toutes choses n'a qu'une seule mesaventure, et la coup de courtois. » Et ailleurs, racontant le combat d'entre Pierre de Courtois, chevalier anglais, et le seigneur de Chary en Picardie⁴: « Plus leur furent bailliez leurs glaives à pointes, avoit point d'espargne, fors l'aveature, telle que les armes y venoient. »

Ces combats, quoy que mortels, se faisoient ordinairement entre des personnes qui, pour le plus souvent, ne se connoissent point, ou du moins qui n'avoient aucun déüil particulier entre eux; mais seulement pour y faire paroître la bravoure, la générosité et l'adresse dans les armes. C'est pour quoy on avoit encore étanly les loix et des règles générales pour cette manière de combattre, auxquelles, néanmoins, on dérogeoit quelquefois par des conditions dont on convenoit ou qu'on proposoit. La plus ordinaire de ces loix estoit que si on combattoit avec l'épée ou la lance, il falloit frapper entre les quatre membres, que si on frappoit ailleurs, on estoit blâmé et condamné par les juges. D'où vient que Froissart⁵, parlant d'un chevalier qui en cette occasion avoit frappé sur la caisse de son ennemy, écrit: « qu'il fut dit que c'estoit un vilainement poussé. » La peine de ceux qui n'obéissent pas à la loi du combat estoit la perte de leurs armes et de leurs chevaux. Le même auteur⁶, ailleurs: « Les Anglois virent bien qu'il estoit mesfait, et qu'il avoit perdu son cheval et son armement, que si on n'avoit voulu. » Il y a une infinité d'exemples de cette espèce de combats dans Mathieu Paris⁷, dans le même Froissart⁸, dans l'Histoire de Louys duc de Bourbon, écrite par d'Orroville⁹, dans Georges Châtellain¹⁰, Monstrelet¹¹, Caxton¹², et autres auteurs, qui font voir qu'ils se faisoient pour l'ordinaire en attendant les occasions d'un combat général entre les nations ennemies, en estant comme à l'essai, ainsi que parle Roderic, archevêque de Tolède: « *Caerentiam in modum torneamenti circa ultimam partem castrorum quantum belli praeludia attentabant.* » Desorte qu'on usoit du terme vulgaire de *tournois* lorsqu'on faisoit de légers combats contre les ennemis avant la bataille, que les écrivains nomment *bellum campale*. La lettre d'Arnaud, archevesque de Narbonne, au sujet de la victoire remportée par les roys de Castille, d'Arragon et de Navarre sur les Mores l'an 1212, parlant des escarmouches qui se firent la veille du combat: « Arabibus etiam ex parte ipsorum torneamentibus cum nostris, non torneandi cum lanceis sine cannis. » Le sire de Joinville¹³ parle d'une joustee mortelle que fit un chevalier genois contre un Sarrasin.

Quelquefois les armes à outrance se faisoient entre des personnes qui n'estoient pas ennemies d'état, le déüil se proposant contre tous ceux qui voudroient entrer en lice, sui-

1. P. 554, 372. — 2. Yves Fayta, Savaron etc., Hardouin de la Jaille, Ms. — 3. Ch. 55.

4. Vol. 4, c. 6. — 5. Vol. 4, ch. 6. — 6. Vol. 2, ch. 64. — 7. Vol. 4, c. 12. — 8. P. 402, 564, 372. — 9. Vol. 2, c. 64. — 10. Vol. 3, c. 48, 439; vol. 4, c. 6, 12. — 11. Ch. 41. — 12. Ch. 34. — 13. Vol. 1, ch. 13, 24, 52; vol. 2, p. 108, 105, 106. — 14. Ad Folcher. 1. ubi. c. 7. — 15. Lib. 8, Hist. Nap. c. 8. Ughell. in Episc. Sabini. — 12. P. 102.

vant les conditions qui estoient arrêtees par ceux qui faisoient les défis. Ce genre de combat est appelle par Mathieu Paris *torneamentum quasi hostile*; car comme il ne se faisoit pas entre des personnes ennemies, les effets neantmoins estoient semblables, puisque l'on y employoit les armes dont on se sert dans la guerre contre les ennemis, et que les suites avoient les memes perils. Nous avons un exemple singulier d'un tournoy de cette nature, qui fut propose et entrepris par Jean duc de Bourbon en l'an 1414. Et parce que les lettres de défi qui lui furent données decouvrent l'usage de cette espèce de combat, outre que d'ailleurs elles n'ont pas esté publiées, je les insereray en cet endroit, après avoir reconnu que je les ay tirées des memoires de M. de Peiresc. « Nous, JEAN DUC DE BOURBON, comte de Clermont, de Foix et de Flandre, seigneur de Beaujeu, per et chambrier de France, desirans eschiver oisiveté, et expeciter nostre personne, en avançant nostre honneur par le mestier des armes, pensant y acquerir bonne renommée, et la grace de la tres-belle de qui nous sommes serviteurs, non n'acquerer volent et empris que nous, accompagné de seize autres chevaliers et escuyers de nom et d'armes, c'est assavoir l'admiral de France, messire Jean de Chalon, le seigneur de Barbason, le seigneur du Chaste, le seigneur de Gaudourt, le seigneur de la Houze, le seigneur de Gaches, le seigneur de S. Remy, le seigneur de Mensures, messire Guillaume Bataille, messire Drolet d'Asperes, le seigneur de la Fayette, et le seigneur de Poullargues, chevaliers, et messire Loys Cochet, et Jean du Pont, escuyers, porterons en la jambe senestre chascun un fer de prisonnier pendu à une chaine, qui seront d'or pour les chevaliers, et d'argent pour les escuyers, par tous les dimanches de deux ans entiers, commençaans le dimanche prochain après la date de ces presentes, ou cas que plüost ne trouverons pareil nombre de chevaliers et escuyers de nom et d'armes, sans reproches, qui tous ensemblement nous vueillent combattre à pied jusques à outrance, armez chascun de tels harnois qu'il luy plaira, portant lance, hasche, espée et dague, ou moins de baston, de telle longueur que chascun vaudra avoir, pour estre prisonniers les uns des autres, sur telle condition que ceux de nostre part qui seront rütrez soient quittes en baillant chascun un fer et une chaine pareils à ceux que nous portons, et ceux de l'autre part qui seront outre seront quittes chascun pour un bracelet d'or aux chevaliers, et d'argent aux escuyers, pour donner à luy bon leur semblera, etc. » Un autre article fait voir que des armes se devoient faire en Angleterre. « Item, et serons tenu, nous, duc de Bourbonnois, quand nous serons en Angleterre, ou devant se juge que sera accordé de le faire, faire à tous ceux de nostre compagnie que ne seroient pardevant, et de bailler à nosdits compagnons telles lettres de monseigneur le roi qui leur seront nécessaires pour leur licence et congé, etc. I. sit à Paris, le premier de Janvier, l'an de grace 1414. »

Comme il se faisoit des tournois de cette nature, c'est à dire des combats généraux, il s'en faisoit aussi des particuliers. Tel fut le combat de Philippe Boyle, chevalier arragonnois, contre Jean Astley, escuyer anglois, qui se fit en la ville de Londres, en présence d'Henry VI, qui en voulut estre le juge, et qui après qu'il fut achevé fit Astley chevalier et lui donna cent mares d'argent. Le même escuyer avoit combattu auparavant, de cette sorte de combat, contre Pierre Masse, escuyer françois, avec cette condition, que celui qui seroit vainqueur remporteroit le heaume du vaincu, par forme de prix, qu'il presenteroit à sa maitresse. Ce combat se fit à Paris devant S. Antoine, le 28 jour d'aoust l'an 1428, en présence du roy Charles VII, dans lequel l'Anglois perça de sa lance la teste du François. Quant au chevalier arragonnois, il avoit spécifié dans son défi, qu'il lui avoit esté commandé de se battre à outrance contre toute sorte de chevaliers et d'escuyers, pour l'honneur et le service du roy d'Aragon et de Sicile son maître, et que, n'ayant trouvé personne en France qui eust voulu entrer dans le combat avec lui, il avoit passé dans l'Angleterre pour accomplir son empris, avec cette condition que le vainqueur remporteroit pour marque de la victoire le heaume ou l'espée du vaincu. Tels furent encore les combats que Poton de Saintraillie, chevalier, entrepris au mois d'avril l'an 1423, en la ville d'Arras, contre Lionel de Vandonne, chevalier bouloinois, et en l'an 1429 contre Nicolas Menton, chevalier, au même lieu, en présence d'un grand nombre de noblesse.

Le mot de tournoy estoit un terme généra qui comprenoit

tous les combats qui se faisoient par forme d'exercice. Mais proprement on appelloit ainsi ceux qui se faisoient en troupees, et où plusieurs combattoient en même temps contre plusieurs, representans la forme d'une bataille. C'est ainsi que Nicephore Gregoras a décrit les tournois des Latins. Μαθηταὶ καὶ μαχητὰς κατὰ πόλιν, καὶ ἑνωτοὶ, καὶ ἑσπέρια, καὶ ἐπιπέδου καὶ ὑψοῦ, et Thomas de Walsingham, racontant le tournoy de Chalon, dont j'ay parlé ailleurs, « Die itaque statuto congregantur partes, gladiisque in alterutrum ingeminant, et les letus, vires suas exercent. »

Après que ces combats généraux estoient achevés on venoit aux combats particuliers, car alors ceux qui avoient dessein de donner des preuves de leur adresse, et de se faire remarquer comme vaillans, entreprennent des combats singuliers, et y combattoient, ou de leurs espées, ou de leurs lances, contre ceux qui se presentoient. Les coups qu'un chacun devoit donner y estoient limités pour l'ordinaire à trois. Ces combats estoient appellez par nos Françoys *joustes*. Guillaume de Malmesbury, « Tenavere, primo regii prælium pugna facere, quod justam vocant, quia tali arte erant periti. » Il n'est pas aisé de deviner l'origine de ce mot, si ce n'est que nous disions qu'il vient du latin *justa*, et du françois *jouste* par ce qu'ils se faisoient d'abord comme se font les combats singuliers. Aussi Gregoras, qui les appelle *jouste*, *καὶ ἑσπέρια*, aussi bien que Jean Cantacuzene, dit qu'ils representoient une forme de duel, et avoient *πονουσία* (bataille). Jean, moine de Marmoutier, en l'*Histoire de Geoffroy duc de Normandie*, décrivant le tournoy qui se fit entre les chevaliers normans et les Bretons, en suite du mariage de ce duc, dit qu'après que l'on eut combattu en troupees, les Normans proposerent la joute aux Bretons. « Normanni vero confusione inopinata dejecti, singulare certamen Britanni bus proponunt. » Et de là vient que le Reclus de Moitiers, en son *Miscelée*, a usé des termes de *gagner joutes au tournoy*, c'est à dire remporter le prix du combat singulier dans le tournoy. *La Grande Chronique de Flandres* décrit ainsi la joute que fit Jean, duc de Brabant, en l'an 1264. « Sed nobilissimus princeps, cum eo die... ab omnibus optaretur, ut suæ militiæ prohibitæ armorum exercitio presentibus ostentaret, annuit votis optantium, et circa horam vesperinam armis accinctus, unum ex presentibus præcipue prohibitæ militiæ ad singularem concursum elegit, qui scilicet eques occurrorit, et ambo sese lancearum incursionibus per deputatas ad hoc vicēs exercerent, etc. »

Les joutes ne se faisoient pas seulement dans les occasions des tournois, mais souvent séparément; on en faisoit des publications et les cris de la part des chevaliers qui les proposoient, lesquels s'offroient de combattre contre tous venans, seul à seul, dans les lieux qu'ils designoient, et aux conditions qui estoient portées dans les lettres de leurs défis. Ces combats sont appellez en l'*Histoire du maréchal Boucicaud* *joutes à tous venans, grandes et plénieres*.

Or, il estoit plus honorable de combattre aux tournois qu'aux joutes; ce qui paroît en ce que celui qui combattoit aux tournois pour la première fois estoit obligé à son départ de donner son heaume aux rois et herauds d'armes; comme aussi celui qui combattoit aux joutes pour la première fois. Mais celui qui ayant combattu au tournoy venoit à combattre pour la première fois à la joute n'estoit pas obligé de donner pour la première fois son heaume aux herauds, ce qui n'estoit pas de celui qui ayant combattu à la joute venoit après combattre au tournoy, car il ne laissoit pas d'estre encore obligé de laisser son heaume. C'est ce que nous apprenons de ces termes d'un traité manuscrit des tournois: « Item pour les nobles qui tournoient, s'ils n'ont autrefois tournoyé, doivent leurs heaumes aux officiers d'armes, ores qu'ils ont autrefois jousté, car la lance ne peut affranchir l'espée, mais l'espée affranchit la lance. Mais il est à noter, si un noble homme tournoie, et qu'il ait païé son heaume, il est affranchi du heaume de la joute; mais le heaume de la joute ne peut affranchir celui du tournoy. » D'où on recueille encore que l'espée estoit l'arme du tournoy, et la lance celle de la joute.

Ces *joutes plénieres*, dont je viens de parler, estoient proprement ce que l'on appelloit les combats de la *table ronde*, que les auteurs confondent avec les joutes. Car ils remarquent qu'ils differoient des tournois, en ce que les combats des tournois estoient des combats en troupees, et ceux de la table ronde estoient des combats singuliers. Mathieu Paris, en l'an 1259, « Milites, ut exercitio militari peritiam suam et strenuitatem experirentur, constituerunt unani-

1. A. 1344, p. 372. — 2. Communiqué par M. d'Hervilly. — 3. Mémoires man. de Spelman envoyés à feu M. de Peiresc.

1. L. 10, p. 339. — 2. In Hypod. Neotr. — 3. L. 2, Hist. Novel. p. 187. — 4. L. 1, Hist. Geoffr. p. 23. — 5. A. 1294. — 6. La Colomb. en son Th. d'Hercule tom. 1, p. 48. Caron. ma. — 7. P. 31. Froiss. vol. 2, ch. 154. — 8. A. 1259.

« miter, non in hastiludio illo quod communiter et vulgare
« nter torneamentum dicitur, sed potius in illo ludo militari
« qui MENSA ROTUNDA dicitur, vires attentarent. » Puis il
« ajoute que les chevaliers qui s'y trouverent y jouterent :
« Et secundum quod constitutum est in illo ludo martio,
« illa die et crastina quidam milites anglici nimis et virilliter
« et delectabiliter, ita ut omnes aliegentes ibidem presen-
« tes admirarentur, jocabantur. » La bulle de Clement V,
« de laquelle j'ay fait mention cy-devant, confond pareillement
« les combats de la table ronde avec les joustes : « Quinetiam
« in facendis justis prædictis, que TABLE ROTUNDA in
« aliquibus partibus vulgariter nuncupantur, eadem damna
« et pericula imminent quem in torneamentis prædictis,
« idcirco certa causa idem jus statuendum existit. » C'est
« donc des joustes qu'il faut entendre ce passage d'Alberic.
« Multi Flandriæ barones apud Hesdinum, ubi se exercebant,
« ad Tabulam rotundam, cruce signatur. » Mathieu de
« Westminster, en l'an 1332 : « Factum est hastiludium quod
« Tabula rotunda vocatur, ubi perit strenuissimum quod
« Hernaldus de Munteinn; en l'an 1295 : Multi nobiles
« transmarini... apud Neum in Saxoniam, in choreis et
« hastiludiis, rotundam tabulam celebrantur. » « Illud
« 1295 : Eodem anno dux Brabantie, vir magni nominis,
« fecit rotundam tabulam in partibus suis... et ipse dux,
« in primo congressu a quodam milite Francia lancea per-
« cussus, obiit ipso die. Thomas de Walsingham. » « Illus-
« tris miles Rogerus de Mortuomari apud Kelingworthe
« ludum militarem, quem vocant rotundam Tabulam, cen-
« tum militum, ac tot dominarum constituit, ad quam pro-
« armorum exercitio de diversis regnis confudit militia
« multa nimis. » Presque la même chose est rapportée de ce
« Roger de Mortuomari dans Mathieu de Westminster, en l'an
« 1279, et en l'Historie du Prince de Wigmore en Angleterre.
« Les anciens romans donnent au fameux Artus, roy des
« Bretons, la gloire de l'invention des tournois, des joustes et
« de la Table ronde. Les Anglois même se persuadent que
« c'est cette Table qui se voit encore à present, attachée aux
« murailles du vieux château de Wincesier en Angleterre; ce
« que le scavant Camden sevoque en doute avec sujet, écri-
« vant que cette table est d'une fabrique bien plus recente,
« Thomas de Walsingham dit que le roy Edouard III fit
« bâtir au château de Windsore une maison, à laquelle il
« donna le nom de Table ronde, dont le diametre estoit de
« deux cens pieds. L'ancienne Chronique de Boheme est en
« cette erreur à l'égard du roy Artus : « Accesserunt ad regem
« quidam juvenes baronum filii, plus levitate quam strenui-
« tate moti, dicentes, Domine rex, per torneamenta et has-
« tiludia... vestra diffundeur gloria... edicite itaque
« Tabulam rotundam regis Artusii curiam, et gloriam ex hac
« reportabilis perpetuis temporibus reportandam. »
« Plusieurs estiment, avec beaucoup de probabilité, qu'on
« appella ainsi les joustes, a cause que les chevaliers qui avoient
« combatu venoient, au retour, souper chez celui qui estoit
« auteur de la joute, et estoient assis à une table ronde, ce
« qui se pratiquoit à l'exemple des anciens seigneurs gaulois,
« qui, au recit d'Athenée, avoient coutume de s'asseoir autour
« d'une table ronde, ayans chacun derrière eux leur escuyer,
« et ce, vray semblablement, pour éviter les disputes qui arri-
« vent ordinairement pour les présences. Le Traité des Tour-
« nois remarque que lorsque les chevaliers qui avoient combatu
« au tournoy, ou à la joute, estoient retourner dans leurs
« hostels, ils se désarmoient, et se lavoient le visage; puis ils
« venoient souper chez les seigneurs qui faisoient la ceremonie
« de ces exercices militaires. Et tandis qu'ils estoient assis à
« la table pour manger, les principaux juges des tournois,
« qui'il nomme Dieux, avec le roy d'armes, accompagnez de
« deux chevaliers, qui'ils choisissent, procedoient à l'enquête
« de ceux qui y avoient le mieux réussi; ce qui se faisoit de
« la sorte : ils demandoient l'avis de chacun des chevaliers
« qui avoient assisté à ces combats, qui en nommoient trois
« de voir, et de ce nombre-là ils s'arretoient à la fin à un, à qui
« on donnoit le prix.
« Comme les François n'estoient pas moins civils et courtois
« envers les dames, qu'ils estoient vaillans dans les armes,
« souvent ils les constituoient juges des tournois et des jous-
« tes. Le vieux Ceremonial manuscrit : « Le roy Artus d'An-
« gleterre et le duc de Lencastre ordonnerent et firent la
« table ronde, et les behours, tournois et joustes, et moult
« d'autres choses nobles, et jugemens d'armes, dont ils
« ordonnerent pour juger, dames et damoiselles, roys d'armes
« et heraux. » L'auteur de la Chronique latine manuscrite qui
« commence à l'an 1380 et finit à l'an 1415, décrivant comme
« Louys II, roy de Sicille, et Charles son frere furent faits
« chevaliers par le roy Charles VII, en l'an 1380, dit qu'à cette
« ceremonie on fit des tournois et des joustes, et que le prix
« en fut donné par les dames : « Tum dominæ, quarum ex
« arbitrio sententia bravil dependebat, nominarunt quos
« honerandos et præmiandos singulariter censuerunt. » Le
« traité des Tournois ne dit pas que les dames en aient esté les
« juges, mais bien qu'elles donnoient le prix, qui estoit « au
« mieux frappant une espée de tournoy, et au mieux defen-
« dant un heaume, tel qu'à tournoy appartient. » Chez les
« Grecs les lois défendoient aux femmes de se trouver aux
« combats gymniques, ainsi que le remarque le scolastique de
« Findare, dont la raison est rendue par Aelian en ces ter-
« mes : « ἡ γὰρ καὶ τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς κατ' ἀρχὴν αἰσχροσύνης
« ἔσθ' ἐπιπέσειν ἡ δὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν αἰσχροσύνης
« On peut ranger sous les joustes les pas d'armes : car c'es-
« toient des combats particuliers qui s'entreprenoient par un
« ou plusieurs chevaliers. Ils choisissent un lieu, pour le
« plus souvent en plaine campagne, qu'ils proposoient de
« défendre contre tous venans, comme un pas, ou passage,
« qu'on ne pouvoit traverser qu'avec cette condition de com-
« battre celui ou ceux qui le gardoient. Mathieu Paris donne
« ce nom aux chemins étroits, qui sont appellez dans les lan-
« guages latins « clausæ, clausura. » Dum per quoddam
« iter arcissimum, quod vulgariter passus dicitur, forent
« transituri. » Les entrepreneurs de ces pas faisoient attar-
« cher leurs armoiries à un bout des lices, avec quelques
« autres escus de simples mais, différentes couleurs, qui dési-
« gnoient la maniere des prises et des armes avec les-
« quelles on devoit combattre. De sorte que ceux qui se
« trouvoient là et venoient à dessein de faire des armes choi-
« sissent la maniere du combat en touchant à l'un de ces
« escus, qui la spécifioit. Au pas de l'arc triomphal, qui fut
« entrepris par François duc de Valois et de Bretagne, et neuf
« chevaliers de nom et d'armes de sa compagnie, en la rue de
« Saint-Antoine à Paris, l'an 1514, pour la solemnité du mariage
« du roy Louys XII, il eut cinq escus attachés à cet arc
« triomphal : le premier d'argent, le second d'or, le troisieme
« de noir, le quatrième tanné, et le cinquieme gris. Le premier
« signifioit le combat de quatre courses de lances; le second,
« d'une course de lances, et à coups d'espée sans nombre;
« le troisieme, à pied, à poulx de lance, et à coups d'espée
« d'une main; le quatrième, à pied, à un jet de lance, et à
« l'espée à deux mains; et le cinquieme estoit pour la defense
« d'un behourd, ou d'un bastillon. Ces manieres de combats
« estoient spécifiées au long dans les defils et les articles qui
« se publioient de la part de l'entrepreneur par les herauds
« d'armes dans les provinces, et dans les royaumes étrangers.
« A l'endroit de ces escus il y avoit des officiers d'armes qui
« avoient soin de recueillir et d'enregistrer les noms de ceux
« qui touchoient aux escus, pour estre dépêchez à tour de
« rôle, selon qu'ils avoient touché à ces escus.
« Il semble que cette espèce de joute a esté la plus en usage
« dans les derniers siècles. Nous en avons des exemples dans
« l'Historie de Georges Châtelain, dans la Science Heroïque
« du sieur de la Colombiere, et en son Theatre d'Honneur.
« Le tournoy ou la joute où le roy Henry II perdit la vie
« estoit aussi un pas d'armes, et parce que le cartel qui en fut
« publié pour lors n'est pas commun, il ne sera pas hors de
« propos de l'insérer en cet endroit, comme une piece curieuse
« pour notre histoire.
« DE PAR LE ROY. « Après que par une longue guerre, cruelle
« et violente, les armes ont esté exercées et exploitées en
« divers endroits avec effusion de sang humain, et autres
« pernicieus actes que la guerre produit, et que Dieu, par sa
« sainte grâce, clemence et bonté, a voulu donner repos à
« cette affligée chrétienté par une bonne et seure paix, il
« est plus que raisonnable que chacun se mette en devoir,
« avec toutes demonstrations de joyes, plaisirs et allegres-
« ses, de louer et celebrer un si grand bien, qui a converti
« toutes aigreurs et intimitiez en douceurs et parfaites ami-
« tiez, par les estroites alliances de consanguinité, qui se font
« moienant les mariages accordez par le traité de ladite
« paix. C'est à scavoir de tres-haut, tres-puissant, et tres-
« magnanime prince PHILIPPE, roy catholique des Espagnes,
« avec tres-haute et tres-excellente princesse madame Eliza-
« beth, fille aisnée de tres-haut, tres-puissant et tres-ma-

1. Alber. Triumf. a 1235. — 2. Math. Florieg. p. 351, 412, 424. — 3. In ed. t. A. 1320, p. 40. — 4. P. 409; tom. 2. Monast. Angl. p. 223. — 5. In Britan. — 6. P. 164. — 7. Chr. Aulæ regie, c. 7. — 8. L. 4. Act. xv.

1. Olymp. od. 7. — 2. De Animal. l. 5, c. 17. — 3. Georg. Chastell. ch. 25, 31. — 4. Cerim. de France. — 5. Ch. 59, 60. — 6. La Colomb. en sa Science Heroïque, ch. 43, et au vol. 1 de son Theatre d'Honneur, p. 215, 216.

« gnanime prince Henry, second de ce nom, tres-chrestien, roy de France, nostre souverain seigneur, et aussi de tres-haut et puissant prince Philibert Emanuel, duc de Savoye, avec tres-haute et tres-excellente princesse madame Marguerite de France, duchesse de Berry, seur unique dudit seigneur roy tres-chrestien, nostre souverain seigneur, lequel, considerant que avec les occasions qui s'offrent et se presentent, les armes, maintenant esloignees de toute cruauté et violence, se peuvent et doivent employer avec plaisir et utilité par ceux qui desirant s'acquiescer, et exercer en tous vertueux et louables faits et actes, fait à sçavoir, à tous princes, seigneurs, gentils-hommes, chevaliers et escuyers, suivant le fait des armes, et des rans faire preuve de leurs personnes en icelles, pour incliner les jeunes à vertu et recommander la promesse des experimenter, qu'en la ville capitale de Paris le Pas est ouvert par sa majesté tres-chrestienne, et par les princes de Ferrare, Alfonso d'Est, François de Lorraine duc de Guyse, pal' et grand chambellan de France, et Jacques de Savoye duc de Nemours, tous chevaliers de l'ordre, pour estre tenu contre tous venans deurement qualifiez, à commencer au seizieme jour de juin prochain, et continuant jusques à l'accomplissement et effet des emprises et articles qui d'ensuivent. La 1re emprise à cheval, en lice, en double pice quatre coups de lance et une pour la lame. La 2e emprise, à coups d'espee, à cheval, un à un, ou deux à deux, à la volonté des maistres de camp. La 3e emprise, à pied, trois coups de pique et six d'espee, en harnois d'homme de pied. Fourniroit lesdits tenans de lances de pareille longueur et grosseur, d'espees et piques, aux choix des assaillans. Et si en courant aucun donne au cheval, il sera mis hors des rans, sans plus y retourner, si le roy ne l'ordonne. Et à tout ce que dessus seront ordonnez quatre maistres de camp, pour donner ordre à toutes choses. Et celui des assaillans qui aura le plus rompu et le mieux fait aura le prix, dont la valeur sera à la discretion des juges. Pareillement celui qui aura le mieux combattu à l'espee et à la pique aura aussi le prix, à la discretion des dits juges. Seront tenus les assaillans, tant de ce royaume comme estrangers, de venir toucher à l'un des escus qui seront pendus au peron, au bout de la lice, selon les dessuistes emprises, ou toucher à plusieurs d'eux, à leur choix, ou à tous, s'ils veulent; et là trouveront un officier d'armes qui les recevra pour les enrouler, selon qu'ils voudront, et les escus qu'ils auront touchés. Seront aussi tenus les assaillans d'apporter ou faire apporter par un gentilhomme audit officier d'armes leur esu armé de leurs armoiries, pour iceluy pendre audit peron trois jours durant avant le commencement dudit tournoy; et en cas que dans ledit temps ils n'apportent ou envoient leurs escus, ils ne seront receus audit tournoy, sans le congé des tenans. En signe de verité, Nous, Henry, par la grâce de Dieu roy de France, avons signé ce present escrit de nostre main. » Fait à Paris, le 22 may 1560. Signé HENRY, et du THIER.

« Montjoye », roy d'armes de France, en la description du pas d'armes de l'Arc triomphal dont je viens de parler, remarque que la cinquieme emprise de ce pas estoit « que les tenans se trouveroient dans un behourt, autrement dit bastillon, deliberez se defendre contre tous venans, avec harnois de guerre. » Ainsi le behourt, estoit une espèce de bastion, ou de château, fait de bois, ou d'autre matière, que les tenans entreprennent de defendre contre tous ceux qui voudroient l'attaquer. Cét exercice militaire estoit encore une dependance des tournois, dont le terme comprenoit tous ceux qui se pratiquent pour apprendre à la noblesse le métier de la guerre, et ne fut inventé que pour lui enseigner la maniere d'attaquer et d'escalader les places. Spelman ne s'est pas éloigné de cette signification, ayant expliqué le mot de *bohorder*, ou de *bordiare*, *ad palos dimicare*, c'est-à-dire combattre aux barrières des places, ce que nos écrivains françois appellent vulgairement *palier*, quasi *ad palos pugnare*, combatre aux lices des villes assiegées.

Le nom de cet exercice militaire est differemment écrit dans les auteurs, qui le nomment tantost *bohourd*, tantost *behourd*. Mais le premier est le plus commun. Le *Roman de Garis*, dont l'auteur vivoit sous Louys le Jeune, usa toujours du mot de *bohorder*:

Ses escus prennent, bohorder vont és prés.

1. Corren. de France. — 2. Au mot *Bordiers*.

Ailleurs :

La veillez le bon chastel garnir.
Tresches et baus encontre lui venir.
Et des vallez bohorder plus de mil.

Alain Chartier, au debat des deux fortunes d'amour :

Joustes, essais, bohours, et tournoiemens.

Lambert d'Ardes¹ et illic bohordica frequentaret et tornamenta. On a ensuite abrégé ce mot en celui de *border*. Le Traité manuscrit des tournois des chevaliers de la table ronde : « Ainsi horloient et brisoient lances jusques à basses ve-pres, que la retraite estoit sonnée. » De là celui de *border*, dans une sermone d'armes, qui se lit aux additions sur Mathieu Paris, *ad turmandum et burdendum*. Je crois même que c'est de ce mot qu'il faut tirer l'origine du terme de *border*, et de *border*, dont nous usons ordinairement pour une chose feinte, et mentir, acause que les combats des bohours n'estoient que combats feints. Les statuts de l'Ordre de la Couronne d'épine² usent du mot de *border* : « En cetui saint disner soit bien gardé que hiraux et bourdeurs ne fassent leur offre, » où les *border* sont ceux que les historiens appellent *Menevires*. Plusieurs écrivains usent aussi du terme de *behourd* et de *behourier*. La *Chronique de Bertrand du Guesclin* :

Encore vous vaultist il miex aler esbanoyer,
Et serur les behours, joster et tournoier.

Robert Bourron, au Roman de Merlin : « Alerent il chevalier behourder defors la vile as chans, si alerent il plus jeun pour voir le behourdeis. » La *Chronique de Flandres* :

« Et disoit qu'il voloit aler behourder. » Il n'est pas aisé de deviner d'où ce mot a pris son origine; car je n'oserois pas avancer qu'il soit tiré du mot de *bord*, saxon, qui signifie une maison, un hostel, d'où nous avons emprunté celui de *bords* en la même signification, et qu'ainsi *border*, ou *bohorder*, seroit attaquer une maison, comme on feroit un château. On pourroit encore le derivier de l'alleman *horre*, ou *hurde*, qui signifie une claie, dont on se sert pour faire ce que nous appellons *hourdis*, lorsqu'on veut élever quelque bâtiment, parce qu'en ces occasions on élevoit des espèces de châteaux et de bastions, qui n'estoient faits que de bois et de claies. Le mot de *board* chez les Anglois signifie une table, comme *board* chez les anciens Saxons; d'où l'on pourroit se persuader que le *bohourd* seroit le combat de la table ronde, et que ce terme auroit esté introduit par les Anglois.

Mais laissant à part toutes ces etymologies, qui, pour le plus souvent, sont incertaines, il est constant que le terme de *behourd* est pris pour l'ordinaire dans les auteurs que je viens de citer, pour le combat du tournoy ou de la joute. Un titre de Jean, vidame d'Amiens³, de l'an 1271, parle du *jour des bohourdeis*, qui est appellé dans un autre du vidame Enguerran, de l'an 1218 : « *Dis hastiludii*. » Ces jeux et ces combats sont ainsi exprimez dans un compte du domaine du comté de Bologne⁴ de l'an 1402, qui est en la chambre des comptes de Paris, sous le chapitre intitulé *Receipte des behourdiches* : « C'est asavoir que tous ceus qui vendront pois sont à haut estal ou marquet de Boulogne doivent ce jour joster ou faire joster à la quintaine ou monseigneur leur doit trouver, et doivent joster de tilleux pelex, ou de plançons d'armes, et les doit-on monstrer au viconte, qu'ils ne soient cassés de costaux, ou autrement. Et ou cas qu'ils ne joustent, ou font joster, ils doivent à ce jour à ladite viconté 2 sols Par. Neant receu pour l'an de ce compte, pour ce qu'ils firent tous courre. » Ce qui fait voir que l'on exerceoit encore les communes aux exercices de la guerre, pour pouvoir se servir des armes lorsqu'elles seroient obligées de se trouver dans les guerres de leurs seigneurs, ou des princes. C'est à ce même usage qu'il faut rapporter les *jeux de l'espinnette*, qui ont esté si frequens dans la ville de l'ille en Flandres, qui estoient des espèces de tournois et de joutes, qui se faisoient par les habitans, et dans lesquels les grands seigneurs ne faisoient pas de difficulté de se trouver. Ces jeux et ces tournois estoient appellez du terme général de *bohourd*, ainsi que Buzelin⁵ a remarqué, qui

1. P. 506 — 2. P. 246. — 3. Ch. 22. — 4. Ch. 130. — 5. *Sommaire de la Classe*, Sez. — 6. *Illust. Spécul.* — 7. *Sommaire de la Classe*, Sez. — 8. *Corren. de France*. — 9. *Commissaire par M. d'Herouval*. — 10. L. S. Gallod. c. 25. Van der Meer, en ses *Châteaux de l'ille*.

ajoute que quelques-uns en rapportent l'origine et l'institution au roy saint Louis.

Après tous ces exercices militaires que je viens de nommer sur un poteau, où il tourne sur un pivot, en telle sorte que celui qui avec la lance n'adresse pas au milieu de la poitrine, mais aux extrémités, le fait tourner; et comme il tient dans la main droite un baston, ou une épée, et de la gauche un bouclier, il en frappe celui qui a mal porté son coup. C'est exercice semble avoir été inventé pour ceux qui se servoient de la lance dans les joustes, qui estoient obligés d'en frapper entre les quatre membres, autrement ils estoient blâmés comme maladroits. Il est parlé de la quintaine dans Robert le Moine, en son Histoire de Hierusalem: « Tentoria variis ornamentorum generibus venustantur, terra infixa variis bus scuta apponuntur, quibus in crastinum quintanae, ludus scilicet equestris, exerceatur. » Mathieu Paris: « Juvenes Laminenses, statuo Pavone pro bravo, ad stadium, quod vulgarijter quinta dicitur, vires proprias et equestrum cursus sunt experti. » La Chronique de Bertrand du Guesclin:

Quintaines y fist drejer, et joster y faisoit.
Et donnoit un beau prix celui qui mieux joustoit.

Une autre chronique manuscrite du même du Guesclin: « Fist faire quintaines, et joustes d'enfans, et manieres de tournois. » Enfin le Roman de la Malemarastre: « Emmy les prez avoit une assemblée de barons de cette ville, et tant que ils drechoient une quintaine, et qui mieus le faisoit, si avoit grant loange. » Les Grecs mêmes ont connu cet exercice, que Balsamon appelle *Κυριακωδωξις*, parce que l'on s'y exerçoit avec le *contus*, ou la lance. Mais je crois qu'il n'a pas bien rencontré lorsqu'il a dit que ce jeu a été ainsi appelé du nom de *Quintus*, son inventeur. Il est plus probable qu'il fut ainsi nommé parce que les habitans des villes, à qui il estoit plus familier, l'alloient exercer dans la campagne, qui en estoit voisine, et dans la banlieue, que les coutumes et les titres appellent *quintines*, ou *quintaines*. Isidore, *Papias*, et *Elfric*, disent que *quintane* est cette partie de la rue où un chariot peut tourner, *pars plateae qua carpentum procehi potest*. D'où l'on pourroit recueillir que comme les habitans des villes choisissent les carfours, comme des lieux spacieux, pour s'irer à la quintaine, le nom leur seroit demeuré de ces quintaines, ou carfours. J'ay fait voir cy-devant comme les seigneurs obligoient leurs sujets de courir la quintaine, sous la peine de quelque amende. Cela est encore confirmé par les remarques que Ragueau fait à ce sujet.

La noblesse estoit tellement portée pour les tournois, que plusieurs en choisissoient les occasions pour s'y faire faire chevaliers. Et tant plus on s'y estoit trouvé, tant plus on estoit en réputation de valeur et d'adresse. Jean, duc de Brabant, qui perdit la vie dans une joust, l'an 1394, s'estoit rencontré en soixante et dix tournois, tant en France, en Angleterre, en Allemagne, qu'autres pais éloignés. De sorte que pour louer un vaillant chevalier on disoit qu'il avoit fréquenté les tournois, éloge qui est donné à Roger de Mortemer, chevalier anglois, en son épitaphe, qui se voit au prioré de Wigmore:

Militiam seivit, semper tormenta subivit.

Aussi les rois favorisoient tellement les gentilshommes dans ces occasions, qu'ils ordonnerent qu'ils ne pourroient estre arrêtés en leurs personnes, ni leurs biens saisis pour leurs dettes, tandis qu'ils seroient aux tournois. Ce que j'apprends d'un ancien acte contenant la vente faite par Jean de Flandres, chevalier, sire de Crevecoeur et d'Ailleux, de onze vingt sept livres dix huit sols huit deniers de rente, avec faculté de le pouvoir prendre, et arrêter, et de tenir, luy, et ses hoirs et successeurs, et leurs biens, en tournoy, et hors tournoy, en parlement et hors parlement; et nommément par tout où ils seront trouvez, jusques adonc qu'ils auroient fait gré à plain de la rente eschue, et de la peine, etc. Ladite rente ratifiée par Beatrix de S. Paul, sa femme, et confirmée par le roy, comme sires souverains, au mois de mars 1316, confirmée par le roy en may 1317.

Je finiray cette dissertation par l'ordonnance faite sur les

1. L. S. p. 34. — 2. A. 1253, p. 578. — 3. Ch. 3. — 4. In Nomoc. tit. 43, c. 20.
5. Chiffon, en sa Beatrix, p. 46. Coust. d'Angers, art. 35. — 6. L. 15, orig. c. 2.
Papies, Chas. San. 219. — 7. Au mot Quintaine. — 8. M. Chr. Belg. A. 1204.
— 9. Monast. Angl. t. 3, p. 229. — 10. Pour tournois. — 11. Reg. du Parlem.
commencant à l'an 1316, f. 342.

tournois, tirés de l'ancien *Cérémonial*, laquelle est conçue en ces termes:

« C'est la maniere et l'ordonnance, et comment on ouilloit faire anciennement les tournois.

« Item le cry est tel: ou oyez, seigneurs chevaliers, que je vous fais asavoir le grand digne pardon d'armes et de grand digne tournoement de par les François et de par les Vermandois et Beauvoisins, de par les Poitiers et les Corbeilois, de par les Arthésiens et les Flamens, de par les Champenois et les Normans, de par les Angevins, Poitevins et Tourangeaux, de par les Bretons et Manceaux, de par les Rives, et de par tous autres chevaliers, qui accordez s'y sont, et accorderont qui venir y voudront, à estre aus hostieux accompagnez le dimanche après S. Remy, et les diseurs prins, Percheval de Varennes, et Willasse sire de Campromy, et conseillers le sire de Meullant et le sire de Hangey, et pour faire fenestre le lundy, pour tournoier le mardi, et de batesist marthe, pour ce qu'il ne auroit pas ses chevaux ne son harnois, il pourroit faire cesser le tournoy jusques à jedy, qu'il est fin de la sepmaine, et qui ne le voudroit attendre, qu'il l'on tournoyast, ce seroit un tournoement sans accord, et doient le heraut crier, que l'on boute hors les bannieres, et blasons, ou housses d'escu, ou enseignes d'armes, pourquoy on puisse tournoier par accord.

« Item doivent les diseurs aller avec les herauts aux lieux où les seigneurs donnent à manger aux chevaliers, ou aux places où ils pourroient trouver lesdits chevaliers, qu'ils viennent armés pour tournoier, et prendre les fois desdits chevaliers, qui ne porteront espées, armures, ne bastons, et s'ustiez, et efforceront les armes, estaquettes assises par lesdits diseurs, et tiendront le dit desdits diseurs.

« Item, la veille du tournoy doivent faire, s'il leur plaist, les chevaliers mettre les selles sur leurs chevaux, et de leurs escuyers, pinchères et chamfroy de leurs armes, afin qu'on puisse voir et connoistre l'estoff et l'estat de chacun, et droit soy, et ne peut avoir chacun chevalier que deux escuyers, s'il ne veut mentir, tant soit grand sire.

« Item le jour du tournoy doivent les chevaliers aller aux messes, et faire faire les places à l'esper, et doivent les diseurs aller voir la place où le tournoy doit estre fait, sans advantage, et attacher les attaches en chascune route, et se batilles il y doit avoir deux estachettes de part, et l'autre d'autre part, et là doivent les chevaliers essongnies chevaux et harnois tout assurez, sans qu'on leur puisse rien meffaire, s'ils ne veulent flancer leur serment et mentir à leur foy.

« Item doivent les diseurs, à l'heure qu'ils verront qu'il sera temps, soit à jour de tournoier au matin, ou aux vespres de chevaliers et escuyers eux armer, et doivent les herauts asses tost après crier, assez hors, seigneurs chevaliers, assez hors. Et quand les chevaliers sont hors, et chascun est retrait en sa banniere, et en sa route, ou en la route de son issue, les diseurs viennent par devant les batailles, et font passer ceux qui ont ordonné pour passer, pour faire le tournoy à compte de chascun chevalier, toutefois au dit des seigneurs sous qui ils sont.

« Item ce fait, les deux diseurs se doivent mettre en place devant les batailles, et se doivent quitter la foy l'un à l'autre, et lors est le tournoy par accord, et se mettroit les pays chascun au droit de son issue, et doivent les herauts porter les bannieres, et des communes de chascun pays, selon ce que ils ont accoustumé, et au cas qu'ils ne voudroient quitter leur foy l'un à l'autre, le tournoy seroit sans accord.

« Item si-tost que le roy des heraux et les autres heraux verront que le tournoy aura assés duré, et qu'il sera sur le tard et temps de partir, ils doivent faire lever les estaches, et crier: seigneurs chevaliers, allez-vous-en, vous ne pouvez luy mets ne perdre ne gagner, car les estachettes sont levées.

« Item quand les chevaliers seront revenus à leurs hostels ils se desarmeront, et laveront leurs visages, et viendront manger devers les seigneurs, qui donnent à manger, et tandis que les chevaliers seront assis au soupper, seront prins lesdits diseurs, avec le roy desdits heraux, accompagnez de deux chevaliers, tels comme ils voudront prendre, pour faire l'enquête des bienfaisans, et en l'enquête fai-

1. V. le Theatre d'honneur de la Colombe, t. 1, p. 48. — 2. Picards, ceux des environs de Pois. — 3. Ripuarii, Allemands vers le Rhin. — 4. Hasbanenses. — 5. Campromy. — 6. Sic. in ms. — 7. L'Isles.

• s'ant, les chevaliers qui parleront diront leurs avis ; ils en nommeront trois ou quatre, ou tant qu'il leur plaira, des bienfaisans, et au dervain ils se rapporteront à un, lequel ils nommeront, et celui emportera la voix, et ainsi se fait de main en main à tous les chevaliers, et prennent morceaux de pain, et celui qui plus en a, c'est celui qui passe route ; et ceux qui font l'enquête font serment qu'ils la feront bien et loyalement.

• ITEM, et ou cas que le tournoy se feroit sans accord, la partie qui seroit déconforte, celui qui demourroit derrenier à cheval d'icelle partie desconfite auroit le heaume, comme le mieux défendant ; et l'autre partie, celui qui seroit le mieux assaillant, auroit l'espée.

• ITEM le lendemain du tournoy, s'il y a aucun destord de droit d'armes, tant de ceux gagnez ou perdus, comme des chevaliers tirez à terre, depuis les estaches levées, et comme de tous autres drols, soient d'ortel prins, d'ostel armeures, ou autres choses quelconques, il en est à l'ordonnance et Juges des chevaliers.

• ITEM on doit parler aux eschevins, aux majeurs et gouverneurs des bonnes villes où le tournoy se doit faire, d'avoir prix raisonnable de ce qui est nécessaire, c'est à savoir de foin, avoine, nappes, toüailles, et de toute autre vaisselle es hostieux, chascun endroit soy, la où il sera logié, ou faire prix sur les hostelaiges, liés et vaissiaux, et au cheval foin et avoye de hors ; et est dit que se aucun chevalier n'a dequoy payer son hostelaige, qu'il fasse courtoisement fin et accord.

• S'ENSUIT la declaration des harnois qui appartiennent pour armer un chevalier et un escuyer.

• Premierement un harnois de jambes, couvert de cuir cousu à esquilletes au long de la jambe, jusques au

• genouil, et deux attaches larges pour attacher à son brayer¹, et soulères valées attachez aux grües.

• ITEM cuissés et poulains de cuir, armoies de varennes des armes au chevalier.

• ITEM une chausse de mailles pardeus le harnois de jambes, attachée au brayer, comme dit est, pardeus les cuissés, et uns esperons dorez, qui sont attachez à une cordelette autour de la jambe, afin que la molette ne tourne dessous le pied.

• ITEM uns anciens, et unes espaulières.

• ITEM paus et manchez, qui sont attachez à la cuirie, et la cuirie à tout ses esgrappes sur les espaulés, et une seuriere sur le pia² devant.

• ITEM brachères à tout les houson, et le han escuçon de la banniere sur le col couvert de cuir, avec les tonnerres pour les attacher au braier, à la cuirie ; et sur le bacinet une coiffe³ de mailles, et un bel orfroy pardevant au front, qui veult.

• ITEM bracellets attachez aux espaulés à la cuirie.

• ITEM un gaignepain pour mettre es mains du chevalier.

• ITEM un heaume, et le tymbre, tel comme il vouldra.

• ITEM deux chaines à attacher à la poitrine de la cuirie, une pour l'espée, et l'autre pour le baston en deux vigères pour le heaume attacher.

• ITEM le harnois de l'escuyer sera tout pareil, excepté qu'il ne doit avoir nulles chaucés de mailles, ne coiffette de mailles, sur le bacinet, mais doit avoir un chapeau de Montauban, et si ne doit avoir nulles brachères, et des autres choses se peut armer comme un chevalier, et ne doit point avoir de sautoir à sa selle.

1. Brayer. — 2. Pectus. — 3. Al. Creste. — 4. In alio ms. Visieres.

DE L'EXERCICE DE LA CHICANE,

OU DU JEU DE PAUME A CHEVAL.

DISSERTATION VIII.

Je me suis trop engagé dans la matiere des exercices militaires, pour ne rien dire de la CHICANE, qui y appartient. C'est un sujet qui n'est pas indigne de la curiosité, puisqu'il est connu de peu de personnes, et qu'il nous découvre une espèce de manège pratiqué particulièrement par les nouveaux Grecs, qui semble avoir été ignoré dans l'Occident. Il ne leur a pas été toutefois si particulier qu'on ne puisse dire avec fondement qu'ils l'ont emprunté des Latins, puisqu'il est constant que le nom en est françois, et qu'il est encore en usage parmi nous.

La science et l'adresse de bien manier un cheval, qui est ce que nous appellons *manège*, terme tiré de l'italien, est l'un des exercices des plus nécessaires pour ceux qui font le metier de la guerre ; aussi nous lisons qu'il a été pratiqué de tout temps par les Romains et les Grecs, qui inventerent pour cet effet les courses des chevaux. Ils trouverent encore non seulement la methode de les dresser, en telle sorte qu'ils pussent tourner de part et d'autre au gré du cavalier, et au moindre signal qu'il en donneroit ; mais ils voulurent que le cavalier apprist à se tenir ferme dessus la selle, sans que pour quelque mouvement extraordinaire du cheval il pust estre jeté par terre, y estant comme collé, et pour user des termes de Nicetas, ὄντως ἰσχύος, ὡς ἀσπίς ἐπὶ ἀσπίδι ἰσχυροῦς. Ce sont ces exercices que Suetone¹ appelle *Exercitationes equorum campestris*, parce qu'ils se faisoient dans les campagnes ; accuse dequoy les chevaux de manège semblent estre nommez *equi campiores*, en deux passages de

Dudon, doyen de S-Quentin². Theodoric, dans Cassiodore³, appelle encore ces exercices *equina exercitia* : « Si quando enim relevare libuit animum rei publice cura fatigatum, equina exercitia petebamus ut ipsa varietate rerum, sollicitas se corporis vigorque recrearet. »

Ces exercices de manège sont encore décrits dans le moine Robert⁴, en son Histoire de la guerre sainte : « Alea, scaci, veloces cursus equorum, flexis in gyrum frenis non defuerunt ; » et dans Madevic⁵ : « Complique vertibilem equum modo impetu vehementi dimittens, modo strictis habenis in gyrum, ut huius negotio mos est, revocare, morque varios, perplexosque per amfractus discurrere. » C'est ce qu'Anne Comnene⁶, en son *Alexiade*, appelle ἰσχυρὸν ἀσπιδίου. Mais, entre autres, Procope⁷ a décrit élégamment ces exercices dans son histoire des guerres des Goths, dans un passage que je passe à dessein.

Ces chevaux de manège, qui sont si bien appris à tourner à toutes mains et à faire le caracol, semblent estre nommez pour cette raison *spharisticæ* par Gregoire de Tours⁸ : « Putasne videbitur ut bos piger palæstra lucum exerceat ? aut asinus segnis inter spheristarum ordinem celeri volatu discurrat ? » On peut aussi appliquer ce passage à ces exercices de chevaux dont les auteurs byzantins font souvent mention, qui estoit celui de jouer à la paume à cheval. Ce jeu est appellé par eux, d'un terme barbare, ἰσχυροῦς ἀσπίδιου.

1. In Alex. Ang. l. 4, n. 3. — 2. In Aug. c. 83.

3. Dudo, de art. Norm. p. 94, 184. — 4. L. 5, ep. 41. — 5. L. 5, Hist. Hier. p. 31. — 6. L. 3, de Gest. Frid. c. 37. — 7. L. 15, Alex. — 8. L. 4, Gest. c. ult. — 9. L. 1, de Clor. confess.

qui estoit aussi le nom du lieu qui servoit à ces exercices. Ce lieu estoit dans l'enclos du grand palais de Constantinople, près de l'appartement d'Oré, que les Grecs appelloient *χρονοσφαιρίων*, ainsi que nous apprenons de Luitprand : « Ex ea parte qua Zucanistril magnitudo profenditur, Consistentius per cancellos crines solutus expulit, » Codin² le place proche des thermes de Constantin, et ailleurs il dit que des quatre galeries ou portiques qui furent construites par Eubule, et qui du palais tiroient vers les murs de terre ferme, l'une avoit sa longueur depuis le *Tycanisterium* jusques à l'église de S. Antoine, Scylitzes³ le place près de l'hippodrome et la galerie des gardes du palais. Léon le Grammairien⁴ parle de la décente pour aller à ce lieu, ou plutôt de l'esplanade de ce lieu, qu'il appelle *κατάβασιον τοῦ Τυκανιστηρίου*; et Codin⁵ fait mention du *Τρυκανιστήριον* du *Τυκανιστηρίου*. Nous apprenons du même auteur que ce fut l'empereur Theodose le Jeune qui le fit construire, et que Basile le Macedonien l'agrandit.

Ce lieu estoit d'une vaste étendue, comme on recueille des termes de Luitprand, *qua Zucanistril magnitudo profenditur*. Ce qu'Anne Comnene⁶, Constantin Porphyrogenite⁷, et Theophanes⁸ témoignent encore, et véritablement il faisoit qu'il fust bien grand pour pouvoir y faire ces exercices, qu'il ne nous seroit pas aisé de concevoir si *Cinnamus*⁹ ne nous en avoit donné la description, où toutefois il supprime le mot de *Τυκανιστήριον*, comme barbare, affectant la pureté du discours dans tous ses écrits. Il dit donc que les anciens inventerent un honneste exercice, qui n'estoit que pour les empereurs, ses enfans, et les grands seigneurs de sa cour, et estoit tel. Les jeunes princes se divisoient en deux bandes, en nombre égal, se tenoient à cheval aux deux extrémités d'un lieu spacieux, entendant par là le *Τυκανιστήριον*, puis on jettoit dans le milieu une balle faite de cuir, de la grandeur d'une pomme. Alors les cavaliers des deux bandes parloient à brids abatus, et courroient à cette balle, tenant chacun en la main une raquette, telle que sont celles dont nous nous servons aujourd'hui pour jouer à la paume, dont l'invention paroit par là n'estre pas si récente, comme Estienne Pasquier¹⁰ nous veut persuader. C'estoit à qui pourroit attrapper cette balle, pour la pousser avec la raquette au delà des limites, qui estoient marquées en sorte que ceux qui la pousoient plus avant demouroient et restoit vainqueurs. C'est auteur remarque que c'estoit un exercice dandreste culturé, ou blessé grièvement. « Ludus periculosa » plenus aele. » Car il faisoit que ces cavaliers courussent à cette balle sans ordre, et pour l'attrapper avec leurs raquettes ils estoient obligés de se pencher des deux côtéz jusques en terre. Souvent ils se pousoient et se blessoient réciproquement, et se jettotent les uns les autres à bas de leurs chevaux. Aussi Anne Comnene¹¹ écrit qu'Alexis son pere s'exerçant un jour à ce jeu, l'attira, l'un de ceux qui jouoient avec luy, fut emporté par son cheval vers l'empereur, et le blessa aux genoux et au pied, dont il se sentit le reste de sa vie. *Cinnamus*¹² dit pareillement que l'empereur Manuel, petit-fils d'Alexis, s'exerçant à ce jeu de paume (j'ay de ce mot, quoy qu'impropre), tomba de son cheval, et se blessa si grièvement à la cuisse et à la main, qu'il en fut malade à l'extrémité.

Mais j'estime qu'il importe de donner en cet endroit la description que *Cinnamus* nous a tracée de cette *Sphaeromachie*, qui est un terme dont Senèque¹³ et Stace¹⁴ se sont servis, parce que l'usage n'en est pas connu dans nos écrits. Je sçay bien que plusieurs n'approuvent pas ces longues citations en langue grecque, qui n'est pas familière à un chacun; mais aussi je ne le fais que pour contenter les plus curieux, et pour les soulager de la peine d'aller chercher ce que je mets en avant dans les auteurs que je cite; outre que ceux qui n'entendent pas le grec se peuvent contenter de ce que j'en ay écrit. Έτιμα δὲ ὁ χειμὼν, ἀσκησάμενον ἐπὶ τοῦ ἡλιουδου, καὶ τὴν σφοδρικὴν ἀνάγκην, νεανίας τινὲς, μὴν δὲ παραπερὶ τὸ μέγεθος, εἰς χόρον τινὰ ὑπὸν ἀρίστην, ἢ ἐν ἠλιᾷ συμμετρικῶν αὐτοῖς ὄδῳ, ἐπ' αὐτῆν τὴν ὄδον, ἐν μεταίχμιον κερμένον ἀπὸ βυθῆρος ἀντιθέουσιν ἀλλήλοισι, ῥάβδον ἐν δεξιᾷ χειρὶ φέροντες ἑκατέρω, συμμετρικῶν μὲν ἐπιμαχῆ, εἰς δὲ καρπὸν τινὰ πλατύναν ἄνω κλινομένην ἢ τὸ μέσον χέρσας τισὶ γόνοιν μὲν ἀναβήσασιν, ἀλλήλοισι δὲ ἄκρυστον τινὰ συμμετρικῶν διαλαβόμε-

1. L. 5, c. 9. — 2. In orig. CP. Lambec. — 3. In Michaelis Caloph. — 4. In Leseo. — 5. Apud Allat. Græc. recent. Temp. Cod. Lamb. — 6. L. 15, p. 408. — 7. De adm. imp. c. 4. — 8. A. 90 Coprod. — 9. L. 4. — 10. En ses Recher. de France, t. 4, c. 15. — 11. L. 9, p. 250. — 12. L. 4. — 13. Ep. 80. — 14. Lib. 4, Sylv. pref.

ναται ἔρπον. σφαιρὸν μὲντοι ἑκάτερον κερμένῳ ἄνω, ὅπως ἂν ἐπὶ ἑκάτερον κερμένῳ ἀντιθέουσιν ἀλλήλοισι, εἰς χόρον τινὰ ὑπὸν ἀρίστην, ἢ ἐν ἠλιᾷ συμμετρικῶν αὐτοῖς ὄδῳ, ἐπ' αὐτῆν τινὰ ὄδον, ἐν μεταίχμιον κερμένον ἀπὸ βυθῆρος ἀντιθέουσιν ἀλλήλοισι, ῥάβδον ἐν δεξιᾷ χειρὶ φέροντες ἑκατέρω, συμμετρικῶν μὲν ἐπιμαχῆ, εἰς δὲ καρπὸν τινὰ πλατύναν ἄνω κλινομένην ἢ τὸ μέσον χέρσας τισὶ γόνοιν μὲν ἀναβήσασιν, ἀλλήλοισι δὲ ἄκρυστον τινὰ συμμετρικῶν διαλαβόμε-

Voilà les termes de *Cinnamus*, qui nous font voir que cet exercice n'appartenoit qu'aux grands seigneurs. Ce que Constantin Porphyrogenite¹⁵ témoigne encore en l'histoire de l'empereur Basile, son ayeul, en ceux-cy : « Ἄλλων εὐρήσις ἰσχυρία τοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ ὑδέρουον διακίον, ἀπὸ τῆς Βασιλικῆς κούρῃς καὶ αὐτὸν παρατίθοντα, καὶ ἂν αὐτὸν σφαιρικῶν βασιλεῶν καὶ τοῖς εὐδαίμονων καὶ καλῶτα συνήθει. C'est donc de là qu'il faut interpreter *Achmet*¹⁶ en ses *Omniscritiques* ou Interpretations des songes, lorsqu'il écrit que si quelqu'un a songé qu'il a joué à la paume à cheval avec l'empereur, ou avec quelque grand seigneur, cela luy pronostique qu'il luy doit arriver autant de bonheur qu'il aura poussé la balle bien loin, et que le cheval sur lequel il estoit monté se sera bien gouverné. De memes si l'empereur en songe avoit joué à cet exercice, que cela signifioit que le succès de ses affaires devoit estre heureux ou malheureux, suivant qu'il auroit bien ou mal poussé la balle : ausquels endroits cet auteur se sert du mot de *σφαιρικῶν*, et de *σφαιρὰν ἑλθόντων*, pour jouer à la balle à cheval. Ce qui fait voir que les termes qui se rencontrent dans Anne Comnene, de *τὴν σφαιρικῶν, ἠλιῶν*, et de *σφαιρικῶν*, sont synonymes à celui de *σφαιρικῶν*. Nous apprenons encore de ces auteurs que c'est de ces exercices dont il faut entendre Léon le Grammairien et Scylitzes¹⁷, lorsqu'ils racontent comme l'empereur Alexandre, frere de Léon le Philosophe, après quelques excès de débauche, les bains et le sommeil, entreprit d'aller jouer à la paume; et que durant cet exercice, luy estant survenu des contorsions de boxaux et des douleurs cuisantes, accuse de l'abondance du vin et des viandes dont il avoit chargé son estomach, fut obligé de retourner au palais, où il mourut le lendemain d'une aimorrhagie qui luy prit par le nez et par les parties honteuses. *Zonare*¹⁸ le dit en termes plus express, et montre que lorsque Alexandre joua à la paume, il estoit à cheval : « Ἀπὸ ἀριστίας μετὰ κούρον, καὶ κλιθὴν ὑπερβύσας τὴν γαστρί, καὶ ἀπὸ κούρον ἀκρυσάμενος, σφαιρικῶν παρὰ τοῦ, καὶ κατατίνας τὸ σῶμα τῆ ἠπατῆρ, καὶ τὰς τῆς σφαιρικῆς ἐπιμαχίαν, ἔβην ἄκρυστον, καὶ ἔβην εἰς τὸ βυθὸν κινώσας καὶ τῆς αἰούρας, μετὰ μίαν κλιθὴν ἑλθόντων.

Cette espèce d'exercice ressemble à l'*arenata pila* des anciens, où l'on avoit coutume de jouer en troupes : « Quam in grege ex circulo astantium spectantiumque emisit » sam, ultra justum spatium excipere et remittere consueverant, » ainsi qu'écrivit Isidore¹⁹. D'où *Sidonius*²⁰ a pris sujet de dire : « Sphaeristarum se turmalibus immiscuit. » C'est pourquoy ce jeu de balle est nommé *τεκνον*; dans Pollux²¹, où, toutefois, quelques uns lisent *τεκνον*, parce qu'on y jouoit dans une plaine qu'on parsemoit de sable : accuse dequoy ce jeu a pris le nom d'*arenata pila*, ce que *Martial*²² fait assez connoître en divers endroits de ses epigrammes, où il lui donne le nom d'*harpastus*, parce que chacun des partis faisoit ses efforts pour s'arracher et s'emparer la balle. Pollux ayant dit que les joueurs se partageoient en deux bandes ajoûté que la balle estoit jetée sur la ligne du milieu, et qu'aux deux extrémités, derriere les lieux où les joueurs estoient placez, il y avoit deux autres lignes, au delà desquelles on tâchoit de porter la balle, ce qui ne se faisoit pas sans la pousser et repousser auparavant de part et d'autre.

Le jeu de la chole, qui est encore à présent en usage parmy les paisans de nos provinces, a aussi quelque rapport avec ces exercices du *Tycanisterium*²³, sauf qu'il se fait entre personnes qui sont à pied. En certains jours solennels de l'année, et le plus souvent aux festes des patrons des villages, les paisans invitent leurs voisins à ces exercices. A cet effet on jette une espèce de ballon dans un grand chemin, au milieu des confins de deux villages, et chacun le pousse du pied avec violence, tant que les plus forts le font approcher près des leurs, qui de cette sorte remportent la victoire et le prix qui est proposé. Lambert d'Ardes, en son *Histoire des comtes de Guines*, en fait mention en ces termes : « Locus qui » nunc Ardensium populi frequentatur accessu pascuus erat,

15. In Beillo, c. 55. — 16. Oniscr. c. 455. — 17. Anna Com. p. 174, 466. — 18. Ead. p. 357, 434 et 449. — 19. In Alessand. — 20. In Aletard. — 21. Hier. Macrostolus. — 22. L. 48. Orig. c. 69. Papius. — 23. Ep. 17. — 24. Jul. Pollux, l. 9. — 25. L. 4, ep. 19; l. 7, ep. 86; l. 13, ep. 84, et l. 14, ep. 48. — 26. Lips. ad. Senec. ep. 80.

« et raro cultus habitatore. Mansit tamen in medio agri
« pascui secus viam, in loco ubi nunc Ardeam forum rerum
« frequentatur venillum, quidam cerevisie brasiator, vel
« canbarius, ubi rustici homines et incompotiti biben-
« dum, vel ad cheolandum, vel etiam herkandum propter
« agri pascui largam et latam plantam convenire sole-
« bant. » Et mêmes j'ose avancer que c'est ce jeu de la balle
des anciens appelée *pila paganica*; parce qu'elle estoit en
usage parmy les paisans. Martial¹ en a fait aussi la descrip-
tion.

Mais pour retourner au jeu de la balle à cheval que les
Grecs appellent *Tycanisterium*, il semble que ces peuples en
doivent l'origine à nos François, et que d'abord il n'a pas
esté autre que celui qui est encore en usage dans le Lan-
guedoc, que l'on appelle le jeu de la chicane, et en d'autres pro-
vinces le jeu de mail, sauf qu'en Languedoc ce jeu se fait
en plaine campagne, et dans les grands chemins, où l'on
pousse avec un petit maillet, mis au bout d'un bâton, d'une
longueur proportionnée, une bouille de bois. Ailleurs, cela se
fait dans de longues allées plantées d'arbres, et garnies tout à
l'entour de planches de bois. De sorte que *chicaner* n'est
autre chose que le *τεκανιστον* des Grecs, qui ont coûtume
d'exprimer le G ou le CH des Latins par le T, comme *Eua-
tathus*² sur *Dionysius* nous apprend, ce qui est d'ailleurs
confirmé par plusieurs exemples que M. Rigaud et *Marsius*³
en ont donné en leurs Glossaires. Ensuite, ce que les nos-
tres ont fait à pied les Grecs l'ont pratiqué montez sur des
chevaux, et avec des raquettes, qui estoit la forme de leur
chicane.

Quant à l'origine de ce mot, comme toutes les conjectures
dont on se sert en de semblables rencontres sort pour le

plus souvent incertaines, je ne sçay si je dois m'y engager;
car je n'oserois pas avancer qu'il vienne de l'Anglois *chicquen*,
qui signifie un poulet; en sorte que *chicaner* seroit imiter
les poulets, qui ont coûtume de courir les uns après les au-
tres pour sarracher le morceau hors du bec: ce que font
ceux qui jouent à la chicane à la façon des Grecs jetans
une bouille au milieu d'un champ, et chacun tâchant de l'en-
lever à son compagnon.

Quoy qu'il en soit, on ne doit pas, ce me semble, révoquer
en doute que le terrae de chicane dont nous servons
aujourd'hui pour marquer les détours des plaideurs (*quili-
gatores*) et que nos vieux praticiens appelloient *barres*, ne
soit tiré de ces exercices; car chacun de son costé, faisant
ses efforts pour diuayer par des suites affectées, et par des
procédures inutiles, tâche d'embarasser sa partie, les uns et
les autres se renvoyans ainsi la balle, comme nous disons
vulgairement, ce que font ceux qui jouent à la chicane,
lorsqu'ils se renvoient la balle, et par les embarras qu'ils se
forment réciproquement, font durer le jeu plus long-temps.

Je sçay bien que quelques scavans⁴ ont cherché une autre
origine au terme de chicane en fait de plaideurs, et qu'il y
en a qui le dérivent de *chico*, qui, selon Galien, en quelque
endroit⁵, signifie une matière mêlée de tromperies; rappor-
tans la raison de cette signification au naturel des Siciliens,
nommez *Σικωί* par les anciens, *quorum natura facilius fuit
ad querelas*, dit Cassiodore⁶. Il y en a d'autres⁷ qui le tirent
des termes de *chico* et de *chiqui*, dont l'un est espagnol,
l'autre gascon, qui signifient *petit*; ensorte que *chicaner*
seroit s'arrêter aux choses de petite consequence, et aux ba-
gateles.

1. Lamb. Ard. p. 142. — 2. l. 4, ep. 45. — 3. Schol. ad Dionys Perieg. p. 100.

4. Simon d'Olive, l. 3, des Quest. de droit, ch. 1. — 5. In Lexic. Hippocr. —
6. Cluver, l. 1, Sicil. antiq. c. 47. — 7. L. 1 epist. 3. — 8. Dylen. in Not. Vasc.

DES CHEVALIERS BANNERETS

DISSERTATION IX.

La noblesse a toujours esté dans une particulière estime
en tous les états de l'univers, et il n'y a presque à present
que celui des Turcs où elle n'est pas considérée. Ils déferent
tout à la vertu et aux belles qualitez des personnes, sans
considérer le sang et la naissance. « Turcæ neminem, ne
« suorum quidem, nisi ex se pendunt, sola domo Othomano-
« rum excepta, que suis censetur natalibus » : ce sont les
paroles d'un ambassadeur de l'empereur Ferdinand Ier. Mais
la France a esté le royaume du monde où elle a eu les plus
grands avantages, y composant un ordre particulier, qui y
tient le premier et le principal rang; les honneurs et les gou-
vernemens des provinces et des places n'y sont confiez qu'aux
gentilshommes, et l'on a toujours crû que la force de l'Etat
reside dans leurs personnes, acause de la generosité natu-
relle et de la grandeur de courage qui les accompagne.

Encore bien que le caractère de la noblesse soit uniforme,
et qu'il est en quelque façon vray de dire qu'un gentilhomme
n'est pas plus gentilhomme qu'un autre, si est-ce qu'il y a
toujours eu divers degrez entre les nobles, qui ont composé
des différents ordres, et raison des dignitez qui leur estoient
conferées par le prince; les autres par les prerogatives que
les qualitez et les titres de chevaliers leur donnoient. Desorte
que nous remarquons qu'il y a eu en France trois degrez et
trois ordres de noblesse. Le premier est celui des BARONS,
qui comprenoit tous les gentilshommes qui estoient élevez
en dignitez, tant acause des titres qui leur avoient esté ac-
cordés par les rois, qu'acause de leurs fiefs, en vertu desquels
ils avoient le droit de porter la bannière dans les armées du
roy, d'y conduire leurs vassaux, et d'avoir un cry particulier.

C'est pourquoy ils sont ordinairement reconnus sous le nom
de BANNERETS, et souvent sous le terme general de barons.
Ce qui a fait dire à *Divesus*¹ que « barones vocari solent si
« proceres qui vexillum in bellum efferunt. » Le second ordre
estoit celui des *bacheliers*, ou des simples chevaliers, et le
troisieme celui des *escuiers*.

La noblesse de Bearn² estoit pareillement distinguée en
barons, en *caviers*, ou chevaliers, et en *dommangers*, ou da-
moiseaux, qui sont ceux que nous appellons *escuiers*. Le
royaume d'Arragon³ avoit aussi ces trois ordres dans sa no-
blesse: le premier estoit celui des *ricos hombres*, qui sont les
chevaliers, et le troisieme des *ricos hombres*, ou les riches
hommes, estoient les principaux barons du royaume. Ils
avoient part au gouvernement du pays, et possédoient les
grands fiefs mouvans de la couronne. Ils devoient, acause de
ces fiefs, servir le prince dans ses guerres, et estoient obligés
d'y conduire leurs vassaux sous leurs bannieres, d'où ils
furent appellez *ricos hombres de sennera*, c'est-à-dire *banné-
rets*; et parce que ces riches hommes qui conduisoient leurs
vassaux à la guerre sous leurs bannieres estoient ordinai-
rement revetus de la qualité de chevalier, il est arrivé delà que
ces barons sont reconnus pour le plus souvent sous les noms
de chevaliers bannerets.

Les autres chevaliers, qui n'avoient pas cette prerogative,
sont nommez vulgairement *bacheliers* c'est-à-dire *bas cheva-
liers*, acause qu'ils estoient d'un second ordre, et inferieurs
en dignité aux barons. C'est la raison pourquoy ils sont
nommez *milites secundi et tertii ordinis* dans Brúnon⁴; en

1. Bubeq. in itiner. CP.

1. P. Divesus, l. 7, Ret. Brabant. p. 85. — 2. Hist. de Bearn, l. 6, c. 24. —
3. Hist. Bianca in Comment. Ret. Arag. — 4. De bello Sax. p. 433.

l'Histoire de la guerre de Saxe, et dans Guillaume le Breton,
en ces vers :

Intra Murellum cum Simone contulerant se
Personæ primi multæ, pluresque secundi
Ordinis.

Et ailleurs il désigne ainsi ce second ordre des nobles :

Exemplo quorum proceres, comitesque, ducesque.
Ordoque militiæ minor Ecclesiæque militiæ, etc.
Signo se signare crucis proferanter avebant.

Dans Mathieu Paris¹ le bachelier est nommé *minor miles*. Guillaume archidiacre de Lisieux², en *l'Histoire de Guillaume le Bâtard, roy d'Angleterre*, appelle les bacheliers *militæ medius nobilitatis*. Desorte qu'il estoit de ces chevaliers comme de ces comtes du premier, du second et du troisieme ordre, dans la cour des empereurs romains. Mais parce que mon dessein n'est à présent que de parler des chevaliers bannerets, accuse que je m'y suis engagé dans mes observations sur l'histoire du sire de Joinville, je ne diray rien ici des chevaliers bacheliers, ni de ce second ordre de noblesse.

J'ay déjà remarqué que le terme de banneret estoit general pour le premier ordre des nobles, et qu'il comprenoit les gentilshommes d'une dignité relevée, et qui avoient le droit de porter la bannière dans les armées du prince. La plupart des auteurs s'en sont servis en ce sens. Rigord, parlant des seigneurs qui furent pris à la bataille de Hovines par Philippe-Auguste : « Eodem vespere cum adducti fuissent ante conspectum regis proceres qui capti fuerant, quinque videlicet comites, et xxv alii, qui tantæ erant nobilitatis, ut eorum quilibet vexillum gauderet insignibus, præter alios quæ plurimos inferioris dignitatis. » Guillaume Guiart :

En esté con ne voit negier,
Va li rois la ville assiegier.
O lui mains princes à bannieres, etc.

Monstrelet³ dit qu'à la bataille d'Azincourt « il fut trouvé qu'à compter les princes y avoit mors cent à six vints bannerets les ducs et les comtes : » adonc j'eslirent tous les bannerets à toutes leurs batailles, lors le duc de Bourgogne et le comte d'Armagnac. Les *Provinciaux*, qui sont les livres des herauts d'armes qui représentent les armoiries des nobles de chaque province, réduisent d'ordinaire les nobles sous les deux titres de bannerets et de bacheliers, mettant sous le premier indifféremment les chevaliers bannerets et les ducs, les comtes et les barons.

D'autre part nous voyons que souvent les chevaliers bannerets sont reconnus dans les autres auteurs sous le terme simple de barons. Les loix de Simon comte de Montfort pour les habitans d'Alby, de Carcassonne, de Beziers et de Razes, dressées l'an 1213, comprennent formellement les chevaliers bannerets sous ce nom, les distinguant d'avec les simples chevaliers, qui sont les bacheliers : « Si inde convicti aut confessi fuerint, dabunt singuli x libras, si fuerint barones : si simplices milites, centum solidos, etc. » Froissart⁴ en a ainsi usé en divers endroits de sa *Chronique*, comme lorsqu'il rapporte les noms des grands seigneurs qui passèrent avec le roy d'Angleterre en France, l'an 1346 ; et ailleurs, parlant d'un combat qui se fit auprès de Calais : « Tous ceux estoient barons et à bannière. » Et la *Chronique de Flandres* décrivant la bataille de Bonne, a compris sous le mot de barons les bannerets : « Tant y eut pris de barons, de bacheliers et de sergens, que ce fut merveille. » Il faut néanmoins demeurer d'accord qu'il y avoit de la différence entre les barons et les bannerets : car on appelloit barons tous les nobles qui possédoient les grands fiefs qui relevoient de la couronne ou de quelque souveraineté. Et parce qu'il n'y avoit point de barons qui n'eussent le droit de faire porter la bannière dans les armées, accuse qu'ils possédoient de grandes seigneuries et des terres considérables, qui avoient beaucoup de vassaux, il est arrivé que ce titre a esté communiqué indistinctement à tous les bannerets. Du Tillet⁵ dit que le comte de Laval débatit au seigneur de Cougquen, en Bretagne, le titre de baron, soutenant qu'il n'estoit que banneret et qu'il avoit levé bannière, accuse dequoy on se ralla de lui, et on l'appella le chevalier au drapeau carré.

Pour parvenir à la dignité de banneret il ne suffisoit pas d'estre puissant en fiefs et en vassaux, il falloit estre gentilhomme de nom et d'armes⁶ ; cette qualité requise estoit essentielle : et parce que je n'ay pas remarqué que pas un auteur ait bien expliqué la force de ces termes, je me propose d'en dire mon sentiment dans la dissertation suivante.

Le vieux *Cerémonial*⁷ décrit ainsi la forme et la maniere de faire les bannerets : « Comme un bachelier peut lever bannière et devenir banneret. Quant un bachelier a grandement servi et suivi la guerre, et que il a terre assez, et qu'il puisse avoir gentilshommes, ses hommes, et pour accompagner sa bannière, il peut licitement lever bannière, et non autrement : car nul homme ne doit porter ne lever bannière en batailles s'il n'a du moins cinquante hommes d'armes, tous ses hommes, et les archiers et arbalétriers qui y appartiennent. Et s'il les a, il doit à la premiere bataille où il se trouvera apporter un pennon de ses armes, et doit venir au connestable, ou aux mareschaux, ou à celui qui sera lieutenant de l'ost, pour le prince requier qu'il porte bannière ; et s'il luy octroient, doit sommer les heraulx pour tesmoignage, et doivent couper la queue du pennon, et alors le doit porter et lever avant les autres bannières, au dessous des autres barons. » Il y a en ce même *Cerémonial* un autre chapitre qui regarde encore le banneret, et est conceu en ces termes : « Comme se doit maintenir un banneret en bataille. Le banneret doit avoir cinquante lances, et les gens de trait qui y appartiennent : c'est assavoir les xv pour combattre, et les autres xv pour lui et sa bannière garder, et doit estre sa bannière dessous des barons. Et s'il y a autres bannières, ils doivent mettre leurs bannières à l'honneur, chascun selon son endroit, et pareillement tout homme qui porte bannière. »

J'ay rapporté les termes entiers de ce *Cerémonial*, afin de n'estre pas obligé de les diviser dans la suite de ce discours, et aussi pour avoir sujet de les examiner et de les conférer avec ce que les auteurs ont écrit des bannerets. Et pour commencer par les premieres conditions qu'il requiert pour parvenir à cette dignité, il remarque qu'il faut que celui qui veut se faire banneret soit chevalier, et qu'il ait esté souvent dans les occasions de la guerre : il est constant que ceux qui estoient lever bannière devoient estre chevaliers, et l'histoire nous fournit un infinité d'exemples, comme ceux qui dans les occasions de la guerre vouloient lever bannière, et qui n'estoient pas encore chevaliers, se faisoient donner ce titre avant que de lever bannière. La *Chronique de Flandres*⁸ : « A ce jour eua bannière le comte de Mauluisson, qui fut au comte d'Armagnac, et fut ce jour nouveau chevalier. » Froissart⁹ : « La furent faits chevaliers, et leverent bannière à une saillie que ceux de la Navarre firent hors messire Robert d'Alençon, fils du comte d'Alençon, et messire Louis d'Auxerre, qui estoit fils du comte d'Auxerre et le frère du comte d'Auxerre. » Et ailleurs¹⁰ il dit que le comte de Nevers, fils du duc de Bourgogne, conducteur des troupes françoises au secours du roy de Hongrie contre le Turc, estant entré dans le pais ennemy y fut fait chevalier par ce roy, et leva bannière. Les fils des rois n'estoient pas dispensez de cette loy. Le même Froissart¹¹, parlant d'une bataille qui fut donnée entre les Ecossois et les Anglois : « Adonques fist le comte de Douglas son fils chevalier, et nommé messire Jacques, et lui fist lever bannière : et là fist-il deux chevaliers des fils du roy d'Escosse, messire Robert et messire David, et tous deux leverent bannière. »

L'autre condition pour estre fait banneret, et qui estoit la plus necessaire, estoit qu'il falloit estre puissant en biens, et avoir un nombre suffisant de vassaux pour accompagner la bannière. C'est pourquoy les Espagnols appelloient les bannerets *Ricos hombres*, et les François les riches hommes, comme j'ay justifié en mes *Observations*. Au contraire, les simples chevaliers sont nommés *pauvres hommes* dans le rôle des chevaliers qui accompagnoient saint Louys au voyage de Thunes : « Et est à sçavoir qu'il doit passer à chascun banneret un cheval, et li chevaux emporte le garçon qui le garde, et doit passer le banneret lui sixieme de personne, et le pauvre homme soit tiers. »

Quant au nombre de vassaux, le *Cerémonial* veut que le banneret ait sous sa conduite cinquante hommes d'armes, outre les archers et les arbalétriers qui y appartiennent.

1. L. 9, Philipp. p. 193. — 2. Lib. 3, p. 191. — 3. A. 1215. — 4. Gesta Guill. p. 377. — 5. Vol. 1, ch. 140, ch. 79. — 6. Calland, ou Traité du Franc aleu. — 7. Vol. 1, ch. 121, 124. — 8. Ch. 15. — 9. T. 1, p. 481.
4. Gregor. Tolos. l. 6, c. 9. — 5. Ceremonial ms., et celui qui est imprimé avec un livre intitulé la Division du monde, l'an 1539. — 6. Al. longuemont. — 7. Al. tant comme il puisse tenir cinquante gentilshommes. — 8. Al. soit banneret. — 9. Al. faire sommer les trompettes pour tesmoigner. — 10. Al. garder son corps et sa bannière. — 11. Al. et s'il y a autres bannieres en honneur, selon qu'ils sont nobles, et pareillement tous hommes qui portent banniers. — 9. Ch. 79. — 10. Vol. 1, ch. 225. — 11. Vol. 4, ch. 49, 72. — 12. Vol. 2, ch. 10.

c'est à dire cent cinquante chevaux. Car Froissart dit en quelque endroit que vingt mille hommes d'armes faisoient soixante mille hommes de guerre : chèque homme d'armes ayant deux hommes à cheval à sa suite. Olivier de la Marche écrit que, suivant l'ancienne coutume, il falloit que le pennon de celui qui prétendoit à cette dignité fust accompagné de vingt-cinq hommes d'armes au moins. Mais les comptes des trésoriers des guerres du roy nous apprennent le contraire, et nous font voir qu'il y avoit souvent des chevaliers bannerets qui avoient un beaucoup moindre nombre de vassaux à leur suite, dont les uns estoient bacheliers, les autres escuiers. Aussi un autre *Cerémonial* veut qu'un chevalier ou escuyer, pour estre fait banneret, soit accompagné au moins de quatre ou cinq nobles hommes, et continuellement de douze ou seize *chevass*. Il est vray que pour l'ordinaire les chevaliers bannerets allans à la guerre du prince comme la plupart estoient grands seigneurs, avoient un bien plus grand nombre de vassaux, entre lesquels il y en avoit des chevaliers, qui avoient pareillement leurs vassaux à leur suite, ce qui formoit une compagnie fort raisonnable sous la conduite du banneret. Et ainsi ce sont les bannerets qu'Albert d'Aix * désigne par ces termes : « Ad quinquaginta in cetero, lancea et gladio ceterum viri fortissimi, et usque ad hunc diem in omnibus praeliis invictissimi, singuli redditibus terrarum, et locorum possessionibus ditati, et ipsi equites sub se habentes, alius viginti, alius decem, alius quinque, alius duo ad minus. » Et Geoffroy de Malherbe *, pour faire voir que l'ancêtre, pere du fameux Robert Guiscard, avoit la qualité de chevalier banneret, et qu'ainsi il n'estoit pas de si basse extraction, comme Anne Coméne * et quelques autres auteurs ont écrit, dit qu'il estoit à la cour de Richard II du nom, duc de Normandie, commandant à dix chevaliers : « In curia comitis decem milites sub se habens servivit. »

Le banneret estoit fait par le prince, ou le lieutenant général de l'armée, en cette manière : le chevalier qui estoit assez puissant en revenus de terres et en nombre de vassaux pour soutenir l'état et la condition de banneret, prenoit l'occasion de quelque bataille qui se devoit donner, et venoit se présenter devant le prince, ou le chef de l'armée, tenant en sa main une lance, à laquelle estoit attaché le pennon de ses armes enveloppé, et là il faisoit sa requête, ou lui-même ou par le moyen d'un héraut d'armes, et la prioit de le faire banneret, attendu la noblesse de son extraction et les services rendus à l'État par ses prédécesseurs : veu d'ailleurs qu'il avoit un nombre suffisant de vassaux. Alors le prince, ou le chef d'armée, développant le pennon, en coupoit la queue, et le rendoit carré, puis le remettait entre les mains du chevalier, en lui disant, ou faisant dire par son héraut, ces paroles, ou de semblables : « Recevez l'honneur que votre prince vous fait aujourd'hui, soyez bon chevalier, et conduisez votre bannière à l'honneur de votre lignage. » Froissart * décrit ainsi cette cérémonie : « Là entre les batailles apporta messire Jean Chaudos sa bannière, laquelle encore n'avoit nullement butte hors de son estuy. Si la presenta au prince, auquel il dit ainsi : Monseigneur, veiez cy ma bannière, je vous la baillie par telle manière qu'il vous plaise de la développer, et qu'aujourd'hui je la puisse lever : car Dieu mercy, j'ai bien de moy en terre et heritage de ce que n'estat comme appartient à ce. Ainsi prit le prince et le roi dom Pierre qui là estoit la bannière entre leurs mains, qui estoit d'argent à un pieu armé de guules, si la desenvolverent, et la luy rendirent par la hante en disant ainsi : Messire Jean, veiez cy votre bannière ; Dieu vous en lisse vostre preu faire. Lors se partit messire Jean Chaudos, et rapporta entre ses mains sa bannière, et dit ainsi : Seigneurs, veiez cy ma bannière et la vostre ; si la gardez ainsi qu'il appartient. Adonc la prindrent les comens, et en furent tous resuans, et dirent que s'il plaisoit à Dieu et St. Georges ils la garderoient bien, et s'en acquiteroient à leur pouvoir. Si demoura la bannière es mains d'un bon escuyer anglois, qu'on appelloit Guillaume Alevy, qui la porta seurement ce jour, et qui loyaument s'en acquitta en tous estats. » Le même auteur * décrit encore ailleurs cette cérémonie en ces termes : « Là furent appellez tous ceux qui nouveaux chevaliers vouloient estre, et premierement messire Thomas Trivet apporta sa bannière toute enveloppée devant le comte de Bouquingam, et luy dit : Monseigneur, s'il vous plait, je desenvolveray aujourd'hui ma bannière, car Dieu mercy, j'ay assez de revenu pour maintenir estat comme à la bannière appar-

tient. Il nous plaist bien, dit le comte ; adonc prit la bannière par la hante, et luy rendit en sa main, disant : Messire Thomas, Dieu vous en lisse vostre preu faire cy et autre part. »

Le pennon ou le pennonceau estoit l'enseigne du chevalier bachelier, sous lequel il conduisoit ses vassaux. Le *Cerémonial*, au chapitre de l'ordonnance du roy quand il va en armes, le dit en termes exprés : « Après les pages viennent les trompettes, après les trompettes viennent les pennons des bacheliers, après les pennons viennent les bannières des derrains bannerets. » Et à l'endroit où il décrit les cérémonies des obseques : « La quatrième offrande doit estre d'un cheval couvert du trespassé, et sera monté dessus un gentilhomme, ou amy du trespassé, qui portera sa bannière s'il est banneret, ou, s'il est bachelier, son pennon. » Froissart attribue pareillement en plusieurs endroits de son histoire les pennons aux bacheliers, et fait voir qu'ils estoient armés de leurs armes *. Quelquefois les grands seigneurs portoient en même temps la bannière et le pennon. Le *Cerémonial* attribue ce droit non-seulement aux roys et aux souverains, mais encore aux ducs, aux marquis et aux comtes, et ajoute que c'est en cela qu'est la différence d'entre le comte et le baron. Mais Froissart * nous apprend le contraire, nous représentant divers seigneurs qui n'estoient pas revêtus de ces hautes qualités qui portoient la bannière et le pennon en même temps : « Là estoit messire Hué le Despenier comte de pennon, et là estoit à bannière et à pennon le sire de Beaumont, messire Hué de Caurelée, et messire Guillaume Helmen, et à pennon sans bannière messire Thomas Bracton, etc. » Messire Georges Châtelain * attribue une bannière et un pennon en même temps à un escuyer. Il est constant * que les souverains avoient la bannière et le pennon : et à l'égard du roy de France sa bannière estoit en la charge du grand chambellan, et son pennon en celle de son premier valet trenchant. Froissart parle en quelque endroit du pennon du roy de France *. Et la raison pour laquelle les grands seigneurs avoient la bannière et le pennon en même temps * que comme ils avoient un grand nombre de vassaux, les bannerets se rangeoient dans les guerres sous sa bannière, et les bacheliers qui relevoient immédiatement d'eux, sous son pennon. Le pennon differoit de la bannière en ce que la bannière estoit carrée et le pennon avoit une queue, semblable à ces enseignes que les Latins nommoient dragons. C'est cette queue que l'on coupoit lorsqu'on faisoit les bannerets.

Comme les bannerets se faisoient aux occasions des batailles, ou de quelques entreprises militaires, ce qui est remarqué par Froissart *, Monstrelet, Olivier de la Marche, et autres auteurs : il s'en faisoit aussi quelquefois dans les occasions des festes solennelles ou des tournois. Jacques de Valere, en son traité ms. d'Armes de noblesse : « S'il est roy ou prince qui soit audit tournoy, et s'il lui plaist peust faire de grace chevaliers, et d'un chevalier un banneret, pour alors prendre bannière. » Et plus bas : « Celui qui lieve bannière en tournoy, ou en bataille, doit au roy d'armes, ou héraux de la marche, dix livres parisis. »

Cette qualité de banneret en la personne du chevalier le faisoit reconnoître ordinairement sous le nom de *banniers*, comme on recueille des auteurs, et particulièrement de ce passage du sire de Joinville, où il écrit qu'il accompagna le roy saint Louis, lui, troisième de bannieres, c'est à dire avec deux autres chevaliers portans bannieres : « Milites vexilla ferentes » comme ils sont nommez par Mathieu Paris *, qui sont appellez *vexillarii* dans une ordonnance de Philippe le Hardy. De là vient le proverbe usité en ce temps-là, cent ans bannière, cent ans civière, pour marquer la décadence des familles, et je ne sçay si on ne doit pas rapporter à ce mot de *civière* ces deux vers qui se lisent en l'histoire des archevêques de Brete * :

Erat Dacus nobilis sanguine regalis
Ex matre, sed genitor miles civeralis :

c'est à dire un chevalier du dernier ordre. Du Tillot dit encore que la famille des bannerets, pour marque de prérogative et de noblesse, estoit appelée *hutel noble* et *bannière*, et que ce titre est donné à la maison de Savenses en Picardie, dans un ancien arrest du parlement de Paris. J'ajoute à ces

1. Vol. 4, c. 108, 244, 237 ; vol. 2, c. 112, 135, 164 ; vol. 4, c. 18, 21, 70. Chr. de Fland. c. 112. — 2. Vol. 2, c. 135. — 3. Hist. de Jac. de Lalain, c. 68. — 4. Cerémonial de France. — 5. Vol. 4, ch. 18. — 6. Theatre d'Hon. de la Colomb. t. 1, p. 63. — 7. Vol. 4, c. 225 ; vol. 2, c. 135, 164 ; vol. 3, ch. 141 ; vol. 4, ch. 48, etc. — 8. P. 360, 403 ; t. 5, Hist. Fr. p. 533. — 9. P. 416. [ed. Lappenberg. pag. 25. curiosa.]

1. Vol. 4, c. 112, c. 31. — 2. L. 1, c. 10. — 3. L. 1, c. 1. — 4. Vol. 1, ch. 211. — 5. Vol. 2, c. 34.

remarques que dans une ordonnance de Charles VIII, de l'an 1495, pour les droits de grolage, la femme du banneret y est nommée *une dame bannerete*.

Ce nom de *bannerie* estoit encore attribué à la terre du chevalier banneret, et estoit ainsi nommée parce qu'elle avoit un grand nombre de fiefs qui en dépendoient, et par conséquent assez de vassaux pour obliger celui qui en estoit seigneur de lever banneret, ce qui est tellement vray, que le titre de banneret passoit à tous ceux qui la possédoient, mêmes avant qu'ils eussent esté revêtus du titre de chevaliers. C'est pourquoy dans les comptes de Jean le Mire, de Barthelemy du Drack, de Jean du Cange, et autres trésoriers des guerres du roy, qui sont en la chambre des comptes de Paris, nous y voyons les *escuiers bannerets* au service du roy, avec leur suite, composée de chevaliers et d'escuiers : mais avec cette différence que jusques à ce qu'ils eussent esté faits chevaliers ils marchent après les bacheliers, dont ils avoient les gages et la paye, et estoient nommez par leur nom propre, et non point du titre de *Messire*, ou de *Monsieur*, qui n'appartenoit qu'aux chevaliers. De sorte que les *seigneurs bannerets* estoient comprises sous le nom general de *militia*, qui se rencontre souvent dans les titres, pour designer les *fiefs des chevaliers*, nommez *militia feudales* en d'autres, et les *fiefs de haubert*, pour les raisons que nous dirons ailleurs. Car quant aux fiefs des bacheliers, c'est à dire des chevaliers simples, ils semblent estre nommez *baccalarie* dans divers titres du *Cartulaire* de l'abbaye de Beaulieu en Limosin, que j'ay leus, et dont plusieurs ont esté transcrits par M. Justel, en son *Histoire d'Auvergne et de Turenne*. Il est encore parlé de cette espèce de fief dans les *Coutumes d'Anjou* et du *Maine*. Quelques écrivains flamans ont donné le dénombrément des terres bannerettes du comté de Flandres. C'estuy là donc qui estoit possesseur d'une terre bannerie, c'est à dire qui avoit assez de fiefs dépendans pour fournir le nombre de vassaux suffisant pour former un banneret, et qui avoit esté possédée par des bannerets, prenoit l'occasion d'une bataille pour *deployer, développer, lever, relever, c. mettre hors sa bannerie* ; car les auteurs se servent de toutes ces façons de parler. Il y avoit, toutefois, différence entre *relever bannerie* et *entrer en bannerie* : car celui là *entroit en bannerie* qui se faisoit donner par le prince le privilège de banneret, accuse d'une ou plusieurs terres dont il estoit possesseur et qui lui fournissoient un nombre de vassaux pour maintenir cette dignité. Et celui là *levoit ou relevoit bannerie* qui developoit et deployoit la bannerie de sa terre, qui lui estoit échue de sa possession, ou qui se faisoit banneret à cause d'une terre qui avoit eu le titre de banneret, et dont il devenoit possesseur. Nous apprenons cette distinction d'Olivier de la Marche, dont je rapporteray ici les termes : « La vey je messire Louys de la Vieville, seigneur de Sains, relever bannerie, et le presenta le roy d'armes de la Toison d'or, et ledit messire Louys tenoit en une lance le pennon de ses plaines armes, et dit ledit Toison. Mon tres-redouté et souverain seigneur, vuyez votre tres humble sujet messire Louys de la Vieville, issu d'ancienne bannerie à vous sujete, et est la seigneurie de leur bannerie entre les mains de leur aïné, et ne peut ou doit, sans mesprendre, porter bannerie quant à la cause de la Vieville, dont il est issu : mais il a par partage la seigneurie de Sains, anciennement terre de bannerie, parquoy il vous supplie, considérer la noblesse de sa nativité, et les services faits par ses predecesseurs, qu'il vous plaise le faire banneret, et relever bannerie. Il vous presente son pennon, armé, suffisamment accompagné de vingt-cinq hommes d'armes pour le moins, comme est et doit estre l'ancienne coutume. Le duc lui respondit, que bien lust-il venu, et que voulons liers le ferait. Si bailla le roy d'armes un cout-au au duc, et prit le pennon en ses mains, et le bon duc, sans oster le gantelet de la main senestre, fit un tour au tour de sa main de la queue du pennon, et de l'autre main couppa ledit pennon, et demoura quarré, et la bannerie faite le roy d'armes bailla la bannerie audit messire Loys, et lui dit : Noble chevalier, recevez l'honneur que vous fait aujourd'huy vostre seigneur et prince, et sçavez aujourd'hui bon chevalier, et conduisez vostre bannerie à l'honneur de vostre lignage. Ainsi fut le seigneur de Sains relevé en bannerie. Et prestement se presenta messire Jacques, seigneur de Harchies en Hainaut, et porta son pennon suffisamment accompagné de gens d'armes siens, et d'autres qui l'accompagnoient. C'estuy messire Jacques requit à son souverain seigneur, comme comte de Hainaut, qu'il le fist banneret

en la seigneurie de Harchies. Et à la verité bien lui devoit estre accordé, car il estoit un tres-vallant chevalier de sa personne, et avoient, lui et les siens, honorablement servi en toutes guerres. Si lui fut accordé, et fut fait banneret ceuluy jour le seigneur de Harchies. Et de ces deux bannerets je fais différence : d'autant que l'un releve sa bannerie, et nerets ceuluy jour, comme dit est. » Ce qui sert pour entendre un ancien *Provincial*, ou recueil de blazons, qui après avoir donné les armes de chevaliers bannerets de Hainaut, fait un autre chapitre, avec ce titre : « Cy-aprés s'ensuivent les noms et les armes d'aucuns seigneurs à bannerie, qu'on a veu en Hainaut, qui sont morts sans relever. » Et ensuite il met, « le sire de Beaumont, frere au bon comte Guillaume, le sire d'Avesnes, le sire de Rocux, et autres : faisant assez voir par là que ces chevaliers, ou seigneurs, qui possédoient des fiefs de bannerie, estoient decédez avant que l'occasion se fust présentée de la relever en quelque rencontre de guerre par la permission du prince.

Je trouve que c'est avec raison que le vieux *Cerémonial* a inferé delà que la bannerie est la marque d'investiture du banneret, lorsqu'il dit que le duc reçoit l'investiture par la couronne, le marquis par le rubis qu'il mettoit au doigt du milieu, le comte par le diamant, le vicomte par la verge d'or, et les barons et les bannerets par la bannerie. Quoy que ce qu'il met en avant des marquis et des autres dignitez soit sujet à la censure, il est au moins constant que le banneret estoit investy de sa dignité par la bannerie. Car comme la bannerie est une espèce d'étendard, sous lequel les vassaux se rangent pour aller à la guerre du prince, il est constant que toutes les investitures qui se font des terres, de quelque qualité qu'elles soient, qui donnent le droit à ceux qui les possèdent de conduire leurs vassaux à la guerre, se font toujours faites par la bannerie. C'est ce que nous lisons dans l'ancien *Droit des Saxons* : « Imperator confert cum sceptris spiritualibus, et cum vexillis secularibus feuda omnia illustris dignitatis. Nec licet et feudum vexillis vel annuum et diem non collatum tenere. » Et quelque peu après il nous fait voir que sous le nom de fief de bannerie estoient compris les grandes seigneuries avec dignitez : « Septem vexillorum feuda in Saxonia sunt delimita, Ducatus Saxonie, Palantia, Marchia Brandenburgensis, Landgraviatus Turingie, etc. » Il nomme quelquefois ces grands fiefs *vexilla feudalia*, quelquefois *feuda vexilli*. Le *Droit des fiefs de Saxe* les appelle *Feudovexilla*, ou *feuda vexilla habentia*. Et enfin dans quelques arrêts les terres à banneries y sont nommées *feuda vexillorum*, et les chevaliers *militia vexillati*.

Nous lisons souvent dans les auteurs, conformément à ce qui est porté dans le *Droit des Saxons*, qu'en Allemagne les ducs et autres grands fiefs estoient conferez par les empereurs par la bannerie. Othon, évêque de Frise, en fut le premier, et la coutume estoit en la cour imperiale, « Ut regna per gladium, provincie per vexillum a principe tradantur, vel recipiantur. » Ce fut donc suivant cet usage que l'empereur Henry investit son beau-frere du duché de Baviere par la bannerie. *Cumque hasta signifera ducatum dedit*, Philippe, roy des Romains, investit en l'an 1297 Thomas, comte de Savoie, de ce comté, et autres terres par trois banneries, *juata prisam Imperii consuetudinem*. Ce qui s'est, encore pratiqué en d'autres royaumes. Car nous lisons que Welfhe, marquis de Toscane, cousin germain de l'empereur Frederic I, distribua sept comtez à certains barons, et les en investit avec autant d'étendards, *baronibus terra septem comitatibus cum tot vexillis concessit*. Ainsi Frederic, roy de Sicile, investit Richard, frere du pape Innocent III, du comté de Sore, *per regale vexillum, quod illi transmisit*. Baudouin II, roy de Jerusalem, en usa de même lorsqu'il donna le comté d'Edesse à Josselin de Courtenay, comme encore le pape Honorius à l'endroit de Roger, comte de Sicile, lorsqu'il l'investit du duché de la Pouille et de Calabre, et le même Roger lorsqu'il donna la principauté de Capoue à Alphonse son fils. Les comtes de Goritice recevoient l'investiture des dauphins de Viennois par un étendard de taffetas rouge, et les dauphins de Viennois par l'épée delphinale et par la bannerie de S. Georges. Je passe tous les autres exemples qui se peuvent tirer des auteurs, qui font de semblables remarques. Ce que je viens de rapporter suffit pour justifier

1. Specul. Saxon. l. 3, art. 60, § 1, art. 58, § 2, art. 62, § 9. — 2. Art. 52, § 5, art. 53, § 1. Jus Feudale Sax. cap. 46, § 3, 4, 7. — 3. Cap. 28, § 1. Ragnone, v. Banneret. — 4. Vitho Fris l. 2, de Gest. Frid. c. 5, § 2. — 5. Dimar. l. 6, Langius. — 6. Guillelm. — 7. Abb. L'episc. — 8. Gesta Inno. III, p. 27. — 9. Will. Tyr. l. 12, c. 4. — 10. Alexander Cebensis. l. 4, c. 16. id. l. 3, c. 26. — 11. Sansovin. nelle Fam. d'Ital. — 12. A. Du Chesne, en l'Hist. des Dauph. p. 105.

1. In Gros lat. barb. — 2. Art. 63. — 3. Art. 72. — 4. L'Esquinoi. — 5. Froissart et al. passim. — 6. L. 6, ch. 25, p. 241.

ce que j'ay mis en avant, que tous les grands fiefs sont fiefs de bannière, et que la bannière estoit la marque de l'investiture de cette espèce de fiefs.

Quant aux moindres fiefs qui estoient ornez du titre de bannière, ils avoient des privilèges particuliers. Car au duché de Bretagne ils avoient droit de haute justice, de lever justice à quatre pillers, et les possesseurs de porter leurs armes en bannière, c'est à dire en un-écusson quarré. En Dauphiné les bannerets ont pareillement toute justice dans l'étendue de leurs seigneuries, et le droit de faire visiter les grands chemins, d'avoir procureur fiscal, les confiscations pour crime d'herésie, et autres prérogatives qui sont remarquées par quelques jurisconsultes de ces pays-là.

Les bannerets avoient encore le privilège de cry de guerre, que l'on appelle *cry d'armes*, qui leur estoit particulier, et leur appartenoit privativement à tous les bacheliers, comme avans droit de conduire leurs vassaux à la guerre, et d'estre d'armes. Mais comme c'est encore une matière curieuse, et que l'usage de ces cris, est peu connu d'un chacun je reserve à en traiter à fonds dans les dissertations suivantes.

À l'égard des armes en bannière, c'estoit un des principaux privilèges des bannerets du duché de Bretagne, et de quelques autres provinces comme de celle de Poitou, dont la coutume porte en termes exprés, « que tout seigneur qui a comté, vicomté, ou baronie telle désigne assez les bannerets par ces mots, peut en guerre, ou armoiries, porter ses armes en quarré, ce que ne peut le seigneur chastelain, lequel ne peut seulement porter en forme d'escu son. » Le traité manuscrit des armes des familles éteintes en Normandie, que j'ay leu parmi les recueils de M. Péronce, marque cette différence en deux endroits, en ces termes : « Le sire de Mailleville est d'ancien lignage, et porte les armes de Quernolaille, qui a esté anciennement bannière et chef d'armes, et pour ce sont mises en targe, qui signifie bachelier et banneret. » Et ailleurs, au supj des armes d'Ermenonville : « Et pour ce que ledit sire d'Ermenonville ne a point portées à bannière, laquelle chose il peut faire selon le devis du livre de Monjoie, comme ailleurs est dit, sont mises icy en targe, qui signifient banneret et bachelier,

et ne doivent ainsi porter jusques à ce que la bannière en soit relevée. » La figure de la targe est presque quarrée par le bas, et un peu arrondie par le haut, et fondue aussi en haut au premier quartier. Je ne veux pas m'arrêter à ce que Pierre de Saint-Julien et la Colombière ont écrit, que les bannerets avoient droit de porter au dessus de leurs armes un chapelet, ou cercle d'or, rehaussé de quelques perles, parce que cela est destitué de fondement.

Les chevaliers bannerets, lorsqu'ils alloient à la guerre du roy, avoient le double de la paye des bacheliers. La paye ordinaire des bannerets estoit de vingt sols tournois par jour : celle des chevaliers bacheliers et des escuiers bannerets de dix sols chacun, des escuiers simples de cinq sols, des gentilshommes à pied deux sols, des sergens à pied de deux deniers, et des arbalétriers de quinze deniers. En quelques comptes des trésoriers des guerres du roy de l'an 1340 la paye de l'escuyer monté au prix, c'est à dire sur un cheval de prix, est de sept sols tournois, de l'escuyer à moindre prix de cinq sols, de gentilhomme à pied de deux sols six deniers, et du sergent et de l'arbalétrier à pied de quinze deniers. Quelquefois le roy augmentoit cette solde, qui s'appelloit la grande paye, et alors il declaroit qu'il n'entendoit pas qu'elle passât pour gages, mais pour une maniere de prest, comme il fit en l'an 1375, ou pour une grace, comme il est énoncé au commencement du compte de Jean du Cange, de l'an 1340, dans lequel « on compte par jour aux chevaliers à bannière 30 sols tournois, aux chevaliers bacheliers 15 sols T. ; à l'escuyer monté sur cheval de 25 livres, et au dessus, 7 sols 6 den. ; à l'escuyer monté sur cheval de prix dessous 5 livres, 5 sols T. ; et à chacun sergent de pied 2 sols T. »

Je pourrois fermer cette dissertation par les bannerets d'Angleterre, que plusieurs auteurs estiment estre les mêmes que les bannerets de France ; mais parce que c'est une matière qui est hors de mon sujet, et que d'ailleurs elle a esté traitée par deux sçavans auteurs anglois, Spelman et Selden, je croy qu'il suffit d'y renvoyer le lecteur, outre que peut-estre l'occasion se présentera d'en dire quelque chose ailleurs. Le dernier a aussi traité doctement, à son ordinaire, des bannerets et des fiefs de bannière.

1. P. S. Julien, en ses *Mémoires*, p. 571 ; *Science Heroïque*, p. 364. — 2. Comptes des trésoriers des guerres, du Tillot des *Traité d'Angl.* p. 218. — 3. Spelman : *la Glose*. — 4. Selden *Titles of honor*, part. 2, c. 5, § 46. — 5. Seld. part. 2, c. 5, § 23, 39. — 6. Cap. 1, § 20.

1. D'Argentré. — 2. Fr. Marci, *Decis. Delph.* to. 1, q. 330 et 340 ; G. Papez *Decis.* to. 46 e 513. — 3. *Coût. de Poitou*, art. 1. — 4. Vol. 3.

DES GENTILSHOMMES DE NOM ET D'ARMES

DISSERTATION X.

Dans l'état et la condition de la noblesse, il semble qu'il n'y a aucune prérogative qui élève l'un plus que l'autre, et qu'il en est comme de l'ingénuité parmi les jurisconsultes, laquelle ne reçoit ni le plus ni le moins. Il y a toutefois lieu de présumer que la qualité de *gentilhomme de nom et d'armes* a quelque chose de plus relevé, et est d'un degré plus éminent que de simple gentilhomme ; puisque lorsqu'il est besoin de choisir des seigneurs de haute extraction, et dont la noblesse doit entrer en considération, comme dans les ordres de chevalerie, on a désiré qu'ils fussent revêtus de cette qualité. Philippe I, duc de Bourgogne, en l'ordonnance de l'ordre de la Toison d'or, veut que les trente-six chevaliers qui y seront admis soient *gentilshommes de nom et d'armes sans reproche*. Le roy Louis XI, en l'établissement de l'ordre S. Michel : « Ordonnons qu'en ce présent ordre y aura trente-six chevaliers, gentilshommes de nom et d'armes sans reproche, dont nous serons l'un, chef et souverain, etc. »

Le roy Henry III, en l'art. 15 de celui de l'ordre du Saint-Esprit, veut que ceux qui y entrèrent soient pareillement « gentilshommes de nom et d'armes de trois races pour le moins. » L'ordonnance de Blois veut que « nul ne soit pourvu aux estats de bailli, ou de seneschal, qui ne soit gentilhomme de nom et d'armes. » L'ordonnance de Moulins et celle d'Orléans requierent seulement qu'ils soient gentilshommes. Cette façon de parler se trouve encore souvent dans les auteurs. En la description du tournoy qui se fit à Nancy le 8 octobre l'an 1517, il est spécifié que les tenants estoient « six gentilshommes de nom et d'armes, tous de la maison du duc de Lorraine. » Froissart : « Estes-vous noble homme de nom et d'armes. » Et ailleurs : « Il perdirent environ soixante chevaliers et escuyers, tous de nom et d'armes. Dans Monstrelet : « Gentilshommes de nom et d'armes sans reproche. » Dans le même Froissart : « Chevalier du royaume de France de nom, d'armes, et de

1. Locrius, in *Chr. Belg.* an. 1131 ; Miræus, in *Diplom. Belg.* l. 1, c. 98. — 2. Art. 1.

1. Art. 263. — 2. Art. 21. — 3. Art. 48. — 4. La Colombière, au *Théâtre d'honn.* tom. 1, c. 13. — 5. Vol. 4, c. 21, 23. — 6. Vol. 4, c. 8, 9. — 7. Vol. 4, ch. 6.

« nation. » Nobles in armis, en un arret du parlement de Grenoble de l'an 1493. *Gentilhomme d'armes*, dans Monstrelet¹. Tous lesquels termes signifient un véritable gentilhomme, et auquel on ne peut reprocher aucun défaut en sa noblesse. Froissart², voulant désigner un bon François, l'appelle *François de nom et d'armes*; dans l'Histoire du maréchal Boucicault³. *Remontez de nom et d'armes*. De toutes ces remarques je veux conclure que les gentilhommes de nom et d'armes ont quelque chose qui les relève par-dessus le commun. Car en vain on demanderoit ce titre, s'il n'estoit pas plus onniment que celui de la simple noblesse. Mais comme il y a plusieurs opinions sur ce sujet, il est à propos d'en faire la deduction, et de les discuter toutes, avant que de m'engager plus avant sur cette matière.

Jean Soubier⁴, en son *Traité de l'état et comportement des armes*, estime que ceux-là sont gentilhommes de nom et d'armes qui portent le nom de quelque province, ville, bourg, château, seigneurie, ou fief noble, ayant armes particulières; encore bien qu'ils ne soient seigneurs de telles seigneuries; et sur ce fondement il forme plusieurs questions. Mais je ne vois pas quelle est la prérogative ni l'eminence de cette noblesse par-dessus les autres. Car combien y a-t-il de familles relevées qui n'ont point le nom d'une terre, et lesquelles pour cela ne laissent pas d'entrer journellement dans les ordres de chevalerie, et d'estre admises aux grandes charges; ou cette qualité est requise? Avoir le nom d'une terre ne relève pas la personne ni la noblesse. Un duc, ou comte, qui tirera son extraction d'une personne anciennement annoblie, et qui n'a jamais porté le nom d'aucune terre, ne laissera pas d'entrer dans les ordres de chevalerie et de passer pour véritable gentilhomme.

D'autres⁵ tiennent que les gentilhommes de nom et d'armes sont ainsi appelés, non accuse des armoiries, mais accuse des armes, dont ils font profession; pour les distinguer, disent-ils, des chevaliers en loys, qui sont ceux de la robe, que le prince a honorez du titre de chevalerie, et qui ne font aucun métier des armes. Il est parlé de ces chevaliers en loix dans Froissart⁶, Monstrelet⁷, d'Argentré⁸, et autres⁹. Mais qui se persuadera que c'est été la pensée des fondateurs des ordres militaires, et des rois qui ont fait les ordonnances, de restreindre la seule noblesse à l'espèce? D'ailleurs, pourquoy qualifier tels gentilhommes de nom, comme si cette adjection faisoit et ajoûtoit quelque degré à la noblesse de sang?

Il y en a d'autres qui croient que les gentilhommes de nom et d'armes sont ceux qui portent les armes affectées au nom de leur famille, sans toutefois que cette qualité les mette au dessus de ceux que l'on qualifie simplement gentilhommes: cette adjection de *nom et d'armes* n'estant que pour désigner une noblesse bien fondée, et sans reproche, d'autant qu'entre les preuves dont un gentilhomme se sert pour prouver sa noblesse, il y en a une par laquelle il justifie que le surnom et les armes qu'il porte ont esté portez par son pere, son ayeul, et son bisayeul. Et il semble que c'est là le sentiment d'André Duchesne¹⁰, lequel, écrivant de la maison de Du Plessis, et parlant du cardinal de Richelieu, dit ces paroles: « Il estoit aussi chef des armes de sa maison, comme possédant un escu d'argent à trois chevrons de gueules, lesquelles ses descendants ont toujours portées et retenues jusques à présent, avec le mesme surnom de du Plessis. De sorte qu'à juste titre il doit participer à la gloire et à la renommée de ceux qui ont esté reconnus de toute antiquité pour gentilhommes de nom et d'armes. » Et en l'histoire de la maison de Bethune¹¹: « Les armes ou armoiries sont si propres et si essentielles aux nobles, qu'il n'y a qu'eux qui puissent justement en porter, d'où vient que pour exprimer la vraie noblesse l'on dit ordinairement qu'il est gentilhomme de nom et d'armes. »

Quoy que cette opinion ait quelque fondement en apparence, toutefois s'il m'est permis de m'en départir, sans blesser l'autorité d'un auteur si judicieux, et de ceux qui l'ont embrassée, je tiens qu'il est plus probable que l'on appelle gentilhommes de nom et d'armes ceux qui peuvent justifier leur noblesse, non-seulement de leur estat, d'est-à-dire par leur pere et leur ayeul, en faisant voir qu'ils ont toujours fait profession de noblesse, qu'ils ont esté reputez gentilhommes, et que le nom et les armes qu'ils portent ont esté portez par leurs pere et ayeul, qui est la forme ordinaire de justifier une noblesse simple; mais encore par les quatre

quartiers ou lignes. C'cy se faisoit en montrant que leurs ayeul et ayeule paternels, ayeul et ayeule maternels estoient nobles. Ce qui se prouve par le plan de la genealogie, et par les armes des ayeuls et des ayeules, tant du côté paternel que maternel. D'autant que les armes estant les véritables marques de la noblesse, puisqu'elles n'appartiennent qu'aux nobles, celui qui peut justifier dans sa genealogie que ses ayeuls et ayeules paternels et maternels ont porté des armes ou armoiries, il s'ensuit que ces ayeuls et ayeules sont nobles, et partant qu'il est sorti et issu de parens nobles de quatre diverses maisons, qui est ce que nous appelons lignes.

Je m'explique, et dis qu'il est nécessaire à celui qui se dit gentilhomme de nom et d'armes, de justifier la noblesse de ses ayeuls et de ses ayeules, tant du côté paternel que maternel, qui sont quatre personnes; dont la première est l'ayeul paternel, duquel il faut prouver la noblesse pour justifier que celui qui est issu de luy est noble de nom, c'est-à-dire de son chef, qui est désigné par ce mot: car faisant voir qu'ayant porté le même nom que son ayeul, qui estoit noble, il s'ensuit que luy, qui en est issu, est pareillement noble. Et afin qu'il puisse d'abondant se dire noble d'armes, il luy est nécessaire de prouver que son ayeule paternelle, son ayeul et son ayeule maternels estoient nobles: ce qu'il fera en justifiant qu'ils ont porté des armes ou armoiries. Et alors il luy sera loisible de faire apposer à son tombeau, et partout ailleurs, outre ses armes, celles de ses ayeuls et ayeules dont il est descendu, et de prendre qualité de gentilhomme de nom et d'armes.

Cecy sembleroit estre expliqué par René, roy de Sicile, aux statuts de l'ordre du Croissant, qu'il institua le 11e jour d'août l'an 1448, où il déclare¹² que « Nul ne pourra estre receu, ne porter ledit ordre, sinon que il soit ou prince, ou marquis, comte, vicomte, ou issu d'ancienne chevalerie, et gentilhomme de ses quatre lignes, et que sa personne soit sans vilain cas et sans reproche. » Termes qui sont synonymes, et ont même force que ceux qui sont couchez dans les statuts des autres ordres militaires, et dans les edits de nos rois cy-devant rapportez, savoir que « nul ne sera admis ausdits ordres s'il n'est gentilhomme de nom et d'armes sans reproche. » Les Statuts mes de la Juratrie le disent plus clairement, expliquans ces termes: « Item est accordé que nul ne sera esleu compagnon dudit ordre s'il n'est gentilhomme de sang et chevalier sans reproche. » A la suite desquels mots sont ceux-cy pour explication: « Et quant à la déclaration d'un gentilhomme de sang, il est déclaré et déterminé qu'il sera extrait de trois descentes de noblesses, à sçavoir de nom et d'arme tant du côté du pere que de la mere. » Fr. Modius, parlant de ceux qui pouvoient se trouver aux tournois, décrit ainsi cette noblesse de nom et d'armes: « Quisquis recentioris est note nobilitatis, et non talis ut a stirpe nobilitatem suam et origine quatuor saltem generis auctorum proximorum gentilitatis insignibus probare possit, is quoque indus his exesto. »

Or, ce n'est pas sans raison que les rois et les chefs ou instituteurs des ordres militaires n'ont voulu admettre à ces ordres et aux plus hautes charges de l'Etat, que ceux qui estoient nobles à bon titre, et sur lesquels il n'y avoit aucun reproche, soit en ce qui concerne la personne, soit pour la naissance et l'extraction; en un mot, qui estoit gentilhomme de nom et d'armes; d'autant qu'en France on a toujours tant fait d'estimer de la noblesse, qu'il n'estoit pas permis aux gentilhommes de prendre alliance ailleurs que dans les familles nobles, à peine de déchoir des principales prerogatives qui appartenoient aux nobles, et d'estre notez en quelque façon d'infamie. Ce qui a eu lieu dès le commencement de la monarchie, les François n'ayant pas voulu admettre au royaume d'Austrasie les enfans du roy Theudoric¹³ quia erant matero latere minus nobiles, et ce suivant les premières loix des Saxons et des peuples septentrionaux, dont parlent Eginhart et Adam de Brene¹⁴, qui ne soutroient point que les nobles prissent alliance ailleurs que dans des familles nobles: « Generis quoque ac nobilitatis sua provi- « vel sibi inferiorum connubiis infecti, propriam et sinceram, « tantumque sibi similem gentem facere conati sunt. Quatuor « igitur differentiis gens illa consistit, nobilitum scilicet, « liberorum, libertorum, et servorum; et id legibus firmatum, « ut nulla pars in copulandis conjugiiis propria sortis terminos « transferat, sed nobilitas nobilem ducat uxorem, et liber « liberam, libertus conjugatur libertæ, et servus ancillæ. »

1. Guido, Papæ Decis. 394. — 2. Vol. 1, ch. 83. — 3. Vol. 4, c. 224. — 4. P. 199. — 5. C. 17. — 6. Jean Chenu, en son livre des Offices, tit. 40, c. 30. — 7. Vol. 1, c. 179. — 8. Vol. 1, p. 105, b. 143, b. — 9. Au traité des Nobles, quest. 14. — 10. Paus, en ses Recherch. l. 2, c. 10. — 11. En l'Hist. du Plessis, c. 1, p. 10. — 12. En l'Hist. de Bethune, l. 1, c. 5, p. 32.

1. La Colomb. tom. 1 du Theatre d'honn. c. 7. — 2. Fr. Modius, l. 2, de Hastid. l. 1, col. 9, verso. — 3. Aimon, l. 4, c. 1. — 4. Ch. 5.

« Si vero quispiam horum sibi non congruentem, et genere
« præstantiorem duxerit uxorem, cum vitæ suæ damno
« componat. » Ainsi les Juifs, les Samaritains et les Ibères
ne permettoient à aucun d'eux de prendre alliance dans les
nations étrangères : tant ils faisoient état de la leur, laquelle
ils ne vouloient point être mélangée d'autre sang que de
celui que le premier leur avoit donné l'estre. Cette estime
que l'on a fait en France des alliances par femmes est fondée
sur la raison naturelle, d'autant que les enfants étant
procréés de l'homme et de la femme, et par conséquent
prenans les qualités de l'un et de l'autre, ils participent
ordinairement à leurs bonnes ou mauvaises inclinations.
Car comme les nobles sont procréés d'un sang plus épuré,
et qu'à raison de leur nourriture et de leur éducation ils
sont portés au bien et à l'honneur par une pente naturelle,
il ne se peut presque faire autrement que leurs enfans
n'aient part à ces bonnes inclinations :

Fortes creantur fortibus et bonis,
Est in juvenis, et in equis patrum
Virtus : nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbæ.

C'est pourquoi *Sidonius* a raison de dire : « Est quidem
« princeps in genere monstrando partis paternæ prærogativa,
« sed tamen multum est quod debemus et matritus. » Au
contraire les enfans qui naissent de ces conjonctions in-
égales participent aux inclinations basses et viles de leurs
pères ou de leurs mères, qui n'ont point de naissance et d'ex-
traction, soit qu'elles passent avec le sang dans leurs
personnes, soit que l'éducation qu'ils contractent dans leur
enfance en imprime insensiblement les caractères. Mais la
principale raison qui a donné sujet d'interdire civilement
ces sortes d'alliances roturières aux gentilshommes, a été
parce qu'ils avilissoient par là la noblesse et le lustre de
leur famille. C'est celle que *Théodose* rend lorsqu'il défend
aux femmes nobles d'épouser leurs esclaves. « Ne insignium
« familiarum clara nobilitas indigni consortii fœditate viles-
« cat, et quod splendore forsitan senatorum generositatis obli-
« nuerat, quodactio vilissimæ societatis smittat. » A quoy est
confirmé ce que la loi des *Wisigoths* dit à ce sujet : « Cui
« nris nobilitas inferioris tactu fit turpis, et claritas gene-
« ris sordescit commixione abjectæ conditionis. » C'est ce qui
est appelé dans la chronique d'Autriche *depressio generis*,
et par nos Français *abaissement de lignage ou de mariage*.

Ce que j'ay avancé des gentilshommes qui se mesalloient
est tellement vray, qu'à peine on reputoit nobles ceux qui
prenoiënt des alliances roturières. Les termes du vieux *Ceré-
monial* au chapitre des obsèques le font assez voir, où, après
avoir dit que les quatre clerges qui se mettoient aux quatre
coins du cercueil, armoiez des escussions et des armes
des quatre lignes, devoient estre portez par les plus proches
du lignage dont sont lesdites armes, il ajoute ces mots :
« Et par les armes, et ceux qui portent les clerges à l'accom-
« pagner, est congneu les quatre lignes se sont dont il est
« descendu, et quelque ancienneté qu'il ait selon le lignage
« de quatre lignes il doit estre honoré. Car quand homme a
« prins ligne de quatre lignes en la maniere susdite, il se peut
« dire gentilhomme et à qui noblesse appartient. Et se un
« noble homme d'ancienneté est issu après sa noblesse de
« quatre lignes non nobles, c'est à sçavoir de celle de Teale et
« de suselle, et de mere, il ne se devoit plus nommer gentil-
« homme, et pour cette cause tout noble homme doit desirer
« à soy marier à noble ligné. Car se ce n'est en celle faute,
« sa lignie sera toujours dite noble, quelque chose qu'elle
« face, combien que le noble homme de sa nature doit tous-
« jours faire nobles œuvres, ou il fait honte à sa nature. »

D'où il est arrivé que tels gentilshommes qui avoient for-
mément au chapitre des obsèques le font assez voir, où, après
avoir dit que les quatre clerges qui se mettoient aux quatre
coins du cercueil, armoiez des escussions et des armes
des quatre lignes, devoient estre portez par les plus proches
du lignage dont sont lesdites armes, il ajoute ces mots :
« Et par les armes, et ceux qui portent les clerges à l'accom-
« pagner, est congneu les quatre lignes se sont dont il est
« descendu, et quelque ancienneté qu'il ait selon le lignage
« de quatre lignes il doit estre honoré. Car quand homme a
« prins ligne de quatre lignes en la maniere susdite, il se peut
« dire gentilhomme et à qui noblesse appartient. Et se un
« noble homme d'ancienneté est issu après sa noblesse de
« quatre lignes non nobles, c'est à sçavoir de celle de Teale et
« de suselle, et de mere, il ne se devoit plus nommer gentil-
« homme, et pour cette cause tout noble homme doit desirer
« à soy marier à noble ligné. Car se ce n'est en celle faute,
« sa lignie sera toujours dite noble, quelque chose qu'elle
« face, combien que le noble homme de sa nature doit tous-
« jours faire nobles œuvres, ou il fait honte à sa nature. »

1. *Jalast*, in lib. Esther, Const. Corp. de adm. imp. c. 45; *Benjan*, in *Itiner.* —
2. *Fr. l'Alouet*, en son *Traité des Nobles*, l. 1, c. 4. — 3. *Huet*, — 4. *L. 4*, ep. 91.
— 5. *Nov. Theod.* de mulierib. que se prop. serv. junxerant. — 6. *L. 5*, tit. 7, § 17.
— 7. *Chron. Asair*, a. 1270. — 8. *Quels trois lignes se font*, *Gloss.* au mot
Hierulium, pag. 638. — 9. *Ayrolis* et *biayseule*. — 10. *Vol. 1*, c. 44. — 11. *Hist.*
de Jacq. de Lalin, c. 2. — 12. *Chap. 194*.

« la fille à un vilain homme, si enfans porroient bien
« estre chevalier par droit, se il vouloient. » Ils estoient
même exclus de toute compagnie de noblesse, et il leur estoit
défendu de se trouver aux tournois, ainsi qu'il est formelle-
ment exprimé dans le traité que *René*, roy de Sicile, a
fait sur ce sujet, où il est porté qu'après que tous les
chevaliers et les escuiers qui se doivent présenter pour
combattre aux tournois sont arrivez dans la ville où ils se
doivent faire, « ils envoient dans le lieu de leur assemblée,
« qui est ordinairement un cloistre, leurs bannières, heaumes
« et tymbres; et ils sont rangez par le roy d'armes; puis
« viennent les juges du tournoy avec les dames, les chevaliers
« et escuiers, pour les visiter, un heraut ou poursuivant
« nommant touz haut les noms de ceux à qui ils appartièn-
« nent, afin que s'il y a quelqu'un qui ait mesdit des dames,
« ou commis l'aschépé ou crime, sur la denonciation desdites
« dames ou chevaliers, le chevalier tournoiant soit puny
« selon l'exigence du cas, et empêché de tournoier. » Le roy
René rapporte trois cas, outre le premier, qui touche l'hon-
neur des dames, qui meritent punition : le premier est quand
un gentilhomme s'est trouvé faux et mauvais menteur en
cas d'honneur : le second, quand il se trouve usurier; et le
troisième, lorsqu'il s'est rabaisé par mariage, et s'est marié
à femme roturière et non noble. « Desquels trois cas les
« deux premiers et principaux (ce sont les propres termes
« du traité) ne sont point remissibles, ainçois leur doit-on
« garder au tournoy toute rigueur de justice, se ils sont si
« fois et si outreueydez d'eux y trouver, après ce que l'on
« leur aura notifié et bouté leur heaume à terre. Estant à
« noter que s'il vient aucun au tournoy qui ne soit point
« gentilhomme de toutes ses lignes, et que de sa personne
« il soit vertueux, il ne sera point batu de nul pour la
« première fois, fors seulement des princes et grands sei-
« gneurs, lesquels, sans luy malfaire, se joueront à luy de
« leurs espées et masses, comme s'ils le voulessent battre :
« et ce luy sera à tousjours mais attribué à grand honneur
« à luy fait par lesdits princes et grands seigneurs, et sera
« signe que par grand bonté et vertu il merite d'oresnavant
« estre du tournoy; et sans ce que on luy puisse jamais en
« rien reprocher son lignage en lieu d'honneur où il se
« trouve, tant oudit tournoy qu'ailleurs, et là aussi pourra
« porter tymbre nouvel, ou adjoûter à ses armes comme il
« voudra pour le maintenir ou temps advenir pour luy et ses
« hoirs. » Nous apprenons de ce passage que la peine que
l'on faisoit souffrir à ceux qui ne s'estoient pas bien com-
portez dans les tournois estoit d'estre bastonné, ou d'estre
mis à la *bacule*, terme qui vient de *baculus*. *Mathieu Paris*
parle de cette peine pratiquée dans les tournois, en plusieurs
endroits de son *Histoire*.

Quoy que ces mariages fussent permis par les loix canoni-
ques, néanmoins les loix civiles et politiques, ou plutôt les
usages introduits par un commun consentement de la noblesse,
ont établi des peines pour les empêcher. Parmy les
lois des *Wisigoths*, une fille noble qui s'estoit mesallée, « que
« honestatis suæ obliata, personæ suæ non cogitans statum,
« ad inferiorem forte maritum devenerat, » perdoit la suc-
cession qu'elle avoit eue ou devoit avoir de son père, et estoit
exclue de celle de ses frères et sœurs. Par cette raison il
n'estoit pas permis aux barons, qui avoient la garde-noble
des filles des gentilshommes, de les marier qu'à des person-
nes nobles, et ne pouvoient pas les *déparager* sans encourir
la peine qui estoit ordonnée par les statuts, et particulie-
rement par celui de *Merton* en Angleterre, dont il est parlé
dans *Littleton*, et dans les loix des barons d'Escoce.
« *Heredes maritentur sine disparagione,* » ainsi qu'il est
porté dans la grande charte des franchises d'Angleterre.

De ces remarques il est vray de dire qu'en France
on n'a jamais reputé pour véritables gentilshommes ceux
qui estoient gentilshommes de nom et d'armes, c'est-à-
dire de quatre lignes. C'est cette noblesse que *Pierre*
de *S. Julien* en ses *Mélanges* paradoxales qualifie, à
proprement parler, *Noblesse de nom et d'armes*, laquelle
il soutient ne recevoir ni le plus ni le moins : Un gentil-
homme de cette maniere, quoy que pauvre, n'estant pas
moins gentilhomme qu'un seigneur riche et opulent, non
plus qu'un roy n'est pas plus roy qu'un autre, quoy qu'il soit
plus riche : l'estendu de pays qui est sous sa domination ne
le faisant pas plus ou moins souverain. Ce fut là la pensée
du roy *Eumenes*, lequel, bien qu'il n'eust plus qu'un château

1. *Traité des tournois*. — 2. P. 300, 354, 378, 633. — 3. *Lex Wisig.* l. 3,
tit. 1, § 8. — 4. *Math. Par.* ann. 1215, et p. 371. *Annales de Hier.* c. 130. *W.*
Tyr. l. 12, c. 12. — 5. *Sesq.* 103, 107. — 6. *Lit. Baron.* *Soc.* c. 91 et 92. —
7. *Mélang. Hist.* p. 632, 640. — 8. *Plut.* in *Eumenes*.

en son pouvoir, toutefois quand il fut question de capituler avec *Amisgonus*, roy d'Asie, qui vouloit avoir la prerogative d'honneur sur luy, il fit réponse qu'il ne reconnoitroit jamais plus grand que soy tant qu'il auroit l'espée au poing.

Pour conclure ce discours, et justifier par d'autres autorités ce que je viens d'avancer de la noblesse de nom et d'armes, je ne puis pas mieux appuyer cette opinion que par les expressions dont on se servoit, il y a deux cens ans, et plus, pour marquer une véritable noblesse. *Georges Chastellain*, historiographe de *Philippe le Bon*, duc de Bourgogne, en la vie de messire *Jacques de Lalain*, voulant designer un homme véritablement noble, se sert de diverses façons de parler, mais qui disent toutes la même chose. En sa préface : « Noble venant de toutes lignes, et procédé de droite ligne comme de pere à fils. » Au chap. 32 : « Gentilhomme de

toutes lignées, et sans reproche. » Au chap. 33 : « Chevaliers et escuyers, nobles de quatre lignes, sans nulle vilaine reproche. » Au chap. 34 : « Chevalier partant de bonne maison et sans reproche. » Et plus bas : « Sans avoir jamais fait, faute nulle. » Au chap. 60 : « Nobles de toutes lignes, et sans reproche. » C'est ce qu'il dit ailleurs en termes plus ordinaires : « Gentilhomme noble, chevalier, escuyer de nom et d'armes, » qui sont qualitez et conditions que l'on requeroit en ceux qui se presentoient aux tournois; et dont ils estoient obligés d'apporter attestation bien et deüement expedée et signée par le seigneur duquel ils estoient sujets, ou de ses officiers. Ce qui se pratiquoit particulièrement lorsque les gentilshommes alloient aux royaumes et aux provinces éloignées, où leur noblesse n'estoit pas connue, comme l'on peut remarquer en cette histoire.

1. En l'Hist. de Jacq. de Lalain, p. 86, 170.

1. C. 24, 48, 54. — 2. Ch. 00.

DU CRY D'ARMES

DISSERTATION XI.

Les coutumes particulieres et les loix municipales qui ont déferé aux aînez la prerogative de porter les plumes armes de la famille dont ils sont issus, leur ont presque toutes attribué en même temps le cry d'armes, comme une dépendance de l'écu d'armoiries, avec lequel il est ordinairement placé, tant aux tombeaux et autres lieux qu'en leurs déchiffremens et blazons faits par les herauds. Les coutumes de *Troyes*, de *Chaumont*, de *Bar*, et de *Sens*, y sont formelles, et portent en termes exprés que « le nom, cry et armes de la maison appartenent à l'aîné. » *René*, roy de Sicile, en ses statuts de l'ordre du Croissant, par lui institué le onzième jour d'août l'an 1448, ordonne, entre autres choses, que dans l'église cathedrale d'Angers, seront posez et assis grands tableaux de bois, de la hauteur de quatre pieds ou environ, sur lesquels seront les armes, avec les timbres et cry d'un chacun des chevaliers et escuyers de l'ordre. *Olivier de la Marche* en la préface sur ses Mémoires, joint aussi le surnom avec le cry, et commence : « rons à cette tres-haute et renommée maison d'Autriche, qui est vostre surnom, vostre cry et premier titre. » La *Chronique de Flandre* se sert du terme de relever le cry, c'est à dire le nom et les armes d'une famille : « à l'assaut hier fut occis le sire de Beaujeu, par trop hastivement assaillir ses ennemis : mais *Guichard*, son frere, releva le cry de Beaujeu. » Plusieurs ont ignoré l'origine, l'usage et la signification du cry d'armes, et ceux qui en ont touché quelque chose n'en ont pas écrit assez exactement, ce qui m'a porté à en faire la recherche, et de rapporter en cet endroit ce que les livres m'en ont appris.

Le cry d'armes n'est autre chose qu'une clameur conceüe en deux ou trois paroles prononcées au commencement, ou au fort du combat et de la mêlée, par un chef, ou par tous les soldats ensemble, suivant les rencontres et les occasions : lequel cry d'armes estoit particulier au général de l'armée ou au chef de chaque troupe. Il est diversement exprimé par les auteurs latins, estant appelé *bellicus clamor* par *Paul Diacre* et *Robert le Moine*, *signum militare* par le même *Robert* et par *Guillaume de Tyr*, *signum clamoris* dans *Raymond d'Agiles*, *signum exclamations* dans *Foucher de Chartres*, *signum bellicum* dans *Guibert*, *signum castrorum* dans *Rudevic*, *signum militare* dans *Guillaume de Malmesbury*, *signum* simplement dans *Gilon de Paris*.

1. Art. 14. — 2. Art. 9. — 3. Art. 111, 117. — 4. Art. 204. — 5. La Colombine, tom. 1 du Theatre d'honn. c. 7, p. 122. — 6. Chr. de Fland. c. 04. — 7. Hist. Misc. 1, p. 537. — 8. L. 2, p. 35. — 9. Id. 1, 3, p. 41. — 10. P. 140. — 11. L. 1, c. 3. — 12. L. 3, c. 9. — 13. L. 3, c. 26. — 14. L. 4, p. 136. — 15. L. 4,

Tudebodus et *Oderic Vital*, *ymbalum* dans *Conrad abbé d'Asperge*; *sonus* dans le même *Tudebodus*, et *vox* dans *Guillaume le Breton*. Quelquesuns de nos écrivains se sont servis du mot d'enseigne. Le *Roman de Garin* :

Chastel escrié por s'ensagné esbaudir.

Ailleurs :

S'ensagne crie, chevaliers ferez y.

La *Chronique MS. de Bertrand de Guesclin* :

Chascun crie s'enseigne, sans estre recreans.

En un autre endroit :

En l'estour se ferit, si com l'histoire crie.

Avec une gent qui sont de la partie.

De la gent aus Anglois, et leur enseigne crie.

Froissart et quelques autres auteurs usent encore de ce mot.

Comme le bruit et le tintamarre que le tonnerre fait dans les nuës, en même temps que le carreau de la foudre vient à se lancer sur la terre, ajoute beaucoup à l'étonnement que ce meteoré a costume de former dans les esprits, il en est de même des cris des soldats qui vont à la charge. Car ces voix confuses, poussées avec allegresse, augmentent l'effroy et l'épouvante des ennemis; qui les prennent pour des preuves indubitables de courage; le silence, au contraire, estant une marque de crainte, laquelle, au dire d'un ancien auteur, est le lien de la langue. C'est pourquoy *Caton*, au rapport de *Plutarque*, entre les perfections d'un bon soldat, vouloit qu'il fust non-seulement hardy et prompt de la main pour l'exécution, mais encore que son visage, et particulièrement sa voix, ressentist je ne scay quoy de martial et qui pût jetter de l'effroy dans le cœur de son ennemy; c'est la raison pourquoy les hommes vaillans sont appellez par *Homere* des soldats, mêmes avant la mêlée, ont mis plusieurs fois les ennemis en fuite; et a fait que presque toutes les nations du monde ont commencé les batailles par là, suivant la remarque de *Cesar*: « Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari

1. P. 849. — 2. L. 1, p. 240. — 3. L. 2, Phil. — 4. Achill. Tattus. 1, 2. — 5. Plut. in Cat. majore. — 6. Leon. Tact. c. 20, § 114. — 7. L. 3, Bell. civi.

« existimaverunt. » Les livres des anciens auteurs, tant grecs que latins, sont remplis de semblables observations, qui ont été rassemblées par ceux qui ont écrit sur la politique de Tacite.

Ces cris n'étoient pas toujours des voix incertaines et confuses, mais souvent articulées, et qui consistoient en la prononciation de quelques mots, par lesquels les soldats s'excitoient les uns les autres à faire quelque action de générosité. « Clamor permistus exhortatione, » dans Salluste, lequel cry est pour cette raison appelé des grecs παρακατασκευή. On remarque que les Germains et les Gaulois, entre tous les peuples, en ont usé plus que les autres : avant coutume avant la mêlée de s'exciter à la valeur par certaines chansons, ou plutôt clameur, appelée en leur langue barditus, du nom des bardes, prêtres gaulois, qui, suivant Ammien Marcellin, chantoient en vers, au son de la lyre, les actions vertueuses de leurs rois et de leurs ancêtres. Tacite, parlant des Germains : « Sunt illis quoque carmina, quorum » relatu, quem Barditum vocant, accendunt animos, futu- » raque pugna fortunam ipso cantu augurantur : terrent » enim crepidantive sicut sonant acies, nec tam vocis ille » quam virtutis conceptus videtur, affectatur præcipue » asperitas soni et fractum murmur objectis ad os sentis, » quo pleniore et gravior vox reuerussa intumescat. » De » ce cry d'armes des Germains et des Gaulois, les Romains ont retenu le mot de barditus, pour signifier le cry des soldats, avant ou dans la mêlée, encore qu'il paroisse que Vegece semble lui donner le nom de Barritus, accusé de la ressemblance de ces cris, aux mugissements que les éléphants font ordinairement. « Clamor autem quem Barritum vocant, prius non debet atollit quam ceteris utraque » se junxerit imperitorum enim vel ignavorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreatur, si cum toto » rum et clamoris horror accesserit. » Cette coutume de chanter les loüanges des grands hommes devant les combats s'est encore conservée sous nos rois français, sous lesquels ces chansons estoient reconnues du nom de chansons de Roland, parce que l'on y exaltoit les hauts faits du fabuleux Roland et des anciens paladins français. Guillaume de Malmesbury, parlant de Guillaume le Bâtard, prest à entrer dans le combat : « Tunc cantilena Rolandi inchoata, ut » martium viri exemplum pugnatorum accenderet : inelamant » tone Dei auxilio, primum utrimque consentium. » Ces cris de guerre estoient appelés par les Grecs παρακατασκευή, parce que les soldats, entrans dans le combat avoient coutume de prononcer le mot Alala : c'est pour la même raison que dans Constantin Manasses* ils sont appelés παρακατασκευή.

Tel donc a été l'usage des cris de guerre composez de quelques paroles, qui portoient les soldats à la valeur, et les excitoient à fondre généreusement sur leurs ennemis. Mais les chrétiens, qui ont toujours été fort superstitieux, ont fait à Dieu seul, qui dans les prophètes se dit si souvent le Dieu des armées, et qui donne les victoires et les triomphes à qui il lui plaît, laissant les coutumes des payens, inventerent des cris d'armes, composez de quelques mots conçus en termes d'invocation, qui estoient proferez par tous les soldats au même temps que le signal de la bataille estoit donné. Ce qui semble avoir été mis en usage par le grand Constantin, après qu'il eut embrassé la véritable religion. Eusebe remarquant qu'il enjoignit à ses soldats d'invoquer Dieu dans les occasions de la guerre : il leur prescrivit mêmes cette prière, qui est rapportée par le même auteur : « Σὺ μόνος οὐρανῶν θεός, οὐ βραχίλια γυμνοῦσθαι, οὐ δυνάμεις ἀνακατασκευῆς, παρα τῶν ἐκείνων ἰσχυρῶν, ἴτε. » Nous savons que « vo s'est appelé le seul Dieu, nous vous reconnaissons pour roy, « nous invoquons votre aide, c'est vous qui nous avez » donné les victoires, etc. » Cette loüable coutume continua depuis en la personne de ses successeurs, et généralement de tous les princes chrétiens, qui ne vivoient jamais aucun combat qu'ils n'eussent auparavant, invoqué l'assistance du Dieu des armées, et que dans les commencemens des batailles ils n'eussent fait proférer à tous leurs soldats son saint nom. Anne Comnene, racontant le combat que l'empereur Alexis, son pere, livra aux Scythes, dit qu'au même temps qu'il eut fait sonner la trompette, ses soldats, avant que de commencer la mêlée, invoquèrent tout d'une voix le Tout-puissant, τὸν ἄνω κτίστον ἐκ τῶν ἄνω θεῶν, Ἐπιφανέστατον : « Christi invocata clementia. » Dans Albert d'Aix* et Guo-

therus* décrivant l'armée de l'empereur Frederic Barberousse, lorsqu'il passa en Italie :

Sic pulchro felix acies instructa tenore,
Carmine belligero, longæque tonantibus hymnis,
Divinam sibi poscit opem.

Quoy que ces cris fussent pour le plus souvent differens en paroles, ils étoient néanmoins conçus en termes d'invocation. L'empereur Leon, en ses Constitutions militaires, prescrivant l'ordre qu'il faut tenir dans les combats, veut qu'avant que de les commencer, et lorsque l'armée est proche de l'ennemy, il y en ait un qui crie à haute voix, βοῆθῃ, aidez, et que tous les soldats répondent unanimement, ἦδὲν. Le même empereur* témoigne que l'on étoit encore vivif τὰ στρατῶν, ou, comme il est écrit dans Cedrenus* en la Vie de Basile, τὴν ἀρχὴν στρατῶν. Cry qui semble avoir été institué par Constantin après qu'il eut défait Maxence par la puissance de la croix qui parut au ciel à l'instant du combat. Le même Cedrenus* fait mention d'un autre cry, semblable à celui dont parle Leon, ἦδὲν βοῆθῃ. Et Maurice*, en ses Stratagèmes, veut qu'avant la bataille les prêtres et le général même commencent et entonnent le Kyrie eleison, qui a servy souvent de cry aux chrétiens. Luthprand*, parlant du combat d'entre l'empereur Henry I et les Hongrois, « Haud mora » bellam incipitur, atque ex christianorum parte sancta » mirabilis vox Kyrie, ex eorum turpis et diabolica Hui, » Hui, frequenter auditur. » Ditmar*, évêque de Mersebourg, décrivant une bataille entre les troupes de l'empereur Henry II et les Polonois : « Et primum castra visis agnovere tento- » ris, alta voce per Kyrie eleison socios convocantes, hostes » effugarunt. » Et Robertus Monachus* écrit qu'à la prise d'Antioche les chrétiens y crièrent Kyrie eleison, afin de se faire distinguer des Turcs, « ut per hoc nostris innotescerent, quod » non Turci sed Christiani essent. » L'empereur Rodolphe, en un combat qu'il eut contre Ottocar, roy de Boheme, l'an 1278, fit crier à ses soldats, Christus Christus. L'auteur de la Vie de S. Germain évêque*, qui porta la religion chrétienne dans l'Angleterre, raconte que ce saint s'estant joint aux Bretons, qui devoient combattre contre leurs ennemis, fit crier trois fois Alleluia, par les prêtres, qui en suite fut crié par tous les soldats. « Securisque hostibus, qui se speratos adesse confidebant, Alleluia tertio repetitum sacerdotibus inelamant. » Sequitur una vox omnium, et elevatum clamorem, reper- » cussu aere, montium inclusa multiplicat. »

Entre les cris dont les Grecs se servoient encore estoit celui de θεῶν βοήθεια, dont il est parlé dans Anne Comnene, en son Alexade, et dans Vegece*, Deus nobiscum, Notostou, dans les Stratagèmes de Maurice*, Emanuel en hebreu a la même signification que ce cry d'arme, suivant la remarque de S. Gregoire de Nyse*, et de Juvenius, en son Histoire Evangelique*.

Hanc vocavit vates futuram ex origine prolem,
Nobiscum Deus est cui nomen.

Les Turcs* même ont coutume d'implorer le secours de Dieu dans leurs combats, qu'ils commencent ordinairement par ces mots, Allah, Allah, qui signifient Dieu, Dieu, et qui sont les premières paroles de la prière que Mahomet prescrivit aux siens, « Allah, Allah, vah Cular Allah, » qui est interprétée par un auteur grec, Joannes Cananus*, décrivant le siège que Bajazet mit devant Constantinople l'an 1422, dit que le sultan, s'approchant des rangs, s'écrioit, « Rasul Ra- » sul Mahomath, » et quelquefois, « Alach tancry Rasul Ma- » hometh. »

Ensuite de cette loüable coutume, les rois et les princes ont inventé des cris d'armes qui leur ont esté particuliers, et à tous les soldats de leur armée, pour estre proferez dans le commencement ou dans le fort de la mêlée. Par ces cris ils invoquoient l'assistance de Dieu dans les perils evidens des batailles, quelquefois par l'intercession de la Vierge, ou de quelques autres saints, qu'ils reclamoient et en la protection desquels ils avoient mis leurs personnes et leurs Etats : car il est, vray de dire que les premiers cris d'armes estoient conçus en termes d'invocation, d'où ils sont appelés voces fidei dans Roderic, archevesque de Toledo*, c'est à dire des cris de confiance en l'assistance de Dieu ; et s'il y en a eu d'au-

* Scipione Annirato, nel Discorsi polit. l. 14, c. 5. — 2 Jean Gruter, in Discurs. ad Tacit. p. 103. — 3 De bello Jug. — 4 Const. Manasses, p. 211, 1 edit. gr. — 5 L. 15. — 6 De mor. Germ. — 7 L. 3, c. 10, 21. — 8 L. 3, de Gest. Angl. Alberic, an 1066. Math. Westmon. p. 223. — 9 Edit. Mours, p. 233. — 10 L. 4, de Vita Const. c. 19, 20, de laud. Const. p. 165. — 11 L. 8, p. 232. — 12 L. 4, c. 52.

1. L. 7, Ligu. — 2. In Tacit. c. 7, § 74. — 3. C. 19, § 60, 406. — 4. P. 579. — 5. P. 781. — 6. L. 3, c. 10. — 7. L. 3, c. 9. Conrad. Abb. Usp. p. 213. — 8. L. 5, p. 56. — 9. L. 6, p. 55. — 10. Hist. Austr. ann. 1278. — 11. Constantius, in Vita S. Ger. l. 4, c. 19, apud Sur. to 4, 12. L. 3, c. 5. — 12. L. 3, c. 10. — 13. Orat. 1, de resurr. Dom. — 14. Juvenius, l. 1, c. 10. Scipione Annirato, l. 14, c. 5. Saracenia Sylburg. p. 71. — 17. P. 105. — 18. L. 8, de Reb. Hup. c. 6.

tres, c'a été pour quelque rencontre ou excellens faits d'armes qu'ils ont été choisis par quelques seigneurs particuliers, comme la suite de ce discours le fera voir.

Les François qui se trouverent à la première conquête de la Terre-Sainte avoient pour cry général ces mots, *Adjuva, Deus*, ainsi que nous apprenons de Foucher de Chartres¹, et d'un autre ancien auteur², ou bien « *Eia Deus, adjuva nos*, » suivant l'*Histoire de Hierusalem*. Raymond d'Agiles³ rapporte la cause et l'origine de ce cry à la vision de Pierre Barthelemy, qui trouva la sainte lance au temps que les Turcs assiégeoient la ville d'Antioche sur les nostres: car durant ce siège S. André luy estant apparu plusieurs fois, il luy enjoignit de persuader aux chrétiens d'avoir recours à Dieu dans les fatigues du siège et de la faim qu'ils enduroient, et de prendre dans les combats pour cry d'armes ces mots *Deus, adjuva*: « *Et ait signum clamoris vestri, Deus, adjuva, et revera Deus adjuvabit vos*, » qui sont les paroles de saint André, Roderic⁴, archevesque de Tolède, dit qu'au siège et à la prise de Cordouë sur les Sarrazins d'Espagne, les chrétiens crient aussi *Deus, adjuva*. Ils ajoûtoient quelquefois à ce cry et suivant qu'ils sont enonces en la chronique du Mont Cassin⁵, *Diez et voit*, dont l'origine est rapportée au concile de Clermont en Auvergne, où le pape Urbain II, ayant fait une forte exhortation pour porter les princes chrétiens à prendre les armes pour aller retirer la Terre-Sainte des mains des infidèles, « *ita omnium qui aderant affectus in unum coniecit, ut omnes exclamarent, Deus, voit, Deus, voit*, » Après quoy le pape, ayant rendu grâces à Dieu, dit entre autres paroles celle-cy: « *Sit ergo vobis vox ista in rebus bellicis militare signum, quia verbum hoc a Deo est prolatum, cum in hostem fiet bellicoso impetus congressio, erit universis hæc et parte Dei una vociferatio, Deus, voit, Deus, voit*, » D'où on recueille pourquoy le cry est appellé *Signum Dei* dans quelques auteurs⁶. Boëmond, qui faisoit la guerre en la Pouille, ayant appris qu'il estoit arrivé un grand nombre de gens de guerre, qui avoient dégagez le S. Sepulchre du joug des infidèles, s'enquit à l'instant qui ils estoient, « *quelles armes ils portoiënt, et quel cry ils crioient*, » « *Quod dicta sunt omnia, Deferunt arma, Jugiter ad bellum congreuentia, in dextra, vel inter utramque scapulas Crucem Christi bajulant, sonum vero Deus hoc vult, Deus hoc vult, Deus hoc vult, simul una voce conclamant*, » Nous lisons⁷ qu'ils ont encore crié ces mots, *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*, que nos rois ont depuis fait graver dans leurs monnoyes d'or et d'argent, et particulièrement dans celles que nous appelions escus. *Cæsaribus*⁸ nous apprend qu'ils crioient encore: « *Dieu, aide et le S. Sepulchre, Deus adjuva et sanctum sepulchrum*, »

C'est de ces cris de guerre de nos paladins François, et de nos conquérans de la Terre-Sainte⁹, que les ducs de Normandie ont reçu le leur, conçu en ces termes: « *Dieux aide, dame Dieu aide*, » par lesquels ils reclamoient l'assistance de Dieu, ces mots signifiaient « *Domine Deus, adjuva*, » au lieu dequoy quelques-uns ont pensé qu'ils signifioient, « *Nos tre dame Dieu aide*, » accuse de *Dame*, qui signifie en cet endroit *Séigneur*. De fait ceux qui ont écrit l'*Histoire d'Anglais*¹⁰ les ont tourné par ceux-cy, « *inclamato Dei auxilio*, » Orderic Vital¹¹, parlant des premières guerres saintes: « *III verò jam acriter pugnantibus invenerunt, et signum Normannorum, Deus, adjuva, adjuvaliter vociferati sunt*, »

Ainsi les seigneurs de Montmorancy avoient pour cry, suivant un Provincial manuscrit: *Dieux, aide*, ou selon les autres: *Dieu, aide au premier chrétien*. Quelques historiens¹² en rapportent l'origine au premier seigneur de Montmorancy, qu'ils nomment *Licis*, qui fut le premier des gentilshommes François qui embrassa le christianisme avec le roy Clovis, et qui fut baptisé par saint Remy. Ses successeurs ayant de là pris sujet de crier en guerre¹³, *Dieu aide au premier chrétien*, comme estant un honneur deü à cette maison d'avoir produit le premier qui, après son prince, ait quitté les erreurs du paganisme, pour embrasser la véritable religion. La maison de Beauffremont en Lorraine et en Bourgogne avoit un

cry semblable à celui de Montmorancy, les seigneurs de cette famille criant en guerre, *Beauffremont au premier chrétien*, ainsi que nous apprenons de quelques Provinciaux¹⁴, accuse peut-être qu'un de cette maison fut le premier d'entre les Bourguignons qui virent s'établir en ces provinces qui embrassa la foy chrétienne.

Plusieurs princes ont réclamé le secours de la tres-sainte Vierge dans leurs cris, comme les ducs de Bourgogne, dont le cry estoit, selon Monstrelet, *Georges Chastelain* et celui de la maison royale crioient *Bourbon nostre dame*. Les ducs de Bourbon nous apprenons de Jean Daronville, qui a écrit l'histoire et la vie de Louys, troisième duc de Bourbon¹⁵. Les comtes de Foix avoient pour cry de guerre: *Notre Dame Blanche ou Béarn*. La maison de Verzy ces mots: *Verzy à Notre Dame*. Froissart fait mention de plusieurs seigneurs qui crioient *Notre Dame* dans les combats. Le comte d'Auxerre crioit *Notre Dame Assise*: le comte de Sancerre, *Notre Dame Guacelin*: le comte de Guesclin, *Notre Dame Sancerre*: le roy de Portugal, *Notre Dame Portugal*: le duc de Gueldres, *Notre Dame Gueldres*: le seigneur de Coucy, *Notre Dame au Seigneur de Coucy*: le comte de Hainault, dans Monstrelet¹⁶ crie *Notre Dame Hainault*: mêmes les rois de France, suivant l'autorité d'une chronique manuscrite qui finit au regne de Charles VI¹⁷, laquelle dit que le roy Philippe-Auguste à la bataille de Bovines cria, *Notre Dame S. Denys Montjoie*.

Les papes avoient aussi leur cry de guerre, aussi bien que les princes seculiers, et crioient, suivant les Provinciaux¹⁸, *Notre Dame S. Pierre*, invoquant particulièrement outre la sainte Vierge le prince des apôtres, que Jesus-Christ a établi chef de son Eglise, dont ils tiennent la place, en l'honneur duquel ils font des chevaliers appelez chevaliers de S. Pierre¹⁹, et conferent ce degré de chevalier à l'Empereur même, lorsqu'il vient à Rome pour s'y faire couronner. Gautier comte de Brienne, étant au royaume de Naples pour poursuivre les droits de sa femme, savoir la principauté de Tarente et le comté de Liches, qui lui avoient esté confirmés par le pape Innocent III²⁰, et ayant esté établi baill et regent du royaume durant la minorité de Frederic, se préparant au combat contre Diebold, lieutenant général des armées de l'Empereur, en présence du legat apostolique, cria S. Pierre; « *ad arma cum suis, et benedictione ac remissione a legato recepta, cum idem legatus maledixisset hostibus, in nomine Domini, comes alta voce sanctum Petrum invocans adjuvorem, processit ad pugnam*, » Brunon en ses livres de la *Guerre de Saxe*²¹ assure encore que les Saxons de son temps crioient dans les combats *Saint Pierre*: « *Ibi quidam de nostris adversarium sibi videns obvium, veit aum salutavit socium, dicens Sancte Petre, quod nomen Saxones pro symbolo tenebant omnes in ore, etc.*, »

Outre la chronique manuscrite dont je viens de parler, un Provincial cité par les sieurs de Sainte-Marthe, en leur *Histoire genealogique de la maison de France*²², porte que les rois de France ont pour cry: « *Notre Dame Montjoie saint Denys* » au tres-chrétien roy de France. Ce qui semble estre confirmé par la chronique manuscrite de *Bertrand du Guesclin*:

Et approachent Anglois, en disant Dieu aye,
Montjoie nostre Dame au roy de Saint-Denys.

Toutefois on ne lit point dans les autres Provinciaux, ni dans nos histoires, que nos rois aient eu autre cry d'armes que celui de *Montjoie saint Denys* simplement. Non-seulement ils reconnoissent ce saint pour patron de leur royaume, d'abord qu'ils eurent embrassé le christianisme, qu'il avoit établi et cimenté par l'effusion de son sang à Montmartre; mais encore ils voulerent qu'il fut réclamé dans les combats: « *Quem ipsius Ecclesie sponsum, sub auxilio et honoris titulo, in bellorum discrimine vindicare majestas regia consuevit*; » ce sont les termes d'un titre du roy Charles V, du mois de juillet de l'an 1367, rapporté par Claude Emeré, en son traité *De l'Université de Paris*²³. Orderic Vital²⁴ dit en termes formels que *Montjoie* estoit le cry des François: « *Latanantes vero sub stramine, subito proruperunt, et regale*

1. Fulk. Carnot. l. 1, c. 48. l. 2, c. 49. l. 3, c. 48, 49, 50. Costa France. exp. Hier. l. 1, c. 26, 43. — 2. Costa Del. p. 608. — 3. Raymond d'Agiles, p. 153. — 4. Roderic. Tolet. l. 19, de reb. Hisp. c. 46. — 5. Costa France. exp. Hier. l. 1, c. 26. — 6. Chr. Cass. Moly des ducs de Galesme, c. 20. — 7. Fulk. Car. l. 1, c. 26. — 8. Costa France. exp. Hier. l. 1, c. 26. — 9. Tardabod. l. 1, c. 10. Fulk. Car. l. 1, c. 26. — 10. Costa France. exp. Hier. l. 1, c. 26. — 11. L. 1, c. 48. — 12. Lohel en l'Hist. de Beauvais, p. 154. — 13. Waddell. Melan. l. 1, p. 161. — 14. Orderic. l. 10, p. 708. — 15. Chr. ma. de France partant de la bat. de Bovines. — 16. Ph. Mar. Doublet, aux Amis de S. Denys, l. 1, c. 47.

1. Provincial, ma. — 2. Vol. 1, c. 47; Hist. de Jacq. de Lal. c. 14. — 3. D'Orvieu, en la vie de Louys duc de Bour. c. 56. — 4. Provinc. — 5. Hist. de la Maison de Verzy, l. 1, c. 3. — 6. Provinc. vol. 1, c. 222. — 7. Vol. 1, c. 222, 246, 312. — 8. Vol. 2, c. 9. — 9. Vol. 3, c. 45. — 10. Vol. 3, c. 119. — 11. Vol. 4, c. 14. — 12. Vol. 1, c. 47. — 13. Chr. ma. de la Bat. de M. de M. — 14. Provincial, ma. — 15. Chr. ma. l. 1, p. 56, 79. — 16. Costa France. l. III, PP. p. 52. — 17. Bruno, de Belle-Suzanne, p. 157, in. Ph. Mar. Doublet, aux Amis de S. Denys, l. 1, c. 47. — 18. Cl. Honor. de Acad. Paris, l. 2, p. 26. — 19. L. 12, p. 640, c. 1119.

« signum Anglorum cum plebe vociferantes ad munitionem
« cucurrerunt. Sed ingressi, Mœnam Gaudium / quod Franco-
« rum signum est, versa vico clamaverunt. » Mathieu Paris
dit la même chose : « Quasi pro edicto frequenter proclama-
« manto alta et reboante voce eodem Constantino Montis-
« Gaudium / Montis-Gaudium / adjuvet Dominus, et Domi-
« nus noster Ludovicus. » Et ailleurs : « Et factis congressu
« exclamatum est terribiliter Ad arma ! ad arma ! hinc Ba-
« gales Regales inde Montis-Gaudium / scilicet regis utrius-
« que insigne. » Le roy Philippe-Auguste cria *Montjoie* / au
siège d'Acre, l'an 1191, suivant Guillaume Outart, et à la
bataille de Bovines, l'an 1214, suivant Mathieu de Westmin-
ster et la *Chronique de Flandres*. Philippe Mouskes, parlant
de la même bataille :

Souvent oisais à grant joie
Nos François s'escrier Montjoie !

La même :

Et hucioient à grant haleine,
Quant on avoit sonnè l'araine,
Montjoie Dieux et Saint Denys.

Et plus bas :

Et quant on escrie Montjoie !
N'i ot Flamen qui ne s'aploie.

Et ailleurs :

Maintefois oisiez le jour
Crier Montjoie / sans acjour,
Cis mos esmala les Flamens,
Cis mos leur fu paine et tormens,
Cis mos les a-tous abaubis,
Cis mos abati blaus et vis,
Cis cris les esmala si fort,
Que foible deviennent il fort,
Et il hardy furent colhart,
Les clés tornerent d'atre part.

Le Roman de Garin :

Montjoie escrie l'ensagne Saint Denis !

Les François crierent *Montjoie Saint Denis* / au siège de
Damiette sous saint Louys, en la bataille de Furnes, l'an 1297,
en celle du Pont à Vendin, l'an 1338, en la rencontre près
de Bavemberg, en la même année, en la bataille de Mons
en Puelle, en l'an 1304, et celle de Cassel, suivant la *Chroni-
que de Flandres*. Monstrelet, parlant des François lors qu'ils
firent lever le siège que les Anglois avoient mis devant Mon-
targis, l'an 1426 : « Ferirent vaillamment et de grande volenté
« sur les logis des Anglois, qui de ce ne se donnoient garde,
« crians Montjoie Saint Denis. » Et à la prise de Pontoise,
l'an 1441, le roy Charles VII et tous les autres seigneurs et
capitaines « firent armer et habiller leurs gens, et les exhor-
« tèrent, tous eux crians à haute voix : Saint Denis ! ville
« gagnée ! »

La difficulté n'est pas aisée à résoudre pourquoi en l'in-
vocation de saint Denis, patron de la France, on a ajouté le
mot de *Montjoie*. La plupart de ceux qui en ont écrit ont
estimé que le grand Clovis fut le premier qui prit ces mots
pour cry, lorsque s'estant trouvé en peril en la bataille qu'il
livra aux Allemans à Tolbiac, il reclama l'assistance de saint
Denis, qu'il protesta de vouloir adorer à l'avenir, et de recon-
noître pour son Jove, ou son Jupiter, s'il remportoit la
victoire sur ses ennemis. Il est bien vray qu'on dit que Clovis
reclama en cette occasion le Dieu que Clothilde, sa femme,
adoroit, et protesta que s'il remportoit la victoire, que ce
seroit le sien : « Nam ex hoc die tu solus mihi eris Deus, et
« veneranda potestas : » ainsi que nous lisons dans la *Vie de
S. Pater, évêque d'Arras*. Raoul de Praesles, en la préface
de la traduction qu'il fit des livres de saint Augustin de la
Cité de Dieu, et qu'il a adressée à Charles V, semble convenir
que Clovis fut le premier de nos rois qui prit ce cry d'armes,
en ces termes : « Clovis, premier roy chrestien, combatant
« contre Dandat, qui estoit vend d'Allemagne aux parties
« de France, et qui avoit mis et ordonné son siège à Conflans
« Sainte-Honorine, dont combien que la bataille commença
« en la vallée, toutefois fut-elle achevée en la montagne, en

laquelle est à présent la tour de Montjoie, et là fut pris
« premierement et nommé vostre cry en armes, c'est à
« sçavoir Montjoie saint Denys ! » Estienne Pasquier s'est
persuadé qu'il est plus probable que le mot de *Montjoie* a été
pris au lieu de *ma joie*, par Clovis, ou celui de ses successeurs
qui le premier a choisi ce cry d'armes, par lequel il vouloit
donner à connoître que saint Denys estoit sa joie, non espoir
et sa consolation, et auquel il avoit toute confiance, ayant
employé un article improprie de *mes*, au lieu de *nos*, ainsi que
nous voyons que les Allemans, les Anglois, et autres étrangers
pratiquent assez sçavent quand ils n'ont pas encore acquis
une parfaite connoissance de nostre langue, ce qui peut estre
arrivé à Clovis, dont les ayeuls estoient sortis de la Germanie.
Il semble qu'Orderic Vital, au passage que je viens de citer,
avoit ainsi concédé le sens de ce mot, l'ayant tourné par *Mœnam
Gaudium*.

Mais sans faire tort aux sentiments de ces grands hommes,
j'estime qu'il est peu probable que le mot de *Montjoie* ait été
pris, ni pour *mon joie*, ni pour *ma joie*, et encore moins pour
moult de joie, comme veut Rouillard ; toutes ces explications
estant forcées et peu naturelles. Il y a bien plus de fonde-
ment de croire que nos rois se sont servis d'un terme par
françois, que non pas arguisé, comme l'on veut se persuader,
et que par le cry de *Montjoie saint Denis* ils ont entendu la
montagne ou la colline de Montmartre, où saint Denys souffrit
le martyre avec ses compagnons, sous *Decius* (l'aimant à
part la question tant agitée des deux saints Denys), car
montjoie en vieux françois est un diminutif de *mont*, et si-
gnifie une colline, qui est la raison pourquoy la tour de Con-
flans Sainte-Honorine est appelée la *tour de Montjoie*, c'est à
dire la tour élevée sur une colline : non que le cry d'armes de
nos rois ait pris de là son origine, comme veut Raoul de
Praesles : estant constant que la bataille dont il fait mention
ne fut pas donnée près de Paris, mais près de Cologne. Othon
de Frisingen, descendant comme l'empereur Frederic I entra
dans Rome par la ville Leonine (qui est le Borgo) et par la
porte Dorée, dit qu'il descendit avec ses troupes par le pen-
chant d'une *montjoie*, et entra ainsi dans la ville : « Hex castra
« movens, armatus cum suis per declivium montis Gaudii
« descendens, ea porta quam Auream vocant, Leoninam
« urbem, in qua S. Petri ecclesia sita nascitur, intravit. »
Ce que Guntherus a ainsi exprimé :

Jamque per oppositi Princeps declivia montis
Adveniens, claram, quam nondum viderat, urbem
Aspicit : huic populū festivum Gaudia nomen
Imposuere loco : si quidem qui moenia clara
Illa parte petunt, ex illo vertice primum
Urbem conspiciunt, et te, sacra Roma, salutant.

Mais cet auteur se trompe en la raison qu'il rend de cette
appellation, qu'il avoit veüe dans Othon, qui ne s'est servi
de ce mot, *Mons Gaudii*, que pour exprimer la petite colline
qui est près de Rome par un terme familier et usité de
son temps, et particulièrement des François, avec lesquels
il avoit eu communication en son voyage d'outremer. L'au-
teur du *Panegyrique de Berringer* a parlé de cette colline :

Interea Princeps collem, qui prominet Urbi,
Præteriens, etc.

Othon Morena s'a place vers la porte à laquelle il donne le
nom de *Viridaria*, du côté de S. Pierre : « Ad portam Romæ
« que dicitur porta Viridaria, que est ex parte S. Petri,
« versus Montem Gaudii veniens. » Et la *Chronique de Mont
Cassin* dit que cette colline est celle qui fut appelée par les
anciens Mont de Mars : « Mitit in occursum ejus in Montem
« Gaudii, qui et Martii dicitur, etc. » De sorte que ces mont-
joies près de Rome ne sont autre chose que ces collines du
Vatican appelées *Montes Vaticanæ* dans Cicéron, et *Vaticanos
colles* dans Festus ; au bas desquelles estoit le Champ de
Mars. L'auteur qui a écrit des miracles de saint Fouray a
aussi fait mention de ce *Mons Gaudii* près de Rouen.

Quelques auteurs latins et françois se servent encore de
ce mot *mons gaudii* en cette signification. Adhemar de Cha-
banais s'a parlé de la montjoie ou colline qui est près de Li-
moges. Ceux de Languedoc en ont formé leur *monjoie* pour
une petite montagne, *monticulus*. Alain Chartier, en divers

1. In Henr. III. an 1292. p. 218. — 2. C. 15. — 3. C. 23, 34, 36, 43, 44, 67, 68.
— 4. Vol. 2. p. 38, 180. — 5. Rob. Cassel, Foucher, aux Antiq. de France, l. 2,
c. 17. — 6. Vie de S. Vedast, apud Boland. G. Febr. p. 795.

1. Pasquier, l. 8 des Recherch. de la France, ch. 91. — 2. Seb. Beuil, en la Vie
de S. Isidore, évêque de Pise. — 3. L. 2. De gest. Frid. c. 52. — 4. L. 4. Libell.
initio. — 5. P. 33. — 6. Oth. — 7. Lantini A. 1167. — 7. Chr. Cant. l. 4. p. 59.
— 8. Ad Alt. l. 13. opus. 33. — 9. Apud Boland. 16. Janv. p. 26. — 10. P. 473, 575,
apud Labann; M. Chron. Belg. an. 1160. — 11. P. 220, 224, 225, 226.

DISSERTATIONS

endroit de ses poëmes, pour dire le sommet d'honneur, se sert de ces façons de parler :

C'est d'honneur la droite montjoie.

Ailleurs :

Car je vy d'honneur la montjoie.

Et plus bas :

C'estoit montjoie de douleurs.

Doublet¹ remarque que la royale abbaye de Saint-Denis a conservé pour devise de ses armes ces mots, *Montjoie Saint Denis*. La *Chronique* manuscrite de France de la bibliothèque de M. de Mevres donne pour cry au comte de Saint-Paul, à la bataille de Bovines, *Montjoie à Chastillon*, qui estoit composé de celui du roy et de celui de sa famille.

Comme les rois de France invoquoient dans leur cry d'armes l'assistance de saint Denis, comme le principal protecteur de leur royaume², ainsi les rois de Castille imploroient celle de l'apôtre saint Jacques, patron tuteur de leurs États, dont le corps et les précieuses reliques reposent à Compostelle, au royaume de Galice, par ce cry, *Sans Jago!* qu'ils crioient dans les combats. La *Chronique* manuscrite de *Bertrand du Guesclin*, décrivant la guerre d'entre Pierre le Cruel, roy de Castille, et Henry le Bâtard :

Car j'ay oy saint Jacques réclamer et huchier.

Ils commencent à user de ce cry depuis le regne de dom Ramir, roy de Leon³, qui défit plus de soixante mille Mores l'an 944, en la bataille de Clavijo, laquelle il avoit entreprise à la persuasion de ce saint, qui lui apparut en songe⁴, où il lui promit la victoire, et de se trouver lui-même au combat, comme protecteur de l'Espagne; ce qu'il fit, y ayant paru monté sur un cheval blanc, avec un étendard de même couleur, chargé d'une croix rouge, combattant et encourageant les chrétiens. « Ex tunc hæc invocatio inolevit, Deus adjuva » et sancte Jacobe, » ainsi qu'écrivit Roderic, archevesque de Tolède⁵; quelques auteurs toutefois revoquent en doute la vérité de cette histoire⁶.

Les rois d'Angleterre crioient *Saint George!* ainsi que nous apprenons de Froissart, de Monstrelet, et autres⁷. Thomas de Walsingham, parlant d'un combat d'Edouard III, près de Calais : « Rex Eduardus providè frendens apri more, et ab ira » et doctore turbatus, evaginato gladio, sanctum Edwardum et « sanctum Georgium invocavi, divens: Ha sancte Edwarde! « sanctum Georgium! » Rober, d'Artois, combattant en Flandres avec les Anglois contre les François, y cria *Saint George!* Martial de Paris, parlant de la prise de Pontoise, l'an 1437⁸:

Quand ils se virent les plus forts,
Commencerent à pleine gorge
Crier tant qu'ils peurent alors:
Ville gagnée! vive saint George!

Roger, comte de Sicile, fils de Tancrede, le reclama pareillement dans les combats⁹. La maison de Vienne au duché de Bourgogne crioit *Saint Georges au puissant duc!*¹⁰ La dévotion des empereurs et des princes a esté de tout temps tres-grande envers saint Georges; ils l'ont invoqué dans les batailles, et plusieurs d'entre eux, ayant ressenti des secours visibles par son intercession, lui ont dressé des autels et bity des temples. Les empereurs d'Orient¹¹ le représentoient dans l'un de leurs douze étendards dont ils se servoient dans les cérémonies; et ceux d'Occident¹², qui ont eu pareillement une grande confiance en l'intercession de ce saint, en ont un qui se porte conjointement avec l'aigle de l'Empire aux entrées solennelles des empereurs. Les dauphins de Viennois¹³ recevoient l'investiture du Dauphiné par l'épée ancienne du delphinat et la bannière de saint Georges. Les Ethiopiens et les Abyssins l'avoient aussi en grande vénération, comme il est remarqué par le *Tasso*¹⁴. Ceux que l'on appelle *Georgiens* dans l'Orient sont ainsi nommez, à cause que dans les batailles contre les infidèles ils invoquent saint Georges, et parce qu'ils

ont une particulière confiance en son intercession, suivant la remarque du cardinal Jacques de Vitry¹⁵; laquelle se trouve confirmée par ces vers de Gautier de Metz, tirés de son Roman intitulé *la Mappemonde*:

Celle gent sont boin chrestien,
Et ont à nom Georgien;
Car saint Georges l'crient toujours
En bataille, et de estours
Contre païens, et si l'honneurent
Sur tous autres, et l'honnourent.

L'Eglise romaine¹⁶ a coûtume de l'invoquer avec saint Maurice et saint Sebastien dans les guerres que les chrétiens ont contre les ennemis de la foy. Enfin c'est le patron des chevaliers; et dans les serments qui se faisoient par ceux qui devoient se battre en duel, il y est appelé *saint Georges le bon chevalier*. Lorsqu'on faisoit les chevaliers, ils se faisoient au nom de Dieu et de monsieur saint George. Un auteur ancien¹⁷ remarque que Robert, comte de Flandres, qui se trouva aux premières guerres saintes, fut surnommé *fluis Georgii* parce qu'il estoit vaillant chevalier. Les rois d'Angleterre l'ont choisi pour patron de l'ordre de la Jarretière, dont le collier porte l'image de ce saint figuré en cavalier délivrant une dame, preste d'estre dévorée d'un serpent. Le cardinal Baronius¹⁸ a donné la raison pourquoy il est ainsi représenté par l'Eglise Romaine; car les Grecs le figurent et le dépeignent autrement, ainsi qu'*Augerius Busbequius*¹⁹ a remarqué. Il y a eu encore d'autres ordres erigez sous son nom, que je passe sous silence, aussi bien que tout ce que le scavant Selden a ramassé sur le sujet de ce saint²⁰.

Les ducs de Bretagne avoient pour cry *Malou*, ou, selon quelques *Provinciaux*, *Saint Malo au riche duc*. Monstrelet²¹ et Berry, heraud d'armes, en l'*Histoire de Charles VII*, disent que les Bretons à la prise du Pont de l'Arche, l'an 1449, crierent *Saint Yves Bretagne!* L'histoire remarque que Charles, duc de Bretagne, de la maison de Châtillon²² portoit une dévotion si particulière à ce saint, qu'il vouloit aller nus pieds jusques à l'Eglise de Trigouër, où son corps repose, depuis le lieu de la Rochedarien, où il avoit esté pris en bataille. Froissart²³ écrit que Bertrand du Guesclin, connétable de France et gentilhomme breton, crioit *Saint Yves Guesclin!* Le comte de Douglas, Escossois, dans le même Froissart, crioit *Douglas Saint Gilles!* qui estoit en vénération parmi les Escossois, particulièrement dans Edimbourg, capitale d'Escosse. Les Liegeois, dans Monstrelet²⁴, crient *Saint Lambert!* patron du Liège.

Tous les cris de guerre n'estoient pas toujours conçus en termes d'invocation; car souvent ils estoient tirez de quelques devises des ancêtres, qui avoient leur origine de quelque aventure notable, ou de quelques mots qui marquoient la dignité ou l'excellence de la maison; ils estoient même quelquefois tirez des armoiries; et le plus ordinairement le simple nom de la famille servoit de cry. Nous avons plusieurs exemples de la première sorte de ces cris enoncez en forme de devises, tirés pour la plupart de quelque action générale, ou de quelques discours de bravade tenus dans les occasions de la guerre. Ce sont ces cris qui sont appellez par Guibert, abbé de Nogent²⁵, *arrogans varietas signorum*. Lorsqu'il parle de nos François qui alloient en la guerre sainte : « Remota autem arroganti varietate signorum, humiliter in » « bellis fidelitèrque conclamabant : Deus id vult. » Ce qui fait voir l'antiquité de ces cris d'armes, et qu'ils estoient en usage parmi nos François avant les guerres d'outremer. Tel fut le cry des comtes de Champagne et de Sancerre, *Passavant le meilleur*, ou *Passavant la Thibaut*²⁶, qui leur fut si familier, qu'aucuns d'eux le portèrent en leur contrescel pour devise, comme l'on peut voir en un seau de Thibaut IV, surnommé le Posthume, qui est pendante à une charte de l'an 1217, dont l'original est au trésor de Saint-Martin de Paris, et à une autre, de l'an 1223, qui a esté représentée par M. Perard. La vieille *Chronique de Normandie*²⁷, après Gascen son roman, donne aussi à Thibaut I, dit le Tricheur, comte de Chartres, le cry de *Passavant*, au combat qu'il fit contre Richard I, duc de Normandie²⁸, sur la riviere d'Arque; je

1. Aux Antz de Saint-Denis, l. 1, c. 18. — 2. Suger in Lud. VI; Loisel aux Mém. de Brezevil, p. 154. — 3. Lud. Novissim. in Hip. — 4. Lucas Tadeus, in Chr. s. 808. — 5. Roderic, Tolet. l. 4, c. 43. l. 9, c. 10. — 6. Sandovai, au traité de la bat. de Clavijo; Marco, au l. 3 de l'Hist. de Barre, c. 7. — 7. Henry Knighton, p. 2260; Chron. de Fland. c. 79. — 8. Vigiles de Charl. VII. — 9. Geoff. Martorell, l. 2, c. 53. — 10. Le Roy d'Armes. — 11. Cedren. — 12. Chron. Rhenan. p. 273; Corvonen. Rom. l. 1, p. 24. — 13. A. Du Ches. ad Hist. des Ducs. — 14. Canto 2, stanz. 23.

1. L. 1, c. 70. Suet. — 2. Baron. ad Martyr. — 3. Tagnae Patr. Hist. Exped. Asiat. Part. 1, tom. 3, Carte. — 4. Guide Pap. quest. 622. — 5. In Himer. p. 24. — 6. V. Selden. Titles of Honor, et ce que je remarque sur Ann. Comu. A. Du Ches. en l'Hist. de Montmor. l. 1, c. 1. — 7. Vol. 3. Berry, en l'Hist. de Charl. VII, p. 166. — 8. Hist. de la mai. de Chastillon. — 9. Vol. 1, c. 129; vol. 2, c. 10, 104. — 10. Vol. 1, c. 47; Egid. Mon. Aur. Vall. c. 19. — 11. L. 2, c. 1; Perard, au ses Mém. de Bourg. p. 331. — 12. Pithou, de Mém. des comtes de Champ. p. 378. — 13. Hist. de Montmor. l. 1, c. 4. — 14. Phil. Mezer, au son Traité des armées.

reduits encore sous cette espèce de cri de guerre les suivants : le cry de la maison de Montoisson en Dauphiné¹ : A le royaume Montoisson, que Philibert de Clermont, seigneur de Montoisson, obtint du roy Charles VIII en la bataille de Fourcques, ainsi qu'il est amplement rapporté par un auteur de ce temps ; celui des ducs de Brabant² : *Louvain à celui qui l'a comest*, que Jean I. duc de Brabant, prit après avoir conquis le duché de Limbourg, qui lui estoit disputé par le comte de Gueldres, qu'il eut en la bataille de Waronck, l'an 1383 : car les ducs de Brabant³ avoient avant ce temps-là pour cry *Louvain au riche duc* ; le cry de la maison d'Anglure, *Saladin*, ou *Damas*, dont l'origine est racontée par Papire Masson en l'*Éloge du seigneur de Giory*. Mais je serois trop long si par une curieuse recherche j'entreprendois de m'étendre sur l'origine et le sujet de ces cris : c'est pourquoy je me contenteray d'en faire le dénombrement suivant la distinction que j'ay établie cy-dessus.

Le seigneur de Chaastre : *A l'attrait des bons chapeliers*.
Le seigneur de Culant : *Au poigne d'or*.
Balvain, seigneur de Boisaleu en Dauphiné : *A Balvain le plus Gorgius*.
Vaudenay : *Au bruit*.

La maison de Savoie⁴ crioit quelquefois *Savoie*, quelquefois *Saint-Maurice*, et souvent *Bonnes nouvelles*.
Le seigneur de Rosiere en Barrois : *Grand joye*.
Le vicomte de Villenois en Berry : *A la belle*.
Le seigneur de Chasteauvillain : *Chasteuillain à l'arbre d'or*.
Le seigneur d'Ernaec : *Mais droite*.
Le seigneur de Neufchastel en Sülasse : *Epina-t à l'Escosse*.
Le seigneur de Waurins en Flandres⁵ : *Mais que le pas*.
Le seigneur de Kercournadeck en Bretagne : *En Dix est*.
Ceux de Bar : *Au feu, au feu*.

Ceux de Prie : *Cans d'oiseaux*.
Ceux de Buves en Artois : *Buves tost assis*.
La maison de Molac : *Cric à Molac* : qui signifie, Silence⁶.
Messir, s'anon Morhier, grand maître d'hôtel de la reine de France (ce sont les termes d'un Provincial), prevost de Paris sous Charles VI, et grand partisan des Anglois, crioit : *Morhier de l'extrait des Preux*.

Les chevaliers du Saint-Esprit au droit desir, autrement de l'*Enveu*, ou del *Nado*, institués par Louys de Tarente, roy de Sicile, le jour de la Pentecoste l'an 1382, après avoir crié le cry de leurs familles, criotent le cry de l'ordre, qui estoit : *Au droit desir*⁷.

Les anciens seigneurs de Preaux en Normandie⁸ avoient pour cry : *Cesar Auguste*.

Il y avoit de ces cris de guerre qui marquoient la dignité annexée à la famille dont le prince ou seigneur estoit issu. Ainsi les premiers ducs de Bourgogne avoient pour cry : *Chastillon au noble duc* ; les ducs de Brabant : *Louvain au riche duc* ; le duc de Bretagne : *Saint Malo au riche duc* ; le comte de Meurs : *Meurs au comte* ; les comtes de Hainault : *Hainault au noble comte*, ou *Hainault* simplement, dans la chronique de Flandres⁹ ; les comtes Dauphins d'Auvergne : *Clermont au Dauphin d'Auvergne* ; les ducs de Milan dans Froissart¹⁰ : *Pavis au seigneur de Milan*. *Remerus*, parlant du comte de Los, « Clamans tertio titulum sui comitatus, scilicet Loz, audacter hostium cuneos penetravit. » Les anciens comtes d'Anjou¹¹ criotent *Valie*, qui est le nom d'un pays voisin du comté d'Anjou, que l'on nomme Valée, où est Beaufort. Philippe Mouskes, en la *Vie de Charles la Simple*, parla de des Normans :

Lors s'en alèrent à gens tantes,
Qu'ils arrent la cité de Nantes,
Tourainé, et Angers, et Ango,
Le Mans, et Valie et Polto.

Il y en avoit qui estoient tirez de quelques epithetes d'honneur attribuez aux familles. Ainsi la maison de Bousles en Hainault crioit : *Bousles au bon fier* ; les seigneurs de Maldenghen en Flandres : *Maldenghen la loiale* ; les seigneurs de Coucy en Picardie : *Coucy à la merveille*, ou, selon d'autres : *Place à la daniere* ; les seigneurs de Villain issus des Chasteuillains de Gand : *Gand à Villain sans reproche*¹².

1. *Histoire de la Côte, aux Éloges des Dauphins*, p. 3, 4. — 2. *Chron. de Flandre*, c. 20. — 3. *Hist. de la Maison de Chastillon*, l. 3, c. 2. — 4. *La Colombière*. — 5. *M. Guichon*, p. 140. — 6. *La Colombière*. — 7. *Sciences heroïques*. — 8. *Le Féron, Ordre-annexe ms. de la bibliothèque de la ville de Paris*. — 9. *Ysaïe ms. des armes des familles de Normandie anciennes*. — 10. *Chron. de Flandre*, c. 67. — 11. *Protestant*, vol. 1, c. 62. — 12. *Vol. 4, c. 25*. — 13. *Chapouveau*, in not. ad Agul. sur. Vall. Mon. c. 111. — 14. *Hist. de la Maison de Gand*.

On en remarque d'autres tires et extraits du blason des armes de la famille : tel estoit le cry des comtes de Flandres : *Flandres au Lys* ; et celui de la maison de Woudripent ou Hainault : *Cul à Cul Woudripent*, parce qu'elle porte en armes deux lys adossés.

Quelques princes parvenus à des royaumes ou principautés souveraines, pour marquer l'origine de leur ancienne extraction, en ont conservez la memoire par le nom de leur famille dont ils estoient issus, qu'ils ont pris pour cry d'armes. C'est pour cela que les rois de Navarre, si nous croyons André Favyn, avoient pour cry de guerre : *Begorre, Begorre*, comme issus et prenant leur extraction des anciens comtes de Bigorre. Jean de Bailleul, roi d'Escosse, retint toujours le cry de sa maison : *Hellikourt ou Postieu*, qui est une baronnie située au comté de Bontieu, laquelle lui appartenoit de son propre, avec les seigneuries de Bailleul en Vimeu et de Harroy, et qui est à présent en la maison de Rouhaut-Gamaiches¹. D'où on recueille l'erreur de Nicolas Vigner, en sa *Bibliothèque historique*, de la Croix-du-Maine, en sa *Bibliothèque française*, et de Denis Sauvage, sur la *Chronique de Flandres*, qui ont crû que ce roy estoit seigneur de Harcourt en Normandie, l'ayant confondu avec Hellikourt, qui est au comté de Tontieu. Dans Froissart² le comte de Derby, de la maison de Lancastré, crié : *Lancastré au comte Derby*. Souvent les rois et les princes ont crié le nom de la capitale de leurs États. L'empereur Othon à la bataille de Bovines cria *Roms* ; Philippe Mouskes :

Li rois Othe pour son reclaim
Cria Roume trois fois à enseigne,
Si come proesse li enseigne.

Ottocar³, roy de Boheme, en un combat contre les Allemans, cria *Prague, Prague* ; les ducs de Brabant criotent *Louwaes*, comme j'ay déjà remarqué. Le comte Raymond de Saint-Gilles, en la premiere guerre d'outremer, crioit « *Tolose*, et « *acclamata Tolosa*, quod erat signum comitis, dicebant, » dit Raymond d'Agiles⁴. Et Willebrand d'Oldenbourg⁵ écrit que les rois d'Armenie criotent *Navera*, ou *Navarzan*, qui estoit le nom d'un fort château d'Armenie. Les communes criotent ordinairement le nom de la ville principale de leur contrée. Les Normans, dans Philippe Mouskes⁶, crient : *Roués* ; les Gascons, *Bordeaux* :

Et Ruen escrient li Normant,
Bretagne hucent li Breton,
Bordeaux et Blaves li Gascon.

Les Avalois, qui sont ceux des environs de Cologne, terme que Sauvage n'a pas entendu en la *Chronique de Flandres*, criotent à la bataille de Bovines, suivant le même poëte : *Cologne* :

Li Avalois crient Coulongne.

Les Flamens, revoltés contre leur prince, dont les principaux estoient ceux de Gand, criotent *Gand ! Gand !* suivant Froissart⁷.

Mais pour le plus souvent, le cry d'armes estoit le nom de la maison : d'où vient que nous lisons presque à toutes rencontres dans les Provinciales, ou recueils de blasons, *U porte de, etc. et cris sont noms* : c'est à-dire que le cry d'armes est semblable au nom de la famille. Dans Froissart⁸ le seigneur de Roze crié : *Roze au seigneur de Roze*. Guillebert de Bernville⁹, en l'une de ses chansons, parlant d'Erard de Valery :

Va sans l'arrester
Erard saluer,
Qui Valery crié.

Ainsi le comte de Montfort en la guerre contre les Albigeois cria *Montfort*, comme Pierre, moine du Vaux de Bernay¹⁰, nous l'apprend, et après luy Philippe Mouskes. Rodrigo de Toledo¹¹, parlant de celui qui portoit l'étendard du comte Gomez en la bataille contre le roy d'Arragon : « *Miles guidam de domo Olem, qui vexillum comitis in sua acie præferrebat, « occiso equo ad terram cecidit, et amputatis manibus, solis « brachia vexillum tenens, non cessabat Oteam ! Oteam ! « forlitter inclamare.* »

1. *Provinc. ms.* — 2. *Vigner*, sous l'an 1282. *Biblioth. Franç.* p. 128. — 3. *P. P. 22*. — 4. *Vol. 1, c. 28*. — 5. *Hist. Austr.* m. 1174, p. 225. — 6. *P. 140*. — 7. *La Hinc. Terr. Gaed.* p. 130, 140 ; *Il Louvain*, l. 5, p. 232. — 8. *En la Vie de Charlemagne*. — 9. *C. 10*. — 10. *Vol. 2, c. 97, 98, 100*. — 11. *Vol. 1, c. 200, 202*. — 12. *la Hist. Albig.* c. 40, 50. — 13. *De Rech. Hist.* l. 7, c. 2.

DE L'USAGE DU CRY D'ARMES

DISSERTATION XII.

Tous les gentilshommes et tous les nobles n'avoient pas le droit du cry d'armes. C'estoit un privilège qui n'appartenoit qu'à ceux qui estoient chefs et conducteurs de troupes, et qui avoient bannière dans l'armée. C'est pourquoi ceux-là ont raison qui entre les prerogatives du chevalier banneret¹, y mettent celle d'avoir cry d'armes: d'autant que le cry seroit proprement à animer ceux qui estoient sous la conduite d'un chef, et à les rallier dans le besoin. De sorte qu'il arrivoit que dans une armée il y avoit autant de cris, comme il y avoit de bannières, chaque cry estant pour le particulier de chaque compagnie, troupe, ou brigade, ou pour parler en termes du temps, de chaque route. D'où vient que Guillaume Guiart se sert du terme de *crier bannière* en l'an 1136:

Et r'olstiez crier Montjoie,
Que la bataille ne remaingne.
Saint Poi, Pontil, Drués, Champaingne,
Melun, Bourgoingne, Ferrieres,
Et autres diverses bannieres.

Froissart et les autres usent des termes de *crier les enseignes*, comme j'ay remarqué.

Mais outre ces cris particuliers il y en avoit un qui estoit général pour toute l'armée, différent du mot du gues, lequel cry estoit ordinairement le cry de la maison du général de l'armée, et de celui qui commandait aux troupes, si ce n'est que le roy y fust en personne: car alors le cry général estoit celui du roy. Ce que nous apprenons de Froissart, écrivant de la bataille de Cocherel: « Quand ceux de France eurent toutes ordonnées leurs batailles à leurs advis, et que chacun scavoit quelle chose il devoit faire, ils parlerent entre eux, et regarderent loncuement quel cry pour la journée ils crieroient, et à quelle bannière, ou pennon, ils se traiceroient. Si furent grand temps sur tel estat que de crier: « Nostre-Dame Auxerre, et de faire le comte d'Auxerre leur souverain pour ce jour: mais ledit comte ne s'y voulut oncques accorder, ains s'excusa moult généreusement, disant: Messeigneurs, grand mercy de l'honneur que me portez et voulez faire: mais quant à moy, je ne veux point de cette charge, car je suis encore trop jeune pour en charger et si grand fais et tel honneur, car c'est la premiere journée arrêtée où je fus oncques. C'est pourquoi vous prendrez un autre que moy: cy avez plusieurs bons chevaliers, comme monseigneur Bertrand du Guesclin, etc.; et peu après: Si fut ordonné d'un commun accord qu'on crieroit: Nostre Dame Guesclin, et qu'on s'ordonnerait cette journée du tout par ledit messire Bertrand. » Le même Froissart² fait encore cette remarque ailleurs touchant le cry général, en ces termes: « Adonc prirent un cry les Escossois, et me semble que tous devoient crier: Douglas S. Gilles; et au troisième col. » Là eurent-ils parlement pour scavoir quel cry ils crieroient: on voulut prendre le cry messire Bertrand, mais il ne le voulut plus: et encore plus, il dit qu'il ne bouteroit ja hors ce jour bannière, ne pennon, mais se voulloit combattre dessous la bannière de messire Jean de Buell. » Quelquefois il y avoit deux cris généraux dans une même armée: mais c'estoit lorsqu'elle estoit composée de deux différentes nations. Ainsi en la bataille qui fut donnée entre le batard Henry de Castille et le roy dom Pietre, de la part des François qui estoient au secours et dans l'armée du même Henry, sous la conduite de Bertrand du Guesclin, on cria: *Nostre Dame Guesclin*.

Souvent toutefois dans les batailles on crioit le cry du prince, quoy qu'il n'y fust pas présent. La *Chronique de Flandres*³, racontant un combat qui fut donné en Gascongne entre le comte d'Artois, général du roy Philippe le Bel, et

les Gascons et les Anglois, le comte de Foix, qui estoit joint aux troupes de France, s'avance et cria *Montjoie! à haute voix, et assembla à ses ennemis*. En la bataille de Furnes, l'an 1367, le même comte d'Artois cria encore *Montjoie*. Il est vray que le cry des comtes d'Artois estoit aussi *Montjoie*, comme il sera dit cy-après: ce qui pourroit faire douter que l'on ait alors crié son cry, plutôt que celui du roy. Quoy qu'il en soit, on peut justifier par quelques passages de Monstrelet et autres, que l'on a souvent crié le cry du roy de France en son absence. Mais quant au cry du banneret, il ne se croit point en son absence, quoy que ses troupes fussent en l'armée, comme nous apprenons de Froissart.

Le cry général se prononçoit unanimement par tous les soldats en même temps, et avant que de venir aux mains avec les ennemis, ou plutôt dans l'instant de la mêlée, et lorsqu'on s'approchoit de près. Ce qui se faisoit, tant pour implorer l'assistance du Dieu des armées par des cris et des termes d'invocation, que pour s'animer les uns les autres à combattre vaillamment, et à défendre l'honneur et la réputation du général. Ces cris se pouvoient avec vigueur et avec allegresse, qui marquoient tout éloignement de frayeur et de crainte: d'où vient que Godefroy, moine de Pantaleor de Cologne⁴, dit qu'à la mort d'un certain seigneur allemand qui fut tué par les Turcs: *Omnes clamorem bellicum mutaverunt in vocem stentium*. Aussi Conrad, abbé d'Usserpe⁵, prend ces cris pour des marques d'arrogance, *Aquiani, mox gentiliis famelicis factis, Symbolis conciamant*, etc.; aussi bien que Guibert, quand il dit: *Arrogans signorum variatas. Tudebodus*, parlant du siège d'Antioche, témoigne que ces cris se prononcoient galement: *Coguntur jocunda voce clamare: Deus hoc vult*. Dars Guillaume Guiart, en l'an 1191:

Lors fu Montjoie resbaudie.

Je pourrois confirmer cet usage des crys par un grand nombre d'autoritez, n'étoit que je crains d'ennuier le lecteur par une déduction d'une chose commune, et qui se trouve à toutes rencontres dans les histoires du moyen temps⁶. Je remarque seulement que cette coutume ne nous a pas esté particulière, et que les peuples les plus barbares l'ont pratiquée à même fin. Joseph à Costa⁷ raconte qu'en la bataille que les Mexiquains livrèrent aux Tapanecas, sous la conduite du roy Iscoalt et du fameux capitaine Tacacfilic, le signal ayant esté donné, ils vinrent fondre avec allegresse sur leurs ennemis, crians tous d'une voix, *Mexique! Mexique!* se remettans en memoire par ces mots la vertu et l'ancienne gloire de Mexiquains, pour la défense de laquelle ils ne devoient pas épargner ni leurs corps ni leurs vies.

Aux assauts des villes, et lorsqu'on montoit à l'escalade, on crioit ordinairement le cry général⁸: à celui de Hierusalem, les pèlerins crièrent: *Dieu le veult!* à celui de Luxembourg, les mêmes y crièrent: *Deus, adjuva!*, *Deus vult!*. À l'assaut de Roosse en la Macedoine les soldats de Raymond, comte de S. Gilles, crièrent *Tolos!*. À celui de Rome les soldats de Robert Guichard, duc de la Pouille, montèrent à l'escalade, *Guiscardum clamoribus ingemmando*⁹. Ainsi à la prise de la ville de Luxembourg par les Bourguignons, les soldats y crièrent *Bourgongne*, comme témoignent quelques vers manuscrits faits en ce temps-là:

Neantmoins par subtile maniere,
Prit-on la ville en toutes parts,
Et au prendre eut mainte bannieres
Despiolées, et tant d'estendars,

1. Vol. 2, c. 110, 117. — 2. An. 1136. — 3. An. 1104. — 4. Tudebodus. l. 3, p. 792. — 5. Fulch. Car. l. 2, c. 10, 91; l. 3, c. 48, 46, 56. Froiss. vol. 2, c. 97; vol. 3, c. 22, etc. — 6. En l'Hist. des Indes, l. 7, c. 13. — 7. Froiss. vol. 2, c. 108. — 8. Fulcher. l. 1, c. 9. Godefr. l. 5, c. 5. Godefr. Hist. l. 1, c. 19. Tudebodus. l. 3, p. 792. — 9. Godefr. Pr. exp. Hier. l. 1, c. 26. — 10. Fulcher. l. 1, c. 12. — 11. Roym. d'Agles, p. 140. — 12. Malster. l. 2, c. 27.

1. A. Fern. au Theatre d'Hen. l. 4, p. 24. — 2. Vol. 4, c. 102; vol. 2, c. 122; vol. 3, c. 122. — 3. Vol. 2, c. 46. — 4. Vol. 3, c. 75. — 5. Froiss. vol. 1, c. 248. — 6. C. 24, 25.

Tant de glaives et tant de dars,
De lances en la compagnie,
Qu'ils bouterent hors les soldats,
En haut criant Ville gaignie.
Puis pour au chef de la besongne
Accroistre le nom en tous lieux,
Crioient, Bourgonne! Bourgonne!
Trestous ensemble qui mieux mieux.

Le cry général, aussi bien que le particulier, servoit encore aux soldats pour se reconnaître dans la mêlée. Nous en avons un exemple dans Brunon au livre qu'il a fait de la guerre de Saxe : « Ibi quidam de nostris adversarium sibi videns obvium, velut suum salutavit socium, dicens : « Sancte Petre, quod nomen Saxonum pro symbolo tenebant » onnes in ore. Ille vero nimium superbus, et tantum deridere nomen exoratus, in ejus vertice librato mucrone ; hæc, « Inquit, tibi tuus Petrus mittit, pro munere, etc. » L'on se sert aujourd'hui du terme Qui vive. Mais comme le cry estoit connu également des deux partis, il arrivoit souvent que les ennemis s'en prevaloient, et lorsqu'ils estoient en péril de leurs personnes, ils chioient le cry de leur ennemy, et à sa faveur s'évadoloient. Pierre, moine de Vaux de Sarnay, en cite deux exemples en son Histoire des Albigeois : « Dominum etiam Cabaretum Petrum Rogerium bis vel ter cepisse, sed ipse cum nostris cepit clamare : Monsfortis ! Monsfortis ! præ timore, ac si noster esset, sicuti evadens et fugiens, rediit Cabaretum. Et ailleurs : Fugientes hostes præ timore mortis exclamabant fortiter : Monsfortis ! Monsfortis ! ut sic se fingere esse de nostris, et manus persequendum evaderent arte tali, etc. »

Quant au cry particulier, il estoit ordinairement prononcé par les chefs, pour animer dans la mêlée les troupes qui estoient sous leur conduite ; et le plus souvent par le chef même, ou celui qui portoit sa bannière, qui marchoit devant luy ; afin de les porter par les cris d'alegresse à la défendre courageusement. La Chronique de Bertrand du Guesclin :

— lors cria gentement
Son enseigne et son cry pour resjouir sa gent.

Guillaume Guiart, en l'an 1207 :

Li flos des François qui approche
Les a en criant envahis.
A eus, a eus, il sont trahis.
De toutes parts Montjoie tuchent,
A l'assembler tant en trebuchent.

Le Roman de Garin :

Crient Montjoie por lor gent esbaudir.

Ailleurs :

Bologne escripte par les siens esbaudir.

Que s'il arrivoit qu'un chevalier banneret commandât à plusieurs bannières ou compagnies, comme le plus ancien ou le plus qualifié, et qu'il fust envoyé pour attaquer ou défendre une place, ou contre des troupes ennemies, alors le cry de ce banneret estoit général pour tous ceux qui estoient sous sa conduite. Froissart¹ en fournit quelques exemples :

Comme le principal usage des crys de guerre estoit de les pousser avec vigueur et quelque sorte d'alegresse dans les attaques et dans les occasions où la bonne fortune sembloit favoriser, pour animer davantage les soldats contre leurs ennemis ; ainsi lorsqu'un chef estoit en péril, pour estre vivement attaqué ou environné de tous côz, et hors de pouvoir de se tirer sans l'assistance des siens, et hors de ceux qui estoient près de luy crioient son cry, afin d'attirer du secours de toutes parts pour le venir dégager. Raymond d'Agiles² : « Tandem exclamavimus signum solitum in Robert, duc de Normandie, Deus adjuva, Deus adjuva. » Ainsi ses troupes vivement repoussées par les Turcs, faisant tourner bride à son cheval, et tenant en sa main une enseigne dorée, cria le cry des pelerins, Dieu le veut ! et par ce moyen les rassura. Robertus Monachus³ : « Et nisi cito comes Norve manus, aureum vexillum in dextra vibrans, equum con-

1. P. 137. — 2. C. 40, 57. — 3. Vol. 1, c. 206, 200. — 4. P. 162. — 5. L. 3.

« Deus vult ! exclamasset, nostris illa dies nimis exultabilis esset. » Ce que Gibon de Paris a ainsi exprimé :

Et nisi dum fugerent, dum palmarum pene tenerent
Turci vincentes, se convertissent in hætes
Dux Normannorum, signum clamando suorum,
Lux ea plena malis nostris foret exitialis.

De même dans Guillaume Guiart, en l'an 1207, le comte de Montfort estant en péril de sa personne, appella ses gens à son aide par le cry de Montjoie.

Doutens de mort prent à crier,
Pour sa gent vers luy rallier,
Qu'il a adonc souhaldiez,
Montjoie saint Denys aidiez,
Vray Diez en qui nous nous fion,
Secourez vostre champion,
François qui les cris en entendent,
Grand erre cele part descendent.

La Chronique manuscrite de Bertrand du Guesclin :

S'enseigne va criant pour avoir le secours.

Froissart⁴ parlant du comte de Derby : « Et s'avança si avant du premier assaut qu'il fut mis par terre, et là luy fut monseigneur de Mauby bon confort, car par appertise d'armes il le releva, et osta de tous perils, en criant : « Lencastre au comte d'Erby ! » Et ailleurs⁵, parlant du comte de Flandres, qui estoit descendu au marché de Bruges, pour faire teste aux Gantois, qui avoient pris la ville, dit qu'il y entra à grande foison de faicts, en criant : Flandres au Lyon au comte ! D'Orroville⁶, en la Vie de Louis III, duc de Bourbon, raconte que ce duc faisant armes en une mine au siege de Vertueil contre Renaud de Montferrand, un des siens, qui apprehendoit pour la personne de ce prince, s'escria : Bourbon ! Bourbon Notre-Dame ! auquel cry Renaud ayant reconnu qu'il avoit affaire au duc de Bourbon, se retira, et s'exosa envers luy. Nous avons quelque chose de semblable en l'Histoire du maréchal Boucicaut⁷, et dans Monstrelet⁸. Philippe Auguste, selon la Chronique de Flandres⁹ en la bataille de Bovines, ayant eu son cheval abattu ou tué sous luy, cria Montjoie à haute voix, et fut aussitost remonté sur un autre destrier. La même chronique, parlant du siege de Damiete entrepris par saint Louis : « Quand les chrétiens virent le roy s'abandonner, tous saillirent hors des nefz, prirent terre, et crièrent tous à haute voix : Montjoie Saint Denys ! En la bataille de Mons en Puelle, l'an 1204, le roy Philippe le Bel, voyant que les Flamens avoient ja tué deux bourgeois de Paris, qui à son frein estoient, et messire Gilbert de Chevreuse qui gisoit mort devant luy, l'ordiflambe entre ses bras, s'escria le noble roy : Montjoie Saint Denys ! et se ferit en l'estour. » Tels cris estoient appelez cris à la recousse, ainsi que Froissart¹⁰ nous enseigne en plusieurs endroits : « Quand les François les virent issir, et ils ouïrent crier M'un y à la recousse, ils reconnurent bien qu'ils estoient trahis. » Et ailleurs : « Ils crièrent leurs cris à la recousse. Et comme par les cris on faisoit venir du secours, il en arrivoit quelquefois inconvenient, spécialement dans les querelles paric. Illec, où ceux qui se battoient crioient les cris de leurs seigneurs, afin d'attirer par ce moyen à eux ceux de leur party et de leur brigade. Ce qui donna occasion à l'empereur Frederic I, en ses Constitutions militaires¹¹, de faire celle-cy : « Si alter cum altero rixatus fuerit, neuter debet vociferari signum castrorum, ne inde sui concitentur ad pugnam ; et certe castrum : Nemo vociferabitur signo castrorum, nisi quando reddo hospitium suum. »

Non-seulement on crioit le cry général au commencement de la bataille, mais encore chaque soldat crioit le cry de son capitaine, et chaque cavalier celui de son banneret, d'où vient que Guillaume le Breton¹² voulant dire que la bataille n'estoit pas encore commencée, se sert de cette façon de parler :

..... Nec dum vox ulla sonabat.

Froissart¹³ parlant du combat qui se fit au Pont à Comines, l'an 1282, et racontant comme une petite troupe de cavaliers françois attaqua un grand nombre de Flamens, sous la con-

1. Gest. Vie Hieros. l. 4. — 2. Vol. 1, c. 32. — 3. Vol. 2, c. 98. — 4. C. 56. — 5. Part. 1, c. 17. Froiss. vol. 3, c. 21. — 6. Sous l'an 1437, p. 35. — 7. C. 15, 23, 44. — 8. Froiss. vol. 1, c. 151, 222 ; vol. 3, c. 120 ; vol. 3, c. 15. — 9. Radef. de Gest. Frid. l. 3, c. 20 ; Gauthier. l. 7, Liger. p. 158. — 10. Philipp. l. 2. — 11. Vol. 2, c. 116, 117.

dutte du maréchal de Sancerre, écrit que ce maréchal, avant le combat, leur tint ces paroles : « Tenons-nous icy tous ensemble, et attendons tant qu'il soit jour, et que nous voyons devant nous les Flamens, qui sont à leur fort à leur avantage pour nous assaillir, et quand ils viendront, nous crions nos cris tous d'une voix, chacun son cry ou le cry de son seigneur à qui il est : jacoit que tous les seigneurs ne soient pas icy : par cette voix et cris nous les esbahissons, et puis frapperons en eux de grande volonté. » Et au chapitre suivant : « Si dirent entre eux quand ils viendront sur nous (ils ne peuvent savoir quel nombre de gens nous sommes), chacun s'écrite quand viendra à assaillir l'en-seigne de son seigneur dessous qui il est, jacoit que il ne soit pas icy, et le cry que nous ferons, et la voix que nous entre eux espanderons, les esbahira tellement qu'ils s'en devront desconfire. » Puis, parlant du combat : « Là crioit-on : Saint Py, Laval, Sancerre, Anguien et autres cris qu'ils criaient dont il avoit gendarmes. » La *Chronique de Flandres*, rapportant la rencontre près de Ravemberg en Flandres, vers l'an 1308 : « Aussi-tost que le comte Othe (de Bourgogne) et les autres hauts hommes les virent approcher, incontinent firent à eux chacun criant son cry à haute voix, et commencèrent l'estour mult crueux. » Et ailleurs, parlant de la bataille du Pont à Vendin, en la même année : « Quand les François les eurent aperçeus si firent en eux, crians leurs cris à haute voix. » La *Chronique* manuscrite de *Bertrand du Guesclin* :

François montent à mont, chacun crie son cry.

On crioit encore le cry des chevaliers dans les occasions des tournois, lorsque les chevaliers tournois estoient prêts d'entrer en lice, et au combat. Les *Ordonnances du tournoy* dressées par René d'Anjou, roy de Sicile : « Et cela fait, criera ledit roy d'armes par le commandement des juges par trois grandes hallebardes, et trois grandes repossées : Coupez cordes, et huez batailles quand vous voudrez ; et lorsque le troisième cry sera fait, ceux qui seront ordonnés à cordes couper les couperont ; et adonc crient ceux qui porteront les bannières, avec les serviteurs à pied et à cheval, les cris chacun, de leurs maistres tournois. » Puis les deux batailles se assembleront, et se combatteront tant si longuement, et jusques à ce que les trompettes sonneront la retraite par l'ordonnance des juges. » Georges Châtellain¹ en fournit divers exemples en l'*Histoire de Jacques de Lalain, chevalier de la toison d'Or*. On crioit aussi le cry du seigneur prédominant, lorsqu'on arboroit la bannière au château de son vassal, quand il luy faisoit hommage. Un titre de l'an 1245, contenant l'hommage de Signis, veuve de Centulle, comte d'Extrac, et de son fils Centulle, au comte Raymond de Tolose, dit que le vigier de Tolose, de l'ordre du comte, monta au principal château, et que là il arbora sa bannière « ratione et jure majoris domini ; puis, qu'il y fit préconizer et crier à haute voix le cry de guerre du comte, qui estoit, *Tolose*. » Fecit ascendere vexillum, seu banneriam, dicti domini comitis Tolosani, et ex parte ipsius ter præconizari, et clamare alta voce signum dicti comitis, scilicet cet, Tolosam. » Un autre, de Raymond Pelet, seigneur d'Alet, de l'an 1217 : « Ceterum ad mutationem domini de betis vos et hæredes vestri (parlant à Simon comte de Montfort) levare vexillum vestrum in turri mea de Alesto, et signum, seu edictum vestrum, facere ibi clamare. »

Comme il n'estoit pas loisible aux puineux de prendre les armes de la maison qu'avec brisure, de même ils ne pouvoient pas en prendre le cry qu'avec difference : d'autant que par la regle générale reçue universellement, les plaines armes, le nom et le cry de la famille appertenoient à l'aîné, comme je l'ay justifié par quelques articles de nos coutumes. Ce qui se pratiquoit ordinairement en soustrayant ou ajoutant quelques paroles aux mots qui composent le cry d'armes. Les exemples s'en peuvent observer en la maison royale de France, dont le cry estoit *Montjoie S. Denys* ; car les princes de cette famille ont voulu conserver les marques de cette illustre extraction, non seulement dans les armes qu'ils ont portées avec brisure, mais encore dans le cry de *Montjoie*, qu'ils ont retenu, auquel mot, ils en ont ajouté d'autres pour difference de celui du roy de France, chef de la maison. Ainsi les derniers ducs d'Anjou crient *Montjoie Anjou* : ce dernier mot, qui faisoit la difference du cry principal, marquoit l'excellence du duché d'Anjou, qui appertenoit et don-

noit le nom à cette branche. Un hérald blasonnant les armes de René roy de Sicile et duc d'Anjou :

Il crie Montjoie Anjou car tel est son plaisir,
Pour devises Chauvettes il porte d'ardant desir¹.

Charles, comte d'Anjou, combattant contre Mainfroy, roy de Sicile, cria le cry du roy de France son frere, sous les auspices duquel il avoit entrepris cette conquête. « Et sire Charles suivit l'estour, criant à haute voix Montjoie S. Denys². » Les ducs de Bourgogne³, tant de la premiere que de la seconde branche, toutes deux issues de la maison royale de France, avoient pour cry *Montjoie au noble duc*, ou *Montjoie Saint Andrieu*, acuse de la particuliere devotion qu'ils portoient à ce saint, qu'ils avoient choisi pour patron. Les historiens de Bourgogne⁴ racontent qu'Estienne, roy de Bourgogne, fut le premier qui prit pour enseigne de guerre la croix de Saint André, et que ce fut lui qui, l'ayant apportée de l'Achaïe, la donna au monastere des religieuses de Weaune proche de Marseille, d'où depuis elle fut transférée en l'église de Saint-Victor, vers l'an 1250, où elle se voit à present. Quelques-uns estiment que cét Estienne roy de Bourgogne n'est autre que Gundloche, qui mourut en la bataille de Châlons contre Attila, d'autant qu'il ne se lit point qu'il ait eu aucun roy de ce nom dans la Bourgogne, et que d'ailleurs l'on pourroit présumer que Gundloche, estant mort catholique, auroit eu le nom d'Estienne au baptême, quoy que tous les historiens de ce temps-là ne fassent aucune mention de ce nom. Le duc Jean de Bourgogne⁵, fils de Philippe le Hardy, la remit en vogue : car lorsque la Bourgogne fut reunie à la couronne de France, les Bourguignons avoient pris la croix droite ; et Philippe le Hardy, qui estoit bon François, l'avoit toujours portée. Ce qui me donne sujet de croire que ce fut le même duc qui prit ce cry d'armes de *Montjoie Saint Andrieu*, que Chifflet, en ses *Chevaliers de la toison d'Or*, remarque avoir esté pris par les ducs. Tant y a que depuis ce temps-là la croix de Saint-André a servy d'enseigne aux Bourguignons. Un Provincial donne encore pour cry aux ducs de Bourgogne : *Nosire Dame Bourgogne*, et un autre⁶ dit que les premiers ducs, c'est à dire de la premiere race, crient : *Chastillon au noble duc*, peut-estre acuse de la seigneurie de Châtillon sur Seine, qui leur appertenoit, et laquelle ils tenoient en fief de l'evesque de Langres.

Les comtes d'Artois, suivant les mêmes Provinciaux, crient : *Montjoie au blanc esprevier*, ce qui peut avoir pris son origine de l'éprevier dont le roy Philippe le Bel fit présent, environ l'an 1283, à Robert II, comte d'Artois⁷, ayant ordonné qu'à l'avenir il tiendroit son comté de la couronne de France au relief du même oiseau, qu'il lui seroit loisible de prendre en la fauconnerie du roy. Les lettres patentes en forme de commission decernées, l'an 1300, par le roy Philippe de Valois au duc de Bourgogne, portent ces mots : « Que comme ledit duc, acuse de la duchesse sa femme, et comme bail d'icelle, le requiert : que comme la reine Jeanne estoit en possession et saisine, et en sa foy et hommage du comté d'Artois, et du fief de l'Esprevier, etc. » Et c'est pour cela qu'encre present la cour des pairs de la ville d'Arras dans le seau dont elle se sert à la figure d'un cavalier ayant un éprevier sur la main droite. Les comtes d'Artois le portoient encore pour cimier de leurs armes, entre un double vol, ainsi que l'on peut voir en une vitre de Saint-Pierre de Lille en Flandres, en la chapelle de Notre-Dame, dont la représentation est inscrite en l'*Histoire de la maison de Bethune* dressée par André du Chesne⁸.

Il semble que cette même coutume d'ajouter quelques mots pour difference aux cris des aînés s'est observée en la maison royale d'Angleterre, dont le cry estoit *Saint George*, sans addition d'aucun mot. Car nous lisons dans Froissart⁹ que le prince de Galles, à la bataille de Poitiers, et à celle de Navaret, cria : *Saint George Guennois*, parce que il avoit esté investy du duché de Guienne, ce dernier mot faisant la difference du cry principal, qui appertenoit au roy d'Angleterre. Toutefois je trouve en la *Chronique de Flandres*¹⁰ que Richard roy d'Angleterre estant en la Terre Sainte, au siège de Jaffe, cria : *Guienne au roy d'Angleterre*. A la bataille de Furnes le roy d'Angleterre, dit la même chronique, « issit hors à bannières desployées en criant : Guienne ! à haute voix, et se

1. C. 43, 44. — 2. La Colomb. en Theatr. d'honn. vol. 4, c. 5, p. 75. — 3. Ch. 12, 29. — 4. Registr. de Tolos. p. 100.

4. A. Favyn, La Colomb. — 5. Chron. de Fland. c. 21. — 6. Chifflet, in ses Chev. de la Toison d'or p. 3. — 7. Parod. De antiq. stat. Burg. Chifflet, in Vescont. 1. 1. c. 40. — 8. Olivier, de la Marche, en son introd. ch. 3. — 9. Vol. 1, c. 127, 128, vol. 2, p. 144. — 10. En l'Hist. de Charl. VII, sous l'an 1418, p. 42. — 11. Proverbes de l'Hist. de la Maison de Chast. p. 2. Provinc. ma. — 12. Bernarius, apud Locrinum, in Chron. Belg. an. 1203. — 13. L. 3, c. 5. — 14. Vol. 1, c. 109, 141. — 15. C. 9, 30.

serait en la commune. Il en estoit de même de toutes les familles particulières, dont les puzées criaient le cry ou le nom de la maison, mais avec addition du nom de leurs seigneuries; et c'est en ce sens qu'il faut entendre les *Provinciales* quand ils disent que les cadets, dont les blasons les armes, criaient le nom de la famille; car le cry simple, aussi bien que les armes, appartiennent à l'aîné.

Depuis que le roy Charles VII eut establi des compagnies d'ordonnance, et dispensé les gentilshommes fievez à aller à la guerre, et d'y conduire leurs vassaux, et par conséquent d'y porter leurs bannieres, l'usage du cry d'armes n'est aboly.

Il est aisé d'inférer de toutes ces remarques que le Vieux de faire, que le cry d'armes est bien différent du *Tesoro* des Latins, du *Evéqua* des Grecs, et du mot duquel les François, quoy que l'un et l'autre consistent en la prononciation de quelques mots, et qu'ils conviennent en quelque chose pour l'usage même, qui est pour reconnoître les partis. Car le mot du gnet se change tous les jours par le général. N'est-ce

à usi, ce dit *Vogel*, *hostes signum agnoscent, et exploratores inter nos versentur impune*; ou le cry d'armes est perpétuel, et attaché à la famille, et partant presque autant connu des ennemis qu' des autres. Neanmoins le mot du gnet est quelquefois appelé *cry*, comme dans le *Traité de la Guerre*, par Philippe, seigneur de Ravestain et duc de Cleves, en son Traité de l'empereur Charles V, et quelquefois *cry de la nuit*. Le *Chronique scandaleuse* s'est servie du terme de *nom de la nuit*. Bouffier, en sa *Somme rurale*, parlant des droits des comtes de France, l'appelle aussi *cry de la nuit*. Bon à la charge de demander au roy toutes les nuits le cry de la nuit, et de le faire sçavoir aux capitaines de gens d'armes. Et plus bas, parlant du grand maître des arbalétriers, a Assiet les escoutes, et envoie querre le cry de la nuit.

1. 1. 2. — 2. Paul, duc de Cleves, en son Traité de la guerre, part. 1. p. 38. 40. 50.

— 3. p. 100.

DE LA MOUVANCE DU COMTÉ DE CHAMPAGNE

DISSERTATION XIII.

Le sire de Joinville écrit que le roy saint Louys, avant que d'entreprendre le voyage d'Afrique en l'an 1248, fit une assemblée de tous les barons de son royaume à Paris, pour donner ordre aux affaires publiques durant son absence, et particulièrement s'il arrivoit mal de sa personne. Le roy fit l'honneur à ce seigneur de le convier de s'y trouver; mais il s'en excusa civilement, sur ce que, n'étant pas son sujet, il ne pouvoit s'engager à lui faire serment. Ce passage a donné matière à divers auteurs d'inférer de là que puisque le sire de Joinville n'estoit pas sujet du roy, que le comte de Champagne, duquel il estoit vassal, n'estoit pas aussi vassal du roy, et ne relevoit pas de la couronne de France, mais de l'empire. C'est l'induction que Pierre de Saint Julien, aux *Antiquités de Chalon*, Pierre Pitou, en ses *Mémoires des comtes de Champagne*, et Jean Jacques Chifflet, en la *Défense* qu'il a faite de l'Espagne contre la France, ont tirée. Mais ces auteurs ne se sont point aperçus de l'ancien usage des fiefs, ou l'ont dissimulé avec dessein, comme je le présume du dernier, qui est à cop éclairé dans l'histoire pour estre tombé dans une erreur si grossière. D'autant qu'il est constant que les arriere-vassaux ne devoient ni serment ni hommage, à raison de leurs fiefs, à leurs seigneurs dominans, ou chefs seigneurs. Et ainsi le sire de Joinville avoit eu juste sujet de refuser de prêter le serment de fidélité, et de faire aucun acte de soumission de vassal au roy; ce qu'il n'auroit pu faire sans se tromper, c'est à dire sans déroger au devoir de vassal, auquel il estoit tenu envers le comte de Champagne, dont il estoit homme lige, soit accuse de la seneschalerie de Champagne, soit pour la seigneurie de Joinville et autres, qu'il possédoit en ce comté.

D'ailleurs, il n'avoit aucune terre qui relevoit nullement du roy, et accuse de laquelle il lui dût hommage, comme les autres barons de France, qui seuls estoient appellez à cette assemblée, c'est-à-dire ceux qui relevoient nullement et immédiatement du roy, et qui lui devoient hommage lige sans réserve; c'est la force du mot de Baron. De sorte que si le sire de Joinville y fut convié par le roy, ce ne fut que par honneur, et parce qu'il estoit alors à la suite de la cour. Car il est sans doute que les arriere-vassaux n'estoient pas convoquez à ces assemblées, et qu'ils ne devoient ni ne pouvoient faire aucun hommage, ou serment de fidélité au souverain, ou au seigneur prédominant, pour leurs fiefs, mais seulement à leurs seigneurs immédiats, qui lui faisoient hommage, tant pour eux que pour leurs vassaux. C'est pourquoi s'il

arrivoit quelquefois que le roy ou le chef seigneur exigeât l'hommage ou le serment des arriere-vassaux, ils le faisoient accorder par ses barons, seigneurs prédominans de ces arriere-vassaux; ainsi Geoffroy de Lezignan, H du nom, sire de Vouvent et de Mervent, déclara, par ses lettres du mois d'avril de l'an 1244, qu'il avoit fait hommage à Alfonso, comte de Poitiers, de ses châteaux et fiefs de Vouvent, de Fontenay, de Souzize, et de toute autre terre qu'il tenoit de noble homme Hugues, comte de la Marche, à per heontiam et voluntatem ejusdem comitis, c'est-à-dire par la permission du comte de la Marche, duquel il relevoit immédiatement. Et le roy Philippe Auguste, écrivant à Raoul d'Issoudun, l'un des comtes d'Eu, pour le porter à le servir dans ses guerres de Flandre, offrit de mettre en son pouvoir tout ce qu'il possédoit en Poitou, à condition que pour sûreté de sa fidélité et de sa foy il lui remettrait et lui dériveroit tout ses châteaux qu'il avoit en Normandie, et qu'il commanderoit à ses hommes et à ses vassaux de lui faire hommage et service tant qu'il les tiendront. « Quod vos traditis et terram, et fortificas vestras Normannie pro habenda securitate, quod vos interim legitime servietis et, et hominibus vestris præcipietis, ut eorum facerent fidelitatem, quod et legitime servietis usque ad prædictum terminum. » Il y a quelque chose de semblable en un titre de Raymond, vicomte de Turenne, de l'an 1253, aux preuves de l'histoire de ces vicomtes, d'où il se recueille évidemment que si le comte de Poitiers ou le roy Philippe Auguste eussent eu droit d'exiger l'hommage ou le serment de leurs arriere-vassaux, ils n'auroient pas requis le consentement de leurs vassaux leurs chefs-seigneurs.

Ainsi Chifflet s'est par trop mépris lorsqu'il s'est voulu servir de ce discours du sire de Joinville pour en induire la mouvance du comté de Champagne de l'empire, et quoy que d'ailleurs il soit tres-sçavant et tres-judicieux, c'est avec un aussi faible fondement qu'il emploie quelques passages des auteurs anciens pour la justifier, dont l'un est celui d'Herman Contract en l'an 1054, qui a parvèlement imposé au sire Pitou, et l'a fait tomber dans la même erreur. C'est à l'endroit où il dit que l'empereur Henry estant à Mayence, Thibaud II, comte de Champagne, fils de Eudes, l'estant venu trouver, de *Gallias veniens, miles ejus effectus est*, c'est à dire se fit son vassal. Ceux qui sçavent l'usage des fiefs n'ignorent pas que l'on peut estre vassal de deux ou divers seigneurs pour diverses seigneuries, et ainsi il n'est pas inconvenient que le comte Thibaud ait fait hommage à l'empereur

pour quelque terre qu'il auroit possédée mouvante de l'empire. Il se peut faire encore, que comme il vint au secours de l'empereur (*auxilium suum illi pollicitus est*), il s'engagea à son service avec des conditions qui l'obligeoient à lui faire hommage, soit pour des terres qu'il lui auroit données mouvantes de l'empire, soit pour des fiefs, que l'on nommoit de *bourse*, c'est-à-dire de rentes, ou sommes de deniers, que l'on percevoit sur le trésor du prince, tant que l'on estoit à son service. Du Tillet¹ fournit une infinité de ces sortes d'hommages, que les seigneurs allemands ont faits aux roys de France lorsqu'ils s'engageoient à leur service durant leurs guerres; desquels on ne pourroit pas tirer cette induction, que l'Allemagne relevoit de la France.

Mais voici une autre preuve convaincante, qui justifie absolument que la Champagne n'a jamais relevé de l'empire. Durant le schisme qui travailla long-temps l'Eglise sous le règne de Frédéric I. Henry, comte de Champagne, s'engagea à l'empereur de lui procurer une entrevue avec Louys VII. roy de France, pour appaiser et pour terminer ces divisions qui troubloient les esprits des catholiques. Et même il s'obligea envers l'empereur que si le roy ne vouloit pas consentir à cette entrevue il quitteroit son hommage, et se feroit son vassal. Ce que le comte dit en termes formels au roy, par forme de menaces: « Si tua majestas noluerit nec predictis actionibus acquiescere, nec arbitrio iudicium assensum præbere, ego iurejurando iuravi quod ad partes illius transibo, et quicquid de hinc regis in feudum habeo, imperatori tradens, ab illo tenebo. » Et sur ce que le roy faisoit quelque difficulté pour cette entrevue, « venit comes Henricus ad regem, in palatio ducis Burgundie, allegans se regem nequaquam esse a pactionibus liberum, Ideoque se necessario discessurum ab eo, et se traditurum in manu imperatoris, ita ut totam terram quam de feodo regis habebat tenuerat, modo Imperatori traditam ab eo reciperet, et hominum illi faceret. » Quoy que l'histoire remarque que le roy s'estant mis en devoir de sa part d'accomplir cette entrevue, qui n'eut point d'effet par la faute de Frédéric, qui ne se trouva pas au lieu qui avoit esté convenu, le comte Henry soit demeuré d'accord que sa majesté estoit quitte de ce traité dont on estoit convenu pour ce regard, il est néanmoins constant qu'attendu que l'empereur en rejetoit la faute sur le roy, le comte Henry, pour satisfaire à sa parole, fut obligé de passer en sa prison. Ensuite, pour obtenir sa liberté il luy accorda de lui faire hommage de quelques places de la Champagne, qu'il tenoit du roy avec le reste de ce comté. C'est ce que nous apprenons d'une ancienne enquête, qui se lit dans le registre de la chambre des comptes de Paris², intitulé *Feoda Campanie*, où elle est conçue en ces termes: « Girardus Eventatus dixit, quod super quibusdam conventionibus, quas rex Francie et Imperator Alemannie habebant inter se tempore schismatis, fuit fidejussor comes Campanie ex parte regis Francie, quod rex conventiones illas teneret: sed cum rex in conventionibus illis tenendis defeceret, comes Campanie iivit in captivione imperatoris, tanquam fidejussor: et cum in captivione illa aliquamdiu mansisset, et videret quod rex Francie eum non liberaret, petit ab imperatore ut quitaret eum a captivione et fidejussione, et ipse caperet de eo nescio quot castella, et ita factum fuit de quibusdam castellis. Unum est Hyz, quod est iuxta Clarum-Montem in Bassignaco: aliud est Mustero-lum in Bassignaco: aliud Gollemont versus Bondricourt: aliud Raucourt, quod comes Barri: Ducis tenet. Girardus Eventatus nescit nominare alia, sed scit castella illa fuisse plus quam quatuor. Item Conradus, episcopus Metensis et Spiensis imperialis aulæ cancellarius, dicit hæc esse castella que comes Campanie tenet de imperatore Alemannie, et ita inventi in scriptis imperatoris, Burmont, Dampierre, Porsesse, Risnel, la Sessie, Gondricourt, Karnay, Raucourt Bearazin. » L'enquête faite sous Maximilian I. au sujet des terres de l'Empire, rapportée par Chifflet, fait mention du château de Hais, ou Hyz en Champagne, qu'on a prétendu relever de l'empire.

Le comte de Champagne se départit de la mouvance de France pour ces châteaux, suivant le pouvoir que l'usage reçut pour lors universellement dans les fiefs luy donnoit: par lequel, comme le vassal estoit obligé de servir son seigneur, et lui en faisoit la promesse dans l'hommage, sous peine de confiscation de son fief; ainsi le seigneur promettoit à son vassal de défendre, tant sa personne que son fief. Nous avons la formule de ces obligations du seigneur en plusieurs titres des comtes de Tholose de la

chambres des comptes de Paris, qui sont ordinairement conçus en ces termes: « Ad hoc nos dictus comes recipientes dictam confessionem et recognitionem fidelitatis et homagium a vobis dicto N. pro predictis feudis, in forma præscripta, promittimus vobis, quod tam personam vestram quam dicta feuda, et omnia jura que in eis habetis, contra quoslibet molestatores qui super hoc eis injuriari voluerint bona fide defendemus. » C'est ce qui a fait dire à Philippe de Beaumanoir, en sa *Costume de Beauvoisins*, que « il sires doit autant foi et loialté à son home, come il home fet à son seigneur. » En sorte que si le vassal estoit attaqué par ses ennemis, et n'estoit pas défendu par son seigneur, le seigneur perdoit sa mouvance, et le vassal pouvoit se donner à un autre seigneur, et relever son fief de luy, qui est presque le cas où le comte Henry prit sujet de relever quelques châteaux de son comté de l'empereur, parce qu'estant son prisonnier pour le fait du roy, le roy ne se mettoit pas en devoir de luy faire obtenir sa liberté. Le *Roman de Garin le Loherain* a touché en divers endroits cét usage:

Pepins li rois, dont devoit tenir
Mon fief, ma terre, et trestot mon pais,
Li rois ne m'est villainement faillis,
Mes ma cité ont Sarazin assis,
Desronit sont, se vos tenes ami,
Se vos del siege les povés départir,
De voi tiendrat ma terre et mon pais.

Et ailleurs :

Or, viens à vos, empereores gentis,
Que vos alliés vostre fief garantir,
Se vos nel faites, mal en sommes baillis,
Et tuit baron doivent de vos tenir,
J'en parlerai, ce dit le rois Pepin,
Qui que ge faille, vos ne dois ge failir.

Il a plusieurs exemples dans l'histoire³, des renvois, des remises, et des changemens d'hommages en ces cas, dont les formes sont prescrites dans les loix de Henry I. roy d'Angleterre, en ces termes: « Si dominus terram suam, vel feudum suum, auferat homini suo, unde est homo suus, vel si eum in mortali necessitate deserat, supervacue forisfacere potest dominium suum erga eum: sustinere tamen debet homo dominium suum, si faciet et contumeliam, vel injuriam ejusmodi, in guerrâ 30 dies, in pace unum annum et diem, et interim private per comparas, per vicinos, et per domesticos, et per extraneos, per legem requirere eum de recto. » Je me suis un peu étendu sur cette matière, afin d'expliquer les raisons qui portèrent Henry, comte de Champagne, à se soustraire de l'hommage du roy de France pour ces quatre ou cinq châteaux, et à les relever de l'Empire; ce qu'il fit probablement pour donner quelque satisfaction à Frédéric, qui ne voulut pas qu'on luy imputât de n'avoir pas tenu sa parole pour l'entrevue, qui avoit esté arrêtée, s'estant trouvé au lieu désigné après la retraite du roy. De sorte que ce fut après cét hommage que Frédéric écrivit cét lettre à Henry, où il le qualifie *fidelis et consanguineus suus*⁴, d'où Chifflet infere qu'il estoit sujet de l'empereur: ce qui est vray à l'égard de ces châteaux que je viens de nommer, mais non pas de toute la Champagne. Ce qui paroit assez par la substance et la teneur de ces lettres. Mais avant ce temps-là, lorsque Frédéric se servit de luy pour moyenner une entrevue avec le roy, cét empereur déclare en termes formels qu'il n'estoit pas son vassal, mais du roy: « Sane quæcumque necessaria sunt ad conservandam inter nos mutue dilectionis integritatem, cum dicto consanguineo nostro, fidele tuo, Henrico, comite Treacarum, amice et plenarie ordinavimus, etc. »

Le sire de Joinville nous fournit encore une autre preuve de la mouvance de la Champagne de la couronne de France, écrivant que le roy saint Louys et le roy de Navarre l'ayant pressé de vouloir entreprendre avec eux le voyage d'Afrique en l'an 1270, il s'en excusa sur ce que, tandis qu'il avoit esté outremer au voyage précédent, « les gens et les officiers du roy de France avoient trop gravé et foulé ses sujets, tant qu'ils en estoient apovris, tellement que jamais il ne seroit que eux et luy ne s'en santissent. » Car je voudrois demander à Chifflet en quelle qualité les officiers du roy grevoient les sujets du sire de Joinville, si ce n'est parce que le roy

¹ Au recueil des Trait. d'entre les rois de France et d'Angleterre. — 2. Hug. Pictav. l. 1. Hist. Verul. p. 580. 581. — 3. Constatuque per M. d'Horsval, fol. 60.

⁴ Ch. 58. — 2. Trésor des Chart. du roy, laite Flandres cofre 2. sac 2. tit. 20. cofre 3. sac 2. tit. 23. — 3. LL. Henr. 1. cap. 43. — 4. Exat apud Frober. t. 1. p. 306, 307. et Goldast. in Const. Imp. p. 972. — 5. Frober. p. 305; Gold. p. 370.

saint Louys étoit seigneur prédominant de la Champagne, et en cette qualité avoit droit d'y envoyer ses officiers: ce qu'il n'auroit pu faire si elle eust été une terre dépendante de l'empereur, et si les comtes de cette province eussent été comtes palatins de l'Empire, comme il s'est faussement per-

suaé. Ce second point, estant important et curieux, mérite d'estre discuté exactement dans une dissertation, ou dissertation particulière, où je me propose de découvrir l'origine des comtes palatins de France, et de montrer que les Allemands n'ont emprunté cette dignité que de nous.

DES COMTES PALATINS DE FRANCE

DISSERTATION XIV.

Sous la première et la seconde race de nos rois les comtes faisoient la fonction dans les provinces et dans les villes capitales du royaume, non seulement de gouverneurs, mais encore de ce de juges. Leur principal employ étoit d'y décider les différens et les procès ordinaires de leurs justiciables: et où ils ne pouvoient se transporter sur ces lieux ils commettoient à cet effet leurs vicomtes et leurs lieutenans. Quant aux affaires d'importance, et qui meritoient d'estre jugées par la bouche du prince, nos mêmes rois avoient des comtes dans leurs palais, et près de leurs personnes, auxquels ils en commettoient la connaissance et le jugement, qui estoient nommez ordinairement, accuse de cet illustre employ, *Comites du Palais*, ou *Comites Palatins*. Jean de Sarsberg, évesque de Chartres¹, nous apprend cette distinction, et la fonction de ces comtes, en ces termes: « Sicut alii præsumunt in partem sollicitudinis à summo pontifice evocantur, ut spirituales exercent gladium, sic a principe in ensis materialis communionem comites quidam, quasi mundani juris præsumunt asserunt. Et quidem qui hoc officii gerunt in palatio juris auctoritate, Palatini sunt, qui in provinciis, Provinciales. Utrique vero gladium portant, non utique quo carnificinas explant veterum tyrannorum, sed ut divinæ pareant legi, et ad normam ejus utilitati publicæ serviant, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. »

Mais laissant à part les comtes provinciaux, que l'on ne peut pas revouer en doute avoir fait office de juges dans les provinces où ils estoient envoiez, il est certain que les comtes du palais ont eu aussi jurisdiction. Ils estoient commis par les rois pour exercer les jugemens et pour décider les différens qui leur estoient dévolus, soit par appel, soit en première instance, suivant l'importance de l'affaire dont il s'agissoit: nos princes se déchargeans sur eux de ces jugemens, qu'ils leur laissoient, comme à des personnes expérimentées, et capables de les terminer dans la justice. Hincmar, archevesque de Reims, en l'épître qu'il a faite de l'ordre et des charges du palais, justifie cecy en ces termes: « Comitibus palatii, inter cætera pene innumerabilia, in hoc maxime sollicitudo erat, ut omnes legales quæ alibi ortæ propter sequitatis judicium palatium aggeredebantur, juste ac rationabiliter determinaret, seu perverse iudicata ad æquitatis tramitem reduceret. » D'où il se recueille que les affaires d'importance estoient jugées directement et en première instance par les comtes du palais, comme aussi celles qui estoient dévolues par appel, lorsque les parties se plaignoient de l'injustice du jugement rendu par les comtes provinciaux; ce que le capitulaire de Charlemagne de l'an 787², publié par Hlotensius, montre clairement. Les affaires de cette nature sont nommées *causæ palatine* par le même Hincmar³, et dans une ancienne notice du monastere de Saint-Denis⁴, qui porte ces mots: « Coram Gilone comite, qui causæ palatines in vice Fulconis audiebant vel discernabant. » On appelloit encore ainsi les audiences publiques qui se tenoient par les comtes du palais, comme nous apprenons d'une autre Notice de Charles le Chauve⁵: « Jussit et præcepta Carlomanni et Caroli, sed et suum præceptum, et coram suis fidelibus in generali placito suo apud Donziacum

in causis palatinis legerentur. » Et ce n'est pas sans raison que ces plaits publics estoient ainsi nommez, parce que les jugemens estoient prononcez et les plaits leus par les comtes du palais, dans le palais même de nos rois. La *Vie de saint Prles*⁶, évesque et martyr: « Ad palatium properat, et, ut mos est, apud regis aulam, in loco ubi causæ ventitantur, introit. »

Hincmar⁷ ajoute que comme il estoit de la charge de l'apocrisiaire, ou du chapelain du palais, d'introduire vers la personne du prince ceux qui avoient à l'entretenir des affaires ecclésiastiques, il en estoit de même du comte du palais pour les affaires séculières, l'un et l'autre en prenant les instructions, pour les communiquer, et en faire le rapport au prince. Que si c'estoit une affaire secrète, dont le prince seul dût estre entretenu, ils devoient les luy présenter: « De omnibus secularibus causis vel suscipiendi curam instanter habebat, ita ut secularis prius dominum regem absque ejus consultu inquietare haberent, quousque ille provideret, si necessitas esset, ut causa ante regem merito venire deberet. » Si vero secreta esset causa, quam prius congreret regi, quam cuiquam alteri dicere, eundem dicendi locum eisdem ipsi prepararet, introducto prius rege, ut hoc juxta modum personæ, vel honorabiliter, vel patienter, vel etiam miserius corditer susciperet. » Cassiodore⁸ attribue une semblable fonction au maître des offices parmi les empereurs romains; et Equinard⁹ en fournit un exemple, pour les comtes du palais, parlant de Charlemagne: « Cum calcaretur et amicitur, non tantum amicos admittebat, verum etiam si comes palatii item aliquam esse diceret, quis sine ejus jussu definit non posset, statim litigantes introducere jubebat, et velut pro tribunali sederet, ita cognita sententiam dicebat. » Et en l'épître IX, qu'il écrit à Gebota, comte du palais: « Rogo dilectionem vestram, ut hanc paginam, nomine David, necessitates suas tibi referro volentem exaudire digneris: et si causam ejus rationabiliter esse cognoveris, locum ei facias ad dominum imperatorem se reclamare. »

Non seulement les affaires civiles estoient de leur jurisdiction et de leur connaissance, mais encore les criminelles, comme nous apprenons de l'auteur de la *Vie de saint Léger*, évesque d'Autun¹⁰, et de celle de saint Ciber, évesque d'Angoulême¹¹. Quant aux affaires ecclésiastiques, Hincmar a fait voir par un ouvrage particulier, dont Fiodoard¹² fait mention, qu'il ne lui estoit pas permis d'en prendre connaissance. Mais la principale fonction du comte du palais estoit de décider et de juger souverainement les affaires où le prince avoit interest, soit pour sa personne, soit pour le bien de son Etat, qui pour cette raison sont appellées *causæ republicæ* dans les *Capitulaires* de Charles le Chauve¹³, *causæ publicæ* dans les *Annales de France* tirées du monastere de Fulde¹⁴ et dans la *Vie de Frédegon*, évesque du Mans¹⁵, et *causæ pro salute patriæ et utilitate Francorum* dans la *Chronique de Frédegair*¹⁶, écrite par le commandement de Nibelong. Par exemple si quelqu'un avoit enfreint la paix et le repos public, et avoit troublé la province par des

1. Epist. 203. — 2. De ord. et offic. palatii, cap. 21, opusc. 14. — 3. § 4. — 4. lb. c. 33. — 5. Doublet, p. 716. — 6. In append. ad Flod. et apud Hincmar. opusc. 66.

7. Vita S. Præsidi episc. et martyris. c. 3. n. 11, apud Bal. — 8. Cap. 10. — 9. Lib. 6. ep. 6. — 10. In vita Caroli II. — 11. Vita S. Leodegari. c. 44. t. 1. Hist. Fr. p. 611. — 12. T. 2. Bibl. Labb. p. 582. — 13. Flod. lib. 3. Hist. Rom. c. 50. — 14. T. 2. p. 17. — 15. A. 752. — 16. Gesta Francorum Episc. Comon. — 17. Frédeg. A. 708.

conspirations ou des assemblées secrètes et illicites, il estoit jugé par ces comtes, ainsi que nous apprenons des *Capitulaires* de Carloman. « Quod si aliquis corrupta pace rapinam exercuerit, per regiam auctoritatem, et missi nostri iussione, nem. ad palatinam adducatur audientiam, ut, secundum quod in capitulis antecessorum continetur, legali mulctetur fidelio; » ou si quelqu'un avoit envahi les biens et les possessions du prince. Les *Annales de Fulde* au lieu cité, parlant de Louis II, empereur, « habito generali conventu, tam causas populi ad se perlatas, justo absolvit examine, quam ad se pertinentes possessiones iudiciorum gentis recepit. »

Ce fut sur ce fondement que les princes d'Allemagne s'étant soulevés contre Albert, roy des Romains, le citèrent devant le comte palatin du Rhin, lui imputant d'avoir fait mourir le roy Adolphe: « Asserentes ad comitem palatinum pertinere, quod sit officium palatine dignitatis, ex quo iam consuetudine de causis cognoscere que ipsi regi movebantur. » Ce sont les termes de Henry de Beldorf, en l'an 1300, qui sont conformes au droit ancien des Saxons: « Scilicet, imperatoris iudex est Burgravius, seu palatinus, castellanus, iudex est marchionis. » Mais la *bulle d'or* de l'empereur Charles IV, qui attribue cette même prérogative et ce droit au comte palatin du Rhin, y a mis une restriction: « Et quamvis imperator, sive rex Romanorum, super causis pro quibus impetratus fuerit habeat, sicut ex consuetudine, et iudicium dicitur, coram comite palatino non abibi deere, illud tamen iudicium comes ipse palatinus non abibi preterquam in imperiali curia, ubi imperator, seu Romanorum rex presens existit, poterit exercere. » C'est par la même raison qu'en Angleterre le comte de Chester, à la dignité duquel celle de comte palatin est attachée, par un privilège spécial, a droit de veiller sur les actions du roy, et de le corriger, s'il tombe en quelque faute contre les loix de l'Etat: *Regem, si oberret, de jure potestatem habet corrigendi*, ainsi que parle Mathieu Paris. Ce qui semble avoir pris son origine de ce que les empereurs et les rois se sont soumis volontairement à la rigueur des loix qu'ils ont eux-mêmes établies, suivant l'exemple de ces bons princes qui instituent des procureurs généraux, non tant pour conserver leurs droits, que pour répondre en jugement à ceux qui ont à former quelques plaintes contre eux. Pine parlant à Trojan, en son Panegyrique: « Dicitur actori atque etiam procuratori tuo, In jus veni, sequere ad tribunal. »

Il y a lieu de croire que dans la première race de nos rois, et même dans le commencement de la seconde, la charge de comte du palais n'estoit exercée que par un seul, qui jugeoit les différens, assisté de quelques conseillers palatins, qui sont appellez *scabini palatii*, *schabens* du palais, dans la *Chronique de S. Vincent de Wilherne*: d'où vient que nous voyons dans le moine de Saint-Gall comte du palais rendant la justice au milieu de ses conseillers: « Comitum palatii in medio procerum suorum concionantem; » où ce n'est pas sans raison qu'il appelle ces conseillers et ces assesses *proceres*: car non seulement les évêques qui étoient choisis à cet effet par le roy: toute l'autorité néanmoins résidant en la personne du comte du palais. La *Chronique de saint Benigne de Dijon*: « Rodulfus, rex Burgundiam adit, residensque castro Divion, mense aprilii, cum causis suas tenet Robertus, comes palatii, et Gislebertus, comes Burgundiam; alique plures, tam comites quam nobiles viri, interpellatus est vicecomes, etc. »

Souvent aussi les comtes du palais ne tenoient pas le premier lieu dans ces assises, quoy que l'instruction et le rapport des affaires leur appartenissent, mais estoient précédés par les archevêques ou évêques, et par d'autres personnes d'une qualité plus éminente. Le *Carulaire de l'abbaye de Casaux* qui est en la bibliothèque du roy, en fournit la preuve, en un jugement qui commence par ces mots: « Dum prestantissimus ac gloriosissimus dominus Hludovicus, imperator per Romaniam transiens, inces adisset Spoletinus, pro justitiarum commoditate et malignorum asidua depredatione, instituit fideles et optimates suos, scilicet Wichos, dum, venerabilem episcopum, Adalbertum, comitem stabuli, quos ad distringendum in eodem placito prefecit, et Hucaldum, comitem palatii, Hecheidum, pincernam primum,

« Quatemirum, sacri palatii archinotarium, Winiplam, « Aringerum Begeri optimatem, et fratrem suum Othonem, « Hebonem consiliarium, reginarium capellanum, vel de fois disconvenir qu'il n'y ait eu en même temps plusieurs comtes du palais: car Eguinard, en une de ses épitres, dit en termes exprés qu'Adalard et Geboin estoient comtes du palais en même temps. Et un titre de Louys le Debonnaire, qui se lit aux *Antiquitez de l'abbaye de Fulde* est souscrit de ce qualité de comtes du palais, et de *Ruadbertus*, qui même empereur dans le Tresor de Saint-Antoine, qui porte en l'an 819, pour le monastere de Saint-Antoine, qui porte ces mots: « Consilio fidelium nostrorum, et Bernardus, et hanc sunt, Bernardus, et Emenonus, et Bernardus, et Ranulfus, isti sunt comites palatii nostri. » De là vient que nous lisons quelquefois les comtes du palais nommez en pluriel, comme dans les anciennes *Formules de Lindembrog*. Un titre de Louys II, en persus: « In presentia ducum vel comitum palatii mei. » Un autre, de Pepin, roy de France et d'Aquitaine, pour la même abbaye de Saint-Antoine: « Ad acclamaciones comitum suorum palatinorum, monasterium S. Agneti Petri apostoli, quod dicitur Mormacus, situm in pago « Calurensi, super Rustum Avaniensis, in perpetuum tradidit S. Agneti Petri apostoli, quod dicitur Mormacus, situm in pago « monasterio B. Antonii Martyris. » Je scay bien qu'on peut croire que ces comtes palatins n'estoient pas comtes du palais, mais comtes *provinciaux*, qui se trouvoient à la cour au temps de l'expédition de ces patentes, ou bien des seigneurs qui n'avoient que le simple titre de comtes, qui estoient à la suite du prince.

Souvent mêmes les rois assistoient en personne aux assises des comtes du palais, et les jugemens qui y intervenoient estoient inscrits de leur nom, lesquels ordinairement faisoient mention que le roy les avoit rendus sur le rapport et à la relation du comte du palais, ou bien qu'il confirmoit ce qui avoit esté arrêté par eux. Marculfe nous a donné la formule d'un jugement prononcé par le roy, et nous en avons l'exemple dans un de Clotaire II, rapporté par M. Bignon, et dans un autre de Charles le Chauve, qui se voit dans les *Mémoires* du P. Labbe, où le comte du palais ne laisse pas de faire la fonction de président et de principal juge. Mais ce qui mût nos rois à multiplier les comtes du palais fut l'accroissement de leurs Etats, qu'ils étendoient dans l'Allemagne, dans l'Italie, et autres provinces. Car comme il estoit d'y décider les différens, accuse de l'éloignement de la cour et de la grande distance de la demeure du prince, souvent ils choisissent l'un de ces comtes du palais pour se transporter en quelque contrée éloignée, pour y terminer les procès en dernier ressort. Ce qu'ils faisoient, soit que la nature de l'affaire requist célérité, ou que nos rois voulussent épargner la peine de leurs sujets, par des voyages longs et de grande dépense, ou enfin parce qu'il importoit au bien de l'Etat qu'ils fussent décidés aux lieux où ils avoient pris origine. Eguinard, en ses *Annales*, dit que Lothaire ayant eu ordre de son père, Louys le Debonnaire, de faire ou d'aller exercer la justice en Italie (*ad justitias faciendas*), c'est à dire d'y tenir les plaits, le vint trouver à Pavie: « Qui cum imperatori de justitia in Italia se partim facta, partim inchoata fecisset indicium, missus est in Italiam Adalhardus, comes palatii, jussumque est ut Mauringum, Brixiam comitem, secum assumeret, et inchoatas justitias perficere curaret. »

Les empereurs d'Allemagne semblent avoir conservé delà cette coutume d'envoyer en Italie des comtes du palais, pour exercer la justice souveraine en leur nom et en leur absence, lorsqu'ils y possédoient quelques provinces. Luitprand fait mention d'Odolric, comte du palais, lequel avec plusieurs autres seigneurs s'engagea dans une conspiration contre le roy Berenger, et fut tué par les Hongrois: il peut estre toutefois que ce seigneur exerça la charge de comte du palais d'Italie: car il est constant que les rois d'Italie faisoient exercer leur justice par des comtes du palais, entre lesquels Hubert Marquis se trouve avoir pris ce titre sous les rois Hugues et Lothaire, en une ancienne charte rapportée par Francesco Maria, en la *Vie de la comtesse Mathilde*. Leon vers l'an 1070; mais je ne scay s'il n'estoit pas de ces comtes qui estoient appellez comtes du palais de Latran, de la di-

1. Th. 2, § 1. — 2. Spec. Sax. l. 3, art. 52. — 3. A. 1236. — 4. T. 3. Hist. Fr. p. 609. — 5. Doublot, p. 602. — 6. A. 925.

1. Epist. 11. — 2. L. 4, pag. 819. — 3. Tolosa, sec. 5. — 4. C. 479. — 5. T. 3. Hist. Fr. p. 684. — 6. Vita Lud. Pil. A. 819. Capit. Car. M. edit. ab Holstenio, § 4. — 7. L. 1, c. 25. — 8. A. 923. — 9. L. 1, c. 96. — 10. Memoria di Mathilde, lib. 3, v. 43. — 11. L. 3, c. 36.

gnité et de la fonction desquels il y a une constitution de Louis IVe, empereur de l'an 1024, rapportée par Goldast. Guntherus¹ remarque que de son temps les empereurs avoient un comte palatin en Italie, qui faisoit sa résidence ordinaire à Lunello, château qui étoit des dépendances de l'Empire :

Aspicte quam turpi Lunelli nobilit castrum,
Atque palatini sedem, fidosque penateis
Verberat illa dolo, comitem civisque vocabat
Perfidia, etc.

Et incontinent après il décrit ainsi la fonction de ce comte, en ces vers :

Et nunc iste comes consors et regius aulae.
Ille potens princeps, sub quo romana securis
Italia punire reos de more vetusto
Itebulit, injuste victrici cogitur urbi
Ut modicus servire et cens, nulloque reflecto
Jure sibi, domina metum mandata superbe.

Mais il est sans doute qu'il y a erreur en ces vers de Guntherus, et qu'au lieu de Lunelli nobilit castrum, il y faut restituer Lunelli ou Lunelli : car il est dit parier des comtes palatins de Lunello, dans le distric. de Pavie, dont il est fait mention dans les patentes de l'empereur Frederic I. de l'an 1104, par lesquelles il donna à Guy, Geoffroy, et Ruffin, qui y sont que illex comites palatini de Lunello, le château de Pobbiano, assis au comté et en l'evêché de Pisans, et vendit tous leurs biens en sa protection. Les sont insérées dans un grand registre de la chambre des comptes de Paris, contenant les privilèges des nobles² des cités de Pavie, de Cumes, de Verceilles, de Novare, et d'Alexandrie, avec plusieurs autres chartes des empereurs d'Allemagne expédies en faveur de cette famille, desquelles il résulte que les comtes palatins de Lunello avoient entre autres privilèges, le maintien de cette dignité, le privilège de porter l'épée devant l'empereur lorsqu'il étoit en Lombardie, pour marque de la justice souveraine, appelée jus gladii par les jurisconsultes, au leur avoir esté accordée dans l'Italie. Ce titre de comte palatin en Italie a esté changé depuis en celui de vicario de l'Empire, qui a esté donné par les empereurs à divers princes et princes d'Italie.

Les comtes du palais étant envoyez dans les provinces certaines comités quelquefois des lieutenans aux endroits où ils ne pouvoient se transporter, lesquels sont appelez vicontes du palais en la Chronique de saint Vincent de Vitruve³, et lieutenans dans une Notice de saint Martin de Tours⁴, où il est fait mention d'Anastatus, l'un des vicontes vice Raynerii comitis palatii. Quelquefois même les comtes des lieux estoient commis par eux pour juger souverainement et en leurs places les différens des parties, comme nous apprenons du cartulaire du monastere de Cœsar⁵. Les vicontes palatins, en vice comitis palatii Harboldi comitis qui sub a Ludov. II. imp. et imperis cruce dicitur in eod. Palatio ad singulas hominum justitias facientes vel debent in pace residentibus necum Lexima de eis. Il n'est dit, et amputando, « bassis domini imperatoris. Ad hoc rite, domine Magulfo judicibus, etc. » Ce titre fut voir encore que les vassaux du prince estoient appelez aux jugemens des comtes du palais, avec les juges des lieux, ce qui peut avoir donné l'origine à la justice et à la cour de pairs, ou n'estoit autre que les vassaux d'un seigneur, mais n'estoit pas, parce qu'ils estoient en eux, et n'estoit que d'un autre, il est encore porté de ce semblable en un autre jugement, rendu la vingt quatrième année de l'empire de Louis II. le quatrième mois de l'establissement de l'an même cartulaire en la qualité de vicontes palatii lui est donnée. Mais ce qui est remarquable est que l'on ne voit point qu'il ne soit porté dans la chartre, en ces termes : « Signum Heroldi comitis sacri palatii, qui ibi fuit, et « propter litem tantum litterarum regium S. Crucis fecit. » Dou il sembleroit que ces dignitez n'estoient que pour honorer ceux qui par d'autres se voyent, et que l'on n'est pas toujours esté du nombre de celles que l'on appelle litterarum deputates, parlant de la charge de pair leur.

Comme donc il y a eu des comtes provinciaux, auxquels on a commis le vicariat, ou la lieutenance des comtes palatins, pour exercer en leur absence les jugemens souverains, et ceux des affaires qui regardoient le bien de l'Etat dans le district de leurs comtes, il y en a eu d'autres qui ont obtenu la

dignité de comtes du palais, conjointement avec celle de leurs comtes, ou gouvernemens particuliers, pour en faire la fonction seulement dans leur étendue, et pour, en conséquence du pouvoir qui y est annexé, juger les différens en dernier ressort, ayans à cet effet la puissance et l'autorité royale en toutes choses. Bracton⁶, auteur anglois, après avoir dit qu'il n'y a que le roy qui puisse juger les traitres et les criminels de leze-majesté, ajoute : « Et hæc vera sunt, nisi sit « aliquis in regno qui regalem habeat potestatem in omnibus, « sicut sunt comites paleys. » D'où nous apprenons que Richard I. roy d'Angleterre, a entendu parler de cette jurisdiction, ou justice souveraine, lorsqu'il donna à l'evêque et à l'eglise de Dunelm certaines possessions, cum dominio et libertatibus comitis palatini, c'est à dire avec toute haute justice, telle qu'est celle qui appartient au comte du palais⁷. Car ainsi qu'il est énoncé en une ancienne constitution touchant la fonction du comte palatin, rapportée par Goldast⁸, le comte palatin, adeo amplam potestatem, jurisdictionem, et auctoritatem habet, ut dempta regia dignitate, nullus omnino justitiariorum ampliorum, sed neque parem habeat.

Toutefois, en ce cas la dignité de comte du palais n'estoit pas tellement annexée à celle de comte provincial, qu'il ne fust en la liberté du prince de l'en séparer, s'il le jugeoit à propos, et d'en priver le comte, si le cas y échoit, qui pour cela ne fust pas de demeurer en la jouissance de sa première dignité de comte provincial. Arnoul de Lubec fait voir clairement cette vérité, écrivant au sujet du comte palatin du Rhin⁹ : « Palatinus sane qui partes fratris instanter « jebabat, continuas minas a Philippo audiebat, quod digni- « tatem palatii, quam circa Rhenum habebat, perderet nisi « a fratre recederet. dicebat enim se nolle tolerare, quod « robis palatii gravaretur, quas ipse et non alius dispensare « volebat, » on il est observé que le comte palatin est dit avoir eu cette charge aux environs du Rhin : ce qui est conforme à ce que Guntherus écrit du comte Herman :

Hermannus, sacre comes additus aulae,
Cujus erat tumido, tellus circumflua Rheno.

Les empereurs allemands, suivans le même usage, ont établi des comtes palatins dans les autres provinces de leur Empire, ayant communiqué cette dignité à divers comtes. Quelquefois ils ont donné ce titre à quelques seigneurs dans l'étendue de la seigneurie des ducs ou des comtes provinciaux, pour y exercer la jurisdiction imperiale en leur nom : car il est hors de controverse qu'il y a eu des comtes palatins dans la Saxe, dont Binoccius a donné la genealogie¹⁰, qui estoient autres que les ducs de Saxe : et l'histoire parle souvent des palatins de Schiern et de Witelespach, qui l'ont possédés dans la Bavière, qui avoit ses ducs. Mêmes les palatins du Rhin avoient cette dignité dans la Franconie, qui avoit aussi les siens. La Lusace en a eu pareillement, au roit de Lambert de Schaffnabourg¹¹. L'empereur Frederic I. peut-être ou plutôt conféra la dignité de comte du palais à Othon, son fils, comte de Bourgogne, en l'étendue de ses États¹². La Chronique d'Hildesheim fait mention d'un grand nombre d'autres comtes palatins d'Allemagne¹³. Enfin pour user des termes du Speculum Saxon¹⁴ : « Quilibet provincia « terre Theutonice habet suum Palatinsgraviatum, Saxonis, « Bavaria, et Franconia¹⁵. »

Les rois de Bourgogne ont eu aussi leurs comtes palatins, entre lesquels je remarque un Odolric, revêtu de ce titre en une patente du roy Conrad de l'an 900, qui se voit dans le Cartulaire de l'abbaye de Cluny¹⁶ de la bibliothèque de M. de Thou. La Pologne et la Hongrie ont eu pareillement de tout temps leurs palatins, dont la dignité et l'autorité est grande encore à présent en ces royaumes-là. Mais je ne prétends pas en cet endroit m'étendre sur les comtes palatins d'Allemagne et des autres pays, pource que cette matière a esté traitée par les auteurs allemands¹⁷, et par le savant Seiden¹⁸ en son livre des Titres d'honneur : aussi je n'ay entrepris cette dissertation qu'au sujet des comtes palatins de France, et pour faire voir que nos rois ont eu ces officiers dans leurs palais dès la naissance de la monarchie, qu'ils les ont conservés longtemps, même bien avant dans la troisième race, et enfin que toutes les autres nations ne les ont empruntez que d'eux.

Pour justifier ce que j'avance, je me sens obligé d'en faire

1. Tom. 4. Constit. Imper. — 2. L. 3. Ligu. — 3. Com. par M. d'Héroval. — 4. Fol. 21 et seq. et fol. 231 et seq. — 5. Lib. 2. l. 3. Hist. Fr. p. 600. — 6. Pancharta vigra. — 7. No. 27. — 8. L. 1. ep. 12. l. 5. ep. 4. l. 6. ep. 16.

1. L. 2. de Corona, c. 3, § 4. — 2. Tom. 4. Monast. Angl. p. 47. — 3. Tom. 2. Constit. Imper. p. 403. — 4. Arnold. Lubec. l. 6. c. 0. — 5. Lib. 5. Ligu. — 6. In append. ad Witik. — 7. A. 1057. — 8. Col. 1. 2. rer. Suav. c. 27. — 9. An. 1034, 1038, 1085, 1089, 1105, 1108, 1111, 1113, 1180. Hist. de Metz, p. 300. — 10. Spec. Sax. l. 2. art. 33, § 1. — 11. Fol. 150. — 12. Froben. de Orig. comit. palat. — 13. Part. 2. c. 1, § 30 et seq.

succinctement le dénombrement. Le premier donc qui parait dans notre histoire avec le titre de comte du palais est *Gucihon*, sous Sigebert, roy d'Austrasie, dans Gregoire de Tours. Le même auteur donne encore cette qualité à *Frudulf*, et à *Ronsulf* sous Childébert, et y fait voir clairement que le comte du palais estoit différent du maire du palais, quoy qu'*Aimoin*, l'auteur de la *Vie de saint Drouin*, *Philippes Mouskes* et autres les confondent imprudemment. *Tactios* fut comte du palais sous Dagobert Ier. L'auteur de la *Vie de saint Wandril*, la *Chronique de Maillezais* et *Molanus*, donnent encore ce titre à ce saint sous le même regne, comme plusieurs auteurs à *Budofrid*, pere de sainte Austreberte. Une patente de Clovis II, fils de Dagobert, pour le monastere de Saint-Denis, fait mention d'*Agulf* comte du palais sous ce roy. La *Chronique de Frédogaire* donne aussi cette qualité à *Berthaire* sous le même Clovis, comme l'auteur de la *Vie de sainte Berthe* à *Rigobert*, pere de cette sainte, qui y est nommé comte palatin. *Andobald* est qualifié comte du palais sous Clotaire III, dans un titre de Saint-Benigne de Dijon, et *Charobert* sous Thierry I, en la *Vie de saint Leger*, qui probablement est le même que ce *Charobert* dont il est parlé en un titre de l'abbaye de Saint-Denis et dans *Miramont*. Quoy que l'auteur de la *Vie de saint Hubert* donne à ce saint la qualité de comte palatin sous le roy Thierry, si est-ce que je n'oserois pas assurer qu'il ait eu celle de comte du palais, laquelle est attribuée par Gregoire de Tours à *Temulf*, sous le roy Childébert II.

Sous la seconde race de nos rois nous en trouvons plusieurs revêtus de cette dignité : et premierement, sous le roy Pepin II, *Wibert* sous Charlemagne, *Anselme*, *Vorade*, ou, ainsi qu'il est nommé en un titre pour l'église de Saint-Pierre de Fréves, *Yoradin*, et *Treante*; sous Louys le Debonnaire, *Regnier*, *Bernard*, *Ransulf*, *Adahard*, *Bertric*, successeur d'*Adahard*, *Morhard*, *Gabois* et *Rudobert*, desquels *Egularid* fait mention en divers endroits : sous Lothaire, *Ansfrid*; sous Louis II *Rodolfe*; sous Charles le Chauve, *Adahard*, *Bodrad*, *Hilmerad*, *Boson*, et *Fouques*; sous Eudes, *Eldouin*; sous Charles le Simple, *Guy*; sous Raoul, ou Rodolphe, *Robert*; sous Louys IV, *Regenaire*; enfin sous Lothaire, fils de Louys, *Herbert III* du nom, comte de Vermandois et de Troyes, que ce roy qualifie comte de son palais, en un titre de l'an 860, qui se lit aux *Antiquitez de Troyes de Camusat*.

Nous trouvons aussi des comtes du palais dans la troisième race de nos rois : entre lesquels *Hugues de Beauvais* paroit avec cette dignité, qu'il obtint du roy Robert, au recit de *Glaber*. Ensuite l'on remarque plusieurs comtes provinciaux revêtus de cette qualité, savoir les comtes de Champagne, au sujet desquels nous avons entrepris ce discours, les comtes de Tolose, de Guyenne, et de Flandres, qui en conséquence de ce titre avoient droit d'exercer la justice souveraine, et presque royale, dans l'étendue de leurs comtes.

A l'égard de ceux de Tolose, plusieurs patentes justifient qu'ils ont pris la qualité de palatins, conjointement avec celle de comtes de Tolose, entre autres le comte Pons, qui vivoit en l'an 1056, qui en une charte du *Cartulaire de Moissac* s'intitule *Poncius Dei gratia comes palatinus*. Et dans une autre de l'an 1068, qui se voit au même endroit, et est rapportée par M. Catel, en son *Histoire des comtes de Tolose*, il est parlé de Pons, et de Guillaume, son fils, en ces termes : « Mel seniores ac palatini comites, Poncius, et ejus filius Willermus. » Non seulement ces deux comtes se sont ainsi qualifiés, mais encore Raymond, surnommé de Saint Gilles, comte de Tolose, fils de Pons, et frere de Guillaume, comme nous apprenons de ses monnoyes, entre lesquelles monsieur Charton, conseiller du roy et auditeur en sa chambre des comptes de Paris, très-curieux en cette sorte d'antiquité, en conservoit une petite d'argent, qui est à présent dans le cabinet des medailles du roy, dont nous representons ici l'impreinte. D'un côté est une croix de Tolose, vuidee, cleeée, et pommelée aux extrémités, telle que fut celle que

1. L. 5, c. 19; M. I. 9, c. 12, 30. — 2. L. 2, c. 94; L. 4, c. 28. — 3. T. 1, Hist. Fr. p. 682. — 4. Gest. Dagob. c. 27. — 5. Vita S. Rictrud. Vita S. Aust. c. 1, n. 4. — 6. Flor. Wig. p. 552. — 7. C. 90. — 8. Vita S. Leod. c. 14; Doublet. — 9. C. 4. — 10. De Sicut. S. Mart. l. 4, c. 8. — 11. Doublet, p. 692. — 12. Egua. Gest. Fr. p. 610. — 13. Vita Leod. P. an. 617. — 14. Vita S. Mart. c. 119. — 15. Gest. curt. — 16. Egua. an. 622, 623, 624. — 17. Egua. c. 18. — 18. Egua. ep. 9. — 19. Thom. Leod. p. 12. — 20. Noth. Ess. Hist. c. 26. — 21. Annot. Fr. Fald. an. 657. — 22. Capit. Car. C. 46. — 23. Ibid. tit. 41. — 24. Chron. Flandrois. Mem. de Leogarde, p. 182. — 25. Camusat, p. 67. — 26. Fied. l. 3, Hist. Rom. c. 28. — 27. Tabul. Armer. — 28. Chron. Sigisb. p. 628. — 29. Panch. Nigr. S. Mart. Turon. — 30. P. 66. — 31. L. 4, c. 2. — 32. L. 1, c. 8. — 33. [Voyez Glossaire, planche XXV, num. 119.]

le grand Constantin éleva dans le marché de Constantinople, semblable à celle qu'il avoit revêtue au ciel lorsqu'il combattit Maxence, qui estoit garnie de petites pommes aux extrémités, et de ces pommes étoient surmontés de croix, ainsi que nous apprenons de *Odin*, aux *Origines de Constantinople*; ces mots se trouvent dans le cercle d'alentour : *COMES PALATINUS*; et pour legende il y a ces mots, *dux MARCIANO PV.* c'est à dire *Protasius*, d'où il paroit assez que les comtes de Tolose ont eu la dignité de comtes du palais, et qu'en cette qualité ils ont exercé toute la justice qui y estoit attribuée, dans l'étendue de leurs comtes, et aussi qu'on ne peut pas dire, sans s'exposer au ridicule, qu'ils l'avoient obtenue des empereurs d'Allemagne.

Quant aux ducs de Guyenne, la *Chronique de Saint-Etienne de Limoges* semble la leur attribuer, en ces termes : « A. 1137. « v. id. apr. obiit Willelmus, palatinus comes Pictavensis, « ultimus dux Aquitanorum. » J'avois néanmoins qu'on peut avec justice disputer cette qualité aux comtes de Poitou et aux ducs de Guyenne, veu que dans le grand nombre des titres de ces ducs et de ces comtes, que *Besly* a inserés en son histoire, il ne se trouve pas qu'ils l'y aient prise. Au contraire, il est probable que les seigneurs de ces siècles-là se sont servis de ces termes pour designer les pairs de France, comme a fait *Mathieu Paris*, dans lequel l'esque de *Noion* est appelé : « Comes palatinus et unus de XII. « paribus Francie. » Je ne sçay pas mêmes si l'on ne doit pas donner ce sens aux paroles de *Lambert d'Ardres*, lorsqu'il attribue le titre de comte palatin aux comtes de Flandres, fils du comte palatin à *Arnoul le Grand*, comte de Flandres, fils du comte *Baudouin le Chauve* : « Hic sigillidem « Arnoldus cognomento Magnus, vel utulus, a Balduino « Ferreo tertius, a Lidrico Harlebecense, qui ab incarnacione « Domini anno dcccii Flandria comes factus et constitutus « est primus, in genealogia linea sextus computatur comes « et palatinus. »

Mais comme je demeure d'accord qu'on peut douter de ces titres de comtes palatins à l'égard des comtes de Poitiers et de Flandres; il faut aussi tenir pour indubitable que les comtes de Champagne en ont jouy depuis leur établissement, jusques à ce que ce comté a esté reuuy à la couronne de France, soit qu'ils aient obtenu cette dignité de temps en temps de nos rois, ou qu'ils se la soient fait confirmer aux investitures; ou enfin, ce que je tiens plus vraisemblable, qu'ils se la soient conservée, comme descendus des comtes de Troyes, qui en jouissoient au temps de la decadence de ce royaume. Car après la funeste bataille de Fontenay, qui commença à épuiser le sang et la noblesse de la France, et ensuite des irruptions des Normans, qui acheverent de déchirer ce miserable Etat, la plupart des gouverneurs de provinces et des places, méprisans l'autorité ou plutôt la débilité de nos rois, s'arrogèrent en propre leurs gouvernements, avec les mêmes titres et qualités qu'ils les possédoient, et les transmirent à leurs heritiers. De sorte que les comtes de Troyes s'estant trouvez alors revêtus du titre de comtes palatins, leurs successeurs continuerent de le prendre, et de le joindre à celui de leurs gouvernements.

J'ai remarqué cy-devant que *Herbert III*, comte de Vermandois et de Troyes, en estoit revêtu en l'an 960, étant probable qu'il le transmit au comte *Estienne*, son fils : au droit duquel *Eudes*, comte de Blois et de Chartres, qui, après le décès d'*Estienne*, s'empara, malgré le roy *Robinson*, du comté de Champagne, continua de se dire comte du palais, *comes palatinus*, comme il est qualifié en une charte de *Geoffroy*, vicomte de Châteaudun, de l'an 1081, et dans le titre de fondation de l'abbaye de Saint-Satur, près de Sancerre en Berry. L'on voit ensuite le comte *Thibaud*, fils du comte *Eudes*, avec le même titre en une charte de *Geoffroy*, comte de Mortagne, qui se lit en la Bibliothèque de Clugny : *Estienne*, comte de Blois, fils de *Thibaud*, paroit avec cette qualité dans *Orderic Vital*, et dans *Yves*, évesque de Chartres, en une de ses epîtres, qui dans une autre qualifie *Adèle* femme d'*Estienne palatina comitissa*. *Thibaud*, fils d'*Estienne*, est pareillement qualifié comte palatin dans *Suger*, en la *Vie de Louis le Gros*.

Ensuite tous les autres comtes de Champagne se sont toujours inscrits *palatins*, et souvent *comes palatini*, d'un vieux terme françois usité en ces temps-là, et entré entre *Thibaud*, roy de Navarre, en une charte d'*Aubert*, abbé de Châtreaux, au *Cartulaire de Champagne*, de la bibliothèque de M. de Thou, en ces termes : « *Thibaus*, rois de Navarre, de Champagne

1. A. 1240. — 2. Tab. Clug. — 3. P. 548, 544. — 4. L. 10. — 5. Ep. 40, 136. — 6. C. 9, 20. — 7. Fol. 348.

« et de Bris cuens palais, » façon de parler dont le *Roman de Garin le Loherain* se sert quelquefois :

Et dit li més, merveilles ay oï,
Quant cuens palés roy de France aatist
De tornouer, et li il faut einst.

Et Gautier de Metz en sa *Mappemonds* manuscrite ¹ parlant de Charlemagne :

Si manda son fil Loeyz,
Et les barons de lors pays,
Evesques, dus, et quenspalais.

Je ne doute pas aussi que le nom de *compalatius*, qui est donné dans un titre d'Herbert ², comte de Vermandois et de Troyes, à Fouques, comte du palais de Charles le Chauve, n'ait été formé du français *cuenspalais*, ce Fouques y étant qualifié *imperatoris compalatius*, de mêmes qu'Eldouin *comes et compalatius*, en une notice de l'an 898, qui se lit au *Cartulaire de l'abbaye de Montier en Der*, rapportée par André du Chesne aux *Preuves de l'histoire de Vergy* ³. Quelquefois ils se disoient *palazines* et *cuens palazines*, d'un terme dont Philippe Mouskes s'est pareillement servi, lorsqu'il parle d'Edroïn maître du palais, confondant, comme j'ay remarqué, les mots avec les comtes du palais :

Mais lues (Archenoald) moru, et Evrezins,
Uns pitez Ber, quens palazines
Fu primes fais et mariskaus,
Et de toute la tiere baus.

Et le même *Roman de Garin* :

Or vo dirai del message Pepin,
Qui aloit querre le comte palazin.

Ensuite les comtes de Champagne s'estant aperçus que les empereurs avoient accordé le titre de comtes palatins à plusieurs seigneurs dans l'Allemagne (ce que je crois avoir suffisamment justifié) pour faire voir qu'ils ne tenoient pas cette dignité de l'Empire, mais qu'ils li devoient à la bonté et à la libéralité de nos rois, desquels ils relevoient, se sont souvent intitulés *comites palatini de France*. Eudes entre autres, dans un titre de l'abbaye du Val-Secret, se dit *Odo, Francorum comes palatinus* ⁴. Thibaud IV, fils du comte Estienne, dans une patente de l'an 1147, qu'il expédia pour la maladerie des Deux-Eaux près de Troyes, se qualifie *gloriosus Francorum regni comes palatinus*; et Henry I du nom, surnommé le Large, ou le Liberal au Necrologe de Saint-Martin de Troyes, prend le titre de *comes palatinus Gallie*, ainsi que Camusat ⁵ a remarqué :

Quelquefois mêmes ils ont supprimé le titre de palatins, et se sont dits *comites de France*, ou *des François* simplement, et par excellence, parce qu'ils estoient presque les seuls qui possédoient le titre de comtes palatins dans le palais de nos rois, dont ils exerçoient la justice souverainement, et comme leurs lieutenans. Heribert, comte de Vermandois et de Troyes, ducel nous avons parlé, en une patente de l'an 989, qui est rapportée par Camusat ⁶, prend ces titres : *Heribertus, glo-*

rius Francorum comes. Et Eudes, qui le premier de la famille des comtes de Chartres posséda le comté de Troyes, est nommé *comes Odo de Francia*, dans Wippon ⁷, en la *Vie de Conrad le Salique*, dans Wilbert ⁸, en la *Vie du pape Leon IX* : « Odo, vicinus comarchia Francorum comes » dans le titre de l'abbaye du Val Secret dont j'ay parlé : *Odo, Francorum comes palatinus*; dans d'autres d'Aymon, archeveque de Bourges, et dans le cartulaire d'Aganon de l'église de Chartres, simplement *comes palati*. Enfin dans un autre de l'abbaye de Saint-Germain de Paris il y prend ces qualitez : *Ego Odo, comes quatuordecim provinciarum Gallie scilicet et Francia*. Le sçavant Chiffet peut faire une sérieuse reflexion sur ces mots, qui luy justifient assez que Eudes n'estoit pas comte dans les terres de l'Empire, comme il a voulu persuader, mais en France. Ainsi Thibaut III du nom, comte de Champagne, et Estienne, comte de Meaux, son frere, s'inscrivent *Gratia Dei Francorum comes*, en une chartre qui se lit dans le cartulaire du chapitre de Notre-Dame d'Amiens, et qui a été insérée par M. du Chesne aux *Preuves de l'histoire de la maison de Coucy* ⁹. Le même Thibaud est encore ainsi qualifié dans une épître à Hugues, abbé de Cluny ¹⁰ : *Theobaldus, Dei gratia Francorum comes*; et dans le Cartulaire de l'abbaye de Bourguell ¹¹ : *Est autem curis vel scribitis ipse ex facie Theobaldi, comitis Francie*. Enfin Estienne comte de Blois et de Chartres, qui, ayant quitté à son frere puiné le comté de Troyes, retint la dignité de comte palatin, qui sembloit estre affectée à l'aîné de la famille, est appelé par Anne Comnene ¹² au livre xi de son *Alexiade*, « *ὄνομα Φερνιάς, comite de France*, titre qui luy est encore donné par Hugues, abbé de Flavigny, en sa Chronique ¹³ : « Et sic Hierosolymam profectus, ab eodem abbate » usque ad vicum qui dicitur Pons Arlis, comitatu eius « Stephano, comite Francie, et Roberto, comite Flandrie, » adherentibus, deductus est. » Que si on vouloit soutenir que les comtes de Champagne n'exercerent pas cette dignité dans toute l'étendue du royaume, il faut au moins tenir pour constant qu'ils l'exercerent en celle du comté de Champagne. Ce qui paroît assez par les lettres du roy Henry de l'an 1048, par lesquelles il déclare que le monastere de Saint-Pierre-du-Mont, au diocèse de Châlons, ou plutôt le bourg où il est bâti, avec ses dépendances, est *ab omni banno palatinus potestatis liberrimum* ¹⁴. Ce qui justifie assez que les comtes de Champagne exerçoient en ce comté les droits annexés à la dignité de comte palatin.

On peut ajouter à toutes ces remarques celle que Meier ¹⁵ fait au sujet des comtes de Flandre, que nous avons dit avoir esté qualifiés comtes palatins, écrivant qu'ils se sont souvent intitulés *comites regni et comites Francorum*, probablement acause de cette dignité de comte palatin qu'ils possédoient. Jean du Bosc, en son *Histoire de Vienne* ¹⁶, rapporte une ancienne patente, où Charles le Chauve appelle un certain Odaife, *comes noster Galliarum*; mais je n'oserois pas assurément qu'il ait fait la fonction de comte du palais. Après ces autoritez je n'estime pas qu'il reste aucun sujet de douter que les comtes de Champagne n'ayent possédé la qualité de comtes palatins dans l'étendue du royaume de France, et qu'ils ne l'ayent eue par la concession de nos rois, et non pas des empereurs, dont ils avoient esté les vassaux, comme Chiffet a avancé.

¹ C. 14. — ² Camusat, p. 83, b. — ³ P. 19. — ⁴ Apud Summarth. in Gall. Chr. — S. P. 328. — 6. P. 85.

⁵ A. 1036. — ⁶ C. 11. Patriarch. Bazar. c. 58. — 3. L. 6. c. 1. — 4. T. 8. Spiegel, p. 408. — 5. Fel. 37. — 6. L. 11. p. 324. — 7. Chr. Vrd. A. 1068. — 8. Apud Summarth. in Gall. Chr. in Abb. — 9. A. 983. — 10. P. 55.

DE L'ESCARCELLE ET DU BOURDON

DES PELERINS DE LA TERRE SAINTE.

DISSERTATION XV.

CASSIAN, traitant des habits et des vêtements des anciens moines d'Égypte, dit qu'ils se revêtoient d'un habit fait de peaux de chèvre, que l'on appelloit *melotes*, et qu'ils portoient ordinairement l'escarcelle et le bâton. Les termes de cet auteur ne sont pas toutefois bien clairs en cet endroit-là. « *Ultimus est habitus eorum pellis caprina, que melotes vel pera appellatur, et baculum* » ; car il n'est pas probable que cet habit de peaux de chèvre ait été appelé *pera*. Ce qui a donné sujet à quelques commentateurs de restituer *penula*. Neanmoins Isidore¹ et Papias, comme aussi Elirie dans son *Glossaire saxon*, ont écrit après Cassian que *melotes* estoit la même chose que *pera*. Quant à moy, j'estime que Cassian a entendu dire que ces moines, outre ce vêtement fait de peaux, avoient encore coutume de porter un petit sacchet, et un bâton, dont ils se servoient durant leurs pèlerinages. Ce qui se peut aisément concilier, en restituant le mot *appellatur*, ou le sous-entendant, après *melotes*. Tant y a que Cassian parle du bâton des moines au chapitre suivant ; et dans l'un de ses *Collations*² il fait assez voir que lorsqu'ils entreprenoient quelque voyage ils prenoient l'un et l'autre. « *Unum accepimus peram et baculum, ut ibi moris est tanquam universis heremitibus* ». Le Moine d'Angoulême³ certifie que le corps de Charlemagne, après sa mort, fut inhumé avec tous ses habits impériaux, et que parlessus on y jeta l'escarcelle d'or, dont les pèlerins se servent ordinairement, et qu'il avoit coutume de porter lorsqu'il alloit à Rome. « *Et super vestimentis imperialis peram peregrinatis auream posita est, quam Romanus portare solitus erat* ». D'où il résulte que le bâton et l'escarcelle ont toujours été la marque particulière des pèlerins, ou, comme parle Guillaume de Malmesbury⁴, *solatia et iudicia itineris*.

Les pèlerins de la Terre sainte, avant que d'entreprendre leurs pèlerinages, alloient recevoir l'escarcelle et le bourdon des mains des prestres dans l'église. Un titre de Sibrand Chabot, qui vivoit en l'an 1135, au Cartulaire d'Alsie en Gastine⁵. « *Sibrandus Chabot, volens ire Hierusalem, coram Deo et reliquis SS., accepit baculo et pera in ecclesia B. Nicolai, reconcessit Raynoro abbati et monachis Absie terram* ». La Chronique de Beze⁶. « *Hugo miles, in die qua peram assumpsit ad Hierosolymitanum iter faciens dum, et celle de Vezelay⁷ : « Assumpto baculo et pera quasi B. Dionysii petitura oracula ». Et cela s'est pratiqué même par nos rois, lorsqu'ils ont voulu entreprendre ces longs et fâcheux voyages d'outremer. Car après avoir chargé leurs épaules de la figure de la croix, ils avoient coutume de venir en l'abbaye de Saint-Denis, et là, après la célébration de la messe, ils recevoient des mains de quelque prêtre le bâton de pèlerin et l'escarcelle, et mêmes l'oriflamme⁸, ensuite dequoy ils prenoient congé de S. Denis, patron du royaume. C'est ainsi que l'on parloit alors. L'auteur de la *Vie de Louis le Jeune*⁹, écrivant au sujet de ce roy, lorsqu'il se croisa pour le voyage de Hierusalem : « *Venit rex, ut honoris est, ad ecclesiam B. Dionysii, a martyribus licentiam accepit, et ibi, post celebrationem missarum, baculum peregrinationis, et vexillum S. Dionysii, quod oriflamme Galice dicitur, valde reverenter accepit* ». Eudes de Beauvais¹⁰ parlant du roy Louis VII : « *Dum igitur B. Dionysio vexillum et abundantiam licentiam petit, qui mox sumper victoriosus regibus fuit, etc.* ». Et plus bas : « *Deinde sumpto vexillo desuper altari, et pera, et benedictione a summo pontifice, in dormitorium monachorum, multitudine dimi se subdicit* ». Philippe Auguste¹¹ en usa de la même*

manière, lorsqu'il eut le dessein de passer en la Terre sainte, car il vint en la même abbaye, *causa licentiam accipiendi*, pour prendre congé des martyrs. « *puis, Ab oratione sur gens, sportam et baculum peregrinationis de manu Guillelmi, Remensis archiepiscopi, avunculi sui, apostolice sedis legati devotissime ibidem accepit* ». Richard, Auguste pour le même voyage, vint à Tours, et ibi recepit *peram et baculum peregrinationis sur de manibus Willelmi Tironensis*, ainsi que Roger de Howeden écrit. Brompton¹² dit que ce fut : Vezelay, et Mathieu Paris semble insinuer que ce fut en l'église de Saint-Denis. Mais le crois qu'il y a dans Brompton, qui concernent ce point.

La Chronique de S. Denis¹³ nous apprend que S. Louis, à son premier voyage de la Terre sainte, reçut pareillement l'escarcelle et le bourdon dans l'église de Saint-Denis des mains du legat. « *Hoc anno (1248) feria vi Pentecostes Ludovicus rex accepit vexillum, et peram, et baculum, in ecclesia S. Dionysii, et fratres ejus ab Odone cardinale, et postea accepit baculum in capitulo nostro, etc.* ». Il fit de même à son second voyage, au recit de Guillaume de Nangis, qui écrit qu'il reçut en l'église de Saint-Denis l'oriflamme *cum pera et baculo peregrinationis*. Ce qui est aussi remarqué dans le petit Cartulaire de l'église de Paris de la bibliothèque de M. du Puy, en ces termes : « *Anno 1260, mense martio, pridie Idus, die Veneris, dominica, qua cantatur Reminiscere, Ludovicus, rex Francie, arripuit iter ad partes transmarine peregrinationis sue, quos benedixit et reddidit sibi in ecclesia S. Dionysii, Radulfus episcopus Albanensis, tunc apostolice sedis legatus in Francia et partibus transmarinis* ». La Chronique de Flandres¹⁴ dit que S. Louis, après avoir pris l'écharpe et le bourdon en l'église de Notre-Dame de Paris, vint à Saint-Denis, où il reçut l'oriflamme.

Nos auteurs emploient ordinairement le mot d'écharpe, au lieu d'escarcelle, parce qu'on attachoit ces escarcelles aux écharpes dont on ceignoit les pèlerins. C'est les mots de *pera*, ou *perula*, dans le Glossaire latin-françois ms. sont traduits par celui d'écharpe. Guillaume Guiart en l'an 1190 :

Li fois en quel tems s'apreste,
Si come Dieu l'en avisa,
Dela aler où promis a,
Autrement cuideroit mesprendre,
L'escherbe et le bourdon va prendre,
A Saint Denis dedans l'église
Puis a l'oriflamme requise.
Que l'abbés de leans li bailla

La Chronique de France ms. qui est en la bibliothèque de M. de Mesmes, en cette même année, parlant de Philippe Auguste : « *Et prist l'oriflamme et l'emperta, et prist l'escherbe et bourdon de la maison de son oncle l'archevesque de Reims, et prist deux chandelles, et deux ensignes de croissettes dessus les chasses au benois Sains, etc.* »

Ces escarcelles, ces écharpes et ces bourdons estoient benis par les prestres, qui y pronocioient des prières et des oraisons, qui se lisent dans le *Sacerdotal roman*, et dans les *Illustrations*¹⁵ du P. le Royer sur l'histoire de l'abbaye de Montier-Saint-Jean, au diocèse de Langres, à raison dequoy il y avoit de certains droits qui appartenoient aux curés, dont il est fait mention en un titre de Pierre, eveque d'Angoulême, de l'an 1162 : « *Qua offeruntur a peregrinis, cum eis capellanus baculum et peram tradiderit* ». Et dans un autre, de Manasses, eveque de Langres, de l'an 1185 : « *Reli-*

1. L. de Habitu Mon. — 2. L. 40, c. 24. — 3. L. c. 3. — 4. In vita Car. M. A. 814. — 5. L. 1, de Gest. Pencil. Angli, p. 221. — 6. Fol. 83. — 7. Chron. Beausse, p. 653. — 8. L. 3, p. 561. — 9. Vita S. Telisi, episc. Landav. apud Hof. 9 Febr. c. 3, n. 6. — 10. Vita Lud. VI. — 11. C. 4. — 12. Od. de Diogel. L. 1. — 13. Rigord. A. 1190.

1. P. 1173. — 2. A. 1294, tom. 2 Spicil. — 3. Ch. 20. — 4. P. 611.

« qua medietas sit presbyteri, cum iure presbyteratus, quod
« tale est : peræ peregrinorum, oblationes sponsi et
« sponsæ, etc. » De cet usage observé par les pèlerins et ceux
qui entreprennent les voyages d'outremer, de porter des
bourdons, les hérétiques albigeois prirent sujet de se railler
des croisés qui avoient entrepris de les combattre, en les
appelant bourdonniers, ainsi que nous apprenons du Moine
de Vaux de Sarnay¹ : « Burdonarios autem vocabant pere-
« grinos, eo quod baculos de ferre solerent quos lingua com-
« muni burdones vocamus. » Quant au mot de bourdon, et
pourquoi il a été appliqué aux bâtons des pèlerins, il n'est
pas aisé de le deviner. Papias, qui vivoit en l'an 1053, suivant
le témoignage d'Alberic, nous fait voir que de son temps il
estoit en usage en cette signification : *vervulus, virgus ferrea,
burdonibus*. Je crois néanmoins qu'on a donné ce nom à ces
sortes de bâtons parce que les pèlerins pour l'ordinaire, et le
plus souvent faisant leurs voyages et leurs pèlerinages à
pied, ces bâtons leur tenoient lieu de manures, ou de mulets,
que l'on appelloit alors bourdons, et *burdonas* dans les
autres du moyen temps, qui est un terme dont le juris-
consulte l'Ulpian s'est même servi². Everard de Bethune³
nous d'ônit ainsi le bourdon :

Burdonem producit equus conjunctus aselle,
Procreat et mulum junctus asellus equus.

Comme les pèlerins de la Terre Sainte, lorsqu'ils entrepren-
noient leurs voyages, y alloient avec le bourdon et l'escarcelle,
ainsi quand ils les avoient achevez, et qu'ils estoient sur le
point de retourner dans leurs pays, ils coupoient des bran-
ches de palmiers, qui sont frequens en la Terre Sainte, et les

rapportoient comme une marque de l'accomplissement de
leurs pèlerinages : Guillaume de Tyr⁴ parlant du comte de
Flandres : « Completis orationibus, et sumpta palma, quod
« est apud nos consummatæ peregrinationis signum, quasi
« omnino recessurus, Neapolim abiit. » Foucher de Char-
tres⁵ semble dire qu'on alloit couper ces branches de palme
vers Hiericho : « In Hiericho ramis palmarum cæsis, ad
« deferendum, ut mos est, omnes assumpsimus, et secunda
« die iter remeabile cepimus. » Pierre Damian⁶ marque
encore qu'on les portoit en la main : « Ex Hierosolymitana
« peregrinatione deveniens, palmam ferebat in manu. » Et
Herbert⁷ dit que la palme estoit aussi une marque de pèle-
rinage : « Vidit... stantem, instar alicujus Hierosolymitani
« palma, pera, et baculo insignitum. » Enfin Godefroy de
Viterbe⁸, parlant du retour de ceux qui accompagnerent
l'empereur Conrad :

Palmigerique viri pauci redeunt redivivi.

Roger de Howeden⁹ dit que le pape donna des palmés à ceux
qui avoient accompagné Philippe Auguste au voyage de la
Terre Sainte, quoy qu'ils n'eussent pas accompli entièrement
leur vœu : « Et licet votum non solvissent, tamen palmis his
« essent peregrini. » Les pèlerins estant ainsi de retour dans
leurs maisons venoient rendre grâces à Dieu dans les églises
du bon succès de leurs voyages, et pour marque de l'accom-
plissement de leurs vœux ils presentoient leurs palmes aux
prêtres, qui les posoient sur l'autel. La Chronique de Beze¹⁰ :
« Pariterque palmas, quas testes peregrinationis suas a Hier-
«icho tulerat, altari superponi rogavit. »

1. C. 62. — 2. L. Item Legato. de Legat. 3. V. Causc. l. 11. Obs. c. 16, et Gloss. nostr. ad script. medicæ Latinit. — 3. De Graziano.

4. L. 21, c. 17. — 5. L. 1, c. 22. — 6. L. 2, ep. 15. — 7. L. 1, de Mirac. c. 25. — 8. Part. 17. — 9. P. 712. — 10. P. 574.

DU NOM ET DE LA DIGNITÉ DE SULTAN, OU DE SOULDAN.

DISSERTATION XVI.

Un auteur¹ de ce temps, en sa préface sur l'histoire des
Sarazins écrite par El-Macî, dit que le nom de sultan, ou
de soldan, est un terme turc, et qu'il ne fut connu parmi les
Arabes que lorsque Tegrabet, seigneur turc, ayant défait leur
seigneurie, l'an 1055, ce seigneur est nommé par El-Macî
Abutalib Maloneth Tegrabet, par les Grecs *Tengrologia*, et
par Aylthon *Doprissa*. Leucelavius, en son *Pendæte*, semble
avoir esté aussi de cette opinion, qui d'ailleurs est appuyée
de ce que Nicéphore *Bryennius*², Scythizes et Zonare écrivent
que Tegrabet, après avoir empiété la principauté sur les
Sarazins, se fit appeler et proclamer sultan, c'est à dire, en
leur langue, *ναυτοκράτωρ καὶ βασιλεὺς βασιλεύων*, le tout-puissant,
et le roy des rois, ainsi que *Bryennius* et Scythizes expliquent
ce mot. Mais il y a lieu de revoker en doute cette propo-
sition avancée par cet auteur, parce qu'il est fait mention
des sultans beaucoup auparavant le règne de Tegrabet,
dans Constantin Porphyrogénite³, comme encore dans Scy-
thizes et Zonare en la Vie de Basile le Macédonien, lesquels
font mention du sultan d'Afrique qui vivoit sous cet em-
pereur. Et même il y a lieu de croire que les Sarazins ont
emprunté ce terme des Persans, veu que les rois de Perse
qui florissoient sous les premiers empereurs de Constanti-
nople affectoient d'en prendre le titre, ce que nous apprenons

de cette rare médaille d'argent de Chosroes, fils de Cabades,
roy de Perse, dont l'impression nous a esté communiquée par
M. de Saint-Amant, en ses doctes *Commentaires Historiques*,
et que j'ay jugé à propos de représenter encore une fois en
cet endroit pour autoriser davantage ce que j'avance. Cette
médaille porte en l'un de ses revers cette inscription en
caractères arabes, qui font ces mots écrits en caractères
communs : D'HERRE NIGHIN MAHER ASSOLTAN ALAHHAM
YYATH ADONIA YALDIN KAIKOSKO BEY KAY KABAD, c'est à
dire en latin : « Impressio notarum sigilli sultani miximi
« sive molarchæ, refugii mundi et religionis, Kalkosroæ,
« filii Kabadi. » Auquel endroit M. de Saint-Amant re-
marque fort à propos que le terme et le titre de *sultan*, ou
d'*assoltan*, n'est autre que celui de *roy des rois*, que Chosroes
prend dans *Ménanvier Protector*⁴, en un épitre qu'il écrit à
l'empereur Justinian, où il se donne toutes les qualitez qui

1. M. Watier. — 2. Leucel. Pand. Turc. n. 235. — 3. L. 1, n. 9. — 4. L. 2, de
Thien. c. 11. (copie de L. Just. lib. III, vers. 300, e conjectura Foggini. Voyez
Gibben, History, etc. ch. 45, not. 5.)

* [Nous n'avons pas cru devoir reproduire cette monnaie, dont on trouve un calque
exact dans : *Museum Cæsarum Borjoniæ Vindob. illustrat. C. Chr. Adler.
Atlanæ. Romæ 1732, in-4°, num. C. p. 150, planche XII et pag. 61. Elle a été
frappée sous Cai-Chosru, roi des Seldjoukides, qui a régné de 1236 à 1244,
Hakim I, roi de la petite Arménie de 1285 à 1370. Voici la traduction de l'inscription
et telle que l'a donnée Adler : *Magnæ pulcherræ, splendæ mundi et religionis,
Cai-Chosru, filius Cai-Cobadi. — Cuius in urbe Sæcæ anno 637, ære vulgaris
1244, Hakim rex Armenorum. Voyez au reste sur le titre de sultan les Extraits
des Historiens Arabes sur les Croisades, par M. Reynaud, tom. IV, pag. 177,
art. 1. Ce savant académicien a bien voulu nous assurer l'exactitude de l'interprétation
d'Adler.]**

1. L. 1.

marquent assez l'extravagance et l'humeur altière de ces princes : *ἄγαστος*, *Εὐνοκράτης*, *Ἀγατός*, *Χροσίδης*, *Βασίλειος*, *Εὐροχός*, *Εὐνοχός*, etc. ; comme encore cet autre Chosroes, fils d'Hormisdas, surnom roi de Perse, dans Theophraste Simocatta¹, *Βασίλειος*, *Βασίλειος*, *Δυναστεύωντος* *Δεσπότης*, *Κόμισ*, *ἰσχύς*, etc. Ces écrivains grecs ayant ainsi exprimé la force du terme de sultan, suivant *Bryennius*. L'auteur de la *Chronique de Reichersperg*² a touché la vanité de ces rois dans leurs titres imaginaires, lorsque, parlant de Chosroes fils d'Hormisdas, il tient ce discours : « Qui in tantum ausus est prorumpere ad iaculam et superbiam, ut ab incolis vicinarum gentium, quos impetu vastans barbaricus suo nefandus subjugaverat dominio, et colit se juberet ut Deum, et vocari se regem regum et dominum dominantium. » Mais ce qui confirme la véritable explication de ce mot de sultan, ou plutôt, que les rois de Perse en ont affecté le titre, est ce que le juif Benjamin écrit en son *Itinéraire*³, où, parlant d'un Senigat Sa, fils de Sa, l'un des plus puissans rois de la Perse, dit qu'il s'appelloit en arabe, *Sultan Aliporos Alkabir*, c'est à dire le grand roy de Perse, suivant que Benjamin explique ce mot. Il y a même lieu de croire que les anciens et les premiers rois de Perse ont affecté ce titre de roy des rois, vu qu'il est donné au grand Cyrus dans son *épitaphe*, rapporté par *Eustathius* sur *Dionysius*⁴, en ce vers :

Ἐνθα δ' ἴδω κτῆμα Κόρος βασιλικὸν βεβαίωτον.

De sorte qu'il est vrai de dire que les Sazains et les Turcs ont emprunté des Perses⁵ cette dignité de sultan, qui est demeurée particulièrement à ceux qui sont sous l'autorité du calyph, qui estoit la première de l'Etat, gouvernoient les provinces et les royaumes qui estoient soumis à son gouvernement. *Aython*⁶ parle de la sorte de cette dignité : « Agareni imperatorem sibi elegerunt quemdam de progenie Mahometi, ipsum vocaverunt Caliph, et ordinarunt quod semdem teneret in Baldach, opulentissima civitate, in qualibet vero aliorum regnorum que subjugaverant Agareni, cons-

1. L. 4, c. 8. 1. 5, c. 12. — 2. A. 610. — 3. P. 79. Edii. Aris. Mont. — 4. P. 172. — 5. V. *Bryennius*, de *Reg. Per.* — 6. C. 25.

tituerunt unum dominum, quem vocaverunt Soldan. » Ce qui confirme ce que Constantin Porphyrogenète, Scythizes et Zonare écrivent du sultan d'Afrique. Toutefois cela n'est pas tellement vrai, que l'on n'y doive apporter de l'explication : car il est constant que d'abord les gouverneurs des provinces n'estoient pas appellez sultans, mais amiraux, et leurs gouvernements supérieurs fut ostée aux calyphes, auxquels on ne laissa que l'intendance sur la religion, avec un pouvoir imaginaire sur le reste de l'Etat, et que le gouvernement des affaires politiques et militaires fut empiété par les sultans, ils devinrent comme la principale dignité du royaume, avec une puissance absolue sur les peuples, quoy qu'en apparence ils respectassent le calyph, comme leur seigneur, et qu'ils luy rendissent toute sorte de respect, comme il est remarqué par Guillaume, archevesque de Tyr¹. D'où *Orderic Vital*², faisant allusion au mot de *soldan*, dit qu'ils sont ainsi nommez quasi *soli domini*, d'autant qu'ils commandent à tous les gouverneurs avec pleine autorité. Un autre auteur³ a fait la même allusion, en ces termes : « Sicut principes vestri, vel imperatores dicuntur, vel reges, sic apud illos qui præcedunt minent soldan, quasi soli dominantes, vocantur. » Dans la suite, comme la plupart des gouverneurs secouèrent le joug du premier sultan⁴, et qu'ils se rendirent indépendans de luy, reconnoissant néanmoins le calyph pour leur seigneur supérieur, ils se qualifierent tous sultans, et c'est pour cela que nous voyons dans le sire de Joinville et ailleurs tant de sultans, qui dans quelques autres auteurs⁵ sont nommez rois. Quant aux sultans qui les premiers se firent de l'obéissance des calyphes, ce furent les enfans de Bouïs, ou de Buja, qui estoient de la race d'Isederge roy de Perse, dont la posterité finit en la personne de Melec-Rachim, sur lequel *Teocrabet* empiéta le gouvernement, l'an 1056, ainsi que l'ay remarqué, après l'avoir tenu l'espace de cent vingt-sept ans. J'espère parler ailleurs plus amplement de toutes ces dignitez des Sarazins et des Turcs.

1. Porphyrog. c. 25. — 2. L. 49, c. 17 et 18. — 3. Lib. 11. — 4. Hist. Hier. — 5. Otho Frisch. 1. 7, c. 3. *Aythos*, c. 13. — 6. *Zacoth*, la *Jocostia*, El-Macinas.

DU MOT DE SALE,

ET, PAR OCCASION, DES LOIX ET DES TERRES SALIQUES.

DISSERTATION XVII.

Le mot de *sale* signifie vulgairement les grandes chambres de nos maisons, qui sont appellees par Vitruve¹ et les autres auteurs latins *œci*, par Filice² et *Stace asarota*. *Philander*, sur le même Vitruve, estime qu'elles sont ainsi nommées *a saliendo*, parce que l'on a coutume d'y faire les festins de noces et d'y danser ; ou bien *a salutatione*, à cause que ce sont ordinairement les lieux où les maîtres des logis reçoivent ceux qui viennent les saluer, ou visiter, de mêmes que ces chambres voisines des Eglises que les historiens ecclésiastiques appelloient *ἀσπασίον*, et *salutatoria*, où les évesques recevoient ceux qui les venoient voir. Mais comme ce n'est pas là la véritable étymologie de ce mot, ce n'est pas aussi son ancienne signification : car au temps de S. Louys, et beaucoup devant, le mot de *sale* signifioit un palais, une grande maison, comme en cet endroit de l'histoire du sire de Joinville, qui forme la matière de cette reflexion : « Ce Ser-rais [Ferrais] estoit celui qui avoit en garde et gouverne-ment les pavillons du soldan, et qui avoit la charge de nettoier chaacun jour ses salles et maisons. » Hugues de Bercy, qui vivoit sous nostre saint roy, se plaignant que de

1. L. 6, c. 5. — 2. L. 30, c. 25.

son temps les princes et les grands seigneurs commençoient à abandonner les villes, pour se retirer à la campagne, se sert pareillement de ce terme en cette signification :

Mais le roy, il duc, et il comte,
Aux grandes festes font grant honte,
Qu'ils n'aiment mais palais ne sales,
En ordes maisons et en salles
Se reponent, et en bocages,
Lors cours et ert pauvres et umbrages,
Or fuient-ils les bonnes villes.

Gautier de Meth, en sa *Mappemonde* MS¹, parlant du palais d'Aix la Chapelle, bâti par Charlemagne :

A Aix sale et capelle fist.

C'est ainsi que les loix des Alemans² usurpent celui de *sale*.
« Si quis super aliquem focum in nocte miserit, ut domum ejus incendat, seu et salam, 40 solidis componat. Si enim domum infra curtem incenderit, 62 solidis componat. »

1. C. 14. — 2. Tr. 61.

L'on voit dans ce passage la différence que ces loix font de celui qui a brûlé une maison, ou une sale d'avec celui qui a brûlé la maison de la basse-cour, et ainsi la sale estoit la maison du seigneur, et l'autre la maison du fermier. Cette distinction se reconnoit encore dans les loix des Lombards¹, qui font différence de celui qui avoit le soin du bétail de la sale, et de celui qui estoit *sub massario*, c'est-à-dire le fermier : « Si quis servum alienum bubulicum de sala occiderit, componat solidis 20. Si quis servum alienum rusticianum, la mort du serviteur et du valet de la sale est punie d'une plus grande amende que celle du valet du fermier : aussi les premiers servoient ceux qui y sont appellez hommes libres, c'est-à-dire gentils-hommes : « De illis vero pastoribus dicimus, qui apud liberos homines servierunt, et de sala propria exierunt. » De sorte que *sala* est proprement le château ou la maison d'un seigneur de village. C'est ainsi que ce mot se trouve employé dans une épître du pape Grégoire III à Charles Martel², au sujet des Lombards : « Omnes salas S. Petri destruxerunt, et peculla quæ remanserant abstulerunt : » comme encore en ce titre de Pierre consul de Rome et duc de l'an 19 de l'empire de Louis, fils de Lothaire, dans le cartulaire de l'abbaye de Casauré : « Pro solariorum habitationis mese, cum area in qua exstat, cum a curte et sala, seu capella, quæ inibi edificata est : et plus bas³ : « cum curte, capella, sala, balneo, et vicidario : » et dans le synode de Ravenne tenu sous Jean VIII. P. P. dans la collection romaine d'Hortensius : « Cortes, massus, et salas, tam per Ravennam et Pentapolem, etc. » Haruiff, en la *Chronique de S. Rigaut*⁴, l'usurpe encore pour une maison : « Et sic per portam S. Gabriellis, ac per salam domini abatis ambulando, etc. » Enfin les Gascons, et particulièrement ceux de la basse Navarre, appellent encore aujourd'hui sales les maisons des gentils-hommes à la campagne. Guillaume Morin, en l'*Histoire du Gâtinois*⁵, dit qu'on appelloit ainsi le château de Paucourt, près de Montargis. Aventin, en ses *Annales de Bavière*⁶, a esté le premier qui a écrit que les *Sali*, dont il est parlé dans les Histories d'Amman et de Zoïme, et ensuite ceux qui sont appellez *Sali*, ont pris leur nom de *sala*, estant les principaux d'entre les François, qui avoient part au gouvernement de l'Etat, et qui estoient de la sale, c'est-à-dire de la cour, ou de la maison du prince. Cette opinion a esté suivie par Isaac Pontanus⁷, en ses *Origines de François*, et par Godefroy Wendelin⁸, qui tiennent que les *Loix saliques* ont pareillement tiré leur nom de ce même mot, estant ainsi appellees parce qu'elles contenoient des reglemens particuliers pour les grands seigneurs et leurs terres, qui y sont appellees *Terres Saliques* ; ce qui semble conforme à ce qui s'est pratiqué depuis entre les princes françois, comme on recueille du contract de mariage de Robert prince de Tarente et empereur de Constantinople avec Marie de Bourbon, de l'an 1847, dans lequel l'un et l'autre déclarerent qu'ils entendoient vivre suivant la coutume des princes du sang de France : « More regatum, et Francorum jure utentes. » Ces auteurs confirment encore l'etymologie et l'origine des loix saliques, par un usage qui s'est pratiqué longtemps depuis, faisant voir que les princes et les seigneurs rendoient ordinairement leurs jugemens dans leurs sales, et dans leurs maisons, et par conséquent y dressoient leurs loix et leurs statuts. Ce qui est conforme à une notice qui se lit au Cartulaire de Casauré⁹ : « Dum residissemus nos Odelevius in suis Berengarit, et Hildeberti comitum in placito, in Marsa, sala publica domni regis, pro singulorum causis audientis vel delibere randis. » C'est pour cela qu'en plusieurs lieux de la Flandre, du Brabant et du Haynaut, on appelle encore à présent du nom de *sala* les auditoires publics et les endroits où l'on rend la justice, comme à Lille, suivant le témoignage de Vander Haer, en l'*Histoire des Châtellains de Lille*¹⁰, à Valenciennes, et en divers lieux du Brabant rapportez par Wendelin ; et même en Allemagne, au recit de Freher¹¹, en ses *Origines des Comtes Palatins*. De toutes ces remarques on conclut que les loix saliques sont celles qui ont esté dressées pour les officiers et les gentils-hommes de la maison du prince, ou bien qui ont esté dressées en sa maison et en sa sale, et où il faisoit encore rendre les jugemens par ses officiers.

Cecy peut estre appuyé d'une autre observation que Wendelin fait au sujet des *malberges*, remarquant que les premières loix saliques qui ont esté faites par les rois de France

payens, telles que sont celles qui ont esté publiées par Herold, portent presque à chaque chapitre, ou livre, les loix où elles ont esté premierement arrêtées, qui y sont appellees *malbergis*, *mallobergis*, ou *malberga*, avec l'addition du nom du lieu. De sorte qu'il estime que ce terme signifie, en vieux idome thiois, ou aleman, la maison où l'on tenoit les plaids, estant composé de *malium*, qui signifie *plaid*, ou jugement, et de *berg*, qui signifie maison, selon la signification qu'il donne à ce mot, qui n'est pas éloignée de celle que Kilian luy attribué. Mais il y a lieu de revouer en doute cette etymologie, estant plus probable que *mallobergium* vient du mot de *malium*, et de *berg*, qui signifie une montagne, de sorte que *mallobergium* signifieroit le mont ou la montagne des plaids, *mons placiti*, ainsi qu'il est tourné dans les loix de Malcolm II du nom, roy d'Escoce, en ces termes : « Dominus Rex Malcolmus dedit et distribuit totam terram regni Scotie hominibus suis, et nihil sibi retinuit in proprietate, nisi regiam dignitatem, et montem placiti in villa de Scona ; » où *Stenova*, jurisconsulte escossois, fait cette belle remarque : « Montem, seu locum intelligit, ubi placita, vel curie regie de placitis et querelis subditorum solent teneri, ubi barones comparant, et homagium ac alla servitia debita offerant, et vulgo omnia terra vocatur, quia ex terro mole et congerie exadificatur, quam regni barones, aliique subditi ibi comparantes, vel coronandi regis causa, vel ad comitia publica, vel ad causas agendas et dicendas, coram rege, in unum quasi cumulatum et monticulum conferebant. » De sorte que ceux qui alloient aux lieux où l'on tenoit les plaids, soit pour y faire la fonction de juges, soit pour y plaider devant eux, pour faire voir que les premiers avoient toute sorte de liberté dans leurs jugemens, et les autres dans la poursuite de leurs droits, portoiient tous dans le pan de leurs robes de la terre de leurs maisons, ou héritages, et la déchargent aux lieux où se tenoient les plaids, et comme il y avoit un grand nombre de plaideurs, ils en formoient une espèce de montagne, où chacun d'eux se tenoit comme dans une terre commune, qui appartenoit également à tous, et qui estoit *omnium terra*, et ainsi indépendante de toutes les puissances seculieres. Partant, je ne fais pas de difficulté de croire que les Escossois n'ayent emprunté ces *monts de plaids* des *malberges* des premiers François, et que les François mêmes n'ayent observé ces ceremonies pour la tenue de leurs assises. Nous avons encore un reste de ce nom en la *Tour de Maubergeon* en la ville de Pottiers, que Besly¹² estime estre ainsi appellee des *Malberges*.

Comme je ne veux pas combattre directement les opinions que ces grands hommes ont avancées au sujet de l'origine des loix saliques, aussi je ne puis pas convenir de tout ce qu'ils en ont écrit. Car voyez que les *Saliens* fussent François, et que depuis qu'ils passerent le Rhin on ait appellé ainsi ceux de ces peuples qui tenoient le premier rang entre eux, l'estime pareillement qu'il faut demeurer d'accord qu'avant que les François vissent dans les Gaules, les *Saliens* y formoient un peuple particulier : de même que les *Leti*, les *Chamens*, les *Bructeri*, et les autres qui sont nommez dans les auteurs, composoient pareillement d'autres peuples. Il n'est pas toutefois facile de rechercher l'origine de tous ces noms, qu'ils peuvent avoir emprunté des pays septentrionaux, d'où ils estoient sortis. Cecy est, à mon avis, très-bien justifié par ceux qui ont fait mention des *Saliens* : Amman Marcolin¹³, parlant de l'empereur Julian, le dit clairement : « Petit prius nos omnium Francos, quos consuetudo Sallios appellavit, ausos olim in romano solo apud Toxandriam locum habitaculi sibi fixere praticenter. » Car il n'est pas probable qu'il ait voulu dire qu'il n'y ait eu que les grands seigneurs françois qui aient osé passer dans les terres de l'Empire et y établir leurs demeures ; mais il a dit que les peuples d'entre les François qui estoient appellez *Saliens* passerent dans les terres des Romains. Aussi Zoïme, parlant d'eux, dit qu'ils faisoient une portion de François, *ὡς ὅριστον ἀριθμῶν*, c'est-à-dire que c'estoient des peuples particuliers, qui avec plusieurs autres composoient la nation françoise. Cét auteur écrit que l'empereur Julian entreprit de faire la guerre aux Quades, peuples saxons, qui avoient chassé les *Saliens* de leurs terres, et les avoient obligez de se retirer dans l'isle de Bavière, qui appartenoit alors aux Romains, et qui ensuite s'estoit encore établis dans la contrée de Tessander-Lo au Frabant. Il deffit les premiers, et quoy qu'il eust trouvé mauvais que les *Saliens* eussent occupé les terres de l'Empire, néanmoins il ne voulut pas qu'on leur courast sus, parce que ce qu'ils en avoient fait n'avoit esté qu'accuse qu'ils

1. L. 1. tit. 41. — 2. Tom. 3. Hist. Franc. p. 703. — 3. Cap. 47. — 4. L. 2. c. 41. — 5. L. 4. ch. 3. — 6. L. 4. p. 483. — 7. L. 6. Orig. Fr. c. 17. — 8. In natali sole Legum Saliæ et de Glosæ. — 9. Voyez l'Hist. des Emp. de CP. l. 8. n. 9. — 10. Part. 1. — 11. L. 1. p. 66. — 12. P. 56.

1. Etymol. — 2. C. 1. § 2. — 3. En l'Hist. des Comtes de Pottou à la fin du vol. — 4. L. 47.

avoient été chassés de leurs terres par les Quades. De sorte qu'il les traita favorablement, et leur permit d'habiter les terres de l'Empire, ce qu'ils firent, ayant quitté la Batavie, et étant venus s'établir dans le *Tessager*. *Lo. Libanius* fait mention de ceci, quoy qu'en termes généraux, écrivant que ces peuples demandèrent des terres à l'empereur, et qu'il leur en accorda, καὶ γὰρ τὸν καὶ Δαυίδαν. Ce que *Julian* fait encore voir plus discrètement, disant qu'il chassa les *Chamaves*, peuples pareillement François, et qu'il reçut les *Saliens*: ἡσάδατο πρὸς τοὺς Σαλιῶν ἔθνος. *Xapicov*: et il faut remarquer le mot *ἔθνος*, qui montre assez que les *Saliens* furent des peuples, de mêmes que les *Chamaves*, et non pas les principaux seigneurs François, comme ces auteurs prétendent. *Wendelin* dit que depuis ce temps-là ils furent employez par les Romains dans l'infanterie, parce qu'ils habiterent un pays plus propre au labourage qu'à nourrir des chevaux de guerre; et que c'est pour cela que dans la *Notice de l'Empire* les *Sali* *Saliciani* sont sous le commandement du *magister peditem*. C'est aussi pour la même raison que *Sidonius* dit que les *Saliens* estoient recommandables pour leur infanterie:

— vincitur illic
Cursu Herulus, Chunnus jaculis, Francusque natatu,
Sauronates clypeo, Sallius pede, falce Gelonus.

Vignier, *Savaron*, et autres interprètent ce passage de la disposition du corps et des pieds de ces peuples, et estiment même qu'ils furent ainsi nommez à *saliendo*: mais je laisse toutes ces recherches, qui sont à présent trop triviales, après ce que tant d'auteurs ont écrit sur ces matières.

Comme les *Saliens* s'établirent dans les Gaules avec l'agrément de l'empereur *Julian*, il est probable qu'ils obtinrent de lui plusieurs privilèges, qui les firent reconnaître dans la suite pour les principaux d'entre les François. Ce qui a fait dire à *Othon*, évêque de *Frisingen*, parlant au sujet de la loi *sallique*: « *Hac nobilissimi Francorum, qui Salici dicuntur, adhuc utuntur.* » Et quelques-uns estiment que l'empereur *Conrad* fut surnommé *Salicus*, à cause de la noblesse de son extraction. Ces privilèges consistèrent principalement dans la franchise des terres qui leur furent accordées par *Julian*, et que les principaux et les chefs de ces peuples se départirent entre eux, à condition de le servir dans ses guerres et d'y conduire leurs vassaux: ce qui se fit en égard au nombre de terres que chacun d'eux possédoit. Car c'est de ces distributions des terres militaires que les *scavans* tirent l'origine des fiefs, les Romains ayant coutume de les distribuer à leurs vieux soldats, et mêmes aux nouveaux, à condition de les servir dans leurs guerres, particulièrement pour la garde de leurs frontières. Ces terres sont nommées *terrae imperatoriae* dans une nouvelle de l'empereur *Constantin* *Porphyrogennète*, et celles qui estoient obligées à des services de chevaliers sont appelées *ἀπὸ τοῦ καυοῦ*, dans un décret des *Smyrneens* donné au public par *Selden*, qui estoient semblables à ces fiefs, qui sont nommez fiefs de *habert*, ou de *passoier* pas par succession aux filles, parce qu'elles estoient incapables de porter les armes, et de rendre aucun service de guerre. *Lampridius* dit que l'empereur *Alexandre Severe* donna aux capitaines et aux soldats qui estoient en garnison sur les frontières de l'Etat les terres qui avoient été prises sur les ennemis: « *Ita ut eorum ita essent, si heredes eorum*

« militarent. » C'est là le motif de cet article de la loi *sallique*: « *De terra vero salica nulla portio hereditatis mulieri veniat, sed ad virilem sexum tota terra hereditas pervenit.* » Ce qui s'est observé longtemps dans l'usage des fiefs, qui ne pouvoient être tenus que par des hommes et des majeurs: car s'ils étoient aux filles, lorsqu'elles venoient dans un âge nubile, elles estoient obligées de se marier, au gré du seigneur, à une personne qui pût deservir le fief. Et s'ils étoient à des mineurs, les tuteurs les deservirent, et mêmes s'en disoient seigneurs tant qu'ils les possédèrent en cette qualité, comme je l'ai justifié ailleurs.

Le partage que les *Saliens* firent entre eux des terres qui leur furent accordées par l'empereur *Julian* se fit de la sorte. Les principaux seigneurs et les capitaines distribuèrent à quelques redevances, et de les suivre dans les guerres. Quant à eux, ils s'en réservèrent une partie, avec les châteaux et les plus belles maisons des lieux où leurs lots leur échurent, ou bien ils y en bâtirent, qui furent appelées *salas*, à cause que c'estoit la demeure des chefs des *Saliens*. Et comme ils tenoient ces seigneuries avec toute sorte de franchise, n'estant sujets aux empereurs à raison d'aucune redevance, mais seulement estant obligés de les servir dans leurs guerres; et veu d'ailleurs qu'ils estoient les principaux d'entre les peuples François, il est arrivé que les personnes libres, et non sujettes à ces impositions, ont été reconnues dans la suite des temps sous le terme de *Francs*. *Papias* *Liber* par les gentilshommes estoient appelées *mansu ingenuitas*, ce que je réserve à discuter dans une autre occasion. Ces privilèges des terres possédées par les François-Saliens ont éclaté particulièrement par la comparaison de celles qui furent nommées *latiales*, ou *idiales mansu*, dont *Cassiodorus*, abbé de *Frum*, parle en son *Glossaire* en ces termes: « *Leditia mansu sunt quae multa quidem dominis commoda ferrebant, sed continuo serviebant.* » Ils sont appelés *mansu latiales et serviles* dans un titre de *Louys le Débonnaire*, et ceux qui les labourent sont nommez dans les anciennes loix et dans les chartes *liti*, qui estoient une espèce de serfs, d'où le mot de *litige* a été formé, comme je justifierai ailleurs. Ces terres ainsi sujettes à ces conditions viles, et à des redevances foncières, sont les mêmes qui sont nommées *terrae Leticae* dans le *Code Theodosien*, à cause qu'elles furent distribuées par les empereurs aux peuples appelés *Leti* (qui estoient aussi François, ou du moins Gaulois), dans diverses provinces des Gaules, à condition de les labourer, d'en payer les redevances au fisc, et de servir pareillement à la guerre. Il est parlé de ces peuples dans *Ammian*, *Zozime*, *Eumenius*, et dans le panegyrique qui fut prononcé devant l'empereur *Constans*, qui marquent assez que cet empereur les reçut dans ses troupes, et leur donna des terres abandonnées, comme on peut recueillir de la *Notice de l'Empire*. Il y en a une à *Latavia*, à cause de ces peuples qui l'habiterent. Mais depuis que les François-Saliens se rendirent maîtres de toutes les Gaules, ils établirent la même franchise de toutes les terres de leur première demeure, en celles qu'ils y conquirent, ayant toutefois laissé les terres qui estoient sujettes à ces impositions en l'état qu'elles estoient lorsqu'ils les envahirent. Et c'est là la véritable origine des terres franches et serviles, comme aussi des fiefs.

1. *Orat. Franch. in mortem Juliani.* — 2. *Ep. ad Athen.* — 3. *pag. 91.* — 4. *Sid. Coran.* — 5. *De l'Orig. des nations Franç.* — 6. *L. 4. Car. c. 32.* — 7. *Apud Carol. Labbeum.* — 8. *Marmora Arundel.* — 9. *In Alex. Sev.*

1. *Tit. 66.* — 2. *En l'Hist. de CP.* — 3. *Apud Brouer. in Ann. Fuld.* — 4. *Apud Chapevill. t. 1. Hist. Loos. p. 148.* — 5. *L. 9. de Consistor.* — 6. *L. 16.* — 7. *L. 2.* — 8. *Camden. Vita S. Gildae sep. c. 3, n. 16.*

DE LA BANNIERE DE SAINT DENYS,

ET DE L'ORIFLAMME.

DISSERTATION XVIII.

L'oriflamme étoit la bannière et l'enseigne ordinaire dont l'abbé et les moines de la royale abbaye de Saint-Denys se servoient dans leurs guerres particulières, c'est à dire dans celles qu'ils entreprenoient pour retirer leurs biens des mains des usurpateurs, ou pour empêcher qu'ils ne leur fussent enlevés. Et comme leur condition et l'état ecclésiastique, où ils étoient engagés, ne souffroit pas qu'ils manussent les armes, ils abandonnoient cette charge à leur avoué, qui recevoit des mains de l'abbé cette enseigne, avec des cérémonies et des prières dont nous nous parlerons dans la suite, et la portoit dans les combats. Car c'est la véritable usage de l'oriflamme, quoi que quelques scavans en aient écrit autrement et aient avancé des choses peu conformes à la vérité : ce qui m'oblige de repasser dessus leurs remarques, et d'examiner diligemment ce sujet, en rapportant l'histoire entière de cette bannière si fameuse et si célèbre dans nos histoires.

Pour commencer par la recherche du nom d'oriflamme, la plupart des écrivains estiment qu'on le doit tirer de sa matière de sa couleur et de sa forme. Quant à sa figure, il est hors de doute qu'elle étoit faite comme les bannières de nos églises, que l'on porte ordinairement aux processions, qui sont quadrées, fendues en divers endroits par le bas, ornées de franges, et attachées par le haut à un bâton de travers, qui les tient étendus, et est soutenu d'une forme de pique. Ils ajoutent que sa matière étoit de soye ou de tafetas, sa couleur rouge, et tirant sur celle du feu, et de la sandaracque, à laquelle Plin^e attribue celle de la flamme. Il est très-ayé que pour la couleur, tous les écrivains conviennent qu'elle étoit rouge Guillaume le Breton¹, en sa *Philippide*, la décrit ainsi :

Ast regis satis est tenues et spare per auram
Vexillum simplex, candido simplice textum,
Splendoris rubei, letania quantiter uti
Ecclesiana solet, certis ex more diebus.
Quod cum flamma habeat vulgariter aurea nomen,
Omnibus in bellis habet omnia signa preire.

Guillaume Guiart, en son *Histoire de France*, en la *Vie de Philippe Auguste*, a ainsi traduit ces vers :

Oriflamme est une bannière,
Aucun poil plus forte que guimpe,
De candide rouillant et simple,
Sans pourtraiture d'autre affaire.

La *Chronique de Flandres*² convient pareillement en cette description de l'oriflamme, en ces termes : « Et tenoit en sa main une lance, à quel l'oriflamme étoit attaché, d'un « vermeil samit, à quel de gonfonon à trois queues, et avoit « entour loupes de soye verte ». Enfin Guillaume de Presles, advocat général, au traité qu'il en a adressé au roy Charles V, la décrit ainsi³ : « Et si portez seul d'entre les rois, ô roy, « l'oriflamme en bataille, c'est à savoir un glaive (lance) tout « doré, où est attaché une bannière vermeille ». Il paroist assez de ces descriptions quelles ont esté la matière, la couleur et la forme de l'oriflamme. Mais on n'en peut pas induire pour cela que la couleur vermeille et rouillante ait donné sujet au nom d'oriflamme. Au contraire il est bien plus probable que ce nom fut donné à cette bannière, du mot *flammulum*, qui dans les auteurs du moyen temps signifie la même chose, comme dans *Vergilius*⁴, *Modestus*⁵, *Anastasius*⁶, et autres⁷ : et de la matière de la lance qui la soutenoit, qui étoit dorée, ainsi que Guillaume de Presles remarque, et

1. L. 25, c. 6. — 2. L. 2, p. 226. — 3. Ch. 67. — 4. Doublet en l'Hist. de S. Denys, l. 1, ch. 41. — 5. L. 2, c. 1. — 6. De vocab. rei milit. — 7. In Steph. IV. — 8. Rigalt. Meurs. et Fabrot. in Gloss.

après luy l'auteur de la *Vie de Charles VI*¹, lorsqu'il raconte comme le roy donna la charge de porter l'oriflamme au seigneur d'Amont : « Sic vexillum ferre dignum duxit, donec « ingruente belli necessitate, hastæ aureæ applicasset. » Le nom de *flammulum*, ou de *flamme*, ayant été donné à cette espèce de bannière, parce qu'elle étoit découpée par le bas en la figure de flammes, ou parce qu'estant de couleur vermeille, lorsqu'elle voltigeoit au vent, elle paroissoit de loin en guise de flammes.

L'oriflamme étoit l'enseigne particulière de l'abbé et du monastere de Saint-Denys, qu'ils faisoient porter dans leurs guerres par leur avoué. Car c'étoit là la principale fonction des avoués, qui, en qualité de défenseurs et de protecteurs des monastères et des églises, entreprenoient la conduite de leurs vassaux pour la défense de leurs droits, et portoient leurs enseignes à la guerre : d'où vient qu'ils sont ordinairement appelés les porte-enseignes des églises, *signiferi ecclesiarum*, comme j'espère justifier ailleurs. Les comtes du Vexin et de Pontoise avoient ce titre dans le monastere de Saint-Denys², dont ils étoient les avoués et les protecteurs, et en cette qualité ils portoient l'oriflamme dans les guerres, qui s'entreprenoient pour la défense de ses biens. D'où vient que pour le plus souvent cette bannière est nommée *vexillum Sancti Dionysii*, l'enseigne de Saint-Denys, dans les auteurs, non parce qu'elle étoit conservée en l'église de ce monastere, mais parce qu'elle étoit la bannière ordinaire qu'on portoit dans les guerres de cette abbaye. L'auteur de la *Vie de Louys VII*³ : « Vexillum B. Dionysii, quod gallice *oriflamme* « dicitur. Le *Roman de Guarin le Loherain* :

Je vo comant l'enseigne saint Denys.

Plus bas :

Et Garin porte l'enseigne saint Denise.

Et ailleurs :

Devant en vient l'enseigne saint Denys,
Blanche et vermeille, nus plus bele ne vit.

En un autre endroit il luy donne le nom d'oriflamme de S. Denys :

Les gens Girbert vit venir tos rengiés,
Et l'oriflamme saint Denys baloier.

Rigord, en l'an 1215 : « Revocatur vexillum B. Dionysii, quod « omnes præcedere in bella debebat. Plus bas : « Adventunt « legiones communiarum, quas fere ad hospitia processerant, « et vexillum B. Dionysii ». Nangis⁴, en la *Vie de S. Louys* : « Præcedente quoque juxta ipsos in alto nacello B. Dionysii « martyris vexillo ». Le sire de Joinville, parlant de la même chose, la nomme aussi la *bannière de Saint-Denys*.

Ces auteurs justifient assez par ces passages que l'oriflamme étoit la bannière ordinaire de l'abbaye de Saint-Denys : d'où l'on peut induire qu'elle n'a été portée par nos rois dans leurs guerres qu'après qu'ils sont devenus propriétaires des comtez de Pontoise et de Mante, c'est à dire du Vexin ; ce qui arriva sous le règne de Philippe I ou de Louys le Gros, son fils. Car l'histoire remarque que Simon, comte de Pontoise et d'Amiens, ayant dessein de se retirer au monastere de Saint-Claude, donna à l'abbaye de Cluny⁵ la ville de Mante et ses dépendances, et que le roy Philippe s'en étant emparé, vraisemblablement comme d'une place

1. Scriptor Vitæ Caroli VI. ex Bibl. Thuana. — 2. A. Du Chesne, en l'Hist. de Bethune, l. 1, ch. 3. — 3. Geste Lud. VII, c. 4. — 4. A. 1249. — 5. Preuves de l'Hist. de Coucy, p. 213 ; Ebl. Chin. p. 527.

frontière, et nécessaire à l'Etat, sur les plaintes qui luy en furent faites, en fit la restitution à ce monastere, par acte passé à Mante l'an mille soixante et seize, qui est l'année que Simon se retira à Saint-Claude. Mais il y a lieu de croire que le roy s'en accomoda depuis avec les moines de Cluny, d'autant que nous lisons qu'incontinent après cette place fut en sa possession, et qu'il en disposa comme d'un bien qui luy appartenoit. Car Guillaume de Junieges, parlant du siège que Guillaume le Bâtard, roy d'Angleterre mit devant la ville de Mante, l'an mille quatre-vingt-sept, en laquelle année il mourut, dit en termes formels que cette place appartenoit en propre au roy Philippe. Et Orderic Vital¹ assure que le même roy voulant appeler Louys, surnommé le Gros, son fils, qui vouloit se venger de Bertrade de Montfort, sa belle-mère, qui l'avoit voulu empoisonner, luy fit don de Pontoise, de Mante, et de tout le comté du Vexin. Suger² ajoute que Louys, à la priere de son pere, consentit depuis que Philippe, fils du roy et de Bertrade, jouist du comté de Mante et ce en faveur du mariage que le roy et Bertrade procurerent à ce jeune prince avec l'héritière de Monthery. Tant y a qu'il paroit assez de ce discours, que le comté du Vexin tomba au domaine de nos rois en ce temps-là, et qu'ainsi fut en cette qualité qu'ils ont commencé à faire porter l'oriflamme, ou l'enseigne de Saint-Denis, dans leurs guerres : l'histoire n'en faisant aucune mention avant le regne de Louis le Gros : car je ne m'arrête pas au discours de ceux qui ont avancé qu'elle estoit connue dès le temps de Dagobert, de Pepin, et de Charlemagne, toutes ces histoires, qui ont débité ces fables, estant à bon droit réputées pour apocryphes. Je ne laisseray pas neanmoins de représenter en cet endroit ce qu'ils en disent, et entre autres Guillaume Guiart³, dont je conserve le manuscrit :

Li rois en icel tans s'appreste,
Si come Dieu l'en avisa,
De là aller où promis a,
Autrement culderoit mesprendre,
L'esquerpe et le bourdon va prendre
A S. Denys dedens l'Yglise.
Puis a l'oriflamme requise.
Que l'abbé de leans li baillie :
Devant lui l'aura en bataille,
Quant entre Sarasins sera,
Plus seur en assemblera.
Sorrois ci la raison entiere :
Oriflamme est une banniere,
Aucun poi plus forte que guimple,
De cendal roujoiant et simple,
Sans portraiture d'autre affaire.
Li rois Dagobert li fist faire,
Qui S. Denys ça en arrieres
Fonda de ses rentes premieres,
Si comme encor appert leans ;
Es chappelés des mescreans
Devant lui porter li faisoit,
Toutes fois qu'aler li plaisoit,
Bien attachée en une lance,
Pensant qu'il eut remembrance,
Au raviser le cendal rouge,
[De celui glorieux quarouge,
Ou la mort pot au fils Dieu plaie
Pour nous des peines d'enfer traire,
Et que quelque part qu'il venist,
De son cher sang li souvenist,
Qui à terre fut espendu,
Le jour qu'on lot en crois pendu,
Et qu'il eust en l'esgardant,
Cuer de sa foi garder ardant,
Cil rois qui ainsi en usa
Maint orgueilleus oest relusa,
Et vainquit mainte fiere emprise,
Par lui just à S. Denys mise,
Li moine en leur tresor l'assistrent,
Si successeur après li pristrent.
Toutesfois que ce s'arrieroient [etroient],
Que Turcs ou Palens s'arrieroient [guerrieroient],
Qui parfaitement sont damnez,
Ou faus chrestiens condamnez,
C'a autre voulessent meffaire,
Ils la voulessent contrerfaire,
D'euvre semblable et aussi plaie.
Pepins et ses fils Karlemaïne,

1. L. 7, c. 84. — 2. L. 8, 11, 42, p. 700, 813, 824. — 3. La Lodi, c. 8, 17. — A. A. 1120. [Ed. Bachon, tom. 1, pag. 60, vers 1120.]

Qui tant Sarasins descontrentent
En maint fort estour la monstrentent,
Et en maints diverse place,
Et Dieu li donna si grant grace,
Que souvent sans joindre fuoloent
Li contraire qui la veoloent.
Au fuer de gent desconfortée,
Et coment que l'en l'ait portée
Par nations biances et mores,
Elle est à S. Denys encores,
Là l'ai-je n'aguere veue.

Je ne m'arrête donc pas à toutes ces fables, qui n'ont aucun fondement certain, et non pas mêmes à ce que quelques écrivains ont mis en avant, que l'oriflamme estoit connue avant le regne de Louys le Gros. A l'effet dequoy ila se veulent servir d'une patente du roy Robert de l'an neuf cens quatre-vingt-dix-sept, qui se lit dans l'Historie de l'abbaye de Saint-Denis⁴, dont voici les termes : « Hac itaque regim largitionis nostrae indulgentia cupimus SS. Martyrum Dionysii, Rustici, et Eleutherii, quibus olim omnem apud nostram fiduciam commisimus, patrocinia promereri, quatenus hostibus nostris et victrices dextrae inferre, ac cum triumpho victoriae, invicta, annuente Deo, exinde de eorum « subjectione vexilla referre ». Car qui ne s'aperçoit pas que ces derniers termes n'ont autre force, et autre signification, que de remporter une victoire. Je ne m'arrête pas encore à ce que quelques auteurs anciens ont donné à l'oriflamme le nom de banniere de Charlemagne, par ce que ce n'a esté que sur de fausses traditions, et pour n'avoir pas seu son origine. Un auteur anglois⁵, en l'an 1184, est en cette erreur, écrivant ainsi de cette banniere : « Protulit haec vice rex Francorum Philippus signum regis Karoli, quod a tempore praefati principis usque in praesens, signum erat in Francia mortis vel victoriae ». Comme aussi l'auteur de la Chronique du monastere de Senone⁶ : « Rex vero secum de Parisiis vexillum Caroli Magni, quod vulgo auriflamma vocatur, quod nunquam, ut fertur, a tempore ipsius Caroli pro aliqua necessitate a secretario regis expositum fuerat, in ipso bello apportaverat ».

Il faut donc tenir pour constant que Louys le Gros fut le premier de nos rois qui, en qualité de comte du Vexin, tira l'oriflamme de dessus l'autel de l'église de Saint-Denis, et la fit porter dans ses armées, comme la principale enseigne du protecteur de son royaume, et dont il invoquoit le secours dans son cry d'armes. Ce fut particulièrement lorsqu'ayant appris que Henry V, roi d'Allemagne, venoit en France avec ses troupes⁷ : « Communicato cum palatinis consilio, ad Sanctorum Martyrum basilicam, more antecessorum suorum perrexit, ibique praesentibus regis optimatibus, pro regni defensione eisdem patronos suos super altare eorumdem elevari pro affectu et amore effecit : » ainsi qu'il est enoncé en une patente de ce roy de l'an 1124, où il ajoute ces mots : « Praesenti itaque venerabili abbate praefatae Ecclesiae Sugerio, quem fidelem et familiarem in consiliis nostris habebamus, in praesentia optimatum nostrorum, vexillum de altario Beatorum Martyrum, ad quos comitatus Vilecassini, quem nos ab ipsis in feodum habemus, spectare dinoscitur, morem antiquum antecessorum nostrorum servantes et imitantes, signiferi jure, sicut comites Vilecassini soliti erant, suscepimus. » D'où il est evident que le roy Louys ne recut des mains de l'abbé de Saint-Denis l'oriflamme qu'en qualité de comte du Vexin, more antecessorum suorum, c'est à dire en la manière que les comtes du Vexin, ses predecesseurs en ce comté, avoient coutume de la recevoir.

Il est arrivé dans la suite que nos roys, qui estoient entrez dans les droits de ces comtes, s'en sont servis pour leurs guerres particulieres, comme estant la banniere qui portoit le nom du protecteur de leur royaume, ainsi que j'ay remarqué, la tirant de dessus l'autel de l'église de Saint-Denis, avec les mêmes cérémonies et les mêmes prieres que l'on avoit acoustumé d'observer lorsqu'on la mettoit entre les mains des comtes du Vexin pour les guerres particulieres de ce monastere. Ces cérémonies sont ainsi décrites par Raoul de Preslie, au traité dont je viens de parler, en ces termes : « Premièrement la procession vous vient à l'encontre jusque à l'issuë du cloistre, et après la procession, atteints les benoits corps saints de monsieur saint Denis et ses compagnons, et mis sur l'autel en grande reverence, et aussi le corps de monsieur saint Louys, et puis est mise cette banniere plantée sur les corporaux, où est consacré le corps de

1. Chifflet, in Vind. Hist. — 2. Doublot, l. 3, ch. 41. — 3. Gervas. Dorob. A. 1124. — 4. L. 3, c. 45. — 5. Doublot, l. 3, c. 13.

« Notre-Seigneur Jésus-Christ, lequel vous recevez dignement après la célébration de la messe ; si fait celui lequel vous avez eueu à bailler, comme au plus prud homme et vaillant chevalier ; et ce fait, le baise en la bouche, et luy « que les barons assistans le puissent baiser comme reliques « et choses dignes, et en luy baillant pour le porter, luy faites « faire serment solennel de le porter et garder en grande « reverence, et à l'honneur de vous et de vostre royaume. »
 « Juvénal des Ursins » a aussi touché ces cérémonies qui se « servoient, lorsqu'on confioit l'oriflamme au chevalier qui la « devoit porter : « Le roy s'en alla à Saint-Denys, visita les « corps saints, fit ses offrandes, fit benir l'oriflamme par « l'abbé de Saint-Denis, et la bailla à messire Pierre de « Villiers, lequel fit le serment accoustumé. » Le même au-
 « teur ailleurs : « Le roy alla à Saint-Denys, etc., les corps « de S. Denys et de ses compagnons furent descendus et mis « sur l'autel. Le roy, sans chaperon et sans ceinture, les « adora, et fit ses oraisons bien et devotement et ses offran-
 « des, et si firent les seigneurs. Ce fait, il fit porter l'ori-
 « flamme, et fut baillée à un vieil chevalier, vaillant homme, « nommé Pierre de Villiers l'ancien, lequel recut le corps de « Notre-Seigneur et fit les sermens en tel cas accoustuméz :
 « et après s'en retourna le roy au bois de Vincennes. »
 L'Historie latine de roy *Charles VI* dit la même chose : en la « même année : « His ergo ritibus perceptis, cum rex de manibus « ejus (abbatis videlicet) vexillum suscepisset, illud Petro « de Villariibus domus regie magistro, cum pacifico osculo, « tradidit deferendum. » Le même écrivain en l'an 1412 :
 « Vexilliferum, etiam regium multipliciter commendavit « (abbas), qui prius percepto eucharistie sacramento, inter « regem et abbatem flexis genibus, et sine carutio mansit « donec verbis finem fecit : et cum publicè carper corpus
 « Christi jussisset, quod illud usque ad mortem fideliter cus-
 « todiret, mox illud rex de manu abbatis recipiens, cum « pacis osculo, ad collum ejus suspendit, prisorum ceremo-
 « niis observans. » Enfin cet auteur, en l'an 1414, parlant du « seigneur de Bacqueville, qui porta l'oriflamme en cette année, « la remarque encore la forme de porter cette bannière : « Et « illud, quasi pretiosissimum monile, a collo usque ad pectus « dependens, detulit multis feritis successivis ante regem, « donec Silvanectum pervenisset. »

L'oraison qui se recitoit par l'abbé de Saint-Denis, lors-
 qu'il donnoit l'oriflamme, se voit dans l'histoire de cette « abbaye » ; mais quant au serment qui estoit fait par celui à « qui on endonnoit la charge, je l'inséreray en cet endroit, car « ce qu'il n'a pas encore esté publié : « C'est le serment que
 « fait le chevalier à qui le roy baille l'oriflamme à porter. « Vous jurez et promettez sur le précieux corps de Jesus « Christ, sacré cy présent, et sur le corps de monseigneur
 « saint Denys et ses compagnons, qui cy sont, que vous « loyalement en vostre personne tendrez et gouvernez l'ori-
 « flamme du roy monseigneur, qui cy est, à l'honneur et pro-
 « fit de luy et de son royaume, et pour doute de mort, ne
 « autre aventure qui puisse venir, ne la délaissez, et ferez
 « par tout vostre devoir, comme bon et loyal chevalier doit
 « faire envers son souverain et droitier seigneur. »
 Plusieurs sont tombez en cette erreur, qu'ils ont crû que
 l'oriflamme n'estoit tirée de l'église de Saint-Denis que lors-
 que nos rois avoient de fâcheuses guerres sur les bras pour
 repousser leurs ennemis, qui venoient attaquer leurs Etats,
 et pour les défendre contre leurs insultes, et non mie quant
 on veuoit conquieser autr pays, ainsi que Juvénal des Ursins «
 parle en quelque endroit de son histoire, ou bien lorsqu'on
 faisoit la guerre aux infidèles, ainsi que Froissart « a avancé :
 parce qu'il est sans doute que cette enseigne a toujours passé
 pour la principale de nos armées, soit que la guerre fust en-
 treprise pour la défense des frontieres, soit qu'elle fust au
 dedans contre les ennemis de l'Etat. Mémes le poëte breton
 témoigne qu'elle se portoit devant toutes les autres banneres :

Omnibus in bellis habet omnia signa preire.

Ce que Rigord « assure pareillement en ces termes : « Vexil-
 lum Sancti Dionysii, quod omnes præcedere in bella solebat. »
 Il y en a mêmes qui estiment que le poëte florentin « a fait
 allusion à cette coutume lorsqu'il a donné le nom à la Vierge :
 « *Oriflamme, Pacifica* ; parce que comme l'oriflamme præce-
 doit toutes les autres banneres, ainsi cette reine des cieux
 estoit la conductrice des compagnies bienheureuses des
 saints

1. A. 1361. — 2. Id. A. 1362. — 3. Doublet. l. 1. c. 41. — 4. A. 1386. —
 5. Vol. 9, c. 125. — 6. A. 1215. — 7. Doute, nel Parad. Cant. 31, vers. 137.

Cost quella pacifica Oriflamma,
 Nel mezzo s'avvivava : e d'ogni parte
 Per igual modo allentava la fiamma.

Mais afin qu'il ne reste aucun sujet de douter que cette
 sacrée bannière de Saint-Denis n'ait esté portée en toute
 sorte de guerre de nos rois, il est à propos d'en donner toute
 l'histoire, et de marquer exactement les occasions où elle a
 esté employée.

Pour commencer par Louys le Gros, qui fut le premier qui
 devint possesseur du comté de Vexin, j'ay remarqué qu'il la
 fit porter dans ses armées lorsqu'il marcha contre l'empereur
 Henry V. Son fils Louys VIIe, ayant entrepris le voyage
 d'outremer en l'an 1147, Ad iter tanta peregrinationis venit,
 ut moris est, ad ecclesiam Beati Dionysii a martyribus licentiam
 accepturus : et ibi post celebrationem missarum, baculum pere-
 grinationis et vexillum S. Dionysii, quod Oriflamme gallice
 dicitur, valde reverenter accepit, sicut moris est antiquorum
 regum, quando solent ad bella procedere vel votum peregrina-
 tionis adimplere. Philippe Auguste, fils de Louys, estant
 sur le point de faire le même voyage, Ad ecclesiam beatissimi
 martyris Dionysii cum maximo comitatu venit, causa licentiam
 accepturus : et ibi post celebrationem missarum, baculum pere-
 grinationis et vexillum S. Dionysii, quod Oriflamme gallice
 dicitur, valde reverenter accepit, sicut moris est antiquorum
 regum, quando solent ad bella procedere vel votum peregrina-
 tionis adimplere. Philippe Auguste, fils de Louys, estant
 sur le point de faire le même voyage, Ad ecclesiam beatissimi
 martyris Dionysii cum maximo comitatu venit, causa licentiam
 accepturus : et ibi post celebrationem missarum, baculum pere-
 grinationis et vexillum S. Dionysii, quod Oriflamme gallice
 dicitur, valde reverenter accepit, sicut moris est antiquorum
 regum, quando solent ad bella procedere vel votum peregrina-
 tionis adimplere. Philippe Auguste, fils de Louys, estant
 sur le point de faire le même voyage, Ad ecclesiam beatissimi
 martyris Dionysii cum maximo comitatu venit, causa licentiam
 accepturus : et ibi post celebrationem missarum, baculum pere-
 grinationis et vexillum S. Dionysii, quod Oriflamme gallice
 dicitur, valde reverenter accepit, sicut moris est antiquorum
 regum, quando solent ad bella procedere vel votum peregrina-
 tionis adimplere.

Ante regi satis est tenues crispare per auras
 Vexillum simplex cendato simplice textum,
 Splendoris rubi, letania qualliter uti
 Ecclesiastica solet certis ex more diebus.
 Quod cum flamma habet vulgarter aurea nomen,
 Omnibus in bellis habet omnia signa preire ;
 Quod regi præstare solet Dionysius abbas,
 Ad bellum quoties sumptis proficiscitur armis.

Puis, distinguant l'oriflamme de la bannière de France, il
 ajoute :

Ante tamen regem signum regale tenebat
 Montinlacensis, vir fortis corpore, Galo.

Et ainsi il paroit évidemment que Philippe Mouskes, en son
histoire de France, s'est mépris lorsqu'il a confondu ces deux
 banneres :

Et par le conseil de sa gent,
 Si a fait bailler esrament
 L'oriflamme de Saint-Denyse,
 A un chevalier par devise,
 Walo de Montigny ot nom,
 Qui moult estoit de grant renom.

L'auteur de la *Chronique de l'abbaye de Senone* est aussi
 tombé en cette erreur. Louys VIII, fils de Philippe, porta
 encore l'oriflamme en la guerre contre les Albigeois, au récit
 du même Philippe Mouskes :

Armet se sont, et si ont prise
 L'ensigne au roy de Saint-Denyse,
 Vers Avignon à mult ot tors, etc.

Après Louys VIII suit le roy saint Louys, son fils, qui, selon
 Mathieu Paris « fit porter l'oriflamme en la guerre qu'il eut
 contre Henry roi d'Angleterre, l'an 1242 : « Mane autem facta,
 « ecce nostri Anglici viderunt cloffammam regis Francorum,
 « et eorum papillones, cum vexillis. » Il la fit encore porter
 dans les deux voyages qu'il entreprit en la Terre Sainte. Le
 sire de Joinville en rend le témoignage à l'égard de celui de
 l'an 1248 : « La main destra arriva la Gallée de l'enseigne
 « de Saint-Denys, etc. » Et après luy Guillaume de Nangis :
 « Rex cum legato sacrosanciam crucem Domini triumphalem
 « deferente nudam et apernam, in quodam nassello erat, præ-
 « cedente quoque juxta ipsos in alio nassello Beati Dionysii
 « martyris vexillo. » Guillaume Guiart nomme cette ban-
 nière de Saint-Denis l'oriflamme :

1. Gesta Ludov. VII, c. 4. — 2. Rigord, A. 1190. — 3. Ode de Diogilo, l. 1. —
 4. Rigord, A. 1215. — 5. L. 9, Philip. p. 236. — 6. Gall. præstor. — 7. C. 15. —
 8. P. 209.

Un autre vase est les devant,
Tout par fait d'œuvre au leur pareille,
Là est la bannière vermeille,
Que la gent l'oriflamme appelle.
Et quel, et joignant à laquelle,
Sont li frere au roy en estant.

Comme encore Mathieu Paris : « Progreduntur qui eorum
« prestantiores videbantur, prævia oriflamma subsecuti. »
Quant à l'entreprise de Tunes, les termes de Guillaume de
Nangis sont singuliers : « Rebus bellicis in partu Aquarum-
« mortuarum preparatis, rex devotus cum filiis et multis
« regni proceribus ad sanctum Dionysium patronum suum,
« secundum antiquam regum Francorum consuetudinem,
« Dionysium, Rusticum, et Eleutherium devotissime cum
« multis precibus interpellans, vexillum de altario Sancti-
« Dionysii, ad quod comitatus Villeassini pertinere dinoscitur,
« quem etiam comitatum rex Francie debet tenere de dicta
« ecclesia in feodum, morem antiquum prædecessorum suo-
« rum servare volens, signiferi jure, sicut comites Villeassini
« soliti erant suscipere, suscepit cum pera et baculo peregrin-
« nationis. » Et Guillaume Guiart, parlant d'un combat près
de Thunes, après la mort de saint Louys :

L'Oriflamme est au vent mise
A val, lequel va ondoiant
Lè cendal simple roujoiant.
Sans ce qu'autre œuvre y soit portraite,
Entour s'est l'ost de France traite,
Où main'e Quintise fretele.

Philippe le Hardy, fils de saint Louys, fit aussi déployer
l'oriflamme en la guerre qu'il eut contre Alphonse roy de
Castille, l'an 1276. L'auteur de sa vie¹ ayant remarqué qu'avant
que de se mettre en chemin : « Ut moris est antiquis
« Franco-rum regibus, visitato patrono suo, scilicet sancto
« Dionysio cum sociis, et audita missa ad altare Martyrum,
« vexillum Beati Dionysii de manu abbatis illius ecclesie
« tunc accepit. » Ainsi sous Philippe le Bel, en la bataille
de Monts en Puele, l'an 1304, cette même oriflamme y fut
portée par Anseau de Chevreuse, vaillant chevalier, qui y
perdit la vie, ayant esté étouffé de la chaleur et de la soif,
qui forpat tunc, et alias pluries tolerat de precepto regis, ob
fidelitatem et integritatem eximiam, ainsi qu'un auteur de ce
temps-là, cité par Vignier, raconte. Meier écrit que les Fran-
cois la perdirent en cette bataille, et quelle fut prise et dé-
chirée par les Flamens. Il est vrai que la *Chronique de
Flandres*² dit que la nuit qui suivit ce combat elle fut à terre
sur le champ où la bataille fut donnée. Mais Guillaume
Guiart, qui y fut présent, ainsi qu'il raconte luy-même, assure
que l'oriflamme qui y fut perduë en ce combat n'estoit pas la
vritable, mais une oriflamme contrefaite, que le roy avoit
fait élever en ce jour-là, pour chauffer le courage des sol-
dats (éd. Buchon, tom. 2, pag. 440, vers 11444).

Aussi li sires de Chevreuse
Porta l'oriflamme vermeille,
Par droite semblance pareille
A cele, se le voir esgarde,
Que l'abes de Saint-Denis garde.

Et plus bas (pag. 474, vers 12309) :

Ansiaiu le sire de Chevreuse
Fu, si comme nous aprismes,
Estainz en ses armes meismes,
Où trop grand chaleur ot retraité,
Et l'oriflamme contrefaite,
Chast à terre, et la saisirent
Flamens, qui après s'enfuirent.

Il n'y a donc pas lieu de s'étonner si les Flamens se persua-
derent alors qu'ils s'estoient rendus maîtres de l'oriflamme,
n'ayant pu distinguer la fausse d'avec la véritable. Ce qui
est d'autant plus probable, que nous voyons qu'incontinent
après elle parut encore dans nos armées. Car en l'an 1315, le roy
Louis Hutin la fit porter en la guerre qu'il eut contre les
mêmes Flamens, et en donna la garde à Herpin d'Erquery³.
Ensuite nous lisons que Miles de Noiers, chevalier du duché
de Bourgogne, la porta en la bataille de Mont-Cassel, l'an
1288. Gilles de Roys, parlant de ce combat : « Ordinavit rex
« cem scies, in quarum media, scilicet in quintis, erat rex

« armatus, et ante ipsum quatuor vexilla cæteris altius elevata,
« in quorum medio eminebat oriflamma regis. Et plus bas :
« Postea rex Francie ad Sanctum Dionysium venit, et obtulit
« oriflammam suam, qua contra Flamingos usus fuerat. »
Le même roy la fit encore élever en ses troupes à la funeste
bataille de Crecy, où Miles de Noiers la porta⁴, et aussi lors-
qu'il alla au secours de Calais, qui estoit assiégée par les
Anglois, en l'an 1347⁵. Le même auteur : « Philippus Fran-
« corum rex oriflammam suam apud Sanctum Dionysium
« accepit, et congregato exercitu venit ad succursum illorum
« de Calesia, a rege Anglorum obsessorum. » Et Jean Villani⁶
parlant de cette expédition : « Fecit trarre di San-Dionigi
« l'ensegna d'oro e flamma, la quale per usanza non si trae
« mai, se non à grandi bisognî et necessita del re e del
« reame. La quale è adogata d'oro e di vermiglio, e quella
« diede al siri di... (Noiers) di Borgogna, nobile gentiluomo;
« e prode in arme. » Nous lisons qu'ensuite nos autres rois
l'ont fait porter dans leurs guerres par les plus vaillans che-
valiers de leur royaume⁷. Car en l'an 1356 Geoffroy, seigneur
de Charny, la porta à la bataille de Poitiers. Arnoul d'Aude-
neham, maréchal de France, fut choisi par le roy Charles V
pour la porter en ses armées. La *Chronique de Bertrand du
Guesclin*, parlant de ce seigneur,

Li mareschals par là, qui fu bien doctreinz,
Du roy de France fu moult prisiez et amez,
Car pour le plus preudhomme qui peut estre trouvez
Li fu li oriflans bailliez et delivreiz.

Au Compte⁸ de Jean l'Huissier, receveur général des aides,
qui est en la Chambre des Comptes de Paris, il y a un man-
dement du roy, du vingt-sixième jour de novembre l'an 1370,
par lequel il ordonne de payer la somme de deux mille livres
au seigneur d'Audeneham, chevalier, son conseiller établi
pour porter l'oriflamme : « Aux gages de deux mille livres
« francs par an à sa vie, pour soutenir son estat, lorsqu'il
« luy commit la garde de son oriflamme. » Après la mort
d'Arnoul, le roy Charles VI en donna la garde à Pierre de
Villiers, seigneur de l'Isle-Adam, grand maître d'hôtel de
France, qui la porta dans les guerres de Flandres en l'année
1381 et la suivante⁹. En l'an 1388 Guy de la Trimouille,
chevalier, en fut chargé par le même roy, à la recomman-
dation du duc de Bourgogne, lorsque l'on fit marcher les
troupes contre les Gantois rebelles¹⁰. Ensuite l'histoire re-
marque que Pierre d'Amont, surnommé Hutin, premier
chambellan du roy, en fut chargé en l'an 1412, le roy, comme
Juvénaï des Ursins¹¹ écrit, estant venu à Saint-Denis, ainsi
qu'il est accoutumé, et l'ayant prise la bailla à ce seigneur,
qui reçut le corps de Notre-Seigneur et fit les sermens
ordinaires. Estant décédé incontinent après, le roy la donna
à Guillaume Martel, seigneur de Bacqueville, son chambellan,
qui en fit les sermens, et parce qu'il estoit avancé en Age, on
luy donna pour aide son fils aîné, et Jean de Betac, chevalier¹².
Depuis ce temps-là l'histoire ne fait plus de mention de
l'oriflamme, estant probable que nos rois cessèrent de la faire
porter dans leurs armées depuis que les Anglois se rendirent
maîtres de Paris et de la meilleure partie de la France, sous
le regne de Charles VII, qui, après les avoir chassés, ayant
établi une nouvelle maniere de faire la guerre, et institué
des compagnies d'ordonnance, inventa aussi la cornette
blanche, qui a esté dans la suite la principale bannière de
nos armées. Quant à l'oriflamme, l'auteur de l'*Histoire de
l'abbaye de Saint-Denis*¹³ rapporte qu'en l'inventaire du trésor
de cette eglise, fait par les commissaires de la Chambre des
Comptes en l'an 1534, elle se trouve énoncée sous ces
termes : « Etendart d'un cendal fort espais, fendu par le
« milieu en façon d'un gonfanon, fort caduque, enveloppé
« autour d'un baston, couvert d'un cuivre doré, et un fer
« longuet, aigu au bout. » Le même auteur ajoûte qu'il a vu
cét étendart repris en cet inventaire, encore après la reduc-
tion de Paris par le roy Henry IV.

Pour conclure cette dissertation, je rapporteray ici les vers
de Philippe Mouskes, qui font voir l'estime que l'on faisoit
de son temps de l'oriflamme. C'est en la *Vie de Louys VIII* :

Quar par raison doit-on douter
France, et le roy par tot le monde,
Quar c'est la couronne la plus monde.
Et plus nette et plus deliteuse
Et adies plus cevalereuse;

1. Meier, l. 12. — 2. Eg. de Roys, A. 1347. — 3. L. 12, c. 85. — 4. Froiss.,
vol. 1, ch. 164. — 5. Com. par M. d'Herouval. — 6. Juvénaï des Ursins, Hist.
Carol. VI. — 7. Froiss., vol. 2, c. 114. — 8. Chron. de Fland., l. 11. — 9. Des Ursins,
Vite Car. VI. — 10. Galand, des Etendards de France; Texere, etc. — 10. Doublet.

France a les chevaliers hardis,
Et sages par faits et par dis;
France tient et porte l'espée
De justice, et développée
L'enseigne saint-Denis de France.
Ki François ote de souffrance.

Enfin j'ajoute à toutes ces remarques que l'auteur de la *Vie de l'Empereur Henry VII* semble lui attribuer, entre ses bandières, l'oriflamme : « Nec minus extemplo aquillas, aureaque flammas explicans. In Florentia fines pro- cessit. » Mais il est probable qu'il a entendu par cette façon

1. Albert Mussat, de Gest. Henrici VII, c. 9.

de parler, ou le carrocio des Italiens, ou du moins la principale bannière de ses troupes. De même que le *Roman de Guiteclin* se sert de ce terme pour toute sorte d'enseignes :

Por tel que en bataille porteras l'oriflor.

Ailleurs :

Maïnte enseigne i baloie tainte en greine]
L'oriflambe Karlin est devant premieraine.

Un autre roman :

Requourent cele part, où virent l'oriflor.

DU TOURMENT DES BERNICLES, ET DU CIPPUS DES ANCIENS.

DISSERTATION XIX.

Le sire de Joinville dit que le sultan de Babylone ou son conseil fit faire au roy des propositions peu raisonnables, croyant qu'il y consentiroit pour obtenir sa délivrance et celle de ceux de sa suite qui avoient esté faits prisonniers avec luy en la bataille de Massoure. Et sur ce que le roy refusa absolument d'y donner les mains, il le voulut intimider, et le menaça de luy faire souffrir de grands tourmens. Mathieu Paris : « Cum frequenter a Saracenis, cum terribilibus comminationibus, sollicitaretur rex ut Damiatam redderet, et noluit ulla ratione, postularunt summam sibi pecuniam persolvi sine dimittitione, vel diuturno cruciatus usque ad mortem torqueretur. » Ce tourment est appelé par le sire de Joinville les *bernicles*, lequel il décrit en ces termes : « Et voyans les Sarazins que le roy ne vouloit obtemperer à leurs demandes, ils le menacerent de le mettre en bernicles : qui est le plus grief tourment qu'ils puissent faire à nully. Et sont deux grans tisons de bois, qui sont entretenans au chef, et quant ils veulent y mettre aucun, ils le couchent sur le costé entre ces deux tisons, et luy font passer les jambes à travers de grosses chevilles; puis couchent la piece de bois qui est là-dessus, et font asseoir un homme dessus les tisons. Dont il avient qu'il ne demeure à celuy qui est là couché point demy pied d'ossement, qu'il ne soit tout desrompu et escaché. Et pour pis luy faire, au bout des trois jours luy remettent les jambes, qui sont grosses et entées, dedens celles bernicles, et le rebrissent derechief, qui est une chose moult cruelle à qui sauroit entendre : et la lient à gros nerfs de bœuf par là teste, de peur qu'il ne se remuë là dedans [Pag. 67 ed. reg. p. 72.]

Plusieurs estiment, avec beaucoup de probabilité, que ce tourment n'est autre que le *cippus* des Latins, et le *ποδοκνη* des Grecs, qui estoit une espèce de machine de bois composée de telle manière, qu'on faisoit passer les jambes du criminel par des trous fort éloignez, les faisans demeurer longtemps en cette posture, avec les jambes si écartées et si ouvertes, qu'il leur estoit impossible de se remuer. Notker, en son *Martyrologe* a parlé de ce tourment : « In in carcere maceratus, et in cippo missus, deinde in mare demersus est. » Et la *Vie de S. Luperc. martyr* : « Deinde cum jussit in carcerem trudi, et in arcto cippo extendi. » Mais il est décrit plus exactement par saint Paulin en ces vers :

Primum supplicii de carcere textur ordo.
Ferreâ junguntur tenebrosâ vincula claustris,
Stat manibus colloque chalybs, nervoque rigescunt
Dilucante pedes.

1. 2 Janv. — 2. Paul. Nat. 4.

Et par Prudence :

In hoc barathrum conjicit
Tribulentus hostis martyrem,
Lignorum plantas inserit
Divaricatis cruribus.

Puis, parlant des trous par où on faisoit passer les jambes du criminel, que le sire de Joinville nomme improprement chevilles :

Duplexque morsus stiptitis
Ruptis cavernis dissiliit.

Ce tourment est encore exprimé par Lucian², où, parlant d'un certain Antiphile, accusé d'avoir volé le temple d'Anubis, il dit que dans la prison on luy faisoit passer les jambes dans les trous d'un bois, en sorte qu'il ne pouvoit les étendre : Ἰπερβολὴ τοιαυτὴν ἦν καὶ ποινή: εἶχεν, οὐκ εἰκὸς γὰρ καθεύδειν, καὶ τῆς νυκτὸς οὐδὲ ἀποκτείναν τὰ σκέλη δύναμιον, ἐν τῷ ἔλαι κατακλιθεῖσθαι. C'est ce que l'orateur Lysias³ appelle ἐν τῷ ἐλαί ἐδέσθαι. Harpocration, parlant du *ποδοκνη*, dit que c'est τὸ ἔλαι τὰ ἐν δευροσπείρῃ, et Suidas, comme aussi les glosses dans les *Basiliques*: Ποδοκνη, ἔλαι τὸ ἐν τριπῷ, ἐν αὐτοῖς πόδας ἐμβάλλοντες συνέχεον, ὃ παρὰ Ρωμαίους καλεῖται κοδοσπος. D'où il se recueille que ce tourment estoit composé de pièces de bois trouées et percées, et que l'on faisoit passer les jambes des criminels par les trous qui estoient éloignez les uns des autres, afin de les obliger à les avoir écartées, en sorte que cela leur causoit une sensible douleur, n'ayant pas la liberté de les rejoindre. Ces pièces de bois sont appelées *transversariae*, dans une épître de S. Cyprian⁴ : « O pedes compedibus et transversariis cunctabundj, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri. »

Il y avoit en cette pièce de bois divers trous, dont les uns estoient plus éloignez que les autres, par lesquels on faisoit passer les jambes du criminel, suivant la qualité de son crime, ou de la peine qu'on vouloit encore luy faire souffrir. Simeon Metaphraste, en la *Vie de saint Lucian*, décrivant le *ποδοκνη*, dit que c'est un bois qui a quelque longueur, et est percé en quatre endroits : et que lorsque l'on fait passer les jambes du criminel par les plus éloignées, c'est l'extrémité du supplice, ἔλαι δὲ προηκέϊ ἐστὶ σπρέβλιωτιον, ἀποκτείνον αὐτοῦ τοὺς πόδας ἐνεδέδωτο, ἐπιείσοσθα τρήματα διακλιθέντι, ὅπου ἐστὶ τὸ τῆς τιμωρίας ταύτης βαρύτερον. Ce qui convient à la description qu'Eusebe⁵ en a fait en son *Histoire ecclésiastique*,

1. Hist. Eccl. In sancti Vincent. — 2. In Toxari — 3. Orat. 1 contre Theomnest. p. 117. — 4. Ep. 77. — 5. L. 2, c. 1.

où il met jusques à cinq trous : Τὰς τρεῖς ἀπὸ τῆς ἐξέτης καὶ τὴν ὑπερκατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐξέτης καὶ τὴν ὑπερκατὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐξέτης τῶν πεδῶν, ἀπὸ τὸ κέντρον διατρέψαντες τρύπανα. C'est à ces trous éloignez que quelques sçavans rapportent ces vers de Tibulle :

Spes etiam dura solatur compede vinculum,
Crura licet longo cuspidate victa sonent.

où ils resituent ainsi après les manuscrits ce second vers : *cuspidate* estant cet anneau de fer avec lequel on attachoit la partie inferieure de la lance. De sorte que *cuspidate* et *cippus* ont esté formez delà, qui n'est autre chose qu'un anneau de bois ou un trou dans le bois. Ce qui est confirmé par *Eustathius* sur *Homere*, qui dit qu'on appelloit ainsi le cercle ou l'anneau, dans lequel on mettoit le bout de la lance. ἢ ἀναπύλας γὰρ ἄρα Κόρυμβον καλεῖται, ἢ παρὰ τὸ τὸν πῆδα ἐπιπέσει δεικνύει. Ces trous donc sont appellez anneaux, et ceux à qui on faisoit souffrir ce tourment *annulati*, comme on recueille de l'ancien Glossaire, qui traduit ce mot par celui de *συνποδοσθέντες*, y resituant *annulati*, au lieu d'*Anati*, ainsi que porte l'imprimé. Apulée s'est aussi servy de cette façon de parler, *pedes servorum annulati*.

Il semble que les jambes, estant ainsi passées, estoient liées étroitement avec des nerfs et des cordes, afin qu'elles ne pussent s'en retirer. C'est ce que saint Paulin dit formellement :

— Nervoque rigescunt
Diducente pedes.

Et Guillaume le Breton, de l'ordre des freres mineurs, en son vocabulaire manuscrit, cite ces vers, tirez probablement de l'auteur du *Grecisme*, qui confirme cecy :

Nervo torqueris, in cippo quando teneris;
Membraque firmantur nervis quibus ossa ligantur.

L'épître de S. Phileas, qui se lit dans Eusebe et Nicephore Calliste, remarque que les tyrans exercent toutes sortes de tourmens contre luy et ses compagnons, et entre autres qu'ils leur firent passer les jambes dans des trous d'une piece de bois, et mêmes jusques au quatrième en sorte qu'ils estoient obligez de se tenir renversez : Ἦσαν δὲ οἱ καὶ μετὰ αἰχμητοῦ; ἐπὶ τοῖς ἔθουσ κλίμασι διὰ τῶν ὑπερκατὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἐξέτης τῶν πεδῶν, ἀπὸ τὸ κέντρον διατρέψαντες τρύπανα. On voit donc, que c'est au temps de ces martyrs, et qui en a décrit les actes, explique ainsi cette espece de tourment : « Tanta vero in his crudelitas erat, — ut posteaquam omne corpus vel tormentis, vel verberibus fuisset absumptum, — trahi rursum pedibus juberentur ad carcerem, atque nervo pedibus conclusis, recentibus adhuc vulneribus, rejicerentur in solum, testarum fragmentis subterstratum. » De sorte qu'il y a lieu de douter si le *nervus* des anciens estoit le même tourment que le *cippus*, veu que l'on doit tenir pour constant que dans le *cippus* les pieds estoient liés, ce qui a donné sujet à l'orateur *Lysias* d'user de ces termes, ἢ τὸ τὸν πῆδα ἐπιπέσει, in *hinc* pont, dans les *Actes des martyrs*; et mêmes le criminel y estoit attaché par le col, ainsi qu'on peut remarquer de quelques écrivains, ce qui est aussi spécifié par le sire de Joinville à l'égard des bernicles. Le même auteur ajoute qu'au tourment des bernicles on faisoit tomber une piece de bois sur les jambes du criminel, sur laquelle on faisoit asseoir un homme, afin de peser dessus et d'écraser les os. Je remarque quelque chose de semblable en un passage de Gregoire de Tours, qui se lit encore dans Flodoard : « Erat enim hujusmodi carcer, ut super struem tignorum axes validi superpositi pulpiterentur, ac deinceps qui eos dem opprimerent, insignes fuerant lapides collocati. »

Après toutes ces remarques, je ne fais pas de difficulté d'avancer que l'auteur du *Roman de Garin le Loherains* a entendu parler de ce tourment, sous le nom de *buie*, qu'il décrit en ces vers :

Sor une coute se gist el palé cler,
En unes buies avoit les piés boutés,
A deux chassans fètes de fer trempé,
Dont il coron tiennent el mur serré,
N'en pot esir, neque el ciel monter.

1. Salm. ad Tertull. Pall. — 2. El. 7. vers 25. L. 2. — 3. L. 6. c. 44. — 4. L. 7. c. 9. — 5. Apud Balzard, 4. Febr. c. 4. n. 4. — 6. V. Baron. ad 3. Febr. — 7. A la Mer. Scilicet apud Baron. A. 302. n. 3; Fœtus; Isidor. 1. 9. — 8. L. 4. de Mr. sancti Mart. c. 30. — 9. L. 4. Hist. Rom. c. 50. — 10. Chalmers. — 11. Cordoux. — 12. Sæter, latin.

Plus bas :

Devant lui garde, vit un pestel ester.
Dont l'en soloit les poisons deatremper,
Quant le pestel ot sessi et coubré
Par tel vertu s'est jus del lit colés,
Que les grans buies, qui ne porent tourner,
Tranchent la char, il sans en est colés, etc.

En cette description je remarque premierement que le criminel estoit assis sur une coute, c'est à dire un lit; ce qui pourroit faire croire que dans le sire de Joinville il faudroit lire, si le couchant sur une coute, au lieu de sur la coute, ce qui est plus difficile à concevoir; secondement, que les pieds estoient passez dans les trous de ces buies; en troisième lieu, que le criminel estoit attaché au mur, ce qui est aussi observé par le sire de Joinville; et enfin qu'avec une piece de bois qu'il appelle *pestel*, ou poteau, on brisoit la chair du criminel, en sorte que le sang en découloit.

Quant au terme de *buie*, il est tiré du latin *boia*, qui signifie une espece de chaîne, ou collier, avec lequel on attachoit le criminel. Papias use du mot de *boia*, l'auteur des *Miracles de sainte Foy*, de celui de *boia*, et *Ualric*, dans les *Coutumes de l'ordre de Cluny*, de celui de *boia*. Hugues Plagon, en sa version française de l'*Histoire* de Guillaume archevesque de Tyr, l. 11. ch. 22, traduit ainsi ces mots latins, *præcepit eum captum vinculis mancipari*, en ceux-cy, il fut pris, et mis en bonnes buies. Or il ne faut pas s'étonner si le *Roman de Garin* a donné le nom de *buie* au *cippus* des anciens, veu que nous avons remarqué qu'il estoit encore appellé *nervus*, parce que le criminel y estoit attaché avec des nerfs de bœuf, d'où vient que saint Isidore écrit que *boia* est dit quasi *jugum bovis*, les termes de *boia* et de *cippus* estant depuis devenus synonymes, pour ce que l'un et l'autre estoient effectivement des especes de chaînes et de colliers. Saint Eloy, en la Vie de saint Eloy, « Cippi etiam fracti, » et *claudorum bacterii* in argumento ostenduntur. » Et comme on lioit les criminels dans les prisons, et des tourmens dont sont appellez *chepters* et *cepiers* dans les *Lois Normandes* de Guillaume le Bâtard, et ailleurs : qui sont les mêmes qui sont nommez dans les gloses des *Basiliques* *κουστροπας*, et *συναιστροπας*.

L'observation que l'on fait à ce sujet, que l'on peut appliquer à ces buies et à ce tourment des bernicles la remarque de Jean Villani, a beaucoup de probabilité; sçavoir que saint Louys ayant recouru à la liberté, et qu'estant de retour en France, en memoire de sa prison et des tourmens dont on l'avoit menacé, il en fit empreindre les figures en ses tournois ou monnoies, du côté de la pile, sçavoir les buies et les menottes des prisonniers, jusques à ce que luy ou ses barons en eussent tiré la vengeance. Voicy les termes de cet auteur : « Et come lo re Luis et suoi baroni furono liberati et ricomperati, furono pagate dette monete, et si ritorarono in Ponente, et per ricordanza della detta pressura, accioche vendetta ne fosse fatta, o per lui, o per li suoi baroni, il detto re Luis fece fare nella moneta del tornese grosso, dal lato della pila le boie de prigioni. » Il est vray que nous ne voyons pas que ces figures, qui se rencontrent dans les tournois de saint Louys et de quelques uns de ses successeurs, ayent esté empreintes dans les monnoyes de ses prédécesseurs rois de France. J'en ay remarqué seulement une presque semblable dans une monnoye d'argent de Philippe d'Alsace, comte de Flandres, que ce comte fit frapper à Alost, après qu'il se fut rendu maître de cette seigneurie, vers l'an 1166; laquelle d'un côté a ces mots, MONETA ALOST, et de l'autre une double légende: la premiere, GRACIA DOMINI DEI NRI FACTUS SUM; la seconde celle-cy : PH. COMES FLAND. où toutefois j'ayoué qu'il y a quelque difference pour la figure d'avec les monnoyes de saint Louys.

D'autre part, je ne sçay si saint Louys n'auroit pas plutôt voulu remettre en vogue et en usage la marque que Louys le Debonnaire faisoit empreindre en ses monnoyes, qui estoit une espece d'eglise, sommée d'une croix avec cette légende XHRISTANA RELIGIO, où il est à remarquer que ce temple est soutenu de divers piliers, ce qui me porte à croire que le mot de *pile*, qui est demeuré parmi nous à un revers de nos monnoyes, vient de ces piliers qui s'y voient exprimez, ou du moins en celles de saint Louys, comme à l'autre celui de

1. Prison. — 2. Fest. Isid. Papias; Pinst. Gloss. Lat. Gr.: Gloss. Ælf. Sanctus Hier. l. 3. in Hieron. c. 37; Metell. in Quir. et al. a nobis laudandi in Gloss. — 3. Anon. de Mirac. sancti Fid. c. 14. — 4. Ualric. l. 3. c. 3. — 5. L. 5. c. 37. — 6. Sanctus Audoen. l. 9. c. 77. — 7. Ch. 4. — 8. L. 6. c. 37. — 9. Linden. in Tzerem. n. 225; Hist. des C. de Guines, l. 4. t. 4.

croix, au case de la croix qui y est représentée. Guillaume Gualart, en l'an 1206 :

Coment qu'il pregent, croix, ou pile.

Et la *Chronique de Bertrand du Guesclin* :

Je n'aime ne crois, ne pile, si ait m'aime pardon.

Le Glossaire latin-françois manuscrit donne le nom de *pile* aux revers des monnoyes : « Nomisma, figure qui est au denier, pile, ou denier. » D'où il semble qu'on peut inférer que nos François ayant donné le nom de pile à ces revers, ont pris ces figures pour des piles ou piliers, ignorans peut-être que ce fussent des bulles, estant tray que ces figures, qui sont aux monnoyes de saint Louys, et d'aucuns de ses successeurs, et mêmes de quelques-uns des barons françois, qui de tout temps ont affecté de faire les leurs approchantes en figure de celles de nos rois, ont quelque rapport avec la description que le sire

de Joinville fait des bernacles : car comme il dit que ce tourment est composé de deux pièces de bois, qu'il appelle en cet endroit et ailleurs d'un terme impropre, *liens*, qui s'entretiennent, c'est à dire qui se joignent par le chef et par la haut, cela se voit dans la figure qui est aux monnoyes de saint Louys, les deux pièces estant percées par le bas, qui pourroit estre l'endroit par où on faisoit passer les jambes du criminel. Quant à l'autre pièce de bois, sur laquelle il dit que l'on faisoit seoir un homme, elle sembla estre représentée au dessous, percée pareillement par les deux bouts, le surplus de la figure n'estant que pour l'ornement de la monnoye. J'ay veu plusieurs de ces monnoyes qui representent ces bulles, tant de saint Louys que de Philippe le Hardy, de Philippe le Bel, du roy Jean, d'Alphonse comte de Poitiers, et d'autres, dont nous verrons un jour les figures dans les curieuses recherches que M. Bouteroué, Conseiller en la Cour des monnoyes, a faites sur ce sujet.

1. V. les Observ. de Cl. Menard.

DE LA RANÇON DE SAINT LOUYS

DISSERTATION XX.

Par le traité qui se fit pour la délivrance du roi saint Louys et des autres prisonniers, faits à la bataille de Massoure et ailleurs, entre les députés de sa majesté et du sultan de Babylone, il fut convenu que le roy payeroit au sultan dix cens mille besans d'or, qui valent alors, au recit du sire de Joinville, pag. 68, cinq cens mille livres : c'est ainsi que porte l'édition de Claude Menard, car celle de Poitiers porte mal deux cens mille besans. Le besin estoit une monnoye d'or des empereurs d'Orient, ainsi appelée du nom de *Byzantium*, qui est la ville de Constantinople. Baldric de Dol¹, en son *Histoire de Hierusalem* : « Direxerunt itaque legationem Constantinopolim, quæ vocabulo antiquiori Byzantium dicta fuit : unde et adhuc monetas civitatis illius denarios Byzantios vocamus. » Guillaume de Malmesbury² : « Constantinopolis primum Byzantium dicta : formam antiqui vocabuli præferunt imperatori, nummi Byzantini vocati. » Et Guntherus³, en son *Histoire de Constantinople*, parlant de cette capitale de l'Orient : « Græco nomine Byzantion vocabatur, unde et apud modernos nummi aurei qui in illa formam conserverant, a nomine ipsius urbis byzantii appellabantur. » Ce terme estoit general pour toutes les monnoyes d'or des empereurs de Constantinople, lesquelles ne laissoient pas d'avoir leurs noms chacune en leur particulier. Par exemple on appelloit *michalati* celles qui avoient le nom et la figure de Michel Ducas : *manuelati*, celles qui avoient esté battues par l'empereur Manuel Comnene, et ainsi des autres, dont je traiteray ailleurs. Il est parlé de ces besans d'or tres-souvent dans les auteurs⁴. Je trouve mêmes qu'il y avoit des monnoyes d'argent auxquelles on donnoit ce nom de besans, ayant remarqué dans un titre de l'an 1399, expédié en l'isle de Cypre, par lequel on fait don au couvent des frères prêcheurs de Nicossie, où Hugues de Lezignan, prince de Galilee, avoit esté inhumé, de mille besans blancs de Cypre (*byzantii albi de Cypri*), pour la fondation de l'universaire de ce prince.

Mais il ne s'agit pas icy de cette espèce de besans d'or de l'empire de Constantinople : car saint Louys, en la lettre qu'il a écrite au sujet de sa prise et de sa délivrance, Guillaume de Nangis, en la vie du même roy, Vincent de Beauvais⁵, et Guillaume Gualart, disent qu'il fut convenu qu'on paieroit au sultan huit cens mille besans sarazinois, auquel nombre le sultan reduisit sa demande, suivant le sire de Joinville. Ces besans sarazinois, qui sont nommez *byzantii*

saraceniati dans les auteurs de ces siècles-là⁶, estoient probablement tant la monnoye des sultans de Babylone que des sultans de Crœte ou de la Cappadoce. Ceux-cy estoient plus particulièrement reconnus sous le nom de *solmans* ou de sultanins. Guillaume de Nangis⁷, Vincent de Beauvais⁸, et autres auteurs en parlent souvent. L'une et l'autre de ces monnoyes ne portoit aucune figure, parce que chez les Sarazins et les Turcs, cela est defendu, comme par une maxime opposée à celle des chrétiens ; mais ils estoient marquez de caractères arabes. Théodulfe⁹, évesque d'Orléans, les a ainsi exprimez :

Iste gravi numero nummos fert divitis auri,
Quos Arabum sermo, sive character arat.

Quelques sçavans se sont persuadez que ces monnoyes des Sarazins ainsi marquées de caractères arabes avoient esté reconnues en France sous le nom de barbarins, dont il est parlé dans une épître de Geoffroy, abbé de Vendôme¹⁰, dans la *Chronique de Saint-Marcel de Limoges*, et en celle de Saint-Etienne de la même ville, en l'an 1263 ; mais les termes de ces chroniques justifient pleinement que ce nom de barbarins estoit celui de la monnoye des anciens vicomtes de Limoges, encore que j'avoue qu'il est malaisé de deviner la raison de cette appellation. Quant aux besans sarazinois qui estoient inscrits des mots arabes, El-Macini en sa *Chronique* nous apprend que ce fut le calyphé Abimelech, appelé par les Arabes Gabdomelic et Abd-Amalech, qui le premier des princes arabes fit battre de la monnoye et qui la fit marquer de ces caractères, ALLAHO SAMADON, qui signifient *Dieu est le seigneur* : car avant ce temps-là les Arabes ne se servoient que de la monnoye de Perse d'argent et de celle d'or des Grecs : ce que cet auteur rapporte à l'an de Notre-Seigneur 695 et Theophanes¹¹ deux-ans auparavant.

Le sire de Joinville remarque en cet endroit, ou du moins donne à connoître, que chaque cent mille de besans d'or faisoit la somme de cinquante mille livres d'or. Un auteur anglois¹² dit que toute la somme qui composa la rançon de saint Louys fut de soixante mille livres d'or fin, sans les autres deniers communs, sçavoir les esterlins, les tournois, les paris, qui allerent à l'infini : « Summa autem redemptionis regis Francorum erat sexaginta millia librarum auri primi

1. L. 1. — 2. L. 4, de post. Angl. — 3. Capit. 43. — 4. Todeb. 1. 4 ; Capit. Radolch, Princ. Boem. c. 20, 27 et al. — 5. L. 32, c. 101.

6. Gaut. Cancell. p. 463 ; Will. Tyr. l. 19, c. 25 ; Vinc. Bell. l. 39, c. 56, 904 ; Innoc. III. PP. l. 45, Ep. 173, et al. — 7. Nang. A. 1348. — 8. L. 31, c. 146, 143, 144, 150 ; l. 39, c. 54. — 9. In Parzenal. — 10. Sirmond. — 11. L. 4, ep. 21. — 12. Zoar. p. 35. — 8. Math. Westm. A. 1251.

« et purissimam, absque aliis denariis communibus, videlicet « esterlingis, tironensibus, et parisiensibus, qui ad infinitum « numerum ascenderunt. » Il appelle *aureum purissimum* ce que nous disons *or fin*, les Latins *obryzum*; à la différence de l'or allié avec d'autres métaux, qui seroit nommé *secundum*, de même que l'argent allié avec du cuivre est nommé dans *Cinnamus* « ἄγρον, et dans Juvenal, *tenue argentum, remaque secunde*. Pour la même raison l'argent fin est nommé *πρωτότατον*, dans l'auteur de la narration de l'image de Notre-Seigneur, dite *τοῦ Ἀντιφωτοῦ*, dans Constantinople, donnée au public par le R. P. Combès, laquelle fait mention du premier et du second argent, en ces termes : « Ὁ μὲν γὰρ κατεστέρως ἐρίθη μεταβληθεὶς εἰς ἀργύριον πρῶτιστον, τὸν καλούμενον πρῶτοτατον, ὁ δὲ μετῴθη εἰς ἄλλο τὸν μὲν δοκίμον ἔχει ὄνομα δὲ ἀπὸς μεταβληθεὶς εἰς ἄγρον ἀργύριον. Ainsi en la vie de *Claudius* la moindre huile est appelée *oleum secundum*. Les Espagnols appellent cet argent *second acendrado*, comme nous apprenons de Covarruvias*.

Mathieu Paris écrit que les Sarazins ayant demandé au roy pour la rançon de ses gens cent mille livres d'or, ils le quiterent pour cent mille marcs d'argent. A quoy se rapporte la lettre du chancelier écrite au comte de Cornouaille, dans le même auteur, l'*Histoire des archevêques de Brene*, et *Sauudo**, qui disent que le roy paya les cent mille marcs d'argent. D'où il faut conclure que les huit cens mille besans d'or, à quoy la rançon de saint-Louys, ou plutôt celle de ses gens fut arrêtée, valaient alors quatre cens mille livres, et par conséquent faisoient en argent cent mille marcs : c'est ce qui est à examiner. Et pour parler premièrement de l'évaluation, ou de la réduction des huit cens mille besans d'or à la somme de quatre cens mille livres, il faut présupposer qu'en France la livre a toujours valu vingt sols, aussi bien qu'à présent, ce que nous apprenons particulièrement de ce passage tiré des *Annales de France* en l'an 882 : « Munera autem talia erant : in auro et argento bis mille librae, et 70 « vel pauli plus, quam libram per viginti solidos computayans valu pour lors cinquante mille livres, chaque besant en son particulier valoit dix sols en argent, qui est à peu près le prix que Raymond d'Agiles donne à la monnoye d'or des Sarazins de son temps, sinon qu'il l'a fait valoir moins d'un sol, ou deux. Ce qui me feroit croire que les besans sarazinois du temps du sire de Joinville auroient été plus forts, ou, ce qui est plus probable, que l'or auroit augmenté de prix depuis le temps auquel cet auteur vivoit, qui estoit au commencement du onzième siècle, et par conséquent cent cinquante ans avant le règne de saint-Louys. Les termes de cet historien sont : « Volebat nobis dare rex Tripolis quindecim milia aureorum Saracenicorum monetae, — valebat « quippe unius aureus octo vel novem solidos monetarum nostrorum exercitus. » Ce qui se rapporte encore au prix que *Sauudo** donne aux besans d'or vieux, qui valaient de son temps quelque peu plus qu'un florin d'or : car le florin, ou denier d'or, valoit dix sols parisis, comme on recueille de quelques titres, encore que pour dire le vrai il est malaisé d'établir un fondement certain sur l'évaluation de ces monnoyes, qui s'est diversifiée selon les temps. Par exemple se trouve dans un titre de Godard de Godarville*, gentilhomme norman, de l'an 1215, que le besant estoit évalué à sept sols de la monnoye courante : « Reddendo inde nobis et hereditibus nostris de ecclesia Fisanensi, singulis annis, ad natale « Domini duos byzantios vel quatuordecim solidos monetarum

1. P. 33. — 2. P. 642. — 3. Pollin, in Claud. — 4. De vet. numis. Collat. c. 9, n. 6. Georg. Agr. de pretio monet. p. 270, 271. — 5. A. 1250. — 6. L. 3, part. 12, c. 3. — 7. Fuld. A. 882. — 8. L. 1, part. 1, c. 6. V. les Preuves de l'Hist. des Vic. de Taranne, p. 90-127. — 9. Tabul. Fisanense, fol. 46.

« currentis; » et dans un arrêt rendu au parlement de Paris, en l'an 1289 : « Byzantius auri quem comes Suesionensis debet annuatim ecclesie Beate Marie Suesionis « estimatus fuit octo solidis tiron. quam estimationem « procurator ecclesie acceptavit. » Quoy que ces estimations des besans d'or regardent peut-être les monnoyes d'or des empereurs de Constantinople, on en peut néanmoins tirer cette induction, que les besans sarazinois estoient à peu près de même poids et de même prix.

Quant aux cent mille marcs d'argent, ausquels les auteurs que j'ay cités evaluent la rançon de saint Louys, s'ils faisoient la somme des quatre cent mille livres que valaient les huit cent mille besans d'or, il s'ensuit que chaque marc d'argent valoit alors huit besans en or, et quatre livres ou quatre-vingts sols en argent, et que chaque besant valoit dix sols, qui est le prix que nous leur avons donné. Ce qui ne s'accorde pas avec un titre* de l'an 1198, qui fait voir qu'en cette année-là le marc d'argent n'étoit évalué qu'à cinquante sols, d'où il s'ensuivroit que les monnoyes auroient augmenté notablement au temps de saint Louys : ce qui n'est pas hors de créance : veu que nous liions dans quelques memoires, qui contiennent les évaluations des marcs d'or et d'argent, que ces évaluations changeoient notablement, non-seulement tous les ans, mais memes presque tous les mois. Par exemple le marc d'argent a valu depuis l'an 1288 jusques en 1296, cinquante-huit sols tournois, la même année à Pasques soixante et un s. t. ; à la Trinité de 1296, soixante-six s. t. ; à Noël suivant, soixante-huit s. t. ; en 1299, quatre livres cinq s. t. ; en 1304, six livres cinq s. t. ; et ainsi du reste*. On pourroit encore remarquer en cet endroit qu'il y avoit au temps de saint Louys quatre sortes de marcs de differens poids, sçavoir celui de Troyes, qui estoit le plus général, ayant cours non-seulement en France, mais encore dans les pays étrangers ; le marc de Limoges, le marc de Tours, et le marc de la Rochelle, ou d'Angleterre. Mais il se presentera occasion d'en parler ailleurs.

Resteroit à voir si l'on peut accorder Mathieu Paris avec le sire de Joinville : car suivant son calcul il faut que les cent mille livres d'or que les Sarazins demandoient d'abord à saint Louys pour sa rançon aient valu un million, c'est-à-dire les dix cent mille besans d'or dont parle le sire de Joinville ; et en ce cas la livre d'or auroit valu dix besans d'or, et le besant deux sols d'or. Mais je ne veux pas m'engager à présent dans cette discussion, qui est de trop longue haleine ; il suffit que les curieux peuvent avoir recours à ce que les sçavans en ont écrit*.

Tout cela ne s'accorde pas avec l'extrait d'un registre de la Chambre, des Comptes de Paris, que j'ay rapporté sur la page 76 de l'*Histoire* du sire de Joinville [S. *Ludovicus obiit crastino S. Barthol. 1270. Pro cuius redemptione capti fuerunt per hospitium suum an. 1250. 167102 lib. 18 sol. 8 d. Tur.*], qui marque que la rançon de saint Louys monta à la somme de cent soixante-sept mille cent deux livres dix-huit sols huit deniers tournois, laquelle fut prise sur les deniers de son hostel. Jean Villani ne s'éloigne pas de ce calcul, écrivant que la rançon de ce prince fut de deux cens mille livres de Paris. Mais à l'égard de ce qui est rapporté dans cet extrait, cela se doit entendre que cette somme de cent soixante-sept mille cent deux livres fut prise sur celle qui estoit destinée pour la dépense de l'hostel du roy, le surplus des quatre cent mille livres ayant été pris sur les deniers destinés pour la dépense de la guerre.

1. Registre du Parlem. cote E. fol. 59, et l. 3, oper. Molinari. — 2. Roverius, in Racomso, p. 223. — 3. Reg. de la Ch. des Comptes de Paris intitulé Noster, f. 204, 205, con. par M. d'Herouval. — 4. Budrus, de Assa. Covarruv. Scaliger. Sirmoud. ad Capit. Car. C.

DES ADOPTIONS D'HONNEUR EN FRÈRE,

ET, PAR OCCASION, DES FRÈRES D'ARMES.

DISSERTATION XXI.

Les anciens Romains n'ont reconnu en quelque façon que ce soit les adoptions en frere, parce qu'elles ne pouvoient estre fondées sur aucune des raisons qui ont introduit l'usage des adoptions : *τὴν δὲ ἀδολεσκειῶν οὐδὲν ἐστὶν ἰσχυρὸν ἄλλοιαν*, ainsi qu'écrivit un jurisconsulte grec *. Ce qui a fait dire à Harmenopule **, que cette sorte d'adoption estoit du nombre et de la qualité de ces choses qui ne se peuvent faire, et qui ne se font pas ordinairement. D'où il s'ensuit qu'on n'y peut pas appliquer les termes de la loy 58 *De Hered. institut.*, en laquelle *frater dicitur qui fraternam charitatem diligitur*. Il est vray toutefois que comme l'étroite amitié qui se contracte entre deux personnes a servi de fondement aux adoptions en fils, qui se faisoient par honneur, ainsi les adoptions honoraires en freres n'ont esté fondées que sur cette amitié reciproque de deux amis qui s'entraimoient d'une bienveillance fraternelle. *Quam enim potest esse amicitia tam felix, quam imitatur fraternitatem?* dit le declamateur **. Il est donc indubitable que l'origine de ces adoptions soit en fils, soit en frere, ne doit pas estre puisée dans le droit romain, mais dans une pratique et dans un usage qui s'est observé de longtemps parmi les princes barbares et septentrionaux; car ils affectèrent d'adopter en fils ou en freres les princes voisins de leurs Etats, ou leurs enfans, d'une manière extraordinaire, et qui ne donnoit aucun droit de succession aux enfans, ou aux freres adoptez, ces adoptions estant faites seulement par honneur.

L'adoption en frere se trouve avoir esté pratiquée en deux manieres par les peuples étrangers, que les Grecs et les Latins qualifient ordinairement du nom de barbares. Car parmi ceux dont les mœurs et les usages d'agir ressembloient effectivement quelque chose de rude et d'inhumain; elle se faisoit en se buvant reciproquement les veines, et beuvant le sang les uns des autres. Baudouin, comte de Flandres et empereur de Constantinople **, reproche cette detestable coutume aux Grecs mêmes: non qu'ils en usassent entre eux, mais parce que dans les alliances qu'ils contractoient avec les peuples barbares, pour s'accommoder à leurs manieres d'agir, ils estoient obligez de suivre leurs usages, et de faire ce qu'ils faisoient ordinairement en de semblables occasions: *« Hæc est, ce dit-il, que spurcissimo gentiliū ritu pro « fraternam societate, sanguinibus alternis ebibitis, cum « infidelibus sepe ausa est amicitias firmare ferales. L'empereur Frederic Ier avait fait auparavant ce mesme reproche aux Grecs, ainsi que nous apprenons de Niceas **. Mais ce que les Grecs firent par nécessité, nos François qui estoient resserrez dans Constantinople, et attaquez par dehors de toutes parts, furent contrainz de le faire, et de subir la même loy, en s'accommodant au temps, pour se parer des insultes de leurs ennemis. C'est ce que le sire de Joinville dit en ces termes, pag. 94: « A iceluy chevalier oū dire, et « comme il le disoit au roy, que l'empereur de Constan- « tinoble, et ses gens, se allèrent une fois d'un roy, qu'on « appelloit le roy des Comains, pour avoir leur aide, pour « conquérir l'empereur de Grece, qui avoit nom Vataché. Et « disoit iceluy chevalier que le roy du peuple des Comains « pour avoir seurte et fiance fraternel l'un l'autre, qu'il « faillit qu'ils et chascun de leur gens d'une part et d'autre « se fissent saigner, et que de leur sang ils donnassent à « boire l'un à l'autre en signe de fraternité, disans qu'ils « estoient freres, et d'un sang, et ainsi le convint faire entre « nos gens, et les gens d'iceluy roy, et meslèrent de leur sang « avec du vin, et en beuvoient l'un à l'autre, et disoient lors « qu'ils estoient freres d'un sang. » Georges Pachymeres **

raconte la même chose des Comains. Et Alberic **, en l'an 1187, nous fait assez voir que cette coutume eut pareillement cours parmy les Sarazins, écrivant que la funeste alliance que le comte de Tripoly contracta avec le sultan des Sarazins se fit avec cette cérémonie, et qu'ils y burent du sang l'un de l'autre. Je passe ce que Saluste *, Minutius Felix, Lucian * et autres ont dit sur ce sujet, me contentant de remarquer que les Hibernois employoient les mêmes cérémonies pour confirmer leurs alliances, et établir une espèce de fraternité avec leurs allies. Mathieu Paris **, parlant de ces peuples: *« Barbari illi, et eorum duces ac magistratus, sanguinem « vena præcordialis in magno vase per minutionem fuderunt, « et fuscum sanguinem insuper perturbantes, miscuerunt, et « mixtum postea sibi ad invicem propinantes exhauserunt, « in signum quod essent ex tunc in antea indissolubili et « quasi consanguineo fratre colligati, et in prosperis et « diversis usque ad capitum expositionem indivisi. »*

Telle fut donc cette alliance et cette adoption fraternelle, qui se pratiquoit par les nations entierelement barbares. Mais celle qui fut en usage parmi les peuples qui estoient plus polices et plus civils, quoy que payens, ne fut point soignée de cette espèce d'inhumanité, ni de cet épanchement de sang reciproque; car elle se faisoit comme l'adoption honoraire en fils, *more gentium*, pour user des termes de Cassiodore **, c'est-à-dire à la mode des gentils, ou plutôt des nations étrangères; par les armes, *per arma*, en envoyant les armes, ou bien par un échange reciproque qu'ils en faisoient. C'est ce que nous apprenons particulièrement de Geoffroy de Malaterra, en son *Histoire de la conquête de la Sicile par les Normans* **, écrivant qu'un des plus puissans seigneurs sarazins du Château-Jean, nommé Brahen, feignit de contracter avec Serlon, frere de Robert Guichard, une alliance tres-étroite, afin de le faire tomber dans le piège qu'il avoit dessein de lui dresser, et que l'un et l'autre contractèrent cette fraternité par les armes, à la mode des Sarazins de Sicile: *« Saracenus autem de potentioribus « Castri Joannis, nomine Brahen, cum Serlone, ut eum « facilius deciperet, fedus interat, eorumque more per arma « adoptivum fratrem alter alterum factum vicissim suscep- « rat. »* Ou l'imprime porte mal *per aurem*, au lieu de *per arma*: ce que la suite du discours justifie assez, faisant voir que le Sarazin envoya ses armes à Serlon: *« Sciat fraternitas « adoptivi mei, quod tali vel tali die, etc. »* C'est le Sarazin qui parle, appellant ainsi Serlon du titre de frere, puis parlant de Serlon, qui sur le bruit de l'approche des ennemis prit les armes, *arma sibi delata corripiens adoptivi, etc.*

Cette communication des armes estoit reciproque entre les freres adoptifs, se les donnans reciproquement, tant pour attaquer leurs ennemis, que pour se défendre contre eux, ne pouvans donner une plus grande marque de leur amitié qu'en se communiquant ce qu'ils avoient de plus cher. C'est en ce sens qu'on doit entendre ce passage d'Ethelred, abbé de Rievail **, lorsqu'il raconte comme Edmond, roy d'Angleterre, contracta une étroite alliance avec Knuth, roy des Danois, au sujet du partage du royaume: *« Quid plura? « annuit Edmundus, et Knutho de regni divisione consentit... « dispositis itaque armis, in oscula ruunt, ... deinde in signum « foederis vestem mutant et arma, reversisque ad suos modum « amicitia pacisque præscribunt, et sic cum gaudio ad sua « quisque revertitur. »* Un autre auteur ** dit en termes plus formels, que ces deux princes contractèrent en cette occasion une fraternité, avec les sermens ordinaires: *« Ubi pace, « amicitia, fraternitate pacto et sacramento firmata, regnum « dividitur. »*

* Math. Blast. l. 8. Jur. Græcorum. — 2. L. 4. fil. 8. § 20. — 3. Quintil. decl. 281. — 4. In Epist. de Urb. CP. espagn. — 5. In Isaac. l. 2. v. 5. — 6. L. 3. Hist. c. 3.

* Alberic. ms. — 2. In Caill. — 3. In Tolari. — 4. A. 1230. — 5. L. 4. etc. — 6. L. 2. c. 46. — 7. Math. Westm. — 8. Florent. Wigor. p. 618.

Certes il n'y a pas lieu de douter que cette communication des armes n'ait été réciproque en cette espèce d'adoption, vu que l'un et l'autre adoptoit, et estoit adopté en frere, et que le nom de freres qu'ils se donnoient emporte avec soi, et *communidatem amoris, et dignitatis equalitatem*, pour user des termes d'*Eumenius* : ce qui n'estoit pas dans les adoptions en fils, où l'un tenoit lieu de pere, l'autre d'enfant, l'un adoptoit, l'autre estoit adopté, et enfin l'un donnoit les armes, et l'autre les recevoit. Je ne fais pas de doute que ce n'ait esté avec ces mêmes cérémonies qu'Hunfray de Toron, connétable du royaume de Hierusalem, contracta une fraternité avec un grand seigneur turc, auquel *fraternali fœdere junctus erat, et in eo tenacissimus, domesticus erat et familiaris*, ainsi que parle Guillaume, archevesque de Tyr.

Cette fraternité se contractoit encore par l'atouchement des armes, en les faisant toucher réciproquement les uns aux autres. Cette coutume estoit particuliere aux Anglois, avant que les Normans se rendissent maîtres de l'Angleterre, principalement lorsque des communitez entières faisoient entre eux une alliance fraternelle, en usans de cette maniere, au lieu du changement réciproque des armes, qui n'auroit pas pu s'exécuter si facilement. C'est ce que nous apprenons par la loi d'Edouard le Confesseur : « Cum quis accipiebat « *prefecturam Wapentachii, die statuto, in loco ubi consue-* « *verant congregari, omnes majores natu contra eum con-* « *veniebant, et descendente eode equo suo, omnes assurgerebant* « *et. Ipse vero, erecta lancea sua, ab omnibus secundum morem* « *sedus accipiebat : omnes enim, quotquot venissent, cum* « *lanceis suis ipsius hastam tangebant, et ita confirmabant* « *per contactum armorum, pace palam concessa. » Et plus bas : « Quamobrem potest cognosci, quod hac de causa totus* « *ille conventus dicitur Wapentach, eo quod per tactum* « *armorum suorum ad invicem confederati sunt. » C'est en* « *suite de cette cérémonie que les sujets de ces premiers rois* « *d'Angleterre se qualifioient entre eux freres conjurez, freres* « *conjurati, parce qu'ils faisoient serment de s'aimer et de se* « *protéger, comme freres, contre leurs ennemis, et de main-* « *tenir unanimement le royaume contre tous les étrangers qui* « *voudroient l'empêcher. Les mêmes loix d'Edouard : « Statu-* « *tum est quod ibi debent populi omnes et gentes universæ* « *simul in anno convenire scilicet in capite* « *Mali, et se fide et sacramento non fracto ibi in unum et* « *simul confederare et consolidare, sicut conjurati fratres,* « *ad defendendum regnum contra alienigenas, etc. » Ce qui* « *est lieu même après que les Normans se furent emparez de* « *l'Angleterre, comme nous apprenons par la loi de Guillaume* « *le Bâtard : « Statuimus etiam ut omnes liberi homines* « *totius regni sint fratres conjurati ad monarchiam nostram* « *et regnum nostrum defendendum. » Où les sujets du* « *royaume sont appelez freres conjurez, parce qu'ils s'oblige-* « *oient tous par un même serment, à la défense de l'Etat, et* « *à une mutuelle protection de leurs personnes contre leurs* « *ennemis communs : ce qui se faisoit d'abord avec la céré-* « *monie du tact des armes, dont il est parlé dans les loix* « *d'Edouard. De sorte qu'en conséquence de ce serment, si le* « *royaume estoit attaqué par les ennemis, chacun estoit obligé* « *de prendre les armes, et de se trouver dans les troupes du* « *prince, après qu'ils avoient esté sommerz par luy, suivant la* « *force de leurs facultez et le nombre des fiefs et des terres* « *qu'ils possédoient, et avec les especes d'armes qui estoient* « *spécifiées par les loix.*

Ceux qui furent premierement appelez freres conjurez furent depuis appelez *Jurati ad arma*, soit parce qu'ils avoient fait le serment sur les armes, duquel nous avons plusieurs exemples dans l'histoire, et dont je parleray ailleurs, ou parce qu'ils l'avoient fait, lorsqu'ils touchoient la lance et les armes de leur gouverneur, ou enfin parce qu'ils faisoient ce serment à l'effet de prendre les armes pour la défense du royaume. Tout cecy s'apprend de deux sermons, ou de deux ordonnances du roy Henri I, qui ont pour titre, *Mandata super Juratis ad arma*, qui se voient aux additions à Mathieu Paris. De ces remarques il est aisé de voir que M. du Chesne, en son *Histoire de la maison de Coucy*, ne s'est pas aperçu de la force du mot *juratus*, en ce vers de Guillaume le Breton :

Cui preerat comitis juratus in arma Radulfus.

l'ayant interprété comme si Raoul eust esté l'ennemi capital du comte de Flandres : ce qui est entièrement opposé à ce que cet auteur dit dans la suite. Ce poëte se servant

1. In grat. act. — 2. L. 17, c. 17. — 3. C. 22. — 4. Cap. 25. — 5. C. 39. — 6. In Gloss. ad script. medie Latinit. — 7. L. 6, ch. 12. — 8. Lib. 2. Phil.

d'ailleurs de cette façon de parler en un sens contraire, et particulièrement en ces vers :

..... Tu nuper regis amicus
Ursipalivi contra nos bella gerebas,
Imple Tancredi juratus in arma, meamque
Uxorē patris sçilicet privare volebas.

Mais entre tant de cérémonies qui se sont observées pour contracter une fraternité, celle qui a esté pratiquée par les peuples chrétiens est la plus plausible et la plus raisonnable; car pour abolir et pour éteindre entièrement les superstitions qui les accompagnoient, et qui tenoient du paganisme, ils en ont introduit une autre, plus sainte et plus pieuse, en la contractant dans l'église, devant le prêtre, et en faisant réciter quelques prières ou oraisons : nous en avons la formule dans l'*Euchologium*. Les Grecs donnent le nom d'*ἀδελφότητα* à cette sorte d'adoption, parce qu'elle se faisoit avec le serment prêté devant le corps de Notre-Seigneur, suivant la remarque du docte Alaman*. Ce qui eut aussi lieu dans les adoptions en fils, ainsi que nous apprenons d'une nouvelle de l'empereur Leon*, où il est porté qu'il se faisoient dans l'église, sur le corps de Notre-Seigneur, et durant le sacrifice de la messe. Leon le Grammaticien* rend le même témoignage de l'adoption fraternelle, lorsqu'il raconte comme Basile le Macedonien, depuis empereur, fut adopté en frere par Jean, fils d'une dame nommée Daniëlis : καὶ ἄλλων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐποικίζον ἀδελφότητα. Dans Constantin Porphyrogénite*, en la vie de cet empereur son avoué, où il rapporte la même circonstance, cette espèce d'adoption est appelée une fraternité spirituelle, πνευματικὴ ἀδελφότης, parce qu'elle estoit contractée dans l'église devant le prêtre. Dou il faut inférer que *Strategus Magister*, et Severus Patrice, dont le premier est qualifié frere adoptif, ἀδελφότητος, de l'empereur Justinian, premier du nom, l'autre de Justinian qui fut tue en Sicile, dans les *Origines de Constantinople* de Codin*, n'avoient contracté cette fraternité que de cette maniere; aussi bien que Nicetas Patrice avec saint Jean l'Aumônier*, patriarche d'Alexandrie, et Nicephore Bryennius avec l'empereur Romain Diogene, dans Anne Comnene*.

Hugues Falcaud, qui traite qu'il a fait des miseres de la Sicile, écrit que Majon, grand amiral de ce royaume, contracta une fraternité avec l'archevesque de Palerme, et en raconte ainsi les circonstances : « Dictum est preterea quod « il, juxta consuetudinem Siculorum, fraternali fœdere societas contraxerint, seseque invicem jurjurando astrinxerint, ut alter alterum modis omnibus promoveret, et tam « in prosperis quam in adversis unius essent animi, unius « voluntatis atque consilii, quisquis alterum læderet ambo- « rum incurreret offensam. » Auquel endroit cet auteur a bien remarqué que cette fraternité et cette alliance entre ces deux seigneurs se fit suivant la coutume qui subservoit en Sicile; mais il en a oublié les principales cérémonies, qui sont observées par *Pamphilio Costanzo**, en son *Histoire de Sicile*, où, racontant la même chose, il dit que cette fraternité ne fut pas seulement confirmée par des sermens solennels : mais encore par le précieux corps de Notre-Seigneur, dont l'un prit une partie et l'autre une autre. « Et « per agevolare la testura dell' ordira tela, si fees con « l'arcivescovo (come si dice, in Sicilia) Fratello in Christo, « partando si la sacra eucharistia nella communione, et con « tema di dio a chi fosse per contaminar la. » On peut rapporter à cette circonstance les paroles que le pape Pascal II* dit, durant le sacrifice de la messe, à l'empereur Henry V, avec lequel il s'estoit reconcilié, où, après qu'il luy eut mis la couronne sur la teste : « Cum ad hostiæ contractionem « venisset, partem ipse sumens, reliquam Imperatori tradidit, « dicens : Sicut pars ista vivifici corporis divisa est, ita « divisus sit a regno Christi qui pactum istud rumpere ac « violare tentaverit. »

Mais entre les exemples de cette espèce d'adoption il n'y en a pas de plus singulier que celui que l'*Histoire de Hongrie** nous représente en la personne de Ladislas, roy de Hongrie, qui pour donner un témoignage certain à Ladislas et à Mathias, enfans du grand Huniades, qu'il leur pardonnoit de tout son cœur l'assassinat qu'ils avoient commis en la personne du comte de Ciley, son oncle, *Utrisque comites, Ladislavum scilicet et Mathiam, fidei sub juramento super*

1. L. 4. Phil. — 2. Ad Procop. Hist. Arc. — 3. Leo, Nuy. 24. — 4. In Basil. — 5. In Basil. c. 10, 53. — 6. Codinus, orig. Lambecio editis, p. 53, 72. — 7. Simeon Metaphr. in vita Sancti Joan. elemos. c. 1, n. 4. apud Roland. — 8. Lib. 10, Alex. p. 270. — 9. Part. 1, lib. 5. — 10. Petr. Disc. l. 4, Hist. Cass. c. 48, Masson. in Not. ad ep. Ivon. — 11. Thwrocz, in Ladal. c. 59.

SUR L'HISTOIRE DE SAINT LOUIS.

sacratissimo corpore Christi prestito in fratres adoptavit. Enfin les Irlandais semblent avoir pratiqué quelque chose de semblable, suivant l'auteur de la Description de l'Irlande : « Sub religionis et pacis obtentu ad sacrum aliquem locum conveniunt cum eo quem oppetere cupiunt : primo compaternitatis (i. confraternitatis) fœdera jungunt, deinde ter circa ecclesiam se invicem portant. Postmodum ecclesiam intrantes, coram altari, reliquiis sanctorum appositis, sacramentis multifarie præstitis, demum missæ celebratione; et orationibus sanctorum sacerdotum; tanquam desponsatione quadam indissolubilitè fœderantur. » Mais ce qu'il ajoute, et ce que Mathieu Paris a aussi remarqué que, ad majorem civitatis confirmationem, et quasi negotii consummationem, ils buvoient le sang les uns des autres, ressent la barbarie de ces peuples, qui se rendoient par là indignes du nom chrétien. Mauro Orbini¹ écrit encore que Thomas, dernier roy de Bosne, ayant découvert Mahomet II, sultan des Turcs, qui estoit entré dans ses États pour les reconnoître, afin de les envahir ensuite, comme il fit, *faiza* avec cette *fratellanza*, comme ussone *qualis genti lo lascio andare libero*. Mais il est malaisé de deviner quelles furent ces cérémonies avec ce prince infidèle.

Les adoptions fraternelles n'ont pas été pratiquées seulement par les Grecs et par les autres peuples que je viens de nommer, mais encore par nos François. Notre histoire nous en fournit des exemples, et entre autres Juvenal des Ursins² à l'endroit où il parle des divisions des maisons d'Orléans et de Bourgogne : « Toujours y avoit quelque grumele entre les ducs d'Orléans et de Bourgogne, et scevait failloit faire alliances nouvelles : tellement que le dimanche vintiesme jour de novembre monseigneur de Berry et autres seigneurs assemblèrent lesdits seigneurs d'Orléans et de Bourgogne ; ils outrent, tous la messe ensemble, et reçurent le corps de Notre-Seigneur, et préalablement jurèrent bon amour et fraternité par ensemble ; mais la chose ne dura gueres. » Le même auteur, parlant ailleurs des mêmes ducs d'Orléans et de Bourgogne : « Ils avoient promis l'un à l'autre, sur les saints Évangiles de Dieu et sur le saint canon, pour ce corporellement touchans, pré-sens aucuns prélaux et plusieurs autres gens de grand estat, tant du conseil de l'un comme de l'autre, qu'ils ne pour- chasseroient mal, dommage aucun ne venisse l'un à l'autre, etc., et firent en outre au regard de ce plusieurs grandes et solennelles promesses en tels cas accoustumés : car en signe et démonstration de toute affection et perfection d'amour, et d'une vraie unité, et comme s'ils eussent et poussent avoir un même cœur et courage, firent, jurèrent et promirent solennellement vraie fraternité et compagne d'armes ensemble par especiales convenances sur ce failles : laquelle chose doit de soi emporter telle et si grande loiauté et amour mutuel, comme sçavent tous les nobles et hommes.

Ces paroles, *vraie fraternité et compagne d'armes*, méritent une observation particulière parce que c'est enfin delà que nous apprenons qui sont ceux qu'on appelloit en France *freres d'armes* : qui estoient proprement ceux qui contractoient entre eux une amitié fraternelle, confirmée par sermens, et par la divine eucharistie qu'ils recevoient des mains du prêtre, se promettans une protection et un secours mutuel, au cas qu'ils fussent attaquez de leurs ennemis, et protestans de prendre les armes et de défendre celui d'eux qui seroit attaquez. Le même des Ursins³, parlant du duc de Bourgogne : « Au duc d'Orléans mort, peu de temps avant qu'il le fist de Notre-Seigneur sacré d'estre son vray et loyal parent, et « promit d'estre son frere d'armes, portoit son ordre, et luy « faisoit bonne chere. » Ainsi dans l'*Histoire de Charles VII* de Berry, heraud d'armes, et dans Monstrelet⁴, il est dit que le roy de Castille fut *frere d'armes* et *allié du roy* ; dans l'*Histoire de Bourgogne* de Jacques du Clercq, que le roy d'Arragon et Philippe duc de Bourgogne estoient *freres et compagnons d'armes* ; et enfin dans l'*Histoire d'Artus duc de Bretagne* et *connétable de France*, écrite par Jacques Gruel, que ce duc et le duc de Bourgogne estoient *freres d'armes*. L'emprise à outrance de Jean duc de Bourbonnois et de ses chevaliers, de l'an 1414, que j'ay leuë dans les memoires manuscrits de M. Peiresc, touche cette façon de parler : « Item nous tous jurons, promettons, et serons tenus de nous entre-aymer et entretenir en bon et loyal amour,.... et de faire et tenir les uns vers les autres, durant ladite emprise, toute loiauté et confraternité, que freres et compagnons se

« doivent faire et entretenir. » En tous ces passages les freres d'armes sont encore appelez *compagnons d'armes*, parce qu'ils se promettoient reciproquement de porter les armes ensemble, faisans entre eux une alliance offensive et defensive, auquel sens Berry, l'auteur de l'ancienne *Chronique de Flandres*, et Georges Châtelain usent de ces termes⁵.

Je suis néanmoins contraint d'avouer que ces especes de fraternité n'estoient pas tousjours contractées dans l'église, et avec les cérémonies que je viens de remarquer : car Monstrelet, en l'an 1456, dit en termes formels que le roy d'Arragon se fit *frere d'armes* du duc de Bourgogne, lequel il n'avoit jamais veu. Ce roy icy eust esté frere et compagne d'armes au duc Philippe de Bourgogne ; et j'apoit ce que ils fussent loin l'un de l'autre, néanmoins ils s'entraimoient tellement, qu'ils portoiens les ordres l'un de l'autre, et si ne virent onques l'un l'autre. Il se peut faire toutefois que ces fraternités furent contractées entre ces princes absens par leurs ambassadeurs dans l'église, et avec les cérémonies accoustumées, ou du moins par traites particuliers. Telle fut celle qui fut contractée entre le roy Louis XI et Charles dernier duc de Bourgogne, comme on pourra voir par cet extrait, tiré de la Chambre des Comptes de Paris, que je dois à M. d'Herouval⁶ :

LOUIS, etc. « A tous, etc. Comme puis nagaires bonne paix et amitié ait esté faite et traitée entre nous, et nostre tres-cher et tres-amé frere et cousin le DUC DE BOURGOGNE, et pouricelle encore mieux affermer, et en maniere qu'elle soit perpetuellement inviolable, aussi pour y mettre et entracer plus parfaite et cordiale amour, ait esté fait ouverture de contracter fraternité d'armes entre nous : sçavoir faisons que nous, cognoissans le grant bien qui est et peut venir à toute la chose publique de nostre royaume, pour l'union et jointure, et fraternité d'armes d'entre nous et de nostre dit frere et cousin ; considérant aussi la grande vaillance, proïesse, honneur, loiauté, sens, prudence, conduite, et autres hautes et excellentes vertus, qui sont en sa personne, et la singuliere et parfaite amour qu'avons spécialement à lui par dessus tous autres, Nous, de nostre certaine science, et par grant avis et meure deliberation, avons fait, contracté, et conclud, faisons, contractions, et conclusions par ces présentes, bonne, vraye, seure, et loyale FRATERNITÉ D'ARMES avec nostredit frere et cousin de Bourgogne, et l'avons prins et accepté, prenons et acceptons en nostre seul FRERE D'ARMES, et nous faisons constituons et declérons le sien, et lui avons promis et promettons icelle fraternité continuer et entretenir, sans jamais nous en departir : et avec de le porter, aider, soutenir, favoriser, et secourir, de nostre personne, et de toute nostre puissance en toutes ses questions et querelles contre quelconques personnes que ce soient, ou puissent estre, qui peuvent vivre et mourir, sans personne quelconque excepter, et en tous ses affaires, et en toutes choses faire son fait le nostre propre, sans luy failir de rien, jusques à la mort inclusivement. Toutes lesquelles choses desusdites, et chascunes d'icelles, nous avons promises et jurées, promettons et jurons par la foy et serment de nostre corps sur les saints Évangiles de Dieu, sur nostre honneur, et en parole de roy, avoir et tenir fermes, estables, et agreables, sans jamais venir au contraire ce nous submettons, etc.

Je puis joindre à ce traité un autre, que je dois aussi à M. d'Herouval, qui n'est pas moins curieux, qui fut fait entre Bertrand du Guesclin, connétable de France, et le seigneur de Cligon, qui nous apprend quel estoit l'effet de ces fraternités et de ces ligues offensives et defensives :

« A TOUS CEUX qui ces lettres verront BERTRAND DU GUERCLIN, duc de Mouline, connestable de France, et OLLIVIER SEIGNEUR DE CLIGON, salut. Sçavoir faisons que pour nourrir bonne paix et amour perpetuellement entre nous et nos hoirs, nous avons promises, jurées et accordées entre nous les choses qui s'ensuivent. C'est à sçavoir que nous, Bertran du Guerclin, voulons estre allez et vous allons à tousjours à vous, messire Ollivier seigneur de Cligon, contre tous ceux qui pevent vivre et mourir, exceptez le roy de France, ses freres, le viconte de Rohen, et nos autres seigneurs de qui nous tenons terre : et vous promettons aider et conforter de tout nostre pouvoir toutes-

¹ Silvester Girald. in Topogr. Hibern. dist. 3, c. 21. — ² Nella Hist. de gli Svizi, p. 370. — ³ A. 1470. — ⁴ Id. A. 1411. — ⁵ Id. A. 1449. — ⁶ A. 1445.

¹ Berry, p. 143; Chron. de Fland. c. 78; Georg. Châtel. on le Vie de J. de Lalaïn, c. 46. — ² Sur le des est écrit : Minute premierement faite pour M. le greffier, M. Guillaume de Carisy, de la fraternité d'armes. Il estoit greffier du parlement en l'an 1470; V. Ph. de Commales de l'éd. du Louvre, p. 441.

« fois que mestier en aurez et vous nous en requerez. Item
 « que ou cas que nul autre seigneur, de quelque estat ou
 « condition qu'il soit, à qui vous seriez tenu de foy et
 « hommage, excepté le roy de France, vous voudroit deshe-
 « riter par puissance, et vous faire guerre en corps, en
 « honneur, et en biens, nous vous promettons aider, deffen-
 « dre, et secourir de tout nostre pooir, se vous nous en
 « requerez. Item voulons et consentons que de tous et
 « quelconques proufz et droitz qui nous pourroit venir et
 « ehoir dore en avant, tant de prisonniers pris de guerre par
 « nous ou nos gens, dont le proufz nous pourroit appartenir,
 « comme de pais raenconné, vous aiez la moitié entierement.
 « Item ou cas que nous scaurions aucune chose qui vous
 « peust porter aucun dommage, ou blâme, nous le vous
 « ferons scavoir et vous en accointerons le plus tost que nous
 « pourrons. Item garderons vostre corps à nostre pooir, comme
 « nostre FRERE. Et nous, Ollivier seigneur de Cliron, voulons
 « estre aliez et nous allions à tousjours à vous, messire
 « Bertran du Guercin, dessus nommé, contre tous ceulx
 « qui pevent vivre et mourir, exceptez le roy de France, ses
 « freres, le viconte de Roheu, et nos autres seigneurs de qui
 « nous tenons terre, et nos autres seigneurs de qui
 « tout nostre pooir toutesfoiz que mestier en aurez et vous
 « nous en requerez. Item que ou cas que nul autre seigneur
 « de quelque estat ou condition qu'il soit, à qui vous seriez
 « tenu de foy ou hommage, excepté le roy de France, vous
 « voudroit desheriter par puissance, et vous faire guerre en
 « corps, en honneur, ou en biens, nous vous promettons
 « aider, defendre, et secourir de tout nostre pooir, se vous
 « nous en requerez. Item voulons et consentons que de tous
 « ou quelconques proufz et droitz qui nous pourroit venir
 « et ehoir dore en avant, tant de prisonniers pris de guerre
 « par nous, ou nos gens, dont le proufz nous pourroit appa-
 « rtenir, comme de pais raenconné, vous aiez la moitié entie-
 « rement. Item ou cas que nous scaurions aucune chose qui
 « vous peust porter aucun dommage, ou blâme, nous le vous
 « ferons scavoir et vous en accointerons le plus tost que nous
 « pourrons. Item garderons vostre corps à nostre pooir
 « comme nostre FRERE. Toutes lesquelles choses dessusdites
 « et chacune d'icelles nous, Bertran et Ollivier, dessus
 « nommez, avons promises, accordées, et jurées, promettons
 « accorder, et jurons, sur les saintz Evangiles de Dieu,
 « corporellement touché par nous et chacun de nous, et par
 « les foyz et sermens de nos corps bailliez l'un à l'autre,
 « tenir, garder, enteriner, et accomplir, l'un à l'autre, sans
 « faire ne venir en contre par nous, ne les nostres, ou de l'un
 « de nous, et les tenir fermes et agreables à tousjours. En
 « tesmoing desquelles choses nous avons fait mettre nos
 « sceaulx à ces presentes lettres, lesquelles nous avons fait
 « doubler. Donné à Pontorson, le 24e jour d'octobre l'an de
 « grace mil trois cens soixante et dix. Et sur le repli est
 « écrit : Par monsieur le duc de Mouline, connestable de
 « France. Signé, VOISINS. »

Cette sorte de traité n'est pas tant une fraternité qu'une
 espece d'alliance étroite, ou de ligue offensive et défensive, en
 vertu duquel les contractans s'obligent à un mutuel
 secours dans les occasions, tel que deux freres seroient tenus
 de se donner. J'ay leu le traité qui fut fait entre Sigismond
 roy de Hongrie, marquis de Brandebourg, gouverneur du
 royaume de Bohême, et Louys II roy de Sicile, duc d'Anjou,
 du 13 de fevr. 1407, indict. 15, par lequel ils s'unissent en-
 semble contre Ladislas fils de Charles de Duras, leur ennemy
 commun, contractans entre eux *amicitiam, FRATERNITATEM,*
unionem, ligam, et fidelem confederationem. J'ai encore veü
 une instruction donnée à M. Moreau de Wissant chambellan,

M. Pierre Roger de Bissac, maître d'hôtel de M. d'Anjou, et
 Thibaud Hocle, secrétaire du roy, envoyez par le duc d'Anjou
 au roy de Castille, au sujet du différent qu'il avoit pour la
 succession des rois de Majorque et des comtes de Roussillon
 et de Cerdagne, qui porte ces mots : « Premièrement diront
 « audit roy de Castille donnant ledit monseigneur d'Anjou,
 « pour le tres-grant bien et vaillant de sa personne l'a esleu
 « en FRERE, et en singulier et especial ami, et mis en lui
 « sa fiance et ferme esperance sur tous les rois et princes du
 « monde, apres le roy son tres-cher seigneur et frere; pour y
 « avoir refuge, et trouver ayde, conseil, et confort en tous ses
 « besoins. » En tous les actes de cette ambassade que je tiens
 de monsieur d'Herouval ces deux princes se traitent toujours
 de freres.

Quant à ce que Chifflet¹, en la Defense de l'Espagne
 contre la France, a écrit que l'on appelloit *freres d'armes* ceux
 qui estoient chevaliers, et qui portoient le collier d'un même
 ordre, cela se fut aisément par ce que je viens de remar-
 quer, et encore par un autre passage du même Juvenal des
 Ursins, lorsqu'il raconte ce qui se fit à la reconciliation des
 ducs d'Orleans et de Bourgogne : « Et encore pour plus
 « grande confirmation desdites fraternité et compagne
 « d'armes, ils prirent et portèrent l'ordre et le collier l'un de
 « l'autre. » Aussi ceux qui sont chevaliers d'un même ordre
 de chevalerie ne sont pas appellez *freres d'armes*, mais
freres et compaignons de l'ordre, comme dans les statuts de
 celui de Saint-Michel, institué par Louys XI roy de France :
Compaignons de l'ordre, en celui de la Jarretiere, art. 4.
 Georges Châtelain, en la Vie de Jacques de Lalaïn : « Ce
 « gentil chevalier Jacques de Lalaïn fut élu à estre frere et
 « compaignon d'icelui ordre de la Toison d'or. »

Enfin, pour achever cette dissertation au sujet des adoptions
 en freres, je tiens qu'il est fort probable que ces princes et ces
 seigneurs anglois, qui se disoient entre eux *conjurati*, et
adjurati fratres, n'avoient contracté cette alliance que par
 ces mêmes cérémonies. Simeon de Dunelm, en l'histoire de
 Wichtrede comte de Northumbelland : « Tandem amicor. n
 « instantia reducti in concordiam, altera sese satisfactione
 « mediantibus amicis placabant, atque adeo in amorem alte-
 « rutrum sunt adunati, ut fratres adjurati simul Roman
 « tenderent. » Le même auteur², en l'histoire d'Angleterre,
 en l'an 1072 : « Aldredus, nihil mali suspicans, a Carl, conju-
 « rato sibi fratre, occiditur. » Roger de Howeden : « Malcol-
 « nus, rex Scotorum, sui conjurati fratris Tosti comitatum,
 « id est Northumbriam, fortiter depopulatur. » Et ailleurs il
 fait parèire le roy Richard, qui qualifie le roy Philippe
 Auguste *Dominum suum et socium adjuratum in peregrina-
 « tione Hierosolymitana.* Adam de Breime³ : « Archiepiscopus
 « tempore serviens, ut conjuratos tantum fratres ab invicem
 « divelleret, Hermannum comitem adoptavit in militem.
 Ailleurs⁴ : « Conjurati sodales ; » termes qui font assez
 connoître que ces fraternitez estoient contractées avec des
 sermens solempnels.

Les adoptions en freres n'ont tiré leur source que de sem-
 blables adoptions en fils, qui ne se faisoient pareillement
 que par honneur. Et comme la pratique en a esté fort
 commune parmi les peuples septentrionaux, et ensuite dans
 l'Orient et dans l'Occident, et que c'est delà que les scavans
 tirent l'origine des chevaleries, je me persuade que j'obligera
 les curieux si je donne encore en cet endroit ce que j'ay
 remarqué sur une matière assez peu commune.

¹ In Vindie. Hisp. — 2. Ch. 70. — 3. Simeon. Dunelm. de Gest. Angl. —
 4. C. 150. — 5. C. 247. al. 248.

DES ADOPTIONS D'HONNEUR EN FILS, ET, PAR OCCASION, DE L'ORIGINE DES CHEVALERIES.

DISSERTATION XXII.

Le mariage est l'un des plus grands biens dont l'homme soit redevable au souverain auteur de la nature, puisqu'il le garantit en quelque façon du tombeau, et le rend participant de l'immortalité. La procreation et la succession continuelle des enfans fait qu'il ne meurt pas : ce qui a fait dire au Sage * que celui-là ne doit pas être réputé mort, qui laisse son semblable après soy : « Mortuus est, sed quasi non esset mortuus, reliquit enim similem sibi. » Cette pensée a donné sujet à certains heretiques * de croire que la resurrection des corps, dont il est parlé dans l'*Écriture sainte*, devoit estre interpretée, non à la lettre, mais daps un sens allegorique, savoir de la procreation des enfans, qui fait revivre l'homme une seconde fois, et le rend immortel. D'ailleurs, on ne peut pas souhaiter une satisfaction plus grande, dit l'empereur Leon *, ni des soulagemens plus doux dans les incommoditez d'un âge avancé, que ceux qu'on tire des enfans. Mais d'autant, dit le même prince *, que cét avantage n'est pas tellement universel, qu'il ne se trouve plusieurs qui en sont privez, les législateurs y ont apporté le remède par l'adoption, et ont suppléé par le secours de la loy aux défauts de la nature. Car ce qui a donné la première occasion aux adoptions a esté le défaut des enfans, et particulièrement des mâtes. Avec le temps on a permis indifféremment d'adopter à ceux qui en avoient comme à ceux qui n'en avoient point. Or, comme l'adoption imite la nature, selon les juriscosultes *, ces mêmes législateurs ont voulu que les enfans adoptez fussent semblables en tout, quant aux effets civils, aux enfans naturels : que les peres adoptifs eussent la puissance de la vie et de la mort sur eux, comme sur leurs enfans naturels ; que ces enfans prissent le nom du pere adoptif, comme estant entrez et entez dans sa famille : que comme les naturels ils eussent part à leur succession, et que comme eux ils pussent estre vices-heritez.

Ces adoptions ont eu lieu long-temps sous les Romains, mais depuis que les nations du Nord se sont répandues dans leur empire, on y en a veu parétre une autre espèce, laquelle n'estoit pas tant une adoption qu'une alliance entre les princes, qui se communiquoient par là reciproquement les titres de pere et de fils, et par ce moyen contractoient entre eux une liaison de bienveillance beaucoup plus étroite. Ces adoptions n'estoient que par honneur, et ne donnoient aucune part au filz adoptif en la succession de celui qui adoptoit. C'est pourquoy Nicephore Bryennius * dit qu'elles ne se faisoient que *μὴ λόγῳ*, c'est à dire en apparence et non en effet, n'y ayant rien qui approchât de l'adoption des Romains, que les noms de pere et de fils, qu'ils se donnoient. Ce que Justin fit assez connoître lorsque les ambassadeurs de Cabades, roy de Perse, lui offrirent la paix de la part de leur maître, au cas qu'il voulust adopter Cosros, fils de la seur de ce prince : cét empereur leur ayant fait réponse qu'il le vouloit bien, pourveu que ce fut à la mode des barbares et des étrangers, *ὡς ἑσθέρῳ προσέξει*, mais non pas de cette adoption pratiquée par les Romains, qui donne le droit aux enfans adoptifs dans la succession de celui qui adopte.

Hunimond, roy des Sueviens, fut adopté de cette espèce d'adoption par Theodemir, frere de Walemir, roy des Goths, qui l'ayant fait prisonnier dans un combat, *veniam condonavit, reconciliatusque cum Suevis, eundem quem ceparat adoptans sibi filium, remisit cum suis in Sueviam*. Ce sont les termes de Jornandes *. Le même auteur écrit que l'empereur Zenon

adopta de cette adoption Theodoric, roy des Goths : non qu'elle eust esté alors en usage dans l'empire d'Orient, mais parce que probablement Theodoric rechercha cet honneur de ce prince, avec lequel il contractoit alliance, suivant la coutume des peuples de sa nation, qui la pratiquoient en de semblables rencontres. Ce fut donc ainsi que le roy des Herules fut adopté par le même Theodoric ; Athalaric, roy des Goths, par Justinian * ; ou, comme le docte Aleman écrit *, par le même Justin : Cosros, roy de Perse, par l'empereur Maurice * ; Boson, par Jean VIII, pape * ; Louys fils de Boson, par l'empereur Charles le Gros * ; Isac et Alexis Comnene, dont le dernier fut depuis empereur, par l'impératrice Marie, femme de Nicephore Botaniate * ; Godefroy de Bouillon, duc de la Basse-Lorraine, par le même Alexis ; Andronique Ducas, par Andronique Comnene le tyran * ; Jathatin, sultan de Coni, par l'empereur Isac l'Ange *, et enfin le roy de Hongrie, par l'empereur Rodolphe *.

Cassiodore * est celui qui nous a représenté les cérémonies qui s'observoient en ces adoptions honoraires, particulièrement parmi les peuples du Nord : écrivant, que c'estoit un honneur et une faveur considérable chez les nations étrangères d'estre adopté par les armes : « Per arma posse « fieri filium grande inter gentes constat esse præconium. » Ailleurs : « Desiderio quoque concordia factus est per arma « filius : » termes qui justifient ce que j'ay écrit, que ces adoptions se faisoient pour lier davantage une alliance et une confederation. En un autre endroit : « Gensimundus ille « toto orbe cantabilis solum armis filius factus. » Conformément à ces passages, Jornandes *, parlant de Theodoric, adopté par Zenon : « Et post aliquod tempus *per ampliandum « honorem ejus in arma sibi eum filium adoptavit.* » Le même Cassiodore explique encore diserteement cette maniere d'adopter, dont il nous a représenté la formule, nous apprenant qu'elle se faisoit en revêtant celui qui estoit adopté de toute sorte d'armes, qui lui estoient données par celui qui adoptoit : « Et ideo more gentium, et conditione virili, filium « te præsentî munere procreamus, ut competenter per arma « nascaris filius, qui bellicosus esse dignosceris. Damas « quidem tibi equos, enses, clypeos, et reliqua instrumenta « bellorum, sed, quæ sunt omnibus fortiora, largimur tibi « nostra indicia. »

Ces façons de parler, et ces expressions, *inter gentes, more gentium*, etc., montrent que cette sorte d'adoption fut particulièrement pratiquée par les peuples barbares, ou étrangers, qui usoient en cétte occasion de la tradition des armes. Ce que Procope * assure encore en ces termes : *Ὁ ἑτάρασιν ἢ ἑσθέρῳ τοῦς κατόδας ποιοῦνται, ἀλλ' ἑπὶ τῶν σκευῶν*. Ce qui me fait croire qu'il faut rapporter à cet usage ce que Jornandes * pratique lorsqu'il adopta Childbert, son neveu, lui ayant mis sa lance entre les mains, pour marque qu'il le tenoit pour son filz. Les *Annales de France* tirées du monastere de Fulde *, disent qu'en l'an 873 les ambassadeurs de Sigebert, roy des Danois, et d'Halbden, son frere, prièrent l'empereur Louys-II : « Ut « rex dominos suos reges in loco filiorum habere dignaretur, « et illi eum quasi patrem venerari velent cunctis diebus « vitæ suæ. » A cét effet, il lui présentèrent une épée, dont le pommeau estoit d'or massif. Mais il semble que cette espée n'estoit que pour marquer la forme de leur sermens : « Jurabant enim, juxta ritum gentis suæ, per arma sua, « quod nullus deinceps de regno minorum suorum regnum

1. Eccles. c. 30. — 2. Philast. de Heres. — 3. Leo, Nev. 98. — 4. Id. Nov. 97. — 5. *Minorum Instit. de adopt.* l. 23 de lib. et posth. Calpurn. Placc. decl. 30. — 6. L. 4, c. 38. Procop. l. 1 de Bello Pers. cap. 3. — 7. Jornand. de Reb. Get. c. 53, 57.

* Cassiod. l. 4, ep. 2. — * Cassiod. l. 8, ep. 4. — * Aleman. ad Procop. anecdot. p. 18, edit. 1. — * Evagr. l. 6, c. 10. Theoph. Anast. — 5. Jo. VIII, ep. 119. — 6. Herun. Contr. A. 887. — 7. Nicoph. Bryenn. l. 4, c. 36. — 8. Anna Com. l. 2, Alex. p. 44. — 9. Albert. Ag. l. 2, c. 10. — 10. W. Tyr. l. 2, c. 2. — 11. Hist. Austr. l. 2, c. 11. — 12. Niesl. in Andr. l. 1, c. 14. — 13. Acrop. c. 9. — 14. Hist. Austr. l. 2, c. 11. — 15. Senar. l. 4, ep. 2, l. 8, ep. 1, 9. — 16. C. 57. — 17. L. 1 de bello Pers. c. 11. — 18. Greg. T. r. l. 5, Hist. c. 18 ; l. 7, c. 33. — 19. An. 873.

« regis inquietare aut alicui in illo limonem inferre deberet. » C'estoit encore une coutume établie parmi les Lombards, que le fils du roy ne pouvoit seoir à la table de son pere, qu'il n'eust reçu auparavant ses premières armes des mains de quelque prince étranger.

Les *Histoires Byzantines* n'ont pas spécifié les cérémonies dont les empereurs de Constantinople se servent lorsqu'ils pratiquent ces adoptions. Anne Comnène dit qu'Isid, son oncle, et Alexis, son pere, furent adoptés par l'impératrice Marie, suivant l'usage reçu en ces occasions : Κατὰ τὴν παραδοξίαν τῶν πατρῴων καὶ τῶν ἑσθίων. Albert d'Aix, parlant de l'adoption de Godefroy de Bouillon par l'empereur Alexis Comnène, se contente de dire qu'il fut adopté en fils, sicut mos est terræ; et Guillaume, archevesque de Tyr : « adhibita juxta morem curiæ solennitate quadam, que in ejusmodi arrogationibus fieri solet, secundum regionis morem. » De sorte qu'il est incertain quelle fut cette cérémonie, et si cette adoption se faisoit par les armes, comme celle des barbares, ce qui d'abord ne paroit pas éloigné de la probabilité. Car l'on ne doit pas trouver étrange qu'en cette occasion l'impératrice Marie ait adopté par les armes les deux freres-Comnènes, puisque nous lisons dans Orderic Vital que Cecile, fille de Philippe I, roy de France, et pour lors veuve du fameux Tancrede, prince d'Antioche, donna l'ordre de chevalerie à Gervais, seigneur breton, fils d'Haimon, viconte de Doi, dont la cérémonie se faisoit avec des armes. Je trouve encore dans un compte de l'hôtel du roi du terme de l'Ascension de l'an 1282, que la reine de France fit le seigneur de Saint-Yon chevalier en une feste de Pâques.

Mais d'ailleurs je remarque dans l'*Histoire des guerres saintes* qu'il se pratiquoit anciennement une autre cérémonie pour les adoptions d'honneur, que celle par les armes : qui estoit que celui qui adoptoit faisoit passer l'adopté sous sa chemise, ou son manteau : faisant connoître par là qu'il le tenoit comme son fils, et comme sorti de lui. Le prince d'Edesse adota de cette manière Baudouin, frere de Godefroy de Bouillon, qui fut depuis roy de Hierusalem : « Baldunium sibi filium adoptivum fecit, sicut mos regionis : » filius et gentis habetur, nudo pectori suo illum astringens, et sub proximo carnis sue indumento semel hauc invens : « tiens, fille utrimque data et accepta. » Ce sont les termes d'Albert d'Aix : « Guibert », abbé de Nogent, raconte la même chose en ceux-cy : « Adoptionis autem talis pro gentis consuetudine dicitur fuisse modus. Intra lineam inferulam, quam nos vocamus canisiam, nudum intrare eum faciens sibi astrinxit : et hæc omnia osculo libato firmavit. Idem et mulier postmodum fecit, etc. » Comme Foucher de Chartres, qui accompagna Baudouin en cette expédition, Guillaume de Tyr, et Conrad, abbé d'Usperg, écrivent en termes formels, que celui qui l'adopta estoit un prince grec, qui avoit esté envoyé en cette place par l'empereur de Constantinople pour y commander, il semble plus probable que cette façon d'adopter estoit celle qui estoit pratiquée par les Grecs. Ce que l'on peut encore recueillir de ce que Mauro Orbini, en son *Histoire des Slavons*, remarque que Marie Paleologue, reine de Bulgarie, adopta ainsi Svestislav, qui fut roy du même pays après Smiltze : « Alla fine Maria si ricolsa d'adoptare per figliuolo esso Svestislav, et questo fece pubblicamente nella chiesa : abbracciandolo con una parte del suo manto Svetoslav, et con l'altra Michele figliuolo di ley. » C'est ce qui a donné sujet à Surtis de dire que c'estoit la manière ordinaire des adoptions de ces temps-là, adoptionis jus illorum temporum instituitur : vite sanctam tradunt, qui se inaleverat, ut qui adoptaret, per stole fluentis sinus eum qui adoptaretur traduceret. On pourroit encore rapporter à cette cérémonie celle qui est racontée par le sire de Joinville, lorsqu'il parle de l'alliance que le prince de la Montagne contracta avec saint Louys par sa chemise et son anneau qu'il lui envoya. Les Grecs adoptoient aussi dans l'église, devant les prêtres, qui recevoient des prières à cet effet, comme nous verrons dans la suite.

Il ne faut pas douter que la chevalerie n'ait tiré son origine de cette espèce d'adoption, qui se faisoit par les armes, et de la cérémonie qui s'y observoit, où l'on revêtoit d'armes pour la guerre celui qui estoit adopté. Ce qui se pratiquoit aussi lorsqu'on faisoit quel'un chevalier. Car comme dans ces adoptions d'honneur on présentoit toute

sorte d'armes au fils adoptif, pour s'en servir dans les premières occasions des batailles, ainsi celui qui faisoit un chevalier lui donnoit l'épée, le haubert, le heaume, et généralement le revêtoit de toutes les armes qui sont nécessaires à un bon soldat pour se trouver dans les combats. C'est pourquoy il estoit alors appelé miles, parce qu'il commençoit à entrer dans la profession de la guerre, et se faisoit armer de toutes pièces, pour y faire le métier d'un vaillant soldat.

Le Moine de Malremontier, décrivant les cérémonies qui s'observèrent lorsque Geoffroy, duc de Normandie, fut fait chevalier, dit qu'on l'équipa de toute sorte d'armes. Voici comme il en parle : « Adjecti sunt equi, allata sunt arma : » induitur lorica incomparabili, quæ tracuibus duplicibus « intexta, nullius lanceæ vel jaculi cujuslibet ictibus transforabilis haberetur. Calcatus est caligis ferreis ex maculis « itidem duplicibus compactis, calcarebus aureis pedes ejus « astricti sunt : clypeus leuculo aureo imaginarios habens « collo ejus suspenditur : imposita est capiti ejus casca « multo lapide pretioso relucens, quæ talis temperatam « erat, ut nullius ensis acumine incideret, vel falficari valerent. « Allata est et hasta fraxinea ferrum Pictavense pretendens, « ad ultimum allatus est et ensis de Thesuro regio, etc. » Ce passage fait assez voir qu'anciennement, lorsqu'on faisoit des chevaliers, on les revêtoit de toute sorte d'armes, ce que l'on appelloit *adouer un chevalier*. L'*Ordene de chevalerie de Huës de Tabarie* :

Sire, chou'est li remembranché
De celui qui l'a adoubé
A chevalier, et ordéné, etc.

Le Roman de Garin le Lherans :

Fêtes mes freres chevaliers le matin,
Si m'aideront cette guerre à tenir,
Et dit li peres : Volontiers, biax amis,
Li les adoube, et chevaliers en fist.

Ailleurs :

Mon droit seigneur, qui soef me norri,
Qui m'adouba, et chevalier me fist.

Les vieilles ordonnances qui sont dans les archives de la ville de Padoue veulent que celui qui sera podestat de Vicenza *faciat se fieri militem adoubatum*.

Mais les expressions les plus ordinaires en ces occasions estoient celles de *donner des armes*, au lieu de dire, *faire un chevalier*. Robert Bourron conjoint le mot d'*adouer*, avec ceux-cy : « Or aten jusques à le matin, que je t'adouberay. » et te donray armes. » Dans les auteurs latins il n'y a rien de plus commun que ceux de *armare, dare arma, arma accipere*, dans le même sens. Un titre d'Alfonse, roy de Castille, vulgairement appelé l'Empereur, de l'an 1194, porte cette date : Hæc carta fuit facta eo anno quo dictus « imperator armavit filium suum Fernandum militem in « Palentia, in festo Natalis Domini. » Guillaume de Malmebury, parlant de la chevalerie de Henry fils de Guillaume le Bâtard : « Anno etatis 19, in Pentecoste, apud Westmonasterium sumpsit armæ à patre. » Howeden, parlant du même Henry, se sert de ces termes : « Filium suum Henricum cum armis militaribus honoravit : » et Henry d'Huntindon de ceux-cy : « Henricum filium suum juniorem virilibus « induit armis. » Le même auteur en un autre endroit : « Henrico, nepoti suo, David, rex Scotorum, virilia tradidit « arma. » Une ancienne chronique citée par Selden : « Alexander, rex Scotie, Joannem Scotum, comitem de « Huntredon, et plures alios nobiles viros, armis militaribus « induit in die Pentecoste. » Le Roman de Garin se sert aussi en quelques endroits de cette façon de parler :

Et si vos mandes comme estes amis,
Que doignés armes l'enfant Girberc s'en fuis,
Si hautement que li dus n'en menteist,
Par grant chierté le vos envoie icy
Car bien trovast chevalier en fest.

En un autre endroit :

Et chevalier a fet de Garnerin,
C'est li plus janes de tos les fuis Hervi,
Cheval li donne, armes, et ver et gris.

1. Paul. Warnier, de Gest. Langob. c. 33, 34. — 2. Anna Com. l. 9. Alex. — 3. Abd. Ag. l. 2, c. 16. — 4. Wulf. Tyr. l. 2, c. 2. — 5. L. 11. — 6. En la Ch. des Comptes de Paris. — 7. L. 3, c. 91. — 8. L. 3, Gest. Del. c. 13. — 9. L. 1, c. 6. — 10. L. 4, c. 2. — 11. P. 464. — 12. L. 1, Ind. A. C. 1034. — 13. P. 86. — 14. Selden, Titles of honor, part. 2, c. 1.

1. Jo. Monach. l. 1. Hist. Gaufr. Duc. — 2. Apud Felle. Osmun. — 3. Roman de Merlin, ms. — 4. Chifflet, in Vind. Hisp. p. 208. — 5. L. 5. — 6. Pag. 208.

C'estoit proprement la premiere occasion où le jeune gentilhomme prenoit des armes : car jusques là s'il s'estoit trouvé dans les combats, ce n'avoit esté qu'à la suite d'un chevalier. et en qualité d'escuyer ou de valet. C'est ce qu'un vieux glossaire appelle armatura prima, d'autant qu'alors il s'armoit de pieuses armes, qui est le terme dont on qualifioit les armes du chevalier, et commençoit à devenir soldat, miles, qui estoit le titre qui luy estoit donné. Je sçai bien qu'on peut prendre encore ce mot d'armatura pour les exercices militaires, qu'Amnian Marcellin appelle profudis disciplinis castrensis.

Nos histoires nous fournissent encore une autre espèce d'adoption d'honneur, qui se faisoit en coupant les cheveux de celui qui estoit adopté en fils : lorsqu'elles racontent que Charles Martel envoya Pepin, son fils, à Luthfrand, roy des Lombards, afin qu'il luy coupât ses premiers cheveux, et que par cette cérémonie il luy tiast à l'avenir lieu de pere. C'est ce que nous apprenons de Paul Warnefrid, en son Histoire des Lombards : « Circa hæc tempora Karolus princeps Francorum, Pipinum, suum parvulum filium, ad Luthfrandum direxit, ut ejus, juxta morem, capillum susciperet : qui ejus cesariem incidens, et pater effectus est, multaque eum ditatum regis muneribus gentiori remisit. » La Chronique de Novalesse dit ecy en d'autres termes : « Ut ei, juxta morem, ex capillis totonderet, et feret et pater spiritalis, quod et fecit. » Warnefrid fait voir que Pepin estoit alors fort jeune, d'où il faut conjecturer que c'estoit pour la premiere fois qu'on luy coupoit les cheveux. C'est donc à cette cérémonie qu'on doit rapporter ce qu'Anastase Bibliothecaire raconte de l'empereur Constantin le Barbu, qui envoya au pape Benoît II les doccons de cheveux de Justinian et d'Heraclius, ses enfans, voulant donner à connoître par là, ainsi que quelques sçavans ont observé, qu'il vouloit qu'ils reconnussent le pape et le souverain pontife de Rome comme leur pere spirituel : « Hic una cum clero et exercitu suscepit mallores capillorum domini Justiniani et Heraclii, filiorum clementissimi principis, simul et jussionem per quam significat eisdem capillos direxisse. »

Cette cérémonie a esté fort en usage parmi les payens, comme on peut recueillir de divers auteurs, et particulièrement de ces vers de Stace :

Accipe laudatos, juvenis Phœbeie, crines,
Quos tibi Cæsareus donat puer; accipe lætus,
Intonsaque ostende Patri.

Elle s'est toujours pratiquée par les chrétiens, lesquels ne pouyans et n'osans pas abolir entièrement les superstitions des payens, s'accommoderent à la foiblesse de leurs esprits, et aimèrent mieux les purifier par des oraisons et des prières, que de les irriter en voulant les ôter absolument : « Pertinaci paganismi mutatione subvenientes cum rei in totum mutatio potius irritasset. » Ainsi qu'écrivit le venerable Bede, Amnian Marcellin raconte qu'une sedition s'estant élevée dans Alexandrie, la populace payenne se jeta sur Draconius, et sur Diodore Comte, qu'elle fit mourir : le premier, parce qu'ayant la garde du temple, élevé à la Déesse Minerva, il l'avoit jeté par terre, après qu'il se fut fait chrétien, ainsi qu'il faut presumer : l'autre, parce qu'ayant esté employé pour édifier une église, il ne faisoit pas de couper les cheveux des jeunes enfans, estimant que cette cérémonie n'appartenoit pas à la religion des chrétiens, mais bien à la leur : « Aller quod dum edificande præerat ecclesie, et circum puerorum licentius detondebat, id quicquid ad Deo cum cultum existimans pertinere. » Ce passage, qui a donné de la peine aux sçavans interpretes de cet auteur, justifie que dans les commencemens de l'Eglise naissante on continuo de couper les cheveux aux jeunes enfans. Mais dans la suite cette cérémonie fut purifiée, et se fit dans les églises. Le livre des Sacremens de saint Gregoire nous représente la priere que le prêtre faisoit dans l'église lorsqu'on coupoit les cheveux pour la premiere fois aux jeunes enfans, dont le titre est Oratio ad capillaturam : il y en a d'autres dans l'Euchologium des Grecs, qui appellent ces premiers cheveux coupés, les premisses. Elles font encore voir que dans ces occasions on se choisissoit des parrains : τὸ

προελέσθαι ἑσθίον ἐπὶ τῆς ἐκτείνης κεραιμένης ἀποτομῆς τὸν νεῦρον τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἡμετέρου. Mathieu Blastares ajoute que le prêtre-mettoit ces flocons de cheveux coupés entre les mains du parrain, qui, selon quelques-uns, les enveloppoit dans de la cire, où il imprimoit une image de Notre Seigneur, et les conservoit comme un gage d'une chose qui avoit esté consacrée à Dieu : ἡ ἱερὰ ἀποτομὴ τῆς τρίχης αἰ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐκτείνου, καὶ ἐπιτομῆς τῆς κεφαλῆς, ἐκτείνου. Simeon, metropolitain de Thessalonique, semble dire que le prêtre gardoit ses cheveux dans un lieu sacré : et Nicetas écrit à ce sujet que ceux qui s'estoient ainsi fait couper les cheveux en conservoient la mémoire par une solennité annuelle, qu'il appelle ἀποτομὴ. Cette coupe des cheveux se faisoit, lorsqu'après avoir passé l'âge d'adolescence, on entroit en celle de la jeunesse. L'ancienne loy Sallique c'est à dire celle qui fut rédigée par nos rois encore payens, ainsi qu'on prétend, nous apprend que la cérémonie de couper les cheveux aux enfans estoit en usage parmi les François, et qu'elle se faisoit au-dessus de l'âge de douze ans : « Si quis puerum infra duodecim annorum non tonsoratum occiderit, etc. » Et ailleurs : « Si quis puerum crinitum sine consilio aut voluntate parentum totonderit, etc. » termes qui font voir encore que les enfans estoient présentés par leurs peres, qui avec le temps choisirent dans ces occasions un parrain, qui est appelé pere spirituel dans la Chronique de Novalesse ; ce que fit Charles Martel lorsqu'il choisit Luthfrand pour couper les cheveux de Pepin, son jeune fils.

La même cérémonie se pratiquoit, lorsqu'on se faisoit couper les premiers poils de la barbe. Aimoin dit que Clovis envoya ses ambassadeurs à Alaric pour traiter de paix avec luy, et le prier de lui toucher sa barbe, c'est à dire la couper, et d'être par ce moyen son pere adoptif : « Et Alaricus, a juxta morem antioptorum, barbam Clodovei tangens, adoptivus ei feret pater. » Un autre auteur : « Cum pater inire cupissent hujus convenientia, ut Alaricus barbam tangeret Clodovei effectus Patrinus. »

Ce n'est pas sans raison qu'Aimoin se sert de ces termes : juxta antiptorum morem, parce qu'effectivement ce n'estoit pas un usage nouveau, mais tres-ancien et qui avoit esté observé tant par les Grecs que par les Romains ; car les uns et les autres avbient coutume de se faire couper les premiers poils de la barbe par leurs amis, et de les consacrer à leurs dieux. Ce que Callimachus témoigne à l'égard des habitants de l'isle de Delos :

— κατὰ δὲ ἄλλα τὸ πρῶτον ἰσθίον ἀποτμῆς τῆς τρίχης ἀναρχόμενοι φοροῦσιν.

Il y a encore quelques épiigrammes dans l'anthologie grecque, qui justifient cette coutume sous le titre de ἀπὸ νέων. Les Romains solennisoient les jours auxquels on faisoit cette cérémonie, avec des festins, et beaucoup d'appareil : ce que leurs histoires racontent au sujet des empereurs Auguste, Calligula et Neron : ce dernier donna même à cette solennité le nom de Juvenales, au recit de Xiphilin, et ayant fait mettre les flocons de sa barbe dans une boîte d'or, comme fut celle de Trimalcion dans Petrone, il les consacra à Jupiter Capitolin. C'est pour cela que dans quelques Glossaires le mot de Juvenalis est interprété νέων ἡμετέρας. Dion et Xiphilin font la même remarque des empereurs Helagabale et Avitus.

Comme les chrétiens purifièrent la cérémonie de la coupe des cheveux des enfans par des prières saintes, ils firent le même pour celle des premiers poils de la barbe. Les oraisons que l'Eglise latine et la grecque ont introduites pour ce sujet sont insérées pareillement dans le livre des Sacremens de saint Gregoire et dans l'Euchologium des Grecs. M. de Valois, l'un des plus sçavans que nous ayons aujourd'hui en France, a écrit que cette cérémonie estoit appelée barbatoia, terme qui est interprété dans les Glossaires grecs par celui de μακροκομία, et qui est usurpé en ce sens dans le prétendu fragment de Petrone donné depuis peu au public, que les doctes rejettent avec fondement. De sorte qu'il estime que c'est de cette cérémonie, de laquelle il faut entendre Gregoire de Tours, lorsqu'il dit que l'abbesse de Poitiers fut accusée d'avoir souffert qu'on fist cette cérémonie dans l'enclos de

1. Apud Nigell. in Gloss. v. Ἀπαρτομῆς. Vide Valois, ad Ann. l. 11. — 2. Chr. Austr. Reg. c. 13; Reg. des Fiefs de Champagne, fol. 2, etc. l'ancien Cout. ms. de Norm. part. 2, ch. 25. — 3. De Gest. Long. l. 4, c. 40; l. 6, c. 53. — 4. Harvelt. l. 3, c. 1; Adrevald. l. 1, de Mirac. S. Ben. c. 14; Rad. de Diceto; Anselm. Cant. l. 4, c. 27. — 5. In Bossuet, II, p. 57, edit. reg.; Baron. A. 1084, c. h. 3. Sylv. in Cons. Evarii; Anselm. Gr. l. 6, c. 25. — 7. L. 82. — 8. P. 320, edit. Menard. — 9. Geor. p. 375.

1. In Jure Gr. Ro. Jac. Geor. — 2. Ad orat. S. Greg. Theol. de sancto Sep. — 3. Ed. Harvelli II, 26, 14, 11. — 4. L. 1, de Gest. Fr. c. 20; Collect. Hist. apud Canis. tom. 2; antiq. lect. — 5. Hym. sic. Ἀπλοῦ, v. 208. — 6. L. 6, c. 29. — 7. Dio. l. 66, 79; Suet. in Cal. c. 10; in Ner. c. 12. — 8. In Neronis. — 9. G. G. La. V. Petr. Fabr. l. 1; Sueton. b. 20; Lips. ad Tacit. l. 26; Saverio, ad Just. Car. 28. — 10. Hist. Valois. Hist. ad Paneg. Hieronym. in Gloss. S. Bossuet. et Grævæol. — 11. Wagenseil. et Valois. — 12. L. 10, Hist. c. 16.

son monastère : « Quod vitam de aure exornatam septi sum superfluo defuit, barbatorum latus eo quod celebraverit. » Mais d'autres veulent que *Barbatorum facere* en cet endroit soit faire des mascarades, qui est un terme encore à présent fort commun dans la plupart des provinces de France, où l'on appelle les masques dont on se sert pour se déguiser des *barbatus*, comme au Picardie; *Barbatoires* dans le Gévaudan, et *Barbades* dans l'Auvergne; parce qu'ordinairement on accompagne ces masques de barbes, faites d'étranges et différentes figures; ce qui a fait dire à un pere de l'Eglise¹ parlant des déguisemens qui se faisoient aux bachanales : « In istis diebus miseri homines, et quod pejus est, etiam aliqui baptizati sumunt formas adulteras, succumbunt in decore de la Faculté de Paris de l'an 1444 au sujet de la *Feste des Fols*, qu'on abolit en ce temps-là, et qui n'estoit autre que celle des bachanales. Je sçai bien qu'on peut interpreter ces mots des déguisemens en cerfs, et autres animaux, qui se faisoient en ces reueues-là.

Dans ces adoptions par la coupe des cheveux, et de la barbe, il se contractoit une affinité spirituelle, qui faisoit donner le nom de pere à celui qui estoit pris pour parrain, et celui de fils à l'enfant de qui on coupoit les cheveux, et le poil de la barbe. Cette même affinité se contractoit avec beaucoup plus de fondement entre les enfans qui estoient baptizez et ceux qui en estoient les parrains; car en ces occasions, comme les parrains prenoient le titre de peres adoptifs, ainsi des baptizez prenoient celui d'enfans d'adopter parmi les chrétiens, lorsqu'il raconte que Belisaire, étant sur son départ pour l'Afrique, adopta ainsi avec Antoine, sa femme, un certain Theodose, qu'il avoit élevé dans sa maison. *Θεοδοσὸν υἱὸν Βελισσαρίου τοῦ βασιλέως, καὶ ἑτέρον ἀνδρῶν, τὸν Θεοδοσίον, ἀποδοχὴν ποιήσας ἐν τῇ ἑσπέρῃ τῆς πόλεως, καὶ τὸν ἀνδρῶν τὸν Θεοδοσίον, ἀποδοχὴν ποιήσας ἐν τῇ ἑσπέρῃ τῆς πόλεως.* Le même auteur se sert encore ailleurs de cette façon de parler, en rapportant à cette espèce d'adoption l'ordonnance de l'empereur Léon qui condamna celles qui se faisoient sans les cérémonies de l'Eglise. *Ἐπεὶ τὰς ἐκείνων, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν.* où quelques uns remplissent au lieu d'entendre saint Nicéphore², quand il écrit que l'empereur Heraclius feignit de vouloir faire baptizer son fils, et de le faire adopter ou tenir sur les fonts par *Geopius*; *ἐπιμαρτυροῦν τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως, καὶ τὸν γεωπίου, ἀποδοχῶν ποιήσας ἐν τῇ ἑσπέρῃ τῆς πόλεως.* Le même auteur se sert encore ailleurs de cette façon de parler, en rapportant à cette espèce d'adoption l'ordonnance de l'empereur Léon qui condamna celles qui se faisoient sans les cérémonies de l'Eglise. *Ἐπεὶ τὰς ἐκείνων, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἀποδοχῶν.* où quelques uns remplissent au lieu d'entendre saint Nicéphore², quand il écrit que l'empereur Heraclius feignit de vouloir faire baptizer son fils, et de le faire adopter ou tenir sur les fonts par *Geopius*; *ἐπιμαρτυροῦν τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως, καὶ τὸν γεωπίου, ἀποδοχῶν ποιήσας ἐν τῇ ἑσπέρῃ τῆς πόλεως.*

Germain qui non est sibi fonte parens.

La circonstance que Procope remarque dans le passage que je viens de citer est considérable, qui est que Belisaire, voulant adopter Theodose, le prit entre ses mains pour le présenter au baptême, *χειρὶ περιλαβὼν τὸν υἱόν, οὗ Theodosius* estoit alors avancé en âge, puisque le même Procope³ écrit qu'incontinent après avoir esté baptisé, il suivit Belisaire, en qualité d'homme de guerre, en son expédition d'Afrique. Theophanes se sert du mot de *ἐπίδοχος*, et encore à présent nous usons les parrains sont appeliez *gestantes* dans saint Augustin⁴, *probratores*, dans saint Denys l'Areopagite⁵, *sponsoros* dans Tertullien⁶, *fidusponsoros* dans le même saint Augustin⁷; parce qu'ils portoiert leurs enfans entre leurs bras; ou si c'estoient des sententent aux prêtres, pour être baptizez, et les prêtres de leur foy et de leur créance, respondoient en cette qualité pour eux aux interrogations des prêtres; et enfin ils s'obligeoient de les instruire, et d'en avoir le même soin, comme affinité entre les parrains et les filleuls, qui estoit telle, qu'il ne se pouvoit contracter aucune alliance de mariage entre eux. Le pape Nicolas⁸ répondant aux demandes des Bulgares : « Est inter patres et filios spiritualis proximitas, et sancta communio, quæ non est dicenda consanguinitas, sed potius habenda spiritualis proximitas; unde inter eos non arbitramur fieri posse quodlibet conjugale connubium, quandoquidem nec inter eos qui natura et eos qui adoptione filii sunt veneranda Romane leges matrimonium contrahi permittunt. »

A l'exemple de ces anciens empereurs et des princes étrangers qui ont adopté par honneur ceux avec lesquels ils ont voulu contracter une alliance étroite, les rois et les princes des derniers siècles ont inventé une autre manière d'adoption, par la communication qu'ils ont faite de leurs noms et de leurs armes, ou armoiries, à quelques-uns de leurs plus affez qu'ils ont admis par ce moyen dans leur famille. Ce qui ne s'est fait pareillement que par honneur, sans que pour cela les adoptez pussent prétendre aux successions et aux autres droits et privilèges des maisons. Ainsi nous lisons que Sigismond, roy de Pologne, adopta Emilio Maluazzo, gentilhomme bolonois, et le fit de sa famille : « Fu adottato et fatto da lui della famiglia sua reale, » comme Sansovino de la même manière en la famille de la Rovere. *Thiberto Brandolino*, et Nicolas comte de Corregio en celle des Visconti, et ajoute que Louys Sforce, duc de Milan, traita de cet auteur, adopta de cette adoption Borso, comte de Corregio : « Fu da quel re molto honorato, in tanto che lo fece della sua famiglia, et li dono l'arme, laqual Borso adopta Philippes de Croy, comte de Chimay, et lui permit de porter le surnom et les armes d'Aragon. » La lettre qu'il lui écrivit à ce sujet, datée de Castelnuovo de Naples du 19 jour d'avril 1475, porte ces termes : « Illustrissimo Vir amice nobis de Croy de Aragona, comiti Stimmacensi, quod charissimum, si gratum, ut litteris vestris significastis, quod in nostram domum vos susceperimus, et nostræ domus cognomine, armisque donaverimus, maxime letamur, etc. » Deux ans après le même roy accorda ce privilège à Philippe Salarvol, son ambassadeur, par lequel il étoit révoqué, *domando li l'arme et le devise regali, con provisione de quattro mila ducati d'oro l'anno.* Le duc de Milan, ainsi que Jacques Valere⁹ écrit, donna ses armes à Nicolas Pichezino, lequel il lustras et le fit de son lignage. On peut ranger en cet endroit les adoptions honoraires que la république de Venise fit de Catherine Cornare, reine de Chypre, qui donna ce royaume aux Venitiens; et de Bianche venetienne, seconde femme de François de Medici, grand duc de Toscane; ay, et toutes deux pris le titre de filles de la république Les venitiens permirent aux Cornares de porter

1. M. de la Lande, in Gloss. ad Suppl. Conc. Gall. — 2. Faust. Episc. in Sermon. in Kal. Jan. — 3. Hist. Arcana. p. 3. edit. 1. — 4. in Hieron. p. 19. edit. 1. — 5. Ad Procop. Leo, Nov. 24. — 6. Gothofr. — 7. P. 144. — 8. Anast. Hist. Eccl. — 9. C. C. s. 10. — 10. P. 610. — 11. Euseb. Gr. p. 336. — 12. Simcon Dunsin. et Brump. A. 943. — 13. Cap. c. 7. — 14. Fortunat. l. 5. poem. 4.

1. L. 1. de Belle Vand. c. 19. — 2. L. 4. contre Julian. ut ep. 23. 105. 107. c. 8. — 3. De Sac. Hier. c. 2. — 4. De Bapt. c. 19. de Corrua Milit. c. 3. — 5. Domini. 1. 1. 23. 111. 120. 134. 148. 183. 271. 278. — 6. Scoblar. in la Gen. de la Masson de Croy. p. 24. — 7. Sansovino. — 8. En son Traité de la Noblesse.

les armes de Cypré, parties de celles de leur famille, en considération d'un présent de cette conséquence, que cette reine, qui en estoit leu^r, leur fit¹.

On pratique encore à présent dans l'Italie, particulièrement dans l'Etat de Gennes, une forme d'adoption, que l'on appelle albergo. Elle se fait par le consentement de toute une famille, qui député des procureurs pour traiter avec ceux auxquels elle desire communiquer son nom, ses armes et ses prérogatives. Charles Venasque² produit deux exemples de cette manière d'adopter en la famille des Grimaldi, qui ont communiqué leur nom et leurs armes à quelques gentilshommes du surnom d'Oliiva et de Ceba, par deux actes

passés à Gennes l'an 1448, par lesquels ces gentilshommes sont admis en la famille des Grimaldi, avec faculté de se trouver à l'avenir en toutes les assemblées de la famille, à condition de fournir aux dépenses qu'il conviendra faire pour la conservation et le maintien de sa dignité. Reciproquement les procureurs au nom de la famille de Grimaldi déclarent qu'ils reçoivent les adoptés, avec leurs enfans et leur postérité en la famille de Grimaldi, avec omnia signa, insignibus, decoris, claritudine, honore, dignitate, cognominibus, et iuribus, quomodolibet competentibus, et competituris ceteris antiquis et vera origine Grimaldis. Saluste Tibère de Corneto, en son *Formulario*, a aussi donné la formule de ces adoptions, ou albergoes, que Selden a insérée en ses *Titres d'Honneur*.

1. Bomb. l. 4. Ch. Venet. Sarnovino: Est. Lurigan, en ses *Geneal.* ch. 48. — 2. *Compt. de la Maison de Grimaldi.*

1. *Impr.* à Rome, 1721. — 2. *Titres of Honor*, part. 2, c. 6, § 2.

SUITE DE LA DISSERTATION PRÉCEDENTE,

TOUCHANT LES ADOPTIONS D'HONNEUR EN FILS, OU DEUX MONNOYES DE THEODEBERT Ier ET DE CHILDEBERT IIe, ROIS D'AUSTRASIE, SONT EXPLIQUÉES.

DISSERTATION XXIII.

Comme dans les véritables adoptions il se contractoit une amitié, non seulement entre le père adoptif et les enfans qui estoient adoptés, mais encore entre les parens des uns et des autres: ainsi, dans les adoptions d'honneur, quoiqu'elles ne donnaissent aucun droit aux successions, l'alliance passoit aux enfans et aux parens de ceux qui estoient adoptés en fils ou en freres. Athalaric, roy des Goths d'Italie, dans l'assidore¹, écrivant à Justinien, ou plutôt à Justin, son petit-fils, puisqu'il a droit de se dire son parent et son petit-fils, puisque Theodorie, son ayeul, avoit eu l'honneur d'être adopté par lui: « atque adeo pacem non longin- que quis, sed proximus peto, qui tunc mihi dedistis gratiam. » nepotis, quando meo parenti adoptivi gaudia præstitistis. » Ainsi dans Athé Corneille², le Goth Diogene qualifie Nicephore Bryennius son oncle: père, que ce seigneur avoit contracté une adoption en frere avec l'empereur Romain Diogene, dont il prétendoit estre le fils.

La qualité de père que Theodebert Ier et Childebert IIe du nom, rois d'Austrasie, donnent dans leurs lettres, l'un à l'empereur Justinien, l'autre à l'empereur Maurice, pourroit faire présumer qu'il se fit de semblables adoptions d'honneur entre ces princes, en suite des traités d'alliance que l'un et l'autre de ces rois avoit avec ces empereurs: car comme ceux qui estoient adoptés s'estimoient honorez lorsqu'ils pouvoient se dire les enfans de ceux qui les adoptoient, il est probable qu'ils leur donnoient en même temps le titre de père. Conrad, abbe d'Espère³, parlant de l'empereur Alexis Comnène, qui adopta de cette manière quelques uns de nos princes François qui alloient à la conquête de la Terre Sainte: « Singularem firmamentum principes Alexis, more suo, sub appellatione Patris sui suscepit, eisdemque post manus acceptas sacramentaque firmata munera dispersit. » comme donc Alexis recevoit sous ces princes sous le nom de ses enfans, il ne faut pas douter qu'il ne lui ayeut donné celui de père.

Pour commencer par Theodebert Ier et après lui M. Duchesne⁴ ont donné au public trois lettres que ce roi écrivit à Justinien. L'inscription de la première ne lui donne autre titre que celui de « Domino Illustri, merito triumphante » tant de sonper Augustus, Justiniano imperatori. » Mais dans celles des deux suivantes Justinian y est qualifié père, en

ces termes: « Domino illustri et præcellentissimo domino et PATRI Justiniano imperatori. » On recueille de la première lettre que cet empereur rechercha le premier l'amitié et l'alliance de Theodebert, pour avec son secours combattre les Goths en Italie: et afin de l'y porter plus puissamment, il lui envoya des ambassadeurs et de riches présens. De sorte que comme il n'y avoit pas encore pour lors aucun traité entre ces princes, Theodebert répondant à la lettre de Justinian ne lui donne que le titre qui estoit donné ordinairement aux empereurs. Mais depuis qu'il y eut des traités entre eux, Theodebert donna le titre de père à Justinian dans les inscriptions des lettres qu'il lui écrivit. Ce qui pourroit faire présumer, comme j'ay avancé, qu'il y eut alors des adoptions d'honneur contractées entre eux, en vertu desquelles Theodebert qualifia Justinian du nom de père.

L'une des trois lettres que ce prince écrivit à cet empereur marque évidemment qu'il y eut des traités entre eux, probablement après la mort de Theodat, dont Theodebert semble entreprendre la défense dans la première de ces lettres, si ce n'est qu'il s'entende parler de Theodorie, ce que je tiendrais plus probable à qui les loüanges qu'il donne à ce prince qu'il défend conviennent beaucoup mieux qu'à Theodat. Procopé⁵ dit en termes exprés que Theodebert s'obligea de servir l'empereur dans ses guerres d'Italie, écrivant que Vitige, un des Goths, ayant voulu engager à son secours Childebert, Theodebert et Clotaire, qui commandoient en ce temps-là dans la France, ces princes lui firent réponse qu'ils ne le pouvoient pas faire ouvertement, mais qu'ils lui envoierent secrètement des troupes tirées des provinces qui leur appartenent, parce qu'ils s'estoient obligez peu auparavant envers l'empereur de le servir en cette guerre. *Επι τοις νεμεροσ παλαις τοις τοις νεμεροσ παλαις τοις τοις νεμεροσ παλαις* Ou il est à remarquer que Justinian traita avec Childebert, roy de Paris, parce qu'il avoit une partie de ses Etats dans la Provence, et particulièrement la ville d'Arles, comme on peut recueillir de l'auteur qui a écrit la *Vie de Saint Lesaire*⁶, et des lettres du pape Vigilius⁷. Le même Procopé⁸ rapportant ailleurs l'irruption que Theodebert fit dans les terres qui appartenoient à Justinian dans l'Italie, dit que Belisaire, qui commandoit alors les troupes

1. *Scotter*, l. 8, ep. 1. Abundant. ad *Procop.* *Hist. Arcan.* — 2. l. 10. Alex. — 3. A. 1164. — 4. *Friedrich Ep. Franc.* — 5. To. 1. *Hist. Franc.* p. 802.

1. *Epost.* 19. — 2. l. 1. de *Bello Goth.* c. 14. — 3. *Mossion*, *Procop.* l. 4. *Vita S. Cæs.* — 4. *Vigili PP. Epist.* apud Baron. A. 538. 28. 245. 4. 16. 11. — 5. l. 2. c. 25.

de l'empereur, écrit à Theodebert, et se plaignit de ce qu'on eût occasion il avoit si fort méprisé les traités, qu'il avoit jurés si solennellement avec son maître, qu'il ne faisoit aucune difficulté de les violer, et d'y contrevenir, ce qui étoit indigne d'un prince puissant, comme il estoit. De sorte qu'il n'y a pas lieu de douter qu'il n'y ait eu des traités d'alliance entre Justinian et Theodebert, ce qui est d'ailleurs confirmé par Gregoire de Tours¹, lorsqu'il parle de *Mummolus*, qui fut envoyé par Theodebert à Constantinople en Theodebert commença à traiter l'empereur du titre de pere, ce qu'il ne faisoit pas auparavant, on pourroit presumer que Justinian l'adopta d'une adoption d'honneur, en vertu de laquelle il ait pu prendre celui de son fils. Ce qui est d'autant plus probable, que ces adoptions se faisoient alors assez souvent par les empereurs, lorsqu'ils s'allioient avec les princes étrangers, qui les inventèrent et en apportèrent l'usage et la coutume dans l'Europe, où elles estoient inconnues auparavant. On peut dire la même chose de Childébert Ier, dont je viens de parler, qui traitoit pareillement Justinian du titre de pere, comme nous apprenons de quelques lettres que le pape Pelage² écrit à Childébert, où, parlant de Justinian, il use de ces termes, *PATER VESTER PRÆCALLENTISSIMUS IMPERATOR*. Aussi je remarque qu'ensuite de ces alliances Childébert et ses sujets³ avoient des dignités toutes particulières pour l'empereur, comme s'ils eussent été ses vassaux.

On peut opposer à cet égard que cette qualité de pere, que Theodebert et les deux Childéberts donnoient dans leurs lettres aux empereurs Justinian et Maurice, n'est qu'un style de chancellerie, et que les princes étrangers traitoient ainsi ordinairement les empereurs. C'est ce qu'il y a lieu de reprocher en doute, vu que l'inscription de la première lettre de Theodebert semble marquer le contraire, puisqu'elle ne porte pas ce titre, mais seulement celles des deux suivantes, qui furent écrites après les traités d'alliance. D'ailleurs Marculfe⁴, qui n'estoit pas éloigné de ces siècles-là, et qui a dressé les formules, c'est à dire le style de la chancellerie de France, nous apprend que nos rois écrivaient à d'autres rois de France, toient de freres, en ces termes : « *Domino glorioso atque præcellentissimo fratri, illi regi, in Dei nomine ille rex.* » Or le terme de *præcellentissimus* est à remarquer, qui se trouve dans les inscriptions des lettres que Theodebert et Childébert Ier écrivaient à Justinian, et qui est un titre qu'on donnoit même à nos rois, comme on recueille des traités de Gregoire de Tours⁵. Cet usage est conforme à ce que dit le nom de frere le roy Clovis Ier. En second lieu nous ne voyons pas que les princes de ce temps-là écrivaient aux empereurs les aient jamais traités de peres, mais bien de freres. Constantin le Grand écrivant à Sapor, roy de Perse, lui donne ce titre⁶. L'empereur Justin donne à Cabades, aussi roy de Perse, le nom de frere, dans Theophanes⁷, et Cosroes dans un autre auteur⁸ à l'empereur Justinian. Un autre Cosroes en use de même à l'égard de l'empereur Heraclius⁹. Charle le qualifie aussi son frere : ce qui a fait dire à Eguinart que ce prince ayant pris la qualité d'empereur, « *invidiam suscepi nominis, Constantinopolitanis imperatoribus super hoc indignantibus, magna tulit patientia, victorie eorum contumaciam magnanimitate, qua ei procul dubio longe et epistolis eos fratres appellando.* » Dans Anne Comnene¹⁰ l'empereur Alexis traite l'empereur Henry de frere. Isaac l'Ange écrivant à Louys VII. roy de France, au rect d'un auteur¹¹ de leur temps, « *prolixam adulationem depulxit, regem nostrum nominando sanctum, amicum, et fratrem.* » Je ne veux pas icy enfler mon discours des autres exemples qu'on voit de freres, parce qu'outre qu'ils ont esté observés par quelques auteurs de ce temps : je n'ay entrepris que de marquer dire qu'on ne lit pas que les rois les aient qualifiés du titre de peres, hors cette occasion de l'adoption d'honneur. Il est vrai que Cosroes, roy de Perse, écrivant à l'empereur Maurice, lui demanda la permission de se dire son fils et son suppliant, *Χερόν; ὁ σὺς υἱὸς καὶ ταπεινός*¹². Mais ce fut la seconde

qualité qui lui fit rechercher la première, étant tombé dans la disgrâce de la fortune, qui lui fit réclamer le secours de l'empereur contre Varam, qui l'avoit dépossédé de ses Etats. Mais lorsque les empereurs accordoient les adoptions d'honneur aux princes étrangers, comme la dignité de ces princes n'avoient pas de peine de leur céder en dignité, ils ne faisoient pas aussi de difficulté d'embrasser la qualité de fils et de leur

Je ne sçay pas si je dois rapporter à ces traités d'alliance que Theodebert fit avec Justinian deux monnoyes d'or de ce prince françois qui nous ont esté représentées par M. Bouët-Leproux¹³, conseiller en la cour des monnoyes, dans les curieuses et savantes recherches qu'il a faites sur celles de nos rois de la première race. D'un côté il paroît un prince armé et couvert à la romaine, sur lequel sur l'épaule droite, le bouclier dans le bras gauche, le javelot sur l'épaule droite, le cavalier avec le javelot en la main. Le titre du prince est couvert d'une couronne, ou d'un diadème dans la description suivante, et la description plus exacte dans la Dissertation suivante, pour inscription on y lit ces mots, *DN. THEODOBERTVS. VICTOR* : en l'autre revers est une victoire avec des ailes, tenant de la main droite une longue croix, avec ces caracteres à l'envers, *DN. THEODOBERTVS. VICTOR* : au dessous de la figure est le CONOB, qui se rencontre en la plupart des medailles du Bas-Empire. L'une de ces monnoyes a encore aux côtés et aux pieds de la victoire ces deux lettres R. S.

Cette espèce de monnoye peut recevoir deux explications. Car, en premier lieu, comme elle représente en ses deux faces, ou revers, les mêmes figures qui se rencontrent dans les medailles de Justinian, on pourroit avancer avec beaucoup de fondement que Theodebert, ayant conclu les traités d'alliance avec cet empereur, dont j'ay parlé cy-dessus, et ayant esté adopté par luy à la mode des gentils (si toutefois on doit presumer cette adoption des termes de ses lettres), pour donner des marques de l'estime qu'il faisoit de son amitié fit empreindre, et la figure et les devises de Justinian, telles qu'il les faisoit marquer dans ses monnoyes, telles qu'on les voit semblables à celles qui se rencontrent dans les monnoyes de Theodebert, comme on peut aisément recueillir nous a donné l'empreinte, Barontus¹⁴, Lipsé¹⁵ et Girtzer¹⁶ nous en ont représenté d'autres de cet empereur avec les mêmes figures, sauf qu'au lieu de javelot il porte un monde croisé. Chiffet, en son *Childeric*¹⁷, nous a pareillement donné les empreintes de plusieurs monnoyes du Bas-Empire, et entre de Leon, de Zenon, de Nepos, et de Basilisque, qui y sont tous figurez avec le même diadème, le javelot et le bouclier orné de la figure du cavalier ; ce qui peut donner sujet d'inférer que la figure qui se rencontre dans la monnoye de Theodebert est celle d'un empereur.

Quant à l'autre revers, il se trouve pareillement semblable dans les monnoyes de Justinian, en sorte qu'il semble confirmer que la figure qui est représentée en l'autre est celle de cet empereur, puisqu'il est marqué les victoires d'un empereur, ce que l'on ne pourroit pas attribuer à Theodebert, qui ne s'arrogea jamais ce titre, mais se contenta de celui de roy, qui lui est attribué dans ses autres monnoyes. Le CONOB estoit particulier pour les monnoyes de l'Empire, ou des empereurs, ne se trouvant que très-rarement en d'autres. Et parce que l'explication de ces lettres, ou plutôt les conjectures qu'on peut apporter sur ses caracteres, ont esté données par les savans, aussi bien que sur les trois COC. ou COO. qui suivent AV. et la lettre I, qui se rencontre après ces lettres, je n'en diray rien en cet endroit. Je remarque seulement que les rois goths d'Italie, qui ont Procopé, se sont arrogés les mêmes ornemens qu'eux, n'ont jamais entrepris de faire graver dans leurs monnoyes ni le CONOB ni le VICTORIA AVGG. Theodat, qui fut souvent en guerre avec Justinian, et qui eut peine à s'abaisser aux hommages et aux reconnoissances de ses précédenceurs, avec un bonnet ou diadème fermé, différent de celui des empereurs, avec ces caracteres : *DN. THEODAHATVS. REX*. Mais quoy qu'en l'autre revers il y ait une victoire postée sur la pointe d'un vaisseau, ou sur un lituus, il se contenta d'y faire graver ces mots, *VICTORIA. PRINCIP. OU, comme il*

1. L. 1. de Glor. Mart. c. 31. — 2. Epist. apud Baron. A. 556, 57, 20. — 3. Baron. A. 545, 7. — 4. L. 1. Form. 9. — 5. L. 4. ep. 1. 11, ep. 10. — 6. L. 2. Hist. c. 35. — 7. Euseb. 1. 4. de Vita Const. — 8. P. 143. — 9. Menander. A. 875, 58. — 10. Chron. Alex. 918. — 11. Alcuin, ep. 111. Eginh. Baron. A. 875, 58. — 12. L. 2. p. 93. — 13. Odo de Digilio, p. 15. — 14. Odo Fris. 1. 1. de Gest. Frid. c. 23, 24; tom. 4. Hist. Fr. p. 530. — 15. Murr. in *Asiat. parov*. — 16. Valesius, ad Ammian. 1. 17. — 17. Simocatta, 1. 4. c. 11.

1. En ses monnoyes de France, p. 230. — [Voir tom. IV du Glossaire, pl. 1, num. 9.] — 2. Ad Procop. Hist. Arc. p. 145, edit. reg. — 3. A. 547, 28. M. Bouët-Leproux, p. 132, 133. — 4. L. 2. de Croco, c. 10. — 5. De Croco, p. 185. — 6. In Annot. Chiffet, c. 17. — 7. Anton. Aug. Dial. 7. de monum. Gregor. tom. 1. de S. Croco, 1. 2. c. 56; Occo, p. 506; S.-Amant, tom. 3, p. 508; Chiffet, in Annot. p. 503, 504.

se trouvent écrits dans une autre monnoye de cuivre de ce roi, VICTORIA PRINCIPVM; termes qui semblent marquer ses vicloires en particulier, quoy que Baronius estime qu'il vouloit par là flater Justinian au sujet de celles qu'il remporta sur le roy des Vandales. Enfin on ne remarque en aucune autre monnoye de nos rois la forme de la couronne qui est figurée en celle de Theodebert; au contraire, ils y paroissent presque toujours avec le diadème de perles, ou avec la couronne de rayons, l'ombelle, le mortier, et le casque, comme je feray voir dans la Dissertation suivante.

Il n'est pas sans exemple que des princes aient fait battre leurs monnoyes sous l'image et la figure d'un autre prince. L'histoire de ce siècle là, auquel Theodebert vécut, nous en fournit dans les personnes d'Athalaric, de Theodoric, de Vitiges et de Thelas, rois des Goths d'Italie, dont les monnoyes ont d'un côté les portraits des empereurs Justin, Justinian, et Anastase, avec l'inscription de leurs noms, et dans l'autre revers une couronne de laurier avec les noms de ces princes au milieu. Il est vrai que ces rois goths rendoient ces honneurs aux empereurs en suite de la promesse que Theodoric fit à Zenon, que s'il conqueroit l'Italie sur Odoacre, qui la possédait, il la tiendrait de luy, et en seroit son vassal. C'est pourquoy nous lisons, que Theodoric effecta toujours de conserver la paix avec les empereurs, jusques à qu'ayant déclaré Athalaric, fils de sa fille, son successeur en ses Etats, il se manifesta d'it, ac si testamento legatum, ut principum orientalem placatu in semper populumque liberet. Ce fut donc sur la parole de ce prince que Thelias, l'un de ces successeurs, rechercha d'estre en paix avec Justinian, au recit de Procope. Pour parvenir à l'obtention de cette paix ces princes furent obligez d'accorder les principaux honneurs aux empereurs, et de les reconnaître pour leurs souverains. Theodoric même s'obligea par le traité qu'il fit avec Justinian de ne pas souffrir qu'on luy élevât aucune statue, qu'on ne list, et qu'on ne se vantât de luy avoir la sienne à la droite. Ainsi il est à présumer, quoy que l'histoire n'en fasse pas mention, que dans les traités de paix que les empereurs firent avec les Goths d'Italie, il fut arrêté que leurs portraits y tiendroient pareillement le premier lieu.

de meure d'accord qu'on ne peut pas dire la même chose de Theodebert Ier et des deux Childobert, et je conviens que comme nos premiers rois n'ont jamais esté vassaux des empereurs d'Orient, il n'est pas probable qu'ils se soient abaissés à cette flatterie, que de consentir par des traités que leurs monnoyes portassent la figure et les devises des empereurs; mais il n'est pas impossible que pour flater ces seigneurs du monde, ainsi qu'on les qualifioit alors, ils n'aient quelquefois fait battre des monnoyes en leur honneur, et qu'ils n'ayent souffert qu'on imprimât, sur leurs figures, ou leurs devises, pour gagner par là leurs affections. Car alors nos rois, non plus que des autres monarches, ne faisoient pas de difficulté d'accéder les différences d'honneur aux empereurs, dont la domination estoit d'une étendue bien plus grande que celle de ces petits princes, qui se faisoient plus signaler par leur valeur et par leurs armes que par le ombre des provinces qui estoient sous leur gouvernement. C'est pourquoy nous lisons si souvent qu'ils tenoient à honneur de recevoir les titres des dignitez de la cour de l'Empire, qui leur estoient de leur dignitez de la cour de l'Empire, qui leur estoient de leur dignitez de la cour de l'Empire, qui leur estoient de leur dignitez de la cour de l'Empire. Ainsi Theodoric, roy des Ostrogoths, ayant esté mandé par Zenon en sa cour, cet empereur digno suscipiens honore inter proceres Palatii collocari. Quelque temps après il l'adopta d'une adoption d'honneur, et le fit consul ordinaire: « quod solum bonum, primatum in mundo docuit edicere, » ainsi qu'il écrit Jornandès; car les premières dignitez qu'il posséda en cette cour furent celles de *magister militum* et de *paterfamilias*. Sigismond, roy de Bourgogne, y obtint aussi celle de *paterfamilias* de l'empereur Anastase, qui conféra pareillement celle de consul à Clovis Ier du nom, qui en fit les fonctions: ou du moins les cérémonies.

C'est donc à ces dignitez qu'il faut rapporter ces termes dont le même Sigismond roy de Bourgogne use dans la lettre qu'il écrivit à Anastase: « Nam ille mundum ad se nequeat vestra prosperitas, et orbem suum radius perspicue claritatis illustret, dulces tamen est, si hinc quos militie fascibus, et peculiaris gratia pietate sustollitur, quos in extremis a terrarum partibus aulae pollutentis contubernio, et veneranda

« Romani nominis participatione ditatis, specialiter gaudia vestra paternitatis genoseant, quæ generaliter cunctis suite innotet, clarè mentè que reg. petiti. souverains ne feignoiènt pas de se dire vassaux et sujets de l'Empire, quoy qu'ils n'en relevassent point. « Ornat quippe imperii vestri amplitudinem, longuquitas subjectionum, et diffusionem et republicæ vestre, asserit quod remotius possidemur. » Et dans une autre lettre, il tient un semblable discours: « Vester quidem est populus meus, sed me plus servire vobis quam illi pressere delectat. Traxit istud à proavis generis, et hinc quod vos, decessoresque vestros, semper animo Romanæ obediunt, ut illa vobis magis claritas putaretur, quam vestra per militie titulos porrigeret celsitudo, cunctisque auctoribus meis semper magis ambitum est quod à principibus et imperatoribus, quam quod à patribus affluerent. Cumque hanc vestros ordinum ordinari, non aliud nos quam quod princeps abbasisset jusque à ce point que de se dire vassal de l'empereur, quoy qu'il fust indépendant de luy.

Tout il est vrai que tous les petits souverains de ce temps là avoient pas en en comparaison des empereurs, et qu'il n'y en avoit aucun qui ne leur rendist les dernières submissions: « Non minus majestatem vestram, dit le même prince, quod adorare non omnes valent, satis ad reverentiam vobis adhibeam sufficit, quod omnes a propriis sedibus vos adorant. » Ce n'est pas que j'estime que le terme de *miles* en est endroit, signifie un vassal, comme il a esté usuré dans la suite du temps, mais seulement un officier, comme on peut recueillir encore de quelque passage de Gregoire de Tours. En tout cas, nous voyons que Theodoric, roy des Ostrogoths, parlant à Zenon, ne fait pas de difficulté de luy tenir ce discours: « Ego qui sum servus vester et filius. » Toutes ces submissions de ces petits princes envers les empereurs, dont nous avons d'autres exemples en l'histoire Byzantine, peuvent faire presumer à celle de faire frapper de la monnoye en leur honneur, quoy qu'ils fussent indépendans de ce vaste empire quant au gouvernement de leurs Etats. Car ce que l'on avance si universellement qu'il n'y en a pas de souverains aient jamais fait fabriquer de la monnoye en leurs terres, sous le nom, la figure, et les marques d'autres princes étrangers, se devoit par les monumens contraires, que l'antiquité a réservés, ou des médailles, de Lometales, roy de Thrace, qui ayant reçu de puissans secours de l'empereur Auguste au commencement de sa guerre qu'il eut contre Volages, fit battre une monnoye en l'honneur de cet empereur, ou d'un côté est son portrait avec ces mots, KAICAPAIOΣ, ΣΕΒΑΣΤΟΥ, en l'autre revers sont deux visages l'un sur l'autre, que M. Seguin, doyen de Saint-Germain l'Auxerrois de Paris, qui nous a donné les empreintes de ces monnoyes, estime estre de ce roy et de sa femme, ou bien d'Auguste, et de Livie, avec ces termes, ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΟΙΜΗΤΑΚΟΥ. Il s'en voit une autre, de Demétrius, roy de Syrie, avec cette inscription: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ; et en l'autre revers: ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ, qui fait voir qu'elle fut frappée par ce roy en l'honneur du même empereur. M. Seguin nous a donné l'empreinte d'une médaille très-curieuse, d'Herode, roy de la Galice, que ce prince fit frapper en l'honneur de l'empereur Claudius, dont il estoit amy, avec ces mots au milieu d'une couronne de laurier, ΚΑΥΣΑΙΩ, ΚΑΙΣΑΡΙ, ΣΕΒΑΣΤΩ; en l'autre revers est la figure d'Herode, avec ces caractères, ΒΑΣΙΛΕΥΣ, ΗΡΩΔΟΥ, ou M. Seguin restitué judicieusement le mot entier de ΦΙΛΟΚΑΥΣΑΙΩΣ, au lieu de ces caractères effacés. Enfin le public luy est encore redevable de cette belle médaille de Lucille, femme de l'empereur Lucius Verus, qui porte d'un côté la figure de cette impératrice, avec ces mots, ΑΥΓΥΣΤΑ, ΓΕΒΑΣΤΗ; de l'autre une Ceres, avec ces caractères ΒΑΣΙΛΕΥΣ, ΜΑΝΝΟΥ, ΦΙΛΟΠΩΜΑΙΩΣ; termes qui montrent clairement que le roy Mannus, qui estoit un prince dans l'Arabie, n'avoit fait battre cette monnoye qu'en qualité d'amy et d'allié, et non de sujet de l'Empire, en l'honneur de cette impératrice, avec laquelle probablement il avoit eu quelques entretiens familiers, lorsqu'elle fut à Antioche avec son mary. Il en est de même des monnoyes des Abgares, rois des Osroëniens et des Edesseniens, ou d'un côté ces princes paroissent avec un diadème ouvert par les côtés en forme de croissant, semblable à la tiare des Perses dont parle Sidonius, en ce vers:

1. Epist. 83, 84. — 2. L. 4, Hist. c. 36. — 3. Jornand. c. 57. — 4. In select. numis. p. 32. — 5. Oeco. p. 48. — 6. P. 41, P. 43. — 7. M. de Saint-Anast. en ses Commentaires, tom. 1, p. 636. tom. 2, p. 518, 519, 520. Oeco. p. 437, 438. — 8. Carr. 2.

1. Oct. Strada, p. 230. — Baron. A. 334, 72. Monnoye de Theodat, appart à M. du Mont, conseiller à Amiens. — 2. Oct. Strada, p. 230, 231, 234. Oeco. p. 283. Paul. Pet. in Geor. p. 9. — 3. Baron. 530, 9. Journ. c. 57. Ercat. tom. 2, l. 5, c. 18. — 4. Journ. l. 1, ep. 1. — 5. Journ. c. 59. — 6. Procop. l. 3, de Bell. Goth. — 7. Id. l. 1, c. 6. — 8. Journ. c. 57. — 9. Avitus, ep. 7. Greg. Tur. l. 2, Hist. c. 38. — 10. Avit. ep. 10.

Flectit Achaemenius lunatam Persa fiam.

Et de l'autre, les empereurs Marc-Aurèle, Séptimius Sévère, et Gordian III. car tous les sçavans demeurent d'accord que ces monnoyes furent frappées par ces rois, qui firent empreindre les figures et les titres de ces empereurs, pour une marque d'honneur et d'amitié.

Il n'est donc pas sans exemple que des princes souverains aient fait battre de la monnoye en l'honneur des empereurs : et je ne sçay pas même si on ne doit pas rapporter à cette pratique et à cet usage celles qui portent le nom de Childeric et de Chlotaire conjointement, où le *CONOB.* se rencontre : étant constant que Childeric fit divers traités avec les empereurs d'Orient, et particulièrement avec Tibère, qui le régala de plusieurs présens, et, entre autres, de diverses grandes médailles d'or, chacune du poids d'une livre, qui avoient d'un côté son portrait, avec ces mots : *TIBERII CONSTANTINI PERPETVI AVGVSTI* ; et de l'autre le même prince dans un char tiré de quatre chevaux, avec ceux-ci : *GLORIA ROMANORVM.* Quant à Chlotaire, j'ay remarqué qu'il entra pareillement en traité avec Justinian pour la guerre d'Italie, au même temps que Theodebert et Childeric le. De sorte qu'on pourroit avancer, non sans fondement, que toutes les monnoyes de nos rois de la première race qui ont ces mots : *VICTORIA AVGVG.* et le *CONOB.* ont été frappées en l'honneur des empereurs par nos princes, lorsqu'ils ont voulu gagner leurs affectifs et les engager dans leur protection. M. Pétau nous en a représenté une d'or où d'un côté est la figure d'un roy, avec ces mots : *VICTVRIA AVGVG.* et de l'autre une victoire, tenant de la gauche une croix avec ces caractères : *VICTVRIA VV.* et au dessous, *CON. M.* Bouteroué nous en a donné une autre, qui d'un côté a la figure d'un roy avec le nom du monétaire, *DOGGIO MONET.* et de l'autre une victoire avec ces mots : *VICTORIA AVV. CONOB.* Cette monnoye fut frappée à Lyon, comme on peut recueillir d'une qui porte le nom du même monétaire, et celui de la ville de Lyon. Ce qui me fait avancer, que la plupart de cette espèce de monnoye fut frappée par les rois de Bourgogne, ou d'Austrasie, qui eurent alliance avec les empereurs. Mais ce qui peut former quelque difficulté sur ce sujet, est un passage de Procopé, qui dit que les rois françois n'avoient pas coutume de battre leurs monnoyes d'or qu'avec leurs figures, et non avec celles des empereurs, comme les autres princes avoient accoutumé de faire, indiquant par là les rois goths d'Italie, et nommant aussi entre ces princes les rois de Perse. A quoy l'on peut repliquer que cela est vray à l'égard de nos rois, qui n'ont jamais reconnu les empereurs pour leurs souverains ; mais si Theodebert et quelques autres ont fait imprimer leurs figures et leurs devises, ce n'a esté que pour les flater, et non point par devoir. Ce qui me fait croire que la monnoye de Theodat dont j'ay fait la description, et où la figure de ce prince paroît, fut frappée durant les guerres qu'il eut avec Justinian, ne se trouvant que cette monnoye d'entre celles des rois goths qui n'ait pas la figure des empereurs.

Voilà à peu près ce qui se peut dire en faveur de cette opinion, touchant l'explication des monnoyes de Theodebert. Mais, comme tout cela n'est fondé que sur des conjectures, on peut aussi tourner la médaille, et dire que ce prince les fit frapper avec ces figures et ces devises pour contrecarrer la vanité ou de vainqueur des François. Car l'Histoire remarque que cela irrita tellement ce prince victorieux et magnanime, qu'il résolut de rompre les traités qu'il avoit faits avec cet empereur, et de passer dans l'Italie avec une armée de cent mille, ou, selon Freulife de deux cens mille hommes. Grecs, qui fit de grands progrès, et qu'enfin ayant esté obligé de retourner en ses États à cause de la maladie qui attaqua ses troupes, il y laissa Buccelin et Mummolene pour chefs, qui eurent Narzés, général de l'empereur en plusieurs rencontres, et conquirent une grande partie de l'Italie. Les auteurs rapportent cette entreprise de Theodebert à l'an de Nostre Seigneur 540, c'est à dire deux ans après la défaite de Vitiges fondement, que Theodebert, ayant ainsi vaincu Justinian partie des provinces que les Goths y avoient possédées, il en prit le titre de roy, et comme eux s'arrogea les ornemens impériaux. Ce qui peut confirmer cette conjecture est l'inscription de ses monnoyes, qui a beaucoup de rapport avec

celles des rois goths d'Italie, qui, à l'exemple de quelques empereurs de leur temps, mettoient devant leurs noms ces deux lettres D. N. c'est à dire *Domini nostri*, ce que fait Theodebert en celles cy, n'ayant pas remarqué qu'aucun de nos rois les ait fait graver dans ses monnoyes.

Theodebert toutefois n'y prend pas le nom de roy, mais seulement le glorieux titre de vainqueur, *VICTOR*, pour marquer les avantages qu'il remporta, tant sur Justinian que sur ses autres ennemis, et pour montrer qu'il avoit plus de sujet que lui de se l'arroger. Et véritablement il a esté l'un de nos princes qui a le plus signalé sa valeur dans les occasions, qui a le plus remporté de victoires, et qui a eu le bonheur de pousser bien avant toutes ses conquêtes. Ce qui a fait dire à Aurelian, archevesque d'Arles, en la lettre qu'il lui écrivit : « Multum namque tuis onusta virtutibus currit » « tantum didicit non mentiri. » Puis, exagérant ses hautes actions et son courage invincible : « Cedant si qua sunt man- » « data literis facta prisorum, supergrederis antiquitatem » « exemplis, tempora meritis, maximis dominio, quia magnus » « in voto, felix conscientia, cum plus in vita. » Cette réputation de ce grand prince alla si loin, que Justinian eut la curiosité de sçavoir qu'elles estoient les provinces qu'il avoit conquises, et qui estoient les peuples qui lui obéissoient. A quoy Theodebert répondant, il les lui marque avec une espèce de bravade en l'une de ses lettres, en ces termes : « Id » « vero quod dignamini esse solliciti in quibus provinciis » « habitemus, aut quas gentes nostras sint. Deo adjuvatore, » « subactis Thuringis, et ceterum provinciis acquisitis, extinc- » « tis ipsorum tunc temporis regibus, Norsavorum gentis » « nobis placata majestas colla subdidit. Deoque proprio » « Wisigothis qui incolabant Francie septentrionalium » « plagam, Pannoniam cum Saxonibus Euclis, qui se nobis » « voluntate propria tradiderunt, per Danubium et limitem » « Pannonie, usque in Oceani litoribus, custodiente Deo, » « dominatio nostra porrigitur. » Ou il est à remarquer qu'il paroît par ce discours que Justinian n'avoit eu autre pensée que de sçavoir le nombre et la qualité de ses conquêtes, et s'il y avoit établi sa cour et sa résidence en quelques uns, n'ayant pas douté que son partage fust dans la France, comme celui des autres rois.

Il ne faut donc pas s'étonner si toutes ses victoires remportées sur tant d'ennemis lui firent mériter à bon droit cet illustre titre de vainqueur, qu'il affecta de prendre dans les monnoyes qui font la matière de ce discours, et dans deux autres, l'une desquelles porte ces caractères à l'entour de la figure, qui est ornée d'un bandeau de perles, *THEODEBERTI VICTORIS*, le dernier mot estant désigné par l'y revers, que quelques-uns prennent pour un C. Dans l'autre la teste de ce prince est couverte d'une espèce de diadème en forme de casque, avec ce mot *VICTORIA* au revers est une tour, sur laquelle est écrit *METIS*, qui est le nom de la ville de Metz, capitale de l'Austrasie, où elle fut frappée, et à l'entour *VICTORIA THEODIBERTI*.

Quant à ce que dans les revers de celles dont nous traitons il y a *VICTORIA AVGVG.* et le *CONOB.*, on peut se persuader que comme Theodebert affecta dans les autres d'y paroître avec les habits et les accoutremens impériaux, il voulut aussi en ceux-cy faire représenter les devises ordinaires de l'empire, pour marquer à tout l'univers son indépendance et sa souveraineté, et pour contrecarrer et braver en tout la vanité imaginaire qu'il prenoit si publiquement, que toute la nation françoise estoit soumise à ses ordres et à son empire. On pourroit encore dire que Theodebert et ceux qui ont fait frapper les monnoyes qui portent les devises des empereurs, donner un plus grand cours dans les pays étrangers, comme nous voyons que dans la troisième race de nos rois les ducs affectoient de les rendre à peu près semblables en figures à celles des rois. J'ay étallé toutes les raisons qui peuvent autoriser les deux explications pour les monnoyes de Theodebert, laissant à un chacun la liberté de prendre tel party qu'il voudra : « Hæc putavi colligenda, tu sequere quod » « voles. »

Mais si les conjectures qu'on peut apporter sur le sujet des monnoyes de ce prince peuvent partager les esprits des plus sçavans, celle qui a encore esté représentée par M. Bouteroué, et qui porte le nom de l'empereur Maurice, n'a pas

1. M. Bouteroué, p. 219, 304 ; Greg. Tur. — 2. Greg. Tur. l. 6, c. 9. — 3. In Geograph. — 4. L. 3, de Balt. Goth. c. 23. — 5. V. Sirmoind, ad epist. 78, Avit. — 6. Agath. l. 1, p. 15, ad frag. Proc. loc. cit. Vita Sancti Joann. Abb. Reom. l. 2, c. 1, § 4. — 7. Tom. 3, l. 5, c. 21. — 8. L. 3, Hist. c. 32.

1. Tom. 1, Hist. Fr. p. 857. — 2. M. Bouteroué, 231, 232, 233. — 3. Sirmoind, ad Avitum. — 4. Terentian, Maur. — 5. P. 136.

moins formé de différentes opinions. Cette monnoye est d'or, et a d'un côté la figure de cet empereur, avec ces mots à l'environ, DN. MAURICIVS PP. AV. De l'autre est la figure du Labarum, avec l'A, et l'Ω, qui cependant ne se rencontre en aucune autre des monnoyes de Maurice. À l'environ sont ces mots : VIENNA DE OFFICINA LAURENTI. Cette dernière inscription n'a fait avancer que cette monnoye a été frappée en la ville de Vienne en Dauphiné, et par conséquent par un de nos rois, qui vivoit sous l'empereur Maurice, puisqu'il est constant que de son temps les empereurs n'avoient aucune souveraineté dans la France.

Les raisons sur lesquelles j'appuie ma pensée me semblent si fortes que je n'estime pas qu'il y ait lieu d'en douter. La première est qu'au temps de Maurice il n'y avoit aucune ville dans l'Europe qui portât le nom de *Vienna* : et ainsi on ne peut pas dire que cette monnoye ait été frappée ailleurs qu'en la ville de Vienne en France. Je sçay bien que quelques savans se sont persuadés qu'elle peut avoir été frappée à Vienne en Autriche par les Avars, qui la tenoient alors ; et qu'il se peut faire que par quelque paix, qui fut conclue entre le chagan, ou le roy des Avars, et Maurice, il fut accordé par ce prince infidèle qu'il seroit frappé des monnoies dans ses villes avec la figure de l'empereur et ses devises. Mais j'aurois peine à me rendre à cette conjecture pour beaucoup de raisons qu'il est nécessaire de deduire avant que de passer plus outre.

L'histoire remarque que les Avars, que quelques auteurs appellent Huns, ou Chuns, qui tenoient au temps de Maurice une partie des Pannonies, et qui habitoient les contrées voisines du Danube, furent longtemps en guerre avec cet empereur, et qu'ils ne conclurent la paix qu'à condition que, quoiqu'ils ne fussent point servis de honte aux empereurs, il leur seroit permis neanmoins de le traverser pour aller faire la guerre aux Sclavons. Par ce traité Maurice s'obligea de leur fournir une somme de vingt mille sols d'or, par forme de tribut et pour obtenir la paix de ces peuples inquiets. Il résulte premièrement de ce traité que la ville de Vienne en Autriche si toutefois elle paroisoit alors sous ce nom, n'estant sur la rive gauche du Danube n'estoit par conséquent dans les Etats du chagan des Avars. En second lieu il n'est pas probable qu'un prince victorieux, et qui avoit obligé cet empereur à lui payer un tribut, eust souffert qu'on forgât des monnoyes dans ses terres en l'honneur d'un prince à qui il avoit donné la loi. D'ailleurs les écritains de ce temps la remarquent que le chagan estoit d'une humeur si altière, qu'il méprisoit les empereurs, et se donnoit des titres qui marquoient assez sa vanité et son ambition, venant celui de despote des sept nations, et de seigneur des sept climats du monde. Enfin il n'est pas vraisemblable qu'un prince infidèle, et qui faisoit la guerre, non tant aux sujets de l'Empire qu'à leur religion, en ait voulu faire empereur des marques dans ses monnoyes, ausquelles il ait voulu donner cours dans ses Etats. Et quand bien ce prince les auroit fait frapper, il est à présumer que les inscriptions auroient été en sa langue, qui n'estoit pas la latine, comme furent celles des Huns sous Attila, auquel il avoit succédé.

Quant à la ville de Vienne en Autriche, il est encore constant que si elle subsistoit alors elle n'estoit pas au moins connue sous le nom de *Vienna*, qui ne se trouve dans les auteurs que longtemps depuis Maurice. Car à peine les historiens en ont-ils mention avant le regne de l'empereur Frederic I. Othon, évêque de Frisingen, qui vivoit de son temps, en a parlé en ces termes : « In vicinum oppidum Hyemis, quod olim a Romanis inhabitatum Faviana dicebatur, declinavit. » Or il faut restituer indubitablement *Wien*, ayant voulu exprimer le nom vulgaire de cette place *Wien*, que plusieurs estiment lui avoir été donné de la petite rivière de même nom, qui l'arrose. La charte de la fondation de l'abbaye des Escossais, bâtie en cette ville par Henry, duc d'Autriche, l'an 1158, montre évidemment que ce terme de Vienne estoit moderne alors : « Abbatiam... in prædio nostro fundavimus, in territorio scilicet Faviana, quæ a modernis Vienna nuncupatur. » Ce qui est si constant, qu'*Eugippius*, qui vivoit au même siècle que Maurice, et qui écrivit la *Vie de saint Severin* vers l'an 511, parlant de cette place, la nomme ainsi Faviana, en ces termes : « Eodem tempore civitatem nomine Faviana sæva famæ oppræsserat. » Or Velsar, qui a le premier publié cet auteur en l'an 1536, dit ces mots : « In confesso, quod pluribus ostendit Lazius, Fabianis,

truncatis utrimque syllabis, et A in E mutata. Wien vulgo esse, Windebona alias. » Et quand on voudroit dire que de *Faviana* on en-auroit formé *Vienna* dans la suite du temps, on ne rencontreroit pas encore le nom de *Vienna*, qui se trouve en cette monnoye : en sorte que pour l'attribuer à la ville de Vienne en Autriche il faudroit coter un auteur ancien qui l'eust reconnu sous ce nom, ce qu'il ne seroit pas aisé de rencontrer.

Mais outre ces raisons, qui sont assez fortes, il y en a d'autres, qui ne méritent pas moins une sérieuse réflexion, pour montrer clairement que cette monnoye a été frappée en France. Je ne veux pas mettre en ce rang celle qu'on peut tirer de ce qu'on s'y rencontre, ayant été tirée du cabinet de M. Seguin, dont j'ay parlé, estant probable qu'elle a été trouvée en France, et qu'elle n'y a pas été apportée de l'Autriche. Celle qu'on peut tirer du mot MAURICIVS est plus considérable, où l'S du milieu, quoy qu'inutile, est couchée, cette lettre ainsi figurée ne se rencontrant que dans les monnoyes de France, où elle se trouve si souvent, que M. Bouteroue l'ayant dressé un alphabet des lettres dont nos premiers François usoient, l'y a comprise. D'ailleurs le mot d'*officina*, qui s'y rencontre, semble leur avoir été familier pour marquer le lieu où l'on battoit la monnoye, dont il ne faut autre preuve que cette médaille d'or de Julian l'Apostat qui a pour inscription de son revers, OFFICINÆ LAVIENSIS. Ce qui fait voir qu'on appelloit ainsi vulgairement en France les forges des monnoyes, ausquelles les Latins donnoient le nom de *moneta*, et les Grecs celui d'*ἀργυροποιον*. Ceci est encore confirmé par un passage de saint Ouen, en la *Vie de saint Eloy*, évêque de Noyon, écrivant que le père de ce saint, ayant reconnu l'adresse de son fils dans les ouvrages des mains, tradidit eum inbiendum honorabilem *faviana moneta officinam gerebat, a quo in brevi publicam faviana moneta officinam cepit trahere vicinas et propinquas in Domino laudabiliter honorari*. En effet, saint Eloy paroit ensuite en la cour de nos rois en qualité de monétaire, ayant été employé par eux pour fabriquer les monnoyes du palais, appelées *moneta palatine* dans leurs inscriptions, et dont il est parlé dans les *Capitulaires de Charles le Chauve*, se trouvant nommé avec ce titre en quelques-unes, dont les figures ont été représentées par M. Bouteroue. Il est vray que ce terme d'*officina* en cette signification n'est pas particulier pour la France, puisqu'il se rencontre dans diverses inscriptions qui se voient à Rome, dont l'une porte ces mots : P. LOLLIO MAXIMO NYMVLARIO PRIMO OFFICINÆ ARGENT. ARGENT. MAXIMO NYMVLARIO PRIMO OFFICINÆ NYMVLARIO OFFICINÆ MONETÆ. Et enfin une troisième est ainsi conçue : HERCVLLI AVG. SACRVM OFFICINATORIS ET NYMVLARI OFFICINARVM ARGENTARIARVM FAMILIÆ MONETARI. Dans la première de ces inscriptions le maître de la monnoye, ou des forges, et qui avoit l'intendance sur tous les autres ouvriers, est appelé *nummularius primus*, et dans la dernière *officiator* : terme qui est synonyme, et est ainsi expliqué dans l'ancien Glossaire grec-latin : *Officiatoris, τρυπηματιστα*. Il est aussi employé en ce sens par Vitruve et Apulée, pour des maîtres de boutiques. Mais quoy que le terme d'*officina*, pour une forge de monnoye, soit latin, il ne s'ensuit pas pour cela que nos François de ce temps là ne l'aient pu employer, aussi bien que celui de *monetarius*, qui ne l'est pas moins, pour un maître de la monnoye, n'y ayant pas plus de raison pour l'un que pour l'autre. Et quoy que l'élegance du discours latin ne regardât pas alors si universellement en France, accuse des incursions des nations étrangères, qui avoient banny l'usage des lettres, il ne laissoit pas d'y avoir un grand nombre de personnes savantes, qui écrivoient assez élégamment, particulièrement dans les provinces qui avoisinent l'Italie, dont il ne faut autre preuve que les ouvrages de *Sidonius*, d'*Avidius*, d'*Aurelianus*, et autres qui ont vécu sous nos premiers rois. Aussi le même *Sidonius* congratule deux orateurs de son temps de ce qu'ils avoient remis en vogue la pureté de la langue latine, et de ce qu'ils en avoient banny la barbarie ; et Sigismond, roi de Bourgogne, écrivant à l'empereur Anastase, dit qu'il lui envoie un de ses conseillers : « qui quantum ad ignorantiam Gallicanam, ceteros præire auster estimatur. » Tant il est vray que quoy que l'éloquence gauloise, estimée par les anciens, ait été altérée

1. P. 226, 248, 249, 334, etc. — 2. L. 1, c. 3. — 3. M. Bouter. p. 203, 370. Capit. Car. C. tit. 31, § 12. — 4. Gruter, 138, l. 1, 583, l. 1, 45, 3. — 5. L. 6, c. 11. — 6. L. 9, Grut. 641, l. 1. — 7. L. 2, ep. 10, l. 1, ep. 18, l. 1, ep. 2. — 8. Anst. Ep. 86. — 9. V. Pithou, in ep. Lim. ad Quinil. Declam. Cresol. l. 1, vacat. notum. p. 35. Savaron, Annuum Rob. Buduum, l. 1, de Ase, etc. l. 1, § 6, D. ad leg. Jul. pecun. l. 11. Estegos. Germ. p. 215.

1. P. 226, 248, 249, 334, etc. — 2. L. 1, c. 3. — 3. M. Bouter. p. 203, 370. Capit. Car. C. tit. 31, § 12. — 4. Gruter, 138, l. 1, 583, l. 1, 45, 3. — 5. L. 6, c. 11. — 6. L. 9, Grut. 641, l. 1. — 7. L. 2, ep. 10, l. 1, ep. 18, l. 1, ep. 2. — 8. Anst. Ep. 86. — 9. V. Pithou, in ep. Lim. ad Quinil. Declam. Cresol. l. 1, vacat. notum. p. 35. Savaron, Annuum Rob. Buduum, l. 1, de Ase, etc. l. 1, § 6, D. ad leg. Jul. pecun. l. 11. Estegos. Germ. p. 215.

dans le commun du peuple, elle ne laissoit pas de se conserver en certain nombre de scavans. Mais on pourroit avancer que le mot de *moneta* estoit incomparablement plus élegant que celui d'*officina*, puisque c'est ainsi que les Latins appelloient le lieu où l'on battoit la monnoye; Jusque-là même que quelques auteurs l'ont employé pour toute sorte d'offices, comme Senèque¹, Macrobe² et *Sidonius Apollinaris*³.

Ce n'est pas encore un petit argument, à mon avis, pour convaincre que cette monnoye a été frappée en France, de ce que le nom du monétaire s'y trouve exprimé; car je n'ay pas remarqué que cette coutume se soit observée ailleurs, non pas même dans les monnoyes des rois des Visigoths en Espagne, dont les empreintes nous ont été données par *Antonius Augustinus*. Le nom même de ce monétaire, qui y est marqué, estoit familier alors dans la province Viennoise, comme on peut recueillir de quelques épitres d'*Avitus*⁴, archevesque de Vienne, qui fait mention en divers endroits d'un *Laurasius*, auquel il donne le titre de *vir illustris*, qui en estoit originaire. D'ailleurs on ne trouve pas que les noms des villes où les monnoyes estient frappées soient inscrits dans les cercles, sinon en celles de nos rois et en quelques-unes des Visigoths d'Espagne; car en celles du Bas-Empire⁵, ils se trouvent souvent exprimez en abrégé au dessous de la figure du revers.

Il a esté nécessaire d'établir pour fondement de ce que j'ai à dire de cette monnoye dans la suite, qu'elle a esté frappée à Vienne en Dauphiné, pour inférer de là que c'a esté par quel qu'un de nos rois, puisqu'il est certain qu'on ne la peut pas appliquer à Maurice, qui n'a jamais rien possédé dans la France ni dans le royaume de Bourgogne. Pour découvrir cette vérité, et le prince à qui on la peut attribuer, il faut remarquer qu'au temps de cet empereur Gontran estoit roi de la Bourgogne⁶, qui après la mort de ses enfans adopta le jeune Childébert II, roi d'Austrasie, son neveu, incontinent après celle de Sigebert I, pere de ce prince, qui mourut en l'an 575⁷. Childébert, en suite de cette adoption, traita son oncle du nom de pere, et Gontran⁸ le reconnut pour son unique héritier, luy donnant le pouvoir de disposer de toutes choses, et reconnaissant que tout ce qu'il possédoit estoit à luy: «*Omnia enim quæ habeo ejus sunt*», ainsi qu'il parle dans Gregoire de Tours; toutefois la correspondance qui devoit estre entre ces deux princes fut souvent brouillée durant le cours de leur règne par divers incidents, au sujet des successions des oncles de Childébert, et quoy que Gontran se déchargeoit souvent de ses affaires sur son neveu, si est-ce qu'il ne laissoit pas d'agir de son chef, jusques à ce que sur la fin de ses jours il s'enferma dans un monastère, où il mourut en réputation de sainteté.

Cela presuppôse, il est probable que l'un de ces deux princes fit battre cette monnoye. Mais comme il est aisé à présumer que la ville de Vienne, étant la capitale du royaume de Bourgogne, appartenoit à Gontran, on pourroit en même temps avancer que ce fut luy qui luy fit frapper en l'honneur de Maurice; car Gregoire de Tours⁹ semble confirmer ceci à l'égard de la possession de la ville de Vienne, écrivant que *Sabaudus*, évesque d'Arles étant mort, *Licorius*, referendaire de Gontran, luy succéda, et qu'*Ebanus*, évesque de Vienne, étant pareillement decédé, *Truus*, l'un des sénateurs, luy fut substitué par le choix que le roi en fit: ce terme de roy ne se pouvant entendre que de Gontran, duquel il avoit esté parlé peu auparavant.

Cependant on ne voit pas de raison assez puissante pour pousser à croire que cette monnoye fut frappée par Gontran en l'honneur de Maurice, d'autant que l'histoire ne parle d'aucuns traitz qu'il ait faits avec cet empereur, mais bien de ceux que Childébert fit avec ce prince. Ce qui m'a fait avancer qu'on la doit plutôt attribuer à Childébert, qu'à Gontran: car comme ces États confinoient à l'Italie, Sigebert, son pere, ayant succédé à ceux de Theodebert et de Thibaud son fils, qui en estoient voisins, comme on peut recueillir des guerres que ces princes eurent en Italie, il se presenta souvent occasion de faire des traitz d'alliance entre eux¹⁰. Il est vray que ce qui donna sujet d'abord à ces pourparlers fut la captivité du jeune Athanagilde, neveu de Childébert, qui avoit esté conduit à Constantinople après la mort d'Ingonde, sa mere. Mais depuis ce temps-là Childébert rechercha avec beaucoup d'empressement par ses ambassadeurs l'alliance de Maurice, auquel il donne le titre de pere en la plûpart de ses lettres¹¹: ce qui pourroit faire présumer

la même chose que j'ay remarquée de Theodebert, que ce prince fut adopté par honneur par cet empereur. Il écrit à cet effet à tous les grands seigneurs de la cour de Maurice, au patriarche, au légat apostolique, à Paul, pere de l'empereur, au fils de Maurice, et autres, pour les prier de donner leurs entremises pour l'obtenir. En celle qu'il écrit au fils de l'empereur, il use de ces termes: «*Et quia ad aerenisatum, plurimum patrum nostrum, genitorem vestrum, Mauritium Imperatorem, legatarios direximus*». Et dans une autre¹² qu'il fut adressée à Childébert de la part de Maurice, cet empereur y est traité du titre de pere, et l'Impératrice de celui de seur de ce prince. Ce qui montre que ce pere estoit personnel pour l'empereur, probablement par l'usage de l'adoption d'honneur, et que celui de seur estoit regardé le commun des souverains et des rois, qui se traitoient réciproquement du nom de frères. Les conventions de ces traitz furent que Maurice feroit délivrer à Childébert cinquante mille sols, et que Childébert seroit tenu d'aller faire la guerre aux Lombards d'Italie. En suite de ces traitz, Childébert passa dans l'Italie en l'an 584 et obligea ces peuples à demander la paix, laquelle ayant esté arrêtée, il envoya ses troupes dans l'Espagne. Cela n'agrea pas à Maurice, qui se plaignit du mauvais employ de son argent, et de ce qu'il l'amusoit de belles promesses, sans en venir aux effets. Enfin, pressé par ses ambassadeurs, il y retourna l'année suivante, et probablement continua cette guerre en sa faveur, ven qu'en l'an 588 il fit demander du secours à Gontran, son oncle, pour chasser les Lombards d'Italie, afin de reprendre cette patrie qui avoit appartenu à son pere, et de rendre le surplus à l'empereur. Gregoire de Tours¹³ remarque qu'il y envoya alors des troupes, après en avoir donné avis à Maurice par ses ambassadeurs, et qu'elles y furent taillées en pièces. Cette bonne intelligence de Childébert avec ce prince reçut quelque alteration par la rencontre d'un mauvais traitement que quelques gentilshommes de la suite de Grippon, ambassadeur de Childébert, qui alloit de sa part à Constantinople, reçut en Afrique¹⁴. Mais l'empereur ayant satisfait Grippon, Childébert envoya aussitôt ses troupes dans l'Italie, où les chefs trouvèrent les ambassadeurs de Maurice, qui leur donerent avis d'un grand secours, qui secours ne parut pas, la maladie s'estant mise dans les troupes de Childébert, cette entreprise fut sans effet. Enfin les Lombards, fatiguez des frequentes irruptions des François, envoierent leurs ambassadeurs à Gontran pour obtenir la paix, avec promesse de luy obeir et de luy conserver la ville de Grippon, que leurs predecesseurs, Gontran renvoja ces de leur faire sçavoir sa réponse. Ce qui fait voir que cette guerre d'Italie se faisoit avec la participation et sous l'autorité de Gontran. Nous ne lisons pas si Childébert retourna depuis ce temps-là dans l'Italie, ni s'il fit de nouveaux traitz avec l'Empire depuis la mort de Gontran son oncle, en suite desquels il auroit pu faire frapper cette monnoye en l'honneur de Maurice; mais seulement que Theodoric, son fils, qui luy succéda au royaume de Bourgogne, envoya ses ambassadeurs à cet empereur pour luy offrir son secours contre les Avars¹⁵, au cas qu'il vouldust luy fournir de l'argent pour la levée et l'entretienement de ses troupes.

Pour appliquer plus précisément toutes ces observations au sujet de cette monnoye, qui porte le nom de Maurice, je dis qu'il se peut faire que Gontran l'ait fait frapper dans la ville de Vienne, en consequence des traitz d'alliance qu'il eut avec cet empereur pour marque de déférence et d'honneur, quoy que l'histoire n'en fasse aucune mention: car il est constant que tous nos rois françois de premiere race eurent et firent des alliances avec les empereurs, ce qu'*Avitus* et les épitres de Theodebert et de Childébert, dont j'ay parlé, disent en termes formels; ce que l'on peut présumer d'autant plus de Gontran, que, comme j'ay remarqué, Childébert son neveu faisoit la guerre en Italie sous son aveu, et encore que nôtre histoire ne parle pas des traitz qu'il fit avec Maurice, il ne s'en suit pas qu'il n'en ait pas fait, veu que joints avec Theodebert en ceux que ces princes firent avec Justinian, quoy que nos écrivains ne parlent en cette occasion que du dernier. Il se peut faire encore que Childébert, neveu et successeur de Gontran, la fit frapper dans la ville de Vienne après la retraite et la mort de son oncle, ou même de son vivant: car comme il entra en quelque maniere dans le gouvernement des affaires de Gontran, après qu'il en eut

1. De Benef. l. 3. c. 25. — 2. L. 4. in Somm. Scip. c. 6. — 3. L. 4. ep. 1. — 4. Ep. 7. 41. 42. 43. — 5. M. Boulier. p. 479. — 6. Greg. Tur. l. 5. c. 6. 14. 26. — 7. Id. l. 4. c. 13. — 8. Id. l. 9. c. 20. — 9. Anonim. l. 3. c. 79. — 10. Tom. 3. Spicil. Acherian. p. 44. — 11. Sigeb. — 12. L. 2. c. 20. — 13. Greg. Tur. l. 6. c. 40. ep. Fr. tom. 4. Hist. Fr. p. 307. 373. — 14. Id. ep. 25. 30. 40. 44. 45.

1. Epist. 20. — 2. Greg. Tur. l. 6. c. 42. — 3. Epist. 41. — 4. Greg. Tur. l. 6. c. 48. — 5. Id. l. 9. c. 20. 25. — 6. Id. l. 10. c. 2. 3. 4. — 7. Theoph. Simoc. l. 6. c. 3.

esté reconnu héritier, on peut aussi présumer qu'il agissoit avec autorité dans ses États, comme dans les siens. D'autre part, comme il est sans doute que les partages des princes françois de ce temps-là estoient meslez et engagez les uns dans les autres, et que les villes mêmes estoient souvent partagées par moitié, et appartenent quelquefois à deux et à trois, il n'est pas inconvenient de croire que Childebert ait possédé celle de Vienne de son chef, ou qu'il y ait eu part, puis que nous lions que Gontran lui fit don de la moitié de Marseille, et qu'il posséda la ville d'Avignon, ces deux places cependant faisant partie du royaume de Bourgogne. Quant à ce qu'on dit que la ville de Vienne n'est pas comprise entre les villes qui appartenent ou qui échurent à Childebert par le traité d'Andelo, il ne faut pas s'en étonner. vu que ce traité ne se fit que pour les places qui avoient appartenu à Charibert, ou qui estoient en contestation entre

1. Marius Aventic. : S. Greg. M. l. 4, ep. 2. Greg. Tur. l. 8, c. 12, Frodog. Chid. c. 5.

Gontran et Childebert, n'y estant pas parlé non plus de Marseille, d'Avignon, et d'autres, qui constamment appartenent à Childebert. Tout ce discours peut justifier que l'histoire n'a pas bien éclaircy cette circonstance.

Je me suis un peu étendu sur ces monnoyes pour notre effectivement estre de très-riches ornemens pour notre histoire, quand on aura bien pénétré dans le véritable motif de ceux de nos princes qui les ont fait frapper. Que si je me suis départy de quelques opinions qui ont été avancées sur ce sujet, ce n'a pas été avec un dessein de les combattre directement, mais parce que j'ay cru qu'il importoit de déterrer ces belles antiquitez et d'en rechercher les origines. D'ailleurs, j'ay usé en cette occasion de la liberté qui est donnée à un chacun de produire ses sentimens et ses conjectures sur ces énigmes : c'est ainsi que Prudence appelle les revers des médailles, *argentea enigmata*, dont le sens n'est pas toujours facile à concevoir.

1. Greg. Tur. l. 9, c. 20 ; l. 7, c. 12. — 2. Hym. in S. Laurent.

DES COURONNES DES ROIS DE FRANCE

DE LA PREMIERE, SECONDE ET TROISIEME RACE ;

DE CELLES DES EMPEREURS D'ORIENT ET D'OCCIDENT, DES DUCS, DES COMTES DE FRANCE,
ET DES GRANDS SEIGNEURS DE L'EMPIRE DE CONSTANTINOPLE.

DISSERTATION XXIV.

Après avoir examiné assez exactement ce qui se peut dire au sujet des monnoyes de Theodebert I. et de Childebert II. du 1er roi d'Austrasie, il ne reste plus que de m'acquiescer de la promesse que j'ay faite de traiter des couronnes que nos rois ont portées. Mais d'autant qu'ils ne les ont empruntées que des empereurs romains et de Constantinople, je me trouve engagé de parler en général de toutes les couronnes dont les empereurs ont usé, et dans la suite, de celles que les princes non souverains ont portées, tant dans l'empire d'Orient que dans la France : quoiqu'il me semble avoir épuisé cette matière par ses savantes et curieuses recherches, j'espère toutefois de faire voir qu'il n'a pas tellement méconnu ces fertiles campagnes, qu'il n'y reste encore un grand nombre d'espics à lever, n'estant pas entré dans ce détail qui regarde le moyen temps, qui cependant est nécessaire pour reconnoître toutes les différences et la diversité des couronnes que les princes qui y ont vécu ont portées.

Pour commencer par celles dont nos rois de la première race ornoient leurs testes sacrées, j'en trouve particulièrement de quatre sortes. La première est le diadème de perles, fait en forme de bandeau, avec les timbeaux qui pendent au derrière de la teste (1). Ce diadème est semblable à celui qui se rencontre dans la plupart des médailles des empereurs romains, et dont nos rois ont emprunté. L'histoire remarque que Jules César refusa de porter le diadème, Caigula fit le même, ses courtisans luy ayant persuadé que cela estoit au dessous du rang qu'il tenoit, et que sa dignité estoit incomparablement plus relevée que celles des rois et des princes. Ce fut donc Helagabale qui porta le premier un rang de perles sur la teste pour diadème, *quasi pudicitior fieret, et magis ad feruandam cultum aptus* : mais il ne le porta que dans son palais, au recit de celui qui a écrit sa vie. Aurelian parut ensuite dans le public avec le diadème, car c'est ainsi que les savans estiment qu'il faut entendre ces mots d'Aurelius Victor : *Primus apud Romanos diadema capiti*

1. Lib. de Coronis. — 2. Sueton. — 3. Lamprid.

innexuit, gemmisque et aurata omni veste, quod adhuc fere incognitum romanis moribus videbatur, usus est. En effet, il est constant que les empereurs qui précédèrent Aurelian portèrent le diadème, comme on peut recueillir de leurs médailles. Mais particulièrement celui de perles a été fort en usage depuis le temps du grand Constantin, qui, selon Victor, *habuit regium gemmis et caput adornavit perpetuo diademat*. Cette espèce de diadème se voit souvent exprimé dans les médailles, mais avec cette différence que quelquefois il est entremeslé de pierres précieuses enchâssées dans l'or, et de perles ; et enfin quelquefois ce double rang de perles est enrichy et orné à l'endroit du front d'une pierre précieuse, dont la gravure tient celle des deux rangs de perles (2, 3). Tel donc a été le diadème de Julian l'apostat, qu'Ammien appelle *ambitosum diadema, lapidum fulgore distinctum* ; Libanius, *ἀποκόλλητον τριτίαν* ; Eusebe, *ἡ δὲ βασιλικὴ τριτίαν*. C'est encore à cette espèce de diadème composé de pierres précieuses qu'il faut rapporter ce que dit Manerius au Panegyrique de Maximian : *« Trabes vestrae triumphales, et fasces consulares, et sella curules, et haec obsequiorum stipatio, et fulgor, et illa lux divinum verticem claro orbe completens, vestrorum sunt ornamenta meritorum, etc. »* où il entend marquer l'éclat et le brillant des diamans et des perles. Nous ne voyons rien de semblable dans les monnoyes de nos rois de la première race, qui pour l'ordinaire n'ont pour diadème qu'un seul rang de perles.

Quelquefois ces mêmes monnoyes les font voir avec la couronne de rayons (4). Cette espèce de couronne a été en usage parmi les rois de la plus grande antiquité, qui pour se rendre plus augustes, et pour se donner plus de majesté, en ornoient leurs testes, afin que, comme le soleil, ils parussent à leurs peuples pleins d'éclat et de lumiere. C'est ainsi que Virgile représente celle du roi *Latinus* :

1. L. 21. — 2. L. 4, de Vita Const. c. 7. — 3. C. 3. — 4. M. Bouleste, p. 206, 207, 208, 210, 221. — 5. L. 12, *Æneid.*

... Cui temporâ circum
Aurai hi sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen.

Il compose cette couronne de douze rayons, parce que c'est-
toit une opinion reçue parmi les anciens que le soleil en
avoit un pareil nombre, que *Martianus Capella* rapporte
aux douze mois de l'année. Les historiens romains remar-
quent qu'on présentait en plein théâtre à Jules César une
couronne toute éclatante de rayons, et que celle que Caligula
prit lorsqu'il voulut s'arroger la divinité étoit semblable.
Les médailles des empereurs romains sont pleines de cette
espèce de couronne.
Le diadème dont la teste de Theodebert est couverte est
le même que celui dont les empereurs de Constantinople de
son temps se servoient, ainsi que j'ai observé. C'est cette
espèce de couronne à laquelle Anastase bibliothécaire
donne en divers endroits le nom de *spanocista*, terme qui est
tiré du grec *spanocista*, c'est-à-dire une couronne couverte
par le haut. Constantin Porphyrogenite semble attribuer
l'invention de ce diadème au grand Constantin, écrivant
qu'il se servit de cet affaiblissement de teste, que les Grecs
appelloient *spanocista* : d'où quelques auteurs latins ont
formé *camelaucum*, *calamaucum*, et *calamaucum*, pour une
espèce de chapeau, qu'ils attribuent tantôt aux papes, tantôt
aux moines. Sa figure et sa forme étoit en guise d'un cas-
que. Ruhn et Bede, traduisans ces mots de l'histoire de
Joseph, *super caput autem gestat pileum in modum
capitis summitatem*. Theophanes attribue à Totila,
roi des Goths, un de ces chapeaux tout couvert de pierres,
spanocistion dactylon. Anastase et Paul Diacre semblent en-
core donner ce nom aux turbans des Turcs. Theophanes dit
qu'il couvroit les oreilles. Le même Anastase l'attribue aux
papes, comme aussi Papias, qui en donne ainsi la descrip-
tion : « *Pileum, calamaucum ex bysso rotundum, quasi
sphaera, caput regens sacerdotale, in occipito vitta cons-
titutum, hoc Graeci et nostri tiamam vocant.* » Isac, auteur
grec, écrit que tous les évêques d'Arménie en ont leurs
chefs couverts lorsqu'ils célèbrent l'office divin. Et Allassi
assure qu'en core à présent les moines d'Orient le portent au
lieu de chapeau. Il en fait la description, et dit qu'il est ainsi
appelé parce qu'il fut fait d'abord de poils de chameaux, ce
qui est conforme à ce que *Cælius* a écrit. De sorte que
ce mot a été pris indifféremment pour toute sorte de cha-
peau.
L'on appela donc ainsi cette espèce de couronne dont Con-
stantin introduisit l'usage, qui n'étoit pas tant une couronne
qu'une espèce de couvrechef, ou de bonnet, dont il se servoit
ordinairement, lequel, ayant été enrichi dans la suite de
perles et de pierres, passa pour le principal dia-
dème des empereurs. Je ne fais pas de doute que ce ne soit
ce diadème qu'un auteur, qui vivoit en son siècle, et qui
écrivit en l'an 448, lui attribue particulièrement, écrivant
qu'il l'inventa, pour arrêter ses cheveux, qui s'écartoient de
son front : « *Constantinus Senior, qui christianâ religionis
ministeris privilegiis communit, diademâ capit suo,
propter reditentes de fronte propria, capillos (pro qua re
a aponis ejusdem cognominis odorata confectio est) quo
constringerentur, invenit, cujus more hodie custodiuntur.* »
Ce qui est tellement vrai, que nous voyons que dans la plus
part des médailles de ses successeurs leurs chefs en sont
ornés, comme en celles de Constantin, de Gratian, de Valen-
tiniân le jeune, de Theodose, d'Honorius, de Marcian, et
de quelques autres qui les ont suivis, qui ont été représen-
tés par Octavius Strada, Baronius, Gretzer, et autres, où
mes portraits des empereurs paroissent de profil. Ces diadé-
mes sont arrondis en forme de casque, tels que Bede décrit
les camelauques : ce qui me fait croire que c'est cette espèce
de couronne que les Anglois-Saxons appelloient *cyne helm*,
c'est à dire le *casque royal*, ou l'empereur, emprunterent des
Grecs cette sorte de couronne. Elle est composée du diadème
de perles, d'un ou de deux rangs, qui ceint le front, et est
liée par le derrière de la teste, avec deux lambeaux, aussi de
perles, qui y pendent. De ce diadème part une espèce de

bonnet enrichi de pierres, au dessus duquel paroit un
cercle de perles, rehaussé encore d'un autre ornement en
forme de plumes, ce cercle commençant au derrière de la
teste, et finissant à l'endroit du front, en forme de creste de
casque, d'où ces couronnes sont appelées *crystalles* par les
auteurs qui en ont parlé. Dans celles de Constantin, de
Romulus, de Zenon, de Basilius, de Justinian, de Justin,
et de Justin, comme les portraits y sont de face, il ne paroit
au haut de ce couvrechef qu'une espèce de houppe, qui parit
du derrière de la teste, à l'endroit où sont les lambeaux de
perles (S. G.).
Cet ornement, qui paroit au dessus de ces diadèmes, est
appelé par les Grecs *tauca* et *tauca*, d'où ils ont donné
le nom à cette espèce de couronne, ainsi que nous apprenons
de Tzetzes, en ces vers :

Τάχα ἐπιτὰ κεφαλῆς ὑπέπερ ἀπὸ Πέρσας,
τρυφὰν ἐν ταύτῃ κίοντι ἀπὸ στερηθέντος
εἰπέτ' ἀπὸ τῆς ἐπιπέρας τρυφᾶς, ἔτσι τρυφᾶς,
ὅταν ἐπιπέρας ποπὶ ὁ ἀνδρῶν ἱστυεῖ
ὁ Τουρτιανέως τοῦ νέου ἐπὶ τρυφᾶς.

Quant à ce que cet auteur dit que c'étoit la couronne dont
les empereurs grecs se servoient lorsqu'ils retournoient de
leurs expéditions militaires, et après avoir remporté des
victoires sur leurs ennemis, cela peut être fondé sur la
forme de ce diadème, qui avoit en quelque manière celle
d'un casque. D'ailleurs, nous lisons que Basile Porphyro-
genite, après avoir défait les Bulgares, entra dans Constanti-
nople en habit de triomphe, ayant cette couronne sur la teste,
οὐρανοῦ ἡρώων ἀγορᾶ ἐπιπέρας ἔχων, ainsi qu'il écrit
Scyllitzes, ou, selon Zonaras, *Τίτῳ τρυφᾶς ὀπίσθι, ἢ τοῖς τρυφᾶς
καὶ ὁ ἑμπεδός, ἀντὶ τὴν ἑσθίαν ἐπιπέρας*. Il est constaté
le vulgaire, dit cet auteur, appelle *toffa*, ou *toffa*. Il est constaté
tant que comme les empereurs grecs emprunterent la plupart
de leurs ornemens impériaux des rois de Perse, ils tirèrent
aussi de eux cette sorte d'affaiblissement de teste, qui est
appelé par Xenophon, *Eunapius*, et autres, *ἰσθὴ τρυφᾶς*, une *tiamam*
droite, laquelle étoit environnée au bas, et à l'endroit du
front, d'un diadème, comme étoit la couronne des empereurs
dont je fais la description. Le même Xenophon, parlant de
la couronne des rois de Perse, l'étoit pas beaucoup différente
dans la forme de celle de grand-prêtre des Juifs, dont il est
parlé dans l'Exode : « *Pone tiamam in capite ejus, et collo-
cabis coronam sacram super tiamam.* » Or le mot *corona*
est ce qui est appelé ailleurs *lamina*. Pour le mot de *toffa*,
il ne signifie rien autre chose qu'une espèce de houppe, d'ai-
grette, ou de bouquet de plumes, dont les casques des soldats
estoit orné pour l'ordinaire, comme nous apprenons des
ordonnances militaires de l'empereur Leon, qui se met-
toient aux croupières des chevaux. Et comme ce terme est
barbare, quoiqu'il Zonare lui ait attribué une origine grec-
que, il est probable que les nouveaux Grecs l'emprunterent
des nations du Nord. Ce qui est d'autant plus vraisemblable,
que les Anglois-Saxons, c'est à dire les anciens Alemans,
appeloient cet ornement de casque, qui est nommé par les
Latins *apex*, *helmis-top*, c'est à dire la *toffa du casque*, ainsi
que nous lisons dans le glossaire d'Elfric. L'on l'ouïe encore
pour cette même raison le nom de *tufa* à une espèce d'étendard
dont les empereurs se servoient dans leurs armées,
parce qu'il étoit soutenu au dessus d'une pique, ainsi
plumes, qui est un terme qui a passé depuis parmi nous, et
qui se voit exprimé dans une ancienne charte française
rapportée par Edouard Hesse, en ses notes sur l'Aspligie de
Spelman. Dans la suite du temps, les empereurs, voulans
donner des marques extérieures de leur piété, firent mettre
au dessus de ces diadèmes une croix, au lieu de ces toffes,
ou houppes. Phocas est le premier qui paroit de cette manière
dans ses médailles, et a été secondé par les autres empe-
reurs qui lui ont succédé. Le P. Gretzer a donné toutes les
dessus des couronnes.

1. Cælius Strada, p. 299, 254, 255, 264 : Alam. ad Procop. : Lips. 1. 3. de Cr.
o. 15, 16; Chifflet. in Anast. Child. — 2. Chiff. 6. c. 194. — 3. in Basil. — 4. De
Ios. Cyr. 1. 8. — 5. In Procopio, p. 24. Dondos. 1. resp. Ἐπιπέρας; Joseph.
1. 5. c. 13. — 6. Hieron. ep. 139. — 7. Exod. 28. 7; ib. v. 30; Levit. 8. v. 9.
— 8. Tacit. c. 8. § 11 et 25. Idem § 3 et 10. Mauric. et Porphyr. in Tacit. Codic.
de Offic. c. 17, n. 36. — 9. Veget. 1. 3. c. 5; Bede. 1. 2; Hist. c. 10. Henr. Huntingd.
1. 7. Rigalt. Gloss. — 9. P. 104. — 10. T. 1. de S. Cruc. 1. 2. c. 52. — 11. Vita
Sancti Remig. tom. 1. Hist. Fr. p. 530.

1. L. 2. — 2. Valor. Flac. 1. 4. Argon. Flor. 1. 4. c. 2. — 3. in Vitio PP. —
4. De Adm. Imp. c. 12. 5. L. 2. de Fabern. c. 8. Joseph. 1. 3. c. 8. — 6. Hist.
Ecl. Id. Anast. p. 153. — 7. Hist. Nic. 1. 22. — 8. in Ezonno. — 9. in Const.
p. 414. — 10. Hist. De virtutibus. Ecl. Const. 1. 3. c. 8, n. 12. — 11. P. 100; Gloss.
laid. Gloss. Elfric. — 12. Ptolemæus Silvius, in Lacerulo. — 13. P. 196. —

Les auteurs se contentent de la décrire pleine de pierres. D'autres lui donnent le nom de *regnum*, comme Anastase bibliothécaire*, écrivant que Clovis en fit présent à l'église de Rome : « Eodem tempore venit regnum cum gemmis pretiosis a rege Francorum Clodovaso Christiano donum Beato Petro Apostolo. » Flodoard lui donne aussi ce nom : et cressier de Tours* semble dire que ce prince en couvrit sa teste lorsqu'il parut en public en qualité de consul, *imponens tertici diadema*. Ce qui me persuade que ce diadème estoit une couronne impériale et fermée est que le même Anastase*, racontant l'entrevue du pape Constantin et Justinian Rhinomete, dit que cet empereur se prosterna en terre devant le souverain pontife ayant sa couronne sur sa teste : *cum regno in capite sese prostravit*. Cét auteur employe ensuite ce mot de *regnum* en divers passages* de son Histoire des Papes, pour les couronnes que l'on faisoit pendre au dessus des autels. L'on donna encore avec le temps ce nom à la couronne des papes : Jacques Cardinal*, parlant du couronnement du pape Boniface VIII :

Sic igitur vadens redimitus tempora regno,
Summus apex propriam signabat acumine dextram.

Nous ne voyons pas quelle autre raison peut avoir donné le nom de *regnum* à la couronne impériale, sinon parce qu'elle estoit la marque de la royauté et de la souveraineté. Ou bien parce qu'Anastase, qui semble le premier l'avoir employé en ce sens, ou en tout, cas les écrivains ecclésiastiques ont voulu distinguer ce diadème impérial, et les couronnes qui pendoient sur les autels, d'avec les couronnes de chandeliers, ou de lampes, qui pendoient dans les églises, auxquelles ils donnent ordinairement le nom de *corona*, ou de *pharus*.

La troisième sorte de couronne dont les rois de la première race ont usé est le mortier, tel que les grands présidents du parlement le portent à présent. Monsieur Bouteroue* nous représente deux monnoyes de ces rois avec cet affublement (7. 8.) Il est constant que nos rois l'ont encore emprunté des empereurs de Constantinople, qui en avoient un semblable. ce que l'on recueille d'une vieille peinture à la mosaïque qui se voit en la ville de Ravenne, et que le docteur Alaman* a représentée en ses observations sur l'histoire cachée de Procope, où l'empereur Justinian paroit avec ce mortier, qui est environné par le bas, l'endroit du front, d'un rang de perles, et par le haut d'un pareil rang de perles (9.). A l'endroit des oreilles pendent de chaque côté deux lambeaux, au bas desquels sont de grosses perles. Ces ornemens des couronnes sont appelez par les Latins *vitta*, et par Achmes* *λίσσας*, et *καταστροφία* ou *στέφανος*. Octavius Strada* nous a donné l'impression d'une médaille de Justinian qui a sur la teste cette espèce de diadème, mais beaucoup plus riche, n'ayant presque rien de commun avec celui d'Alaman, que la forme (10.) Quant à ce que le même Alaman estime que c'est celui qui est appelé par Codinus* *σπονδυλία*, et *κορυμβάκιον*, il s'est infailliblement mépris, d'autant que cet auteur* n'a désigné par ces termes que la couronne, ou le bonnet impérial, dont la teste de Justinian est couverte en sa statue esquestre qu'il fit élever devant le temple de Sainte-Sophie, ainsi que Tzetzes a remarqué. Cette espèce de diadème a passé dans la seconde et dans la troisième race de nos rois. M. Petau* nous a représenté une vieille peinture, qu'il dit avoir tirée d'un ancien manuscrit où Charlemagne est figuré avec le mortier (11.). Aux vitres de la Sainte Chapelle de Paris saint Loys y paroit aussi avec le même ornement. Et Chiffet* écrit que dans les vieux tableaux où les comtes de Flandres et de Hainaut sont représentés avec leurs pairs, ils y paroissent avec le mortier. L'on tient même par une tradition que nos rois, ayant abandonné le palais de Paris, pour en dresser un temple à la Justice, communiquèrent en même temps leurs ornemens royaux à ceux qui y devoient présider, afin que les jugemens qui sortiroient de leurs bouches eussent plus de poids et d'autorité, et fussent reçus des peuples comme s'ils estoient émanés de la bouche même du prince*. C'est donc à ces concessions qu'il faut rapporter les mortiers, les écharlates et les hermines des chanceliers de France, et des présidents du parlement, dont les manteaux ou les épitoges sont encore à présent faits à l'antique, étant trouvez sur le bras gauche, et attachez à l'épaule avec une agraffe

d'or, tels que furent les manteaux de nos rois, comme j'ay observé ailleurs. Le mortier du chancelier est de drap d'or, et celui des présidents de velours noir, à un bord de drap d'or par en haut. Le nom de mortier est donné à ce diadème parce qu'il est fait comme des mortiers qui servent à plier quelque chose, qui sont plus larges en haut qu'en bas.

La quatrième sorte de diadème*, ou plutôt de couvrechef que j'observe dans les monnoyes de nos rois est en forme de chapeau pyramidal, qui finit en une pointe, surmontée d'une grosse perle (12.). En d'autres, le diadème et le rang de perles se rencontrent sur le front, avec les lambeaux (13.). Ce qui peut faire présumer qu'en ceux-cy ce qui couvre la teste est pour un second ornement, ou pour la commodité du prince, qui desiroit avoir la teste couverte. Le bonnet royal dont la teste de Theodahat, roy d'Italie, est ornée dans une de ses monnoyes de cuivre, a quelque rapport pour la forme à celui de nos rois (14.). On peut dire encore que ce chapeau pyramidal estoit l'affublement de teste ordinaire de nos premiers rois, étant fait à guise d'une ombelle, pour se défendre du soleil et de la pluie, tels que furent les chapeaux des derniers empereurs de Constantinople, qu'ils appelloient *ουμβέλα*, parce qu'ils estoient faits pour donner de l'ombre au visage et pour le garantir des ardeurs du soleil. Cette sorte de chapeau est appelé *umbellum* dans un ancien glossaire* : *Umbellum, oumbellum* : car c'est ainsi que le restitué, au lieu de ces mots *Umbellum, oumbellum*, qui n'ont aucun sens : outre que ce mot d'*umbellum* est mis sous le titre des peaux, dont les ombelles sont faites, qui se plient et s'ouvrent suivant les besoins qu'on en a, ainsi qu'ils sont décrits par Aristophane*, Ovide :

Aurea pellebant tepidos umbracula soles.

Claudian* :

... Jam non umbracula gestant
Virginibus.

Et ailleurs :

... Neu defensus calorem
Aurea summoveant rapidos umbracula soles.

L'ombelle a esté en usage chez les empereurs de Constantinople, comme j'ay avancé : de sorte qu'il est incertain si nos rois l'ont empruntée d'eux, ou les empereurs de nos rois, ce qui est plus probable. Car Nicetas* dit en termes exprés que cette sorte de chapeau avoit esté emprunté des barbares, c'est-à-dire des étrangers, par les Grecs : *καὶ πάλιν βαρβαρικὴν τὴν καπάλην παρατίθενται, ἢ δὲ ἐκ τῶν ἡννομένων ἀναρτῶν*. Je ne remarque pas qu'il en soit parlé avant la famille des Comnènes. Le même Nicetas* étant le premier qui en fasse mention, lorsqu'il raconte comme Andronique le Tyran fut forcé en apparence par les grands seigneurs de la cour de prendre la pourpre impériale. Car alors, dit cet auteur, l'ayant porté sur le trône, ils tirent de sa teste le chapeau pyramidal noir, et lui en tirent un de pourpre, *ἔλασαν δὲ τὴν καπάλην καὶ παρατίθενται τὴν τῆς καπάλης ἀρκαίου, ἡσπέρην ἀπὸν ἀναρτῶν*. Ce qui fait voir que les chapeaux, des Grecs de ces siècles-là estoient faits en pointe. C'est pourquoi il faut entendre Acropolite* de cette sorte de chapeau, lorsqu'il dit qu'Isac l'Anglois empereur, ayant esté défait par les Bulgares, l'empereur, mens et les habits impériaux *ἐπισημαίνοντες* : qui signifie entre lesquels estoit celui d'un chapeau d'empereur, *καὶ τὴν καπάλην*. Tel fut aussi le chapeau de Michel Paleologue, empereur, fils de l'empereur Andronique le Vieil, qui vint pareillement au pouvoir des Turcs, après qu'il eut esté défait par eux : *Ἡ βασιλικὴ καπάλην, καὶ τὴν καπάλην, καὶ τὴν καπάλην, καὶ τὴν καπάλην*, ainsi qu'écrivit Gregoras*, dont les termes font voir que ces chapeaux estoient ornés de rangs de perles, et d'une pierre précieuse à la pointe d'en haut. C'est la forme de ces chapeaux qui paroit dans les médailles de nos rois de la première race, à la réserve qu'au lieu de la pierre précieuse, il n'y paroit qu'une perle (15.). Cantacuzene*, qui appelle ce chapeau *βασιλικὴν καπάλην*, en fait la même description, et dit qu'il estoit orné d'une pierre précieuse à la pointe de la pyramide, et dans le corps, de divers rangs de perles : c'est à l'endroit où il décrit le couronnement de Mathieu Cantacuzene, son fils : *καὶ πάλιν ἐπέθετε τὴν καπάλην, ἡσπέρην ἀπὸν καπάλην καὶ μαργαρίτων, ὡς καὶ ἔθος τῶν βασιλευμένων*. En un autre endroit** il appelle ce chapeau du nom de la pierre précieuse

1. Flod. l. 1. Hist. Rom. c. 45. — 2. In Hieronim. — 3. L. 2. Hist. c. 38. — 4. P. 25. edit. reg. — 5. P. 128. — 6. In Coron. Bon. VIII. 2. c. 3. — 7. P. 340. 344. — 8. Ad Procop. Hist. Arcan. p. 145. 146. edit. reg. — 9. Oubr. c. 248. — 10. P. 200. — 11. De Off. c. 6. n. 26. — 12. Codin. de Orig. p. 16. — 13. In Guericom. veter. Numer. — 14. In Chiffet. p. 129. — 15. Histogor. en la Nobl. de Flandre. p. 70. — 16. D'Alvise. en ses Ouvrages, des Parlemens, la Rochelle. en ses Poèmes. l. 40. ch. 25. — Corneille. de France; Chiffet, in Chiffet. p. 129.

1. M. Bouteroue. p. 248. 251. 252. — 2. Glossar. 3. Bened. de Peñh. — 3. In Anb. — 4. In Fast. — 5. L. 1. in Estrey. — 6. In A. Comul. Honor. — 7. In Andr. l. 2. n. 41. — 8. In Alex. Max. F. n. 19. 18. — 9. C. 11. — 10. Gregoras. lib. 6. — 11. L. 2. c. 27. — 12. l. 1. c. 37. — 13. l. 1. c. 4.

qui se met sur la teste, accuse de celle qui estoit sur la pointe. Ο φα τῆς καταλῆς λίθος. Nicephore Gregoras¹ décrit la matiere dont ces chapeaux estoient composez, lorsqu'il dit que sous les premiers empereurs les seigneurs qui estoient avancez en âge se trouvoient à la cour avec des chapeaux qui avoient la figure d'une pyramide, qui estoient couverts de soye, suivant la dignité d'un chacun : Ἐπι τῶν πρώτων βασιλέων ἴδον τοῦτ' αὐτὸν χρόνον προβαλέμενος ἐν τοῖς βασιλείοις γορβαὶ καλῶνται, περιπέδος μὴν ἔχουσαι, σχῆμα σφαιροῦ δὲ ἰσόμοιου, κατὰ τὸ ἀνάλογον ἰσάμενος ἀπέματα, καλῶνται τούτοις. C'est ce taffetas ou ce veloux que le même Gregoras dit avoir esté tout parsemé de perles; d'où Codin dit que le sciade, ou l'ombelle de la cour, premierement par cette grande pierre précieuse qui estoit au sommet, en second lieu par la couleur, qui estoit de pourpre; et c'est cette différence qui est remarquée par Codin² lorsqu'il dit que le sciade des despotes estoit tout semblable à celui des empereurs, ἀλλὰ τὸν κόρυμβον καὶ τὸν γορβικόν, excepté au nœud, c'est-à-dire au sommet, et on la couleur de pourpre; car ceux des despotes et des Sebastocrators estoient d'une couleur meslée d'or et de pourpre, χρυσοκόρυμβος. C'est de là qu'on doit tirer l'explication de la description que Gregoras fait du chapeau pyramidal qu'Andronicus Paleologue le Vieux accorda à Mozaion, grand logothete, écrivant qu'il lui permit de porter des courtes chef (καλῶνται) dessus sa teste couvert d'un taffetas, ou veloux, de couleur meslée d'or et de pourpre dans le corps du chapeau, ne différant de ceux des enfans et des parens de l'empereur qu'aux bords, qui estoient sans aucun ornement; ou ceux des parens de l'empereur estoient ornés de clouds ou de petits cercles d'or. Mais il importe de rapporter les termes de cet auteur, parce qu'ils ne sont pas faciles à estre entendus : Ἄν' ἂν δὲ καὶ τῆν τὴν ταύτην ἐργὴν ἐπαίρειτον μόνος τὸν πάλας τὸ ὄμοιον κίβητος προσηγορίαν ἀπέματα, καλῶνται φέρειν ἐπὶ καταλῆς χρυσοκόρυμβος κικλήσκοντο ἐξ ὧν τὸ ἴδιον καὶ πρὸς τὴν περιπέδος τῆς ἐπιστάτης γορβὴ ἐν τούτῳ παραλάττουσαν μόνος τὸν παραπέδος ἴδιον κικλήσκοντο ἐξ ὧν τὸ ἴδιον καὶ πρὸς τὴν περιπέδος τῆς ἐπιστάτης γορβὴ ἐν τούτῳ παραλάττουσαν, ὅτι μὴ καὶ τὴν κίβητος, καὶ τὴν γορβὴν ἐπιστάτης ἐξ ὧν κικλήσκοντο κικλήσκοντο, ἀλλὰ κίβητος τούτοις. Je ne doute pas que Gregoras par ces termes de ἐπιστάτης κίβητος καὶ γορβὴ n'ait entendu le bord du chapeau, et cette partie du sciade qui est appelée par Codin, qu'il dit avoir esté diversifiée de petits clouds d'or, ce qui s'explique par le mot de χρυσοκόρυμβος; c'est à dire orné de clouds. Car ce que Gregoras appelle petits cercles est appelé par Codin petits clouds, qui estoient disposés de telle sorte qu'ils formoient le nom de celui qui le portoit. Des vieilles peintures et les vignettes qui sont aux impressions des historiens byzantins du Louvre représentent la forme de ces sciades, qui ne differe qu'au bord d'avec ceux de nos rois de la première race; ou il ne paroît pas; ce bord faisant une espèce de bec, ce qui ne fait croire que le chapeau que Charles V, roi de France, avoit sur sa teste lorsqu'il alla au devant de l'empereur Charles IV, qui venoit à Paris, estoit de la même forme que les sciades des empereurs de Constantinople; comme on peut recueillir des termes de l'auteur qui a écrit l'histoire de cette entrevue: « Et avoit sur sa teste un chapeau à bec, « de la guise ancienne, brodé et couvert de perles tres-riche- « maniere. » Car les sciades estoient faits et ornés de cette

1. L. II, extremum. — 2. L. 6. — 3. De Off. c. 3, n. 1. — 4. Id. n. 14. — 5. Gregor. l. 6, p. 122. — 6. V. Acropol. edit. reg. p. 301. — 7. Entrevue de Charles V et de l'empereur Charles IV. — 8. P. 205, 339, M. 4, p. 6, 45; p. 304, M. 10; p. 370, M. 18. M. Petau, in Gnorim. Sicutus Missionis, MSS. A. 1263. — 9. Ann. de Vienne, de J. le Livre, ch. 97. Hist. de Noyon, p. 4313; Char. Vind. l. 1, c. 42. — 10. E. 3, tom. 2, Mon. Ang. p. 464; tom. 2, Spichl. p. 429, 431. — 11. Chron. de Flore, c. 105. — 12. Codin. de Nang. MS.

birretto des Italiens, est la même chose que l'aumuce. Nos rois mêmes mettoient l'aumuce avant que de mettre la couronne, ce que nous apprenons du compte d'Etienne de la Fontaine, argentier du roy, de l'an 1281, qui m'a esté communiqué par M. d'Herouval, qui au chapitre de l'oratoire met ces mots. 90 grosses perles rondes, baillées à Guillaume de Vaudetar, pour mettre en l'aumuce qui soutint la couronne du roy, à la feste de l'Estoilie. C'est ainsi que ces aumuces sont représentées dans les monnoyes, dont je viens de parler, avec des perles. Je reserve à traiter ailleurs de cette sorte de vêtement.

Les premiers rois et les premiers empereurs de la seconde race paroissent dans leurs monnoyes la teste ceinte d'un double rang de perles. Dans leurs seaux leurs testes y sont de profil, couronnées d'une couronne de laurier. Le P. Chifflet¹ nous a représenté de cette sorte celui de Louys le Debonnaire: à l'entour duquel sont ces mots ΧΡΥ. ΜΟΝΕΤΗ. ΗΥΔΟΥΝΤΩΝ ΙΜΠΕΡΑΤΟΡΕΜ. Les Annales de France tirées du monastere de Fulde² nous apprennent que Charles le Chauve, après s'estre fait couronner empereur, quitta les couronnes et les habits des rois de France ses prédécesseurs, et prit les diadèmes et les vêtements des empereurs grecs; s'estant couvert d'habits qui lui battoient jusques aux talons, et par-dessus d'un grand baudrier, qui venoit jusques aux pieds, se couvrant la teste d'un affublement de soye, sur lequel il mettoit sa couronne. Voicy les termes de ces annales, « rex de Italia in Galliam rediens, novos et insolitos habitus « assumpsisse, peribetetur. Nam talari tunica, indutus, et « baltheo desuper acinctus pendente usque ad pedes necnon « capite involuto serico velamine, ac diademate desuper « imposito dominicus et festis diebus ad ecclesiam procedere « solebat; omnem enim consuetudinem regni Francorum « contemnens, grecos gloriosius optinans arbitrabatur. » Oetavianus Strada nous a donné deux monnoyes, l'une de Charles le Chauve, l'autre de Charles le Gros, empereurs, qui ont quelque rapport avec cette description; ou il est à remarquer que la couronne ou le diadème se mettoit par-dessus le bonnet (18. 19.). C'est ainsi que les empereurs grecs en usoient, comme on peut recueillir de Scylitzes³, qui donne au roy de Bulgarie (qui perdit la qualité de basileus, ou d'empereur, aussi bien que l'empereur de Constantinople, et avoit les mêmes ornemens) une coupone d'or, avec une tiare d'écarlate, στίβανου ἢ χρυσοῦ, καὶ τῆν τὴν στίβανου ἢ χρυσοῦ.

Les medailles ou monnoyes des empereurs des siècles voisins du temps de Charles le Chauve représentent leurs diadèmes composez d'un double rang de perles, et d'une espèce de bonnet qui est sommé d'une croix, et non d'une perle; n'ayant esté enchâssées dans l'or, ce qui il est inutile de distinguer, les figures des empereurs estans de toute leur hauteur, et par conséquent les traits n'y paroissant presque point. Anne Comnene⁴, en son *Atelade*, nous a donné la description du diadème imperial, qui n'est pas beaucoup différente de celui de Charles le Chauve. Actuant qu'il estoit fait comme la moitié d'une sphere arrondie, qui environnoit la teste de tous côtez, qu'il estoit parsemé de perles et de pierres, les unes relevées et en bosse, les autres enfoncées dans la broderie, et qu'aux côtez pendoient des lambaux de soye. Voici ses termes: Τοῦ μὲν γὰρ βασιλικῶν διὰ τῆν, καθάπερ κορομβίων, τοῖς μὴ ἐπιπέδοις, τοῖς δὲ ἐπιπέδοις, βασιλικῶν γὰρ τὸν κροτάρον ὄρατο; τὸν ἀκροκόρυμβον ἢ μὲν γὰρ τὸ καὶ τὰς περὶ τὴν ἐπίπεσον. C'est cette espèce de diadème que Nicetas⁵ appelle ὑψηλότερον, parsemé de pierres; et gemmis pretiosissimis non solum ornatum, sed etiam granatum. Tel estoit le diadème dont Romain Drogene, empereur, se d'envoies dans Chifflet⁶. Mais dans la description qu'Anne Comnene a faite du diadème imperial il n'est point parlé du son père, qui a appartenu à M. Charron, auditeur en la Chambre des Comptes de Paris, et qui est à présent dans le Cabinet de medailles du roy, qui est concave ou convexe, et par conséquent de l'espèce de celles qui sont appelées dans une nouvelle de Justinian⁷, où Alexis, est dique pendant de chaque côté deux lambaux; mais comme la figure est entière, et par conséquent petite, on n'y peut

1. In Gloss. Lat. barb. Paul. Pat. Asser. Gall. p. 950. — 2. Aux Antiq. de Tour. p. 202. — 3. Annal. Fr. Ful. A. 870; Sigeb. — 4. In Jo. Zimera. edit. — 5. In Alexio, l. 1, n. 2. — 7. L. 2, c. 7. — 8. In Hist. Sepul. c. 10. — 9. 102, c. 2, § 1.

pas distinguer les traits du diadème. Il est vêtu d'une longue robe ouverte à l'endroit de la droite, de laquelle il tient un sceptre, tel que je l'ay décrit dans le recueil des titres pour l'histoire de Constantinople, tenant de la gauche un monde croisé, et pour inscription il y a ces caractères au côté droit de la figure, AAEIΩ AEGHOT, à l'autre revers est un Christ assis sur un trône, avec ces caractères au dessus de la teste IC. HS. et à l'entour, X. KEPO. NO. Manuel Comnène, petit-fils d'Alexis, est représenté dans une autre monnoye d'or, avec les mêmes figures, excepté que pour inscription du côté de Manuel il y a ces caractères, ΜΑΝΟΥΙΑ ΔΕΟΛΟΤ. ΤΩ ΗΟΡΕΠΡΟΙ. Cette monnoye de Manuel est appelée *Manuelatus*, ou *Manulatus*, dans un traité fait entre les Venitiens et Theodore Lascaris, empereur, et *Maniat* dans Arnold de Lubec. Mais on ne peut pas y distinguer non plus les traits du diadème. De sorte que le doute reste toujours, savoir si les diadèmes des derniers empereurs avoient des cercles et des couronnes d'or, ou si les cercles qui paroissent dans quelques figures que nous avons d'eux estoient faits avec la broderie, comme en celle de l'empereur Michel Paleologue qui se voit à Constantinople dans l'église de Notre-Dame surnommée *Ηαρίεσσα*, avec les statues de sa femme et de son fils, dont nous avons les figures tirées sur les originaux dans l'histoire de Geoffroy de Villehardouin de l'édition de Lyon. Le diadème de Michel y est fait en forme de bonnet, qui excède la rondeur de la teste, et est un peu plus large au haut. Au bas est un cercle à l'endroit du front, garny de pierreries, duquel partent deux autres de même façon, qui prennent du front, et flussent au derrière de la teste, s'élargissant en haut, et faisant la figure de la mitre de la couronne des empereurs d'Occident, dont je feray aussi la description. Entre ces deux cercles est un gros diamant, et au sommet du bonnet, une autre pierre précieuse environnée de perles, à chaque côté de ce diadème pendent deux lambeaux de perles (21).

Il ne faut pas douter que les autres empereurs d'Occident qui ont succédé aux empereurs français n'aient continué de porter le même diadème que Charles le Chauve, et d'autant plus qu'Adam de Brene¹ écrit qu'ils ont toujours affecté d'imiter les Grecs dans leurs habits, et dans leurs ornemens impériaux. Suger² dit que celui de l'empereur Lothaire estoit composé d'une mitre, et environné par le haut d'un cercle d'or en guise de casque, « capiti ejus frigitur, ornatum imperiale, insuper galea circum circumdatum, et impositum, et de sorte que ce cercle d'or, qui donnoit la forme d'un casque à ce diadème, prenait du front, et flussait au derrière de la teste. L'ancienne chronique de Flandres³, parlant du couronnement de l'empereur Henry de Luxembourg, fait ces discours : « Le légat avec tous les barons lui mit le diadème en son chef, qui estoit fait en guise de couronne, puis couvert pardessus en agissant continement, et pardessus sied une fleur pleine de pierres précieuses, en second lieu que sa couronne surmonta toutes les autres : car entre celles des autres rois elle est seule couverte pardessus. » Cette description est defectueuse, n'exprimant pas nettement la forme et la figure de ce diadème, quoiqu'elle remarque la différence de la couronne impériale avec celle des rois, qui est aussi exprimée par Arnold de Lubec⁴, lorsqu'il parle de Philippe de Souabe, qui avoit esté sacré roy, et salué empereur, *Romanorum Augustus*, écrivant qu'en cette cérémonie sa femme, qui estoit fille d'Isac l'Ange, empereur de Constantinople, y parut avec le cercle d'or, mais non pas avec la couronne, c'est à dire le diadème impérial. « ubi quoque regina, regio diademate non tamen coronata, sed circumdata processit. » Tant y a que dans les derniers siècles la couronne des empereurs d'Occident a esté composée d'un cercle d'or, enrichy de pierreries, et rehaussé de fleurons, comme les autres couronnes des rois, avec une mitre ouverte en forme de croissant à l'endroit du front, ayant en cette ouverture un autre cercle d'or au haut duquel est une croix (21). L'auteur du *Ceremonial romanum*, qui fut secrétaire du pape Pie II, décrit ainsi cette couronne des empereurs d'Occident : « Differt forma coronae imperialis ab aliis : nam ea sub se haram quandam habet in modum cere episcopalis mitre, humiliter tamen, magis apertam, et minus acutam : estque ejus apertura a fronte, non ab aere, et semicirculam aliam habet per ipsam aperturam auream, in cuius summitate crux parvula continet. » Puis il ajoute : « Et quoniam hanc imperialem coronam bis aut ter in Germania vidimus, dum Caesar regalia quibusdam principibus concederet, Ideo illam exprimere conati

sumus. » Chiffet⁵ nous a donné la figure de la couronne qu'Alphonse VI, roi de Castille, qui prit le titre d'empereur d'Espagne, porta, et qu'il dit avoir tirée d'un manuscrit, qui a quelque rapport avec la couronne des empereurs d'Allemagne (22). La couronne qu'une ancienne médaille du roy Abazar donne à ce prince dans les Commentaires historiques de M. de Saint-Amant, n'est pas aussi beaucoup différente du diadème impérial, sinon qu'il se noiroit comme les mitres de nos eveques (23).

Dans la troisième race de nos rois je n'observe qu'une même sorte de couronne dans leurs monnoyes et dans leurs sceaux⁶, savoir un cercle d'or, enrichy de pierreries et rehaussé de fleurs de lys (24), à laquelle les écrivains byzantins donnent le nom de *σπινωλια*, comme et celle qui est composée de fleurons, comme furent les couronnes qui sont appelées *histrucis* par les Latins, celui de *σπινωλια*. Ce qui me fait croire que les derniers empereurs de Constantinople empruntèrent ces espèces de couronnes de nos Français. Codin dit qu'ils s'en servoient en quelques-unes de leurs cérémonies publiques. Dominicy nous a représenté les sceaux de Robert et de Henry I, rois de France, avec cette espèce de couronne, où les fleurs de lys sont assez mal figurées (24 bis). Les monnoyes de Philippe le Bel et des rois qui luy ont succédé ont la figure de ces princes avec cette même couronne (25). Quelques auteurs⁷ ont avancé que ce fut François I qui commença à la porter fermée, pour contrecarrer, à ce qu'ils disent, Charles V, roy d'Espagne, qui avoit esté, été empereur, et pour monstrier qu'il estoit roy d'un royaume qui ne relevoit que de Dieu, et à la souveraineté duquel on peut appliquer ces vers de Corippus⁸ :

... Medias inter super omnia gentes
Regna micat, claro tantum uni subdita caelo.

Quoy que cette opinion ait quelque fondement, neanmoins nous devons⁹ qu'à l'entrée de Louys XII dans Paris, l'an 1498, le grand escuyer porta son heaume et lymbre, sur lequel y avoit une couronne de fines pierres précieuses, et au dessus de l'heaume, au milieu de ladite couronne, y avoit une fleur de lys d'or, comme empereur. Ce sont les termes du *Ceremonial de France*, qui semblent marquer que cette couronne estoit fermée, ayant au sommet une fleur de lys. Et aux Jolies qui se firent à l'occasion de cette entrée, nous lisons encore dans le même *Ceremonial*, qu'il y fut planté un lys au milieu des lisses, en la grande rue Saint-Antoine, duquel sortoient ses fleurons, et au dessus d'iceux un sion vert, au haut duquel estoit posé un escu de France, à trois fleurs de lys d'or, richement bordé tout autour d'un collier de l'ordre de Saint-Michel, avec de coquilles, et par dessus ledit escu estoit une riche couronne *luybrée* en forme d'empereur. Il faut neanmoins demeurer d'accord que dans les monnoyes de ce prince la couronne n'est qu'un cercle rehaussé de fleurs de lys, comme en la monnoye d'or qu'il fit battre au sujet du pape Jules II, qui a pour inscription du côté de la figure du roy, LVDO. FRANC. REXMI. NEAP. R., et de l'autre, où est un escu de France couronné, PERDAM. BABILONIS. NOMEN (26). Le même roy dans les testons qu'il fit forger à Milan est représenté avec un bonnet retroussé, et une couronne de fleurs de lys sur le retroussis (27). François Ier est pareillement figuré dans quelques testons avec ce même bonnet ; mais il y a cette différence, que la couronne de fleurs de lys est au dessus du retroussis (28). Il paroit encore en quelques-uns avec une couronne entremêlée de fleurs de lys et de rayons (29). Et enfin il est représenté en d'autres avec une couronne rehaussée de fleurs de lys et de fleurons, et fermée par en haut, ce qui a esté continué par ses successeurs (30).

Il est constant que les rois n'ont porté la couronne fermée que dans les derniers siècles, ce qui a donné sujet à l'auteur de l'ancienne chronique de Flandres de dire qu'entre les couronnes des rois, celle de l'empereur est seule couverte par dessus. Mais je ne sçay si l'on doit ajouter créance à ceux qui ont écrit que François I prit la couronne fermée pour contrecarrer Charles V, car j'estimerois plutôt que ce qu'il en fit fut parce qu'il s'aperçut que les rois d'Angleterre, qui lui estoient inférieurs en dignité, la portoit de la sorte, il y avoit longtemps. En effet, non seulement toutes les monnoyes d'or et d'argent de Henry VIII le représentent avec la couronne fermée (31), mais mêmes dans celles de Henry VI et de Henry VII elle est figurée de la même manière (32). Je crois que cette couronne est celle de S.

1. Apud Jo. à Puteo, in *Gener. Famil. Las. Arnold. Lub.* 1. 3. c. 33. — 2. *Crusat. Turcor.* — 3. C. 140. — 4. In *Lud. VI.* — 5. Ch. 51. — 6. L. 6. c. 2. — 7. L. 1. Sect. 5. c. ult.

1. In *Vindic. Hisp.* p. 104. — 2. *Asser. Coll.* p. 258, 253. — 3. *Codin. de Off.* 1. 6. n. 19. *Terrul. de Coron. Mil. Martinian.* 1. 4. — 4. S. Julien, in *ses. Masl. Hist.* p. 568. *Chiffet. in Vind. Hisp.* — 5. L. 3. — 6. *Ceremon. de France.* — 7. *Paul. Petus. in Georiam. veter. summa.*

Edouard le Confesseur, dont les rois d'Angleterre sont couronnés au jour de leur sacre, laquelle couronne est archée en croix, ce sont les termes de Froissart¹, lorsqu'il raconte les cérémonies du couronnement de Henry IV dit de Lancastre, en l'an 1300. Neanmoins c'est Henry, ou du moins Henry V, son successeur, se trouve avec une couronne de fleurs de lys non fermée, dans une monnoye d'argent frappée à Calais, qui représente d'un côté la face entière, et le buste de ce prince, avec de grands cheveux, et la couronne, telle que je viens de la décrire. Avec ces mots à l'envers, HENRI D'OR. REX. ANGL. S. FRANC. En l'autre revers est une croix, qui entreprend toute la monnoye avec une double inscription, la première, POSVI. DEVM. ADIVTOREM. MEVM. l'autre, VILLA. CALISE. Celles d'Edouard III sont semblables (83).

Il se peut faire encore que François I prit la couronne fermée, pour se distinguer des princes non souverains, des ducs et des comtes, qui avoient aussi le droit de porter la couronne, et qui la faisoient empreindre dans leurs monnoyes. Le sçavant Seiden, en ses *Titres d'Honneur*, a avancé que cette espèce de couronne est d'une invention nouvelle, et qu'en l'an 1300 les ducs et les comtes n'en avoient point. Ce qu'il prouve par un passage de l'histoire de Geoffroy de Ville-Hardouin, qui fait parler ainsi le duc de Venise aux députés du marquis de Montferrat, des comtes de Flandres, de Blois, de Saint-Paul, de Brienne, et autres : « Bien avons « que vous, vosseignors sont li plus hauts homes que « soient sans couronne. » Ce discours semble être formel pour indiquer que le marquis de Montferrat, et les autres comtes ne portoient pas alors de couronnes. En effet, la couronne n'appartient qu'aux rois : d'où vient, suivant la marque d'un rabin², que le roy Assuerus ayant commandé qu'on revêtit Mardochée du manteau royal, et qu'on le fit monter sur le cheval royal, il ne parla point de la couronne, quoiqu'à Aman l'eût proposé. Je trouve neanmoins que les ducs, mêmes en France, ont porté couronne bien auparavant ce temps-là. Car nos annales³ écrivent que Charles le Chauve au retour de Rome vint à Pavie, où il tint ses états, et qu'après avoir établi Boson, frere de sa femme, duc de ces provinces, et l'avoir couronné d'une couronne ducale, il vint en France : « Bonnam extens, Papiam venit, ubi et placitum « suum habuit : et Bosone, uxoris sua fratre, duce ipsius « terre constituto, et corona ducali ornato, et collectis ejus « in eodem regno relictis. — ad monasterium Sancti Dionysii « si pervenit. » Nous lisons mêmes qu'au temps de Geoffroy de Ville-Hardouin les couronnes des ducs estoient aussi en usage. Car Roger de Hoveden⁴ raconte que Jean comte de Mortain ayant appris en France la mort de Richard I, roy d'Angleterre, son frere, il se mit en chemin pour aller recueillir la couronne, et eue, passant par Rouen, en une feste de Saint-Marc, accinctus est gladio ducatus Normannie, in Matrici ecclesie, per manum Walteri, Rotomagensis archiepiscopi ; et predictus archiepiscopus posuit in capite ducis circulum aureum. M. Besly⁵ nous a donné les cérémonies qui s'observoient à la benediction des ducs d'Aquitaine, qu'il a tirées d'un manuscrit de l'église de Saint-Etienne de Limoges, avec ce titre, *Ordo ad benedicendum ducem Aquitanie*, où sont ces mots, qui justifient que ces ducs recevoient la couronne : « Post hæc imponit episcopus capiti « ducis circulum aureum, cum oratione ista : etc. » Mais il est incertain si ce cérémonial a été fait pour les anciens ducs de Guienne, ou pour ceux de la maison d'Angleterre.

Je ne doute pas que les ducs et les comtes de notre France n'ayent paru avec leurs couronnes dans les occasions de cérémonies, et particulièrement dans les cours plenières, ou solennelles, de nos rois : du moins il est constant qu'à leurs sacres les ducs et les comtes qui avoient la qualité de pairs de France, ou ceux qui les ont représentés, s'y sont trouvés avec la couronne sur la teste. Le *Cérémonial françois*⁶ dit qu'au sacre de Charles VIII les pairs seculiers y estoient vêtus de manteaux, ou socques de Pairie, renversés sur les épaules, comme un *epitoge*, ou *chappe de docteur*, et fourrés d'hermine, ayant sur leurs testes des cercles d'or, les ducs à deux fleurs, et les comtes tout simples. Il fait la même remarque⁷ lorsqu'il traite des sacres des rois Henry IV et Louys XIII. Mais ce qui me confirme dans la créance que les ducs et les comtes se trouvoient avec la couronne sur la teste dans les grandes solennités est que dans la recherche des biens et des meubles du comte d'Eu, connétable de France, qui fut faite après qu'il eut été décapité, on fit la

description de toute sa vaisselle, des couronnes, des chappes, des anneaux, des pierres, des joyaux, et d'autres biens, comme on voit dans les inventaires faits le dernier de fevrier l'an 1500, et le 18 de mars l'an 1503, qui sont en la Chambre des Comptes de Paris : Car il est probable que ces couronnes estoient des cercles d'or, qui appartiennent à ce connétable en qualité de comte. Il semble même que non seulement les ducs et les comtes avoient le privilège d'en porter, mais encore les simples gentilshommes. Ce qui le pourroit faire présumer est que parmi un grand nombre de seaux que j'ay veus attachés à des lettres originales qui m'ont été communiquées par monsieur d'Herouval il s'en rencontre plusieurs qui représentent les armoiries des gentilshommes qui n'avoient aucune dignité de duc ou de comte, avec le casque couronné d'une couronne ducale, de laquelle sort un cimier. Ce que j'ay remarqué particulièrement aux seaux de Louys vicomte de Thoulars, attachés à des lettres de l'an 1340 : d'Aymar sire d'Archias, de 1343 : de Jean de Corberon, viglier, chevalier, capitaine de Pierraguers, de 1349 : de Jean d'Orgier de Montant, sire de Saint-Front, de 1349 : d'Arnaud d'Espagne, chevalier, seigneur de Montespan, sénéchal de Perigord, de 1351 : de Jean de Chauvignot, seigneur de Blot, escuyer, de 1350 : de Jean de Saqueville, chevalier, sire de Blaru, de 1350 : de Raymond, sire d'Aubeterre, chevalier, de 1355 : de Guichard Dauphin, chevalier, conseiller et grand maître d'hôtel du roy, de 1418 : et enfin de Renaud du Chastelet, conseiller et chambellan du roy, bailli de Sens, de 1479. Ce qui sert à justifier que c'est sans raison que quelques gentilshommes ont crû avoir droit de porter la couronne sur leurs armes parce qu'ils les ont veus empreintes et figurées dans les tombeaux de leurs ancêtres : ce que j'ay ouy autrefois remarquer au sujet de la maison de Halluin, originaire de Flandres : d'autant que ces couronnes estoient alors usurpées indifferemment par les gentilshommes, qui n'avoient aucune dignité qui leur en donnât le privilège, et ce par un abus de ces siècles-là, qui a passé jusques à nous, où la plupart de la noblesse s'est arrogé des titres imaginaires de comtes et de marquis, et des couronnes sur leurs armes, sans autre droit que celui que la licence des minoritez de nos princes leur a souffert.

Il est probable que Charles le Chauve a été le premier de nos rois qui a accordé la couronne aux ducs : et mêmes j'ose avancer que comme il se conforma aux coutumes des empereurs grecs, dont il prit les habits et les ornemens, il suivit aussi en cela leur exemple. D'autant que les empereurs d'Orient accordoient ordinairement la couronne aux Césars, et aux principales dignitez de l'empire, ce qui a eu lieu avant le grand Constantin : car *Constantinus Chlorus*, son père, n'estant revêtu que du titre de *Nobilissimus Cæsar*, parloit avec la couronne de rayons dans une medaille de cuivre qui a pour inscription : *CONSTANTINVS NOB. C.* et à l'autre revers : *VIRTVS AVGV.* Le jeune *Licinius* parloit avec la même couronne et le même titre dans une autre medaille, aussi de cuivre : *LICINIVS. IVN. NOB. C.* l'autre revers ayant pour inscription ces mots : *VIRTVS EXERCIT.* L'on voit pareillement les figures de *Cripius*, et de *Constantius*, enfans de Constantin, qui estoient revêtus de cette même dignité avec le diadème de perles, dans leurs medailles, dont les empreintes ont été données par Baronius, Gretzer⁸, et Saint-Aman⁹. Ce qui est encore confirmé par la plupart des auteurs byzantins, qui attribuent aux Césars non seulement la robe de drap d'or et d'écarlate, *εσθητα κοκκοερεη και περιχρυσον*, comme *Zozime*¹⁰, la *Chronique Alexandrine*¹¹, et *Constantin Manassés*¹², mais encore la couronne. *Zonaras*, en la *Vie de Marcian* : *Αντίτρετα Καίσαρα επίτρεθαι διάτερον υβαν αυτοῦ*. Manassés parlant du même Julian :

Ἰουλιανὸν δὲ Καίσαρα ἐκδύσθησιν στέφανον.

Et au sujet de Tibere designé Cesar, et adopté par Justin :

Πρώτα μὲν τῷ τοῦ Καίσαρος κατακοσμητὸν στέφανον.

Theophanes, et après lui Paul Diacre¹³, racontent que Constantin Copronyme accorda à Christophle et à Nicéphore, ses enfans, qu'il avoit creés Césars, et à Nicetas leur frere, auquel il avoit donné le titre de nobilissime, sçavoir aux Césars, *τα Καίσαρια περιχρυσάνα*, (Paul Diacre tourne ces mots, *Cæsaricas galas*), et à Nicetas *χρυσάνα χροσιν και τὸν στέφανον*, une robe de drap d'or et une couronne. Glycas témoigne encore que Romain Lecapene, ayant obtenu de

1. Vol. 4, c. 114. — 2. *Titles of Honor*, part. 2, c. 5. — 3. R. Solomon Irschi, in l. *Recher.* c. 6, v. 9. — 4. *Annal. Fr.* Berlin. A. 676; *Cost.* Aimois. c. 39. — 5. *Hoved.* p. 792. — 6. *Re l'Hist. des C. de Poitou*, p. 184. — 7. *Tom.* 1, p. 103. — 8. P. 389, 407.

9. *Communiqués par M. d'Herouval.* — 2. L. 1, de S. Cr. c. 8. — 3. *Tom.* 3, p. 565, 567. — 4. L. 2. — 5. A. 10, Zozon. — 6. *Const. Manass.* in Julian. — 7. L. 30.

Constantin, fils de Leon, la dignité de Cesar, fut couronné par lui solennellement. Et Anne Comnene, en son *Alexiade*¹, écrit que l'empereur Alexis, son pere, ayant accordé à Nicephore Meissene le titre de Cesar, pour l'obliger à se désister de ses prétentions sur l'Empire, et ayant institué une nouvelle dignité, sous le nom de Sebastocrator, pour Isaac Comnene, son frere aîné, il voulut que l'un et l'autre fussent nommez dans les proclamations publiques, et qu'ils portassent la couronne dans les jours solennels, mais beaucoup différens de celle de l'empereur pour la richesse. Car comme le diadème impérial étoit tout parsemé de pierreries, et qu'il étoit couvert par dessus, ces couronnes n'étoient parsemées de pierreries que par intervalles, et étoient sans couverture, *ἀνευ τοῦ ἱμασσοῦ*. Nicetas² fait mention de la couronne de Sebastocrator en la *Vie d'Alexis l'Ange*, sans en faire la description. Mais Nicephore Gregoras³ nous a donné celle des Césars, lorsqu'il raconte l'entrée solennelle de Strategopole, auquel Michel Paléologue avoit donné cette dignité, après que ce seigneur eut enlevé Constantinople aux Français, écrivant qu'il vouloit qu'il marchât par toute la ville revêtu des habits de Cesar, et avec une superbe couronne, presque semblable à celles des empereurs, *στράτηγος πολυτάλας καὶ μικρὸν ἑὸν λίνον βασιλικῆς*. J'ay remarqué cy devant que dans l'église de Notre-Dame surnommée *Ἡερίδιστος*, à Constantinople, on y voit les statues de l'empereur Michel Paléologue et de l'impératrice Eudocie, sa femme, entre lesquelles est celle de Constantin Porphyrogénite, leur fils, qui est revêtu d'un manteau parsemé d'aigles, attaché sur l'épaule droite, avec une espèce de sceptre en la main, ayant sur la teste un cercle d'or chargé de pierreries, rehaussé par devant d'un diamant enchâssé en or, et autour du cercle d'un rang de perles. Les autres empereurs ajoutoient avec le temps d'autres ornemens aux couronnes des despotes, des Césars et autres dignitez, dont ils revêtoient leurs enfans et leurs parens, selon le degré de faveur qu'ils avoient en la cour de ces princes. Car ils permirent à quelques-uns d'eux de fermer ces couronnes par d'autres cercles d'or, qui sont appelez *καρδάρες* dans les auteurs byzantins. Il semble que ce fut l'empereur Jean Cantacuzene qui inventa cette sorte de couronne en faveur de Manuel et de Jean Azen,

freres de sa femme, lesquels il promît à la dignité de Sebastocrator, leur ayant accordé de porter des couronnes enrichies de turquoises et de perles, fermées d'un seul cercle par devant⁴, *στράτηγος δὲ λίνον τετραπύλον καὶ καρδάρας, ἔχοντας ἑαυτὸν αὐτὸν ἑμποροῦν ἐνὶ μίαν καὶ μόνην καρδάραν*. On multiplia ensuite ces cercles de dessus selon la dignité des princes. Car si c'étoit le fils d'un empereur, il portoit la couronne fermée de quatre cercles⁵, *στράτηγος δὲ λίνον καὶ καρδάρας, ἔχοντας καρδάρας μικρὰς τέσσαρας ἑμποροῦν ἐν καὶ ἑκατὸν, καὶ ἐν πλάγιον*. Que s'il n'étoit que gendre de l'empereur, ou son cousin, cette couronne n'étoit rehaussée que d'un cercle par devant. Mathieu Moine⁶, en son *Traité des Dignitez du palais de Constantinople*, a parlé des couronnes des despotes, des Sebastocrators et des Césars, et ne fait pas mention de ces différences, se contentant de dire qu'elles sont enrichies de perles :

Ὡν κεφαλῆς τὸ κάλυμμα καὶ ἄσπετος μαργαρίταις.

Les derniers auteurs byzantins, parlans des couronnes de ces dignitez de l'empire, se servent ordinairement du mot de *στράτηγος* : comme, au contraire, lorsqu'ils parlent des couronnes des empereurs, de celui de *στράτης*, comme on peut recueillir de *Codinus*⁷ et d'*Achmetas*⁸, en ses *Onirocritiques* ; mais Anne Comnene n'observe pas ces distinctions.

C'a été encore à l'exemple des princes et des dignitez de Constantinople que les dauphins, fils aînez de nos rois, portent de semblables couronnes, ayant remarqué dans le *Cerémonial de France* qu'à l'enterrement de François, dauphin de Viennois, fils aîné de François Ier, l'effigie de ce prince⁹ avoit par dessus le bonnet de velours cramoisy une couronne d'or, plus éminente que celle d'un duc, comme « déjà préparé à succéder au royaume et porter la fleur de lys entière. » Ces termes ont peut-être donné sujet à quelques auteurs¹⁰ de former une couronne à ce dauphin rehaussée de fleurs de lys, et fermée de deux cercles, ou branchons en croix, avec une fleur de lys au sommet, n'ayant pas mis plus de cercles, parce que *numero talium absidum diademati dignitas accedit*, ainsi qu'écrivit M. Paschal¹¹ celle des rois en ayant un plus grand nombre.

¹ Codin. de Off. c. 19. — ² Id. c. 18, n. 4. — ³ De Off. Palat. — 4. C. 17, 18, 19. — ⁵ C. 247. — ⁶ MM. de Sainé-Marthe. — 7. L. 9, de Cor. c. 18.

¹ L. 3. p. 78. — ² In Alex. Ang. l. 1, n. 2. — 3. L. 4.

DE LA COMMUNICATION DES ARMOIRIES DES FAMILLES,

OU D'UNE PARTIE, ACCORDÉE PAR LES PRINCES A DIVERSES PERSONNES,
PAR FORME DE PRIVILEGE OU DE RECOMPENSE.

DISSERTATION XXV.

C'est encore une espèce d'adoption d'honneur que les princes et les rois ont pratiquée lorsqu'ils ont communiqué leurs armes à divers gentils-hommes de leurs sujets, ou étrangers. Car comme les armes sont les véritables marques d'une famille, ceux qui en sont ainsi honorez semblent devoir participer à ses prerogatives. Ce sont des moyens qu'ils ont choisis pour récompenser les services de ceux qu'ils vouloient gratifier, et aussi pour les attacher plus fortement à l'avenir et leur postérité à leur service. Cette attribution de parties d'armoiries, suivant Guy Coquille, en l'histoire de Nivernois, se fait avec diminution notable « par changement de couleurs, ou diminution de nombre « des pièces qui sont es armes des bienfaiteurs, en sorte « qu'on peut connoistre qu'ils ne sont pas du lignage, mais « qu'ils tiennent par bienfait. »

Les princes ont encore accordé souvent ce privilege par une marque de protection. Car d'un côté les personnes qui

ont esté gratifiées des armes du prince ont une obligation particulière à le servir, par le souvenir de l'honneur qu'elles ont reçu de luy, et de maintenir la dignité de celui dont ils portent les armes. *Aeneas sylvius*, depuis pape Pie II, écrivant à Adam de Moulins, secrétaire du roy d'Angleterre, en faveur du secrétaire de l'empereur, qui desiroit avoir le privilege du même roy de porter ses armes, après luy avoir représenté les merites de la personne pour laquelle il s'employoit, tient ce discours : « *Hominem dignissimum promovebis, qui divisis regis non minus honoris præstabit, quam ipsa sibi divisio decus præbeat. Scis enim tales res illi committi debent, qui tueri earum honorificentiam possint.* » D'autre part, le prince se trouve engagé en la protection de celui auquel il a communiqué ses armes, l'ayant reconnu par là pour une personne qui luy est acquise,

et qui participe en quelque façon aux prerogatives de sa famille, dont il est obligé de conserver l'honneur.

Ce privilège de porter les armes ou une partie des armes du prince a été de tout temps estimé très-particulier, n'ayant été conféré qu'à ceux qui avoient beaucoup mérité de l'Etat, et qui luy avoient rendu de signalez services. Ce qui verifie la maxime des politiques, « il tiennent que les princes ont souvent des moyens innocens pour recompenser, non-seulement les hommes de mérite, mais encore leurs favoris, sans apporter un notable detriement à leurs finances, qui sont les nerfs et le fondement des Etats: parce qu'effectivement l'honneur, qui est l'unique aiguillon de la vertu, et non la valeur des choses, donne le prix aux recompenses. Les couronnes de laurier et d'autres plantes estoient trop peu de chose à l'égard des belles actions qu'elles comblent de gloire, si une fin plus honorable ne leur eust donné quelque relief. Il n'y avoit rien de plus cisé que ces surnoms que le sénat donnoit à ces grands chefs qui estoient signalez dans les combats et qui avoient subjugué les provinces: cependant il ne se pouvoit trouver une plus juste recompense de leur courage qu'en les faisant connoître à la posterité par l'imposition d'un nom qui comprendroit en peu de lettres leur éloge et leurs beaux faits d'armes, et expliquoit la grandeur et l'excellence de leurs victoires. *Qui uno cognomine declaratur non modo quis esset, sed quales eret*, dit Cicéron.

Je mets au rang de ces recompenses, faciles en apparence, mais glorieuses en effet, les privilèges que les princes ont concédez à leurs sujets, ou autres seigneurs étrangers qui avoient bien mérité de leurs Etats, de porter leurs armes, ou une partie parmi celles de leurs familles. Aussi ils n'en ont usé qu' envers les personnes de consideration, et qui leur avoient rendu des services signalez, laquelle sorte de recompense se trouve avoir esté pratiquée par les empereurs, les rois, les ducs, et les autres princes souverains, comme je vay justifier par des exemples tirez de l'histoire.

Et pour commencer par les empereurs d'Occident, je remarque qu'ils en ont usé plus que tous les autres. Othon Ier du nom voulut que Louys et Pierre *Del Ponte*, Italiens, portassent au chef de leurs armes l'aigle de l'Empire, et prissent le nom d'*Othoni*. « *Ex nostro proprio nomine, cognomine Othonis eorum familiam nominare, et insignibus aequilam superaddere liberalitate augusta concedimus*, » ainsi que portent les patentes de cet empereur, du mois de décembre de l'an 963, rapportées par Sansovino¹, si toutefois elles sont veritables, parce qu'on peut mettre en doute s'il y avoit dès ce temps-là des armoiries stables, et affectées aux familles. Othon surnomme le Roux donna pour armes à Udalric, duc de Bohême, son gendre, l'aigle de l'Empire, au lieu duquel Vladislav, second roy de Bohême, prit le lion, qui luy fut donné par l'empereur Frederic Ier, après qu'il eut fait jurelle au siège de Milan². Le même Frederic ayant conféré à *Jutio Martius*, gentil-homme d'*Ugubio*, le titre de comte, il luy donna en même temps le privilège d'ajouter l'aigle de l'Empire à ses armes, par ses lettres du mois d'avril l'an 1182³. La maison de *Jovio*, en Italie, reconnoit que l'aigle qu'elle porte au chef de ses armes est de sa concession, ausquelles l'empereur Charles-Quint ajouta les deux colonnes d'Hercules, qui estoit sa devise. Conrad *Malaspina* eut en don de l'empereur Frederic II un chef de l'Empire pour avoir vaillamment combattu au siège de *Vittoria*, dont il estoit gouverneur, prise d'assaut par les infidèles. Le sire de Joinville⁴ écrit que Sececedun, chef des Turcs, qui estoit le plus vaillant et le plus preux de toute payennie, portoit en ses bannieres les armes de cet empereur, qui l'avoit fait chevalier, et qui probablement les luy donna. *Matheo*, ou *Maffeo Visconti*, surnomme le Grand, recut de l'empereur ADOLPHE, avec le vicariat général de Milan et de Lombardie, la permission de porter l'aigle de l'Empire, à un quartier de ses armes⁵. HENRY VII, donna à *Alboino della Scala*, prince de Verone, le privilège de porter un quartier de l'Empire en ses armes, confirmé depuis par l'empereur LOUIS de Bavière à *Can Grande*, qui porta cet aigle en chef au-dessus de l'echelle de gueules⁶. SUISMOND ayant créé comte de *Sanguinetto Louys del Verme*, gentil-homme de Verone, luy donna l'aigle de l'Empire, l'an 1438, en laquelle année il accorda la même prerogative à Jean-François de Gonzague, qu'il créa premier marquis de Mantoué, luy donnant pour ses armes quatre aigles de sable⁷. Quelque temps auparavant, savoir

en l'an 1418, il honora François Justinian, gentil-homme genois et comte du sacré palais⁸, de l'aigle de l'Empire, que cette maison porte au chef de ses armes, par ses lettres inscrites en l'*Histoire de l'Isle de Chio*⁹. Deux ans après, étant à Avignon, il permit à *Eiseca de Sado*, seigneur des *Essava*¹⁰, gentil-homme provençal, de charger l'étoile de ses armes de l'aigle de sable. Un auteur allemand¹¹ remarque que dans les actes manuscrits du concile de Constance, qui se conservent dans les Archives de cette ville-là, on y voit empreintes les armes que cet empereur donna à diverses familles de diverses nations, durant la tenue du Concile: où il ne faut pas douter qu'il n'y en ait beaucoup qui obtinrent en ce temps-là l'aigle de l'Empire. FERDINAND IV créa, en l'an 1451, BORSO d'Est¹², marquis de Ferrare, et luy donna pour armes d'azur à l'aigle d'argent; il donna encore l'aigle de l'Empire à *Maffredo*, comte de *Correggio*, étant à Venise, le 28e jour de may l'an 1453. Jean *Roverello* ayant esté fait par le même empereur comte palatin en l'an 1444, il luy permit de porter l'aigle de sable à côté de ses armes. MAXIMILIAN Ier conféra cette même aigle à Jean *Bentivoglio* II du nom, prince de Bologne, pour la porter en un quartier de ses armes, avec cette devise: *Maximiliani munus*; à Alberic *Cibo*, prince de Masse, lorsqu'il luy donna le titre de prince de l'Empire, et à Raphael *Grimaldi*¹³, surnomme de *Castro*, par lettres du 10e jour de janvier l'an 1497, le faisant chevalier et comte palatin. Le même empereur ayant erigé la ville de Cambray en duche, en faveur de Jacques de Croy¹⁴, évesque, luy permit, et à ses successeurs évesques, de porter au chef des armes de leurs maisons l'aigle de l'Empire, brisé d'un lambel de gueules, par ses lettres patentes du 28e jour de juil l'an 1510. L'empereur CHARLES-Quint donna à Maximilien *Stampa*¹⁵, gentil-homme milanais, le marquisat de *Sancino*, et l'aigle de l'Empire au chef de ses armes, pour recompense de sa fidélité en la garde du *Castello di Zobia* de Milan. Nicolas *Grimaldi*¹⁶, seigneur de Montalce, obtint, en l'an 1523, du même empereur le titre de comte palatin, et l'aigle d'or en champ de gueules au chef de ses armes, qui sont celles des empereurs de Constantinople, semblables à celles que l'empereur MANUEL, Paleologue donna à *Castellino Becaria*¹⁷, qui le recut et le défraya à Milan, lorsqu'il y passa pour aller au concile de Florence, ce seigneur s'estant encore employé envers les princes pour luy faire donner le secours qu'il demandoit contre les Turcs.

Si nous venons en France, nous trouverons que les mêmes recompenses y ont esté en usage. Saint Louis, étant outre-mer, donna le Chef de France à l'Ordre teutonique¹⁸. Passant par Antioche, il permit au jeune prince Bohmond VI d'ajouter ses armes, qui estoient vermeilles, au rapport du sire de Joinville¹⁹, des armes de France. PHILIPPE de Valois, selon quelques-uns²⁰, permit à Guilleaume de la Tour de porter son escu semé de France. Mais M. Justel, en l'*Histoire des Comtes d'Auvergne*²¹, estime que cette permission est beaucoup plus ancienne, remarquant qu'au château de la Tour, avant qu'il fust ruiné, on voyoit deux écussons des armes de la Maison de la Tour, gravez en une cheminée bâtie l'an 1218, l'un avec la tour simple, qui sont les anciennes, l'autre avec le champ d'azur, semé de fleurs de lys d'or, et la Tour d'argent, qui sont celles que les seigneurs de la Tour d'Auvergne ont portées jusques à présent. Le même roy²² permit à messire Pierre de Salvain, seigneur de Boissieu, homme de grand credit dans le conseil d'Humbert, dernier dauphin de Viennois, d'ajouter à ses armes une bordure de France, pour avoir esté l'un des principaux auteurs de la cession faite de cette province en faveur de la France. Il voulut²³ encore que le cardinal Bertrand chargéit le chevron d'azur de ses armes de trois fleurs de lys d'or, pour avoir défendu les privilèges de l'Eglise gallicane contre Pierre de Cuiheres, advocat au parlement. CHARLES V donna à la famille de Fabre une fleur de lys d'or²⁴. Estienne, roy ou empereur de Serbie²⁵, ayant envoyé en France Nicolas *Bucchia*, son protovestiaire, en l'an 1361, pour rechercher la fille du roy Philippe de Valois en mariage pour son fils Urosc, quoy que cette recherche n'eust eu effet, le roy Charles V, voulant reconnoître la bonne conduite de cet ambassadeur

1. Scipione Ammirato, nel Discors. Polit. l. 2. — 2. Pro Fontelo. — 3. Nalis Famig. illustri d'Ital. l. 1, p. 33. — 4. Enes Syl. in Hist. Bohem. c. 18, 24. — 5. Sansovino, p. 348. — 6. Paul Jov. in Descrip. Lari Lacus. — 7. Jean la Labourer, en la Genes. de Malasp. — 8. P. 38. — 9. Sansovino. — 10. Joseph Scalig. in epiat. de orig. gentis Scalig. p. 48. — 11. Sansov. l. 1, p. 283, 330.

1. Gust. nell. Hist. di Gen. l. 5, an. 1443. — 2. P. 416. — 3. Hist. de Prov. p. 357. — 4. Goldast. tom. 2. Rer. Alem. p. 497. — 5. Gen. d'Est. — 6. Sansov. l. 1, p. 375, 382. — 7. Id. l. 1, p. 473. — 8. Jean la Labourer, en la Gen. de la Maison de Croy. — 9. Carol. de Venasque, in Gen. Grimald. p. 406. — 10. Jean la Labourer, en la Gen. de la Maison de Croy. p. 52. — 11. Leand. Ab. nella Descrip. d'Ital. p. 401. — 12. Carol. de Venasque, in Genes. Gent. Grimald. p. 414. — 13. Sansovino, l. 1, p. 361. — 14. A. Fayn. — 15. En l'Hist. de S. Louys. — 16. La Roque, en la Gen. de Bourbon. p. 34. — 17. Hist. d'Auvergne, p. 233. — 18. La Colonab. en son Recueil d'Armoiries. — 19. Mathieu de Goussanc, au Martyr. des Chev. de Malthe, p. 50. — 20. Mathieu de Goussanc, au Martyr. des Chev. de Malthe, p. 508. — 21. Mauro Orbini, nella Istoria degli Slavi, p. 261.

lui permit de porter une fleur de lys en ses armes. CHARLES VI permit à Jean-Galeas, duc de Milan, en faveur de son mariage avec Isabelle de France, fille du roy Jean, et à ses héritiers, d'écarteler ses armes de celles de France sans nombre, par lettres patentes du 29e jour de janvier l'an 1384. Le même roy, étant à Tolose, l'an 1389, en présence du duc de Touraine, son frere, du duc de Bourbon, son oncle, et de plusieurs seigneurs de France et de Gascongne, donna à Charles d'Albret, son cousin germain, et à ses descendants, le privilege d'écarteler ses armes, qui estoient simplement de gueules, de deux quartiers de France plein sans brisure. « laquelle chose le seigneur de Labret (dit Froissart) tint à « riche et grand don. » CHARLES VII permit à Nicolas d'Est, second duc de Ferrare, en consideration de la ligue et de la confédération qu'il avoit faite avec luy, et du serment de fidélité qu'il luy avoit prêté, « de porter les fleurs de lys en « son escu à côté droit, avec un bord denté d'or et de « gueules, ayant l'ancienne armoirie de Ferrare au côté « gauche, » par lettres du 10e jour de may l'an 1433. Il permit encore, suivant, un auteur de ce temps, aux vicomtes de Beaumont de parsemer leur escu de fleurs de lys. Il en donna une à la Pucelle d'Orléans. Chassanée¹ écrit que sous le regne du roy LOUIS XI plusieurs eurent le permission de porter la fleur de lys en leurs armes. Du Tillot dit qu'il permit à Pierre de Medici IIe du nom, seigneur de Florence, et à sa posterité, de porter au chef de ses armes « un tourteau « d'azur à trois fleurs de lys d'or, » par lettres du mois de may l'an 1465. Ce qu'André Favyn² attribue au roy Louys XII. Tant y a que ce fut le roy LOUIS XII qui donna à Jean-Benoist³ IIe du nom, prince de Boiogne, le chef des armes de France; et à Jean Ferner, archevesque d'Arles, un escu d'azur à une fleur de lys d'or, sur le tout de ses armes. HENRY le Grand octroya au capitaine Libertas, qui deivra la ville de Marseille⁴ de la tyrannie de Cazaud, qui l'avoit tenuë longtemps pour la Ligue, et traitoit avec l'Espaigne pour la lui mettre entre les mains, un chef d'azur de trois fleurs de lys d'or, à ses armes de gueules à un château d'argent. Il fit le même à Pierre Hostager⁵, gentil-homme de Marseille, qui servit sa majesté en la reddition de cette même place l'an 1568, et lui donna un escu d'azur à une fleur de lys d'or, sur le tout de ses armes. Sur semblables considerations, il voulut que le seigneur de Vic, vice-amiral de France, et gouverneur de Calais et d'Armenis⁶, qui lui rendit de signalés services durant ses plus factieuses guerres de la Ligue, portât pour memoire une fleur de lys d'or en ses armoiries: Il en donna pareillement une au sieur Zamet⁷. LOUIS XIII, son fils, usa de pareille gratification à l'endroit de messire Guichart Deagent, chevalier sire de Bruslon, baron de Viré, premier president en la Chambre des Comptes de Dauphine; lui permettant de charger l'aigle de ses armes d'un escu d'azur à la fleur de lys d'or, et ce pour recompense de la fidélité qu'il avoit fait parétre dans les affaires importantes de l'Etat où il avoit esté employé. Le chevalier Morosini, Venittien, après avoir exercé en France la charge d'ambassadeur de la Republique, fut honoré par le même roy du privilege de porter trois fleurs de lys en ses armes. Enfin chacun scéut que le roy à présent regnant a permis à Flavio Chigi, cardinal, neveu du pape, legat en France, d'en porter une dans ses armes. L'Espaigne et les autres royaumes ont pratiqué le même en plusieurs occasions. Henry III, roy de Castille⁸, donna pour armoiries le château d'or en champ d'azur à la bordure composée d'or et de gueules, à Dom Ruy Lopes Davalos, qu'il créa comte de Ribadieu, et connetable de Castille, en l'an 1390; ses successeurs ont esté marquis de Pescara et d'Aquino en Italie. Le même roy⁹ fit porter un quartier des armes d'Espaigne à Begues de Villaines, chevalier, renommé dans Froissart, qu'il fit aussi comte de Ribadieu, lesquelles estoient d'argent à trois lyons de sable à l'orte de gueules. La Chronique manuscrite de Bertrand du Guesclin a fait mention de cette gratification:

Un autre chevalier à Henry le puant,
Dont je voi la banniere, dont l'escu est d'argent
A trois lyons de sable painturez gentement
Et sont oroulez de gueules, je le voy clerement,
A deux lyons de pourpre assis faitivement,
A un cartier d'Espaigne, le noble tenement,
Et se li a donné une comté present,

1. Du Tillot, au Recueil des rois de France, p. 320. — 2. Idem. — 3. Vol. 4, ch. 9. — 4. Du Tillot, ib. — 5. Monstrelet, vol. 3, p. 70. — 6. Concl. 54, n. 40. — 7. P. 1408. — 8. Sansovino, p. 478. — 9. Claude de Valles. — 10. Hist. de Provence, p. 704. — 11. Ibid. p. 1036. — 12. I. Mercure Franc. 1610, p. 519. — 13. La Colombiere. — 14. Sansovino, p. 18. — 15. A. Favyn, p. 1515. — 16. Chr. de Fr. MS. de la Bibl. de Mémoires. — 17. al. oeuvre.

C'on nomme Ribedieu, le noble mandement.
Le Besque de Villaines le nomment toute gent.

Ferdinand et Isabelle I, rois de Castille et d'Arragon, pour recompenser Christophe Colomb, Genoïs, de la découverte des Indes occidentales, outre la dixième partie des revenus royaux, lui donnerent le titre de grand amiral perpetuel des Indes et pour armes, l'escu en manteau, le premier de « gueules au château d'or, l'autre d'argent au lyon de pourpre, en pointe d'argent ondé d'azur, à cinq isles et un monde croisé d'or, » avec cette devise: « POR CASTILLA Y « POR LEON, Nuevo mundo halla Colon. » Les ducs de Veragua et les marquis de Jamajca aux Isles Occidentales sont issus de lui. Alphonse d'Arragon, roy de Naples et de Sicile, ayant donné l'ordre de chevalerie à François Philippe¹ l'honora d'abondant de ses armes, comme Philippe témoigne lui-même en deux de ses épitres.

Les rois de Naples des branches d'Anjou ont usé aussi souvent de ces gratifications: les comtes de Monstere, de la Maison de Costanzo, ont obtenu d'eux le privilege de porter en un quartier de leurs armes, « d'azur à six fleurs de lys « d'or, au lambel de gueules: » comme encore la Maison d'Andrea en Provence², originaire de Naples, laquelle porte « une bordure d'azur à dix fleurs d'or, au lambel de quatre « pieces de gueules au-dessus du chef. » Il en est de même de celle d'Alaman, qui porte l'escu d'Anjou en cœur de ses armes; et de celle de Beccaris, au même comté, qui porte « le chef de France, avec le lambel de gueules de trois « pieces. » Celle de la Ratta, en Italie, porta le lambel semé de fleurs de lys, par la concession du roy Robert³. René, roy de Sicile⁴, donna à René de Bolles, vicomte de Reillane, gouverneur de Marseille, une bordure à ses armes, composée des armes d'Anjou-Naples, et de Hierusalem, de huit pieces. Alphonse, roy d'Arragon⁵, donna, en l'an 1511, à Wistan Browne, gentil-homme anglois, l'aigle de sable (de Naples) pour ajouter à ses armes. Et Ferdinand aussi, roy d'Arragon, voulut que Henry Guilford, autre gentil-homme anglois, portât une grenade au dessus de ses armes.

L'Angleterre, la Boheme, la Pologne et la Suede fournissent de semblables exemples. Edoïard Ier du nom, roy d'Angleterre, voulut que Geoffroy, sire de Joinville⁶, portât les armes de sa maison de celles d'Angleterre: ce que le roy lui accorda pour sa valeur et ses belles actions, ainsi qu'il est porté dans l'inscription de son tombeau. Edoïard IV donna à Louys de Bruges⁷, seigneur de la Grutuse et prince de Steenhuse, le comté de Winchester, avec la permission de porter en ses armes un quartier des armes d'Angleterre, savoir « de gueules à un leopard d'or armé d'azur, » par ses lettres patentes du 29e jour de novembre, le 14 de son regne. Thomas Manvra, baron de Roz, chevalier de la Jarretiere, obtint du roy Henry VIII⁸ le comté de Rutland avec le privilege de porter au chef de ses armes une partie de celles d'Angleterre, savoir « écartelé au 1 et 4 d'azur à deux fleurs « de lys d'or, au 2 et 3 de gueules à un leopard d'or; » tant pour recompense de ses merites, que pour ce qu'il descendoit de la sœur du roy Edoïard IV. Je passe les armes de la Maison de Goulaines⁹, « de gueules à 3 demy leopards d'or « party d'azur, à la fleur de lys et une demie d'or, » qui sont les armes d'Angleterre et de France à moitié, que l'on dit avoir esté données par un roy d'Angleterre à Alfonso seigneur de Goulaines, en consideration de ce qu'ayant esté employé par le duc de Bretagne son maître à pacifier les rois de France et d'Angleterre, il en vint à bout, et y redressa parfaitement. L'empereur Charles IV, roy de Boheme, donna le lyon des armes de ce royaume à Barthole, jurisconsulte, comme il témoigne lui-même en son Traité des Armes¹⁰. Sigismond, roy de Pologne, donna pour armes à Martin Cromer, son histyographe, et son ambassadeur vers l'empereur, un escu « de gueules à un aigle esployé naissant « d'argent, ayant au col une couronne de l'aigle de l'Empire, ce qu'il raconte aussi en la description de la Pologne¹¹. Gustave-Adolfe, roy de Suede, donna à Henry Saint-George Richemont¹², roy d'armes, qui avoit porté l'ordre de la Jarretiere au même roy, trois couronnes d'or, qui sont les armes de Suede, pour joindre avec les siennes. Selden, en ses Titres d'Honneur¹³, en a rapporté les patentes.

1. Franc. Lopes Gomara, en l'Hist. des Indes, l. 4, c. 17. — 2. L. 11. Epist. — 3. Sansovino, p. 200. — 4. Hist. de Provence, p. 633. — 5. Campanella. — 6. Mem. de M. de Paléoc. — 7. Hist. de Prov. p. 819. — 8. Campanella, p. 78, 819; Civil. p. 450; Math. de Gousses, Hist. de Prov. p. 432; Thom. Hillis, de Nobil. Polit. etc. — 9. V. la Gen. de Joinville. — 10. Raph. Brooks. — 11. Id. — 12. Le roy d'armes. — 13. De Insig. et Arm. n. 8. — 14. L. 1. Polen. — 15. A Catalogue of the Dukes, etc. of England, 1634. — 16. Part. 2, c. 3, § 1.

Les ducs et les petits princes souverains ont usé pareillement de ces concessions. Jean duc de Lorraine et de Calabre donna les armes de Lorraine à *Virgilio Malvezze*, comte de *Castelquelfo*, qui l'avait logé et reçu en sa maison au voyage que ce prince fit en Italie. Le duc de Bourgogne permit à *N... Paterna*, son chancelier, de porter pour cimier de ses armes un escu armoyé des armes de Bourgogne, avec cette devise : « Le duc me l'a donné. » Louis, duc de Bavière et empereur, passant en Italie l'an 1327, permit à *Castruccio*, Duc de Lucques, de porter les armes de Bavière. Et l'année suivante, étant à Francfort, il donna à Jacques et à *Fancio de Prato*, comte de Lunigiane en Italie, la couronne des armes du duché de Bavière pour la joindre au lion de leurs armes. *Freher* en a rapporté les lettres. L'empereur Robert, prince palatin du Rhin, voulut que *Jacommazzo Atensduis*, duquel la famille des *Sforza* en Italie est issu, ajoutât le lion du Palatinat à ses armes, qui estoit une grenade.

Les republicques memes et les villes ont souvent communiqué leurs armes à des particuliers, comme a fait celle de Venise, aux Maisons de *Foscari*, de *Mogno*, et de *Nasi*, des plus illustres d'entre celles qui ont rang parmi les nobles de cette republicque, lesquelles portent en l'escu de leurs armes le lion de Saint-Marc, qu'ils ont obtenu pour recompense de services. Les chevaliers de Saint-Marc, en la même republicque, ont le privilege de porter au cimier de leurs armes

un muflin de Lyon. La republicque de Gennes permit à *Gualtero Cibo* (d'autres disent à *Araso Cibo*), vice-roy de Naples, de porter au chef de ses armes la croix de gueules en champ d'argent. Ceux de *Fadoué* donnerent à *Richard*, comte de *Sau-Bonifacio*, le privilege de porter les armes de cette ville, conjointement avec celles de sa famille; pour les services qu'il leur rendit en la charge de Podestat. Ceux de *Sienna* firent le même à l'endroit de *Blaise de Montluc*, depuis maréchal de France, pour avoir soutenu vaillamment le siège que l'empereur *Charles V* mit devant leur ville. Enfin les papes ont fait porter à quelques cardinaux de leurs creatures un chef de leurs armes : comme fit *Pie IV*, de la Maison de *Medici*, aux cardinaux *Sorbellino Boncompagni*, *Altoampio*, et *Jesuvaldo*. Le pape *Jules III*, du surnom de *Monte*, aux cardinaux de la Corne et *Simoncello*; le pape *Pie V*, aux cardinaux *Maffeo Santorio*, de *Cesi*, *Callio*, *Bonello*; le pape *Gregoire XIII*, du surnom de *Boncompagno*, aux cardinaux de la *Baulme*, *Vastavillano*, de *Berague*, et *Ricario*. Quant à ce que *Paradin* et ceux qui l'ont suivi ont écrit, que l'Ordre de Saint-Jean de Hierusalem pria *Amedée IV*, comte de Savoie, de prendre les armes de la religion, en memoire des grands services qu'il lui avoit rendus au siège de Rhodes, cela est controversé, car *A. Du Chesne* tient que cette croix que les ducs de Savoie portent est l'escu des armes de la principauté de Piémont.

1. *Sansovino*, p. 140. — 2. *Scienze Historique*, p. 175. — 3. *J. Villani*, l. 10, c. 22. *Freher*, in *Orig. Palat.*, c. 12. — 4. *Paul. Jertius*, in *Vita Jacommaz Atensduis*, c. 12. — 5. *Le Arme di tutti li nobili della Città di Venetia*.

1. *A. Ferryn*, l. 8 du *Theatre d'Honn.* *Sansovino*, et *Jean le Laboureur*, en la *Genesal de Cibo*. — 2. *Sansovino*, p. 140. — 3. *A. Ferryn*, l. 7 du *Theatre d'Honn.*, p. 1343. — 4. *Hist. de Nivernois*, p. 189. — 5. *Aux annal. de Savoie*, l. 2, c. 115. — 6. *Hist. de la Maison de Bethune*, p. 205.

EXPLICATION DES INSCRIPTIONS DE LA VRAIE CROIX

QUI EST EN L'ABBAYE DE GRANDMONT,
ET DE CELLE QUI EST AU MONASTERE DU MONT SAINT-QUENTIN EN PICARDIE.

DISSERTATION XXVI.

Entre les plus rares reliquaires, que la France chrétienne possède aujourd'hui est celui de la vraie Croix, que l'abbaye de Grandmont en Limosin conserve religieusement, adorable pour le bois sacré qu'il enferme, que Dieu a voulu employer pour servir d'organe à notre redemption. Ce pieux objet de la devotion des fideles merite une veneration toute particuliere, tant pour son antiquité que pour la main royale qui en a reglé cet illustre monastere. Les inscriptions grecques qui se lisent au dos de ce reliquaire ont exercé la plume d'un des plus sçavants et des plus eloquens personnages de notre siècle, lequel y a fourny de si belles et de si doctes remarques, que c'est une espèce de temerité de s'en départir. Mais comme c'est un champ ouvert à tout le monde, et que dans les choses obscures, et qui sont exposées aux divinations, il est loisible à un chacun de produire ses conjectures, je me donneray la liberté d'étaler icy les miennes, quelques foibles qu'elles soient, sur une matiere peu certaine, après m'estre precautionné de ce trait de *Symmachus* : « licet inter olores canoros anserem obstreperem. »

Ces sortes de reliquaires ajustez en forme de croix, ou memes contenant des portions du bois sacré, sont reconnus vulgairement par les auteurs grecs du nom de *φωξιστιον*, d'où quelques Peres de l'Eglise et autres auteurs latins ont formé celui de *flaterium*. Saint Gregoire le Grand, pape, en a usé en l'une de ses epîtres, en ces termes : « Adalwaldi regi transmittere flateria curavimus, id est crucem cum ligno » S. Crucis. » Et *Richard*, prieur d'Haguistad : « fecit ligi-

tur illam (redditionem) cum pulchro flaterio, scilicet cruce argentea in qua... sanctorum reliquia continentur. » D'où il est aisé de restituer ce mot, qui est corrompu, dans l'ancien interprète de Juvenal : « Nam et Niceteria flateria sunt, que ob victoriam fiebant, et de collo pendentia gestabant » ; où l'imprimé porte mal en deux endroits *syllateria*. Nos poëtes françois se servent souvent aussi du mot de *flatiere*, en ce sens : le *Roman de Garin* :

Porter lor fet et crois et encensiers,
Les flatiere, les seintueres chers.

Ailleurs :

Ne flatiere, ne crucifix dorez.

Et *Guillaume Guilar*, en la *vie de Louys VIII* :

Calices, flertes, flatiere,
Chapes de cœur, viez saintuaires.

Il y avoit deux sortes de ces reliquaires : les uns, plus grands, qui se conservoient religieusement dans les églises, pour estre exposez à la veneration et à la devotion des fideles, les autres, plus petits, que les particuliers portoit pendus au col (ce que l'interprète de Juvenal a touché), pour leur servir comme de préservatif contre toute sorte d'accidens ; c'est pour cela que dans la plupart des auteurs grecs cette espèce de reliquaire est nommé *σταυρος ἑυόλιμος*, ou

1. *M. François Ogier*, en l'Inscript. de la vraie Croix de l'Abb. de Grandmont. — 2. *L. 10*, ep. 14. — 3. *L. 12*, ep. 7. — 4. *De Episc. Hagustad.*, c. 9.

simplement d'usage, parce que, comme ils estoient pendus au col, ils se portoit sur le sein et sur la poitrine. Et cela estoit si ordinaire, particulièrement aux Grecs, qu'il n'y avoit presque personne qui ne portât de ces reliquaires, garnis, ou du bois de la vraie croix, ou des reliques, des saints, pendus au col. Ils les avoient d'ailleurs en telle vénération, que lorsqu'ils vouloient donner quelque assurance de l'exécution de leurs paroles, ils les tiroient de leur col, et les mettoient entre les mains et en la possession de ceux envers lesquels ils s'engageoient. Les historiens et memes les Peres grecs fournissent une infinité d'exemples de cet usage, qui fait voir que la croix de Grandmont n'estoit pas un reliquaire qui ait appartenu à aucune église, mais à quelque particulier qui le portoit pendu au col, sa grandeur, qui est fort médiocre, donnant sujet de le présumer: en voici la description: Il est composé de deux plaques d'argent doré, jointes et adossées l'une contre l'autre: en la partie antérieure est inséré le bois de la vraie croix, en forme de croix patriarchale. A la partie postérieure est l'inscription, qui occupe tout le cadre de la plaque, laquelle se coupe par moitié, et se peut lever, à l'effet peut-estre de découvrir une espèce de mastic qui se trouve étendu et couché entre les deux plaques, qui est d'une composition de baume très-odoriférant. Et comme cette inscription est le fondement de cette Dissertation, il est à propos de l'insérer icy tout entière.

Βασιλῆος Ἰσακίου ὄνον* ἐν τριδενδρίῳ
ὁ Πατριάρχης καὶ Θεάνθρωπος Λόγιος,
πολλῆς ἐπιβράβευσις τῆ δὲνδρῳ χάριν.
ἐμφύγεται γὰρ πᾶς πυροσώμενος νόσος,
ἡ κροσσασκυνῶς τοῖς τριδενδρίαις κλάδοις.
ἀλλὰ ἐλευθερίῳ ἐν μέτρῳ μετρηθείς
Ἰβραῖνον, ἦδον, τοῖς κλάδοις ὑμειψέσθων,
καὶ τῆ σπῆς ἰέγου με, καὶ καλῶς στίβας,
φ συσταλῶν δένδρον ἔκασον ἕθνος,
καὶ ἴνα ἔρπον ἐνοστάζων μοι ἔρδσον,
ἐν δουλικῆς φωνῆι καλλιένδρῳ.
ἡς ἡρόσπερον ἢ βασιλῆος Ἐβρηθῆ,
ἢ ἀπερωμαῖον, τὸν ἔκασον τὸ ἄλλος,
Ἄξιζου κρατόντος Ἀδελφῶν ἑμῶν,
καὶ καὶ, ὁσπασθὲν τὸν μὲν φύλακ᾽ μου,
σοὶ δοθῆς Ἄλιθως ἐκ γένους δουλικᾶς.

Cum brevem dormisset somnum in triplici arbore
Universi rex. Deus idem ac homo verbum
Multam gratiam imperitus est ligno.
Refrigeratur enim omnis morbis inflammatus.
Quicumque confugit ad ramos triplicis arboris.
Aet ego perustus in medio meridie,
Cucurri, veni, ramos subii,
Tu vero umbra tua suscipe me, et pulchre tege.
O arbor inumbrans totam terram.
Et modicum rorem Hermon mihi instilla,
Qui ortus sum ex stirpe illustri Ducarum,
Cujus stirpis surculus est imperatrix Irene,
Mater avis mea, decus regum,
Conjux Alexii Romanorum Imperatoris.
Certe veneror te unicum servatorem meum.
Ego famulus tuus Alexis, origine Ducas.

Les derniers vers de cette inscription nous apprennent premièrement que le seigneur qui a possédé ce reliquaire et cette croix estoit de la famille des Ducas, laquelle a tenu quelque temps l'empire de Constantinople; en second lieu, qu'il se nommoit Alexis Ducas, et qu'il estoit descendu de l'impératrice Irene Ducas, femme de l'empereur Alexis Comnene, laquelle estoit mere de son ayeule. Car j'estime que c'est là la force du mot ἀντρομάμην, d'autant que μάμην, et μάμας signifient parmi les Grecs une ayeule, suivant l'autorité de Julius Polizus; d'où il s'ensuit que ἀντρομάμην est la mere de l'ayeule, de même que ἀντρομάμην et ἀντρομάμην signifient la mere de la mere, le pere de la mere dans Jean Tzetzes*, et autres écrivains de ces siècles-là. Je ne veux pas m'entendre sur la noblesse et l'antiquité des familles des Ducas et des Comnènes, parce que c'est une matiere que je traite amplement dans mes Familles d'Orient. Je me contente d'entrer dans la recherche, qui semble estre nécessaire, de la personne de cet Alexis Ducas, et de son alliance avec l'impératrice Irene, dont l'une des filles estoit mere de son

1. Gretzer, tom. 1, de S. Cr. l. 2, c. 27. — 2. Anna Com. l. 2 et 3; Niceph. in vita S. Ign.; Theoph. in hist.; Rhinoc.; Leo Gram.; Nic. Chon in Andr. l. 2, Octav.; Sym. CP.; Sym. Ephes.; Greg. Niss. in Basov. Marrian; D. Chrysost., etc.; Aropol. — 3. M. Opier. — 4. V. Less. Allat. de Ligis S. Crucis, l. 1. Συμπληρωματ. — 5. L. 2. — 6. Chyl. 5, c. 47.

ayeule. L'histoire remarque qu'elle en eut quatre, Anne Comnene, dont nous avons la savante *Alexade*, qui épousa Nicéphore Bryennius Cesar; Marie Comnene, allée dans les familles des Gabras et des Catalacons; Eudocie, mariée à Constantin Laxitas; et Theodore Comnene, femme de Constantin l'Ange, duquel mariage virent les Anges, qui posséderent longtemps l'empire d'Orient après les Comnènes. Nous ne lisons en aucun auteur que ces princesses aient eu des filles qui aient esté allées à des seigneurs du nom de Ducas; quoy que la présomption soit entière, d'autant que nous rencontrons dans Jean Cinnamus*, qui vivoit sous l'empire de Manuel Comnene, petit-fils de l'empereur Alexis et d'Irene, dont il a écrit l'histoire, un Jean Ducas, auquel il donne l'éloge d'avoir esté un personnage également sçavant et martial. *ἄνθρωπος ἀγαθὸς καὶ ἀναγὰς*, qu'il qualifie *εὐγενῆς* et *ἡδέως* de l'empereur Manuel, c'est-à-dire son cousin et son proche parent, estant probable que cette alliance provenoit de celle des Ducas avec quelques filles de l'une de ses quatre tantes. Mais il n'est pas bien aisé de dire précisément en quel degré d'alliance ils estoient cousins, parce qu'en premier lieu le terme de *εὐγενῆς* se prend pour toute sorte de parens, et ainsi on n'en peut pas conjecturer le degré; en second lieu celui d'*ἡδέως* est équivoque dans la plupart des écrivains byzantins, car quelquefois il signifie les cousins germains, que les Latins appellent *patruels*, quelquefois les cousins en degrés inférieurs, comme cousins issus de germains, ou tenants de germains sur l'usu de germain; de sorte qu'on ne peut pas assûrer par là en quel degré Jean Ducas fut cousin de l'empereur Manuel. Mais s'il fut son cousin germain, il faut que c'ait esté par alliance, et qu'il ait épousé une fille de l'une des quatre filles de l'empereur Alexis et d'Irene: car on ne lit pas que ces filles se soient allées dans la famille des Ducas, ou bien il faut dire que les enfans de ces filles prirent le surnom de Ducas, accusé de leur ayeule, ce nom estant alors très-illustre. D'ailleurs l'usage de prendre ainsi les surnoms des alliances estoit très-familier chez les Grecs de ce temps-là, dont il y a un exemple même en la famille d'une des filles de l'empereur Alexis, mariée à Constantin l'Ange, dont la posterité affecta le surnom de Ducas, et particulièrement Jean l'Ange Sebastocrator, issu de ce mariage comme on peut recueillir de divers endroits de Nicetas*. Ce qui peut estre arrivé dans la posterité des autres filles, et d'autant plus que nous lisons encore que les enfans d'Anne Comnene, fille aînée de cet empereur, et de Bryennius, son mary, prirent et affectèrent le surnom de Comnene, laissant celui de Bryennius. Tant y a qu'il y a lieu de se persuader qu'Alexis Ducas, à qui ce sacré reliquaire a appartenu, estoit fils de ce Jean Ducas, cousin germain de l'empereur Manuel, puisque luy-même est qualifié dans l'inscription arriere-petit-fils de l'impératrice Irene.

Cette conjecture est appuyée de la circonstance de ce temps: car Jean Ducas commença à parître sous les premières années de l'empire de Manuel, dans Cinnamus, c'est à dire vers l'an 1125, auquel temps il avoit de glorieux emplois dans la guerre, et vivoit encore vers l'an 1168, suivant le même auteur, qui estoit aussi le temps auquel Alexis Ducas, son fils, vivoit; ce que l'on peut assez conjecturer de celui auquel ce sacré reliquaire fut apporté en France, qui est designé dans le martyrologe de Grandmont: car il nous apprend qu'il fut donné à ce monastere par Amaury, roy de Hierusalem, en ces termes: « Anno m.c.c.xxiv. tempore Guillelmi VI. « prioris Grandimontis, susceptio vivificæ Crucis pridie kl. « junii, quam predictus rex Amalricus cum aureo contulit « phylacterio, et divina inspiratione illuminatus eundem « per Bernardum venerabilem, Liddensem, episcopum, apud « Grandimontem direxit. » Ainsi cette croix fut envoyée à Grandmont l'an 1174 par le roy Amaury, lequel, comme il est probable, l'avoit eue peu auparavant d'Alexis Ducas, qui la possedoit: et memes, s'il m'est permis d'user de conjectures, puisque nous n'avons aucun auteur qui nous l'apprenne, j'oserois assûrer qu'elle luy fut donnée par Alexis en l'an 1170. Nicetas, Cinnamus, Guillaume archevesque de Tyr, le moine de Saint-Martin d'Auxerre, et autres historiens écrivent que l'empereur Manuel eut une telle affection pour les Latins, soit que ce fust par un effet d'inclination naturelle, soit que ce fust par un trait de politique, qu'il s'attira la haine et l'averion de presque tous ses sujets. Ce qu'il fit assez parître par ses deux mariages qu'il contracta successivement avec deux princesses Latines, mais particulièrement lorsqu'il fit épouser Marie sa niece, fille de Jean Comnene

1. P. 417, 426. — 2. Voyez les Familles d'Orient. — 3. Tyr. l. 20, c. 1, 24, 25; l. 21, c. 1, 2.

« segmenta coronæ spinæ. Venerandus lapis ex Calvaria. » Lapis ex tumulo. Ex Christi presepio. » A l'autre côté de ce reliquaire il y a une figure de croix patriarchale, empreinte et faite d'émail, au dessus de laquelle, et aux côtés de la petite croisée, sont écrits ces vers, qui marquent le nom du moine qui a fait faire ce reliquaire, et à qui il a appartenu :

ΟΙ ΤΩΝ ΔΕ ΠΡΟΚΙΝΟΥΘΝΤΕΣ ΕΥΣΕΒΕΙ ΤΟΙ
ΚΑΙ ΤΩ ΛΟΓΩ ΦΡΟΝΕΤΕΣ ΕΡΩΝ ΕΥΜΕΝΗ,
ΕΥΣΕΒΕΣ, ΚΑΙ ΤΟΙ ΤΩ ΜΟΝΑΧΩ ΤΙΜΟΘΕΩ,
Ὅπως γένηται μοι βοήθος και λιμήν,
Ῥύσθης, τε τῶν πολλῶν τάχει μου πταισμάτων.

Vos qui mente pia hoc sacrum lignum adoratis,
Et Verbo hymnum benevolum offeritis,
Orate, et pro me monacho Timotheo.
Ut sit mihi adiutor et portus,
Et me confestim a peccatis meis liberet.

Entre les deux croisades il y a quatre figures représentées dans des ronds, avec ces caractères, ἡ σταυροποι. ἡ ἀπεσταλτοποι. ἡ τέρας. ἡ ἀνάστασις. Acropolite remarque que les Grecs avoient coutume d'ornez ces phylactères où ils enfermoient le bois sacré, de diverses reliques de saints: j'en omet le passage, de crainte d'ennuyer le lecteur par une trop longue digression.

DE LA PREEMINENCE DES ROIS DE FRANCE

AU DESSUS DES AUTRES ROIS DE LA TERRE,

ET, PAR OCCASION,

DE QUELQUES CIRCONSTANCES QUI REGARDENT LE REGNE DE LOUYS VII ROY DE FRANCE.

DISSERTATION XXVII.

Le sire de Joinville dit que saint Louys fut « le plus grand » roy des chrétiens. C'est un éloge qui ne fut pas particulier à ce grand prince, mais qui fut commun à tous les rois de France, accusé de l'étendue de leurs Etats, leur puissance, et leur valeur. Il se rencontre encore dans un titre d'Amé comte de Savoie, de l'an 1397, en ces termes : « Le roy de France, qui est le plus grand et le plus noble roy des chrétiens. » Mathieu Paris, parlant de saint-Louys, passe plus avant, et dit que le roy de France estoit le plus illustre et le plus riche d'entre les rois de la terre : « Dominus rex Francorum regum terrenorum altissimus et ditissimus. » Il encherit ailleurs au dessus de cette pensée, écrivant qu'il estoit le roy des rois : « Dominus rex Francorum, qui TERRISTRUM REX REGUM est, tum propter celestem ejus inunctionem, cum propter sui potestatem et militie eminentiam... » Et en l'an 1257, « Archiepiscopus Remensis, qui regem Francorum censeat dignissimum, etc. » C'est pour cette même raison qu'il appelle en un autre endroit le royaume de France *regnum regiorum*.

Ces éloges sont d'autant moins suspects, qu'ils sont donnez à nos rois par un auteur étranger, et qui vivoit sous la domination d'un prince puissant et ennemy de la France. Aussi n'a-t-il rien mis en avant, en cette occasion, qui n'ait esté alors dans le consentement universel de tous les peuples de la terre, et particulièrement du monde chrétien. Ce qui paroît assez par ce qu'Anne Comnene a écrit en son *Alexiade*, que lorsque nos François entreprirent la Conquête de la Terre Sainte, Hugues comte de Vermandois, frère du roy Philippe Ier, étant prest de partir de son pays, écrivit à l'empereur Alexis Comnene, pere de cette princesse, et lui manda qu'estant le roy des rois, et le plus grand d'entre les princes qui fussent sous le ciel, il devoit venir au devant de lui, et le recevoir suivant la dignité de a noblesse : ἵσθι δὲ βασιλεῦ, ὡς ἐγὼ εἰμι ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, καὶ ἡ μείζων τῶν ἄλλων οὐρανῶν καὶ καταλαβάνοντά με ῥῆθ' ἐδέχεται ὑπάντησαι τῆ καὶ ἡμετέρας μεγαλοκρησίας, καὶ ἀξίως τῆς ἐμῆς εὐγενείας.

Il est sans doute que Hugues n'écrivit pas en ces termes à l'empereur de Constantinople, veu qu'il n'est pas probable

qu'il ait affecté ces titres pompeux de roy des rois, lui qui n'avoit que le titre de comte, et de grand gonfalonier de l'Eglise en cette expedition. Mais ce qui a imposé à cette princesse est qu'alors le roy de France estoit qualifié de roy des rois par tous les peuples de la terre. De sorte que sur le bruit de cette fameuse entreprise, on disoit partout que le frere du plus grand de tous les rois estoit le conducteur de ces troupes. Robert le Moine, en son histoire, parlant de Hugues : « Is honestate morum, et elegantia corporis, et animi virtute regalem, de qua ortus erat, commendabat prosapiam. » A quoy Guibert¹ ajoute, « et licet aliorum procerum multo major quam ipsius reputaretur autoritas, procerum apud inertissimos hominum Græcos de regis Francorum fratre prævolaret infinita celebritas. » De sorte qu'il ne faut pas s'étonner si la princesse Anne témoigne en son histoire que ce qui donna le plus de frayeur à son pere fut le bruit, qui courut alors, que le frere du roy des rois devoit entrer dans les terres de l'Empire. Chacun scait que les rois de Perse ont autrefois affecté ce titre ambitieux de roy des rois, comme ceux des Parties occidentales de rois. Mais tous ces titres sont des marques et des effets de leur vanité, et sont donnez à beaucoup plus juste sujet par les auteurs aux rois de France, auxquels tous les rois de l'univers n'ont pas fait de difficulté de céder la prérogative.

Anne Comnene dit que ce prince françois le porta si haut, accuse de la noblesse de son extraction, ses richesses immenses, et son grand pouvoir, qu'il en estoit tout bouffi d'orgueil, et imitoit en cela cet heresiarque *Novatus*, que tous les écrivains ecclesiastiques ont blâmé, particulièrement pour son arrogance insupportable, qui est un vice commun à tous les heretiques, *omnes enim tumunt*; ainsi que Tertullian écrit. Les termes de cette princesse sont : Ὁμοῦ δὲ τις ἡ ἐξ ὧν ὁ Φραγκικός ἀδελφός μου εἶμι τῆ Ναυάτου, ἐπ' αὐγνείας καὶ πλοῦτος, καὶ δυνατός. Je les ay rapportez, pour faire voir que son sçavant interprete n'en a pas bien pris le sens en cet endroit, et ailleurs, pour ne s'être pas aperçu que cet heresiarque, qui est appellé par les auteurs latins *Novatus*, est nommé par les Grecs *Navatos*. Mais ce qui marque encore

1. Aux preuves de l'Hist. de Savoie, p. 244. — 2. A. 1251, 1254, 1257, p. 561, 634. — 3. L. 10.

1. L. 2. — 2. L. 2. Gest. Del. c. 58. — 3. Menander Protector; Euseb. ad Diba. c. 132. Benjamin. Itin. Sinocata, l. 4, c. 8, l. 3, c. 13. Auson. et al. — 4. Euseb. c. 6. Hist. Eccl. c. 35. Nicet. in Theob. orth. Edes. l. 4, hæres. 27; Nicoph. Call. l. 6, c. 5. Tertull. de Præsc.

la puissance de ce comte est la remarque que cette princesse fait, qu'il partit de la France comme un roy, ou plutôt en équipage de roy, mais teste d'une nombreuse armée, faisant ainsi parler Godefroy de Bouillon, à Hugues, qui vouloit le persuader de faire hommage à l'Empereur. *Ἡ δὲ βασίλισσα τῆς ἰσθμῆς ἐπέλαυσε γὰρ μετὰ τοσούτου πλούτου καὶ στρατιώται, ὥν ἕξ ἑβδὼν τοσούτου εἰς δούλου τῶν αὐτῶν συνέλασαν.*

Je m'étonne qu'Anne Comnene se soit servie du terme de βασιλεύς; lorsqu'elle a dit que le comte de Vermandois se qualifioit le roy des rois, et qu'il partit en équipage de roy, vu que les Grecs affectoient de ne donner cette qualité qu'à leurs empereurs, comme elle fait elle-même en cet endroit, quand elle dit que ce prince estoit frere du roy de France, τὸν βασιλέα Φραγκικῆς ἀδελφόν; et encore lorsqu'elle parle de l'empereur d'Allemagne, qu'elle qualifie toujours du titre de πρίγκιπας; Molestè siquidem ferunt quod eorum (Theutonicorum) rex Romanorum se dicit imperatorem. In hoc enim suo singulariter principari omnibus dicit, tamquam Romanorum unicum et solum imperatorem. Ce sont les paroles de l'archevesque de Tyr, auxquelles sont conformes celles de l'auteur de la *Vie de Louys VII.* roi de France, de Luitprand, d'*Helmodus*, et autres sur ce sujet. C'est pourquoi la plupart des auteurs Grecs font scrupule de donner le titre de βασιλεύς; à d'autres princes qu'à leurs empereurs, aimans mieux se servir du terme barbare de πρίγκιπας; lorsqu'ils parlent des autres rois; comme fait Olympiodore au sujet du roy des Huns, Nicetas, et *Cinnamus* en divers endroits, lorsqu'ils parlent des rois de France, d'Angleterre, et de Sicile. *Eusebius* et *Procopé* remarquent plus précisément cette différence, quand ils racontent qu'Odocré et Théodoré, s'étant emparés de l'Italie, s'abstinrent du titre de βασιλεύς; et se contentèrent de celui de πρίγκιπας; quoy qu'ils eussent au surplus toutes les marques de la dignité impériale. *Procopé* ajoute que les barbares appelloient ainsi leurs princes: Οὗτω γὰρ ἑσὼν τοὺς ἑλληνικὰς οἱ βάρβαροι καλεῖν νομινοῦνται. Mais l'empereur Louys II se raille adroitement de la vanité des empereurs d'Orient sur ce sujet, écrivant qu'ils témoignent estre fort ignorans quand ils estimoient que le mot de rex estoit un terme barbare, et que quoy qu'il fust latin, ils dédaignoient de le tourner par un autre terme grec, qui a la même force: « Quod si ita est, quia non jam barbarum, sed latinum est, oportet ut cum ad manus vestras pervenerit, in linguam vestram fideli translatione vertatur: quod si actum fuerit, quid aliud nisi hoc nomen βασιλεύς; rex interpretabitur? » De sorte que quand *Suidas* dit que par le mot de πρίγκιπας; le roy des François estoit désigné à τῶν Φραγγῶν ἀρχηγός; cela se doit entendre de l'empereur d'Occident et d'Allemagne, que les Grecs appellent ordinairement roy des François, et non que le roy de notre France ait esté ainsi appelé par excellence, comme quelques-uns se sont persuadés. Nos annales remarquent que les ambassadeurs de Nicéphore, empereur de Constantinople, ayant fait alliance avec Charlemagne, *mors suo, id est Græca lingua, laudes ei dixerunt, imperatorem eum et basileum appellantes.* Comme les Grecs refusoient et envierent souvent de titre de βασιλεύς; aux empereurs françois et allemands, les rois anglois-saxons affecterent particulièrement de le prendre, faisant celui de rex, comme on peut recueillir de leurs histoires et de leurs chartes.

Cette grande estime de la grandeur et de la majesté du roi de France qui a esté parmi les Grecs au temps de l'empereur Alexis Comnene a passé jusques aux derniers siècles. Car lorsque ces peuples se virent dénués de toute sorte de secours pour se défendre contre les attaques des Turcs, ils envisagerent le roi de France comme le plus puissant et le premier de tous les rois, seul capable de les secourir. La bibliothèque de M. Mentel, docteur en la Faculté de Medecine de Paris, conserve une lamentation écrite en vers politiques, et en grec vulgaire, sur la prise de Constantinople par ces infidèles, qui confirme ce consentement universel de tous les peuples de la Grece touchant cette prééminence de nos rois, qui y sont qualifiés les premiers et les principaux rois de l'Occident en ces termes:

Ὁ Κωνσταντινῆ βασιλεὺς τῶν βασιλῶν ὀνόματι,
Θεῶν καὶ ὁδῶν ἐδύμησεν τῶν Ἀσθενῶν τῆς Ἀσίας.

1. Anna Com. l. 6, p. 179. l. 40, p. 207. — 2. Anna. l. 1, p. 30. — 3. W. Tyr. l. 14, c. 21. — 4. C. 8. — 5. In legat. — 6. L. 9, c. 45. — 7. Meurs. V. 124. — 8. Apud Pba. p. 183. — 9. L. 9, c. 46. — 10. L. 4. bello Goth. c. 1. — 11. Apud Bar. A. 871. — 12. Const. de adm. Imp. — 13. Ann. Fr. A. 812. — 14. Guill. Bibl. in Hist. II. Pl. Monast. Angli. et Hist. Angl. passim.

Ἦσαν τὸν βασιλεὺς τῶν βασιλῶν καὶ τὸν βασιλέα, ὁ ἀρχηγός,
Ἡσυχίαρχος τῶν ἀσθενῶν τῶν ἀσθενῶν τῆς Ἀσίας,
Ὁ Φράγκικα τιμωτῆς καὶ πολυμηχανίῃ,
Φραγγίκοις πολέμοις ἀνέρις μου στρατιώται.

Cette dignité et cette prééminence non contestée des rois de France au dessus de tous les princes de la terre me fait croire que *Cinnamus* a trop témoigné sa passion contre eux, lorsqu'il a écrit que le roy Louys VII, surnommé la Jeune, estant arrivé à Constantinople, pour delà passer dans la Terre Sainte, dans la conférence qu'il eut avec l'empereur Manuel dans son palais, prit séance au dessus de luy, sur un siège, et beaucoup plus bas: Ἐπιθῆτι τὸν εἶσω τὸν ἀνακτόρων τῶν ἐξῆς, ἰσθμῆ βασιλεύς; ἐπὶ τὸν μετώπου καθεῖστο, χρυσῆ καὶ ἀργυρῆ ἔσθρα, ἢ ἄλλων Ῥωμαίωντων ἐνομαζομένων ἀνδρῶν, ἰσθμῆ καθεῖστο, τὰ εἶσω τῶν βασιλῶν καὶ ἀσθενῶν, ἔτι. Car il est peu probable qu'un prince si puissant, comme estoit le roy de France, eust voulu s'abaisser si extraordinairement, que de quitter le premier rang à un empereur grec, que les chrétiens de ce temps-là ne reconnoissoient que pour un simple roy, particulièrement depuis que le titre imperial fut transféré à Charlemagne, dans son propre palais. Il est encore moins à croire, que Louys ait pris séance dans ces pourparlers sur un siège plus bas que ne fut celui de l'empereur. Tous les auteurs latins qui ont parlé de cette entrevue de ces deux princes conviennent que le roy de France fut reçu dans Constantinople avec beaucoup d'appareil et de magnificence, que tous les princes du sang et les grands seigneurs de la cour sortirent de la ville pour aller au-devant de lui, ce que *Cinnamus* témoigne aussi en termes formels, et que l'empereur même le vint recevoir jusques dans ses portiques ou galeries. Eudes de Dieul, depuis abbé de Saint-Denis, qui accompagna le roy en ce voyage, en parle de la sorte: « Processimus igitur, et nobis appropinquantibus civitati, ecce omnes Pius nobiles et divites, tam cleri quam patris, ceterorumque obviam processerunt, et eum debito honore susceperunt, rogantes ut ad imperatorem intraret, et de sua visione et colloquutione desiderium adimpleret. » L'archevesque de Tyr rend un semblable témoignage, en ces termes: « Interea rex Francorum, penè eisdem subsequens vestigia, cum suo exercitu pervenerat Constantinopolim, ubi secretioribus cum imperatore usus colloquiis, et ab eo honorificentissime, et multa munerum prosecutione dimissus, principibus quoque suis plurimum honoratis, etc. » Ce qui est conforme à ce que le roy même écrivit à Suger, abbé de Saint-Denis, auquel il manda qu'il avoit esté reçu de l'empereur; *gaudenter et honorifice.*

Quant à la séance des deux princes, Eudes de Dieul ne dit pas que le roy de France eust esté assis sur un siège plus bas que celui de l'empereur, mais seulement que deux sièges avoient esté préparés, ils s'assirent, et s'entretenirent quelque temps. *Tandem post amplexus et oscula mutuo habita, interius processerunt, ubi postis duabus sedibus pariter subsederunt.* Et pour faire voir qu'il est probable que les séances des deux princes furent réglées de la sorte que l'un ne pourroit pas avoir d'avantage au-dessus de l'autre, le même auteur raconte que l'empereur Manuel ayant fait prier le roy qui avoit passé le détroit et estoit dans l'Asie, de retourner en son palais pour y traiter de quelques nouvelles affaires qui estoient survenues, il le refusa et manda à l'empereur *ut in ripam suam descenderet, vel in mari ex æquo colloquium fieret.* Ce qui marque assez que Louys ne voulut pas céder à l'empereur, ni lui donner cet avantage de l'aller trouver chez luy, mais qu'il se comporta en ces occasions comme avec un prince d'une égale dignité.

Il est vray que Manuel voulut traiter avec l'empereur Conrad, qui avoit estance avec ses troupes le roy de France pour la forme de l'entrevue qui se devoit faire entre eux, et avoit voulu exiger de lui des conditions qui ne lui estoient pas honorables. Ce qui obligea Conrad de passer dans l'Asie sans voir Manuel. *Sed alius ingredi civitatem, alius egredi timuit, aut aliud, et neuter pro altero mores suos aut fastus consuetudinem temperavit.* Ce sont les paroles de Eudes de Dieul, qui justifient assez l'erreur de l'archevesque de Tyr, qui écrit qu'il se fit alors une entrevue entre ces deux princes. De sorte que Manuel, qui avoit eu passion d'entretenir Conrad, de crainte que Louys ne fist le même, et qu'il ne passast dans l'Asie sans le voir, ce qu'il souhaitoit avec passion, fut obligé de lui accorder ce qu'il avoit refusé à

1. P. 89. — 2. Provinciale Roman. — 3. L. 3. — 4. L. 16, c. 92. — 5. Lud. epit. ad Suger. apud Chiff. — 6. Odo de Diog. l. 4. — 7. Cinnamus, l. 9, p. 78.

Conrad : savoir qu'il viendrait au-devant de lui pour le recevoir, ce qu'il fit, étant venu jusques aux galeries des gardes du palais.

Les mêmes contestations pour la forme de l'entrevue se renouvelèrent lorsque Conrad retourna de la Terre Sainte, car étant arrivé à Ephèse, Manuel l'envoya prier de passer par Constantinople. Enfin après plusieurs débats on demeura d'accord qu'ils se verroient tous deux à cheval, et qu'ils se salueroient réciproquement en même temps. Arnoul de Lubec décrit ainsi tous ces démeslez, et l'humeur altière des princes grecs : « Est quidam detestabilis consuetudo regis Græcorum, qui etiam propter nimium fastum divitiarum suarum imperatorem se nominat, quam tamen dignitatem a Constantino ejusdem civitatis fundatore traxerat ut osculum salutationis nulli offerat, sed quicumque faciem ejus videre meretur, incurvatus genua ejus osculatur. Quod Conradus rex, ob honorem Romani imperii, omnino detestabatur. Cumque rex Græcorum in hoc consensisset ut osculum ei porrigeret, ipso tamen sciente, nec hoc Conrado regi placuit. Tandem sapientiores ex utraque parte hoc consilium dederunt, ut in equis se viderent, et ita ex paritate convenientes, sedendo se et osculando salutarent, quod et factum est. » Ce qu'Arnoul de Lubec dit en cet endroit, que les empereurs de Constantinople estoient si altiers, qu'ils vouloient que les souverains qui les venoient visiter leur baisassent les genoux, semble estre confirmé par Anne Comnene², laquelle raconte que Saisan, sultan de Coni, étant venu trouver l'empereur Alexis, père de cette princesse, dans son camp, d'abord qu'il l'aperoit descendit du cheval, et lui baisa le pied, *ταυτου το ποδου προσεβη*. Mais le roy de France estoit trop grand seigneur pour s'abaisser à ces lâchetés. Aussi l'histoire remarque que Manuel le vint recevoir à l'entrée de son palais, et qu'il envoya hors de la ville au-devant de lui tous les grands seigneurs de sa cour, et qu'à la seconde entrevue qu'il souhaita avoir avec lui, le roy lui manda que s'il le desiroit, il devoit prendre la peine de le venir trouver sur le rivage de la mer, où il estoit pour lors, ou bien faire cette entrevue sur la mer, avec égalité de démarche, *vel in mari ex æquo colloquium fieret*. Car c'est ainsi qu'il faut lire, et non *ex æquo*, comme porte l'imprimé, veu qu'on ne pouvoit pas faire cette entrevue à cheval sur la mer, comme fut celle de Conrad avec Manuel dans Constantinople.

Poëmond, prince d'Antioche, faisant la guerre à Alexis Comnene, il se présenta une occasion d'une entrevue entre ces deux princes pour traiter de quelque accord ; mais Poëmond ne la voulut accepter qu'à condition qu'arrivant dans le camp de l'empereur on enverroit au devant de lui les princes du sang et les grands seigneurs de la cour, et qu'entrant dans sa tente l'empereur se leveroit de son siège, et lui donneroit la main, et qu'il s'asseroit à côté de lui, ce qui fut accompli *κατ'επιταγήν βασιλεως*. Il est même probable que le siège de Poëmond ne fut pas plus bas de celui de l'empereur, ce qu'Anne Comnene², qui raconte ces circonstances, n'auroit pas oublié. Si donc un simple seigneur, qui n'avoit aucune qualité de souverain, obligé à Alexis de le traiter d'égal, à plus forte raison doit-on présumer qu'un roy de France ne s'abaisser pas à souffrir les lâchetés ordinaires auxquelles se soumettoient les petits princes voisins de l'Empire, et qui dépendoient d'eux, ou qui estoient leurs tributaires, comme fut le sultan de Coni, et Baudouin III et Amaury, rois de Hierusalem. Ces deux rois étant venus à Constantinople, pour tâcher d'obtenir de Manuel du secours contre les infidèles, ils y furent reçus par cet empereur assez honorablement. Mais dans ces pourparlers qu'ils eurent ensemble, l'histoire³ remarque que les sièges sur lesquels ils furent assis estoient plus bas que celui de l'empereur. Guillaume de Tyr⁴ parlant de l'entrevue de Baudouin avec Manuel : « Secus eum in sede honesta, humiliore tamen locatus est. » Et il ne faut pas s'en étonner, parce qu'alors les rois de Hierusalem estoient en quelque manière sous la dépendance des empereurs de Constantinople jusques-là même que dans les dates des inscriptions on y mettoit leurs noms avant ceux de ces rois. Il s'en voit une encore à présent dans l'église de Notre-Dame de Bethleem, sous un tableau de la présentation de Notre Seigneur au Temple, fait à la mosaïque, où il est remarqué qu'il fut fait et achevé sous l'empire de Manuel Comnene, et aux temps d'Amaury, roy de Hierusalem, et de Raoul, évesque de Bethleem. Elle est conçue en ces termes :

1. L. 2. c. 15. — 2. L. 45. Alex. p. 474. — 3. Anna Com. l. 43. — 4. Cinnam. p. 201. — 5. L. 18. c. 24. l. 29. c. 1. 24.

ΕΤΕΑΗ 6 6 Η. ΤΟΝ. ΗΑΡΟΝ ΕΡΤ 6 Ν. ΔΙΑ. Χ 6 ΡΟΓ 6

ΕΦΡΑΙ. ΜΑ 6 ΗC ΠΙΟΓ ΑΦΟΥ ΜΟΥCΙΑΤΟΡΟC

ΕΠΙ ΗC ΒΑCΙΛΕΙΑC ΜΑΝΟΥΗΑ. ΜΕΤΑΛΛΟΥ. ΒΑCΙΑΕC. ΠΟΡΦΥΡΟΤΕΝΝΗΤΟΥ. ΤΟΥ ΚΟΜΝΗΝΟΥ.

ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΑC ΗΜΕΡΑC 66 ΜΕΤΑΛΛΟΥ ΠΗΓΟC. ΕΡΠΟ : CΟΛΥΜΩΝ ΚΥΡΟΥ ΑΜΜΟΠΙ

ΚΑΙ ΤΟΥ C ΑΗΑC ΒΗΘΑΕΕΜ ΑΓΙΩΤΑΟΥ

ΕΠΙCΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ ΡΑΟΥΔ ΝΕΤ 6 ΑΧΟΖ.

ΙΝΔΙΚ 6 ΟΝ Β.

Cette seconde indication du règne d'Amaury, roy de Hierusalem, tombe en l'an du monde, selon la manière de compter des Grecs, 6677, et de Notre-Seigneur 1169, d'où je conjecture qu'il faut restituer ainsi les caracteres qui designent les ans du monde, 66ΧΟΖ. Quant à ce Raoul évesque de Bethleem, qui semble estre appelé *Raoulus* en cette inscription, Guillaume archevesque de Tyr³ en fait mention en plusieurs endroits de son histoire, où il remarque qu'il fut chancelier du roi Baudouin III et qu'il fut promu à cet évesché par la faveur du pape Adrian IV, qui estoit Anglois de nation comme lui.

Puisque je me suis trouvé engagé à dire quelque chose de l'entrevue de Louys VII avec l'empereur Manuel, je tâcheray d'éclaircir encore en cet endroit un point de notre histoire qui regarde ce roy. L'auteur qui a écrit sa vie¹ dit qu'estant sur son départ de la Terre Sainte, « in portu acconensi navium vigiliam conscendit, marisque nullo impediante periculo ad regnum proprium reversus est. » Cependant la plupart de tous les autres écrivains² conviennent qu'il s'en falut peu qu'il ne tombât au pouvoir des Grecs, qui estoient alors en guerre avec les Siciliens, dans l'armée navale desquels il se-toit mis pour estre escorté d'eux. Vincent de Beauvais dit même qu'il fut pris par les Grecs, et que comme on le conduisoit à l'empereur Manuel, qui assiegeoit Corfou, Georges, amiral de Sicile, qui retournoit des environs de Constantinople, où il avoit brûlé les fauxbourgs et les palais d'alentour, ayant même fait décocher des fleches d'or dans celui de l'empereur, le tira de leurs mains. *Cinnamus*³ confirme la même chose, et dit qu'il s'en falut peu que le roy ne fust pris ; ce qui arriva, ainsi qu'il écrit, de la sorte. Louys ayant résolu de retourner en France loua les vaisseaux qui estoient aux ports de la Terre Sainte, et s'embarqua. En chemin il se joignit à l'armée navale des Siciliens, qui courroit la mer, et rencontra celle des Grecs, qui estoit conduite par Churupes. Le combat s'estant livré entre eux, Louys, qui avoit quitté son vaisseau pour entrer dans un des Siciliens, s'y trouva engagé ; mais comme il vit le péril dans lequel il estoit, il fit arborer l'étendard d'un des vaisseaux des allies de l'Empire, ce qui fut cause que l'on ne l'attaqua pas. Toutefois quelques uns des siens ne laisserent pas d'estre pris, que l'empereur Manuel renvoya depuis à sa priere, avec tout ce qui leur avoit esté enlevé. Philibert Mugnos, en ses *Généalogies des Maisons illustres de Sicile*⁴, rapporte une patente du roy Roger en faveur de Georges Lindolino, qui donne la gloire à ce chevalier d'avoir délivré en cette occasion le roy Louys VII des mains des Grecs. Voyez ce qui regarde cette action : « Maxime tu ipsemet personaliter latuquam prefec-tus de duabus nostris regibus trimibus nostram classis maritime, cum divino auxilio cooperante, et nostrorum militum, eorumque prefectorum fortitudine, fidelitate, et prudentia, non procul Græcorum hostium, eorumque navium et trimem expulisti, et tandem a captivitate illustrissimum regem Ludovicum VII hosque proceres et Gallias

1. *Yves de Chartres*. — 2. *Nizy de Comines*. — 3. L. 46. c. 17. l. 48. c. 20. l. 49. c. 24. 28. l. 50. c. 32. *Bibl. Chm. p. 132*. — 4. *Hist. Lud. VII. c. 27*. — 5. *Rob. de Monte. Vinc. Bal. part. 3. l. 27. c. 126. Sanut. l. 3. part. 6. c. 20. M. Chr. Belg. p. 173. Bonfin. Dec. 2. l. 2. — G. l. 2. p. 93. — 7. L. 4. del Theatro Genes. Galle. Fagn. di Sicilia.*

« Magnates manumisti. » Mais il est sans doute qu'il y a erreur en la date de cette patente, qui porte l'an 1146, auquel temps Louys n'estoit pas encore allé en la Terre Sainte; ce qui peut faire douter de la fidélité de cette piece. Quoy qu'il en soit, il resulte assez des auteurs que je viens de citer que

Fazello s'est mépris quand il a écrit que Louys au retour de ce voyage, ayant été pris par les Sarrasins, fut delivré par le roy Roger, qui estoit alors en mer avec ses vaisseaux.

1. Tho. Fazell. dec. 2, l. 7, c. 3.

DU PORT ITIUS, OU ICCIUS

DISSERTATION XXVIII.

Wissan est un petit bourg assis sur le rivage de la mer, au comté de Boulenois, entre Boulogne et Calais, composé d'environ quatre-vingts feux, sans compter trois ou quatre hameaux qui en dépendent. Il n'y a ni portes ni fosses, ou fermures, à ce bourg, ni même aucuns restes de vieilles murailles, qui marquent qu'il ait été fermé autrefois. Il y a une chapelle au bout du bourg, du côté de Boulogne; mais l'église paroissiale est au hameau de Sombres, distante environ de deux ou trois cens pas. Entre cette église et le bourg est ce que l'on appelle la Mote du châteil, qui peut avoir en longueur quarante toises, sa figure estant ovale. Il y a au bourg quelques restes de vieux bâtimens que l'on dit avoir servi de magasin pour l'étape des laines que l'on y apportoit d'Angleterre; et de plusieurs autres, qui justifient que le bourg a été de plus grande étendue. En effet Froissart lui donne le titre de *grossa villa*; et les histoires nous font assez voir qu'il estoit considérable pour son port, qui estoit le lieu où l'on s'embarquoit ordinairement pour passer en Angleterre, ce que j'espère démontrer dans la suite, quoy qu'aujourd'hui il n'en reste aucune marque. La *Codaine de Boulenois* lui donne aussi le titre de ville, et encore à present il y a un maire et des eschevins, qui ont la police et la connoissance des crimes qui se commettent dans le bourg et dans la banlieue, et ont aussi l'administration de l'hospital. Le comte de Boulogne, de qui ce lieu dépendoit, y avoit un baillif, et depuis que ce comté a été annexé à la couronne, on y a établi un balliage royal, qui est possédé par le baillif de Boulogne, qui y va rendre justice une fois la semaine. Il y a un petit ruisseau qui passe dans ce bourg, qui prend sa source près de l'église de Sombres.

Guillaume Camden, en sa *Description d'Angleterre*, a le premier écrit que ce lieu estoit l'*Itius portus*, dont Cesar fait mention: car après avoir réfuté l'opinion de ceux qui l'ont placé à Calais, il ajoute ces mots: « *Itium igitur alibi quærendum existimo, ad Witsan scilicet inferius prope Blaccest, quod nos Witsan vocamus, verbo ab Itio non abluente. Huc enim omnes ex hac insula transmissæ ex historis nostris observamus.* » Et comme cette conjecture est la plus plausible d'entre celles qui ont été embrassées par divers écrivains, je veux m'enforcer en cet endroit de l'établir par de si fortes raisons, et par des autorités si formelles, qu'il n'y ait plus lieu désormais d'en douter. Mais auparavant que d'entrer en cette matière il faut établir pour fondement en peu de mots ce que Cesar dit de ce port; et ensuite je feray voir quelles ont été les opinions des auteurs sur sa situation; et avant que d'autoriser celle de Camden et la mienne, je les réfuteray succinctement, sans m'embarasser en de longs discours, parce que c'est une matière qui a été souvent traitée par les écrivains.

Entre les ports les plus commodes et les plus ordinaires pour passer des Gaules en la Grande Bretagne, Cesar en fait mention de trois, qu'il place au pays des Morins: mais il ne donne que le nom d'un, qui est celui qu'il choisit pour y transporter ses légions, parce qu'il estoit à l'endroit où la mer se rétrécit, et où le trajet d'entre les Gaules et l'Angleterre est le plus court: « *Omnes ad portum Itium convenire jubet, ex quo portu in Britanniam trajectum commodissimum esse cognoverat, circiter millium passuum triginta*

à continenti. » Et au livre précédent il place formellement ce port au pays des Morins: « *Ipse cum omnibus copiis in Morinos profectus, quod inde erat brevissimus in Britanniam trajectus.* » de sorte qu'à l'endroit du port *Itius* le passage d'Angleterre estoit le plus court. Outre ce port, il fait encore mention de deux autres au même pays, l'un qui estoit au dessous, et l'autre au dessus. Strabon parle aussi du port *Itius*, en ces termes: *Ἰταπὸ τοῦ Μοριωνῶν ἔστι καὶ τὸ Ἰτιον, ὃ ἰσθμὸν ἀνεστάντα Κασσὰ ἀπέχει σταδίων εἰς ἑξήκοντα.* Tous les auteurs qui ont écrit sur les *Commentaires* de Cesar, et ceux qui ont traité de la géographie des Gaules, se sont efforcés de rechercher la situation de ce port, de laquelle dépend la connoissance des deux autres qui en estoient voisins: et leurs opinions se sont trouvées tellement partagées, que les plus indifférens ont eu peine à se déterminer à laquelle ils devoient se ranger. Je ne veux pas m'arrêter à réfuter ceux qui ont avancé que c'estoit l'Edouise, Bruges, le Portet, parce que ces opinions ont trop peu de probabilité. Celle que Turnebe a débitée dans ses *Adversaires* et dans ses *Foemes*, et qui fut d'abord embrassée par Ortelius, et par le P. Malbranque, trouvera pareillement peu d'approbateurs, si on y fait une sérieuse reflexion. Ces écrivains personages ayant estimé que l'*Itius portus* estoit la ville de Saint-Omer, sur le rencontre du nom *Sithiu* (que l'histoire et les titres donnent à cette ville, avant que le monastere de ce saint y fust construit), et sur ce qu'on dit qu'on a rencontré aux environs des anches, des masts, et des restes de navires enfouis en terre, ce qu'ils appuient encore sur la situation du lieu, qui représente une espèce de golfe, en sorte qu'il semble que tout ce pays fut autrefois inondé de la mer qui y formoit un large sein: d'où ils concluent que plûtôt son entrée, estant vers la pointe de Sangate: ils ajoutent encore que *Gessoriacum* est le lieu de *Soriete*, près et en deçà de Saint-Omer:

Terreus hic olim campus, dum prapete cursu
Ictius adversa transmittit carbasa terras
Portus, et ad reduces exporrigit ora faselos:
Dumque sinu Gessoriacum pegetrare reducto
Longius, immissum penitus salis alluit æquor;
Nunc cava cæruleo qua gurgite sæpe tenebat
Pinus iter, sulcos infundit durus arator,
Exercetque solum, glaucis regnataque divis
Possidet arva Ceres, campi quæ ante natabant
Turrata Audomarum muri cinxere corona.

Il ne faut que jeter les yeux sur la carte que le P. Malbranque en a dressée, pour juger du peu de probabilité que peut avoir cette conjecture, qui d'ailleurs a été réfutée par Cluver, Marlian, Meyer, M. le président de Thou, Vigenere, Bertius, et autres ont crû que Calais estoit le port *Itius*, accusé de la commodité de son port, et que c'est aujourd'hui le plus ordinaire pour passer de la France en Angleterre. Ce que Camden impute, accuse, ce dit-il, qu'on ne lit pas qu'il soit parlé de Calais, que depuis Philippe de France, comte de

1. Vol. 1, c. 122. — 2. In Cantio. — 3. L. 5, de Bello Gall.

4. L. 6. — 5. L. 8, Ad. c. 21. — 6. In Theat. Geog. — 7. L. 1, Chifflet, in Ports Ictio, c. 7. — 8. Chr. Norm. A. 845, 961. — 9. Turneb. — 10. L. 2, Germ. Ant. c. 22.

Boulogne, qui commença à fortifier cette place. Mais il est constant, comme je justifie ailleurs, que c'estoit un port connu avant ce temps-là. Chiffon¹ a esté l'auteur d'une nouvelle opinion, laquelle il a établie avec plus d'érudition que de probabilité, ayant écrit que Mardic, près de Dunkerke, estoit le port *Icius*, comme si ce lieu n'avoit pas esté ainsi nommé des deux termes theutons, ou flamans, *mar diik*, c'est à dire *digues de la mer*², parce qu'en cet endroit, pour empêcher les inondations de la mer, les habitans voisins furent obligés d'y faire des fortes digues, comme en la plupart des côtes voisines.

Enfin la plus commune conjecture touchant la situation de ce port, et qui a esté embrassée par Cluver, Joseph Scaliger, Nico as Berger, le P. Boucher³, M. Sanson, et plusieurs autres, est celle qui le place à Boulogne. Les principales raisons de ces auteurs sont fondées principalement sur ce que Plin⁴, Suetone⁵, Florus⁶, Mela⁷, Olympiodore, et quelques autres ne reconnoissent point d'autre port en la région des Morins, du moins de plus fameux pour passer des gaules en Angleterre, que celui de *Gessoriacum*, que les *Tables de Peutinger* disent formellement estre la ville de Boulogne. En second lieu, ils apportent pour argument que les chemins militaires, ou romains, aboutissoient et finissoient à ce port, au delà duquel ceux qui nous les ont tracés, n'en mettent aucun d'où le passage ait esté ordinaire des gaules en Angleterre. M. Sanson⁸ ajoute à ces raisons le vent qui lui sert en son trajet, et celui qui empêcha les vaisseaux de Cesar d'y aborder. Enfin voilà à peu près les fondemens de cette opinion, qu'il n'est pas difficile de détruire. Car quoy qu'on doive demeurer d'accord, que *Gessoriacum*, et par conséquent la ville de Boulogne, ait esté le principal port et le plus connu de toute la côte des Morins, il n'en s'ensuit pas qu'il n'y en ait point eu d'autres d'où l'on passât en la Grande-Bretagne. Aussi Cesar écrivant au sujet de *Ilius* marque assez le contraire lorsqu'il dit qu'il y en avoit un au dessus et un autre au dessous de ce port, d'où il s'ensuit qu'il y en avoit au moins trois. Or comme il parle de ces ports comme des plus voisins des côtes d'Angleterre, il ne peut estre entendu que de ceux qui regardent directement le promontoire de ce royaume-là, que les géographes nomment *Cantium*⁹, et les Anglois *The Nese*; et les côtes, que les poëtes nomment *Rhutupina littora*, c'est à dire les côtes de *Richboro*, qui sont au comté de Kent. Ainsi, il faut chercher la situation de ces trois ports de Cesar depuis Calais jusques à Boulogne, qui est le seul endroit où la mer se recroit, et où les côtes de deux royaumes se ferment le plus. De sorte que, comme le port *Ilius* tenoit le milieu des trois ports de cette côte des Morins, on ne le peut placer ailleurs qu'à Wissan, estant l'endroit où le trajet de la mer est sans contredit le plus court, et ainsi les deux autres ports qui estoient en deçà et au delà de *Ilius* sont probablement celui de Boulogne et celui de Calais. D'ailleurs, quoy que *Gessoriacum* dès le temps de Cesar ait esté un port et plus grand et plus fameux que les deux autres, il ne s'ensuit pas qu'il ne l'ait pu ou dû laisser pour en prendre un autre, à l'endroit duquel le trajet estoit plus court, pour transporter plutôt, et avec moins de peril, toutes ses troupes dans la Grande-Bretagne. Ve d'ailleurs, comme je le justifieray dans la suite, que nos François en ont toujours usé de la sorte, ayant laissé le port de Boulogne pour s'embarquer à Wissan, lorsqu'ils ont voulu passer en Angleterre; et même celui de Calais, à l'endroit duquel le trajet est encore plus court que vers Boulogne.

La seconde raison que l'on apporte pour établir le port *Ilius* à Boulogne n'a pas plus de fondement, laquelle regarde les chemins militaires remarquez par Antonin et dans les *Tables de Peutinger* ne passent pas la ville de Boulogne, et qu'ils y finissent. Mais il ne s'ensuit pas de là qu'il n'y ait point eu d'autre port en la côte des Morins, qui ait pu avoir le nom d'*Ilius*. Il est bien vray que ces chemins ne furent construits que pour la commodité des marches et des logemens des armées romaines, ce que le sçavant Berger a si bien prouvé, qu'il est inutile de coter les passages des écrivains qui autorisent cette vérité; et ainsi on pourroit dire qu'il n'est pas probable que Cesar ayant à faire marcher ses troupes dans les frontieres des Morins, pour les transporter en la Bretagne, leur eût fait prendre une autre route que celle qui estoit ordinaire pour les armées. Mais il est constant qu'au temps que Cesar passa dans l'Angleterre les

chemins romains n'estoient pas encore faits dans les Gaules, ou du moins dans la Belgique, qu'il n'avoit conquise que nouvellement. D'ailleurs, ces chemins¹, que le vulgaire nomme *Chauccées de Brunchaut*, ou *Chemins ferrez*, n'ont esté entrepris dans la Belgique et le reste des Gaules que par Auguste, successeur de Cesar, et par Agrippa, son gendre. Il n'est pas même véritable que les chemins romains aient fini à Boulogne, veu qu'ils continuoient de Boulogne à Wissan, et qu'ils y sont encore entiers, estant reconus vulgairement sous le nom de *Chemins vers*, ou de *Chauccées de Brunchaut*. Ce qui est confirmé par le P. Malbrancq², en sa carte des Morins, et à l'endroit où il donne la description des Chemins romains qui se rencontrent en ces quartiers-là. D'où l'on peut conclure que si les auteurs des itinéraires n'ont pas passé la ville de Boulogne, c'est parce qu'ils ont crû que c'estoit le port le plus grand et le plus commode pour le logement des troupes, estant la circonstance à laquelle les Romains s'attachoient le plus, ne regardans pas en cette occasion les plus courts chemins, *compendia viarum*, mais la commodité des logemens des armées, comme Berger a assez justifié. Quant à la raison qu'on tire des vents, cette côte estant exposée aux mêmes vents, et estant assez élevée, je n'estime pas qu'on y doive faire grand fondement, quoy que le P. Malbrancq³ s'en serve pour appuyer son opinion sur la situation de ce port, qu'il place vers Sangate.

Mais, selon mon sentiment, la principale raison qui doit convaincre que la ville de Boulogne n'a pas esté le port *Ilius* est qu'il est peu probable que cette ville ait eu trois noms différens en même temps, estant certain qu'elle a esté nommée *Gessoriacum* et *Bononia*. Je sçay bien, et il est fort probable, que le premier est celui du *Pagus*, ou de la contrée, où elle estoit située. Mais en tout cas j'ose avancer qu'on trouvera peu de lieux dans la géographie ancienne où une place ait eu deux noms en même temps, hors celui du peuple, ou de la religion, qui lui a esté appliqué dans la suite des années: comme par exemple, Paris, appelée *Lutetia*, à eu celui de *Parisii*; Amiens, nommée *Samarobriva*, ou *Sommarobiva*, celui d'*Ambiani*, et ainsi des autres, qui sont les noms des peuples et des contrées où les villes estoient situées. Cependant il faudroit dire que la ville de Boulogne auroit esté appelée en même temps *Gessoriacum*, du nom des peuples des environ, et *Ilius*, et *Bononia*, d'une particulière appellation, ce qui n'est guere probable. Et ce que *Velser*⁴ rapporte pour réponse à cette objection ne satisfait pas.

Après avoir refuté cette opinion touchant la situation du port *Ilius*, qui est la plus universelle, il ne reste plus qu'à établir celle que j'ay avancée, ou plutôt celle de Camden, puisqu'il est le premier qui en a fait l'ouverture, quoy qu'il ne l'ait prouvée que legerement. Pour découvrir une place dont les anciens auteurs ont fait mention et dont les noms sont éteints par la suite du temps, ou du moins qui ont esté tellement altérez, qu'à peine il en reste des vestiges qui en puissent donner la moindre connoissance, on a coûtume de se servir de trois arguments principaux, dont le premier est la situation; le second, les distances d'avec les autres lieux voisins remarquez dans les Itinéraires et dans les géographes; et le troisième, le rapport des noms anciens avec les nouveaux et ceux d'aujourd'hui. Ces trois raisons nous serviront comme de pierre de touche, ou plutôt de sonde, pour trouver et pour rencontrer heureusement le port *Ilius*, pour la recherche duquel tant d'auteurs se sont si fort travailléz jusques à présent, qu'un d'entr'eux a écrit ces paroles⁵: « *Fateor a veteribus autoribus perspicue clareque doceri non posse quo olim loco Ilius, aut Icelus, fuerit portus: bene quidem quod sub imperio ac ditone Morinorum, et inde brevissimum in Britanniam fuisse trajectum.* » Quoy que tant de graves auteurs aient échoué dans cette recherche, je prendray neantmoins la liberté de m'y engager, sans que j'ose me promettre un plus heureux succès qu'eux, solmettant sans beaucoup de peine mes conjectures à la censure de ceux qui se plient de littérature et d'érudition. Pour commencer par la situation, Cesar nous apprend, en termes formels, que le port *Ilius* estoit à l'endroit où le trajet de l'Océan estoit le plus commode: « *Ex quo portu commodissimum in Britanniam trajectum esse cognoverat.* » Et quand il dit qu'il estoit le plus court, ce qu'il semble spécifier en un autre endroit: « *Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimum in Britanniam trajectus.* » D'où il s'ensuit que Cesar en cette occasion chercha non tant la grandeur d'un port,

1. De Portu Icelo. — 2. Barthus, de aggerib. c. 13. — 3. In Belg. Rom. — 4. L. 4, c. 10. — 5. In Claud. — 6. L. 1, c. 11. — 7. L. 3, c. 2. — 8. Sur Cesar. — 9. Camden, in Cantio.

1. Berger, l. 1, des Gr. Cham. ch. 29, 20. — 2. Tom. 1, p. 264. — 3. L. 1, c. 9. — 4. Ad Tab. Peutinger. — 5. Post. Hist. l. 2, de vet. Belg. c. 10.

comme la commodité du passage, et l'endroit où le trajet étoit le moins long. Or il est constant, par le rapport des marins, que le trajet de mer à l'endroit de Wissan en Angleterre est plus étroit et plus court qu'à l'endroit de Calais d'une lieue, ou d'une lieue et demie, et qu'à l'endroit de Boulogne de deux grandes lieues. Le trajet à l'endroit du port *Itius*, suivant le rapport de César, étoit d'environ trente mille pas : *Circiter millium passuum triginta a continenti*. Le géographe arabe n'y en met que vingt-cinq. Strabon dit qu'il y avoit trois cents vingt stades, qui font quarante milles. Mais comme ces distances dépendent du lieu de César aborda en Angleterre, qu'on tient avoir été à Richborow, ou à Sandwick, il est malaisé de prendre un fondement certain sur les distances de ce trajet. Il n'est pas plus facile de tirer argument de la situation du promontoire, que Ptolémée appelle *Itio*, ou *Itium*, parce que qu'il en écrit est très incertain, quoiqu'il le met à 22 degrés 15 minutes de longitude, et *Georacium* à 22 degrés 45 minutes. Il convient avec la situation du promontoire et du cap le plus voisin de Wissan, qui est la pointe de Blacnez, qui n'est éloignée de Wissan que d'une demy lieue, et trois de Boulogne : il avance dans la mer une grande demy lieue, et est la pointe de terre qui avoisine le plus la Grande-Bretagne.

Le nom de Wissan ne favorise pas moins la conjecture touchant le port *Itius* ou *Ictius* : car les manuscrits de César représentent diversément ce mot, aucuns l'écrivant avec un simple *I*, *Ictius*, et les autres avec deux *I*, *Ictius*, et enfin les autres avec un *T*, *Itius*. La première leçon semble être appuyée par Ptolémée, qui appelle le promontoire voisin de ce port, *Itio* *Itium*. La seconde peut s'autoriser par le nom de ce chef gaulois, ou de Helms, dont le nom se trouve dans la Grande-Bretagne que les géographes appellent *Wicetia*. Enfin la troisième est embrassée par Strabon, qui nomme ce port *Itio*. Pour rechercher la véritable étymologie et l'origine de cette appellation il faut voir quelle elle peut avoir été dans le langage gaulois, avant que César l'eût latinisée. Il est probable que César a exprimé la première syllable de ce mot *Wi*, par l'*I* simple, et que ce lieu s'appelloit *Wic* ou *Wics*, ou enfin *Wis* et *Wits*, qui étoit une prononciation familière et ordinaire à la langue gauloise, et qui s'est conservée depuis dans l'allemande et la flamande, qui en tirent leur origine, César n'ayant pu rendre en latin cette syllabe *Wi*, que par l'*I* simple, parce que le double *W* se prononce plus du gozique que de la langue, et se rend comme si l'on disoit *ouc* ce que le latin ne peut pas bien exprimer. Cela posé, voyons qu'elle peut avoir été la terminaison de ce mot en idiome gaulois. Si ce lieu a été nommé en cette langue *Wic*, César ne l'auroit pas tourné par *Ictius* ou *Ictus*, mais par *Ictus*, comme il a fait au nom de *Itavicus*, qui est un autre chef gaulois, dont il parle souvent, qui probablement se nommoit *Itavici* ou *Lutavici* en langue gauloise, d'où on ne doute pas que le nom de *Itudovic*, qui est fréquent dans l'histoire de la seconde race de nos rois, n'ait été tiré. Car c'est ainsi que Louys le Debonnaire est nommé en ce vers, rapporté par *Bisacius* :

Itudovic justus erat, quo rex non justior alter.

Comme aussi dans les monnoyes qui nous restent de lui, où son nom est ainsi écrit *Itudovicus*. Heuter interprète ce mot de *Luitwich*, qu'il estime être le même que *Itudovic*, *via popularis*, Kilian, *populi refugium*, parce que le terme de *Wic* en langage saxon et allemand ancien, signifie tantôt un boulevard, tantôt une maison, et quelque-fois un golfe, ou un port. Quant à la prononciation de *Wics*, je ne me souviens pas en avoir remarqué dans les vieux noms allemands tirez de nos histoires, mais bien de *Wits*, *Wiss*, et *Wite*, qui, au rapport de Pontan, en ses *Origines françaises*, et de Somner, signifient prudent, ou prudence. Mais si le port dont nous parlons étoit nommé parmi les Gaulois *Wics*, *Wits* ou *Wiss*, César ne l'a pu exprimer que par *Ictius*, ou *Itius* la dernière lettre de ces mots gaulois, qui est l'*S* ne se pouvant rendre facilement que par cette terminaison. J'avoue qu'il est malaisé de rencontrer quelque chose de certain dans ces étymologies ; aussi je ne prétends pas m'arrêter à celle que quelques-uns donnent à *Itius portus*, qu'ils dérivent de *Itio*, parce qu'on s'y embarquoit pour aller en Angleterre, ni à celle de Heuter, qui veut qu'*Ictius* soit dit quasi *leclie*, *hoc est, video, scilicet portum, aut insulam Britanniam* : car

1. *Atterius in Geogr. Nab.* — 2. *L. 3. c. 3.* — 3. *Camden.* — 4. *L. 6.* — 5. *Cluver. in Germ. 1. 4. c. 1.* — 6. *Heut. de vet. Belg. p. 235 ; Jos. Scallig. ep. 226.* — 7. *In Not. ad Ep. 1. Hieron.* — 8. *Somner.* — 9. *L. 6. p. 567.* — 10. *In Gloss. Sax.* — 11. *Paul. Emil.* — 12. *C. 10. p. 94.*

tout cela a fort peu de probabilité. Il y a néanmoins beaucoup de rapport entre *Itio* ou *Itius* et *Wissan* : étant constant que cette terminaison *as* est commune à beaucoup de noms de places et de familles du Boulenois. Nous remarquerons pourtant dans la suite que les auteurs ont tâché de lui accommoder des étymologies.

Mais j'estime que le principal fondement sur lequel on peut établir le port *Itius* à *Wissan*, et qu'il est aisé de prouver par l'autorité de plusieurs graves auteurs, que ce lieu et le port de *Wissan* a été celui de tout temps on s'est embarqué pour passer des Gaules ou de la France en Angleterre, et pour aborder d'Angleterre en France. L'entretien que j'eus, sur ce sujet à Paris, dans le cabinet de M. d'Herouval, auditeur des comptes, qui m'honore de son amitié, avec M. Sanson, qu'on sçait être très-savant en ces matières, et celui qui a le plus pénétré dans la géographie, m'obligea de lui tenir la parole que je lui avançai pour lors, que je lui ferois plus de soixante passages d'auteurs anciens et irréprochables qui justifieroient cette proposition. Pour entrer en cette preuve j'observerai l'ordre des temps et des siècles où il en est parlé.

Je trouve donc que saint Wizan, compagnon de saint Colomban, vers l'an cinq cents soixante-neuf, passant d'Angleterre en France, *appulit ad portum WITSAN appellatum, qui videlicet locus est albertis sabuli interpretatione tale sortitur vocabulum*. Ce sont les termes de l'auteur qui a écrit sa vie, qui sont conformes, quant à l'étymologie de ce mot, à ce que Lambert d'Ardes a avancé sur le même sujet, *Britannicum secus portum, qui ab albedine arena vulgari nomine appellatur Witsand*. Ce nom étant composé de *Wite*, qui en idiome anglois et flamand signifie blanc, et *Sand*, qui signifie sable. Et quoiqu'il ne fasse pas grand fondement sur ces étymologies, je remarque néanmoins que Philippe le Breton, parlant des Hoctins, qui habitoient ces côtes de la mer, du côté de Furnes, a observé effectivement que le sable qui est sur ces rivages de la mer tire sur le blanc :

*Inde movent iterum classis leviæ aquoris undas
Quod Bioflinorum candidia littora lambit,
Quaque mar-scosos extendit Flandria campos.*

Mallrauc⁴ confirme ceci à l'égard de Wissan, en ces termes : *Ipsom montem arenosum, cui mire ab inso pelago in altum exurgit, non dixeris arenis, sed e cretaceis mollibus compactum : tantus enim est candor, tantumque in duritiem abiit, ut solidior illi non opus sit muro.* » Et *Merula* dit qu'en ces endroits-là *arena est ejus generis, quam arentem vocant. Palladius*, et Vitruve⁵ parlent de cette espèce de sable blanc.

Edouin ayant été envoyé en exil par le roy Athelstan, son frere, en l'an 981, passa de l'Angleterre en France, et arriva à Wissan : *« Angusto scilicet a Doerlin in WIT-SAND mari »*. Ce fut vers ce même temps que cette place, ayant été ruinée par les Normans, fut rétablie par le roy Loûs d'Outremer. Car c'est de ce port que Justin⁶ qui l'a fait entendre ces termes de Flodoard⁷, en l'an 988 : *« Ludovicus rex maris tima loca petens, castrum quoddam, portumque supra mare, quem dicunt GUISSEM, restaurare nisus est.* » Ce passage ne se pouvant adapter à un autre port : outre que le nom qu'il lui attribue se rapporte à celui de GUISSEM, qu'Harulf⁸ donne à Wissan, et qu'il est constant que nos François prononçoient le *W* des Allemands avec le *ts*, comme nous voyons dans les mots de *Werre*, *Wage*, et autres que nous enoignons par *guerre*, *gaye*, etc.

Le roy Ethelred ayant été chassé de son royaume par swan, roy danois, s'embarqua en l'an 1013 à Wissan pour aller trouver Richard, duc de Normandie⁹.

Guillaume de Jumièges¹⁰ écrit qu'Alfred, frere de saint Edouard, roy d'Angleterre, retournant de France en Angleterre, *portum WISSANTI petit et hac transfretans Doroberniam venit*.

Guillaume de Poitou¹¹, archevêque de Lizieux, parlant de ce retour d'Alfred, donne en termes diserts à ce port le nom d'*Ictus* : *Doroberniam venit Alvevadus transectus ex portu Icto*. Ce passage est singulier pour justifier la situation du port *Itius*.

Eustache¹², comte de Boulogne, passa en Angleterre pour

1. *Vita S. Wigani, in Hist. de l'Abb. de S. Omer, p. 457 ; Mallr. 1. 2. c. 54.* — 2. *P. 2.* — 3. *L. 9. Philipp. p. 206.* — 4. *Loco cit.* — 5. *L. 3. p. 469.* — 6. *L. 4. c. 10.* — 7. *L. 2. c. 8.* — 8. *Monst. Angl. tom. 1. p. 194, 195 ; Will. Malmeab. 1. 2. Hist. Angl. c. 6. p. 53 ; Math. Westmon. A. 351.* — 9. *Flodoard, in Chr.* — 10. *Brompton, p. 898.* — 11. *G. Gemet. 1. 7. c. 10 ; Walsing. p. 431.* — 12. *In gest. Guil. Reg. Angl. p. 478.* — 13. *Will. Malmeab. 1. 2. de Gest. Angl. p. 81.*

aller visiter le même roy Edouard, *transfratato mari de WITSAUND in Doveriam.*

Geroldus, abbé de Saint-Riquier ayant dessein d'allier visiter les terres, que ce monastère possédait en Angleterre vers l'an 1096, *ad maris ingressum preparavit quem nominavit plebales GYZANT.*

Guillaume de Malmebury¹ remarque encore qu'Estienne comte de Mortain et de Boulogne, neveu du roy Henry, *in Angliam per WITSAUND naufragio advenit.*

Saint Anselme archevesque de Cantorbéry, ayant été banny du royaume par le même roy, *WITSAUNDVM appellit.* Guillaume le Roux², ayant laissé son pere à l'extrémité en Normandie, passa de son ordre en Angleterre, pour aller prendre possession de ce royaume, *qui mos ad portum qui WITSAUND dicitur pervenit, ibique jam patrum auditis obitus.*

Henry d'Humfledon dit que le roy Guillaume le Roux, au retour de la Normandie, s'embarqua *apud WITSAUND, unde appellit Drogheriam.*

L'an 1110, le roy Henry³, ayant accordé sa fille à l'empereur Henry, *misit eam in Dovera usque ad WITSAUND.*

Les Chanoines de l'église de Laon s'y embarquerent paruellement en l'an 1118, lorsqu'ils passerent en Angleterre avec la chaise de Notre-Dame et autres reliques de leur église. Pour amasser de l'argent pour la rebâtir, après qu'elle eust été brûlée, ensuite du massacre de l'évesque Gualeric: *« Apud portum qui vocatur WISSANT a nautis convpacti, « navem intravimus ».*

Henry⁴, roy d'Angleterre, y aborda de Douvres, en l'an 1155: *« Apud Dovram mare intravit, et appellit WISSANT. »*

Le géographe arabe, qui vivoit vers ce même temps, en fait mention comme du port ordinaire où l'on s'embarquoit pour passer en Angleterre, en ces termes: *« Ab ilia eliam (« Rouen») ad urbem WADISANT exigua valde mari adiacentem LXXX. M. P. et ex hac urbe descendunt naves « adentes insulam Angliam, quam dividit a continente, « fretum habens in longitudine xxv. M. P. » d'où nous apprenons la raison pourquoy Lambert d'Ardes⁵, qui vivoit au même siècle, lui donne le nom de *Portus Britannicus*, dans le passage que je viens de rapporter.*

Saint Thomas⁶, archevesque de Cantorbéry, s'estant retiré d'Angleterre, vint à Wissan, et au retour de son exil il s'y embarqua pour passer en ce royaume.

Robert⁷, comte de Licestre, s'y embarqua aussi en l'an 1178. Henry II⁸, roy d'Angleterre, en l'année suivante y fit embarquer des troupes pour l'Angleterre, et en l'an 1179, *navem ascendens apud WITSAUND, in Angliam rediit.*

En la même année Philippe⁹, comte de Flandres, s'y embarqua pour aller en pèlerinage au tombeau de saint Thomas. Louys le Jeune¹⁰, roy de France, ayant dessein de passer en Angleterre pour le même sujet, se mit en mer en ce port.

En ce même temps un auteur anglois rapporte qu'estant sur le point du retour de ce voyage, comme il apprehendoit la mer, il pria ce saint *ut in illo transitu nullus pateretur ex illo tempore naufragium*: ce que Camden attribue mal à saint Louys.

Henry¹¹, roy d'Angleterre, s'y embarqua pour repasser de France en Angleterre en l'an 1190.

Le même roy, après avoir fait la paix entre le roy de France et le comte de Flandres, retourna en Angleterre, 1184. *Transfratavit in Angliam inter WITSAUND et Doveram.*

L'année suivante l'évesque de Dunelm¹² et quelques grands d'Angleterre *transfratarunt inter Doure et WITSAUND.*

En l'an 1187, le même roy¹³ Henry II *applicuit apud WITSAUND in Flandria.*

Un autre auteur en cette année: *« Placuit et sanctum « Thomam visitare, sicut per Doveriam, quo brevis est « transitus, WITSAUNDVM adire ».*

Baudouin, evêque de Cantorbéry, en 1189, *iter per WITSAUNDVM paravit in Angliam*¹⁴. Comme fit encore Geoffroy, archevesque d'York, en l'an 1191¹⁵.

Quelque temps après, Jean, comte de Mortain, frere du roy d'Angleterre, *applicuit in Flandria apud WITSAUND*¹⁶.

Vers ce même temps Hugues, evêque de Dunelm, passa la mer entre Doure et Witsan pour venir en France¹⁷.

1. Harulf. l. 4, c. 22. — 2. Lib. 1, Hist. Novellæ, p. 178. — 3. L. 1, de Gest. Pontif. p. 232. — 4. Edm. l. 2, vite S. Anselm. c. 29. — 5. Ord. VII, l. 7, p. 656; Fra de Guis. Coec. p. 32. — 6. L. 1, p. 372. — 7. Brov. p. 194. — 8. Sim. Dux, de Gest. Ang. — 9. Herm. l. 2, de Mir. S. Maris Leod. c. 4. — 10. Rob. de Moat; Rad. de Diceto. — 11. Aldric. part. 2, Cilm. 6, p. 253. — 12. P. 3, 416. — 13. Ger. Dorob. p. 1413. — 14. Howed. p. 529. — 15. Vita S. T. Th. quadrip. l. 2, c. 2. — 16. Rad. de Diceto. — 17. Howed. Rad. de Dic. — 18. Brompton, p. 1128. — 19. Howed. p. 529; Brompton, p. 629; Math. West. A. 1179. — 20. Brompt. p. 1140; Howed. p. 529. — 21. Howed. p. 630; Brompt. p. 1240. — 22. Howed. p. 634. — 23. Geruas. Dorob. p. 1487. — 24. L. 1, p. 1566. — 25. Howed. p. 701; Brompton, p. 1284. — 26. Howed. p. 706. — 27. Brompton, p. 1240.

En 1192, le même comte de Mortain¹⁸ fit équiper une flotte *apud WITSAUNDVM*, pour attaquer l'Angleterre.

Le siècle suivant fournit d'autres exemples qui continuent de justifier ce que j'ay avancé. En l'an 1267, les moines¹⁹ qui avoient été chassés d'Angleterre par le roy Jean se retirèrent en France, et vinrent aborder à Wissan.

Mathieu Paris²⁰, en l'an 1249 et 1248, parle des mariniers de Wissan et de Calais: et en l'an 1261, il dit que le comte de Licestre *navem ascendit apud WITSAUND*, pour retourner en Angleterre.

En l'an 1260, Jean de Bailloul, roy d'Escoisse, ayant été relâché par Edouard, roy d'Angleterre, qui l'avoit tenu prisonnier, fut envoyé à Wissan, ainsi qu'il avoit été convenu, où il fit l'acte qui se voit dans les annales d'Odoric Rainaud²¹, qui portent ces mots: *« Actum apud WISSANT, de regno « Francie supra mare, in hospitio Joannis Stevari. »*

En l'an 1271, le sire de Beaumont²², allant au secours du roy d'Angleterre contre les Escossois, s'embarqua avec ses troupes à Wissan: comme firent l'année suivante les deputes du roy de France vers le roy d'Angleterre²³.

Mais incontinent après, la ville de Calais estant tombée en la puissance des Anglois, non-seulement ils fortifierent cette place, et rétablirent et agrandirent le port, mais encore celui de Wissan fut abandonné, et on ne se servit plus que de celui-là pour passer de l'Angleterre en France. D'autre part comme la guerre estoit presque toujours entre les deux nations, et que la sécurité n'estoit pas entière pour s'aller embarquer à ce port, on choisit plutôt celui de Boulogne, parce que le lieu estoit plus considérable et plus fort que Wissan, qui d'ailleurs avoit esté ruiné et brûlé par les Anglois au temps du siège de Calais²⁴.

Ce qui justifie encore l'importance du port de Wissan est que de tout temps les comtes de Boulogne y avoient un droit considérable qui se levait sur les vaisseaux et les personnes qui s'y embarquoient. Il est parlé de ce droit de péage dans le titre de Guillaume, comte de Flandres, pour les coutumes de saint-Omer de l'an 1137: *« Si cum Boloniensi comite « Stephano concordiam habuerit, in illa reconciliacione eos « a Theloneo et Swerp apud WITSAUND, et per totam terram « ejus liberos eos faciam ».* Il en est encore fait mention dans un autre titre, de l'an mil trois cens vingt, et l'*Histoire de la Maison de Dreux*²⁵.

Le pere Malbranco²⁶ raconte qu'en l'an 1182, Renaut, comte de Boulogne, en exempta les moines de Saint-Berlin; et M. Justel²⁷ nous apprend que Marie d'Auvergne, femme du seigneur de Malines, et sœur de Robert VI, comte d'Auvergne et de Boulogne, eust pour son partage cinq cens livres de rente sur le passage de Wissan, qui furent depuis échangés en l'an 1230, par Robert VIII du nom, comte d'Auvergne et de Boulogne pour le vicomte de Châteaudun. Mais comme ce port vint à estre comblé à cause qu'il fut abandonné, pour la raison que je viens de marquer, ce droit se leva dans tous les ports de cette côte: ce que j'apprends de deux comptes du domaine du comté de Boulogne, qui sont en la Chambre des Comptes de Paris. Dans le premier, qui est de l'an 1402, il y a ces mots:

« De la prevosté et passage de WISSANT recu à Boulogne, « en Ambletenne et ailleurs, environ hors ledit lieu de Wys « sant, où aucuns sont arrivés ou entez en mer, pour passer « en Angleterre, ou repasser, etc. » L'autre, de l'an 1478, porte en ces termes: *« La prevosté et passage de WISSANT, « que on dit custume sur la coste de la mer, entre l'eau « d'Estaples et de Gravelingues. »* Ce qui justifie premierement que Wissan estoit une dépendance du comté de Boulogne, comme il est encore aujourd'hui, et non pas du comté de Guines, quoy que quelques auteurs²⁸ l'aient ainsi écrit, et encore moins de celui de Flandres, comme veut Roger de Hoveden dans les passages que j'ay citez. En second lieu, ces comptes font voir clairement que dès l'an 1402 il n'y avoit plus de port à Wissan, puisque le péage qui y avoit esté établi se levait dans les ports voisins. Aussi je ne remarque point qu'il en soit fait mention depuis la prise de Calais, ni qu'on s'y soit embarqué: et la mer et le sable ont tellement comblé le port, qu'on a peine à remarquer le lieu où il a esté. *« Ergo bene scripsit Merula »*, cosmographus *« Itium oceano haustum eversumque esse. Qui enim hoc « quadret præterquam Wisanto? Sed portus illic non tam « haustus, quam sabulo, uti apparet, obrutus. Haustum « enim probant vix ad ea loca ciltophonibus, seu dunis, « coercitum mare: imo ad oceanum usque habitatur et*

1. Ger. Dorob. p. 1581. — 2. Malbran. l. 11, c. 9. — 3. P. 309, 406, 524. — 4. Rainald. hoc A. n. 21. — 5. Frois. vol. 1, ch. 16, 17, 19, 20. — 6. Id. c. 25. — 7. Id. vol. 1, c. 129. — 8. Preuves de l'Hist. de Guines, p. 195. — 9. P. 309. — 10. L. 11, c. 27. — 11. Es la Ges. d'Auvergne, l. 2, ch. 17. — 12. Du Chesne, en l'Hist. de Guines, p. 2. — 13. Part. 2, l. 3, c. ult.

« aratur. » Ce sont les termes du père Malbrancq. Il y a neantmoins des communes qui s'étendent jusques au village de Tardingem, assez près du Blaknez, que le Portolano appelle le cap de Witsan, où l'on peut se figurer avoir esté l'endroit où fut le port. Ces communes estant bornées du côté du continent par des terres hautes et élevées, et du côté de la mer par des dunes de sable, forment comme un grand bassin, où la mer a pu couler, soit du côté de Wissan, par le petit ruisseau qui y passe, soit du côté de Tardingem, par un autre petit ruisseau, qui y coule pareillement. Et il y a lieu de croire que le commerce y ayant cessé, l'on a laissé boucher ce qui composoit l'entrée de ce port par les sables qui y volent en quantité, la côte en cet endroit là estant plate. Ce qui favorise encore cette pensée touchant l'endroit où fut ce port est que le long de ces communes, environ à

deux cens pas du bourg, il y a une éminence que l'on appelle le phare, et une maison auprès qui en retient le nom, comme si l'entrée du port de Wissan eust esté en cet endroit-là. Il ne faut pas s'étonner que nous cherchions aujourd'hui l'endroit du port de Witsan, qui a esté si fréquenté dans les siècles passez, veu qu'il en est de même de celui d'Aiguemortes en Languedoc, où toutes nos troupes s'embarquoient pour la Terre Sainte, qui paroit si peu à present, que la mer ne vient qu'à demy lieu de là. Le même est encore arrivé à divers ports de Constantinople, qui y avoient esté faits par les empereurs, dont il ne reste plus aucuns vestiges.

— Sic toties versa est fortuna locorum.
Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus,
Esse fretum : vidi factas ex æquore terras.

1. Catal. — 2. Ovid. 15, Met.

1. L. 1, c. 10. — 2. P. 22.

DES GUERRES PRIVÉES ET DU DROIT DE GUERRE PAR COUTUME.

DISSERTATION XXIX.

Les guerres du comte de Chalon et du comte de Bourgogne, son fils, dont le sire de Joinville parle en son Histoire, me portent à embrasser en cet endroit une matière tres-importante pour l'intelligence des auteurs, et qui n'a pas encore esté traitée à fond, par qu'il n'y a rien de plus commun dans tout le cours de nos histoires, et de celles de nos voisins, que ces guerres qui se faisoient entre les barons et les gentilshommes à la veuë et au sceu du prince souverain, et sans sa participation : en sorte que qui ne scauroit pas démesler l'origine et l'usage de ces funestes entreprises sur l'autorité royale auroit sans doute bien de la peine à en deviner la source et à en concevoir la pratique. Elles ont esté si universelles, qu'on peut dire que les vassaux des princes entroient avec eux en partage du plus beau fleuron de leurs couronnes, qui estoit le droit de faire et de déclarer la guerre. Mais parce qu'il y avoit des regles et des maximes établies et receuës pour cette espece de guerre, je prétens faire voir en cette dissertation qu'elles elles ont esté, et comme les seigneurs en ont usé en ces occasions. Ce que je propose de puiser particulièrement de Philippe de Beaumanoir, en sa *Coutume de Beauvoisis*, qui n'a pas encore esté publiée, où il a fait un chapitre entier au sujet de cette espece de guerre, qui est le cinquante-neuvième, auquel il a donné pour titre ces mots : « Comment on se fait par coutume, et comment elle se fait, et comment on se peut aider de droit de guerre. » J'entreprends d'ailleurs cette matière d'autant plus volontiers qu'elle appartient à l'histoire de saint Louis, puisqu'il est constant qu'il est l'un de nos rois qui a le plus travaillé à aneantir et à détruire ces malheureuses guerres, qui entretenoient toute la France en de perpetuelles divisions.

C'est un usage observé et reçu de tout temps parmi les nations germaniques, de tirer la vengeance des injures particulières par la voie des armes, et d'y interesser toute une parenté. Celui qui avoit fait un tort notable à un particulier, ou qui lui avoit causé la mort, se trouvoit avoir sur les bras tous ceux de la famille de l'offensé, qui prenoient les armes pour venger l'injure ou l'assassinat commis en la personne de leur parent. Tacite en a fait la remarque, lorsqu'il parle des Germains : « Suscipere tam inimicitias seu patris, seu propinqui, quam amicitias necesse est. » C'est pour cette

raison que nous lisons si souvent dans les loix anciennes, que lorsque quelque assassinat avoit esté fait, non seulement on en exigeoit la peine sur ceux qui l'avoient commis, mais même sur toute leur parenté. Ces inimicitias mortelles, qui s'entretenoient entre les familles, y sont nommées *faida*, que les *Loix des Lombards* traduisent par le mot d'*inimicitie* ; terme qui semble estre tiré du Saxon ancien, *fehth*, ou *fehthe*, et de l'ancien *faeda*, et *faida*, qui signifie la même chose. D'où il est arrivé que ce mot a esté pris pour la vengeance qu'on tire de la mort d'un parent, et dans la suite pour toutes sortes de guerres particulières, comme en l'ordonnance du roy saint Louys du mois d'octobre mille deux cens quarante-cinq, dont je parleray dans la suite. Nous avons quelques exemples de ces guerres privées sous la première race de nos rois, dans Gregoire de Tours et ailleurs.

Mais pour proceder avec quelque ordre en cette Dissertation, il faut voir premierement qui sont ceux qui ont droit de guerre par coutume, puis entre quelles personnes elle se fait, pour quels sujets, en combien de manieres on la declare, qui sont ceux qui y entrent, ou qui en sont exceptez, et enfin en combien de facons elle finit. Et ensuite je feray voir comme cette détestable coutume de faire la guerre entre les vassaux du prince a esté entièrement abolie.

Tous les gentilshommes, selon Philippe de Beaumanoir, avoient droit de faire la guerre : « autre que gentilhomme ne poeut guerroyer. » Et ainsi il en exclut tous les roturiers, qu'il appelle *hommes de poisté*, c'est à dire qui sont sujets à leurs seigneurs, et qui en dépendent absolument, en sorte qu'ils en peuvent disposer selon qu'il leur plaist : ce qui n'estoit pas des vassaux févës. Il en exclut pareillement les bourgeois, entre lesquels, s'il arrivoit quelque démeüt ou pour user de ses termes, *manees ou deficiens*, ou *helles sourdent*, le crime commis estoit puny par le juge ordinaire, suivant sa qualité : telles personnes ne pouvans user du droit de la guerre. Par le terme de gentilshommes on doit entendre tous les févës, parce qu'anciennement les fiefs ne pouvoient estre tenus que par les nobles. Les évesques, les abbez, et les monasteres qui avoient des terres de cette nature, avoient aussi ce droit. Et parce que leur condition ne leur permettoit pas de porter les armes, ils faisoient leurs guerres par leurs Vidames, et par leurs avoüez. Ce que le cardinal

1. Clement Vallant, l. 2. de l'ancien Etat de la France ; Uudin de Alissarra, l. 2. de Duch. et Comit. c. 1. — 2. De Morib. Germ.

1. Lex Saxon. tit. 2. § 5. 6. Wendelin. in Gloss. Salico. v. *Chprensuda*. — 2. L. 1. tit. 7. § 1. 15. l. 2. tit. 14. § 10. — 3. Lambard. Spelman. Somner. etc. Lindenbr. — 4. L. 7. c. 2.

Pierre Damian¹ ne peut approuver : « Quod mihi plane satis videtur absurdum, ut ipsi Domini Sacerdotes attentent, a quod turba vulgaribus prohibetur, et quod verbis impugnant, operibus asserant. »

D'ailleurs, il ne pouvoit y avoir guerre entre les gentilshommes d'une part, et les roturiers ou les bourgeois d'autre. La raison est que si le gentil-homme faisoit la guerre à un bourgeois, ou à un roturier, qu'il nomme toujours *homme de poësis*, le bourgeois ou le roturier, n'ayant pas le droit de faire la guerre, pour n'être pas revêtu du titre de noblesse, auroit été souvent maltraité ou tué par les gentils-hommes. De sorte que lorsque le cas arrivoit qu'il y eût quelque notable démêlé entre le gentil-homme et le roturier, celui-ci pour se mettre à l'abri de l'insulte de son ennemi, requeroit *assensément*, qui lui étoit à l'instant accordé. Que si le roturier négligent de le demander, le gentil-homme en la personne duquel, ou de ses parens, l'injure avoit été faite pouvoit licitement en poursuivre la vengeance par les armes. Au contraire, si le gentil-homme avoit outragé le roturier, ou le bourgeois, l'un et l'autre ne pouvoient pas poursuivre la réparation de l'injure par la guerre, mais par les voyes ordinaires de la justice. L'usage du royaume d'Arragon² semble avoir été autre à l'égard des infançons ou escuyers. Car si un roturier, ou villain, avoit tué un infançon, si le fait étoit avéré, les parens du mort pouvoient lui faire la guerre, c'est à dire tirer la vengeance de l'outrage par la voye des armes. Mais si le fait étoit dénié, avant qu'on en vînt à la preuve, il devoit obtenir *assensément* des parens du mort. Il y avoit encore plus : car quoy que suivant les ordonnances du royaume nul ne pût attaquer un autre sans défiance, si est-ce que le roturier, ni l'infançon, n'étoient pas obligés de se défendre, si l'un ou l'autre avoit tué l'un de leurs parens, parce qu'ils lors ou coutumes les tiennent pour défiez, pourveu toutefois que le crime fust apparent et prouvé. Ce qui fait croire que les usages étoient différens selon les royaumes.

Toute sorte d'injure ne pouvoit pas être vengée par les voyes de la guerre. Il falloit que ce fust un crime atroce, capital, et public : « Coustume auefre les guerres en Biavais, entre les gentilshommes par les vionies, qui sont faites apparens. » Ce sont les termes de Beaumanoir³, qui au chapitre suivant en donne l'interprétation par ceux-ci : « Quant aucuns fés avenoit de mort, de mehaing, ou de bature, cil à qui la vionie avoit été faite déclaroit la guerre à son ennemy. » Ainsi ce qui donnoit sujet à cette espèce de guerre étoit l'atrocité du crime, et qui pour l'ordinaire, dans l'ordre d'une justice réglée, meritoit la peine de mort. Ce qui justifie encore cette proposition est ce qu'il ajoute, que quoy que le gentil-homme eust droit de poursuivre par les voyes de la guerre la réparation du forfait commis en sa personne, ou de ses parens, en d'autres occasions, que celles de la guerre ouverte entre eux, cela n'empêchoit pas que le seigneur duquel celui qui avoit fait l'injure étoit vassal ne le fût juger et condamner par sa justice, et s'il pouvoit le faire arrêter, le livrer au supplice, suivant l'exigence et l'atrocité du crime. Ce qui avoit lieu même encore qu'après la guerre la paix se fust ensuivie, si ce n'étoit que ce fust par l'entremise du roy, ou du baron seigneur de la partie qui avoit commis le crime : « car autre seigneur ne poeut fere ne souffrir ces manieres de pez. » La raison pourquoy le seigneur peut poursuivre la vengeance de tels crimes est « que cil qui font les vilains meffez de cas de crime ne meffent pas tant seulement à adverse partie, n'à lor lignage, neuz au signor qui les ont en garde, et à justice. »

Ce que j'ai remarqué des matieres et des sujets qui donnoient occasion aux guerres particulieres, sçavoir les crimes et les méfaits, ne semble pas estre général pour toutes les provinces. Car nous lisons que souvent on les a entreprises pour des différens meus au sujet des successions et des héritages. Ce qui est encore remarqué par le cardinal Pierre Damian⁴ : mais il falloit que ces sortes de guerres eussent été ordonnées par le seigneur dominant. Ce que j'apprens particulièrement d'un titre du Cartulaire de Vendôme⁵ : « Quidam miles, nomine Fulcradus, vicarietatem alodiorum voluit calumniari, tantaque instantia perstitit, ut et inde bellum indiceret nobis, iudicio comitis Guafriidi. Paratis autem hominibus ad bellum procedentibus, agnovit non esse bonum certamen arripere contra dominum, etc. » Je ne sçay si l'on doit rapporter à ce sujet la constitution de l'empereur Frederic II qui se lit dans Alberic⁶, qui défend à ses vassaux de faire la guerre *absque precedenti querimonia*.

1. L. 4, ep. 9. — 2. Vidal. Episc. apud Hier. Blancam, in Comment. rer. Arag. p. 733. — 3. Ch. 60. — 4. L. 4, ep. 9. — 5. Charta 100. — 6. A. 1284.

Tant y a qu'il est constant que les seigneurs et les gentilshommes ont souvent entrepris des guerres contre leurs voisins pour d'autres sujets que de crimes. L'histoire nous en fournit une infinité d'exemples, et entre autres notre sire de Joinville, lorsqu'il traite de la guerre qui se mit sous le regne de saint Louys entre le comte Champagne et la reine de Cypre, au sujet de la succession de ce comté.

Les guerres particulieres ou privées se declaroient en diverses manieres, sçavoir par fait, ou par paroles. Par fait, « quant caudes melées sourdent entre gentilshommes d'une part et d'autre : » c'est à dire lorsqu'on en venoit à une querelle ouverte, et à mettre la main aux armes. Et en ce cas, ceux qui estoient présens à la mêlée et à la querelle estoient engagés dans la même guerre suivans le party à la suite duquel ils se trouvoient : « Et lors doit-on sçavoir que quant elles viennent par fet, cil qui sont au fet sont en la guerre, sis-tost come li fet est fet. » Les guerres se declaroient par paroles, « quant il un maneco l'autre à fere vilonie, ou anjude de son cors, ou quant il le defie de li et des siens : » c'est à dire, lorsqu'on en venoit aux menaces, ou que l'on faisoit porter les défis ou déiances à son ennemy.

Les défis que les auteurs latins du moyen temps appellent *diffidationes*, se faisoient, ou par paroles, ou par écrit. Ils se faisoient par paroles lorsqu'on envoyoit défier son ennemy, et qu'on lui déclaroit la guerre, par des personnes qui la leur alloient denoncer. Et en ce cas on choisissoit, non des heraux, ou des rois d'armes, mais des personnes de condition, et des chevaliers qui en alloient porter la parole, comme firent les François lorsqu'ils dénoncerent la guerre aux empereurs Isaac et Alexis, en l'an mille deux cents trois, ayant choisi à cet effet Conon de Bethune, Geoffroy de Ville-Hardouin maréchal de Champagne, et Miles de Braibans chevaliers. Souvent mêmes on la faisoit porter par des évêques et des abbés, comme on peut recueillir de nos histoires⁷. Quelquefois ces défis se faisoient par lettres et par écrits, qui sont appellez *Litteræ diffidentie* en la chronique d'Autriche. Ce qui est aussi remarqué par Nicolas de Cusa⁸ cardinal. Le roman de Garin le Loherans remarque une autre forme de défi, en secouant le pan de sa robe :

Dist à Girbert, mult me tenez por vil,
Il prist deus pans del pelicon hermin,
Envers Girbert les rus et jall,
Puis li a dit, Girbert, je vos deff.

Et afin qu'il ne fust pas loisible de surprendre son ennemy, sans lui donner le loisir de se préparer à sa défense, les empereurs ordonnerent qu'on ne pourroit l'attaquer qu'après que trois jours se seroient écoulés depuis la défiance, à peine d'estre proscrit et banny et de passer pour traître. Alberic rapporte une ordonnance de l'empereur Frederic II qui enjoit la même chose, arrêtée à Francfort l'an mille deux cents trente-quatre, qui fut renouvelée par deux autres, l'une de Louys de Baviere, l'autre de Charles IV⁹. Cette dernière ordonne encore que ces défis se doivent faire dans les lieux de la demeure ordinaire de ceux à qui l'on déclare la guerre, pour éviter toute sorte de surprise. Car en ces rencontres on a tâché d'employer toutes les précautions, pour éviter les occasions de trahison ; jusque-là qu'on faisoit passer pour traîtres tous ceux qui portoient la guerre à leurs ennemis, avant que de les avoir défis¹⁰.

L'auteur de la guerre, c'est à dire celui qui la déclaroit et qui se prétendoit offensé par son ennemy, est appelé par Philippe de Beaumanoir *le Quiestaine*, ou le chef de la guerre. Quant à ceux qui y entroient avec lui, les premiers estoient ceux de son lignage. Car la guerre estant ouverte et déclarée, tous les parens du chef de la guerre y estoient compris, sans autre déclaration particuliere, et s'y trouvoient le plus souvent enveloppez malgré eux, sous pretexte de venger l'injure faite à leurs parens, ou de les défendre lorsqu'ils estoient attaquez : estant un fait qui regardoit l'honneur de la famille. Ce qui est justifié dans une *Histoire de France*¹¹ manuscrite qui est en la bibliothèque de M. de Meaux, à l'endroit où il est parlé de la guerre d'entre le dauphin de Viennois et le comte de Savoie : « Le dauphin requis par le lignage plusieurs de ses amis, qui petit lui firent d'aide. » Ce qui a fait dire à Pierre Damian¹² : « Plerique mox ut eis vis inferitur injuria, ad indicenda protinus bella prostrantur.

1. Villehard. N. 112. — 2. Math. Par. A. 1233, p. 306 ; A. 1240, p. 306. — 3. L. 3, de Concord. c. 31. — 4. Levold. Nortfol. in Car. Marc. A. 1256 ; Froiss. vol. 1, ch. 35. Belle d'or de Charles IV, ch. 17. — 5. Turpin. in Carolo R. c. 17. Astor. Hist. Hieros. A. 1117 ; Reinold. A. 1283, n. 21 ; Car. Austr. A. 1178 ; Villehard. n. 112. — 6. Fol. 304. — 7. L. 4, ep. 9.

« armatorum cuneos instruant, sicque hostes suos acris
« forte quam lesi fuerant ulciscuntur. »

Quand je dis que tous les parens des chefs de guerre entroient en guerre avec lui, cela se doit entendre jusques au degré où la parenté finissoit. Anciennement, ainsi que Beaumanoir écrit, on se vengeoit par droit de guerre jusqu'au septième degré de parenté, parce qu'après ce degré la parenté estoit censée estre finie, l'Eglise ne souffrant pas les alliances par mariage, sinon au delà du septième. Mais depuis qu'elle s'est relâchée de cette rigueur, et qu'elle les a soufferts au delà du quatrième, l'usage s'est aussi introduit que les parens qui passoient ce degré n'estoient et ne pouvoient estre compris dans la guerre, comme parens, quoy qu'en fait de successions ceux qui sont plus éloignés en degrez peussent heriter de leurs parens. D'où il conclut que ceux qui sous prétexte de la guerre attaquent les parens de leur ennemy plus éloignés en degré que le quatrième, se rendent coupables, et se soumettent à une punition rigoureuse. Grégoire de Tours¹ rapporte quelques exemples à l'égard des parens qui entroient en guerre, ou du moins qui s'interessent en la vengeance du crime commis en la personne de leur parent, qui est une coutume qui a passé dans les siècles suivans, où non seulement les nobles mais encore les roturiers se sont maintenus dans ce droit, ou plutôt dans cette injuste pratique, comme on peut justifier par une infinité de passages d'auteurs. Ils y estoient mêmes tellement obligés, qu'ils ne pouvoient pas s'en dispenser sans renoncer à la parenté et se rendre par ce moyen incapables de succéder à aucuns de leurs parens, ou de profiter des amendes et des interests civils qui pouvoient arriver des assassinats commis en leurs personnes. Ce qui est expressément remarqué ou plutôt ordonné dans les loix d'Henry Ier du nom, roy d'Angleterre². A quoy quelques savans rapportent encore le titre de la loi Salique *De eo qui se de parentalia tollere vult*, ou les ceremonies de cet acte sont rapportées³.

Mais parce qu'il arrivoit souvent que ceux du lignage, ou de la parenté, des chefs de la guerre n'avoient aucune nouvelle de son ouverture, et des défiances qui avoient esté portées, et ainsi estoient surpris par les ennemis de leurs parens, qui leur courroient sus, et les attaquoyent avant qu'ils eussent eu avis des défaits, l'on arrêta que ceux du lignage n'entroient en guerre que quarante jours après la déclaration et les défiances qui en auroient esté faites, si ce n'estoit qu'ils eussent esté présens au fait, c'est à dire lorsque la guerre s'estoit ouverte par querelle et par voyes de fait. Car « cil qui sont au fait présens se doivent bien garder pour « le fait, ne verser, ni ne quérir nule trive devant qu'elle est « prise par justice, ou par amis. » Mais à l'égard de ceux qui ne s'estoient pas trouvez présens à la mêlée, ils avoient quarante jours de trêve, durant lesquels ils avoient le temps et la liberté d'entrer dans la guerre et de faire leurs préparatifs pour cet effet, ou bien de faire leurs efforts pour rechercher assurance, ou la trêve, ou la paix. De sorte que ceux qui au préjudice de ces quarante jours accordez aux parens les alloient attaquer, et leur faisoient outrage, soit en leurs personnes, soit en leurs biens, ils estoient traittez comme traîtres, et comme tels, s'il y avoit eu quelqu'un de tue, ils estoient traitez et pendus, et leurs biens confisquez. Que s'il n'y avoit que quelque blessure il estoit condamné à tenir prison, et en une amende à la volonté du seigneur qui tient en baronnie. Bouteiller, en sa *Somme Rurale*⁴, dit qu'on appelloit ce delay la *quarantaine du roy*; et écrit qu'il fut ordonné par saint Louys, qui commença par ce règlement à donner atteinte à cette espèce de guerre, d'autant que durant ce temps là la plupart des parens cherchoient des voyes pour s'en tirer. Philippe de Beaumanoir l'attribue à Philippe le Hardy, son fils. Il est non moins constant que saint Louys fut le premier qui l'ordonna, comme on peut encore remarquer des lettres du roy Jean de l'an mille trois cents cinquante-trois, dont je parleray cy-après, où la substance de l'ordonnance de saint Louys est rapportée en ces termes : « Vide-
« licet quod quotiescumque aliqua discordia, rixa, mesleia,
« aut delicta inter aliquos regnicolas in motu calidi con-
« flictu, vel alias pensatis insidiis (versio Gallica vetus
« habeat in caude mêlée, ou par aguit, et de fait apensé),
« evenire contingebat, ex quibus nonnulla occisiones, mutila-
« tiones, et alia injuria sepissime accidebant amicis
« carnalis hujusmodi mesleias facientium, aut delicta
« perpetrantium, in statu securo remanebant, et remanere
« debebant, a die conflictus, seu maleficia, perpetrati, usque

« ad xl. dies immediate continuos tunc sequentes, delin-
« quentibus personis quantaxat exceptis, qui propter eorum
« maleficia capi et arrestari poterant, tam dictis xl. diebus
« durantibus, quam postea, et in justiciariorum carceribus
« mancipari, in quorum iustitia dicta maleficia fuerant
« perpetrata, justitiam ibidem de suis maleficia recepturi
« secundum delicti qualitatem, prout postulabat ordo juris.
« Et si interim infra terminum xl. dierum predictorum
« aliqui de parentela, progenie, consanguinitate, seu affini-
« tate utriusque partium principatum delinquentium aliter
« vindictam modo facere presumebat, pro hujusmodi causa-
« toribus predictis, qui prout fertur, capi et puniri poterant,
« prout casus exigebant, ipsi tanquam prodoctores, crimi-
« nalesque convicti, et ordinationum ac statutorum regiorum
« transgressores puniri et justitiam debent, per iudicem
« ordinarium sub cuius jurisdictione delicta existebant per-
« petrata, vel in loco in quo essent ab hujusmodi crimine
« convicti, seu etiam condemnati. Que quidem ordinationes
« adhuc in pluribus et diversis partibus regni nostri non
« immerito tenentur, etc. » Il parolt de cette ordonnance
que les chefs de la guerre ne jouissoient pas de ce privilege
des quarante jours, mais qu'ils entroient d'abord en guerre.
Il en estoit de même des parens qui s'interessent librement
dans ces guerres avant ce temps-là, et qui se trouvoient avec
armes avec les chefs de la guerre, et parce que cette ordon-
nance estoit émanée du roy, les juges royaux ont souvent
autresfois que l'infraction de la quarantaine, même dans les
terres des hauts justiciers, estoit un cas royal. Mais, au
recit de Bouteiller, il fut jugé qu'il y avoit lieu de prevention
en ce cas, et que si les officiers des hauts justiciers preven-
oient ceux du roy, la connoissance leur en appartenoit,
et ainsi, au contraire, à l'égard des officiers du roy, il est
parlé de cette quarantaine dans l'*Histoire des Evêques de
Lisieux* et des *Comtes de la Marche*⁵.

Or parce que ceux du lignage et de la parenté des deux parties estoient compris dans la guerre, Philippe de Beaumanoir resout que deux freres germains ne se pouvoient faire guerre par coutume, et en apporte cette raison, d'autant que l'un, et l'autre n'ont point de lignage qui ne soit commun à tous les deux, et que celui qui attonche de parenté également les deux chefs de la guerre, ne peut et ne doit s'y engager. De sorte que si deux freres estoient en différend ensemble, et l'un méfaisoit à l'autre, il ne se pouvoit excuser sous prétexte du droit de guerre; non plus que celui des parens communs qui seroit engagé au secours de l'un d'eux pour lequel il auroit eu plus d'amitié ou d'inclination; si bien qu'en ce cas le seigneur devoit punir rigoureusement celui qui avoit méfait à l'autre. Il est esté autrement, dit le même auteur, de deux freres consanguins, ou uterins, entre lesquels il auroit pu arriver guerre, parce que l'un a des parens que l'autre n'a point. Mais quant aux parens communs, et qui approchent et attonchent également de parenté l'un et l'autre, ils pouvoient et même devoient s'excuser d'entrer en guerre.

Quoy que les parens éloignés fussent exclus, ou plutôt dispensés, de la guerre, ils pouvoient néanmoins s'y engager de leur propre mouvement, en se déclarant pour l'une des deux parties; ce qui se faisoit ou par défaut, ou par fait. Par exemple, dit Philippe de Beaumanoir, si quelqu'un alloit au secours et en la compagnie de l'une des parties avec armes, ou s'il luy prêtoit ses armes et ses chevaux, ou sa maison pour l'en aider à combattre son ennemy; en tel cas ce parent se mettoit et s'engageroit dans la guerre par son fait, et s'il luy arrivoit disgrâce, ou méfait, celui qui en seroit l'auteur auroit juste raison de s'en excuser par le droit de la guerre, quoy qu'il fust également parent des deux parties. D'où il conclut que celui-là se mettoit dans la guerre qui alloit au secours de celui qui faisoit la guerre, quoy qu'il ne luy eust appartenu en rien de parenté; « Car « qui tant aime les parties qui sont en guerre, qu'il se mette « en s'aide et se compaignie, por grever ses ennemis, il se « met en la guerre, tout soit ce qu'il ne leur appartienne de « lignage. » La *Chronique des comtes de la Marche*⁶ nous donne des exemples des défiances envoyées par des parens éloignés, qui confinent ce que Philippe de Beaumanoir écrit à ce sujet, et les auteurs en fournissent d'autres qui justifient que ceux qui entroient en guerre pouvoient encore tirer du secours de leurs alliez; ce qui se faisoit en suite des traittez d'alliance, et de ligue offensive et défensive, tels que sont ceux que les historiens des maisons de Vergy et d'Auver-

1. L. 5. Hist. c. 53. L. 8. c. 18. L. 10. c. 27. — 2. C. 88. — 3. Wendelin. in Gloss. ad Leg. Salic. v. Altruce fustes. — 4. L. 1. ch. 34. — 5. Registre de l'Hostel de Ville d'Amiens.

1. Jo. Hocsem. in Adolpho à Marka Episc. Leod. c. 23. — 2. Levot. Nort. in Chron. Mark. A. 1266. — 3. Levot. Nort. A. 1303, 1344.

gne, M. de Boissieu¹, le P. Vigner², et autres auteurs nous représentent.

Quoy que ceux qui s'estoient trouvez au fait qui avoit donné matière à la guerre y fussent compris comme complices, sans autres défiances que celles qui se faisoient aux chefs de la querelle et à ceux qui avoient fait l'outrage et le méfait, tels complices neantmoins pouvoient se tirer de la guerre en faisant appeler l'ennemy en la justice du seigneur, pour en sa présence dénier avec serment d'avoir jamais consenti au méfait qui avoit donné sujet à la guerre, avec protestation, de ne secourir directement ni indirectement sa partie ni ses amis. Et le serment estant fait, le seigneur le devoit assurer en sa personne seulement, et il devoit demeurer en pais, si ce n'est que la partie adverse ne le voulost directement accuser du fait.

Entre ceux du lignage, les clercs, c'est à dire ceux qui estoient engagés dans les ordres ecclésiastiques, estoient exceptez, comme encore les religieux, les femmes, les enfans mineurs, et aussi les bâtards, si ce n'est qu'ils se missent dans la guerre par leur fait. On exceptoit encore ceux qui s'estoient mis dans les hospitaux et les maladeries, ceux qui au temps que la guerre s'estoit menée estoient dans les terres d'outremur, ou en pèlerinage éloigné, ou envoyez en terres étrangères par le roy, ou pour le bien public : parce qu'il auroit esté bien injuste que ceux qui estoient ainsi dans les voyages lointains pussent estre attaquez ou tuez dans les lieux où ils se seroient trouvez, ou bien en faisant leurs voyages, avant qu'ils eussent rien soucy de la guerre ni des défiances, et ainsi il en seroit arrivé de grands inconveniens, qui n'auroient pas tant passé pour des vengeances que pour des insignes trahisons. Quant aux femmes que j'ay dit estre exemptes du droit de guerre, et ne devoit estre comprises entre les parens qui entrent nécessairement dans la guerre, c'est parce que c'est un fait d'armes, dont elles ne sont pas capables. Ce qui nous ouvre la raison pourquoy les loix des Lombards ne vouloient pas qu'elles fussent profiter de l'amende et des intérêts civils qui estient ordinairement accordez aux parens de ceux qui avoient esté assassiniez ou tuez. Jusques-là même que si le mort n'avoit laissé que des filles, ces intérêts passaient aux parens à leur exclusion : « Quia filie ejus, eo quod fremi non sexu esse bantur, non possunt ipsam faldam levare, » où ces termes, *levare faldam*, ne signifient rien autre chose que ce que nous disons, lever l'amende, et les intérêts civils, dont on estoit convenu, ou qui avoient esté ordonnez par le juge. Le motif de cette loy est parce que les filles n'estant pas de condition à porter les armes comme les hommes, elles n'estoient pas en état de tirer la vengeance de l'injure ou du méfait commis en la personne de leurs parens, ni d'obliger ceux qui avoient fait l'attentat à payer des intérêts civils et l'amende, dont le fruit et le profit ne devoit et ne pouvoit passer qu'à ceux qui par la force des armes les contraignoient à venir à une composition legitime.

Outre ceux du lignage, et les amis qui se déclaroient volontairement pour l'une des deux parties, les vassaux et les sujets des chefs de guerre y estoient compris, et généralement ceux qui estoient obligés d'aider et de secourir leurs seigneurs, c'est à dire qui estoient obligés par raison de signorage. Tels sont les hommes de nef, les hostes acause de leurs hostesses, les hommes de corps, qui estoient tenus de secourir leurs seigneurs lorsqu'ils estoient en guerre, quoy qu'ils ne leur fussent pas appartenus de parenté. De sorte que tant qu'ils estoient à la suite et au secours de leurs seigneurs, ils estoient censés estre en guerre, et ils n'estoient pas retournés en leurs maisons, où ne pouvoit pas les attaquer, ni trouver mauvais qu'ils eussent porté les armes, pour luy veu qu'en ces occasions ils s'estoient acquitz des devoirs ausquels la qualité de vassaux et de sujets les obligoit envers leurs seigneurs. Cey est exprimé en divers endroits de nos histoires, et particulièrement dans les anciennes *Continuations du monastère de la Rivé* en Guenne³, qui portent que les vassaux et les hommes de Taurignac, de Saint-Michel, et de Guarzac estoient obligés de venir au secours du prieur, lorsqu'il auroit guerre en son nom, à raison des fiefs qu'ils possédoient dans l'enceinte de la ville.

Ce seroit à je lieu de parler des fiefs *rendables et forables*, dont les possesseurs estoient obligés de rendre et de remettre leurs châteaux et leurs forteresses au pouvoir de leurs seigneurs, pour s'en servir contre leurs ennemis dans leurs guerres propres. On pourroit aussi traiter en cet endroit du

droit d'*host* et de *chevauchée*, auquel les vassaux et les sujets estoient tenus durant les guerres de leurs seigneurs, et des diverses conditions de ces droits. Mais ces matières sont de trop longue haleine, et contiennent trop d'antiquitez pour estre renfermées en cette Dissertation. Je reserve seulement de traiter des fiefs *rendables* et *forables* en la suivante, parce que c'est un sujet assez curieux.

Ceux qui estoient à la soldé des deux parties estoient aussi censés estre en guerre. Tandis qu'ils estoient à leur suite et en leur compagnie, et lorsqu'ils en estoient partis ils estoient hors de la guerre, et on ne pouvoit leur méfaire ni leur courir sus avec justice et sans encourir le blâme. Encore bien que les gentils-hommes eussent le droit de guerre, si est-ce qu'ils ne pouvoient pas attaquer par cette voye le seigneur duquel ils relevoient, ni le défier, et s'ils en usoient autrement, ils commettoient leurs fiefs, particulièrement si le seigneur qui estoit appelle de trahison ou de meurtre offroit de s'en défendre par les voyes de la justice et devant ses pairs.

Après avoir traité de ceux qui entrent en guerre, pour suivre l'ordre que j'ay établi au commencement, il ne reste plus que de voir quelles ont esté les voyes pour la faire finir. Philippe de Beaumanoir en rapporte plusieurs, dont la première est la paix. Lorsque la paix estoit faite, signée, et assurée sous de bonnes cautions et sous de bons pions, tous ceux qui estoient en la guerre, tant les chefs que les parens et les amis, estoient obligés de la garder. Il n'estoit pas même nécessaire que tous les parens et les amis des deux partis qui estoient de la guerre eussent esté présens à la conclusion et à l'arrêté de la paix : il suffisoit qu'elle esté faite et signée par les deux chefs de la guerre. Que s'il y avoit quelqu'un des parens qui ne voulost pas y donner son consentement et l'accorder, le chef de la guerre au secours duquel il estoit devoit avertir l'autre et lui mander qu'il se donnât de garde de lui, et cet avertissement estoit tellement nécessaire, que s'il en fust arrivé inconvenient, ou si la guerre devoit encore faire en sorte que leurs parens et leurs amis s'abstinsent de tout acte d'hostilité, en leur donnant avis de la conclusion de la paix. Car ce n'auroit pas esté une excuse de dire qu'on n'en auroit pas eu d'avis. D'autre part, ceux qui avoient déclaré qu'ils ne vouloient pas entrer en la paix ne pouvoient estre aidez ou secourus par ceux qui avoient fait la paix, ou ceux du lignage qui estoient en la guerre, si ce n'est qu'ils eussent pareillement fait sçavoir à l'autre partie qu'ils ne desiroient pas entrer en cette paix : autrement on les auroit pu accuser de briser et d'infraction de paix.

Or, la paix se faisoit en trois manieres, sçavoir par fait et par paroles, par fait sans paroles, ou par paroles sans fait : ce qui est ainsi expliqué par Philippe de Beaumanoir. Celui-là faisoit la paix par fait et par paroles qui mangeoit et beuvoit ou se trouvoit en compagnie avec celui qui estoit son ennemy, et avec qui il estoit en guerre. De sorte que si après cela il arrivoit qu'il l'attaquât par voye de fait, ou lui fist outrage, il pouvoit estre mis en justice comme traître et pour avoir brisé la paix. Celui-là faisoit la paix par paroles sans fait qui en présence de ses amis et d'autres personnes d'honneur, ou même devant les juges, déclaroit qu'il estoit en paix avec son ennemy, et qu'il la vouloit garder à l'avenir. Ceux qui estoient en paix par fait sans paroles estoient les parens ou ceux qui estoient du lignage des chefs de la guerre qui avoient fait la paix, et qui n'avoient fait aucun mandement ni défiance, mais alloient et conversoient avec ceux qui estoient auparavant leurs ennemis : car ils faisoient assez voir par effet qu'il n'y avoit pas lieu de se garder d'eux, puis, qu'ils paroissoient aux yeux d'un chacun pour amis.

Les traittez de paix qui se faisoient pour terminer la guerre par coutume estoient ordinairement emologuez et enregistrez aux registres des justices des seigneurs dominans. Du moins j'en ay rencontré un qui est inseré dans un registre de la Chambre des Comptes de Paris⁴, contenant les arrestes et les jugemens rendus en l'an mil deux cens quatre-vingt huit aux grands jours de Troyes, où présidoient pour lors l'évesque de Senlis, maître Gilles Lambert, monseigneur Guillaume, seigneur de Grancey, et Gilles de Compiègne : et parce que cette piece nous représente la formule de ces traittez, je ne feray pas de difficulté de la donner entiere, sous le titre de *Balliva de Vitraco*. C'est la paix de Raolin d'Argées, et de ses enfans, et de leur lignage, d'une part : et de l'Herminie de Sethenal, et de ses enfans, et de leur lignage, et de totes ses aidans, d'autre part, apportée en la

1. L. 5, c. 2. M. Jusiel, en l'Hist. d'Auvergne, p. 102. — 2. De l'Usage des Fiefs, c. 44. — 3. Aux Gen. d'Alsace, p. 146. — 4. L. 1, tit. 2, § 18. — 5. Tom. 2, Bibl. Labbei.

1. Etablis. de S. Louys, l. 4. — 2. Communiqué par M. d'Hercovail, fol. 71.

« cour de Champagne. Li Hermite jura sur sains li vuitiesme
« de ses amis, que bien ne li fu de la mort de Raolin d'Ar-
« gées, ains l'en pesa plus, que bliau ne l'en fu : et a doné li
« Hermite cent livres as amis Raolin le mort pour faire une
« chappelle, où l'en chantera pour l'ame dou mort : et en doit
« aler Girard, filz l'Hermite outre mer, et moroir dedans
« les octaves de la Saint-Remi, et revenir quand il vouldra :
« mais que li apert lettres que il ait esté outrémer par le
« tesmoing de bones gens, et parmi ce fait, il est bone pais
« des enfans Raolin d'Argées, et de leur lignage, et de tous
« leurs aidans d'autre part, et requeroient li enfant Raolin à
« la court, que se li enfant l'Hermite, ou li ami requeroient
« lettres de tesmoingage à la court, que la court, et li sues
« et cette pais ont rapportee li chasteleins de Har, et li sues
« de Noroie, et messire Gauchier de Corgay, seoir qui lesdites
« parties se mistrent, si com il dient, et ceste pais la court
« a reveue, et fait enregistrer, sauf le droif le roy et l'au-
« trui. »

La seconde ou plutôt la quatrième manière de faire cesser
la guerre qui se faisoit par coutume estoit l'asseurement. Le
seigneur dominant, ou le roy, commandant aux parties chefs
de la guerre se assuraient réciproquement, ce qui se faisoit
de la sorte, vers des parties qui ne vouloit pas entrer en
guerre, ou qui vouloit sortir, s'adressoit à son seigneur, ou à sa
justice, et requeroit que sa partie avec laquelle elle estoit
en guerre, ou estoit prest d'y entrer, eust à lui donner assu-
rement, c'est à dire assurance qu'il ne luy seroit fait aucun
tort, ni en sa personne, ni en ses biens, se remettant au
surplus au différent qui avoit causé la guerre à ce que la
justice ou son seigneur en décideroit. Ce que le seigneur ou
sa justice ne pouvoit refuser, à sa partie, laquelle estoit
obligée de le faire observer par ceux de sa parenté ou de son
lignage, ou sorte que si l'asseurement venoit à estre enfreint
ou brisé, celui qui l'avoit enfreint et celui qui l'avoit donné,
ou brisé, celui qui l'avoit enfreint et celui qui l'avoit donné,
pouvoient estre réduits en la justice du seigneur pour brié,
ce qui n'estoit pas de la treve, de l'infraction de laquelle ce-
lui seul qui l'avoit brisée estoit responsable. Ce qui a fait
dire à Philippe de Beaumanoir, que quoy que le lien de la
paix qui a esté traitée par les amis communs, ou qui a esté
faite par autorité de la justice, soit bon et soit fort, neant-
moins le lien d'asseurement est en ce plus puissant et plus
assuré. L'asseurement différoit de la treve en ce que la treve
est une chose qui donne sergeté de la guerre et tans que elle
dure, et l'asseurement aussi bien que la paix estoit pour
toujours. Il différoit encore de la paix et de la treve, en ce
que le seigneur pouvoit contredire ses deux vassaux chefs
de la guerre à faire la paix et à accorder la treve, mais de
l'asseurement se devoit-il souffrir, se l'une des parties ne
le requeroit. Il est parlé dans les *Lois des Lombards* des
trèves enjointes par le ministre des juges. Il y a une ordon-
nance de saint Louis, donnée à Pontoise au mois d'octobre
l'an mil deux cens quarante-cinq, par laquelle il enjoit à
ses baillifs, « quatenus de omnibus terris et faldis sue bailii-
« vie ex parte regis capiunt et dari faciunt recitas treugas,
« jus faciendi ab instanti Nativitate R. Joan. Bapt. in V.
« annos duraturas, » sans attendre que les parties les re-
quissent, voulant qu'elles fussent contraintes de les accepter,
laquelle ordonnance se fit dans le dessein du voyage d'outre-
mer, qui ne s'exécuta que trois ans après. En quoi il suivit
l'exemple de nos premiers conquérans de la Terre Sainte, qui
arrêterent entre eux, et ensuite de ce qui en avoit esté or-
donné au concile de Clermont, « ut pax (que verbo vulgari
« Treuga dicitur) ab omnibus observaretur libbata, ne ire
« violentibus et ad necessaria discurrere, ullum ministrare-
« tur impedimentum. » Ce sont les termes de l'archevesque
de Tyr au sujet de cette treve, qui fut appelée la treve de
Dieu, comme ceux qui sont versez dans nos histoires se sent
assez.

L'asseurement se demandoit au plus prochain du mort au
dessus de quinze ans, s'il y avoit meurtre ou assassinat. S'il
n'y avoit que quelque blessure, ou des coups donnez, il se
demandoit à celui-là même qui avoit esté blessé ou frappé.
Que s'ils se détournent ou s'absentoient pour ne pas con-
sentir à la treve, ou à l'asseurement, le seigneur les devoit
faire appeler par quinzaines. Et d'autant qu'il pouvoit y
avoir de peril dans les delais, il devoit envoyer de quinzaines
sur celui de qui on requeroit la treve ou l'asseurement, et si
lors les delais expiré il ne vouloit pas comparoir en la cour

1. Beauman ch. 59. — 2. L. 2, tit. 34. — 3. Will. Tyr. l. 1, c. 15. — 4. A. Desic.
1095. Ordenc. Vital. l. 9, et al.

de son seigneur. Il estoit condamné au bannissement. Et
alors on s'adressoit au plus prochain du lignage pour de-
mander la treve ou l'asseurement. Ce qui est encore exprimé
dans les anciennes *Coutumes de Tenremonde*. Que si enfin
celui-cy ne vouloit pas les accorder, le seigneur prenoit le
différent en sa main, et faisoit de confiscation de corps et de
biens. Guillaume Gular, en son *Histoire de France*, a repré-
senté fort naïvement cet usage des assuremens, en la *Vie*
de *Philippe Auguste*, en ces vers :

Cils d'Anzi, et cils de la Marche,
Que Jouban orendroit emparche,
Estoient pour s'amour aquerre,
Gueroier en estrange terre.
Quant ils oit le mauvais fait
Dont li rois Jouban si est mesfait,
Qu'il ne doivoit jamais amer,
Au roy François s'en vont clamer,
Pour Dieu li prient qu'il les oie.
Philippe au roy Jouban envoie,
Et li supplie d'ace amollement
Qu'aus comtes face amollement
Du fofait dont se sont clamez,
Si qu'il n'en soit plus diffamez.
Ou sans soi de droit reiser,
Si viengne en sa cour escuser,
Et pour avoir pais plus seure,
Veut que les comtes assure
En chemin et en desburne,
Cils li met certain jurnée,
Dre en sa cour pour soi defendre
De ce dont l'en le voit reprendre.
Sans faire l'asseurement,
Com cil qui ne quiert purement
Fors que leur pais soit fraite et quassee.
Li rois de France fait la muse,
Jouban ne vient, nul ne l'escuse, etc.

Et plus bas :

Au rois Jouban tierce fois loande,
Et par ses lettres li commande,
Selles de cire a gomme,
Comme à celui qui est son homme,
Que vers les comtes face tant,
Dont il se va entremettant,
Que chascun apais sen tiengne,
Ou en sa cour plaider en viengne,
Et qu'il veuille assurer,
Ou se ce non, il peut jurer,
Que li rois, qui en lui se fie,
De lui et des siens le dene.

Que si ni l'un ni l'autre des deux chefs de guerre ne vou-
loient pas requérir ni demander treve ou assurement, le roy
saint Louis par son edit ordonna que tous ceux qui tenoient
leurs terres en baronnie, quand ils auroient avis des dé-
fiances, pourroient obliger les parties à donner treve ou
asseurement, sous les peines enoncées cy-dessus.

L'asseurement estoit periphrasique, c'est à dire que la seureté
et la promesse de ne faire aucun méfait à sa partie, ainsi
celui qui la donnoit, et à qui on la demandoit, soit de la part de
celui qui la requeroit. Et alors on expédit des lettres et
des actes souscrits des paires et des cautions, que les par-
ties gardoient. En voici un, tiré du *cartulaire de Champagne*
de la bibliothèque de M. de Thou. « Ego Mattheus, dux
« Lothoringie et marchie, notum facio, etc. quod ego Agne-
« tem de Novocastro et Petrum, filium ejus, asscuravi,
« nunquam in personis corum manus violentas missurus,
« sed eos eadem libertate qua ante fruebantur gaudere per-
« mittam. Super quo obsides dominum meum B. comitem Campanie,
« Trencensem Palat. et D. meum Th. comitem Campanie,
« filium ipsius comitissae, etc. Act. anno 1221. » Il y a au
quatrième volume des *Histoires de France* un autre assu-
rement d'Henry II, roy d'Angleterre, où la seureté donnée est
reciproque, avec promesse de faire la paix, qui seroit arrêtée
par ceux qui y sont nommez.

L'asseurement est une dépendance de la haute justice en
sorte que le bas justicier n'a pas droit de contraindre de
1. Art. 45, apud Linden. in Tenere 1. 4, c. 9. — 2. MS. A. 1909. tom. 1,
p. 130, vers 2703, 2841. — 3. C. d'Ed. — 4. R. d'Ang. — 5. Art. 639.
6. Fol. 207. — 7. Tom. 4, p. 544.

donner trêve, ni de faire faire assurement, comme Philippe de Beaumanoir écrit formellement. Ce qui est aussi spécifié dans les *Coutumes de Troyes*, de *Bar-le-Duc*, et de *Sens*. Je n'approuverais pas toutefois, ajoute-t-il, que ceux qui se seroient accordé la trêve les uns aux autres devant un seigneur bas justicier, qui n'auroit pas le pouvoir de la recevoir, ou de l'ordonner, se hasardassent de la briser, ou l'assurement, car les trêves et l'assurement se peuvent donner sans l'entremise du seigneur, et celui qui les auroit violés ou brisés ne seroit pas moins coupable, ni sujet de moins grandes peines, que si les trêves et les assurements avoient été ordonnés par le roi. Car trêves ou assurements se peuvent faire entre parties par paroles, tout sans justice.

Comme donc il n'appartenoit qu'aux hauts justiciers de donner la trêve, ou l'assurement, aussi la connaissance de l'infraction ou du bris qui s'en faisoit estoit pareillement de leur ressort. Les Etablissements de saint Louys. « Se ainzinc estoit que uns home est guerre à un autre, et il vint à la justice pour lui fere assurer, puis que il le requiert, il doit fere jurer à celui de qui il se plaint, ou flancer, que il ne li fera domage, ne li ne li fieu, et se il d-dans ce, li est domage, et il en puet être prouvez, il en sera pendus. Car ce est appelé trêve enfrainit, qui est une des grans carabes qui soit; et cette justice est au baron. Neantmoins li trouve que par arrest du moia de mars 1287, les majeurs, les eschevins d'Amiens furent maintenus en la connaissance du bris des assurements qui avoient été faits devant eux, contre le bailli d'Amiens, qui estoit tenu que l'assurement estoit des dépendances du meurtre, dont la jurisdiction ne leur appartenoit point, mais au roy.

Or, jà trêve ou l'assurement ne se brisoient pas par un différent survenu de nouveau, et qui n'avoit rien de commun avec le premier sur lequel la trêve ou l'assurement avoient été donné. Ce qui se doit entendre entre ceux du lignage des deux parties qui ne se flanceroient pas la trêve ou l'assurement. Car ceux qui directement, et en leurs personnes, avoient donné la trêve et l'assurement ne pouvoient entrer en guerre sans encourir la peine du bris et de l'infraction de l'une et l'autre. Mais ils estoient obligés de se pourvoir par les voies de la justice. Les *Assises de Champagne*, en l'an 1297. « Dicebat quod postquam a dicto milite fuerat crudeliter vinctus, etc. Quare dictus Clericus petebat apponi sibi remedium opportunum, et quodam emenda competens sibi fieret de excessu in morato, etc. Toute la matière des assurements est traitée fort au long par Boutellier, en sa *Somme rurale*, dans quelques coutumes, et particulièrement dans les *Usages manuscrits de la cité d'Amiens*, dont l'extrait mérite d'être icy inséré. « Se melice ou manches ont esté entre les jurez, li maies à la requeste de chiaux qui se doutent, ou sans leur requeste, se li maies doute k'il y ait peril, li fera l'une partie et l'autre assurer, et tuit ch'il qui on ara fait le lait autrest. Et li un et li autre feront assurement plain d'aus et des leur à chiaux, et à leur pourche, qui sont du contens, kief. Mais s'il avoient que l'une des parties desist, ou les deux parties, qui ne vauzissent assurer de lui ne des siens, pour le peril d'aucun de son lignage, qui ne fust mie en la ville, ou qui fust cler, ou croisiez, qui ne peust mettre en l'assurement, li assuroit tantost plainement, fors de ses amis forains, et des clerz et des croisiez, et dorroit un jour suffisamment de nommer par nom et par surnom les clerz et les croisiez, et les forains, et chiaux qui ne porroit mettre en l'assurance, et sen seroit erable par son saire neoz, k'il en ferait son poir, sans le sien donner, et à chu pour les contens verra par nom et par surnom nommer, et les mettre hors, et en sera hors de l'assurement, et de chu perit, et tous chu lignages k'il l'ara mis en l'assurement, i seront, et tous k'il ara mis hors, n'en seront mie. Derekief, quiconques ait assuré plainement autrui lui et les siens, de lui et des siens, sans mettre ne cler ne croisiez hors, et après en veulle mettre les clerz et les croisiez hors, il ne porra nul mettre hors. Derekief aucuns estranges ou forains a mettie ne contens à ciax de la ville, et li vient, ou soit atains a en la ville, li maies le doit contraindre et retenir tant k'il ait fait assurement envers celui à qui il a contens, et s'il a eu caup feru, le monaches, li maies le tenra tant k'il ait assuré plainement de lui et des siens, et tant con il pais et le banhier s'estent, ne ne porra les forains mettre hors, fors les clerz et les croisiez, et quemandra li maies à son

juré faire autre tel assurement. Derekief, s'aucuns a assuré, et l'autre partie ne soit mie de la ville, et ne veulle mie assurer, le partie qui assure puet requere au majeure assurer. Li maies doit l'assurement restraindre et rapeler jusques à che que l'autre partie ait assuré. Derekief, se li maies demande aucun à tenir pais, ou à assurer celui sans plus de lui sans plus, nus n'est en peril de l'assurement, se ch'il meimes ses cors non, et si ne fourfait plainement au cors celui, et s'il li mesfaisoit, n'enfrainoit l'assurement, on a abatroit se maison, ne abatroit se maison, ne abatroit se maison, et demourer en la ville due à tant k'il aroit kief, quiconques ait assuré plainement autrui de lui et des siens, celui et les siens, et se ch'il qui a assuré mesfaisoit à autrui de son lignage, puis k'il les a mis en l'assurement, on abatroit se maison pour l'assurement k'il aroit enfrainit, et payera d'amende 60 l. au roy, et 30 l. à le quemugne, et s'il avoient k'il ne fust mie tenu, il sera bannis de la ville et de la banlieue de le Chitr d'Amiens, dusques à che k'il ara payé che ki devera, et fait gré, et puis r'ara sa teneur. Derekief, se li homes et le feme tant comme il sont ensemble et leur biens de k'émun, li uns le puet ne ne doit estre assurez de l'autre. Derekief, s'aucuns a fait à feme aucun fourfait, dont il se doute à lui et as siens, s'ele s'en veult elamer à le justiche, si en ara plain droit. Et feme ne puet assurer de lui, ne des siens, sans son baron présent. Derekief, quiconques ait assuré de lui plainement de lui et des siens, se feme est en l'assurement avec lui, car li home est chiez de se feme, et quiconques soit assurez plainement de li et li sien, se feme est aussi en l'assurement, et est aussi assuree en l'esgart de l'assurement. Derekief, assurements et enfrains, se par ire faite, n'a eu aus ferus, ou jetez, ou atains, ou mis mains l'un à l'autre. Derekief, puisque ch'il qui est assurez fait pais à celui qui l'a assuré, k'il a assuré, assurez, manqué et boit avec celui k'il a assuré, li assuremens est plainement cheus, et jus mis.

La troisième maniere de finir la guerre, au rapport de Beaumanoir, estoit quand les parties plaidoient encore par rage de bataille, d'un fait pour lequel ils pouvoient estre en guerre, c'est à dire lorsqu'elles estoient pourvus devant la justice du seigneur, et que le juge avoit ordonné que l'affaire se décideroit par le dieu. Car on ne pouvoit pas légitimement tirer la vengeance de l'outrage que l'on avoit reçu de son ennemy par la voie de la guerre, et par droit de cour, c'est à dire par la voie de la justice. Quand donc la plainte de laquelle avoit esté portée devant la justice du seigneur, le seigneur devoit prendre la guerre en sa main, et défendre faire droit, et leur rendre justice.

La quatrième et dernière maniere de finir la guerre estoit lorsque la vengeance avoit esté prise du crime, ou du méfait, par la justice, pour laquelle la guerre avoit esté entreprise. Par exemple, si celui qui avoit tué un autre estoit apprehendé par la justice, et avoit esté condamné à mort par les formes ordinaires, en ce cas, les parens et les amis du mort ne pouvoient pas tenir en guerre les parens de celui qui avoit commis l'outrage ou le crime.

On voit assez par ce que je viens de remarquer, que l'usage de la guerre par coutume avoit esté non seulement en prair par les Francs, mais encore avoit esté retenu par tous les peuples septentrionaux, qui avec le temps s'établirent si puissamment dans les provinces et les terres qu'ils conquièrent dans l'empire d'Occident, qu'on a eu bien de la peine à y donner atteinte, et à abolir entièrement. Cependant cette faculté de se faire ainsi la guerre est contraindre au droit des gens, qui ne souffre pas qu'aucun autre ait le pouvoir de déclarer et de faire la guerre, que les princes et les souverains, qui ne reconnoissent personne au dessus d'eux. Qu'il est même entièrement opposé aux maximes chrétiennes, qui veulent qu'on laisse la vengeance des injures à Dieu seul, ou aux juges qui sont établis pour les punir. « Quid enim magis Christianam legem videtur esse contrarium, quam redhibitio lesionum? » On n'a pu toutefois y donner atteinte qu'avec beaucoup de peine, et dans la suite du temps; parce qu'il sembloit estre établi sur des privilèges qui avoient esté accordés aux nobles en consideration des services qu'ils avoient rendus à la conquête des terres étrangères, comme s'ils avoient dû entrer en partage des

1. Art. 134. — 2. Art. 39. — 3. Art. 470, 471. — 4. Beaumanoir, ch. 58. — 5. L. 1. — 6. Reg. des Chartes de l'Hôtel de Ville d'Amiens, fol. 34. — 7. L. 1. ch. 24. — 8. Voyez Huguenot.

1. Poir. Damian, 1. 4, ep. 9.

droits de la souveraineté avec les princes sous les enseignes de laquelle ils avoient emporté conjointement tant de victoires. Néanmoins, nous voyons que nos rois ont souvent fait leurs efforts pour en abolir la pratique, soit que ces guerres particulières fissent brèche à leur autorité, ou pource qu'elles causoient trop de divisions dans les peuples, chacun se donnant la liberté de tirer la vengeance des outrages qui avoient été faits en leurs personnes, et celle de leurs parens, sans y apporter la modération qui estoit requise en telles occasions. Charlemagne, qui travailla puissamment à les éteindre, se plaint de ces désordres, qui s'estoient introduits dans ses Etats, en ces termes : « Nescimus qua pernoxia inventione a nonnullis usurpatum est, ut hi qui nullo ministerio publico fulciuntur, propter sua odia et diversissimas voluntates pessimas, indebitum sibi usurpant, la vindicandis proximis et interficiendis hominibus, vindicte ministerium : et quod rex saltem in uno exercere deberat propter terrorem multorum, ipsi impudenter in multis perpetrare non metuunt propter privatum odium : et putant sibi licere ob inimicitarum vindictas, quod nolunt ut rex faciat propter Dei vindictam. »

Ce fut donc cet empereur qui le premier tâcha d'arrêter ces désordres par ses constitutions, qui se lissent dans les Capitulaires, et dans les Loix des Lombards, par lesquelles il ordonna que les comtes et les juges seroient tenus de pacifier les différends qui survenoit en leurs comtes, et d'oster les occasions de division et de guerre entre ses sujets, obligeant les criminels de payer les intérêts civils aux parties maltraitées et de leur imposer la paix, et de leur faire faire damner au bannissement ceux qui ne voudroient pas déférer à leurs ordres. Charles le Chauve fit de semblables édits à l'exemple de son ayeul : et Edmond, roy d'Angleterre, estimant qu'il estoit de la prudence des rois d'éteindre ces occasions de division entre les familles, prudentium esse fidas compescere, voulut qu'avant qu'elles entrassent en guerre, celui qui avoit commis l'attentat ou le méfait offrist d'abord aux offensés, ou à leurs parens, de réparer l'injure et de payer les intérêts civils, afin de couper par ce moyen le mal à la racine. A l'imitation de ces princes, Frederic I, empereur, voulut que tous ses vassaux, de quelque condition qu'ils fussent, observassent la paix entre eux, et que s'il leur survenoit quelque différend, il fust terminé par les voyes de la justice : ce qu'il ordonna sous de grandes amendes. Frederic II fit de semblables prohibitions, qui se lissent dans ses Constitutions de la Sicile, défendant à tous ses sujets de se venger de leur propre autorité des injures et des exces qui auroient été commis en leurs personnes, soit par voie de représailles ou de représailles, soit par les voyes de fait, et par la guerre : les obligeant d'en rechercher la réparation dans l'ordre de la justice, ce qu'il enjoignoit aux comtes, aux barons, et aux chevaliers d'observer, sous peine de la vie.

Ces rigueurs et ces menaces des souverains ne pûrent pas toujours arrêter le cours d'un mal si invété, et d'autant si jaloux de ce droit, comme d'une marque ou plutôt d'une participation de l'autorité souveraine, qu'ils n'ont jamais pu consentir à son anéantissement : au contraire, ils se sont plus fortement opposés lorsque les rois y ont voulu donner quelque atteinte, et mêmes se sont soulevés. C'est pour cela qu'en l'an mil cent quatre-vingts quatorze le traité de la trêve qui avoit été arrêté entre le roi Philippe Auguste et Richard, roy d'Angleterre, fut rompu, parce que le roy de France voulut que tous ceux qui avoient pris le party de l'un ou de l'autre y fussent compris, sans qu'il leur fust loisible de se mesfaire les uns les autres, ni de se faire la guerre en leur particulier, ce que Richard ne voulut pas accepter, quia violenter violare volebat consuetudines et leges Prætaris, vel aliarum terrarum suarum, in quibus consueverat ab antiquo tempore magnas causas invicem allegarent. Ce qui fait voir que Richard ne vouloit pas s'aliéner la noblesse, en faisant brèche à ses privilèges.

Comme donc il n'estoit pas entièrement au pouvoir des rois et des souverains d'oster ces abus, à cause des intérêts des barons et des gentils-hommes, qui composoient la force et la plus illustre partie de leurs Etats, on se contenta d'abord de reprimer les désordres et les inconveniens de ces guerres particulières, dont les incendies estoient les meurtres, les vols, les pilleries, et les incendies qui se commettoient sous ce prétexte. C'est la plainte que Guilbert, abbé de Nogent,

fait au sujet de ces désordres, qui estoient de son temps, et avant que nos François entreprissent les voyages de la Terre-Sainte : « Erat eo tempore, antequam gentium fieret tanta profectio, maxime ad invicem hostilitatibus toties Francorum regni facta perturbatio : crebra ubique atrocitas, et vicinarum obsessio passim audiebatur : imò fiebant incendia infinita : nullis, præter sola et indomita cupiditate, existentibus causis extruebantur prælia, et ut brevi totum claudam, quidquid obtutibus cupidorum subiacebat nusquam attendendo cujus esset, prædes patebat. »

Il estoit donc important d'en arrêter le cours : c'est ce qui fut premierement ordonné au concile de Clermont, en l'an mil quatre-vingts quinze, puis en celui tenu à Troies en Champagne par le pape Paschal, l'an mil cent sept : « In quo decrevit, ut per nullam guerram incendia domorum fierent, nec oves aut agni raperentur, » ainsi que nous apprenons des Chroniques de Maillezais, et de Saint-Aubin, d'Angers. Ce qui fut encore réitéré au concile tenu à Rome l'an 1130 et en celui qui fut tenu à Reims l'an 1148, d'où je me persuade que ce fut en conséquence de ces décrets que les comtes de Flandres firent des défenses très-étroites, dans l'étendue de leurs terres, de faire aucun vol ni de semblables attentats durant les guerres particulières. Gautier, chanoine de Terouane, en fait la remarque en ces termes : « Ab antiquo pro lege et observantia, ut quantacunque inter quoslibet homines guerra emergeret, neminam in Flandria quidquam prædari, vel aliquam capere aut exspoliare, præsumeret. »

Il estoit néanmoins permis d'attaquer de reverser, et même de brûler les forteresses des ennemis, ces défenses ne regardans que les maisons particulières. Ce qui est assez expliqué dans la constitution de l'empereur Frederic I de l'an mil cent quatre-vingt sept, qui se lit dans Conrad, abbé d'Usperge : « Si liber homo ingenuus, ministerialis, vel cujuscumque conditionis fuerit, incendium commiserit pro guerra propria, pro amico, pro parente, vel cause cupiditate, statim subjectus habeatur, et in quantum prosequenti manifestata guerra castra manifeste capiunt, et si qua ibi suburbia, aut stabula, allave tuguria præjacent, igne succendantur. » Je ne crois qu'il faut rapporter à ce sujet l'ordonnance de Guy, comte de Nevers et de Forest, et de la comtesse Mahaut, sa femme, de l'an mil deux cents quarante, que j'ay leuë dans les memoires de M. Peiresc, dans laquelle ils font défense à leurs sujets : « Ne quis aliqua occasione, vel malignitate, in Nivernensi, Autisiodorensi, et Tornodensi comitatibus nec infra terminos dictorum comituum diuim perpetrare, » sous la peine de bannissement. Il excepte toutefois toutes les forteresses : « Forteritis ab hac institutione excipiuntur. » Ce qui fait voir que cette ordonnance fut faite à l'occasion des guerres particulières : car comme il estoit permis d'assiéger et de prendre les forteresses des ennemis, il estoit aussi loisible de les brûler, autrement s'il eust eu liberté d'abatir et de brûler indifféremment toutes les maisons de ceux qui estoient en la guerre des deux parties, la campagne eust été bien-tôt deserte.

SAINT LOUIS, le plus pieux et le plus saint de nos rois, fut celui qui travailla le plus sérieusement à abolir absolument l'usage de ces guerres par coutume, qui estoient si funestes aux royaumes, que la liberté du commerce, du labourage et de l'industrie estoit pour le plus souvent ostée. Car non seulement il fit cette belle ordonnance touchant la quarantaine, par laquelle il interdit entièrement cette espèce de guerre dans l'étendue de ses Etats. Voicy comme il en parle en l'acte suivant, qui est tiré des registres du parlement : « Ludovicus eius, etc., universis Ecclesie constitutis, sal. Novertis nos deliberato consilio guerras omnes inhibuisse in regno, et incendia, et carrucarum perturbationem. Unde vobis districte præcipimus mandamus, ne contra dictam inhibitionem nostram guerras aliquas, vel incendia faciat, vel agrivolas qui servantur carrucis, seu aratris, disturbetis : quod si secus facere præsumperitis, damus anescallo nostro in mandatis, ut fidelem et dilectum nostrum G. Anciensem electum juvet fideliter et attentè ad pacem in terra sua tenendam, et fructores pacis, prout culpa cujuscumque exigit, puniendos. Actum apud Sanctum Germanum in Laya, A. D. 1257 mense Januar. » Ce fut probablement en conséquence de cette ordonnance, et d'autres sem-

1. Capit. Car. M. l. 5, § 480. — 2. Capit. Car. M. l. 4, § 17. — 3. Lib. 1, tit. 9, § 24. — 4. Capit. tit. 34, § 10. — 5. Apud Spelm. 7. Fœdas. — 6. Radovic. l. 4, c. 7. — 7. L. 1, l. 8. — 8. Rog. Hoved. p. 741. — 9. L. 1. Hist. Hist. c. 7.

1. Ordere. l. 9. Ather. etc. Chr. Mall. A. 1107; Chr. S. Alb. — 2. Conc. Rom. c. 18. — 3. Ibid. c. 11. — 4. In vita S. Caroli, c. 19. — 5. Olliv. fol. 20.

« blables des rois successeurs de ce prince, que les gens du
« roy poursuivirent Odoard, seigneur de Montagu, et Erard
« de Saint-Veraïn, gentils-hommes de Ninervois, par empris-
« onnement de leurs personnes, pour avoir assigné et exécuté
« une bataille le jour de Saint-Denis l'an mil trois cens huit,
« en laquelle se trouverent Dreux de Mello, Miles de Noyers, et
« le daphin d'Auvergne.

« Mais comme ces défenses ne firent qu'irriter la noblesse,
« toujours jalouse de ses privilèges, le roy Philippe le Bel se
« trouva obligé de les renouveler plus d'une fois, nonobstant
« la résistance des barons; et particulièrement en l'an mil
« trois cens onze, et parce que cette ordonnance est singulière,
« et qu'elle n'a pas encore été publiée, j'estime qu'il est à pro-
« pos de l'insérer en cet endroit: « Philippus D. G. Francorum
« rex, Vermand, Ambiañ, et Silvanect, baillivis et justitia-
« ris nostris, sal. Cum in aliquibus partibus regni nostri
« subditi nostri sibi dicant licere guerras facere, ex consu-
« tudine, quam allegant, que dicenda est potius corruptela,
« ne temporibus istis pax et quiete publica nostri regni eo
« prætelum turbetur, cum multa damna inde pervenerint, et
« in periculum republice pejora sperentur, nisi providere-
« tur de remedio opportuno, omnes guerras hujusmodi, tam
« ex casibus præteritis quam pendentes et futuris, omnibus
« et singulis subditis nostris prohibemus, sub pena corporis
« et bonorum, quam ipso facto volumus incurrere, si contra
« faciant, cujuscumque status aut conditionis existant, quam
« prohibitionem facimus, quousque super his fuerit ordina-
« tum. Prohibemus insuper in partibus et partibus prædictis,
« sicut in aliis, in quibus consuetudo seu corruptela non fuit,
« omnes portationes armorum, et convocaciones hominum
« armorum, sub pena contenta in alia constitutione super
« per nos edita super istis, quam constitutionem in presentibus
« prohibitionem per vos senescallos et baillives omnibus baro-
« nibus, nobilibus, et omnibus subditis nostris senescallos
« rum et baillivarum ipsarum, vel earum re-sorti publicari
« precipimus, nec possint ignoranciam allegare. Dat. Pisi-
« senci, nonis, die decembris, An. D. 1311. » Trois ans après,
« le même roy réitéra ces défenses sous prétexte des guerres
« qu'il avoit contre les Flamens, parce que ses vassaux estant
« occupés à se faire la guerre les uns aux autres, n'auroient pu
« se trouver en ses armées. Cette seconde ordonnance se voit
« en premier registre * des Memoriaux de la Chambre des
« Comptes de Paris, qui m'a été communiqué par M. d'Herouval.
« Philippe, par la grace de Dieu roys de France, à tous
« les justiciers du royaume ausquelz ces présentes lettres
« verront, salut. Comme nous, ou temps de nos guerres
« de Gascoigne et de Flandres toutes manieres de guerres, entre
« toutes manieres de gens, quelque estat et condition que il
« soient, eussions defendu et fait defendre par cry solemnel,
« et tous ages de bataille avec ce, et après que nosdites
« guerres furent finies plusieurs personnes se soient avan-
« cées de guerre faire entre eus, si comme nous entendons
« et maintenant li cuens et li gens de Flandres en venant
« contre la paix derraine faite entre nous et eus, nous facent
« guerre ouverte, Nous pour ladite guerre, et pour autres
« justes causes, defendons sus peines de cors et d'avoir, que
« durant nostre dite guerre en nostre royaume, ne portement
« d'armes l'un contre l'autre en nostre royaume, et comman-
« dons que tuit gages de bataille soient tenus en suspens,
« tant comme il nous plaira. Si vous mandons, etc. Donné à
« Paris, le lundy après la Magdelaine l'an 1314. »

« La restriction que Philippe le Bel apporte en la première
« de ces deux ordonnances, *quam prohibitionem facimus,*
« *quousque super his plenius fuerit ordinatum,* montre qu'il ne
« vouloit pas ôter entièrement ce droit aux gentils-hommes,
« et sans esperance de leur remettre en un temps plus com-
« mode et plus calme. Mais la noblesse françoise s'estant
« solivée vers ce temps-là, sous prétexte des entreprises des
« officiers du roy sur leurs franchises et leurs privilèges,
« elle présenta ses articles contenant ses plaintes sur ce sujet,
« qui furent réponsés et apostillez par le roy au mois d'avril
« l'an mil trois cens quinze. Entre les articles des plaintes des
« nobles du duché de Bourgogne, des diocèses de Langres et
« d'Autun, et du comté de Forests, le sixième est conçu en
« ces termes: « Li dit noble puissent et doivent user des armes
« quand leur plaira, et que il puissent guerrier et contro-
« gager, » Sur lequel le roy leur accorde les armes et la
« guerre en la maniere qu'ils en ont usé, et promet de faire
« faire enquête aux pays comment ils ont accoutumé d'en user
« anciennement. Puis il ajoute: « Et se de guerre ouverte il
« uns avoit pris sur l'autre, il ne seroit tenu de rendre, ne
« de recroire, se puis la defense, que nous sur ce leur

« aurians-fete, ne l'avoient prins. » Guy Coquille a parlé de
« cette plainte en sa *Histoire de Nivernois*. Quand le roy se sert
« de ces termes, ainsi qu'ils ont accoutumé d'en user, il semble
« différer au lieu de le remarquer que Henry, roy d'Angleterre,
« par ses lettres données à Londres le vingt et unième jour
« d'avril l'an mil deux cens soixante trois, reconnoit que Ray-
« mond, vicomte de Turenne, avoit droit de faire la guerre,
« mais à ceux seulement qui ne relevoient point de sa
« couronne, cette restriction estant particulière: « Et similiter
« armis si aliquis extra nostram potestatem existens cum
« federe possit, cum armis se et terram suam defen-
« dere possit, et si necesse fuerit, impetere. » A quoy l'on
« peut rapporter ce qu'Eudes, abbé de Cluny, raconte que
« Geoffroy, vicomte de Turenne, attaqua en guerre lierard,
« comte d'Aurillac, qui ne relevoit point du même seigneur
« que lui.

« Mais il est probable que ces promesses de nos rois ne se
« faisoient que pour ne point effaroucher la noblesse, et qu'ils
« avoient résolu de tenir en la observation de ces défen-
« ses, qui estoient utiles et profitables à ceux mêmes qui les
« vouloient faire lever, et apporçoient un singulier soulage-
« ment et un grand repos aux peuples. Ils prenoient néanmoins
« toujours le prétexte de leur guerre pour interdire à leurs
« sujets celles qu'ils prétendoient avoir droit de faire pour la
« vengeance des outrages faits en leurs personnes, ou de leurs
« parens. Car il n'estoit pas juste que les vassaux du roy
« s'excessassent sur leurs particuliers pour ne pas
« se trouver dans ses armées, comme ils y estoient obligés à
« raison de leurs fiefs, et d'ailleurs il n'estoit pas raisonnable
« que tandis qu'ils servoient le prince dans ses trouppes ils
« fussent attaquez par les voyes de fait dans leurs biens et
« dans les personnes de leurs parens et de leurs amis. Le roy
« Jean, par ses lettres données à Paris au mois d'avril l'an
« mil trois cens cinquante trois, sur la plainte qui luy fut faite
« que les habitans d'Amiens n'observoient pas l'ordonnance de
« saint Louys pour la quarantaine, et que sans y avoir égard
« ils entroient d'abord dans la guerre, ou plutôt dans la ven-
« geance des injures, et commettoient plusieurs excess, ordonna
« qu'ils seroient tenus de l'observer sous de grieves peines:
« puis il ajoute: « Intentionis tamen nostre non existit per
« predicta guerras, aut diffidationes quascumque inter quos-
« cumque subditorum nostrorum nobilium aut ignobilium,
« cujuscumque status aut conditionis existant, nostris
« durantibus guerris, laudare quomodolibet, vel etiam appro-
« bare, sed prohibitiones et defensiones nostras super his
« alias, tam in nostri presentia quam undique per universas
« solenniter publicatas, maxime dictis guerris nostris
« durantibus, teneri, et de puncto in punctum firmiter obser-
« vari, per presentes volumus et jubemus. » Mais depuis ce
« temps-là, comme l'autorité royale prenoit de jour en jour de
« nouveaux accroissemens, le même roy fit d'autres défenses
« bien plus rigoureuses sur ce sujet: car j'ay leû dans les
« registres du parlement * une autre ordonnance, du cinquième
« jour du mois d'octobre l'an mil trois cens soixante et un, par
« laquelle il defend les *deffensas* et *les coutumes de guerrier*,
« tant entre les nobles que les roturiers, durant la paix comme
« durant la guerre. Et par une autre, du dix-septième de sep-
« tembre mil trois cens soixante-sept, le roy Charles V. defend
« les guerres entre ses sujets, nonobstant toutes coutumes et
« privilèges, et enjoint au prévôt de Paris de punir rigoureu-
« sement les infracteurs. Mais ce qui justifie particulièrement
« la vigueur et la rigueur que nos rois ont apportée de temps
« en temps pour abolir et anéantir entièrement ces funestes
« guerres de coutume, est la pièce qui suit, que j'ay copiée sur
« l'original * qui est en la Chambre des Comptes de Paris:

« AUBOIN CHAUVERON, docteur es loix, bailliv d'Amiens, à
« nostre amé Pierre le Senne, receveur de laite baillie, salut.
« Nous avons receu les lettres du roy nostre sire, desquelles la
« teneur ensuit. CHARLES, par la grace de Dieu roy de France,
« aux baillis de Vermandois et d'Amiens, et à tous nos autres
« justiciers, ou à leurs lieutenans, salut. Comme par nos
« ordonnances royaux toutes guerres et voyes de fait soient
« defendues entre nos sujets et en nostre royaume, pour ce
« que aucuns puissent ne doivent faire guerre durans nos
« guerres, et nous ayons entendu que CHARLES DE LONGUE-
« VAL, escuyer, sire de Maigremon, de sa volonté a deffé et
« fait deffier nostre amé et feal chevalier GUILLAUME CHAS-
« TELLAIN/DI. BEAUVAIS et grant queu de France, et s'efforce

1. G. Coquille, en l'Hist. de Niver. p. 192. — 2. Fol. C1.

1. P. 122. — 2. M. Jostel, aux Preuves de l'Hist. de Tur. p. 62. — 3. In vita
Gerald. l. 1, c. 37. — 4. Reg. aux chartres de l'Hôtel de Ville d'Amiens, fol. 475.
5. Olim, fol. 67. — 6. Communiqué par M. d'Herouval.

« ou veut efforcer, par lui et ses adhérens, de faire ou vouloir
 « faire grieux audit Chastellain et à ses amis, contre nos
 « ordonnances, et attemplant contre icelles, et pour occasion
 « de ce ledit Chastellain, voulant résister contre ledit Charles,
 « s'efforce de faire armées et assemblées de ses amis, et par
 « ce lesdites parties delessent à nous servir en nos guerres,
 « dont il nous déplaist, s'il est ainsi. Pourquoy nous, voulans
 « pourvoir à ces choses, et pour obvier aux perils et incon-
 « gnons étroitement, et à chacun de vous, si comme il
 « appartiendra, en commettant se mestier est, que ausdites
 « parties, et à chacune d'icelles, se trouvez peuvent estre,
 « à leurs personnes, vous deffendez, et faites faire inhibition
 « et défense de par nous, sur canques li/se peuvent mesfaire
 « chers nous, que il ne procedent en voye de guerre ne de
 « tent du tout, en les contraignant à ce par prise de corps
 « et de biens, et autrement, si comme il appartiendra. Et ou
 « cas que eux ou l'un d'eux ne pourroient estre trouvez, faites
 « ladite défense semblablement à leurs amis, adhérens, allez
 « et complices, et à ce contraignez et faites contraindre
 « rigoureusement, et sans deport, les rebelles et autres qui
 « seroient ou persevereroient, au contraire et multipliant
 « et detention de corps et de biens, en mettant et multipliant
 « et faisant mettre et multiplier MANGEURS et degasteurs en
 « leurs hostes et sur leurs biens, et en faisant descouvrir
 « leurs maisons, se mestier est, par toutes autres voyes et re-
 « medes que faire se pourra et devra par raison, jusques à ce
 « qu'il aient cessé ou fait cesser ladite guerre, ou qu'il aient
 « donné ou fait donner bon et seur estat, ensemble et en ces
 « choses procedez, et faites proceder par main armée, se
 « mestier est, car ainsi le voulons nous estre fait, nonobstant
 « mandemens et impetrations sur ce faites subrepticement
 « au contraire. Donné à Paris, le 10e jour de may l'an de
 « grace mil trois cens quatre-vingts, et de nostre regne le
 « dix-septieme, ainsi signé par le roy, à la relation du con-
 « seil. Et commé nous eussions esté mainte voye par ledit
 « mandement de contraindre Charles de Longueval, escuyer,
 « seigneur de Maigremont, et aussi messire Guillaume
 « Chastellain de Beauvais, grand queu de France, et leurs
 « amis et complices, pour oster la guerre et voye de fait qui
 « entre icelles parties estoit mené, comme et par la maniere
 « que ou dit mandement est contenu, pour l'enterinement
 « duquel mandement à pour les dites parties contraindre par
 « la maniere dite, pour ce que de fait il faisoient l'un contre
 « l'autre grans assemblées et chevauchées, nous envoyasmes
 « plusieurs sergents du roy, nostre sire, atout ledit mande-
 « ment par devers lesdites parties pour à iceux exposer le
 « contenu d'icely, et les contraindre par toutes voyes
 « raisonnables, lesquelles lettres furent monstrées à noble
 « homme, le seigneur de Longueval, et à plusieurs autres du
 « costé dudit Charles, et ledit Charles n'apour ce pas, et à
 « iceux fait les commandemens et defenses, selonc la teneur
 « dudit mandement, dusquels commandemens il ne vaultent
 « aucunement obeir, mais toudis en perseverant s'efforcoient
 « et s'efforcoient de maintenir ladite guerre, et de faire plu-
 « sieurs grans chevauchées, tant l'une partie comme l'autre.
 « Et pour ce que par ledit mandement nous estoit mandé
 « seur ce estre pourveu, tant par main armée comme autre-
 « ment, et que icelles parties perseveroient en guerre de mal
 « en pis, comme dit est, nous et vingt-quatre hommes d'ar-
 « mes en nostre compagnie la à estoient le prevost de
 « Vimeu, le prevost de Foulloy, et autres le 24e jour de may
 « dernier passé, nous transportasmes en plusieurs des chas-
 « teaux et forteresses appartenans, tant au dit seigneur de
 « Longueval, comme au seigneur de Betisy, et à plusieurs
 « autres hors de metes dudit bailliage, et ou bailliage de Ver-
 « mandois, la à estoient lesdits chevaliers, et pour iceux
 « contraindre, les fismes prisonniers du roy nostre sire, avec
 « mess. Selgremor de Longueval, mons. Danel, le seigneur
 « de Naves, mess. Brohet de Candouze, mess. Floridas de
 « Bascourt, le seigneur d'Auviller, mess. Hue de Sapegnies,

« le seig. de Rivry, le seig. de Bouzincourt, le seig. de Gillay,
 « mess. Fremin de Maucgux, dit Florimont, chevaliers, Jean
 « Buridan, Terefu Maquerel, Aubert d'Avelluis, Lionnel de
 « Bouzincourt, Jean seig. de Puceviller, Robert de Beaumont,
 « le Bastart de Betisy, et Simon de Maucieux, escuiers, cou-
 « sins et amis dudit Charles, en prenant et mettant en la
 « main du roy nostre sire tous leursdits chasteaux et posses-
 « sions, jusques au second jour de juillet, que les dessusdits
 « se rendront prisonniers du roy nostre sire, ainsi et que
 « ladite guerre il aroient mis au nient, et fait amende pour
 « les pers d'armes par-aus fait. Et ce fait, nous transportas-
 « mes à Mourcourt, ou chasteil du dit lieu, pour trouver ledit
 « Chastellain de Beauvais, lequel s'estoit absenté ou au
 « mains ne le peusmes trouver, et pour ce, en la presence
 « de madame sa femme et de plusieurs autres des gens dudit
 « Chastellain, fismes les commandemens et defenses par la
 « maniere que oudit mandement est contenu, et pour plus
 « leelly Chastellain venir à obeissance, nous fismes prendre
 « et leelly fismes garder par les gens du roy nostre sire, avec
 « toutes les autres possessions à leelly appartenans, et si
 « demeurent, et encore seront tous les dessus nommez, et si
 « procez contre le procureur du roy, afin qu'ils fissent et
 « deussent faire amende au roy nostre sire pour les causes dites.
 « En laquelle exécution, nous et lesdits vingt-quatre hommes
 « d'armes avec nous, entendismes et besognasmes, tant en
 « allant que en venant, comme en besognes, quatre jours,
 « Si vous mandons que des deniers de votre recepte vous
 « nous bailliez et delivriez pour chacun jour huit sols à
 « chacun pour ses despens, qui valent dix livres pour jour,
 « pour payer et deffrayer lesdites gens d'armes, qui comme
 « dit est ont esté en ladite besogne en nostre compagnie, et
 « icelle somme, qui monte pour les quatre jours à quarante
 « livres parisis, nous vous ferons deduire et alober en vos
 « comptes par cely ou ceux à qui il appartiendra. Donné à
 « Amiens, sous le scel de ladite baillie, le 20e jour de may
 « l'an 1380.

Enfin, pour achever cette dissertation et les remarques
 sur une matiere assez importante pour l'intelligence de nos
 histoires, Jean le Cocq¹ rapporte deux arrests du parlement
 de Paris, l'un de l'an mil trois cens quatre-vingts six, par
 lequel la guerre fut deffendue entre les sujets du roy, non
 seulement durant la guerre, mais memes durant les trêves :
 l'autre², de l'an mil trois cens quatre-vingt-quinze, par
 lequel defenses furent faites au comte de Perdicac et au
 vicomte de Carmain d'une part, et au seigneur de Barbazan
 en Gascogne d'autre, de se faire la guerre, et de metre en
 avant, *quod dictum esset eis vel aliis de regno Francia,*
guerram facere regis duranibus. Ce qui fait voir que
 l'on a eu bien de la peine à abroger cette espece de guerre,
 puisque, pour ne pas choquer absolument la noblesse, on a
 apporté de temps en temps ce temperament, qu'ils ne pour-
 roient pas en user durant la guerre du prince. Enfin Loys XI,
 qu'on dit avoir mis les rois hors de page, n'estant encore
 que dauphin de Viennois, par ses lettres du dixieme de
 decembre mil quatre cens cinquante et un, verifiées en la
 Chambre des Comptes de Grenoble, abrogea cet article, qui
 est le quatorzieme des libertez de ceux de Dauphiné, *quo*
cavetur effectualiter, quod nobiles hujus patrie, unus contra
alium, possunt impune sibi guerram inducere, et facere propria
auctoritate, donec eisdem ex parte justitie fuerit inhibitum.
 Mais quoy que cette espece de guerre se soit abolie insensi-
 blement dans la plupart des royaumes, elle subsiste encore
 à présent dans l'Allemagne, où les empereurs n'ont pu estre
 si absolus qu'ils aient pu empêcher que les princes de l'Empire
 ne se soient conservez dans cette prerogative, et d'autant
 plus qu'elle se trouve avoir esté concédée specifiquement à
 quelques-uns d'eux³.

1. Jo. Galli Quest. 106. — 2. Quest. 335. — 3. Guido Pappe Decia. 437. —
 4. Bibl. Sebuss. Cont. t. c. 24.

DES FIEFS JURABLES ET RENDABLES

DISSERTATION XXX.

Il n'y a rien de plus commun dans les titres et dans les hommages que ces termes de *jurable et rendable*, qui nous découvrent une espèce de fief, ou plutôt une condition apposée aux inféodations, de laquelle ceux qui ont traité des fiefs n'ont presque point parlé. Cependant c'est une antiquité dont la connaissance est nécessaire pour l'intelligence des anciennes chartes, et de l'usage qui s'observoit dans la possession des grands fiefs qui avoient des forteresses : ce qui me donna sujet de m'étendre sur cette matière, et d'en rechercher curieusement la pratique, par la conférence de divers passages, tant des auteurs que des titres. Je n'ay vu ensuite que ces obligations que les vassaux avoient de les remettre au pouvoir de leurs seigneurs, ce n'est qu'une dépendance du droit de guerre par coutume.

Cette espèce de fief est de la qualité de ceux que les feudistes nomment impropres et irréguliers. Henry de Rosental dit que les Alemans l'appellent *Ein offen haus*, et le décrit en ces termes : « Quando nempe alicui aliquid castrum aut arx ea conditione inféodatur, ut Domino semper ad nutum pateat, ac illi cum suis liber eo sit accessus, vel ut vassallus illud Domino tempore belli contra hostes aut omnino accommodare, et interim eo carere teneatur. » La plupart des titres anciens appellent ordinairement ces fiefs *jurables et rendables*. Le codicille de Robert duc de Bourgogne, de l'an 1182 : « Lou fief de Montagu jurable et rendable. » Un titre de l'an 1197 : « C'est de Odone, duc de Bourgogne, in feodum et casamentum. Autonom villam meam cum castro, jurabilem et redditibilem sibi et successoribus suis. » Ces termes, qui se rencontrent souvent ensemble dans les vieilles chartes, se trouvent quelquefois divisés : car il y en a plusieurs où cette sorte de fief est appelé simplement *fief jurable*, *feudum jurabile*. Un titre de Pons de Mont-Saint-Jehan, de l'an 1211 : « Cum Lueobaldus, Campanie comes, concessisset mihi quod ego faciam apud kie quamdam domum fortem jurabilem ipsi, qualem unquam volero, etc. » Un autre, de Robert, comte de Dreux, de l'an 1242 : « Faciam fortiteriam que erit jurabilis. » Un autre, de l'an 1223 : « Ego recognovi coram ipso Theobaldo fortiteriam illas esse jurabiles ipsi comiti ad magnam vim et parvam. » Un titre de Gautier, archevêque de Sens, de l'année suivante : « Recognovit coram nobis quod fortiteria de Noolun jurata est domino regi ad magnam vim et parvam. » Un autre, de P., comte de Vendôme, de l'an 1242 : « Cum inter nos contentio esset — de feodo de Mesuncellis, et jurato domus de Mesuncellis, etc. »

Ces fiefs sont nommez en plusieurs autres titres simplement *rendables*. Un de l'an 1340 : « Concessit in feudum antiquum et redditibile, etc. » Par un autre, de l'an 1250 : le seigneur de la Tour reconnut qu'il tenoit de l'Eglise de Lyon le château de Saint-André en Reversmont, *semper redditibile*. Un autre, de Eudes, duc de Bourgogne, de l'an 1197 : « Dominus Huo juravit mihi et meis Virgeium redditibile. » La Chronique des évêques de Metz : « Feodum de Maurimont cum appendiciis suis redditibile, et Rucke — suignes redditibile... acquisivit. » Cette condition de rendre de fief est appelée *redda* dans un titre de Bernard, abbé de Tullis en Limosin, et *Redditio*, et *redditus* dans un autre, de l'an 1239 : « Quittavit juramentum et redditionem montis Sancti Johannis. »

Le terme de *jurable* désigne le serment particulier et la promesse que le vassal faisoit à son seigneur de remettre son château entre ses mains et en son pouvoir toutes les fois qu'il en auroit besoin et qu'il lui en feroit la demande.

1. Tract. de Feud. c. 1, concl. 78. — 2. Aux Pr. de l'Hist. de Bourg. p. 105, de Vergy, p. 219. — 3. Prouv. de l'Hist. de Vergy, p. 132. — 4. Aux Pr. de Vergy, p. 173. — 5. Galland, ou Traité de Franc Ales. — 6. Prouv. de Vergy, p. 731. Reg. du Trésor des Ch. du Roy, fol. 91. — 8. Reg. du château de Loir. — 9. Aux Pr. de l'Hist. des Dauph. p. 61. — 10. Justel, de l'Hist. d'Avoy. aux Prouv. p. 321. — 11. Prouv. de Vergy, p. 151. — 12. Tom. 6, Spicil. p. 674. — 13. Aux Pr. de l'Hist. de Turen. p. 20. — 14. Aux Pr. de Vergy, p. 170, 171.

Ce serment estoit différent de l'hommage, et n'estoit que pour la forteresse du vassal, et non pour le surplus de son fief, dont il y a plusieurs formules dans les anciennes chartes. Un titre de Eudes, duc de Bourgogne, de l'an 1197 : « Pro juramento quod mihi fecit idem Huo super duncione » Vergeli mihi et successoribus meis reddendo. » Un autre, de Raymond, vicomte de Turenne, de l'an 1263 : « Ego etiam et successores mei tenebimur jurare quod ad magnam vim et parvam... reddemus castrum Turenis. » L'inféodation du château de Gimel à Renaud, vicomte de Gimel, par Raymond, vicomte de Turenne : « Pro vero isto feudo idem Raynaldus fuit homo litges predicti vicecomitis Raymundi, et firmavit ei ac juravit castrum de Gimel cum omni predicta terra, ut quocumque tempore et vel quocumque modo, ipse Raymundus, vicecomes Turenensis, vel ejus successores, jam dicto Raynaldo et ipsius successoribus castrum de Gimel sibi reddi peterint, omni fraude remota, sine ulla dilatione aut occasione reddatur eis. » Un titre de Malfred de Castelnaud de l'an 1221 : « Et promisi in virtute presenti sacramenti, quod prefatum castrum omni tempore ei redderem. » Il paroît assez de ces remarques qu'il se faisoit un serment particulier différent de l'hommage, quoy que souvent l'un et l'autre se fissent conjointement, et au même temps, et que les lettres qui expédoient pour les hommages continssent aussi les conditions de ces sermens, encore bien que l'un différast de l'autre : car c'est une condition apposée pour la forteresse qui dépendoit du fief, qui pouvoit estre relâchée par le seigneur, sans préjudice à l'hommage qui lui estoit dû. Le titre de Guillaume, seigneur de Mont-Saint-Jehan, de l'an 1239 dont je viens de parler : « Remisit etiam mihi et hereditibus meis, et quittavit juramentum et redditionem montis Sancti Johannis, Dominio montis Sancti Johannis de suo feodo ligio remanente. » Où le mot de *juramentum* est à remarquer, qui montre que le serment estoit distinct et différent de l'hommage : ce qui est encore exprimé en un titre de Robert, évêque de Clermont, qui sera rapporté cy-après, où *juramentum* et *fidelitas* sont distingués. Ce qui n'est pas sans fondement : car par le mot de *factus* est entendu l'hommage, qui n'est qu'un acte de respect et de reverence envers le seigneur que le vassal rend entre ses mains, sans faire aucun serment, ne faisant qu'une simple promesse de fidélité. Mais dans le cas de la *reddition*, en fait de château, le vassal faisoit serment sur les saints Evangelies, ou sur les reliques des saints, sur les saints Evangelies, ou sur les reliques des saints, ou enfin en une autre manière, et s'obligeoit aux conditions ordinaires de ces fiefs envers son seigneur. Aussi les feudistes font distinction entre l'hommage et le serment de fidélité que les évêques font au roy, et à ce sujet on rapporte que le pape Adrian s'obligeoit au serment de fidélité que les évêques d'Italie ne lui devoient point hommage, mais seulement le serment de fidélité. On peut néanmoins justifier que les hommages se sont faits avec serment, mais non pas toujours. Je laisse cette matière pour continuer ce qui est de mon dessein.

Le terme de *rendable* regardé le seigneur dominant, à qui le vassal estoit obligé de rendre son château et sa forteresse dans les occasions et dans ses besoins, en telle sorte qu'il en demeurait le maître absolu : le vassal même étant obligé d'en sortir avec toute sa famille, comme nous remarquerons dans la suite. J'estime que c'est en cela que ce que les titres appellent *feudum recipiabile* differe du *reddibile*, en ce que par la condition du premier le vassal estoit obligé de recevoir le seigneur sans qu'il fust tenu d'en sortir ni sa famille. Je remarque ce terme en un arrest du parlement de Paris, de l'an 1390, où le duc de Lorraine declare qu'il tient du

1. Prouv. de Vergy, p. 151, 193, etc. — 2. Justel, aux Prouv. de l'Hist. de Turen. p. 55. — 3. 34. 92. — 4. Aux Prouv. de l'Hist. des Ducs de Bourg. p. 75. — 5. M. le Maire, ou Traité des Regnes, ch. 6, 13, 14 ; Radevic, l. 2, Coust. d'Anjou, art. 157, 130. — 7. Aux Prouv. de l'Hist. de M. de Castellon, p. 100, 107.

roy, comme comte de Champagne, la ville et le château de Neufchâtel, in feodo receptabili, et non reddibili. Et dans le testament de Charles, duc de Lorraine, de l'an 1421, il est dit que le château de Billestein sera *rendable et receptable* au duc et à ses successeurs, c'est à dire que ceux qui en seront possesseurs seront tenus de recevoir le duc, quand il y viendra pour ses affaires, et de le rendre et lui remettre entièrement entre les mains lorsqu'il en aura besoin pour ses guerres. L'hommage d'Estienne, comte d'Auxonne, fait à Eudes, duc de Bourgogne, l'an 1197, porte qu'il sera obligé de recevoir le duc et les siens dans sa place, sans que le comte soit tenu de se retirer : « Juramus Auxoniam villam cum castro jurabilem et reddibilem duci Burgundiam et successoribus suis contra omnes. Hoc excepto, quod ego et successoribus mei in predicto castro mansionem nostram habebimus, et si ducti Burgundiam necessitate incubuerit, predictum castrum duces Burgundiam jurabili, et dux et sui in eodem castro receptaculum suum habebunt. » Puis est ajoutée la clause où le comte est obligé d'en sortir, qui est si commune dans l'hommage du comte Othon de Bourgogne. De sorte que le *feud receptable* est celui que quelques feudistes appelloient *feud de retraite*, parce que le vassal est obligé de recevoir son seigneur en son château, et de lui donner retraite, lorsqu'il en a besoin, sans que le vassal soit obligé d'en sortir. Au contraire, le *feud rendable* est lorsque le vassal est obligé de sortir de son château et de l'abandonner à son seigneur. Cette condition est ainsi expliquée en l'hommage que Raymond des Baux, prince d'Orange, fit à Charles dauphin de Viennois, le 28 jour de juillet l'an 1349, pour les châteaux de Montbrison, de Curaière, et le Novesin, lesquels il reconut tenir in feodum francum et nobile, reddibile tamen, quæ reddibilitas sic intelligitur, videlicet, quod quotiescumque dominus Delfinus vel sui guerram haberent, vel habere timerent verisimilibus conjecturis, ad ejus requisitionem reddi debeant dicta castra, et ea tenere possit que, ra durante cum expensis D. Delfini, nihil accipiendo de redditibus vel exitibus, et alius juris dictorum castrorum; guerra sopita ipsa castra dicto domino principi reddere tenentur. Si vero D. princeps pro bono dominio ipsi D. Delfino redderet ipsa castra, tunc dictus Delfinus cum expensis dicti D. principis ipsa debet custodire.

Tous les seigneurs n'avoient pas le droit et le privilège de se pouvoir faire rendre les forteresses de leurs vassaux. Il faisoit qu'ils fussent fondés, ou en droit commun, en coutume, et en usage generale, ou revenit dans l'étendue de leur seigneurie, ou bien en convention particuliere avec leurs vassaux. Le règlement dressé par Alphonse, comte de Poitou et de Tolose, l'an 1269, pour l'extinction et l'abolition du rachat à merci, désigne ces deux cas, dans lesquels il est permis au seigneur de se faire rendre et remettre le château de son vassal en ces termes : « Et encores porroit nostre sirez li cuens devant dis prendre les chastiaus et les forteresses, et de tenir à soi, es cas où il le puet faire par droit, ou par coustume ou par convenance. » De sorte que le seigneur peut avoir ce privilège par un droit commun, reçu de tout temps dans l'étendue de sa seigneurie. Par exemple en celle de Beauvaisis, tous ceux qui tenoient en baronie avoient cette prerogative, qu'ils pouvoient prendre les châteaux de leurs vassaux pour leurs besoins. Philippe de Beaumanoir, en son *Coutumier de Beauvaisis*, en fait la remarque, en ces termes : « Il cuens et tuit cil qui tiennent en baronie ont bien droit sur lor homes par reson de souverain, que s'il ont mestier des forteresses à lor homes, par lor guerres, ou par mettre lor prisonniers, ou lor garçons, ou pour eus garder, ou par le profit commun du pays, il les peut prendre. » Et plus bas : « Se cil qui tient en baronie prend la forteresse de son homme pour son besoning, etc. »

Cette coutume de rendre les châteaux des vassaux au seigneur, receuë dans l'étendue de sa seigneurie, se trouve confirmée en divers titres, et particulièrement dans les loix que Simon, comte de Montfort, dressa pour les peuples d'Alby, de Beziers, de Carcassonne, et de Razes, l'an 1212 : « Omnes barones, milites, et alii domini in terra comitis, tenentur reddere castra et fortias comiti, sine dilatione et contradictione aliqua, irato vel pacato, ad voluntatem suam, quotiescumque voluerit, etc. » Beranger-Guilllems, seigneur de Clermont de Lodeve, reconut, en l'an 1271, qu'il estoit obligé de rendre son château à l'evêque de Lodeve,

juxta morem et consuetudinem in recognitionibus castrorum feudatum ejusdem diocesis observari solitam. Le même Beranger rendit son château en l'an 1316 à l'evêque Guillaume, *Quoniam modum ceteri ejusdem episcopi vassalli facere consueverunt.* Amé IV, comte de Savoie, donna à Thomas de Savoie, comte de Flandres, son frere, le château de Bar, en la Val d'Aouste, l'an 1242, avec cette condition, *Quod ipsum castrum sibi redderet, secundum quod consuetudo est in Valle Augustensi de castris reddibilitibus.* Les anciennes *Coutumes de Catalogne* commencent par ce titre, qui est au premier chapitre : « Ainsi comenssen les custumes de Catalunya entre lo senyors, els vassalls, los quals, tenen castells, ho altres feus, per senyors hor es esgarda feu a homenatge. » Et ensuite est cet article : « Si lo senyor ha demanat al son vassel que li done postat de castel, o de casa, lo qual o la qual te per el, o ayan demanat fermer dret, lo vassel deu fer so que demanat li es ses tota contradicció. » Celles du comte de Bigorre, rédigées par Bernard, fils de Centulle, comte de Bigorre, établissent la même usance : « De castellan quisquis in terra voluntate et consilio comitis tenuerit securum comitem faciat, ne iratus, vel absque ira comiti castellum retineat, ne ei quidquid mali inde exeat, nec comes eum lege terre de castello decipiat. »

Comme il n'estoit pas permis au vassal d'élever aucune forteresse sans le consentement de son seigneur, ainsi qu'il est porté dans les mêmes *Coutumes de Bigorre*, *nemo militum terra castellan sibi audeat facere sine amore comitis*, ainsi ses consentemens ne se donnoient qu'avec cette condition, que les vassaux les remettroient au pouvoir des seigneurs, pour s'en servir dans leurs besoins. Les titres fournissent une infinité de ces conventions entre le seigneur et le vassal touchant la reddition de leurs châteaux. Edouard, roy d'Angleterre, déclare par ses lettres* qu'il permet à Gaillard de Blanches de bâtir une forteresse, *salvo nobis et nostris heredibus, quod illud fortalicium reddatur nobis, et hereditibus nostris* nostreque senescalco vasconensi, et eulpho alii mandatu nostro. Hugues, duc de Bourgogne, permit, en l'an 1184, à Guy, seigneur de Trichelat, *ut castrum Tilcastri firmaret hoc modo, ipsum vero castrum in quo claudi, cujus altitudo a ripa exteriori ad unum lanceæ abscisus batallis, et muro interiori, etc.* à condition entre autres choses, d'hommage, de foy, et que Guy rendroit le château au duc lorsqu'il en requerrait. C'est en ce sens qu'il faut entendre ces termes d'Edouard, roy d'Arragon et marquis de Provence, en ses lettres* du mois de may 1275 par lesquelles il permet à l'abbé de Saint-Victor de Marseille, et autres, *regia autoritate castella construere, et muros de novo edificare* avec tout privilège de franchise et d'immunité, *salva tamen immunitate et fidelitate, et potestate quancumque nobis placeant.* Souvent encore les seigneurs qui n'avoient pas ce droit d'exiger de leurs vassaux que leurs châteaux leur fussent rendus, soit par la coutume, soit par la permission de les élever, l'acqueroient et l'achetoient d'eux. Ainsi Ponce de Mont-Saint-Jehan* permit, en l'an 1219, à Blanche, comtesse de Champagne, et à son fils Thibaut, moyennant certaines rentes qu'ils lui donnerent, de les aider de ses forteresses. « Ego juravi eis super sanctos, quod ipsos et heredes eorum bona fide jurabo de me et gentibus meis, et de forteribus meis, etc. » Les titres sont pleins de semblables acquisitions.

Ces mêmes titres spécifient ordinairement diverses conditions avec lesquelles le vassal estoit obligé de remettre son château et sa forteresse au pouvoir de son seigneur, savoir *à grande et à petite force.* La *Coutume de Bar*, qui est la seule de nos coutumes qui ait parlé de cette espèce de feud, porte que tous les feuds du duc de Bar en son bailliage de Bar sont *feuds de danger, renuables y loy à grande et petite force, sur peine de commise.* Les chartes latines* tournent pour le plus souvent ces mots *ad magnam vim et parvam*, qui se rencontrent presque en toutes celles qui font mention de cette espèce de feud. Il y en a une au *Catalum de comite de Montfort*, qui met ces termes au pluriel, où Pierre de Richebourg, chevalier, reconut, en l'an 1245, qu'il tient sa maison de Richebourg d'Amour, comte de Montfort, *ad magnas vires et parvas, quotiens suæ placeant voluntati.* Une autre, de Hugues¹⁰, duc de Bourgogne, de l'an 1184 : « Juravit

1. Vignier, sur orig. d'Alain, p. 183. — 2. Preuves de l'Hist. de Vergy, p. 122. — 3. M. Boissac. — 4. Gelland, au Traité du Franco-Alou. — 5. MS. ch. 58. — 6. Plantavit, in Episc. Later. p. 214, 272.

4. Guichenon, aux Preuves de l'Hist. de Savoie, p. 190. — 5. MS. — 3. Reg. de Bigorre. Exstat etiam apud Marcum, in Hist. Beneham p. 815. — 4. Reg. de la Comestablie de Bourdeaux, fol. 207, com. par M. d'Herouval. — 5. Reg. des Fiefs de Bour. com. par M. d'Herouval. — 6. Cartul. de S. Victor de Marseille, fol. 71, vers. com. par M. d'Herouval. — 7. Preuves de l'Hist. de Vergy, p. 172. — 8. Art. 1. — 9. Tom. 4. Hist. Fran. p. 585. Deily, p. 498, 499; Preuves de l'Hist. de Vergy, p. 174, 193, 194. De Boissac, p. 112, etc. de Montm. p. 110, etc. — 10. Reg. des Fiefs de Bourg. part. 1, fol. 93.

« etiam quod eandem firmitatem, quotiescumque querens, vel queri facimus, cum magna fortitudine, vel parva, absque dilatione reddet. » Celle de Hugues¹, seigneur de Partenay, de l'an 1254: *ad magnam fortiam et paciam*. Enfin un titre de Guillaume, comte de Genève, de l'an 1232: « Ego Guillelmus, comes Genevensis, notum facio, etc. » *quod ego teneo in feodum nobili viro...* Hugone, duc Burgundie, castrum medii de Cleles, ita quod de ipso castro potest ad voluntatem suam, guerrare, et ad magnas gentes et ad parvas, et cum armis et sine armis. Ces derniers termes justifient évidemment que toutes ces façons de parler ne sont que pour faire voir que le vassal est obligé de remettre son château à son seigneur, soit qu'il y veuille entrer le plus fort, et en faire sortir le vassal, soit qu'il y veuille venir avec sa suite ordinaire pour y exercer les marques de supériorité, comme nous dirons incontinent.

Il y a plusieurs titres qui représentent d'autres termes. Celui de Matfred de Castelnaud², de l'an 1221: « Et promisi in virtute prestanti sacramenti, quod prefatum castrum cum tempore eidem redderem, cum forisfacto et sine forisfacto, ad omnem ejus subordinationem vel certum nullum sui. » Il y en a un autre, semblable, de l'an 1194, en l'histoire des évêques de Cahors³, qui est de Raymond, vicomte de Turenne. Dans le Cartulaire du comté de Ligorre, qui se conserve en la Chambre des Comptes de Paris⁴, je lis ces mots: « Arraldus Aragonensis reddidit castros Petro, comiti Bigorrensi, qui vocatur Ors, Luci, Ferrer, Belsen, tribus vicibus in anno, ab ira et sine ira, ab feo et foras, feo, a lai et à se lignage. » L'hommage de Fortaner de Jordan, pour plusieurs châteaux qu'il possédait au diocèse de Cahors, fait à Raymond, comte de Tolose⁵, l'an 1211, use d'autres termes, qui ont la même signification: « Et promitto vobis per solennem stipulationem, quod hæc prædicta universa et singula reddam et tradam vobis et successoribus vestris, iratus et pacatus, cum delicto et sine delicto, quotiescumque et que a vobis per vos, vel vestrum nuntium super hoc fuerit requisitus, sine omni diffugio atque mora. » Celui de Hugues Arnauld, au même Raymond, de l'an 1237, qui se lit dans l'histoire des vicomtes de Turenne⁶, représente les mêmes mots. Un autre de Gentille, comte d'Estrac, de l'an 1230, en fournit d'autres, mais qui ont la même signification: « Ad communitatem vestram, vel nuntiorum eorum, quotiescumque et quoadcumque volueritis, irati vel pacati, cum commissio et sine commissio, vobis reddemus. »

Je crois que toutes ces expressions ont une signification différente de celle de grande et de petite force, et qu'elles forment une condition qui regarde les personnes du seigneur et du vassal, au cas qu'ils aient quelque différent ensemble, ce qui est expliqué plus clairement par la formule qui se rencontre ordinairement dans les titres d'iratus et pacatus, en vertu de laquelle le seigneur déclare qu'il a droit d'entrer dans le château de son vassal, soit qu'il ait différent avec lui, et qu'il y ait de la mesintelligence entre-eux, iratus, ab ira, soit qu'il n'ait aucun différend avec lui, pacatus, ou pacatus, comme porte un titre de Hugues, comte de la Marche, touchant le château de Belac⁷, et ipsum castrum non debet et retare pacifico nec irato. Un titre d'Idelfonse, roy d'Aragon⁸, de l'an 1192: « Et tu et successoribus tui dabitis michi et meis successoribus in perpetuum potestatem, irati et pacati, de lorda, et de omnibus castellis, munitionibus et fortitudinibus ejusdem comitatus et terræ. » Mais parmi une infinité de titres qui représentent ces termes je ne con-

ces mots on entende les artilleries, soit qu'on les prenne pour les garnisons et les soldats qui gardoient la forteresse. Au traité d'alliance qui se fit en l'an 1266 entre Henry, comte de Luxembourg, et Ferry, duc de Lorraine⁹, le comte promet d'aider en bonne foy le duc contre le comte de Bar, en bonne foy à son poir à grant force et à petite.

Les anciennes Coutumes de Catalogne¹⁰ disent que le vassal est obligé de mettre son château au pouvoir et entre les mains de son seigneur lorsqu'il lui en fera la demande, et est en procès forment cette difficulté au sujet du vassal qui concerne le fief, car quoy qu'il allegue qu'il en a esté dépossédé par luy, ou d'une partie, et qu'il n'est pas tenu de répondre au seigneur, jusques à ce qu'il luy eust rendu et restitué ce dont il a esté dépossédé, si est-ce, disent ces Coutumes, que le vassal ne doit estre oit en aucune manière: d'autant qu'en ce qui regarde la féauté, c'est-à-dire les devoirs des vassaux envers les seigneurs, on n'est pas reçu à alleguer aucune raison. Si la senyor ha playdeat ab son vassal en juheri sobre alguna cosa, que riqurisca fe, e lo vassal allegua que el ca desputat per lo Senyor d'alcuna part del feu, ho d'alcuna altra cosa, per que dyu que no es tengut el respondre al senyor, entro que sia restituit en so de que es desputat, car en so que requereu fe, no es presa ninguna defensio. Cet article semble expliquer disertement le mot d'iratus, et justifie que quoy que le seigneur et le vassal soient en différent au sujet de leurs fiefs, le vassal neantmoins ne pouvoit pas en ce cas refuser à son seigneur de rendre son château. Il explique encore les termes: Cum forisfacto et sine forisfacto, cum delicto et sine delicto, qui sont exprimés par celui de Bauno, comme j'espère le justifier ailleurs¹¹, car il dit qu'en ce qui requiert la féauté, par le refus de l'accomplir, il y a lieu à la félonie, et que le vassal ne peut sous prétexte de différent se défendre de rendre sa forteresse à son seigneur. Ainsi le vassal estoit obligé de remettre son château à son seigneur à la première sommation, soit qu'il fust en différent avec luy accuse de son fief, soit qu'il fust en paix, pacatus.

Le seigneur avoit droit de demander que son vassal remit en son pouvoir son château et sa forteresse pour s'en servir dans ses besoins. C'est ce qui est exprimé en plusieurs chartes. La Chronique de Senone¹²: « Castrum suum Morhen... ab eodem duce in feodo recepit, ut si quando ipsi necessitas occurreret illud castrum absque ulla contradictione redderet. » Un titre de Volde-mar, duc de Julis¹³, de l'an 1226: « Antedicta vero munitiones, semper nobis, et vel nostris veris hæredibus aperte erunt, ad omnem nosstram necessitatem. » L'hommage d'Arnauld Otton¹⁴, vicomte de Lomagne, à Alphonse, comte de Poitou et de Tolose: « Dicta etiam feoda iratus et pacatus vobis reddam, et quoadcumque fuerit requisitus, quæ tamen restitueræ mihi debitis necessitate finita. » Cette nécessité s'entendoit tant pour les grands besoins que pour ceux qui estoient de moindre importance. Un titre de Guillaume de Guierche¹⁵: « Præterea domino regi juramento astricti sumus quod non denegabimus ei, vel mandato ejus, domum nosstram de Segre in magna vel parva necessitate. » Ces besoins sont remarquez par Philippe de Beaumanoir, au passage que Jay rapporte cy-devant, savoir pour les guerres du seigneur, pour mettre ses prisonniers, pour y avoir sa retraite et s'y faire garder, et pour le profit commun du pays.

Le premier cas se trouve ainsi exprimé en l'hommage de Pierre Bermond, seigneur de Sauve, à Anduse et de Sommières, qu'il rendit à Louys VIII, roy de France, l'an 1226¹⁶: « Et ego super sacrosancta juravi domino regi, quod omnia castra que nunc teneo de ipso tradam ei et hæredibus suis, et ad magnam vim et parvam, et progravandis hostibus suis, quotiens inde a domino rege, vel hæredibus suis, fuero requisitus. » Philippe Auguste¹⁷ donna la terre de Conches à Robert de Courtenay, à condition qu'il seroit tenu et ses successeurs, de rendre au roy fortiterias predictorum castrorum, ad guerrandum, et ad magnam vim, et ad parvam. Berenger-Guilems, seigneur de Clermont de Lodeve: « Etiam castra confessus est reddere decima die, vel infra, ad ejus, et ejusque nuntii communitatem propter bellum. » Un titre de Garciaus Arnauld de Navailles, de l'an 1263: « Encores je promettes et jurasmes à Mons. Edoart, que nos heres à los jors rendron à li, o à ses hers, et à lur seneschal, o à

¹ M. Perard, p. 290; Besly. — ² M. Perard, p. 425. — ³ Aux Preuves de l'Hist. de Turenne, p. 42. — ⁴ La Croix, in Episc. Cadurcens, p. 75. — ⁵ Censu jet de la Bigorre. — ⁶ Reg. des Comtes de Tolose, fol. 19, com. par M. d'Herouval. — ⁷ Aux Preuves, p. 124. — ⁸ Reg. des Comtes d'Angoulesme, cote 25. — ⁹ Hist. de Bearn, l. 6, ch. 9. — ¹⁰ Ib. l. 8, c. 11.

¹¹ Vigner, aux Genes d'Alsace, p. 148. — ¹² Art. 1. — ¹³ In Gloss. Lat. Barb. v. Boniare. — ¹⁴ C. 481. — ¹⁵ Poilain, l. 7, Rerum Denicæ. — ¹⁶ Reg. de la Chancelierie de Bordeaux, fol. 182. — ¹⁷ Reg. de Phil. Aug. appartenant à M. d'Herouval, p. 126. — ¹⁸ Reg. de Carcassone, fol. 60. — ¹⁹ Reg. de Phil. Aug., p. 80.

« lur corjein mesage l'avant dit chasteu de Saut, ... totas las horas que il nos requerrunt por lur guerra, que l'n auront « en Gasconhe, et les tendrunt tant con lur guerre durra à « lur cost, sauve à nos les rentes et les issues des terres. Et « quant lur guerre sera fenie, o paiz fet sera, o triage prise, « eus nos rendrunt o à nos heres les chastiaus avant dits. »

Que si le vassal faisoit sa demeure dans un autre royaume que celui où son fief estoit situé, et ainsi fust sujet naturel d'un autre prince que celui de qui son fief relevoit mediatement ou immediatement, en ce cas, si les deux princes entroient en guerre ensemble, le vassal estoit obligé abandonner ses châteaux au prince ennemy de son prince naturel, pour s'en servir tant que la guerre durerait. J'ay leu l'original d'un hommage que Nugno Sanche, comte de Roussillon et de Cerdagne, fit au roy Louis VIII pour les vicontes de Fenolhedes et de Pierre Pertuse, au camp devant Belpoeh, au mois d'octobre de l'an 1236, qui porte que le comte fait hommage lige au roy pour ces vicontes : « Salva fidelitate regis « Aragonum, ita tamen quod si aliquo tempore guerra inter « nos (c'est le roy de France qui parle) et dominum regem « Aragonie contra nos, vel heredes nostros, de eo quod tenet « de nobis esset, totum illud nobis, vel hereditibus nostris « durante guerra redderetur, et illud teneremus quousque « guerra finiretur : qua finita totum illud ad ipsum, vel « heredes suos, sine contradictione aliqua revertetur. »

L'autre nécessité, et l'autre besoin du seigneur, à l'égard des châteaux de son vassal, estoit pour y mettre ses prisonniers, et les y faire garder, ou pour y mettre ses garnisons, c'est-à-dire tant les soldats pour le garder que les vivres et autres necessitez de ses armées. L'hommage de Geoffroy de Leignen, viconte de Châtelleraud, du mois de may 1221, au roy Louis VIII : « Quotiens autem, et quando dominus rex « erit in partibus Pictavia, teneor reddere castrum meum « de Vouvent homino regi, vel mandato suo, ad ponendum in « eo garnisionem suam, quamdiu erit in partibus Pictavia, « et in recessu suo rehabebo castrum meum de Vouvent, « etc. » Enfin le sire de Beaumanoir dit que le seigneur pouvoit prendre le château de son vassal pour l'utilité publique et pour le profit commun du pays. C'est ce qui fut représenté au concile provincial tenu à Winchester l'an 1189, sous Estienne roy d'Angleterre : « Certe, quia suspectum est « tempus, secundum morem aliarum gentium, optimates « omnes claves munitionum suarum debent voluntati regis « contrahere, qui pro omnium pace debet militare. » Conformément à cette maxime, la *Coutume de Bassigny le Lorrain à Gondrecourt la Marche*, arrêtée par le duc de Lorraine le 15 de novembre l'an 1589, porte « que tout vassal du duc est « tenu de lui prêter ses châteaux et forteresses pour un temps, « pour la conservation de sa vie ou de son pays. »

Comme l'hommage se faisoit à toute mutation du seigneur et de vassal, du moins en la plûpart des coutumes, ainsi le seigneur avoit droit, en cas de cette mutation, d'entrer dans les châteaux de ses vassaux, d'y exercer les marques de souveraineté, et d'y arborer ses enseignes ; ce qui se pratiquoit avec les cérémonies qui sont remarquées dans les titres. L'hommage de Signis, veuve de Centulle, comte d'Estrac, et de Centulle, son fils, pour le comté d'Estrac, à Raymond, comte de Tolose, du mois de novembre l'an 1245, porte qu'après que l'hommage eut esté fait au comte « Petrus de « Tolosa, nomine et loci ipsius domini comitis Tolosani, et « de mandato ipsius speciali, accessit ad castrum novum de « Barbarene, ad Durbanum, ad Montem Cassinurum, et ad « Simorreum, et ibi super turrim castri novi, et super turres « et portalla aliorum suprascriptorum locorum, ratione et « jure majoris domini, fecit ascendere vexillum, seu bannum « riam dicti comitis Tolosani, et ex parte ipsius ter praeconizari, et clamare alta voce signum dicti comitis, sicut « TOLOSAM : et dicta castra et villas pro eodem domino comite, « et nomine et loco ipsius recepit, et ab eadem Signi, et « Centullo ejus filio, ratione et jure feodi et majoris domini « eidem Petro de Tolosa tradidit fuerunt. » Ainsi Berenger Guillems, chevalier, seigneur de Clermont de Lodeve, faisant hommage à Guillaume, évesque de Lodeve, accusé de son château de Clermont, en l'an 1316, remit son château au pouvoir de l'evesque, qui y entra, tandis que le seigneur de Clermont avec sa femme, ses enfants et sa famille demeura au dedans de l'enceinte inferieure, c'est à dire dans la basse-cour du château, et hors l'enceinte superieure qui estoit le château. Après quoy l'evesque, entrant avec sa suite en l'un et en l'autre, fit fermer les portes, puis ses escuiers arborerent sa banniere sur les murs, en divers endroits du château.

1. Will. Malmesbur. l. 3, Hist. Novellae, p. 183. — 2. Reg. de Tolose. — 3. Hist. des Ev. de Lodeve, p. 273.

criant à diverses reprises à haute voix. CLERMONT. Clermont, pour monseigneur l'evesque de Lodeve, et Saint-Germain : ce qu'estant achevé, l'evesque se retira, et rendit au seigneur de Clermont le château avec les clefs. Par le traité qui fut fait entre Henry, roy d'Angleterre, et Raymond, viconte de Turenne, l'an 1181, il fut convenu que le viconte feroit à l'aveoir hommage au roy d'Angleterre, et qu'à chaque changement du roy il seroit tenu, pour marque et reconnaissance de souveraineté, in signum domini, de remettre les clefs des châteaux de Turenne et de Saint-Céré entre les mains du roy, ou de ceux qui seroient commis par lui, lesquels, au nombre de deux ou trois, entroient dans ces châteaux, sans que le viconte ni sa famille fussent obligés de se retirer, et la rendus au viconte, et ceux qui y seroient entres de la part du roy seroient aussi obligés de se retirer. Arnould, archevesque de Narbonne, ayant receu, en qualité de duc de Narbonne, l'hommage d'Aimery, viconte de Narbonne, « recepit palatium, pondo signo Ecclesie in turri, pro domino et « ducatu, ainsi que nous lisons dans l'*Histoire des Evesques de Lodeve*, laquelle nous apprend encore que cette cérémonie d'arborer les bannieres pour marque de seigneurie se faisoit avec les fanfares des trompettes. « Et elevato in turris sum- « mitate ejusdem episcopi vexillo, buccinaverunt more « consueto. »

Cela s'observoit ordinairement, ainsi que j'ay remarqué, lorsqu'on rendoit les hommages pour cette espèce de fiefs où le vassal estoit obligé de desamparer son château, et de le mettre au pouvoir de son seigneur, si ce n'est qu'il y eust convention au contraire. L'hommage du prince d'Orange, de l'an 1339, dont j'ay parlé cy-devant : « Et in qualibet muta- « tione domini et vassalli etiam dicta castra redduntur « domino Bellino, et suis, tenendo per tres dies, duntaxat « cum vexillo defenit, nihil de bonis dietorum castrorum « accipiendo. » Nous en avons un autre exemple, plus singulier, au *Cartulaire de l'Archevesché d'Arles*, en ces termes : « Anno dom. 1263. 5. die mensis febr., in presentia domini « rum P. Aurasienensis episcopi, et Joannis de Arisio, « senescalli de Venaisino, etc., fecerant homagium D. « Florentio Arclateni archiepiscopo, sub eadem forma et « verbis, et juramento, quibus supra proxime Arnaldus, « et uxore D. Pontii de Montedraconis. Acta fuerunt hæc in « dicto castro, et desamparato prius castro, cum uxoris, « liberis, et tota familia sua, et apportatis clavibus castelli « extra portam ad presentiam dicti archiepiscopi. » Estant à remarquer que par un autre hommage, que Guillaume, seigneur de Mondragon, fit à l'archevesque d'Arles, l'an 1163, ce seigneur s'oblige de rendre son château à sa seigneurie, pour il se reconnoisse que faire entrer ou arborer la banniere dans un château estoit une marque de seigneurie. Ce qui paroist encore assez par la reconnaissance que Jean, sire de Vergy, seigneur de Bourgogne, donna au seigneur de Villey, que quoy qu'il fust venu en la maison de Villey, et que ses bannieres y fussent entres, il devoit qu'il n'y avoit aucun droit, ni par raison de fief, ni par raison de justice, ou de seigneurie.

Non seulement le vassal estoit obligé de remettre ses forteresses au pouvoir de son seigneur, aux deux cas que j'ay viens de spécifier, mais encore en toutes occasions, et toutes les fois qu'il en avoit besoin, ou mêmes qu'il voudroit y venir. L'*Histoire des Evesques d'Auxerre* dit que Pierre, comte d'Auxerre, rendit le château de Mailly ad beneplacitum episcopi, et par son ordre, à Hugues, archidiaque, qui nomine episcopi castrum ipsum recepit. Et qu'Herve, comte de Nevers, reconnut qu'il estoit obligé de rendre à l'evesque les tours de Saint-Sauveur de Châtillon-sur-Seine, et de Côte, quod quibus ad libitum suum, Raymond de Lavard fit la même reconnaissance à Pierre, évesque de Lodeve, quod quibus idem Petrus ibi habitare vellet. M. de Boissieu rapporte un titre de l'an 1203 par lequel Guillaume de Clermont reprend à hommage de l'eglise de Vienne ses châteaux de Saint-Joire et de Crepol, et s'oblige « quousque ad petitionem archiepiscopi vel canonico- « rum, omni cessante dilatione, redderet castra ista, vel « quodcumque ipsi horum peterent, et inde possent facere « placitum et guerram ad libitum suum. » C'est pour quoy dans les hommages, et dans les titres qui parlent de cette nature de fiefs, il est presque toujours porté que le vassal doit remettre et rendre son château à son seigneur, ad voluntatem

1. Aux Preuv. de l'Hist. de Turen. p. 82, 70. — 2. P. 415. v. Guid. 12pp. decr. 160, p. 203, 219, 228. — 3. Livre Noir de l'Arch. d'Arles, intitulé Liber actionum SS. PP. fol. 49. — 4. Aux Preuv. de l'Hist. de Vergy, p. 214. — 5. C. 59, p. 480, tom. 1. Bibl. Labei. — 6. Hist. des Ev. de Lodeve, p. 83, vol. III. — 7. De l'usage des fiefs, c. 94.

nam, et quotiescumque voluerit, si ce n'estoit que dans les inféodations ou dans les conventions particulieres faites sur ce sujet il n'y eust des clauses au contraire. Car souvent il y estoit spécifié combien de fois en l'an le seigneur pouvoit obliger son vassal à lui remettre son château. Par exemple, dans le traité fait entre Gaston, vicomte de Bearn¹, et Raymond Garais, seigneur de Navailles, l'an 1205, il est porté que le seigneur de Navailles est obligé de rendre son château au vicomte de trois fois l'an : Est autem conventio talis, quod R. G. debet tradere et reddere domino Gastoni, irato et pacato, et suis successoribus, ter in anno castrum de Navailles. Au Cartulaire de Bigorre est l'acte suivant² : Raymondus Garais de Lavada voluit capere Petrum comitem bigorrensem, et ceciderunt in Levitano... postea R. Garais finem fecit cum comite, tali pacto, ut omnes castros suos reddidisset tribus vicibus in anno, à lui et à son lignage, ab fei et ab foras, ab ira et sine ira. Quelquefois encore le temps que le seigneur pouvoit le garder estoit limité. Le traité d'entre le duc de Bourgogne et le seigneur de Vergy, de l'an 1216³ : Et quotiens ego vel mel Virgelium requiremus, nobis redderetur, et possemus illud tenere per quatuordecim dies, si nobis placeret, et amplius tenere non possemus, nisi ab abate Cisterciensis et Bussierie negotium evidens et manifestum viderent, pro quo viros tenere deberemus. Toutes ces conditions n'estoient pas de droit commun, mais de convention particuliere.

Tandis que le seigneur estoit dans le château, ou dans les places de son vassal, il en estoit tellement le maître, qu'il avoit le droit d'y exercer tous les actes de justice à l'endroit des habitants, pourvu que les procès n'eussent pas été commencés, ou terminés du moins. Ce privilege est attribué à l'empereur dans les villes qui sont du ressort de l'Empire, dans le droit ancien des Saxons⁴ : In quacumque civitatem Imperii rex devenit, ibi telonea vacabunt sibi et monetæ. Quacumque etiam provinciam, seu territorium intraverit, iudicium illius sibi vacabit, et ei licebit iudicare omnes causas que eorum iudicio non fuerint interceptæ aut finitæ. Cinnamus⁵, en son Histoire romaine, que l'empereur Manuel estant arrivé à Antioche, dont Renaud de Châtillon estoit alors prince et seigneur, durant le temps de huit jours qu'il y demeura, toute la justice du prince cessa, et les habitants y furent jugés par les juges de l'empereur : Τοσαύτην γὰρ ἡμεῖς ἐβουλομένημεθα Ἀντιόχεια εἰς ἅσων ἐπιβήσαντες, ὅσθη ἀπὸ τοῦ τοῦ ἑαυτοῦ ἑξουσιάζοντος, ὅσθη ὅσθη τὰν ἀρχιεπισκόπων, τὸν τὰν τὰν ἀρχιεπισκόπων ἑξουσιάζοντος, ὅσθη ἑξουσιάζοντος, ὅσθη ἑξουσιάζοντος. Ce que Manuel fit ensuite du traité qu'il avoit conclu avec Renaud, par lequel ce prince s'estoit obligé, à l'instinct cor-poralliter sacramento, quod domino imperatori Antiochiam ingredi volenti, vel ejus prasidium, sive irato, sive pacato, a liberum et tranquillum non denegaret introitum. Ce sont les termes de Guillaume, archevesque de Tyr⁶, qui ajoûte au dessus de ce traité un drapeau à la bannière de l'empereur au dessus de la principale tour du château d'Antioche. Et cet usage estoit tellement constant à l'égard des souverains, lorsqu'ils venoient dans les châteaux, et dans les places de leurs vassaux, que nous l'avons vu pratiquer encore de nostre temps par le roy très-chrestien à présent regnant, lequel estant venu à Avignon le vingt-troisième jour de mars l'an 1364 y fut salué par les consuls et les magistrats comme comte de Provence et comme leur souverain. La garde du pape, à qui cette ville appartient, y fut levée, toutes les juridictions ordinaires cessèrent : celle du roy y fut établie, et le roy même y donna les grâces, et la liberté aux prisonniers.

Quoy que le vassal fust obligé de remettre son château au pouvoir de son seigneur, lorsqu'il l'en avoit requis, il y avoit toutefois des cas où il pouvoit en faire profit, sans pour cela encourir le crime de felonie, ou confisquer son fief. Du moins avant que de le lui livrer, il lui estoit permis de prendre ses précautions, et de demander des seuretez à son seigneur. Par exemple, le seigneur ne pouvoit pas demander le château de son vassal, pour s'en servir contre lui en quelque guerre que le vassal auroit contre un autre, ou bien pour y introduire l'ennemy du vassal. Il y a une pièce ancienne aux preuves de l'Histoire des comtes de Poitou du sieur Besly⁷, qui fait voir que lorsque le vassal avoit quelque sujet de défiance de son seigneur, il pouvoit avec fondement lui demander des cautions ou des hostages, avant que de mettre son château en son pouvoir : Comes vero dixit ei, si fiducia vult dare tibi, quod infimici tui castrum non habeant, non potes eum tenere. Et plus bas, parlant du vassal résolu de garder

son château, à moins que le seigneur ne lui donne caution : Misit Hugo omnia necessaria in castrum, et voluit eum tenere contra omnes, si fiducia non darent ei. A la fin Hugues rendit son château à son seigneur, à condition que son ennemy n'y pourroit entrer sans son consentement, et qu'il ne lui en seroit fait aucun dommage. Il y a un autre exemple de cecy en des lettres de l'an 1193, où Robert, évesque de Clermont, declare : Quoniam suspecti videmur, ex eo quod Pontius de Captillo contra nos fecit, manente nobis JURAMENTO et FIDELITATE quod habemus in castro Vertazonis, illud per quinque annos ab instanti festo sanctæ Mariæ Magdalenes non requiremus, sed ex tunc poterimus requirere. Et de là vient que souvent dans les sermens et les hommages qui se rendoient à l'occasion de cette sorte de fiefs, le vassal apposoit cette condition, que le seigneur n'y pourroit recevoir l'ennemy capital du vassal. L'hommage du seigneur de Clermont de Lodeve à l'evesque de Lodeve, dont j'ay parlé cy-dessus, porte expressément que non recipiet episcopus in dicto castro capitale in micum dicti domini de Claramonia.

Philippe de Beaumanoir⁸ propose cette question, sçavoir si un vassal qui a la guerre en son particulier peut estre obligé par son seigneur de lui rendre son château, quand il l'en requiert, et la resout en ces termes : Avenir porroit que moi aussi en tel point e, aroie tel mestier, que je seroie en guerre, si seroit perilleuse cose que li autre que mi am y allassent, ne m'estoient reperant. Car tout ne le voulat pas mes sires, si pourrois-je estre grevex par cex qui de par eus i seroient. Donques en tel cas ne suis pas tenus à bailler me tout au commandement mon seigneur, se ses cors meisme n'est. Et si il ne me prent à aider, et à garantir de me guerre, tant con il i sera residents. Car ce que nous avons dit que li seigneur peout penre les fortereces de leurs hommes, c'est à entendre qu'il soient gardé de domage et de peril.

Lorsque le seigneur vouloit se faire rendre le château de son vassal, il estoit obligé de l'envoyer sommer, ou, pour user des termes de ce temps-là, il le devoit semondre. Et alors le vassal avoit quelques jours pour se préparer à l'y recevoir, ou ses deputez, et pour en faire enlever ses meubles et sa famille. Un hommage que j'ay rapporté cy-dessus, tiré de l'Histoire des Evesques de Lodeve⁹, porte que le vassal estoit tenu de remettre sa forteresse au pouvoir de son seigneur en dedans dix jours après sa semonde. Le vassal même s'obligoit par la reconnaissance qu'il donnoit à son seigneur, de bien traiter son envoyé, et de ne pas souffrir qu'il lui fist aucune injure ou aucun dommage. Un titre de Bertrand de Saint-Amand, de l'an 1181¹⁰ : Et quotiens nos ammonueris per te, vel per nuncium tuum, reddemus supradictum castrum, et de ammonitione non vetabimus, et ammonitori dammum vel injuriam non inferemus, nec consilio nostro inferetur. J'ay leu un semblable hommage pour le château de Montdragon à l'archevesque d'Arles¹¹.

Les anciennes Coutumes de Catalogne¹² expriment exactement ce que le vassal estoit obligé de faire après la semonde qui lui avoit esté faite de la part de son seigneur, de luy abandonner son château : qui estoit qu'en même temps il estoit tenu d'enlever tous ses meubles, non-seulement du château, mais encore de son enceinte. Puis le seigneur y estant entré, ou son député, devoit faire monter dessus ou trois de ses gens en la plus haute tour, et y faire crier à haute voix son nom et son cry, et alors le vassal devoit sortir du château et de son enceinte, ne pouvant y demeurer que par le consentement exprès du seigneur, si ce n'est qu'il n'eust aucun pourpris aux environs du château, où il pust se loger et se retirer : car autrement demeurant dans l'enceinte du château, il tomboit dans le crime de felonie, suivant cette coutume. Quant au seigneur, il devoit mettre au château autant de gardes qu'il en faloit pour le garder, et dix jours passez, le rendre au vassal. Et parce que ces coutumes n'ont pas encore esté publiées, il est à propos d'en rapporter icy les termes : Si per lo senyor es demanda postal al vassel del sen castel, deu li esser donada per aquesta manera. Lo vassel primerament gitara totes ses cosas del castel, et de tot le terme del castel, e ses tota contradictio e retencio. Lo castel delivrara al senyor, e intrat que sera lo senyor, ho altres per el, en la fortalessa del castel, lo senyor fara puyar el castel, e s'ytans quant se volra, en lo plus alt de la torre, e los quas ab grans vous cridaran, e envocaràn lo nom del

1. Hist. de Bearn. l. 6. c. 13. n. 2. — 2. Census et debita Bigorre. — 3. Aux Preuv. de l'Hist. des D. de Bourg. p. 67. — 4. L. 3, art. 60. Wichbild. Magdeb. art. 8. — 5. L. 4, p. 204. — 6. L. 14, c. ult. — 7. P. 392.

1. Aux Preuv. de l'Hist. des Ducs de Bourg. p. 60. — 2. Plantavitt. p. 275. — 3. Ch. 58. — 4. Page 274. — 5. Livre Nov. de l'archevesché d'Arles, fol. 84. — 6. Livre Nov. de l'archevesché d'Arles, fol. 53. — 7. Cap. 2.

« seigneur. E adoncs lo vassel exsira de tot lo castel, e del terme; car no deu remembre aqui, si non aytant quant sera de volentat expressada del seignor: si doncs lo vassel no avia aieu porrai a lou d'entre lo terme del castel, en lo qual remanir porria. En altra manera, quant lo vassel seria remanuz en lo terme del castel, no seria entes que aques donada postat, ans seria reputat bauzador, so es que auria feyte bauzia, segons costuma de Catalunya, e seria bauzador aytant de temps que estaria et vigaria de donar plena postat. E lo seignor receben la postat, pauzaria francamente, e se nes tot en payament gardes du castel, e aytant que necessari fossen a gardar lo dit castel, e mudar entre los x dies, en aytal cas, ne seria entes que lo vassel, e ques donada plena et liberal postat del castel, e en aytal cas ne correrien al seignor los x dies, aytant pot que en cas que vassel remanuz en lo terme del castel, o aytant pot avo en cas que vassel formes a dire correr los abans de temps, mes se labores commensar a a correr los dies, quant lo vassel aura donada plena e liberal postat, e no sera tornat en los termes abans que temps sia. »

Ce qui est dit en ces *Coutumes* que le seigneur devoit sortir du château de son vassal après qu'il y auroit demeuré l'espace de dix jours, qui commencent à courir de celui auquel il en avoit esté mis en pleine possession, regarde les usages particuliers de la Catalogne, car en d'autres *Coutumes* le seigneur pouvoit le retenir tant que sa guerre durait, laquelle estant finie il avoit encore quarante jours pour en sortir, et pour en retirer ses gens et ses meubles: ce qui est exprimé dans l'acte d'hommage que Mathieu, duc de Lorraine, fit à Blanche, comtesse de Champagne, et à Thibaut, son fils, l'an 1290, pour la châtellenie de Neufchâtel. « Et eis juravi bona fide, et sine malo ingenio, quod quandocumque et quotiescumque fieri requisitus ab ipsis, vel ex parte ipsorum, tradam eis, vel eorum mandato, dictum castrum, fortiteriam videlicet et burgum, ut ibi ponant de suis gentibus ad voluntatem suam. Ipsi autem infra XI dies, postquam de ossonio, vel de guerra sua liberati erunt, tenebunt michi reddere per juramentum suum castrum suum et ita manent, et in eo puncto in quo eis traditum fuerit bonafide. » Les memes termes se rencontrent en une semblable reconnaissance de Guy de Châtillon, fils aîné de Gautier, comte de saint Paul, pour ses forteresses de Champagne.¹

« Infra XI dies postquam, sicut de ossonio suo, dictas fortiterias michi et Hugoni, fratri nostro, vel heredibus nostris, in eodem statu, in quo easdem recepit, restituet bona fide. » Dans le traité d'entre Eudes, duc de Bourgogne, et Estienne, comte d'Auxonne, de l'an 1197, le duc s'oblige de rendre Auxonne au comte « infra VII dies postquam dux negotium suum de castro villa fecerit », ce qui fait voir que les usages estoient differents pour cette sorte de fiefs.

Le seigneur ou ses deputez, estant entrez dans une pleine possession du château du vassal, s'ils y trouvoient des vivres, des meubles ou des provisions, ils pouvoient s'en servir avec discretion, et autant qu'ils en avoient besoin pour eux et pour leurs gardes, tant qu'ils tiendroient le château, que s'ils n'y trouvoient rien qui fust à l'usage de ceux qui estoient établis pour sa garde, en ce cas ils estoient obligez de fournir à la dépense, qui leur devoit estre rendue par le vassal. Les *Coutumes de Catalogne*.² « E si lo seignor, quant rechebra la p'stat del castel, trobà neques causas del vassel en so castra, o en lo terme, lo seignor o les seves gardes poyron aqueses causes, p'entre e despendre tempradament aytant que necessari sera, mentre que lo castel tenga. E si non troba res, o si troba cozo que non vaste a ops de les gardes, e adoncs lo seignor, et seu, fara les despens, mes en pero lo vassel est tengut de retro aqueses al seignor. »

Ce y estoit encore particulier à la Catalogne; car de droit commun et ordinaire la dépense de ceux qui gardoient le château du vassal de la part du seigneur estoit à la charge du baron qui prent la forteresse de son home pour son bénéfice; ce ne doit pas estre au cost de son home. Car se il met garnisons, ce doit estre du sien, et s'il y a prisonniers, il les doit faire garder de sien, et s'il empire de rien la forteresse, il le doit refaire. La plupart des titres toutefois estoient le foin et la paille du vassal, que le seigneur n'estoit pas obligé de restituer si les avoit consumez tandis qu'il avoit tenu son château. Le traité d'entre Estienne,

comte d'Auxonne, et Eudes, duc de Bourgogne, de l'an 1197. « Et si dux et sui in eadem villa aliquod dampnum inferimus fecerint, præterquam de feno et stramine, dux infra XI dies postquam submonitus fuerit, emendabit. Un titre de l'an 1206.³ « Et si dum illud tenerimus, per nos, vel per nostros, aliquod dampnum, præterquam de feno et stramine, requisitus essemus dampnum illud restaurabimus. Pour ce qui est du foin et de la paille, il semble que les vassaux qui se trouvoient en la maison du vassal Un titre de l'an 1207.⁴ « Si vero guerram habuerit, obedientiarum in aliquo, quod se trouvoit en la maison du vassal Un titre de l'an 1207.⁵ « Excepto feno et paja, non gravabit. Aussi ce tribut est fort ancien, et est appelé *fadrum* dans les chartes de ses commissaires.⁶ Frederic Ier, empereur, appelle ce tribut, qui estoit dû aux empereurs, *fadrum regale*, en une de ses patentes de l'an 1114.⁷ mais je réserve à en parler en une autre occasion, si le seigneur ne pouvoit consumer que le foin et la paille du château et de la place de son vassal, la plus forte raison le vassal demouroit en la jouissance et en la perception de ses droits qui lui estoient deus; c'est ce qui est exprimé dans un titre de Pierre, viconte de Castillon, de l'an 1240.⁸ « Et hoc non obstante nos vel heredes nostros, vel successores, prohibitis nostris, de castro et de castellanis Albarterre et pertinentiis eorum libere et integre percipiamus. »

Au surplus, le seigneur devoit user du château de son vassal comme un bon seigneur, et un bon père de famille, et le lui rendre après que ses guerres ou ses affaires seroient achevees, au même état qu'il luy avoit esté confié. Les *Lois de Simon*, comte de Montfort, « Et ipse comes, tanquam bonus dominus, in illo statu et valore in quo receperit, tenetur reddere eisdem, sine diminutione, aut dampno, peractis negotiis suis. » Un titre de l'an 1219.⁹ « Domnus Amalricus ita faciat de castro seu de castris et castra teneat ut bonus dominus. » Il devoit faire en sorte que le vassal souffrit aucun dommage. Le traité de Raymond, Garce de Navailles, de l'an 1205.¹⁰ « Dominus autem Gasto debet tenere castrum absque dampno. » Il estoit obligé de le rendre, et de le restituer avec les memes artilleries, les memes armes, et autres choses qui servoient à sa défense, qu'il y avoit trouvez. Un titre de Roger, comte de Comminges, de l'an 1211.¹¹ « Ipse et sui, quando prædicta castra michi reddent, eadem modo michi munita et garnita reddent quomodo et in quo accepimus. » Enfin il le devoit rendre sans fraude, comme parle la Chronique du Vigeois.¹² « cum integritate, ceterum, si celle des évesques d'Auxerre.¹³ Mais si le seigneur pour son profit avoit fortifié et amélioré la forteresse qui luy avoit esté confiée, le vassal n'estoit pas obligé de luy rendre les memes raisons, ainsi que le sire de Beaumanoir a observé en ces termes.¹⁴ « Et si l'année pour estre plus fort, ou plus riche, pour son besong, ses homes ne l'ont esté sans nous y contraindre, parce que ce ne fut pas fel par li, tout soit ce que li profit l'en demeure. »

Voilà ce qui concerne les usages et la pratique des vassaux metus son château au pouvoir de son seigneur, mais si sans aucune excuse legitime il dilatoit ou refusoit de le rendre, après que les sommes aveuës estre faites par l'ordonnance de son seigneur, alors le château tombait en commise, et estoit confisqué au profit du seigneur. Le traité de Raymond, Garce de Navailles,¹⁵ dont j'ay parlé cy-devant.¹⁶ « Si tamen R. G. nollet tradere castrum domino Gasto, qui tunc, et hora exigeret, Ray. mundus Garsias, vel eius successor, esset a profit et per datus domini Gasto, et totius sui generis, et si dominus Gasto per vim, posset postea habere castrum de Navailles, nunquam teneretur reddere illud Ray. mundus Garsias, nec suis successoribus. » R. G. ord¹⁷, en la Vie de Philippe Auguste, en fournit un exemple en la personne d'un comte de Hollande.¹⁸ « Post rex ab eo ut ei traderet munitiones, quas cum ei contra jus et consuetudinem patris, de negotio, et quarto die per vim cepit. » Henr. II, roy d'Angleterre, en usa de la sorte a l'endroit de Renaud de Bailion.¹⁹ « qui a fidelitatem regis reliquerat, eique poscenti ut Romam suam de Mansione Renaudi redderet, superbie denegaverat. »

¹ La *Constitution de Catalunya*, édit. de 1584, tom I, pag. 351, porte proprement: « E si lo vassal o algu o alguns en nom seu empuzaran lo seignor, que no poga pagar sufficientes guardas en aquell castel. » 1. Lib. Princ. Com. par M. d'Arbouat. — 2. ib. Princ. Com. par M. d'Arbouat. — 3. Princ. de l'Hist. de Vergy, p. 122. — 4. Ch. 2. — 5. Ch. 26. — 6. Clut. I, 6, ch. 36.

⁷ Aux Preux, de l'Hist. de Vergy, p. 151, des D. de Bourgogne, p. 67. — 8 M. Præd. en des Henr. de Bourgogne, p. 327, 329. — 9 S. Julien, aux Ant. de Maseon, p. 291. — 10 Apud l'Égl. in Episc. Beani. — 11 Reg. d'Angouleme, p. 6. Reg. de Carrazonne, fol. 16. — 12 Marce. — 13 Reg. de Carrazonne. — 14 G. Voscense. — 15 Hist. Episc. Anis, p. 500. — 16 Hist. de Beauv. I, 6, c. 13, n. 2. — 17 A. 1212. — 18 Order. Vit. I, 12, p. 810.

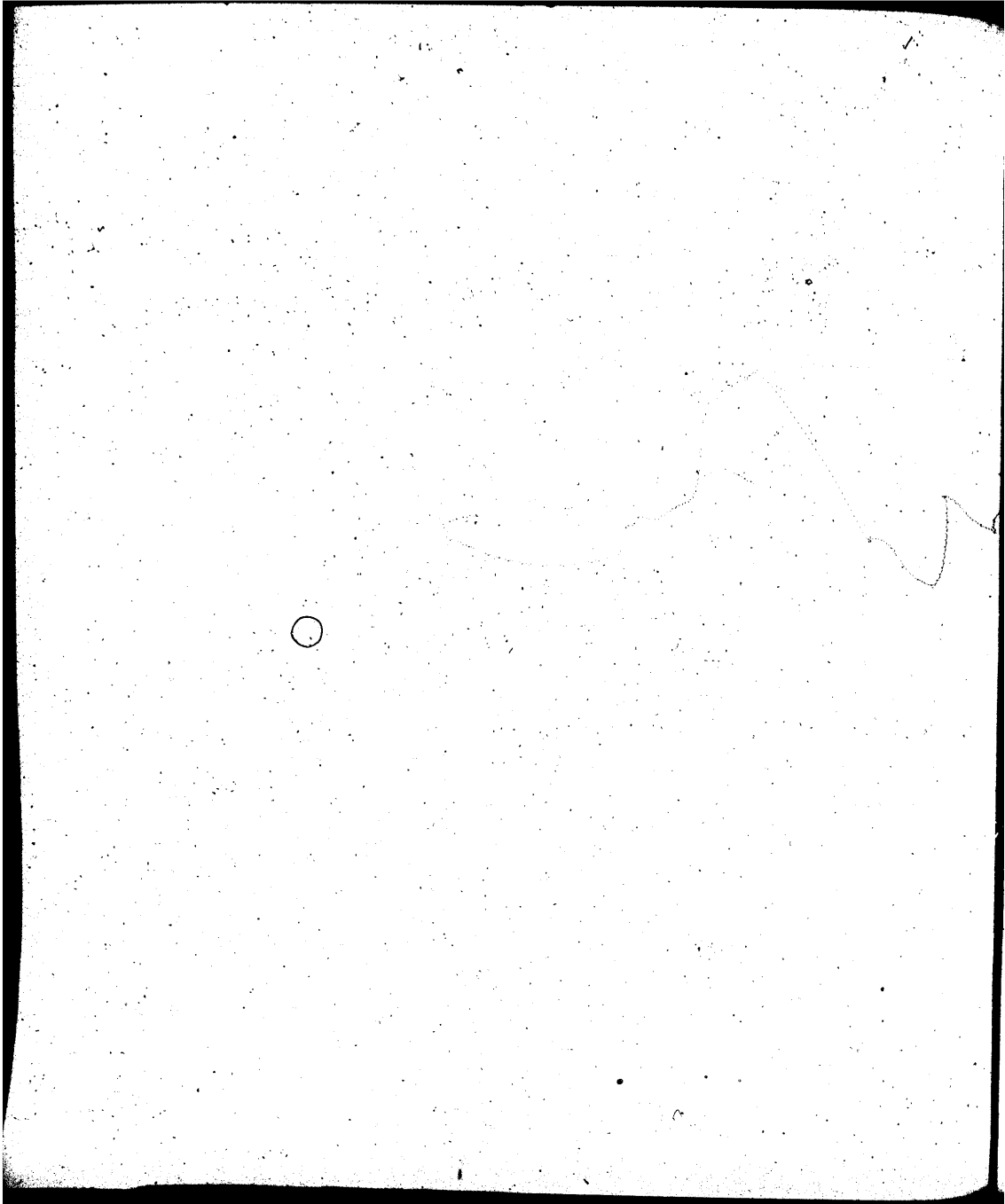
Comme encore à l'endroit de Hugues de Montfort, qu'il avoit fait sommer de lui rendre son château de Montfort : « Ut munitionem castri Montfortis tibi redderet. » Car ces seigneurs n'ayant pas voulu déférer aux sermons du roy, leurs places furent assiégées, prises, et confisquées.

La confiscation toutefois ne suivoit pas à l'instant ce refus : mais le seigneur estoit obligé de sommer son vassal en sa justice de reparer et d'amender le tort, et d'attendre un certain temps et limité : après lequel, si le vassal ne se mettoit pas en son devoir, le fief estoit déclaré confisqué au profit du seigneur. En la convention qui se fit entre Roger, évesque de Beauvais, et Francon, seigneur de Gerberoy, l'évesque fait cette promesse à Francon : « Franco, non tibi ero in damno de castello Gerboredo, ut tu illud perdas me sciente, nisi contra me forisfeceris, et si contra me forisfeceris, postquam nomen hujus sacramenti emendare te suomonero, aut per me, aut per meum missum, duabus quadragesimis emendationem tuam expectabo, et si infra duas quadragesimas illud mihi emendaveris, aut emendationem tuam accipiam, aut tibi perdonabo. Et deinceps hanc ipsam convenientiam observabo, si contra me et contra filios homines quos intramittere volero, illud ipsum castellum Gerboredum non defenderis, et si sacramenta que mihi jurasti, et convenientias quibus mecum convenisti, per omnia in fidelitate mea mihi observaveris. » Il est aisé de voir que ce traité regarde le refus que le seigneur de Gerberoy pouvoit faire à l'évesque de Beauvais de lui rendre son château, et s'il le faisoit, l'évesque déclare qu'il attendra deux quarantaines, pour voir s'il ne réparera pas le tort et le refus, et ce suivant la loy des fiefs, qui ne souffroit pas que le seigneur entrepris rien sur son vassal, sous prétexte de quelque attentat que ce fust sur sa personne, ou les droits de sa seigneurie, qu'après quarante jours, pendant lesquels il estoit permis au vassal de se purger de ce que son seigneur l'accusoit ou de l'amender. Il est encore parlé de cette quarantaine en un traité qui fut fait entre l'empereur Alexis Comnene et Boïmond, prince d'Antioche, dans l'Alexiade d'Aune Comnene, fille de cet empereur. Tant y a que c'est à cet usage qu'il faut rapporter ces termes de l'hommage de Geoffroy, vicomte de Chastelleraud, de l'an 1224, dont l'ay parlé cy-devant : « Ita quod si ego defecerim de hoc faciendis (c'est à dire de rendre son château), Pomnus rex sine se mesfacere possit assanare ad quidquid teneo de eo, et tenere in manu sua donec id esset emendatum per iudicium curie sue. »

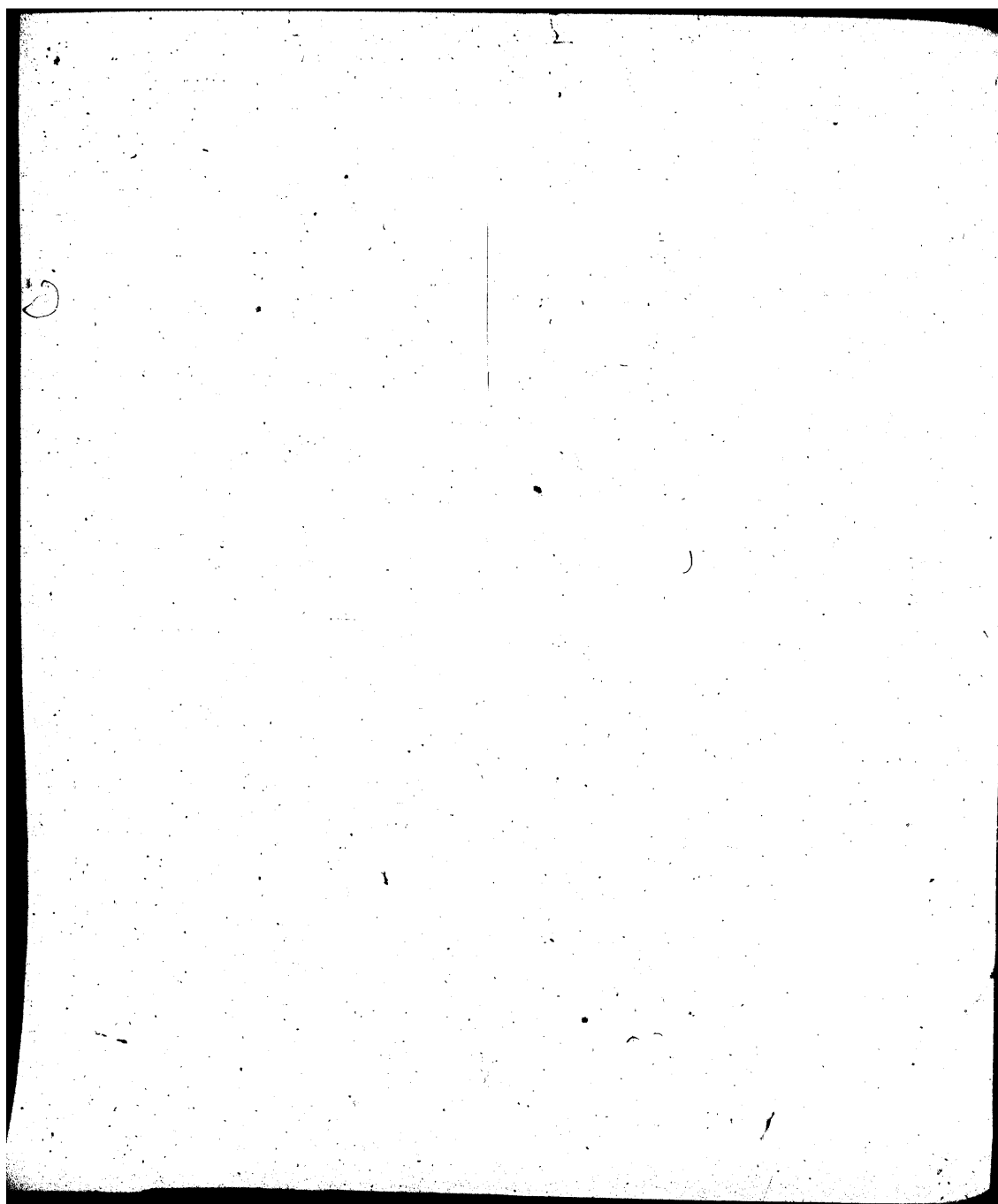
Cumme le vassal confisquoit son fief au profit de son

seigneur, par le refus qu'il faisoit de le mettre entre ses mains, de même le seigneur perdoit, non la tenue et la mouvance, mais la reddition, c'est à dire le droit d'obliger son vassal de lui rendre son château, lorsqu'il en auroit besoin, et ce s'il en usoit contre la coutume, et contre la bonne foy qu'il estoit obligé de garder à son vassal le château qu'il luy avoit confié, après que ses guerres estoient finies et achevées, alors si le vassal pouvoit le reprendre par la force des armes sur son seigneur, il estoit dispensé à l'avenir de cette charge. L'hommage de Raymond Garsie de Navailles à Gaston, vicomte de Bearn : « Si tamen dominus Gasto, vel ejus successor, per suam militiam nollet reddere castrum Raymundo Garsie, vel ejus successor, nisi hæc facere volenti, et R. G. per vim possit recuperare castrum, nunquam postea teneretur reddere castrum D. Gastoni, vel suo successor, et ipse Gasto cum suo successor esset proditor et perjurus Raymundi Garsie et totius sui generis. »

Philippes de Beaumanoir rapporte plusieurs cas où le seigneur peut mesdire, c'est à dire se rendre criminel envers son vassal, et entre autres s'il se faisoit rendre le château de son vassal, sous prétexte de guerre, quoy qu'il n'en eust point : « Comme s'il disoit : Je l'ay pris pour moi aidier de me guerre, et il n'avoit point de guerre ; tout apparloit-il qu'il ne le ferait, fors par son home grever ; et aussi s'il les prenoit pour mettre ses prisons, et il les y lessoit restiens longuement. Et il le peut bien amender, si come il les bien oster de Baesques legerement, et mener en le soc prison : en tel cas se mefferoit-il envers son home, et aussi s'il fainoit qu'il en eust aucun mestier, et il avoit haine, ou maintes fètes à cell qui la fortece seroit ; ou s'il le fesoit pour ce qu'il voulsist poracier, vionie de se feme, ou de se fille, ou d'autre feme qui seroit en se garde ; en tos ces cas se mefferoit-il. » Puis il ajoute la voie que le vassal doit tenir en ces cas pour tirer raison de l'injure qui luy est faite par son seigneur, en ces termes : « Et si tost come il font tex desavenans, et delaisier ne le veuroient à le requête de lor homes, se il homs le denonchoit au roy, barons ne doit ja soffrir piet ordéné entre le seigneur et son home en tel cas : aincois doit tantost fete savoir por quel cause il sires a saisi la fortece de son home ; et s'il voit qu'il l'ait saisi por resnable cause, ou par son loval besoing, on l'i doit soffrir ; et se non, on l'en doit oster, et rendre à son home, et li defendre sor quanques il pot meffere, qu'il ne l'en preigne plus, se n'est por son besoing cler et apparent. »

DE
IMPERATORUM
CONSTANTINOPOLITANORUM,
SEU
DE INFERIORIS Aevi, VEL IMPERII,
UTI VOCANT,
NUMISMATIBUS,
DISSERTATIO.

DISSERTATIONIS

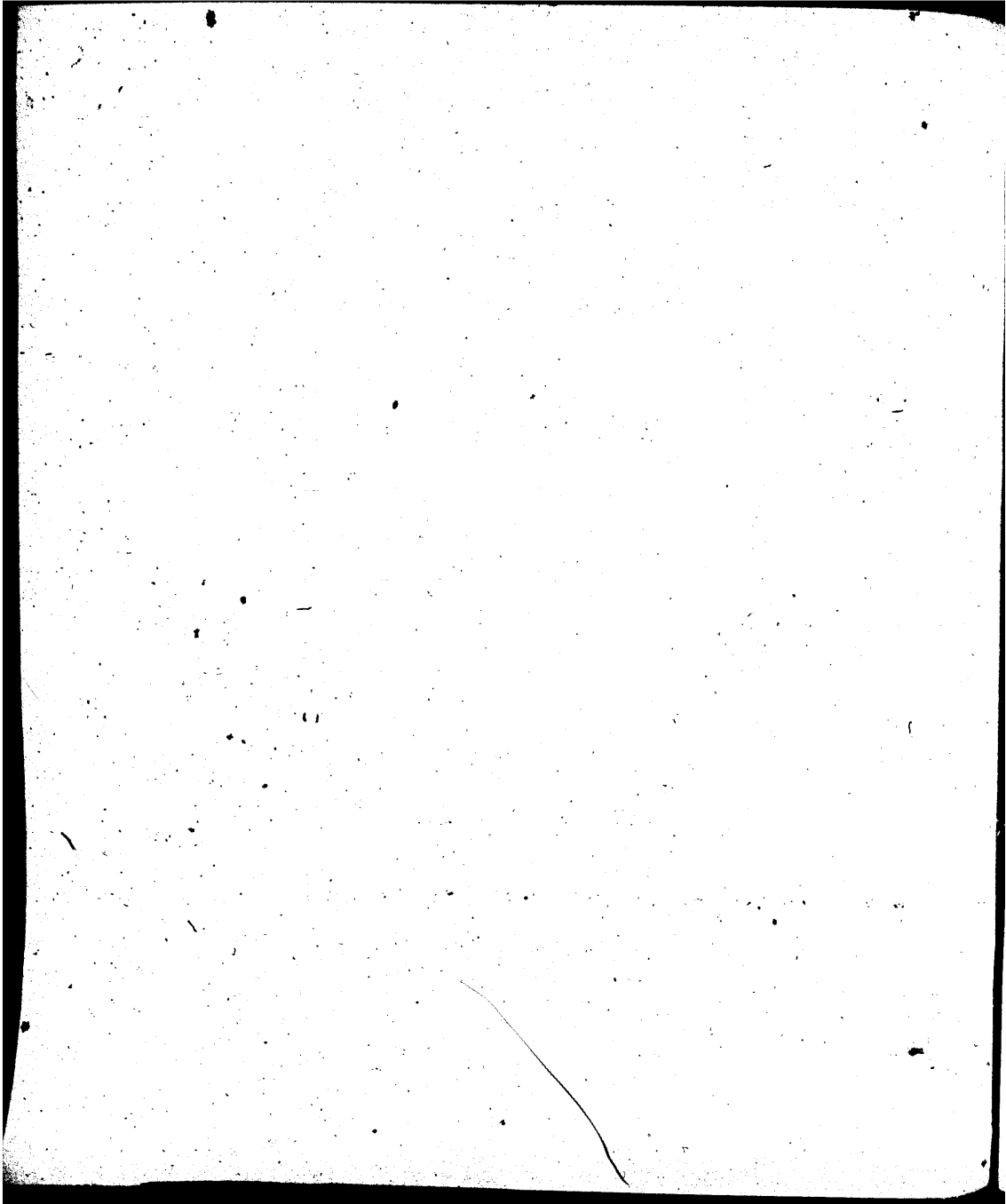
DE

IMPERATORUM CONSTANTINOPOLITANORUM

NUMMIS

SYLLABUS.

- I. Nummorum CP. cognitio necessaria.
II. Nummi Consulares.
III. Paria Consulium.
IV. Habitus Consularis.
V. Clavus.
VI. Subarmatus.
VII. Forus.
VIII. Pallium.
IX. Lora Senatorum Consularium.
X. Lora Imperatorum occidentis.
XI. Foras Papi Pontificum.
XII. Stola Sacerdotum.
XIII. Sceptum Consulare.
XIV. Aquila imperii symbolum.
XV. Aquila Boniforum.
XVI. aquila biceps quando invecata.
XVII. Aquila biceps in nummis Byzantinis.
XVIII. Aquila Occidentalis imperii.
XIX. Volumen vel Mappa.
XX. Aeneas.
XXI. Nummi in quibus equi Imperatoribus apponuntur.
XXII. Nummus.
XXIII. Consularis dignitas quando desinit.
XXIV. Casarea Insignia.
XXV. Camelancium.
XXVI. Globus cruciger.
XXVII. Globus cruciger inter Insignia Imperatorum occidentalem.
XXVIII. Labarum.
XXIX. Nartex.
XXX. De Codice Evangeliorum ab Imperatoribus gestato.
XXXI. Crux in Nummis.
XXXII. Monogramma Christi.
XXXIII. De inscriptione IC XC NIXA.
XXXIV. Christi officium in Nummis.
XXXV. Nummi Zimisetai.
XXXVI. Quomodo Christus in Nummis effingitur.
XXXVII. Imperatores a Deo coronati.
XXXVIII. Depara et nota in Nummis.
XXXIX. Sanctorum imagines in Nummis.
XL. Sancti Georgii imago in Nummis.
XLI. Imperatoris titulus omissus in Nummis Byzantinis.
XLII. Titulus DN. tributus Imperatoribus et Caesaribus in Nummis.
XLIII. Despota titulus in Nummis.
XLIV. Flavius praenomen.
XLV. Titulus perpetui Augusti.
XLVI. Titulus Imperatorie et Tribuniciae potestatis.
XLVII. Titulus Novi Constantini.
XLVIII. Nummi votivi.
XLIX. Nummus Constantini in quo exaratum. PLUR. NATAL.
L. Vota multa.
LI. Acclamatio *καὶ ὑποπόσιον*.
LII. Anni Imperii Nummis adscripti.
LIII. Inscriptiones in medio Nummo.
LIV. Nummi Tribum in quibus cusi sunt. Nummis adscripta.
LV. De literis CONOB.
LVI. Eadem litere in aliis Nummis quam in qui Cipi cusi sunt.
LVII. Eadem litere in Nummis Francicis.
LVIII. Officina monetaria Orientis.
LIX. Officina monetaria Occidentis.
LX. Aliae officinae monetariae.
LXI. Nummus Constantini M. explicatus.
LXII. Vetus Inscripção nuper detecta.
LXIII. Nummi alii Constantini, in quibus exaratum *FRANCA. AROMONTO*.
LXIV. Nummi in quibus vallium describitur.
LXV. Sapphyrus Constantii Imperatoris.
LXVI. Nummus Constantis in Britanniam transmissus.
LXVII. Nummus Julii Silvarii.
LXVIII. Nummus Bonifacii triumphum exhibens.
LXIX. Nummus Plac. Valentiniani, in quo expressus Petron. Maximus.
LXX. Nummus Justiniani in quo expressus Belisarius.
LXXI. Nummus Stilichonis.
LXXII. Nummi restituti et contorniatii.
LXXIII. Nummus adulterinus Heraclii.
LXXIV. Aedes Anastaseos expressa in eo Nummo.
LXXV. Imperatores Constantinopolitani imberbes, barbati.
LXXVI. Nummi Imperatorum ex gente Palaeologa.
LXXVII. Medalliae Joannis et Constantini Palaeologorum.
LXXVIII. Nummi Helenae nomen praeferentes.
LXXIX. Nummi utriusque Theodosii.
LXXX. Nummi utriusque Justinii.
LXXXI. Nummi Constantini et Constantis ex familia Heracliana.
LXXXII. Numismata *ἑξ ἑξ*.
LXXXIII. Nummi Regum Gothicorum Italiae.
LXXXIV. Nummi Exarchorum Ravennae.
LXXXV. De barbaricis characteribus.
LXXXVI. Solidus aureus.
LXXXVII. Exagium.
LXXXVIII. Nomisma.
LXXXIX. Chrysinus.
XC. Hyperpyrum.
XCI. Talentum.
XCII. Byzantius.
XCIII. Constantiniani Nummi.
XCIV. Nummi Imperatorum nomine donati.
XCV. Semissis.
XCVI. Tremissis.
XCVII. Tetarteron.
XCVIII. Miliarensis.
XCIX. Ceratium.
C. Follis.
CI. Follis majoris pretii.
CII. Obolus.
CIII. Lepton, quadrans, nummus.
CIV. Assarium.
CV. *ἄσπις*.
CVI. Aspri.
CVII. Centenionales, Majorinae pecuniae.
CVIII. Monetae, Caecii, Quadratae, etc., dictae.
CIX. Scyphati.
CX. *Νεζαρια, ἑραρία*, quævis pecunia.
CXI. Medallia.
CXII. Mallia nostrates.
CXIII. Masculi.

DE
IMPERATORUM
CONSTANTINOPOLITANORUM,
SEU
DE INFERIORIS ÆVI, VEL IMPERII,
UTI VOCANT,
NUMISMATIBUS,
DISSERTATIO.

I.
NUMMORUM CONSTANTINOPOLITANORUM
NECESSARIA COGNITIO.

Etsi tot viri eruditissimi et in re nummaria antiqua peritissimi de hac liberalium disciplinarum parte copiose hactenus disseruerint, ac luculentos de numismatum figuris et inscriptionibus ediderint commentarios, eos tamen quos inferioris vocant Imperii nummos, fere omnes neglexere, maxime qui post Heraclium regnare imperatorum Constantinopolitanorum, tum quod male formatas figuras exhibeant, insulasque, ne dicam ineptas, inscriptiones, tum etiam quod nihil in se fere contineant quod ad arguta illa et ingeniosa veterum numismatum ænigmata accedat. Verum quisquilliarum ejusmodi, quandoquidem postremam istam nummariam suppellectilem ita indignant, doctorum hominum studio minime videtur indigna cognitio. Licet enim exquisita illa in his vix occurrant reconditis eruditionis argumenta, quæ vetustiora numismata passim suppeditant, ac viris literatis divinationum et conjecturarum præbent occasiones, insunt aliquando tamen in istis quæ Cædipo indigeant, qui obscura praveque quantumvis edita pandat oracula, atque explicet. Fatendum deinde viliora ista numismata ad ævi quo formati sunt historiam conducere, ab hisque lumen interdum accendi scriptoribus byzantinis. Horum denique notitia ex sese nullam licet contineret utilitatem, aut certe haberet nihil quod distingere debeat liberalem et exultum literis animum, si non magni, aliquanti tamen interest agnoscere quorum sint principum, et a quibus cusa et formata quæ manibus

versamus numismata, et characterum in aversa eorum faciem vim vel percipere, vel saltem investigare; quandoquidem nihil frustra in his positum vel effectum licet arbitrari. Enimvero, ut in antiquioribus numismatibus, præteritorum seculorum felicem artium peritiam, ingeniorum acre iudicium, et præclaras ac sagaces ænigmatum adinventiones demiramur; ita in his quæ ævi sunt seculoris et labentis Imperii, artificum inscitiam, literarum, atque mechanicarum perinde ac liberalium artium lapsum et interitum; et quod stupendum, apud gentem cui literas et artes orbis debet, licet deplorare. Licebit, inquam, male formatos ac cecos nummos intueri, pessime insuper effugiatis, barbaros inductos characteres; barbaras etiam ac utraque lingua mixtas persæpe inscriptiones, nullo denique fere genio vel ingenio expressas adversarum partium, si quæ habentur, figuras. Sed hæc sunt infimæ omnino ætatis numismatum; nam ævo Constantini, et qui proxime successerunt augustorum, longe alia occurrit nummorum facies, ut qui et in figuris et ænigmatum descriptionibus vix prioribus cedant. In utroque porro ejusmodi numismatum genere, quæ ad stemmatum byzantinorum illustrationem delineari curavimus, explanando, haud inutilem forte operam nos collocaturos existimavimus, etsi cum qualemcumque divinandi præbent materiam in rebus per se obscuris ac incertis, nobismet conjecturis indulgendi facultatem arrogaremus. Quod quidem hac ratione ita visum est aggredi, ut quæ vel omnibus, vel pluribus ævi sequioris numismatibus conveniunt, in hac dissertatione explicarentur, ut ad eorum accedentibus inspectionem expeditior sit et figuras et characteres dignoscendi via: quæ vero cuique propria sunt, post singula imperatorum stemmata brevioribus notis illustrarentur, in eo quod de familiis augustis byzan-

litis confectum opere. Quae igitur omnibus vel pluribus conveniunt, aut imperatorum effigies, vestes nempe et adjuncta dignitatum insignia ac symbola spectant: aut inscriptiones ab his quae in superioris aevi occurunt nummis diversae: vel denique nummorum ipsorum novas et antiquas incongnitas appellationes: quibus quidem observationibus quaedam adjuvenda duximus, quae in nummis isdem profitentis, atque adeo de his quos *Constantianos* vocant. Ita quadripartitum opus adornandum nobis incumbit.

II.

NUMMI CONSULARES.

Atque ut ab augustorum figuris initium ducat instituta disputatio, ex nummis imperatoris quidam consulares appellantur. In quibus scilicet imperatores aut caesares consulari habitu effinguntur. In quibus consulae tanquam imperatorum majestatis *σπουδαίον*, ut loquitur Libanius¹, semper ambiebunt augusti. Varie autem effictos cernimus: interdum enim *expressa thorace vultus imagine*, ut verbis utar Pollionis, cum radiata qua caput cingitur, ut sunt nummi Aurelii Probi apud Tristram², Constantii Chlori, cui prolemate, VIRTUS AEGE, et Constantini M., qui in cipo praefert, VOT. XX. CUSUS: quae est anno decimo vel decimo quinto Imperii: nam huiusmodi consuli fuit Constantinus. Eiusmodi etiam est nummus Crispi nobilissimi Caesaris laurea praecincti, cum stola consulari nota. Ter autem consul fuit Crispus³, ac primo cum Lucinio V, rursus cum Constantino II, denique cum Constantino III. His etiam forsitan accensendi aliquot ex Licinianis, tametsi scriptum non praefertant. Simili denique figura exhibentur in nummis, non lusca quidem, sed plena facie, protome Tiberii, Constantii, et Mauricii Tiberii, dextra volumen, laeva sceptrum denique loco voluminis globum crucigerum tenentium⁴. Nam, etsi post Justinianum in Fastis consules non describantur, certum est tamen longe postea hanc dignitatem obtinuisse, uti mox dicturi sumus, rioris aetatis augustorum, in quibus consulari habitu exhibentur.

III.

PARIA CONSULUM EXPRESSA IN NUMMIS.

Interdum par consulum *ἐπι τοῦ βήματος*, ut est apud Theonistium⁵, seu pro tribunali sedentium, effectum conspiciunt. Ita in nummo Constantii Imperatoris aereo, majoris formae, aedet ipse Constans celsior, caput nimbo vel lumine⁶ circumdatus, cum binis consilibus, in tribunali, in cuius basi legitur haec inscriptio, VOT. V., quae arguit Felicianum et Titianum in eo exprimi, qui consulum gerebant, cum Constantinus M. excessit 25 Julii, quo pro Constante Augusto⁷ vota quinquenniorum soluta sunt: aut forte Ursum et Polemium, qui sequenti Consensus etiam Constantinum et Constantem representant nummus alter⁸, aureus, majoris natos, quibus adstant figurae duae stolatae, lauros ramos porrigentes, cum Christi monogrammate inter utriusque Augusti capita, et hac inscriptione, GLORIA REPUBLICAE: Maxime vero inter consules insignis est nummus aureus Theodosii⁹ junioris, in quo Theodosius ipse in sella solae cum Placido Valentiniano, uterque autem habitu consulari Valentinianus ut puer effingitur, adeo ut ad primum, quo Augusti nomen gessit, ut qui cum globo crucigerum effingitur, imperii symbolo, referri debeat, cum aetatis annum sextum vel septimum vix tum attigisset. Eorundem etiam Theodosii

1. In Consul. Johani — 2. Tom. 3, p. 393. — 3. Crispus et Licinius, an. 318; Crispus et Constantinus II, an. 324; Crispus et Constantinus III, an. 324. — 4. Vide Bandurii Numismata, tom. 2, pag. 675. — 5. Vide Bandur., ibid., pag. 689, in Philippico, seu Philippico. — 6. Orat. II, p. 254. — 7. Apud Mediobarb., in Constant. Tr. Potest. IV, pag. 490, edit. Mediol. 1730. — 8. Anno 337. — 9. Nummus regiae. Vide Bandur. Numism. in Constante, tom. 1, pag. 349. — 10. Consule Bandur., ibid., pag. 558.

et Valentiniani consulum imagines, in altero ipsius Theodosii, qui hunc excipit, ni fallor, habentur. Imperatorum denique paria exhibentur perinde nummi Valentiniani senioris, Tyranni, et Victoris, non ut consulum, sed ut imperatorum dignitatis consortium et collegarum: quod et indicat globus quem his in nummis uterque expressus Augustus dextra tenet. Nam nec Maximus, nec Victor filius consulum una gessere, quorum alter ut puer in nummo effingitur.

IV.

HABITUS CONSULARIS.

Ex habitu igitur consulari nummos imperatorum consulares esse deprehendimus. Non de veterum reipublicae romanae, sed de ceterioris aevi consulum ornatu ac veste hic sermo est, quorum insignia a priorum consulum insignibus si non diversa, saltem non prorsus eadem fuisse, insignibus esse debet. Notum ex scriptoribus praecorum consulum vestes docere pridem pictas et palmatas, ac trabeas, quod pluribus diverse fuerint, non plane definiunt. Certum pariter istius nomenclaturae indumenta etiam consulibus sub constantinopolitanis imperatoribus adscribi. Sed cum veterum consulum imagines, sive in statuis, sive in numismatibus dignitatis istius insignium formam materiamque non habent, manet in eadem fuerint quam nummata ac diptycha consularia representant. In his quippe, maxime in diptychis, ubi habitus consularis universus pictus conspiciuntur, consules tunicis palmatis et togis plectis induti apparent, cui superfunditur fascia latior collum ambiens, cuius pars dextra descendit, ipsamque humerum amplectitur, explicans sese, latiorque sensim effecta, ac circa dorsum delapsa, rursus a dextro latere per umbilicum transversum agit, et intima sinistrae brachii partem, qua manus illud conjungitur, nonnulla reliqua fasciae parte retro pendula. Ita quidem in Diptychis, quae in Compendiensi apud Sirmonium ad Sidonium, et in numismatibus decussata tantum ad pectus cernitur, forte quod reliqua et inferior corporis pars in his desit. Sed praestat hoc loco diptychon¹ aliud consulare eburneum², ametsi cuius inscriptio ex agnophylacio regio describere, ea qua est forma ac magnitudine: tum ut habitus consularis omnino percipiatur, tum quod quaedam continent, qua in aliis diptychis non occurrunt. Nam consuli utrimque adstant figurae muliebres habitu satis insolenti, praesertim quoad ornatum capitis, quarum quae ad dextram est hastam vel baculum tenet, altera clypeo lava innititur, seu illa Minerva vel Palas sit, seu alia quaevis dea, cum huius figuris virtutes designari pro certo sit, ut in Juliane imagine, de qua mox agemus, et ut ejusce aevi pictores ac sculptores solebant, quod praeterea satis docent figurae aliquot ejusmodi in Nativita Imperii Orientalis³ descriptae. Consul vero ipse dextram, qua mappam seu volumen tenet, non erigit, sed in gremio demissam habet.

V.

CLAVUS.

Fasciam istam veterum esse latam clavum quidam censent, qui apud Sospitrum⁴ *impurpurata vestis*, id est *ἐμπόρπιος ἐσθῆς καὶ ἐνδοῦ*, appellatur, et senatorius proprius fuit, qui trabeis alisque vestibus attegebatur, quas *νεοκροσσίδος* et *νεοκροσσίδος* vocat aliter Dio, ut *κατακροσσίδα* *ἡμῶν* Archippus apud Pollucem⁵: purpureae quippe nomine limbos vestium donabant. Veteres Glossae: *Κυκλῆς, ἡ περὶ τὴν χλαμῶδα κυκλοσπῆρα, limbus*. Alibi: *Ἡσπέρια ἄρασμα, clavus*. Gloss. S. Benedicti cap. de Vestimentis: *Clavi, ὀπισθία. Clavare, πορφυροσπῆρα. Senator* in formula Rectoris provinciae: *Chlamidis tuae procul dubio clavos intende, quos scias non jvaniter positos. Hinc fit ut cum publicum agentes,*

1. Vide Mediobarb., in Valentiniano, seniore Trib. Pot. IV, ad an. 368. — 2. Vide Senotorem Bonarotum, in Animadv. ad tria diptycha, cuius octypa exstant in sine ipsius operis. De antiqua virtute. Botariis. — 3. V. Tabell. 1. — 4. Cap. 150. — 5. L. f. — 6. L. 7, 2. 44. — 7. L. 6, ep. 21.

« purpuram cernerent, de vigore Principis semper admo-
nerent. » Septima Synodus, can. 15: Οὐδὲ ἐν σφραγίδι ὑπαρ-
κίμων περιελάττειν ἰσθμὸν ἰσθμοῦ τῆς, οὐδὲ προστάττειν ἐπιθῆρα
ἐπιθῆρα ἐν τοῖς ἀποτίς τῶν ἱσθμίων. Sed clavi isti purpurati
limbos vestium proprie spectant, a quibus dictus ejusmodi
vestes *auriculatae*, vel *auriculae*, ut habet vetus interpres
Juvenalis⁴; unde recentiores Graeci vocem χρυσοκλαδικὰς
formarunt. Verum alii fuere postmodum senatorum et con-
sulum *lati clavi*, quorum formam ita describit Acron ad illud
Horatii: « Praetextam et latum clavum: latum clavum pur-
puram dicit quae in pectore extenditur senatorum. Graeci
« τὸν κολοβὸνα vocant. Usum ejus hodie retinent principes,
« injicientes vesti a cervice ad pectus indumentum ex pur-
« pura, vel nelliibus pretiosis muris Pontici, vel aliis, dum
« regio laci, ut ac designari fasciam istam consularem
graphice describit ac designari fasciam istam consularem
quam, ad collum convoluta a cervice ad pectus descendens
colobii speciem referebat: quod tunicam absque maniciis
fuisse testantur passim scriptores. Unde apud Ammianum⁵:
pectoralis illa tunica sine maniciis texta, cujusmodi colobium
Acroneis fuit, *regale indumentum* appellatur: non quod revera
Acroneis colobium esset tunica contexta absque maniciis,
ut diaconorum fuit: sed quod clavus, olim vesti adtextus,
deinde ab ea avulsus, ita ad collum et humeros circumvol-
veretur, et ad pectus deflueret, ut colobii revera speciem
praebere: Clavus enim non modo purpuras vestium limbis
adtextas vocabant, sed et quasvis longiores fascias, ut *lin-
tearum clavos latissimos* dixit Ammianus⁶, *nappas loticlavias*
Petronius Arbitri, *manilla coco clavata* Lampridius, in
Alexandro Severo. Clavos igitur intelligit Pacatu per pur-
puras consulares, cum, ut diximus ea vesti consulari olim
attexerent, ut ea effingitur in nummo Augusti, quem
designavit Biazus: quae neque multum discrepat ab ea qua
indutus conspicitur Maximianus cum radiato stemmate in
nummo argenteo, in cujus aversa facie scriptum: PAX
AVGV, nisi quod revera fascia latior collum ambiens, et
ante pectus defluens potius videtur. Atque hic quidem colobium,
consulum proprius non omnino fuit, sed senatorum
omnium pacificus habitus, ut docet lex l. Cod. Th. de
Habitu (14, 10)⁷, quo uti oportet intra urbem: « Nullus
« senatorum habitum sibi vindicet militare, sed chla-
« mydis terrore deposito, quieti coloribus ac penularum
« ladiat vestimenta. » Tametsi consulum *colobiones* purpu-
« eos fuisse, aut ex pretiosiori alio panno, par sit credere.

VI.

SUBARMALIS.

At cum inter vestes consulares alia occurrat apud scrip-
tores aevi posterioris, quam *Subarm* illa nomenclatura donant,
videantur cruditè an non ipsa eadem sit fascia, sic appellata,
quod sub armis, id est sub humeris, circumvolvatur pectus,
ut effingitur: adeo ut fuerit quod *επισημίων* vocavit aetas
posterior. Valerianus quippe Augustus sic Aurelianus com-
pellat apud Vopiscum⁸: « Cape igitur tibi pro rebus gestis
« tuis... togam praetextam tunicam palmatam, togam pic-
« tam, subarmalem profundum, solum eboratum: nam te
« consularem hodie designo, etc. » Ubi cum *subarmalis* pos-
« tremo ex vestibus consularibus recenseatur, admodum proba-
« bile est eam esse quae ceteris superfundebatur. Neque
« sane omnino a subarmali diversa fuit vestis illa quam *suc-
« cinctorium* nuncupant, ut describitur ab Isidoro⁹: « Redimi-
« culum est quod succinctorium, sive brachiale nuncupamus,
« quod dividens per cervicem, et a lateribus coili divisum,
« utramque alarum sinum ambit, atque hinc inde succin-
« git, ut constringens latitudinem vestiat corpus, atque
« conjungendo componat: hoc vulgo Brachiale, quasi Brachiale
« vocant, quamvis nunc non brachiorum, sed renum sit
« cingulum. Succinctorium autem vocatum, quod, ut dictum
« est, sub brachiis ductum alarum sinum ambit, atque hinc
« inde succingit. » Quae quidem succinctorii vel brachialis
« descriptio, si non subarmalis prorsus, saltem convenit *stole*
« ecclesiasticae, de qua mox agemus, descriptioni. *Subarmalem*
autem, non consulum duntaxat, sed et aliorum magistratu-
« rum pacificum fuisse habitum, et quibus ii in solennibus
« imperatorum processibus ac festis diebus utebantur, pridem
« alii observarunt ex Spartiano, Trebellio Pollione, et Hero-
« diano. Sed quod Casaubonus dixit fuisse sagum, seu milita-

4. Ad Satyr. 6. — 5. L. 14. — 6. L. 16. — 7. Ad Aug. dial. tab. 13. —
8. Colobium differre a loticlavio probat Gothofredus, in Cod. Th. ex L. 19 et 23.
Bottarius. — 9. In Aurel. cap. 13. — 7. L. 19, Orig. c. 33.

rem togam sic dictam, quod sub armis fibula annexeretur,
vel sub armis rejiceretur, ex auctorum locis ab eo allatis id
conficere nemo, opinor, dixerit. Neque etiam forte fidem apud
scribit, quasi *ποδῆρον*, id est, *talarem*, cum hoc loco vox *pro-
fundus* videatur potius colorem denotare saturum, intensi-
orem, et subfuscum, ita ut idem sit *subarmalis*, qui Pollioni
cum *purpura maura* nuncupatur, id est, ex purpura fusca:
nam ita Graeci *παῖς* interdum usurpant, ut Hesychius, qui
« τὸ μέγα καὶ ὀψιόν, καὶ μέγα significare ait. Hac notione
« *ποδῆρον* *παῖς* *ἰσθμίων*, Paulus Silentarius *viridem colorem*
« *saturum* appellat. Sic etiam *βυσαῖος* Graeci pro *profundo*,
« perinde ac pro *byso* seu purpura usurpant, atque adeo *ἐν-
« τὸ ὑσσῆν*, ut habet idem Hesychius, sic ut *subarmalis* *pro-
fundus* fuerit *ὑσσινοβατικὸς*, *hyssino infectus*, ut loquitur Pli-
nius. Quod vero *profundum* vocat Valerianus imperator,
« *fundatum* appellavit scriptores aevi inferioris: nam vocem
« hanc cum *lyria* purpura, aut *blatta* fere semper conjungit
« Anastasius Bibliothecarius, uti alibi docemus¹. Igitur *sub-
armalis profundus* fuerit, nostra quidem sententia, ex purpura
« intensiore ac saturata, atque adeo *ὑσσινῆς*.

VII (VI).

LORUM.

Sed quam haec aetas *clavum*, vel *subarmalem*, vel alia
nomenclatura dixit, fasciam illam consularem posterior
lorum appellavit, quod lori seu cinguli formam referret. Id
enim genus esse ornamentum, quod Silvestro summo pontifici
inter alia concessum aivnt a Constantino Magno, jam per-
suasum habetur. Ita enim Anastasius Bibliothecarius², ubi
de ejusdem Augusti donatione, ex codice Mazarino: « Deinde
« diadema, videlicet coronam capituli nostri, simulque phy-
« gium, necnon et superhumeralia, videlicet lorum quod
« imperiale circumdare solet collum. Ubi Graeca habent:
« *ἀνα καὶ τὸ λῶρον, καὶ τὸ ἐπισημίων, ὅπερ κυκλῶν τὸν βραχίονα τῆς
« ἑσθῆς*. Hic exclamat Laurentius Valla³: « Superhumeralia
« alia esse lorum, nec quid sit lorum tenes. Non enim cing-
« lum ex corio factum, quod dicitur Lorum, sentis circumdari
« pro ornamento Caesaris collo: hinc est, quod habenas et
« verbera vocamus lora. Quod si quando dicantur lora aurea,
« non nisi de habenis, quae aurata collo equi aut alterius
« pecudis circumdari assolent, intelligi potest, quae te res, ut
« mea fert opinio, fecerit: et quam lorum circumdare collo
« Caesaris atque Silvestri vis, de homine, de imperatore, de
« summo pontifice equum aut asinum aut canem facis. » Ita
« nugantur plerumque purae latinitatis ac veteris scientissimi,
« dum in inferioris aetatis scriptorum saebris et quisquillas
« incidunt. Sed indulgendum viro aliquo doctissimo, qui nec
« quid esset *bannum* vel *lorum* in hac donatione ignorasse
« debuit, cum totam vitam terendis melioribus libris insump-
« sisset. Perperam vero *lorum* in Graeco distinguitur a *superhu-
« merali*, quod unum idemque esse constat, satisque firmat
« Anastasius. Scio pallii usum summis aliisque pontificibus
« adscribi longe ante Silvestri atque adeo Constantini M.
« aetatem: cum Anastasius⁴ scribat Marcum PP. constituisse
« ut episcopus ostiensis qui consecrat episcopum urbis, pallio
« utretur, et ab eodem episcopo urbis Romae consecraretur.
« Sed et auctor Geremouialis Romani⁵, quem Christophorum
« Marcellum quidam nominant, ab ipso Lino ejus usum ac
« originem auspicatur. Exstat porro hujusce ornamentum imper-
« ratorii nomenclaturae vestigium insigne apud Leonem Gram-
« maticum in Basilio⁶: *Εὐθροῖσται καὶ ἑκαταῖσται ἢ ἑκαταῖσται,
« ἢ ἑκατὸν ὀ βραχίονες καὶ ἑκατόσται κόσμοι πολλοὶ, κατὰ Φωτίου
« Ἱεραρχῆου, τοῦ βραχίονος ἐν τῷ αὐτῆς κανονικῷ λόγον ἐφορῶντος,
« καὶ χρῆσις πολλὰ ὄνομα, » Dedicatur ecclesiae quam exclavit
« imperator, ornaturque plurimo decoravit, a Photio patriar-
« cha, imperatore in ejus dedicatione lorum ferente, et multas
« pecunias erogante. » Est igitur *lorum* quod postea *pallium*
« dictum est, quod consulum et imperatorum gestamen ac
« habitus primum fuit: Graeci *επισημίων* appellaverunt, latini
« *superhumeralia*, qui ad numeros circumvolveretur collumque
« ambit: unde τὸ κυκλῶν τὸν τῆσθρον *επισημίων* Matheo Blas-
« tario, ὁ κῆλος κατὰ τοὺς ὄμους ἑπισημίων, et κατὰ τῆσθρον
« dicitur Germano patriarchae constantinopolitano, in Hist. Eccles.
« Proinde ea appellatio indita consularibus ac pontificis istis
« ornamentis, quod haec aetas vestium segmenta *lora* appellaret,*

1. In Descrip. S. Sophiae, part. 2, v. 937. — 2. In Gloss. — 3. P. 11. — 4. De
Donat. Constant. — 5. In Marco. — 6. L. 1, sect. 19. — 7. P. 478. — 8. Symeon
Thessalon. de Templo.

ipsaque vestes uno, duobus, tribus aut quinque segmentis distinctas, *monolores, difiores, trilores, et penfilores*, ut Vopiscus¹, quae universim ἰσῆνα λῶματα vocat Achmēs.

VIII (VII).

PALLIUM.

Simile porro consulari loro esse pallium pontificium ultro fatebitur, qui pallii Sancti Gregorii M. Papae descriptionem apud Joannem Diaconum² in ejus Vita attentius expendit. Ita enim effingitur, ut haud fere diversum fuisse a consulari loro prorsus evincatur: « Pallio, inquit, medicocri, a dextro videlicet humero sub pectore super stomachum circumlatum deducto; deinde sursum per sinistrum humerum post tergum deposito, cujus pars altera super eundem lumerum veniens, propria rectitudine, non per medium corporis, sed ex latere pendet. » Ex qua descriptione colligit Angelus Rocca hanc minime convenire posse Gregorii imaginem, in aedivula Sancti-Andreas Romae conspicitur, cujusmodi etiam similes omnino pontificum romanorum complures effigies in quidem imagine pallium Gregorianum more latino factum reperitur. Unde colligit, pallium Gregorianum, ejus fuisse formae qua Graecorum pontificum fuit: hi enim, inquit, pro pallio fasciam quondam seu zonam, latiore sane ac longiorem quam major sed instar stola collo imponunt: dextra tamen ejus pars multo est longior, et ad terram usque defluit, cujus vero ut crux una a tergo maneat, altera ad dextram, tertia ad sinistram appareat, quarta vero ad eam pallii partem qua ab humero sinistro pendet. Sed et alio loco pallii materiam describit idem Joannes Diaconus³: « Pallium ejus bysso candente contextum nullis fuisse cernitur acubus (acubus) perforatum, sicut vetustissimis musis, vel picturis ostenditur. » Graecorum Homophorium ex lana, non ex lino, terram defluxisse patriarchale *σπορόν* satis Innoentius Zonaras, in Copronymo, dum illud Germani patriarchae constanopolitani ad Anastasio quodam inter eundem calculum scribit. In hoc autem differt consulare loro in Diptychis expressum et ad pedes ante defluit, sed etiam a dextro latere circa ora sustentatur⁴: pallium id genus consularis ornamentum appellatum nemo forsitan mirabitur, qui consulum, in Diptychis, loro inspergenua ambit, ut pallii appellatione donari solentur: cum vestem interiore totum fere involvat et ambit, cum labente saeculo octavo apud Graecos Byzantinos id nominis qui humeros et scapulas ambit, in *rochi* seu *rocheti* episcopalis formam, ut observat Gretzerus ad Codinum⁵: ex quo stola nostratis species quaedam ante defluit, ipsi *rocho* adjuncta. *Πόρυον* enim ad genua usque descendisse auctor est idem Codinus⁶: quo spectant ista ex glossario manuscripto regio⁷: *Μαυράτα, ἑίδος ἱματίου ἑπὶ καλαίται λουρίκιον*. Nisi vox postrema non *λαρον*, sed *ἱματίον*, sagum silicet militare hoc loco significet, ut apud Leonem, in Tactis⁸, et alios: tametsi *ἱματίον* civilibus etiam magistratibus non semel adscribit idem Codinus.

IX (VIII).

LORUM CONSULARIUM FEMINARUM.

Id quoque observatione non indignum prorsus existimo, quod non consules duntaxat, sed et *consulares feminas*, uti ab Ulpiano⁹ consulum uxores vocantur, eodem ac simili pene perinde habitu usas quo conjuges, colligere sit ex iconismo, qui in vetustissimo Dioscoridis codice scripto habetur in bibliotheca Caesarea, uti a Petro Lambecio¹⁰, ejusdem

1. In Aureliano, cap. 16. — 2. C. 290. — 3. L. 4, cap. 24. — 4. Id. c. 80. — 5. Lib. 1, epist. 132. — 6. Leo, Imp. Orat. 16, p. 273. — 7. L. 3, c. 14. — 8. L. 14, n. 3. — 9. Cod. 1673. — 10. Cap. 8, n. 26. — 11. L. 1, D. de Senator. (9, 1.) — 12. Lambec. 1, 3, Comm. de Caesarea Bibl. c. 8.

curatore doctissimo, describitur: ubi *μεγαλοφυγία* et *εὐδόνειος* habitu muliebri illustrissima Juliana, cujus nomen ibi exaratum legitur, assidet: ipsa vero, fascia illa ampliori collum et humeros amplectente, et pectus attingente, exornata conspicitur, in hoc a consulari fascia differens, quod ista muliebri sinistro brachio non aptetur. Fascia colorem non distinxit idem Lambecius, contentus observasse « in medio octogono sedere in throno duabus aquilis suffulto, « emeruleo, et calceis rubris, instar Imperatricis Constantiae, « nopolitanae exornatam. » Certe ex novella Justiniani¹¹, consulum uxores, quae *συνελάμπουσαι* τὰς τὰς *εὐνοιστάνας* ἱστία, *ραδίλια* *μαριτοριον* *κορυσσάντων*, eodem quo li *schemata*, id quod Justinianus *εὐφύα*, *ἡστέρεον* vocat *consularium dignitatis*, quaedam matronas consulares conluget ornamentis fulsisse donatas: idque veteres imperatores conluget ornamentis fulsisse maxime quae nobilitates maritos non habuerant, ne nobilitate remaneret. Fuit autem Juliana, filia, ut recte conluget idem Lambecius, Olybrii augusti ex Valentiniani III filia Placidia, et Areobindae consulis uxor¹².

X.

LORA IMPERATORUM OCCIDENTIS.

Eidem muliebri Juliana loro propemodum simile videtur illud quo usi sunt Occidentales imperatores. Exstat siquidem in codice Augustano libri Frederici II imperatoris *de Arte venandi per aves rapaces*, icon ejusdem imperatoris sedentis cum paludamento togae superinjecto, dextra scoptrum illiatum tenentis. Supra togam vero pendet a collo fascia latior, gemmis et lapillis distincta, ad pedes, quae balteo quodam ejusdem ferme latitudinis circa pectus circumstringitur, quem *fasciam pectoralem*, seu *σπαστάριον* possumus appellare, ut est in vet. Glossis. Figuram exhibuit quaedam parentis libro adjecto, hoc argumentum, quod imperatoris sit, cum aliae ejusdem imperatoris barbatae, inquit, conspiciantur. Nos vero non tam regium quam imperatorum ornamentum omnino censuerimus, quamquam regum etiam fuisse satis evincunt quae Petrus IV, rex Aragonum, de sui ipsius vestibus regis scribit: ait enim is superfulsum stolaem quae etiam pectus ambebat, hisce verbis *Catalanice*¹³: « E apres una dalmatica de drap vermeil historiat ab obres d'aur et ab fullatges: mas no iavia peles, ne altres obres, pero que se apparella cuytadament: et aquest drap mateich una estola, que comença en lo muscle entorn, et eron igualats los caps de la estola, e un manoples, et calces delidit drap sens sabates, etc. »

XI (IX).

FORMA PALLII PONTIFICII.

Ut porro procedente tempore pontificum pallium, apud Latinos praesertim, non fascia fuit libera ac sponte defluens, collumque circumdans, sed ad majorem sacra factentium pontificum commoditatem ita aptata, connexa ac consuta, ut formam suam antiquam servaret, tribus acubus vel aciculis, quas et *spinas* aut *spiniolas* vocabant, casulae defixa, in anteriori et posteriori parte, et ad humerum sinistrum *lorum*, quod etiam liberum fuit, simplexque fascia collo ac corpori circumfusa, postmodum ad majorem etiam commoditatem superiori vestis, quam, ut diximus, *παυράτα* seu *πόρυον* nuncupabant, assutum est: ita tamen ut lori veteris formam quadantenus servaret. Id sane omnino deprehendens quae delineari curavimus¹⁴. In quibus non modo nescio quis ornatu collum ambiens describitur, ex quo stola seu largioris fasciae species ante defluit: umbilicum vero circumcingit fascia alia latior margaritis et lapillis adornata, cum limbo ex opere Phrygiis, unionibus perinde ac lapillis pretiosis distincto, ubique fasciam ambiente, cujus pars extrema sinistro imperatoris brachio sustentatur, ad eo, ut

1. 105, cap. 2. — 2. Const. 98. — 3. Cap. 4. — 4. V. Tabell. 2. — 5. L. 3, c. 10, 33. — 6. Tabell. 6, 7.

consulare lorum, pendula. Id genus Imperatorii ornamenti *ἀσπίς* appellavit ætas posterior, quemadmodum tradit Codinus¹, ut quod vestes cæteras constringat.

XII (X).

STOLÆ SACERDOTUM.

Neque forsitan aliunde stolas suas acceperit christiani sacerdotes, regis nempe ornamentis et indumentis donati subinde a principibus: cum et Theodosii Junioris nummi aliquot a nobis descripti Imperatorem eundem consulem simili stola ad pectus decussatam et Gabriellem archangelos, loro quidem augustali decoratos, sed ad pectus decussato, illud etiam ambiente, et ad sinistram reflexo: quomodo denique Imperator Constantinopolitanus effingitur in Leonis Imperatoris Oraculis²: adeo ut inde colligere liceat stola istam alius non esse quam succinctorium, cuius supra meminimus. Quin etiam stola interdum nuncupatur ipsa archiepiscopale pallium: quod vulgo dicitur esse ornamentum ad modum stolæ sacerdotalis, crucibus intextum, super alia ornamenta datatum, humeros ad instar coronæ pectusque circumdans, ante dependens³. Sane stolæ nomine pallium exerte donant Eadmerus, ubi de sancto Anselmo, archiepiscopo cantuariensi, Alexander II PP., in epistola ad Hugonem archiepiscopum rotomagnensem, et Landulfus de Sancto-Paulo, locus in Glossario nostro descriptis. Cuius vero, perinde ac pallium, circumdata stola ad interiora descendens, inquit Stephanus Eduensis, decussatimque stringitur, ut consularis fascia, quam fortassis *λεπὰ ἀσπίς* vocat Themistius⁴. Nec scio an stola sacerdotalis, ut consularis, pectus olim amplexa sit, sinistro brachio circumfusa, ut in veteribus tabellis græcæntis homophorum episcoporum interdum delatum observavimus, cum id testari videatur manipulus, qui sinistram sacerdotis brachium cingit, ita ut pars stolæ olim fuerit, et ab ea postea resecta, ad majorem sacra faciemque sacerdotum commoditatem. Iacobus Cardinalis, de Coronatione Bonifacii VIII PP.

... Cubitum lævum cingitque manipulus.

Hæc omnibus addendum Insuper, diaconos, apud Græcos, stolarum (quam in humero sinistro pro more recepto gestant, ut docent Chrysostomus⁵, Eucherologium Græcorum⁶ et vetus tabella græcæntica⁷, quam hic describi curavimus, in qua effigies est sanctus Stephanus, præterea Georgii Pachymeris effigies, quem ex codice manuscriptorum Augustano ejusdem historiae descripsit ante et retro, ita tamen ut pectus ambiat, forma haud omnino diversa ab ea qua lorum gestari diximus, ut videre est in tabella, quam delineavit vir eruditissimus Iacobus Coarvus⁸.

XIII (XI).

CONSULARE SCEPTRUM.

De sceptro eburneo, vel aureo, dignitatis consularis perinde in nummis symbolo, nihil est quod hic dicamus, cum obvia sint quæ in hæc rem conferri possunt: præstat tamen monere in consulis Anastasi sceptro, quod habetur in Diptycho Leodiensi, aquilam corollæ lauræ ambiri et includi, cui trina virorum capita imminant⁹. In Bituricensi aquila alis expansis circum vel orbem amplectitur, in quo viri, Imperatoris forte, effigies delineatur. Addo denique Imperatorum numismata consularia videri, quotquot ejusmodi sceptro in his conspiciuntur: in quibus est medallio æreus Licinii, in gazophylacio canonicorum regularium Sanctæ Genovevæ Parisiensis, cum inscriptione in aversa parte, JOVIS CONSERVATORI, in quo palmata indutus conspicitur idem augustus. Verum desit sensim gestamen istud consulare, primisque Phocas Imperator pro sceptro aquilifero crucem assumpsit, ut ex nummis ejus docemur, in quibus consulari habitu effingitur, et cum volumine: quod ceteri fere deinceps augusti usurpavere: tametsi postmo-

¹ Codin. de Off. c. 6, n. 31. — 2. Id. 16. — 3. Silvester, in Summa. — 4. Orat. 11, extr. — 5. L. 2, c. 1. — 6. Hom. de Filiis Prodigio. — 7. P. 234. — 8. Tabella 10. — 9. P. 147. — 10. P. 251. — 11. Vind. P. Fabricii, ad l. 3, de Orig. Juris. Dempster, etc.

X

dum idem sceptrum gestasse Philippicum Imperatorem ejus ostendant nummi.

XIV.

AQUILA IMPERII SYMBOLUM.

Hic porro disquirendum videtur an ab ejusmodi consularibus Imperatorum sceptris, an vero a Romanorum veterum militaribus aquiligeris signis, in utriusque Imperii symbolo, seu, uti vocant, armorum insignia, aquila transierit: quando etiam efficta hiesis, autem sub extrema politano armorum seu insignium usus, saltem sub extremis temporibus, obtinuerit: cum ad numismatum Byzantinorum historiam id prorsus pertineat, in quibus aquila interdum conspicitur, uti mox indicabimus. Aquilam pro regie ac supremæ dignitatis symbolo fere semper habitam palam est Scribit Fulgentius¹ in prælis aquilam auream in signis bellicis sibi fecisse Jovem, hincque finxisse poetæ ejus ævis ministerio rapuisse Ganymedem: atque ideo fortassis scholiastes Cesaris Germanici ad Arati Phenomena² aquilam signum Jovis appellavit: ut de ea longe antea dixerat Theocritus³, ἄνε ἀγῶνος αἰετὸς ἔργα, Ζηνὸς ποτὶ τόδ' ἔργα. Atque per Jovem sibi hanc potissimum avem delegisse, quod dum adhuc in cunis esset in Creta insula, nectar eidem quotidie deferret aquila ex scopulis, ut ex oceano ambrosiam columbæ, vel, ut alii volunt, quod felici aquilæ advocantia augurio victoriam contra Titanas esset consecutus: vel sane quod aquila *ἄνε βασιλῆος, animal regium* sit, uti appellatur ab Æschyli Scholiaste⁴, et supremi Imperii, quod in Jove volubolium fuerit⁵. Hinc Clearchus Heracleensis tyrannus, cum se ab ipso Jove proditisse populis vellet persuadere, aquilam, tanquam divinorum istorum natalium præcipuum argumentum sibi præferri voluit⁶. Scribunt alii⁷ Persarum reges aquilam hæcæ longiori impositam, vexilli loco, in prælis extulisse: atque inde Æschylum⁸ non alio Xerxem Persarum regem, quam *ἄνε* nomine indigitasse. Sed et Oseas propheta⁹ de Nabuzardan Persarum regis (quem nudo regis nomine semper intelligit Scriptura sacra), legato ac duce verba faciens, hunc aquilæ comparat.

XV.

AQUILA ROMANORUM.

Aquilam porro a Persis accepisse Romanos, nolim pro certo statuere: cum ab ipsis reipublicæ primordiis inter præcipua supremæ dignitatis insignia semper habita sit, tradatque Dionysius Halicarnassæus¹⁰ hanc a Tusci habuisse Romanos: quibus post inita pacis fœdera regum suorum ornatus præcipuus misere, quos inter fuit sceptrum eburneum aquila insignitum, quod romani consules servare deinceps tanquam præcipuum dignitatis suæ argumentum. Atque exinde aquila in signis militaribus præcipuum etiam fuit, unicuique fere, ex quo Marius, bello contra Cimbrum, cæteris quibus hætenus usi erant in prælis Romani abrogatis, solam aquilam retinuit: quæ quidem aurea erat, quomodo postea depleta est in Imperatorum Byzantinorum insignibus, et in sacratio perinde aureo solebat asservari¹¹.

XVI.

AQUILA BICEPS QUANDO INVECTA.

Quando vero biceps aquila in vecta fuisse non planum est assequi, cum nec in Imperatorum vel Consulum nummis, nec in cæteris rei antiquariæ monumentis usquam occurrat, præterquam in columna Trajani, Romæ, in qua militis clypeo inscripta visitur¹². Sed priores Byzantinos Imperatores bicipitem aquilam, aut in sceptris consularibus, aut vestibus adtextam detulisse, nondum advertimus. Scribit Guil-

¹ Fulgent. lib. 1, Myth. p. 433. — 2 P. 127. — 3. Id. 17, v. 72. — 4. Moser Byzant. apud Athen. l. 11. Lactant. l. 1. Fulgent. lib. 1. 8. Orig. c. 3. — 5. P. 61, 135. — 6. Signum Jovis Olympici, quod Phidias elaboraverat, manu tenebat sceptrum, cui aquila super imposita erat, ut docet Pausanias, lib. 5, cap. 12. — 7. Mannon. — 8. Plut. lib. 2, de Fort. Alex. Justin. l. 10. Xenoph. l. 7. Cyrop. Philostr. in Hero. — 9. In Persis, p. 135. — 10. C. 8. — 11. L. 3. — 12. Stewech. ad Negot. l. 1, c. 23. l. 2, c. 6. Lipsius, ad Tacit. — 13. Lipsius, in Annotat. ad milit. Rom. p. 14.

XIV

leimus Apuliensis, Romanum Diogenem, eo praelio quo a Turcis cæsus est, agnatum ab his ex aquila aurea lorice intexta, sed an bicipiti non indicat¹:

Indicis aquilæ, quod plus dabat omnibus armis
Aurea conspicuum lorice inlita nitorem.
Græcorum dominus cognoscitur.

Quidam Germanos bicipitem aquilam sibi adrogasse existimant, ex quo in clade Variana signa Romanorum et aquilæ duæ in eorum venire potestatem: tertia a signifero, priusquam in manus hostium veniret, in cruenta palude demersa, ut ait Florus²: quas quidem binas aquilas diis patriæ in lucis il suspendierint. Utricus Huttenus³:

Vindice ut Arminio, celeris prope rura Visurgis,
Romanas acies miro Germania motu,
Quintillumque duces conciderit, unde bistrotram
Cognitiverint aquilæ, traducti insignia regni,
Excussumque jugum, non tantum hæc tempora nosset.

Non enim biceps est aquila, subdit Cusplanus⁴, ut imperium vulgus credit, sed duæ simul, quarum altera alteram expansis alis obtegit, etc. Sed hanc sententiam, cui adstipulatur Flaccus Illyricus, iure exagitat cardinalis Bellarminus⁵, qui non duas aquilas in insignibus imperatores gerere, sed unam divisam in duo capita, usque rei causam esse, sed unam divisam inter duos principes divisam, quarum alter in Occidente, alter in Oriente sedem habebat. Cui quidem Bellarmini sententiæ consentanea sunt quæ habet Joannes Georgius Trissinus⁶, poeta italicus, lib. 2, de Italia a Gothis liberata:

Il grande Imperio, ch'era un corpo solo,
Avea due capi: un ne l'antica Roma,
Che reggeva i paesi occidentali,
E l'altro nella nuova, che dal volgo
S'appella la citta di Constantino.
Questa era capo a tutto l'Oriente;
Onde l'aquila d'oro in campo rosso,
Inse, na imperial, pot si dipinse.
E si dipinge con due feste ancora.

Sed hæ recentiorum conjecturæ ingenii potius acumine quam ipsa nituntur rei veritate, dum biceps aquila longe recentior videatur, præsertim apud Byzantinos: ut patet quæ uniceps in insignibus gentilitiis Palæologorum Montferriatensium descripta sit, qua imperia: constantinopolitana designatur: deinde in effigie Constantinii Palæologi, Michaelis imperatoris filii, quam initio hujus dissertationis describimus⁷, pallium aquilæ cum unico capite inspersum conspiciatur. Præterea in prioris Theodori Lascaris, ejusdemque Michaelis Palæologi imperatorum, nummis, quos exhibuit Octavius Strada, sitamen genuini sunt, pulvilli quibus pedes insistant, ejusmodi aquilæ insperguntur. Ita pariter in Michaelis Palæologi imperatoris pedibus substrato pulvillo ad utrumque latus uniceps effingitur aquila: in Andronici vero ad sinistram dumtaxat, in his scilicet eorumdem Augustorum imaginibus quas ex codice Augustano historici Georgii Pachymeris, Nicephoro Gregoræ præmisit Hieronymus Wolfphius.

XVII.

AQUILA BICEPS DESCRIPTA IN NUMMIS BYZANTINIS.

Idem tamen Octavius Strada Theodori Lascaris junioris nummum alium describit, in quo pulvilli aquilæ bicipitibus exornatur: quomodo etiam effingitur a Wolfphio ex eodem codice Augustano. Sed et Georgius Bhrances⁸ solennem apparatus, quo Venetiis exceptus est Joannes Palæologus imperator, describens, ait nautarum qui navem qua ille vehebatur ducebant, pileos bicipitibus aquilæ misce exornatos: et in ipsius navigli puppi, binos exaratos leones, hosque inter aquilam bicipitem effictam. Testatur denique vir eruditissimus Ismael Bulialdus⁹ etiamnum in eo palatio quod Constantinii nomen servat, complura spectari scuta cum aquila bicipiti. Sed quod in eo quod binas hasce literas ΠΑ ΠΡΕΤΕΡ, festum Paschalis designari putat: vix viro doctissimo assentiar, cum longe potius Palæologi nominis prima elementa videantur continere. Verum quod omnem admittit.

¹ Lib. 1, de Gest. Norm. p. 92. — ² Luc. 4, c. 19. — ³ Tacit. l. 1. — ⁴ In Carminibus de Germania non degenerari. — ⁵ In Casaribus. — ⁶ De Translat. Imper. Rom. lib. 1, c. 7. — ⁷ Lib. 9, della Italia liberata da' Goti. — ⁸ Tabella 6. — ⁹ Lib. 2, c. 14, p. 153 (Concil. Florent. p. 7, edit. Labbei). — ¹⁰ In Not. ad Ducan, c. 37.

controversiam) habemus præ manibus epistolam Demetrii Palæologi despote ad Carolum VI, Francorum regem, quam suo loco damus, cui adtextum est sigillum cereum papyro superfusum, in quo biceps aquila cum binis corollis effingitur: quæ quidem despote insignia hisce verbis describitur in manuscripto præsentati, uti vocant, sub Carolo VII exarato. « Le roi de Roumenie, de gueules à l'aigle d'or à deux testes abecquie et amplie de descens. » Habentur etiam in eodem codice armorum insignia imperatoris constantinopolitani: « Le roi de Roumenie, de gueules à trois (Leg. quatre) lettres qu'on appelle B. d'or. » Allo loco: « L'empereur de Constantinoble porte de gueules à quatre aureolis (Leg. fusils) d'or. » Describuntur etiam insignia imperatoris trapezuntini: L'empereur de Trapezonde d'argent à quatre faices de sable, au quartier de Constantinoble. Ex quibus primo colligitur familiarum Augustarum insignia hic describi, Palæologos scilicet, et Comnenas: non vero Imperii Orientalis, quæ aquila aurea bicipiti in campo rubeo constabat: deinde eos qui nigras tres campanulas Comnenis adscribit pro insignibus, vix fidem mereri, cum potior haberi debeat scriptori horum Augustorum cœvo. Denique observationem meretur, quod Demetrius Palæologus non familiæ sed Imperii insignibus usus sit: quasi aquila propriæ fuerint despotarum quibus etiam horum vestes, pilei, ac cothurni interstinguebantur, ut auctor est Codinus¹⁰. Ex his igitur videtur omnino confici Byzantinos ævi posterioris Augustos bicipitem detulisse aquilam, usosque perinde ac ceteras nationes, armorum insignibus. Quod ultimum firmat præterea Joannes Cantacuzenus¹¹, quo loco navalem Andronici Palæologi imperatoris ad Chiensem expeditionem proficiscentis apparatus commemorat: « Ἦν τε ἀριστα πόλις ἡ τοῖς τριπράχαις, ἐκαστον φιλοκεκόντος πολυτέλει καὶ λαμπρότητι: παρασκευῆς τοῖς ἄλλοις υπερβάλλουσα, καὶ τὰ τε ἀλλὰ ἰσχυρότατα καὶ πρὸς τὸ μεγαλοπρεπέστερον, καὶ τὰ ἀκαρπώτα ἐκδοσῶν ἴσως: παρασημοῖς, ἐν τε ὁμοίαις καὶ ἀσυνείνῳ ἑκατέρωθεν, ἀλλὰ τὸν τε εὐγνώμον καὶ μεγάλα δυνάμειον. Tum non levis trierarchis contentio incidit, dum quilibet ceteros sumptuosos splendide quoque apparatu superare nititur, et cum alia magnifice instruit, tum classiariorum arma et clypeos suis insignibus exornat: nec enim de infima plebe, sed viri nobiles et admodum copiosi erant. » Quibus quidem verbis bellis describit eam majorem clypeorum seriem quæ in navium marginibus exponi solebat, nostrisque patentes appellatur, ut ad Villharduinum olim monuimus. Quando vero insignium usus apud Byzantinos cœperit, vix definiti potest: exornat: nec enim de infima plebe, sed viri nobiles et admodum copiosi erant. » Quibus quidem verbis bellis describit eam majorem clypeorum seriem quæ in navium marginibus exponi solebat, nostrisque patentes appellatur, ut ad Villharduinum olim monuimus. Quando vero insignium usus apud Byzantinos cœperit, vix definiti potest: ac sultanos seu Saracenos et Turcos principes, quorum arma et insignia in antiquis provincialibus exarantur.

XVIII.

AQUILA OCCIDENTALIS IMPERII.

Neque proclivius est divinare quando occidentales Augusti nigram aquilam pro imperii insigni usurparunt. Quis enim supini adeo ingenii est ut præstet fidem nuperi scriptoribus hæc de re nugæ vendentibus, atque adeo ipsum Joannem Villaneum audiatur, scribentem Julium Cæsarem auream detulisse Augustum et successores nigram, tancemque Constantinum Magnum bicipitem auream in scuto rubeo detulisse? Quis eidem Villaneo¹², Chassaneo¹³, et alii quodam assensum præbeat, nullo vade, tradentibus Carolum Magnum detulisse pro insignibus scutum bipartitum, parte altera dimidiata aquila nigra in campo aureo, altera liliis aureis in campo ceruleo effictis? Quis denique Miramontii frontem patiatur¹⁴, affirmantis hæcce insignia præferre veteres tabulas Caroli Magni, Ludovici Pii, et Caroli Calvi: quasi non longe alia sint horum Augustorum cerea et aurea sigilla, in quibus ipsorum thoracides effinguntur? Quis Andree Favyno¹⁵ et Varenæo credat, scribentibus Carolum Magnum detulisse pro insignibus auream aquilam in campo ceruleo, nigram vero in campo aureo tum primus usurpatam ab Ottone, qui Saxonæ ducem, a quibus ortum ducebat, insignium colores servare voluerit? Aquilam sane signum et vexillum fuisse Imperii Occidentalis, Friderico I imperante, testatur Guntherus lib. 7, vers. 394, Ligurini:

At quæ cæsareæ signum latiale cohortis
Regia fulget avis, magnorum densa virorum
Agmina, ceu magni glomeravit viscera regni.

¹⁰ Ughelli. in Episc. Croton. n. 45. — ¹¹ De Off. c. 3. — ¹² L. 2, c. 14. — ¹³ Lib. 1, c. 40; l. 4, p. 3. — ¹⁴ Concl. 17. — ¹⁵ De Cancellar. p. 39. — ¹⁶ Le Roy d'Armes.

At quae aquilae colore nigro post Saxonicos augustos, verumtamen id sit, dubium facit Rigordus¹, quo loco describit Ottonis imperatoris in praefatio bovinensi vexillum: « Ab opposita, inquit, parte stabat Otton, in medio agminis confertissimi, qui sibi pro vexillo crexerat aquilam deauratam super draconem pendentem in pertica oblonga erecta in quadraginta. » Ubi draco idem valet quod pannus oblongior, in quo depicta erat aquila aurea: nam dracones vexilla fere omnia scriptores appellasse in Glossario docuimus: tametsi Willelmus Brito veterem draconis effigiem fuisse scribat²:

Erigit in carro palum, paloque draconem
Implicat, ut possit procul hinc atque inde videri,
Hauriat et ventos cauda tumefactus et alis,
Dentibus horrescens, rictusque patens hiatus,
Quem super aurata volucer Jovis imminet ala,
Tota superficies cuius nitet aurea, solis
Aemula, quo jactat plus se splendoris habere.

At Chronicon Flandrensé³ draconis figuram non meminit: « Il y avoit au milieu du char une attache de vingt pieds de haut, et y avoit dessus un aigle doré, de moult riche ouvrage; et avoit les ailes estendues bien longues, et reluisoit si fort, qu'à peine on le pouvoit regarder. » Ex quibus sane colligi videtur posse aquilam non intextam panno alio, sed sculptorio opere effectam fuisse. Faterdum tamen non in plano evinci aquilam occidentalium augustorum fuisse auream in armorum insignibus, licet ejusmodi fuerit in eorum vexillis, quod maxime docet Philippus Mousaes, in Historia Francorum manuscripta de Ottonis imp. in praefatio bovinensi clypeo:

Quar il porte, ce n'est pas fable,
L'escut d'or à l'aigle de sable.

Præterea item Chronicon Flamense⁴, ubi de Henrico VII luxemburgensi: « Et fut monté sur un grand destrier, et avoit vestu un torse d'or (tunicam auream) à l'aigle noir, et un chevalier chevauchoit devant lui, portoit une lance en un bachel de sa selle, et par-dessus avoit un aigle d'or, qui les ailes avoit ouvertes, et suivoit les bannières, etc. » Sed ex hisce supra allatis patet omnino non idem ea tempestate usurpatam ab Occidentalibus bicipitem aquilam: proindeque in controversiam vocari posse, an jurisconsultum Marañuna⁵ Solum⁶ jure refellat Carolus Molinens⁷, scribentem occidentales imperatores bipartita insignia detulisse, in quorum parte altera dimidia aquila, in altera familia insignia descripta erant, usque ad Sigismundum imperatorem, qui cum orientalium augustorum videret inclinare potestatem Saracenis ac Tarcis undique eorum provincias insignibus adscripsit, quod nec facere ausus fuerat Carolus Magnus, quantumvis potens ac bellicosus, ne Græcos irritaret. Huicque Solum⁸ Sigismundi imperatoris aquilæ bicipitis usurpatione sententia favere videtur lemma adscriptum ejusdem augusti sigillo cereo, ut describitur a Marquardo Frohero⁹: ait enim in aversa parte circa aquilam hosce versiculos, ne hic quid perperam sonantes, legi: « AQUILA AZECHIELIS, SPONTE MISSA EST DE CELIS, VOLAT IPSA SINE META, QVO NEC VATES NEC PROPHETA EVOLAVIT ALTITUS. » Et quibus sane versibus satis apparet imperatoriam Occidentalium dignitatem, se demum imperante, ad summum decus et gloriæ culmen erectam innuere voluisse Sigismundum. Sed eruditio scriptori gratiam aliam habemus si an biceps ista fuerit aquila nobis indicasset. Describit idem Froherus¹⁰ sigillum aureum Caroli IV. imperatoris Sigismundi parentis, ad hunc diplomati, quod ille de electione Imperii exaravit, et vulgo Auream bullam vocant: in quo imperator coronatus sedet in throno, ad cuius latera habentur bina scuta in quorum altero aquila, in altero leo effingitur. Eiusdem imperatoris simile sigillum effectum habetur apud Nicolaum Zylisium¹¹, ubi aquila cum unico capite exhibetur, cum hac inscriptione: CAROLUS DEI GRATIA ROMANORUM REX SEMPER AUGUSTUS ET BOHEMIE REX. Verum cur nigra aquila ab occidentalibus augustis usurpata sit, hactenus incomptum, nisi eo colore effectam dicamus, quod is re vera sit aquila melioris color, quam æreæ præterea et ad vocem vocant Græci, valeriam Latini, qui ideo aquilam nominantur, a colore subfusco quem aquilam vocant¹²: de qua quidem aquilæ specie ita cecinit Jacobus Augustus Thuanus¹³:

Optima et ipsa æquans animis ingentibus illam
Corporis inferior quamvis sit mole, nec ungue
Aut rostro tantum valeat, digitisque; sed ortus
Non mentita suos, animæque nostris
Accipitres collata nothos facit. Hanc quoque nostri
Valeriam dicunt, Græci melaneion, atrum
Quod referat rostro, pennisque, atque ungue colorem.

Atque hic quidem longiori forsitan quam par erat de utriusque Imperii aquila observatione sumus digressi, quam tamen haud ingrata fore, vel omnino a proposito, quam nam, visuram iri speramus: cum et res Byzantinas quoque quomodo illustret, et de Græcorum augustorum agat insignibus, quæ subinde in familiis nostris Byzantinis effinguntur.

XIX (XII).

VOLUMEN, VEL MAPPA.

Ut igitur unde divertit, redeat oratio, quæri solet quid illud sit quod consules et imperatores gestant, dextra interdum, quoque sinistra, chartaceo volumini simile. Id cum in achata Sanctæ Capelle Parisiensis, quem æri incidit curavit Tristanus, nescio quis cum volumine effingatur, et Faustinae et Antonini philosophi prostent nummi¹, quibus pro lemma adscribitur, VOTA PUBLICA, ubi binae stant figurae muliebres, cum viri altera, stolata et palliata, quæ tercia Aurelii Veri, tenentis dextra simile volumen; alius præterea Aurelii Veri imperatoris, in quo duæ figuræ dexteram perinde tenentium, cum hac inscriptione, CONCORDIÆ AUGUSTOR. TRIB. P. COS. II; alius etiam Commodi imperatoris, cum isdem figuris, et inscriptione, PIETATI SENATVS IMPERATOR ET CONSUL DEXTRAM ROMÆ GALATÆ SEDENTI PORRIGIT, sinistra volumen tenens, cum epigraphæ, TR. P. VII. IMP. IV. COS. II. Eiusmodi etiam volumen in vetustissimis palliatorum, vel etiam togatorum (atque adeo mulierum), imaginibus sinistra teneri, apud Velsorum² et Bossardum³ passim observare est, quos ex conjectura duumvros esse idem Velsorus, tametsi falso, opinatur. Exhibet præterea idem scriptor informem aliud volumen in sinistra manu. Sed et in codice vaticano scripto an. DC. XCIX. sanctus Petrus simile volumen sinistra tenens effingitur, ut et sanctus Paulus in Ottonis II sepulcro, apud Nicolaum Alemannum⁴, in Dissertat. de Lateranensibus Parietinis. Exinde crebrius occurrit in Byzantinorum augustorum nummis, maxime in consulari Juliano cesaris, qui pro inscriptione præfert, VIRTUS CESARIS, nam bis Cæsar consulatum gessit, an. 336 et 337, et in nummo aureo Theodosii Junioris, in quo idem Theodosius et Valentinianus III habitu consulari effinguntur, præsertim vero in diptychis consularibus, et fere semper vero gestantibus mappam esse ludorum edendorum symbolum, quorum singulis binis manibus mappas explicatas tenent, in ludorum editionis symbolum: nisi forte ex mappæ contineant numerorum certam quantitatem, cui effecti quodammodo conspiciantur, ita ut ad consulatum gratius seu missilia referri debeant. Mappam autem signum fuisse edendorum ludorum, et mappas dictos ipsos circenses apud Marcellinum comitem Julianum Antecessorem, et Polemæum Silvium in Laterano notum est: unde παρατάβη, in glossis Basilicæ, dicebatur is qui projectam ab imperatore, vel consule, aut alio magistratu mappam excipiebat, signumque gladiatoribus dabat, quem mapparium vocant sanctus Chrysostomus⁵, auctor Chronici Alexandrii, Scylitzes, Nicetas

1. In Phil. Aug. an. 1215. — 2. Lib. II, vers. 25. — 3. C. 15. — 4. Cap. 54. — 5. In cap. Cum contingat de foro comp. — 6. In Gens. Par. tit. 4. de Feod. n. 21. — 7. In Not. ad bullam Sigism. post. Petr. de Andlo, p. 388. — 8. In Not. ad lib. 9. Petri de Andlo, c. 5; V. Hoppingium, in trac. de insign. cap. 6, part. 2. — 9. In S. Maximiano Trevir. p. 63. — 10. Fest. — 11. L. 1. de Re accipitr.

1. Apud Biazum, post Augustini Dial. p. 43, 45, 50, 51. — 2. In Aug. Vindelic. p. 416, 428. — 3. In Antiq. Rom. part. 3, fig. 51, 147; part. 4, fig. 56, 57, 110, 123; part. 5, fig. 71; part. 6, fig. 89. — 4. Cap. 10, p. 80, 86. — 5. Ora. de Circo.

Choniates, et alii. Quod si ita se res habet, dicendum perinde videretur a duobus istis augustanis quorum ex Velsoro supra meminimus datas, ut olim a consulibus romanis, civibus suis mappas, seu editos circenses: quod a vero absolum minime videri debet, cum amphitheatra ac circos suos habuisse nobiles civitates constet. Sed cum sanctos Petrum et Paulum in vetustissima picturis, cum ejusmodi pariter voluminibus depictos deprehendamus, nescio an ea pro mappis circensium generatim usurpari debeant. (Verum longe aliter se res habet quoad mappas consulium, quae nihil aliud sunt quam mappulae tergendae naso: quod docet omnino Theophylactus, in cap. 19. Actor: Τα δὲ σπινθία ἐν ταῖς χειρὶ κατὰ γούνασι οἱ μὴ βουθέντες ἀράξια φορέσαι, εἰς τὰς αἰσχροποιήσεις τὰς ὀφθαλμικὰς ἐπὶ τὸ ἀνομιάντων τὰς ὑπὸ τῶν τοῦ κροσσίου. Eadem verba habet Eumenius, in eadem Acta, ubi post σπινθία, addit, ἢ γούνασι. Et omnia spectant quae leguntur in glossis Basilicis. Ὁδονάρια καὶ ἰδόνια, ἰδόνια μὲτα ἰσχυρῶν, ἢ καὶ ὁδονάρια παρὰ τοῦτον ἔχοντα, ταῦτα δὲ οἱ καὶ καλοῦσι τὰς καλὰς τὸν δίκοντες ἀνομιάντων ἐπιπέδων, ἢ αὐτοῖς; καὶ ἀνομιάντων καὶ ἀνομιάντων. CANGIUS IN ADDIT.)

XX (XIII).

ACACIA.

Certe, etsi primis Imperii saeculis mappam revera fuisse id consulium gestaminis concedatur, vel etiam cochillos consulares, quod quidam opinantur: seu magistratum omnium qui res publicas tractabant, insigne, quod potissimum colligere est ex figuris adjunctis Notitiae Imperii, in insignibus quaestoris, princeps Notariorum, magistri Sereniorum, etc., id de veterum Romanorum aliorumque statuis, in quibus eadem in sinistris symbola conspiciuntur, dici non potest, quae non chartaceorum voluminum, sed mappularum seu sudariorum complicatorum potius speciem referunt. Ut si longe aliud fuit extrema Graecia: siquidem illud idemque sit, quod certe licet arbitrari, quamquam fortasse in aliquo immutatum. Acaciam enim vocabant recentiores, fuitque sacculus ex pano purpureo confectus, codici similis, terra vel arena plenus, cuius arcanum sic profit Codinus*, ubi de imperatore: τὸν δὲ γὰρ σταυρὸν ἐν δεξιῇ φέρει ἀπὸ τῆς ἀριστερῆς βλάστην καὶ δίκον, δεξιὸν μὲτα μανθύλιον ὁ βλάστην ἔχει χόρμα ἐντὸς καὶ καλεῖται Ἀκασία. ὡς εἶπε μὲν τὸν βασιλέα ταπεινὸν εἶναι ὡς θύρον, καὶ μὴ διὰ τὸ εἶναι βασιλέα τοῦτο ἐπιπέδον: καὶ μεταλευγέτω. Crucem in dextra semper portat, in sinistra vero pannum sericum codici similem, ligatum mantili, habetque intus terram vel arenam, et vocatur acacia: quasi dicat illud imperatorem humilem esse ut mortalem, neque propter Imperii fastigium efferri, neque se tumidum lactare debere. Eadem acaciae significationem adscribit Simeon Thessalonicensis, qui quod χόρμα Codinus, γούνα, pulverem vocat. Μὲτα τὸ σταυρὸν δὲ δεξιᾷ τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς ἀκασίας, ὅπου γούνα ἰσχυρῶν τὸ πλάγιον τῆς ἀρετῆς, καὶ τῆς ἐκ τούτου ταπεινώσεως, etc. Crucem in pietatis argumentum, et Acacia suscepta, quae pulvis est, imperii fragilitatem denotans, et quae ex ea oritur, abiectionem, etc. Hocce sane schemate acacia depingitur in Michaelis Palaeologi imperatoris effigie, quam hic damus*: licet in aliis Theodori Lascaris junioris, ejusdem Michaelis, et Andronici senioris imaginibus, quas ex Codice Augustano Historiae Gregorianae Pachymeris delineari curavit Hieronymus Wolfphus, in voluminis speciem exhibeatur.

XXI (XIV).

NUMMI IN QUIBUS EQUI IMPERATORIBUS APPINGUNTUR.

Sed cum de mappis edendorum circensium symbolo supra quaedam praemissa sint, ad eosdem etiam circenses, ac proinde ad consulares nummos referri videntur, qui equum ipsi augustis adpictum preferunt, quem habent in dextra prehendum. Tristanus* in Claudio existimat fortunam Imperii eo designari, seu potius ipsum Imperium, pro cuius symbolo equus semper habitus fuerit. Verum circenses datos

* Chron. Alex. an. 876; Nicot. in Alex. lib. 3, n. 9; Scylitzes, etc. — 2. * Quae in nummis apostolorum cernuntur, non vique mappae; sed vere volumina sunt, laevi in aequalibus quam in picturis consuetudinum, quae volumine saepe etiam revoluta et explicata apparent. Vide Romae subterranea tabulae. Bottarius. — 3. De Off. c. 6, n. 97. — 4. Tabella 6. — 5. Tom. 3, p. 191, 316.

denotari longe probabilis: nam et in diptychis Leodiensi et Bituricensi equos dextra ductos, quos inde *Decorarios* nostri appellant, ad circenses ludos licet intueri, ab ipsis, a quibus edebantur, aurigis distributi. Quod praeter Symmachum satis innuit Capitolinus in Gordiano, ubi de ejus adhuc privati consulatu: « Equos siculos et cappadoeces per mittentibus Imperatoribus, factionibus divisi, et per hoc: « populo satis carus, qui semper talibus comovetur. » Et Marcellinus comes, de consulatu Justiniani: « Numerosos praeterea, phaleratosque in circo caballos jam donatus: « quoque impertivit aurigis, una duntaxat, ultimaeque mappae insipienti populo denegata. » Ejusmodi porro cum equo nummos Claudii et Numeriani Imperatorum exhibet idem vir eruditissimus (Sed et descripsit Octavius Strada nummum Fl. Julii Constantii Augusti, in quo effectus cernitur, spiculum tenens, cum clypeo, in quo circus exhibetur, equum adpictum habens, quem dextra per os prehendit, ex quo conjectura nostra firmatur. — CANGIUS IN ADDIT.) Alium Constantini nobilissimi caesaris damus, eusum anno votorum vicennialium 20 qui pro lemmate BEATA TRANQUILLITAS preferit, ex qua quidem inscriptione perpetam Constantino Magno affectus videtur, cum caesarem is dignitatem paulo ultra biennium tenuerit, Caesar, quo pater augustus dictus est, anno renuntiatus, ipsoque post annos duos et tres menses extincto, Imperator pariter appellatus: ac proinde vota pro Vicennialibus Constantini M. caesaris solvi non potuerit, qui ad ejusdem dignitatis decennium non pervenerat: ex quo Constantini junioris esse par est credere, in cuius nummis eadem vota in cippo etiam exarata leguntur, sed cum additione JRX. quae in hoc abest. Neque tamen Constantini junioris consulatum gessit hoc caesarem dignitatis votorum Vicennialium anno, qui in Christi 326 cadit, adeo ut ex hisce adpictis inscriptione interduum quod non semper, sed in votorum nuncupatione interduum quod liceat colligere. Idem dicendum videtur de Crispi nobilissimi caesaris nummo, anno pariter votorum Vicennialium cuse, quod consuis dignitatem etiam non obtinuit, ita denique effingitur Jovianus in medallione, quem s'io loco delineamus.

XXII (XV).

NIMBUS.

Circulis, sanctitatis apud nos indicibus, ambiri innuimus capita Imperatorum Constantii ac Constantis, et Theodosii junioris, ac Placidii Valentiniani in eorum nummis consularibus. Qui quidem circuli videntur consularis dignitatis insignibus accenseri a Mamertino*, in panegyrico Maximiano dicto: « Trabea vestrae triumphales, et selles curules, et haec obsequiorum stipitio, et fulgor, et illa lux divinae verticem claro orbe complectens, vestrorum sunt ornamenta meritorum. » Nam quod Latini *nimbus* dicunt, alii *luna* appellant, ut Servius, ad illud 2. *Aeneid.*, ut de Pallade.

...nimbo effulgens, et Gorgone saeva.

« Id est, *inquit*, nube divina: « enim fulvium lumen, « quod capita deorum tinguit. » Ita etiam Honorius Augustodunensis: « Lumina quae circa capita sanctorum in modum circuli depinguntur designant quod lumine aeterni splendoris coronati fruuntur. Idcirco vero secundum formam rotundi scuti pinguntur, quia divina protectione ut scuto, nunc muniantur. » De nimbo ita rursus Servius, ad illud ex 3. *Aeneid.*:

Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

« Proprie, *inquit*, nimbus est qui deorum vel imperatorum capita, quasi clara nebula nubere figitur. » Et Isidorus: « Lumen quod circa angelorum capita pingitur nimbus vocatur: licet et nimbus sit densitas nubis. » Sed et quod Anastasii consulis utroque diptycho, Leodiensi scilicet et Bituricensi, affingitur, in concha figuram radiatum, nimbus videtur. Ejusmodi igitur luminosis circulis capita sua ambiri augusti voluere, his etiam postea consulibus communicatis, ut divinitatis speciem quandam sibi assererent, cum nimbis, seu claris nubibus, deos suos ita in picturis ac

* L. 1, c. 31. — 2. P. 60. — 3. N. 3. — 4. Lib. 1, c. 133. — 5. Lib. 19, c. 31.

que dignitatis non potuit esse annus tertius : sed debuit esse decimus septimus. Mortuo Heraclio aug. Heraclius alter, qui et Constantinus nuncupatus est, vulgoque Constans vocatur a scriptoribus, ejusdem Heraclii, ex filio Heraclio juniore Novo Constantino nepos, imperatorum titulum adeptus mense junio indict. 14 post patris obitum sequenti indictione consularem dignitatem inii. Exstat enim epistola Theodori PP. ad Babolenum Bobiensem abbatem, a data quarto nonas maii imperii domini piissimi augusti Constantini anno secundo, consulatus primo, indictione prima. Unde colligitur, consulatum inisse 1 januarii anno imperii 2 quod mense junio 15 indictionis inerat, cum tertius mense junio inciperet indictione eadem prima. (Synodus deinde sexta oecumenica inita dicitur Constantinopoli, a Constantino (Pogonato) imperatore, an. 27, et post consulatum ejus an. 13. Heraclio vero atque Tiberio eius fratribus a. 22, indict. 8. Christi scilicet 680.) unde colligitur, patre superstito dictum imperatorem, a cuius morte filius consulatus putatur. — (Cassiod. per Abbat.) Exinde Acta lib. a dem. virg. an. 713 apud Baronium², consulatus Anastasii, seu Artemii imperatoris, mentionem agunt quorum initium ita conuenit : Imperante domino nostro piissimo p. rpetuo augusto Anastasio magno imperatore, anno primo, et post consulatum ejusdem serenitatis anno primo, etc.) Conclitium Romanum sub Gregorio II PP. an. 731, celebratum dicitur³, in eius praefatione, a imperante domino piissimo augusto Leone, a Deo coronato, magno et pacifico imperatore, anno VI, post consulatum vero ejus anno XVI, sed et Constantino Novo imperatore ejus filio an. II mense aprili, indictione IV. Ubi indubie delenda litera numerus X, tametsi in subscriptione rursus reperitur, Copronymus mortuo Leone parente anno 711 junii 18 consularem titulum pariter sibi adscripsit, quod praeceteris testatur inscriptio Romanae synodi actae sub Zacharia PP. anno 741 mensis octobris 25 indict. 11 Imperante domino piissimo augusto Constantino imperatore, anno 26 post consulatum ejus anno quinto. Ubi annus imperii numeratur ab anno quo imperator a patre dictus est, consulatus vero ab eo quo in solidum augustus est factus eo extincto. Sed consulatus Copronymi notam abesse ab aliis codicibus manuscriptis observat Baronius. Certè in epistolis ejusdem Zachariae pontificis consulatus annus non adscribitur, sed tantum imperii initii ab prima inauguratione, et a patris obitu, haec formula : Imperante domino piissimo augusto, a Deo coronato, magno imperatore, anno 32 imperii ejus Anno II, indictione 5. Ita Athanasius arrepta post sacri Leonis mortem supra a dignitate consul etiam dictus est, quod docet inscriptio a nobis relata in filii Nicephori Elogio⁴. Leonem vero ipsum consularem dignitatem inisse evincunt ejus nummi, in quibus cum loro et mappa, ejusdem dignitatis insignibus, effectus conspiciuntur : cum aliquot alii qui eum exceperunt augusti, non cum mappa, sed cum loro tantum effinguntur : ita tamen ut incertum maneat an revera, consulis titulum sibi reservarint. Denique in concilio Niceno II illud initium dicitur : Κοσταντίνου καὶ Ἐπιφάνου ἀδελφῶν ἡμεῶν καὶ ἀδελφῶν ἡμεῶν καὶ ἀδελφῶν ἡμεῶν. Ubi observandum etiam per Irene Vratav imperii annum indigitari. — (Cassiod. in Adort.) Haec necessario de consulari dignitate hoc loco inserenda duximus, ut cur consularia insignia sibi adgerant in nummis suis sequioris aevi augusti, planum foret.

XXIV (XVI).

CESAREA INSIGNIA.

Quae quidem haecenus dicta sunt, augustorum aut cesarum qui consulari dignitate florebat, vestes ac indumenta spectant. At cum alia caesarea atque imperatoria etiam majestatis in aevi sequioris nummis occurrant insignia, quae vix aut raro habentur in eorum numismatibus qui Constantinum praecesserunt, de his quaedam perinde videntur praemittenda. Ut autem a cesarum diadematis initium ducatur, ex quo a Cesarium atque Augusti, fiduciatumque in republicam, ut duo seu plures summae potentiae, dissimiles, cognomento a potestate dispari essent, ut ait Aurelius Victor⁵, si non modo imperatorum muribus fugere flagrarunt, ut verbis ular Ammianum⁶, sed et laurea et diademate donati sunt, quod

1. Ughell. tom. 4. Ital. sac. p. 1331. — Margarinus, in Bullaria Casin. p. 2. — 2. Baron. an. 713, n. c. — 3. Othlonus, lib. 2, de Vita S. Bonif. c. 5. — 4. Baron. an. 745, n. 2. Bullar. Casinense tom. 2, p. 8. — 5. In Sienmat. Byzant. — 6. Vide Gloss. in Constantius. — 7. Victor Schottii. — 8. Lib. 15, p. 49. Olympiod.

ex eorum nummis colligitur, ubi interdum nuda fascia aut tenia caput cinguntur, ut Constantinus junior in eo, qui inscriptionem praefert, incipit JUVENITIS : interdum corona radiata, ut Constantius Chlorus in compluribus, praeterea Licinius junior in altero, cui inscriptum, VIRIUS EXERCIT. : et Constantius Constantini M. filius in aereo, cujus aversa pars typo caret. Denique Juliani caesaris caput, eodem quo is postmodum imperator usus est diademate duplici scilicet, margaritarum linea, cum lapillo ad frontem grandiori, exornatum exhibet ejusdem vortum quinque natorum nummus. Ex quibus prorsus evanescit, arg. doctissimi conjectura⁷, qui caesares diademate usos necat, quod contra evincit etiam Constantini Magni nummus ab ipsomet, Tristano, et Gretzero descriptus, in quo Crispus et Constantinus junior filii cum gemmato diademate effinguntur. Et sane diadema caesaribus tribuere Zonacum, Theophranem, Marassem, Givcan, et alios, a nobis haud improdem est observatum ad Joannivillam, ubi plura de imperatorum ac regum coronis congressimus : quod firmat praeterea Eusebius⁸. Nam quod ex scriptoribus aliis diadema sua augusti laudare vindicatur, id verum omnino cum in augustis imperatoribus, in caesaribus caesarea dignitatis symbolum haberetur.

XXV (XVII).

CAMELAEUCUM.

Varias deinde diadematum species in imperatorum Constantinopolitanorum monetis, praesens haud cogitatis, intueri licet : in quibus praeceteris illud conspicuum est quo Constantini et successorum capita teguntur Calyptrae enim speciem praefert, qua totum caput ambitur, vel cassidis apice, quem *καλύπτρα* vocabant, deorsum quam quidem ab ipso Constantino adhaerentem auctor est Pedericus Sacerdotis in Laterano. Constantinus, inquit, senior, qui Christianae religionis ministros privilegia communiavit, diadema capiti suo, propter influentes de fronte propria capitis, pro quo re sapientis eiusdem hominis obdignata confectio est, quo construerebantur, invenit, cujus more hodie custoditur. A Constantino igitur indictus istius diadematis usus ad posteros promanavit, non tamen ut gestatum est a Constantino, sed aliquanto diversum, quod ex illius numismatibus licet advertere, ac duobus potissimum, prioris, cujus aversa parti inscriptum, SOLI INVICTO COMITI, et altero in quo prolemate est, VIRIUS EXERCIT. PRIN. P. M. Praeterea enim, quod more cassidum, sub mento Constantianum istius diademata alligatur, qui innuunt apex diversus est ab eorum postmodum eadem calyptrae superponitur in successorum imperatorum nummis, et qua ex his primis Constans Constantini M. filius conspicuus effectus in eo numismate videtur, quod in elypeo scriptum exhibet, VIR. XXX. MULL. XI. cursumque qui subsequenti sunt augustos usos passim testantur eorum nummi. Sed cum de hocce diademate ceteris quoque locis sequioris augustorum coronis loco jam indicato expresso disseruerimus, his omissis juvat tantum in genere posteriorum augustos diademata sua fere semper cruce decorasse, cujus mortis primus, ex nummis, auctor colligitur Justinus, quoniam secuti sunt Tiberius, Mauricius, Phocas, et ceteri quorum crucigeros omnes pridem collegimus Lipsius et Gretzerus⁹.

XXVI (XVIII).

GLOBUS CRUCIGER.

Sed et Globos cruce perinde insignitos gestant in iisdem imperatores christiani, quos prioris aevi augusti nudo decorabant, quibus se dum, sibi indicarent, a Pilam, inquit, a *Isidorus*¹, in signo constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subjectas, ut magis figurata orbis ostenderet, a *Idipsum* praeterea in auribus praesertim, in quibus orbem sive globum describi curavit, ex quo usque deinceps invaluit, ut aliquot ex his qui subsequenti sunt imperatores in suis pariter monetis effingi se pariter voluerint cum globo in dextra, quo, ut diximus, universi orbis imperium adeptos se denotarent, hoc enim symbolum fortissimum figuram semper adumbrarunt. Hinc Martianus Capella²

1. Spanheim, dissert. 8, p. 692. — 2. In museo Mediceo Florentiae Constantini M. protome marmorea inspicitur diademate gemmato exornata. Bullariae. 3. Dissert. 24. — 4. L. 1, de Vita Constant. c. 18. — 5. In lib. de Cruce. 6. L. 18, c. 3. — 7. L. 1.

XXVIII (XX).

LABARUM.

In inferioribus vii praeterea numismatibus vexillum militare, quod *labarum* appellant, ab ipsis principibus saepe gestari ac teneri advertimus. Illud autem ita effictum est, ut pensilis pannus, fimbriis aliisque ornamentis instructus, et transversario, antennae specie, ligno affixus, a suprema conti parte funiculis dependeat. Id porro et si non omnino nuperum, et ante Constantini avum cognitum (cum istud coriaurum in Hadriani et aliorum augustorum nummis inter Romanorum insignia militaria) — C. in A.) labari tamen nomenclatura non nisi apud scriptores qui aut ipsius etiam, aut postea floruerunt, vix cognita vel usurpata: adeo ut in dubio sit an Romanorum proprium vexillum fuerit, an vero illud a nationibus barbaris acciperent, quod postremum existimare propterea licet. Nam quod aliquando in priorum imperatorum nummis effictum occurrit, non propterea existimandum est Romanorum fuisse, sed ita in eis exhibetur, ut quibus id vexilli proprium fuit, gentes domitas fere semper denotet. Prostant tria Augusti numismata¹, in quorum duobus figura nuda galeata dextra labarum, seu contum cum quadrato siparo fimbriato tenet, et a hoc lemma: *VOX SESE PRO SAL. ET AGO NOM SACR.* id est «Vota suscepta pro salute et reditu Jovi optimo maximo sacrum.» Cui nemp bini hi nummi dum Augustus bella cum Germanis gereret, de quibus actum ab eo triumphum, vel certe partam victoriam, indicat alter, in quo scuta germanica linea (cujusmodi visuntur in Vitellii, Domitiani, Antonini, et aliorum monetis) decussatim cum spiculis posita, medio inter utrumque stante labaro. Cui similes pene prostant (Claudii Drusi, Domitiani et Commodi) et alius — C. in A.) Domitiani cum inscriptione, *DE GER.* Neque alia exprimitur figura in arcu triumphali Marii Avenionensi, in quo spolia de Cimbris Germaniae populis, effinguntur, cum eorumdem vexillis et scutis². Unde nuper detectum arcum illum triumphalem, tribus portis insignem, Remis urbe Galliarum celeberrima, a quodam ex his augustis qui de Germanis victorias adepti sunt, erectum par est credere: in ejus quatuor *περσικῶν* conspiciuntur rotundi clypei, in quibus effictum imperatoris caput, sed temporum injuria ita deformatum, ut eius fuerit divinare non liceat. Supra clypeos qui in mediis duobus intercolumniis describuntur efficta conspiciuntur bina labara, decussatim posita, quorum hastilibus, sub siparum affixi sunt clypeoli alii cum imperatoris imagine. In extremis vero intercolumniis, loco labarorum describuntur bini caducei, decussatim pariter positi: ex quibus satis constat erectum arcum istum triumphalem pace post devictos Germanos consecutae. Sed an Julii Caesaris, uti vult Bergerius³, vel Juliani Parabate opus sit, quod inuere videtur vir clarissimus, cujus studio illius ectypum ari incisum hoc anno prodit⁴, non omnino quis definit, tametsi et labari figura ante Constantinianae familiae tempora constructum fuisse conjicere possimus, cum deinde Julianus, cum Germanos debellavit, nondum christianam religionem egrasset, quod perfecti demum post Constantii mortem, in Illyrico, Leda: enim imago satis prodit erectum arcum triumphalem ab imperatore gentile. At cum is recentioris ac minus probae sit architecturae, proindeque Augusti et priorum Romanorum principum germanicis victoriis adscripti vix possit, sub quibus illa tum maxime florebat: longe potius tribuendus videtur Probo imperatori, qui, ut auctor est Vopiscus⁵, cum ingenti exercitu Gallias petiit, quae omnes, occiso Posthumio, turbatae fuerant interfecto Aureliano, a Germanis possessae, ubi tanta proelia feliciter gessit, ut a barbaris sexaginta per Gallias nobilissimas reciperet civitates (quas *inter essiterit Durocortorum Remorum*). Et quum jam in nostra ripa, imo per omnes Gallias securi vagarentur, a caesis prope quadringentis milibus qui Romanum occupaverant solum, reliquias ultra Nierum fluvium removit, etc. *Mar subdit nec cessatum esse unquam pugnari, quum quocumque auro singula, quamdiu reguli deferrentur, jam ad singulos aureos venient, atque ad Probi pedes jacerent, quibus ille primum obsides imperavit, qui statim dati sunt, deinde frumentum, postremo etiam vaccae atque oves.* Qua quidem victoria pace reddita, coronas aureas Probo omnes Galliae civitates obtulere, ut insperet in literis ad senatum scribit. (Exhinc cusi in Germaniae istius victoriae monumen-

1. Patin. in Thea. Numism. p. 162. — 2. Apud Bizum, p. 10, 17. — 3. Patin. in Thea. Numism. p. 54, 175. — 4. Bizum, p. 31, 46. — 5. Joseph de la Fise. — 6. In Hist. Remens. — 7. Marlot, Hist. Metrop. Remens. — 8. Cap. 13.

tum Probi imperatoris nummi, quibus inscriptum: *VICTORIA GERMANICA*, quique pro typo tropeum inter duos captivos praefertur. Sed et alter praeclearus Probi nummus, a Patinio descriptus, imperatorem habitu militari s'ntem exhibet, sinistra scipionem tenentem, oculis in supplices captivos conversis, cum hac inscriptione: *VICTORIOSE SEMPER*, quomodo in epitaphio idem Augustus *VICTORIOSE GENTIUM BARBARARUM* appellatur, nam praeter Germanos, Gothos etiam et Sarmatas profugavit. — C. in A.) Unde admodum vero consentaneum ea tum tempestate a Romanis per labarum et pax reddita, per caduceos effingerentur, Pannonibus etiam in Hadriani nummo, et Armenis tribuitur ejusmodi vexillum in binis aliis Antonini nummis⁶, in quibus est figura stolata ac pileata humi procumbens, et dextram lacrymabundae instar admoventis oculis, cum clypeo ad genua et labaro juxta dextro, in quorum altero subjectum lemma: *ARMEN.* Praeterea Sarmatis, in nummo ejusdem Antonini (et in altero M. Aurelii apud Patinum⁷) quibus subjecta inscriptio de *SARMATIS*. Denique in nummo altero Vitellii gradivus effingitur, dextra hastam, sinistra labarum tenens, cum hisce characteribus: *CONSENSUS EXERCITUUM*: cusus nemp videtur propter partas de Germanis victorias, de quibus etiam erecta in alio ejusdem imperatoris tropaeo cernuntur, cum lemmate: *GEN. CAPT.* Ex quibus licet omnino conficere labarum non Romanorum proprium fuisse ab initio vexillum: sed a gentibus devictis, Germanis, vel Armenis, quorum fuit, in victoriarum ex his adeptarum monumentum vexillis suis hoc illud adscriptisse: cum ex numerorum inspectione devictas provincias, armis maxime quorum apud illos usus erat, denotari palam sit. Nolim porro pro vero praestare quod scribit auctor anonymus de Miraculis sancti Bertini⁸, sequituro etiam saeculo, circa scilicet tempora Caroli Calvi, labari appellationem vexillis suis tribuisse Danos: a Paganis in «antefati collis cacumine principale vexillum, quod labarum» vocari fertur, alto stipti pro terrore infixere. Tametsi, uti labarum effingitur, Danorum fuisse vexillum indicavit auctor Enochii Emmae reginae⁹. «Erat, inquit, «ille, de Davis verba faciens, eis vexillum, miri portenti, quod, licet credam, posse esse incredibile lectori, tamen, quia verum est, vere in-eram lectioni. Enimvero dum «esset simplicissimo candidissimoque intextum serico, nullius figure in eo inserta esset imago: tempore belli semper in eo videbatur curvus, ac si intextus, in victoria «sorum quasi hians, excutieque alas, instabilisque pedibus, et suis devictis quietissimus, totaque demissus. Eadem ferme de corvis istis habet Asserus¹⁰, qui *veafan*, seu *veafan*, ut emendat Spelmannus, voce anglo saxonica id vexillum appellatum scribit: adeo ut incertum maneat an praeertim ita appellatum sub Constantino M. vexillum, in quo christianae religioni insiliatus, Christi monogramma describi curavit, quod τὸν αἰών τῆς ζωῆς, *ceteris profanis et sanctius haberi, imperatorem semper praecedere, a militibus adorari, et in praebis a fortioribus exercitus militibus ambiri et stipari praecipit, uti narrant scriptores ecclesiastici*: quos quidem, milites esse eos plerique autumant quos *praepositos labarum* vocat Codex Theodosianus, cum quod *labarum* Ambrosius, Prudentius, et alii, *labarum* appellant Sotomachus, glossae veteres apud Turnebum¹¹. Acta secunda synodi Nicenae, et Aldhelmus¹². Cum igitur labarum vexillum barbaricum fuerit, quod indicare videtur nummi, frus de signo hoc militariae hariolantur viri pereruditi, qui dequisitionibus tedeat immorari¹³. Illud autem passim in sequioris aetatis imperatorum nummis cum Christi monogrammate licet intueri: sed et in ipsius Constantini numismate¹⁴, in cujus aversa parte effingitur cum Christi monogrammate supra siparum, in quo quidem tres globuli describuntur: labari vero hastile draconem premit, cum hac inscriptione: *SPES PUBLICA*: infra: *CONS.*

1. In Thea. Numism. p. 14. — 2. Bizum, p. 40, 46, 50. — 3. Bizum, p. 47, vide Patinum, p. 297, et in Thea. Num. p. 160. — 4. L. 2, c. 11, apud Mabilionium. — 5. P. 160, 170. — 6. De Reb. gest. Elfredi, p. 10. — 7. Euseb. l. 3, Vite Const. c. 8. Sozom. l. 1, c. 4. — 8. L. 15, c. 16. — 9. Aldhel. de Laudib. Virgin. — 10. Turneb. lab. cit. Baron. an. 319, a. 23; Dorlaus, ad Tac. Fuller. l. 2, Misc. Sac. c. 1, l. 4, c. 12; Stewechius, ad Veget. l. 3, c. 17; Gruter. l. 4, de Sancta Cruce, c. 4; Tristan. tom. 3, Comm. p. 484; Jacob. Gotofr. ad lit. Cod. de Prep. labor, etc. — 11. Apud Baron.

XXIX (XXI).

NARTHEX.

At quod veteres e Latinis perinde ac Byzantinis scriptori- bus *labarum* vocabant, posteriores *νάρθηκα*, seu *ferulam*, appellare: siquidem Imperatorum idem fuit gestamen quod revera videtur, etsi postmodum non eadem omnino forma ac figura. Labarum quippe, uti observatum supra, quadratum fuit, ex panno aut serico confectum, Christi insignitum monogrammata: narthex vero ferulae solidae speciem praetulit, quae paulo longior quam latior fuit. Unde medicos quosdam *νάρθηκα* libros suos nuncupasse monitum a nobis ad Alexiadem quod libri speciem ferulae omnino referant. Ejusmodi autem narthex praecclare effingitur in bulla plurimae Balduini II, Imperatoris Constantinopolitani, diplomati anni 1241 appensa: in qua Balduinus, Imperatorio habitu sedens, dextra virgam tenet, in cujus parte superiori nescio quid quadratum oblongius eminet umbria circumdatum, et ad extremos angulos globulis vel margaritis exornatum. Ab inferioribus vero angulis pendent vittae, margaritis pariter distinctae. Hastae extremum claudit globulus, seu margarita grandior, cui minor insistit. Narthecem ipsam exteriorem exornat circulus ovali figura unionibus contextus. At in narthecibus qui effinguntur in nummis apparent fere semper in quinqueangulum disposita margaritae: ita ut liquido evincatur diu servatas labari figurae, seu Christi monogram- matis reliquias. Scribit Codinus¹ moris esse ut quando imperator gestat stemma, dextra crucem, sinistra *νάρθηκα* teneat. Sineon vero Thessalonicensis ferulam gestari ab Imperatoribus tradit, in potestatis iis indulta populo subditos castigandi symbolum: *Και ἐν ἑσθλῶν λαμβάνει, ὁ βασιλεὺς τὴν καὶ πάλαν, ἢ) ὀσφραν καὶ μάλακον, διὰ τὸ πικρῶντικόν ἐν τῷ σπέρματι, καὶ τὸ ἄσπρον καὶ ἄσπρον, ἢ) ἄσπρον καὶ ἄσπρον, ἢ) ἄσπρον καὶ ἄσπρον. Insuper etiam virgam assigit, non gratem quampiam et duram, sed levem et mollem, ut nimirum cum mansuetudine castiget non vero cum iracundia, aut quavis pernicie, neque aut confringat aut perdat. Ita magistrorum aut paedagogorum ferulas arbitrati sunt sequiores Graeci, quae revera labara easitire.*

XXX (XXII).

DE CODICE EVANGELIORUM AB IMPERATORIBUS GESTATO.

Prostat nummus aureus Basilii Imperatoris, apud Octavium Stradam² (neque enim hunc alibi videre contigit), in quo Evangeliorum codicem dextra et gnomum crucigerum sinistra gestat. Alium etiam aureum Constantini nomen praefere- rentem descripsit, quem Porphyrogenito adscribit, cum sit Pogonati, ut ex aversa parte colligitur, ubi imperator codi- cem perinde sinistra ad pectus gerit: tametsi nolimus om- nino prestare fidem exculpbris, cum existimari possit librum putasse, qui volumen fuit, ut in nummo Theophili aureo, apud eundem describitur. Constat tamen interdum effectos imperatores cum Evangeliorum codicibus, tanquam constanti in fidem christianam animi argumento. Scribit quippe Porphyrogenitus³ in avi vita, in quodam magni pa- latii trichinio a Basilio exaeditato, quod *Καθεδρῶν* appel- labant, expressum opere musivo in throno sedentem imper- ratorem operis conditorem, et conjugem Eudociam, impera- toris indumentis amictos, et coronis redimitos, cum commu- nibus liberis, quorum masculi *τόπους ἐπιστρέφοντες* conspicie- bantur *τὰς θείας ἐπιτολάς, εἰς στοιχείων ἐκπαίδευσιν, πρὸς ἄνοιαν, libros divinos praecipua, quibus ipsi insistere edocebantur, continentes*: feminas vero et ipsae *βιβλῶν τινὰς, tenebant, νόμων θείων ἱστορίας, πρὸς ἄνοιαν, libros in quibus divinarum legum argu- menta descripta erant, quasi inquit Porphyrogenitus, in animo habuerit artifex non tantum progeniem masculinam, sed et femineam sacris literis iniciatam et divinas sapientiae partem esse demonstrare. Atque hi quidem libri non alii forte erant ab Evangeliorum codicibus, cum in his Christi praeccepta continentur (nisi potius haec verbis intellexerit Porphyrogenitus volumina illa quae fere semper praemanibus gestabant principes Constantinopolitani uti supra docui- mus — C. in A.). Narrat auctor Chronici Alexandrini⁴ Jus- tinianum, excitata Victoriatorum seditione, in circum progres-*

1. Villehardouin, ed Ducange, pag. 380, 381; Recueil de chartes, ibid. pag. 4. — 2. De Off. c. 7, n. 37. — 3. Strada, p. 301, 305, 308. — 4. In Vita Basil. cap. 58. — 5. P. 780.

sum sedisse in tribunali gestantem manu sanctum Evange- lium: *ἐπιθέων δὲ βασιλεὺς εἰς τὸ λαμβάνειν ἐν τῷ ἴδιῳ καθεδρῶν βασιλεὺς τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον. In manus scilicet Justinianus sump- serat Evangelii codicem, quo fortasse seditione multitudini veniae tactis scilicet sacrosanctis Evangelii hinc verbis concepta, *μὰ τὰς ἄγίας γράφας ταύτας, καὶ τὸν θῆον τὸν λαλοῦντα ἐν αὐτῶν, ut est in sexta synodo¹ (in Actis sancti Maximi Conf. p. 82. — C. in A.), et alibi passim. Evangelium tamen gestare solum presbyteri falsae, neque id juris habuisse imperatorem conterdit olim Maximus Monachus², in colla- tione habita in secretario cum principibus, ubi de impera- tore, quem sacerdotis titulo donari non posse affirmabat: « Neque baptizat, neque chrisimatis confectioem patrat, neque facit episcopos, vel presbyteros aut diaconos. Neque « hinc Ecclesiam, neque indicia sacerdotum fert, superhumeralia « scilicet et Evangelium, quemadmodum imperii coronam « et purpuram. »**

XXXI (XXIII).

CRUX IN NUMMIS.

Jam vero imperatorum Byzantinorum plestis, si qua fuit in principibus qui sceleribus et caedibus supremam hanc dignitatem fere semper consequebantur, argumentum praecipuum fuit, quod crucem, vel Christi monogramma, num- mis suis crebro adscriberent. Christi etiam ipsius, interdum et Deiparae, atque adeo sanctorum imagines effingi curarent. Ac de cruce quidem ut aliquid dicamus, insignis est nummus ille aereus Constantini junioris tum caesaris in quo crux grandior inter duas figuras militares, tenentes signa milita- ria, conspicitur, cum hac inscriptione: *GLORIA EXERCITUS*. Ejusdem praeterea caesaris alter, in quo inscriptum: *VICTO- RIA AUGUSTORUM*. Et aurei alii Valentiani senioris et Valentis, qui pro lemmate praefereunt: *RESTITUTOR REPUB- LICA*. Habetur etiam Theodosii senioris alius aereus, in quo imperator captivum sinistra premit, cruce ad latus ejusdem augusti designata: alius etiam in quo crux sola aversam partem occupat. Ad priorum referri potest quod scribit Theo- dorus³, Theodosium post inita aliquot cum Eugenio tyranno praemia, cum sui ea intermittere suaderent, donec collectis novis copulis auctiorem haberet exercitum, eis intul- lisse. Non esse committendum ut salutaris crux tanta argue- retur imbecillitatis, Herculisque vitatus tantum tribueretur virtutis, cum ut crux in suo, ita illa in hostium exercitu antecederet. Occurrunt similes alii, maxime sequioris aevi, ubi passim in aversa parte crux habetur, quos inter praeci- puus est aureus ille Olybrii augusti, in quo exhibetur idem augustus recto vultu, cum stemmate gemmato et crucigero, et hinc characteribus: *DN. ANICIUS OLYBRIUS AUG.* In averse vero partis medio crux nuda conspicitur, cum hac inscriptione, *SALUS MUNDI, INFRA CONOR*. Quin etiam in iconomachorum augustorum nummis crux ipsa passim conspi- citur, quod mirum videri non debet, cum licet in Servatoris et sanctorum imagines dire grassarentur, crucem tamen privatim et publice effingerent, colerentque, quod monimus in nostra Constantinopoli christiana, ubi de imagine Chalces. Id praeterea diserte firmat quod habetur in Epistola Michaeli et Theophili, imperatorum iconomachorum, ad Ludovicum imperatorem⁴, de christianis imagines colentibus: « Primum « quidem vivificas et honorificas cruces de sacris templis « expellebant, et in eadem loca imagines statuebant, pone- bantque lucernas coram eis, etc. » Nam etsi falsum sit ejusce aevi christianos cruces ab aedibus sacris abstraxisse, inde saltem colligitur iconomachos, abdicato ceterarum imagi- num cultu, crucem coluisse: (quod sane diserte testatur scriptor, necdum editus, Vitae sancti Stephani junioris, tra- dens Copronymum *προστρέψων τοῖς ἁγιοῦσι εἰματα καὶ εἴματα τοῦ Χριστοῦ, τὰν τε ἀρχόντων ἔβαν ἐν εἰς Χριστοῦ καὶ ἡμῶν χρίσας ἑστάναι, καὶ τῶν ἁγίων εὐαγγέλιον, ἐο ἀδεγίσε πο- πῦλον, ut sacrum imaginum cultum prosciberet. Id ipsum scribit Theophanes, ann. XXV ejusdem imperatoris. — C. in A.) Observare denique cruces, cum duplici transversario stipte tum primum conspici in aureo nummo Constantini et Irenes matris, si genuinus est, qua sane forma efficta deinceps a Graecis satis declarant cum figura Graecanica veteres, tum quae vivificae ipsius crucis reliquias servant phylacteria, uti monuit jam olim Gretzerus, atque adeo a nobis observa- tum in Tractatu de Capite sancti Joannis Baptistae, Sed cur*

1. Act. 13, 14. — 2. Apud Anst. in Collectan. p. 123, et Baron. an. 680. — 3. L. 5, c. 24. — 4. Baron. an. 824.

DEIPARA EFFICTA IN NUMMIS.

Quantus autem erga Deiparam augustorum Byzantinorum cultus fuerit attigimus in Constantinopoli, ejus patrona ac tutatrix semper habita est, ex quo maxime a Constantino M. eidem est dicata. Verum praeter ea quae in hanc rem congestimus ex scriptoribus, Imperatorum ipsorum nummi id omnino declarant, in quorum aereis litera M cum subjecta litera A, Mariae seu Deiparam indubie denotat, quam in Anastasia Dicatori perinde aereis exaratum primum licet observare, a quo ad successores mos idem profuixit. Tanta vero quorundam emicuit erga sanctissimam Virginem observantia, ut eam in nummis suis representari voluerint. Habetur enim Romani Diogenis aureus, in quo ab ipsa sacratissima Deipara diademate donatur, quod ei acceptum tulliae docet adscriptum lemma ΘΕΟΤΟC ΡΟΜΑΝΟC ΔΕΑΡ. Id est, Θεοτόκος Ρωμανοφεισμένη. Alium ferme similem perinde aereum exhibet Octavianus Strada, qui quidem, ut opinor, haud diversus est ab eo quem ex V. C. et amicissimi D. Du Mont, senatorum Ambianensium decani meritisimam gazophylacio descripsimus in Notis ad Alexiadem. Eo etiam spectat aeneus alter ab eodem Strada descriptus, cujus facies una Deiparam Christum infantulum in sinu complectentem exhibet, cum solita characteribus praepostero ordine collocatis. Υ. Η. qui et ita mihi imposuerat, cum scribi debuissent ΜΡ. ΘΥ. Id est, Μ. Ρ. Θ. Θ. In altera vero nummi facie habentur exarati hi characteres ΘΗΚΟ ΡΟΜΑΝΟC ΔΕΙΟΤΗC ΔΙΟΓΕΝΕΙ, ubi indubie scriptum ΘΚΕ ΒΟΗΘΕΙ, ut in nummo alio auro ejusdem Diogenis quem damus, et in praecleara illa Nicephori Botaneiae imperatoris laspide que olim fuit Gasparis Monconisti Liernugi Lugdunensis, et a Joanne Chiffletio, canonico Tornacensi juri publico, est anno 1661 donata, in qua efficta Deipara, utraque palma ante pectus extensa, quemadmodum etiam stans exhibetur in achate orientali apud eundem Chiffletium, cum bina inscriptione perpendiculari, ab altera parte ΜΗΘΗΡ, ab altera ΘΕΟ, perinde ac in nummo aereo quem exhibemus inter Zimisianos, et in alio Isaacii Angeli imperatoris. In laspide vero habentur soliti characteres, ΜΡ. ΘΥ. In circulo autem, qui imaginem ambit, isid leguntur: ΘΚΕ ΒΟΗΘΕΙ ΝΙΚΗΦΟΡΩ ΦΙΛΟΧΡΙCΤΩ ΔΕΙΟΤΗ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗ. Ubi binas priores voces non percipit vir eruditus, ut nec vim vocis et πρῶτος, quem Imperatorum sequioris saeculi propria fuit, quod supra docuimus, cum praevit sculptam laspidem post abdicatum a Botaneia imperium. Nec tamen mirum si contracta haec vocabula ei imposuere, cum male etiam exarati legantur, et, ut in Alexii et Manuelli Comnenorum nummis, quorum proxime meminimus, R Latinum pro B Graeco habeatur. (Deiparae in haec verba invocationem fieri solitam ab his qui quovis morbo aut dolore afficiebantur, docet in primis Theophanes an. 27 Copronymi: Καὶ ἄλλοι τῶ συμπίπτουσι ἡ ἀνάγει τὴν συνήθη Χριστιανὴν ἀνάγει πρὸς τὸ ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ, ἡ πανουργίαν ἐπιπέσει, ἡ ἐκκλησίαν προσηύχοντο, ὡς ἐγὼ τοῦ βασιλέως ἐκώλυτο. — C. in Add. laspidem porro ut singulare Historiae Byzantinae monumentum rursus exhibere operae pretium duximus. Jam vero Deiparam ita fere semper a Graecis depingi solitam docent Graecanicis tabellis, eaque in primis quam ex gazophylacio canonicorum Sanctae Genovefae Parisiensis hic damus. Interdum Christi effigies in scuto vel clypeo efficta ab ipsa Deipara utraque manu in sinu tenetur: ut in nummis ejusdem Romani Diogenis et Isaacii Angeli. Is enim apud Graecos maxime mos invaluit, ut sanctorum imagines in clypeis, seu tabellis orbicularibus depingerentur, unde ἀσπίς, ἀσπίδοσκα vocat Paulus Silentiarius, acuta Anastasius Bibliothecarius. Exstat locus insignis apud Scyllitzen in Romano Argyro de ejusmodi Deiparae imaginem effingendi apud Graecos more: ubi aut inventam fuisse in sede Blachernensi tabellam Deiparae Christum ad pectus applicatum tenentis, quem a Copronymo in istum usque diem per annos trecentos duraverat integra: Εὐσθέτι τῶν ἁγιογραφῶν, ἐπιπέσει, ἐπιπέσει ἀπαράστῳ τῶ. Θεοτόκου τῶν Κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν, etc. Alter tamen interdum depictam, et ut Latini solent, in unis scilicet Christum gestantem Deiparam, colligi videtur ex Theophane Cerameo, scribente in celeberrima illa D. Virginis imagine a sancto Luca depicta, et quam in Ὀσῶν μοναστηρίῳ ἀστυγῆται καὶ cultam alibi docemus, depictam hanc ἐν τῇ ἐπιπέσει ἁγία Ἰσακίου τῶν Κύριον. Quomodo etiam describitur a Theodoro Studita in lumbis:

1. P. 318. — 2. P. 327. — 3. In tabella 3. Chron. Orientale, p. 120. — 4. Vide Glossar. nostrum, VV. Scutum, Suardia. — 5. P. 759. — 6. Humil. 10. — 7. Theodor. Studita, in lumbis apud Graecos, de Cruce.

Θηκε τωθεοτοκε... Εν δευτερο... Ηαυτο... Ο τω... Τη... Ον... Καρα... Ος...

Id est ad verbum,

Divine parisi tanquam seminis experte modo Ex te prodiit novi oculi lumen, Cherubino laus, prius causa, Noctem imminuens totius erroris praesi, Quem unis tenes, et valde pictum portas, Mixtum tuae Dei similiter imagini, Tanquam dominum et tuum vere filium.

Diogeniano priori similes habentur aurei Joannis Comneni nummi, in quibus scilicet diadema excipit a Deipara, cum hisce characteribus, ωc ΔΕΙΟΤΗC. In facie vero altera effingitur Christus sedens. In altero ejusdem augusti Deipara crucem dupliitem porrigit ipsi Joanni, cum lemma ωc ΔΕΙΟΤΗC supra caput, et ad latus Deipara ΘΥ. ΜΡ. In alio praeterea in quo stat ipse Joannes cum nartheco et globo crucifigero, hisceque literis, ωc ΔΕΙΟΤΗC ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝ. Aversa facies sacrae Virginis protomen praefert cum utroque brachio expanso, ut in aliis perinde inter Zimisianos, et Manuelli, Andronici Tyranni, et Isaacii Angeli, et solitis characteribus, ΜΡ. ΘΥ. In alio denique ejusdem Manuelli Deipara Virgo stat facie lusca, brachiis pariter erectis, in precantis speciem: quasi ad Deum preces funderet pro imperii vel urbis incolumitate. Ita depictam in nova ecclesia a Basilio Macedone in palatio exstructa, testatur Phegus in Oratione in ejus Eucensio. Η δὲ ἀπὸ τοῦ θεοσεβῆτος ἀνευρέθη μὲν ἀπὸ τῆς κοίτης τῆς ἡαπτόντων παρρησιόφρωνος, καὶ ἐκτεταμένης ὑπὸ τῆς ἐπιπέσει, καὶ τῶν ἐξῆς ἐκτεταμένης. Manus vero extendere et expandere, τῶν γὰρ ἐκτεταμένης, ut est, apud sanctum Athanasium in Apologia ad Constantinum, et apud Eusebium in Vita Constantiniana, solitos christianos inter precandum, testatur praeter ceteris Tertullianus in lib. de Orat. et in Apolog. Joannes Geometra in Paradiso:

Εὐχόμενοι ταυτοῦτοι ἐσσοῦ γέγραπται, οὐ μὲν ἐστὶν ὄψους, ἴψου ἐκτεταμένης, οὐ δὲ κτεταμένης, etc.

Quomodo vero Deipara, dum adhuc in vivis erat, uti voluit, depicta fuerit, sat multis narrat Anonymus de imagine Chalcoopratiā, quam Ρομαίαν appellabant, apud Lambecium. — C. in Addit.)

SANCTORUM IMAGINES IN NUMMIS.

Neque Christum duntaxat aut sacram Deiparam in nummis suis expressere posteriores augusti Constantinopolitani, sed etiam sanctos quos potiori cultu venerabantur, Isaacii imperatoris binos nummos ex gazophylacio Sanctae Genovefae Parisiensis protulimus, utramque et ille quos caucos, seu cavos, vocant, alterum aereum, argenteum alterum, parva magnitudinis, nisi quod adrosi fere sunt characteres, qui in aereo distincte leguntur: Stant in aereo figurae dum, prior Isaacii imperatoris habitu, dextra crucem gestantis, altera Angeli, cum nimbo circa caput, crucem perinde longiorem dextra prehendentis, quam is imperatori porrigit. In nummi ora ac circulo exarati habentur minores ista characteres ΙCΑΚΙΟC ΔΕΙΟΤΗC. Supra crucem mediam, ΑΓΙΟC ΑΡ. Intra ad laevam X. ΜΙ. quibus intelligitur Ἀγγελοσκα, vel Ἀγγελοσκαφῶν Μὲγαλῶν, quem ut patronum sibi adsciverat Isaacius, ob Angeli, quod ei erat, cognomen. In convexa nummi parte Deipara sedet Christum puerulum in clypeo effictum, gemale complectens, cum characteribus solitis ΜΡ. ΘΥ. Eiusdem fere fabricae monetariae est nummus aureus quem ad Alexiadem descripsimus, praeterquam quod manus de nube profecta diadema capiti imperatoris imponit. Cetera si non instar sunt ejus quem exhibemus, cum in figuris, tum in inscriptionibus, culpa est, ni fallor, illius a quo ectypum acceperamus: nam nummum ipsum inspicere non licuit.

1. P. 683. — 2. C. 43. l. 4. — 3. De Orat. c. 11, in Apolog. c. 20. — 4. L. 6. de Biblioth. Caesar. p. 222.

XLIII (XXXV).

DESPOTE, TITULUS IMPERATORIS.

Ut porro *domini*, voce Latina, priores Byzantini imperatores, ita et posteriores, *despotæ*. Græco idiomate, cum Latinum huic *εὐνομιαν* penitus, appellari voluerunt, sicut in nummis inscribitur. Habetur aureus Nicephori et Stauracii, in cuius facie alter effingitur ipse Nicephorus, cum hac inscriptione: ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ. In aversa vero Stauracius, cum lemmate: ΣΤΑΥΡΑΧΙ ΔΕΣΠΟΤ. quasi ea *εὐνομιαν* appellatio, *βασιλεὺς*, seu imperatoris appellationi cesserit: et Stauracius, licet sic *βασιλεὺς* a patriarcha Tarasio in Sophiana Ecclesia ambone coronatus fuerit, patre superstito, eo titulo ipso parente dignitate se inferiorem testari voluerit. At aliqui ex subsequenti bus augustis se in nummis *despotæ* inscripserunt, ut Constantinus, vel Michael Duca, Nicephorus Botaniates, Romanus Diogenes, Alexius Joannes, et Manuel Comneni, Isaacius Angelus, Alexius Augustus, et qui post ea imperarunt augusti, qui hæc nomenclatura a subditis vulgo etiam ita compellantur, cum adjectione sanctitatis, hac ratione, *εὐνομιαν* pro *δυναστεία*. Quinetiam ex his quidam eundem titulum honoris causa proximioribus affinitibus communicarunt, primusque, ut fallor, Michael Duca avunculo, ut est apud Zonaram: que quidem honorifica appellatio in præcipuum palatii dignitatem postea transtulit, quod alias adnotavimus.

XLIV (XXXVI).

FLAVII PRÆNOMEN.

Post expressas hæc DN litteras, hæc FL. fere semper subsequuntur, quibus indicatur Flavii prænomen, quod sequioris avi imperatores affectasse, sibi que adseruisse eorum nummi satis declarant. Ac gens quidem Flavia, Romanorum stante republica, vix cognita fuit. Vespasianus vero ejusque liberi Titus et Domitianus ex ea orti, imperatoriam adepti dignitatem, splendorem familiæ suæ perinde ac famam conciliaverunt: cui non modicum dedit incrementum Claudius Imperator, qui ab ea gens arcescebat. Hinc enim prænomen Flavii attribuit Pollio¹, qui vitam illius descripsit, ut vetus inscriptio a Panvino relata: IMP. CAES. FL. CLAUDIO. PIO. FELICI, etc. Illud porro, etiam in Claudii nummis sequentem legatur, ab eo ad Constantii Chlorig, Claudii ex fratre nepis filii, transisse familiam constat. Unde idem scriptor de Claudio verba faciens: « Ille, inquit, velut futurorum memor, « gens Flavia, que Vespasian: et Titi, noio autem dicere « Domitiani, fuerant, propagavit. » Istius igitur affinitatis jure Constantii nomen cum Flavii prænomine licet observare in antiquis inscriptionibus et aliquot illius nummis. Atque inde, non in ejusdem gentis duntaxat, sed et in cæteros ferme augustos Byzantinos, tanquam imperatoris dignitatis decus, attributum docent Stemmata nostra Byzantina. Nam, ut Constantino Magno, Constantii filio, proprium quodammodo fuerit, satis innuit Aurelius Victor, scribens *Urbis fanum atque basilicam Flavii (Constantini) meritis patris sacrasse, et per Africam sacerdotium decretum Flavie genti*. Primus porro Jovianus, post extinctam Constantii Chlorig et Constantii M. familiam, id prænominis sibi arrogasse contendunt ejus nummi, quod ab eorum successoribus deticeps factitatum. Quin et ipse Autharitus, Longobardorum rex, quo familiæ suæ lumen accenderet, Flavii etiam affectavit prænomen, quod fecere postmodum pariter qui eum in ista dignitate exceperunt². Ipsique adeo, utrorumque exemplo, Gothici Hispaniæ reges, quod a Recaredo primo factitatum volunt quidam in Concilio Toletano III, ubi Flavii prænomen, ei attributum legitur³. Nec Romanorum augustis duntaxat, aut regibus Longobardorum vel Gothorum id prænominis proprium fuit, sed et a summis in republica viris, consulis nempe, prætoribus, præsidibus, et viris clarissimis et patriciis, avo ipsius Constantini, usurpatum docent Fasti consulares (sanctus Athan. in Apol. 2 de fuga sua), veteres inscriptiones⁴, et diptycha Leoclene, Bituricensis, et Compendiense, in quibus Philoxenus et Anastasius consules ordinarii Flavii prænomine donantur, adeo ut templo Flavii

1. In Not. ad Cinnam. p. 469. — 2. Suet. in Vesp. c. 4. — 3. In Claudio. — 4. Paul. Warnef. l. 3. de Gest. Long. c. 16; Bullar. Casin. tom. 9, pag. 4, etc.; Regio, an. 517; Baron. an. 744, n. 41. — 5. Elysius in Chr. Maxim. p. 73; Chifflet. in Viatic. Hisp. p. 350. — 6. Græc. 1076, 9; 1082, 4; 1111, 4; 1118, 2; 1092, 4; 1079, 14; 175, 5; 406, 1; 1053, 10; 1076, 9; 1054, 8; 1092, 19; 362, 2.

gentis, quod effictura cornitur in Titii nummo¹, hæc *εὐνομιαν* ex eventu adscripta epigraphæ, *ΑΥΤΕΠΙΣΤΑΤΙ ΦΛΑΥΙΟΥΣ*, in quo etiam ludens Martialis², simili pene sententia hæc de gente Flavia vaticinatus est:

Manebit altum Flavia gens decus
Cum sole et astris, cumque luce Romana.

Hocce tamquam Flavia gens templam a Domitiano excitatam tradit Suetonius³. Atque id forte causam fuit cur scripserit Casaubonus Vespasianum et Titum, qui in censura sua amplissimos ordines varis bellis exhaustos supplerant, et honestissimos quoque ex Italicis et provincialibus allegarant, eosdem communi Flaviarum gentium nomine appellari voluisse, easdem gentes Flavia propagasae Claudium, atque in earum numerum novos patricios adscribere, quos jam tum prævidisset defendendum imperium uni ex illis gentibus orio. Verum hanc viri doctissimi sententiam merito suggillat Salmastius, cum ante Constantini tempora nemo ex supremis imperii magistratibus vel palatinis proceribus Flavii nomen usurpasse legatur: quod circa ea tempora viris patriciis ab imperatoribus indultum par est credere. Quando vero honorifica ista tandem Flavio nomenclatura ab augustis desierit usurpari, haud omnino constat. Hæc certe non modo donantur Heraclius et Constantinus filius⁴, sed et Leo Philosophus, in eorum Novellis: ita ut posthæc vigetæ aliquamdiu liceat colligere. At quod Strada id prænominis ex Comnenis ac Angelis imperatoribus attribuit, atque adeo in posteriorum imperatorum nummis descriptum fingit, non indubitatum fidem apud plerisque obtinet: lætael *Contes* apud Waddingum⁵, ex manuscripto Genæ, camerarii Vaticanæ bibliothecæ. Illud tribui Joanni Duca imperatori, sub ann. M CC XXXIII.

XLV (XXXVII).

TITULUS PERPETUI AUGUSTI.

Cæteri imperatores Byzantinorum, maxime qui ante Leonem M. imperarunt, in nummis sibi, ab his quos priores in suis sibi adscribunt augusti, viri discrepant. At tum primum advertimus pro hoc titulo, *PIVS FELIX AVGVSIVS*, qui per *PF* solet efferri, hunc, *PERPETVVS AVGVSIVS*, poni, qui interdum et crebrius per duplex *PP* scribitur (in auro Constantii imperatoris quem delineari curavimus ex gazæ regio, etc. — C. in A.), in ejusdem Leonis aureis, qui hæc inscriptionem præferunt, DN. LEO. *SEMP. AVG.* et in Zenonis, Basilisci et Phocæ: que in Anastasii, Justinii, Justiniani, Tiberii, Heraclii, et aliquot aliorum, per duplex *PP* contrahitur. Enimvero perpetuitatis titulus in inscriptionibus et numismatibus paulo recentioris est ævi. In inscriptione ad Urbium, Constantius et Maximianus *PERPETVI CAESARES*, in alia, Romæ ad arcum Septimii Severi, Valentinianus *PERPETVVS AC FELIX SEMPER AVGVSIVS*, in alia, circa Brixiam, idem Valentinianus, Valens, et Gratianus, *PERPETVI PII FELICES SEMPER AVGVSIVS* dicuntur. Apud Marium Mercatorem, ejus *Compendiorum* dicitur oblatum *pitissimo principi Theodosio semper augustus*.

XLVI (XXXVIII).

**TITULUS IMPERATORIÆ, ET TRIBUNICIÆ
POTESTATIS, etc.**

Neque omnino videntur abrogatæ solennes esse in priorum imperatorum numismatibus et inscriptionibus epigraphæ, que imperatoris, vel tribuniciis, aut consularis dignitatis exactos titulos denotant. Deditimus enim aureum Valentiniani senioris, in cuius aversa facie figura solata ac galeata sedet, cum hisce characteribus: *IMP XXXIII COS XVII PP*. Prostant inscriptiones veteres⁶ in quibus Constantinus M. *PONT. MAX. TRIB. POT. COS. III. PP* indigitatur: in alia vero, *PONT. MAX. TRI. P. XXXIII. IMP. XXII. PP*. Julianus, P. M. *IMP. VII. COS. III.*; Valentinianus idem senior et Valens, *PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. VII. IMP. VI. COS. II.*; Gratianus denique in eadem, ut et in alia inscriptione, perinde, *PONTIF. MAXIMVS. TRIB. POT. III. IMP. II. COS. PRIMVM*. Atque hanc inscriptio-

1. Apud Bærum, p. 30. — 2. L. O. ep. 2. — 3. In Domit. — 4. Jus Gr. Rom. p. 77, 83. — 5. Novellis Leonis imp. p. 430 edit. Schæffer. — 6. An. 1322, n. 12; Græc. 1011, 3; 1025, 8; 1066, 8. — 7. Græc. 1021, 3; 1020, 1, 2, 3, 4; 100, 4; 1082, 12.

... viri quod observant, ex rerum scilicet gratia gestarum, vel expeditionum bellicarum ab ipsorum imperatoribus, aut ab eorum legatis susceptarum numero, cum, ut ait Dio, semel tantum uno e bello id nomen liceret admittere. Pontificis vero maximi titulum in nummis etiam sibi adrogasse Constantinum M. arguit ille a Spanhemio descriptus in quo hi characteres exarati conspiciuntur, P A T R A P P P C O S N I I F I O C O S. Ubi quare proconsularem dignitatem vel titulum sibi adrogavit imperatores disputat idem vir doctissimus. Cur autem pontifices maximi, imperatores christiani interdum appellari voluerint, notum ex Zosimo, qui tradit non modo Latii reges, sed et Romanorum imperatores hocce titulos sibi adrogasse, quos neque etiam primo ex christianis repererunt Augustus Constantinus M., Valentinianus et Valens, quibus ex ritu veteri pontificum habitum a gentilibus pontificibus delatum et acceptum ait, sed recusatum a Gratiano, de quo sicuti generare et ex his existimant, vel quod de Leone M. imperatore dixit Facundus Hermianensis episcopus, quia noverat, quod post adventum Domini gentiles tantum principes imperium sibi adrogatum tenuerunt, iudicavit non decere principem christianum quod fuit aliquando gentium. Jam vero cur Valentinianus consuli decimumseptimum inscribat, nemo opinor, attigit, cum semel hanc dignitatem cum sibi inierit, adeo ut dicendum sit hoc in longioris vite ac imperii vota fuisse adscripta.

XLVII (XXXIX).

TITULUS NOVI CONSTANTINI.

Atque hæc quidem appellationes augustis omnibus fuisse communes: at ex his aliis præ cæteris quosdam spectarunt, ut fuit illa *Novi Constantini*, que Tiberio, et Heraclio, Heraclii imperatoris filio, potissimum in nummis adscribitur, voce tamen, *Novi*; expuncta, propter numismatum exiguitatem. Quippe Justinus junior morbo correptus adoptatum Tiberium Cæsarem creavit, et Νέου Κωνσταντίνου, *Novum Constantinum* appellavit, ut est in Chronico Alexandrino, ubi interdum, suppressa priori voce, nude *Tiberius Constantinus*, quo modo etiam in nummis ejusdem augusti, dicitur. Eadem perinde nomenclatura donatus est a patre Heraclio imperatore, Heraclius filius primogenitus: dictus enim *Heraclius Novus Constantinus*, non *junior*, uti habet interpres: quem errorem eravit etiam in Tiberio: quod præ cæteris arguit subscriptio *Novissimi Heraclii*, que data legitur VIII. kalend. maias Constantinopolitanorum dominorum nostrorum piastorum perpet. augg. Heraclii anno VIII, et Heraclii *Novi Constantini filii ipsius anno VII*, ut et subscriptio diplomatis Honorii PP. apud Ughellum in episcopis Bobiensibus. Neque tamen Tiberio et Heraclio peculiaris fuit hæc appellatio, nisi quod cognominis vice proprie videatur us indita, Tiberi quidem a Justino propro, Heraclio vero juniori a parente, cum hanc cæteri fere ambierint augusti. Marciano enim augusto *Novo Constantino* non semel acclamatum legitimus in concilio Calchedonensi, act. 4 et 6; Justino, in Synodo sub Hormisdæ; Justiniano, in concilio sub Mena, act. 6; Constantino Pogonato, in VI synodo act. 6; et Constantino filio Irenæ, in VII synodo, act. 7. Quinetiam postremi imperatores honorificam istam appellationem affectarunt, quod de Michael Paleologo testatur inscriptio in sede Delparæ Peribleptæ Constantinopoli, quam profert Leunclavius, firmatque Georgius Pachymeres. Sed et Constantinopolitani ex Franca gente imperatores videntur appellationem eandem usurpasse, quod præ cæteris docet Innocentius III, pontifex, qui Baldwinum Flandrensem *Constantinum imperatorem* nude vocat, in epistola ad Namurcensem comitem: « Præterea, inquit, presentibus vobis litteris innotescat, quod postquam illustris memorie Constantinus imperator sub hostili custodia diem et clausit extremum, charissimus in Christo filius noster et Henricus, germanus ipsius Constantini frater, imperator et illustris ab universo exercitu Latinorum unanimiter et concorditer fuit in apicem imperii sublimatus. » Nisi forte mendum sit, legendumque *Constantinopolitanus*.

1. Spanhem. dicit. p. 229. — 2. L. 1. 2. — 3. P. 741. — 4. L. 1. 4. p. 794, 97. — 5. L. 1. 2. cap. 1. — 6. Ammon. B. 25. — 7. P. 228, 204. — 8. Jus Gr. Rom. p. 81. — 9. Tom. 4. p. 125. — 10. in Paed. Top. a. 54. — 11. L. 4. c. 21. l. 1. c. 22. — 12. L. 9. epist. 67.

XLVIII (XL).

NUMMI VOTIVI.

Ex imperatoris deinde nummis, votivi vulgo appellantur qui vota publica nuncupata, suscepta et soluta pro salute principis in inscriptionibus suis præferunt, vel quod his quibus suscepta sunt annis cum se formati sint. Atque hi quidem, licet avi inferioris nummorum, seu Constantinopolitanorum imperatorum, non omnino proprii fuerint, habent tamen qui ab his cum sunt quiddam peculiare quod in superioris ætatis principum nummis non occurrit. Quod quidem ut legendi planum fiat, lubet votorum istorum originem ab ipsa primordia summam repetere. Scribit Dio, Augusto, cum primum decennium exivisset, aliud quinquennium, atque eodem circumfacto, rursum aliud quinquennium, post decennium, ac eo finito aliud item decretum fuisse, ut continuatis decennis per totam vitam, summam imperii obtineret: eamque ob causam posteriores quoque imperatores, licet non ad certum tempus, sed ad vitam imperium esset eis delatum, id deinceps observasse, ut singulis decennis festum pro ejus renovatione agerent, quod etiam hodie fit, inquit ille. Ad quintum autem decennium Augusto oblatum ac decretum scribit idem D. O. Ex hinc cæteri deinceps augusti, exactis decennis, principum sibi confirmari senatusconsulto non petierunt, cum id non inviti retinerent, ut Augustus, sed ultro sibi assererent, quod de Tiberio idem scriptor commemorat, et ex eo Xiphilinus, qui subdit *κατασκευασμένη, quam βασιλεύς κατασκευάζει* Eusebius, exacto decennio celebrasse. Ita postmodum, eodem Dione auctore, Severus imperator imperii exacto decennio congraria et annonas militibus distribuit, et populo igitur recepto more decennalia singulis decennis celebrata constat, quod præterea firmat Trebellius Pollio in Gallieno Salonino. Sed postmodum obtinuit ut vota publica pro decennialibus feliciter auspiciis et incensis ederentur cujusque decennii initio, quod ex nummis potissimum Antonini Pii colligimus, quorum alii PRIMI DECENNALES, alii SECUNDI DECENNALES præferunt, alii VOTA SOL. DECENN. II. alii denique VOTA SVSC. DECENN. III. Ita tria decennalia inita ab Antonino Pio, qui annos 24 tantum imperavit. In gemma quam habet Dactylitheca manuscripta Ludovici Chalucii, exstat figura sacrificantis specie, cum hisce characteribus, VOTA SVSC. VICE. id est, *Vota suscepta Vicennaliorum*. In aliis perinde nummis Antonini Philosophi leguntur, PRIMI DECENNALES, et VOTA SVSC. DECENN. et VOTA SOL. DECENN. In nummis Commodi, VOTA DECENN. SVSC. In nummis denique Helvii Pertinacis, qui vix menses quatuor imperavit, vot. DECENNAL. et in Pupieno Maximo, cujus imperium haud bienni fuit, VOTIS DECENNALIVS, que totidem habentur in Severi Alexandri et Julii Philippi monetis. Profert Chollus nummum alium Diocletiani, qui vicesimum imperii annum vix excessit, in quo scriptum, vot. xxx. s. Habetur in ejusdem Chalucii Dactylitheca ectypon gemmæ, cui inscriptum, vot. xxx. s. DI., id est, *Vota Tricennaliorum suscepta, Diocletianus*. Præterea gemmæ aliud ectypon, que hocce characteres præfert MAXI. VOT. XXX. p. id est, *Maximianus, vota Tricennaliorum publica*. Ex quibus perspicuum fit vota decennialia vel decennaliorum suscepta cujusque decennii initio. Alii præterea nummi nude præferunt, VOTA PUBLICA, ut Lucillus L. Veri uxoris, Hadriani, Septimii Severi, Caracallæ, Getæ, Macrini, Elagabali, et aliorum: in quibus omnibus sacrificium fere semper effingitur, quod vota ejusmodi pro salute principis et imperii felicitate, cum sacrificiis initio cujusque lustris aut decennis exsolventur, ut monemus in nostra Constantinopoli, ubi de Tribunali novemdecim accubitum agimus. Atque hæc quidem obtinere priusquam religionem christianam essent amplexi imperatores, a quibus, abrogatis in votis publicis sacrificiis, relique solemnitates servate sunt, vel novæ excogitate, in quibus illa fuit, ut offerrentur imperatoribus ex more a magistratibus munera, certa nempe aureorum solidorum quantitas ab ipsis principibus definita. Exstat eam in rem insignis epistola Symmachii ad Valentinianum juniorem, in qua ait Valentiniano et Valenti ob decennium minorem summam decretam: Gratianum, cum lustrum lustrum aut imperialia exigeret, parvitate munificentia honoratum: eidem denique Valentiniano mille saccentias auri libras decennialibus imperii factis devotum ordinem promississe, urbanis ponderibus confirmatas, id est, *tristibus largioris examine*. (Quo etiam tant ista

1. L. 33. — 2. In Orat. de Lucull. Const. — 3. Oros. p. 257, 264. — 4. De Choll. p. 156. — 5. Euseb. p. 228, 229, 230, 231. — 6. De Choll. p. 259. — 7. P. 56. — 8. Petrus Faber, ad Th. 2. Orig. Jur. p. 764. — 9. L. 10, ep. 26.

Lactantii in lib. de Mort. Persecut. num. 81, ubi de Maximiano Galileo imperatore: « Quia ergo non bonis suis reveras est, ut opes quas sub imperio ejus fuerunt, corradere sentur ad votum, quod non erat celebraturus. » — C. in Add.). In hac etiam decennaliorum celebritate edebantur circenses, eximebantur rei de carceribus, agebantur Deo gratularis actiones, et distribuabantur pecuniae concipientibus ut testatur Eusebius. Sed quae singulis decennis concipiebantur vota poetica singulis quinquennalis sunt exsoluta, quod indicat loco laudato Symmachus. Indeque quinquennialium aut quinquennialiorum votorum inscriptiones in nummis manarunt, ita ut quinquennialium vel quinquennialiorum vota primo initio disticta anno celebrata censerentur, decennialium post exactum quinquennialium, vel ipso quinto exeunte anno, quinquennialiorum exeunte decennio, vicennialium exeunte decimo-quinto digitalis anno. Et ita deinceps. Alia enim sunt vicennialium vota concepta, alia edita vicennialia. Edebantur quippe vicennialia anno vicesimo imperii, vicennialiorum vota anno decimo, aut decimo-quinto. Verbi gratia, Constantinus Magnus vicennialia Romae edidit ipso Constantino VII et Constantino Caesare consilio, qui fuit imperii vicesimus annus, Christi 306, ut est apud Eusebium, Idacium et auctorem Chronici Alexandrini: Vota vero vicennialiorum acta imperii decimo-quinto, quod innuit Nazarius in Panegyrico ipsi Constantino dicto: « Quintum decimum annum maximus princeps salutaris imperii degit, sed auguramur jam vicennialia, et venturi fidem superiorum felicitate sancimus. » Cumque eo anno agerentur quinquennialia Licinii Junioris, Crispi et Constantini Junioris, qui Caesarum dignitate coonestati fuerant kal. mar. Sabino et Rufino coes. anno Christi 316, haec subdit: « Cuiusmodi nalla beatissimorum Caesarum occupatos in gaudis habent, sed in destinatis decennis iam vota properantia et spes volucres constituerunt, horum dehinc compotes propagabimus optabilis boni seriem. » Atque horum quidem una simulque Caesarum vota nuncupata crebro advertere est in eorum nummis, in quibus legitur: VOT. X. AUT XX. CAESARVM NOSTROVM; et aliter interdum sua cuique vota inscripta, ut in nummo Constantini Junioris, VOTA VICENNALIORVM; et in nummis Crispi, in quibus pro lemmate est: BEATA TRANQUILLITAS, et VIRTVS EXERCITVVS, et VICTORIAE LITAE PRINCIPVM, in cippo, clypeo, et labaro descriptum legitur, VOT. XX: quae quidem vicennialiorum Crispi vota, utpote exacta in ejusdem decennialibus, cadebant in vicennialia Constantini patris: quod indicat Porphyrius in Panegyrico, eidem Augusto in ipsi vicennialibus dicto in quo dum metro ludit, in medio paginae corpore, metro hosce characteres depinxit: AVG. XX. C.E. X. id est: Constantini Augusti vicennialia, Caesaris decennialia. Ac de Crispo quidem:

Tu carmina prome
Vate Deo digna: aut si quod perferet audens
Majus opus nectens, mens tota mole subibit,
Spe pinget carmen, pangat si coepa camena,
Compleat et versu variata decennial picto,
Ore secunda vovens sub certo limite metri.

Ubi secunda vota Crispi sunt vota vicennialiorum, de quibus alio loco:

Sancte pater, rector superum, vicennialia laeta
Augusto, et decies crescant solennia natis.

Et de Constantini vicennialibus:

Te tanto in carmine musa
Et tua de scriptis pingit vicennialia metri.

Mox de votis Tricennialiorum:

Sacris da, Constantine, serena
Tempora, summe pio tricennialia suscipe voto.

Quae quidem Constantini tricennialiorum vota concepta leguntur in nummo aureo, clypeo, quem tenet Victoria, inscripta, VOT. XXX. ubi pro lemmate est, VICTORIA CONSTANTINI AVG. Ad quam Constantini eo anno victoriam respexit idem poeta:

Augusto victore juvat rata reddere vota.

At cum nullam hoc anno victoriam ab hostibus adeptus Constantinus legatur, eam forte nummus iste spectaverit

1. L. 9, c. 12, 26; 1. 1, de Vita Const. c. 44; 1. 3, c. 24.

quam paulo ante fuso Licinio retulerat anno Chr. 306 cum inde gloriosam victoriae appellationem postmodum amiserit, ut testatur Eusebius, quamque homini suo fere semper proposuit, ut est apud eundem scriptorem, auctorem Chronici Alexandrini, et alios. Nisi referri debeat ad victoriam illam quam se consecutum gloriabatur eo anno 306 quo vicennialia acta sunt, contra Ecclesiam hostem, postquam episcopos in Concilio Niceno invicem dissidentes in concordiam revocasset, ut auctor est idem Eusebius, adeo ut voluerit. Ex praedictis etiam patet Crispum post edita Caesarum dignitatis decennialia, quae in kal. martias in vicennialibus Constantini patris cadebant, ab eo sublatum. Tricennialia porro Constantini patris edidit idem Constantinus 8 kal. aug. imperii tricentesimo, ut est apud Idacium et auctorem Chronici Alexandrini: in quorum quidem celebratione panegyricum Constantini ex more dixit Eusebius caesariensis, qui ejus Historiae subicitur, ut ipsemet testatur. Constantinus vero filius Romae vicennialia celebravit ipso Constantino IX et Juliano Caesare II coes. anno imperii vicesimo, Christi 327, ita deique Arcadius anno imperii quinto, Valentiano III et Eulropio coes. anno Christi 367. Quinquennialia propria cum Theodosio Augusto patre sua editionibus iudicibus celebrasse dicitur, 17 kal. febr. apud Idacium et Marcellinum somnitem. Sic etiam Theodosius Junior quinquennialia, apud auctorem Chronici Alexandrini, decennialia apud eundem Marcellinum, eodemque anno Honorius decennialia, tricennialia idem Honorius, tricennialia perinde Theodosius anno tricentesimo apud Marcellinum, anno Christi 400 octava, et anno 444 nona quinquennialia edidit. Quae quidem ut singulis lustris edita quinquennialia, ita eorum nuncupata vota cuiusque lustris initio, vel potius anno proximo ante exactum lustrum, prorsus evincunt summi aliquot, ut ille Constantini Junioris, Caesaris, in quo X inscriptum in clypeo cum lemmate, ROMAE

ETERNAE, nisi decennialiorum aut quinquennialiorum vota intelligantur: alii Valentis et Gratiani, VOT. XV. MVLTV. XX. Praeterea ex Nazarii Panegyrico videtur posse colligi eum in quinquennialiorum celebritate dictum fuisse: ut Inocentii Panegyricum Maximiano et Constantino dictum, eo quo idem Constantinus Augustus appellatus est anno, proinde in quinquennialiorum votorum nuncupatione. Nam Constantino, quem Orientem imperatorem vocat, dictum insinuans ob lustrum publicam, qua et Caesaris additum neminem imperii, et ob coelestium nuptiarum festa tum celebrata subdit: « Hinc voto propria nunc debetur oratio, quod semel factum, futurum est sempiternum. » Et infra: « Restat ut ipsa illa que separatim de virtutibus vestris locutus sum, sicut hinc voto congruit, in sermone finem conjugam. » Erant igitur isti panegyrici publice populorum vota, quorum edendorum gratia deligebantur oratores disertissimi, qui in principum laudes excurrerent, et felicia lustra vel decennialia eis adprearentur, ut in Nazarii laudato panegyrico loco vidimus, votis ipsis in nummis relatis, cum ipsa interdum felicitatis adpreatione, ut in inscriptione veteri, VOTIS VICENNALIBUS, FELICITER. Et in Alia in clypeo exarata, apud Boissardum, CAESARVM DECENTIALIA FELICITER. In Alia apud Gruterum, VOTA FELICISSIMA OB REDIVM NVMERI. In nummo aureo Licinii Junioris Caesaris, in corona laurea, VOT. X. FEL. XX.; et in aureo Constantis medallione in quo exaratum, FELICIA DECENTIALIA, et in clypeo, VOT. X. MVLTV. XX. ubi felicia decennialia edita anno decimo, quo vicennialiorum vota nuncupata. Neque hic edendorum panegyricorum in dignitatum natalibus mos proprius Imperatoribus fuit: cum et in episcoporum cathedra, seu in episcopatus Natalibus, editi complures legantur apud Gregorium Nazianzenum, Nysaenum, Chrysostomum, Augustinum, Ennodium, Chrysolorum, et alios, ut pridem annotatum a viris doctis.

XLIX (XLI).

NUMMUS CONSTANTINI, IN QUO EXARATUM, PLVR. NAT. FEL.

Ad has felicitatis adpreationes et vota pertinet etiam inscriptio illa quae exarata legitur in Constantini M. Caesaris nummo, PLVR. NAT. FEL. id est, Plures natalis felices. Is autem, si bene auguror, tum primus cusus videtur, cum

1. L. 9, de Vita Const. c. 49; 1. 3, c. 58; 1. 2, c. 45, 47. — 2. L. 3, c. 44. — 3. De Vita Const. 1. 4, c. 46. — 4. L. 1. — 5. 23, 3; 40, 7. — 6. Herward. ad Paulini, ep. 16; Boissard. ad 16 Januar. Strmond. ad Euseb. etc.

augusto et aequo. Eiusmodi enim dignitatum, quae ad imperatoriam fastigium veluti gradus erant, dies natales celebrabantur ab omnibus, et fasces inscribentur. Quod potissimum deprehendere licet ex kalendariis Philocali et Herwartii, et Laterculi Silvii, in quibus natales imperatorum et caesarum describuntur, suis quoque locis adnotati. In aë porro Constantini Magni natales tres adscripti leguntur: primus III kal. martii, alter prid. non. april., tertius denique VIII kal. aug. Ac primus quidem et tertius *dies augustorum* spectant, qui vel *lucis auspicio, vel ortus imperii protulerunt*, ut loquitur lex 2 Cod. Th. de Feriis. Prior igitur ad *genitum*, uti vocetur a Silvio et in lege 17. Cod. Theod. de Proxim. Comit. etc. *Natalem* Constantini pertinet quo nempe est in lucem editus, alter quo *caesar*; tertius ad eum quo *augustus* creatus est. Caesarem dictum Constantinum statim postquam Constantius pater *augustus* est renuntiatus, tradit exerte Aurelius Victor. Constantius vero supremam adeptus est dignitatem kal. April. Diocletiano IX et Maximiano VIII coss. ut est apud Idacium. Quo quidem mense caesar etiam dictus Constantinus, qui, eodem auctore, *levatus est augustus VIII kal. aug.* Qui proinde *dies natalis* est Constantini *purpure*, ut loquitur Silius, ubi de natali imperii Valentiniani, de quo quidem haec habet Eumenius in Panegyrico eidem Constantino dicto: « Quamvis igitur ille FELICISSIMVS dies proxima religione celebratus, imperii tui natalis habeatur, etc. » Constantinus igitur caesar dictus est prid. non. april. cuius dignitatis natalis sic describitur ab eodem Silvio: « Prid. (non. april.) natalis Constantini. circenses, » unde colligitur, ut ex aliis huiusmodi kalendariolorum locis, haece natalibus editos quotannis ludos circenses. Plures igitur optantur Constantino *natales felices*. Id est, ut quo modo caesar iam et nobilissimus objectus est, ita et deinceps *augustus* renuntietur, istiusque nomine ac supremo dignitatis natalis Fastis perinde adscribitur. Natalium vero appellatione donatos dies quibus qui in dignitate quadam inauguratur, alibi pluribus docemus. Ad haec etiam vota, adpraecationes, vel potius publicas populorum acclamationes, refertur potest inscriptio illa graeca, barbarisque characteribus in medio nummo aereo Theophilii imperatoris exarata, cuius genitum aureum habet Thevams. *ΒΡΑΧΙΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΕΥΣ ΝΙΚΑΣ*, id est, *Theophile auguste tu vincas, ubi ΝΙΚΑΣ pro ΝΙΚΑ*.

L (XLII).

VOTA MULTA.

Obtinuit deinde ut non felicia dantur, sed et multa voverentur decennialia, ut in Constantini M. nummo, in quo descriptum legitur, *VOTIS MULTIS X*, et in alio *VOTIS MULTIS X*; rursum in alio, *X. MULT. XX*. Hinc crebra eiusmodi fluxere formulae ac inscriptiones in subsequentium imperatorum nummis, cum populi vota sua ad solam quinquennialium aut decennialium felicitatem nolent coarctare, et si non pro aeternitate, saltem pro vite et imperii diuturnitate, vota sua nuncuparent. Quo spectant ista Nazarii: « Verum quid agimus vicenis aut iam tricenis annis circumscribendo quae jam aeterna sentimus? Ampliora sunt merita principum quam optata votorum, quinimo in immensum felices cursus imperii, nec humanorum terminos curant, qui semper divina meditentur. » Et ista Corradi de Laudibus Justiniani:

Hinc vester primus feliciter exiit annus,
Votaque PLURA tuis celebret nova Roma triumphis.

Interdum denique ita populorum concipiebantur vota, ut sicut quinquennialia, sic decennialia feliciter exigentur, haece characteribus in nummis designata, sic, X. sic, XX. et sic, XX. sic, XXX.; quam quidem votorum concipiendorum formulam in Constantii et Constantii fratris nummis tantum advertimus. Maxime vero, ac ut plurimum vota ista debebantur de decennio in decennium, ut supra observatum, quod etiam Byzantinorum augustorum nummi docent, in quibus passim exaratum legitur: *VOT. X. MVLT. XX. VOT. XX. MVLT. XXX.* etc. Exstant praeterea omni Licinii imperatoris nummi, in quibus scriptum, *VOT. XX.*, qui quidem annum dominationis fere post decimum quartum caesus est, ut ait Victor, nisi dicamus casus ineunte quindecennio. Desiere tandem adscribi nummis eiusmodi vota post extinctam Theodosii familiam; tametsi in Majoriani numismate legitimus, nulla

1. In Egit. — 2. P. 27. — 3. L. 4. vers. 110.

quo spectant ista Sidonii ad eundem Majorianum:

Sic te Sidonio recocata fuco,
Multos purpura vestiat per annos
Sic lustro imperii perennis aeto,
Quinquennialia fastibus dicentur.

Et in alio argenteo Justiniani, *VOT MVLT HTI* (forte pro *VOT*), quibus vocibus felicitatem, vel diuturnitatem imperii adpraecabantur: haec, *FLORFAS*, vel *FLVRFAS*. Baduelius Italiam vult, in eius nummis. Cui quidem similis est illa quo adscripta legitur Philocali Kalendario: *VALENTINE FLORFAS IN DEO. VALENTINE VIVAS FLORFAS. VALENTINE VIVAS GAVDEAS.* (Passio sancti Savini. « Et statim discesserunt omnes, una voce dicentes: Auguste, tu vincas et cum dies florfas. » — C. in Add.) Istiusmodi adpraecationis formulam usurpat Sospater Charisius in epist. ad filium, Grammaticae praefata, quam sic claudit: « Valeas! florens, vigeasque avo bonis: « simo. Fili, patri tuo carissime. » Utitur etiam non semel Aleuinus. Et Hieronimus ad Gregorium IV. PP. 1.

Ut valeas, vigeas sanus, et prospera captes,
Ilic et in aeternum regna superna meretur.

(Denique sanctus Athanasius, in Apologia ad Constantinum imp. « *Εὐ εὐλογοῦνται Ἀβ. ὄντα, ἕνεκα πολλὰς ἰσὺν περὶ ἡμῶν.* Sed et hic referri potest, vel certe ad hanc formulam, epigrapha Sallustii, nescio cuius, addita numismati apud Car. Patin. in Ches. Numism. P. 108. *FLORFAS*. Sed de votis decennialibus multa commentatus est vir singularis eruditionis, Henricus Norisius Veronensis, in Dissertatione Chronologica de eiusmodi votis, in quam non incideram, dum nostra in lucem primum prodit. — Cang. in Add.)

LI (XLIII).

ACCLAMATIO ΗΕΡΩΠΟΛΕΩΝ.

Atque inde forsitan in diuturnioris etiam vite et imperii votum, acclamatum principibus Byzantinis *ΗΕΡΩΠΟΛΕΩΝ*, seu *multos annos*, quod tamen non nuperum quo spectat inscriptio illa in nummo aereo Constantini Copronymi, C. LEON P. A. MVLT. 6, id est, ut interpretor, *Constantinus Leoni perpetuo augusto multos annos*. In alio litera 9 desit. Qui quidem hummus ut et hoc obiter adnotemus, cuius videtur quo Leonem filium corona ac diademate donavit Constantinus Copronymus, die festo Pentecostes anno 750. In antea enim facile Constantinus ipse imperatorio habitu effingitur, cum iis quos descripsimus characteribus. In nummi vero facie altera effinguntur idem Constantinus et Leo, quorum noscitur exhiberi characteres Graeci, *CONSTANTINOS S. LEON O SIKOS*, 144. cum Leo, Copronymi filius, *ΝΙΚΑ* dicitur, ut minor Adoni Viennensi, qui revera infans erat, non videretur major dicitur in subscriptione Bulbe Stephani III. PP. quoniam alii dominant, pro monasterio Sandonysiano, quam post Doubletum et Sirmondam descripsit vir eruditissimus Joannes Mabillonius, unaque cum eo in archivo ejusdem monasterii in ipsis phyllis exaratum inscriptum non semel, quidquid deat vir doctissimus, quae sic habet: « Datum III kal. martias, imperante domino piissimo augusto Constantino, a Deo coronato, magno imperatore, anno decimo octavo imperii eius, sed et Leone majore eius filio, anno quarto indictione decima. » (Nisi revera major filius Constantini aliorum respectu dicitur quomododum apud Bedam, in Chron. lib. I, cap. II, Honorius augustus dicitur filius Theodosii minor respectu Arcadii, majoris Theodosii filii. Sed an hoc anno 757 alios habuerit filios Constantinus, ex scriptoribus Byzantinis non plane liquet. — Cang. in Add.) Deinde verum ne haec adscripta diplomati temporis nota mendo careat. Cum enim Constantinus Copronymus imperium inierit post parentis obitum, 18. Junii Ind. 9 an. Chr. 741, non potuit decimus octavus imperii annus incidere in indictionem decimam IV kal. mart., qui hoc anno 757 et hoc mense erat tantum decimus sextus. Neque id referri potest ad annum quo a patre Copronymus renuntiatus est imperator, qui fuit 750 ipso Paschatis die, 25. martii. Deinde cum Leo filius, natus 25. Januarii anno 751, ind. 3, et sequentibus 751 die Pentecostes festo, qui incidit in 5 Junii, ab Anastasio patriarcha diademate donatus fuerit, ut habet disertè Theophanes, hoc anno 757 IV kal. mart. Leonis Junioris impera-

1. Carm. 13. — 2. Epist. 64. 74. 91. 112. — 3. P. 108. — 4. In Chron. — 5. Daniel Papebroch. in Prolego ad tom. 2, April. n. 127.

ac notione multa commentatus est Salmasius¹. Plerique igitur, fermeque omnes scriptores eo concessere, Ortelius scilicet, Occo², Gretzerus³, Tristanus⁴, Chiffetius⁵, et alii, ut hisce characteribus CONOB. Constantinopoli obsignatum, ut CONOB. Constantinopoli moneta obsignata, designari existimarent; quo modo etiam in Trevirensibus monetis vox obsignata scripta reperitur, TROB., TROBC., TROBS., TROBT., TROS., et in Aquilensi Theodosii, M. AQOB.; in Leonis M. Thessaloniensi, THCOB., quae in aliis nusquam occurrit. Vix tamen, ut dicatur quod res est, vocem obsignare alia notione usurpatam reperire est, quam pro $\sigma\beta\alpha\gamma\iota\sigma\tau\alpha\iota$, vel $\tau\epsilon\lambda\epsilon\sigma\beta\alpha\gamma\iota\sigma\tau\alpha\iota$, et $\kappa\alpha\tau\alpha\sigma\beta\alpha\gamma\iota\sigma\tau\alpha\iota$, ut est in glossis Graeco-Latinis. Nam etsi pecuniam obsignatam dixerit Cicero⁶, pecuniam sigillo obsignatam intellexit.

LVI (XLVIII).

EÆDEM LITERÆ IN ALIIS NUMMIS QUAM CONSTANTINOPOLI CUSIS.

At scrupulum iniecit viro in re nummaria sat perito, apud Rudolphum Capellum, quod in nummis aliquot imperatorum vel tyrannorum Occidentis eadem literæ con., aut conob., exarentur: verbi gratia in nummis Honorii, Attali, Joannis, Aviti, Jovini, Petronii Maximi, Eugenii, Majoriani, Romuli, Nepotis, Anthemii, Severi, et aliorum, quos nemo sanus Constantinopoli cusos dixerit: siquidem, aut qui partito ac diviso ultra Imperio Romæ potestatis suæ et Occidentalis Imperii sedem staturant; aut qui in Galliis vel in Italia, alibi tyrannidem invaserant, proindeque nummos suos in civitate, cui non modo imperabant, sed quae etiam adversas interdum partes tueretur, suo numine excudisse dici non possunt. Id etsi in confesso sit, sententiam tamen supra allatam, qua pro indubitata haberi debet, nullo modo labefactat. De augustis quippe Romanis, qui cum Constantinopolitanis, partitis ultra imperii provinciis, Romæ sedem fixerant, illud licet augurari, amborum in utraque urbe cusa promiscue numismata, ad mutuae consensionis, concordiae, ac etiam benevolentiae argumentum. De tyrannis vero his existimari potest, quod cum totius Imperii provincialium, atque adeo urbis metropoleos se esse compotes populis vellent persuadere: id quod is tum invalisset usus, ut characteres isti pro imperatoriæ monetarum præcipua nota haberentur, ne quid sibi videretur ad supremæ dignitatis symbola defuisse, his etiam insignisse suas monetas.

LVII (XLIX).

EÆDEM LITERÆ IN NUMMIS FRANCICIS.

Neque enim imperatores Romani duntaxat, et augustæ dignitatis invasores, sed et quidam e Francis primæ stirpis regibus idem conob. suis perinde nummis aureis adscribere, quo, ut olim censuimus, venerationem quandam *Mundi Domini*, impertirent, eoque facto dignitate longe se his inferioribus ultra agnoscerent: quæ etiam fuit Petri Segurini, viri hac in re literariæ parte scientissimi, sententia. Is enim, dum de commentationibus quas super Francis nostris nummis qui hosce characteres preferunt a nobis prolatae sunt in *XXIII. Dissertatione ad Joinvillam*, invicem verba facerem, conjecturam de his allatam probare se omnino affirmabat. Primas autem in his tenet præclarus ille aureus Theodeberti Austrasiæ, seu Francorum regis, Justiniano M. imperante cusus, quem in ea dissertatione quam multis pro virili explicare conati sumus. Ejusmodi etiam est aureus alter quem, nescio quo fundamento, Childeberto I regi adscribit Buterotus, nisi quod Lugduni cusus arguat Doctioris Monetarii nomen, quod in altero, quem profert, rursus reperitur, cum hisce characteribus, LVGDVNO FIT, eique civitati tum imperavit Childebertus. Habet autem nummus iste regis Franciæ pessime effigiatam imaginem, cum monetarii Doctioris nomine: in altera vero parte crucem, cum hisce characteribus, VICTORIA AVGVSTOR., et sub cruce, CONOB. Ejusdem, id est Franciæ ac pessimæ, fabricæ, est nummus alius perinde aureus a Paulo Petavio⁷ senatore Parisiensi descriptus in veterum numismatum Gnorismate, in cuius utraque facie VICTVRIA AVGV. exaratur, nullo certo indicio cui debeat adscribi principi. Verum quod allatam supra sententiam videtur aliquantum labefactare, est num-

mus aureus qui Childerici II et Chlotarii III. fratrum nomina præfert, cum characteribus CONOB. cruci subjectis. Cum enim sub annum 670 uterque vixerit, hac sane tempestate reges nostros cum imperatoribus Constantinopolitanis nummos suos formavit, via probari posse haud egre concedi debet: præsertim cum jam diabi inciperet angustorum potestas, Saracenis Imperii provincias invadentibus ac usurpantibus. Unde quod supra de Romani vel Constantinopolitani Imperii tyrannis observatum, dici etiam potest de Francis nostris regibus, monetas suas, ut majorem fidei conciliarent auctoritatem et usum, præcipuis imperatorum Constantinopolitanorum symbolis ac characteribus insignisse: cum alijs aureis gallicis minore estimatione sacarentur, ut est in Majoriani Novella. Quomodo vero ea setate principes nostri erga Byzantinos augustos, ita proceres Franciæ, quibus eudenda monetæ jus fuit, sese cessere erga reges ipsos, monetis suis cum regis monetæ symbolis, pondere ac forma, sed deteriori materia cusa, quo qui intra dominationis limites earum usus coerceretur, in totius regni partes diffunderet, quæ regis monetæ erat prerogativa. Hinc crebra super procerum usurpatione regum nostrorum querelæ, ad ipsos etiam nummos pontifices delatæ, quo anathemate ipso inhiberetur: cum *ex similitudinibus imaginum destruerentur*, turbarentur ac vilificarentur monetæ, ut habet Fridericus II imperator in Diplomate anni 1220, apud Willelmum Hedam⁸. (Hiscæ porro Francis nummis adjuncti potest alter aureus Recaredi, Visigothorum in Hispania regis, in cuius antea effingitur protome regis ejusdem imberbis, cum diademate ex unionebus, et hac inscriptione: RECCAREDI REX. In postica, globus cui crux pedata insisit, et ad ejus latera α et β : cum hac inscriptione, VICTORIA AVIOV: sub globo CONOB.)

LVIII (L).

ALIE OFFICINÆ MONETARIÆ ORIENTIS.

Quod vero ad cæteras Orientis urbes pertinet in quibus erant officinæ monetariæ, has inter *Alexandriam* recenset Ambricius⁹. *Antiochiam* Lampridius¹⁰. *Cyricum* Sozomenus¹¹, existisse monetarias, qui $\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu\nu\pi\rho\sigma\tau\upsilon\phi\chi\psi\omega\pi\rho\tau\upsilon\sigma\tau\alpha\iota$. Alexandriam monetam præ cæteris spectat nummus ille aureus Justiniani I. cuius aversa facie I. et B. inter Christi monogramma deseriuntur, cum subjectis hisce characteribus, AAEE., qui Alexandria cusus denotant, ubi major ecclesia dicata erat Joanni Baptista, qui per I. et B. indicatur. Ex quo enim Serapidis sanum a Christianis eversum est, Theodosio imperante, in ecclesiam Arcadio cognominem reformatum fuit, ut ait Sozomenus¹² (id est, *Arcadiana* dicta est), Sancto Præcursori sacram, cuius reliquæ in hanc adem, vel certe Alexandriam, illata postea anno quarto ejusdem Arcadii. Sed incertum an diversa fuerit ab $\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu\nu\pi\rho\sigma\tau\upsilon\phi\chi\psi\omega\pi\rho\tau\upsilon\sigma\tau\alpha\iota$ $\lambda\alpha\zeta\upsilon\upsilon\tau\upsilon$ $\alpha\delta\iota\alpha\zeta\upsilon\upsilon\tau\upsilon$, quod anno Leonis M. octavo extructum narrat Theophanes. Hujus porro Alexandriæ regis S. Præcursori dicata mentio est apud alios scriptores laudatos in Dissertatione nostra de capite ejusdem sancti Joannis Baptista.

LIX (LI).

OFFICINÆ MONETARIÆ OCCIDENTIS.

At in ea imperii parte quæ Occidentis appellatione innotuit, sex existere potissimum fabricæ monetariæ, ut docet Notitia Imperii, *Scitiæ* scilicet in Pannonia, de qua urbe copiose egit Tristanus; *Aquileiæ*, et Romæ in Italia; *Lugduni*, *Arelatæ*, et *Treveris* in Galliis¹³, quæ quidem ita distributæ erant, ut tres intra præfecti prætorio Italiae, et totidem intra præfecti prætorio Galliarum jurisdictionis limites essent, Romæ monetam semper existisse notus est quam ut firmari debeat. Ad Aquileiensem referendam quidam putant Gratiani, Valentiniani, et Theodosii Constitutionem, qua pena statuitur in monetarum optices qui se extraneis matrimonio jungebant¹⁴. Occurrunt plures nummi in quibus sis. et sis. describitur, quod ad Siciam referri debere omnes putant. In

1. In l. de Usur. et alibi; De modo usur. cap. 11. — 2. P. 566. — 3. Tom. 1, de Cruce, l. 2, c. 56. — 4. Tom. 3, p. 503. — 5. In Anast. — 6. Orat. pro Cluentio. — 7. In Geograph. p. 13.

1. P. 333, edit. 1. Spicil. Acher. t. 11, p. 302. — 2. L. 92. — 3. In Sever. — 4. L. 5, c. 14. — 5. L. 10, c. 20. — 6. Sotom. l. 7, c. 15; Evagr. l. 3, c. 12; Rufin. l. 2, Hist. Eccl. c. 37. — 7. Theoph. V. Valentinianus ad Evagr. lib. 3, c. 12. — 8. Tristan. tom. 3, p. 264. — 9. L. 10, C. Th. de Murtig.

Gallieis monetis prima recensetur Lugdunensis in Notitia Imperii. Hujus mentio est in nummo aere Juliani Imperatoris a nobis descripto, in quo exaratum sub bove in eo efficto, LUGD. OFF. Id est, in *Lugdunensi officina signata*, vel *Lugdunensis officina signata*. Complures habentur in quibus Arelatensis moneta variis characteribus denotatur, Treverensem vero memorat Trebellius Pollio: « Cui sunt, inquit, e ejus (Victoris) nummi aerei, aurei, et argentei, quorum e hodieque forma exstat apud Treveres. » Eiusdem etiam mentio habetur in veteri inscriptione, ubi *Moneta Treverica nuncupatur*. In finit propemodum prostant nummi qui hujusce fabricae characteres exhibent, quod pridem observatum ab Ortelio¹.

LX (LII)

ALLÆ OFFICINÆ MONETARIÆ.

Verum præter recensitas monetas publicas, seu monetarias officinas, alias existisse non minus celebres, stante etiam ac Imperante Constantiniana familia, ex nummis colligitur: quas inter existere Thessalonicensium, Carthaginiensium, Sirmiensem, monetis Africae referri potest lex 3. Cod. Th. de *Falsa moneta*, quæ ad Tertullum PC. Africae scribitur. Labente princeps imperio Nicææ et Nicomediæ in Bithynia monetae publicæ existere de quibus intelligenda perinde Constantini Constitutio ad Bithynos, l. 1. eod. Cod., de *Murilegulis*. Coniicit denique Velserus fabricam monetariam existisse Augustæ Vindellicorum, ex hisce characteribus, qui Victoris Imperatoris nummo inscribuntur, AVFS. quos quidem ita interpretatur: *Augustæ Vindellicorum pecunia signata*. Pari etiam argumento *Ambianicum* præclarum illum Magnentii nummum aereum dicere licet qui in aversa facie Christi monogramma præfert, cum hac inscriptione SALVS DD NN AVG ET CAES. et infra, AMB. nam et in Gallis regnasse in confesso est ex scriptoribus omnibus. Ita in nummis Maximi Tyranni, et filii Victoris, MDPS., *Mediolani pecuniam signatam*. Interpretari haud absolum a vero fuerit: nam Maximus Italiam obtinebat cum a Theodosio fusus est, ac proinde Mediolanum*. Eadem etiam literæ occurrunt in nummis Arcadii et Honorii. Desiere porro ejusmodi officinarum monetarum nomina monetis imperatoris adscribi pos. Michaellem, Theophilum illum. Atque ut adscriptæ singulis numismatibus earundem officinarum notæ facilius a quibusvis percipiuntur, visum est characteres ipsos cum eorum vi. ac notione, quantum conjicere licuit, hocce loco subijcere secundum ordinem literarum:

AAE. *Alexandriae*. in nummo Justiniani.
AMB. forte *Ambiani*. Magnentii.
AMID. Constantini M.
ANI. *Antiochia*. Constantini M. Juliani.
ANTA. *Antiochia*. A. annus 1 imp. vel nota monetarii. Juliani, Eudoxii.
ANTB. *Antiochia*. ubi B. annus est imperii secundus, vel potius nota monetarii. Honorii, Heraclii.
ANTF. *Antiochia*. F. annus 3 imperii, vel nota monetarii. Valentiniani, Theodosii, Arcadii.
ANTE. *Antiochia*. E. annus 5 imperii, vel nota monetarii. Valentiniani.
ANTH. *Antiochia*. Valentiniani. H. nota monetarii, vel annus 8 imp.
ANTP. *Antiochia*. P. nota monetarii, vel *Antiochia percussa*. Valentiniani, Valentis, Honorii.
ANTS. *Antiochia signata*. Arcadii.
APLC. *Percussa Lugduni*. Magnentii. A. nota monetarii*.
AQ. *Aquileia*. Constantini M. Constantii, etc.
AQOB. *Aquileia obsignata*. Theodosii M.
AQPS. *Aquileia pecunia signata, vel percussa, signata*. Gratiani et Valentiniani junioris.
AQS. *Aquileia signata*. Constantini jun. et Constantii.
AQT. *Aquileia percussa*, ubi T. pro P. perperam saepe scribitur. Constantini M. Constantini jun.
ASIS. *Siscia*. Constantini M. Licinii, Crispi, etc.
ATR. *Treveris*. Crispi. ubi A. ut et in præcedenti videtur esse nota monetarii.
BL. Constantii Chlorig.
PTR. *Treveris*. Crispi. B. nota monetarii.

1. In Victoria. — 2. Grut. 493. 3. — 3. Titmer. p. 64. — 4. Valser. l. 7. Rer. Vindel. p. 150. — 5. Eutrop. Oroz. etc. — 6. (2 Ubi forsitan leg. ARLC. id est, Arelate cuss. Magnentius enim, ut dictum est supra, regnavit in Gallis. Vide max. Ser.)

BSIS. *Siscia*. Vetraniensis. In aliis PISIS., id est, *percussa Siscia*, habetur. B. nota est monet.
C. Constantii Chlorig.
CAR. *Carthagine*. Justiniani.
CL. Procopii.
CLC. *Cusa Lugduni*. Constantii.
COM. *Constantinopolitana moneta obsignata*. Arcadii, Jovini, Placidie, Valentiniani, Majoriani, Severi.
CON. *Constantinopolis*. Constantini M., Joviani, Valentis, Theodosii, Anastasii.
CONA. *Constantinopolis*. Mauricii. } ubi A. F. et E. nota sunt
CONT. *Constantinopolis*. Phocæ. } monetariorum.
CONC. *Constantinopolis*. Phocæ.
CONOB. *Constantinopolis obsignata*. Hannibaliani, Valentiniani, Theodosii, etc.
CONS. *Constantinopolis*. Constantini M. Constantii. A. nota monetarii. Juliani.
CONSA. *Constantinopolis*, vel *Constantinopolis signata*. A. nota monetarii. Juliani.
CONSH. *Constantinopolis*. F. nota monetarii. Arcadii.
CONSP. *Constantinopolis*. H. nota monet. Honorii.
CONSP. *Constantinopolis*. Valentiniani.
CONSPI. *Constantinopolis*. F. nota monet. Juliant. Vide Novellas Justinii apud Pitheum, p. 241.
CONST. *Constantinopolis*. Constantii, Constantis, Valentis. Vide Novellas Seringeri, p. 427. 428.
D. Constantii Chlorig.
EL. Constantii Chlorig.
HERACL. *Heraclia*. Juliani.
KAR. *Karthagine*. Justiniani.
KART. *Karthagine*. Justiniani.
KA. *Karthagine*. Constantii junioris.
KE. *Karthagine*. Constantii.
KONB. *Constantinopolis obsignata*. Constantini M.
KONSA. *Constantinopolis*. H. nota monet. Constantii.
KONSAV. *Constantinopolis*. Constantii, Juliani.
KRTC. *Karthagine*. ubi C. pro S. Mauricii.
KRTS. *Karthagine signata*. Constantii Pogonati.
KYZ. *Cyzi*. B. nota monet. Phocæ.
LUG. *Lugduni*. Constantii, Juliani, Julii Nepotis.
LUGD. *Lugduni*. Gratiani, Valentiniani jun.
LUGPS. *Lugduni pecunia signata, vel percussa, signata*. Valentiniani, Eugenii.
MDPS. *Mediolani pecunia signata*. Maximi, Victoris, Arcadii, Honorii.
MHR. Constantii.
MKV. *Moneta Carthaginensis*. V. nota monet. Constantini M. Licinii.
MNLB. *Moneta nova Lugduni cusa*. B. nota monetarii. Constantii M.
MOSTQ. *Moneta signata Treveris*. Q. nota monet. Nisi T. pro A. exaratum sit, ita ut *Aquileia signata* intelligatur. Constantini M. Licinii.
MOSTR. *Moneta signata Treveris*. Constantii Chlorig.
N. Constantini M.
NHTA. Licinii.
NIC. *Nicomedia*. Anastasii.
NIKO. *Nicomedia*. Non Nicopolis, ut vult Alemannus. Justinii, Mauricii.
NOS. Constantii Chlorig.
PAQ. *Percussa Aquileia*. Constantini M.
PAR. *Percussa Arelate*. Constantii.
PARI. *Percussa Arelate*. Constantini M., Licinii, Constantii.
PCON. *Percussa Constantinopolis*. Constantii.
PCONST. *Percussa Constantinopolis*. Juliani.
PERP. *Percussa Romæ percussa*. Constantini M.
PK. *Percussa Karthagine*. Justiniani.
PL. *Percussa Lugduni*. Crispi.
PLG. et PLC. *Percussa Lugduni*. Constantii Chlorig.
PLM. *Percussa Lugduni*. M. nota monet. Constantini M.
PLN. *Percussa Lugduni*. N. nota monetarii. Constantii Chlorig.
PR. *Percussa Romæ*. Constantii Chlorig, Constantini M., Licinii, Constantii.
PROM. *Percussa Romæ*. Constantii.
PS. *Percussa Siscia*. Licinii.
PSIS. *Percussa Siscia*. Crispi, Vetraniensis.
PTR. *Percussa Treveris*. Constantii Chlorig, etc.
QA. pro AQ. *Aquileia*. Constantini jun.
R. *Romæ*. Constantini M., Constantii, Juliani.
RA. *Ravennæ*. Heraclii.
RAV. *Ravennæ*. Heraclii, Constantii.
RB. *Romæ*. Constantii. Nisi B. pro P. percussa.
RE. Theodosii.

RM. *Rome*. Honorii, Severi.
 RO. *Rome*. Gratiani.
 ROM. *Rome*. Justinii, Mauricii, Heraclii.
 ROMB. *Rome percussa*. R. pro P. Aviti.
 ROMA. Joviani, Justiniani.
 ROPS. *Rome pecunia signata*. Honorii.
 RP. *Rome percussa*. Constantii Chlori, Constantini M.
 RPS. *Rome pecunia signata*. Magnentii.
 RS. *Rome signata*. Licinii, Nepotiani.
 RSL. *Pecunia signata Lugduni*. Ubi R. pro P. Juliani.
 RT. *Rome percussa*. Ubi R. pro P. Constantii.
 RVPS. *Hadenna pecunia signata*. Honorii, Joannis.
 S. *Siscia*. Constantii M.
 SA. *Signata Antiochia*. Licinii.
 SANB. *Signata Antiochia*. B. nota monet., vel annus 2 imperii Martiani.
 S. ARL. *Signata Arclate*. Constantini M.
 SAR. *Signata Arclate*. Magnentii, Helene.
 SC. *Signata Constantinopoli*. Arcadii.
 SCON. *Signata Constantinopoli*. Constantii.
 SCONS. *Signata Constantinopoli*. Juliani.
 SE. *Siscia*. Constantii.
 SFR. *Sirma*. Constantini M., Licinii.
 SIRM. *Sirma*. Constantii jun., Joviani.
 SIS. *Siscia*. Constantii M., Licinii, Constantii, Constantis.
 SISCP. *Siscia percussa*. Gratiani.
 SISPZ. *Siscia percussa*. Z. nota monet.
 SMA. *Signata moneta Antiochia*. Juliani.
 SMAB. *Signata moneta Antiochia*. P. nota monetarii. Constantini M.
 SMAN. *Signata moneta Antiochia*, vel *sacra moneta Antiochia*. Constantii M., Constantii.
 SMANF. *Signata moneta Antiochia*. P. nota monet., vel an. 3 imperii Theodosii.
 SMANR. *Signata moneta Antiochia*. R. nota monetarii. Constantini M.
 SMANS. *Sacra moneta Antiochia signata*, vel *signata moneta Antiochia*. S. nota Monetarii.
 SMANT. *Signata moneta Antiochia*. Constantii.
 SMANTE. *Signata moneta Antiochia*. E. nota monetarii. Constantii.
 SMANTS. *Signata moneta Antiochia*, vel *sacra moneta Antiochia signata*. Constantii M.
 SMAQ. *Signata moneta Aquilae*. Constantii, Gratiani, Arcadii.
 SMAT. *Signata moneta Antiochia*. T. nota monet. Constantini M.
 SMK. *Signata moneta Karthagine*. Licinii jun., Helene.
 SMKA. *Signata moneta Karthagine*. Licinii jun.
 SMKE. *Signata moneta Karthagine*. Constantii junioris, E. nota monet. Licinii.
 SMKE. *Signata moneta Karthagine*. E. nota monet. Arcadii.
 SMN. *Sacra moneta nova*. Licinii, Constantii.
 SMNA. *Signata moneta nova Antiochia*. Martiani, Theodosii.
 SMNC. *Signata moneta nova Constantinopoli*. Constantini M.
 SMNKAB. *Signata moneta nova Karthagine*. B. nota monet. Theodosii.
 SMNM. *Sacra*, vel *signata moneta nova*. M. nota forte monetarii. Crispi.
 SMNS. *Sacra moneta nova signata*. Constantii.
 SMRB. *Signata moneta Rome*. B. nota monetarii. Gratiani.
 SMRP. *Sacra moneta Rome percussa*. Valentis.
 SMRQ. Ubi R. pro A. *Signata moneta Aquilae*. Constantii, Valentiani.
 SMSISC. *Signata moneta Siscie*. Valentis.
 SMTA. *Signata moneta*. Theodosii.
 SMTES. *Signata moneta Thessalonice*. Valentinianni.
 SMTR. *Signata moneta Treveris*. Maximi.
 SMTRS. *Sacra moneta Treveris signata*, vel *signata moneta Treveris*. Constantii.
 SMTS. *Signata moneta Treveris*. Constantini M., Valentinianni.
 SMTSE. *Sacra moneta Treveris signata*, vel *signata moneta Thessalonice*. Delmatii.
 ST. *Signata Treveris*. Constantii Chlori, Constantini M., etc.
 STR. *Signata Treveris*. Constantini M., etc.
 TAR. pro PAR. *Percussa Arclate*. Crispi.
 TCON. pro PCON. *Percussa Constantinopoli*. Juliani, Gratiani, Valentinianni junioris.
 TET. *Thessalonice*. Justinii.
 TES. *Thessalonice*. Constantii, Constantis, Helene, Phocae.
 TESA. *Thessalonice*. Arcadii.
 TH. *Thessalonice*. Constantii.

THEU. *Thessalonice urbe*. Justiniani, Tiberii, Mauricii.
 THEUP. *Thessalonice urbe percussa*. Justinii, Justiniani, Tiberii, Mauricii.
 TI. forte *Treveris*. Constantini M.
 TR. *Treveris*. Constantii.
 TRMS. *Treveris moneta signata*. Jovini.
 TRO. *Treveris obsignata*. Theodora, Constantini M., Constantii. (Vide Patinum, p. 387.)
 TROB. *Treveris obsignata*. Valentinianni junioris.
 TROBC. *Treveris obsignata*. Valentinianni junioris.
 TROBS. *Treveris obsignata*. Constantini M., Constantii junioris.
 TROBT. *Treveris obsignata*. T. nota monetarii. Valentinianni, Gratiani.
 TROS. *Treveris obsignata*. Constantini M.
 TRP. *Treveris percussa*. Helene.
 TRPS. *Treveris pecunia signata*. Valentinianni, Gratiani, Valentinianni jun.
 TBS. *Treveris signata*. Constantini M., Constantii jun.
 ES. *Treveris signata*. Licinii.
 TSE. *Treveris signata*. E. nota monet.
 TSB. *Treveris signata*. R. nota monetarii. Constantii jun.
 TT. pro PT. *percussa Treveris*. Constantini M.
 XXIIA. Theodosii.

LXI (LIII).

NUMMUS CONSTANTINI M. EXPLICATUS.

Diximus hujusce dissertationis initio in nummis quos delineamus, Lemnia praesertim Constantiniane, praecleara haberi interdum quingenta, quae ad horum temporum historiam illustrandam non minime conducerent, usque ex his aliqua quae paulo fusioris sunt commentarii, in specimen delibaturus, reliquis, si quis expescunt, brevibus notulis alio loco explicandis, deinceps acturos de adulterinis, vel etiam incertis inferioris aevi numismatibus, ut nihil reliquatur intractatum, quod ad hujusce rei nummariae partis notitiam videatur pertinere. Ac primum quidem occurrit Constantini M. aureus, si nummus, qui in adversa parte Constantinum equestrem exhibentem hoc lemmate: «GLORIA EXERCITUS CAESARIS» Cuius autem Treveris videtur, cum Constantinus, post Maximinum devotum, in Galliam reversus, in ea urbe stipendia constitit annuere, et ex aliquot Codicibus Theodosianis Constitutionibus colligitur, et inde in inferiorum Germaniam transiit ob repetitos Francorum in Gallia motus, quos *exercitus Gallicani*, cuius gloria ita praedicatur, ope compescunt.

LXII (LIV).

VETUS INSCRIPTIO NUPER DETECTA.

Atque hujus quidem nummi Constantiniani lemmatis inscriptione vellem inscriptionem hoc libet proponere, quae nuper detecta in ecclesia monasterii Sanctorum Aedii et Acheoli, ordinis canoniceorum regularium sancti Augustini, ad Ambianum, exercitus Gallicani, in Gallia, meminit, novumque et haecenus inauditum nomen a Gallis, seu potius Belgis nostris, ex his quae *extorcas* hoc Germanis scriptoribus, *nummopes dñi Ammeio Eichel, speciales*, Sidonio dicuntur, de quibus praeter ceteros sanctus Athanasius in Orat. contra gentes *haudito*, ut verbo utitur Ambiani, cultum indicat, quo locupletari potest viri docti Jacobi Sponii libellus de Ignotis, atque obscuris quibusdam Diis. Sic autem illa concepitur:

PRO SALUTE ET
 VITAE FELICITATE
 APOLLINII ET MAR
 TINI DOMINO
 TIBRYNATA DVA
 SEPTIMOVS ESPER
 E. D. S. D.

Crebra est in nummis inscriptio: «VIRTUS EXERCITUS, GLORIA EXERCITUS, AT SALVS EXERCITUS» rarius habetur, tametsi in nummo Posthumi occurrit. Sic porro hoc loco legendum arbitror: «Pro salute et victoria exercitus Gallicani, vel exercituum Gallia» siquidem geminata litera XX pluralis

1. L. 2. C. Th. de Annon. l. 1. de Exact. — 2. Zozim. l. 2. p. 677. Inscr. Paneg. c. 21. — 3. Lib. 10. p. 150 — 4. Ucco, p. 492.

arguit, ut in nummis in quibus exaratum: DEBELLATORI GENTIS BARBARAE Verjugodunni numinis a Gallis culti, quod hic Apollini adjungitur, nulla, quod sciam, apud veteres memoria. Utrique autem *tribunalia dua* (sic pro *duo* usurpatum ab antiquis, ex Quintiliano et alii docuimus¹). *Setubogius Esuugi filius de suo dedit*. Ubi *tribunalia* videntur esse *stipitatae*, in quibus Apollinis et Verjugodunni statuae consistebant. Ita vetus inscriptio tribunalia diis erecta declarat: NEMINI AVGVSTOR. DEO VOLIANO. M. GENEL. SECVNDVS. ET. C. SEDATVS. FLOVVS. ACTOR. VICANOR. PORTENS. TRIBVNAL. CVM. LOCIS. EX. STIPE. COMLATA. POSVERVNT. Huc etiam forte spectat alia: P. AELIVS. VALERIANVS. HOR. VAS. DISPO. NVM. SIBI. ET. FELICITATI. PORVIT. ET. TRIBVNAL. EX. PERMISSV. PONTIF. PERFECIT. In qua quidem postrema inscriptione, *tribunal perfectum ex permisu pontificis*, vel *pontificum*, dicitur, quod e re sacra esset diis *tribunalia* erigere, quae in hac quam edimus bina videntur, suo proinde univulge numini adscripto. Ita ut non dii *σέβαστοι*, seu *σεβαστα*, ut est in veteri inscriptione, apud Boissarium², dici poterint, licet *σεβαστο*, ut ipse erectis in uno eodemque templo binis tribunaliibus tametsi aliquando *σεβαστο*, xai *σεβαστα*: una simulque erant, ut dii illi quorum mentio est in veteri inscriptione in insula Delo nuper reperta.

LXIII (LV).

NUMMI ALII CONSTANTINI IN QUIBUS EXARATUM, FRANCIA ET ALEMANNIA.

Binos exinde damus Aemaniae et Franciae debellatarum a Constantino indices duobus auronis. Superatos autem ac profugatos a Constantino Francos, passim personant historiae, sed vix antiquius ac illustrius monumentum reperire est in quo regionis ubi sedes fixere appellatio describitur. Tum enim eam Germaniae partem incolabant quae est Rheno continenda, atque adeo Cattorum provinciam. Unde vetus Juvenalis interpres: *Gallios gentem Germanorum seu Francorum*, fuisse ait. Et Hieronymus³, quae apud *Historicos Germaniam*, suo vero *Franciam* vocatam auctor est, quam *Francorum regionem* alibi vocat: unde *Germanicum et Francicum* gentem eandem esse voluit veteres glossae ex bibliotheca regia⁴. *Γερμανία, ἡ Φρανκία*. Franciam etiam dixit Julianus⁵, ut et Claudianus⁶. Sed et saeculis posterioribus id nominis mansit Franciam, quam tum incolabant, quam Franciam nunc vocat monachus sangallensis⁷. Quae quidem appellatio tum Galliae nostrae indita, cum Franci transiissent Rheno provinciam Gallicae insederunt. Tum enim Francia appellata est, quo quidem nomine primus usus videtur Gregorius Magnus⁸, vetere nihilominus primae eorum sedi remanente nomenclatura, quae ad Novae Franciae discrimen, *Antiqua, Magna, Fluviorum, et Orientalis* dicta: cum Gallia nostra, *Francia Occidentalis, Citerior, Gallicana, Latina* ac *Romana* vocaretur. Alter perinde aureus nummus ex gazis illustrissimi Colberti, eodem habitu, quo Franciam prior, devictam Aemaniae praefert: ex quo tandem conficit Cl. Spanheimius *Alemannos*, non *Alamannos*, appellatas eas gentes de quorum sedibus pluribus disserunt Philippus Cluverius⁹.

LXIV (LVI).

NUMMI IN QUIBUS VALLUM DESCRIBITUR.

Binis Constantinianis aureis tres alii aerei succedunt nummi, Licimii, Constantini, et Constantini junioris augustorum praeferentes nomina, nova, et quae in antiquioribus haud reperitur, figura conspicui habentur enim in his quatuor nummis, quatuor aliis oppositi, in quorum superiori divaricatione insisit imperator, cum hac inscriptione, VIKT. SAERE. Is porro *vallum* Romanorum describi putant ex quarto Varronis de lingua latina: *vallum, inquit, vel quod est variare nemo possit, vel quod singula ibi extrema bacilla furcillata habent flexuram litterae V*, quam sane quaquaversum in hummo expressam cernere est. *Vallus* autem Romani appellabant stipites ac cippos quibus castra munitabantur, non acutos modo, sed bifurcos. Nam, ut est apud Suidam, Graeci vallo ac aggeri conficiendo eos vallos

selegere solebant in quibus circumcirca multi magnique rami enati essent, Romani autem qui *βίς* *απάλαι* ἔπει: *ερεπον*, qui *bicornes* essent aut *tricornes*, quomodo *bifurcos* aut *trium*, quae cum plurimum quatuor ramorum vallos fuisse, ait Livius¹⁰ Virgilius¹¹:

Exacuunt alii vallos furcasque bicornes.

Et alibi:

Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos.

Claudianus lib. 1. in Ruffinum:

Tum duplici fossa non exsuperabile vallum
Asperat alternis sudibus.

« Vallum, ait Servius¹², dicitur ipsa munitio: valli vero fastes sunt quibus vallum munitur. » Wilhelmus Brito in Vocabul. manuscripto: « Vallus, II, est palus sic dicta, quod sit validus. Unde vallum dicitur Concatenatio palorum circa turrim. Unde scribitur in Concilio:

Est vallus palus circa turrim peracutus.
Mutua valorum connectio sit tibi vallum.

Rursum:

Vinetus, vallus, sed vallum convenit urbi.

Sanctus Hieronymus¹³: « Nonne melius est brevi tempore « dimicare, ferre vallum, arma sumere, lassescere sub lorica, « et postea gaudere victorem, quam impatientia unius horae « servire perpetuo. » Ut vero ipsi disponerentur valli belle explicat Caesar¹⁴: « Truncis arborum, aut admodum firmis « ramis abscessis, atque horum dolabratis atque praecutis « cacuminibus, perpetuae fossae quinos pedes altae ducaban- « tur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo revincti, ne « revelli possent, ab ramis eminebant. Quin etiam ordines « conjuncti inter se, atque implicati, quo qui intraverant se « ipsis acutissimis vallis inducunt. Hos cippos appellabant. « Ante hos obliquis ordinibus in quinquecentum dispositis « scrobes in trium altitudinem pedum fodiebantur, paulatim « angustiore ad summum fastigio. Huc teretes stipites femi « niscrassitudine ab summo praecuti praevasti demittebantur, « ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminent. « Lubet etiam hoc loco valli descriptionem ex Ecclesiastica Bedae Historia subnectere¹⁵: « Murus de lapidibus, vallum « vero, quo ad repellendam vim hostium castra munitur, « fit de caespitibus, quibus circumcisus est terra, veli murus « extruitur altus super terram, ita ut inante sit fossa, de qua « levati sunt caespites, supra quem sudes de lignis fortissimis « praefiguntur. » (Sudes vero ejusmodi in vallis Graeci *εραυ- « πος* et *εραυπορα* vocant¹⁶. — C. in A.) Quod vero exhiberi aiant in summo valli militem, qui corollam vallarem tenet, sane in tribus istis quos damus, et manibus versavimus, vallares istae minime habentur coronae, sed imperator ipse plaudatus globum sinistra tenens, dextram vero praetendens effingitur, tamquam castrorum ac valli praeses, vel etiam pater. Certe *Materes Castrorum* augustas passim nominatas docent veteres inscriptiones et scriptores¹⁷.

LXV (LVII).

SAPPHIRUS CONSTANTII IMP.

Constantii imperatoris, Constantini filii, nummis, eximiam gemmam, quae ejusdem augusti Xiphianam venationem exhibet, subdidimus, quod ad ejus spectet historiam, cuius quidem interpretationem Marquardi Freheri, cui debetur, huic dissertationi, quod in pauca folia contracta rarior sit, subjecimus.

LXVI (LVIII).

NUMMUS CONSTANTIS IN BRITANNIAM TRANSMITTENTIS.

Qui deinde primus inter Constantis nummos prodit, inscriptione perinde ac typo raritatem praefert: est enim ex his quos

1. In Gloss. — 2. Part. 6, fig. 78: Salmast. ad Inscript. Herod. p. 12: Sponius, de Dissignot. p. 87. — 3. Sat. 4. — 4. In Vita S. Hilarii. Chron. an. 347. — 5. Cod. 2082. — 6. Or. 1. — 7. In 1. Cons. Stilich. l. 1. — 8. L. 1, c. 25. l. 2, c. 16. — 9. L. 6, ep. 33: Vide Gloss. — 10. In Germ. antiq. l. 3, c. 4.

1. L. 33. — 2. J. Georg. — 3. Ad 9. Aeneid. — 4. Epiol. 22. — 5. L. 7, de Bello Gall. c. 72. — 6. L. 1, c. 5. — 7. Thucyd. l. 6, 7. — 8. Capitol. Poell. Gruter.

medalliones vocant. In hujus facie antica Constans imperator, in poetica idem augustus militari habitu exhibetur, parmam laeva tenens, dextra hastam, quam in militem in aquas detrusum intorquet: nisi figura illa nuda aquis immersa Oceanum ipsum representet, qui expansis unis Constantem in Britanniam transmittentem vitro excipiat: Victoria cum palma et lancea prae manibus prorsus insistente, signisque militibus ad puppim defixis, quibus subsequens intelligitur exercitus, cum hisce characteribus supra, BONONIA. infra, OCEANEN. vel OCKANYA. nam extremae literae aliquatenus detritae. Quibus quidem Bononia ad Oceanum in Mortalis innuitur, ad Italicae discrimen, aut illius quam ad Dravum fluvium statuunt geographi: quomodo non semel expressa urbium nomina in nummis haud ita pridem observavit vir singularis eruditio, Spanheimus¹, qui et istum insperat in cimeliario regio: in quo quidem numismate trajectum Constantis in Britanniam designari in confesso est. Constans quippe devictis Francis Constantio IV. et Constante coss. ut testantur Socrates², Sozomenus, Hieronymus, Idatius, et alii, sequente anno, Christi 338 Placido et Romulo coss. saeva hieme in Britanniam traiecit adversus Scotos et Pictos, ut innuere videtur Ammianus³: vel, ut Libanius⁴, quo rebellionem ibi enatam compertum, quae Constantis in Britanniam trajectionem attingit etiam Julius Firmicus, libro de Erroribus prophanarum religionum, ad Constantem ipsum scribens: « Post excidia temporum in majus Dei estis virtute proveci, vicistis hostes, propagastis imperium: et ut virtutibus vestris gloria major accederet, mutato ac contempto temporum ordine, hieme, quod necdum factum est aliquando, nec fiet, tumentes ac sevientes undas calcaestis Oceani: sub remis vestris incogniti jam nobis pene maris unda contremuit, et insperatam imperatoris faciem Britannus expavit. » Annum vero et initium illius in Britannos expeditionis tempus indicat omnino subscriptio legis 5 Cod. Th. de Extraord. quae data dicitur VIII. kal. febr. Bononiae, Placido et Romulo coss. Ex qua recte colligit Jacobus Gotofredus perperam Constantium preferre ejus auctorem, licet post Sigonium contra sentiat Tristanus⁵, qui hunc nummum non viderat: adeo ut vel inde firmetur quod Firmicus et Ammianus tradunt, saeva hieme initam expeditionem. Sed et observationem exposcit quod ait idem Firmicus, sub remis Constantis Oceanus enavigatus, sic ut navigis ramis instructis Oceanus enavigatus, quod secus ad hodie, dicitur: quod navis cui Constantis insitit, in nummo descripta praeterea declarat. Id etiam firmat Caesar⁶ transitum suum in Britanniam commemorans: « Tum rursus caesus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae capere: qua optimum esse egressum superiore aetate cognoverat. »

LXVII (LIX).

NUMMUS JULII SILVANI.

Atque hic praeclearus Constantis nummus admonet ut alterum, cujus meminit Arnoldus Ferronus, describamus, Julii Silvani, qui Gallo caesare a Constantino occiso imperator in Gallia dictus, 28 imperii die a legionibus a quibus praesidium speraverat peremptus est. Licet enim nulla Silvani nomine insignita numismata proferant antiquarii, quodque a Goltzio refertur cum hac inscriptione, DN. VL. SILVANI. P. P. AVG. incerta fidel videatur Tristano, ob praenomen Flavii, quod sibi arrogasse Silvanum vix probabile esse censet, Constantianae familiae proprium, ipsa adhuc superstite, testatur tamen Ferronus⁷ effossa in Burgundiae ejusdem aliquot: sed quae non ita describit, ut planum sit qui fuerint eorum typi: « Nuper, inquit, apud nos inventa vetera numismata, etc. » Sed et alia inventa numismata Silvani cum Constantis caesaris majore imagine: nam et hunc verisimile est Aquitaniam praefuisse. Nam cum apud Gallias postea imperium affectaret, intra triginta dies extinctum legitur. Ex quibus quidem videtur Ferronus existimasse cuos ejusmodi nummos Constante ipso superstiti, in honorem forte Silvani, qui in Gallias exercitibus praerat, cum et ipse Gallus esset, Boniti perinde Galli ducis filius: uti non semel ab imperatoribus facilitatum constat. Nam si augusti titulo in illis donaretur, non dixisset postea imperium in Gallias arripuisse, nisi haec Aquitaniam praefecturam spectent. Quod si in illis Silvanus augustus nuncuparetur, existimari

posset, cum sibi a Constantio metuens, purpuram induisset, patrocinio esse tutari voluisse Constantis extincti, cui superstiti copiarum dux militaverat, ita ut formata ejus in nummis imagine: et augusti ejusdem et per illa sub eo militis memoria revocata, militum animos magis sibi conciliaret.

LXVIII (LX).

NUMMUS BONIFACII TRIUMPHUM EXHIBENS.

Præ ceteris autem numismatibus, maxime post ævum Constantini, quæ magnorum virorum vel fortissimorum ducum honori quodammodo dicata, ab ipis augustis cussa sunt, non contemnendæ perinde raritatis est Placidii Valentiniani aereus medallio, quem ex regio Thesaurorum de promptu in eo opere exhibemus, in cujus antica facie idem conspiciatur augustus cum diademate lapillis ac margaritis contexto, incisusque ad vultus latus ramus palmeus. Aversa autem Bonifacium triumphantis specie exhibet: quadrigæ enim insidet ille, militari habitu, erigens se lævæ avadogâpavoc, xai xâdey apavoc, non iv rîs xâti, ut triumphantem describit Zonaras¹, sed in sinistra: qua præterea, ut est apud Valerium Maximum², triumphalis currus habenas retinet, dextra vero una cum corona laurea flagellum tenet. Currus ipse quo vehitur, et quem quatuor trahunt equi, juxta illud Nasonis³,

Quatuor in niveis aureis ibis equis,

ic κίτρον κίτρεποδὲ τράκον, instar turris rotundæ confectus cernitur, uti triumphantium currum representat idem Zonaras. In inferiori nummi parte quatuor describuntur monogrammata. Jam vero Bonifacius, quem ut *virum bellicum artibus præclarum* prædicit Prosper Aquitanus⁴, *τετακταρόν* vocat Olympiodorus⁵, tum primum inclaruit, cum Ataulphus Gothus Massiliam, celeberrimam in Gallias urbem, interciperi tentavit. Epus enim consilio acriter obstitit Bonifacius, a quo vulneratus Ataulphus, vix salvis se sua se tentoria cepit, Massiliensibus Bonifacium liberatorem suum extollentibus ac predicantibus, quod quidem gestum antequam Ataulpho nupta esset Placidia. At extinctis ipso Ataulpho⁶ et Constantio augusto Placidiam conjugiis, eidem augustæ, cum a fratre Honorio Constantinoipolim relegata est, solus pene fidei servans, ex Africa, cui prætor præerat, pecuniam submisit, obsequia sua impendit, nihilque non egit, ut intermissam, si non amissam, recuperaret illa augustam dignitatem. Erat Bonifacius, inquit Olympiodorus, vir heroicus, qui cum multis saepe gentibus barbaris strenue pugnavit, paucis interdum copiis adhibitis, interdum pluribus, nonnunquam vero et singulari certamine: atque, ut verbo absolvam, qui Africam a barbaris variisque nationibus provinciam hanc incurstantibus liberavit. A Placidia deinde, quæ tum augustam receperat appellationem, ex Africa in Hispanias evocatus, anno 422, ut Castino, magistro militum, contra Vandalos bellum gerenti adesset⁷, Castino socium habere dedignante, in Africam est reversus: quod *republicæ multorum laborum et malorum sequentium initium fuit*, ait Prosper. Actus quippe Bonifacium, quocum occultas fovebat similitates, cuique invidabat, ut potestatis suæ potentiorem amulo, ad Placidiam detulit, quasi Africam omnem sibi asserere cogitaret: addiditque verum deprehendi posse, si Romam acciretur. Præmiserat interim Aetlius arvanus ad Bonifacium literas, per quas significabat insidiari sibi imperatoris matrem, et eripere vitam velle. Cum igitur accitus Bonifacius venire renuisset⁸, missi sunt Mavortius, Gaibio et Saomevis duces, qui bello cum Bonifacio contenderent: quibus cæsis, suffectus est Sigiswiltus comes. Gesta hæc anno 427⁹, qua tum tempestate evocati ex Hispania a Bonifacio in auxilium Vandali in Africam traecerunt, e qua non nisi sub Justiniano exacti sunt. Aetii interea dolo patefacto, Bonifacius a Placidia in Italiam revocatur. Venit ille, benigneque exceptus, et magistri militum dignitate, qua tum potiebatur Aetius, donatus est, anno 432. Scribit Procopius¹⁰, et ex eo Theophanes¹¹, Bonifacium, priusquam in Italiam reverteretur, precibus ac promissis amplissimis Vandalos, ut ex Africa decederent, frustra persuadere conatum, cum recusantibus bello contendisse, et ab illis semel ac iterum bello superatum, ac demum auxilia conquisitum in Italiam traicisse. Ingens exinde bellum inter Bonifacium re-

1. Dion. 9. — 2. L. 2. c. 10. — 3. L. 30. hist. — 4. Libanius, in Basil. — 5. Tam. 3. p. 690. — 6. L. 5. de Belle Gall. c. 6. — 7. In Consuet. Burgund. l. 2. p. 246. Goltz. Theat.

1. Tom. 2. p. 631. — 2. L. 4. c. 4. n. 5. — 3. Ovid. 4. de Arte am. — 4. Chron. — 5. Apud Phot. p. 183. — 6. Olymp. p. 185. — 7. Idem. p. 16. — 8. Prosper. — 9. Jornand. p. 57. 113. — 10. L. 1. Vand. c. 3. — 11. P. 60.

tus, quo modo fere Olympionice omnes apud Ethnicos pro Diis habebantur, ut auctor est Johannes Chrysostomus¹, ipseque Nero circi certamina plus æquo amaret: non vero, uti conjicit Constantius Landus, quod aurigationi impensius studuerit, ut de eo testatur Suetonius. Non enim Euthymius auriga, sed pugil, seu, ut a Plinio vocatur, *pyeta*, qua etiam voce, eadem notione, utuntur Seneca et Tertullianus: curru vero vehitur, quemadmodum hieronice conseruerant deduci coronati per medium stadium, triumphantium ac ovantium specte, palmam deferentes, quæ eorum propria erat². Neronianum Euthymii medallionem revocavit seu recidit Trajanus imperator³, in cuius facie altera ipse effingitur, cum hac inscriptione TRAJANVS P. F. AVG.: in altera simili habitu Euthymius, nisi quod flagellum dextra tenet, cum in Neroniano spiculum, sed perperam, eidem tribuitur: preterea in Neroniano binæ laureæ invicem colligatæ subsint curru, ductæ in latitudinem. In Trajaniano perinde inscribitur EUTHYMIVS. Trajanianum servat Gazophylaciæ Regium (Alterum preterea Trajani descripsit Car. Patinus, in *Thesaur. Numismatico*⁴, in quo stat Euthymius inter duos equos, utraque manu lauceas tenens, cum hisce characteribus, EUTHYMIVS. et infra TYRHEI CAT. — C. in A.) Neronianum denique et Trajanianum revocavit etiam, uti diximus, Honorius Imperator⁵: sed Honorianus in inscriptione differat ab aliis, cum hæc verba partim exesa præferat, EUTHYMIKA. Quæ quidem eadem ferme sunt quæ præcones effere solent, cum quis victor existeret in certaminibus, ut apud Laertium⁶, Νικῆ δὲ φέρει, et apud Xiphilinum in Neronio, Νίκαν Κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ ἀγῶνα. Inde fluxit familiaris apud Græcos christianos formula, IC. XC. NIKA., et apud Latinos, CHRISTVS VINCIT, CHRISTVS REGNAT, CHRISTVS IMPERAT (cujusquidem postremi lemmatis, Νικῆ, βασιλεύει, in militaribus essetis meminit scholiastes sancti Ieroni Nazianzeni, pag. 85. — C. in A.), cum in victoriam seu Deo adscriberent, ut et fursam illa Græcorum, post devictum a Constantino virtute crucis quam in caelo, vel in somniis, uti vult Lactantius, viderat Maxentium, σταυρὸς νεκρῶν, de qua egimus. Hinc etiam forsam acclamationes populares ad imperatorem in circis NIKA, *vive*, a qua famosa illa seditio sub Justiniano nomen accepit, quod esset το σὺν ἡμῶν τὸν βασιλέα, *festera factio*, ut auctores est Evagrius⁷. Nam quibus illi favabant, hos acclamatione ista excitabant quod præsertim testatur nummus ille a Carolo Patino in *Thesaur. Numismatico* descriptus, pag. 28, in quo effingitur pugil nudus, flagrum dextra, palmam sinistra tenens, cum hac inscriptione, VIRE VINCAS. — C. in A.)

LXXIII (LXV).

NUMMUS ADULTERINUS HERACLII.

Exactis quæ dicenda erant de *contorniatis* nummis, operæ pretium videtur de Byzantinorum auzustorum adulterinis quibusdam ac spuris sermonem facere, quos rei nummarie periti in suam suppellectilem etiam admittunt, non quod revera ipsorum principum quorum effigies representant esse existant, sed quod saltem antiquioris sint ævi, et aliquid contineant in se dignum observatione. In his eminet præ cæteris major medallio Heraclii cujus ecypon varie descripsi. Habetur in aureis ac pulcherrimus in Gazophylaciæ Regio, ejus quæ exhibuimus magnitudinis adæque ab eo crucis a Persis, ac in urbem regiam relatæ historiam referens: de qua breviter hoc loco videtur refricanda, quæ in hanc rem habent auctores, ut facilius non tam quod verum aut adulterinum subolet nimis, deprehendantur, quam *typhonicis* consilium ac animus. Alunt igitur beatam Helenam inventam in Hierosolymitana urbe vivificis lignis horum partem, cum clavibus quibus Christi corpus conditum est, misisse ad Constantinum filium: alteram Macario, Hierosolymitago patriarchæ, auro inclusam servandam commendasse. Ita Theophanes anno 21 Constantini, Hierosolymis vero a Sarbaro et Persis captis, anno 5 Heraclii, sublata etiam vivifica ligna, et abducta sunt in Persidem, cum ipso Zacharia patriarcha. Verum haud multo post, Syro Persarum rege, post Chosrois patris necem, cum Heraclio fedus ineunte, institit potissimum Heraclius, ut vivifica ligna, quæ Hierosolymis in Persidem transtulerat Sarbarus, sibi redderentur: quod utro pollicitus est Syroes, si usquam possent

inveniri. Exstinctis interea ipso Syro, Chaboe, Hormiada et Hormisdæ filio, Persarum regibus, Sarbarus regnum persicum, Heraclio adjuvante, adeptus, pace cum imperatori constituta, Ægyptum atque Orientem omnem imperatori restituit: qui dum adhuc in Perside moraretur, ea uti erant cum primis capta sunt obsignata secum deferens, Hierosolymam perrexit, et Modesto patriarchæ ejus, quæ clerico monstravit. Ab his vero integra hæc ligna neque prophanis ac pollutis manibus attractata, neque ab illis omnino conspecta, eoque nomine actæ Deo gratia, et laudes persolutæ. Tum patriarcha clavem, quæ apud se remanserat, domo deferens, adorantibus universis, loculum aperuit. Post hæc erecta litania ex Hæberniano illico Byzantium remisit: cui cum Sergius patriarcha, et ad Sophianam Ecclesiam deducens, ibidem illam sustulit indictione 2, anno Christi 628, qui est decimus nonus Heraclii. Paulo post vero Heraclius ipse domum rediens, urbem ingressus est, curru vectus, quem elephanti quatuor trahabant, cum fausta omnium acclamatione, festis diebus ob victoriam celebratis. Hæc ferme Nicophorus patriarcha Constantinopolitanus in *Heraclii Vita*. Theophanes autem in tota hæc narratione Nicophoro haud usquequaque consentit. Quippe, eo auctore, Heraclius anno imperii decimo octavo, confecto persico bello, quod per annossex duraverat, into cum Persis federe septimumdemum in urbem reversus, ab omnibus cum gaudio et tripudii exceptus est. Anno vero subsequenti, vere ineunte, urbe profectus, venit Hierosolymam, et venerandis ac vivificis secum uclatis lignis, gratias Deo persolvit. Cumque in Syria usque ad vigesimum quartum imperii annum, qui est Christi 625, difficillimus bellis incubasset, rebus quasi desperatis, venerandis isdem secum inde asportatis lignis, Constantinopolim recessit. Ex Nicophoro igitur illata in urbem vivifica crux, anno decimo nono Heraclii, quo Sarbarus regnum Persicum invasit, At cum paulo post tradat Heraclium in urbem reversum, videtur proorsus indicare missam vivificam crucem paulo antequam ex Oriente reverteretur, ubi totos fere sex annos secundo exegerat. Ita quod ait acta indictione secunda, referenda videtur ad annum quo crux recepta est a Persis, non quo relata est in urbem. Proinde ex Theophane, Heraclius sacra secum in urbem ligna asportavit. Quod si ita est, intelligi posset expressis in hoc numismate Heraclii triumphis, cum Constantinopolim redit, At cum tradat Nicophorus remissam crucem ab Heraclio in Oriente adhuc degente, exceptamque a Sergio patriarcha, Heraclium vero aliquanto post curru vectum, quem quatuor trahabant elephanti, urbem ingressum, videtur potius expressus in nummo triumphii apparatus referri debere ad solemnem Heraclii in urbem Hierosolymitanam ingressum — cum scilicet acceptam a Persis vivificam crucem in eam intulit, uti Nicophorus commemorat: cum præterea non elephantis, sed quadrigis instructo curru effectus hic exhibetur.

LXXIV (LXVI).

ÆDES ANASTASEOS EXPRESSA IN NUMMO HERACLII.

Nec scio an adpense ad trabem tres lampades templum ipsum quod a b. Helena Hierosolymis Anastaseos nomenclatura excitatum, et in eo reconditam vivificam crucem tradit Theophanes, non indicent. Nam in adibus sacris appendebatur trabibus auro, argento, vel ære obductis, vel nus inopelantur armariæ, sive ædium parietibus essent intixæ, sive ex se liberæ, et a fornice cathedralis aut funiculis pensiles. Ita porro de his adibus sacram trabibus Leo Ostiensis¹. « Trabem quoque nihilominus fustem ex ære cum candelabris numero quinquaginta, in quibus atque totidem cereæ per festivitates præcipuis ponerentur, lampadibus subter in æreis uncis ex eadem trabe triginta sex dependebantibus. Quæ videlicet ærea trabes levis æque brachis ac manibus sustentata, trahi lignæ, quam pulcherrime rimæ sculpsit, et auro colorumque fucis litorum fecerat. Desiderius exornari, commissa est. » Arguit præterea de eisdem trabibus Petrus diaconus casimensis², Haridolphus³, *Chronicon Atinense*⁴, Bromptonus⁵, et alii. Quod si ita se res habet, tunc Ichnuchi eadem *Αναστάσιον*: referunt, id forsitan fuerint ad Christi sepulcrum appensi, qui gabbato sancto divinus accendebat ignis sub horam vespertinam, siquidem

¹ Hom. 66, ad pop. Antioch. — ² Petr. Faber, l. 2, Agon. c. 10, ff. 12, 25. — ³ Francisc. Agnellon, in Hist. Aug. p. 413. — ⁴ A. P. 100. — ⁵ Petr. Faber Agonist. l. 2, c. 13. — ⁶ Diog. Laert. l. 6, in Diog. Synop. — ⁷ Evagr. l. 4, c. 13.

¹ Nicoph. CP. in Brev. — ² L. 3, c. 31, al. 33. — ³ E. 4, c. 73. — ⁴ A. L. 2, c. 10, l. 2, c. 3. — ⁵ An. 1001. — ⁶ An. 10, W. Noth.

quod Michael vixit ætatis. Prostat alius Andronici imperatoris aureus prægrandis, in quo urbs Constantinopolis muris suis circumducta exhibetur Delpham pallium expandente, ac brachia super eam porrig. etc. tanquam urbis tutatrix ac σωτριάς. In altera, coram eadem beatissima Virgine in genua procumbit imperator, supra cuius caput inscriptum ΑΝΑΡΘΙΚΟΟ ΒΑCΙΑ. quæ quidem urbis expressa figura suadere potest esse Andronici senioris Palæologi, ita ut parentis monetarum figuras in suis etiam servarit: quod suadere imprimis potest Andronici in Delpham cultus eximus, qu. ut tradit Pachymeres, post debellatum Alexium Philantropemum, in monasterium Hodegorum venit, et coram sacra Delpham imagine, toto fere corpore prostratus, adeptæ victoriæ gratias egit. Sed cum nummus iste sit et his quos caucios vocant, cujusmodi cusi habentur ex familia Comnena augustorum, Andronico Comeno Tyranno, interim dum lux alia affulgeat, adscripsimus. Scribit denique Raimundus Montanerius in Historia Catalànica regum Aragonensium Rogerium Florum magnam duçem ab Andronico seniore, cui cum Catalànis militabat, dictum, rogasse imperatorem ut militibus suis stipendia persolveret, eumque monetam cui curasse probitate longe imminutam, quæ instar erat ducatorum Venetorum, argenteorum scilicet, quorum pretium erat octo denariorum barcinonensium, præterea minutiozem aliam monetam quæ trium denariorum erat, quamque perperam vincillions appellatam ait, manifesto errore, pro *militariorum*. Eius verba sunt: « E com aquesta pau to feyta, lo megaduch dix a l'emperador que donas « paga a la companya, e l'emperador dix que faria, et feu « batre moneda en manera de ducat Venetia, que val a « diners Barceloneses cascu. E axi ell feu ne fer que havien « nom vincillions, e non valia tres diners la hu: e volch que « correguessen per lo preu daqueils qui valen 8. diners, e « mana a capu que prenguessen delis Grechs cavall, o mul, « o mula, o Mandes, o altres coses que haguessen ops, e que « pagasser de quella moneda, e aço feu par mal vicei, ço es « que entras hoy e mala volentat entre los pobles e la host: « que tantost que ell hach son enteniment de totes les guerres, volgra quels Franchs fossent tots morts, e fossen fora « del imperi. » Verum etsi hodie vix ulla obvia sint postremorum imperatorum, ex gente præsertim Palæologa, numismata, quibus monetariis supellectilibus studiosorum ægypta locupletentur, damnum istud quodammodo resarciunt quæ supersunt eorum figura, ex quibus habitum imperatorum horum temporum, qui describitur a Codino et aliis, licet percipere. Quas inter præ cæteris insignes haberi debent Michaelis Palæologi, Theodori augustæ uxoris, et Constantini Porphyrogeniti filii imagines, quæ Constantinopoli in Delpham sacrosanctam sede sacra conspiciuntur, quas delineari curavimus. In qua quidem tabella Theodori effingitur cum *ἑσπέρῳ* in capite, margaritis et lapillis distincto, uti Euphrosyne augustæ, Alexii Angeli imperatoris uxor, apud Nicetam Choniatem. Habetur alia haud absimilis ejusdem Michaelis imperatoris effigies descripta ab Hieronymo Wolphio, ex codice manuscripto Augustanæ Bibliothecæ Historiæ Georgii Pachymeris, cui diadema capiti impositum non omnino ejusdem est formæ quæ in ea imagine a nobis descripta cernitur. Sed et quod *acciam* vocant, voluminis speciem plane refert. Aliam præterea tabellam damus Manuelli Palæologi et Helenæ augustæ, uxoris, ut et Joannis, Theodori, et Andronici filiorum effigies continentem, ex manuscripto Codice Operum Dionysii Areopagite, quem idem Manuel ad monasterium Sancti-Dionysii in Francia, ubi asservatur, per Manuelem Chrysoloram, legatum suum, misit, anno 1408, uti præfert eidem imagini subdita hincque descripta epigraphæ, quam, ut et ipsas effigies, beneficio viri humanissimi perinde ac doctissimi Joannis Mabillonii, sumus consecuti: Το παρὸν βιβλίον ἀπεστάλη παρὰ τοῦ ὑψηλοτάτου Βασιλέως καὶ Αυτοκράτορος Ἡεροῦσιμου κληροῦ Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ ἐν Πάρωθεν εἰς Φωκίας ἢ Γαλιτίας ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ ἡμεῖς Μανουὴλ τοῦ Χρυσολοῦρα παραβένοιο κληρικοῦ παρὰ τοῦ σημεῖνου Βασιλέως. Ἐπι ἀπὸ κτίσεως κλήρου, ἑκατοχλίοντα ἑννακονοστή ἑκατακλήτου. ἀπὸ σκώσεως δὲ τοῦ κλήρου, χίλιστα τεσσαρακονοστή ὄδη. Ὅς τις ἠρμήνευσε Βασιλέως, ἡμεῖς πρότερον εἰς τὸ Παρίσιον ἀπὸ ἐτών τεσσαρῶν.

1. Lib. 9, c. 12. — 2. Cap. 210. — 3. Leoniclavus, in Paul. Turc. c. 51. — 4. Tabella 6. — 5. in Alex. l. 1, n. 3. — 6. Ad Nicoph. Gregor. edit. Basil. an. 1562. — 7. Tabella 7.

LXXVII (LXVIII).

MEDALLIE JOANNIS ET CONSTANTINI PALÆOLOG.

Spuriis igitur nummis, ut diximus, nummum accensemus, qui revera non est nummus Joannis Palæologi Manuelli filii, exaratum in medallionis formam a Victore Pisano: cujusmodi complures alios sculptor ille egregius suæ ætatis atque etiam priorum sæculorum illustrium virorum imagines simili figura delineavit. Hanc autem Joannis, quam ex æreo illustrissimi comitis Joannis de Lazara Patavini, marchionis Nicolai filii, damus, sic commendat Pautus Jovius in epistola Italica ad Cosmum, duçem Florentinum, apud Georgium Vassarium: « Oltre questo ho ancora una bellissima « medaglia di Giovanni Paleologo, imperadore de Costan- « tinopoli, con quel bizarro capello alla Greca, che sole- « vano portare gli imperadori, et fu fatta da esso Pisano in « Fiorenza, al tempo del concilio d'Eugenio, ove si trovò il « prefato l'imperadore, ch'a per raverso la croce di Christo « sostenuta da due mani, verbi grazia dalla Latina, et dalla « Greca. » Nummum denique æreum expressimus Constantini Palæologi ultimi imperatoris ex museo ejusdem, cujus meminimus, comitis, super quo, ut spurio, multa multi commentati sunt, atque in his Josephus Scaliger et Jacobus Gretzerus Scaligeri dissertationem, quod in paucis foliis exarata error sit, nostræ subjecinimus, ommissa Gretzeriana, quod in spissioribus de cruce commentariis omnibus obvia sit.

LXXVIII (LXIX).

NUMMI HELENÆ NOMEN PRÆFERENTES.

Porro inter nummos quos exhibemus, vel qui in antiquariorum pinacothecis, prostant, habentur aliquot, non incerte quidem fidei, sed qui dubium præferant quibus sint adscribendi, seu, propter male formatas, detritas, vel denique contractas inscriptiones, vel interdum, quod nullam præferant, cujusmodi sunt non pauci ex inferioris omnino ævi nummis. Interdum etiam alii occurrunt, in quibus cum bini aut plures ejusdem nominis se se offerant, augusti, vel augustæ, incertum manet utri debeant adscribi, in quibus maxime sunt Heleniani. Cum enim Helenæ augustæ nummi præferentes nomen ac titulos in eruditorum vitrum gazophylacis serventur complures, atque adeo in Reg. o octo ærei, non unus omnino figuræ vel ornatus, ac inscriptionis, vix tamen constans est, inter studiosos ejusce supellectilibus nummaris indagatores, cui debeant adscribi, matris Constantini Magni, vel Juliani Parabatæ, vel etiam Crispi, si quispiam fuit, conjugi. Matrem Helenam augustam renuntiatam, ejusque effigie cusos a Constantino filio aureos nummos testantur Eusebius, Sozomenus, Nicephorus, et Theophanes, qui monetam *σε βασιλις* attribuisse aiunt. Ejusmodi autem Helenianos aureos Romæ anno 1396 repertos auctor est Thomas Walsinghamus: « Sub hoc anno, inquit, Romæ repertus est thesaurus Helenæ matris Constantini imperatoris, « sub quodam pariete ruinoso. Ipsa vero moneta aurea « signata fuit imaginibus dictæ domine, habens in circulo « nomen ejus scriptum: et valuit una petra xx. sol. de nostra moneta. Cum quo thesauro postea papa fecit remanuari Capitoium, et Castellum Sancti Angeli. » Est autem petra, ponderis Anglicani species, constans duodecim libris, et libra quindecim uncis, quæ quidem petra vulgo in lapideis etiamnum usurpatur. Enimvero aurei cujuslibet Helenæ nummi rariores sunt æreis quorum perinde, ut diximus, inscriptiones, atque etiam capitis ornatus diversitatem quandam arguunt. A binorum quidem, qui hosce characteres præferunt, PL. HELENA AVGVSTA, in aversa vero facie, SECVRITAS REIPVBLICÆ, prior, nitidissimus, Helenæ caput exhibit tectum nescio qua calyptra desuper reticulata, et in cassidis modum protensa, quæ aures ipsas ac capillos tegit, præterquam eos qui fronti superfunduntur. Ubi fortasse *mitra*, vel *mitella*, quas *crispantes* vocat sanctus Hieronymus, quibus *verges arbutatur* immortis, exprimuntur, vel *strigis almenis capillis vertice*, de quibus idem scriptor, et Tertullianus hisce verbis: « Affligitis præterea nescio quas « enormitates stultium atque textilium capillamentorum, « nunc in galeri modum quasi vaginam capitis, et opercu-

1. (Botarius emendat, Andrea Pisano.) — 2. In Vitæ Pictor. — 3. Tabella 4. — 4. L. 3, de Vitæ Coest. c. 46. — 5. L. 2, c. 4. — 6. L. 8, c. 31. — 7. An. 90, Coest. — 8. P. 336. — 9. Vita. l. 2, c. 19, § 1. cap. 79, § 10. — 10. Vita Pictor. de monte Libano. — 11. Epist. 10, 23; id. Epist. 7, Tertull. lib. de Cultu femine.

« Inm vesticis, nunc in cervicem retro suggestum. » Alter Helenam prodit duplici unione linea caput cinctam, crinibus ad aurem contractis ac collectis, crispatis aliis fronti imminuentibus, uti ferre omnes alii: ita tamen ut superior capitis pars tecta perinde videatur. In tertio qui pro lemmate habet, PL. HELENA AVGVSTA, et in postica, PROVIDENTIAE AVGV. Helenæ capitis pars superior tota reticulo videtur tecta, quod limbo unionum linea exornato continetur: sic ut ad sinistram, et ad aures, crinibus subsit limbulus, ita tantum circa frontem crispatis et annulatis exstantibus. Aliorum trium nummorum Helenæ nomen preferentium variis, itidem in capite et capillis ornatus. His vulgo pro inscriptione est in antica facie, PL. IVL. HELENÆ AVG. in postica vero, PAX PVBLICA. Ac prior quidem nescio quam diadematam speciem præfert, quæ ad sinistram latior, ad aures vero, ubi e capilli in orbem contrahuntur, arctior, caput stringit: ita tamen ut qua latior est extra caput promineat, uti solent laureæ corollæ in augustorum nummis, crispatis crinibus frontem adornantibus. Diadema autem seu limbus, nisi capillorum contextus vel crux, uti vocat Naunachius, seu, uti dicitur, tracia sit, unionum serto in medio discernitur. Neque multum diversus est alter, nisi quod limbulus, qui, ut et prior, ad sinistram in duplex cornu evadit, rarioribus margaritis videtur distinctus. In tertio denique, ejusmodi binos alios servat Gazophylaciæ regum, Helenæ caput latiore diadematæ unionibus et lapillis distincto stringitur, capillis ad aurem contractis, et ad frontem crispatis eminentibus. Præter istos Helenæ nummos, alium aureum titulo et capitis ornatu prorsus diversum exhibent Octavius Strada, Tristanus¹ et Chiffletius². Is enim Helenam representat atque ullo capitis ornatu, capillis tantum ad occiput collectis et nodatis, cum hac inscriptione, PL. HELENA MAX., seu, ut habet Strada, HELENA MAX., ut Chiffletius denique, HELENA PL. MAX., nisi legatur, PL. MAX. HELENA. In aversa parte stella conspicitur. Ex hac igitur inscriptionum et habitus seu capitis ornatus diversitate tres Helenas conficit idem Chiffletius, quibus totidem istius modi nummorum species adscribit: ac eos quidem in quibus æveritas describitur, Helenæ Constantini matri tribuit: alterum Helenæ Maximæ Crispi uxori: eos denique qui Flaviæ Julię Helenæ nomen præferunt, Helenæ Juliane imperatoris conjugii: atque id quidem levioris quantumlibet momenti argumentis stabilire nititur. At Wilthemius³, quem Chiffletius Juliani uxori tribuit, Constantini matri adscribit, quod, ut ait, in nummi parte aversa crux efficta conspicitur. Is est quem ex Helenianis quartum delineari curavimus, ejusmodi asseratur æreus in Gazophylaciæ regio: in quo quidem æreo ita crux efficta conspicitur, ut rectus stipes paulo versus figuram curvetur. Et sane si revera crux est, Juliani uxori haud potest adscribi, quæ, ut conjux, deorum cultui addicta, Isis etiam crigie in nummis suis expressa conspicitur, ut censet Tristanus. Ita nummi quos idem scriptor, quem etiam secuti sumus in descriptione nummorum Constantii Chlorig, Helenæ matri attribuit, neptis fuerint, seu Juliani uxoris. Nam et titulorum diversitas, diversarum augustarum nummos esse arguit. Ac titulorum quidem in eo varietas deprehenditur, quod priores tres nummi, PL. HELENAM AVGVSTAM, tres alii, PL. IVL. HELENAM, aureus denique Tristani et aliorum, PL. HELENAM MAX., appellant: eisdem ex veterum nummorum inspectione satis constat variatos interdum augustorum titulos, ita ut validum omnino ex hoc minime conficiatur argumentum. At in tribus posterioribus primo observare est Helenam Juliam prænomine donari, quo modo in inscriptionibus Helena Constantini mater: deinde inscriptionem secundo aut tertio casu poni, ita ut si cum secundo monetæ nomen subintelligatur, si cum tertio in Helenæ matris honorem casus a filio Constantino nummos licet suspicari, cum præterea PAX PUBLICA adscripta censeri potest, quod ea procurante, Ecclesie Christiane, damnata in Nicæno concilio Ariana hæresi, pax revera reddita sit. Nam et anno 30 Constantini, quo illa a filio augusta appellata dicitur a Theophane, Nicænam synodum celebratam constat. Sed et non minime sententiam hanc firmant expressa in nummis istis diadematæ, cum coronatam a filio Constantino matrem Helenam tradat idem Theophanes, augustam renuntiatam Eusebius et alii. Nam in sexto nummo lapillis et margaritis distinctum diadema prorsus effingi videtur, nisi quod vitæ caret. Sed quod dubium in hisce conjecturis ingerit, illud est potissimum, quod in omnibus ferre, sique præsertim qui nitidiores sunt, augusta effingatur junior ac formosa, quod in Helenam matrem vix quadrat, quæ anno vicesimo Constantini, cum augusta dicta est, et cuius ejus nominæ sunt

nummi, si Theophanem audimus, tum ætate provectior erat. De Flavia Helena Maxima, et an illa Crispi uxor fuerit, non minor est difficultas, quam attingimus in Crispi elogio. Utcumque sit de nummis istis Helenianis, quos una omnes Constantini Magni familie subiectimus, ut cuius licet inspiciant quod arripserit statuere, id constat ex his inditam a vulgo sanctarum Helenarum appellationem omnibus ferre numismatibus augustorum Constantinopolitanorum: sive inferioris, maximeque his quos ejusmodi rerum studiosi, propter male formatos characteres, aut vultus ipsos, vel quod nihil exquisitum contineant, solent aspernari. Quod inde forsitan originem habuit, quod non Helenæ duntaxat, ut divis adscriptæ imagines, sed et crucigeros omnes nummos sacri phylacterii aut encolpii vice, ad collium quilibet appenderet: unde nummorum ejusmodi plerisque videmus perforatas. Quod quidem etiam ante Constantinum obtinuisse observare est ex his quæ in Anastasi Chiffletius⁴ annotavit: tametsi id potissimum tum primum profuisse censendum sit ex nummis Helene Romæ in ejus Thesaurio inventis, quæ fortassis summus pontifex, ut femine de Ecclesia bene merite, distribuere. Harum vero sanctæ Helenæ monetarum vim mire commendat Bostius⁵, atque præsens esse remedium adversus cymaticum morbum.

LXXX (LXX).

NUMMI UTRIVSQUE THEODOSII.

Qui Theodosii nomen præferunt et titulos nummi, seniori-ne an juniori adscribi debeant non perinde planum est definire: cum in his vultuum delineatio non adeo sit exacta, prisorum nempe monetariorum intercedente, tum peritia ac arte, ut utrius sit liceat advertere. In his tamen binis sunt aurei, quorum inter salvis æveritas, alter, vor. xxx. MVL. XXXX. qui indubitate junioris sunt, cum prior par consulum referat, ipsius Theodosii et Valentiani, uti supra observatum, alter non nisi juniori attribui queat, cum senior anno imperii sexto-decimo obiit, ac proinde vicennalis non attigerit, quæ hic describuntur per vota tricennaliorum. Cum vero bini isti nummi Theodosii protomen cum caside, spiculo, ac clypeo præferant, haud inani fortasse, tametsi vix prorsus certa conjectura, similis figuræ nummi juniori, cæteros in quibus figura Iulæ exprimitur augustus, seniori adscripsimus.

LXXX (LXXI).

NUMMI UTRIVSQUE JUSTINI.

Neque minor est difficultas in discernendis utriusque Justiniani senioris scilicet seu Thracis, et junioris, qui et Caropolata vulgo appellatur, nummis. Eos qui imperatorem plena facie exhibent cum camelauco, clypeo, spiculo, vel globo, seniori adscripsimus, quod cum satis abt bene expressi aut formati, non ea nobis viderentur ætate cuius qua barbaries in orbem romanum invecata est, maxime ævo Justiniani et Justiniani nepotis, quod præ cæteris evincunt eorum nummi, pessime effigati, siquidem Justiniani junioris sint quos et adfirmimus, Iulæ plerique facie, sed levi, fatisor, conjectura: cum in his qui plena facie sunt existat æreus qui casus annotatur Constantinopoli anno decimo imperii, quem vix attigit, cum anno nono, mense secundo extinctum prodit Marcellinus comes, tametsi casus dici potest decimo ineunte imperii. Qui vero Justiniani imperatoris nomina, eumque una cum uxore augusta in eadem sella sedentem, præferunt, indubitanter juniori attribuiamus, cum in his sint qui annum imperii quo cuius sunt duodecimum adscriptum habeant, adeo ut inde firmari possit annus imperii Justiniani junioris quo excessit, de quo controversia est apud veteres scriptores. Et ex etiam abunde docemur errare quosdam, tradentes in hisce nummis Justinianum seniore et Justinianum exhiberi, cum Justinianus cæsar sub annum Justiniani sextum, augustus vero mensibus quatuor ante ejusdem obitum renuntiatum sit, ac proinde collega imperii exhiberi non potuerit anno secundo imperii avunculi, uti præferunt illi nummi: qui præterea seniori non possunt adscribi, cum Euphemiam augustinam superstitem Justiniano seniore conjugio extinctam palam sit ex scriptoribus. Deinde in his nummis uxor imperatoris adiungitur anno imperii duodecimo, quem non attigit senior, sed

1. Tom. 3. — 2. In Annot. — 3. In Icon. Const. M. et Helenæ. — 4. Græc.

1. In Annot. p. 329, 375, 376. — 2. Boiss. l. 15, de Sig. Eccl. Mg. 66, c. 12. — 3. Vide Stæman Justinian.

Junior, cui Sophia uxor superstes fuit. Feminam esse quae Justinio adiungitur (nam in plerisque adeo sunt atritia ac evanida effigies, ut certum aliqui super hac re elicit vix queat) ostendit diversitas gestaminis: nam Justinus globum crucigerum dextra gerit, imperatrix vero crucem oblongiorem sceptri vice, non vero ramum aureum margaritis et unionibus distinctum, quomodo deferre solitas augustas senescente Graecia trahit Codinus. Nam qui ex Octaviano Sada proferuntur ab Alemanno, male a sculptore descripti sunt, cum et in his Justinus barbatus, et quae adiungitur effigies veluti adolescentis effingantur: priori crux, alteri virga, in dextra, utriusque vero in sinistra globus tribuantur: cum Justinianus, quem exhiberi putat idem Scriptor, non adolescens, sed plena iam aetate et caesar et augustus dictus sit. Ita ut quos Alemanno inspiciendos praebuit Sada, non diversi sint ab his nummi quos adscripsimus Justinio juniori. Verum longe major est difficultas in enodandis aliquot aliis aereis, quos haece subjungimus, hac tantummodo fulti ratione, quod ejus aetatis videantur, cum ex characteribus qui in his describuntur, licet in quibusdam sat perspicuis, vix quaequam divinari possit. In his vero bini effinguntur imperatores, vel saltem imperator, cui adsidet augusta comitatus, nam facies in omnibus (octo vidimus) ac vestes fere evanidae sunt, uterque simili diademate conspicui globum crucigerum in medio sustentant: altero dextra, altero sinistra bacillum seu sceptrum gestantibus. Omnes pene Thessalonicæ cæsi characteres anomalos representant, quidam haece male formatos, VII. LVT—TRPP AVG. quidam, ASS—VNV V. alii—ACVGVST. alii—OSTAV. alii denique—ALOBNO. In postica autem horum facie anni imperii adscribuntur IV. IIII. VI. et VII. adeo ut Justinio Seniori et Justiniano adscribi vix debeant, cum Justinianus, ut diximus, anno Justinii 6 aut 7 caesar dictus sit ab avunculo, uti testatur Victor Tunnensis: « Post consulationem II Justinii et Apionis, Justinus augustus Justinianum nepotem suum ad senatorum supplicationem invitavit cessarem facti. » Incidit autem consulationis Justinii secundus in annum 524, quo Julii 9 imperii annum septimum inibat: unde conficitur anno ejus quinto Justinianum ut avunculi collegam in nummis effingi non potuisse, sed de haece nevis lector ac inspector ipse per nos licet decernat. His praeterea nummis duos aut tres alios aereos subjungimus, Justinioque adscripsimus, nulla alia ferme conjectura quam quod imperatorem et imperatricem exhibeant cum haece characteribus, DN IV—AAT. et haece, infra eandem effigies, VITA., in aversa vero facie K. cum haece ANNO VIII. KAR. Unde colligitur Karthagine cusum fuisse, ac proinde saltem ante an. 600, quo in Saracenorum potestatem venit Carthago, Leontio imperante: nisi per IV. Justinianus Rhinotmetus intelligatur, aequam a Leontio imperio deturbatus fuisse. Tertium, nullis characteribus insignem, altera facie imperatorem, altera augustum exhibentem, quod eorundem videantur ac priores, pariter subdidimus, ut liceat cuique perinde de his iudicium statuere.

LXXXI (LXII).

NUMMI CONSTANTINI ET CONSTANT. EX FAMILIA HERACLIANA.

Sed prae cæteris iure negotium facessunt Baronio, Gretzero, alisque in re nummaria peritis visis, numismata aurea et argentea quae CONSTANTINI ET CONSTANT. nomina praeferunt, aereaque alia ejusdem typi nullis characteribus insignita, non una tamen omnia figura, sed diversa. Ac primum quidem ex his quae delineari curavimus aereis, altera facie, imperatoris cum promissa satis barba protomen exhibet: altera columnam, vel litteram I. cum haece characteribus, ANNO I. qui cusum anno imperii primo declarant. Bina ejusdem typi servat gazophylacium Sagenovefanum. Tria exinde alia aurea habentur in Regio, in quorum antica facie duorum pariter imperatorum sunt effigies, quorum prior cum promissa et lata barba, alter barbam primam lanuginem indutus visitur, cum haece characteribus, qui in quibusdam ex his adeo minusculi et pessime formati, ut puncta polius dixeris quam litterarum apices: DN CONSTANTINVS (alii habent ET) CONSTANTINVS. In aversa parte crux habetur, gradibus insistens, cum inscriptione male pariter exarata: VICTORIA AVGVST. ET CONOB. Ejusdem ferme typi binos aureos Regius, et argenteum unum gazophylacii Sanctae Genovefae damus: nisi quod Imperatoris pogonati diademati effigero additur

nescio quae calyptrae species, camelacium forte, cum haece characteribus, DN CONSTANT. in postica crux aliorum globis insisit, ad cuius latera bini imperatores cum globis crucigeris stant, prior aliorum barbati, non tamen promissam, indutus, alter ut puerulus effinguntur, cum haece characteribus, VICTORIA AVGVST. CONOB. ita ut in haecce nummo quatuor a se invicem diversos imperatores effictos par sit credere. Argenteum praeterea delineamus, qui est ejusdem gazophylacii Sagenovefanum, in cuius antica facie cum barba, promissa imperatoris visitur, et cum simili, cuius mox nominimus, calyptra, ac globus cruciger, et haece in circuitu characteribus pessime descriptis, VICTORIA AVGVST. In postica tres stant imperatores, cum stemmatibus et globis crucigeris: medius, alter, cum barba, non tamen promissa, qui ad dexteram est, ut puerulus, qui vero ad sinistram, medio altitudine cedens infra, CONOB. Diversi alium aureum typi exhibemus, in quo tres constantini imperatores, medius, et aliorum, cum promissa barba, qui ad dextram est, ut puerulus, qui ad sinistram, ut adolescens efficit. In aversa facie crux insistens gradibus effingitur, cum eadem semper inscriptione, VICTORIA AVGVST. CONOB. Ejusdem typi praestat alter aereus, praeterea quod in aversa facie annus imperii vicesimus describitur, et harenne cusum innuitur. Damus praeterea aereos alios nullo conspicuos insignem, quorum facies altera imperatoris cum barba promissa, altera litterarum majusculam M. cum tribus, ad latera et caput litterae, imperatorum effigies: Delitanti denique curavimus nummum aureum, in cuius latere altero imperator iste pogonatus, militari habitu, speculum tenet, cum imperatore alio tunicato ad sinistram stante: in altero annus XXI designatur, quo cusus Constantinopoli. In alio perinde aereus ejusdem harenne cusum, barbatus idem imperator capivum pede dextro prociat. Atque hi omnes et similes pene typi pessime omnino effigati sunt nummi, quos, tanetsi aliequis ex Heracliana familia imperatoris ex numismatum istius aevi collatione esse pro certo haberi debeat, cui tamen adscribendi non plane constat. Cum enim is Constantinus dicatur, pluresque in eadem Heraclii gente occurrant haece nomenclatura augusti, vix tamen ex his aliqui reperitur cui et typus et augustorum unum, ac simul imperantium qui in his effinguntur numerus, ut et adscriptae denique imperii annorum notae conveniant. Nam ut numismatis auctor retegatur, necesse est ut demum aliqua Constantini quae anno imperii primo ejus fuerit, uti exhibetur in primo numismate, in quo cum solus appareat et unicus, tunc temporis imperator collegam non habuisse colligitur. Necesse est praeterea ut is Constantinus binos habuerit postea augustae dignitatis collegas sat adultos, utpote pogonatos sub extremos imperii annos, quos ad vicesimum secundum produxisse quaedam ex his satis declarant, cum alia annos XV. XVII. XX. et XXI. praeferrant. Nec scio, uti mox observatum, an in aliquot ex his nummis interdum quatuor diversi effecti sint augusti, qui una imperaverint, quod ex argenteo potissimum, in quo ejus qui medius statur inter binos alios barba non tam promissa, ac est illius qui in antica describitur. Denique ut cuius sint istiusmodi nummi plene doceamur, necesse est ut aut filium qui ut puerulus interdum effingitur, aut fratrem collegam, Constantium, aut certe Constantinum is habuerit: nam cum alterus istius augusti nomen haud omnino exaratum sit, incertum manet Constantine an vero Constantinus appellatus fuerit. Erimvero, ut expendamus cui ex Heracliana familia possint adscribi, primum quidem Heraclio juniori, qui et Constantinus nuncupatur in parentis Heraclii nummis, et apud scriptores, uti monemus infra, tribui non possunt: siquidem is diebus centum et tribus post patris excessum tantum regnavit, licet ab eo imperator dictus et coronatus anno Christi 613, annos 28 et dimidium, imperasse dicatur. Quamvis enim filium habuerit Constantium, praeterea quod superstitie patre ejus solius nomine ac effigie nulli formati nummi, anno imperii primo barbam induisse dici non potest, qui in cunis existens diademate donatus est. Heraclius porro junioris filius, cui et Constantius, cum imperator est appellatus, nomen a populo impositum dicitur, et quem a scriptoribus aliquot Constantem appellari monemus, revera annos regnavit viginti-septem: adeo ut vicesimus secundus imperii annus in nummis istis descriptus convenire eidem queat. Deinde Constantinum Pogonatum filium habuit, praeterea Heraclium et Tibertum liberos alios, quos forsitan corona superstes donaverit, et in nummis secum effingi voluerit. At cum imperator dictus est anno 641, vix aetatis decimum excesserat, utpote natus anno 630. Atque ita primo imperii anno barbatus exhiberi non potuit. Neque vero quomodo Constantino prioris filio convenire possint eadem numismata, omnino percipere licet. Favet sane promissa barba, a qua is cognom-

men accepit, faveat quod aetate maturior Imperium cepisset. Nam imberhem in Sicilia patris necem ulturum profectum aiant, inde barbati reversum, Ηρακλειου adeptum cognominem. Faveat quod Heraclium et Tiberium, fratres, vel quod filios duos haberit. Justinianum Rhinotmetum, et Heraclium. Sed obstat quod imberbis dicatur fuisse primo imperii anno, quod Constantinus barbam etiam promissam induerat; deinde quod anno imperii decimo septimo obierit, ac denique quod nullus Constantini aut Constantis nomine filios aut fratres haberit. Quis igitur ita felix ut nodos istos intricatos solvat. Sane Pogonato parenti imperii primus in his adscriptus, in quibus plena iam aetate barbatus apparet: cum et Constantium filium haberit, imperii forsitan collegam, et i hac de re sileant scriptores: praetera Heraclium et Tiberium, quos saltem post patris excessum imperatores appellari voluisse, plerum tradunt historici, quod fortasse etiam hac dignitate donati fuissent patre adhuc superstiti: ut proinde in numorum auroreum facie antea Constantianum, qui et Constantis dictus, cum illo Constantino Pogonato, in aversa vero Heraclium et Tiberium effictos par sit credere. Quid denique si nummus, qui primum imperii annum designat, eodem Pogonato attribuitur, ceteris Constantino parenti adscriptis, ut utriusque barbam promissam induerit? Sed cum in hisse difficultatibus fatemur ultro nos cum doctoribus caesitare, aliis quibus otium erit, et feliciora aspiraverit, has examinandas relinquimus: ut Constanti tamen potius quam Pogonato filio ejusmodi nummos pogonatos attribuerimus, id potissimum cause fuit quod ex his qui Constantini nudum nomen praefereunt, tres ejusdem typi aereos servati graephylacium Sanctae Genovefae Parisiensis, in quorum adversa parte subscripta haec leguntur: *HERACLIUS CARTHAGINENSIS*. Ubi quae hic *TRICIPITUM*, deinceps *TRICIPITUM* dicuntur: unde monetas aureas fuisse licet conjicere. Neque forte alia fuere *TRICIPITUM* quae in die sancto Paschatis a patriarcha Constantinopolitano dabantur, ut habet Balsamon¹, ait quippe diebus catecheson post dominicam *τῶν τριών θεμελιων*, seu incensa, *αὐτὸ βῆμα καὶ βῆμα*. In festo Palmarum, seu *τῶν βῆτων*, cereos et cruces: rursus magna feria quarta cereos et incensa: denique in festo Paschatis *ἀπαρχὴ καὶ τριπύλα* dari. Quo loco Meursius *TRICIPITUM*, nescio quid die Paschatis in signum *letitiae ob resurrectionem Dei trini populo dari solitum a patriarcha* interpretatur. Leo Allatus² qui Balsamoni verba refert, de vocis significato prorsus silet. Sed cum *rogam*, quae in hebdomadae *τῆς ἀποστόλων* pro more exhibebatur, in magna feria tertiae anniversariam *rogam* rejectam fuisse scribat idem Balsamon, quod ex Rogatus se didicisse ait, seu libris in quibus nomina scripta erant eorum quibus erogabantur *roga*, videtur vero simile Balsamoni aetate *roga* easdem distributas die Paschatis, atque adeo *TRICIPITUM* id est, nummos aureos. *Ἀρχαγοῦς* autem hoc loco *oculto* interpretatur Allatus: sed vereror ne *ἀρχαγοῦς* idem sit cum *roga*, quo modo *salutatio* et *salutes* dicitur Latinorum inferior aetas, ut suo loco docemus: id sane suadere videntur glossae Gr. Lat. *ἀρχαγοῦς, salutatio, amplexus, rogatio*. Ubi pro *rogatura* legendum forsitan *roga, thura*, nempe donativum, et *θυρία*, seu salutatio cum incenso. Neque enim apud Balsamoni, per *TRICIPITUM, tricripitem*, seu trisulcum cereum quem Graeci *τριπύλον* vocant, intelligi velimus asserere, quem *τῆς βῆτων καὶ τῶν τῆς ἑξῆς τριπύλον* formatum scribit Symeon Thessalonicensis³, cum hac notione vox ista neutiquam reperitur usurpata. Ut igitur olim

tricripitanum triumvirorum collegium appellavit Varro, quod eorum capita in una eademque nummi facie exarata essent, ita Byzantini numismata tribus imperatorum capitibus insignita *TRICIPITUM* nuncuparunt

LXXXIII (LXXXIII).

NUMMI REGUM GOTHICORUM ITALIE.

At cur Gothicorum regum Italiae, qui sub Anastasio, utroque Justino et Justiniano floruerunt, nummos qui supersunt, aut quos videre contigit, eorumdem augustorum nummis, in laudato nostro opere subjecimus, juvat lectorem admonere. Ea vero potissimum causa fuit, quod horum plerique augustorum effigies et nomina praefereant, in aversa vero parte regum istorum exarata nomina et titulos, quod ut non ita pridem monimus ad Joinvillam⁴, Byzantinis principibus quodammodo obnoxii, hac Italiam conditione possiderent, ut ipsos tanquam supremos dominos agnoscerent, monetamque eorum imagine cuderent, nominibus suis lisdem tantummodo inscriptis. Eiusmodi igitur sunt qui Anastasii, Justini, et Justiniani effigies et nomina praefereant, cum horum regum nominibus: atque adeo, ut fallor, aeri complures⁵, Justiniani solius imagine et nomine insignes (qui ideo forte seniori, non juniori adscribi debuerant), qui in aversa parte monogrammata minuscula RN. aut similia habent: quod ex eo potissimum colligere licet, quod in nummi, qui Justinii effigiem et nomen praefert, parte postica, circa idem monogramma, describitur hoc leonnis. Inventa Roma, quod qui eorumdem regum nomina et imagines representant similem habeant inscriptionem, cum lisdem augustis imperantibus. Roma gothicis regibus pareret jam ab ipso Honorio, sub quo in Alarici et Gothorum potestatem venit⁶, a Belisario ad Romanum imperium tandem revocata, Justino Cos. Ind. 3. Gothicorum Italiae Regum monetarum meminit Additamentum secundum Burgundionum⁷: « De monetis solidorum » praecipimus custodire, ut omne aurum quodcumque pensaverit acceperit, praeter quatuor tantum monetis, Valentiniani, Genavensis, et Gothium, qui a tempore Alarici regis » adierat sunt, et Ardaricianos. Quod si quisquam praeter istas quatuor monetas aurum pensatum non acceperit, » quod vendere volebat, non accepto pretio perdat. » Ubi monetis Gothium, pro Gothorum, dicuntur. At, pro Ardaricianos, editio Tiliand *Ardarice* annos praefert. Ardaricianos vero non alios esse existimare licet ab Alaricianis, et forte ita legendum Alarici autem nummos aliquot exhibuimus. Genavensis autem moneta hoc loco appellatur, quae regum Burgundionum fuit, et in urbe Genevensi cudebatur: nam Geneva regum Burgundiae sedes fuit, et colligitur ex Fredegaro⁸. Denique nummi Valentiniani lisdem sunt quos Gundebadus in praefatione ad Legem Burgundionum Romanos vocat.

LXXXIV (LXXXIV).

NUMMI EXARCHORUM RAVENNATUM.

Delineavimus denique nummos alios aliquot aereos Ravennenses, quos Ravenna exarchorum esse, vel certe ab his causos existimamus, ac proinde Mauricianis subjectimus, quo imperante exarchi isti potissimum floruerunt. In horum plerisque imago pectoralis effingitur feminae, caput corona murali exornata, cum hac inscriptione, FELIX RAVENNA. In postica ejusdem urbis monogramma describitur, R., scilicet cui A implexum est E. In aliis aquila cum alis expansis conspicitur, imperii romani signum forsitan effingens.

LXXXV (LXXXV).

DE CHARACTERIBUS BARBARICIS.

Jam vero priusquam partem hanc de nummis barbaricis Byzantinis absolvamus, praestat de immutata characterum forma, et quando barbaries in his inducta fuerit, aliquid obiter observare. Inclinante enim imperio, ex quadratis et uncialibus literis, quae olim obtinuerant, abolita aliquot, et vicissim novae subrogatae barbaricae, quas incertum an a Gothicis, barbarisque aliis nationibus acceperit cum Graeci tum La-

LXXXIII. NUMISMATA ΤΡΙΚΕΦΑΛΑ.

Hoc porro loco observare licet numismata imperatorum, ex Heraclia maxime familia, quae tria capita praefereant, *TRICIPITUM* illari in artis notacia formularum commentario, qui *τῶν τριπύλων* *τῶν τριπύλων* inscribitur, servaturque in Bibliotheca Regia, ex quo sententia excerptis Salmasius¹: *καὶ τριπύλων ἀπὸ τῶν τῶν τριπύλων*, deinceps *τῶν τριπύλων*. Ubi quae hic *TRICIPITUM*, deinceps *TRICIPITUM* dicuntur: unde monetas aureas fuisse licet conjicere. Neque forte alia fuere *TRICIPITUM* quae in die sancto Paschatis a patriarcha Constantinopolitano dabantur, ut habet Balsamon², ait quippe diebus catecheson post dominicam *τῶν τριών θεμελιων*, seu incensa, *αὐτὸ βῆμα καὶ βῆμα*. In festo Palmarum, seu *τῶν βῆτων*, cereos et cruces: rursus magna feria quarta cereos et incensa: denique in festo Paschatis *ἀπαρχὴ καὶ τριπύλα* dari. Quo loco Meursius *TRICIPITUM*, nescio quid die Paschatis in signum *letitiae ob resurrectionem Dei trini populo dari solitum a patriarcha* interpretatur. Leo Allatus³ qui Balsamoni verba refert, de vocis significato prorsus silet. Sed cum *rogam*, quae in hebdomadae *τῆς ἀποστόλων* pro more exhibebatur, in magna feria tertiae anniversariam *rogam* rejectam fuisse scribat idem Balsamon, quod ex Rogatus se didicisse ait, seu libris in quibus nomina scripta erant eorum quibus erogabantur *roga*, videtur vero simile Balsamoni aetate *roga* easdem distributas die Paschatis, atque adeo *TRICIPITUM* id est, nummos aureos. *Ἀρχαγοῦς* autem hoc loco *oculto* interpretatur Allatus: sed vereror ne *ἀρχαγοῦς* idem sit cum *roga*, quo modo *salutatio* et *salutes* dicitur Latinorum inferior aetas, ut suo loco docemus: id sane suadere videntur glossae Gr. Lat. *ἀρχαγοῦς, salutatio, amplexus, rogatio*. Ubi pro *rogatura* legendum forsitan *roga, thura*, nempe donativum, et *θυρία*, seu salutatio cum incenso. Neque enim apud Balsamoni, per *TRICIPITUM, tricripitem*, seu trisulcum cereum quem Graeci *τριπύλον* vocant, intelligi velimus asserere, quem *τῆς βῆτων καὶ τῶν τῆς ἑξῆς τριπύλον* formatum scribit Symeon Thessalonicensis⁴, cum hac notione vox ista neutiquam reperitur usurpata. Ut igitur olim

1. Joel. — 2. L. de Modo usur. p. 342. — 3. De Incens. Patriarch. die Catechesis. — 4. De Donis, et Heli. Gr. c. 9. — 5. P. 223, Greiser. in Horto S. Cruc. part. 4, c. 21. Gour. ad Euchol.

1. Dissert. 23, p. 98. — 2. Constant. Landus, p. 133. — 3. Marus Aventic. — 4. § 6. — 5. § 7. — 6. Epli. c. 18, 34.

uni: an vero sculptorum aut scriptorum vitio, collabente pristina liberalium celebrumque artium solertia, sensim id inductum existimari debeat. Atque esse maxime in nummis imperatoris Justiniani conspici incipiunt: sub quo, et imperatoribus qui eum deinceps exceperunt, effusi undique barbari Romanum omne imperium pervaserunt. Tum quippe novi hi characteres in eorumdem augustorum observantur nummis barbarica quadam efficit forma, et hactenus minime visa: idque praesertim licet intueri in characteribus latinis, s. D. S. M. N. T. V., qui semper nova et insolenti, imo barbara, figura efformantur, adeo ut non immerito Michael Maestric imperator in epistola ad Nicolaum I PP. linguam latinam barbaram et Scythicam appellasse videri debeat, quam Graeci ipsi, illius fere penitus ignari, perinde ac insignis elegantiae omnino deturparant. Neque apud Byzantinos duntaxat oblinuit haec scribendi ratio, sed et apud Gothicos in Italia reges, atque adeo apud Gallos seu Francos nostros, quod ex regum Francia monetis, veteribusque monumentis colligitur: sic ut Claudius Buterous⁴ ex variis, quos in his observat, characteribus, novum inde alphabetum sibi conficiendum putaverit. Sed nihil, si non artium omnium, certe monetarum praesertim, postremis haecc saeculis, interitum tantum arguit, quam pessime in nummis augustorum, aliaque, formatae effigies, rudi adeo stylo, ut virorumne sint an feminarum non proclive sit conjicere. Quinetiam in plerisque characteres ipsi qui in circulis describuntur, punctorum potius quam literarum speciem praefereunt, ita ut saepe nobis divinandum fuerit, ut aliquid explicaremur, quod sane non sine labore adhibitaeque similiti typi nummorum collatione exegimus: unde si alicubi a nobis erratum est in male adscriptis auctoribus suis numismatibus, ab ejuamodi quicquiliarum amatoribus veniam nos facile consecuturos confidimus.

LXXXVI (LXXXVI).

SOLIDUS AUREUS.

Ex quatuor dissertationibus hujus partibus, tribus hactenus exactis, quarta et postrema superest de monetarum Byzantarum propria appellationibus de quibus cum quaedam etiam attigerint qui de numismatibus scripserunt, in his que obvia, vel ab aliis dicta sunt, ita versari nobis visum est, ut ea levi calamo perstringamus, reliqua majori cum disquisitione investigaturi. Monetarum igitur alia majores, alia minores; alia Genique aurea, alia argentea, alia aerea: harum etiam interdum non una forma. Atque ut ab aureis ordiamur, solidum appellatur, aureum nummum, nova nomenclatura, cum ante Diocletiani tempora vix receptum observaverit Josephus Scaliger⁴: ita ut incertum sit an Lampadius, qui Constantini M. saeculo vixit, cum in Alexandro Severo hac voce usus est pro aereo, ut si saeculi vocem usurpavit. Serius etiam receptam innuit Isidorus⁵, scribens solidum apud Latinos alio nomine sextulum dici, quod de his sex uncis componitur, huncque vulgus aureum solidum vocare. » Vetus Agrimensor⁶: » Veteres solidum, qui nunc aureus dicitur, nungupabant. » Sane Constantinum ipsum, et qui proxime successere, ita solidum accepisse docent eorum Constitutiones⁷. Auctor Queroli, loco supra laudato, ut ceteros omittam: » Quid tam simile quam solidus solidus? Etiam hic distantia quaeritur in auro, vultus, etas, et color, nobilitas, litteratura, patria, gravitas, atque ad scriptulos quaeritur in auro plus quam in homine. » Solidus autem Constantianus fuit quatuordecim scriptulorum ita ut septem uncias appenderit. Unde conficitur octoginta quatuor solidos in libram auri tum computatos, ut argenti libram veterem apud Plinium⁸ et Celsum⁹. At postea Valentinianus senior, aucto iam auri pretio, septuaginta duos solidos in libram auri accepto ferri voluit: quos quidem libra octidua appellatur in actis Sancti Marcellini PP. et in Synodo Suessana, locis a Baronio¹⁰, Scaligero, et aliis indicatis, quorum de vocis occidua nomenclatura variae sunt sententiae, quas expendit, sua etiam producta, Jacobus Gotofredus.

1. Nicol. I. PP. Epistol. 9. — 2. Pag. 379. — 3. De Re Nummaria, p. 58. 53. — 4. Lib. 16. De Orig. et Ess. — 5. Pag. 372. — 6. L. 1. C. Th. Si quis solidi circuli. — 7. L. 1. de Falsis Monetis; L. 2. de Const. un. etc. D. L. 1. de Falsis Monetis. — 8. L. 23. c. 9. — 9. Epistol. ad Natal. et L. 5. c. 17. — 10. L. 13. eod. Cod. de Successor. — 11. An. 302.

LXXXVII (LXXXVII).

EXAGIUM.

Solidi porro exagium, seu pondus, inter Honorii nummorum typos in nostro de Steinmatibus Byzantinis opere ex gazophylacio RR. PP. canonicor. regular. Sanctae-Genovefae Paris. delineari curavimus, ejusdem augduti nomine, et exagii appellatione inscriptum. Est autem exagium certae ponderationis genus, inquit Cujacius. Hinc in glossis Graeco-Latinis pro quavis pensatione sumitur: « Ἐξαγίον, pensatio. Et ἔξαγίον, exumino, perpendo. » SVH EXAGIO PECORA VENDERE, in veteri inscriptione¹. Cassianus²: » Sive illa quorum pondus ac pretium serugo vanitatis arrodens exagio seniorum adaequari non sinit. » Et Zeno Veronensis³: » Habetis agnam, exagium facile, quemadmodum vultis ponderate. » Ab exagio formata vox Exagella, pro legitima et ad trutinam examinata parte hereditatis, apud Ennodium⁴, et Exagellarium titulo relinquere vel possidere, id est pensato et aequato, in Regula Magistri⁵. Ad exagium vero solidi pertinet Novella Theodosii junioris et Valentiniani de pretio solidi: » De ponderibus quoque ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur exagia, quae sub interminatione superioris comprehenduntur, sine fraude debeant custodiri. » Atque ea sunt exagia solidorum, quibus inscripta erant augustorum nomina, ut in Honorio exagio. Inde postmodum invaluit, ut id vocabuli pro ipso solidi pondere usurpatum fuerit, quia solidus sexta pars unciae fuerit: ut apud Zonaram, scribentem Nicephorum Phocam imperatorem monetam imminuisse, cum hactenus quodvis numisma, id est, solidus aureus, exagium penderet, πύριξιον κατὰ τοῦ ἔξαγιου ἑκατὸν δραχμῶν. Exagium igitur usurpatum pro solido, seu solidi pondere: ex quo Saladinus, libro de Ponderibus, solidum solo nomine differre ab exagio ait, ut et poeta inferioris aevi in Glossario laudatus⁶: atque hac notione passim occurrit apud Constantinum Africanum medicum⁷, qui sub Alexio Comneno vixit. Exagii etiam crebra est mentio apud anonymum de Ponderibus Nicandro subjectum: ubi ἔξαγιον scribitur, voce contracta ex ἐξ, quae ita significat, et ἔξαγ, licet non ab ita deducatur, quod pridem ab aliis animadversum⁸. Hujus porro quod Honorii nomen praefert, et magni Petrescii, postea V. C. Achillis Harlel, regii in supremo senatu parisiensi procuratoris, fuit, nunc est RR. PP. canonicorum Sanctae-Genovefae Parisiensis, et grana ex nostris. ... appendit, figuram jam ante delineari curaverat Buterous⁹.

LXXXVIII (LXXXVIII).

NOMISMA.

Quod vero solidum Latini sequentis aevi, Graeci perinde recentiores ὀνομισμα appellaverunt, cuius quidem vocis varias notiones acute, ut solet, expendit Scaliger in postumo de Re Nummaria libro. Quod enim Latinis pecuniae signatae nomine intelligitur, id Graecis ὀνομισμα dictum. Isidorus¹⁰, de Solido: » Ipse quoque nomisma vocatur, pro eo quod nomibus principum effigibusque signatur. » Unde postmodum etiam pro forma, characteris, ac typo nummi usurpatum, ut ex Philostrato¹¹, et aliis passim constat. Prudentius:

En Caesar agnoscit suum
Numisma nummis inditum.

Concilium Francofurtense an. 794. cap. 5. de Denariis: » Si autem nominis nostri nomisma habent, et mero sint argento, etc. » Sed crebrius pro aereo, ut in hac Constantini Constitutione¹²: » Quicumque adulterina fecerit nomismata, » penam prodictione sexus et conditionis sua diversitate sustineat. » Gregorius Turonensis¹³: » Dantes multa et numismatis aurei militia pro redemptione sua. » Ita etiam passim Graeci Byzantini, Philostorgius, auctor Chronici Alexandrini, Theophanes, Leo imp. Nicetas, Fachymeres, et alii sine numero.

1. Grut. 647. 6. — 2. Coll. 1. c. 22. — 3. Serap. ad Neoph. 6. — 4. In Vita B. Epiphani. Episc. Ticin. — 5. Reg. Magistri, c. 91. — 6. Poeta MS. — 7. Constant. Afric. in libro de Morbor. Curat. — 8. Aelast. l. 2. Parer. c. 22. — 9. Sat. in nummis Francicis. — 10. Lib. 16. Orig. c. 22. — 11. Philostr. l. 1. de Vita Apoll. c. 11. — 12. L. 1. Cod. Th. de Falsis Monetis, etc. — 13. L. 4. Hist. c. 33. 37; Anon. l. 4. de Mirac. S. Ben. c. 26; Aelast. ser. de S. Bened.

LXXXIX (LXXIX).

CHRYSINUS.

Solidos deinde istos aureos χρυσίνους appellarunt fidem Graeci recentiores. Glossæ Gr. Lat. : Χρυσίνος, solidus. Phavorinus : Τὸ δὲ χρυσίνος μόνον αἰ. λέγεται, καὶ δηλοῖ νόμισμα τοῦ χρυσοῦ. Ita Constantinus Manasses Χρυσίνου et νόμισμα con-

Χρυσίνος γὰρ ἔ μόνον ἀποκαλεῖται.

Et mox :

Δόξα γὰρ τὸ χρυσίνου τὸ νόμισμα μόνον
Ἐκλήθη ἀνάλογον εἶναι τοῖς τριτάτοις.

Qua etiam notione vocem hanc usurpant Synodus Chalcedonensis¹, Synestus², Palladius in Vita Chrysostomi³, Dositheus⁴, Leo Philos. imp.⁵, Anna Comnena⁶, Zonaras, Nicetas, Cinnamus et alii. Leucclavius⁷. « Chrysinus Graecis « a Chryso dicuntur, ut ab auro nobis aurei quod imitati « Turci suos sive ducatos, quod nomen a Venetorum ducibus « profectum arbitror, sive sultaninos, ab altum vocare « altum ter. » Inde formata vox χρυσίνος, pro semisse aureo apud Michaellem Apostollum⁸.

XC (LXXX).

HYPERPYRUM.

Ut porro a χρυσός, χρυσίνους, ita ab obryzo, quod ὑπερπυρον vocabant, eadem nomenclatura aureos sive solidos dixerunt. est enim Grammaticis ὑπερπυρος, supra modum igni excoctus, quod obryzo potissimum adscribitur⁹. Aurum coctum vulgo in Cod. Theodosiano¹⁰ et apud scriptores appellatur, quod ὑπερπυρος χρυσός. Themistio et Scholiasti Thucydidis dicitur, ἱταπερπυρος. Simocetes, nisi legendum sit ἱταπερπυρος, aurum sexies coctum, seu recoctum, Anastasio Bibliothecario ἀντιπερπυρον : ita enim legendum in Leone III, uti in Glossario nostro monuitur : « Fecit aquamanus antipempto deauratas « pars duo : ut apud Rainerum, de Inventione Reliquiarum Sanctorum Eutychetis et Acutilli apud Ughelum : « Crucem « Domini ex auro purissimo fecit admirabili artificio com- « pactam, quod splandoclastum et antiocton vocabatur. » Ubi splandoclastum vox hybrida videtur, composita nempe ex splendor, latina, et κλαστός, fractus, ut sit aurum ductile in laminas tenuatum : nam in Glossis veteribus manuscrip- tis Regis, obryzum definitur splendor auri : ex qua quidem definitione ὑπερπυρον appellari etiam potuit, quasi ὑπερπυρόν, aurum arxime rutilum : nam obryzi color rufus dicitur apud veterem Scriptorem de Urinis¹¹ : Ἐστὶν ὑπερπυρόν κίτρινον χρυσοῦ εὐκλεῖς, καὶ μετ' αὐτὸ τὸ πυρρὸν ὀφθαλμοῦ εὐκαταμένον χρυσοῦ. Ubi aurum gallicum, quod minore estimatione taxatum, ait Novella Majoriani, et colore pallidore fuit, obryzo, quod rutilum est, opponitur. Sanctus Hieronymus ait ista Esaiæ : « Pretiosior erit vir auro, et homo mundo obryzo » aquilam interpretatum esse obryzum, πυρρὸν, quod coloris optimi atque sanguinei est. Sanctus Audoenus, in Vita Sancti Eligii, epis- copi Noviomensis : « Cum omnis census in unum collectus « regi pararetur ferendus, ac vellet domesticus simul et « monetarius adhuc aurum ipsum profornaci coctione purgare, « et iuxta ritum, purissimum et rutilum auri regis presen- « taretur metallum, etc. » Charta Karolomani regis apud Besium, in Regibus Aquitaniae : « Trecentorum solidorum « auri ad purum excocti se noverit poena multandum. » Neque aliud videtur χρυσόν περιωρισμένον ἐκ πυρρός, in Joannis Apocalypsi. Contra aurum quod et metallis eruitur, αὐτόματος, et ἄσπυρος χρυσός, dicitur Argatharchidæ : Ἐπερπύρον autem nomenclaturæ ante primam Francorum nostrorum in Syriam expeditionem mentionem fieri nondum advertimus. Ab his enim ad hæc sacra bella profecturis, Constantinopolim aduentibus, vel in Syria ipsa cum Graecis pacta agentibus, aut commercia, tum primum Hyperpyrorum auditum nomen, quod Graeci idiomatis ignari varie depravatum extulere. Tudebodo¹² quippe purpurati dicitur : « Et vendebant unius « aselli onus octo purpuratis, qui appretii erant centum « viginti denariorum solidis. » Eadem habet Baldricus¹³. Sed

et Gilbertus¹⁴ byzantios purpuratos aureos fuisse omnino tes- tatur : « Ut asini unius ex frumento sarcina octo eorum « byzantiorum pretio distraheretur, quos ibidem purpuratos « vocitant, qui centum viginti nummorum solidis aestima- « bantur. » At ὑπερπύρον apud Graecos nomen paulo serius occurrit, apud Theorianum¹⁵ scilicet, qui Manuele imperante vixit, scholiastem Harmenopuli, Codinum¹⁶, et aliquot alios. Willelmus Tyrius¹⁷ vocem Graecam retinuit : « Viginti duo « millia hyperpyrorum, et tria millia marcarum argenti « examinatis dicebatur esse largitus. » Hanc etiam ita reddidit Sanctus Antoninus¹⁸. At postmodum invaluit ut hyperpyrum diceretur. Idem Antistes Tyrius paulo supra : « Dola autem quantitas erat in centum millibus hyperpe- « rorum justis ponderis, etc. » Hyperpyrum absque aspiratione dixerunt Innocentius Tertius¹⁹, Thomas archidiaconus Salo- nensis²⁰, Vincentius Belvacensis²¹, et aliquot Chartæ que descriptæ leguntur apud Guichenonum, in Bibliotheca Sebustiana²², et in Probationibus Historiæ nostræ Gallo-Byzanti- næ²³. Ypereros denique, Yperperos, et Perpera, pactum initum inter Michaellem Paleologum et Genuenses, quod nos ibidem perinde descripsimus, in quo interdum duplici PP. designatur hæc moneta. Nam extremis hæc sæculis usus invaluerat, ut non jam hyperpera, sed perperos ejusmodi monetas appellarentur. Ita enim hæc vox scripta reperitur apud eundem Innocentium III²⁴. Rogerum Hovedenum²⁵, Guntherum in Historia Constantinopolitana²⁶, Joannem Lucium²⁷ in Historia Dalmatica et alios. Atque inde Franci nostri perpre dixerunt, Albericus²⁸, de Godofredo Villhar- duino Achaia principe : « Ex quo rex Joannes venerat ad « partes illas, mittebat quolibet anno ducenta viginti millia « perpres ad conducendos auxilios. » Occurrit passim in Tabulis idioma Gallico conscriptis, ut perperi, apud Mat- theum Villaneum²⁹. Ex qua corrupta nomenclatione nostri Franci Hierosolymitani purpuratos formarunt, cum perpre tum appellarentur esse monetas, voce haud multum abducente a porpre, uti ea ætate purpuram dicebant. Hyperperos autem aureos fuisse docet præterea pactum inter Michaellem Paleolo- gum et Genuenses initum : « Yperperos aureos et turchi- « faros. » Et Charta Balduini II, imp. Constantinopolitani, an. 1248 : « Comme nos aions emprunté des marcheans vint « et quatre mille perpres de or de droit pois de Constantino- « ble, etc. » Unde a Gilberto cum Byzantiis confunduntur. De hyperpyrorum pretio egere etiam supra laudati scriptores, Tudebodus, Baldricus, et Gilbertus, qui singula hyperpyra valuisse tradunt viginti solidis denariorum. Et Hugo Plagon, in versione Gallica manuscripta Willelmi Tyrii, ait hyperpy- rum valuisse septem solidis Parisiensium : « L'empereres dit « qu'il lui donnoit en mariage cent mille perpres d'or. C'est « une monnoie de Constantinople : une perpre valoit bien « sept sols de Paris. Pardessus dit que li envoiroit dix « mille perpres pour les despens et la feste des noces. » Scribit Guntherus³⁰ hyperpyrum monetam fuisse auream, pretii unius fertonis : « Per totum annum ad quatuordecim dies « fisco regio persolvebat nummum aureum, qui perpre vocari « solet, fertoni, id est, quartæ parti marce, æquivalens. » Vincentius Belvacensis ait quadringenta hyperpyrorum millia confecisse quinquaginta septem millia marcarum argenti³¹. « Terra soldani valebat ei quotidie 400 millia iyperri, id est, « 57 millia marcas argenti. » Verum, ut hæc omnia de hyper- pyrorum pretio, de quo quantum attigit Scaliger³², concilietur et comparentur, majoris esset otii, cum præsertim ejus diver- sitas ut plurimum ex vitiate vel augmento metalli secundum tempora oriatur. Hyperpyrum porro nota et designari apud Harmenopuli scholiastem³³ pridem observatum ab eodem Scaligero, quo etiam νόμισμα designari in Rationali Perre- quatorum, quod manuscriptum ex Bibliotheca Regia legitimus, censet Salmasius : quod certe vel ex eo liquet, quod septua- ginta duo si dicantur libram conficere : auri scilicet, uti de libra occidua supra diximus τὰ εἴη ἢ πέντε λίτραν μίαν, — τὰ π ἢ πέντε λίτραν μίαν καὶ ἡ ἴση — τὸ ἥμισυ τοῦ ἡ ἴση τῆς λίτρας μίαν πέντε. Ibidem præterea nomisma seu solidus aureus dicitur conficere duodecim milliarenses argenteos : τὰ δὲ μιλιαρῆσια ὀφθαλμοῦ λογαριάζειν δόδεκα τὸ ἡ ἴση πέντε ὀφθαλμοῦ ἀπαιροῦσι. Ab ejusce vero monete speciei pensitatio dicitur olim perpyratis quidam libere con- ditionis homines in regno Cyprio Lusiniarum³⁴, quod regi quindecim hyperpyra quotannis pensitare tenerentur. Verum

1. Act. 12. — 2. Ep. 129. — 3. Ed. V. C. Emer. Bigott. p. 51. — 4. L. 2. — 5. In Tacit. c. 8, § 15. — 6. L. 11, etc. — 7. In Pand. n. 18. — 8. Ep. 56. — 9. H. Steph. — 10. L. 1. C. Th. de Postor. l. 1, de Auri publi. presoc. — 11. Theophr. de Urinis, p. 31, edit. Frd. Morelli. — 12. L. 2, p. 767. — 13. P. 103.

1. L. 4, c. 5. — 2. In Legat. — 3. De Origin. p. 78. de Off. c. 5, n. 22. — 4. L. 19, c. 22. — 5. Tom. 3, lib. 19, c. 8, § 3. — 6. L. 12, Ep. 30. — 7. C. 35. — 8. L. 31, c. 75, 143; l. 32, c. 16, 209. — 9. P. 100. — 10. P. 2, 10, 12, 13. — 11. L. 12, ep. 155, 156, 162. — 12. P. 502. — 13. C. 16. — 14. P. 471, 472. — 15. MS. m. 126. — 16. L. 1, c. 73. — 17. Gauthier, c. 16. — 18. L. 21, c. 143. — 19. De Re Num. p. 63. — 20. L. 1, lib. 15, § 3. — 21. Læsson. in Hist. Cyp. l. 1 et 7, p. 8, 309.

addit Porcacchius hyperpyra ejusmodi, valoris fuisse Marcelliarum Veneti, cui consentit Leoniclavus ex relatione cujusdam Atheniensis. Quod si ita se res habet, consecutum videtur hyperpyra ista Cypris argentea, non aurea fuisse. Tandem ex supra dictis doceri potest vir eruditus unde dicta sint *perpera*, in cuius vocis origine non minime hallucinatur.

XCI (LXXXI).

TALENTUM.

Talentum pro libra Annam Comnenam et scriptores Latinos etatis inferioris, Theophanem vero anno hono Nicephori Generalis, pro centenariis, seu centum libris dixisse, docuimus ad Alexiadem et in Glossario. Sed et pro numismate, seu nummo aureo, usurpatum testatur Hesychius: Τὸ δὲ λέγεται ἰσχυρὸν Τάλαντον, ὃ ἐστὶν ὑψηλόν. Atque sic videtur accepisse idem Theophanes anno primo Michaelis Europatam, quo loco scribit Michaelis militum provincialium, qui bello Bulgarico perierant, uxoribus concessisse *τάλαντα ἕκαστον*, cum vix probabile sit de centenariis auri hæc intelligenda.

XCH (LXXXII).

BYZANTIUS.

Aureos istos imperatorum Constantinopolitanorum Latini scriptores fere semper *byzantiorum* nomine donant, Græcis ipsis prorsus innotuit: ex quo mirari contingit unde nostri vocem inusitatam, nec vero suo receptam, usurparint, cum Byzantium ab ipsius Constantini ætate urbs ipsa desjerit appellari. Baldricus Dolensis, Willelmus Malmesburiensis, et Guntherus *byzantios*, a Byzantio seu Constantinopoli non denominatos duntaxat, sed et nummos aureos fuisse consentiunt. Hinc *byzantios aurei* apud Tudebodem, et *byzanti aurei* in Capitulari Radulphi principis Beneventani, *byzantios aurei*, apud Lambertum Ardensem, et ceteros omittam. Charta Joannis Anthypati, patris ducis Amalphitanorum, apud Ughellum: « Insuper componere debeat illa persona in cuius manibus hæc charta pervenerit auri solidos quingentos byzantios. » Alia Sigelgaite Roberti Guiscardi uxoris, an. 6 ducatus Amalphie, ind. 2: « Componat in supra scriptum episcopium auri solidos byzantios sexcentos. » Rursum alia, anni 1125: « Tum componere pars infidelis ad partem quam firma aeterit, auri solidos centum byzantios. » Ita passim *libras byzantios*. Charta Athanasii, archiepiscopi Neapolitani, circa annum 987: « Componat vobis penam nomine auri libras duodecim byzantios. » Charta denique Guillelmi, episcopi Nolani, an. 1123: « Insuper componat vobis... auri libras decem byzantios. » Ad saracenicam deinde et turcicam monetam transit byzantium nomen: quos, ad Græcicorum nummorum discrimen, *saracenicatos byzantios* appellant plerique scriptorum mediæ ætatis, uti alias docuimus. Neque tantum aureis monetis id vocabuli attributum, sed et argenteis, præsertim in Cypro Lusitanorum regno. Exstat apud laudatum Ughellum diploma Gregorii IX PP. in quo hæc habentur: « Byzanciorum alborum mille et nonaginta duorum percipiendorum in redditibus civitatis Paphensis et territorio ejus. Byzancios bonæ plateæ, id est, probi argenti, habet Charta Bermundi de Sancto-Martino Majoricensis, an. 1232, quia scilicet *Nummos Sancti vendit aliquos atqueque pro mille et quingentis byzancis bonæ plateæ*. Unde colligitur præterea ejusmodi byzantios monetam fuisse Maurorum principum Hispanicorum. Hinc etiam percipere possunt heraldicæ scientiæ studiosi, cur in armorum insignibus globuli aurei et argentei *byzantiorum* donentur appellatione, cum qui alterius sunt coloris *fortelli* dicantur, quia videlicet nummos aureos et argenteos exhibent, quos *bezans* vulgo nos ipsi appellamus.

1. De Inscr. — 2. Pind. — 3. Forte hic designatur P. Berol., qui a *perperio* hæc vocem derivat. Hallucinetur etiam Menagius in Etymol. Italo Bottaricus. — 4. Vid. Glossar. — 5. In Κοδωνιός. — 6. L. 1. Hist. Hier. — 7. L. 4. — 8. Hist. CP. c. 45. — 9. L. 4. — 10. Capit. Radulphi, c. 20, 27. — 11. P. 163. — 12. Tom. 7, p. 304, 305, 405. — 13. tom. 6, p. 177, 308. — 14. Diss. 30, ad Joinvill. — 15. Tom. 7, p. 60. — 16. Ital. vero *bezans* illam appellatur; de quo videlicet Menag. in Etymol. Italo Bottaricus.

XCHII (LXXXIII).

CONSTANTINOPOLITANI NUMMI.

Quos denique byzantios plerique, ut duximus, vocant, interdum *solidos Constantinopolitanos* nuncupari in veteribus Tabulis, quas passim profert Ughellus, observare est. Amatius, Salernitanus episcopus, anno I Gaimarii principis, ind. 3, circa annum 990: « Si taliter omnia supra dicta non adimpleverimus... componere obligavimus et meos successores vobis vestrisque hæredibus... quatuor millia solidos Constantinopolitanos, etc. » Ita certe hoc loco habetur verum, ne quid dissimulem, in plerisque chartis quas laudat aut describit Ughellus, vox *Constantinopolitanus solidus* contracta fere semper legitur. Alia ejusdem Amati, ind. 6: « Obligavi me... 500 auri solidos Constantin. » Alia Gisulphi, principis Salernitani, an. 17 principatus, ind. 14: « Componat ipsi patruo et nepotibus eorum 50 aureos Constantin. » In aliis *Constantini solidi* nuncupari videntur: Charta Petri, episcopi, Salernitani, circa ann. 882: « Obligamus nos et successores nostros ad componendum vobis... mille aureos Constantin. » Unde dubium relinquatur fuerint-ne ex monetæ Constantini alicujus imperatoris. Charta Joannis, Barenis archiepiscopi, exarata *Constantino simulque cum eo regnante Nonano Porphyrogenito filio ejus*, anno quarto ejusdem Constantini, mense januario, indictione ultima: « Vobis obligamus penam comprehendi centum Constantini solidos. » Alia Pandulphi, comitis Montis-Oderisii, an. 1127: « Obligat se et successores suos ad observantiam sub pena mille solidorum Constantini. » Sed cum omnia pene quæ descripsit Ughellus vetera diplomata, exscriptorum vel typographorum fortassis incuria, de qua is non semel queritur, cum omni accurate minime edita constet, admodum probabile est exscriptores eosdem aut typographos litteram i ad *Constantios*, quo Constantinopolitanus solidus designabatur, adiecit, cum existimarent aureos istos esse Constantini alicujus imperatoris.

XCV (LXXXIV).

NUMMI IMPERATORUM NOMINIBUS DONATI.

Licet tamen fateri aureos byzantios eorum quorum erant imperatorum, vel imagines præferre, nominibus præsertim donatos a scriptoribus. Nam *basilicatos* appellatos Romani Diogenis nummos testatur Anna Comnena, *romanatos* nostris, chartæ veteres Latine quas ad ejus Alexiadem laudamus. Falco Beneventanus, an. 1130: « Hortum suum venderet sexaginta romanatos. » Et anno 1181: « Monet ut illi sexaginta romanatos redderet. » Bulla Alexandri III PP. an. 1179, apud Ughellum: « Quadraginta et octo romanatos de paradiso, et de altari tantum quod 24 unciarum auri complat. » Ita *constantinatos*, Constantini Ducæ, *michalatos*, Michaelis Ducæ, *manuelatos* denique Manuelli Comneni imperatoris nummos in veteri instrumento, et *manlat*, voce contracta, vocari apud Arnoldum Lubecensem ibidem annotavimus, et in Glossario. (Tradunt præterea continuator Theophanis, lib. 4, num. 22, et Symeon Logotheta, in Basilio, num. 15, eundem augustum, capessito imperio, ex pecunia in regis thesauris post necem Michaelis decessoris inventa, τὸ πῶν ἀναδόντων κλοῦμένων cudi præcepisse: quæ quidem moneta aureane fuerit non indicat, quanquam id verosimile, ut et illam esse in qua cum filio Constantino in solio sedet: nam *σφραγος*, seu solio, usurpasse Græcos recentiores pluribus docemus in Glossario mediæ ætatis. — C. in A.)

XCV (LXXXV).

SEMISSIS.

Jam vero ut ad solidi partes, aliasque minores, vel minoris pretii monetam descendamus, quemadmodum *semissem*, dimidium solidum Latini, ita Græci Byzantini *μισσην* eadem notione sæpe numero usurpant. Theophanes ait Chaganum dixisse Romanos captivos redditurum se, *σι xxxix μισσην*, id

1. Tom. 7, p. 509. — 2. Tom. 7, p. 511. — Ibid. p. 504, 509, 511. — tom. 6, p. 844. — tom. 8, p. 305, 714, 718. — tom. 7, p. 501. — tom. 7, p. 844. — 3. L. 3, Alex. p. 32. — 4. In Arch. Boeot. — 5. Notæ ad Alex. p. 323, 401. — 6. In Musæ. an. 18.

est in singula capita, unum νόμισμα daretur: Mauricio id abnuente, petiisse Chaganum saltem ἀνα τρισεύς λαβάνε κατά νόμον. Rationale Persequaturum sub Alexio Comneno exaratum: Τὸ αὐτὸ νόμισμα, ἔχει μόνον, δύο τρισεύς ἀποτελεῖ. τοῖνον καὶ τὸ ἑστὸν ἀπὸ τῶν δύο τρισεύς ἀποτελεῖ. Ita sane: nam vox semisis quibusvis monetis etiam convenit, argenteis nempe et aureis, perinde ac aureis, utpote pars dimidia cuiusvis nummi. Hinc in aliquot æreis infimæ ætatis, in quibus nullum imperatoris adscriptum est nomen, in aversa parte, circa litteram majusculam M. legitur τρισεύς, qui quidem character semissem æræ alterius monetæ esse indicant.

XCVI (LXXXVI).

TREMISIS.

Ut porro semisis est dimidius solidus, ita tremisis tertia pars solidi dicitur, ut est apud Isidorum, ubi de Solido: « Hunc, ut diximus, vulgus aureum vocat, ejus tertiam partem ideodixerunt tremissem, eo quod solidum faciat ter missus » ubi insulsum etymon, eo quod solidum faciat ter moneta speciei mentionem tantum fieri apud medie ætatis scriptores, pridem observatum a Cujacio, Casaubono, Salmasio, et aliis. Lampridius auctor est ab Alexandro, revero primum aureos tremisses eussos: « Tuncque primum tremisses aureorum formati sunt. » Exhinc occurrunt passim tremisses apud inferioris ævæ scriptores, ac præsertim in Concilio Carthaginiensi IV, in Codice Theodosiano, et Justiniano, in legibus barbaricis antiquis, maxime in Ripuaris, ubi tremisis dicitur constare quatuor denariis, quia solidus est duodecim denariorum: præterea apud Gregorium M. Paulum Warnefridum, Leonem Ostiensem, et alios non semel. Hinc τρισεύς dixerunt Theophanes, et Leo grammaticus, ex quibus tremisium confecit Anastasius Bibliothecarius, Trientem vero aureum apud Polihonem in Claudio, idem esse quod tremisis dicitur, pridem alii adnotarunt, quod et firmat Gregorius Turon. « Ad domum suam reversus, vidit ante pedes suos aureum in similitudinem trientis: quo assumpto, mensaque, unius solidi appensus est pondere. »

XCVII (LXXXVII).

TETARTERON.

Tradunt Scylitzes et Zonaras Nicephorum Phocam imperatorem monetâ suas pondere imminuisse, et cum ad ea usque tempora nummus omnis æragium penderet, id est, solidum, uti hanc vocem accipi supra docuimus, tetarteron inventisse, statusque, ut tribula graviore darentur, largitiones vero ac impense mutare ac leviori numismate fierent. Ex quibus, reductum solidi pondus ad quartam partem quidam: quo modo quartarios vocat Lampridius, alii solidum quarta legitimi ponderis parte imminutum volunt Cui postremâ sententiâ favere videntur veteres Tabule Constantinopolitane scripte anno 1064, proinde annis 450 post Phocæ interitum, apud Ughellum. « Hic in urbe Constantino obiit D. Joannes Cajetanus, ... et dimisit in vestro episcopo sol. 3, et sol. 5 ad Sancto Erasmo defore, ... tolli sunt solidi 35 tetarteron. » Ubi monetâ istâ solidus dicitur cum adjectione tetarteron, ad discrimen aureorum solidorum legitimi ponderis, qui nunc solidi ibi appellantur, quorum octo efficerentur solidum quartam esse partem aliorum solidorum, aut paulo plus: nam si tetarteron fuit solidus quarta parte tantum constans, triginta duo solidum legitimi ponderis confecerunt. Quod autem tetarteron Græci, contractius scriptores qui expeditionum Hierosolymitanarum historiam Hieris mandarunt tartarones vocant, Albertus Aquensis: « Imperator, ducentos byzantios aureos sibi dari jussit: de monetâ vero qua dicitur tartaron, modicum unum exercitui illius erogavit. » Et alio loco: « Per singulas hebdomadas quatuor viri aureis byzantiis onerati cum decem modis monetâ tartaron, de domo imperatoris duci mittebantur, quibus milites sustentari possent. » Istiusmodi

1. L. 16, c. 35. — 2. Ad lib. 19, Cod. — 3. Ad Lampr. — 4. De Modo Usur. — 5. L. 1. c. 3. de Ergo. milit. ann. 1. 16, Cod. de Cast. pec. lib. 19. 1. 4. C. Th. de Milit. vas. 1. 9. Ne Comit. etc. — 6. Th. 23. — 7. L. 1. c. 39. — 8. L. 5, c. 39. — 9. L. 8, c. 9. — 10. P. 374. — 11. P. 504. — 12. Th. S. Silvestro et in Hist. de Exil. S. Martini. — 13. Lib. 4, de Mirac. S. Martini, c. 39. — 14. P. 658. — 15. P. 102. — 16. In Alexandro Severo. — 17. Tom. 5, p. 1506. — 18. L. 1, c. 16; 1. 2, c. 16; 1. 8, c. 26.

monetâ idem alibi meminit, etisque innuit prorsus diversam fuisse ab aureis et byzantiis nummis, seu solidis: quod firmat etiam Fulcherius Carnotensis, exerte scribens tartarones aureos fuisse: « Jussit imperator de auro suo et argento, atque palliis, proceribus nostris dari, et peditibus. » Neque fecit de nummis suis æneis, quos vocant Tartarones. « Neque nomenclatura alia donantur nummi isti ærei ab Orderico Vitali. » Nummos Thracæ vocitant, de quibus in Thracia seu Bithynia provinciales mercimonia sua, sicut philippis aut byzantiis, actitant. Erant igitur Tartarones ex monetarum illarum genere, quas τρισεύς vocat novella Justiniani, cujusmodi, inquit Scalliger, sunt argentei nummuli, quos Græci τρισεύς vocant, id est abbas. Certe apud Tartaros vigere etiamnum istius appellationis memoriam, quod fortassis monetâ istâ minutiores et Græciâ in commerciis eo transierint, testari videtur Josephus Barbarus, in Itinerario ad Tanaim: siquidem tetarti idem sit quod tetartari, quod prorsus hec existimare. Ita porro ille sub an. 1438: « Neque hoc prætereundum videtur (cum mentionem nummi, quomodo tartarico idiomate profertur, hactenus fecerim) tetarti proprie albus dicitur, et per hunc colorem, nummum Tartari argenteum, qui alias albus est, intelligant. Græci etiam aspros suos albos vocant, Turci Akejen habent, et alium nobis quoque, et Zagathiteng album item nominant. » Nec multum refert quod tetarti tartarici argentei sint, perinde ac aspri et albi Græcorum aut Turcorum, cum tetartari aut tetartiera Græcorum ex pte fuerint, quandoquidem id appellationis minutioribus monetis quibusvis tributum omnino pro certo sit.

XCVIII (LXXXVIII).

MILIARENsis.

Enimvero constabat solidus, seu aureus byzantius, duodecim miliarensisibus argenteis: miliarensis autem duobus ceratis, ceratium denique duodecim follibus æreis, de quibus sigillatim dicendum. Inter augustorum Byzantinorum ælæ, seu minorum nummorum species, fuit illa argentea quam miliarensiem appellatione vulgo indignant scriptores: Græci vero μιλιάρσιον et μιλιάρσιον vocitant. Fuit autem miliarensis, numismatis pars duodecima. Glossæ Basilicæ: Κεκαίμενα λυόμενα μιλιάρσια τθ', et Suidas, μιλιάρσιον τθ' τοῦ νομισματοῦ ἐπέλεον, uti restituit viri docti, pro δέκατον. Constabat etiam miliarensis duobus ceratis, ceratium vero duodecim follibus: scholiastes Basilicæ: « Ἐν κεράτιον ἑλέλις αἰὶ δέκα, τῶν μιλιάρσιον ἡμισό. Et vetus Rationale Persequaturum, quod παλαιὰ λογική inscribitur in codice Regiæ: « Τὰς δύο ἑλέλις ἀπαιτεῖν ἐπέλεον καὶ μόνον, ἀπὸ δὲ τοῦ ἡμισίου καὶ τετρά, τῶν τοῦ ἀμφοῦ τοῦ ἑνὸς χρημάτων τῆ, ἑλέλις ἀπαιτεῖν καὶ ἐπέλεον δια χρημάτων, λογάρσιον δὲ δέκα μιλιάρσια τῶ νομισματοῦ, τῶν τῶ μιλιάρσιον ἔχει ἑλέλις δὲ κατὰ τὰν παλαιὰν παράθεσιν τοῦ Ἀυγούστου Καίσαρος. Duobus etiam ceratis valuisse miliarensem omnino indicat Cedrenus, scribens Chaganum postulasse ab imperatore pro singulis captivis quatuor ceratin, quæ duos, inquit, miliarenses conficebant. Scholiastes Basilicæ hoc laudato: Τὰ ὄν τθ' κεράτιον ἀπὸ νομισματοῦ ἡμισό, τὸ γὰρ κεράτιον νόμισμα ἔχει μιλιάρσια δέκα, τῶν κεράτιον τθ'. Quod etiam firmatur a Theophane, scribente Leonem Isaurum lege sancisse, ut in murorum urbis, qui terre motu collapsi erant, reparatiōnis sumptus singuli ex incolis miliarensem pensitarent, καὶ ἀπαυθύνει εἰς κανὼνα μετὰ ὀλοκοτινὸν τὸ μιλιάρσιον. Mox addit ab eo deinceps tempore exsolvi solitam pro murorum refectione duorum ceratarum pensitationem: « Ἐντέθην οὖν ἀπαυθύνειν ἡ συνθήκη δίδει καὶ δύο κέρατια τοῖς ὀλοκοτῆται. Quæ quidem pensitatio κέρατιον dicitur Cedreno, Zonara, Manasse, Glyca, et aliis. At querunt viri docti quid sit ὀλοκοτινὸν apud Theophanem loco laudato, et isto Theodoriti in Hist. Eccl. *: « Ὁ βασιλεὺς ἀπαυθύνει πανταχοῦς ὀλοκοτινοὺς αὐτὸν εἰς δαπάναν, ubi vetus lectio χρυσινοὺς habet, quam sane vocem firmat Cedrenus, qui præfert hoc loco: Προστέταρην τοῖς ὀλοκοτῆται τῶν θεμάτων ἀπαιτεῖν εἰς τὸν κανὼνα κατὰ νόμισμα μιλιάρσιον ἑν. Ita ὀλοκοτινὸν, vel ὀλοκοτινὸν, idem erit ac νόμισμα, solidus, uti reddidit ab Epiphano Scholastico, vel sumptus argenteus, ut ab Anastasio in Historia Ecclesiastica, incerto licet etymo. Sed et idem fuit miliarensis cum argenteo, Rationale: Ἰερὸν ἑνὲ δέκα μιλιάρσια, ἢ δέκα ἀργυρα, τὸ νομισματοῦ λογάρσιον εἰς κέρατιον τοῦ Γενικού, τὸ γὰρ μιλιάρσιον ἀντὶ ἀργυροῦ λογίεται, τὸ δὲ ἀργυρον ἀντὶ μιλιάρσιον.

1. L. 1, c. 4. — 2. L. 10, p. 794, 792. — 3. 105, c. 3. — 4. P. 452. — 5. L. 20. — 6. Cod. 1084. — 7. An. 18, Mauric. — 8. P. 345; Cedr. p. 458. — 9. L. 2, c. 16.

auctor Rationalis Persequatorum, qui ejusmodi monetis pretium inditum ab Augusto Casare scribit. Et certe Casaubonus et Salmasius¹ ab ipsis Hebraeis vel Chaldaeis etymon perinde ac usum arcessunt. Ex quo explodit idem Salmasius Epiphanium, qui follem per βαλένιο, reddidit: tametsi annotetur in veteribus glossis manuscriptis *nummos folles dici a sacco quo conductur*. Certe saccus *folles* exerte appellatur apud Fredegarium Scholasticum, cap. 18, cujus lemma est: « De Aureliano qui follem perdidit, » qui in ipso contextu *para* dicitur. Folium vero aliis erant argentei, alii aerei. Follem argenteum *πρωτόφραγμα* vocat Epiphanius. Unde idem fuerit quod *πρωτόφραγμα*, quod perinde quatuor drachmis consistit. De aereis hic agimus, quo modo intelliguntur a plerisque scriptoribus Byzantinorum. Glossæ Græco-Latinae: *Φόλλος, a. Folles aereis*, dicit Lampridius; *folles aereis* Marcellinus comes, seu *folles aereis*, ut praefert Sirmondi editio, quasi folles aereos. « Nummus quos Romani Teruncianos vocant, Graeci folliares. » Anastasius suo nomine figuratis placidum plebi comminationem distrahit. » Lectionem Sirmondi firmat Valerius Beneventanus², ubi de Rogerio, rege Sicilia: « Induxit etiam a tres folliares aereos Romanisam unam appretiatos. » Græcam porro voci originem esse hic indicat Marcellinus, scilicet a *φολίος, φολίος, aquama*: nam et *φολίος* τοῦ χαλκοῦ dicit Hippocrates³, quod scilicet *folles* instar squame aereis essent. Atque ita nonnulli scriptoribus Græcis cum unum λ habent, ut Procopius⁴, *ἀπλοσκούρδου*, sic *φολίος* καλοῦσιν. Sic denique Theophanes, et Cedrenus⁵, anno vicesimo quarto Anastasii, idem et Zonaras, anno perinde vicesimo quarto Leonis Isauro, auctor Vitæ Sancti Auxentii⁶, Glossæ Basilicæ, Moschopolis, et alii. *Φόλλος* dicit Hermenopolis⁷, a *φολία* uti appellatur ab Epiphano. *Φόλλος* dicit etiam Cedrenus, anno septimo Justinii Thracis ceteri *follem* habent. Vetus inscriptio⁸: IS. TVM. INFERET. PONSÆ. NOMINE. REIP. FOLLES. MILLE. Sic non semel in Codice Theodosiano⁹. Chronicon Alexandrinum, anno decimo sexto Heraclii: « Ὁ γὰρ Ἀρβῆς ὁ Σισυῖος ἢ φόλλων πικρασκομένου τοῦ φορίου, πρὸς τὴν ὁλλίαν αὐτοῦ ἡδουμένη πωλεῖται: » quippe Joannes iste Sismus cum offula e tribus folibus distraheretur, ipse rem eo deducere conabatur, uti octo folibus id fieret, a Alibi *φολίος* habet. Sed missis reliquis scriptoribus, lubet tantum observare, quingentes folles aereos conficere libram argenti, ex L. 3, Cod. Th., de Pistoribus, quæ definit primam preturam expendere viginti quinque millia follium, et quinque millia libras argenti: secundam, viginti millia follium, et quadraginta libras argenti: tertiam denique, quindecim millia follium et triginta libras argenti. Quos vero *seneca folles*, quibus libra porcinæ carnis æstimatur, vocat lex tercia, eodem Codice, de Sulariis, *ἑτάρολον* appellat auctor Rationalis Persequatorum, quo loco ait ita nuncupatam additionem factam *dicerato* a Leone Isauro: *Χρὴ δὲ γινώσκαι ὅτι τὸ ἑτάρολον ἀποθήκη ἐγγυῶν ἄλλοτε τοῦ ἰσάουρου, a qua quidem superindictione ejusmodi tributum unico vocabulo ibidem non semel *ἑταρολόγιστον* appellatur. Apud Hispanos habetur moneta minor, quam *folus* nomenclatura donant, et valere *coronato* seu *coronado*, esseque tertiam partem *denariæ*, scribit Sebastianus Cobarruvias. Sed quod addit vocem esse arabicam, vix ei assentiar, nisi Arabes a Romanis acceperint, eamque ad Hispanos transmiserint.*

CI (XCI).

FOLLIS MAJORIS PRETHI.

Erant præterea folles alii majoris pretii quam ille de quibus egimus. Tradit Zoizimus¹ Constantinum M. describi jusuisse magnatum possessiones, *isque* tributum imposuisse quod *follem* nominavit, *ἴλιος ἐπιθεῖται, ὡς τινὲς φόλλων αὐτὸν ἐπιθήκην ὄνομα*. Hinc *follem senatorium* vocat novella Majoriani de Indigentibus debitorum. Neque tamen unus, sed duo pensabantur a senatoribus folles, ex lege 2, Cod. Th., de Senatoribus, et l. 1 de Prætoribus. Cujusmodi autem esset *senatorius iste census*, uti appellabatur a Symmacho², docet vir illustris Hesychius Milesius, Historiarum libro sexto in Glossis Basilicæ. Ait enim pro modo facultatum eam fuisse senatoriam pensationem quam, *follem* etiam appellatam inquit, qui variis consistit quantitatibus: a duabus enim auri libris ad octo processisse secundum dignitatis ac facultatum rationem: « Ἐστὶ δὲ καὶ ἕτερος φόλλος διαφόρους ἔχων ποσῶν

ἄντος: ἀπὸ γὰρ οὗ χρυσίου λίτρῶν ἀσφύμενος, αὐτὸς ἕκαστος ἀπὸ τῆν ἄλιαν καὶ τῆν ὑμαθίαν τῶν ἀνατομῶν. » Addit deinde primam dignitatis viros octo auri libras, secundæ quatuor, tertiam denique duas pensitasse. Ex quibus primo percipimus, quod ait Zoizimus *follem* propria nomenclatura appellatam senatoriam istam pensationem, quam qui implere non valebant, sattem solidos prestare jubebantur ex lege 4, Cod. Th., de Senatoribus, etc. Sed et ex Hesychii verbis videtur folles iste idem fuisse cum libra auri. Nam lex secunda dicto titulo de Senatoribus, præcipit *duorum follium manere cunctos* (senatores) *indiscretam possessionem, etiam si possessionem forte non habeant*: Hesychius vero cum *follem* dicit esse census hominum locupletium, qui a duabus auri libris ad octo progrediebatur, habita facultatum ratione, consequi videtur, binos, iatos folles esse bisas auri libras, Hesychii. Proinde hac notione *folles* intelligendi in l. 2 et 3 Quorum appellat, non recipi. l. 1 de Prætoribus, et l. 1 de Mensis oleariis, in Codice eodem Theodosiano. Et sanè Glossæ Basilicæ exerte dicunt *follem* esse *ἀσφύμενον*, seu libram vel pondus, quod appendit denarios 250, hoc est libras 82 et 6 uncias, denario computato pro una libra et tredecim uncias.

CH (XCII).

OBOLUS.

Obolus eodem esse cum follibus aereis auctor est Procopius, in Anecdosis, quo loco scribit auri satrem, seu nomisma cum jecem et ducentis obolis commutatum a nummulariis. Unde de follibus intelligendus videtur Scylitzes³, cum ait Joannem Tzimiscem imperatorem statuisse ut *ἑν τῷ νομισμῶν καὶ ἐν τῷ ὀβόλῳ*, Servatoris insculperetur imago, id est in aureis et aereis minoribusque nummis. Memorat ibidem Procopius quendam Petrum Barsymen Syrum *ἄνδρα τοῦ χαλκοῦ τραπεζῆς καθήμενον*, ob rem *ἐπι τοῦ ὀβόλου ἀσφύμενον*, qui quidem ex his erat quos collybistas, nummularios, et collectarios vocabant, Zonaras⁴ τοὺς τὰ λεπτὰ νομισματα πωλοῦντας, qui vendebant nummos, seu solidos aureos minutulis monetis permutabant, de quibus nummorum venditoribus agit Codex Theodosianus, l. un. Si quis circuli. l. 1 et 2. Si quis pecun. confaverit, et l. 1 de Ponderat.

CH (XCIII).

LEPTUM, QUADRANS, NUMMUS.

Folles igitur aerei et oboli monetis minoribus accensentur. At Hesychius *τάλαντον*, id est, solidum, dividit in *λεπτά, νομισματα, κοδράντας, ασφύρια*; *λεπτόν* apud Lucam⁵, *ὀβόλον* interpretatur Chrysostomus: *ἀσφύριος* καὶ *ἀσφύριος* ἢ *ἑν τῶν δύο λεπτῶν ἑταρολόγιον*, τούτῳτιν *ἑν τῶν δύο ὀβόλων*. Hesychius ait *λεπτόν* esse *ἑταρολόγιον* τάλαντον, *ἑστὶν νόμισμα ἑν*, idemque esse quod *κοδράντης*, ἢ τὸ τρίτον τῆς φολίως: alibi *κοδράντης* esse scribit *λεπτά δύο*, ex Evangelista⁶: *τὰ δὲ δύο λεπτά κοδράντης εἰς ἕξον νομισμα τρία*. Unde conficit Scaliger solidum dividi in *κοδράντας* 6000, in *λεπτά* 12000, in *νομισμα* 18000. Et sane *λεπτά* per *νομισμα* numerari docet Rationalis Persequatorum, in quo *χαλκῶν νομισμῶν* crebra mentio occurrit. Ibi enim Alexius imperator statuit *ἵνα χαλκῶν νομισμῶν ἀπαρτῶσθαι τὰ λεπτά ἡμεῖς τῶν τιλομένων δημοσίων, per aereos nummos ἐπιγί μίνυμιος calculos, qui in ἑτάρολις penduntur: ἵνα καταλογίσθαι τὰ νομισμα ἐπὶ τῶν πωλοῦσιν ἑταρολόγιον τῶ νομισμῶν, ὡστε χρυσοτόνηται ἡμισυ νομισματος ἕξοντα μιλιαρῶνα ἢ νομισμα χαλκῶν*. Ita *νομισμα* est minutissima moneta aerea, uti *nummus* usurpatur in Codice Theodosiano⁷, et in Novella Theodosii et Valentiniani 25: « Ne unquam intra septem millia nummorum solidus distraetur hatur, emptus et collectario septem millibus ducentis. » Et in Glossis manuscriptis regis, *νομισμα*, τὸ νομισμα exponitur. Quod vero *νομισμα* alii, Hesychius inter *νομισμα* vocat, cum scilicet ait *quadrantem νομισματα τρία* conficisse. Ab ejusmodi *nummis* dictum fortassis *dinammium vesticum*, quod urbis Alexandrinæ singuli cives ad urbis onera vendebant: quemadmodum in Glossis Lat. Gr. *ἄντις* *δινωμῆς* esse dicitur.

1. Ad Lamprid. — 2. L. de Usur. c. 44, extr. Franciscus Francus in Elencho Cereoprelatiano, p. 45 et seqq. — 3. Felco Benevens. an. 1140. — 4. Hippocr. l. de Visu. — 5. Procop. in Anecd. — 6. Cod. p. 458. — 7. Vita S. Auxentii, n. 7. — 8. Hermenop. in Georg. lit. 2, § 4 et 10. — 9. Cod. 810, 10. — 10. L. 3, de Veter. l. 3, de Pistor. — 11. L. 2, p. 689. — 12. L. 10, Ep. 60.

1. Soidas, in ὀβόλοῦ, p. 411, ed. 1. — 2. Sept. p. 689. — 3. Ad Sym. Trull. — 4. C. 22. — 5. Marc. 12, p. 29. — 6. L. 1, de Medic. l. 1, de Prætor. post Octavian. — 7. L. 2, Cod. Th., de Alex. pleb. prima.

CIV (XCIV).

ASSARIUM.

Assarium præterea idem esse quod λεπτόν auctor est Hesychius: Ασάριον και λεπτόν εν σίσει, ήγουν ήταχιολιστόν τάλαντον, quo loco λεπτόν cum quadrante confundit, qui est sexmillesima pars solidi, quo modo alibi etiam usurpat. Glossæ veteres ασάριον, νομισμα vertunt. Ita Suidæ ασάριον, ιδεοσι, νομισμα, et σταμνα, idem sonant, vel certe pro λεπτοσ, seu minutioribus monetis confunduntur. Et in Glossis Græco-Latinis ασάριον as esse dicitur, minimus nempe æris nummus, cum de numerata in ære pecunia agitur, ut observat Cujacius. Sed et de vocis notione ac monetæ valore non sibi constant Græculi isti: quippe in Glossis Regis manuscriptis ασάριον exponitur πανταχούμοιον, ή εξαχούμοιον. Ita ut assarium confecerit quinque vel decem νομια ærea, vel certe appenderit: nam ασάριον pro pondere usurpat Cleopatra de Ponderibus, ubi τετρασάριον ἑξαχούμοιον unciam vocari ait. Apud Marcellum Empiricum de Ponderibus et mensuris, τετρασάριον ασάριον est: unde colligitur assem unciæ quadrantem habuisse.

CV (XCV).

STAMENA.

Quod vero ad vocem σταμνα pertinet, a Græculis infimi ævi pro minuitiore moneta usurpatam, videtur illam esse quam Odo de Diogilo stammam vocat, proclivi mendo, pro stammam, ut in Glossario monuimus. Is enim Ludovicus VII, Francorum regis, per urbem Constantinopolitanam transitum emansans, ait à Francis nostris, cum ad Græcorum terras accessisset, monetas cupreas, seu æreas, et stammam tum primum visas: « Hic primo (in Græcia) cupream monetam et stammam offendimus, et pro una earum quinque denarios, et pro duodecim solidis marcap tristes dabamus. » Rursus alio loco: « Ante Palatium, vel etiam in tenioris, habebamus congruum, si duraret, concambium, minus quam duobus denariis stammam unam, et earum triginta tres solidos propter marcam. » De vocis etymo non constat: nihil enim præstare ita nuncupatas, quod ex stanno ære forsan mixto confatas fuerint: nam σταμνον Græci, ut Latini recentiores stammum et stammam, appellant quod veteres stammum, Nummi stagnæ habentur in Pandectis Florentinis, de quibus Cujacius. Scio aliam arcessi originem voci σταμνα ab Salmasio, que nescio an perinde ab omnibus probetur. Ait quippe τὰν σταμνων voce proprie significari que fenore dantur: σταμνα enim esse fenore accipere: præterea Poluicem pro pecunia numerata etiam σταμνα vocem usurpasse, hoc loco: Πέντε χρυσά σταμνα μὲν εἰδόντες οὐ γὰρ ἐν ταῖς σταμναῖς ἐπιμένει τὸ περιττὸν σταμνα νοματόσιν. Sed alii ἐν σταμναῖς, in appensis rectius, opinor, vertunt.

CVI (XCVI).

ASPRI.

Inter monetas minores argenteas occurrunt etiam eæ quas aspros, vel aspra, vocant Græci recentiores, cum qua collybistæ, seu collybistæ, majorem tam argenteam quam auream commutare solent. Unde denarium asprum reddunt Glossæ Græco-Latinæ: Ασπριον, λευκόν, asprum: ubi λευκόν idem valet quod album, et quod asprum. Quo spectant ista Hesychii: Λευκόν, ισχρόν λεπτόν λεπτάς και παχιάς, λευκός εν νόμοις, τὰς δραχμάς, λεπτάς μὲν τὰς ἑσβόλους, παχιάς δὲ τὰς πλόν ἑχούσας. Eadem habet Favorinus: ubi λευκόν in nummis dici observat, idemque esse quod λεπτόν, deinde drachmam esse, cui opponitur παχύν, que Achæis δραχμὸν sonat, ut alibi observat. Notum porro Græcos λεπτόν pro λευκόν etiam in colore usurpare. Sed et inde nostri forte minutiores monetas suas argenteas blancas vocare, nisi si a nostris hauserint, ab argentei metalli scilicet colore. Quod vero ejusmodi minutioribus monetis majores permutarentur, aspraturam, κόλλουδον reddunt Glossæ veteres; est enim collybus quod pro pecuniæ permutatione datur, ut Collybistæ, qui majores pecunias

1. L. 7, Obs. c. 33. — 2. Cod. 930. — 3. Odo de Diogil. l. 3, de Prefect. Lud. VII. in Or. — 4. Lib. 4. — 5. L. 11, Obs. c. 1. — 6. L. de Usur. p. 581, 685. — 7. L. 9, c. 6. — 8. Chr. Alex. p. 754, 765, 781, 826; Theopha. p. 146; Const. de adm. Imp. p. 117, etc.; Vide Gloss.

minoribus vendunt ac distrahunt. De his aspris, præ cæteris Vincentius Beivacensis: « Etiam suum habet tributum (super tributarios terras Anaph) ad minus quindecim drachmas, seu aspros, qui bene valent triginta sterlingos. » Ubi aspri drachmis æquiparantur, ut in laudato Hesychii loco. Præterea Alexius Comnenus, in Rationali Persequatorum: Τούτο γὰρ προσέταξεν ἡ βασιλῆα μου τὸ μὲν γὰρ ἀσπρα νόμισμα διὰ τραπεζῶν ἀσπρων νομισμάτων ἀνατίθεσθαι, τὰ δὲ λεπτά νόμισμα δὲ νομισμα χαλκῶν, καταλογίζεσθαι δὲ τὰ νομια ἰσὶ τὸν πέντε δραχμῶν, ἢ νομισμα, etc. Ubi δρακτρα τραπεζα sunt aspris, recens cusi, non usu detriti: ut aspri nummi effertur a Suetonio, Persio, et aliis: unde etiam ejusmodi aspris datam nomenclaturam perique consent. Ita in eodem Rationali, νομισμα τραπεζα habentur: Ταῖς δὲ ἀσπρα τὸν νομισμάτων τὸ τραπεζα μάλιστον ἐν ἀνατίθεσθαι, δρακτρα ἰσὶ τὸν πέντε ἀσπρων. De asprorum duplici apud Turcos specie egit alicubi Leunclavius.

CVII (XCVII).

CENTENIONALES, MAJORINÆ PECUNIÆ.

Atque ista quidem quæ hactenus diximus minutiores inferioris ævi potissimum monetæ fere spectant: verum sub Constantino, vel etiam decessoribus, alia fuere, atque in his quas centenionales appellabant, quod centum æreos seu stipes confecerit, quarum usum, ut et majorinarum, a Constantio interdictum legere est in Codice Theodosiano, centenionales quidem propter nimiam sui exiguitatem, majorinas vero propter nimium pondus: tametsi centenionalium postmodum usus permissus fuerit ab Arcadio et Honorio. Eorum enim prorsus repudianda videtur sententia qui centenionales cum centenariis aureis, quorum meminit Lampridius, qui centum aureos conficiebant, confundunt: cum revera centenionales minutula, ut loquitur Valerianus in Epistola ad Aurelianus, moneta fuerit, siquæ nuncupata, quasi centenis, qui certum, ut binio, qui binis nummis constabat. Majorinæ vero pecuniæ mentio præterea occurrit in lege sexta de Falsa moneta eod. Cod. quæ ex argento et ære confatam fuisse arguit. Pena enim ibi indicitur in futurarios qui majorinam pecuniam asprato argento ab ære purgant. Alibi major moneta dicitur, cuius valent species fuit decargyria, nisi eadem sit. Ita porro appellatum voluit, aut quod decima tantum eius pars argentum esset, siquidem majorina pecunia ex argento et ære confata, vel potius quod decem argenteis æstimaretur, quemadmodum denarium dixerunt Latini qui decem argenteis: Græci vero ἀκαχάλων, quod decem æreis æstimaretur, ita ut decargyria species fuerit majoris pecuniæ, decem minutis argenteis æstimata.

CVIII (XCVIII).

MONETÆ, CAUCHI, QUADRATÆ, etc., DICTÆ.

Minutioris ac pretii villoris monetæ species quatuor recenset præterea novella Justiniani, qua consules in processibus publicis aureos nummos aut argenteos in populum deinceps spargere vetantur, ita tamen, ut τριττα, seu missilia sua facere illis liceat, ἐν μιλιάρησις τὴ και μύλις, και καυκίσις, και τετραγώνισις συμμέτροις, και τοῖς τοιούτοις. Id autem statuit Justinianus, quod sua ætate consules, perinde ac ipsi augusti, aureos et argenteos nummos missillum vice in populum spargere attentassent, contra quam jus eis erat, cum eis tantum spargere fas esset, quod exerte docet Marcellinus comes: « Marcius augustus suis statuit edictis ut hi qui consules fieri cupiebant, nihil æris in populum spargerent, sed statutam pecuniam ad reparandum urbis aquæductum dependere. » Igitur monetæ in novella Justiniani memorata æres fuere: quod tamen de miliariensibus dici non potest, cum eæ argenteæ fuerint, adeo ut Justinianus minutiores monetas sive argenteas, sive æreas, spargere consultius concesserit. Quid vero per μύλον intelligatur non constat: quidam, ut Haloander et Scaliger, ita nuncupatam monetam istam putant quod ovem, quam Græci μύλον vocant, vel malum expressum haberet. At cum nulla hactenus ovis vel malis effigie signata imperatorum visa fuerit, jure ea expoditur sententia. Nec scio an probabilior videatur Cujacii et aliorum conjectura, scribentium ita dictam quod rotunditate sua

1. Vincent. Beiv. l. 30, c. 75. — 2. In Ner. — 3. Pers. sat. 3. — 4. Pand. Turc. a. 11. — 5. L. 1. Si quis pec. conf. — 6. L. 9, cod. lit. — 7. In Etap. — 8. L. 2. Si quis pec. conf. — 9. Jan. Gouss. — 10. 165, c. 2, § 9. — 11. Epist. 304.

malum, seu pomum, referret, respectu altius, quam *scaphatus*, seu *quadratus*, vocat Justinianus, cuiusmodi, inquit Scaliger, nummulus turcicus videre est, quos *scaphos* appellant, aut *scaphos*, quos quadratos fuisse scribit Ordericus Vitalis. *Causos* vero ita dictos putat Gajacius quod *causis*, seu calcibus ac scyphi instar, concavam sint, iure explosa Haloandri, quam temere secutus est Meursius, sententia, existimantis ita nuncupatas quod in ille cauci, seu calcis figura representaretur. Nummos concavos aureos, argenteos, et aereos imperatorum Constantinopolitanorum passim videre est, in quibus antica pars ea est que est convexa. De cauco vero et recepta ista apud Græcos Byzantinorum et Latinorum recentioris ævi nomenclatura, plura congestimus ad Alexiadem et in Glossario.

CIX (XCIX).

SCYPHATI.

Incertum autem an ad hanc monetæ Byzantinæ speciem referri debeant nummi quos *scyphatos* vocavit ætas inferior: quod a vero haud procul abesse bina potissimum audent conjecture. Primo quidem quod *scyphati* nummi videantur fuisse imperatorum Constantinopolitanorum: deinde quod ita appellatos par sit credere quod *scyphi*, seu *cauci*, formam referrent: ita ut Itali, apud quos hæc potissimum obtinuit appellatio, quos Græci *caucos*, a *cauco*, illos *scyphatos*, a *scypho*, quod idem est cum *cauco*, nuncupant, cum *caucos* vox apud illos insonans ac minus usitata tum esset. Jam vero ut *scyphati* imperatorum Byzantinorum nummi fuisse censentur, facti Charta exarata imperantibus Constantino et Basilio fratribus anno mundi 6592 (Chr. 1024.) ind. 7, apud Ughellum*, ex qua hæc excerptimus: « Ut quia consuetudo est ut fideles recognoscant dominum suum, et honorent de suis bonis, per unumquemque annum *scyphatos* imperii curiam persolvant. » Ex quibus saltem colligitur ejusmodi nummos in thesauro imperatoris illatos. In Italia vero ita postea nuncupatos Siculorum ex gente normannica principum aureos docet Chronicon Casinense*, in quo *scyphati*, seu, ut habet editio Angelii a Nuce, *scypphati* vocantur, ut et Bulla Anacleti Antipapæ, et altera Innocentii II pro erectione Regni Siciliae apud Baronium*: a quo profertur Imperia charta alia Guillelmi, regis Siciliae, ann. 1156, quæ ejusdem *scyphatos* aureos, in Apulia præsertim et Calabria, usum habuisse innuit, cum ibi *sciphati* de Apulia et Calabria nominentur.

CX (C).

ΧΑΡΑΓΜΑ, ΕΤΑΘΗΡ.

Ut porro pecuniam Latini, sic Græci recentiores quavis monetæ signatas *χαράγματα* appellaverunt: ita usurpant Theophanes*, Anna Comnena, Rationale Persæquatorum, Nicetas Choniates, Ducas, Codinus, Achmea, et alii. Sed et interdum *σταθῆρας* vocant, quod nomen Atheniense, Macedonum aliorumque monetis aureis vulgo tribuitur: *σταθῆρας* γὰρ οὐδὲν dixit Joannes Cinnamus, ἀρρηθὲς σταθῆρας Nicetas. Et Procopius ait statæram auream confectam decem atque ducentos obolos. Theophylactus Simocatta *σταθῆρας* μιλιῶσιον habet. Denique scribit Zonaras Nicephorum Phocam, cum invaluisse *σταθῆρας* πάντα βασιλικῶν ἐπιτοκῶν φέροντα ἰσθῆσιον εἶναι τὰ ἀπὸ σταθῆρας, sua νομισματα aliorum præferri iussisse: et Alexium imperatorem, cum pecuniis inopia laboraret, τὰ τῶν δημοσίων ἔργων τῶν χαλκοκρημάτων destruxisse, et ex illis *σταθῆρας* cudisse.

CXI (CI).

MEDALLIA.

At cur nostri non augustorum duntaxat, sed veteres etiam quosvis nummos omnes, quorum in commerciis nullus amplius usus, *medallas* appellent, inter eruditos controversatur. Scaliger vocem esse arabicam putavit, quod etiamnum Arabes Christianorum monetæ, quæ caput alicujus principis aut imaginem aliam præferunt, *methallas* nuncupent. Sic ille ad Eusebium*: « Περὶ τῶν νόσιν vulgo medalliam vocamus, « Arabes etiam methalla: quod nescio quo commercio ab

« Arabibus ad Italos et Gallos delatum. Ita enim vocant « numismata christianorum, quæ expressum caput humanum « præferunt. » Sed non advertit vir doctissimus ac ab Arabibus ad christianos, sed a christianis, seu Europæis, ad Arabes tractatam fuisse id vocabuli: cum in Italia et Galliæ monetæ quævis *medallis* indigitarentur, communi et ab omnibus recepta quadam nomenclatura. Habetur enim Diploma Guillelmi D. Montispessulani an. 1106, in quo hæc leguntur: « Sextariarum dono vobis, et tertium osarium « in Arquintali, et medallas, quæ donant homines Montie- « pessulani et Longobardi pro Arquintali. Joannes Ius, in « Historia Episcoporum Nicæensium, aliud describit unilibus in hæc conceptum verba: « Reddunt enim supradicte homini- « bus annuatim decem et octo denarios meropolenses, et « medalliam, et quatuor sextarios avenas. » Aliud præterea lingua Vasconica exaratum apud Marcam, in Historia Beneharnensium* vocem hanc monetis aureis adscribi ostendit, quæ *Medallas d'aur* vocat. Denique Wilhelmus Brito, Ordinis Fratrum Minorum, in vocabulario manuscripto*, scribit *obolum* dici *medalliam*, id est *medalliam* nummi. A *medalla* efficta deinde vox *medallata*, ut a *solido* *solidata*, a denario *denariata*, ad designandum *medallas* unius proventum, de qua voce diximus in Glossario. Neque porro omnino difficile est hujus appellationis rationem explicari, cum ipsa esse offerat probabilis admodum conjectura: monetæ nempe ita vocitatas a metallo, quod *metalli* nostri dicunt, et quo compositæ sunt. Nemo enim ignorat antequam cuderentur monetæ, se et argentum et magnitudine et certo pondere perpensum pro nummo datum esse, neque impressam metallo figuram, nisi ut ponderis quantitatem indicaret, ut ait Salmasius*. Sed et Papius Venetus testatur sua etiamnum ætate in aliquot Indiæ provinciis levioribus metalli laminis facta commercia. Alique inde Manilius *factum metallum*, quod Græcis *ιστιμῶν* dicitur, monetæ signatas vocat, ad *sefecti*, seu *seignis* discrimen:

Et facti mercator erit per utrinque metalli,
Alterum et alterius semper mutabit in usus.

Maxime vero posterioribus sæculis *metallum* appellarunt quasvis monetæ, quod omnis pecunia signata tunc temporis, tam aurea quam argentea appenderetur, non numeraretur tantum, præsertim si usu esset detrita, adeo ut pro solo metallo, seu pro sola nummi materia acciperetur. Hinc quod *monetam usuatam* alii, *metallum usuatæ* vocat Senator*: « Ut « figura vultus nostri metalli usualibus imprimatur, mone- « tamque facis de nostris temporibus futura esset commo- « nere. » Quinetiam ipsis interdum nummis inscripta vox *metallum* legitur. Servat enim Gazophylacium Regium bina numismata aerea, quæ olim fuerunt Petri Seguinii, viri de re nummaria bene meriti, in quorum uno METAL DRLX. id est *metallum delmaticum*: in altero, quod est Trajani, in corona aurea, MET. NOR. id est *metallum noricum*, exaratum conspicitur. Utriusque ectypon describit Butaricus in libro de Nummis Francis*. Sed et habentur alia, in quibus præterea vox eadem reperitur: complures enim prostant nummuli argentei Caroli M. in quorum parte altera crux effingitur, cum hæc inscriptione, CARLVS REX, in altera, in ipso nummo medio, ALLO. Habetur alia cum cruce, et hæc inscriptione in

circulo, METVILLO, et in averso medio, META ALII etiam ejusmodi nummuli Ludovici Pii præferunt in medio, LVDO in altera parte crucem cum inscriptione in circulo, METALLUM. Alius ejusdem Ludovici nummulus argenteus vocem hanc exhibet in media parte aversa: in altera autem crucem cum hisce characteribus in circulo, † HLYDOVVVICVS IMP. Prostant denique duo alii ejusdem imperatoris, qui in aversa sui parte monetarios typos, seu uti vocamus, *caucos* bino et totidem marculos habent, cum hac voce, in circulo, METALLVM. Alter horum nummulum in antica medio, LVDO alter imperatoris caput, cum hac inscriptione, HLYDOVVVICVS IMP. AVG. habent. Cum igitur monetæ istæ *metalli* præferrent vocabulum, inde forte accidit ut *metalli* nomine quævis monetæ a vulgo donarentur: ita ut quemadmodum in suis nummis, MONETA, vocem præferant Romani, ita ejusce ævi Franci vocem *metallum* describerent. Quo quidem quibusvis monetæ, eo magis videtur fuisse communis, quo non æreis duntaxat, sed

* L. 10, p. 791. — 2. Tom. 7, p. 1361. — 3. L. 3, c. 36, n. 36. — 4. An. 1130, 1136, 1156; Ughell. tom. 8, p. 718; Vitis Gloss. — 5. An. 2, Rhinot. in Anna, p. 126; Nicet. in Man. l. 3, n. 6. — 6. Scaliger, ad Euseb., Jan. Gotofr. ad Cod. Th.

* De Nicæa. — 2. L. 5, c. 13, n. 3. — 3. Jean. de Jussæ, W. M. 115. — 4. De Usur. p. 330, 334, 400, 470. — 5. L. 6, Ep. 7. — 6. P. 160; Paul. Petr. in Geograph.

argenteis tribuitur in hisce nummis, atque adeo aureis, aliquidem existere etiam *medallia* aurea, uti supra observatum.

CXII (CII).

MALLIÆ NOSTRATES.

Quinetiam admodum vero proximum est, a *medallia* effectum a nostris vocabulum *maille*, quod pro monetis ex quovis confatis metallo usurpatum constat. Neque enim, quod plerique perperam opinantur, *mailles* fuerit semper monetæ minuliores, ac vilioris pretii, quomodo vocem hanc hodie usurpamus: cum ex antiquis tabulis et monumentis certum sit argenteis et aureis perinde attributam. In veteri quippe Regesto Communis Ambianensis, a Joanne Barpaulo, ejusdem civitatis clerico, descripto anno 1453, complures recensentur, monetæ aureæ, quæ *mailles* nomenclatura donantur, cum earum pretio: scilicet, *mailles Ultrajectenses*, *mailles Ernaldi*, *mailles Moguntinæ* (de Mens) et *Bethunienses*, *mailles Ribeni*, *mailles postulas*, *mailles cum stebulis* (*mailles à estolletes*), *mailles treverenses* (*mailles au bon trevron*) et *mailles au bon et mauvais t.*, id est, bono vel malo T. signatis. Alias *mailles* recenset Robertus Cenalis, sevo suo notas, *mailles au chat*, *mailles au chien*, et *mailles de Horne*, seu hornenses. *Malliarum* vero *Florentinarum* nondum omnino exolevit appellatio. In Regesto Curie Monetariarum, quod inter duos *asses* vulgo indignant, fit mentio *malliarum Laudunensium*, quæ *mailles Louisiennes* ibidem appellantur. Denique in regesto parlamenti, statuta Ludovici XI continente, ejusdem regis diploma describitur, anni 1463 pro *nobilitatione* loci *Cauda Vacca* dicti, ad Rupellam, in Caroli Cenomanensis comitis gratiam, tenendi a rege in quavis vassalli mutatione ad *mailiam auream* pretii duorum denariorum aureorum. Hanc porro de malliarum nostratarum appellatione sententiam attingit etiam supra laudatus Cenalis: « Illud, inquit, dicitur potest, quod hi aurei nummi quos Gallice appellamus « *mailles*, non ab obolari traxere originem: imo potius ab « alia idiomatis nostri nomenclatura, quam dicimus *medailles*, eo quod principis nonnunquam alicujus nomen præferant. » Quibus postremis verbis satis etiam innuit suam state hanc obtinuisse sententiam de *medallia*, quam ut suam protulit Scaliger. Scio quosdam existimasse *mailles* dictas a loricarum ferrearum maculis, quæ *mailles* etiamnum dicimus, quod *mailles* monetariæ, perinde ac loricaræ, quadratæ fuerint: quod quidem quam procul absit a vero, culvis sunt ingenii licet advertere.

CXIII (CIII)

MASCULI.

Alii præterea *mailles* putavere esse id genus nummos quos *masculos* vocant scriptores, ac chartæ veteres aliquot, ita ut propriis fuerint comitum Pictavenum, ex hoc Goffridi Vindocinensis loco: « Quod si trecentos solidos Pictaven-

« sium masculorum vobis daret, etc. » Horum etiam mentio occurrit in Tabulario Angericensi¹, et in Tabulario Sancti-Stephani Lemovicensis in Charta anni 1081: « Solidi ejusdem « monetæ masculinæ. » Et paulo ante, *solidi nummorum pictavenorum*. Unde percipere licet *masculinam* et *pictavinam* monetam eandem fuisse. Quæ quidem vox *masculina* in monetis admonet me ut viri pereruditi lapsam detegam, qui generis diversi pecuniam in Concilio Dusiacensi primo, et apud Hincmarum, de monetis aurea et argentea intelligentiam existimavit, ita ut aurea mascula, argentea vero femina moneta fuerit, quod ex sancto Augustino stabilire nititur: quasi hæc verba de pecudibus utriusque sexus non essent capienda, et apud recentiores perinde ac veteres pecunia non id sonet. Porro *masculi* dicuntur nummi pictavenenses, non quod in Pictavenum comitum proprii fuerint, sed quod ejusmodi nummi ita denominati ejus essent monetæ speciem, quam *mailiam* vocant, vel quod universim quasvis monetæ *mailias* vocarent. Quocirca si quis ejusce ævi verba Goffridi gallico reddidisset idiomate, indubie dixisset, *trois cens sols de mailles Pictavines*: cum horum temporum scriptores ac commentarienses, qui latine chartas exarare solebant, efferre se debere voce alla quam *masculus* non arbitrarentur, quod ea propius accederet ad nostratam *maille*, quæ *masculum* sonat. Verum si quis *mailias* Pictavenum fuisse proprias obstinatius contenderet, nescio an hoc casu nomenclaturæ istius non esset accessenda origo ab oppido in Pictonibus, quod *Maille* vocant: cum ex his fuerit, in quibus stante secunda regum nostrorum stirpe monetæ cuderentur, uti docent. Capitula Caroli Calvi², ubi *Mailium* et *Mailium* appellatur: quod etiam firmant monetæ ipse Caroli M. in quibus vox METVLLIO exarata legitur, uti annotatum supra. In aliis præterea ejusdem imperatoris nummis, quorum ectypon exhibuit Paulus Petavius senator Parisiensis³ in antice CANOÏVS, in postica vero medio, MEDOLVS, characteribus barbaris ac Gothicis voces descriptas leguntur. Verum de postrema hac conjectura statuat quis-ue quod lubet⁴. Id certe in confesso esse debet, quod *malliarum* nomenclaturam minutoribus monetis attribuant vulgo nostri: id inde Juxisse, quod *mailles* Pictavinæ fere semper minutissimæ fuerint: sed et anno 1829 cudi cepisse *mailias* minutoribus 18 granorum *legis argenti regni ad marcæ*, ut est in veteri regesto Camera Computorum Parisiensis ex quo necesse est monetæ istas minutissimas ac vilis admodum pretii fuisse. Sed longe videtur probabilius *mailias* minutoribus, seu *masculos* Pictavenenses esse id genus monetæ quam *mailiam pictam* dicimus, id est *mailiam* Pictavinam. Nam *Pite* (seu *Pitea*) dicuntur minutoribus monetæ Pictonum, quæ *Pite*, *Pictavina*, et *Pictavina*, Gallice autem *Pictavins* passim in chartis appellantur: unde vox *Pitavins* et *Pictavins* rem significat: nam toto celo aberrant qui a Pittactis etymon deducunt, quod in Glossario plenius probavimus. Hæc porro *Pite*, seu *Pictæ*, adeo minute erant, ut Willelmus Nangius⁵, verba faciens de quadam ad oculi *caudam* seu angulum macula, eam dixerit fuisse *ad modum puncturæ pulicis rubeam, et latam sicut una Pictavina*.

1. De Mens. et Ponder. — 2. Vide Gloss. v. Moneta. — 3. L. 4, Ep. 20.

4. P. 47. — 2. Tit. 31, n. 12. — 3. In Gnorium. — 4. Reg. Noster. f. 204, 205. — 5. Vide Gloss. — 6. In S. Lud. p. 304.

INDEX MONETARUM

(VIDE TOMUM QUINTUM).

TABULA I.

- 1 Victoria Aug. — Victoria Augg.
- 2 Teudorici. — Monogramma ejusdem regis.
- 3 Eldaberti regis. — Monogramma Christi. (Childeberti).
- 4 Clotharius rex. — Victoria Gotica, Massilia.
- 5 Hildebertus. — Chramnus, Conob.
- 6 Dominus Noster Mauricius Perpetuus Augustus. — Victoria Augg. (Augustorum) Massilia. XXI. Conob. (Solid. aur.).
- 7 Dominus Noster Mauricius PP. AV. — Victoria Augustorum Arelati. VII. Conob. (Triens.).
- 8 D. N. Mauricius PP. AV. — Victoria de officina Laurentii. Monogramma Christi A O.
- 9 D. N. Theodebertus Victor — Victoria Augg. Bona. (ad Rheum) Conob.
- 10 D. N. Theodebertus Victor — Victoria Augg. Conob.
- 11 Rex Theudobertus. — Monogramma.
- 12 Gunthachram rex. — Senoni civita.
- 13 Massilia. — Hildebertus rex. Massilia.
- 14 Childbertus rex. — Arelato civit. Monogramma Christi Arelato.
- 15 Clotarius rex. — Victoria Clotari. Massilia XXI. (Sol. sur.).
- 16 Clothlotharius — Victoria Clotari. Massilia.
- 17 Chlotarius rex. — Chlotarius rex. Massilia.
- 18 Theodoricus. — Mettis.
- 19 Dagobertus rex. — Etegius. Massilia. XXI. (Sol. aur.).
- 20 Dagobertus. — Masilia civit.
- 21 Chlotachochus rex. — Moneta Pal. ati. Eligius.
- 22 Masilia — Charibertus rex. Massilia.
- 23 Charibertus rex. — Bannaciaco fit.
- 24 Leucous Monetarius. — Charibertus rex.
- 25 Masilia. — Sigibertus rex. Massilia.
- 26 Masilia. — Sigibertus rex. Massilia.
- 27 Sigiber. — VII. (Triens.).
- 28 Childericus rex. — Masilia civitatis. Massilia.
- 29 Masilia. — Hidericus rex. Massilia.
- 30 Childericus rex. — Masilia civitatis. Massilia.
- 31 Dagobertus. — Rex Deus. Uecia.
- 32 Childricus rex. — Chlotarius rex. Massilia Conob.
- 33 Teudrici. — Arastes.
- 34 Meroveus. — Mudulenus Monetarius. Cabillonno. Choc fit. — Landigisilus Monetarius.
- 35 Ratto Lemoviz. — Mariniano Monetarius Eglisias.

TABULA II.

- 1 Rex Pipinus. — Lugdunum.
- 2 Rex Pipinus. —
- 3 Karolus. — Uecia (Caroli Magni).
- 4 Carolus. — Rex Francorum (ejusdem).
- 5 Carlus rex Francorum Monogramma Caroli. — Mogontia. (ejusdem).
- 6 Monogramma Caroli. — Metullo (ejusdem).
- 7 Carlomanni. — Arelatum (Carlomanni).
- 8 D. N. Hludovicus Imp. Aug. — Munus dionum. (Ludovici II).
- 9 Hludovicus Imp. Aug. — Arelatum (ejusdem).
- 10 Hludovicus Imp. Aug. — Quentovicus (ejusdem).
- 11 Hludovicus Imp. — Parisii (ejusdem).
- 12 Ludovic. — Metallum. (ejusdem).
- 13 Hludovicus Imp. — XPistiana religio (ejusdem).
- 14 Hludovicus Imp. — XPistiana religio (ejusdem).
- 15 Hludovicus Imp. — XPistiana religio (ejusdem).
- 16 Hludovicus Imp. — XPistiana religio (ejusdem).
- 17 Hludovicus Imp. Aug. — Metallum. (ejusdem).
- 18 Hludovicus Imp. — Metallum. (ejusdem).
- 19 Carlus Rex. — Bituriges (Caroli Calvi).
- 20 Carlus rex Francorum. — XPistiana religio. — In Porto Triecto (ejusdem).
- 21 Monogramma Caroli. Imperator Agustus. — In Porto Triecto (ejusdem).
- 22 Monogramma Caroli. Gratia dei rex. — Cinomantis civitas. (ejusdem).
- 23 Monogramma Caroli. Gratia dei rex. — Aurelianensis civitas. (ejusdem).
- 24 Monogramma Caroli. Belgosus civ. — Carolus rex Fess. (ejusdem).

TABULA III.

- 1 Monogramma Ludovici. Misericordia dei rex. — Turones civitas. (Ludovici II. Balbi).
- 2 Monogramma Caroli. Arta civis. — Carlemanus rex. (Carlomanni).
- 3 Hcarlemanus rex. — XPistiana religio (ejusdem).
- 4 Monogramma Caroli. Arta civis. — Carlus Imperator. (Caroli Grossi).

- 5 *Karolus Imp. — XPistiana religio.* (eiusdem).
 6 Monogramma Caroli. *Gratia di rez Odo. — Aurelianus civitas.*
 7 Monogramma Odo rez. *Misericordia dei. — Blesiana castr.*
 8 *Odo. Gratia dei rez. — Limovica civis.* (eiusdem).
 9 *Odo. Gratia dei rez. — Remis civitas.* (eiusdem).
 10 Monogramma Caroli. *Metullo. — Carius rez Francie (Caroli simplicis).*
 11 Monogr. Caroli. *Gratia di rez. — Oventovic.* (eiusdem).
 12 Monogr. Caroli. *Gratia di rez. — Parisi civitas.* (eiusdem).
 13 Monogr. Roberti. *Gratia dei rez. — Parisi civitas.* (Roberti).
 14 Monogramma Rodolphi. *Gratia di rez. — Parisi civitas.*
 15 Monogramma Rodolphi. *Gratia di rez. — Aurelianus civitas.*
 16 *Ludovic. Gratia di rez. — Parisi civitas.* (Ludovici IV. aut V. marini).
 17 *Lotharius. — Parisi civitas.* (Lotharii).
 18 *Lotarius rez. — Monogr. Lotharii Biturices civit.* (eiusdem).
 19 *Lotarius rez. — Monogr. Lotharii Biturices civit.* (eiusdem).
 20 *Lotarius rez Burgundie. — Cavelon civit.* (eiusdem).
 21 *Ludovicus rez. — Senonis urbs.* (Ludovici II).
 22 *Ludovicus rez. — Lingonia civis.* (Ludovici IV. aut V).
 23 *Illoovicus. — Lingonia civis.* (eiusdem).
 24 *Illoovicus Imperator. — Cavelonis civ.* (eiusdem).

TABULA IV.

- 1 *Pippinus rez. — Aquitaniorum.* (Pippini regis Aquitaniae).
 2 *Pippinus. Metullo. — Pippinus rez Egitanorum.* (eiusdem).
 3 *Pippinus rez. — Aquitania.* (eiusdem).
 4 *Rodulphus rez. — XPistiana religio. Papias civitas.* (Rodolphi II. reg. Burg. Transjur.).
 5 Monogramma. *Lugdunus. — Conradus.* (Conradi pacif. reg. Burg.).
 6 *Rodulfus. — Lugdunus. S.* (Rodolphi Nihilfecit reg. Burg.).
 7 *Rodulfus. — Lugdunus.* (eiusdem).
 8 *Boso gratia dei rez. — Wismis civis.* (Bosonis).
 9 *Ludovicus Imp. — XPistiana religio.* (Ludovici caeci).
 10 *Henricus. — Lugdunus. S.* (Henrici aucupis).
 11 *Hlotharius Imp. Av. — XPistiana Religio.* (Lotharii Imperatoris).
 12 *Lutharius Imp. — XPistiana Religio.* (eiusdem).
 13 *Hlotharius Imp. — Mediomatrorum.* (eiusdem).
 14 *Hlotharius Imp. A. — Dorastatus.* (eiusdem).
 15 *Hlotharius rez. — XPistiana religio.* (Lotharii regis Lotharing).
 16 *Hlotharius rez. — Viridunum civis.* (eiusdem).
 17 *Karolus Gra. D. rez. — Argentina civitas.* (Caroli Calvi).
 18 *Carius rez. — Aquitania.* (Vide num. 3.) (Caroli Aquitan.).
 19 *Illoovicus Plus. — Argentina civitas.* (Ludov. Germ.).
 20 *Arnulfus rez. — Mogonia civitas.* (Arnulfi).
 21 *Suindobad rez. — Conaracus civis.* (Zwentebaldi).
 22 *Ludovicus rez. — Tullio.* (Ludov. Germ.).
 23 *Ludovicus. Gratia di rez. — Mettis civitas.* (Ludov. ultra-marini).
 24 *Karolus D. G. rez. — Tullio.* (Caroli simplicis).

TABULA V.

- 1 Monogramma Caroli. *Gratia di rez. — Mettis civitas.* (Caroli simplicis).
 2 Monogramma Caroli. *Gratia di rez. — Mettis civitas.* (eiusdem).
 3 *Henricus rez. — Argentina civitas R. S.* (Henrici aucupis).
 4 *Henricus rez. — Viridunum.* (eiusdem).
 5 *Otto rez pacifcus. — Argentina civitas.* (Otonis Magni).
 6 Monogramma Caroli. *Gratia di rez. — Otto rez.* (Otonis f. et Caroli ducis Lothar.).
 7 *Henricus. — Argentina.* (Henrici II. Imperat.).
 8 Monogramma Hugonis. *Gratia di rez. — Parisi civitas.*
 9 *Hugonis. Gratia di rez. — Sionactis.* (Hugonis Capet.).
 10 *Robertus. Rez. — Parisi civitas.* (Roberti).
 11 *Henricus rez A. Q. — Parisi civitas.* (Henrici I).
 12 *Henricus rez A. Q. — Parisi civitas.* (eiusdem).
 13 *Henricus rez. — Cavelon civitas Burgundia.* (eiusdem).
 14 *Philippus. Rez. — Parisi civitas.* (Philippi I).
 15 *Philippus rez A. Q. — Parisi civitas.* (eiusdem).
 16 *Philippus rez. — Parisi civitas.* (eiusdem).
 17 *Philippus. rez. — Parisi civitas.* (eiusdem).
 18 *Philippus rez A. Q. — Pontia civis.* (eiusdem).

- 19 *Philippus rez dei dextra. — Stampis castellum.* (eiusdem).
 20 *Philippus rez dei d. ira. — Stampis castellum.* (eiusdem).
 21 *Philippus rez. — Cavelon civitas Burgundia.* (eiusdem).
 22 *Ludovicus rez. — Parisi civis.* (Ludovici VI).
 23 *Ludovicus rez A. Q. — Pontia civis. Ludovici VI aut VII.*
 24 *Ludovicus rez. — Aurelianus civitas.* (eiusdem).

TABULA VI.

- 1 *Ludovicus rez. — Castrum Mat.* (Ludovici VI aut VII).
 2 *Ludovicus rez. — Sinelectis civ.* (eorumdem).
 3 *Ludovicus rez. — Castellum Stampis.* (eorumdem).
 4 *Ludovicus rez. — Urbs Biturica.* (eorumdem).
 5 *Ludovicus rez. — Urbs Biturica.* (eorumdem).
 6 *Philippus rez. — Urbs Biturica.* (Philippi II).
 7 *bis. Philippus rez. Francorum. — Parisi civis.* (eiusdem).
 8 *bis. Philippus rez. Francorum. — Arras civitas.* (eiusdem).
 9 *bis. Philippus rez. Francorum. — Sainthomer.* (eiusdem).
 10 *Philippus rez. — Civitas Redonis.* (eiusdem).
 11 *Rez Philippus. — De Dotis.* (eiusdem).
 12 *Philippus rez. — Sca Martinus.* (eiusdem).
 13 *Ludovicus rez. Francorum. — Parisi civis.* (Ludovici VIII).
 14 *Ludovicus rez. Francorum. — Parisi civis.* (eiusdem).
 15 *Florin d'or. Ludovicus dei gratia Francor. rez. — XPC. vincit XPC. regnat XPC. imperat.* (Ludovici IX).
 16 *Gros tournois. Ludovicus rez. Bndictu sit nomen dni dei ihu xpi. — Turonus civis.* (eiusdem).
 17 *Denier tournois. Ludovicus rez. — Turonus civis.* (eiusdem).
 18 *Obole tournois. Ludovicus rez. — Turonus civis.* (eiusdem).
 19 *Petit royal. Philippus dei gratia Francorum rez. — XPC vincit, etc.* (Philippi III).
 20 *Gros tournois. Philippus rez. Bndictum sit nomen dni nri dei ihu xpi. — Turonus civis.* (eiusdem).
 21 *Denier parisis. Philippus rez. Francorum. — Parisi civis.* (eiusdem).

TABULA VII.

- 11 *Masse. Philippus Dei gratia Francorum rez. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.* (Philippi IV).
 2 *Demi-masse Philippus dei gratia. — Francorum rez.* (eiusdem).
 3 *Florin d'or à la chaire. Philippus dei gra Francorum rez. — XPC vincit, etc.* (eiusdem).
 4 *Gros tournois. Philippus rez. Bndictum sit, etc. — Turonus civis.* (eiusdem).
 5 *Petit tournois, moitié du gros tournois. — Philippus rez. — Bndictum sit, etc. — Turonus civis.* (eiusdem).
 6 *Maille tierce ou obole blanche. Philippus rez. Bndictum sit, etc. — Turonus civis.* (eiusdem).
 7 *Fort bourgeois. Philippus rez. — Burgensis fortis.* (eiusdem).
 8 *Double bourgeois neuf. Philippus rez. — Burgensis novus.* (eiusdem).
 9 *Obole bourgeois neuf. Philippus rez. — Burgensis novus.* (eiusdem).
 10 *Double parisis. Philippus rez. — Moneta duplex. regalis.* (eiusdem).
 11 *Double parisis. Ph. r. — Mon. duplex regali.* (eiusdem).
 12 *Denier tournois. Philippus rez. — Turonus civis.* (eiusd.).
 13 *Parisis. Regalis. — Crux liliis ornata.* (eiusdem).
 14 *Parisis. Philippus. — Turris cruce instructa.* (eiusdem).
 15 *Obole tournois. Philippus rez. — Turonus civis.* (eiusdem).
 16 *Obole tournois. Ludovicus rez. — Turonus civis.* (Ludovici X).
 17 *Aignel. Ludovicus rez. Agnus dei qui tollis peccata mundi miserere nobis. — XPC vincit, etc.* (eiusdem).
 18 *Aignel. Philippus rez. Agn. di etc. — XPC vincit.* (Philippi V).
 19 *Aignel. Karolus rez. Agn. dei, etc. — Christus vincit, etc.* (Caroli IV).
 20 *Royal double d'or. Roi rez Francor. — Christus vincit.* (eiusdem).
 21 *Petit royal d'or. Roi rez Francor. — Christus vincit.* (eiusdem).
 22 *Gros tournois. Karolus rez. Bndict. etc. — Turonus civis.* (eiusdem).
 23 *Petit tournois. Karolus rez. Bndict. etc. — Francorum.* (eiusdem).
 24 *Parisis. Karolus rez. Franco. — Parisi civis.* (eiusdem).
 25 *Tournois. Karolus rez. — Francorum.* (eiusdem).
 26 *Denier à la couronne. Francorum rez. K. — Moneta nova.* (eiusdem).

TABULA VIII.

- 1 Royal d'or. Philippus rex Francorum. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Philippi VI.)
- 2 Parisis. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 3 Escu. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 4 Livre. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 5 Pavillon. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 6 Couronne. Philippus dei gratia rex Francorum. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 7 Double royal. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 8 Ange ou Angle. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 9 Chaise. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 10 Florin George. Philippus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).

TABULA IX.

- 1 Gros à la queue. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Xpisti. Philippus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 2 Gros blanc. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Xpisti. Philippus rex Francorum. — Parisius civis argenti. Franco Phi. (eiusdem).
- 3 Gros tournois. Bnd. etc. Philippus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 4 Gros à la fleur de lys. Benedictum sit nomen domini nostri dei. Philippus rex. — Francorum. (eiusdem).
- 5 Blanc denier à la couronne. Benedictum sit nomen domini nostri dei. Philippus rex. — Francorum. (eiusdem).
- 6 Double paris. Philippus rex Francorum. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 7 Double à la fleur de lys. Philippus rex. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 8 Parisis. Philippus rex Francorum. — Parisius civis. (eiusdem).
- 9 Petit paris. Philippus rex Francorum. — Parisius civis. (eiusdem).
- 10 Tournois. Philippus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 11 Petit tournois. Philippus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 12 Escu Johannes dei gratia. Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Johannis).
- 13 Aiguel. Agnus dei qui tollis peccata mundi miserere nobis. Johannes rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 14 Royal Johannes dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 15 Franc à cheval. Johannes dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 16 Gros tournois. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 17 Blanc à l'estolle. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes rex. — Francorum. (eiusdem).
- 18 Blanc à trois fleurs de lys. — Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes dei gratia. — Francorum rex. (eiusdem).
- 19 Gros blanc à la queue. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes rex. — Turonus civis. (eiusdem).

TABULA X.

- 1 Gros blanc à la couronne. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes dei gratia. — Francorum rex. (eiusdem).
- 2 Blanc aux fleurs de lys. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes dei gratia. — Francorum rex. (eiusdem).
- 3 Blanc de 1361. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 4 Blanc à la couronne. Johannes dei gratia. rex Francorum. — Benedictum sit nomen domini nostri Iesu Christi. (eiusdem).
- 5 Blanc à la couronne. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes dei gratia. — Francorum rex. (eiusdem).

- 6 Gros blanc à la fleur de lys. Johannes dei gratia Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. (eiusdem).
- 7 Double blanc à l'estolle. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Johannes dei gratia. — Moneta duplex alba. Johannes Francorum rex. (eiusdem).
- 8 Double paris noir Johannes Francorum rex. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 9 Double tournois. Johannes — rex. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 10 Parisis. Johannes rex. Francorum. — Parisius civis. (eiusdem).
- 11 Tournois. Johannes rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 12 Royal. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Caroli V.)
- 13 Franc à cheval. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 14 Florin du Dauphiné. Karolus Dalphinus V — S. Johannes Baptista. (eiusdem).
- 15 Gros tournois. Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. Karolus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 16 Blanc. Karolus dei gratia. Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini nostri dei Iesu Christi. (eiusdem).
- 17 Double paris. Karolus rex. Francorum. — Parisius civis. (eiusdem).
- 18 Double paris. Karolus rex. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 19 Parisis. Karolus rex. Francorum. — Parisius civis. (eiusdem).

TABULA XI.

- 1 Escu heaume. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Caroli VI.)
- 2 Demi escu heaume. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 3 Escu à la couronne. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 4 Aiguel. Agnus dei qui tollis peccata mundi miserere nobis. XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 5 Parisis. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 6 Salut. Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 7 Gros tournois de 1413. Benedictum sit nomen domini Karolus dei gratia Francorum rex. — Grossus Turonus. (eiusdem).
- 8 Blanc appelé gros de 1417. Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 9 Demi gros. Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 10 Blanc à l'escu sa. Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 11 Demi blanc à l'escu. Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 12 Double tournois. Karolus Francorum rex. — Duplex turonus Francus. (eiusdem).
- 13 Tournois. Karolus rex Francorum. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 14 Double tournois. Karolus Francorum rex. — Moneta duplex. (eiusdem).
- 15 Denier tournois. Karolus rex. — Turonus civis. (eiusdem).
- 16 Obole tournois. Karolus rex. — Obolus civis. (eiusdem).

TABULA XII.

- 1 Salut. Henricus dei gratia rex Anglie heres Francie. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Henrici V. regis Angliae).
- 2 Floretz (S) Henricus rex Anglie heres Francie. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 3 Salut. Henricus dei gratia Francorum et Anglie rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (Henrici VI. regis Angliae).
- 4 Anselot. Henricus Francorum et Anglie rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 5 Franc à cheval. Henricus dei gratia Francorum et Anglie rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat. (eiusdem).
- 6 Blanc. Henricus Francorum et Anglie rex. — Benedictum sit nomen domini. Henricus. (eiusdem).
- 7 Demi blanc. Henricus rex. — Benedictum sit nomen domini. Henricus rex. (eiusdem).
- 8 Blanc. Henricus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. (eiusdem).
- 9 Tournois. Henricus rex. — Turonus Francie. (eiusdem).

10 Obole tournois. <i>Henricus rex. — Obolus civis.</i> (eiusdem).	18 Escu à la croissette. (Francisci I).
11 Parisis. <i>Henricus Francorum et Anglie rex. — Parisis civis.</i> (eiusdem).	14 Demi escu à la croissette. (eiusdem).
12 Parisis. <i>Niqueta. — Henricus Francorum et Anglie rex. — Parisis civis.</i> (eiusdem).	15 Escu au soleil. (eiusdem).
13 Royal. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.</i> (Caroli VII).	16 Demi escu au soleil. (eiusdem).
14 Escu. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.</i> (eiusdem).	17 Demi escu au soleil. (eiusdem).
15 Demi-escu. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.</i> (eiusdem).	18 (Projet de monnaie d'or). (eiusdem).
16 Gros d'argent. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini. Francia.</i> (eiusdem).	19 Escu aux salamandres. (eiusdem).
17 Gros tournois (Jacques cœur). <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	20 Escu. (eiusdem).
18 Grand blanc à l'escu. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
19 Petit blanc à l'escu. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
20 Double tournois. <i>Karolus Francorum rex. — Duplex Turonus Francie.</i> (eiusdem).	

TABULA XIII

1 Escu. <i>Ludovicus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.</i> (Ludovici XI).	11 Obole Parisis. <i>Ludovicus rex. — Obolus civis.</i> (eiusdem).
2 Escu au soleil. <i>Ludovicus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit XPC regnat XPC imperat.</i> (eiusdem).	12 Obole. <i>Ludovicus.</i> (eiusdem).
3 Angiol. <i>Ludovicus dei gratia Francorum rex. — XPC vincit regnat et imperat.</i> (eiusdem).	13 Escu au soleil. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (Caroli VIII).
4 Gros d'argent. <i>Ludovicus dei gratia Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	14 Escu au soleil de Bretagne. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (eiusdem).
5 Grand blanc. <i>Ludovicus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	15 Escu au soleil du Dauphiné. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (eiusdem).
6 Blanc au soleil. <i>Ludovicus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	16 Karolus. <i>Karolus Francorum rex. Karolus. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
7 Petit blanc au soleil. <i>Ludovicus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	17 Petit Karolus. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
8 Tournois. <i>Ludovicus Francorum rex. — Turonus civis.</i> (eiusdem).	18 Grand blanc. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
9 Hardit. <i>Ludovicus rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	19 Grand blanc au soleil. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
10 Obole. <i>Ludovicus rex. — Obolus civis.</i> (eiusdem).	20 Petit blanc au soleil. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
11 Obole. <i>Ludovicus.</i> (eiusdem).	21 Hardit. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
12 Escu au soleil. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (Caroli VIII).	22 Petit blanc du Dauphiné. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
13 Escu au soleil de Bretagne. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (eiusdem).	23 Liard du Dauphiné. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).
14 Escu au soleil du Dauphiné. <i>Karolus dei gratia Francorum rex. — XPS vincit XPS regnat XPS imperat.</i> (eiusdem).	
15 Karolus. <i>Karolus Francorum rex. Karolus. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
16 Petit Karolus. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
17 Grand blanc. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
18 Grand blanc au soleil. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
19 Petit blanc au soleil. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
20 Petit blanc au soleil. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
21 Hardit. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
22 Petit blanc du Dauphiné. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	
23 Liard du Dauphiné. <i>Karolus Francorum rex. — Benedictum sit nomen domini.</i> (eiusdem).	

TABULA XIV.

1 Escu au soleil. (Ludovici XII).	7 Gros denier. (eiusdem).
2 Demi escu au soleil. (eiusdem).	8 Blanc au porc aspic. (eiusdem).
3 Escu au porc aspic. (eiusdem).	9 Grand blanc. (eiusdem).
4 (Médaille). (eiusdem).	10 Denier à l'couronné. (eiusdem).
5 Teston. (eiusdem).	11 Liard. (eiusdem).
6 Demi-teston. (eiusdem).	12 Tournois. (eiusdem).

18 Escu à la croissette. (Francisci I).
14 Demi escu à la croissette. (eiusdem).
15 Escu au soleil. (eiusdem).
16 Demi escu au soleil. (eiusdem).
17 Demi escu au soleil. (eiusdem).
18 (Projet de monnaie d'or). (eiusdem).
19 Escu aux salamandres. (eiusdem).
20 Escu. (eiusdem).

TABULA XV.

1 Teston. (eiusdem).	11 Liard du Dauphiné. (eiusdem).
2 Teston. (eiusdem).	12 Petit liard. (eiusdem).
3 Teston. (eiusdem).	13 Escu au soleil. (Henrici II).
4 Demi-teston. (eiusdem).	14 (Projet de monnaie d'or). (eiusdem).
5 Grand blanc à la couronne. (eiusdem).	15 Escu. (eiusdem).
6 Douzain aux salamandres. (eiusdem).	16 Demi-Escu. (eiusdem).
7 Douzain. (eiusdem).	17 Teston. (eiusdem).
8 Double tournois. (eiusdem).	18 Teston. (eiusdem).
9 Double du Dauphiné. (eiusdem).	19 Gros de Nesle. (eiusdem).
10 Petit tournois. (eiusdem).	20 Douzain. (eiusdem).

TABULA XVI.

1 Teston avec les coins d'Henri II. (Francisci II).	8 Demi-escu. (Henrici III).
2 Escu. (Caroli IX).	9 Franc d'argent. (eiusdem).
3 Gros teston. (eiusdem).	10 Demi-franc d'argent. (eiusdem).
4 Double sol Parisis. (eiusdem).	11 Tiers de franc d'argent. (eiusdem).
5 Sol Parisis au prix de trois blancs. (eiusdem).	12 Quart d'escu. (eiusdem).
6 Douzain. (eiusdem).	13 Demi-quart d'escu. (eiusdem).
7 Liard. (eiusdem).	14 Gros de Nesle. (eiusdem).
8 Demi-escu. (Henrici III).	15 Douzain. (eiusdem).
9 Franc d'argent. (eiusdem).	16 Liard. (eiusdem).
10 Demi-franc d'argent. (eiusdem).	17 Double tournois. (eiusdem).
11 Tiers de franc d'argent. (eiusdem).	18 Denier tournois. (eiusdem).
12 Quart d'escu. (eiusdem).	
13 Demi-quart d'escu. (eiusdem).	
14 Gros de Nesle. (eiusdem).	
15 Douzain. (eiusdem).	
16 Liard. (eiusdem).	
17 Double tournois. (eiusdem).	
18 Denier tournois. (eiusdem).	

TABULA XVII.

1 Escu. (Caroli X. Cardinal. Borbon).	7 Liard. (eiusdem).
2 Demi-franc. (eiusdem).	8 Escu. (Henrici IV).
3 Quart d'escu. (eiusdem).	9 Franc. (eiusdem).
4 Demi-quart d'escu. (eiusdem).	10 Demi-Escu. (eiusdem).
5 Douzain. (eiusdem).	11 Quart d'escu. (eiusdem).
6 Double tournois. (eiusdem).	12 Huitième d'escu. (eiusdem).
7 Liard. (eiusdem).	13 Douzain. (eiusdem).
8 Escu. (Henrici IV).	14 Double tournois. (eiusdem).
9 Franc. (eiusdem).	15 Denier tournois. (eiusdem).
10 Demi-Escu. (eiusdem).	16 Liard. (eiusdem).
11 Quart d'escu. (eiusdem).	
12 Huitième d'escu. (eiusdem).	
13 Douzain. (eiusdem).	
14 Double tournois. (eiusdem).	
15 Denier tournois. (eiusdem).	
16 Liard. (eiusdem).	

TABULA XVIII.

1 Escu. (Ludovici XIII).	4 Franc. (eiusdem).
2 Louis d'or. (eiusdem).	5 Demi-franc. (eiusdem).
3 Demi louis d'or. (eiusdem).	6 Quart de franc. (eiusdem).

7 Huitième d'écu.....	(ejusdem).
8 Louis d'argent ou écu blanc.....	(ejusdem).
9 Demi-écu blanc.....	(ejusdem).
10 Quart d'écu blanc.....	(ejusdem).
11 Huitième d'écu.....	(ejusdem).
12 Seizième d'écu.....	(ejusdem).
13 Douzain.....	(ejusdem).
14 Sixain.....	(ejusdem).
15 Double tournois.....	(ejusdem).
16 Denier tournois.....	(ejusdem).

TABULA XIX.

1 Louis d'or.....	(Ludovici XIV).
2 Louis d'or.....	(ejusdem).
3 Louis d'or.....	(ejusdem).
4 Double louis d'or.....	(ejusdem).
5 Louis d'argent ou écu blanc.....	(ejusdem).
6 Demi-louis d'argent.....	(ejusdem).
7 Louis d'argent.....	(ejusdem).
8 Louis d'argent.....	(ejusdem).
9 Seizième d'écu.....	(ejusdem).
10 Quatre sous.....	(ejusdem).
11 Trois sous.....	(ejusdem).
12.....	(ejusdem).
13.....	(ejusdem).
14 Six blancs.....	(ejusdem).
15 Trois blancs.....	(ejusdem).
16 Trente deniers.....	(ejusdem).
17 Quinze deniers.....	(ejusdem).
18 Trente deniers.....	(ejusdem).
19 Double tournois.....	(ejusdem).
20 Denier tournois.....	(ejusdem).
21 Liard.....	(ejusdem).
22 Liard.....	(ejusdem).
23 Liard.....	(ejusdem).
24 Liard de Lyon.....	(ejusdem).

TABULA XX.

1 Louis d'or.....	(Ludovici XV).
2 Double louis d'or.....	(ejusdem).
3 Louis d'or.....	(ejusdem).
4 Louis d'or.....	(ejusdem).
5 Demi-louis d'or.....	(ejusdem).
6 Quart d'écu.....	(ejusdem).
7 Écu.....	(ejusdem).
8 Écu de six livres.....	(ejusdem).
9 Petit écu de trois livres.....	(ejusdem).
10 Écu.....	(ejusdem).
11 Petit écu.....	(ejusdem).
12 Six liards.....	(ejusdem).
13 Deux liards.....	(ejusdem).
14 Liard.....	(ejusdem).

TABULA XXI.

1 Louis d'or.....	(Ludovici XVI).
2 Louis d'or.....	(ejusdem).
3 Louis d'or de 1738.....	(ejusdem).
4 Écu de six livres.....	(ejusdem).
5 Écu de trois livres de 1738.....	(ejusdem).
6 Pièce de dix sous.....	(ejusdem).
7 Pièce de trente sous.....	(ejusdem).
8 Pièce de quinze sous.....	(ejusdem).
9 Sol.....	(ejusdem).
10 Deux sous.....	(ejusdem).
11 Deux liards.....	(ejusdem).
12 Liard.....	(ejusdem).
13 Pièce de vingt quatre livres.....	(ejusdem).
14 Écu de six livres.....	(ejusdem).
15 Deux sous.....	(ejusdem).

TABULA XXII.

1 <i>Ariensis.</i>
2 <i>Raimund.</i> — <i>Albie civis.</i>
3 <i>Athensis.</i> — <i>Raimund Bonafos.</i>
4 <i>Altavador.</i>
5 <i>Moneta.</i> — <i>Civium Ambianensium.</i>
6 <i>Ambianis.</i> — <i>Civibus tuis. Paz.</i>
7 <i>Gratia dei comes. Fulco.</i> — <i>Andegavis civitas.</i>
8 <i>Gosfridus comis.</i> — <i>Urbs Audecavis. Fulco.</i>
9 <i>Karolus comes.</i> — <i>Andegavensis.</i>

10 <i>Henricus rex.</i> — <i>Aquitania.</i>
11 <i>Edwardus primo genitus regis Angliae. Princeps Aquitaniae.</i>
12 <i>Karolus dux Aquitaniae.</i> — <i>XPC vincit XPC regnat imperat.</i>
13 <i>Aurasiel.</i> — <i>Prinasp.</i>
14 <i>Raimundus dei gratia princeps Auvergnensis.</i> — <i>XPIC vincit XPIC regnat XPIC imperat.</i>
15 <i>Arelatensis.</i> — <i>Archi-episcopus.</i>
16 <i>S. Johannes Baptista.</i> — <i>Stephanus Arelati Archiepiscopus.</i>
17 <i>Aras.</i> — <i>Philippus.</i>
18 <i>Peronia.</i> — <i>Philippus.</i>
19 <i>Hedua XPI civitas.</i> — <i>Moneta Sancti Nasarii.</i>
20 <i>Comes Auxona.</i> — <i>Benedictum sit nomen domini nostri.</i> — <i>Auxona obitu.</i>
21 <i>Philippus dux et comes.</i> — <i>Media anserna (Auxonenata).</i>
22 <i>Barri ducis.</i> — <i>Henricus comes.</i>
23 <i>S. Johannes Baptista.</i> — <i>Robertus dux (Barenis).</i>
24 <i>Henricus episcopus.</i> — <i>Balacensis. Karolus.</i>
25 <i>Centullo comes.</i> — <i>Onor Forcas. Paz (Beneharnensis).</i>
26 <i>Gasto dei gratia dominus Bearni.</i> — <i>Paz et honor Forquis Morlanis.</i>
27 <i>Moneta.</i> — <i>Bergensis.</i>
28.....
29 <i>De Salvo.</i> — <i>De Andusia. Bernadus.</i>
30 <i>Raimundus Rogerius Vicecomes.</i> — <i>Biturri civis.</i>

TABULA XXIII.

31 <i>Vullelmo comes.</i> — <i>Britol-ges. (Bituriges).</i>
32 <i>Blesis castro.</i>
33 <i>Guido comes.</i> — <i>Blesis castro.</i>
34 <i>Renaudus comes. Bolonu.</i> — <i>Bolungne.</i>
35 <i>Conanus.</i> — <i>Redonia.</i>
36 <i>Johannes dux.</i> — <i>Britannia.</i>
37 <i>Franciscus dei gratia Britonum dux.</i> — <i>Deus in adjutorium meum intende.</i>
38 <i>Petrus Brucia.</i> — <i>domini Hurecensis....</i>
39 <i>Bardighia.</i> — <i>Gutlino.</i>
40 <i>Robertus dux Burgundie.</i> — <i>Dicionensis.</i>
41 <i>S. Johannes Baptista.</i> — <i>Eudes dux Burgundie.</i>
42 <i>Prima series.</i> — <i>Divionensis.</i>
43 <i>Moneta Hugonis.</i> — <i>Cabulo civitas.</i>
44 <i>Caturcis.</i> — <i>Civitas.</i>
45 <i>Guillelmus episcopus.</i> — <i>Cameracensis.</i>
46 <i>Petrus dei providencia episcopus et comes.</i> — <i>XPC ihesu filius dei vni miserere nobis (Cameracensis).</i>
47 <i>Henricus comes.</i> — <i>Pruvina castr.</i>
48 <i>Rogerius comes.</i> — <i>Carcassone civitas.</i>
49 <i>Stephanus de Sancerre.</i> — <i>De Carenton. Moneta</i>
50 <i>Cartis civitas (Carnotensis).</i>
51 <i>Karolus comes Cartis civitas.</i>
52 <i>Margareta domina.</i> — <i>Castri Mella.</i>
53 <i>Radulfus. De Dolis. Deols.</i>
54 <i>Guillelmus dominus.</i> — <i>Castri Radulf.</i>
55 <i>Gaufridus episcopus. Paz.</i> — <i>Catalani civitas.</i>
56 <i>Erbertus. comes Cenomannis.</i> — <i>Signum dei vivi.</i>
57 <i>Moneta Cenomanensis.</i> — <i>Signum dei vivi.</i>
58 <i>Santa Maria.</i> — <i>Urbs irverna (Claramontensis).</i>
59 <i>Cluniaro cenobio.</i> — <i>Petrus et Paulus.</i>

TABULA XXIV.

60 <i>Gosso abbas.</i> — <i>Corbeia.</i>
61 <i>Madeus comes.</i> — <i>Crispetum. Creapi.</i>
62 <i>Johannes dalphinus Viennensis.</i> — <i>Comes Albonis.</i>
63 <i>Guigo dalphinus Viennensis.</i> — <i>Et comes Albonis.</i>
64 <i>S. Johannes Baptista.</i> — <i>Hugo dalphinus Viennensis.</i>
65 <i>S. Deodericus.</i> — <i>S. Deoda.</i>
66 <i>Simon-Saindies.</i>
67 <i>Ave gratia plena.</i> — <i>Civitas Diensis.</i>
68 <i>Me Robertus. Comes. Drucas casta.</i>
69 (Duacensis)
70 <i>M. S.</i> — <i>Dunis castrum.</i>
71 <i>Radulfus vicecomes.</i> — <i>Castriduni.</i>
72 <i>Pastor Archiepiscopus.</i> — <i>Ebredunensis.</i>
73 <i>Onor S. Egidii.</i> — <i>Anfos.</i>
74 <i>Odo dominus.</i> — <i>Exolduni.</i>
75 <i>Risardus rex.</i> — <i>Exolduni. moneta.</i>
76 <i>Etiendor comitissa de.</i> — <i>Fauquenberga.</i>
77 (Elandensis)
78 <i>Lila.</i>
79 <i>Rogerius Comes.</i> — <i>Fuzii.</i>
80 <i>Vapiensis.</i> — <i>Beate Marie.</i>
81 <i>Gosedus comes.</i> — <i>Giemis.</i>

- 82 Wilelmus comes. — Prohencia.
 83 Guingampi. — Stephanus comes.
 84 Lodoicus. — Egoliasime.
 85 Lodoicus. — Egoliasime.
 86 Rogerus episcopus. — Philippus rex. (Laudunensis).
 87 Rainaldus comes. — Ledonis Villaris. comes.
 88 Lemovicensis. — Arthuri vicecomitis.
 89 S. Marcellus. — Lemovicensis.
 90 Guillelmus Episcopus. — Lingonensis.
 91 Lodovensis Episcopus. — Fulcrannus.

TABULA XXV.

- 92 Mericort.
 93 Thebaldus dux Lotoregie. — Moneta de Nancei.
 94 Prima sedes — Galliarum (Lugdunensis).
 95 Roberti Atrebalas. — Domini de Magduno.
 96 Ihesus. — Malitiao comes.
 97 Ugo comes. — Marchia.
 98 Karolus filius regis francie. — Comes Marchie.
 99 Sanctus Martinus. — Turonus civis.
 100 Comes provincie. — Civitas Massilia.
 101 Philippus rex. — Mafiscon.
 102 Sanctus Sebastianus. — Sanctus Medardus.
 103 Bucardus episcopus. — Civitas Meldis.
 104 Stephanus episcopus. — Civitas Meldis.
 105 Theoricus Episcopus Metensis. — Benedictum sit nomen domini nostri Ihesu Xpi. Grosus Metas.
 106 Narbna. — Ramund. (Meigoriensis)
 107 Nimas civitas. — S. Privatus.
 108 Ermengard. — Narbone civitas.
 109 Comes Erneus. — Nivernis civitas.
 110 Robertus comes. — Nivernensis.
 111 Novi castri.
 112 Renoldus episcopus. — Noviomus.
 113 Guido comes. — Moneta sancti Pauli.
 114 Perticensis.
 115 Alfonso comes. — Pictavis et Tholose.
 116 Widoni comes. — Pontivi. — Abbativille.
 117 Karolus comes primogenitus filius regis Francie. — Provincialis.
 118 Robertus Iherusalem et Sicilie rex. — Comes Provincie.

- 119 Raimundus comes palatii. — Dux marchio Provincie.
 120 Ludovicus comes. — Regiostensis.
 121 Remensis nummus. — Gervasi. Archipraesulis.
 122 Henricus Archiepiscopus. — Remis civitas.

TABULA XXVI.

- 123 Anfours comes. — Riomensis.
 124 Wilelmus. — Rotomagensis.
 125 Richardus. — Rotomagus.
 126 Ugo comes. — Rodas civi.
 127 Iulius Cesar. — Sacrumcesari.
 128 Iulius Cesar. — Stephanus comes.
 129 Lodoicus. — Sienas (Sanctonensis).
 130 Sanctus Maiolus. — Silviniaco.
 131 Iohannes de Claromonte. — Moneta Suesionis.
 132 Gilemo. — Tolosa civitas.
 133 Ramon comes. — Tolosa civitas.
 134 Margarita Derelicta Regis Sicilie. — Comes Tornodori.
 135 Henricus comes. — Treccis civitas.
 136 Sanctus Valerianus. — Tornucio castrum.
 137 Ihesus dux Borboni Trivoltii Dominus. — Date et dabitur vobis.
 138 Petrus comes Clarimontis Trivoltii Dominus. — Dispersit dedit pauperibus.
 139 Moneta Dnagon. — Episcopus Tricastrimensis.
 140 S. Iohannes Baptista. — Iohannes Episcopus Tricastrimensis.
 141 Ramundus. — Turena Viccomes.
 142 Urbs Valentia. — S. Apollinaris.
 143 Aimarus de Pictavo comes. — Valentiae et Diensis.
 144 Sit laus deo et gloria. — Nicolaus Duchastelet. Sup. Valis Villaris.
 145 Valentin.
 146 Prothomastir. — Bisuntium.
 147 S. Mauritius Vienna. — Maxima Galliarum.
 148 Vindinis castris.
 149 Iohannes comes. — Vindociensis.
 150 Alienor comitissa Viromendi. — S. Quintinus.
 151 Virsione.
 152 Godefridus de Brabantia. — Dominus Virsionis.
 153 Episcopus. — Vivarii.

INDEX MONOGRAMMATUM

(VIDE TOMUM QUINTUM).

MONOGRAMMATA PAPARUM

- 1 Adriani I.
- 2 Paschalis I.
- 3 Nicolai I.
- 4 Xisti III.
- 5 Leonis III.
- 6 Ejusdem.

MONOGRAMMATA IMPERATORUM ET REGUM GERMANIE.

- 7 Karoli Magni.
- 8 Ejusdem.
- 9 Ludovici Pii.
- 10 Ejusdem.
- 11 Ejusdem.
- 12 Ejusdem.
- 13 Lotharii I.
- 12 a. Ejusdem, ex Aisatia Diplomatica tab. 10. Forte spurium.
- 11 Ejusdem.
- 15 Ejusdem.
- 16 Ludovici II.
- 16 a. Ejusdem, ex Murator. Antiq. Ital. tom. 6 col. 29. Forte spurium.
- 17 Ejusdem, in carta Beneventana.
- 18 Karoli II.
- 19 Karoli III.
- 20 Ejusdem.
- 21 Arnulfi.
- 21 a. Ejusdem, ex Brower. Annal. Trevir. tom. 1 pag. 436.
- 22 Ludovici III.
- 23 a. Chunradi I. e Chronico Gottwicensi pag. 106.
- 23 Pro Henrici I. monogrammate Cangius dedit, non attendens chartarum, in quibus habetur, rotas chronologicas, quarum prima apud Ughell. tom. 2. p. 205. est anni 1042, altera ibidem p. 207. anni 1015. tertia tom. 4. pag. 1007. anni 1014. Quae exstant in Metropol. Salisburg.
- tom. 2. pag. 591. et tom. 3. pag. 406. æque sunt monogrammata Henrici II.
- 23 a. b. Henrici I. monogrammata genuina e Chronico Gottwicensi pag. 140. et 141.
- 24 Ottonis I. e Chronico Gottwic. pag. 162.
- 24 a. Ejusdem ex eodem chron. Gottw. pag. 149.
- 24 b. Ejusdem e Chronico Mintonensi pag. 734.
- 25 Ottonis II. Loco monogrammati in prior editione delineati, Ottonis I. monogrammati 24. a. omnino similis, datus aliud ex Chronico Gottwicensi pag. 139.
- 26 Ejusdem.
- 27 Ottonis III. e Chron. M. densi pag. 736.
- 28 Ejusdem.
- 29 Ejusdem.
- 30 Henrici II. e Murator. Antiq. Ital. tom. 2. col. 37. Vide num. 23.
- 31 Ejusdem.
- 32 Conradi I.
- 32 a. Ejusdem ex Maderi Antiq. Brunsvic. pag. 218.
- 33 Ejusdem.
- 34 Ejusdem.
- 35 Henrici III. ex Cosma Pragens. pag. 42. edit. ann. 1607. in Chron. Mind. pag. 789.
- 36 Ejusdem.
- 37 Ejusdem.
- 38 Henrici IV.
- 39 Ejusdem.
- 40 Henrici V.
- 40 a. Ejusdem, e Chron. Gottwic. pag. 307.
- 41 Lotharii II.
- 42 Conradi III.
- 43 Friderici I.
- 44 Ejusdem.
- 45 Ejusdem.
- 46 Henrici VI.
- 47 Philippi.
- 47 a. Ejusdem e Metropol. Salisburg. tom. 3. pag. 361.
- 48 Ottonis IV.
- 49 Friderici II.

- 50 Guillelmi.
51 Rudolphi.
52 Adolphi.
53 Alberti.
53 a. Ludovici Bavari, e Baudisii Tabula.
53 b. Eiusdem ex eodem Baudisio.
54 Caroli IV.
54 a. Friderici III ex Baudisio.

MONOGRAMMATA SPURIA ALIQUOT REGUM
FRANCIE.

- 55 Clodovei.
56 Chlotarii.
57 Dagoberti.
58 Pipini Senioris.

MONOGRAMMATA REGUM FRANCIE.

- 58 a. Chlotarii II. e Mabillon. Diploma. Supplem. pag. 69.
58 b. Clodovei e Natal. de Wailly Palaeograph. tab. XI.
58 c. et d. Clodovii et Nantechildae e Mabillon. Diplom. tab. 18. num. 1.
59 Caroli Martelli. Spurlum.
60 Ludovici II.
61 Ludovici III.
62 Karlomanni.
63 Odonis, e Mabill. Diplom. tab. 34. num. 2.
64 Karoli III.
65 Radulphi, e Mabill. Diplom. tab. 38. num. 1.
66 Eiusdem.
67 Eiusdem.
68 Ludovici IV.
69 Lotharii.
70 Eiusdem, e Mabillon. Diplom. tab. 37. num. 1.
71 Eiusdem.
72 Hugonis.
72 a. Eiusdem, e Mabillon. Diplom. tab. 38. num. 1.
72 b. Eiusdem, e Nov. Tract. Diplom. tom. 3. pag. 671. tab. 68.
73 Roberti.
74 Eiusdem.
75 Eiusdem.
76 Eiusdem.
76 a. Eiusdem, e Nov. Tract. Diplom. tom. 3. pag. 671. tab. 68.
76 b. Eiusdem, e Mabillon. Diplom. tab. 38. num. 2.

- 77 Henrici I.
78 Eiusdem.
78 a. Eiusdem, e Mabillon. Diplom. tab. 39. num. 2.
79 Philippi I.
80 Eiusdem.
81 Eiusdem.
82 Ludovici VI.
83 Ludovici VII.
84 Eiusdem.
85 Eiusdem.
85 a. Eiusdem, e Mabillon. Diplom. tab. 42.
86 Philippi II.
87 Ludovici VIII.
88 Eiusdem.
89 Ludovici IX.
90 Eiusdem.
91 Philippi III.
92 Philippi IV.

MONOGRAMMATA ALIORUM REGUM.

- 93 Pipini I.
94 Pipini I. II. III.
95 Karoli.
96 Karlomanni.
97 Eiusdem.
98 Ludovici.
99 Karoli.
100 Zuentibaldi e Mabill. Diplom. tab. 35.
101 Bosonis.
102 Ludovici.
103 Conradi.
104 Eiusdem.
105 Eiusdem.
106 Rodulfi.
107 Eiusdem.
108 Eiusdem.
109 Widonis.
109 a. Eiusdem et 109. b. Lambertini e Murator. Antiq. Ital. tom. 1. pag. 287.
110 Berengarii.
111 Eiusdem.
112 Hugonis.
113 Lotharii e Murator. Antiq. Ital. tom. 2. pag. 470.
114 Eiusdem.
115 Eiusdem.
116 Ardoini.

MATIÈRES

CONTENUES DANS LE DIXIÈME VOLUME DU GLOSSARIUM

PARS PRIMA

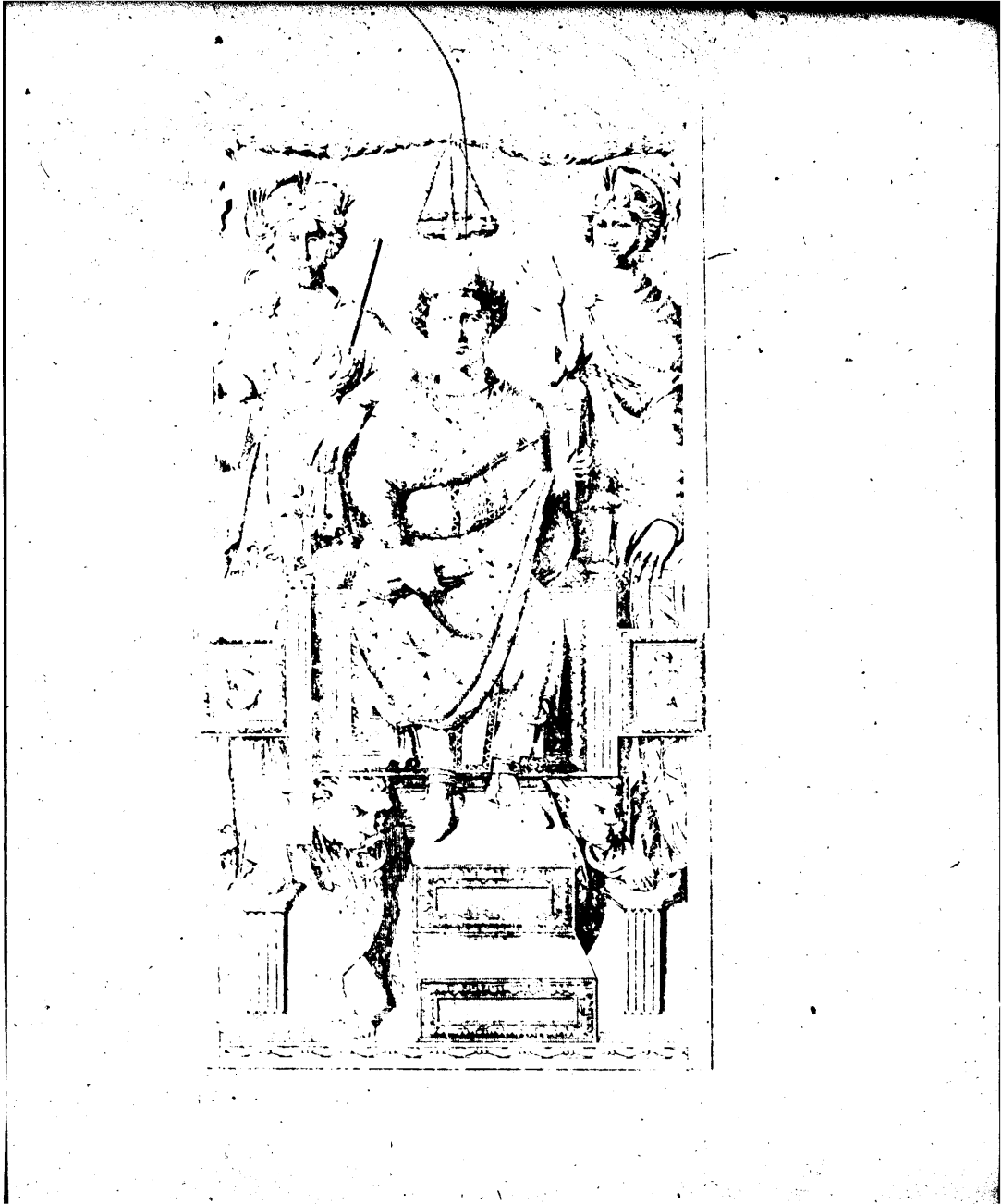
INDICES.	Pages.		Pages.
Index seu notacionator scriptorum mediæ et infimæ latinitatis.....	III	Diplomata et veteres tabulas suppeditarunt præterea ex scriptoribus editis, præ cæteris, qui hic describuntur.....	CIV
Auctores Græci in Glossario laudati.....	LXXV	Auctores et opera quorum lectiones emendantur in Glossario.....	CVIII
Opuscula et scripta ΑΔΕΡΗΟΤΑ, seu quorum scriptores anonymi, quæ in Glossario laudantur.....	LXXVI	Indices ad Glossarium mediæ et infimæ latinitatis.....	CXVII
Scriptores vernaculi, Gallici, Italici, Hispanici, Anglici, etc.....	LXXXIV	CARPENTERII Index rerum quæ non sunt ordine alphabetico dispositæ, vel quas in Glossario delitescere non autumaret lector.....	CCXVIII
Libri Latini manuscripti qui in Glossario laudantur, cum annotatione ætatis eorumdem.....	LXXXV	<i>Extraits des Observations sur l'Histoire de saint Louis, écrite par Jean sire de Joinville.....</i>	CCXVII
Acta, miracula, translationes, vitæ sanctorum, mss.....	XCII	Constantini, imp. Byzantini, numismatis argentei Expositio, Josephi Scaligeri Jul. Cæs. F. ex literis ill. v. Jos. Scaligeri ad marquardum Freherum.....	CCXXIX
Scriptores Gallici vernaculi qui soluta oratione scripserunt, mss.....	XCIII	Sapphirus Constantii imp. aug. exposita.....	CCXLII
Poeta Gallici vernaculi veteres, mss.....	XCIV		
Tabularia, regesta.....	XCVI		
Tabularia seu Chartularia ecclesiarum, monasteriorum, etc.....	XCX		

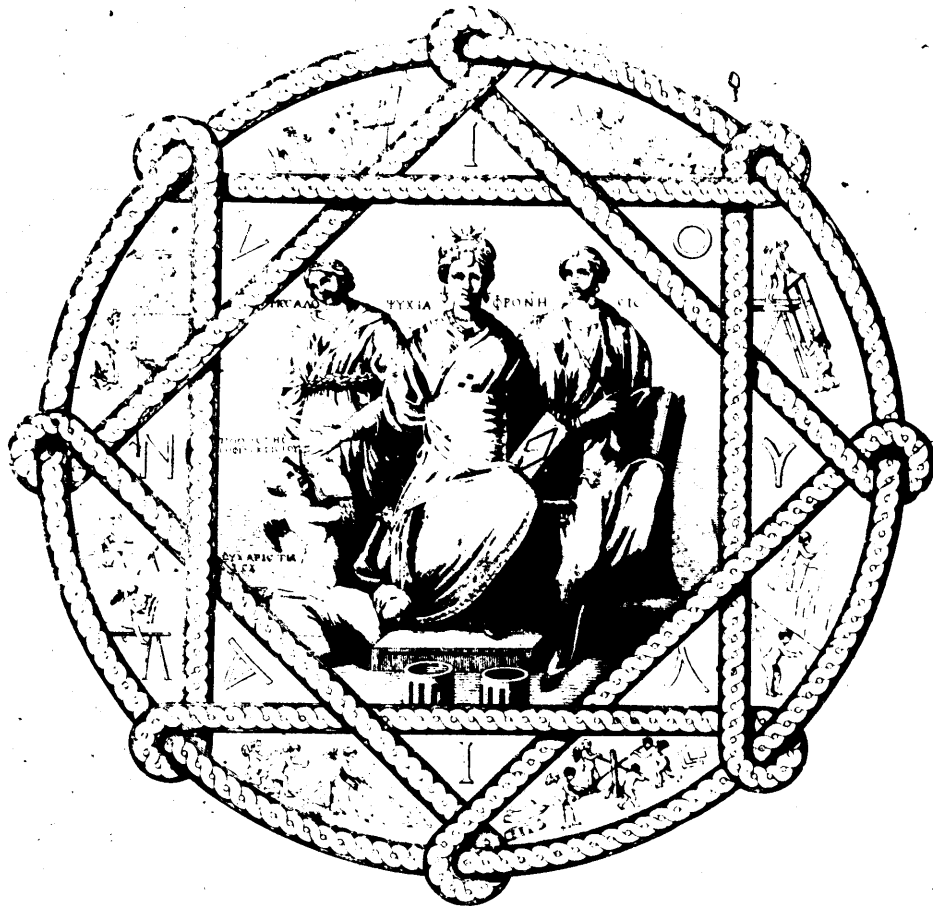
PARS SECUNDA

Dissertations, ou réflexions sur l'histoire de saint Louis

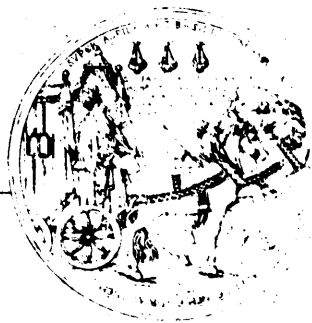
TABLE DES DISSERTATIONS

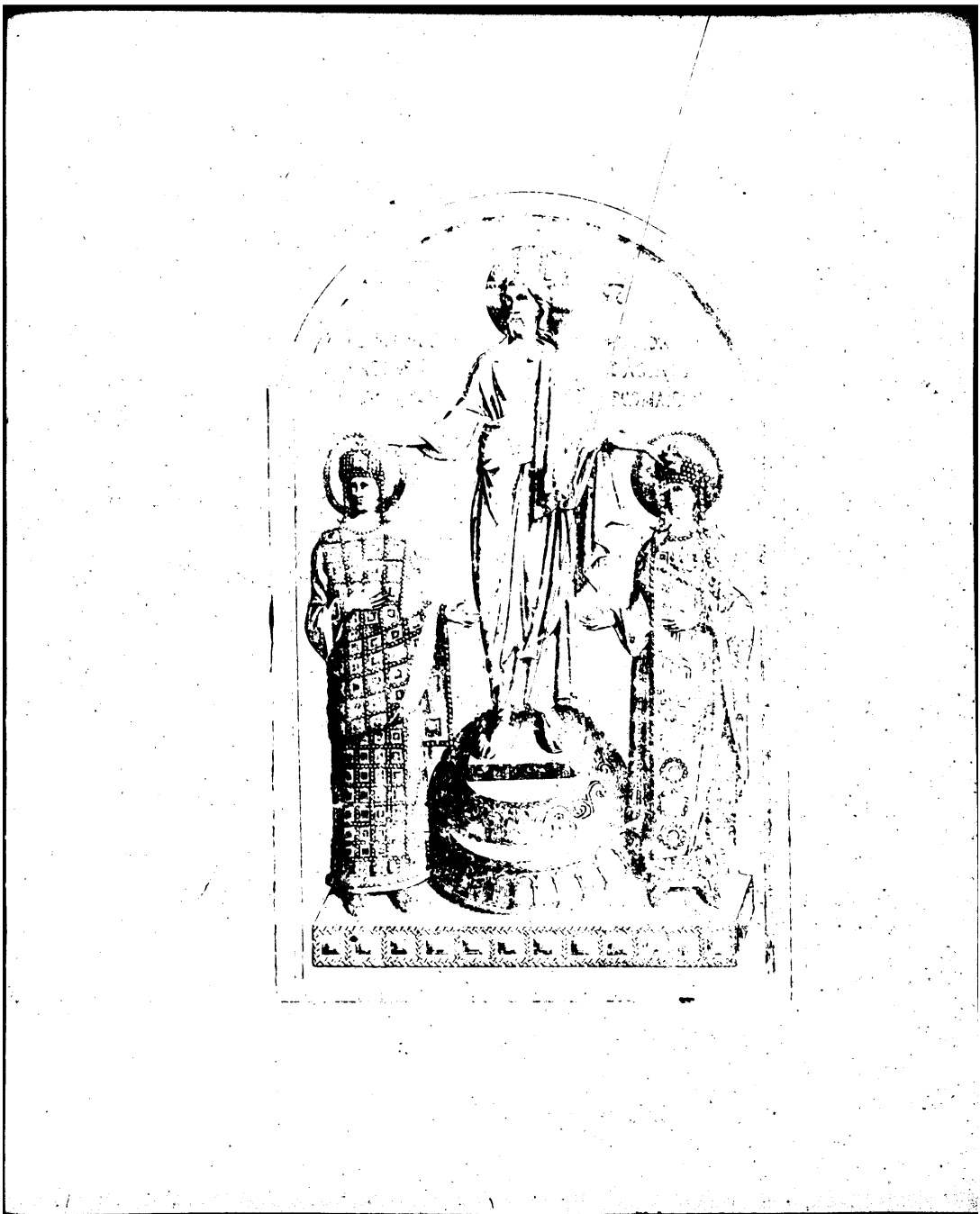
		Pages.			Pages.
I.	Des cottes d'armes; et par occasion de l'origine des couleurs et des métaux dans les armoiries.....	1	XXIII.	Suite de la dissertation précédente, touchant les adoptions d'honneur en fils, où deux monnoyes de Theodebert I ^{er} et de Childébert II, rois d'Austrasie, sont expliquées.....	
II.	Des plaits de la porte, et de la forje que nos rois observoient pour rendre la justice en personne.....	6	XXIV.	Des couronnes des rois de France de la première, seconde, et troisième race; de celles des empereurs d'Orient et d'Occident; des ducs, des comtes de France, et des grands de l'empire de Constantinople.....	81
III.	Du frerage et du parage.....	11	XXV.	De la communication des armoiries des familles, ou d'une partie accordée par les princes à diverses personnes, par forme de privilège ou de récompense.....	87
IV.	Des assemblées solennelles des rois de France.....	13	XXVI.	Explication des inscriptions de la vraie Croix qui est en l'abbaye de Grandmont, et de celle qui est au monastère du mont Saint-Quentin en Picardie.....	90
V.	Des cours et des festes solennelles des rois de France.....	16	XXVII.	De la prééminence des rois de France au-dessus des autres rois de la terre; et par occasion de quelques circonstances qui regardent le règne de Louys VII, roy de France.....	93
VI.	De l'origine et de l'usage des tournois.....	19	XXVIII.	Du port Iltius, ou Iccius.....	96
VII.	Des armes à outrance, des joustes, de la table ronde, des behourds, et de la quintaine.....	24	XXIX.	Des guerres privées, et du droit de guerre par coutume.....	100
VIII.	De l'exercice de la chicane, et du jeu de paume à cheval.....	29	XXX.	Des fiefs jurables et rendables.....	109
IX.	Des chevaliers bannerets.....	31		Dissertatio de imperatorum Constantinopolitanorum, seu de inferioris avi, vel Imperii, uti vocant, numismatibus.....	121
X.	Des gentilshommes de nom et d'armes.....	35		Index Monetarum (vide tomum quintum).....	465
XI.	Du cri d'armes.....	38		Index Monogrammatum (vide tomum quintum).....	471
XII.	De l'usage du cri d'armes.....	44			
XIII.	De la mouvance du comté de Champagne.....	47			
XIV.	Des comtes palatins de France.....	49			
XV.	De l'escarcelle et du bourdon des pelerins de la Terre Sainte.....	54			
XVI.	Du nom et de la dignité de sultan, ou de souldan.....	55			
XVII.	Du mot de sale, et par occasion des lois et des terres saliques.....	56			
XVIII.	De l'oriflamme, et de la bannière de Saint-Denis.....	59			
XIX.	Du tourment des bernicles, et du cippus des anciens.....	63			
XX.	De la rançon de saint Louys.....	65			
XXI.	Des adoptions d'honneur en frères; et par occasion des frères d'armes.....	67			
XXII.	Des adoptions d'honneur en fils, et par occasion de l'origine des chevaleries.....	71			

ΜΙΧΑΗΛ ΕΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑ ΕΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕ
 ΟΥΡΩΝ ΤΟ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΗΘΕΡΩΡΟΤΕΝΝΗΤΟΣ ΘΕΩΡ ΗΙΣΤΗ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ
 ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΡΩΜΑΙΩΝ ΚΟΜΗΝΟΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΣΑ
 ΡΩΜΑΙΩΝ Η ΚΟΜΗΝΗ

MP

ΕΥ

ΜΑΡΙΑ ΕΝ ΧΩ ΤΩ ΟΩ
ΠΡΟΣΒΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΡΩΜΑΙ
ΩΝ ΟΠΗΛΑΙΟΛΟΓΟΣ
ΚΑΙ ΑΕΙ ΖΗΤΗΣΟΣ

ΕΛΕΗΕΝ ΧΩ
ΤΩ ΟΩ ΤΗΣ ΗΑΥΤΗΣΑ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΣΑ
ΡΩΜΑΙΩΝ Η ΠΑΛΑΙ
ΟΖ ΟΓΙΝΑ

Ω ΕΝ
ΧΩ ΤΩ
ΟΩ ΠΗΣΟΣ
ΒΑΣΙΑΣ ΥΣ
ΟΥΙΟΣ ΑΥΤ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ
ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝ ΑΝΤΙΡΟΝΙΚΟΣ
ΝΗΤΟΣ ΕΥΤΥ ΑΥΘΕΝΤΟΙΣ
ΧΗΣ ΖΕΣΤΟΣ ΑΟΣ ΠΑΛΑΙΟ
ΩΥΟΣ ΑΥΤΣ ΑΟΣ ΟΩ
ΟΣ ΑΥΤΣ

